

พุทธศิลป์พระพุทธรูป : ประวัติและพัฒนากาทางพระพุทธรศาสนา

ผู้เรียบเรียง

พระมหาจรัวัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร.

ป.ธ.๙, พธ.บ. (พระพุทธรศาสนา), ศศ.ม. (พัฒนาสังคม), พธ.ด. (พระพุทธรศาสนา)

คณะกรรมการที่ปรึกษา

พระราชปริยัติมุนี, รศ.ดร.

พระศรีธวัชเมธี ป.ธ.๙

พระมหามงคลกานต์ จิตธมโม, ผศ.ดร.

ศ.ดร.อุทิศ ศิริวรรณ

รศ.ดร.ณัทธิร์ ศรีดี

ดร.พรศิลป์ รัตนชูเดช

พระเมธีวรญาณ, ผศ.ดร.,

พระมหาสุรศักดิ์ ปจจนตเสโน, ผศ.ดร.,

พระมหาสุขสันต์ สุขวฑฒโน, ผศ.ดร.

รศ.ดร.สมศักดิ์ บุญปู

ดร.ทรงวิทย์ แก้วศรี

ดร.สุภาพรรณ เพิ่มพูล

ผู้ทรงคุณวุฒิกลั่นกรองผลงานทางวิชาการ (Peer Review)

รองศาสตราจารย์ ดร.กฤต ศรียะอาจ

รองศาสตราจารย์ ดร.ปรุตม์ บุญศรีตัน

รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมะโน

รองศาสตราจารย์ ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

พระมหาจรัวัฒน์ กนตวณโณ, (กัณฐ)

พุทธศิลป์พระพุทธรูป : ประวัติและพัฒนากาทางพระพุทธรศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก สมัยสุโขทัย

--พระนครศรีอยุธยา : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑ จำนวน ๔๗๐ หน้า. (พุทธศิลป์พระพุทธรูป)

๑. พระพุทธรูป. 1. ชื่อเรื่อง.

๒๕๕.๓๑๒๑๘

ISBN : ๙๗๘ - ๖๑๖ - ๔๗๔ - ๖๗๖ - ๓

ลิขสิทธิ์หนังสือเล่มนี้เป็นของผู้เขียน ห้ามลอกเลียนแบบใดๆ ทั้งสิ้น

นอกจากมีหนังสือขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

จัดรูปเล่ม

ตรวจพิสูจน์อักษร

ออกแบบปก

พิมพ์ครั้งที่ ๑

พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับแก้ไข)

ราคาเล่มละ ๕๕๐ บาท

พิมพ์ที่ :

พระมหาชูศักดิ์ สทธมมาลงกาโร นายอวิชัย บัวศรี

พระมหานคร คุณวฑฒโน นายสุรัตน์ คำ โสภ

นายอวิชัย บัวศรี

กรกฎาคม ๒๕๖๑

๓๐ ธันวาคม ๒๕๖๓

จำนวน ๕๐๐ เล่ม

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

เลขที่ ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอวังน้อย

จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐

โทรศัพท์ ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๐๐ (ต่อ ๘๗๖๖) โทรสาร ๐๓๕ ๒๔๘ ๐๑๕

email : info@fast-books.com

คำนิยม

หนังสือพุทธศิลป์พระพุทธชินราช : ประวัติศาสตร์และพัฒนากา
พระพุทธรศาสนา เป็นหนึ่งในการศึกษางานพุทธศิลป์ ในอีกด้านหนึ่งเป็นการศึกษาสังคม
วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ด้วย โดยเน้นการวิเคราะห์บริบทสังคม ประเพณีและ
สภาพการณ์ในสังคมไทยที่เป็นส่วนสำคัญต่อพัฒนากาด้านพุทธศิลป์ ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็น
ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับศาสนาในสังคมด้วย ผลงานชิ้นนี้ ทำให้ผู้ที่สนใจประวัติศาสตร์
และสารัตถะของพระพุทธเจ้าได้ศึกษาพระพุทธรศาสนาในแง่มุมที่ทำให้เราเห็นภาพ
พระพุทธรศาสนาที่กว้างขึ้น

วิธีการที่พระมหาจิววัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร. ใช้ในการศึกษาพุทธศิลป์แบบ
พระพุทธรชินราช รวมทั้งการประเมินน้ำหนักความน่าเชื่อถือ แหล่งข้อมูลและมุมมองต่าง
ๆ ทำให้เกิดการเพ่งพินิจหลักธรรมคำสอน ในมุมมองหรือทฤษฎีที่ไม่ใช่เพียงแค่การ
รวบรวมวรรณกรรมพุทธประวัติเท่านั้น หากแต่ได้นำเสนอบริบทอันซับซ้อนทางสังคมที่มี
ประวัติศาสตร์และศิลปะซึ่งอยู่คู่กันมาอย่างแนบแน่น ทำให้ผู้อ่านได้ “เข้าใจ” และ
“เห็น” หลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผ่านงานพุทธศิลป์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
การศึกษาแบบคดีเกรวาทไทย และเน้นย้ำพระพุทธรพจน์ที่ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็น
เรา”

ในนามอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขอนุนุโฆทนาและ
ชื่นชมพระมหาจิววัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ และรอง
ผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา เป็นอย่างยิ่ง ที่ได้ทุ่มเทกำลังสติปัญญาสร้างผลงาน
วิชาการอันเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาพระพุทธรศาสนาให้กับมหาวิทยาลัย มา ณ โอกาสนี้

(พระราชปริยัติกวี, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนิยม

พุทธศิลป์ คือ งานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ทั้งที่เป็นจิตรกรรม ประติมากรรมหรือสถาปัตยกรรม ก็รวมเรียกว่าเป็นพุทธศิลป์ทั้งสิ้น เพราะเป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธรูปศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เป็นความงามอันเนื่องความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุ น้อมถวายเพื่อเป็น พุทธบูชา เป็นการส่งเสริม เผยแพร่ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนทุกหมู่เหล่า ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมของ พระพุทธรูปศาสนา โดยเฉพาะประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ทางพระพุทธรูปศาสนา เป็นศาสนา ประจำชาติมายาวนาน งานพุทธศิลป์ที่ปรากฏในประเทศไทยเริ่มมีให้เห็นเป็นหลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่ เช่น พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย ได้แก่ พระพุทธชินราช พระชินสีห์ และ พระศรีศาสดา ซึ่งทำให้เราได้เห็นร่องรอยความงดงาม ความศรัทธา ความเชื่อ และ ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของไทยได้เป็นอย่างดี

หนังสือ **พุทธศิลป์พระพุทธรูปชินราช : ประวัติและพัฒนาการทางพระพุทธรูปศาสนา** รวบรวมขึ้นเป็นตำราวิชาการ สำหรับการศึกษาค้นคว้าและอ้างอิงของนักวิชาการและผู้สนใจทั่วไป ด้วยความศรัทธาที่มีต่อพระรัตนตรัย อันมีองค์พระพุทธรูปชินราชเป็นที่ตั้งและ วิริยะอุตสาหะที่จะให้งานวิชาการทางพระพุทธรูปศาสนาแพร่หลายอย่างกว้างขวาง

ในนามผู้บริหาร มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขออนุโมทนาชื่นชมยินดีกับพระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ และ รองผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้ จัดพิมพ์เผยแพร่องค์ความรู้ประวัติศาสตร์ พุทธศิลป์ สังคมและวัฒนธรรมให้แพร่หลาย ออกไปสู่แวดวงวิชาการ ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดการพัฒนาต่อยอดการศึกษาดำเนินงานวิจัยของ มหาวิทยาลัยสืบไป

(พระเทพพรเมธี, รศ.ดร.)

รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนิยม

เมืองพิษณุโลก หรือ สองแคว เป็นเมืองสำคัญเก่าแก่เมืองหนึ่งที่มีประวัติศาสตร์การสร้างชาติไทยมาทุกยุคทุกสมัยจนถึงปัจจุบัน โดยเฉพาะพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปฏิมากรศักดิ์สิทธิ์ ที่มีพุทธลักษณะงดงามเป็นหนึ่งในสยาม สร้างในสมัยกรุงสุโขทัย ซึ่งได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยคุปตะและपालะ เชื่อว่าเริ่มสร้างในครั้งแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ. ๑๘๙๐ - ๑๙๑๖) ซึ่งควบคู่กับเมืองราชธานีมีความมั่นคงและเจริญรุ่งเรือง ไม่ว่าจะเป็น ศาสนสถาน ศาสนธรรม ศาสนบุคคล รวมถึงศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ เช่น สถาปัตยกรรม และประติมากรรม เป็นต้น

ตลอดจนมีพุทธศิลป์แบบพระพุทธชินราช ประจำอารามต่าง ๆ ทั้งในประเทศและต่างประเทศมากมาย สามารถเป็นสื่อสร้างศรัทธาประสาทะให้เกิดสวัสดิมงคลแก่ผู้ไปสักการบูชาเป็นอย่างยิ่ง รวมทั้งยังเป็นศิลปวัตถุสำคัญ อันเป็นมรดกสำคัญทางวัฒนธรรมของชาติ เป็นที่หน้าภาคภูมิใจอย่างยิ่ง บ่งบอกถึงความศรัทธาอันแรงกล้าในบวรพระพุทธศาสนา ควรค่าแห่งการศึกษาสะสมพุทธศิลป์ มรดกแผ่นดินเมืองพิษณุโลกสืบไป

ขออนุโมทนายินดีกับพระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ และรองผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ที่ได้จัดพิมพ์ผลงานเรื่อง “พุทธศิลป์พระพุทธชินราช : ประวัติและพัฒนาการทางพระพุทธศาสนา” ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อเผยแพร่ประวัติ และพัฒนาการด้านพุทธศิลป์แบบพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นมรดกตกทอดมาถึงสมัยปัจจุบัน หวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลงานเรื่องนี้ จะอำนวยประโยชน์แก่การศึกษาพระพุทธศาสนาสืบไป

(พระราชปรีดีติมุณี, รศ.ดร.)

คณบดีคณะพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนิยม

หนังสือ พุทธศิลป์พระพุทธชินราช : ประวัติและพัฒนาการทางพระพุทธศาสนา เป็นผลงานวิชาการของพระมหาจীরวัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ และรองผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ท่านได้ทุ่มเทกำลังสติปัญญาอย่างเต็มที่ เพื่อรวบรวมองค์ความรู้ทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการนำเสนอประวัติ และพัฒนาการของพระพุทธศาสนา ที่ไม่เพียงให้รายละเอียดด้านประวัติศาสตร์เท่านั้น หนังสือเล่มนี้ได้เชื่อมโยงพุทธศิลป์ ปรัชญา สังคม ประเพณี และวัฒนธรรมที่สอดคล้องกันในประเทศไทย ได้อย่างลงตัว ผ่านการศึกษาพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญประจำจังหวัดพิษณุโลก และถือว่าเป็นพระพุทธรูปสำคัญของประเทศไทยอีกด้วย

การศึกษาพัฒนาการพุทธศิลป์ ทำให้เราได้เข้าใจคุณค่าของพุทธศิลปกรรมของไทย โดยเฉพาะในยุคสุโขทัย งานศิลปะ นับว่าเป็นงานศิลปะที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนของไทยที่มีต่อพระพุทธศาสนา ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

ขออนุโมทนาในความทุ่มเทของพระมหาจীরวัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. ที่ได้สร้างสรรค์ผลงานวิชาการเล่มนี้ เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการศึกษาและวงการวิชาการพระพุทธศาสนาสืบไป

(พระศรีวัชเมธี)

ผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

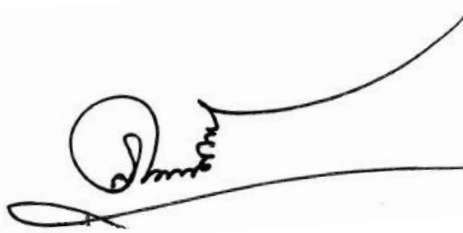
คำนิยม

หนังสือ พุทธศิลป์พระพุทธชินราช : ประวัติและพัฒนารทางพระพุทธศาสนา เป็นผลงานร่วมสมัยของโลกวิชาการทางพระพุทธศาสนาที่น่าชื่นชม ผู้เขียน คือ ท่านพระมหาจิววัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำคณะพุทธศาสตร์ และรองผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สร้างสรรค์ด้วยความทุ่มเท และค้นคว้าเพื่อหาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศิลปกรรม ตลอดจนทั้งพัฒนาการอื่น ๆ ที่เชื่อมโยงจากอดีตสู่ปัจจุบัน ผ่านการศึกษาพระพุทธชินราชที่ชาวไทยนับถือ

กล่าวโดยรวม ผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงวัฒนธรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์และคำนิยม โดยเฉพาะพัฒนาการแต่ละสมัยของพระพุทธชินราช ที่พุทธศาสนิกชนชาวไทยเคารพนับถือมาอย่างยาวนาน ผลการศึกษาได้เผยให้เห็นพัฒนาการของพุทธศิลป์ที่เชื่อมโยงทุกแง่มุม อันนำไปสู่ข้อสรุปที่ทำให้ผู้อ่านได้เห็น และเข้าใจถึงแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา จึงนับว่าเป็นเรื่องน่ายินดีที่วงการวิชาการพระพุทธศาสนาได้มีผลงานที่เป็นตำราสำหรับสืบค้นและอ้างอิง

ขออนุโมทนากับผู้เขียนที่ได้รังสรรค์ผลงานที่มีคุณภาพ และมาตรฐานให้กับมหาวิทยาลัย หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือ พุทธศิลป์พระพุทธชินราช : ประวัติและพัฒนารทางพระพุทธศาสนา จะก่อให้เกิดการศึกษาต่อยอด และพัฒนางานวิชาการของมหาวิทยาลัยต่อไป

(พระมหาสุรศักดิ์ ปจจนตเสโน, ผศ.ดร.)

ผู้อำนวยการสถาบันภาษา

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำนำ

จังหวัดพิษณุโลกเป็นเมืองเก่าแก่ สืบย้อนไปถึงสมัยพ่อขุนบางกลางท่าว ซึ่งต่อมา คือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ผู้สถาปนาวงศ์พระร่วงแห่งสุโขทัย ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อสุโขทัยเป็นราชธานี พิษณุโลกก็เป็นเมืองลูกหลวง ประวัติศาสตร์ พระพุทธศาสนาและการสร้างพระพุทธรูปจึงร่วมสมัยกับสุโขทัย

พระพุทธรชินราช เป็นพระพุทธรูปองค์หนึ่งที่มีพระพุทธรูปลักษณะที่งดงามที่สุด ที่สร้างสร้างสมัยสุโขทัย ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบเชียงแสนผสมกับสุโขทัย โดยพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยคุปตะและปาละ ทำนองเดียวกับสมัยศรีวิชัย สำหรับพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย (พ.ศ. ๑๘๐๐ - ๑๘๘๑) เชื่อว่าเริ่มสร้างในครั้งแผ่นดินพระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ. ๑๘๙๐ - ๑๙๑๖) สำหรับรุ่นปลาย ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลักษณะแสดงความบริสุทธิ์ที่มีในพระพุทธรูปรุ่นกลางคลายลง และได้รับอิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาบ้าง ทำให้ศิลปะของสมัยสุโขทัยเริ่มเสื่อมลง ดังนั้น จึงพบว่าพระพุทธรชินราชมีความงดงามตามแนวพุทธศิลป์ ตามลักษณะความงดงามของพระพุทธรชินราชข้างต้น

พระพุทธรชินราช ถือว่าเป็นศิลปะสมัยสุโขทัย แต่มีลักษณะฝีมือช่างอันประณีต เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง จึงแยกออกเป็นหมวดพระพุทธรชินราช มีพระพุทธรูปสำคัญสร้างยุคเดียวกันอีกหลายองค์ เช่น พระพุทธรชินสีห์ พระศรีศาสดา พระสิทธิารถพระพุทธรเจ้า พระเสถียรตมมุนี พระพุทธรชินราชวโรวาทธรรมจักร และพระพุทธรชินสีห์มุนีนาค เป็นต้น พุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราช ได้มีการสร้างจำลองสืบต่อกันเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เช่น วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วัดไทยพุทธคยา อินเดีย เป็นต้น ตลอดจนพระบูชาและพระเครื่องขนาดต่าง ๆ ในปัจจุบัน

พุทธศิลป์ขององค์พระพุทธรชินราช สามารถเป็นสื่อที่สร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นกับผู้ที่ได้มานมัสการได้เกิดปิติเมื่อได้เห็นความงดงาม เห็นความสงบจากองค์พระพุทธรชินราช ก็เกิดพลังในการทำความดี ทางกาย ทางวาจา และทางใจ มีหลักพระธรรมคำสั่งสอนที่งดงามเป็นเครื่องดำเนินชีวิตต่อไปเพื่อระงับทุกข์ได้ในปัจจุบัน

พระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร.

คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๖๓

Preface

Phitsanulok is an ancient city in northern Thailand which could be traced back to the era of Pho khunbangklangthao, later known as Pho Khunsi-indradita and also the first king of the Ruang Dynasty in eighteenth Buddhist century. Consequently, when Sukhothai became the capital city, Phitsanulok was the major city to Sukhothai. The history of Buddhism and the creation of Buddha images were therefore contemporary with Sukhothai.

Buddhajinaraja, one of the most beautiful Buddha images built in Sukhothai period with the mixed style between Chiangsaen and Sukhothai arts which was influenced by the art of Gupta and Pala similar to Siwichai period. It is believed that the Buddha images in the Sukhothai period (B.E. 1800-1981) was built during the era of King Lithai I (B.E.1980-1916) for the late model. At the end of 20th Buddhist century, the quality showing the purity in the middle version Buddha images was loosened and received some influence from the Buddha images of Ayutthaya period, causing the art of Sukhothai period to deteriorate. Therefore, it is found that Buddhajinaraja has the beauty according to the Buddhist art and the quality of the Buddhajinaraja above.

Buddhajinaraja is considered to be the art of Sukhothai period but has the quality of exquisite artisans of Phitsanulok, which classified to the Sukhothai art of Buddhajinaraja section. There are many Buddha images of the same era, such as Buddhajinasi, Phra Si Sasada, Phra Siddhartha Buddha, Phra Setthadommuni, Phra Buddhajinarajawaravadadhammacakka, and Phra Buddhajinasimuninath etc. The Buddhajinaraja style art has been carried down to the present day such as the main Buddha image of Wat Benchamaborphit, Wat Thai Buddhagaya, and India, etc., as well as amulets in various sizes in present day.

Buddhajinaraja images convey faith and calmness to the respected people, and guide them to the right way of living, i.e., not to do evil, to do well, and to purify one's mind. The triple gem is their refuges and leads them to get rid of suffering and to the happy life.

Phramaha Chiravat Kantawanno, Assist.Prof. Dr.
Faculty of Buddhism Mahachulalongkornrajavidyalaya University
BC. 2020

อธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

๑) ภาษาไทย

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

อักษรย่อชื่อคัมภีร์ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ใช้อ้างอิงจากคัมภีร์ พระไตรปิฎก ภาษาบาลี. ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก, ๒๕๐๐ และพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ภิกขุณี.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ภิกขุณี.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก มหาอคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.จ.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก จุฬอคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.จ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(บาลี)	=	วินัยปิฎก ปริวารมหาวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาอคคปาติ	(ภาษาบาลี)
ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎีกวรรค	(ภาษาไทย)
ม. มุ.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
ม.มุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก (ภาษาไทย)	
ม.ม.	(บาลี)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)

- ม.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
- ม.อ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरปัณณาสก์ (ภาษาไทย)
- ส.ส. (บาลี) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิคาย สคาถวคคปาลี (ภาษาบาลี)
- ส.ส. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิคาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
- ส.นิ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิคาย นิทานวคคปาลี (ภาษาบาลี)
- ส.นิ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิคาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
- ส.สพ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก สังกยุตตนิคาย สพายตนวรรค (ภาษาไทย)
- อง.เอกก. (บาลี) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย เอกกนิปาทปาลี (ภาษาบาลี)
- อง.เอกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ทุก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ติก. (บาลี) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย ติกกนิปาทปาลี (ภาษาบาลี)
- อง.ติก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.จตุกก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ปญจก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ฉก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.สตตก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย สตตกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.อฏฐก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
- อง.ทสก. (ไทย) = สุตตันตปิฎก อังกุตตรนิคาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
- ขุ.ขุ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย ขุททกปาฐปาลี (ภาษาบาลี)
- ขุ.ขุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
- ขุ.ธ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
- ขุ.อิตติ. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย อิตติวุตตคปาลี (ภาษาบาลี)
- ขุ.อิตติ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย อิตติวุตตกะ (ภาษาไทย)
- ขุ.สุ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
- ขุ.ชา. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย เอกกนิปาท ชาตคปาลี (ภาษาบาลี)
- ขุ.ชา.เอกก.(ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย เอกกนิบาตชาตค (ภาษาไทย)
- ขุ.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิคาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)

- ขุ.จ. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ (ภาษาไทย)
 ขุ.ป. (ไทย) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค (ภาษาไทย)
 ขุ.อป. (บาลี) = สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปาทานปาติ (ภาษาบาลี)

พระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.สง. (บาลี) = อภิธมมปิฎก ธมมสังคณีปาติ (ภาษาบาลี)
 อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี (ภาษาไทย)
 อภิ.วิ. (บาลี) = อภิธมมปิฎก วิภังคปาติ (ภาษาบาลี)
 อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)
 อภิ.ปุ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)
 อภิ.ก. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก กถาวัตถุ (ภาษาไทย)

ข. ค่าย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

- วิ.ม.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 วิ. ภิกขุณี.อ. (ไทย) = วินัยปิฎก สมันตปาสาทิกา ภิกขุวิภังค์อรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

- ที.สี.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สีลขันธวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ที.ปา.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 ม.มู.อ. (ไทย) = มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปัณณาสอรรถกถา (ภาษาไทย)
 สั.นิ.อ. (ไทย) = สัยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี นิทานวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 สั.ส.อ. (ไทย) = สัยุตตนิกาย สารัตถปกาสินี สคาถวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)
 อง.เอก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรลปุรณี เอกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)

- อง.ติก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ติกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- อง. สตตก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี สัตตกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- อง.นวก.อ. (ไทย) = อังคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี นวกนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.ธ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ธรรมบทอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.อุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรัตถทีนึ อุทานคาถา (ภาษาไทย)
- ขุ.อิติ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรัตถทีนึ อิติวุตตกอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.สุ.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรัตถทีนึ สุตตนิบาตอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.ม.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สทธัมมปปัจจโชติกา มหานิเทศอรรถกถา (ภาษาบาลี)
- ขุ.ม.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สทธัมมปปัจจโชติกา มหานิเทศอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.จู.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย สทธัมมปปัจจโชติกา จุฬนิเทศอรรถกถา (ภาษาบาลี)
- ขุ.จู.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย สทธัมมปปัจจโชติกา จุฬนิเทศอรรถกถา (ภาษาไทย)
- ขุ.จரிய.อ. (บาลี) = ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี จரியปิฎกอรรถกถา (ภาษาบาลี)
- ขุ.จரிய.อ. (ไทย) = ขุททกนิกาย ปรมตถทีปนี จரியปิฎกอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

- อภิ.สํ.อ. (บาลี) = อภิธัมมปิฎก ธัมมสังคณีपाल อัญญาสาลินีอรรถกถา (ภาษาบาลี)
- อภิ.สํ.อ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี อัญญาสาลินีอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาปกรณ์วิเสส

สงคห. (ไทย) = อภิธัมมัตถสังคหะ(ภาษาไทย)

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิภาวินี. (ไทย) = อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค

วิสุทธิ. (บาลี) = วิสุทธิมคคปกรณ์पालิ (ภาษาบาลี)

วิสุทธิ. (ไทย) = วิสุทธิมรรคปกรณ์ (ภาษาไทย)

คัมภีร์มังคลัตถทีปนี

มงคล. (ไทย) = มังคลัตถทีปนี (ภาษาไทย)

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น ที.ม. (บาลี) ๑๐/๒๑๖/๑๓๔, หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคคปาลี ภาษาบาลี เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๑๖ หน้า ๑๓๔ ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ๒๕๐๐ และ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔. หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกายมหารรรค ภาษาไทย เล่ม ๑๐ ข้อ ๒๑๖ หน้า ๑๖๔ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น อภิ.สง.อ. (บาลี) ๓๔/๓๒๘/๒๔๐ หมายถึง อรรถกถาอภิธรรมปิฎก ธัมมสังคณี อัญญาสาลินี ภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๓๔ หน้า ๓๒๘ ข้อ ๒๔๐

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับอรรถกถาปกรณ์วิเสสอภิธัมมัตถสังคหะ ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุเฉพาะหน้า หลังคำย่อหลังคัมภีร์ เช่น สงคห. (ไทย) ๓. หมายถึง อรรถกถาอภิธัมมัตถสังคหะภาษาไทย หน้า ๓

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุเฉพาะหน้าเท่านั้น หลังคำย่อหลังคัมภีร์ เช่น วิภาวินี. (ไทย) ๒๙-๓๐. หมายถึง อภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา ภาษาไทย หน้า ๒๙ - ๓๐ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/หน้า หลังคำย่อหลังคัมภีร์ เช่น วิสุทธิ. (บาลี) ๓/๔๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๓/๑/๘๘. หมายถึง คัมภีร์ วิสุทธิมคคปกรณ์ ภาษาบาลี ภาค ๓ หน้า ๔๓ และวิสุทธิมรรค ปกรณ์ภาษาไทย ภาค ๓ ตอน ๑ หน้า ๘๘ ฉบับมหาวิทยาลัย

การใช้อักษรย่อเกี่ยวกับคัมภีร์มังคลัตถทีปนี ใช้ระบบอ้างอิงที่ระบุ เล่ม/ ข้อ/หน้า หลังคำย่อคัมภีร์ เช่น มงฺคล.(ไทย) ๕/๕๘๙/๑๓๓. มังคลัตถทีปนี ภาษาไทย เล่ม ๕ ข้อ ๕๘๙ หน้า ๑๓๓ ฉบับมหาวิทยาลัย (มังคลัตถทีปนี ภาษาบาลี กับภาษาไทยเล่มไม่ตรงกัน แต่ข้อตรงกัน)

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนิยม	[๓]
คำนำ (ไทย)	[๘]
คำนำ (อังกฤษ)	[๙]
อธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	[๑๑]
สารบัญ	[๑๗]
สารบัญแผนภาพ	[๒๒]

บทที่ ๑ : พุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา	๒๙
๑.๑ พุทธศิลป์ : อดีต-ปัจจุบัน : ก่อน และหลังวัฒนธรรมศาสนา	๒๙
๑.๒ พุทธศิลป์: ในนานาความหมาย	๓๐
๑.๓ วิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๔๑
๑.๔ แขนงของศิลปะ	๔๘
๑.๕ เนื้อหาพุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนา	๕๐
๑.๖ ความสำคัญของพุทธศิลป์	๕๕
๑.๗ จุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์	๕๖
๑.๘ ทฤษฎีพุทธศิลป์	๕๗
๑.๙ แนวคิดและทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์	๖๑
๑.๑๐ อิทธิพล แนวคิด และคุณค่าเกี่ยวกับพุทธศิลปะ	๖๕
บทที่ ๒ : พระพุทธรูป : กำเนิดและพัฒนาการ	๗๑
๒.๑ กำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับ	
พระพุทธรูป ๗๑	
๒.๒ พัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย	๗๒
๒.๓ พัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา	๑๐๙
๑. การสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ	๑๑๔

๒. การสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพระเจ้าพุทธโฆสคามณีอภัย	๑๑๕
๓. รูปแบบของพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา	
๑๑๖	
๒.๕ กำเนิดพระพุทธรูปในประเทอินเดี	๑๒๑
๒.๖ พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดีหลังพุทธปรินิพพาน	๑๒๒
๒.๗ มูลเหตุของการสร้างงานพุทธศิลป์	๑๒๓
๒.๘ คุณสมบัติและประเภทงานพุทธศิลป์	๑๒๘

บทที่ ๓ : พุทธศิลป์และการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ในภูมิภาคเอเชีย

ตะวันออกเฉียงใต้	๑๓๓
๓.๑ พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	๑๓๓
๓.๒ พุทธศิลป์และการสร้างสรรค์ของพุทธศิลปะ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	๑๓๔
๓.๒.๑ ความหมายและคุณค่าของพุทธศิลป์	๑๓๕
๓.๒.๒ ต้นกำเนิดศิลปะในประเทศอินเดี	๑๓๖
๓.๒.๓ การไหลของศิลปะจากอินเดี สู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้	๑๓๔
๓.๒.๔ พุทธศิลป์ในประเทศไทย	๑๓๔
๓.๒.๕ พุทธศิลป์ในประเทศพม่า	๑๓๓
๓.๒.๖ พุทธศิลป์ในประเทศลาว	๑๓๘
๓.๒.๗ พุทธศิลป์ในประเทศเวียดนาม	๒๐๐
๓.๒.๘ พุทธศิลป์ในประเทศกัมพูชา	๒๐๒
๓.๓ เส้นทางประวัติศาสตร์พุทธศิลป์	๒๐๕

บทที่ ๔ : กำเนิดและพัฒนากการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

๔.๑ กำเนิดและ พัฒนากการ ๒๒๓	๒๒๓
๔.๒ พระพุทธรูปอิทธิพลอินเดี	๒๒๕
๔.๓ ศิลปะทวารวดี	๒๒๖

๔.๔ การแบ่งกลุ่มพระพุทธรูปตามรูปแบบที่พบ	๒๒๗
๔.๕ การกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยทวารวดี	๒๓๐
๔.๖ พระพุทธรูปทวารวดีปางสำคัญ	๒๓๑
๔.๗ พระพิมพ์ที่ลพบุรี	
๒๔๐	
๔.๘ พระพิมพ์ปางพิเศษ	๒๔๑
๔.๙ พระพิมพ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ	๒๔๒
๔.๑๐ พระพิมพ์ภาคเหนือ	๒๔๗
๔.๑๑ พระพิมพ์ภาคใต้	๒๕๑
๔.๑๒ ประติมากรรมเสมาหิน	๒๕๒
๔.๑๓ หลักฐานโบราณคดีด้านจารึก	๒๕๓

บทที่ ๕ : พุทธศิลปะสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย

๕.๑ ความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป	๒๗๗
๕.๒ การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์	๒๘๒
๕.๓ ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปของไทย	๒๘๖
๕.๔ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ	๒๙๙
๕.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์	๓๐๓
๕.๖ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญลักษณ์	๓๐๖
๕.๗ แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพุทธศาสนา	๓๐๙

บทที่ ๖ : พุทธศิลป์สมัยสุโขทัย

๖.๑ พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย	๓๑๗
๖.๒ ประวัติและพัฒนาการพุทธศิลป์โดยทั่วไป	๓๒๑
๖.๓ พัฒนาการพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย	๓๒๖
๖.๔ ลักษณะพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย	๓๒๘
๖.๔.๑ สถาปัตยกรรมสุโขทัย	๓๒๘
๖.๔.๒ ประติมากรรมสมัยสุโขทัย	๓๔๖
๖.๔.๓ จิตรกรรมสมัยสุโขทัย	๓๖๑

๖.๔.๔ วรรณกรรมสมัยสุโขทัย ๓๖๔

บทที่ ๗ : ประวัติและพัฒนาการพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก ๓๘๗

- ๗.๑ ประวัติและความเป็นมาของจังหวัดพิษณุโลก ๓๘๗
- ๗.๒ ประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนา
ในจังหวัดพิษณุโลก ๓๙๖
  - ๗.๒.๑ พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย ๓๙๖
  - ๗.๒.๒ พระพุทธศาสนาในเมืองพิษณุโลก ๔๐๒
- ๗.๓ ความเป็นมาและความสำคัญในการสร้างพระพุทธรูป ๔๐๙

บทที่ ๘ : พุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราช ๔๑๓

- ๘.๑ สกุลช่างพิษณุโลก หรือหมวดพระพุทธรชินราช
(กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐) ๔๑๓
  - ๘.๑.๑ พระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ
จังหวัดพิษณุโลก : ที่มาของรูปแบบและ
ข้อสันนิษฐานในการสร้าง ๔๑๕
  - ๘.๑.๒ วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรชินราช
และพระพุทธรูปหมวดพระพุทธรชินราช ๔๑๖
  - ๘.๑.๓ พระพุทธรูปองค์สำคัญในหมวดพระพุทธรชินราช ๔๑๙
- ๘.๒ ประวัติและความสำคัญของพระพุทธรชินราช ๔๓๖
- ๘.๓ หลักฐานเกี่ยวกับพระพุทธรชินราช ๔๗๑
- ๘.๔ คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธรชินราช ๔๘๓
- ๘.๕ พุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราชที่เป็นมรดกตกทอด
มาจนถึงสมัยปัจจุบัน ๔๙๐
  - ๘.๕.๑ ประเภทพระพิมพ์/พระเครื่อง ๔๙๐
  - ๘.๕.๒ ประเภทพระบูชา ๕๐๐

บทที่ ๙ : อิทธิพลพุทธศิลป์สุโขทัยที่มีต่อสังคมไทยปัจจุบัน ๕๑๙

- ๙.๑ อิทธิพลในด้านสถาปัตยกรรม ๕๑๙
  - ๙.๑.๑ พุทธปราสาท ๕๒๐

๙.๑.๒	สถูปเจดีย์	๕๒๐
๙.๑.๓	มณฑป	๕๒๙
๙.๑.๔	วิหาร	๕๓๓
๙.๑.๕	โบสถ์หรือพระอุโบสถ	๕๓๓
๙.๒	อิทธิพลในด้านประติมากรรม	๕๓๕
๙.๒.๑	รูปแบบและพัฒนาการของพระพุทธรูป สมัยสุโขทัย	๕๓๖
๙.๒.๒	อิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย	๕๔๐
๙.๓	อิทธิพลในด้านจิตรกรรม	๕๔๕
๙.๔	อิทธิพลในด้านวรรณกรรม	๕๖๒
๙.๕	การอนุรักษ์มรดกพุทธศิลป์สุโขทัยในปัจจุบัน	๕๗๐

บทที่ ๑๐ : ภาคสรุป	๕๘๑
บรรณานุกรม	๕๘๙
ภาคผนวก	๖๑๗
ประวัติผู้เขียน	๖๒๓

สารบัญภาพ

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๒ : พระพุทธรูป : กำเนิดและพัฒนาการ	
ภาพที่ ๒.๑ โตรณะ หรือ โตรณะสถูปสาญจี	๗๘
ภาพที่ ๒.๒ ภาพแกะสลักที่สถูปสาญจี การแสดงปฐมเทศนาที่สารนาถ	๘๐
ภาพที่ ๒.๓ ภาพปางบำเพ็ญทุกรกิริยา พระพุทธรูปสมัยคันธารราฐ	๘๘
ภาพที่ ๒.๔ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยมถุรา	๙๑
ภาพที่ ๒.๕ แสดงภาพภาพมหาภิเนษกรมณ	๙๔
ภาพที่ ๒.๖ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยอมราวดี	๙๕
ภาพที่ ๒.๗ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยคุปตะ	๙๙
ภาพที่ ๒.๘ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยปาละ	๑๐๑
ภาพที่ ๒.๙ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยปาละ ยุค ๑ แสดงภาพพระพุทธรูป สมัยเสนะ ยุค ๒	๑๐๕
ภาพที่ ๒.๑๐ แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยโจฬะ	๑๐๙
บทที่ ๓ : พุทธศิลป์และการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ในภูมิภาคเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้	
ภาพที่ ๓.๑ : ปราสาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	๑๖๖
ภาพที่ ๓.๒ : เส้นทางเผยแพร่พุทธศาสนาในยุคพระเจ้าอโศกมหาราช	๒๐๕
ภาพที่ ๓.๓ : สถูปสาญจี (Sanchi stupas) หมายเลข ๓ และ แบบซุงคะ พุทธศตวรรษที่ ๕	๒๐๘
ภาพที่ ๓.๔ : มกุฎพันธเจดีย์สถาน	๒๐๙
ภาพที่ ๓.๕ : พระมหาเจดีย์รวันเวลิสยา ศรีลังกา	๒๑๐
ภาพที่ ๓.๖ : ภาพเขียนเจดีย์นครปฐม วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร จ.นครปฐม	๒๑๑
ภาพที่ ๓.๗ : พระบรมธาตุนครชุม	๒๑๒
ภาพที่ ๓.๘ : พระธาตุหริภุญไชย จังหวัดลำพูน	๒๑๓
ภาพที่ ๓.๙ : เจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา	๒๑๓

ภาพที่ ๓.๑๐ : พระธาตุหามายโม ประเทศลาว	๒๑๔
ภาพที่ ๓.๑๑ : เจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า	๒๑๕
ภาพที่ ๓.๑๒ : ผังการเชื่อมโยงพุทธศิลปะในอาเซียน	๒๑๙

บทที่ ๔ : กำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

ภาพที่ ๔.๑ ศิลากาจารึกหลักที่ ๑	๒๕๖
ภาพที่ ๔.๒ จารึกหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง	๒๕๘
ภาพที่ ๔.๓ เป็นจารึกหลักที่ ๒ ในประมวญจารึกไทย	๒๖๑
ภาพที่ ๔.๔ หลักที่ ๓ จารึกนครชุม	๒๖๓
ภาพที่ ๔.๕ จารึกหลักที่ ๕ จารึกวัดป่ามะม่วง	๒๖๖
ภาพที่ ๔.๖ จารึกวัดอโศการาม	๒๖๘
ภาพที่ ๔.๗ จารึกวัดบูรพาราม	๒๖๙

บทที่ ๗ : ประวัติและพัฒนาการพระพุทธรศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ ๗.๑ ศิลากาจารึกวัดจุฬามณี	๔๐๔
ภาพที่ ๗.๒ ภาพเก่าพระปรารงค์วัดจุฬามณี พิษณุโลก	๔๑๑

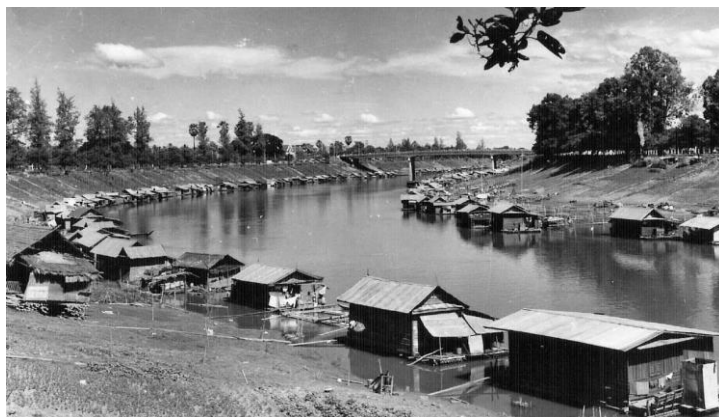
บทที่ ๘ : พุทธศิลปะแบบพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๑ : พระพุทธรชินราช	๔๓๐
ภาพที่ ๘.๒ : พระพุทธรูปปางมารวิชัย	๔๓๑
ภาพที่ ๘.๓ : พระพุทธรูปปางมารวิชัย	๔๓๑
ภาพที่ ๘.๔ : พระสิทธารถพุทธเจ้า	๔๓๑
ภาพที่ ๘.๕ : พระเสถียรธรรมณี	๔๓๑
ภาพที่ ๘.๖ : พระพุทธรชินสีห์	๔๓๒
ภาพที่ ๘.๗ : พระศรีศาสดา	๔๓๓
ภาพที่ ๘.๘ : พระพุทธรชินราช วโรวาทธรรมจักร อัครปฐมเทศนา นราศภบพิตร	๔๓๔
ภาพที่ ๘.๙ : พระพุทธรชินศรีมุนีนารถ อรุคอาศนบรรล้งก์	๔๓๕
ภาพที่ ๘.๑๐ : เรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช	๔๔๘
ภาพที่ ๘.๑๑,๘.๑๒ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นจากเรือ	๔๕๐

ภาพที่ ๘.๑๓,๘.๑๔ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ พระราชดำเนินในพิธีอัญเชิญพระพุทธรชินราชจำลอง	๔๕๑
ภาพที่ ๘.๑๕ : สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ	๔๕๓
ภาพที่ ๘.๑๖ : ภาพเก่าพระปรางค์วัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก	๔๕๖
ภาพที่ ๘.๑๗ : พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี	๔๕๗
ภาพที่ ๘.๑๘ : ภาพเสด็จพระราชดำเนินเลียบบมณฑลฝ่ายเหนือ พุทธศักราช ๒๔๖๙	๔๕๘
ภาพที่ ๘.๑๙ : พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เสด็จพระราชดำเนินเลียบบมณฑลฝ่ายเหนือ ถวาย “ ตรา นพรัตนราชวราภรณ์ ”	๔๖๒
ภาพที่ ๘.๒๐ : ปฐมบาท เหนือแผ่นดินเมืองพิษณุโลก	๔๖๓
ภาพที่ ๘.๒๑ : ภาพพระราชทาน พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ ทรงพระสุร่ายสรองพระพุทธรชินราช	๔๖๔
ภาพที่ ๘.๒๒, ๘.๒๓ : เสด็จฯ ค่ายพระนเรศวรมหาราช กองทัพอากาศที่ ๓ ทรงวางศิลาฤกษ์ตึกอำนวยการโรงพยาบาล ค่ายพระนเรศวรมหาราช	๔๖๕
ภาพที่ ๘.๒๔ : ทรงพระราชดำเนินประทับกษิณรอบพระวิหารพระพุทธรชินราช	๔๖๖
ภาพที่ ๘.๒๕ : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสอง พระองค์ ไปยังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร	๔๖๗
ภาพที่ ๘.๒๖ : พระ “ วชิราลงกรโณภิกขุ ” ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ สักการะพระพุทธรชินราช	๔๖๙
ภาพที่ ๘.๒๗ : สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระยศใน ขณะนั้น) เสด็จแทนพระองค์ทรงปิดทองที่พระพักตร์ พระพุทธรชินราชเป็นปฐมฤกษ์	๔๗๐
ภาพที่ ๘.๒๘ : ศิลาจารึกรอยพระยุคลบาท วัดบวรนิเวศวิหาร พุทธศตวรรษที่ ๒๐	๔๗๒

ภาพที่ ๘.๒๙ : พระพุทธชินราชใบเสมา พระชินสีห์ พระศาสดา หนึ่งในพระชุดยอดขุนพล กรูวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก	๔๙๒
ภาพที่ ๘.๓๐ : พระท่ามะปราง หรือพระเงี้ยวทั้งป็น	๔๙๓
ภาพที่ ๘.๓๑ : พระพุทธชินราชอินโดจีน ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ พิมพ์ต่าง ๆ	๔๙๔
ภาพที่ ๘.๓๒ : เหรียญรุ่นแรก พระพุทธชินราช การแสดงพิศณุโลก ปี พ.ศ.๒๔๕๗	๔๙๕
ภาพที่ ๘.๓๓ : พระพุทธชินราชที่ระฤก ที่ได้มานมัสการณเมืองพิศณุโลก หลังหนังสือสามแก้ว ปี ๒๔๖๐ (เนื้อเงิน)	๔๙๖
ภาพที่ ๘.๓๔ : เหรียญหล่อ พระพุทธชินราช พิศณุโลก รุ่นแรก เนื้อทองผสม	๔๙๖
ภาพที่ ๘.๓๕ : เหรียญพระพุทธรูปชินราชอินโดจีน ปี พ.ศ. ๒๕๘๕	๔๙๗
ภาพที่ ๘.๓๖ : เหรียญพระพุทธรูปชินราช หลวงพ่อค้อย วัดหญ้าไทร จ.นนทบุรี ปีพ.ศ. ๒๕๖๒	๔๙๘
ภาพที่ ๘.๓๗ : เหรียญชินราช พระพุทธวิถีนายก (หลวงปู่บุญ) วัดกลางบางแก้ว จ.นครปฐม ปี พ.ศ. ๒๕๗๒	๔๙๙
ภาพที่ ๘.๓๘ : เหรียญพระพุทธรูปชินราช หลังอกเลา ปี พ.ศ.๒๕๖๖ และเหรียญหลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า จ.ชัยนาท ปี พ.ศ. ๒๕๖๑	๕๐๐
ภาพที่ ๘.๓๙ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระประสิทธิปฏิมา(เหมาะ ดวงจักร) จางวางช่างหล่อขวา	๕๐๑
ภาพที่ ๘.๔๐, ๘.๔๑ : กระบวนเรือประดิษฐานพระพุทธชินราช ขณะอัญเชิญมาที่วัดเบญจมบพิตร	๕๐๓
ภาพที่ ๘.๔๒, ๘.๔๓ : ภาพขณะอัญเชิญพระพุทธชินราช ประดิษฐานเป็น พระประธาน ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ดุสิตวนาราม	๕๐๔
ภาพที่ ๘.๔๔ : พระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราช วรมหาวิหาร	๕๐๕
ภาพที่ ๘.๔๕ : พระพุทธธรรมิครชมพูนีปนิวัติสุโขทัย	๕๐๗
ภาพที่ ๘.๔๖ : พระพุทธชินราชจำลองพระประธานในอุโบสถ วัดศรีนครินทร์วราราม	๕๐๙

- ภาพที่ ๘.๔๗ : พระพุทธชินราช ภ.ป.ร. พ.ศ. ๒๕๑๗
จัดสร้างโดยแม่ทัพภาคที่ ๓ ๕๑๐
- ภาพที่ ๘.๔๘ : พระบารมีปกเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธี
ตัดลูกนิมิตอุโบสถวัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก ๕๑๓
- ภาพที่ ๘.๔๙ : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และ
สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนิน
พร้อมด้วย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
และ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
อัครราชกุมารี ไปทรงตัดหวายลูกนิมิตวัดวังทองวราราม ๕๑๔
- ภาพที่ ๘.๕๐ : องค์พระพุทธปฏิมา “พระพุทธชินราช” ในอุโบสถหลังใหม่
ของวัดวังทอง วราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก ๕๑๔
- ภาพที่ ๘.๕๑ : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน แบบหน้าบันอุโบสถ
ของวัดวังทองวราราม อันประกอบด้วยอักษร
พระปรมาภิไธย ภปร. ๕๑๕
- ภาพที่ ๘.๕๒ : พระบูชาพระพุทธชินราช สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔
วัดศุขเน้อโลหะขัดเงาวัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก ๕๑๖
- ภาพที่ ๘.๕๓ : พระบูชาพระพุทธชินราช สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔
วัดศุขเน้อโลหะขัดเงา วัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก ๕๑๖

ภาพพระธรรมจักร : เป็นปูชนียวัตถุเด่นของวัฒนธรรมทวารวดี
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุททอง จ.สุพรรณบุรี

บทที่ ๑

พุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนา

๑.๑ พุทธศิลป์ : อดีต-ปัจจุบัน : ก่อน และหลังวัฒนธรรมศาสนา

ประเทศไทย มีประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทยมายาวนาน ดังนั้น ในประเทศไทยจึงมีพุทธศิลป์เป็นจำนวนมาก พุทธศิลป์ที่ปรากฏในประเทศไทยเริ่มมีให้เห็นเป็นหลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่ก็คือในสมัยสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยาทำให้ได้เห็นร่องรอยความงดงาม ความศรัทธา ความเชื่อ และประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของไทยได้เป็นอย่างดี แต่แม้ว่า พุทธศิลป์จะทำหน้าที่สื่อสารศรัทธา เจตนา และแนวความคิดของผู้สร้างอย่างดียิ่ง แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเริ่มจะมีพุทธพาณิชย์เข้ามาเจือปนด้วย

ด้านศิลปกรรมไทยนั้น เป็นที่รู้จักกันว่า มีการสร้างทำและปรากฏอยู่เป็นจำนวนมากในพระอารามต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัดทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า โบสถ์ วิหาร พระสถูป พระปราสาท เป็นงานด้านสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป ลวดลายปูนปั้น งานสลักไม้ตกแต่งต่าง ๆ เป็นงานด้านประติมากรรม และมีรูปภาพไว้ตามฝาผนังภายในโบสถ์หรือศาลาการเปรียญเป็นงานด้านจิตรกรรม ศิลปกรรมที่สร้างทำขึ้นเพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา เหล่านี้เรียกว่างาน “พุทธศิลป์”

พุทธศิลป์ คือ รูปเปรียบหรือรูปแทนพระพุทธเจ้า เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบ และรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุถวาย เพื่อเป็นพุทธบูชาเนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริม เผยแพร่ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่พึงงามตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา^๑

พุทธศิลป์ เป็นงานศิลปะ เป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นมาเพื่อสนองตอบ และรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนา โดยตรงทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และ

---

^๑ ขยาภรณ์ สุขประเสริฐ, พุทธศิลป์: ถิ่นไทย ศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา, (วารสารพุทธอาเซียนศึกษา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ ก.ค.-ธ.ค. ๒๕๕๙), หน้า ๖๐ - ๖๑.

สถาปัตยกรรม โดยสิ่งที่คุณสร้างงานศิลปะได้พยายามสื่อ หรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิด โดยไม่เลือกว่าจะเป็นลัทธิมหานหรือเถรวาทก็ตาม

ดังจะเห็นได้ว่า งานศิลปะที่ปรากฏอยู่ในรูปแบบของงานที่คุณสร้างมักจะสื่อหลักธรรมสอนอยู่ด้วย และสร้างในวัดเพื่อพุทธบูชา เพื่อการปลุกศรัทธา เตือนใจเป็นการเผยแผ่พระพุทศาสนาในรูปแบบหนึ่ง

จากความหมายของงานพุทธศิลป์ที่ยกมาข้างต้น แม้จะมีความหมายที่แตกต่างกันในรายละเอียดและจุดเน้น แต่เมื่อสรุปจะเห็นแนวทางสำคัญ ๒ ประการ^๒ คือ

๑) **พุทธศิลป์** เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อรับใช้พระพุทศาสนาโดยตรง มีความมุ่งหมายเพื่อชักนำให้เกิดความเลื่อมใสต่อพระพุทศาสนา พร้อมกับน้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทเจ้ามาประพฤติปฏิบัติตามในระดับปุถุชน และเมื่อศรัทธามีมากยิ่งขึ้น ๆ ขึ้นก็สามารถนำพาตนเองเข้าสู่การปฏิบัติธรรมได้

๒) **พุทธศิลป์** เป็นงานศิลปะประเภททัศนศิลป์ (มองเห็นได้ด้วยตา) ประกอบด้วย พุทธศิลป์ด้านสถาปัตยกรรม พุทธศิลป์ด้านประติมากรรม พุทธศิลป์ด้านจิตรกรรม สามารถบ่งบอกลักษณะเฉพาะของแต่ละยุคสมัยได้ เช่น ในประเทศไทย เรียกว่า พุทธศิลป์สมัยเชียงแสน พุทธศิลป์สมัยทวาราวดี พุทธศิลป์สมัยสุโขทัย เป็นต้น

๑.๒ พุทธศิลป์ : ในนาคความหมาย

๑.๒.๑ ความหมายของคำว่า “พุทธศิลป์”

คำว่า “พุทธศิลป์” แยกออกเป็น ๒ คำ คือ คำว่า “พุท” ตามรากศัพท์ หมายถึง ผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน แต่ความหมายโดยอรรถหมายถึง “พระพุทศาสนา” และ คำว่า “ศิลป์” หรือ “ศิลป์” หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นขึ้น ด้วยความคิดและสติปัญญาตลอดทั้งขบวนการช่าง หรืองานอันเป็นความ

---

^๒ จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔.

พากเพียรของมนุษย์ ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยมือและด้วยความคิด^๓ โดยทั่วไป มักใช้คำว่า “ศิลปกรรม” หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยมือ หรือฝีมือทางการช่าง เพราะฉะนั้น เมื่อนำเอาคำว่า “พุทธ” กับ “ศิลปะ” มารวมกันกลายเป็นคำว่า “พุทธศิลป์” หมายถึง ศิลปกรรมที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธรูปโดยตรงทั้งในด้าน จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ในลัทธิมหายานและหินยาน^๔ หรือ ศิลปกรรมทุกชนิดที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธรูป^๕ ซึ่งบางครั้งเรียกว่า “ศิลปกรรม พระพุทธรูปศาสนา”

ดังนั้น ความหมายโดยทั่วไปของ “พุทธศิลป์” จึงหมายถึงผลงานอันเป็น ความพากเพียรของพุทธศาสนิกชนที่ได้พยายามสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแรงกาย และ กำลังความคิด โดยประสงค์จะให้ เป็นเครื่องบูชา หรือเป็นเครื่องแสดงออกถึงความ ระลึกถึงพระพุทธรูปเจ้าและให้เกิดศิลปกรรม เพื่อเป็นสื่อศรัทธาที่สามารถเห็นได้เป็น รูปธรรมจากศาสนสถานและศาสนวัตถุที่มีการสร้างสรรค์เอาไว้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ใน พุทธศาสนา หรือเพื่อเสริมสร้างความศรัทธาเลื่อมใสให้สมบูรณ์นั่นเอง

คำว่า “**พุทธศิลป์**” เป็นคำที่ใช้เรียกงานที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธรูปศาสนา สร้างขึ้นด้วยความเลื่อมใสศรัทธา โดยคำว่า “พุทธศิลป์” แยกอธิบายตามรูปคำ และ ความหมาย ดังนี้^๖

พุทธะ ตามรากศัพท์ในพจนานุกรม หมายถึง ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบาน แล้ว ใช้เฉพาะเป็นพระนามของพระบรมศาสดาแห่งพระพุทธรูปศาสนา เรียกเป็น สามัญว่า พระพุทธรูปเจ้า

ศิลปะ หมายถึง สิ่งที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้น เพื่อแสดงออกซึ่งอารมณ์ ความคิด ปัญญา และความงาม

---

^๓ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี, **ศิลปะสงเคราะห์**, แปลโดย ศาสตราจารย์ พระยาอนุমানราช ธน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๕ - ๒๖.

^๔ รศ.สงวน รอดบุญ, **ศิลปกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๐.

^๕ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรีดิศ ดิศกุล, **พุทธศิลป์ล้ำเลิศควรชู**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐), หน้า ๒.

^๖ พจนานุกรม, **ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒**, (กรุงเทพมหานคร : ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒), หน้า ๗๙๕.

พุทธศิลป์ ถูกเรียกว่า “ศิลปกรรมทางพุทธศาสนา” หมายถึง ผลงานอันเป็นความพากเพียรของศิลปิน (ช่าง) ที่ได้พยายามสร้างสรรค์ขึ้นด้วยแรงงาน และกำลังความคิด โดยประสงค์จะให้ เป็นเครื่องบูชา หรือเป็นเครื่องแสดงออกถึงความระลึกถึงพระพุทธเจ้า และปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอน ทำให้เกิดเป็นผลงานทางศิลปกรรม เพื่อเป็นสื่อศรัทธาที่สามารถเห็นได้เป็นรูปธรรมจากศาสนสถาน และศาสนวัตถุที่มีการสร้างสรรค์เอาไว้เพื่อเป็นอนุสาวรีย์ (คำสั่งสอน คำแนะนำ พร่ำสอน) ในพระพุทธศาสนา หรือเพื่อส่งเสริมความศรัทธาเลื่อมใสให้สมบูรณ์นั่นเอง”

เพราะฉะนั้น **พุทธศิลป์** จึงได้แก่ ผลงานอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ที่ได้ พยายามสร้างขึ้นด้วยแรงกาย และกำลังความคิด โดยประสงค์ให้เป็นเครื่องบูชา หรือเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความระลึกถึงพระพุทธเจ้า จะพบได้ว่า บรรดาศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานนั้น มีความผูกพันอยู่กับคติความเชื่อ หรือศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพระพุทธศาสนานั้น ได้ปรากฏหลักฐานให้เห็นเป็นโบราณสถานทางพระพุทธศาสนานั้นเกิดมา เพราะว่า พระมหากษัตริย์ได้ทำหน้าที่เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก ทรงเป็นผู้นำและทรงทำการส่งเสริมศิลปินให้สร้างสรรค์ศิลปะ หรือเกิดงานพุทธศิลป์ขึ้น ด้วยแรงศรัทธาของผู้ที่สร้างสรรค์ผลงานนั้น ๆ

โดยพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้อธิบายความหมายไว้ว่า “พุทธเจดีย์” คือ เจดีย์เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า มี ๔ ชนิด คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์”^๗

ในปัจจุบัน นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้หลากหลาย ซึ่งพอสรุปได้ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระธรรมโกศาจารย์ หรือ **พุทธทาสภิกขุ** ท่านได้อธิบายเกี่ยวกับพุทธศิลป์เมื่อความสรุปได้ว่า “ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี้เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการที่ช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ทางจิตใจ หรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องทางวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็นเรื่องโบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูปสวย ๆ...”

^๗ ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี, ศิลปะสงเคราะห์, แปลโดย พระยาอนุমানราชธน, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๕), หน้า ๒๕ - ๒๖.

^๘ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๔, พิมพ์ครั้งที่ ๑, หน้า ๗๙๕.

ท่านพุทธทาสภิกขุ ยังได้แสดงข้อความเพิ่มเติมไว้อีกว่า ศิลปะ และสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ แบ่งออกเป็น ๒ พวก คือ พุทธศิลป์ของปุถุชนคนธรรมดา และพุทธศิลป์ของแบบอริยสาวก ปุถุชนก็มีพุทธศิลป์อย่างหนึ่ง อริยสาวกก็มีพุทธศิลป์อีกอย่างหนึ่ง อยู่ร่วมศาสนากันได้ พุทธศิลป์ของอริยสาวกคือ วิธีการเอาชนะความทุกข์ที่มีในจิตใจ นั่นคือพุทธศิลป์^๙

พระราชวรมุนี (ประยูร ปยุตโต)^{๑๐} ได้อธิบายความหมายไว้ว่า พุทธศิลป์ คือ เจดีย์ที่เคารพ นับถือ บุคคล สถานที่หรือวัตถุ ที่สมควรเคารพบูชาเจดีย์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้ามี ๔ ประเภท คือ ๑) ธาตุเจดีย์ คือ สถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๒) บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย ๓) ธรรมเจดีย์ คือ สถานที่บรรจุพระธรรมหรือบรรจุพระพุทธพจน์ ๔) อุเทศิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป ทางด้านศิลปกรรมไทย หมายถึง สิ่งที่เกี่ยวข้องเป็นยอดแหลม เป็นสถานที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระบรมสารีริกธาตุ พระอรหันตธาตุ อัฐิของเจ้าเมือง พระมหากษัตริย์ และอัฐิของบรรพบุรุษ เป็นต้น^{๑๑}

พุทธ ความหมายคือ ท่านผู้ตรัสรู้แล้ว ผู้ตรัสรู้ ผู้ตื่นแล้ว ผู้เบิกบาน ท่านผู้รู้ อริยสัจสี่อย่างถ่องแท้^{๑๒}

ศิลปะ ความหมายคือ ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ การแสดงออกมาให้ปรากฏอย่างงดงามน่าชม วิชาที่ใช้ฝีมือวิชาชีพร่างต่าง ๆ ศิลปะ หรือ ศิลป์ เป็นการกระทำหรือขั้นตอนของการสร้างชิ้นงานศิลปะ โดยมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์สุนทรียภาพจินตนาการ หรือ การสร้างจากอารมณ์ในภาวะต่าง ๆ ของมนุษย์ จนเป็นผลงานแห่งความคิดและการรังสรรค์ ที่แสดงออกมาในรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก ในความงดงาม ความชอบ ความพึงพอใจ

---

^๙ พุทธทาสภิกขุ, สารนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, (ไชยาสวนโมกข์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๔๓.

^{๑๐} ปัจจุบัน พ.ศ.๒๕๖๓ ดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ชั้นสุพรรณบัฏ ที่ “สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์”

^{๑๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน, เนื่องในวันสถาปนา คณะศิลปศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร : บ.สงสยาม จำกัด , ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๘.

ความประทับใจ หรือเกิดความสะเทือนใจ มีอารมณ์ ชื่นชม ชอบ รัก ไม่พอใจ เกลียด ชิงชัง เป็นต้น^{๑๓}

พระไพศาล วิสาโล ได้กล่าวถึงศิลปะเป็นเรื่องของความงาม ซึ่งสามารถสร้างความตื่นตาตื่นใจจนเกิดอาการตะลึงงัน หรือสะกดใจให้เกิดความลุ่มหลง อยากรู้อยากเห็น ใคร่ครอบครอง (ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ราคะ) แต่ในอีกด้านหนึ่ง ศิลปะสามารถเป็นสื่อให้เราเข้าถึงความดีและความจริงได้ กล่าวคือบันดาลใจให้เกิดศรัทธาในสิ่งดีงาม หรือน้อมใจให้เกิดความสงบ เกิดกำลังใจใฝ่ฝันอย่างมั่นคง ในอุดมคติ อีกทั้งสามารถเปิดเผยความจริงของชีวิตให้เราได้ประจักษ์ รู้เท่าทันมายาจนละวางได้ ศิลปะชั้นครูยังสามารถยกจิตสู่สภาวะเหนือโลกเหนือสามัญ (transcendence) คือ สภาวะที่จิตได้สัมผัสกับความจริงขั้นสูงสุดหรือ ปรมาตม์ เช่น ความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติและจักรวาล สภาวะที่อัตตาตัวตนได้เลือนหายไป ไม่มีเส้นแบ่งระหว่างฉันกับโลกอีกต่อไป อยู่เหนือสมมติบัญญัติหรือความจริงแบบทวินิยม (dualism) เป็นสภาวะที่จิตเปี่ยมด้วยเมตตากรุณาอย่างไม่มีประมาณ

ศิลปะสามารถเป็นสื่อนำผู้คน ให้เข้าถึงมิติที่ลึกซึ้งสูงสุดในทางศาสนธรรมได้ จุดเชื่อมบรรจบระหว่างศิลปะกับพุทธศาสนา คือการสื่อสารด้วยศรัทธา กล่าวคือ เมื่อคน ๆ หนึ่ง ซึ่งมีความทุกข์ลัดกลุ้มใจ ท้อแท้ในชีวิต ได้มานั่งอยู่ตรงพระพักตร์ พระพุทธรูปในโบสถ์ ได้เห็นพระพักตร์อันสงบนิ่ง สายพระเนตรแห่งความเมตตาที่ทอดมองลงมา ปล้นความรุ่มร้อนใจก็มลายหายไป เหมือนมีหยาดน้ำทิพย์มาชโลมใจ ก่อความเย็น ชุ่มชื้นสบายใจ ทุกข์สงบ ระวังด้วยอานุภาพแห่งความศรัทธาต่อพุทธศิลป์นั่นเอง^{๑๔}

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้กล่าวถึงงานพุทธศิลป์ที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปและพระเครื่อง ไว้ในหนังสือ “พระผู้เป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา” ว่า.....

เมื่อพุทธศักราช ๒๕๐๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงสร้างพระเครื่องขึ้นพิมพ์หนึ่งเป็นการส่วนพระองค์ เรียกว่า

---

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๐

^{๑๔} พระไพศาล วิสาโล, ศิลปะกับพุทธศาสนา (๒๕๕๓), (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <https://www.visa.org/article/2553>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑).

“พระกำลังแผ่นดิน” หรือ “พระสมเด็จพระจักรลดดา” โดยพระองค์ทรงมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ

๑) เพื่อพระราชทานแก่ผู้พลขหรือพระราชทานตามอัยาศัย เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจให้ผู้ที่ได้รับพระราชทาน มีความประพฤติปฏิบัติดีสมกับที่ได้รับพระราชทาน

๒) เพื่อเป็นกำลังแผ่นดิน

๓) เพื่อให้เกิดความสามัคคีรวมกำลังกันรักษาแผ่นดินสืบไป

พระมัจฉิตลดดา นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงดำริออกแบบ และทรงสร้างขึ้นด้วยฝีมือพระหัตถ์ของพระองค์เองทุกองค์ มีพระลักษณะด้านพุทธศิลป์สวยงาม^{๑๕}

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้พระนิพนธ์เรื่อง “เที่ยวตามทางรถไฟ” ว่า พระมหารัชมราชาย้ายราชธานีไปตั้งอยู่เมืองพิษณุโลก สันนิษฐานว่าเป็นพระมหารัชมราชายีกองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นราชโอรสของพระมหารัชมราชายีกไทได้ครองเมืองพิษณุโลกอยู่เมื่อเป็นลูกหลวง ครั้นได้รับรัชทายาทไม่ย้ายไปอยู่เมืองสุโขทัย จึงได้ปรากฏนามว่า “พระมหา”

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ได้พระนิพนธ์เรื่อง “เมืองพิษณุโลก” และพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระราชปรารภเรื่องพระพุทธรชินราช” ว่า เมืองพิษณุโลกเคยเป็นเมืองมาแล้วก่อนสมัยขอม ครั้นต่อมา เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ ขอมได้ครอบครองเมืองนี้ ปรากฏพยานหลักฐานที่ขอมสร้างไว้ คือพระประรงค์ศิลาแลงที่วัดจุฬามณี เดิมทีเดี๋ยวกงเรียกชื่อเมืองนี้ว่า เมืองสองแคว เพราะในสมัยสุโขทัย มีชื่อปรากฏอยู่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหง ที่ตั้งเมืองเดิมอยู่ที่วัดจุฬามณีในระหว่างแควแม่น้ำน่านและแควน้อย แต่เดี๋ยวนี แควน้อยเปลี่ยนไปไหลออกแม่น้ำน่านเหนือเมืองขึ้นไปราว ๑๐ ก.ม. ยังคงมีแต่แนวลำน้ำขนาดใหญ่ตื่นเงินมากจนกลายเป็นที่จับสัตว์น้ำปรากฏอยู่ทุกวันนี้

---

^{๑๕} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา**, การถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๕, (กรุงเทพมหานคร : บ.๒๑ เซนจูรี่ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐๐ - ๑๐๑.

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องพุทธศิลป์ เพิ่มเติม เนื้อความไว้ว่า “ในสมัยนั้น พุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่น เป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์ จึงเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ต่อมา เจดีย์ในพระพุทธศาสนา จึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ เกิดในภายหลัง”^{๑๖}

พระยาอนุমানราชชน ได้กล่าวว่า ศิลปะ หมายถึง งาน อันเป็นความ พากเพียรของมนุษย์ ซึ่งต้องใช้ความพยายามด้วยมือและด้วยความคิด^{๑๗}

พลตรีจรรยา ประชิตโรมรัน กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง "การเสียดูกรูยอยุธยา ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒" ว่า จากคำกล่าวที่มีมาแต่โบราณว่า เดือน ๑๑ น้ำนอง เดือน ๑๒ น้ำทรง เดือนอ้าย เดือนยี่น้ำก็รีไหลลง กระแสน้ำในแม่น้ำนาน ก็คงจะไหลแรงไม่ มากก็น้อย ดังนั้น แผลไฟที่ทางพิษณุโลกปล่อยลงมากระแสน้ำ ก็คงจะช่วยส่งเสริม พร้อมกับการปล่อยมาเป็นจำนวนมาก ทำความเสียหายให้แก่กองเรือของฝ่ายกรุงศรี อยุธยาที่อยู่ในส่วนหน้าถึงกับแตกรนถอยมาถึงกำลังส่วนใหญ่ แล้วก็ไม่ได้ทำอะไรเลย ไม่ส่งกำลังบกเข้าตีประสานกับทางกองทัพลาว หรือใช้กำลังเรือส่วนที่เหลือเข้าตีหรือ คุกคามพิษณุโลก เป็นการประสานกับกองทัพลาวเลยคงอยู่เฉย ๆ จนกระทั่งทราบว่า กองทัพกรุงศรีสัตนาคณหุดถอยแล้ว จึงนำกำลังกลับกรุงศรีอยุธยา^{๑๘}

รศ. สงวน รอดบุญ แสดงข้อความไว้ว่า พุทธศิลป์ หมายถึงงานศิลปะ ประเภทต่าง ๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อศาสนาพุทธ มีด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดเป็นประจักษ์พยานในความมั่นคงของพระศาสนา ส่งเสริมการเผยแผ่พระธรรม และโดยมุ่งหมายให้งานพุทธศิลป์ เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าว จิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธาปราศหะ ประพฤติปฏิบัติตนไปในทางที่

---

^{๑๖} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราจราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๓), หน้า ๕๓ - ๕๔.

^{๑๗} ศาสตราจารย์ พระยาอนุমানราชชน, **ราชบัณฑิต, หนังสือศิลปะสงเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕), หน้า ๒๑.

^{๑๘} พลตรีจรรยา ประชิตโรมรัน, **การเสียดูกรูยอยุธยาครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๑๑๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๘.

ดีงาม ตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า^{๑๙} และท่านยังได้แสดงเนื้อความเกี่ยวกับงานพุทธศิลป์เพิ่มเติมไว้อีกว่า...พุทธศิลป์ (Buddhist Art) หมายถึง ศิลปกรรม ซึ่งสร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ทั้งในลัทธิหินยาน (เถรวาท) และ ลัทธิมหายาน (อากิริยวาท)^{๒๐}

รศ.ดร.จิรวัดน์ พิระสันต์ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัด พิษณุโลก” ว่า หลังจากที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ได้ทรงผนวกเมืองสองแคว (พิษณุโลก) เข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัยและปกครองเมืองสองแคว-สองแคว (พิษณุโลก) สืบต่อเนื่องกันมาจนถึงรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พระยาสิทธิ) เมื่อพระองค์ใช้กำลังทหารที่ยกมาจากเมืองศรีสัชชนาลัย ได้เข้ายึดครองกรุงสุโขทัย จากเจ้านายเชื้อพระวงศ์ราชวงศ์พระร่วงได้แล้ว เสด็จขึ้นครองราชสมบัติ ณ กรุงสุโขทัย จากนั้นพระองค์ได้เสด็จยกกองทัพไปตีเมืองต่าง ๆ ที่เคยอยู่ใต้การปกครองของอาณาจักรสุโขทัยก่อน เมื่อรวมอาณาจักรสุโขทัยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง แล้วเสด็จไปเสวยราชสมบัติอยู่ที่เมืองสองแคว (พิษณุโลก) แทนกรุงสุโขทัย^{๒๑}

ดร.ธิดา สาระยา กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและพัฒนาการ” เกี่ยวกับประวัติการสร้างบ้านแปงเมืองระบบเมืองคู่ สถาปนเมืองลูกหลวงว่า การจัดลำดับฐานะของเมืองในสมัยของพระยาสิทธิให้ขึ้นมาเป็นเมืองหลวงศูนย์กลางนั้น เห็นได้ชัดเจนตามจารึกหลักที่ ๓ และ ๔ ว่า พระยาสิทธิเป็นกษัตริย์ได้รับการยอมรับทั้ง ๔ ทิศ คือแสดงว่า มีเมืองสุโขทัยเป็นศูนย์กลางของรัฐอย่างแท้จริง อย่างน้อยในสมัยพระยาสิทธิ รัฐสุโขทัยเริ่มมีการจัดฐานะความลดหลั่นของเมือง และสร้างความเป็นความกลางของรัฐขึ้นที่สุโขทัย แต่อำนาจของบรรดาเมืองสำคัญที่พัฒนาขึ้นมาจากเมืองคู่ เช่น สองแคว เข้มแข็งและเป็นอิสระเกินกว่าสุโขทัยจะควบคุม ทางการเมืองและการปกครองได้อย่าง

---

^{๑๙} รศ.สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์**, สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิสิทวิวัฒนา, ๒๕๓๕), หน้า ๔๘๑.

^{๒๐} รศ.สงวน รอดบุญ, **ศิลปกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙), หน้า ๑๙๐.

^{๒๑} รศ.ดร.จิรวัดน์ พิระสันต์, **ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอดทีฟ พรินท์ จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖.

แท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่อต้องเผชิญกับการขยายตัวของอยุธยา พระยาโลไท ต้องย้ายเมืองหลวงไปอยู่สองแคว^{๒๒}

ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์ไทย” ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช กล่าวว่า ในรัชกาลพ่อขุนศรีนาวนำถมยังไม่ปรากฏว่า มีการกำหนดฐานะเมืองลูกหลวงที่สัมพันธ์กับตำแหน่งรัชทายาท แต่มีร่องรอยการส่งเจ้านายเครือญาติไปปกครองเมืองสำคัญในแคว้นแคว้นคือ พ่อขุนผาเมืองอยู่เมืองรัต พระยาคำแห่งพระรามอยู่สองแคว หรือจังหวัดพิษณุโลก และหากคล้อยตามข้อสันนิษฐานของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า นางเสืองมเหสีของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นน้องสาวพ่อขุนผาเมือง เป็นลูกสาวขุนศรี นาวนำถมแล้ว พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เมื่อครั้งเป็นพ่อขุนบางกลางหาว ย่อมมีศักดิ์เป็นพระราชบุตรเขยและครองอยู่เมืองนครชุม หรือเมืองกำแพงเพชรในสมัยหลัง ดังนั้น เมืองเหล่านี้ จึงมีฐานะเป็นเมืองลูกหลวงที่มีอิสระในการปกครอง และมีกลุ่มเมืองบริวารอยู่ในสังกัด ร่องรอยทางโบราณคดีก็ล้วนบ่งบอกสภาพความเป็นเมืองที่สมบูรณ์คือมีคูน้ำ คันกำแพง อยู่ในเส้นทางคมนาคมสำคัญของแคว้นแคว้นและเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ^{๒๓}

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์ กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง “ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา” ว่าจากสองแควมาเป็นพิษณุโลก สารของเรื่องแสดง ความเปลี่ยนแปลงของเมืองนี้ที่เริ่มจากการเป็นเมืองสระหลวง-สองแควของแคว้นสุโขทัยทางปากตะวันออกของแม่น้ำน่าน ต่อมาทางกรุงศรีอยุธยา โดยราชวงศ์สุพรรณภูมิได้เข้ามาจัดตั้งเมืองชัยนาทขึ้นที่ฝั่งตรงข้ามและในสมัย ต่อมาเมื่อเมืองในดินแดนสุโขทัย กลายเป็นกลุ่มเมืองเหนือของกรุงศรีอยุธยาแล้ว กรุงศรีอยุธยาได้ส่งรัชทายาทมาครองโดยสร้างกำแพงเมืองใหม่รอบเมืองทั้งสองที่อยู่กันคนละฟากแม่น้ำเข้าด้วยกัน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เรียกชื่อเมืองว่า พิษณุโลก^{๒๔}

---

^{๒๒} ดร.ธิดา สารยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและ พัฒนาการ, (กรุงเทพฯมหานคร : โรงพิมพ์ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๗.

^{๒๓} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ประวัติศาสตร์ไทย, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๒), หน้า ๒๑๔.

^{๒๔} พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา, (กรุงเทพฯมหานคร : สำนักพิมพ์มติชนจำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕), หน้าคำนำ.

เขียน ยิ้มศิริ ได้ให้ความหมายของคำว่า ศิลปะ ไว้ว่า ศิลปะ คือการสะท้อนออกของจิตใจคนออกมาเป็นรูป (Form) และในขณะเดียวกันในมุขกลับกัน ศิลปะสะท้อนให้เห็นถึงชีวิตและชีวิตสะท้อนให้เห็นศิลปะ^{๒๕}

อำนาจ เย็นสบาย ได้แสดงพุทธศิลป์ตามทรรศนะของอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ มีเนื้อความพอสรุปได้ว่า คำว่า “พุทธศิลป์” มิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาครั้งใหม่ หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ อย่างไรก็ตาม จากคำว่า พุทธศิลป์ มีรากฐานผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทย มาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออก มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่า เป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธปฏิมาเกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสากลในไตรภูมิ และอีกประการหนึ่ง เพราะศิลปะปั้นหรือช่าง ต้องการแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธบูชา เป็นต้น^{๒๖}

อำนาจ เย็นสบาย แสดงเนื้อความเพิ่มเติมอีกว่า สำนักสันตติโกศ ได้เสนอทรรศนะทางศิลปะที่แตกต่างกันออกไป จากความเข้าใจของคนทั่วไป แม้กระทั่งตำราเรียนศิลปะที่เขียนเรื่องพุทธศิลป์ ก็มีภาพของวัตถุ อันได้แก่ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ การอธิบายคุณค่าก็พูดเฉพาะรูปแบบ เส้น สี จังหวะ องค์ประกอบกระทั่งเปรียบเทียบพระพุทธรูปในยุคคลาสสิก มีความงามอ่อนหวานปานสตรี กล่าวโดยเฉพาะก็คือพุทธศิลป์ หรือศิลปะที่เกี่ยวกับศาสนาพุทธที่ศึกษาเล่าเรียนกัน มิได้มีการเน้นให้ถึงพุทธธรรม...”^{๒๗}

---

^{๒๕} เขียน ยิ้มศิริ, ศิลปะคืออะไร, (กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๔), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

^{๒๖} อำนาจ เย็นสบาย, ศิลปะพิจารณา, (กรุงเทพมหานคร : แสงศิลปการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๙๕ -๙๗.

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

ชะลูด นิ่มเสมอ ได้แสดงเนื้อความเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า งานพุทธศิลป์ ซึ่งประกอบด้วย จิตรกรรม ประติมากรรม ภาพพิมพ์ ศิลปะสื่อผสมและอาจรวมถึง สถาปัตยกรรมด้วยนั้น มีองค์ประกอบสำคัญ ๒ ส่วน คือ

๑) รูปทรง คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัสดุและทัศนธาตุต่าง ๆ ที่สัมผัสได้ด้วยประสาทตา

๒) เนื้อหา คือ ส่วนที่เป็นนามธรรมที่รับรู้ได้ด้วยความรู้สึกนึกคิด ผ่านทาง รูปทรง เช่น เรื่องราว อารมณ์ และสัญลักษณ์^{๒๘}

อารี สุทธิพันธุ์ ได้แสดงเนื้อความเกี่ยวกับงานพุทธศิลป์ไว้ว่า นอกจากงาน พุทธศิลป์ที่สร้างขึ้น ควรมีคุณสมบัติ ๕ ประการ คือ^{๒๙}

๑. คุณสมบัติที่แท้จริงในตัวองงานทัศนศิลป์ ๓ ส่วน คือ

๑.๑ คุณสมบัติกายภาพภายใน ได้แก่ วัสดุที่นำมาประกอบกับวิธีที่ ผสมผสานกันทำให้เกิดเป็นผลงาน จิตรกรรม ประติมากรรม หรือสถาปัตยกรรมขึ้น ซึ่งมุ่งหมายถึงคุณสมบัติและคุณค่าของวัสดุที่ทำให้ผู้พบเห็นตระหนักในคุณค่าของ สิ่งที่ตนรับรู้ นั่น และถ้าหากว่า ผู้พบเห็น พบว่า วัสดุที่ใช้นั้นชำรุด กะเทาะ เสียหาย ส่วนใดส่วนหนึ่ง ก็จะเกิดความรู้สึกร่วม เสียหาย หวงแหวน

๑.๒ คุณสมบัติทางความรู้สึกกายภาพที่แสดงให้เห็น ได้แก่ ลักษณะ ท่าทางของผลงานศิลปะนั้น ๆ จะผูกพันกันแบบอย่างในการดำเนินชีวิตของศิลปิน ผู้สร้าง เช่น ท่าทางของพระพุทธรูป มักจะแสดงท่าทางเฉพาะแบบไม่แสดง ความรู้สึกต่อเนื้อแก่ผู้พบเห็น เมื่อเราเห็นพระพุทธรูปอยู่ในที่นั้น ก็มีความรู้สึกนั่ง จริง ๆ จะยืนไม่ได้ หรือยืน ก็จะยืนเท่านั้น จะก้าวเดินต่อไปไม่ได้ เป็นต้น

๑.๓ คุณสมบัติทางความหมายต่อชุมชน ได้แก่ ผลงานที่เกี่ยวข้องกับพิธี ทางศาสนา ทางความเชื่อ และการแสดงพื้นเมือง คุณสมบัติตามความหมายนี้ เมื่อผู้พบ เห็นรับรู้แล้ว ก็จะบังเกิดความรู้สึกต่อเนื้อในจิตใจ เสริมสร้างศีลธรรมและความสามัคคี

๒. คุณสมบัติในการดำรงอยู่ของงานพุทธศิลป์ หมายถึง งานพุทธศิลป์ จะต้องมิตำแหน่งในการติดตั้งที่แน่นอน มีขนาดสูงต่ำเหมาะสม มีมุมที่งดงามมาก

---

^{๒๘} ชะลูด นิ่มเสมอ, การเข้าถึงศิลปะในจิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้น ตัง กรุ๊ป, ๒๕๓๒), หน้า คำนำ.

^{๒๙} อารี สุทธิพันธุ์, ศิลปะกับมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๗๖.

ที่สุดมูมใดมูมหนึ่ง ส่วนมูมอื่น ๆ เป็นส่วนประกอบ นอกจากนี้ ยังเกี่ยวข้องกับ ตำแหน่งของ แสง และเงา ที่ตกทอดลงบนผลงานนั้นด้วยมูมที่เหมาะสม

๓. คุณสมบัติที่ทำให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น ยิ่งดูยิ่งประทับใจ หมายถึง งานทัศนศิลป์ จะต้องก่อให้เกิดความรู้สึกประทับใจมากยิ่งขึ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อเข้าไปเห็น พระประธานในอุโบสถ ครั้งแรกมีความประทับใจอย่างไร และภายหลังเข้าไปชมอีก ย่อมมีความประทับใจเพิ่มขึ้น ยิ่งพิศยั้งชั่ง ยิ่งดูนานเข้า ยิ่งเพิ่มความรู้สึกน่าเลื่อมใส ในคุณค่าของวัสดุ คุณค่าของรูปทรง และทรงคุณค่าทางศิลปกรรม ผลงานนั้น ถือได้ว่า ทรงคุณค่าทางความรู้สึกเพิ่มขึ้นและเป็นความรู้สึกเฉพาะตน

๔. คุณสมบัติที่ช่วยส่งเสริมให้คิดถึงสิ่งอื่น หมายถึง งานทัศนศิลป์นั้น จะต้องก่อให้เกิดความคิดเปรียบเทียบกับผลงานอื่น ๆ ที่เคยเห็นตาม ประสบการณ์ที่ผ่านมา ปลุกเร้าให้คิดถึงคุณค่า ยิ่งกว่านั้นยังทำให้รู้สึกว่า ได้มีส่วนร่วม กับผลงานทางศิลปะที่ตรงหน้า ซึ่งถือได้ว่า เป็นความรู้สึกทางสุนทรียภาพเฉพาะ ตนอย่างหนึ่ง

๕. คุณสมบัติที่มีความสมบูรณ์ในตัว หมายถึงงานพุทธศิลป์นั้น จะต้องมีความสมบูรณ์ลงในตัวรูปทรงและเรื่องราว ไม่สามารถที่จะแยกส่วนประกอบชิ้นใด ชิ้นหนึ่งออกได้

๑.๓ วิทยานิพนธ์และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระปลัดณรงค์ รัตนดีมัน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การส่งเสริมระบบการคิดเชิง จริยธรรมสิ่งแวดล้อม ด้วยวิธีการสอนแบบพระพุทธรูปชินราช” ผลการวิจัยพบว่า ความเฉลียวฉลาดของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกผู้ครองเมืองศรีสขนาลัย ในการสร้าง เมืองใหม่ชื่อพิษณุโลกนั้น สิ่งที่เป็นจุดเด่นหรือเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจที่สำคัญ ที่สุด คือศรัทธาในพระพุทธศาสนาซึ่งเชื่อว่า พระพุทธเจ้ามีจริง เชื่อในพระธรรมคำ สอนและพระสงฆ์ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ศาสนาเป็นที่พึ่งสำคัญ ผู้มีศาสนาอยู่ที่ไหน จะมีการสร้างวัด เพื่อเป็นที่อบรมทางจิตใจของการทำความดี วัดจึงมีความจำเป็น เพื่อให้เกิดความสงบ การอยู่ดีมีสุขของประชาชน ถือเอาวัดเป็นศูนย์กลาง

สร้างสถานที่ศึกษาการสื่อสารของมนุษย์เพื่ออยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข การปกครองก็
จะไม่มีปัญหา เมื่อประชาชนมีศาสนาเพื่อขัดเกลาทางด้านจิตใจที่ดี^{๓๐}

พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาศรัทธา
ของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”

ผลการวิจัยพบว่า การทำพิธีหล่อพระพุทธรูปชินราชประวัตินี้ได้กล่าวไว้ว่า ต้อง
ทำพิธีถึง ๔ ครั้งและกล่าวถึงมีชีปะขาว มาร่วมพิธีในการเททองหล่อพระพุทธรูปชินราช
ด้วย รวมถึงประชาชนมาร่วมเป็นจำนวนมาก ในประวัตินี้ได้กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรม
ไตรปิฎก ได้ตั้งจิตอธิษฐานพร้อมกับให้พระนางปทุมเทวี ตั้งจิตอธิษฐานร่วมด้วย ทำ
ให้การเททองหล่อพระพุทธรูปชินราชในครั้งนั้น ได้สำเร็จสมความปรารถนานี้ ได้บ่ง
บอกถึงพลังแห่งความสามัคคีระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชน ในการสร้าง
พระพุทธรูปชินราชเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้านจิตใจพระพุทธรูปศาสนา จึงอยู่คู่กับ
คนไทยมาทุกยุคทุกสมัย เช่น สมัยสุโขทัย-อยุธยา ที่กลายเป็นโบราณสถาน-
โบราณวัตถุที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบัน^{๓๑}

รศ.ปรานี แจ่มขุนเทียน ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รายงานการวิจัยเรื่องวิจัย
เชิงปฏิบัติการเพื่ออนุรักษ์ : กรณีศึกษาวัดโบราณในเขตพื้นที่โดยรอบพระราชวัง
จันทร์ อำเภอมะนัง จังหวัดพิษณุโลก” งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราช
ภัฏพิบูลสงคราม สำนักคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์
เทคโนโลยีและการพลังงาน ผลการวิจัยพบว่า จากการศึกษาสำรวจภาคสนามใน
พื้นที่ริมฝั่งแม่น้ำน่านด้านทิศตะวันตก สรุปได้ว่า พื้นที่ภายในกำแพงเมืองด้านทิศ
เหนือ น่าจะเคยเป็นที่ตั้งพระราชวังเจ้าเมืองหรือพระมหากษัตริย์ไทยที่เคยมา

---

^{๓๐} พระปลัดณรงค์ รัตนดีมัน, “การส่งเสริมระบบการคิดเชิงจริยธรรมสิ่งแวดล้อมด้วย
วิธีการสอนแบบพระพุทธชินราช”, *วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม, ๒๕๕๑), หน้า ๑๓.

^{๓๑} พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชิน
ราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย :
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔.

ครอบครองเมืองพิษณุโลกตั้งแต่สมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้น ส่วนบริเวณด้านใต้ใช้เป็นที่สร้างวัดและสถานที่ราชการ เช่น สถานที่ประหารนักโทษเป็นต้น^{๓๒}

ผศ. หาญชัย สงวนให้ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาพุทธศิลป์พระพิมพ์นางพญา วัดนางพญา อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก” ผลการวิจัยพบว่า นักวิชาการและที่ปรึกษาการวิจัย ส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า พุทธศิลป์พระพิมพ์นางพญามี พุทธศิลป์สมัยอยุธยา สร้างในระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๐๘๑-พ.ศ. ๒๑๑๒ โดยพระวิสุทธิกษัตริย์ พระอัครมเหสีของสมเด็จพระมหาธรรมราชา เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลกในตำแหน่งพระมหาอุปราช พระวิสุทธิกษัตริย์เป็นผู้สร้างวัดนางพญา และพระพิมพ์นางพญา บรรจุไว้ในพระเจดีย์ประธาน ณ วัดนางพญา เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๔ พระเจดีย์ชำรุดและพังทลายลง จึงมีผู้พบพระพิมพ์นางพญาเป็นจำนวนมาก ต่อมานักนิยมนพระพิมพ์จึงได้ศึกษาและจัด พระพิมพ์นางพญาที่เป็นพิมพ์นิยมหรือพิมพ์มาตรฐาน คือพระพิมพ์พญาพิมพ์เข้าโค้ง พระพิมพ์นางพญาพิมพ์เข้าตรง พระพิมพ์นางพญาพิมพ์อกนูนใหญ่ พระพิมพ์นางพญาพิมพ์อกนูนเล็ก พระพิมพ์นางพญาพิมพ์เทวดา และพระพิมพ์นางพญาพิมพ์สังฆาฏิ ซึ่งพระพิมพ์นางพญาแต่ละพิมพ์ มีเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะพิมพ์ที่เด่นชัด ส่วนพระพิมพ์นางพญานอกเหนือจากพิมพ์นิยม หรือพิมพ์มาตรฐานนั้น เรียกว่า พระพิมพ์นางพญาพิมพ์พิเศษ แต่ขาดเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะพิมพ์ จึงทำให้ขาดความนิยม^{๓๓}

ผศ.หาญชัย สงวนให้ และ สุภาภรณ์ สงวนให้ ได้ร่วมกันศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาการสร้างพระพุทธรูปชินราชจำลอง : กรณีศึกษาจำลองเทวี่ บูรณเขตต์” เป็นรายงานการวิจัยนี้ ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธรูปสมัยกรุงสุโขทัยแบบพระพุทธรูปชินราช พุทธลักษณะโดยทั่วไปยังคงเป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยแบบบริสุทธิ์อยู่ มีข้อแตกต่างกันตรงที่พระพักตร์นั้น

---

^{๓๒} รศ.ปราณี แจ่มขุนเทียน, “รายงานการวิจัยเรื่องวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่ออนุรักษ์ : กรณีศึกษาวัดโบราณในเขตพื้นที่โดยรอบพระราชวังจันทน์ อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก”, (งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการพลังงาน, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๓๓} ผศ.หาญชัย สงวนให้, “การศึกษาพุทธศิลป์พระพิมพ์นางพญา วัดนางพญา อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก”, งานวิจัยสำหรับขอรับทุนอุดหนุน, ภาควิชาพื้นการศึกษา คณะครุศาสตร์, (มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๔๐), หน้า ก.

ค่อนข้างกลม พระรัศมีออกจะสูงกว่าสมัยกรุงสุโขทัยแบบบริสุทธิ์ พระอังสาบางองค์ ออกจะค่อนข้างโค้งมากกว่าพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยแบบอื่น ๆ ฐานนั้น นิยมทำเป็น บัวคว่ำ บัวหงายเตี้ย ๆ มิได้ทำสูงอย่างฐานพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน และมีลักษณะ อ่อนโค้งมากกว่าฐานพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน พระอาการดูสงบเสงี่ยม แต่ดูออก จะแข็ง มิได้อ่อนช้อยนุ่มนวล ดังพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยแบบบริสุทธิ์และลักษณะ ที่สำคัญที่เห็นได้โดยเด่นชัดที่สุดคือ นิ้วพระหัตถ์ยาวเท่ากันทั้งสี่นิ้ว ซึ่งแตกต่างจาก พระพุทธรูปสมัยกรุงสุโขทัยแบบอื่น ๆ ตัวอย่าง พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยแบบ พระพุทธชินราช ได้แก่ พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร และพระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร^{๓๔}

ผศ.เสน่ห์ บุญยรัักษ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาสภาพสะท้อนสังคม จังหวัดพิษณุโลกและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์จากบทเพลงพื้นบ้าน” รายงานการวิจัย ได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม (คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม พ.ศ. ๒๕๔๕) ผลการวิจัยพบว่า จังหวัด พิษณุโลก ในอดีตเคยเป็นเมืองลูกหลวงหรือเมืองหน้าด่านของกรุงสุโขทัย เป็นเมือง ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถประทับนานถึง ๒๕ ปีระหว่าง พ.ศ.๒๐๐๖-๒๐๓๑ จึงทำให้เมืองพิษณุโลกในช่วงเวลาดังกล่าว มีฐานะเป็นเหมือนเมืองหลวงของ ประเทศ หลังจากรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เมืองพิษณุโลกถูกลดฐานะลง เป็นเมืองลูกหลวง เป็นหัวเมืองชั้นเอก เจ้าผู้ครองเมืองมียศเป็นเจ้าพระยา มีศักดินา ๑๐,๐๐๐ ไร่ ซึ่งเป็นยศสูงสุดในบรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ในสมัยนั้น ในสมัยกรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พิษณุโลกมีฐานะเป็นเมืองเอกของหัวเมือง ฝ้ายเหนือ^{๓๕}

---

^{๓๔} ผศ.หาญชัย สงวนให้ และ สุภาภรณ์ สงวนให้, “การศึกษาการสร้างพระพุทธรูปชินราช จำลอง กรณีศึกษาจำสิบเอกทวี บูรณเขตต์”, รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏ พิบูลสงคราม, (คณะครุศาสตร์ สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยี สารสนเทศ, ๒๕๔๑), หน้า ๒๔.

^{๓๕} ผศ.เสน่ห์ บุญยรัักษ์, “เรื่องการศึกษาสภาพสะท้อนสังคมจังหวัดพิษณุโลกและคุณค่า เชิงวรรณศิลป์จากบทเพลงพื้นบ้าน”, รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูล สงคราม (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. พ.ศ.๒๕๔๕), หน้า ๑๖.

พงทอง สุดประเสริฐ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก” กล่าวถึงประวัติเมืองพิษณุโลกว่า เป็นเมืองที่มีประวัติอันยาวนานควบคู่กับประวัติศาสตร์ของชาติไทย โดยมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันในศิลาจารึก ตำนาน นิทาน และพงศาวดาร เช่น สองแคว สระหลวง สองแควทวิสาขะ ไทยวนที่ พิษณุโลก และเมืองอกแตก เป็นต้น การเปลี่ยนชื่อเมือง “พิษณุโลก” มาเปลี่ยนในสมัยรัชกาลของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ^{๓๖}

ธวัช อิ่มจันทร์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์ชุมชนลาวในเขตตำบลนครชุม อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก” ผลการวิจัยพบว่า ชาวลาวในเขตตำบลนครชุม อำเภอนครไทย ได้อพยพมาจากประเทศลาว เข้ามาตั้งถิ่นฐานและจับจองที่ดินทำกินมาหลายชั่วอายุคนแล้ว คือประมาณในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ มีลักษณะความเป็นอยู่ความเชื่อขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนภาษาพูด ภาษาเขียนและการแต่งกายที่ยังคงเป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันชาวลาวยังมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำเนินชีวิตในทุก ๆ ด้าน เพื่อให้เหมาะกับการดำเนินชีวิตในสังคมไทยปัจจุบัน แต่ชาวลาวยังยึดมั่นในเรื่องความเชื่อและการปฏิบัติตามประเพณีที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ชาวลาวในตำบลนครชุมอำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลกนี้มีการรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่น มีความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิตตามกลุ่มของตนยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น อีกชุมชนหนึ่งที่จะได้รับความสนใจในการอนุรักษ์ไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี ภาษาพูด ภาษาเขียนและการแต่งกาย วิธีการดำเนินชีวิตไว้ให้ชนรุ่นต่อ ๆ ไปได้รู้จักและมีการศึกษาค้นคว้าในระดับกว้างต่อไป^{๓๗}

ศิริรัตน์ เจริญกิจ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔-ปัจจุบัน” ผลการวิจัยพบว่า พิษณุโลกเป็นเมืองขนาดกลางเมืองหนึ่ง ที่สะท้อนสภาพปัญหาข้างต้นดังกล่าวได้ดี งานวิจัยหรือหนังสือเกี่ยวกับเมืองพิษณุโลกส่วนใหญ่เกี่ยวกับ “อดีต” อันเกรียง

---

^{๓๖} พงทอง สุดประเสริฐ, **ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก**, (พิษณุโลก : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔๑.

^{๓๗} ธวัช อิ่มจันทร์, “ประวัติศาสตร์ชุมชนลาวในเขตตำบลนครชุม” อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๓๖), หน้าบทคัดย่อ.

ไกรของเมืองแทบทั้งสิ้น เนื่องจากเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์มายาวนาน ตั้งแต่สมัยสุโขทัยยังคงเป็นราชธานีของสยาม สิ่งเก่าแก่คู่บ้านคู่เมือง เช่น พระพุทธชินราช และศาลสมเด็จพระนเรศวร ล้วนเป็นเครื่องตกย้ำที่ดีถึงความสำคัญของเมืองพิษณุโลก ในฐานะที่เป็นเมืองประวัติศาสตร์และเป็นศูนย์กลางด้านศิลปวัฒนธรรมและด้านการบริหาร งานศึกษาทางประวัติศาสตร์หลายชิ้นจึงถูกผลิตขึ้นจากนักประวัติศาสตร์และนักวิชาการท้องถิ่น โดยงานศึกษาในยุคแรก ๆ ส่วนใหญ่เน้นไปที่บทบาทของเมืองในด้านการบริหารปกครอง ซึ่งถูกใช้เป็นที่มั่นและประทับของพระมหากษัตริย์และราชวงศ์ชั้นสูงหลายพระองค์ ทำให้ภาพของเมืองพิษณุโลกเป็นภาพของ “เมืองแห่งสงคราม” ที่มีความเกี่ยวข้องกับ “ชั้นปกครอง” เป็นหลัก^{๓๘}

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๓” ผลการวิจัยพบว่า การจัดตั้งพิษณุโลกเมืองมณฑลในสมัยรัชกาลที่ ๕ ทำให้พิษณุโลกเป็นเมืองข้าราชการกลุ่มข้าราชการ ซึ่งเป็นคนส่วนน้อยมีบทบาทและอิทธิพล ทั้งในทางปกครองและการเมืองท้องถิ่น โดยเฉพาะภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ กลุ่มข้าราชการบ้านานูได้เข้ามามีบทบาทในระบบประชาธิปไตยซึ่งจัดตั้งโดยรัฐ ชนชั้นนำเหล่านี้จึงได้สร้างสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับกลุ่มพ่อค้าคนจีน ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงในทางเศรษฐกิจของเมือง ในขณะที่ชนส่วนใหญ่โดยทั่วไปดำรงชีพโดยการเพาะปลูกหาของป่า และจับสัตว์น้ำ^{๓๙}

พิชญา สุ่มจินดา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การกำหนดอายุเวลาและการจำลองพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก” ผลการวิจัยพบว่า อายุเวลาของพระพุทธชินราชที่กำหนดไว้ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๓ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖๖๐-กลาง ๑๖๘๐) หรือตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙-๒๒๓๑/ค.ศ.๑๖๕๖-๑๖๘๘) สอดคล้องกับการจำลองพระพุทธชินราชที่เพิ่งปรากฏ

---

^{๓๘} ศิริรัตน์ เจริญกิจ, “โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔-ปัจจุบัน”, งานวิจัยพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี หมวดเงินอุดหนุน, (ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๘), หน้า ๑.

^{๓๙} จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, **ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๗๕-๒๕๐๓**, (ภาคสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๒๖), หน้า บทนำ.

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประมาณ พ.ศ. ๒๔๐๙ (ค.ศ.๑๘๖๖) และชัดเจนขึ้น เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองเป็น พระประธานของพระอุโบสถ วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เมื่อ พ.ศ.๒๔๔๔ (ค.ศ.๑๙๐๑) อันสะท้อนถึงความสำคัญของพระพุทธรูปชินราชที่เพิ่งถูกสร้างขึ้นในช่วงระยะเวลานี้^{๔๐}

นพดล อินทบัณฑิต ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง "พระพุทธรูปหมวดพระพุทธรูปชินราช : แนวทางการศึกษาและจัดรูปแบบ" ผลการวิจัยพบว่า พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยสกุลช่างพิษณุโลก หรือหมวดพระพุทธรูปชินราช ถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยทั่วไปแล้วพระพุทธรูปในหมวดนี้จะมีความใกล้เคียงกับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดใหญ่เป็นอันมาก แต่มีส่วนที่แตกต่างกันคือเรื่องของการทำพระพักตร์กลม พระวรกายอวบอ้วนกว่า และที่สำคัญมีพุทธลักษณะพิเศษเพิ่มขึ้น คือ การทำนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ให้ยาวเสมอกัน ซึ่งพุทธลักษณะนี้จะมีปรากฏอยู่ในหมวดพระพุทธรูปชินราชเพียงหมวดเดียวเท่านั้น จะไม่มีปรากฏอยู่ในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดใหญ่และหมวดอื่น ๆ เลย แต่อย่างไรก็ตาม พุทธลักษณะดังที่กล่าวมานี้ กลับไปปรากฏอยู่ในศิลปะรุ่นหลังจากสมัยสุโขทัย เช่น พระพุทธรูปสมัยล้านนา ตอนปลาย พระพุทธรูปสมัยอยุธยา ตอนกลาง ตอนปลายและได้รับความนิยมเป็นอย่างมากในการสร้างหรือบูรณะพระพุทธรูปในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^{๔๑}

จากรายงานการศึกษาค้นคว้า สรุปความได้ว่า พิษณุโลกนอกจากจะเป็นเมืองลูกหลวงชั้นเอกรองจากเมืองราชธานีแล้ว ยังเป็นพระพุทธรูปศาสนาที่สรรค์สร้างพุทธศิลป์ โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมและปฏิมากรรมพุทธศิลป์ พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยสุโขทัย ได้แก่พระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระพุทธรูปชินราชนั้นงามล้ำเลิศซึ่งพุทธศิลป์แบบพระพุทธรูปชินราชนั้น เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน มีผู้เคารพนับถือและสร้างจำลองไปประดิษฐานในที่ต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ

---

^{๔๐} พิษญา สุ่มจินดา, "การกำหนดอายุเวลาและการจำลองพระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุจังหวัดพิษณุโลก", *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (คณะศิลปศาสตร์ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๙), บทคัดย่อ.

^{๔๑} นพดล อินทบัณฑิต, "พระพุทธรูปหมวดพระพุทธรูปชินราช : แนวทางการศึกษาและจัดรูปแบบ", *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

แต่อย่างไรก็ดี งานวิจัยส่วนใหญ่จะกล่าวถึงประวัติและความเป็นมาของ พระพุทธศาสนาในพิชณูโลก ลักษณะทางสังคม คติความเชื่อและศรัทธาในองค์ พระพุทธชินราช แต่ไม่ได้กล่าวถึงพัฒนาการแห่งพุทธศิลป์หมวดพระพุทธรูปแบบ พระพุทธชินราชโดยตรง จนได้มีการสร้างจำลองรูปแบบ ทั้งพระพุทธรูปและ พระพิมพ์ออกมาให้เคารพกราบไหว้และบูชาอย่างแพร่หลายในปัจจุบัน

๑.๔ แขนงของศิลปะ

แขนงของศิลปะ จำแนกออกได้กว้างๆ เป็น ๒ ชนิด คือ^{๔๒}

๑. **วิจิตรศิลป์ (Fine Art)** คือ การสร้างศิลปะเพื่อสนองความต้องการทาง จิตใจและอารมณ์เป็นสำคัญ ถือเอาความรู้สึกสะท้อนจากงานนั้นเป็นคุณค่า

๒. **ประยุกต์ศิลป์ (Applied Art)** คือ การนำเอาศิลปะมาใช้ใน ชีวิตประจำวัน ถือเอาความงาม และประโยชน์ใช้สอยในกิจกรรมต่าง ๆ เป็นคุณค่า อันสำคัญ เช่น งานหัตถกรรม โภคภัณฑ์ การแต่งกาย เครื่องประดับ ศิลปะตกแต่ง หรือมัณฑนศิลป์ (Decorative Art) ศิลปะลายผ้า (Textile Art) อุตสาหกรรมศิลปะ (Industrial Art) และรวมถึงพาณิชย์ศิลป์ (Commercial Art)

แขนงของวิจิตรศิลป์

วิจิตรศิลป์ แบ่งออกเป็นแขนงใหญ่ๆ ๕ แขนง^{๔๓} คือ

๑. **จิตรกรรม (Painting)** คือ งานภาพเขียนต่าง ๆ คือ

ภาพคนเหมือน (Portrait)

ภาพหุ่นนิ่ง (Still Life)

ภาพคน (Human Figure)

ภาพสัตว์ (Animal Figure)

ภาพทิวทัศน์ (Landscape)

---

^{๔๒} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, (กรุงเทพฯ : ท. วัฒนาการ พิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๔.

^{๔๓} ชลุต นิยมเสมอ, องค์ประกอบของศิลปะ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๔), หน้า ๔๓.

๒. ประติมากรรม (Sculpture) คือ งานปั้น แกะสลัก งานหล่อ เป็นต้น แบ่งออกเป็น

- ภาพนูนสูง (High-relief)
- ภาพนูนต่ำ (Bass-relief)
- ภาพลอยตัว (Round-relief)

๓. สถาปัตยกรรม (Architecture) คือ การก่อสร้างอาคาร สิ่งก่อสร้าง งานวางผังเมือง แบ่งออกเป็น

- สถาปัตยกรรมเครื่องมือ (Wood Working)
- สถาปัตยกรรมเครื่องหิน (Stone Making)
- สถาปัตยกรรมคอนกรีตเสริมเหล็ก (Reinforce Concrete)

๔. วรรณกรรม (Literature) งานประพันธ์วรรณคดี ที่เป็นถ้อยคำตัวอักษร ที่บันทึกลงในสมุด สมุดข่อย ในใบลาน แบ่งออกเป็น

- ร้อยแก้ว (Essay)
- ร้อยกรอง (Poetry)

๕. นาฏศิลป์และดุริยางคศิลป์ (Drama & Music) การร่ายรำ การละคร การขับร้อง บรรเลงดนตรี

- การขับร้อง (singing) หรือ การบรรเลงดนตรี (Orchestra)
- การขับร้องผสมดนตรี (Concert)
- การขับร้องผสมดนตรีและการฟ้อนรำ (Performance)^{๔๔}

ประเภทและการแสดงออกเป็นของงานศิลปะ

จิตรศิลป์ทั้ง ๕ แขนง อาจแยกให้เห็นความชัดเจนเป็น ๒ จำพวก คือ ศิลปะประเภทที่สร้างขึ้นมาแล้ว มีปริมาตรรูปทรง กินเนื้อที่ว่างในอากาศ เรียกว่า ศิลปะทางกาย (Plastic Art) เช่น จิตรกรรมประติมากรรม สถาปัตยกรรมส่วนอีกประเภทหนึ่ง สร้างขึ้นมาแล้วไม่มีปริมาตรกินเนื้อที่ในอากาศ ไม่ปรากฏรูปร่างให้เห็นสัมผัส มีแต่เสียงและความรู้สึกทางอารมณ์ เรียกว่าเป็นศิลปะทางมโนภาพ

---

^{๔๔} ฉัตรชัย อรรถปักษ์, **องค์ประกอบศิลปะ**, (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐), (จุน พับลิชชิ่งจำกัด : วิทยพัฒน์จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๔๓.

(Imagine Art) ได้แก่ วรรณกรรมดุริยางค์ศิลป์ นาฏศิลป์ ส่วนการแสดงออกของงานศิลปะ สามารถแยกออกได้เป็น ๒ แบบ^{๔๕} คือ

๑. แสดงออกด้วยความคิดฝัน (Idealistic Art) เช่น ประติมากรรมของพระพุทธรูป ซึ่งไม่เหมือนรูปลักษณะของคนจริงๆ แต่แฝงไปด้วยอุดมคติหรือปรัชญาต่าง ๆ มากมาย

๒. แสดงออกด้วยลักษณะความจริง (Realistic Art) เช่น รูปปั้นของ David ประติมากรรมรูปปั้นเหมือน ที่อุดมไปด้วยกล้ามเนื้อและสัดส่วนที่สวยงามของมนุษย์

๑.๕ เนื้อหาพุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนา

เนื้อหาทางพระพุทธศาสนา ที่นำมาสร้างสรรค์ และถ่ายทอดเป็นงานพุทธศิลป์ สามารถจัดหมวดหมู่ออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ^{๔๖}

๑. กลุ่มที่มีเนื้อหาว่าด้วย : พระพุทธชาตวิรัตนตรัย ได้แก่ เรื่องอดีตของพระพุทธเจ้า ปัจเจกพุทธเจ้า พุทธประวัติ ชาดก สาวกพุทธ อนาคตพุทธ

๒. กลุ่มที่มีเนื้อหาว่าด้วย : ไตรภูมิ

๓. กลุ่มที่มีเนื้อหาว่าด้วย : ธรรมชาติและสิ่งมีชีวิต

ประเภทของงานพุทธศิลป์

ก. สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม หมายถึง อาคารสถานที่หรือสิ่งก่อสร้างที่กระทำขึ้นด้วยความคิดสร้างสรรค์ โดยกำหนดขอบเขตปริมาตรของที่ว่าง ให้เกิดบรรยากาศและประโยชน์ใช้สอย ตามความต้องการของมนุษย์ (ทั้งนามธรรมและรูปธรรม) โดยอาศัยหลักการทางศิลปะ (ความงาม) และวิทยาศาสตร์ (เหตุผล)^{๔๗}

สถาปัตยกรรม ที่สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนา โดยทั่วไปสร้างขึ้นในบริเวณที่เรียกว่าพุทธสถาน (วัด) เพื่อใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ อาคาร

---

^{๔๕} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, (กรุงเทพฯ : ท. วัฒนธรรมการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๕.

^{๔๖} สมชาติ มณีโชติ, จิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๕๔.

^{๔๗} อนุวิทย์ เจริญศุกกุล, แนวการศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมในประเทศไทย”, (วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๓), ม.ป.ป. หน้า ๘๓.

สิ่งก่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ เพื่อการสักการบูชาและบำเพ็ญศาสนกิจ รวมถึงสิ่งก่อสร้างที่เป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์^{๔๘}

ก. ประติมากรรม

ประติมากรรม เป็นศิลปะที่สื่อความด้วยการเห็น มีปริมาตร สามารถสัมผัสรู้สึกถึงความกว้าง ความยาว และความสูง รวมทั้งความลึกและความนูนได้

การสร้างงานประติมากรรมเนื่องในพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นอุปกรณ์อย่างหนึ่งที่ถ่ายทอดคติ ความเชื่อ และแนวคิดทางศาสนาให้เป็นรูปธรรม สัมผัสได้ด้วยตา (การเห็น) ก่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เรื่องราวในศาสนา ตลอดจนความประทับใจอันนำไปสู่ความเลื่อมใสศรัทธา^{๔๙} ดังต่อไปนี้

ประเภทของประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา

การสร้างประติมากรรมทางพระพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อเสนอความเชื่อทางศาสนาเป็นหลักใหญ่ เป็นการรับใช้ศาสนาด้วยผลงานประติมากรรม น้อมนำชักจูงให้คนในสังคมเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น สามารถรับรู้และเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของศาสดามากขึ้น เพื่อเป็นสิ่งแทนหรือพรรณนาความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อออกมาเป็นรูปธรรม ดังนั้น อาจจำแนกประเภทของประติมากรรมตามลักษณะและวัตถุประสงค์ที่แสดงออกได้ ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ดังนี้ คือ

ประเภทที่ ๑ ประติมากรรมรูปเคารพ

ประติมากรรมรูปเคารพที่สร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นตัวแทนในสิ่งเคารพนับถือของพุทธศาสนิกชน ประติมากรรมรูปเคารพ จึงเป็นรูปทรงแห่งวัตถุที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อเป็นสิ่งแทน (สัญลักษณ์) เป็นสิ่งพรรณนาความรู้สึกอุดมคติและความเชื่อที่เป็นนามธรรม ให้ปรากฏเป็นรูปธรรม มีจุดมุ่งหมายให้เป็นศูนย์รวมแห่งศรัทธาในศาสนา ได้แก่ พระพุทธรูป และรูปสัญลักษณ์

---

^{๔๘} กรมศิลปากร, *วัดหลวงสมัยรัตนโกสินทร์*, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^{๔๙} สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, *แนวคิดและวัตถุประสงค์ของจิตรกรรมไทย*, เอกสารการสอนชุดศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๖-๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕), ไม่ปรากฏเลขหน้า.

๑.๑ พระพุทธรูป

ประติมากรรมรูปเคารพที่สร้างขึ้นเพื่อเคารพบูชา พระพุทธรูปนับว่าเป็นประติมากรรมที่สำคัญที่สำคัญและสร้างสรรค์เป็นจำนวนมากที่สุด อันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิเถรวาท เป็นที่ยอมรับนับถือต่อเนื่องกันมานาน จากอดีตมาจนถึงปัจจุบัน องค์พระพุทธรูปเปรียบเสมือนหัวใจของศิลปวัตถุทางศาสนา เพราะเป็น อุทเทสิกเจดีย์ วัตถุประสงคที่สร้างขึ้นเพื่อปรารภนาให้ระลึกถึงองค์พระพุทธเจ้า และเพื่อน้อมนำใจให้พุทธศาสนิกชนได้ระลึกถึงเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ในพุทธประวัติจึงได้กำหนดระบบแบบแผนท่าต่าง ๆ ของพระพุทธรูปเป็นปางต่าง ๆ แต่ละปางของพระพุทธรูป ในพุทธประวัติ มีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนเรื่องราวอันเป็นบุคลาธิษฐาน และเหตุการณ์สำคัญใน พุทธประวัติที่ได้รับการกำหนดแบบเป็นรูปธรรม เป็นอิริยาบถต่าง ๆ เช่น นั่ง นอน ยืน เดิน เป็นต้น

การสร้างพระพุทธรูป มิได้มีจุดมุ่งหมายเพื่อแสดงลักษณะของพระพุทธเจ้าเพียงส่วนเดียว แต่ต้องทำให้งามต่องใจพุทธศาสนิกทั้งหลาย ด้วยเพราะพระพุทธรูปเป็นศูนย์รวมของพุทธศาสนิกชนซึ่งเป็นที่กราบไหว้บูชา ดังนั้น พระพุทธรูป จำต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนถาวรและทรงคุณค่า เช่น ทองคำ หยก หินแกรนิต หินอ่อน หรือโลหะมีค่าต่าง ๆ ถ้าจำเป็นต้องสร้างขึ้นด้วยวัตถุที่มีความคงทนน้อย เช่น หินทราย ไม้หรือปูน ต้องตกแต่งผิววัสดุนั้นให้มีคุณค่าขึ้นด้วยการลงรักปิดทองคำเปลวทับหรือตีแผ่นทองหุ้มปิดไว้ ประติมากรรมเหล่านี้ มักสำเร็จลงด้วยจิตศรัทธาเลื่อมใสอย่างแท้จริง ล้วนเต็มไปด้วยความวิริยะ อุตสาหะ และกรรมวิธีการสร้างอย่างยอดเยี่ยม

๑.๒ รูปสัญลักษณ์

เป็นประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลการสร้างมาแต่ครั้งอินเดียบราณ ซึ่งมีคติห้ามสร้างพระพุทธรูปเป็นรูปเคารพ จึงคิดหาทางสร้างรูปเคารพเป็นสัญลักษณ์แสดงเรื่องราวของพระพุทธองค์ขึ้น ภายหลังได้มีการสร้างพระพุทธรูป โดยชาวกรีกที่นับถือพระพุทธศาสนาในแคว้นคันทารา รัฐ พุทธศาสนิกชนจึงหันมานิยมสร้างพระพุทธรูปกันมากขึ้น และแพร่หลายมาจนถึงทุกวันนี้ แต่การสร้างประติมากรรมรูปสัญลักษณ์ ก็ยังคงสืบต่อกันมาทุกยุคทุกสมัย แม้จะมีจำนวนไม่มากเท่าการสร้างพระพุทธรูปก็ตาม

กล่าวโดยสรุป ประติมากรรมรูปสัญลักษณ์ที่สร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนเรื่องราวของพุทธประวัติตอนสำคัญ ๆ^{๕๐} ตัวอย่างเช่น

รูปดอกบัว	เป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ
รูปบัลลังก์และต้นโพธิ์	เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้
รูปธรรมจักรและกวางหมอบ	เป็นสัญลักษณ์แห่งการแสดงปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน
รูปสลูป	เป็นสัญลักษณ์แห่งการปรินิพพาน รอยพระ พุทบาท เป็นสัญลักษณ์แห่งการประทับรอย แห่งพระพุทศาศนาขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า ลงบนพื้นแผ่นดินที่พระธรรมของพระองค์ เผยแพร่อไปถึง

ประเภทที่ ๒ ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรม

การสร้างประติมากรรมเพื่อตกแต่งสถาปัตยกรรม ที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนา มีวัตถุประสงค์เพื่อสะท้อนคติความเชื่อทางศาสนา ด้วยการพรรณนาหรือบรรยายด้วยการเล่าเรื่องด้วยภาพประติมากรรม ทั้งยังเป็นการประดับตกแต่งศาสนสถานให้เกิดคุณค่า ความงาม อลังการ อันก่อให้เกิดความเข้าใจและความเลื่อมใสศรัทธา ประติมากรรมตกแต่งสถาปัตยกรรมแบ่งตามหน้าที่ใช้สอยได้แก่ ประติมากรรมเล่าเรื่องและประติมากรรมลวดลายประดับ

๒.๑ ประติมากรรมเล่าเรื่อง เป็นประติมากรรมเทคนิคปูนปั้นหรือแกะสลักเป็นภาพนูนทั้งสูงและนูนต่ำ บริเวณที่ติดตั้งงานได้แก่ ฐาน ผิง หรือหน้าบันของอาคารทั้งภายในและภายนอก โดยแสดงเรื่องราวทางศาสนาเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดก (ทศชาติ) โดยเฉพาะ ประติมากร จะคัดเลือกเรื่องหรือตอนสำคัญ ๆ มาแสดงให้เหมาะสมกับพื้นที่ในการสร้างงานที่มีอยู่

๒.๒ ประติมากรรมลวดลายประดับ เป็นประติมากรรมที่สร้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งอาคารทางศาสนา ให้เกิดคุณค่าทางความงามและสะท้อนคติความเชื่อทางศาสนาให้ปรากฏเป็นรูปธรรม

---

^{๕๐} สมบูรณ์ คำเตี, การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาออกแบบตกแต่งสาขาวิชาออกแบบภายใน, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๒ - ๑๓.

๒.๓ ประติมากรรมตกแต่งสะท้อนความเชื่อ เป็นประติมากรรมตกแต่งประดับอาคารหรือศิลปวัตถุ มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงความหมายและสะท้อนคติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ คติไตรภูมิและจักรวาลเป็นหลัก เช่น ฐานรูปสัตว์ บันไดนาค เป็นต้น

ค. จิตรกรรม

ความหมายโดยทั่วไปของ “จิตรกรรม” คือ ภาพวาดระบายสีบนพื้นแผ่นราบ เส้น-สี เป็นองค์ประกอบหลักสำคัญ ที่ประกอบกันเป็นภาพ ส่วนผู้สร้างงานจิตรกรรมนั้น เรียกว่า “ช่างเขียน” หรือ “จิตรกร”^{๕๑}

ประเภทของจิตรกรรม

การกำหนดและการจำแนกประเภทของงานจิตรกรรมไทยอาจจำแนกได้ ๒ วิธี คือ จำแนกโดยประเภทของวัสดุหรือพื้นที่รองรับภาพจิตรกรรม และจำแนกโดยอาศัยการพิจารณาจากรูปแบบที่ปรากฏด้วยสายตา^{๕๒}

จิตรกรรมไทย จำแนกโดยวัสดุหรือพื้นที่รองรับ อาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภท ดังนี้ คือ^{๕๓}

๑. จิตรกรรมฝาผนัง (Mural Painting) เป็นจิตรกรรมที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เพราะเขียนลงบนโครงสร้างของตัวอาคาร เช่น ฝาผนัง เพดาน เสา คอสอง ช่อ คาน และบานประตู เป็นต้น จิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ ที่มีอยู่ตามวัดต่าง ๆ มักจะพบเขียนอยู่ที่พระอุโบสถ วิหาร ศาลา หอไตร กรุในพระเจดีย์หรือพระปราสาท และตามกุฏิต่าง ๆ เป็นต้น เรื่องที่เขียนส่วนมากได้แก่ พระพุทธประวัติเทพชุมนุม ไตรภูมิ ชาดกต่าง ๆ วรรณกรรมทางศาสนา ปรีชาธรรม ตำนาน นิทานพื้นบ้าน พระราชนิพนธ์ประเพณี และเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ ฯลฯ

---

^{๕๑} สันติ เล็กสุขุม, “จิตรกรรมไทย-แบบประเพณีและแบบสากล”, ในเอกสารสอนชุดวิชา กับสังคมไทย หน่วยที่ ๑-๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕), หน้า ๑๖๑.

^{๕๒} สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, **คู่มือพระปฐมโพธิ์กถา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^{๕๓} วรรณภา ณ สงขลา, **จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ ๑๐๒ เล่มที่ ๓ วัดชลธาราสিংเห**, (กรุงเทพมหานคร : ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๕), หน้า ๑.

๒. จิตรกรรมที่เคลื่อนที่ได้ (Easel Painting) เป็นจิตรกรรมที่เขียนลงบนวัสดุที่สามารถเคลื่อนที่ได้ เช่น สมุดข่อย กระจก ตู้พระธรรมต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นภาพที่เขียนด้วยเรื่องราวเช่นเดียวกับภาพจิตรกรรมฝาผนัง แต่เป็นภาพที่มีพื้นภาพขนาดเล็กกว่าจิตรกรรมฝาผนัง การสร้างองค์ประกอบของภาพ จึงจัดเป็นกลุ่มเล็ก และมีเทคนิคที่ต่างออกไป เช่น การเขียนลายรดน้ำ ลายกำมะลอ หรืออาจปิดทองประดับกระจก เป็นต้น

ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า วัตถุประสงค์ของการสร้างจิตรกรรมในพระพุทธศาสนานั้น มีความมุ่งหมายทั้งในรูปธรรมและนามธรรม ที่ถูกกำหนดให้สัมพันธ์อย่างเป็นระบบกับผังและประเภทอาคารของอาคารพุทธสถานนั้น ๆ มิได้เป็นแต่เพียงงานประดับตกแต่งเพื่อความงามหรือเป็นภาพเล่าเรื่องอย่างสามัญเท่านั้น หากแต่่างานจิตรกรรม ดุจได้ทำหน้าที่สำคัญยิ่ง อีกประการหนึ่ง เพื่อเป็นสื่อสัญลักษณ์ที่สร้างความหมายพิเศษบางประการให้กับพุทธสถาน

๑.๖ ความสำคัญของพุทธศิลป์

งานพุทธศิลป์เป็นงานที่สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อเป็นการอุทิศและเป็นการรับใช้พระศาสนาโดยตรง ก่อให้เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนโดยองค์รวม และเป็นการสืบต่ออายุของพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนในกาลต่อไป

มีนักปราชญ์และนักวิชาการหลายท่าน ได้ให้ทัศนะคติในเรื่องพุทธศิลป์อันเป็นงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้อย่างแยกแยะและน่าสนใจ ดังปรากฏตามความหมายในทัศนะของนักปราชญ์ทั้งหลาย เช่น

อาจารย์จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์ ได้อธิบายข้อความตอนหนึ่งว่า ศิลปกรรมไทยนั้น เป็นที่รู้จักกันว่า มีการสร้างทำ และปรากฏอยู่เป็นส่วนมากในพระอารามต่าง ๆ ซึ่งเป็นวัดทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า โบสถ์ วิหาร พระสถูป พระปราสาท เป็นงานด้านสถาปัตยกรรม พระพุทธรูป ลวดลายปูนปั้น งานสลักไม้ ตกแต่งต่าง ๆ เป็นงานด้านประติมากรรม และมีรูปภาพไว้ตามฝาผนังภายในโบสถ์หรือศาลาการเปรียญเป็นงานด้านจิตรกรรม ศิลปกรรมที่สร้างทำขึ้น เพื่อประโยชน์ในทางพระพุทธศาสนา เหล่านี้เรียกว่างาน “พุทธศิลป์” ช่างศิลปะซึ่งเป็นผู้ออกความคิดอำนวยความสะดวกงานศิลปกรรมต่าง ๆ นั้นส่วนใหญ่คือพระสงฆ์ที่เป็นช่าง

สามารถทำการช่างได้ เมื่อสมัยแรก ๆ ที่พระสมณทูตนำพระพุทธศาสนาจากประเทศอินเดียเดินทางเข้ามาเผยแผ่ในประเทศไทยเวลานี้ พระสมณทูตย่อมจะเอาศิลปวัตถุเป็นต้นว่า พระพุทธรูปปฏิมา พระพุทธรูปพิมพ์ และพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถทำงานช่างศิลปะต่าง ๆ ได้ตามเข้ามาด้วย เพื่อประโยชน์แก่การเผยแผ่พระศาสนาด้วยอาศัยการสร้างปูชนียสถานบ้าง ปูชนียวัตถุบ้าง ให้ปรากฏแก่คนทั้งหลายให้เป็นเครื่องเจริญศรัทธายังให้เกิดความยินดีและน้อมนำชนทั้งหลายให้ฝึกฝนใจในพระศาสนาเป็นที่สุด^{๕๔}

อาจารย์ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม ได้ให้ความหมายซึ่งมีข้อความตอนหนึ่งว่า ในขั้นต้นนี้ ควรทำความเข้าใจกับคำว่า พระพุทธรูปกับพุทธศิลป์เสียก่อน พระพุทธรูปหมายถึงรูปเคารพแทนองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา ส่วนพุทธศิลป์ หมายถึงพุทธลักษณะทุกประการที่ประกอบกันขึ้นเป็นพระพุทธรูป^{๕๕}

๑.๗ จุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์

สังคมไทยแต่เดิมนั้น มีพระพุทธศาสนาเป็นแหล่งความรู้ และศูนย์รวมจิตใจที่เชื่อมโยงความสัมพันธ์ของชนทุกระดับชั้นในสังคมไทย ให้มีวิถีชีวิตที่สอดคล้องและดำเนินไปอย่างสงบสุข โดยมีพระสงฆ์เป็นแกนนำในการสืบทอด และเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า มีพุทธสถาน (วัด) เป็นศูนย์กลางการประกอบพิธีกรรม และมีพุทธะศิลปะเป็นเครื่องมือ หรืออุปกรณ์สำคัญในการเผยแผ่คติความเชื่อทางศาสนาไปสู่ประชาชน

จุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลปะ ก็เพื่อส่งเสริมเผยแผ่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง เป็นสิ่งที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธาปสาทะหรือความเชื่อมั่น อันจะเป็นบ่อเกิดของฉันทะความฝึกฝนที่จะรู้ แล้วเกิดความวิริยะพากเพียรอุตสาหะในการอบรม

---

^{๕๔} จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์, *ลักษณะไทย*, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐.

^{๕๕} ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, *แคว้นทริภุญชัย, ในศิลป์และโบราณคดีในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๗), หน้า ๒๔๗.

กาย วาจา และใจ ส่งผลให้เกิดปัญญาปริชาหยังรู้เหตุผล และวิมุตติความหลุดพ้น ในที่สุดตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

จุดกำเนิดของพุทธศิลป์นั้น ถือได้ว่าเกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว โดยเริ่มจากการสร้างพระสถูป เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นที่สักการบูชาของพุทธบริษัทผู้มาจากทิศทั้งปวง จึงเกิดเป็นพระธาตุเจดีย์ ต่อเมื่อพุทธบริษัทต้องการใกล้ชิดพระพุทธรูป โดยจารึกไปยังสังเวชนียสถานทั้ง ๔ เพื่อน้อมรำลึกถึงพระองค์จึงเกิดเป็นบริโศกเจดีย์ และเมื่อพุทธบริษัทอยู่ห่างไกลพระธาตุเจดีย์และบริโศกเจดีย์ จะไปทำการสักการบูชาได้ยาก จึงสร้างเจดีย์สถานเป็นที่บูชาขึ้นบ้าง และเขียน พระธรรมลงเป็นตัวอักษรประดิษฐ์ฐานไว้เป็นที่บูชา จึงเกิดเป็นธรรมเจดีย์ ต่อมาได้สร้างเจดีย์ (สิ่งเคารพบูชา) อื่น ๆ ขึ้น มีเจตนาคือทิศต่อพระพุทธรูป อันได้แก่ พระพุทธรูป เป็นต้น จึงเกิดเป็นอุทเทสิกเจดีย์ ซึ่งสิ่งเคารพบูชาทั้ง ๔ รวมเรียกว่า พุทธเจดีย์ อันเป็นมูลเหตุแห่งเจดีย์

สิ่งเคารพบูชาดังข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างงานพุทธศิลป์ โดยเกิดจากความเคารพศรัทธาต่อพระพุทธรูป และได้พัฒนาความศรัทธาเหล่านั้นจากนามรูป นำไปสู่รูปธรรมในรูปของอาคารสถานที่ (สถาปัตยกรรม) สัญลักษณ์แห่งสื่อแสดงความเคารพ (ประติมากรรม) และการเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ (ประติมากรรมหรือจิตรกรรม) ซึ่งแฝงไว้ด้วยหลักธรรมทางศาสนาทั้งสิ้น

๑.๘ ทฤษฎีพุทธศิลป์

ประเด็นเรื่องทฤษฎีพุทธศิลป์ ที่เกิดจากการศึกษาวิเคราะห์พุทธสุนทรียศาสตร์นั้นมี ๒ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๑) ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบบริสุทธิ หมายถึงว่า ทฤษฎีนี้มีลักษณะเป็นเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะหรือความงามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎก เช่น ทศนะเรื่องความงามในพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น มีลักษณะเป็นอย่างไร วิธีเข้าถึงความงามมีขั้นตอนอย่างไรบ้าง เป็นต้น

๒) ทฤษฎีพุทธศิลป์แบบประยุกต์ หมายถึงว่า ทฤษฎีนี้มีลักษณะแนวคิดเกี่ยวกับศิลปะ หรือความงามที่มีการประยุกต์ขึ้น ระหว่างแนวความคิดตะวันตกกับ

แนวความคิดตะวันออกไม่ว่าจะเป็นเรื่อง ศิลปกรรม ประติมากรรม เป็นต้น ทฤษฎี ที่สองนี้เกิดขึ้นหลังจากที่มีสร้างพระพุทธรูปเป็นครั้งแรกแล้ว

อย่างไรก็ตาม ในพระไตรปิฎกให้ความหมายของศิลปะไว้ว่า ฝีมือ ความฉลาด ในฝีมือฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม วิชาที่ใช้ฝีมือ วิชาชีพอ่าง ๆ^{๕๖} ดังนั้น พุทธศิลป์ จึงหมายความว่า ฝีมือ ความฉลาดในฝีมือ ฝีมือทางการช่าง การแสดงออกมาให้ปรากฏงดงามน่าชื่นชม พระพุทธร่องค์ทรงแสดง พุทธศิลป์ไว้ ในมงคลสูตรข้อที่ ๙ ว่า..

“ศิลปะนี้เป็นอุดมมงคล เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายทำมงคลเช่นนี้แล้ว เป็น ผู้ไม่ปราศัยในข้าศึกทุกหมู่เหล่า ย่อมถึงความสวัสดิ ในที่ทุกสถานนี้เป็นอุดมมงคล ของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้น”^{๕๗} นี่ย่อมแสดงว่า พระพุทธร่องค์มิได้ทรงปฏิเสธ ความมีอยู่ของศิลปะในพระพุทธศาสนา

ในอรรถกถามังคลัตถปิณี^{๕๘} ได้แบ่งศิลปะออกเป็น ๒ ประเภท คือ

- ๑) อนาคติยศิลปะ หรือศิลปะของบรรพชิต
- ๒) อาศาณิยศิลปะ หรือศิลปะของคฤหัสถ์

พระพุทธร่องค์ทรงแสดงถึงศิลปะของบรรพชิตไว้ว่า เป็นมงคล เพราะเป็น เหตุนำสุขมาให้ทั้งตนเองและผู้อื่น ศิลปะของบรรพชิต หมายถึง การตกแต่งสมณะ บริหาร และการเย็บจีวร เป็นต้น และยังหมายถึงการงานที่จะพึงช่วยกันทำใน การสร้าง หรือบูรณปฏิสังขรณ์ศาสนวัตถุหรือ ศาสนสถาน^{๕๙}

ดังตัวอย่างที่พระรองค์ทรงตั้งพระโมคคัลลานเถระ เป็นผู้กำกับการสร้างวัด บุพพารามหรือทรงมอบให้พระอานนท์ เป็นผู้ออกแบบจีวรสำหรับพระสงฆ์ โดย พระรองค์ตรัสกับพระอานนท์ว่า

---

^{๕๖} พระราชวรมณี (ประยูรธ ปยโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๓๙.

^{๕๗} ชุ.พ. (ไทย) ๒๕/๕/๗.

^{๕๘} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, มังคลัตถปิณีแปล เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๒๒.

^{๕๙} อ่างแล้ว.

อาานนท์ เธอเห็นนาของชาวมคธ ซึ่งเขาพูนดินขึ้นเป็นคันนาสี่เหลี่ยม พูนคันนายาว ทั้งด้านยาวและด้านกว้าง พูนคันนาคั้นในระหว่าง ๆ ด้วยคันนาสั้น ๆ พูนคันนาเชื่อมกันเป็นทาง ๔ แพร่ง ตามที่ซึ่งคันนากับคันนาผ่านตัดกันไป หรือไม่?

อาานนท์: เห็นตามพระพุทธดำรัส พระพุทธเจ้าข้า.

พระพุทธเจ้า : เธอสามารถแต่งจีวรของภิกษุทั้งหลาย ให้มีรูปร่างอย่างนั้น ได้หรือไม่?

อาานนท์ : สามารถ พระพุทธเจ้าข้า.

ครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ ทักขิณาคิริชนบทตามพระพุทธานุชากรรมแล้วเสด็จกลับมาพระนครราชคฤห์อีก ครั้งนั้น ท่านพระอาานนท์แต่งจีวรสำหรับภิกษุหลายรูป ครั้นแล้ว เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้กราบทูลว่า ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงทอดพระเนตรจีวรที่ข้าพระพุทธเจ้าแต่งแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระพุทธองค์ตรัสสรรเสริญท่านพระอาานนท์

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถา ในเพราะเหตุเป็นค้ำมูลนั้น ในเพราะเหตุแรกเกิดนั้น แล้วรับสั่งกะภิกษุทั้งหลายว่า

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย อาานนท์เป็นคนฉลาด อาานนท์ได้ซาบซึ่งถึงเนื้อความแห่งถ้อยคำที่เรากล่าวย่อได้โดยกว้างขวาง อาานนท์ทำผ้ากุสสีก็ได้ ทำผ้าชื่ออัทธมกุสสีก็ได้ ทำผ้าชื่อมณฑลก็ได้ ทำผ้าชื่ออัทธมณฑลก็ได้ ทำผ้าชื่อวิวิฎฐะก็ได้ ทำผ้าชื่ออนวิวิฎฐะก็ได้ ทำผ้าชื่อคิเวยยะก็ได้ ทำผ้าชื่อชงเขยยะก็ได้ และทำผ้าชื่อพาหันทะก็ได้ จีวรจักเป็นผ้าที่ตัดแล้ว เศร้าหมองด้วยศัสตรา สมควรแก่สมณะและพวกศัสตราไม่ต้องการ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตผ้าสังฆาฏิตัด ผ้าอุตราสงค์ตัด ผ้าอันตรวาสกตัด”^{๖๐}

พระพุทธพจน์นี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ก็ทรงชื่นชมในฝีมือของพระอาานนท์ และพระอาานนท์ ก็เป็นผู้มีฝีมือหรือมีศิลปะ เพราะการทำจีวรของพระอาานนท์นั้น เกิดจากการเลียนแบบคันนาของชาวมคธ ศิลปะบางอย่าง จึงเกิดขึ้นจากการเลียนแบบธรรมชาติ และพระพุทธศาสนา ก็ยอมรับศิลปะที่เกิดภายในมโนภาพ ซึ่งมีตัวอย่างคือพระโลหุทายี ท่านเป็นผู้เก่งกาจสามารถในการเย็บจีวร จึงได้เย็บจีวร

^{๖๐} วิ.ม. (ไทย). ๕/๓๔๕/๒๑๓ - ๒๑๔.

ทำรูปภาพต่าง ๆ อันงดงามตระการตา การทำของท่านเกิดจากมโนภาพ และจินตนาการภาพที่อรรถกอาจารย์เรียกว่า ปฏิภาณจิตต์^{๖๑}

ส่วนศิลปะประเภทที่ ๒ เรียกว่า อคาริยศิลปะ คือ ศิลปะสำหรับผู้อยู่ครองเรือนหรือคฤหัสถ์นั้นมีความหมายหลายอย่าง ใน**สุทธาวัดคฤกาปกรณ์**^{๖๒} ได้กล่าวถึงศิลปะไว้ว่า

ช่างถาก ๑ ช่างทอ ๑ ช่างย้อม ๑ ช่างกลบก ๑ ช่างหนัง เป็นคำรบ ๕ เรียกว่า ช่าง ผู้มีศิลปะ พระพุทธองค์มิได้ปฏิเสธความมีอยู่ของศิลปะ พระองค์ยอมรับช่างต่าง ๆ ว่า เป็นผู้ที่มีศิลปะ ใน**สาลิตตกชาดก** กล่าวชื่นชมบุคคลว่าด้วยคนมีศิลปะว่า ขึ้นชื่อว่าศิลปะแม้อย่างใดอย่างหนึ่ง ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จโดยแท้ ขอเชิญพระองค์ทรงทอดพระเนตรบุรุษเปลี้ย ได้บ้านสวยทั้ง ๔ ทิศ ก็เพราะการติดมูลแพะ หรือใน**พาหิยชาดก** กล่าวว่า “เป็นคนควรศึกษาศิลปะทั้งหลาย คนทั้งหลายที่พอใจในศิลปะนั้นก็มิอยู่ แม้แต่หญิงที่เกิดในจังหวัดชั้นนอก ก็ยังทำให้พระราชาทรงโปรดปรานได้ ด้วยความกระมิดกระเมี้ยนของเธอ”^{๖๓}

ศิลปะ จึงเป็นสิ่งจำเป็นในพระพุทธศาสนา เพราะศิลปะนั้น ต้องใช้การดำรงชีวิตและพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสสรรเสริญผู้ที่มีศิลปะ พระพุทธปฏิมากรที่นายช่างได้บรรจงสรรสร้างนั้น ย่อมนับเป็นศิลปะ โดยนายช่างชื่อว่า เป็นนักปฏิมากร และพระพุทธเป็นศิลปะที่ได้ถ่ายทอดออกมาสู่สายตาของสาธารณชน แม้แต่พระพุทธองค์ ก็ทรงใช้ศิลปะในการเผยแผ่ศาสนา

การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง แม้เป็นเพียงธัมมิกถา หรือเทศนาทั่วไป ซึ่งมีใช้คราวที่มีความมุ่งหมายเฉพาะพิเศษ ก็จะดำเนินไปอย่างสำเร็จผลดี พระองค์มีพุทธลีลาในการสอน หรือเทศนาวิธี ๔ แบบ คือ^{๖๔}

๑) สันทัสสนา	ชี้แจงให้เห็นชัด
๒) สมาทปนา	ชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ
๓) สมุตเตชนา	เร้าใจให้อาจหาญแก้งวล้า

^{๖๑} มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒**, หน้า ๒๙.

^{๖๒} อ้างแล้ว.

^{๖๓} ชุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๘/๔๔.

^{๖๔} พระราชวรมณี (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ด่าน สุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

๔) สัมผัสหงสนา ปลอดภัยให้สดชื่นร่าเริง

พระพุทธองค์ก็ทรงใช้ศิลปะ แต่ว่าศิลปะที่พระพุทธใช้นั้น เป็นศิลปะแบบนามธรรมและเป็นความสามารถเฉพาะตน อาจกล่าวได้ว่า ศิลปะนั้น มีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม พุทธศิลปะนั้นก็เช่นกัน ไม่ว่าจะบรรพชิตหรือคฤหัสถ์ ก็ต้องมีศิลปะในการดำรงตน แต่พระพุทธองค์ก็มีให้บรรพชิตติดอยู่กับศิลปะดังกล่าว แต่สำหรับคฤหัสถ์นั้น จำเป็นต้องใช้ศิลปะในการดำเนินชีวิต สรุปได้ว่าพุทธสุนทรียศาสตร์นั้น มีเกณฑ์การตัดสินคุณค่าของความงามสามารถกระทำได้ในสองระดับ ก็คือ ในระดับสมมติสังขะและปรมาตถสังขะ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือพุทธสุนทรียศาสตร์ พิจารณาความงามที่ ๒ ระดับประกอบไปด้วย

(๑) ความงามภายนอก คือ เป็นความงามของรูปธรรม อาทิ ความงามของรูป ความงามของวัตถุต่าง ๆ

(๒) ความงามภายใน คือเป็นความงามที่เกี่ยวกับเรื่องนามธรรม อาทิ ความงามของจิตใจที่ประกอบด้วยกุศลธรรมต่าง ๆ อีกประการหนึ่ง

ในพุทธปรัชญาเถรวาท ให้พิจารณาคุณค่าของความงามเป็น ๒ ลักษณะ คือคุณค่าเทียม หมายถึงคุณค่าของความงามอันเกี่ยวข้องกับตัณหา หรือสนองตัณหา ส่วนคุณค่าแท้ หมายถึงคุณค่าของความงามที่เกี่ยวข้องกับปัญญาหรือสนองปัญญา

๑.๙ แนวคิดและทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์

หากย้อนกลับไปในราวศตวรรษที่ ๔ ก่อนคริสตกักราช (ค.ศ.). เริ่มเกิดปรัชญาศิลปะของตะวันตก (หรือสุนทรียศาสตร์) ขึ้นแล้ว แต่ยังไม่เป็นระบบจนถึงยุคของนักปรัชญา เพลโต วิชาการด้านปรัชญาศิลปะจึงมีความชัดเจน และมีเป้าหมายขึ้น^{๖๕} ดังต่อไปนี้

---

^{๖๕} พ่วง มีนอก, **สุนทรียศาสตร์**, ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, (กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๗.

๑. แนวคิดเรื่องความงามทางสุนทรียศาสตร์

ในช่วงที่ยุโรปเฟื่องฟูไปด้วยบรรดาศิลปิน นักเขียน และนักปรัชญา ได้มีความพยายามค้นหาคำจำกัดความของคำว่า “ความงาม” กันมากมาย จนในที่สุดได้สำนวนที่โด่งดังจากนักประพันธ์ ชาวไอริช^{๖๖} ว่า “Beauty is in the eye of the beholder” (ความงาม คือ สิ่งที่อยู่ในตาของผู้ดู) และถือกันว่าความงามเป็นศิลปะชั้นสูง เพราะมีส่วนผสมทั้งเรื่องธรรมชาติ ความรู้สึก วัฒนธรรม และวัตถุธาตุเข้าไว้ด้วยกันอย่างลงตัว ดังนั้น ความงามต้องมีความพอดีของสัดส่วน มีความเป็นเอกภาพ (ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน) ของ ทัศนธาตุ^{๖๗} (จุด เส้น รูปร่าง รูปทรง แสงเงา สี น้ำหนัก พื้นผิว และพื้นที่ว่าง) มีองค์ประกอบทางศิลปะสมบูรณ์ลงตัวของสรรพสิ่งทั้งหลาย ซึ่งเมื่อสัมผัสแล้วเกิดความพึงพอใจ และนำมาซึ่งความสุข

แม้จนถึงปัจจุบันนี้ เรายังหาความหมายของความงามที่แน่นอนไม่ได้ว่าหมายถึงอะไร นอกจากจะกล่าวได้ว่า ความงาม คือสภาวะที่มีความเด่นชัดในการปรากฏต่ออารมณ์แห่งการรับรู้ของสิ่งต่าง ๆ ในจิตใจของเราหรือความงาม คือสภาวะที่ปรากฏเด่นชัดของศิลปกรรมต่าง ๆ^{๖๘}

ในโลกนี้มีคนอยู่น้อยนักที่จะไม่รู้สึกรื่นรมย์ยินดีเมื่อได้เห็นสิ่งสวยงาม เพราะความสวยงามเป็นหนึ่งในบรรดาคุณค่าอันสูงสุด นอกเหนือจากความจริง และความดี ความงามเป็นสิ่งที่มีมนต์ขลัง และทำทลายจิตใจของมนุษย์เสมอ ดังนั้น การจะเข้าใจถึงธรรมชาติของความงามนั้น จำเป็นจะต้องเข้าใจถึงหลักปรัชญาของสุนทรียศาสตร์ ความงามเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับจิตใจ กล่าวคือความงามเป็นความรู้สึกในแง่บวก รู้สึกชื่นชมยินดี อะไรก็ตาม ที่ก่อให้เกิดความรู้สึกเช่นนี้ก็จัดว่าเป็นสิ่งสวยงามได้ ความงามสามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ อย่าง คือ

---

^{๖๖} Margarret Wolfe Hungerford, ก๊อบบอทประพันธ์ MollyBown (ค.ศ.1878), (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://aicclinic.com>, [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๗].

^{๖๗} อ่างใน พัทธราภรณ์ ไบโพธิ์สุวรรณ, “บันทึกขณะจิต”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

^{๖๘} พวง มีนอก, สุนทรียศาสตร์, หน้า ๒๗๒.

๑) คุณสมบัติของวัตถุที่ทำให้ตัววัตถุนั้นงาม

๒) ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่ถูกเร้าโดยการรับรู้ความงาม เพราะฉะนั้นความงามจึงปรากฏมีขึ้นจากการมีอยู่ของรูปที่สวยงาม และการรับรู้รูปนั้นด้วยใจซึ่งอยู่ในภาวะที่ส่งเสริมกันระหว่างการรับรู้ และการชื่นชมรูปนั้น

๒. ทฤษฎีความงามทางสุนทรียศาสตร์

สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นวิชาที่ว่าด้วยการศึกษาเรื่อง มาตรฐานของความงามในเชิงทฤษฎี และกฎเกณฑ์ทางศิลปะ ในสมัยก่อนวิชานี้เป็นที่รู้จักกันในรูปของวิชา “ทฤษฎีแห่งความงาม” (Theory of Beauty) หรือปรัชญาแห่งรสนิยม (Philosophy of Taste)^{๖๔}

คำว่า สุนทรียศาสตร์ มาจากคำศัพท์ว่า สุนทรียะ+ศาสตร์ สุนทรียะแปลว่า ดีงาม สุนทรียศาสตร์ จึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า วิชาที่ว่าด้วยความงาม ดังนั้น สุนทรียศาสตร์ เป้าหมาย จึงอยู่ที่การวิเคราะห์หาคุณค่าความงามที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์^{๖๕}

แนวคิดทางสุนทรียศาสตร์ เกิดขึ้นที่ใด และเมื่อใดไม่มีข้อมูลชัดเจน แต่ทฤษฎีแห่งความงามนี้ถูกจัดให้เป็นระบบ มีแบบแผนในการศึกษา เริ่มต้นที่ยุคของเพลโต (Plato)^{๖๖} และในยุค ต่อ ๆ มา มีนักปรัชญาที่มีชื่อเสียงมากมาย ให้ทรรศนะในเรื่องของความงามที่แตกต่างกัน ผู้เขียนขอยกตัวอย่างนักปรัชญา ๓ ท่าน^{๖๗} ดังนี้

๑) **เพลโต (Plato : 427 - 347 ปีก่อน ค.ศ.)** กล่าวว่า “ความงามทั้งหลายที่มีอยู่ในโลกเรานี้ ล้วนมาจากความงามมาตรฐานที่มีอยู่ในโลกแห่งมโนคติ” ความงามสมบูรณ์นั้นได้แก่ มโนภาพหรือรูปแบบของสิ่งที่สวยงาม เป็นความงาม

---

^{๖๔} เครือจิต ศรีบุญนาถ, และคณะ, **สุนทรียภาพของชีวิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท เจริญทวีปเอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๑.

^{๖๕} บุญยี่ นิลเกษ, **สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น**, โครงการตำราสังคมศาสตร์, (มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓), หน้า ๓.

^{๖๖} จรูญ โกมุทรัตนานนท์, **สุนทรียศาสตร์กรีก-ยุคฟื้นฟู**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๓-๗

^{๖๗} อมร โสภณวิเศษฐวงศ์, **ปรัชญาเบื้องต้น**, ภาควิชาปรัชญา, (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๐), หน้า ๒๖๕-๒๖๗.

นิรันดร อยู่ในโลกแห่งความคิดซึ่งพ้นไปจากโลกนี้ ความงามที่มีในโลกนี้ เป็นความงามที่แปรปรวนเปลี่ยนแปลง จึงไม่ใช่ความงามที่แท้จริง แต่ถ้ามีความงามใดปรากฏแล้ว และใกล้เคียงความงามในอุดมคติเพียงใด ถือว่ายิ่งงามเพียงนั้น เพลโตเชื่อว่าศิลปะจะมีค่าก็ต่อเมื่อมันส่งเสริมศีลธรรม หรือให้ความรู้ทางด้านปรัชญา^{๗๓} และเชื่อว่าความงามกับความดีเป็นอันเดียวกัน

๒) อริสโตเติล (Aristotle : 384 - 322 ปีก่อน ค.ศ.) คิดต่างไปจากเพลโต อริสโตเติลเชื่อว่าศิลปะ คือ การเลียนแบบ แต่ใช้คำว่า “จำลองแบบ” แทนคำว่า การเลียนแบบ เพราะการจำลองแบบเป็นการใช้สติปัญญาและความสามารถ และคำว่า “แบบ” ของอริสโตเติลนั้น มีอยู่แล้วในโลกมนุษย์ เป็นแบบของสรรพสิ่งที่ทั้งหลายที่ไม่พ้นวิสัยการรับรู้ของมนุษย์

๓) เซนต์ โทมัส อควินัส (Saint Thomas Aquinas ค.ศ. 1227 - 1274) เชื่อว่า สิ่งที่งาม คือ สิ่งที่ทำให้ความเพลิดเพลินเมื่อเราเห็นหรือรู้ เพราะเรารู้ความงามด้วยสติปัญญา ความงามจึงมีเงื่อนไข ๓ ประการคือ ๑) ความสมบูรณ์ ๒) ความได้สัดส่วน ๓) ความขัดแย้ง (สิ่งที่บกพร่อง ไม่ได้สัดส่วน และคลุมเครือหรือขาดความขัดแย้งเป็นสิ่งไม่งาม) อควินัส มีความเห็นว่า ความงามกับความดีโดยเนื้อแท้เป็นอันเดียวกัน ขึ้นอยู่กับรูปแบบ สัดส่วน ระเบียบ และความกลมกลืน

คำว่าสุนทรียศาสตร์ มาจากคำศัพท์ว่า สุนทรียะ+ศาสตร์ สุนทรียะแปลว่า ดี งาม สุนทรียศาสตร์ จึงมีความหมายตามรากศัพท์ว่า วิชาที่ว่าด้วยความงาม ดังนั้น สุนทรียศาสตร์ เป้าหมายจึงอยู่ที่การวิเคราะห์หาคุณค่าความงามที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์

ถึงแม้สุนทรียศาสตร์ จะเป็นการศึกษาเรื่อง มาตรฐานของความงามก็ตาม แต่ก็ไม่ได้ หมายความว่า สุนทรียศาสตร์มีจุดมุ่งหมายที่จะทำให้ผู้ศึกษากลายเป็นจิตรกร หรือเป็นศิลปินชั้นนำ หรือว่ากลายเป็นผู้เอาใจใส่ในเรื่องศิลปะเป็นพิเศษขึ้น ความจริงแล้ว การสร้างศิลปะ และ ความสนใจในศิลปะนั้น เป็นพรสวรรค์เฉพาะตัว และเป็นความชำนาญอันเกิดจากการได้เคย ฝึกฝนมาก่อน สิ่งเหล่านี้นับว่าเป็นสิ่งจำเป็นในเรื่องศิลปะ หากเรามีสิ่งเหล่านี้อยู่ในตัวแล้วการมีความรู้ทาง

---

^{๗๓} อังโน เดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ, “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ของอาจารย์ทวี นันทขว้าง”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

สุนทรียศาสตร์ จะช่วยเสริมให้การสร้างสรรค์งานศิลปะ หรือความสนใจในศิลปะของเราดีขึ้นมาก

๑.๑๐ อิทธิพล แนวคิด และคุณค่าเกี่ยวกับพุทธศิลปะ^{๗๔}

พุทธศิลป์ คือ รูปเปรียบหรือรูปแทนพระพุทธรูป เป็นงานศิลปะที่สร้างขึ้นเพื่อสนองตอบและรับใช้งานทางด้านพระพุทธศาสนาที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อความงาม เพื่อความพอใจที่แฝงไว้ด้วยปรัชญาธรรมทางวัตถุถวายเพื่อเป็นพุทธบูชาเนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นการส่งเสริมเผยแพร่เป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติในแนวทางที่ดีงามตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา

ประเทศไทยมีประวัติศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นศาสนาประจำชาติมายาวนาน ดังนั้น ในประเทศไทย จึงมีพุทธศิลป์เป็นจำนวนมาก พุทธศิลป์ที่ปรากฏในประเทศไทยเริ่มมีให้เห็นเป็นหลักฐานที่ยังหลงเหลืออยู่ก็คือในสมัยสุโขทัย และสมัยกรุงศรีอยุธยาทำให้เราได้เห็นร่องรอยความงดงามความศรัทธา ความเชื่อและประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ของไทยได้เป็นอย่างดี แต่แม้ว่า พุทธศิลปะจะทำหน้าที่สื่อสารศรัทธา เจตนา และแนวความคิดของผู้สร้างอย่างดียิ่ง แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าเริ่มจะมีพุทธพาณิชย์เข้ามาเจือปนแล้ว เช่น การนำพุทธศิลป์ไปเป็นธุรกิจการค้า หรือนำไปเป็นเครื่องประดับแหล่งท่องเที่ยวหรือโรงแรม เป็นต้น

งานศิลปะ ที่มีเนื้อหาในเชิงพุทธศิลป์ มีพัฒนาการมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบันในประเทศที่มีการนับถือพระพุทธศาสนารวมถึงประเทศไทย ดังปรากฏในงานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อเผยแพร่พระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดความศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดีงาม ตามหลักกรรมของพระพุทธศาสนา ทั้งในฝ่ายหินยาน (หรือเถรวาท) และฝ่ายมหายาน (หรืออภยวาท)

---

^{๗๔} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธศิลปะ Buddhist Art**, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๐-๒๕.

งานพุทธศิลป์ จึงมีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมไทย มาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออกมีลักษณะเฉพาะพิเศษ แบบชนชาติไทย มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับสังคมไทย ไม่จะเป็นภาพเขียนพุทธปฏิมา สิ่งก่อสร้าง วรรณกรรม กระทั่งแม้การตกแต่งประดับประดาต่าง ๆ ได้รับการกล่าวขานว่า เป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑล ประการหนึ่ง เพราะเนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับศาสนา เช่น พุทธประวัติ พุทธ เกี่ยวข้องกับคำสอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีสากลในไตรภูมิ และอีก ประการหนึ่ง เพราะศิลปะจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรมด้วยพลังศรัทธา และเป็นพุทธประสงค์หรือเป้าหมายในการสร้างศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ต่างไป จากการสร้างศิลปะประเภทอื่น เพราะศิลปินผู้สร้างศิลปะ เนื่องในศาสนาหรือศาสน ศิลป์นั้น เพื่อการสร้างงานศิลปะขึ้นเพื่อรับใช้ศาสนา ซึ่งสาระสำคัญของศาสนาทุก ศาสนานั้น มุ่งให้มนุษย์มีชีวิตที่ดี มีศีลธรรมประจำใจ

ดังนั้น เนื้อหาหรือเป้าหมายของศาสนศิลป์ จึงเน้นที่ความดีและความงาม เพื่อให้ผู้เสพได้รับความรู้สึกนึกคิดบนพื้นฐาน ที่เป็นแนวปรัชญาของศาสนาแต่ละ ศาสนา อย่างไรก็ตาม เมื่อศิลปินมีแนวคิดที่เป็นอิสระพ้นจากศาสนาแล้ว จึงสร้าง ศิลปะเพื่อศิลปะขึ้นในยุคต่อมาก็ตาม แต่ศิลปินก็ยังดำรงแนวคิดที่มุ่งให้ศิลปะเป็นสื่อ ของความดีและความงามในจิตใจมนุษย์ มากกว่าที่จะใช้ไปในทางเลวร้าย จนกล่าว กันว่า ศิลปะกับศาสนาเป็นสิ่งเดียวกันหรือเป็นสิ่งที่ใกล้ชิดกันมาก ความมุ่งหมาย ของศิลปะคือเกื้อกูลศีลธรรม และยกระดับจิตใจของมนุษย์ แม้ว่าการแสดงออกใน บางครั้ง จะใช้เรื่องอุกุศลเป็นสื่อ แต่เป็นไปเพื่อชี้ให้เห็นปัญหาและวิธีแก้ไข โดย มุ่งหมายที่จะก่อให้เกิดประโยชน์ทางศีลธรรมและสังคม^{๗๕}

ในวงการศิลปะทุกวันนี้ ศิลปกรรมแนวประเพณีร่วมสมัย ได้รับความสนใจ ของศิลปิน เช่น สำนึกในความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งศิลปินที่สนใจงานแนวนี้จะต้องมี เหตุผล อย่างไรก็ตาม เมื่อพูดถึงศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัย ผลงานศิลปะแนวหนึ่ง ที่ปรากฏอยู่ และมีการพูดถึงกันอยู่เสมอ ก็คืองานพุทธศิลป์ ซึ่งเมื่อเราพูดถึงงาน พุทธศิลป์ตามความเข้าใจแบบทั่วไป คืองานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สถาปัตยกรรม โบสถ์วิหาร วัตถุอาราม ประติมากรรมพระพุทธรูป จิตรกรรม

---

^{๗๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๙/๑๔-๑๕.

ฝาผนัง เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือปรีชาธรรม ฯลฯ ซึ่งเป็นความเข้าใจที่เข้าใจกัน และถ้าพูดถึงพุทธศิลป์ในแนวร่วมสมัยในปัจจุบัน ความเข้าใจของคนทั่วไปก็คือ ผลงานการสร้างสรรคที่ศิลปินได้พัฒนาขอบเขตของเรื่องราวออกแบบการแสดงออก ตลอดจนเทคนิควิธีการขึ้นมาใหม่ ซึ่งถ้าเราจะสรุปในเบื้องต้น ในด้านเรื่องราวนอกกรอบจากความคิดดั้งเดิม จัดเป็นศิลปะวิทยาการขั้นสูง

คุณค่าของงานศิลปะ^{๗๖}

๑. คุณค่าทางด้านศาสนา ศิลปะไทยส่วนใหญ่สร้างขึ้นจากคติความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา ศิลปะไทยจึงมีคุณค่าในการเผยแผ่ศาสนาและสืบทอดศาสนาในประเทศไทย เช่น การเขียนภาพจิตรกรรมหรือจำหลักเรื่องราวทางศาสนา ซากด พุทธประวัติ หรือวรรณคดีที่เกี่ยวข้องกับความเลื่อมใสในเทพเจ้า เมื่อคนได้สัมผัสหรือเห็นก็จะเกิดความคุ้นเคยและซึมซับเรื่องราว ความเชื่อ คำสอนหรือข้อธรรมะที่แฝงอยู่ในผลงานนั้น ๆ หรือการสร้างพระพิมพ์ พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์ หรือเทวรูปในศาสนาพราหมณ์

๒. คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ จากการศึกษาศิลปะในแต่ละยุค จะทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการ การเชื่อมโยงด้านวัฒนธรรมของชุมชน เส้นทางการติดต่อคมนาคม ใช้เป็นหลักฐานเพื่อตรวจสอบว่าเป็นยุคสมัยใดซึ่งเป็นข้อมูลที่ทำให้การศึกษาเหตุการณ์ต่าง ๆ ในประวัติศาสตร์ถูกต้องยิ่งขึ้น

๓. คุณค่าทางด้านสุนทรียะหรือความงาม หมายถึง ความรู้สึกของอารมณ์และความงาม เช่น พระพุทธรูปสำริดปางลีลา ศิลปะสุโขทัย กล่าวกันว่าเป็นงานศิลปะที่มีความงามเป็นเลิศ เพราะมีความสมบูรณ์ทั้งด้านการสร้างสรรคลีลาที่อ่อนช้อย เลื่อนไหล รวมทั้งอารมณ์ที่นุ่มนวล เยือกเย็น ก่อให้เกิดความศรัทธาและประทับใจ

๔. คุณค่าทางการเมืองการปกครอง ในสมัยก่อนผู้ปกครองหรือพระมหากษัตริย์ ได้นำศิลปะมาใช้เพื่อประโยชน์ในการเมืองการปกครอง เพื่อเชื่อมสัมพันธ์ไมตรีระหว่างกัน หรือใช้เป็นสัญลักษณ์ของการเข้าไปมีอำนาจเหนือเมืองอื่น การติดต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

---

^{๗๖} กาญจนา ภาคสุวรรณ และคณะ, ศิลปะกับชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๓-๔.

ศิลปะมีคุณค่าในหลาย ๆ ด้านต่อสังคม ไม่จำกัดเฉพาะการรับใช้ศาสนา หรือคุณค่าด้านความงามความสัมพันธ์ของพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นภูมิปัญญาไทยกับการ ดำรงชีวิตการสร้างสรรคผลงานพุทธศิลป์ ของมนุษย์นั้นมีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ซึ่งผลงานศิลปะในยุคเริ่มแรกนั้น จะเป็นพวกสิ่งของเครื่องใช้และภาพวาด สามารถ พบเห็นได้ตามถ้ำต่าง ๆ เชื่อกันว่า ผลงานนั้นเกิดจากแรงบันดาลใจของมนุษย์ที่มี ต่อความงามของธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อม ทำให้เห็นได้ว่า ศิลปะนั้นมีความเกี่ยว พันกับมนุษย์ในแง่ที่เป็นผลงานหรือวิธีการแสดงออกเพื่อสนองอารมณ์ ของตนเอง อาจเป็นความประทับใจ ความซาบซึ้ง ผ่อนคลายความตึงเครียดหรือ เพื่อชื่นชมและศรัทธาต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดการพัฒนาสติปัญญาและอารมณ์ ของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำรงชีวิต ในด้านต่าง ๆ เป็นมรดกตกทอด และเป็นสมบัติทางวัฒนธรรม ทั้งด้านที่เป็นศิลปะ บริสุทธิ์และศิลปะประยุกต์^{๗๗}

งานพุทธศิลป์ ได้รับการพัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นโดยศิลปิน ซึ่งศิลปินเอง นั้นเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและวัฒนธรรม ศิลปินในปัจจุบัน ก็ได้รับแบบอย่างมาจาก งานพุทธศิลป์ที่สืบทอดเป็นมรดกสืบทอดกันมา โดยได้รับแรงบันดาลใจและการ สนับสนุนจากสังคม ทำให้มนุษย์ส่วนใหญ่เชื่อว่า^{๗๘}

๑) ศิลปะ ช่วยกล่อมเกล่าจิตใจของผู้คนให้ประณีตละเอียดอ่อน รู้จักเลือกสรรสิ่งที่ดีงามมาประพฤติปฏิบัติ

๒) ศิลปะ ช่วยบันทึกวัฒนธรรมของชาติและยุคสมัยและสะท้อนถึง ลักษณะของวัฒนธรรม เช่น การแต่งกาย การนับถือศาสนา ศิลปินของแต่ละชาติ ต่างก็ทำหน้าที่เป็นผู้บันทึกประวัติศาสตร์ของชาติในยุคหนึ่ง ๆ เป็นการแบ่งหรือ กำหนดช่วงอายุของชุมชน แวันแคว้น หรืออาณาจักร มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์ที่ มิได้จารึกเป็นตัวอักษร แต่บันทึกไว้เป็นรูปภาพ รูปเคารพหรือสิ่งของเครื่องใช้

๓) ศิลปะ เป็นสื่อสะท้อนความคิดของปัจเจกบุคคลและสังคม เพราะ ศิลปินมีบุคลิกภาพ อย่างไรผลงานก็จะแสดงออกมานั้น แสดงถึงความเป็นตัว

---

^{๗๗} จีรพันธ์ สมประสงค์, ศิลปะประจำชาติ, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส.พรี้นติ้ง, ๒๕๓๒), หน้า ๒๑-๒๒.

^{๗๘} ประยูร อุลุชาฎะ และคณะ, ศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๑-๗, (กรุงเทพมหานคร : สุโขทัยธรรมมา ธีราช, ๒๕๓๓), หน้า ๗๐.

ของตัวเอง จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรมก็ได้อาศัยผลงานพุทธศิลป์ ในการช่วยสนับสนุน เผยแพร่และส่งเสริมให้วัฒนธรรมดำรงอยู่ได้ ดังนั้น งานศิลปะหรืองานพุทธศิลป์ จึงมีคุณค่ากับมนุษย์เป็นอย่างมาก ช่วยสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่สังคมและวิถีการดำรงชีวิตของไทยมาโดยตลอด ก่อให้เกิดภูมิปัญญาที่มีกระบวนการเกิดและผ่านการปรับปรุงองค์ความรู้จนมีความชำนาญ ที่ถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งมาสู่อีกคนหนึ่ง จนมีคุณค่าและมีความสำคัญที่คนในปัจจุบันได้นำมาใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิต

จากที่กล่าวมา **สรุปได้ว่า** ในวิถีการดำรงชีวิตของเรานั้น มีงานศิลปะจัดว่าเป็นภูมิปัญญาของคนไทยที่มีประโยชน์ซึ่งเราเรียกกันว่า งานหัตถกรรม ที่จัดเป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นของไทย สังคมไทยเป็นสังคมพระพุทธศาสนา ผลงานศิลปะที่เป็นศิลปกรรมท้องถิ่น จะใช้วัสดุพื้นถิ่นในการประดิษฐ์ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ความคิด ฝีมือ ความเรียบง่าย ประโยชน์ใช้สอยและความงามบนพื้นฐานของธรรมชาติแวดล้อม สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ ศิลปกรรมท้องถิ่น จึงมีความหมายต่อการดำรงชีวิต และมีคุณค่าต่อการบำรุงขวัญ เป็นศิลปกรรมที่มีการศึกษา และสืบสานที่เป็นในเชิงวัฒนธรรม หรือที่เรียกว่างานศิลปะพื้นบ้านหรือศิลปกรรมหัตถกรรมพื้นบ้านนั่นเอง ดังนั้น งานศิลปะพื้นบ้านนอกจากจะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านจิตใจแล้วยังตอบสนองความต้องการด้านร่างกายที่เกิดจากการนำมาใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน^{๗๙}

---

^{๗๙} มโน พิสุทธิรัตนานนท์, วิชาศิลปะพื้นบ้าน, เอกสารประกอบการสอน, (สงขลา : ภาควิชาทัศนศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาคใต้, ๒๕๓๙), หน้า ๖๕.

บทที่ ๒

พระพุทธรูป : กำเนิดและพัฒนาการ

๒.๑ กำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

ชาวพุทธเชื่อกันว่า พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แห่งความเคารพ ที่ชาวพุทธมีต่อพระพุทธรองค์ เกิดขึ้นสมัยพระเจ้ากนิษกะ เป็นครั้งแรกในดินแดนประเทศอินเดียทิศตะวันตกเฉียงเหนือที่ชาวกรีกเคยมีอำนาจปกครองมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ทรงยกทัพเข้าไปรุกรานราวพ.ศ. ๒๑๗ - ๒๑๘^๑ ต่อมาชาวโรมันได้ติดต่อค้าขายกับชาวอินเดียด้วยจนกระทั่งประมาณ พ.ศ. ๖๐๐ ช่างกรีก - โรมัน จึงได้สร้างพระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ขึ้นได้อย่างสวยงามเหมาะสมตามพุทธลักษณะ โดยได้อาศัยคุณลักษณะ ๓ ประการในการสร้างพระพุทธรูปดังนี้ คือ^๒

๑. เนื่องจากเป็นช่างกรีก-โรมัน จึงได้ใช้สุนทรียภาพตามแบบฝรั่ง เป็นต้นว่า พระพักตร์ ก็ให้งามตามแบบฝรั่งได้แก่ พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์เล็ก พระขนงวาดเป็นวงโค้งบรรจบกันเหนือตึ่งพระนาสิก ประภามณฑลเป็นรูปวงกลมเกลี้ยงอยู่เบื้องหลังพระเศียร

๒. กระทำตามคัมภีร์มหาบุรุษลักษณะ^๓ เช่น ใบหูยาน มีลายธรรมจักรบนฝ่าพระหัตถ์ เป็นต้น

๓. เกิดจากความซาญฉลาดของช่างที่ว่าจะทำอย่างไรจึงจะให้ผู้เห็นประติมากรรมนี้แล้วจะทราบได้ทันทีว่ารูปดังกล่าวเป็นของพระพุทธรองค์

---

^๑ ศาสตราจารย์ ดร.ม.ร.ว. สุนทรียวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์, (กรุงเทพมหานคร : ด่าน สุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๒๙.

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙ - ๓๐.

^๓ ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการสร้างพระบารมีอย่างไรให้ได้พุทธลักษณะแต่ละอย่าง ๆ ในพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐ (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด ๒๕๔๖), หน้า ๑๘๕ - ๑๘๖./ และดูรายละเอียดใน **ลักษณะสูตร** ที่.ปา. ๑๑/๑๕๗/๑๓๐. และ ๑๑/๑๕๙-๑๕๓/๑๓๐, ๑๗๑. อ้างถึงในพุทธทาสภิกขุ, **พุทธประวัติจากพระโอษฐ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: ม.ป.ท., ม.ป.ป.), หน้า ๓๑ - ๔๐.

โดยเฉพาะจุดมุ่งหมายในการสร้างงานพุทธศิลป์นั้น ก็เพื่อส่งเสริมเผยแพร่ และการปฏิบัติทาพระพุทธรูปโดยตรง เป็นสิ่งที่ช่วยโน้มน้าวจิตใจของ พุทธศาสนิกชนให้เกิดความศรัทธาปสาทะ หรือความเชื่อมั่น อันจะเป็นบ่อเกิดของ ฉันทะ ความฝักใฝ่ที่จะรู้แล้วเกิดความวิริยะพากเพียร อุตสาหะในการอบรมกาย วาจา และใจ ส่งผลให้เกิดปัญญาปรีชาหยั่งรู้เหตุผล และวิมุตติความหลุดพ้นในที่สุด ตามหลักธรรมของพระพุทธรูปศาสนา^๔

๒.๒ พัฒนาการของพุทธศิลป์ในอินเดีย

พุทธศิลป์ในสกุลศิลปอินเดีย

๑. สกุลช่างศิลปะเมารยะ	พ.ศ. ๓๐๐ - ๖๐๐	(เหนือ)
๒. สกุลช่างศิลปะคันธารราฐ	พ.ศ. ๕๐๐ - ๘๐๐	(เหนือ)
๓. สกุลช่างศิลปะมถุรา	พ.ศ. ๕๐๐ - ๙๐๐	(เหนือ)
๔. สกุลช่างศิลปะอันทรา - อมราวดี	พ.ศ. ๕๙๐ - ๘๖๓	(ใต้)
๕. สกุลช่างศิลปะคุปตะ	พ.ศ. ๘๖๓ - ๑๑๙๐	(เหนือ)
๖. สกุลช่างศิลปะปาละ	พ.ศ. ๘๖๕ - ๑๓๐๐	(เหนือ)
๗. สกุลช่างศิลปะปาละวะ	พ.ศ. ๙๘๓ - ๑๓๒๕	(ใต้)
๘. สกุลช่างศิลปะปาละ - เสนาะ	พ.ศ. ๑๒๙๓ - ๑๗๔๓	(เหนือ)
๙. สกุลช่างศิลปะโจฬะ	พ.ศ. ๑๓๘๙ - ๑๘๒๒	(ใต้)

๑. สกุลช่างศิลปะเมารยะ (Mauraya School) พ.ศ. ๓๐๐ - ๔๐๐

หลังจากพระพุทธรูปองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้วประมาณ ๓ เดือน พระ อริยสาวกทั้งหลายได้ประชุมสังคายนาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรูปองค์เป็น หมวดหมู่ แล้วท่องจำขึ้นใจ จึงแยกย้ายกันไปสั่งสอนเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา และ อุปสมบทแก่ผู้ศรัทธาบวชเป็นภิกษุในพระพุทธรูปศาสนาสืบมา ในสมัยนั้น เป็นศาสนา พุทธดำรงหยั่งรากตั้งมั่นอยู่ที่แคว้นมคธเมืองราชคฤห์ มีพระเจ้าพิมพิสาร ปกครอง แคว้นแคว้นน้อยใหญ่ เชื่อพระวงศ์ของพระเจ้าพิมพิสารปกครองต่อมาอีก ๓ พระองค์

^๔ พระราชวรมณี (ประยูรย์ ปยุตโต), พุทธธรรม, หน้า ๖๔๗.

ก็ถูกพวกสกุลนั้นทะชิงราชสมบัติ แล้วยอราชธานีไปตั้งใหม่ที่เมืองปาฏลีบุตร แคว้นไวศาลี กษัตริย์ราชวงศ์นั้นทะในยุคนั้น อ่อนแอลง ทำให้อินเดียแบ่งแยก ออกเป็นหลายแคว้น ในระยะนี้เองชาวอินเดียผู้หนึ่งนามว่า จันทรคุปต์ เกิดใน ตระกูลโมริยะ เป็นผู้มีความสามารถรวบรวมดินแดนต่าง ๆ ไว้ได้เป็นปึกแผ่น และชิงราชสมบัติจากราชวงศ์นั้นทะ แล้วได้ราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์ทรงพระนาม ว่า “พระเจ้าจันทรคุปต์”

กษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งราชวงศ์โมริยะ ทรงพระนามว่าพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๗๓-๓๑๑) เมื่อขึ้นครองราชย์แล้ว ได้ทำการรบพุ่งรวบรวมและขยาย ดินแดนแคว้นแคว้นออกไปอย่างกว้างใหญ่ไพศาล การรบราฆ่าฟันเพื่อการขยาย ดินแดนนี้เอง เป็นเหตุให้พระเจ้าอโศก ทรงเกิดความสังเวชสลดพระทัยที่ทหารและ ประชาชนต้องล้มตายลงเป็นจำนวนมาก จึงทรงพิจารณาหลักธรรมของลัทธิต่าง ๆ ในเวลานั้น ทรงเห็นว่าธรรมะของพระพุทธศาสนา จะนำพาให้ผู้ประพฤติปฏิบัติมี ความสุขสันต์ได้มรรคผลอย่างแท้จริง จึงทรงหันมานับถือพระพุทธศาสนา และ ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยประการต่าง ๆ^๕

ข้อสำคัญอันเป็นคุณต่อพระพุทธศาสนา ซึ่งพระเจ้าอโศกได้ทรงอุปถัมภ์ บำรุงนั้น ถ้าว่าโดยลักษณะการสามารถแบ่งออกเป็น ๓ อย่างคือ

๑. การสร้างพระพุทธรูปเจดีย์สถาน
๒. การสังคายนาพระธรรมวินัย
๓. การสอนพระพุทธศาสนาให้แพร่หลายไปในนานาประเทศ

ทรงทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรโดยทางธรรม จนได้พระนามว่า “พระเจ้า ศรีธรรมาโคกราช”^๖

พระเจ้าอโศกทรงประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังแคว้นต่าง ๆ ด้วยการนำเอาเสาอโศกไปประดิษฐานไว้ยังดินแดนนั้น ๆ เพื่อเป็นเครื่องหมาย ดินแดนพระพุทธศาสนาให้ได้เจริญและแผ่ขยายมาถึงดินแดนเหล่านี้แล้ว ทำให้ พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองสูงสุด และเป็นประธานของประเทศอินเดียตั้งแต่นั้น มา ทรงอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา ทรงสนับสนุนการสังคายนาพระธรรมวินัย

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๒.

^๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*. (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๔๓.

ครั้งที่ ๓ แล้วทรงให้จารึกเป็นตัวอักษรภาษามคธ สร้างพระพุทธรูปเจดีย์สถาน และส่งพระสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนายังประเทศต่าง ๆ ถึง ๙ สาย รวมทั้งส่งสายพระสมณทูตที่ ๘ คือ พระโสณเถระและพระอุตตรเถระ มายังดินแดนสุวรรณภูมิ^๗

มีหลักฐานปรากฏในหนังสือมหาวงศ์และในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก ในการทรงอาราธนาให้พระสงฆ์และราชทูต ไปเที่ยวสอนและเผยแผ่พระพุทธศาสนา ยังนานาประเทศ จากหลักฐานทั้งสองประเภทจะแตกต่างกันในเรื่องของประเทศต่าง ๆ อยู่บ้าง

ในส่วนศิลาจารึกของพระเจ้าอโศก กล่าวไว้ว่า ได้ให้พระราชทูตเชิญพระธรรมไปแสดงถึงนานาประเทศ บอกนามไว้ตรงกับประเทศตรีโปลี อียิปต์ ซีเรีย กรีซ และมาซิโดเนีย ในยุโรป เหตุที่หนังสือมหาวงศ์กับคำจารึกของพระเจ้าอโศก กล่าวแตกต่างกันนั้น สันนิษฐานว่า เห็นจะเป็นเพราะท่านผู้แต่งหนังสือมหาวงศ์ ประสงค์จะแสดงแต่เรื่องส่วนที่เกี่ยวกับพระภิกษุสงฆ์ ส่วนฝ่ายการจารึกศิลา ประสงค์ จะแสดงพระเกียรติแก่มหาชนในพระราชอาณาจักร จึงตัดเอาแต่เรื่องแต่งพระราชทูตไปแสดงคุณพระพุทธรุศาสนายังนานาประเทศมาประกาศ^๘

เมื่อครั้งพระเจ้าอโศกเริ่มทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา พระภิกษุในอินเดีย ยังต่างกันเป็นสองนิกายคือ เป็นพวกที่ถือลัทธิเถรวาทนิกาย และลัทธิอาจรียวาทนิกาย จึงเป็นสาเหตุให้เกิดการทำ ทุติยสังคายนา

ด้านสถาปัตยกรรม

ในสมัยนี้ สิ่งก่อสร้างที่สำคัญคือสาญจีสถูป บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ พระเจ้าอโศกทรงให้สร้างพระสถูปเจดีย์ด้วยศิลา ก่อด้วยอิฐอย่างมั่นคง ลักษณะพระสถูปที่สร้างทำองค์พระสถูปเป็นรูปทรงกลมเหมือนโอคว่ำ ข้างบนทำเป็นพุทธอาสน์สี่เหลี่ยมตั้งไว้แล้วมีฉัตรปกบนนั้นเป็นยอด ใต้ตัวพระสถูปทำเป็นฐานรอง รอบฐานทำเป็นที่สำหรับเดินประทักษิณ และมีรั้วล้อมรอบภายนอก รั้วทำด้วยศิลา แต่ยังเป็นเขื่อนเหมือนกับทำด้วยไม้

^๗ อภัย นาคคง, *ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ*, (กรุงเทพฯ : ท.วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๕๒.

^๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพุทธเจดีย์*, หน้า ๕๐-๕๑.

จากข้อคิดตามทัศนะคติของท่านพุทธทาสภิกขุ ที่กล่าวไว้ว่า...ภาพพุทธประวัติในหินสลักที่สาญจีเป็นภาพพระพุทธรองค์ ในลักษณะที่เป็นสัญลักษณ์ที่แท้จริง และถูกต้องถึงที่สุดจริง ๆ ด้วยศิลปินมีความเห็นว่ามีสัญลักษณ์ใด ๆ ที่เหมาะสมคู่ควรสำหรับพระพุทธรเจ้า นอกจากสัญลักษณ์แห่งความว่าง จึงแสดงภาพแทนพระองค์เป็นภาพบัลลังก์ว่างเปล่า หรือเป็นรูปตันโพธิ์ปกอยู่เหนือพระแท่นว่างเปล่า^๙

พระสถูปใหญ่ที่สารนาถเมืองพาราณสี สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก มีรูปร่างเหมือนสาญจีมีชื่อว่า ธรรมเมกสถูป เป็นสถูปรูปทรงกลมมียอดก่ออิฐทรงสูงขึ้นไป มีทางเดินประทักษิณรอบองค์ได้มีการขุดค้นพระบรมสารีริกธาตุภายในสถูปองค์นี้ บรรจุอยู่ในหีบหินอ่อนสีเขียว

หลวงจีนเหียนจิง ได้บันทึกไว้ว่า สถูปองค์นี้สูง ๑๐๐ ฟิต มีพระพุทธรูป ๔ องค์ ประดับตามทิศเป็นสัญลักษณ์แสดงถึงอริยสัจ ๔ และหลวงจีนได้พรรณนาไว้ว่า พระพุทธรูปนี้ คงทำขึ้นในสมัยหลังพระเจ้าอโศกมหาราชนั้น ยังไม่มีคตินิยมทำพระพุทธรูป^{๑๐}

ภายหลังจากพระพุทธรเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพาน ยังไม่มีการสร้างพระพุทธรูปเอาไว้บูชา เนื่องจากชาวอินเดียโบราณมีความเชื่อว่า ไม่ควรสร้างรูปบุคคลไว้บูชา ดังนั้น จึงใช้สัญลักษณ์ (Symbol) แทนรูปเคารพ อาทิ เช่น

สถานที่ประสูติ	ใช้ดอกบัวหรือรอยพระพุทธรบาท
สถานที่ตรัสรู้	ใช้รูปบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์
สถานที่แสดงปฐมเทศนา	ใช้ธรรมจักรกับกวางหมอบ
สถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน	ใช้พระสถูป

มีการแกะสลักลวดลายภาพพระพุทธรประวัติ ภาพชาดก ประดับตกแต่งรั้วซุ้มประตู และฐานสถูป ภาพคนและลวดลายมีลักษณะเป็นภาพธรรมชาติและมีสัตว์อยู่ ๔ ประเภท ที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระพุทธรองค์ คือ

ช้าง	หมายถึง	การประสูติ
วัว	หมายถึง	พระบารมีที่สร้างสมมา

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘, ๕๐-๕๑.

^{๑๐} น. ณ. ปากน้ำ, ขมศิลป์ในอินเดีย, หน้า ๑๔๗.

ม้า หมายถึง การออกมหาภิเนษกรมณ์

สิงห์ หมายถึง พระพุทธองค์ผู้มีพระสุรเสียงในการประกาศธรรมที่แผ่ไพศาลออกไปอย่างกว้างขวาง^{๑๑} และ สิงห์เป็นสัญลักษณ์ประจำพระพุทธองค์ตลอดไป ดังเช่นคำว่า “ศากยสิงห์” หรือ “ชินสีห์” เป็นต้น^{๑๒}

สัญลักษณ์ในศิลปะมารยะ

รูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ เช่น รอยพระพุทธรบาทและแท่นวาง หมายถึง พระพุทธเจ้า รูปธรรมจักรคือการประกาศธรรม ศรีวัตสระรูปร่างเหมือนตาลปัตร ๕ แฉกเป็นเครื่องหมายของความเป็นบุคคลสูงสุด ดอกบัวแทนการประสูติ จำนวนสิงห์ ๘ ตัว หมายถึงอริยมรรคมีองค์แปด หม้อปูลมณฐะ เป็นสัญลักษณ์แห่งการประสูติ ต้นโพธิ์แทนการตรัสรู้ วงล้อแสดงการแสดงธรรม เครื่องหมายสวัสดิกะ หมายถึงการหมุนเขี้ยว หมุนไปโดยแรง หมายถึงล้อธรรมจักรที่กำลังหมุนไปเพื่อการเผยแพร่ธรรม กอบัว หมายถึงการเกิดของพระพุทธเจ้า สิงห์เป็นสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระพุทธองค์ ฉัตรเป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธเจ้า หมายถึงการกัณฑ์ให้พระพุทธองค์อย่างเดียว^{๑๓}

ความว่างบนบัลลังก์เป็นสัญลักษณ์ ภาพหินสลักที่การหุดและสาญจี โดยช่างสลักมีความรู้ความเข้าใจจึงทำให้สัญลักษณ์ของพระพุทธองค์เป็นบัลลังก์ว่างเปล่า บางครั้งทำเป็นต้นโพธิ์หรือต้นไม้อื่นปกอยู่เหนือพระแท่นหมายความว่าภายใต้ร่มไม้นั้นพระองค์ประทับอยู่ มีสัญลักษณ์พิเศษอีกชิ้นหนึ่งเป็นรูปตรีรัตน์วางอยู่บนแท่น มีลักษณะเป็นดอกบัวบานอยู่ในวงกลมคือความว่างและมีเปลวแสงสว่างพุ่งออกมา ๓ ยอด จากวงกลมนั้น เป็นสัญลักษณ์ที่ดีเป็นพิเศษ จนกลายเป็นเครื่องหมายศักดิ์สิทธิ์ แสดงความหมายทางคุณธรรมหรือจิตโดยตรงอย่างสูงสุด ทำนองว่าการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าทำให้เกิดรัตนทั้งสามขึ้นในโลก^{๑๔}

^{๑๑} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๓.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, พุทธประวัติจากหินสลัก, หน้า ๔๙.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙.

ต้นสาละหรือต้นรังคู่ เป็นสัญลักษณ์หมายถึงการปรินิพพาน และลายก้านขด
เก่าแก่ที่สุดในโลกได้แก่ ลายที่สาญจี ซึ่งมีอายุสองพันปีเศษ^{๑๕}

นอกจากนี้ ยังมีสัญลักษณ์พิเศษ ซึ่งบางทีทำวางไว้บนพระแท่นคือภาพตรี
รัตน์ะ คือมีลักษณะเป็นดอกบัวบานในวงกลมคือความว่าง และมีเปลวแสงสว่างพุ่ง
ขึ้นไป ๓ ยอดทำให้เกิดรัตนสามประการขึ้นในโลก คือ พระพุทธ พระธรรม และ
พระอริยสงฆ์ สัญลักษณ์นี้หมายถึงการประสูติของพระองค์ ซึ่งทั้งหมดนั้นมุ่งแสดง
ธรรมทางนามธรรม ไม่ใช่ทางวัตถุหรือกายภาพเหล่านั้นดังงามและศักดิ์สิทธิ์ ทำให้
เพิ่มความรักศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธองค์ ยิ่งกว่าดูพระพุทธรูปหลายแบบ เพราะ
ทำให้ซาบซึ้งในคุณธรรมของพระองค์ลึกกว่ากันมาก ทั้งนี้ เพราะเมื่อเรายังไม่เคย
เห็นพระองค์ท่าน ทำให้รับหัวใจของท่าน พอเราเห็นพระพุทธรูปของท่าน เราจึงติดที่
เปลือกของท่าน ย่อมหมายถึงเรายังไม่มีจิตใจสูงพอที่จะแทงทะลุเปลือกนั้นเข้าไป
จึงทำให้สูญเสียกลิ่นหอมในหัวใจของพระองค์ท่าน^{๑๖}

๑. พุทธศิลป์สมัยเมารยะ (Mauraya พ.ศ. ๓๐๐ - ๖๐๐) มีถิ่นกำเนิดอยู่
ทางภาคเหนือของอินเดีย ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระองค์ทรงทำนุบำรุง
พระพุทธศาสนา ทรงประกาศแผ่พระพุทธศาสนาไปทุกดินแดน พร้อมกับนำเสา
อโศกไปประดิษฐานไว้ เพื่อเป็นเครื่องหมายว่า ดินแดนนั้น นับถือพระพุทธศาสนา
พระองค์ทรงสร้างสถูปสาญจี และทำภาพประติมากรรมบอกเล่าพุทธประวัติไว้
มากมาย แต่ใช้แทนด้วยสัญลักษณ์^{๑๗} เช่น ดอกบัว หมายถึง การประสูติ ต้นศรีมหา
โพธิ์ หมายถึง การตรัสรู้ ธรรมจักร หมายถึง การแสดงปฐมเทศนา พระสถูป
หมายถึง การเสด็จดับขันธปรินิพพาน เป็นต้น

---

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๔.

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๖.

^{๑๗} กองพุทธศาสนศึกษา, ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, หน้า ๘๑.

ภาพที่ ๒.๑ : โตรณะ หรือ โตรณะสถูปสาญจี^{๑๘}

สถูปสาญจี (อังกฤษ : Sanchi) คำว่า สาญจี คือ ชื่อหมู่บ้านเล็ก ๆ ในเขต Raisen ของรัฐมัธยประเทศ ประเทศอินเดีย ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ๔๖ กิโลเมตร จากเมือง Bhopal และ ๑๐ กิโลเมตรจากเมือง Vidisha ในส่วนกลางของรัฐมัธยประเทศ ซึ่งเป็นที่ตั้งของอนุสรณ์สถานทางพระพุทธศาสนาในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๓ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ และเป็นหนึ่งในสถานที่สำคัญในการแสวงบุญของชาวพุทธในดินแดนพุทธภูมิ

สถูปมีความสูง ๕.๒.๕ ฟุตบนยอดสถูปตกแต่งด้วยฉัตร มีประตูทางเข้าสถูป ๔ ทิศ แต่ละประตูมีภาพแกะสลักพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า และการใช้ชีวิตของคนในยุคสมัยนั้น ซึ่งเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญที่ยังหลงเหลือตั้งแต่ครั้งแรกสร้าง นอกจากนั้นยังพบเสาศิลาจารึก ตั้งอยู่ข้างซุ้มประตูด้านทิศใต้ มีสภาพสมบูรณ์

---

^{๑๘} แหล่งที่มา : <http://www.artedchula.com/blog/2009/08/03/ashoka-pillar/> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๖๒).

บนยอดเสามีสิงโต ๔ ตัวอยู่บนปลายเสา อันเป็นสัญลักษณ์ของเสาที่สร้างขึ้นในสมัย
ของพระเจ้าอโศกมหาราช^{๑๙}

โดยพระประสงค์ในการสร้างมหาสถูปสาญจีของพระเจ้าอโศกมหาราช
มีดังนี้

๑. เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. เพื่อบรรจุพระธาตุของพระอัครสาวก พระสารีบุตรและพระมหาโมคคัล
ลานะ รวมทั้งพระธาตุของพระสมณทูตอีก ๑๐ รูป ที่ทรงส่งไปประกาศพระศาสนา
ภายหลังการสังคายนาครั้งที่ ๓
๓. เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระโอรสหมินทระเถระและพระธิดาพระสังฆมิตตาเถรี
๔. เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระมเหสีนามว่า พระนางเวทิสา ผู้มีถิ่นกำเนิด
ที่เมืองนั้น

^{๑๙} แหล่งที่มา : <https://learningpune.org/>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๖๒).

ภาพที่ ๒.๒ : ภาพแกะสลักที่สถูปสาญจี การแสดงปฐมเทศนาที่สารนาถ^{๒๐}

---

^{๒๐} แหล่งที่มา : [http://book.watnyanaves.net/book_file.of_buddhism/.....](http://book.watnyanaves.net/book_file.of_buddhism/)
(สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑)

๒. สกulptศิลปะคันธารราฐ (Gandhara School พ.ศ. ๕๐๐ - ๘๐๐)

ณ ดินแดนทางตะวันตกเฉียงเหนือ แถบแคว้นแคชเมียร์ ในครึ่งพุทธกาล มีอาณาจักรหนึ่งเรียกว่า คันธาระ มีเมืองตักศิลาเป็นเมืองสำคัญ เป็นแหล่งที่อุดมไปด้วยศิลปะวิทยาการแขนงต่าง ๆ และเป็นแคว้นที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช ได้กรีธาทัพเข้ามาในอินเดียตรงบริเวณช่องเขาโคเบอร์และขยายอำนาจในการปกครอง มีชาวกรีกได้ตั้งรกรากอยู่ปะปนกับชาวพื้นเมืองเป็นจำนวนมาก พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมายังในแคว้นนี้ โดยพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งพระสมณทูต คือพระมัทสน์ตักศิลา เข้ามาประกาศพระพุทธศาสนาพร้อมด้วยพระสงฆ์ ๕ รูป ชาวคันธาระจึงเป็นพุทธศาสนิกชนตั้งแต่นั้นมา

เมื่อสิ้นสมัยของพระเจ้าอโศกแห่งราชวงศ์เมารยะแล้ว อินเดียตกอยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์เชื้อสายกรีกหลายพระองค์ จนมาถึงสมัยที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองอีกครั้ง ในยุคของพระเจ้าเมนันเดอร์ หรือพระเจ้ามิลินทร์เชื้อสายกรีก ผู้ได้สนทนารธรรมกับพระนาคเสนเถระและได้เกิดการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยนี้^{๒๑}

กรณีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก

มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตหลายท่าน ได้ให้ข้อคิดเห็นเรื่องการสร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรกไว้อย่างเป็นข้อสังเกตที่สำคัญ ดังประการต่อไปนี้

พระเจ้ามิลินทร์ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก และต่อจากนั้น ชาวกรีกที่อยู่ทางทิศเหนือของอินเดียก็ได้นับถือพุทธศาสนากันทั่วไป และได้ทำกุศลสร้างปูชนียสถาน และสร้างพระพุทธรูปขึ้นบูชาจนปรากฏเป็นพุทธศิลป์ ๒ ประเภทหนึ่งเรียกว่าตระกูลคันธารราฐ^{๒๒}

ศิลปะคันธาราฐดูเหมือนเป็นศิลปะแรก ที่กล้าประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้นเป็นรูปมนุษย์ ปัญหาข้อนี้ยังคงถกเถียงกันอยู่ แต่พระพุทธรูปแบบกรีกโรมัน ก็ดู

^{๒๑} อภัย นาคคง, *ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ*, หน้า ๕๔-๕๕.

^{๒๒} ศาสตราจารย์ พล.ต.ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, *ธรรมแห่งอริยะ*, หน้า ๕๒๐.

จะเป็นพระพุทธรูปแบบที่เก่าที่สุด^{๒๓} เพราะพวกกรีกได้คิดทำพระพุทธรูปขึ้นในคันธาราราษฎร์ตั้งแต่พระเจ้ามีลิnth^{๒๔}

พุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นในคันธารรัฐ ครั้งที่พระเจ้ามีลิnthนั้นเอาแบบอย่างไรไปจากมัชฌิมประเทศ แต่พวกโยนก (กรีก) เป็นชาวต่างชาติไม่เคยถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ ข้าคติศาสนาเดิมของพวกโยนกกก็เลื่อมใสในการสร้างเทวรูปสำหรับสักการบูชาด้วย เพราะเหตุนี้ พวกโยนกไม่ชอบแบบของชาวอินเดียที่ทำรูปสิ่งอื่นสมมติแทนพระพุทธรูป จึงคิดทำพระพุทธรูปขึ้น เป็นเครื่องประดับเจดีย์สถานพระพุทธรูปจึงมีขึ้นในคันธารรัฐ เป็นปฐม^{๒๕} (พ.ศ.๓๖๕ - ๓๘๓)

ในอีกหลักฐานบ่งบอกว่าพระเจ้ากนิษกะ ยังทรงเป็นพระราชาองค์แรกที่โปรดให้ตีพิมพ์พระพุทธรูปขึ้นบนด้านหลังของเงินเหรียญของพระองค์ด้วย สิ่งนี้อาจทำให้เห็นได้ว่า พระพุทธรูปคงสร้างขึ้นเป็นครั้งแรกในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะอีกด้วย

เมืองมถุราเป็นหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างประติมานวิทยาทางพุทธศาสนา ทั้งสองแบบ อย่างไรก็ดี น่าเสียดายที่เราไม่สามารถเปรียบเทียบศักราชของวงศ์กุษาณะ เข้ากับศักราชที่ใช้อยู่ในแคว้นคันธารรัฐ ได้ สิ่งนี้ยังเป็นสาเหตุทำให้โต้เถียงกันอยู่ว่า ระหว่างพระพุทธรูปสมัยคันธารรัฐ และสมัยมถุรานั้น แบบใดจะเก่ากว่ากัน และมีนักปราชญ์สนับสนุนอยู่ทั้งสองฝ่าย^{๒๖}

และเช่นเดียวกับข้อคิดของ **รศ.ดร.ผาสุข อินทรารุท** กล่าวไว้ว่า พระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุด สร้างขึ้นในสมัยราชวงศ์กุษาณะ และสร้างโดยสกุลช่างคันธารรัฐ และสกุลช่างมถุรา นักปราชญ์หลายท่าน ได้พยายามที่จะจัดลำดับว่า สกุลช่างคันธารรัฐ หรือสกุลช่างมถุรา สร้างพระพุทธรูปขึ้นก่อนกัน มีหลายความเห็นที่เอนเอียงไปทางคันธารรัฐ เนื่องจากพระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุด เป็นฝีมือช่างคันธารรัฐ และมีข้อสนับสนุนที่ว่า พวกกรีกไม่เคยถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ และ

^{๒๓} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย, หน้า ๑๖.

^{๒๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, , ตำนานพุทธเจดีย์, หน้า ๘๐.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

^{๒๖} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะอินเดีย, หน้า ๘๖.

เดิมพวกนี้มีเลื่อมใสในการสร้างเทวรูปสำหรับสักการบูชาอยู่แล้ว เมื่อมานับถือ พระพุทธศาสนาจึงคตินำพระพุทธรูปขึ้นไว้^{๒๗}

จึงพอสรุปได้ตามการค้นคว้าในปัจจุบันซึ่งเชื่อกันว่า พระพุทธรูปที่เป็น รูปมนุษย์เริ่มเกิดขึ้นเป็นครั้งแรกในแคว้นคันธารราช ในรัชกาลพระเจ้ากนิษกะ ราชวงศ์กนิษกะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ และเป็นฝีมือของชาติกรีก - โรมัน^{๒๘}

นอกจากนี้ พระเจ้ากนิษกะทรงทำสังคายนาพระธรรมวินัยขึ้นอีกครั้ง อันเป็นเหตุให้พระพุทธรูปแยกออกเป็น ๒ ฝ่าย คือหินยานทางฝ่ายใต้ และ มหายานทางฝ่ายเหนืออีกด้วยพระพุทธรูปหินยาน ได้แพร่หลายลงมาทาง ตอนใต้ตลอดดินแดนอินเดีย ลังกา พม่า ไทย ส่วนฝ่ายมหายานก็แพร่หลายไปทาง เหนือถึง เนปาล ทิเบต จีน เกาหลี และญี่ปุ่นในที่สุด^{๒๙}

สองกษัตริย์ผู้เป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก

พระเจ้ามิลินท์ : ประสูติ ณ เมืองอเล็กซานเดรีย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ เป็นกษัตริย์เชื้อสายกรีก ครองแคว้นคันธารราช ทรงเป็นนักปราชญ์และได้สนทนาธรรมกับพระนาคเสน จนเป็นที่พอพระราชหฤทัย ทรงเข้าเป็นพุทธมามกะ และได้ ทรงอุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาในกาลต่อมา

เมื่อทรงพระชราแล้ว ได้สละราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสแล้วเสด็จออก บวช และได้ทรงบรรลุอรหัตผล เมื่อเสด็จสวรรคตแล้วปรากฏว่าเมืองต่าง ๆ เกิดแย่ง พระบรมอัฐิกัน จนมีคนกลางมาแบ่งให้ทั่วหน้า เช่นเดียวกับพระบรมสารีริกธาตุของ พระบรมศาสดา

กษัตริย์ พระราชาผู้เป็นองค์พุทธศาสนูปถัมภก

พระเจ้ากนิษกะ : มีเชื้อสายชาวจีนเผ่ากุนิษกะ ภาษาจีนเรียกว่า กุฉฉะ ในมณฑล ชินเกียงของประเทศจีน เหตุการณ์ที่สำคัญในรัชสมัยของพระเจ้ากนิษกะ ก็คือการกำหนดของลัทธิมหายาน ลัทธิใหม่อ้างว่า ลัทธิของตนนั้น สามารถช่วยคน

---

^{๒๗} ผาสุก อินทรารุช, **พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๐.

^{๒๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, หน้า ๘๘.

^{๒๙} อภัย นาคคง, **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**, หน้า ๕๔.

ให้ข้ามโหมงสารได้มากกว่าลัทธิสงฆ์อีกฝ่ายหนึ่ง คือ ฝ่ายเถรวาท ลัทธิมหายานได้แพร่หลายออกไปโดยเร็ว^{๓๐}

ด้านสถาปัตยกรรม

ส่วนใหญ่เป็นสถาปัตยกรรมแบบสกุลศิลปะเมารยะ แต่ได้มีการตกแต่งให้มีทรงสูงขึ้น สถาปัตยกรรมองค์มีการสร้างขุมจรม ๔ ทิศติดกับองค์พระสถูปไว้ สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปประดับอยู่รายรอบฐาน^{๓๑} สลับกันกับภาพจำหลักเล่าเรื่องพุทธประวัติ หรือชาดกทางพระพุทธศาสนา

ด้านประติมากรรม

เป็นภาพแกะสลักประดับฐานสถูปและรูปเคารพอื่น ๆ และที่สำคัญที่สุด คือ ได้มีการสร้างพระพุทธรูปในสมัยศิลปะคันธารราฐขึ้น เป็นครั้งแรกในโลก เพราะชาวคันธาระเชื้อสายกรีก ไม่มีข้อห้ามในการทำรูปเคารพเป็นรูปบุคคล อีกทั้งคติเดิมของกรีกนิยมทำรูปเคารพอยู่ก่อนแล้ว ภาพปั้นสลักพระพุทธรูปที่สร้างในสมัยนี้มีคติความงามแบบกรีกอย่างเห็นได้ชัด คือ มีพระพักตร์ของพระพุทธรูปแบบหน้าเทวรูปกรีก ส่วนสัตรีพระวรกาย ตลอดจนริ้วจีวร ก็ปรากฏเป็นรอยตามภาพสลักของกรีก ซึ่งถือคติเหมือนจริงตามแบบธรรมชาติ

พระพุทธรูปที่สร้างในแบบสมัยคันธารราฐ มีฝีมือและความคิดดีเยี่ยม เห็นได้จากคิดแบบพระพุทธรูปในปางงดงามน่าเลื่อมใส ผู้คนพบเห็นจะรู้ทันทีว่าเป็นรูปเคารพของพระพุทธเจ้า เพราะในเวลาที่ยังสร้างพระพุทธรูปนั้น พระพุทธรูปองค์ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานนานแล้ว ๔๐๐ ปีเศษ จะมีผู้ใดจดจำรูปพรรณของพระพุทธรูปองค์หาได้ไม่ ช่างได้สร้างรูปพระพุทธรูปขึ้นตามคัมภีร์มหาปุริสลักษณะของพราหมณ์ คือ ลักษณะของมหาบุรุษผู้ประเสริฐ ๓๒ ประการ^{๓๒}

เมื่อดูข้อความตามพระบาลี อุดมการณ์เรื่องพระจักรพรรดินั้นอาจมีมาก่อนพุทธกาลและอาจมีตลอดพุทธกาล เมื่อพระพุทธเจ้าประสูตินั้นปรากฏตามพระบาลีว่ามีพระลักษณะต้องด้วยพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ มีทำนายว่า ถ้าทรงอยู่

^{๓๐} ศาสตราจารย์ พล.ต.ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ธรรมแห่งอริยะ**, หน้า ๑๑๓, ๑๑๕.

^{๓๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, หน้า ๗๐.

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

ในเพศ จักได้เป็นพระจักรพรรดิราชซึ่งจะต้องประกอบด้วยมหาปุริสลักษณะหลายประการ ถ้าทรงออกบวชจักได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าและเป็นศาสดาเอกในโลก^{๓๓}

ในพุทธประวัติยังปรากฏว่า มีคนชมพระพุทธเจ้าว่า มีพระฉวีวรรณอันงดงามอยู่บ่อย ๆ หากจะนึกถึงพระพุทธเจ้า จนเกิดเป็นมโนภาพแล้ว จะนึกถึงพระฝรั่งผิวขาว ตาสีน้ำเงิน นุ่งเหลืองหม่นเหลือง เพราะศากยวงศ์อันเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้านั้น อยู่ในเผ่าอริยะธรรมที่พระองค์ประกาศสั่งสอนก็เป็นธรรมแห่งอริยะ^{๓๔}

ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยคันธารราฐ มีพระเศียรพระพุทธรูปอย่างพระเศียรของกษัตริย์ กระหมวดมุ่นพระเมาลีไว้เหนือพระเศียร พระเกศาหยักศกคล้ายสตรี แต่ไม่มีเครื่องประดับ^{๓๕} พระพักตร์อย่างเทพเจ้ากรีก “อพอลโล” พระรัศมีทำอย่างประภามณฑล เป็นวงกลมอยู่บนหลังพระพุทธรูปตามแบบรัศมีของภาพกรีก บางรูปมีพระมัสสุ พระวรกายผึ่งผายสง่างาม ครองจีวรเป็นริ้วตามธรรมชาติ สัดส่วนร่างกายเหมือนมนุษย์ แต่มีความงามที่สมบูรณ์หาไม่พบในตัวมนุษย์ทั่วไปได้ครบส่วนใหญ่จะแกะสลักจากหินสีเทาเขียวแบบนูนสูง ต่อมาในระยะหลัง ค.ศ. ๕-๗ จึงแกะสลักแบบลอยตัว และมีพระพักตร์กลมงามขึ้น แสดงความผสมผสานระหว่างใบหน้าแบบชาวกรีกกับชาวอินเดีย เมื่อสลักภาพพระพุทธรองค์ในหมู่รูปพระสงฆ์ จึงทำให้สังเกตเห็นได้ทันทีถึงความแตกต่าง

โดยเฉพาะความคิดอย่างนี้ ช่างในสมัยต่อมาไม่สามารถคิดแก้ไขให้เป็นอย่างอื่นได้ พระพุทธรูปจึงมีพระเกตุมาลาอย่างนั้นมา^{๓๖} ส่วนทางฝ่ายมหายาน ได้คิดทำรูปพระโพธิสัตว์และรูปเคารพอื่นขึ้นบูชา ภาพปั้นสลักเหล่านั้น มีฝีมือและความงามใกล้เคียงกัน ศิลปะสมัยคันธารราฐ นี้ ส่งอิทธิพลให้แก่ศิลปะมถุรา และศิลปะอมราวดีในสมัยต่อ ๆ มาอีกด้วย^{๓๗}

---

^{๓๓} ศาสตราจารย์ พล.ต.ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, **ธรรมแห่งอริยะ**, หน้า ๔๕๕.

^{๓๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕.

^{๓๕} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, , **ตำนานพุทธเจดีย์**, หน้า ๗๒.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕.

^{๓๗} อภัย นาคคง, **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**, หน้า ๕๕.

นอกจากนี้ ศิลปะคันธารราษฎร์ยังกล้าแสดงภาพปางเสด็จเข้าสู่ปรินิพพานด้วย คือ สร้างเป็นพระพุทธรูปกำลังบรรทมตะแคงสิ้นพระชนม์ แวดล้อมไปด้วยสาวศิษย์ ซึ่งกำลังรำไห้ พระพุทธรูปในชั้นต้นทรงแสดงปางแต่เพียง ๖ ปาง ได้แก่

๑. ปางประทานปฐมเทศนา
๒. ปางวิตรรกะ (ทรงสั่งสอน จีบนิ้วพระหัตถ์ขวาข้างเดียว)
๓. ปางมารวิชัย
๔. ปางสมาธิ
๕. ปางประทานอภัย
๖. ปางประทานพร^{๓๘}

สรุป พุทธศิลป์สมัยคันธารราษฎร์ (Gandhara : พ.ศ. ๕๐๐ - ๘๐๐) พระพุทธรูปคันธารราษฎร์ สร้างขึ้นโดยอาศัยเรื่องอันมีมากในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เอกนิบาตชาดก เรื่องมัจฉชาดก กล่าวว่า ครั้งพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาอยู่ ณ เขตวนารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี ใกล้กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นเกิดฝนแล้ง พื้นแผ่นดินแคว้นโกศลแห้งผาก จนถึงสระโบกขรณีที่เคยเป็นพุทธบริโภคน้ำก็เหือดแห้งจนเห็นตม ปลาทั้งหลายได้รับความลำบาก ด้วยฝูงกามาจิกกิน ขณะนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จบิณฑบาต เห็นเหตุดังนั้น ก็มีพระทัยกรุณา เมื่อเสด็จกลับมาทำกิจแล้ว ก็ตรัสเรียกผ้าอุทกสาฎก (ผ้าชุบสง) มาถวาย พระอานนท์ก็ทูลว่า น้ำในสระแห้งเสียหลายวันแล้ว พระองค์ก็ทรงตรัสเรียกผ้าอุทกสาฎกอยู่ พระอานนท์จึงได้นำมาถวาย พระองค์ทรงรับผ้ามา ทรงนุ่งด้วยชายผ้าข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งตะหวัดขึ้นห่มคลุมอังสา เสด็จยืนที่บันไดขอบสระโบกขรณี แสดงอาการจะสร่งสนาน พระหัตถ์ขวากวักเรียกฝน พระหัตถ์ซ้ายรองรับน้ำฝน ทันใดนั้นมหาเมฆก็ตั้งขึ้นทางทิศประจิม และฝนก็ตกลงมาเป็นอันมาก ท่วมในที่ซึ่งควรจะขังน้ำทุกแห่ง ด้วยพุทธานุภาพ ภายหลังพระเจ้าแผ่นดินในคันธารราษฎร์องค์หนึ่ง ได้ทรงฟังเรื่องพระพุทธเจ้าทรงบันดาลให้ฝนตกใหญ่ ก็ทรงเลื่อมใส ตรัสสั่งให้สร้างพระพุทธรูปปฏิมาธิการตั้งจะสร่งน้ำเป็นนัยเรียกฝนเช่นนั้น เมื่อปีใดฝนแล้งก็ให้เชิญพระปฏิมานั้นมาตั้งบูชาขอฝน ฝนก็ตกตั้งประสงค์ ในชั้นหลังมามีพุทธศาสนิกชน

---

^{๓๘} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง. หน้า ๑๗.

สร้างพระพุทธรูปมีอาการเช่นนั้นต่อ ๆ มา จึงเรียกสมญาพระพุทธรูปทรงสนานดังกล่าวว่า “พระพุทธรูปคันธารราฐ” เพราะเหตุที่สร้างขึ้นในเมืองคันธารราฐ เป็นต้นแบบแต่เดิมมา

ดังนั้น พุทธศิลป์สมัยคันธารราฐ มีถิ่นกำเนิดอยู่ทางภาคเหนือของอินเดีย มีเมืองตักศิลาเป็นศูนย์กลางของการศึกษา และอุดมไปด้วยศิลปะปะติมากรรมต่าง ๆ ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นครั้งแรก เพราะเมื่อพระเจ้าเมเน็นเดอร์ เจ้าผู้ปกครองหันมานับถือศาสนาพุทธ จึงคิดสร้างพระพุทธรูปลักษณะของพระพุทธรูป

ดังนั้น จึงมีวงพระพักตร์เป็นแบบเทพเจ้าของชาวกรีก เช่น เทพจูปีเตอร์ เทพอพอลโล^{๓๙} เป็นต้น มีพระเกศาเป็นเส้นยาว ขมวดเป็นพระเมาลีไว้เหนือพระเศียร แสดงริ้วจิวรีที่เป็นจริงตามธรรมชาติของผ้า

^{๓๙} รอบทิต ไวยสุศรี, “การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๙.

ภาพที่ ๒.๓ : ภาพปางบำเพ็ญทุกกรกิริยา พระพุทธรูปสมัยคันธารราฐ^{๔๐}

---

^{๔๐} แหล่งที่มา: <https://watpanya.wordpress.com/page/8/>. (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑).

๓. สกุลศิลปะมถุรา (Mathura : พ.ศ. ๕๐๐ - ๙๐๐)

ถิ่นกำเนิดทางภาคเหนือของอินเดียเป็นศิลปะในยุคเดียวกับคันทารราชูพุทธศิลป์ในสมัยนี้แบ่งเป็น ๒ ยุค คือ

๑. ยุคแรก พระพุทธรูปมีลักษณะโครงสร้างกายแข็งแรงบึกบึน สร้างหยาบ ๆ ไม่สละสลวย

๒. ยุคหลัง จะสร้างแบบผสมผสานกับสมัยคันทารราชู

มีความละเอียดอ่อนลวดลายนุ่มนวลขึ้น และมองเห็นว่า เป็นศิลปะแบบอินเดียอย่างชัดเจน พระพักตร์ดูสดชื่น แยมพระโอษฐ์เล็กน้อย ลักษณะพระเศียรค่อนข้างกลม พระเกศาม้วนขมวดเป็นก้นหอย จีวรบางแนบสนิท มีริ้วบาง ๆ ขนานกัน บางรูปมีรัศมีวงกลมอยู่ด้านหลังพระเศียร สลักลายในรัศมีสวยงาม

ศิลปะมถุรา มีอายุใกล้เคียงกับศิลปะคันทารราชู แต่มีอายุยาวนานกว่าพระพุทธรูปแบบ มถุราในชั้นเดิม ไม่ได้รับอิทธิพลศิลปะคันทารราชูเลย แต่เป็นแบบอินเดียแท้ สันนิษฐานว่าช่างอินเดียคงจะได้ทรงข่าวว่าช่างคันทารราชู คิดทำพระพุทธรูปมนุษย์ขึ้นจึงคิดทำขึ้นบ้าง^{๔๑}

ศิลปะพระพุทธรูปของอินเดียในยุคแรก ๆ แบ่งออกเป็น ๒ สมัย คือ ศิลปะสมัยแรก เป็นศิลปะที่มีลักษณะค่อนข้างหยาบ หนัก มีลักษณะบึกบึนแข็งแรง ส่วนศิลปะสมัยหลังเป็นสมัยที่เริ่มสร้างพระพุทธรูปตรงกับสมัยคันทารราชู และตามมาติด ๆ ด้วยมถุรา

ประติมากรรมจะมีความอ่อนช้อยกว่าสมัยแรก และมองเห็นลักษณะเชื้อชาติว่าเป็นศิลปะอินเดียเหนืออย่างชัดเจน^{๔๒}

พระพุทธรูปมถุรา มีลักษณะพระเศียรกลม พระพักตร์สดชื่นอมยิ้ม พระเกศาเรียบไม่มีเส้นแต่มีมวยผมพระเกศาม้วนขมวดเป็นลายก้นหอยอยู่ข้างบน มีอุณาโลมระหว่างพระขนง ครองจีวรห่มเฉียง เปิดอังสะขวา จีวรบางแนบสนิทกับพระองค์ มีริ้วบาง ๆ ขนานกัน มีทรวดทรงค่อนข้างหนักยกพระหัตถ์ขวาขึ้นในท่าปางประทานอภัย^{๔๓}

^{๔๑} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, หน้า ๘๙.

^{๔๒} จิตร บัวบุศย์, **ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย**, หน้า ๗๒.

^{๔๓} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะอินเดีย**, หน้า ๘๕.

ศิลปะรุ่นต่อมา จะครองจิวรห่มคลุมจัดริ้วเป็นระเบียบ และแทนที่จะประทับที่นั่งบนฐานบัวกลับเปลี่ยนเป็นฐานสี่เหลี่ยม ตกแต่งด้วยรูปพระโพธิสัตว์และพระสาวก ส่วนพระพุทธรูปยืนจะประทับบนหลังสิงห์หมอบ บางรูปจะมีรัศมีวงกลมอยู่ด้านหลังพระเศียร สลักในรัศมีอย่างสวยงาม ส่วนปางปรีณิพพานมีตัวอย่างให้เห็นอย่างชัดเจนที่เมืองกุสินารา มีพระพักตร์ตรงดงามสงบนิ่งตามธรรมชาติพระวรกายทอดยาวแบบเบาสบาย มีลักษณะเป็นแบบอินเดีย แต่จิวรจัดเป็นริ้วอย่างมีระเบียบซึ่งเป็นอิทธิพลแฝงของกรีกที่ยังคงเหลืออยู่

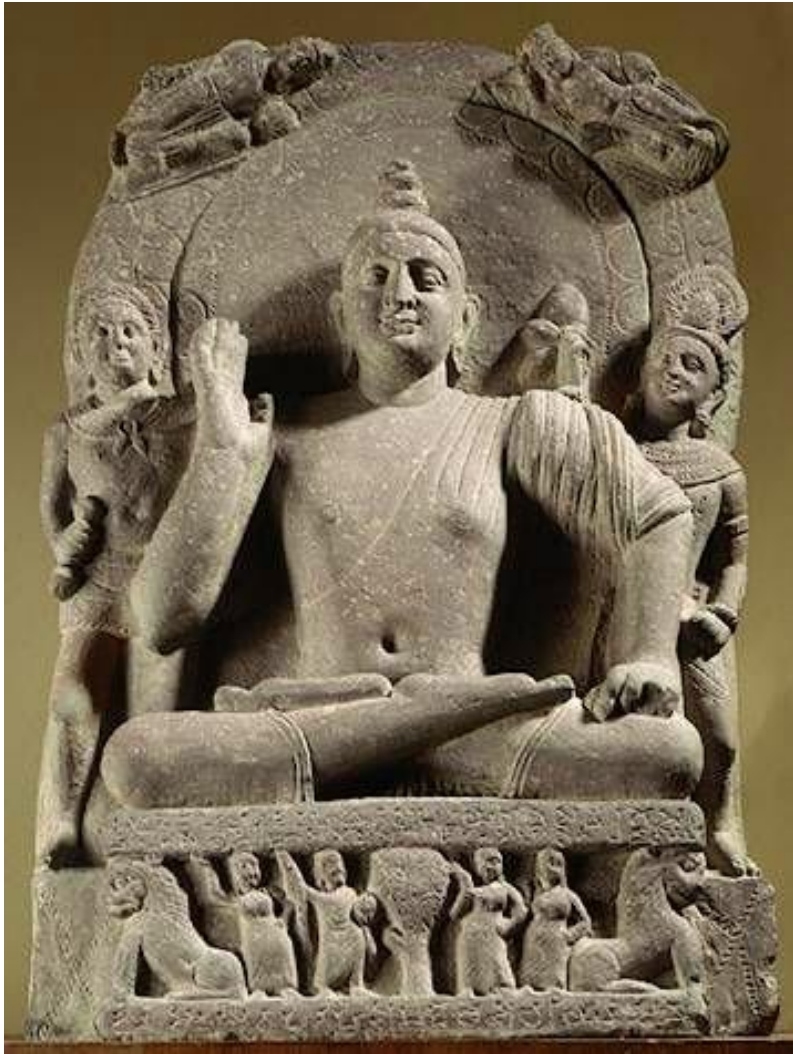
ประติมากรรมในสมัยนี้ จะนิยมใช้หินทรายสีชมพูแก่ลักษณะของพระพุทธรูปในสมัยนี้ แม้จะยังคงแสดงให้เห็นอิทธิของศิลปะแบบคันธาระอยู่บ้าง แต่พระพักตร์ของพระองค์จะมีลักษณะคล้ายชาวอินเดียมากขึ้น พระเศียรมีลักษณะกลมผ่ำจิวรบางยิ่งกว่าแบบคันธาระ และแนบสนิทกับลำตัว นอกจากนี้ ยังมีภาพสลักบนงาช้างและกระดุกด้วยวิธีแกะสลัก

ศิลปะแบบมถุราระยะหลัง ยังคงรักษาการประดิษฐ์แบบธรรมชาติของศิลปะอินเดียโบราณไว้กระจายไปและส่งผลไปยังแคว้นต่าง ๆ ทางตะวันออกและภาคใต้ พบศิลปะมถุราเป็นพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากที่สารนาถ เมืองอมราวดี^{๔๔}

---

^{๔๔} เขียน ยิ้มศิริ, พุทธานุสรณ์, หน้า ๕.

ภาพที่ ๒.๔ : แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยมถุรา^{๔๕}

---

^{๔๕} แหล่งที่มา: <http://images.palungjit.org/f54.html>. (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑).

๔. สกulptศิลปะอันธรา - อมราวตี (Andra - Amaravarti School :

พ.ศ. ๕๙๓ - ๘๖๓)

ศิลปะสกulptอันธรา - อมราวตี เป็นสกulptศิลปะที่เกิดทางตอนใต้ของอินเดีย ที่เมืองอมราวตี อยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์อันธรา ศิลปะอันธราเริ่มตั้งแต่ ๓๐ ปีก่อนคริสตกาล ถึง ค.ศ. ๑ เป็นศิลปะยุคต้นจึงเป็นงานตอบสนองเพียงเพื่อลัทธิโดยเฉพาะ เช่น สลักรูปเทพเจ้าต่าง ๆ ถึงแม้ศิลปะอันธราไม่ได้สร้างพระพุทธรูป แต่ก็เป็นที่นิยมนำมาสร้างงานศิลปะอมราวตีในยุคต่อมา

ศิลปะอมราวตี เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๕๙๓ - ๘๖๓ เป็นศิลปะท้องถิ่นที่ผสมผสานศิลปะอันธรา ศิลปะมถุรา และศิลปะธารารัฐเข้าด้วยกัน ศิลปะอมราวตีนับเป็นศิลปะที่มีความสำคัญของอินเดีย เพราะได้สร้างงานศิลปะที่มีฝีมือและความรู้สึกสูงส่งทรงคุณค่าทางความงาม แม้ว่าจะได้รับอิทธิพลจากสกulptศิลปะคันธารารัฐมาด้วย แต่ก็ยังเป็นลักษณะของอิทธิพลที่มองไม่เห็น^{๕๖}

ในแง่ของศิลปะ กล่าวได้ว่า ศิลปะแบบอมราวตีนั้น มีความสละสลวยกว่าแบบสาญจีและ สมสัต์ส่วนกว่าภราหุต แต่ภราหุตก็มีอะไรงดงามตามแบบภราหุตอย่างเท่าเทียมกัน ในทางศิลปะของไทยได้แบบมาจากกลุ่มอมราวตีเป็นส่วนมาก^{๕๗}

ด้านประติมากรรม

จัดว่าเป็นศิลปะสมัยหัวเลี้ยวหัวต่อ ลักษณะประติมากรรมเป็นลักษณะการแสดงท่าเคลื่อนไหวตื่นเต้นอย่างมากในขั้นต้น ซึ่งต่อมาก็ค่อยสงบลงแล้วกลับแสดงท่าเคลื่อนไหวใหม่อีกครั้ง เช่น ภาพเสด็จออกมหาภิเนษกรรมซึ่งแสดงการเคลื่อนไหวอย่างรุนแรง องค์ประกอบภาพมีจังหวะอันเต็มไปด้วยชีวิตจิตใจ^{๕๘}

พระพุทธรูปสมัยอมราวตี มีลักษณะและคติความงามเป็นของอินเดียโดยแท้ โดยเฉพาะ ลักษณะของพระพุทธรูป จะเห็นเป็นลักษณะของชาวอินเดียในแคว้นนั้น โดยตรงทั้งพระพักตร์ที่งดงาม แม้พระวรกายจะเหลืออิทธิพลของกรีกแฝงอยู่ ก็เป็นแต่เพียงผ้าครองจีวรที่ยังเป็นริ้ว พอจะให้ทราบว่ามีต้นกำเนิดการสร้างมาจากแคว้นคันธารารัฐฝ่ายเหนือ ช่างประติมากรรมได้ดัดแปลงการครองจีวรของพระพุทธรูป

^{๕๖} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๖.

^{๕๗} พุทธศาสนิกฯ, พุทธประวัติจากหินสลัก, หน้า ๒๔๑.

^{๕๘} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย, หน้า ๒๒.

เสียใหม่ จากวิธีห่มคลุมคือห่มทั้งองค์ เป็นห่มเฉียง ปล่อยพระพาหาเบื้องขวาไว้ ยิ่งกว่านั้น ลักษณะของพระพุทธรูปยังห่างต่อความเป็นธรรมชาติยิ่งขึ้น แต่เป็นแนว จิตนิยม หรือ อุดมคตินิยม ทำเป็นปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ และปางปฐมเทศนา^{๔๙}

พระพุทธรูปแบบอมราวดี มักครองจีวรห่มเฉียง จีวรเป็นริ้วแบบจัดระเบียบ ทั้งองค์ ที่เบื้องล่างมีขอบจีวรหนาก จากทางด้านขวาขึ้นมาพาดข้อพระหัตถ์ซ้าย

สถานที่พบศิลปกรรม คือ ที่เมืองอมราวดี นาการชุนโกณฑะ และพีโคลิ^{๕๐}

พระพุทธรูป มีพุทธลักษณะรูปแบบวงพระพักตร์ที่งดงาม มีพระหนุเป็นกลมมน ลักษณะพระเศียร มีเอกลักษณ์เป็นของตน คือ จะไม่มีพระเกตุมาลา (ส่วนนูนเหนือศีรษะหรือมวยผม) หากมีก็ต่ำมากครองจีวรแบบห่มเฉียง จัดเป็นริ้วอย่างมีระเบียบ และทอดยาวจรดของพระบาท พระหัตถ์ขวายกสูง คล้ายเป็นปางประทานพรหรือปางอื่น ๆ ก็จะเป็นปางเสด็จกลับมาจากดาวดึงส์ หรือปางแสดงธรรม ถ้าเป็นแบบประทับนั่ง จะเป็นปางปฐมเทศนาและมีเอกลักษณ์ที่สำคัญ คือ นั่งขัดสมาธิราบแบบหลวม ๆ ศิลปะของอมราวดี ส่งอิทธิพลให้ศิลปะอนุราชปุระในศรีลังกาเป็นอย่างมาก ซึ่งยังผลให้มีการส่งผ่านศิลปะนี้ เข้าสู่อาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนา^{๕๑}

ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมที่เหลือให้เป็นหลักฐานอยู่ตามถ้ำและศาสนสถาน แสดงได้ว่าการประดิษฐ์ตกแต่งเพิ่มเติมรายละเอียด ทั้งที่ตัวสถาปัตยกรรมและฐานสถาปัตยกรรม อย่างไรก็ตาม รูปร่างสถาปัตยกรรมใกล้เคียงกับสถาปัตยกรรมระยะอยู่นั้นเอง

ระยะที่สกุลศิลปะอันทรา - อมราวดี รุ่งเรืองอยู่ในอินเดียตอนใต้ เป็นระยะที่ชาวอินเดียได้เดินทางติดต่อค้าขายกับชาติต่าง ๆ ในเอเชีย โดยเฉพาะจะไปทางนี้ ชาวอินเดียเหล่านี้ ได้นำเอาศิลปวัฒนธรรมไปเผยแพร่ด้วย จึงปรากฏหลักฐาน

^{๔๙} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๖.

^{๕๐} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรวดี ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย, หน้า ๒๓.

^{๕๑} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, พระพุทธรูป ศิลปะสมัยอยุธยา, ประวัติศาสตร์ชนชาติไทยกับประติมากรรมในพระพุทธศาสนา, หน้า ๖๕.

ศิลปวัตถุของสกุลนี้ในประเทศแถบริมทะเล เช่น ลังกา พม่า ไทย และประเทศในแหลมอินโดจีนโดยทั่วไป^{๕๒}

สรุป พุทธศิลป์สมัยอมราวตี (Amaravarti พ.ศ. ๕๙๐ - ๘๖๓) ถิ่นกำเนิดอยู่ทางภาคใต้ของประเทศอินเดีย ในยุคต้น ๆ จะสร้างเป็นศิลปวัตถุเพื่อศาสนาพราหมณ์ เริ่มประมาณปี พ.ศ. ๕๙๐ มีลักษณะของพระพุทธรูปแบบผสมผสานโดยเอาศิลปะสมัยมถุรา และสมัยคันธารราฐ ผสมเข้าด้วยกัน จึงได้องค์พระพุทธรูปที่งดงาม สละสลวยขึ้น และเริ่มเป็นแบบอุดมคตินิยมมากขึ้น พระพุทธรูปของสมัยอมราวตีนี้ ส่งผลไปถึงลังกาเป็นอย่างมาก และต่อมาเมื่อสุโขทัยรับเอาพระพุทธศาสนาเข้ามา จึงได้แบบอย่างของพระพุทธรูปมาจากแบบอมราวตีนี้ด้วย^{๕๓}

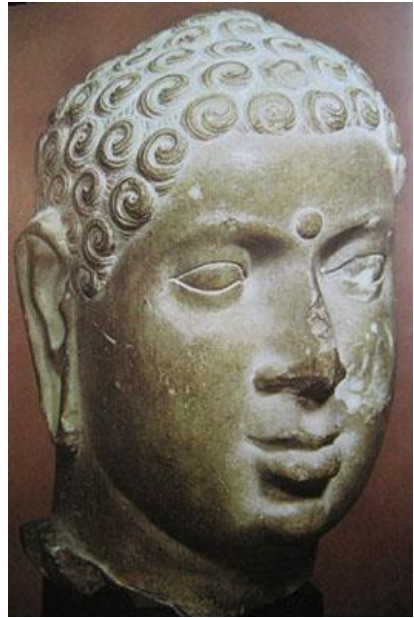
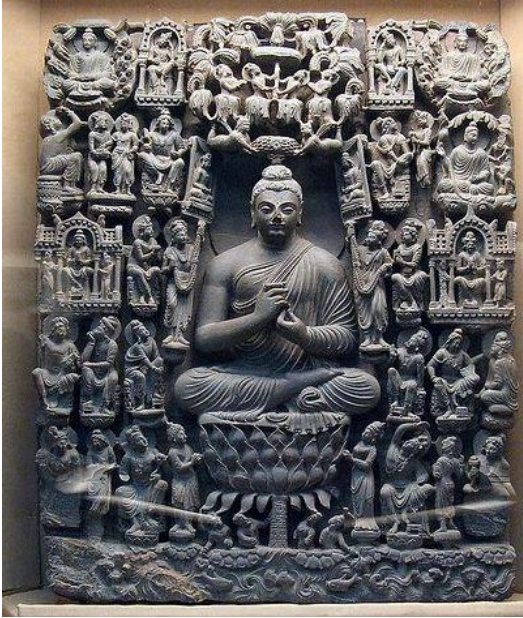

ภาพที่ ๒.๕ : แสดงภาพภาพมหาภิเนษกรรม^{๕๔}แบบอมราวตียุคกลาง มีเทวดาแคะชูกิบม้า, แบบไทยเราเห็นได้ชัดว่าถ่ายมาจากแบบนี้ ผ่านทางแหลมมลายู, จงสังเกตลวดลายของริ้วเบื้องล่าง ซึ่งไม่เหมือนแบบสาญจีอีกต่อไป (จากหินสลัก แบบอมราวตียุคกลาง ๆ สมัยอันธระ พ.ศ.๔๐๐-๗๐๐)

^{๕๒} อภัย นาคคง, *ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ*, หน้า ๕๖.

^{๕๓} พุทธทาสภิกขุ, *พุทธประวัติจากหินสลัก*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า ๒๔๑.

^{๕๔} แหล่งที่มา: <http://www.rmutphysics.com/CHARUD/scibook/buddha1/sculpture>, (สืบค้นเมื่อ ๒๒ กันยายน ๒๕๕๙).

ภาพที่ ๒.๖ : แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยอมราวดี^{๕๕}

๕. สกุลศิลปะคุปตะ (Gupta school : พ.ศ. ๙๖๓ - ๑๑๙๐)

นับแต่พระเจ้าอโศกมหาราชสิ้นพระชนม์แล้ว ศูนย์กลางวัฒนธรรมของอินเดียได้เสื่อมความสำคัญลงเป็นลำดับ จนราว พ.ศ. ๘๓๓ จึงได้กลับมีความสำคัญขึ้นมาใหม่ ได้กษัตริย์เชื้อสายกรุงราชคฤห์ ทรงพระนามว่าศรีคุปตะ ตั้งตัวเข้มแข็งขึ้นราชวงศ์คุปตะนี้ค่อย ๆ ขยายอำนาจทวีความเข้มแข็ง ขยายอาณาเขตอิทธิพลกว้างขวางขึ้นโดยลำดับ ในราชวงศ์คุปตะมีกษัตริย์ผู้ปรีชาสามารถหลายพระองค์

๑. พระเจ้าจันทรคุปต์ ที่ ๑
๒. พระเจ้าสมุทคุปต์
๓. พระเจ้าจันทรคุปต์ ที่ ๒
๔. พระเจ้ากุมารคุปต์

^{๕๕} แหล่งที่มา : พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธปฏิมา อัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย, หน้า ๑๗๑.

ราชวงศ์นี้ได้ย้ายเมืองหลวงไปหลายเมือง คือ ในขั้นแรกได้ตั้งเมืองหลวงที่ ปากน้ำบึงแล้วย้ายไปราชคฤห์โกสัมพี พาราณสี อนุชธานี เจตีย์ และสาญจี ราชวงศ์นี้เจริญรุ่งเรืองถึงจุดสูงสุดในสมัยพระเจ้ากุมารคุปต์ ต่อจากนั้นก็เสื่อมอำนาจลง

กษัตริย์ในราชวงศ์คุปตะนั้น นับถือและทะนุบำรุงทั้งพุทธศาสนาและพราหมณ์ สกulptศิลปะคุปตะ เป็นที่ยอมรับกันว่าเป็นสกulptศิลปะที่มีความงามสูงสุด (Classic Art) เป็นเลิศกว่าศิลปะใด ๆ ที่เจริญอยู่ในอินเดีย เป็นงานของช่างศิลปะอินเดียโดยตรง ที่อุดมไปด้วยความงามทางศิลปะ และในแง่ของเชื้อชาติจะเห็นได้ในศิลปะทุกสาขา ศิลปะคุปตะแพร่หลายไปทั้งอินเดียและประเทศใกล้เคียงรวมทั้งดินแดนสุวรรณภูมิด้วย ศิลปวัตถุที่ได้รับอิทธิพลจากสกulptศิลปะนี้ แพร่หลายอยู่ตามซากเมืองเก่าแทบทุกแห่งในเอเชีย

ด้านสถาปัตยกรรม

มีการสร้างสถาปัตยกรรมและอาคารทางพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นอีกหลายแบบ ความมุ่งหมายในการสร้างสถาปัตยกรรมออกไปจากเดิมบ้าง คือ เดิมสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อบรรจุพระบรมธาตุเพียงอย่างเดียว แต่สมัยนี้มีการสร้างสถาปัตยกรรมเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปอีกด้วย เพราะสมัยนี้ มีการสร้างพระพุทธรูปกันอย่างแพร่หลายองค์พระสถาปัตยกรรมมีการประดิษฐ์มากขึ้น ทำซุ้มไว้พระพุทธรูปประจำทิศ สถาปัตยกรรมองค์ทำซุ้มไว้พระพุทธรูปซ้อนกันขึ้นไปหลาย ๆ ชั้น ทำเป็นหลายเหลี่ยมหลายมุม และมีการตกแต่งส่วนละเอียดอย่างสลับซับซ้อน^{๕๖}

สถาปัตยกรรมทั่วไปสืบทอดมาจากแบบคันธารราฐ ใช้อิฐและปูนเป็นเครื่องตกแต่งองค์สถาปัตยกรรมนี้จะยืดยาวขึ้น ฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสขยายใหญ่ยิ่งขึ้น องค์พระสถาปัตยกรรมมะนาวตัดมีขนานเล็กกลวงและสอบขึ้นข้างบนคล้ายทรงกระบอก มีหรรษิตา (บัลลังก์) ผายขึ้นข้างบน บางครั้งทำซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ และอาจมีหลายกรอบโค้งแบบกุ่มอยู่ข้างบน^{๕๗}

อาคารทางพระพุทธศาสนาอย่างอื่น ได้แก่ วิหาร มณฑป และปราสาท อาคารเหล่านี้สร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป มณฑปเกิดจากการรวมวิหารและสถาปัตยกรรมเข้าด้วยกัน คือ ตอนล่างทำเป็นวิหาร ตอนบน

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๗.

^{๕๗} ปัญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย, หน้า ๒๗.

ทำเป็นสลูบ จนกลายเป็นสถาปัตยกรรมแบบใหม่ขึ้น เสา ประตู เพดาน ผนัง ถ้าวิหารมีการแกะสลักลวดลาย และภาพบุคคลอย่างสลับซับซ้อน บัวหัวเสาหรือยอดสลูบ ทำเป็นรูปคล้ายผ้าโผกหัวของชาวอินเดีย มีสัดส่วนกลมกลืนและมีความงามอย่างดียิ่ง

ด้านประติมากรรม

มีการแกะสลักตกแต่งภายในถ้ำ พระสลูบ เจดีย์ซึ่งเป็นศาสนสถาน และมีการสร้างพระพุทธรูปปางต่าง ๆ อย่างแพร่หลายในยุคนี้ ลักษณะของพระพุทธรูปมีความงามโดดเด่นอย่างเป็นอินเดียแท้ ๆ โดยผ่านการวิวัฒนาการทางศิลปะอย่างค่อยเป็นค่อยไปด้วยระยะเวลาอันเนิ่นนาน จนประกอบขึ้น เป็นศิลปะแบบอุดมคติ (Idealistic Art) อย่างสมบูรณ์^{๕๘}

พระพักตร์งามตามลักษณะชาวอินเดีย พระเกศาเดิมเป็นแบบเส้นผมคนสามัญ ก็ได้คิดแก้ไขทำเส้นพระเกศาวงเป็นทักษิณาวรรต ส่วนพระพุทธรูปที่ครองจีวร เป็นกลีบเหมือนห่มจริงแบบกรีก ทำให้เสียทรวดทรงพระพุทธรูป ส่วนพระรัศมีที่เดิมเป็นประภามณฑลไว้ข้างหลังพระพุทธรูป ข้างประติมากรรมก็แก้เปลี่ยนพระรัศมี เป็นรูปเปลวบนพระเกตุมาลา^{๕๙}

องค์พระพุทธรูปทำจีวรบางแนบเนื้อทั้งพระพุทธรูปยืนและนั่ง เพื่อให้เห็นพระวรกายและท่าทางอันงดงาม มีสัดส่วนผสมรูปร่างและกล้ามเนื้อทั้งของบุรุษและสตรี ไม่บ่งบอกลักษณะเพศใดเพศหนึ่งอันเป็นอุดมคติที่หลุดผลจากรูปทรงธรรมชาติ^{๖๐} เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นตามอุดมคติ พระองค์ตั้งตรงผึ่งผายพระองค์ใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก มีเส้นพระวรกายรอบนอกโค้งรับกันอย่างมีชีวิตจิตใจ ฝ่าบางไม่มีริ้ว แนบสนิทกับพระองค์คลุมพระอังสาทั้งสองข้าง สำหรับพระพุทธรูปยืน ขอบจีวรตกลงมาเป็นกรอบล้อมพระองค์ทั้งสองด้วย^{๖๑} เฉพาะทางพระพักตร์ จะมีความสงบสมาธิ มีชีวิตจิตใจแฝงอยู่ในองค์พระพุทธรูป อุดมไปด้วยลักษณะของเส้นโค้งมากมาย เหมือนมีความเคลื่อนไหวอ่อนพลิ้ว กล้ามเนื้อมีทั้งส่วนโค้ง ส่วน

^{๕๘} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๗.

^{๕๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพุทธเจดีย์, หน้า ๑๐๙.

^{๖๐} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๗.

^{๖๑} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย, หน้า ๒๓.

นูน ส่วนเว้า รับกันอย่างมีจังหวะลื่นไหล ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้พระพุทธรูปสมัยคุปตะ จึงมีความงดงามที่แฝงจิตใจประดิษฐ์ดั่งมีชีวิต มีความเคลื่อนไหวอยู่ในท่าทีลีลาของ เส้นและสัดส่วนที่อ่อนช้อยกลมกลื่น ถือว่า พระพุทธรูปสกุลศิลปะคุปตะนี้ มีการแสดงออกที่มีคุณค่าเหมือนสกุลศิลปะอื่น ๆ ในอินเดีย

ด้านจิตรกรรม

มีการเขียนภาพพระพุทธรูปประวัติ และภาพชาดทางพระพุทธรูปศาสนาในคูหา ภายในสถูป และในฝาผนัง เพดานถ้ำต่าง ๆ ที่ปรากฏชื่อเสียงมากที่สุด คือ ภาพเขียนในถ้ำอชันดา ภายในถ้ำมีภาพเขียนประดับเรียงรายอย่างมีระเบียบ เป็นภาพแสดงเรื่องราวที่ปรากฏทางพระพุทธรูปศาสนา ลักษณะของภาพเป็น ภาพเขียนสีฝุ่นสีแบน ๆ ตัดเส้นอย่างประณีต มีองค์ประกอบภาพอย่างสมบูรณ์ วาดติดต่อกันไปโดยไม่มีสิ่งใดแบ่งแยก อาจกล่าวได้ว่า ภาพเขียนในถ้ำนี้เอง มีอิทธิพลต่อการเขียนภาพผนังของชาติต่าง ๆ ที่รับอิทธิพลทางศิลปะจากอินเดียใน การนับถือพระพุทธรูปศาสนาโดยทั่วไป^{๖๒}

สรุป พุทธศิลป์สมัยคุปตะ (Gupta พ.ศ. ๘๖๓-๑๑๙๐) อยู่ทางภาคเหนือ ใน ราชวงศ์คุปตะ ถือกันว่าเป็นสมัยของช่างที่มีฝีมือสูงสุดของอินเดีย (Classic) มีความงามโดดเด่น เป็นอย่างคนอินเดียแท้ ๆ โดยผ่านวิวัฒนาการทางด้านศิลปะ ด้วยระยะเวลาอันยาวนาน จนประกอบขึ้นเป็นพุทธศิลป์ในอุดมคติอย่างสมบูรณ์ แบบ มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายปาง ถือได้ว่าพระพุทธรูปในสมัยนี้ มีการแสดงออกซึ่งอากัปกิริยาท่าทางที่มีคุณค่าเหนือทุก ๆ สมัยในอินเดีย จีวรบาง แบนเนื้อคล้ายผ้าเปียกน้ำที่แนบสนิทอยู่กับทรวดทรง จึงเห็นพุทธลักษณะอันงดงาม ของพระพุทธรูป และพระพุทธรูปในสมัยนี้ได้แพร่หลายออกไปทั่วทั้งประเทศ อินเดีย^{๖๓}

^{๖๒} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๘.

^{๖๓} จารุวรรณ พึ่งเกียรติ, พุทธศิลป์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๗.

ภาพที่ ๒.๗ : แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยคุปตะ^{๖๔}

---

^{๖๔} ที่มาของภาพ: <http://phudanhai.blogspot.com/2013/06/339.html>. (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑).

๖. สกุลศิลปะปาละ (Pala school : พ.ศ. ๘๖๓-๑๓๐๐)

พุทธศาสนาในสมัยราชวงศ์ปาละ ก็คือพุทธศาสนาลัทธิตันตระ ซึ่งกลายมาจากลัทธิมหายาน คือมีการผสมความเชื่อถือในศาสนาฮินดูหลายชนิดในพระพุทธศาสนา มีความเคารพนับถือชายาของพระโพธิสัตว์มีการใช้เวทมนตร์คาถาต่าง ๆ การนับพระอาทิตย์พระจันทร์คือพระพุทธรูปเจ้าผู้สร้างโลก สร้างเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่อง

ศิลปะแบบนี้ ทั้งประติมากรรมและสถาปัตยกรรมก็สืบต่อจากศิลปะแบบคุปตะและหลังคุปตะมาสำหรับสถาปัตยกรรมอาจกล่าวได้ถึงมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นศูนย์กลางใหญ่ สอนพระพุทธศาสนาลัทธิตันตระอยู่ในขณะนั้น^{๖๕} ศิลปะปาละเริ่มต้นตั้งแต่กลางคริสต์ศตวรรษที่ ๘-๑๓ สืบต่อจากศิลปะคุปตะ แต่ผสมผสานคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ด้วย ทำให้พระพุทธรูปมีความงามที่แตกต่างจากศิลปะคุปตะ โดยนิยมตกแต่งจนเกินงาม ขาดจิตวิญญาณและไม่มีชีวิตชีวา พระพุทธรูปจะมีรูปร่างนอกคล้ายศิลปะคุปตะ แต่ครองจีวรแบบเนื้อแข็งขึ้น ทำทางการเคลื่อนไหวอยู่ในกรอบของกฎเกณฑ์มากขึ้น มีพระพักตร์คม พระขนงคมชัด พระเนตรเหลือบต่ำแสดงอาการภาวนา พระนาสิกโด่งงุ้ม พระโอษฐ์ยกขอบคมชัด ศิลปะปาละเจริญสูงสุดระหว่าง ค.ศ. ๑๐-๑๓ ส่งอิทธิพลทางศิลปะให้แก่ ทิเบต เนปาล พม่า และ สุวรรณภูมิ^{๖๖}

---

^{๖๕} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ตำนานพุทธเจดีย์*, หน้า ๓๕.

^{๖๖} เขียน ยิ้มศิริ, *พุทธานุกรณ*, หน้า ๗.

ภาพที่ ๒.๘ : แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยปาละ^{๖๗}

สรุป พุทธศิลป์สมัยปาละ (Pala school : พ.ศ. ๘๖๓-๑๓๐๐) ถิ่นกำเนิดใน แคว้นอ่าว เบงกอล ราชวงศ์ปาละ มีลักษณะพุทธศิลป์เป็นแบบของศาสนาพุทธ มหายานผสมกับฮินดู พุทธศาสนาลัทธิตันตระ แสดงความเคารพนับถือพระอาทิ พระพุทธเจ้า คือ พระพุทธเจ้าผู้สร้างโลก มีการใช้เวทย์มนต์ต่างๆ พระพักตร์

---

^{๖๗} ที่มาของภาพ : <http://www.oknation.net>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑).

ค่อนข้างกลม พระขนงคมชัด พระโอษฐ์ยกเป็นขอบคมเป็นสัน จีวรบางแนบเนื้อ นิยมตกแต่งให้มีภาพประกอบมาก^{๖๘}

๗. สกุลช่างศิลปะปาละ (Pallava School : พ.ศ. ๙๘๐-๑๓๒๕)

ช่วงเวลาที่ราชวงศ์คุปตะ มีเจริญรุ่งเรืองอยู่ทางตอนเหนืออาณาเขตทางใต้ของ อินเดีย อยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์ราชวงศ์ปาละ ก็มี ความเจริญมาคู่กับทาง เหนือและศิลปกรรม ก็เจริญสูงสุดในยุคปาละเช่นเดียวกัน สมณทูตเหียนจั้ง หรือ ย่วนฉางแห่งประเทศจีน ได้เดินทางไปสืบพระพุทธศาสนาในอินเดีย ระหว่าง พ.ศ. ๑๑๔๙-๑๑๘๙ ได้เดินทางมาถึงแคว้นปาละด้วย และได้บรรยายไว้ในจดหมายเหตุว่า แคว้นปาละมีอุดมสมบูรณ์ ทำการเพาะปลูกได้ผลดี ประชาชน กล้าหาญ ชื่อสัตย์สุจริต โอบอ้อมอารี และรักการศึกษาเล่าเรียน ทว่าดินแดนปาละมี สถูปเจดีย์และพุทธรูปสำคัญอยู่มากมาย

สถาปัตยกรรม

ซากวัฒนธรรมของปาละ แสดงให้เห็นว่าราชวงศ์นี้นับถือทั้งพุทธและ พราหมณ์ ศิลปวัตถุที่ปรากฏเห็นได้ชัดว่ามีการพัฒนาไปจากสกุลศิลปะคุปตะ แต่ได้ เปลี่ยนแปลงให้มีรูปทรงแปลกออกไป ทำให้สถาปัตยกรรมมีการตกแต่มากขึ้น โดยเฉพาะปราสาทของฮินดูทำให้เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ปราสาทของสกุลศิลปะ ปาละมีลักษณะเป็นศิลปะแบบเริ่มแรก (Primitive Form)

ประติมากรรม

มีการสร้างพระพุทธรูปที่งดงามมีความอ่อนช้อย พระพักตร์เป็นรูปไข่อูมแต่ง พระหนุสองชั้น ในส่วนของพระวรกายเพิ่มเส้นรอบนอก มีส่วนโค้งด้านและด้านข้าง อย่างชัดเจน จึงเป็นครั้งแรกในประวัติการสร้างพระพุทธรูปที่มีความอ่อนช้อย ละมุนละไม^{๖๙}

กษัตริย์ราชวงศ์ปาละ มีอำนาจอย่างกว้างขวางทั้งทางทหาร ทางทะเลและการค้า ปรากฏว่าชาวอินเดียในยุคนี้ได้เดินทางไปขายและอพยพไปสู่ดินแดนอื่น

---

^{๖๘} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๙.

^{๖๙} จิตร บัวบุศย์, **สกุลศิลปะพระพุทธรูปไทย**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อำพลพิทยา, ๒๕๐๓), หน้า ๒๙.

ทำนองไปตั้งอาณานิคม ดังนั้น อิทธิพลของศิลปะสกุลปาลวะ จึงแผ่จากอินเดียตอนใต้ ไปยังดินแดนต่าง ๆ ที่อยู่ทางใต้ คือ ลังกา ชวา มลายู และสุวรรณภูมิ มีศิลปวัตถุของสกุลศิลปะนี้อยู่มากมาย ตั้งแต่เหนือจดใต้ มีทั้งพระพุทธรูปและสถาปัตยกรรม^{๗๐}

๘. สกุลศิลปะปาละ-เสนะ (Pala-Sena School : พ.ศ. ๑๒๙๓-๑๗๔๓)

กษัตริย์ราชวงศ์ปาละครอบครองแคว้นแบงกอล ซึ่งอยู่ตอนเหนือของอินเดียทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และต่อมาราชวงศ์เสนะ ได้ครอบครองในระยะหลัง ศิลปะที่สร้างในระหว่างสองราชวงศ์นี้มีลักษณะใกล้เคียงกันมากแทบจะแยกกันไม่ออก จึงรวมเรียกว่าศิลปะแบบปาละ-เสนะ

เมื่อพุทธกาลล่วงไป ๑,๐๐๐ ปีเศษ การนับถือพุทธศาสนาในอินเดียผันแปรไปด้วย เนื่องจากมีการแข่งขันกันสั่งสอนทั้งพุทธและพราหมณ์ ในแต่สมัยถ้ากษัตริย์องค์ใดนับถือพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะรุ่งเรืองในยุคนี้ แต่ถ้ากษัตริย์นับถือพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์ก็จะขึ้นมาแทนที่ศาสนาพุทธ เป็นอย่างนี้ตลอดมาจนชาวอินเดียถือทั้งสองศาสนานี้ปนเปกันไป และในยุคนี้ได้เกิดลัทธิใหม่ขึ้นอีกลัทธิหนึ่งคือ “ลัทธิตันตระ” เป็นลัทธิที่เกิดจากพุทธมหายานเจือด้วยลัทธิฮินดู มีการนับถือพระโพธิสัตว์และชಾಯา เพื่อเสริมศักดิ์ คือฤทธิเดชและพลังให้มากขึ้น มีการใช้เวทมนตร์คาถาและนับถือพระอาทิพุทธเจ้า

ศิลปะที่สร้างในระยะนี้ทั้งประติมากรรมและสถาปัตยกรรมทำสืบต่อจากสกุลศิลปะคุปตะ แต่เนื่องด้วยมีการเจือปนกันระหว่างลัทธิหายนและฮินดู จึงนิยมตกแต่งจนอลังการทำให้เสียความสมดุล ความประสานกลมกลืนทางความงาม และรูปทรงจนดูรุงรังเกินไป

ด้านสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมและปราสาทนิยมทำเป็นหลาย ๆ ยอด ทำฐานสูงและย่อมุม สลับซับซ้อน ตลอดจนตกแต่งลวดลายประดับเจดีย์มากขึ้น^{๗๑} องค์มหาเจดีย์พุทธคยาเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ มีช่องคูหาด้านหน้านำไปสู่ห้องโถงใหญ่ของเจดีย์ เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสมัยปาละ และยังมีพระพุทธรูปยืนแบบปาลวะทำด้วยศิลา

^{๗๐} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๕๘.

^{๗๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙.

ดำ ประดิษฐานอยู่ตามช่องคูหาภายใน ตามปีกของเจดีย์ตรงมุมซ้าย-ขวา ของห้อง โถงมีบันไดขึ้นไปสู่ชั้นบน พระพุทธรูปทั้งหมดเป็นแบบปาละทั้งสิ้น แสดงว่า ในปาละได้ทำการปฏิสังขรณ์ใหญ่ที่พุทธคยาแห่งนี้

ด้านประติมากรรม

นิยมสร้างพระพุทธรูปโพธิสัตว์ประดิษฐานไว้ในซุ้มเรือนแก้ว แวดล้อมด้วย รูปสาวก รูปเทวดาและรูปสถูปเจดีย์ องค์พระพุทธรูปมีส่วนโค้งอ่อนไหวมากขึ้น เส้น พระพักตร์ พระนาสิก พระขนง พระโอษฐ์เด่นชัดและคมขึ้นกว่าแบบใด ๆ พระพุทธรูปปาละ-เสนะกับพระพุทธรูปปาละวะ ถ้าเปรียบเทียบกันแล้ว จะเห็นว่า สกulptศิลปะปาละ-เสนะพัฒนาตกแต่งมากกว่า แม้ว่าได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะมา ด้วยกันก็จริง^{๗๒}

พระพุทธรูปของสกุลช่างปาละ-เสนะ จะมองดูคล้ายศิลปะแบบคุปตะมาก แต่มีข้อสังเกตคืออาการแก้ไขเพิ่มเติมในลักษณะแต่งเติมองค์ประติมากรรมให้เน้น ความคมชัดทุกส่วนมากยิ่งขึ้น รวมทั้งมีส่วนประกอบของส่วนฐานที่รองรับ พระพุทธรูป ซึ่งมีความอลังการทั้งส่วนฐานและซุ้มเรือนแก้ว จนดูมากเกินไปจนเกินไปจนทำให้บดบังความสำคัญขององค์พระพุทธรูปลงไป เอกลักษณะที่สำคัญอีก ประการคือคงมีส่วนอุณาโลมอยู่ทำเป็นจุดกลมเล็ก ๆ อยู่ระหว่างขนง

วงพระพักตร์เสี้ยมยาว เดินเส้นเน้นส่วนต่าง ๆ บนใบหน้าให้ดูนูนและคมชัด โดยเฉพาะขอบพระขนง มีเปลือกพระเนตรหนา และแสดงอาการภาวณา โดยเห็น ลูกนัยน์ตาอย่างชัดเจน พระนาสิกโด่งยาว พระโอษฐ์คมชัดเป็นสองชั้น ริมฝีปาก ด้านล่างจะหนากว่าด้านบนมาก ทรงจีวรห่มคลุมและห่มเฉียงหากเป็นแบบทรง ประทับนั่งและมีชายสังฆาฏีสั้น ๆ พาดอยู่เหนือพระอังสา นิยมแสดงปางประทาน พร ส่งอิทธิพลต่อพระพุทธรูปไทยทางเหนือสมัยเชียงแสนเป็นอย่างมาก และมีอิทธิพลต่อพระพุทธรูปแบบทรงเครื่องของอาณาจักรศรีวิชัยอีกด้วย^{๗๓}

ในระยะนั้นทางมหาวิทยาลัยนาลันทา (Nalanda) รุ่งเรืองมากในด้านศิลปะ เป็นศูนย์กลางในการสอนพระพุทธศาสนาและวิชาการแทบทุกสาขาคณะสงฆ์และ นักศึกษาจากทั่วสารทิศรวมทั้งในเอเชียพากันหลั่งไหลมาศึกษาหาความรู้จาก

^{๗๒} จิตร บัวบุศย์, ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย, หน้า ๓๓.

^{๗๓} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, พระพุทธรูป ศิลปะสมัยอยุธยา, ประวัติศาสตร์ชนชาติไทยกับ ประติมากรรมในพระพุทธศาสนา, หน้า ๕๗.

สำนักนี้ กิตติศัพท์ในแบบศิลปะสกุลปาละ-เสนะก็พลอยแพร่หลายกระจายออกไปด้วย ประกอบกับโลกเจริญมากขึ้นการคมนาคมติดต่อกันสะดวกทั้งทางบกและทางน้ำ ดังนั้น ศิลปะปาละ-เสนะ จึงแพร่หลายไปอย่างกว้างขวาง ทางเหนือไปเนปาล ทิเบต จีน เกาหลี และไปสุดที่ญี่ปุ่น ทางใต้และตะวันออกไปยังลังกา ชาวสุมาตรา มลายูและสุวรรณภูมิ ดังปรากฏหลักฐานศิลปวัตถุอยู่จนปัจจุบันนี้^{๗๔}

ภาพที่ ๒.๙ : แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยปาละ ยุค ๑
และพระพุทธรูปสมัยเสนะ ยุค ๒^{๗๕}

^{๗๔} จิตร บัวบุศย์, ประวัติย่อพระพิมพ์ในประเทศไทย, หน้า ๓๓๓.

^{๗๕} แหล่งที่มา: <http://cdn.gotoknow.org/media/Leles/000/.....> [สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑]

๙. สกulptศิลปะโจฬะ (Chola School : พ.ศ. ๑๓๙๘ - ๑๘๒๒)

ศิลปะโจฬะ เป็นศิลปะที่เกิดในดินแดนทางตอนใต้ของอินเดียรวมไปถึงเกาะลังกา ดินแดนทางฝ่ายใต้นี้ นับถือพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงยาวนานมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระพุทธศาสนาที่รุ่งเรืองอยู่ในแถบนี้ เป็นพระพุทธศาสนา นิกายหินยานหรือเถรวาท ซึ่งมั่นคงในพระธรรมวินัยแบบที่พระพุทธองค์ได้ทรงสั่งสอนไว้ อาณาจักรโจฬะเป็นดินแดนของชนชาติทมิฬ ซึ่งนับถือศาสนาฮินดู ในปีพ.ศ. ๑๓๐๘ กองทัพทมิฬมีชัยชนะเหนือกษัตริย์ปาลวะแล้วข้ามไปรุกรานลังกา สงครามระหว่างโจฬะกับลังกาจึงยืดเยื้อมาเป็นเวลานาน คราวใดที่โจฬะชนะลังกา ศิลปินโจฬะพากันหลังไหลเข้าไปประกอบงานศิลปะของศาสนาฮินดูในลังกา แต่เมื่อคราวใดที่ลังกาเป็นฝ่ายชนะ ศิลปินโจฬะเหล่านี้ ก็ต้องพากันสร้างงานศิลปะทางฝ่ายพุทธให้กษัตริย์ลังกา เป็นเช่นนี้อยู่หลายครั้งหลายคราว

สกulptศิลปะโจฬะ จึงสร้างงานแพร่หลายยิ่งขึ้นกลายเป็นแบบที่นิยมยกย่องกันทั้งไปในระยะนั้น งานศิลปะโจฬะเป็นงานที่สอดใส่และแสดงออกทางความรู้สึกในด้านเชื้อชาติทมิฬโดยตรง งานศิลปกรรมโจฬะ จึงเป็นงานที่แสดงความเป็นเชื้อชาติอย่างชัดเจน จะเห็นได้ในศิลปะทุกแขนง^{๗๖}

ด้านสถาปัตยกรรม

ในงานศิลปกรรม สกulpt เจดีย์ และมณฑป สกulptศิลปะโจฬะได้พัฒนามาจากสกulptในศิลปะ เมารยะ แต่ได้แก้ไขสกulptทรงกลมให้มาเป็นทรงระฆัง และยังคงรักษาส่วนต่าง ๆ ของสกulptอันเป็นสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาไว้เป็นอย่างดีคือ ตัวสกulptทรงกลมเดิมซึ่งมีที่มาจากกองกระดูกหรือฐานประดิษฐานให้สูงเป็นทรงระฆังบัลลังก์ ทำให้กลายเป็นส่วนยอดของสกulpt ที่ฐานของสกulptที่สำคัญ ๆ จะมีการแต่งด้วยภาพแกะสลักเรื่องราวทางพุทธประวัติและทำรูปช้างไว้รายรอบฐาน ซึ่งมีอิทธิพลให้เกิดการสร้างสกulptแบบขางล้อมขึ้นในประเทศต่าง ๆ ด้วย เช่น เจดีย์ขางล้อมที่เมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย^{๗๗}

^{๗๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๘.

^{๗๗} อภัย นาคคง, ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ, หน้า ๖๐.

ด้านประติมากรรม

พระพุทธรูป ภาพคน และรูปเคารพในศาสนาพราหมณ์และลวดลาย ตกแต่งอื่น ๆ มีลักษณะที่สังเกตได้ชัดคือมีพระวรกายลำสันปีกบินกลมแน่น พระอุระนูนเป็นพิเศษแสดงความกล้าหาญตั้งแต่ปลายพระรัศมีจรดปลายพระบาท พระพักตร์กลมอูม พระเนตรพระนาสิกค่อนข้างใหญ่ พระโอษฐ์หนา ถ้าเป็นรูป เคารพในศาสนาพราหมณ์ก็จะเห็นความเคลื่อนไหวแสดงฤทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เช่น ศิวนาฏ (Siva Dance) ถ้าเป็นพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ก็จะเห็นความ สงบและความเคร่งขรึม ซึ่งเป็นคุณสมบัติในทางพระพุทธศาสนา

ส่วนลวดลายตกแต่งจะมีลักษณะเป็นภาพประดิษฐ์มากขึ้น มีทั้งภาพสัตว์ และเถาไม้ สัตว์ในอุดมคติที่นิยมทำกันแพร่หลายคือตัวมกร (Magara) ซึ่งทำปะปน อยู่ในลวดลายตกแต่งแทบทุกแห่ง

ในระยะเวลาที่สกุลศิลปะปาละ-เสนะ และสกุลศิลปะโจฬะรุ่งเรืองใน อินเดีย มีนักศึกษาและคณะสงฆ์จากประเทศต่าง ๆ ในเอเชียได้หลั่งไหลเข้ามาศึกษา ศิลปะวิทยาแทบทุกแขนง กิตติศัพท์และแบบอย่างของศิลปะ ก็แพร่หลายออกไป จากอินเดียอย่างรวดเร็วทางอินเดียได้มีการติดต่อการค้าขายและเผยแพร่พุทธ ศาสนา รวมทั้งการกระจายอิทธิพลของศิลปะแบบปาละ-เสนะ และโจฬะ ออกไป อย่างแพร่หลายยังดินแดนต่าง ๆ ทั่วไปหมด

ตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๗ เป็นต้นมา พวกมุสลิมแผ่อำนาจเข้ามาใน อินเดียไปยังดินแดนต่าง ๆ อย่างรวดเร็ว นโยบายการแผ่อำนาจที่สำคัญคือทำลาย ล้างศาสนาอื่น ด้วยอาวุธและสงคราม เป็นเหตุให้เกิดการอพยพหนีภัยสงครามไปยัง ดินแดนอื่น และนำแบบอย่างของศิลปกรรมในยุคนี้ไปยังดินแดนอื่นครั้งใหญ่อีก ะลอกหนึ่งด้วย

นับแต่นั้นมา พระพุทธศาสนาในอินเดียก็ร่วงโรยลงเป็นอันดับ ไม่มีการสร้าง ทางพุทธศาสนาในอินเดียอีก สถูปเจดีย์ พระพุทธรูป ตลอดจนศาสนสถาน หรือ แม้แต่มหาวิทยาลัยนาถนาลันทอนเหนือ ก็ถูกทำลายอย่างย่อยยับ ศิลปะทาง วิทยาการในเชิงพุทธก็ถึงการอวสาน แต่กลับไปรุ่งเรืองอยู่ในประเทศอื่น ๆ ที่รับเอา พระพุทธศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรมไปจากอินเดียอีกต่อหนึ่ง ในประเทศอื่น ๆ ได้

มีการสร้างสรรค์ศิลปะที่มาจากอินเดียอย่างต่อเนื่องในประเทศของตนมาเป็นลำดับ จนในที่สุดก็กลายเป็นศิลปะประจำชาติขึ้น ไปอย่างที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้^{๗๘}

การที่จะสร้างพระพุทธรูปขึ้นแทนองค์พระพุทธรเจ้า จะต้องมีความสัมพันธ์ในด้านความมีสุนทรียภาพทางความงาม และประกอบด้วยอุดมคติเป็นสำคัญ คือ จะต้องถ่ายทอดให้รู้ซึ่งถึงแก่นสารแห่งพระธรรมของพระพุทธรองค์ด้วย ศิลปินจะต้องสร้างรูปคนตามแบบอุดมคติ ซึ่งเป็นโลกุตระธรรมให้ปรากฏขึ้น มาจากวัสดุอันเป็นโลกียะธรรมดานั้น ซึ่งเป็นปรัชญาธรรมทางวัตถุของการเสกสรรปั้นแต่งพระพุทธรูป

โดยเฉพาะสมัยสุโขทัยนั้น ศิลปินจะต้องมีจินตนาการว่า ภายหลังจากที่พระพุทธรองค์ทรงบรรลุนิพพานแล้ว ทรงสถิตอยู่ในดินแดนแห่งนามธรรม ฉะนั้น ระบายกล้ำเนื้อจึงอยู่ในสภาพอ่อนคลาย และพระวรกายอยู่ในอาการพักผ่อนอย่างแท้จริง ส่วนพระเศียรนั้น งดงามอย่างวิจิตรคล้ายภาพทิพย์ในสรวงสวรรค์ ช้ำยังเน้นให้เห็นถึงความมีชีวิตจิตใจของพระพุทธรูปเด่นชัดขึ้น ด้วยเส้นขอบพระพักตร์อันอ่อนหวานของรอยร้าวพระโอษฐ์ ฐานพระนาสิกและเส้นขอบพระเนตร พระพักตร์สงบมียิ้มน้อย ๆ สะท้อนออกซึ่งสภาวะแห่งปิติสุขภายในอย่างสมบูรณ์ มีความลอยเบาทั้งพระวรกาย ความสงบสุขของพระพักตร์พระพุทธรูปช่วยให้รูป รู้สึกสงบเย็นในจิตใจสบายขึ้นและมีสมาธิมากขึ้น

ภายหลังจากเมื่อพระพุทธรองค์สำเร็จพระโพธิญาณแล้ว พระองค์ก็ทรงสถิตอยู่ในดินแดนแห่งพระนิพพาน ดังนั้น ศิลปินไทยจึงคิดสร้างพระพุทธรให้ดูเหมือนหนึ่งเบาลอยอยู่ในอากาศ และเคลื่อนไหวในปางลีลาคลายคลี่มีลักษณะเป็นนวเพศ คือ ไม่มีเพศ ปราศจากความเป็นตัวตน เป็นลักษณะที่มีอุดมคติที่ได้ปั้นขึ้นตามรูปทรงของมนุษย์ที่งดงามยิ่ง การแสดงออกซึ่งความรู้สึกของพระพุทธรูปที่ศิลปินสร้างขึ้นนั้น ช่วยทำให้เกิดเป็นพลังขมตั้งเดิมของตนเสียได้^{๗๙}

สรุป พุทธศิลป์สมัยโจฬะ (Chola : พ.ศ. ๑๓๙๘ - ๑๘๐๐) เจริญอยู่ทางตอนใต้ของอินเดียรวมถึงศรีลังกา นับถือศาสนาพุทธนิกายหินยาน (เถรวาท) อย่างมั่นคงมาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศิลป์สมัยโจฬะ แสดงความเป็น

^{๗๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑.

^{๗๙} พระมหาสมเจต สมจारी (หลวงกัน), **พระพุทธรูป : สัญลักษณ์แห่งศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา**, วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มมร.”, คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑, มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๙, หน้า ๑๐๗.

เชื่อชาติภูมิอย่างชัดเจน สร้างพระพุทธรูปที่แสดงถึงความสงบ และดูเคร่งขรึม ซึ่งเป็นคุณสมบัติของศาสนาพุทธ

ภาพที่ ๒.๑๐ : แสดงภาพพระพุทธรูปสมัยโจฬะ

๒.๓ พัฒนาการพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา

พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่เข้ามาสู่ศรีลังกา ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ เป็นรัชสมัยของพระเจ้าทวานัมปิยติสสะและเป็นกษัตริย์ ที่ครองราชย์ร่วมสมัยกับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดีย โดยปรากฏหลักฐานว่า พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงจัดส่งสมณทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศรีลังกาเป็นครั้งแรก ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนาจึงได้กลายเป็นศาสนาประจำชาติ และเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมอารยธรรมในสมัยนั้น

การเข้ามาเผยแผ่และประดิษฐานพระพุทธศาสนาในศรีลังกา มิได้นำเอาเฉพาะคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนาเข้ามาเผยแผ่เท่านั้น แต่ยังได้นำเอารูปแบบของสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาตามแบบอย่างของศิลปะอินเดียในสมัย

พระเจ้าอโศกมหาราชเข้ามาเผยแพร่ด้วย ซึ่งสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาแบบแรกที่สร้างขึ้นในศรีลังกา ก็คือเจดีย์ ดังนั้น เรื่องการสร้างเจดีย์ จึงเป็นเรื่องสำคัญที่ควรกล่าวถึงโดยมีลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในการสืบทอดประเพณีการสร้างเจดีย์จากประเทศอินเดียมายังประเทศศรีลังกา ดังนี้

ในคัมภีร์มหาวงศ์ ได้กล่าวถึงการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ แห่งศรีลังกากับพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียไว้ว่า เมื่อครั้งที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงราชาภิเษกนั้น ก็เกิดสิ่งมหัศจรรย์ขึ้นทรัพย์สินสมบัติ และอัญมณีทั้งหมดในลังกาทวีปได้ไหลขึ้นเหนือพื้นดินอัญมณีบนซากเรือที่จมอยู่ในมหาสมุทรใกล้ลังกาทวีป ก็ขึ้นมาสู่แผ่นดิน เมื่อพระองค์ ทรงทอดพระเนตรเห็นทรัพย์สินสมบัติทั้งหลาย ก็ทรงโสมนัสและทรงดำริว่า ทรัพย์สินสมบัติทั้งหลายอันมีค่านี้ สมควรที่จะเป็นของพระเจ้าอโศกมหาราช ผู้เป็นสหายของเรา จากนั้นพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จึงโปรดให้แต่งตั้งทูตทั้ง ๔ โดยมี มหาวิภูษณราชันดดา เป็นหัวหน้าคณะทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าอโศกมหาราช

เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทอดพระเนตรเห็นคณะทูต และเครื่องราชบรรณาการก็ทรงโสมนัส จึงทรงตอบแทนคณะทูตด้วยการให้ยศสถาบรรดาศักดิ์พร้อมทั้งพระราชทานบ้านเรือนแก่คณะทูต และทรงดำริที่จะส่งเครื่องราชบรรณาการตอบแทน พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงทรงปรึกษาคณะทูตและโปรดเกล้าให้ส่งเครื่องราชบรรณาการ อันได้แก่ พัตพาลวิชนีซึ่งทำด้วยขนจามรี มงกุฎพระขรรค์ เศวตฉัตร ฉลองพระบาท ผ้าโพกพระเศียร เครื่องประดับพระกรรณสังวาลย์ เขี้ยวไม้จันทน์เหลือง ชีผึ้งดินแดงนำมาจากสระอนดาต น้ำจากแม่น้ำคงคา พระภูษาชำระพระหัตถ์พระภูษาคู่หนึ่ง ซึ่งไม่ต้องทำความสะอาด หรือไม่ต้องซักด้วยน้ำเครื่องใช้ภาชนะต่าง ๆ สมุนไพรรักษา ๖,๐๐๐ เกวียนทั้งหมดที่กล่าวมานั้น เป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องใช้ในพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ นอกจากนี้ คณะทูตของพระเจ้าอโศกมหาราช จะนำเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแล้ว คณะทูตยังได้นำพระราชสารของพระเจ้าอโศกมหาราช มากราบทูลด้วย ดังมีใจความว่า “เราได้ประพฤติปฏิบัติตามหลักคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราได้ปฏิญาณตนเป็นพุทธศาสนิกชนในพระพุทธศาสนาขอให้ท่านหันมานับถือพระพุทธศาสนา มีพระราชหฤทัยเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นที่พึงอันประเสริฐกว่าทรัพย์ทั้งปวง”

อนึ่ง สันนิษฐานว่า ในคราวเดียวกันนี้ พระเจ้าอโศกมหาราช คงจะพระราชทานพระนามต้นว่า เทวานัมปิยติสสะ แต่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะซึ่งในขณะนั้นมีพระนามเพียงติสสะเท่านั้น ซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชก็ทรงใช้พระนามว่า เทวานัมปิยติสสะนี้เช่นกัน ดังที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราชว่า เทวานัมปิยติสสะ ซึ่งแปลว่า ที่รักของเทวดาทั้งหลาย^{๘๐}

การที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาเผยแผ่ในศรีลังกานั้น สืบเนื่องมาจากพระโมคคัลลีสบุตรติสสเถระ ได้พิจารณาว่าควรจะเผยแผ่พระพุทธศาสนาออกไปยังแคว้นต่าง ๆ ในชมพูทวีปและต่างประเทศซึ่งพระเจ้าอโศกมหาราชทรงเห็นชอบด้วย จึงทรงให้การสนับสนุน และอุปถัมภ์จัดส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนา ๙ แห่งคือ

๑. พระมัชฌัตติกเถระ เป็นหัวหน้าไปสั่งสอนพระศาสนา ณ เมืองกัมมิระคันธาระ
๒. พระมหาเทวเถระ ไปมทิสกมณฑล คืออินเดียตอนใต้แม่น้ำโคธาวรี
๓. พระรักขิตเถระ ไปนวาสิประเทศ
๔. พระโยนกธรรมรักขิตเถระ ไปปรินตกชนบท
๕. พระมหาธรรมรักขิตเถระ ไปมหารัฐประเทศ
๖. พระมหารักขิตเถระ ไปโยนกโลก คือแคว้นแคว้นชายแดนอินเดียข้างตะวันตกเฉียงเหนือ
๗. พระมัชฌิมเถระ ไปหิมาวันตประเทศ คือตามเมืองที่อยู่ในเทือกเขาหิมาลัย
๘. พระโสณะและพระอุตตระเถระ ไปสุวรรณภูมิ
๙. พระมหินทเถระ ซึ่งเป็นพระราชบุตรของพระเจ้าอโศกมหาราชกับผู้คณะ ได้แก่ พระอติยเถระ พระอุตติยเถระ พระสัมพลเถระ พระภัททสาละเถระ สุมณสามเณรไปยังศรีลังกา^{๘๑}

สถานที่ที่เป็นเป้าหมายสำคัญแห่งหนึ่งในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็คือศรีลังกา มีการส่งสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศรีลังกาจำนวนหลายรูป

^{๘๐} พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต), จารึกอโศก, หน้า ๕๑.

^{๘๑} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า ๑๘๓.

อาจจะมียัตถุประสงค์ที่จะให้พระพุทธรูปศาสนาเผยแพร่ไปโดยเร็ว จึงต้องนำสมณทูตมาเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนาหลายรูป เพื่อทำการบรรพชาอุปสมบทแก่ผู้ที่ปรารถนาจะบวช ในคัมภีร์มหาวงศ์พงศาวดารของศรีลังกาได้กล่าวไว้ว่า ในขณะที่พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงพระสำราญอยู่กับการล่าสัตว์เทพยดา มีความปรารถนาให้พระมหินทเถระและพระมหาเถระทั้งหลาย ได้พบกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จึงได้นฤมิตรรูปเป็นละมั่ง เมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะทอดพระเนตรเห็นละมั่ง ก็เสด็จตามไปจนได้พบกับพระมหินทเถระ และได้สนทนากันเป็นครั้งแรกที่มีสภกบรพต เมื่อพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ได้ฟังคำชี้แจงจากพระมหินทเถระ ก็ระลึกถึงพระราชสารของพระเจ้าอโศกมหาราชที่คณะทูต ได้นำมาถวายในครั้งก่อน จึงเข้าพระทัยและทรงต้อนรับพระมหินทเถระและคณะ^{๘๒}

จากนั้น พระมหินทเถระได้แสดงธรรมในจุฬหัตถิปโทปมสูตร ถวายพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพระสูตรนี้ว่า ด้วยการอุปมาด้วยรอยเท้าช้าง ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าทรงตรัสเทศนาแก่พราหมณ์มีเนื้อหาอธิบายถึงเกียรติคุณของพระตถาคต เปรียบดังรอยเท้าช้าง สึกขาและสาขีพของภิกษุจิตที่เป็นสมาธิบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีกิเลส เมื่อจบพระธรรมเทศนาแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพร้อมด้วยข้าราชการบริพารที่ตามเสด็จจำนวน ๔๐,๐๐๐ คน ก็เกิดความเลื่อมใสและตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์

ในวันรุ่งขึ้นคณะสมณทูต ได้เดินทางเข้าไปในพระราชวังของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ เพื่อรับบิณฑบาต ต่อจากนั้น พระมหินทเถระได้แสดงพระธรรมเทศนาเรื่องแปดวัตถุและวิมานวัตถุ โปรดพระมเหสีและพระสนมกำนัล จำนวน ๕๐๐ คน ส่วนเนื้อหาของวิมานวัตถุ ว่าด้วยการแสดงผลของกุศลกรรม ผลของการรักษาศีล การให้ทาน การฟังธรรม ส่วนเนื้อหาของแปดวัตถุ ว่าด้วยเรื่องของผู้ที่กระทำชั่วเมื่อตายไปแล้ว จะไปเกิดเป็นเปรตได้รับความทุกข์ทรมานต่าง ๆ

วันหนึ่ง พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ได้ตรัสถามพระมหินทเถระว่า บัดนี้พระพุทธรูปศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีปแล้วหรือยัง พระมหินทเถระถวายพระพรว่า ในตอนนี้พระพุทธรูปศาสนายังไม่ได้ตั้งมั่นในลังกาทวีป แต่เมื่อใด ได้ทำการกำหนดเขตผูกพัทธสีมา พระสงฆ์ทั้งปวงได้ทำอุโบสถกรรมและปวารณาในลังกาทวีปแล้ว จึงจะถือว่า พระพุทธรูปศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีป ดังนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

---

^{๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๒.

จึงโปรดให้กำหนดเขตและทำการผูกพัทธสีมา โดยมีความมุ่งหวังให้พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่อย่างมั่นคงในลังกาทวิป

หลังจากที่พระมหินทเถระ ได้พักอยู่ในมหาเมฆวันเป็นเวลา ๒๖ วัน และได้ใช้เวลาส่วนใหญ่เทศนาสั่งสอนประชาชนในเรื่องต่าง ๆ แล้ว พระมหินทเถระได้ออกจากมหาเมฆวันเดินทางไปยังมิสสกบรพตเพื่อจำพรรษาที่นั่น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จึงโปรดให้สร้างกุฏิสงฆ์จำนวน ๖๘ หลัง ถวายพระภิกษุสงฆ์ นอกจากนี้ พระมหาวิภูษะพระราชนัดดาของพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ พร้อมด้วยพระเชษฐารวม ๕๕ พระองค์ ได้บรรพชาอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาด้วย ดังนั้นในพรรษาแรก จึงมีพระภิกษุสงฆ์รวมทั้งหมด ๖๒ รูป จำพรรษาอยู่ ณ มิสสกบรพต^{๘๓}

จากที่กล่าวมาแสดงว่า พระเจ้าอโศกมหาราชแห่งอินเดียกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ แห่งศรีลังกา ทรงมีความสัมพันธ์ที่ดียิ่ง และเกี่ยวเนื่องกันซึ่งความสัมพันธ์อันดี นี้เป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่นำไปสู่การประดิษฐานพระพุทธศาสนาในศรีลังกา เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งคณะสมณะทูตมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศรีลังกา พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะจึงทรงเลื่อมใสศรัทธานับถือในพระพุทธศาสนาอย่างรวดเร็ว และทรงทำนุบำรุงสร้างประโยชน์ให้แก่พระพุทธศาสนาพระญาติวงศ์ของพระองค์ และข้าราชการบริพารทั้งหลาย ก็นับถือพระพุทธศาสนาเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ทำให้ประชาชนชาวศรีลังกายอมรับนับถือพระพุทธศาสนาไปด้วย

ประเพณีการสร้างพุทธศิลป์ในศรีลังกา เริ่มปรากฏอย่างเด่นชัดหลังจากพระพุทธศาสนาได้เข้ามาประดิษฐานในศรีลังกาแล้ว โดยเริ่มตั้งแต่สมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นต้นมา ทั้งนี้ เพราะคณะสมณะทูตที่เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในศรีลังกา มิได้นำเอาเฉพาะคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนามาเท่านั้น แต่ยังสามารถนำเอาประเพณีการสร้างเจดีย์ตามแบบอย่างศิลปะอินเดียในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เข้ามาเผยแผ่ด้วย ต่อมาการสร้างเจดีย์ได้เป็นที่นิยมในศรีลังกา จึงมีเจดีย์ที่ถูกสร้างขึ้นเป็นจำนวนมากในศรีลังกา และมีวิวัฒนาการมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง ซึ่งเจดีย์สำคัญของศรีลังกาที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยต่าง ๆ มีรายละเอียดที่จะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

^{๘๓} กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์เล่ม ๑ คัมภีร์มหาวงศ์, หน้า ๑๙๔ - ๒๒๔.

๑. การสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

ในคัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า เมื่อออกพรรษาแล้ว พระมหินทเถระได้ทูลแนะนำให้พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และสั่งให้สุนสามเณรเดินทางกลับไปชมพุทวิปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ มายังลังกาทวิป เมื่อสุนสามเณรอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุมาถึงลังกาทวิปแล้ว ได้ประดิษฐานไว้ที่มีสทกบรรพต^{๘๔}

ในเวลาต่อมาพระเถระทั้งหลาย ได้ทำการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐานที่มหา นาควันอุทยาน ครั้งนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ทรงดำริว่า ถ้าพระบรมสารีริกธาตุ เป็นของจริง ขอให้เศวตฉัตรนี้โน้มลง ขอให้ข้างพระที่นั่งคูกเข้า ขอให้พระบรมสารีริกธาตุมาตั้งอยู่เหนือเศียร เมื่อพระองค์อัญเชิญเสร็จแล้ว เศวตฉัตรก็โน้มลงข้างพระที่นั่งก็คูกเข้าลง พระบรมสารีริกธาตุก็มาตั้งอยู่บนพระเศียรของพระองค์ พระองค์ทรงโสมนัสเป็นอย่างยิ่ง จากนั้น จึงทำการอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลงจากพระเศียร เพื่อประดิษฐานเหนือกระพองข้างพระที่นั่ง เมื่อถึงเวลาอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลงจากข้างพระที่นั่งข้างพระที่นั่ง ก็ไม่ยอมให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลง

พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จึงตรัสถามพระมหินทเถระว่า เพราะเหตุอะไรข้างจึงไม่ยอมให้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลง พระมหินทเถระถวายพระพรว่า ควรที่จะให้ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุไว้ในที่สูง เมื่อพระมหินทเถระถวายพระพรดังนั้น พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ จึงโปรดให้ทำการขุดเอาดินเหนียวมาก่อให้สูงเสมอกระพองข้างแล้ว อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุลงจากกระพองข้างประดิษฐานบนกองดินที่ก่อไว้เป็นการชั่วคราวในระหว่างการก่อสร้างเจดีย์

ต่อมาพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ โปรดให้สร้างเจดีย์ให้มีลักษณะเป็นรูปทรงครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลมตามความประสงค์ของพระมหินทเถระ และประกาศให้ประชาชนทั้งหลายทราบว่า จะทำการบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อพระภิกษุสงฆ์และประชาชนทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันแล้ว พระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ก็ลอยขึ้นสู่อากาศความสูงประมาณ ๗ ต้นตาลแสดงยมกปาฏิหาริย์มีสายน้ำเปลวไฟพวยพุ่งออกมา เมื่อสร้างเจดีย์และบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

^{๘๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๖ - ๒๒๘.

เรียบร้อยแล้ว พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ ก็ทรงสักการบูชาเจดีย์ด้วยอัญมณี และของมีค่ามากมาย ซึ่งเจดีย์แห่งนี้มีชื่อเรียกสืบต่อมาว่า ภูปารามเจดีย์^{๔๕}

๒. การสร้างพุทธศิลป์ในสมัยพระเจ้าทุณฐคามณีอภัย

ในคัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวไว้ว่า วันหนึ่ง พระเจ้าทุณฐคามณีอภัย ทรงบริจาคราชทรัพย์หนึ่งแสนกหาปณะ และทำการบูชาพระมหาโพธิอันประเสริฐเสร็จแล้ว เมื่อเสด็จกลับพระนครพระองค์ได้ทอดพระเนตรเห็นเสาศิลาจารึก ปรากฏอักษรคำทำนายว่า จะมีการสร้างเจดีย์ขึ้น ณ ที่นี้ เมื่อพระเจ้าทุณฐคามณีอภัยทอดพระเนตรเห็น ดั่งนั้น จึงตกลงพระทัยจะสร้างเจดีย์ทรงโปรดให้ทำการปรับพื้นที่สำหรับสร้างเจดีย์ และเชิญพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายมาประชุมพร้อมกันฝ่ายพระเจ้าทุณฐคามณีอภัย ทอดพระเนตรเห็นพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลาย มีพระทนต์เลื่อมใส ทรงบูชาด้วยของหอม และดอกไม้เป็นต้นจากนั้น พระองค์ตรัสสั่งให้ทำการรังวัดสถานที่ที่จะสร้างเจดีย์ โดยมีพระประสงค์ที่จะสร้างเจดีย์ให้มีขนาดใหญ่ เมื่อพระเถระรูปหนึ่งชื่อว่า สิทธิตมมหาเถระ เห็นดั่งนั้น จึงทูลห้ามไม่ให้สร้างเจดีย์ขนาดใหญ่เพราะพิจารณาเห็นว่า ถ้าพระเจ้าทุณฐคามณีอภัย โปรดให้สร้างเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่เกินไป พระองค์ก็จะสวรรคตก่อนที่เจดีย์สร้างเสร็จ และต่อไปก็จะทำการซ่อมแซมได้ยาก เมื่อพระเจ้าทุณฐคามณีอภัยทรงทราบดั่งนั้น จึงยึดถือซึ่งถ้อยคำของพระสิทธิตมมหาเถระ สร้างเจดีย์ให้มีขนาดที่เหมาะสมไม่ใหญ่จนเกินไป

ต่อมาพระเจ้าทุณฐคามณีอภัย ทรงคัดเลือกช่างอิฐที่มีฝีมือเพื่อทำการก่อสร้างเจดีย์ขณะที่ทรงคัดเลือกช่างอิฐ ก็มีช่างอิฐผู้หนึ่งได้แสดงถึงสัญญาณของเจดีย์โดยตักน้ำใส่ถาดทองเอามือวิกน้ำขึ้นทำให้เกิดฟองน้ำขนาดใหญ่มีลักษณะเป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลมแล้ว กราบทูลว่า ข้าพระองค์จะสร้างเจดีย์ให้มีสัญญาณดั่งนี้ พระเจ้าทุณฐคามณีอภัย ทรงพอพระทัยและโปรดให้เริ่มก่อสร้างเจดีย์ เมื่อพระเจ้าทุณฐคามณีอภัยโปรดให้ก่อเจดีย์ขึ้นไปได้ ๓ ชั้น พระเถระทั้งหลาย มีความประสงค์จะให้เจดีย์มั่นคง จึงบันดาลให้เจดีย์ทรุดลงไปเสมอกับพื้นดินพระเจ้าทุณฐคามณีอภัยจึงโปรดให้ก่อเจดีย์สูงขึ้นอีก

---

^{๔๕} ในคัมภีร์มหาวงศ์ฉบับภาษาไทย กล่าวว่า มีลักษณะคล้ายกองข้าวเปลือก แต่ฉบับภาษาอังกฤษของ Wilhelm Geiger กล่าวว่า มีลักษณะเป็นรูปทรงครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลม, หน้า ๒๒๙ - ๒๓๖.

พระเถระก็บันดาลให้เจดีย์ทรุดลงอีก เป็นอยู่อย่างนี้ถึง ๙ ครั้ง พระเจ้าทูลฐคามณีอภัย จึงทรงตรัสถามพระภิกษุสงฆ์ถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น

พระภิกษุสงฆ์ ถวายพระพรว่า การที่เจดีย์ทรุดลงนั้น เป็นเพราะพระเถระมีความประสงค์ให้เจดีย์มีความมั่นคง จึงแสดงปาฏิหาริย์ให้เจดีย์ทรุดลง แต่จากนี้ไปเจดีย์จะไม่ทรุดลงอีก เมื่อพระเจ้าทูลฐคามณีอภัย ทรงทราบดังนั้น จึงโปรดให้ก่อเจดีย์ต่อไป เมื่อก่อเจดีย์จนสูงถึงส่วนที่จะบรรจุพระบรมสารีริกธาตุแล้ว พระภิกษุสงฆ์จึงสั่งให้อุตตรสามเณรและสุมนะสามเณร เดินทางไปอุดตกรากโรทวีป นำมาซึ่งเมทวรรณศิลา ๖ แผ่น แต่ละแผ่นกว้าง ๘๐ ศอก ยาว ๘๐ ศอก หนา ๘ องคุลี แผ่นศิลาที่นำมานี้ได้ถูกจัดวางไว้ที่พื้นและผนังทั้ง ๔ ด้าน อีกแผ่นหนึ่งใช้ทำเป็นฝาปิดห้องบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เมื่อสร้างห้องบรรจุพระบรมสารีริกธาตุเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระภิกษุสงฆ์สั่งให้อุตตรสามเณรและสุมนะสามเณร ทำการปิดห้องพระบรมสารีริกธาตุด้วยศิลาเมทวรรณ คือ ศิลาที่มีสีเหลืองงาม ฝ่ายพระอรหันต์ทั้งหลายก็พร้อมกันอธิษฐานว่า ของหอมทั้งหลายในห้องพระบรมสารีริกธาตุ จงอย่ารู้ระเหยดอกไม้ทั้งหลาย ก็จงอย่ารู้เหี่ยว กระทบทั้งหลายก็จงอย่ารู้ดับ แก้วทั้งหลายก็จงอย่ารู้เปลี่ยนสี เครื่องบูชาทั้งสิ้นก็จงอย่าหายไป แผ่นศิลาสีมันชั้นทั้งหลายจงปิดแน่นหนาอยู่ อย่าให้ศัตรูมีโอกาสเข้ามาได้^{๘๖}

๓. รูปแบบของพุทธศิลป์ในประเทศศรีลังกา

การที่ศิลปะของอินเดีย ได้ส่งอิทธิพลอย่างกว้างขวางในศรีลังกานั้น เป็นเพราะสมณะทูตของพระเจ้าอโศกมหาราชที่เข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาศิลปะแบบอนูราธปุระ เป็นศิลปะที่เก่าที่สุดในประวัติศาสตร์ศรีลังกา และเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นยุครุ่งเรืองของศิลปะศรีลังกา ศิลปะในยุคนี้แสดงให้เห็นว่ามีรูปแบบคล้ายคลึงกับศิลปะแบบสาญจี อมราวดี และคุปตะของอินเดีย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด ก็คือเจดีย์ที่สาญจีของอินเดีย ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับเจดีย์ในศรีลังกา แต่แตกต่างกันที่รายละเอียดเท่านั้น ในปัจจุบันมีเจดีย์ที่สำคัญและอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์หลายแห่งที่ศรีลังกาเช่น

---

^{๘๖} พระเจ้าทูลฐคามณีอภัย ทรงเป็นกษัตริย์ลำดับที่ ๑๔ ของศรีลังกาทรงครองราชย์ในระหว่าง พ.ศ. ๓๘๒ - ๔๐๖.

๑) **เจดีย์อุปาราม** เป็นเจดีย์ที่เก่าแก่ที่สุดของศรีลังกา ถือเป็นต้นแบบของเจดีย์ในลังกาเป็นเจดีย์ที่มีขนาดไม่ใหญ่นัก มีสีขาวได้รับการบูรณะเปลี่ยนแปลงแก้ไขหลายครั้ง สันนิษฐานว่าแต่เดิมมีโครงสร้างของหลังคาที่ทำด้วยไม้ ครอบคลุมไว้ แต่ปัจจุบันได้พังทลายหมดแล้วยังปรากฏตามประวัติของเจดีย์อุปารามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์มหาวงศ์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้สร้างขึ้นโดย มีลักษณะเป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลม แต่ในปัจจุบันเจดีย์ได้เปลี่ยนรูปทรงเป็นทรงระฆังคว่ำ เนื่องจากได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๔๐๕ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ พระเจ้าลัญจติสสะ ทรงโปรดให้ล้อมเจดีย์ด้วยเครื่องไม้ ที่เรียกว่า **วฏฐาเค**^{๘๗} ในพุทธศตวรรษที่ ๑๒ พระเจ้าอัคคโพธิที่ ๒ ทรงปรับปรุง วฏฐาเคแห่งนี้ ด้วยการใส่เสาหินแทนเสาไม้ รวมทั้งได้ทำหลังคาทรงกรวยครอบคลุมเจดีย์ไว้ด้วยซึ่งเสาหินบางส่วนยังคงปรากฏอยู่ในปัจจุบัน

๒) **เจดีย์วันเวลิ หรือมหาอุปะ** สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๔ โดยพระเจ้าทุฐคามณีอภัยชาวศรีลังกา มักจะเรียกชื่อเจดีย์องค์นี้ต่างกันอย่างออกไป เช่น เหมปาสิวันเวลิสยะเจดีย์ รัตนมาลีสุวรรณมาลิกเจดีย์ เจดีย์วันเวลิได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ เมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕ ทำให้รูปทรงดั้งเดิมคือ ทรงพองน้ำเปลี่ยนไปปัจจุบันเจดีย์ เป็นทรงระฆังคว่ำบริเวณหน้าเจดีย์ทั้ง ๔ ทิศมีแท่นบูชาที่เรียกว่า วาหลกทะ ยึดออกมา สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นภายหลังสมัยพระเจ้าทุฐคามณีอภัย มีกำแพงล้อมรอบเจดีย์ และมีหัวช้างเผล่ออกมาจากกำแพงทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๘๕ เชือก รวมทั้งหมด ๓๔๐ เชือก^{๘๘}

๓) **เจดีย์มิริสวาฏี หรือมิริสเวติ** สร้างขึ้นโดยพระเจ้าทุฐคามณีอภัย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๓๘๒-๓๘๕ ปัจจุบันเจดีย์มีสภาพไม่สมบูรณ์ เหลือเพียงองค์เจดีย์ที่มี

---

^{๘๗} “**วิหารวฏฐาเค**” ในภาษาสิงหลแปลว่า วัด วิหารนี้สร้างเป็นวงกลม ๒ ชั้น ตั้งอยู่เหนือลานหิน ชั้นบนมีเจดีย์อยู่ตรงกลาง รายล้อมทั้ง ๔ ทิศด้วยพระพุทธรูปปางสมาธิ องค์เจดีย์ทำด้วยอิฐและหินมีการสลักลวดลายอย่างงดงาม ประกอบอยู่บนฐานและผนังเป็นลายสิ่งทิ่ใด คนแคระ ดอกไม้ และพันธ์พฤกษาต่าง ๆ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้านิสสันกัมลละ (Nissankamalla) ราวปี พ.ศ. ๑๗๓๐-๑๗๓๙ เพื่อใช้เป็นสถานที่ฟังพระสงฆ์สวดพระปริตรกล่าวกันว่า “วิหารวฏฐาเค” นี้มีความงดงามที่สุดในศิลปะแบบโปลอนนารูวะ ที่ขึ้นชื่อว่ายุคทองศิลปะลังกา.

^{๘๘} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **เที่ยวเมืองลังกา**, (กรุงเทพฯ : ศึกษานันท์พานิชย์, ๒๕๑๗), หน้า ๒๓ - ๒๔.

ลักษณะคล้ายขันคว่ำไม่มียอด และกำลังดำเนินการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ มีความสูงประมาณ ๒๐๐ ฟุตหรือประมาณ ๖ เมตร สันนิษฐานว่าเป็นต้นแบบของเจดีย์รุวันเวลี

๔) **เจดีย์อภัยคีรี** ตั้งอยู่บริเวณวัดเหนือหรืออุตรวิหาร ซึ่งเป็นวัดที่สร้างขึ้นโดยพระเจ้า วัฏฏคามณีอภัย เมื่อประมาณพ.ศ. ๔๕๕ ส่วนเจดีย์อภัยคีรีสร้างขึ้นโดยพระเจ้าคชพาหุ เป็นเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่มีลักษณะ เป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลม มีบัลลังก์สี่เหลี่ยมหรือที่เรียกว่า หรรมิกา มียอดแหลมทรงกรวยตั้งอยู่บนบัลลังก์ ซึ่งคล้ายกับเจดีย์เขตนาราม และเจดีย์รุวันเวลีเจดีย์ มีความสูง ๓๗๐ ฟุตหรือประมาณ ๑๑๓ เมตร มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๖๐ ฟุตหรือประมาณ ๑๑๐ เมตร ปัจจุบันยอดเจดีย์ได้หักพังลงมาเจดีย์ จึงเหลือความสูงเพียง ๒๔๙ ฟุต หรือประมาณ ๗๖ เมตร

๕) **เจดีย์ทักษิณ** ที่เจดีย์แห่งนี้ ได้พบร่องรอยของถ้ำ และซีเมนต์อิฐบริเวณใจกลางเจดีย์ จึงสันนิษฐานว่า เจดีย์แห่งนี้เป็นที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้า ทุฏฐคามณีอภัย ปัจจุบันเจดีย์ที่ก่อสร้างด้วยอิฐนี้ อยู่ในสภาพพังทลายปรากฏแต่เพียงฐานเจดีย์ทรงกลม มีเสาหินสลักลวดลายคล้ายศิลปะอินเดียโบราณยุคอมราวดี ตั้งอยู่ด้านหน้าสันนิษฐานว่า เจดีย์องค์นี้สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย หรือประมาณกลางพุทธศตวรรษที่ ๕ แต่บูรณปฏิสังขรณ์ในสมัยพระเจ้ากนิษฐะติสสะ หรือประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๘^{๘๘}

๖) **เจดีย์เขตนาราม** เป็นเจดีย์ขนาดใหญ่ตั้งอยู่ที่เมืองอนูราชปุระ สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นโดยพระเจ้ามหาเสนะประมาณพ.ศ. ๘๖๘-๘๙๕ และเสร็จสมบูรณ์ในสมัยพระเจ้าศิริเมฆวรรณ มีอาณาบริเวณกว้างขวางถึง ๘ เอเคอร์ หรือประมาณ ๒๐ไร่ แต่เดิมเจดีย์องค์นี้ มีความสูงเกินกว่า ๑๒๐ เมตร ต่อมาได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์เจดีย์ จึงมีความสูงเพิ่มขึ้นเป็น ๑๕๒ เมตร ฐานของเจดีย์ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๑๑๓ เมตร ก่อด้วยอิฐมีความหนา ๘ เมตรเจดีย์มีลักษณะเป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลม เหนือองค์เจดีย์ขึ้นไปเป็นบัลลังก์สี่เหลี่ยมหรือที่เรียกว่าหรรมิกา มียอดแหลมทรงกรวยตั้งอยู่บนบัลลังก์ซึ่งคล้ายกับเจดีย์รุวันเวลี^{๘๙}

^{๘๘} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **เที่ยวเมืองลังกา**, หน้า ๓๓.

^{๘๙} ปรีชา นุ่นสุข, **ศิลปะศรีลังกา**, หน้า ๘๒ - ๘๓.

หลังจากการประดิษฐานพระพุทธรูปในศรีลังกาแล้ว ประเทศศรีลังกาได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียอย่างมากมาย โดยแยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ ศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูป และศิลปะที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ ซึ่งทั้งสองกลุ่มมีแนวความคิดการออกแบบเจดีย์ในศรีลังกาที่ต่างกันดังนี้

แนวความคิดการออกแบบพุทธศิลป์ยุคแรกของศรีลังกา มีหลักฐานในคัมภีร์มหาวงศ์กล่าวไว้ว่า พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะโปรดให้สร้างเจดีย์อุปัชฌายะ โดยมีลักษณะเป็นรูปครึ่งหนึ่งของรูปทรงกลม ตามคำแนะนำของพระมหินทเถระ ต่อมาในสมัยพระเจ้าทูลุฐคามณีอภัยได้สร้างเจดีย์วันเวลิ หรือมหาอุปัชฌายะ มีลักษณะคล้ายพองน้ำ ซึ่งในปัจจุบันเจดีย์ได้ถูกบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่จนไม่เห็นรูปทรงดั้งเดิมที่คล้ายพองน้ำแล้ว ปัจจุบันเจดีย์ที่ยังคงปรากฏอยู่ในศรีลังกามีลักษณะคล้ายกับเจดีย์ที่อินเดีย แต่แตกต่างกันที่รายละเอียด คือ มีองค์เจดีย์ที่เป็นรูปทรงครึ่งวงกลมเหมือนกัน แต่ที่ศรีลังกาจะมีรูปทรงสูงกว่าซึ่งดูแล้วคล้ายระฆังคว่ำ ในส่วนยอดที่อินเดียมีลักษณะเป็นฉัตรซ้อนกันหลายชั้น ดูแล้วคล้ายร่มที่เรียงซ้อนกัน แต่ที่ศรีลังกาส่วนยอดเจดีย์จะเป็นทรงกรวยสูงซึ่งรูปทรงของเจดีย์ ที่ศรีลังกานี้มีลักษณะคล้ายกับที่พระภิกษุจีนนามว่าเฮียนจิ้ง ได้บันทึกไว้ว่า พระพุทธเจ้าทรงนำไตรจีวรของพระองค์มาพับเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสทีละผืน และทรงวางซ้อนกันบนพื้น โดยวางผืนใหญ่สุดไว้ด้านล่าง วางผืนเล็กไว้ด้านบน จากนั้นได้ทรงนำบาตรของพระองค์ไปวางคว่ำไว้บน ไตรจีวรพร้อมทั้งวางเครื่องใช้ในการบิณฑบาตไว้บนยอดสุดและพระองค์ก็ตรัสว่านี่ เป็นแบบจำลองของเจดีย์^{๙๑}

ต่อมา ในสมัยพระเจ้าโฆหารติส ประมาณ พ.ศ. ๗๕๒ พระพุทธรูปนิกายมหายานหรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า ไวตุลยวาทีน ได้เข้ามาเผยแผ่ที่ศรีลังกาเป็นครั้งแรก และได้รับความนิยมในเวลาต่อมา อิทธิพลของพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ส่งผลให้มีการสร้างรูปเคารพพระโพธิสัตว์อย่างแพร่หลายในศรีลังกาที่นิยมมาก ก็คือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระโพธิสัตว์มีัญชุกรีพระโพธิสัตว์สองพระองค์นี้ ได้รับความเลื่อมใสศรัทธาอย่างกว้างขวางในศรีลังกา และมีการค้นพบประติมากรรมพระโพธิสัตว์นี้เป็นจำนวนมาก แต่เจดีย์ที่เป็นสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา มิได้มีรูปแบบศิลปะแบบมหายานอย่างชัดเจน เพราะหลักฐานที่ปรากฏในปัจจุบันพบว่า

^{๙๑} ดร.เอเดรียน สอนอดกราส, สัญลักษณ์แห่งพระสถูป, หน้า ๓๙.

เจดีย์ที่สร้างขึ้น ตั้งแต่ยุคแรกเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๓ จนถึงเจดีย์ที่สร้างขึ้น ในยุคหลังประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ยังคงมีรูปทรงที่คล้ายกับยุคแรก ๆ และมีความเรียบง่ายสละสลวย ไม่มีการประดับตกแต่งที่ฟุ่มเฟือย

นอกจากนี้ แนวคิดตามหลักจักรวาลวิทยาพระพุทธศาสนา ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่มีการนำมาตีความเจดีย์โดยคตินิยมทางพระพุทธศาสนา จักรวาลแบ่งออกเป็น ๓ ภพ ได้แก่

๑) **กามภพ** คือ ภพอันเป็นที่อยู่ของหมู่สัตว์ผู้มีใจยังติดข้องเกี่ยวกับกามคุณ ๕ คือมีจิตยังเพติดเพลินยินดีกับรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ ซึ่งได้แก่ นรก เติร์จฉาน เปตวิสัย มนุษย์เทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น คือ สวรรค์ชั้นจาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี^{๑๒}

๒) **รูปภพ** คือ ภพอันเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่แห่งรูปพรหมในภุมิทั้ง ๔ คือ รูปพรหมในพรหมโลก หรือสวรรค์ชั้นปฐมฉานภุมิ ชั้นทุติยฉานภุมิ ชั้นตติยฉานภุมิ และชั้นจตุตถฉานภุมิ

๓) **อรุภพ** คือ ภพอันเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่แห่งอรุพรหม ๔ ประเภท ซึ่งเป็นที่เกิดและอาศัยอยู่ของหมู่สัตว์ผู้ไม่มีรูปร่าง คือ อากาसानัญญาตนะ วิญญาณัญญาตนะ อากิญจัญญาตนะ และเนวสัญญานาสนัญญาตนะ^{๑๓}

ภพทั้ง ๓ ตามคตินิยมทางพระพุทธศาสนา ได้ถูกนำมาเปรียบเทียบกับส่วนต่าง ๆ ของเจดีย์ คือ ตั้งแต่ส่วนฐานไปจนถึงองค์เจดีย์ เปรียบได้กับกามภพส่วนที่อยู่เหนือองค์ระฆัง คือตั้งแต่หรรมิกาไปจนถึงส่วนยอดของเจดีย์ ที่เรียกว่าปล้องโฉน ซึ่งมีลักษณะเป็นทรงกรวย เปรียบได้กับรูปภพส่วนยอดสุดของเจดีย์ ที่เรียกว่าเม็ดน้ำค้าง เปรียบได้กับอรุภพ เลยจากส่วนยอดสุดของเจดีย์ขึ้นไป คืออากาศที่ว่างเปล่าเปรียบได้กับความหลุดพ้นจากสังสารวัฏ หรือที่เรียกว่า นิพพาน ซึ่งพระพุทธศาสนา มหายานเรียกว่า ศูนยตาคือความว่าง^{๑๔}

๒.๕ กำเนิดพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย

^{๑๒} อัง. อัญญก. (ไทย) ๒๓/๔๒/๓๐๗ - ๓๐๘., อัง. อัญญก. (บาลี) ๒๓/๔๒/๒๐๖ - ๒๐๗.

^{๑๓} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๙๕ - ๑๒๘/๕๗ - ๗๕., ที.ม. (บาลี) ๑๐/๙๕ - ๑๒๘/๔๙ - ๖๓.

^{๑๔} ดร.เอเดรียน สอนอดกราส, **สัญลักษณ์แห่งพระสถูป**, หน้า ๓๒๐.

ยุคอินเดียบราณ มีคำสอนเก่าแก่เรียกว่า “คัมภีร์พระเวท” หรือยุคพระเวท มีปรัชญาทุก ๆ สาขาเกิดขึ้นในยุคนี้ เรียกว่า ยุคปรัชญาอุปนิษัท ซึ่งถือว่ามีความแท้จริงอยู่สิ่งเดียว คือ พรหมมัน พระเวทนี้ แบ่งออกเป็น ๔ คือ ฤคเวท ยชุรเวท สามเวท และอาถรรพเวท^{๙๕} โดยพราหมณ์ เป็นผู้แต่งคัมภีร์ขึ้นใช้แสดงตนว่า เชี่ยวชาญในพระเวททั้ง ๔ ยกย่องตนเองเป็นชนชั้นวรรณะสูง ส่วนนักปกครองซึ่งเป็นนักรบ ตั้งตนเป็นวรรณะกษัตริย์ ประชาชนส่วนใหญ่ทำกิจกรรม ค้าขายเป็นวรรณะไวศยะ (แพศย์) ส่วนผู้ขายแรงงาน ทาส คนที่พ่ายแพ้สงคราม จัดอยู่ในวรรณะต่ำสุด คือ ศูทร

บัณฑิตเนหรั^{๙๖} ให้ความเห็นว่า เจ้าชายสิทธัตถะ ซึ่งเกิดในตระกูลกษัตริย์ ทรงเห็นว่า พวกพราหมณ์ผูกขาดเอกลิทธิทั้งด้านการปกครอง การศาสนา และประชาชน เกินขอบเขตไปมาก ต่อมาเมื่อพระองค์ปฏิบัติความเพียรจนสำเร็จเป็นพระพุทธรเจ้า ประชาชนให้การต้อนรับด้วยความปิติยินดี ถึงแม้พระพุทธรศาสนาจะเป็นเสียงนหนามของพราหมณ์ แต่เพราะเป็นศาสนาที่เข้าได้กับคนส่วนใหญ่ ไม่จำกัดวรรณะ ซึ่งเรื่องเกี่ยวกับวรรณะนี้ พระพุทธรองค์ตรัสว่า “เหล่าสัตว์มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย ฉะนั้น วรรณะทั้งปวงที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมตกนรก วรรณะทั้งปวงจะบริสุทธีได้ เพราะการได้ประพฤติธรรม”^{๙๗}

ศาสนาทุกศาสนาในโลก เกิดขึ้นมาจากความเสื่อมทรามของสังคมในยุคสมัยนั้น ศาสนาพุทธก็เช่นกัน เกิดในประเทศอินเดียท่ามกลางความเร่าร้อนของการบูชายัญที่พราหมณ์เรียกว่า เป็นสันติธรรม^{๙๘} องค์ศาสดาจึงต้องบังเกิดขึ้นเพื่อดำเนินการปฏิรูปสังคมโดยเห็นแก่ประโยชน์สุขของมหาชน^{๙๙}

๒.๖ พุทธรศาสนาเจริญรุ่งเรืองในอินเดียหลังพุทธรปรินิพพาน

---

^{๙๕} สมัคร บุราวาศ, พุทธรปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม บริษัทเคล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖.

^{๙๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

^{๙๗} พุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๔๓๗/๒๕๔.

^{๙๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธรศาสนาในอารยธรรมโลก, หน้า ๑๔

^{๙๙} สมัคร บุราวาศ, พุทธรปรัชญา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศยาม, ๒๕๕๗), หน้า ๒๑.

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ศาสนาพุทธอยู่ในภาวะ
เจริญ และทรุดอันเกิดจากนับถือศาสนาของเจ้าผู้ครองแผ่นดินเป็นหลัก ดังนั้น
ความเจริญของศาสนาพุทธ หลังพระพุทธปรินิพพานแล้ว สามารถแบ่งได้
เป็น ๓ ยุค^{๑๐๐}

ยุคที่ ๑ ยุคพระเจ้าอโศกมหาราช (Ashok พ.ศ. ๒๔๐ - ๓๑๒)

ในสมัยพระเจ้าอโศกเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นช่วงเวลาพระพุทธองค์
ทรงดับขันธปรินิพพานแล้วเป็นเวลา ๒๒๒ ปี (พ.ศ. ๒๒๒) ก่อนที่พระเจ้าอโศกจะ
เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ มีความโหดเหี้ยม และดุร้ายเป็นอย่างมาก ผู้ใดขัดคำสั่ง
กระด้างกระเดื่อง พระองค์สั่งให้ฆ่าเสีย ด้วยเหตุนี้จึงได้รับฉายาว่า จันหาโศก
(อโศกผู้ดุร้าย) ต่อมาเมื่อไปรบที่แคว้นกาลิงคะ มีผู้คนบาดเจ็บล้มตายมาก เกิดสลด
สังเวชใจในบาปกรรมที่ทำ และเปลี่ยนใจอยากแสวงหาสัจธรรม หลังจากเมื่อได้ฟัง
ธรรมจากสามเณรนิโครธ เกิดความเลื่อมใสศรัทธาอย่างแรงกล้า ในที่สุดสามารถ
เข้าถึงพระรัตนตรัยได้ จนถึงปี พ.ศ.๒๗๐ พระองค์ทรงดำเนินนโยบาย “ธรรมวิชัย”
อุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์โดยสร้างวิหาร (วัด) ๘๔,๐๐๐ แห่ง เป็นศูนย์กลางการศึกษา
บำรุงความสุข และศีลธรรมของประชาชนด้วยการสร้างสาธารณูปโภค ทรงทำศิลา
จารึกสอนธรรมแก่ประชาชน

และมีเหตุการณ์ที่สำคัญยิ่งในปี พ.ศ. ๒๓๕ คือ ทรงอุปถัมภ์การทำสังคายนา
พระพุทธศาสนา ครั้งที่ ๓ พร้อมส่งสมณทูต ๙ สายไปประกาศพระศาสนาในแดน
ห่างไกล นับได้ว่าพระองค์เป็นอัครศาสนูปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างเอกอนันต์ จน
ได้รับสมญานามว่า “ธรรมาโศก” (อโศกผู้ทรงธรรม) พระองค์ทรงสร้างมหาสถูป
สาญจี เป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และทรงสร้างสัญลักษณ์ประเภทงาน
ประติมากรรมบอกเล่าพุทธประวัติไว้มากมายที่มหาสถูปนี้

---

^{๑๐๐}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก,
หน้า ๓๔ - ๓๘.

ยุคที่ ๒ ยุคพระเจ้ากนิษกะ (Kanishka พ.ศ. ๖๒๑ - ๖๔๔)

พระองค์ทรงเป็นอัครศาสนูปถัมภ์ในพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนานิกายมหายาน แต่พระองค์ก็ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอย่างมาก ทรงสร้างวัด เจดีย์วิหาร ทรงให้เสรีภาพการนับถือศาสนาแก่ประชาชน และพระพุทธศาสนานิกายมหายานได้แผ่ขยายไปสู่เอเชียกลาง และไปยังจีนอย่างรวดเร็ว นิกายมหายานรุ่งเรืองมากในยุคของพระเจ้ากนิษกะนี้

ยุคที่ ๓ ยุคพระเจ้าหรรษะ (Harsha พ.ศ. ๑๑๔๙ - ๑๑๙๑)

พระเจ้าหรรษะ พระองค์ทรงฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองอีกครั้งหลังถูกทำลายโดยพระเจ้าศคางกะ แห่งฮินดูนิกายไศวะ พระเจ้าหรรษะทรงทำให้ประทีปของพระพุทธศาสนาในอินเดียสว่างขึ้นอีกครั้งหนึ่งเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ด้วยการดำเนินนโยบายด้านศาสนาคล้ายอย่างพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา ส่งเสริมเสรีภาพในการนับถือศาสนา พระองค์อุปถัมภ์มหาวิทยาลัยนาถนาทำให้เป็นศูนย์กลางในการสอนวิชาพุทธศาสนา และศิลปะวิทยาการต่าง ๆ อย่างมากมาย จนทำให้ชาวฮินดูขัดเคืองว่า พระองค์บำรุงศาสนาพุทธมากกว่าฮินดู พระองค์ทรงส่งเสริมให้คณะสงฆ์ และนักศึกษาจากทั่วสารทิศหลั่งไหลมาศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาถนาแห่งนี้^{๑๐๑} นับได้ว่า พระเจ้าหรรษะ เป็นกษัตริย์ของชาวพุทธองค์สุดท้ายของอินเดีย

๒.๗ มूलเหตุของการสร้างงานพุทธศิลป์

นับแต่สมัยที่มีการสร้างวิหารหรือวัด โดยเริ่มจากพระเจ้าพิมพิสาร ถวายอุทยานเวฬุวัน ให้เป็นอารามของพระพุทธเจ้า^{๑๐๒} และพระพุทธองค์ทรงรับพระเวฬุวัน เป็นวัดแห่งแรกในพุทธศาสนา^{๑๐๓} โดยถือว่า การสร้างวัดเป็นการบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ คือ ทานมัย ได้แก่ บุญอันสำเร็จด้วยการบริจาคทานที่ประกอบด้วยจิตศรัทธาอันเป็นกุศล ต่อมาเมื่อมีการเพิ่มเติมสิ่งก่อสร้างที่เป็นความจำเป็นสำหรับการใช้สอย เพื่อสะดวกในการประพฤติพรหมจรรย์ของพระภิกษุ การก่อสร้างจึงเป็น

---

^{๑๐๑} จารุวรรณ พึ่งเทียร, **พุทธศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๖๒.

^{๑๐๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๒.

^{๑๐๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๙/๗๑.

เรื่องของงานด้านสถาปัตยกรรม ซึ่งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เรียกว่า “นวกรรม”^{๑๐๔}

ส่วนการประดับตกแต่ง เป็นการเพิ่มความสวยงามวิจิตรพิสดารมากขึ้น คือ งานประติมากรรม และงานจิตรกรรม คือ งานเขียนภาพ บอกเล่าเหตุการณ์เรื่องราว ชาดกต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา เช่น ภาพวาดบนผนังถ้ำ เป็นต้น ดังนั้น วัดจึงกลายเป็นที่รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติที่ได้รับการทำนุบำรุงรักษา และเป็นบ่อเกิดแห่งความศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนทั่วไปตั้งแต่อดีตกาลจนถึงปัจจุบัน

การสร้างปูชนียวัตถุที่เป็นรูปธรรม สามารถสัมผัสจับต้องได้ ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมากขึ้น โดยเฉพาะจะไม่ยึดเพียงนามธรรมที่ไม่มีตัวตนแต่เพียงด้านเดียว ที่เหล่าพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ มีความรู้สึกที่ “ธรรมะ” เป็นสิ่งที่เข้าใจได้ยาก สร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นได้ยาก ดังนั้น จึงมีการสร้างงานพุทธศิลป์ขึ้นไว้ใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ อันเป็นทางด้านรูปธรรมโดยผ่าน “สื่อสัญลักษณ์” ต่าง ๆ ที่มีจุดหมายเพื่อดำรงรักษาความศรัทธาหรือสร้างความเชื่อมั่น เพื่อให้เข้าถึงหลักธรรมในพระพุทธศาสนามากขึ้น หรือเพื่อเข้าถึงการหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏ คือ เกิด แก่ เจ็บ ตาย

การนำเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา มาสร้างสรรค์เป็นงานศิลปะ นับเป็นวิธีการหนึ่งของการบันทึกเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ คติความเชื่อ ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี ของคนในแต่ละยุคสมัย ซึ่งนอกเหนือจากเป็นการปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรมทางอ้อมให้แก่คนในสมัยนั้น ๆ ช่างผู้สร้างงานพุทธศิลป์ยังได้สอดแทรกคติธรรม ข้อคิดหรือหลักธรรมต่าง ๆ ลงในงานพุทธศิลป์ที่ได้รับการสร้างสรรค์ผ่านภูมิปัญญาของตนแล้วไว้ให้ชนรุ่นหลังได้ศึกษาเรียนรู้อีกด้วย

---

^{๑๐๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๐๘/๑๑๙.

การสร้างพุทธเจดีย์ในประเทศอินเดีย

ในสมัยพุทธกาล พระเจ้าปเสนทิโกศล ประทับนั่งสนทนาธรรมอยู่กับ พระพุทธองค์ด้วยความเคารพอย่างสูงยิ่ง เมื่อขอแลกกลับทรงลุกจากที่ประทับ ถวาย กระทบกระทั่งกันแล้วเสด็จออกไป พระพุทธองค์ได้ตรัสกับภิกษุในที่นั่งนั้นว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศลนี้ ทรงตรัสธรรมเจดีย์ เธอทั้งหลายจงเรียนธรรมเจดีย์ จงทรง จำธรรมเจดีย์ไว้ เพราะธรรมเจดีย์ประกอบด้วยประโยชน์ เป็นอาทิพรหมจรรย์”^{๑๐๕} ธรรมเจดีย์ในที่นี้ คือ พระวาจาที่เคารพพระธรรม เพราะเมื่อกระทำความเคารพใน พระรัตนหนึ่ง คือ เคารพในพระพุทธเจ้า ก็ย่อมเป็นการทำความเคารพในพระธรรม และในพระสงฆ์^{๑๐๖} อาทิพรหมจรรย์ คือ พระบรมศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณที่ ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจเป็นผู้มีพื้นฐานของชีวิตที่ประเสริฐ

อีกเหตุการณ์หนึ่งในแคว้นวัชชี พระพุทธองค์ได้ตรัสสรรเสริญพวกเจ้าวัชชีที่ ไม่ผิดคร่ำครวญใจกุลสตรีให้มาร่วมเสพด้วยว่า “พวกเจ้าวัชชีนี้ สักการะ เคารพ นับถือ บูชาเจดีย์ในแคว้นของตน และไม่ละเลยการบูชาอันชอบธรรมที่จะพึงมีต่อเจดีย์ เหล่านั้นมิให้เสื่อมสูญไป ซึ่งประกอบไปด้วยยอปริหานิยธรรม ๗ คือ ธรรมอันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม มีแต่เจริญ”^{๑๐๗} ดังนั้น คำว่า เจดีย์ของพระพุทธองค์จึงหมายถึง การกระทำด้วยความสุจริตประกอบด้วยคุณธรรม ไม่มีเรื่องของวัตถุใดๆ มา เกี่ยวข้อง ส่วนที่เป็นเรื่องของวัตถุอันเป็นของฝ่ายโลกิยนั่น พระองค์ตรัสเพื่อใช้ เปรียบเทียบในการสอน หรือตรัสถึงเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น พระพุทธองค์ตรัสให้ ภิกษุสร้างสถูป (สิ่งก่อสร้างเพื่อใช้บรรจุของควรรบูชา) เพื่อบรรจุอัฐิของท่านพาหิ ยะ^{๑๐๘} เป็นต้น

ในพระไตรปิฎกได้แสดงข้อความถึง เจดีย์ที่เป็นรูปของวัตถุอยู่บ้าง คือ ก่อนที่พระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพานระหว่างต้นสาละ ณ เมืองกุสินารา หมู่เทวดาและมนุษย์ต่างพร้อมใจกันบูชาพระพุทธองค์ด้วยเครื่องสักการะต่าง ๆ

---

^{๑๐๕} อาทิพรหมจรรย์ คือ พระบรมศาสดาผู้ประกอบด้วยองค์คุณที่ข้ามความสงสัยแล้ว ปราศจากความแคลงใจ เป็นผู้มีพื้นฐานของชีวิตที่ประเสริฐ ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘.

^{๑๐๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๔/๔๕๘.

^{๑๐๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๘๐ - ๘๑.

^{๑๐๘} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๘๗.

เพราะคิดว่า นับแต่ขึ้นไป จะไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าอีกแล้ว พระอานนท์ได้กราบทูลถึงความรู้สึกเช่นนี้ของหมู่เทวดาและมนุษย์ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า มีสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง^{๑๐๙} ที่พุทธบริษัททั้งหลายควรระลึกถึง คือ

- ๑) สถานที่ประสูติ
- ๒) สถานที่ตรัสรู้
- ๓) สถานที่ทรงแสดงปฐมเทศนา
- ๔) สถานที่ดับขันธปรินิพพาน

เป็นสถานที่ที่พุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ควรไปสักการบูชา ผู้ใดได้จาริกไปยังเจดีย์ มีจิตเลื่อมใส เมื่อตายแล้ว ผู้นั้นจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^{๑๑๐}

ในลำดับถัดมา พระพุทธองค์ตรัสถึงการสร้างสถูปถวายแก่บุคคลว่า “อานนท์ ฐูปารหบุคคล คือ ผู้ควรสร้างสถูปถวายมี ๔ จำพวก คือ

- ๑) พระตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นฐูปารหบุคคล
- ๒) พระปัจเจกพุทธเจ้า เป็นฐูปารหบุคคล
- ๓) พระสาวกของพระตถาคต เป็นฐูปารหบุคคล
- ๔) พระเจ้าจักรพรรดิ เป็นฐูปารหบุคคล

บุคคลดังกล่าวนี้ เป็นบุคคลพิเศษ สมควรแก่การสร้างพระสถูปบรรจุอัฐิธาตุไว้ สำหรับการสักการบูชากราบไหว้ของผู้มีจิตศรัทธาเลื่อมใส พระพุทธองค์ตรัสขยายความว่า ชนเป็นอันมากทำจิตให้เลื่อมใส ด้วยคิดว่า นี่เป็นสถูปของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น นี่เป็นสถูปของพระปัจเจกพุทธเจ้า นี่เป็นสถูปของพระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า พวกเขาทำจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น หลังจากตายแล้ว จะไปเกิดในสุคติ โลกสวรรค์. . .”^{๑๑๑}

หลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานได้ ๗ วัน พวกมัลลกะษัตริย์ ได้ทำพิธีถวายเพลิงพระบรมศพของพระองค์จนสำเร็จเรียบร้อย ข้าราชการปรินิพพาน และการถวายเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้าได้แพร่ไปยังบรรดาเมืองต่าง ๆ ทั้งที่เมืองของพระประยูรญาติ และเมืองที่พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปเผยแผ่ศาสนา ต่างส่ง

^{๑๐๙} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๒/๑๕๐.

^{๑๑๐} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๓/๑๕๑.

^{๑๑๑} ที่.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๕๓.

ทูตไปยังกุงสินาราทเพื่อขอพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า โดยกล่าวเป็นทำนองเดียวกันว่า “พวกตนต้องการพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า เพื่อจะได้สร้างพระสถูปบรรจุ และเป็นเครื่องเคารพบูชา” โดยมีโทณะพราหมณ์ คือ พราหมณ์ผู้ใหญ่เป็นที่เคารพนับถือของกษัตริย์ทั้งหลาย (เป็นผู้สร้างตุมพสถูป บรรจุพระนาถองที่ใช้ดวงพระบรมธาตุ) เห็นเหตุการณ์ซึ่งส่อเค้าว่า จะเกิดความไม่สงบขึ้นจึงกล่าวกับคณะทูตเหล่านั้นว่า “ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระพุทธเจ้าของพวกเราทรงถือหลักขันติธรรม ไม่ควรที่จะประหัตประหารกัน ขอให้ทุกฝ่ายพร้อมใจกันแบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ออกเป็น ๘ ส่วน พระสถูปจะได้แพร่กระจายไปยังทิศต่าง ๆ เพราะมีประชาชนจำนวนมากเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า”^{๑๑๒}

ดังนั้น จึงตกลงกันให้โทณะพราหมณ์ เป็นผู้แบ่งพระบรมสารีริกธาตุ ภายหลังกษัตริย์กรุง โมริยะแห่งเมืองปิพลิวัน ส่งทูตมาขอแบ่งส่วนพระบรมสารีริกธาตุบ้าง แต่เมื่อมาถึงการแบ่งพระบรมสารีริกธาตุได้เสร็จสิ้นไปแล้ว เจ้ามัลละจึงมอบพระสร้งคาร (เถ่าถ่าน) ให้ไป กษัตริย์กรุงโมริยะจึงนำไปบรรจุในสถูปที่ทรงสร้างไว้ สำหรับสักการบูชาที่เมืองของตน รวมเป็นพระสถูปที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ๘ แห่ง พระสถูปที่บรรจุพระนาถองเป็นแห่งที่ ๙ และพระสถูปที่บรรจุพระอังคารเป็นแห่งที่ ๑๐ เหล่านี้^{๑๑๓} จึงเป็นการสร้างพระสถูปที่มีปรากฏให้เห็นเป็นวัดอุธธาตุ

สำหรับเจดีย์ที่เป็นวัดอุธที่สร้างขึ้นเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าโดยตรง มี ๔ ประเภท^{๑๑๔}

๑) ธาตุเจดีย์ คือ เจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังเสด็จดับขันธปรินิพพาน และมีพุทธด้ารัสให้สร้างสถูปไว้ที่ทางใหญ่ ๔ แพร่ง

๒) บริโภคเจดีย์ คือ สังเวชนียสถาน ๔ แห่งที่พระพุทธองค์ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และเสด็จดับขันธปรินิพพาน ต่อมาได้เพิ่มสถานที่ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าอีกเช่น สถานที่ที่พระพุทธเจ้าแสดงยมกปาฏิหาริย์ สถานที่

^{๑๑๒} ดุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๓๗/๑๗๘ - ๑๗๙.

^{๑๑๓} ชู.อป. (ไทย) ๓๒/๒๐/๗๒๔.

^{๑๑๔} กรมศิลปากร, **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มรินทร์ พรินต์ติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๓๕.

บรรจุมหาเศวตฉัตร (เก้า) สถานที่ถวายเพลิงพระสรีระ สถานที่บรรจุพระอัฐิใช้ดวงพระบรมสารีริกธาตุ สถานที่รับพันธุพระศรีมหาโพธิ์ไปปลูก ณ ที่ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังนับบริหารเครื่องใช้ของพระพุทธเจ้า เช่น บาตร จีวร ฆ้องกรก เสนาสนะ เตียง ตั่ง กุฏิ วิหาร เข้าไว้ในบริโศกเจดีย์ด้วย

๓) **ธรรมเจดีย์** คือ เจดีย์บรรจุพระธรรม ได้แก่ จารึกพระพุทธรูป เช่น อริยสัจ ปฏิจจนสมุปบาท เป็นต้น ลงในใบลาน แล้วนำไปบรรจุไว้ในเจดีย์ ต่อมาภายหลังเมื่อมีการจารึกพระธรรมเป็นตัวอักษรแล้ว จึงนับพระไตรปิฎกเข้าเป็นธรรมเจดีย์ด้วย

๔) **อุทเทสิกเจดีย์** ได้แก่ พุทธเจดีย์อย่างอื่นที่นอกเหนือจากเจดีย์ ๓ อย่างข้างต้น สร้างอุทิศพระพุทธเจ้าหรือสร้าง เพื่อเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ได้แก่ ธรรมจักร รอยพระบาท พระพุทธรูป ที่สร้างด้วยถาวรวัตถุเช่น เงิน ทอง แก้ว มณี ศิลา โลหะ ดิน ปูน หรือไม้^{๑๑๕} เป็นต้น

๒.๘ คุณสมบัติและประเภทงานพุทธศิลป์

งานพุทธศิลป์ โดยหลัก ๆ แล้วประกอบด้วย

๑. งานสถาปัตยกรรม คือ ส่วนของงานก่อสร้าง เช่น วัด วิหาร เจดีย์ เป็นต้น

๒. งานประติมากรรม คือ ส่วนของงานประดับตกแต่ง และพระพุทธรูป เป็นต้น

๓. งานจิตรกรรม คือ งานประเภทภาพเขียน บอกเล่าเหตุการณ์ในพระพุทธศาสนาเป็นตอน ๆ เช่น เล่าเรื่องชาดก เป็นต้น และรวมถึงการจารึกอักษรลงใบลาน ในคัมภีร์ หรือภาพประกอบที่ช่วยเสริมแต่งให้งานพุทธศิลป์นั้น ๆ สมบูรณ์ขึ้น

งานศิลป์ที่สร้างขึ้นเพื่อพระพุทธศาสนา จะมีคุณค่ามากหรือน้อยเพียงไร ย่อมขึ้นอยู่กับตัวของช่างผู้ทำงานศิลปกรรมว่า ศึกษาเรื่องราวในพุทธประวัติ, ศึกษาในหลักธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ว่าลึกซึ้งหรือไม่ และตัวของช่างมีฝีมือ,

---

^{๑๑๕} พระมหาสมชาย ทีปภาโส (บุญเกลี้ยง), **ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุในสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท ๒๑ เซ็นต์จูรี จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๔๕ - ๔๖.

มีประสบการณ์มากเท่าใด หากมีคุณสมบัติพร้อม ผลงานที่ได้ย่อมมีคุณค่า โดยมีย
องค์ประกอบสำคัญอยู่ ๒ ส่วน^{๑๑๖} คือ

๑) รูปทรง (Figure) คือ ส่วนที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ วัสดุ และทัศนธาตุต่าง ๆ
ที่สัมผัสได้ด้วยประสาทตา

๒) เนื้อหา (Matter) คือ ส่วนที่เป็นนามธรรมที่รับรู้ได้ด้วยความรู้สึกนึกคิด
ผ่านทางรูปทรง เช่น เรื่องราว (Story) อารมณ์ (Feeling) และสัญลักษณ์
(Symbol)

อารีย์ สุทธิพันธุ์ แสดงข้อความเพิ่มเติมว่า นอกจากคุณสมบัติทั้ง ๒ ประการ
ข้างต้นแล้ว งานพุทธศิลป์ที่งดงามอย่างมีคุณค่า ควรมีคุณสมบัติอีก ๕ ประการ^{๑๑๗}
คือ

- ๑) คุณสมบัติที่แท้จริงในตัวของงานพุทธศิลป์
- ๒) คุณสมบัติในการดำรงอยู่ของงานพุทธศิลป์
- ๓) คุณสมบัติที่ให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น
- ๔) คุณสมบัติที่ส่งเสริมให้คิดถึงสิ่งอื่น
- ๕) คุณสมบัติที่มีความสมบูรณ์ในตัวเอง

**๑) คุณสมบัติที่แท้จริงในตัวของงานพุทธศิลป์ มีความพิเศษเพิ่มอีก
๓ ประการ คือ**

๑.๑. ทางกายภาพภายใน ได้แก่ วัสดุที่นำมาใช้ประกอบกับวิธีที่ผสมผสาน
กันทำให้เกิดเป็นผลงานชิ้น ซึ่งมุ่งหมายถึง คุณสมบัติ และคุณค่าของวัสดุที่ทำให้ผู้พบ
เห็นตระหนักในคุณค่าของสิ่งที่ตนรับรู้ นั่น และถ้าผู้พบเห็น พบว่าวัสดุที่ใช้ชิ้นชำรุด
กะเทาะ เสียหายส่วนใดส่วนหนึ่งก็จะเกิดความรู้สึกร่วม เสียหาย และหวงแหน

๑.๒ ทางความรู้สึกกายภาพที่แสดงให้เห็น ได้แก่ อริยาบถของพระพุทธรูป
จะแสดงท่าทางเฉพาะแบบ ไม่แสดงความรู้สึกต่อเนื้อเรื่องแก่ผู้พบเห็น เมื่อเราเห็น

---

^{๑๑๖} ชะลูด นิยมเสมอ, การเข้าถึงศิลปะในงานจิตรกรรมไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
อมรินทร์ พรินต์ ดิงกรุ๊ป, ๒๕๓๒), บทนำ.

^{๑๑๗} อารีย์ สุทธิพันธุ์, ศิลปะกับมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘), หน้า ๗๖.

พระพุทธรูปอยู่ในท่านั่ง ก็มีความรู้สึกว่ามันจริง ๆ จะยืนไม่ได้หรือเห็นพระพุทธรูปยืน ก็มีความรู้สึกยืนเท่านั้นหรือเห็นพระพุทธรูปก้าวเดิน ก็รู้สึกเห็นเดินจริง ๆ เพราะตำแหน่งของอวัยวะ ท่าทางมีความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ (ดูไม่ขัดตา)

๑.๓ ทางความหมายต่อชุมชน ได้แก่ ผลงานที่เกี่ยวกับพิธีทางศาสนา ทางความเชื่อ และการแสดงพื้นเมือง คุณสมบัติตามความหมายนี้เมื่อผู้พบเห็นรับรู้แล้วก็จะรู้สึกต่อเนื่องในจิตใจ เสริมสร้างศีลธรรม และเกิดความสามัคคีในทางอ้อม

๒) คุณสมบัติในการดำรงอยู่ของงานพุทธศิลป์ หมายถึง งานพุทธศิลป์ที่ดีต้องมีตำแหน่งในการติดตั้งที่แน่นอน มีขนาดสูงต่ำเหมาะสม มีมุมมองงามมากที่สุด มุมใดมุมหนึ่ง ส่วนมุมอื่น ๆ เป็นเพียงส่วนประกอบ และต้องเกี่ยวข้องกับตำแหน่งแสง และเงาที่ตกทอดลงบนผลงานนั้นด้วยมุมที่เหมาะสม

๓) คุณสมบัติที่ให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น ยิ่งดูยิ่งประทับใจ หมายถึง งานพุทธศิลป์จะต้องก่อให้เกิดความรู้สึกประทับใจมากยิ่งขึ้น ขึ้น ตัวอย่างเช่น เมื่อเราเข้าไปในโบสถ์มองเห็นพระประธาน ครั้งแรกมีความรู้สึกประทับใจอย่างไร และภายหลังได้เข้าไปชมอีกก็มีความรู้สึกประทับใจเพิ่มขึ้น ยิ่งพิศยังเพิ่มความซาบซึ้ง ยิ่งดูนานมากขึ้นยิ่งมีความรู้สึกน่าเลื่อมใสในคุณค่าของวัสดุ คุณค่าของรูปทรง และคุณค่าทางศิลปกรรม ผลงานนั้นจึงถือได้ว่ามีคุณค่าทางความรู้สึกเพิ่มขึ้น และเป็นความรู้สึกได้เฉพาะบุคคล

๔) คุณสมบัติที่ส่งเสริมให้คิดถึงสิ่งอื่น หมายถึง งานพุทธศิลป์นั้น จะต้องก่อให้เกิดความคิดเปรียบเทียบกับผลงานอื่น ๆ ที่เคยพบเคยเห็นมา ปลูกเร้าให้คิดถึงคุณค่าพร้อมกับให้ความรู้สึกว่าได้มีส่วนร่วมกับผลงานทางศิลปะที่เห็นอยู่ตรงหน้านั้น ถือได้ว่า เป็นความรู้สึกทางสุนทรียภาพเฉพาะตนได้อีกอย่างหนึ่ง

๕) คุณสมบัติที่มีความสมบูรณ์ในตัว หมายถึง งานพุทธศิลป์นั้น จะต้องมีความสมบูรณ์ลงตัวในรูปทรงและเรื่องราว ไม่สามารถจะแยกส่วนประกอบชิ้นใดชิ้นหนึ่งออกได้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า ประเทศอินเดียนั้น มีอาณาเขตกว้างขวาง เมื่อมีการสร้างศิลปวัตถุทางศาสนาขึ้น แม้จะอยู่ในช่วงเวลาร่วมสมัยกัน แต่ต่างก็มีแบบแผนพื้นเพทางวัฒนธรรมแตกต่างกันไป ศิลปวัตถุเช่น สถูปก็มีการพัฒนาจากเนินดินฝังศพธรรมดา หรือบรรจุอัฐิธาตุคนสำคัญในสมัยโบราณ แต่เมื่อมาสร้างพระสถูปเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า จึงได้มีการพัฒนารูปแบบจากเดิมด้วยการเพิ่มฐานที่บรรจุองค์พระสถูปให้สูงขึ้น เพิ่มจำนวนฉัตรปกเหนือแทนบุชา (ธรรมิกา) เพิ่มความสูงซึ่งแต่เดิมเป็นรูปโอคว่ำขึ้นเป็นทรงกระบอก มีการประดับลวดลายที่เป็นสัญลักษณ์แสดงหลักแห่งปรัชญาธรรมต่าง ๆ มากมาย และมีความสวยงามขึ้น^{๑๑๘} สมัยถัดมา เมื่อมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้น จึงมีการนำองค์พระพุทธรูปมาประกอบที่องค์พระสถูปนั้นด้วย^{๑๑๙} บรรดาศิลปวัตถุต่าง ๆ ที่เป็นทั้งพระสถูป (สิ่งก่อสร้างเพื่อใช้บรรจุของควรบูชา) และเจดีย์ (บุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา) จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง

---

^{๑๑๘} กองพุทธศาสนศึกษา, ประวัติความสำคัญของการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, หน้า ๘๑.

^{๑๑๙} พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตญาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, หน้า ๑๖๔.

บทที่ ๓ พุทธศิลป์และการสร้างสรรค์พุทธศิลป์ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในบทนี้ จะศึกษาประวัติศาสตร์การเผยแผ่ของพระพุทธศาสนาเข้ามาสู่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ซึ่งเป็นภูมิภาคส่วนใหญ่ของประชาคมอาเซียน ศึกษาพัฒนาการงานพุทธศิลปะศึกษาความสัมพันธ์ของพระพุทธศาสนา พุทธศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น รวมทั้งวิเคราะห์บทบาทของพุทธศาสนากับระบบคุณค่าของคนในสังคม การจัดการพุทธศิลปะตามกระแสสังคมโลกาภิวัตน์ในภูมิภาคนี้ โดยจะแสดงถึงพุทธศาสนาในมิติทางประวัติศาสตร์ ความสำคัญและอิทธิพลต่อระบบคุณค่าทางสังคม รูปแบบและความโดดเด่นของพุทธศิลปะที่มีความสำคัญเชิงอารยธรรมในพื้นที่ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีหัวข้อการนำเสนอ คือ พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พุทธศิลปะในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๓.๑ พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๓.๑.๑ ประวัติศาสตร์ทางสังคม และวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หรือเอเชียอาคเนย์ เป็นอาณาบริเวณที่ได้รับอิทธิพลประเพณีวัฒนธรรมจากอินเดียและจีน ตามสภาพภูมิศาสตร์ ทั้งรับวัฒนธรรมตะวันตกตามเส้นทางการค้าสำคัญระหว่างคนยุโรปกับคนเอเชีย ฝ่ายสัมพันธมิตรในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง คือสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ เป็นผู้ตั้งชื่ออาณาบริเวณนี้ ซึ่งประกอบด้วย พม่า ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ และอินโดนีเซีย โดยในเวลานั้น ไม่นับรวมหมู่เกาะฟิลิปปินส์ เพื่อความชัดเจนทางภูมิศาสตร์ในการทำสงครามกับกองทัพญี่ปุ่น ตั้งแต่นั้นมาดินแดนแห่งนี้ จึงมีชื่อเรียกกันอย่างแพร่หลายในระดับโลก^๑

^๑ สุเจน กรรพฤทธิ์และสิทธา เลิศไพฑูรย์ศิริ (บรรณาธิการ), **อุษาคเนย์ที่รัก My dear Southeast Asia**, กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓ (อัดสำเนา).

ปัจจุบันนี้ ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประกอบด้วยประเทศเอกราช ๑๑ ประเทศที่รวมกันเรียกว่าประชาคมอาเซียน คือ มัยันมาร์(พม่า) ไทย ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย บรูไน ฟิลิปปินส์ และติมอร์ ตะวันออก อย่างไรก็ตาม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นดินแดนที่มีลักษณะเฉพาะทางอัตลักษณ์ของผู้คน และวัฒนธรรมมีอารยธรรมที่เป็นของตัวเองมาเนิ่นนาน ผสมผสานกับความสามารถในการปรับตัวเลือกรับวัฒนธรรม ที่เข้ามาจากกระแสการเปลี่ยนแปลงสังคมและการเมือง โลกทำให้อาณาบริเวณนี้ ยังคงไว้ซึ่งอารยธรรมอันมีเสน่ห์และมีลักษณะเฉพาะเอาไว้ได้เสมอมา

แม้ว่าการรับรู้ถึงการมีอยู่ของบรรดารัฐต่าง ๆ เหล่านี้ จะเกิดจากผู้คนนอกพื้นที่อื่น ๆ โดยเรียกรัฐต่าง ๆ เหล่านี้รวม ๆ กันว่า ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่ภูมิภาคนี้ประกอบไปด้วยรัฐหลายรัฐที่ดูเหมือนมีรากฐานทางวัฒนธรรมท้องถิ่นคล้าย ๆ กัน เช่น ภาษา ความเชื่อ การดำรงชีวิต ประกอบกับการเป็นอาณาบริเวณตรงกลางที่รับเอาวัฒนธรรมของจีนและอินเดียเข้ามา มีอิทธิพลในการเมือง การปกครอง และโครงสร้างทางสังคมจนดูเหมือนว่า รัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แทบจะไม่มี ความแตกต่างกันในด้านสังคมและวัฒนธรรมเลย ซึ่งแท้จริงนั้นเป็นการรับรู้ที่ไม่ถูกต้องเสียทีเดียว เพราะในความเป็นจริง เราไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าผู้คนทั้งภาคพื้นทวีปและภาคพื้นสมุทร รวมไปถึงหมู่เกาะน้อยใหญ่ในดินแดนนี้ ต่างก็มีวัฒนธรรมเฉพาะของตนเองมาก่อนอย่างเนิ่นนานแล้ว แต่เกิดจากความสามารถในการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมดั้งเดิมของแต่ละรัฐกับวัฒนธรรมใหม่ที่แพร่เข้ามาภายหลัง^๒

ดังนั้น หากจะอธิบายรูปแบบของสังคมวัฒนธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงไม่สามารถอธิบายในลักษณะที่ลดทอน ตัดทอนหรืออธิบายในบริบทภาพรวมของภูมิภาคนี้ให้มีลักษณะที่เป็นเนื้อเดียวกันได้ ดังนั้น คำว่า วัฒนธรรมหรืออารยธรรมเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงไม่ได้หมายรวมเอา

---

^๒ พระมหาเสวีชน นริสสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน : เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๗๗.

วิถีชีวิตของผู้คนทั้งสี่ฐานพื้นที่ที่เรียกว่า “เอเชียตะวันออกเฉียงใต้” นี้ไว้ทั้งหมด แต่ในความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ สภาพอากาศ สิ่งแวดล้อมและผู้คนที่มีความแตกต่างกัน ทั้งด้านเชื้อชาติภาษาและความเชื่อ ตลอดจนการเลือกรับนับถือศาสนาของกลุ่มคนภายใต้รัฐชาติ ทำให้ต้องอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นแบบแยกไปตามบริบทประวัติศาสตร์ของแต่ละรัฐชาติมากกว่า จึงจะสามารถที่จะศึกษาได้จนในปัจจุบันความแตกต่างหลากหลายเหล่านี้เอง เป็นเรื่องที่ทำให้ผู้คนที่เกี่ยวข้อง และพยายามศึกษาผู้คนในดินแดนแห่งนี้สับสนในเรื่องของภาษาวัฒนธรรมและความคิด ความเชื่อทางศาสนา เพราะมาจากการพยายามอธิบายในแบบองค์รวมทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วส่วนผสมอื่น ๆ ที่อยู่ในลักษณะทางกายภาพ เช่น หน้าตาและสีผิวของผู้คนบนภูมิภาคนี้ ทั้งบนภาคพื้นสมุทรและภาคพื้นทวีปนั้น ไม่ได้มีความแตกต่างกันมาก

หากมองภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นสี่ฐานของแผ่นดิน และผืนน้ำก้อนใหญ่ จะพบว่าภูมิภาคแห่งนี้ มีความหลากหลายของลักษณะทางภูมิศาสตร์เป็นอย่างมาก อาจแบ่งการอธิบายถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันได้สองส่วนใหญ่ ๆ คือ ส่วนที่เป็นภาคพื้นทวีปหรือผืนแผ่นดินใหญ่ และส่วนที่เป็นภาคพื้นสมุทรหรือหมู่เกาะ ผืนแผ่นดินใหญ่ ทางทิศเหนือจรดบริเวณทะเลสาบเตียนฉือที่เมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน (จีน) ทางทิศตะวันออกจรดมณฑลกวางสี-กวางตุ้ง (จีน) ทางทิศตะวันตกจรดถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำพรหมบุตร ในแคว้นอัสสัม(อินเดีย) ในส่วนที่เป็นหมู่เกาะ นอกเหนือไปจากบริเวณหมู่เกาะอันดามัน กับหมู่เกาะนิโคบาร์ในทะเลอันดามันแล้ว ยังมีขอบเขตครอบคลุมหมู่เกาะทางทะเลได้ เช่น หมู่เกาะอินโดนีเซียติมอร์และบรูไน ฯลฯ^๓

ด้วยลักษณะทางกายภาพเหล่านี้ เป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้วิถีชีวิตของผู้คนบนแผ่นดินและหมู่เกาะ มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง อันได้แก่ กลุ่มภาษาและการนับถือศาสนา โดยจะยิ่งเห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นในปัจจุบันที่รัฐต่าง ๆ ได้แยกออกจากกันอย่างเด็ดขาดและมีอำนาจอธิปไตยเป็นของตนเองและส่งผลให้มีการกำหนดวิถีชีวิตความเชื่อและการนับถือศาสนาให้มีความแตกต่างกัน

---

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘-๗๙.

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติอันหลากหลาย เช่น พืชพันธุ์ธัญญาหาร แร่ธาตุ ตะกั่ว ดีบุก ทองแดง เหล็ก ฯลฯ หรือมีความหลากหลายทางชีวภาพเป็นสิ่งสำคัญ บริเวณผืนแผ่นดินใหญ่ของภูมิภาค มีแม่น้ำโขงเป็นลำน้ำสายสำคัญที่สุด แม่น้ำโขงที่แตกสาขาเป็นแม่น้ำสายเล็ก ได้หล่อเลี้ยงผู้คนในส่วนที่อยู่ลึกเข้ามาในแผ่นดิน ตะกอนที่ถูกแม่น้ำสายน้อยใหญ่เหล่านี้ พัดพามาทำให้เกิดเป็นที่ราบขนาดใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ ซึ่งเอื้อประโยชน์ในการทำการกสิกรรมเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งถือว่าชุมชนที่อาศัยอยู่โดยพึ่งพิงกับแหล่งน้ำดังกล่าวนี้ ต่างมีความรู้ความสามารถในด้านลมฟ้าอากาศ เพื่อการเพาะปลูกพืชพรรณเป็นอย่างดี โดยเฉพาะสินค้าส่งออกสำคัญในเวลาต่อมา นั่นคือ ข้าว ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทำกิจกรรมต่อเนื่องมาเป็นเวลานาน อีกทั้งแม่น้ำสำคัญเหล่านี้ ได้ยังประโยชน์ให้เกิดในส่วนของแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ และช่วยเสริมการขาดแหล่งโปรตีนจากสัตว์ อันเนื่องมาจากการขาดเทคโนโลยีทางการปศุสัตว์ของผู้คนในแห่งผืนแผ่นดินใหญ่แห่งนี้ การตั้งหลักแหล่งอยู่ใกล้ที่ลุ่มแม่น้ำนี้ ส่งผลให้เกิดชุมชนริมแม่น้ำที่อยู่ติดที่ไม่ต้องทำอะไรเคลื่อนไหวและไม่ต้องอพยพเคลื่อนย้ายไปมา

ส่วนที่เป็นภาคพื้นสมุทรหรือหมู่เกาะนั้น ประกอบไปด้วยหมู่เกาะซึ่งเรียงรายล้อมรอบส่วนที่เป็นภาคพื้นทวีป เป็นรูปส่วนโค้งครึ่งวงกลม ซ้อนเรียงกันเป็นชั้น ๆ ซึ่งมีชั้นนอกประกอบไปด้วยหมู่เกาะสุมาตรา ซาวา บาห์ลี ลอมบอก ซุมบาวา และหมู่เกาะฟิลิปปินส์ที่เอี้ยวทอดมาปิด โดยเปิดเป็นเส้นทางการติดต่อกับโลกภายนอก ทั้งยังมีลักษณะของภูมิอากาศที่เป็นเขตชุ่มชื้น ฝนตกชุกซึ่งเป็นปัจจัยทำให้พืชพันธุ์ธัญญาหารเจริญเติบโตได้ดี

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เครื่องเทศและผลิตภัณฑ์จากป่า ดังนั้น เมื่อสัณฐานของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งส่วนที่เป็นผืนแผ่นดินใหญ่และหมู่เกาะเป็นไปในลักษณะนี้ ดินแดนแห่งนี้ จึงเป็นเส้นทางการค้าโบราณที่รู้จักกันเป็นที่แพร่หลายมาตั้งแต่ในยุคดึกดำบรรพ์ อีกทั้งเมื่อถึงยุคที่การค้าในดินแดนแถบนี้ เพื่อฟูขึ้นโดยเฉพาะกับชาติตะวันตก แม้จะมีรัฐเล็กใหญ่ที่มีอำนาจทางการค้าไม่เท่ากัน แต่ทุก ๆ รัฐต่างก็ได้รับประโยชน์จากการติดต่อซื้อขายสินค้าในแถบนี้เป็นอย่างดี

ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นเส้นทางการค้ามาตั้งแต่ยุคดึกดำบรรพ์ แต่ภายหลังเมื่อเทคโนโลยีการเดินทางเรือของชาติในยุโรป กลายมาเป็น

การประกาศความยิ่งใหญ่ระหว่างคนชาวด้วยกันเองและนั่นรวมถึงการออกสำรวจหาดินแดนใหม่ ๆ เพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรป้อนระบบอุตสาหกรรมและการค้าแบบใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้นในโลก และมีฐานะที่มั่นคง การเลิกทาส การทำลายระบบศักดินาในตะวันตก เร่งผลักดันให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ที่ใช้เงินเป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยน หรือที่เรียกว่า การเกิดเศรษฐกิจทุนนิยม^๔ สินค้าที่ผลิตอยู่ภายในรัฐต้องการตลาดที่จะระบายออก รวมถึงความต้องการสินค้าอันกรรัฐและด้วยแรงขับจากภายในประเทศ ผสานกับแรงดึงจากภายนอก เรือเดินสมุทรจำนวนมาก จึงออกจากเมืองท่าตะวันตกสู่รัฐทางตะวันออกที่ห่างไกล ดินแดนที่อุดมไปด้วยพืชพรรณธรรมชาติและมีสินค้าสำคัญที่ชาวยุโรปต้องการ นั่นก็คือเครื่องเทศ

แต่เดิมดินแดนในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นดินแดนที่มีความได้เปรียบเรื่องสภาพภูมิอากาศและฤดูกาล อากาศร้อนชื้นของภูมิภาคนี้ ส่งผลให้พืชพรรณต่าง ๆ สามารถเติบโตได้ดีและมีความหลากหลายของระบบนิเวศมาก คนในแถบนี้ มักรู้จักสรรพคุณของสมุนไพรพื้นบ้านในการรักษาโรค โดยแทบจะไม่ต้องพึ่งพาการรักษาโรคในทางอื่น ๆ เลย ความรู้และภูมิปัญญาในการใช้ชีวิตของผู้คนในแถบนี้ เป็นเสมือนกับการปรับตัวเปลี่ยนแปลงไปตามลักษณะของสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติของถิ่นที่อยู่

ลักษณะความเชื่อของผู้คนในดินแดนนี้ ล้วนผูกโยงอยู่กับความไม่แน่นอนของธรรมชาติที่จะนำไปสู่การที่จะได้ผลผลิตจากการกสิกรรมลดน้อยลง ซึ่งความเชื่อมโยงระหว่างสภาพภูมิอากาศ ภัยธรรมชาติและ การเพาะปลูกเพื่อยังชีพนี้ ทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น ไม่สามารถอธิบายได้ ซึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ ชาวบ้านเชื่อว่า สามารถในการบันดาลให้ฝนตก หรือบันดาลความแห้งแล้ง รวมถึงทำให้เกิดภัยพิบัติ เมื่อเกิดพิโรธขึ้น เช่น น้ำท่วม หรือพายุ เป็นต้น ความเชื่อเหล่านี้ ยังรวมไปถึงการเกิดโรคระบาดของพืชพรรณทางการเกษตร

ดังนั้น พิธีกรรมต่าง ๆ จึงได้ถือกำเนิดขึ้นเนื่องจากความไม่เข้าใจสภาพและปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นดินแดนที่อยู่กึ่งกลางระหว่างตะวันตก คือชมพูทวีปกับตะวันออกคือจีนที่ทรงอิทธิพล

---

^๔ แอนโทนี ริด, เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ.๑๔๕๐ - ๑๖๕๐ (เล่ม ๑ ดินแดนใต้ลม), แปลโดย พงษ์ศรี เลขะวัฒนะ, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

ที่เป็นพื้นฐานความคิดและความเชื่อของผู้คนในดินแดนนี้ โดยเฉพาะบริเวณ ผืนแผ่นดินใหญ่ จึงมาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งถือกำเนิดขึ้นในดินแดนชมพูทวีป นั่นคือประเทศอินเดียในปัจจุบัน โดยเฉพาะภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แห่งนี้ มีความหลากหลายทางชีวภาพ ทรัพยากรธรรมชาติ พืชพันธุ์ต่าง ๆ และแร่ธาตุสำคัญ เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มาตั้งแต่ในยุคดึกดำบรรพ์ เป็นที่ทราบกันดีว่า ชาวอินเดียได้กล่าวไว้ถึงดินแดนแห่งนี้ ทั้งในคัมภีร์และชาดก โดยกล่าวถึงดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ หากมีการเดินทางมาค้าขาย แลกเปลี่ยน ก็จะได้รับ ความมั่งคั่งกลับไปยังดินแดนของตนและมีชื่อเรียกปรากฏว่า ชื่อดินแดน สุวรรณภูมิ หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ล้นสุดลง พระองค์ได้ส่งสมณทูต ๙ สายออกเผยแผ่พุทธศาสนา คือ

๑. คณะพระมัชฌันติกเถระ ไปแคว้นแคชเมียร์และแคว้นคันธาระ
๒. คณะพระมหาเทวะ ไป มหิสกมณฑล ซึ่งคือ แคว้นไมซอร์และดินแดน ลุ่มแม่น้ำโคธาวารี ในอินเดียใต้ปัจจุบัน
๓. คณะพระรักขิตะ ไปนวนาสิประเทศ ได้แก่ แคว้นบอมเบย์ (ปัจจุบันคือมุมไบ)
๔. คณะพระธรรมรักขิตะ ไป อปรันตกชนบท แถบทะเลอาหรับทางเหนือของบอมเบย์
๕. คณะพระมหาธรรมรักขิตะ ไปแคว้นมหาราษฎร์
๖. คณะพระมหารักขิตะ ไปโยนกประเทศ ได้แก่แคว้นกรีกในเอเชียกลาง อิหร่าน และเตอร์กิสถาน
๗. คณะพระมัชฌิมเถระ ไปแถบเทือกเขาหิมาลัย คือ เนปาลปัจจุบัน
๘. คณะพระโสณะ และพระอุตตระ ไปสุวรรณภูมิ ได้แก่ ไทย พม่า มอญ
๙. คณะพระมหินทระ ไปลังกา^๕

เป็นการลงหลักปักฐานพระพุทธศาสนา สืบเนื่องมาจนทุกวันนี้ ในสมัยเดียวกันนั่นเอง ยังมีพราหมณ์ได้นำศาสนาฮินดูเข้ามาเผยแผ่ในดินแดนแถบนี้ด้วย ดังนั้น ผู้คนในภูมิภาคนี้ จึงนับถือพระพุทธศาสนา ผสมผสานความเชื่อในศาสนา พราหมณ์-ฮินดู ต่อมาภายหลังประเทศในหมู่เกาะ จะได้รับอิทธิพลจากศาสนา

---

^๕ จำนงค์ ทองประเสริฐ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๕๔), หน้า ๔๙ - ๕๒.

อิสลาม เช่น ประเทศอินโดนีเซีย ได้รับอิทธิพลจากศาสนาคริสต์ เช่น ประเทศฟิลิปปินส์ ในปัจจุบัน จึงมีประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ประชากรส่วนใหญ่ นับถือศาสนาพุทธในปัจจุบัน คือ ไทย พม่า ลาว กัมพูชา และเวียดนาม

๓.๑.๒. ปฐมบทของการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้^๖

พัฒนาการของพระพุทธศาสนาที่มีขึ้นในดินแดนแถบนี้ เกิดจากการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มคนต่าง ๆ ที่ไม่ได้มีเพียงการปฏิสัมพันธ์กันในเชิงเศรษฐกิจการค้าเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการรับวัฒนธรรมทางความคิด คติ ความเชื่อและการแสดงออกด้วยแนวทางต่าง ๆ เช่น ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ซึ่งเข้ามาผสมผสานสอดรับกัน อย่างไรก็ตาม การที่มีคนจากวัฒนธรรมอื่นมารวมตัวในพื้นที่เดียวกันนั้น อิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีซึ่งกันและกันจึงเป็นไปในลักษณะการผสมกลมกลืนทางวัฒนธรรม ดังนั้น ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ผืนแผ่นดินใหญ่นี้ จึงเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมมาก เช่น การรับคติฮินดู-พุทธจากประเทศอินเดีย ทำให้เมืองใหญ่บางเมือง ได้กลายเป็นศูนย์กลางทางความเชื่อและศูนย์กลางการปกครอง เพราะการรับวัฒนธรรมความเชื่อในระยะแรกเริ่มนั้น เริ่มมาจากกลุ่มชนชั้นสูงหรือชนชั้นปกครองเป็นสำคัญ ทำให้ผู้ที่เป็นชนชั้นล่างนั้น เลือกว่าจะรับวัฒนธรรมตามนายของตนเองเป็นหลัก ดังนั้น เมื่อเกิดชุมชนเมืองที่มีการจัดลำดับชั้นของคนในสังคมและคน เริ่มแบ่งงานและหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างเป็นระบบมากขึ้น เมืองจึงถือกำเนิดขึ้น ซึ่งในระยะเริ่มต้นที่เกิดเมืองขึ้นนั้น พระพุทธศาสนามีบทบาทอย่างมากในการเกิดชุมชนเมืองและวางรากฐานของชุมชนเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ประการแรก พระพุทธศาสนาทำให้เกิดสกุลช่างทางศิลปะอัน เป็นมาตรฐานของสังคมและทำให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า เอกลักษณะทางสังคม

ประการต่อมา พระพุทธศาสนาทำให้เกิดธรรมเนียมประเพณี ที่ทำให้ชุมชนขยายตัวออกไปและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับชุมชน

---

^๖ พระมหาเสรีชน นริสสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน : เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๗๙ - ๘๐.

ประการต่อมา พระพุทธศาสนาเป็นรากฐาน ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ ด้านอักษรศาสตร์ให้แก่ชุมชนเช่นการเรียนรู้เกี่ยวกับวรรณกรรมทางศาสนา และ ประการสุดท้าย คือ พระพุทธศาสนา เป็นปัจจัยกำหนดลักษณะของสถาบันการ ปกครอง โดยมีส่วนอย่างสำคัญที่จะส่งเสริมให้เกิดการยอมรับอำนาจ และความ แตกต่างระหว่างฐานะของผู้นำอาจ กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนา มีผลต่อสถาบันการ ปกครองและการเกิดโครงสร้างทางสังคม ซึ่งบทบาทของพระพุทธศาสนาเหล่านี้ ยัง สามารถอธิบายถึงการสร้างชุมชนกับในพม่าลาวและกัมพูชา ซึ่งมีพื้นฐานของสังคม มาจากศาสนาพุทธเช่นเดียวกัน^๗

๓.๑.๒.๑ พระพุทธศาสนาในประเทศไทย

พระพุทธศาสนามีได้มีแหล่งกำเนิดอยู่ในประเทศไทย แต่เป็นศาสนาที่ เข้าสู่ประเทศไทยจากแหล่งภายนอก ก่อนการเข้ามาของพระพุทธศาสนา ดินแดนที่ เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน เป็นที่อยู่อาศัยของผู้นับถือศาสนาแบบวิญญูณนิยม (Animism) มาก่อน^๘ ดังปรากฏหลักฐานทางโบราณคดีว่า มีการค้นพบหลุมฝังศพ และเครื่องปั้นดินเผาชนิด “พิมายดำ” ซึ่งอาจใช้สำหรับใส่ของบูชาศพในบริเวณ อำเภอพิมาย และบ้านธารปราสาท จังหวัดนครราชสีมา และมีอายุเก่าแก่ประมาณ ๒,๕๐๐ ปีมาแล้ว^๙พระพุทธศาสนาเข้าสู่ประเทศไทย จากแหล่งที่มาและยุคสมัยที่ แตกต่างกัน

ความเป็นมาของพระพุทธศาสนา ก่อนประวัติศาสตร์ ประเทศไทยแบ่ง ออกได้ ๓ ยุค คือ

๑) ยุคเถรวาทแบบสมัยอโศก ปี พ.ศ. ๒๑๘ พระเจ้าอโศกมหาราชทรง อุปถัมภ์การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ ณ พระนครปาฏลีบุตร หลังจากเสร็จสิ้น การสังคายนา ได้ส่งพระสงฆ์ไปประกาศพระศาสนาในดินแดนต่าง ๆ รวม ๙ สาย โดยสายหนึ่ง ที่มีพระโสณเถระและพระอุตตรเถระ เป็นผู้นำได้มายังสุวรรณภูมิ ซึ่ง

---

^๗ พระมหาเสรีชน นริสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน : เส้นทาง ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๘๐ - ๘๑.

^๘ รศ.ดร.ภัทรพร สิริกาญจน, พระพุทธศาสนาในประเทศไทย เอกภาพในความ หลากหลาย,(กรุงเทพมหานคร: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

^๙ ดร.อาทร จันทวิมล, ประวัติของแผ่นดินไทย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิ่งคำกร รับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖), หน้า ๕๙.

ในขณะนั้นประเทศไทยรวมอยู่ในดินแดนสุวรรณภูมิด้วยจากหลักฐานทางโบราณคดี สันนิษฐานว่า จังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน

๒) ยุคมหายาน ในพ.ศ. ๖๒๐ พระเจ้ากนิษกะมหาราช ทรงอุปถัมภ์ สังคายนา ครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายาน ณ เมืองชลันทร และทรงส่งสมณทูตออก ประกาศพระศาสนาในเอเชียกลาง พระเจ้ามิ่งดีทรงนำพระพุทธรูปจากเอเชีย กลาง เข้าไปเผยแพร่ในประเทศจีน และได้ทรงส่งทูตสันถวไมตรีมายังขุนหลวงเม้า กษัตริย์ไทยผู้ครองอาณาจักรอัยลาว คณะทูตได้นำพระพุทธรูปเข้ามาด้วยทำ ให้คนไทยนับถือพระพุทธรูปเป็นครั้งแรก

ใน พ.ศ. ๑๓๐๐ กษัตริย์แห่งศรีวิชัยในเกาะสุมาตราเรื่องอำนาจ มีอาณาบริเวณกว้างครอบคลุมปลายแหลมมลายูและเกาะชวาในประเทศมาเลเซีย ในปัจจุบัน โดยยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าศูนย์กลางของอาณาจักรนี้อยู่ที่ใด แต่มีการค้นพบศิลาจารึกที่วัดเสมาเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งบ่งบอกว่า พระ เจ้ากรุงศรีวิชัยในขณะนั้น เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธรูปนิกายมหายาน และ มีการเผยแผ่ความรู้ทางพุทธศาสนานิกายมหายานออกไปอย่างกว้างไกล ดังปรากฏ หลักฐานทางโบราณคดี เช่นเจดีย์พระธาตุไชยา พระมหาธาตุนครศรีธรรมราช

ใน พ.ศ. ๑๕๕๐ ราชวงศ์สุริยวรมันแห่งกัมพูชาขยายอำนาจ และความ เจริญรุ่งเรือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้แผ่ขยาย อาณาจักรครอบคลุมมายังลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและลุ่มน้ำมูล โดยจังหวัดลพบุรีหรือ ละโว้ เป็นเมืองสำคัญที่สุดซึ่งได้รับเอาพระพุทธรูปนิกายมหายานจากกัมพูชา มาผสมผสานกับพระพุทธรูปนิกายเถรวาทดั้งเดิมที่สืบต่อมาตั้งแต่สมัยทวารวดี มหายานในสมัยนี้ปนผสมกับศาสนาพราหมณ์มาก จะเห็นได้จากหลักฐานทาง โบราณสถานที่ยังปรากฏอยู่มาจนถึงปัจจุบัน เช่น พระปรางค์สามยอด จังหวัดลพบุรี ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นต้น

๓) ยุคเถรวาทแบบพุกาม ใน พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอนุรุท กษัตริย์พุกาม เรื่องอำนาจผู้เลื่อมใสในพระพุทธรูปนิกายเถรวาท ทรงปราบมอญรวมพม่าเข้าได้ ทั้งหมด แล้วแผ่อาณาเขตเข้ามาถึงอาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง จรด

อาณาจักรลพบุรีและอาณาจักรทวารวดี^{๑๐} จึงเผยแพร่พระพุทธศาสนาเถรวาทเมื่อกล่าวถึงชนชาติไทยในจีน ถูกรุกรานอพยพมาทางตอนใต้ อาณาจักรอัยลาวสลาย ตั้งอาณาจักรน่านเจ้า ใน พ.ศ. ๑๒๙๙ ชุนท้าวกวา โอรสขุนบรมแห่งอาณาจักรน่านเจ้า ได้ตั้งอาณาจักรโยนกเชียงแสนในสุวรรณภูมิ ได้รับอิทธิพลจากแผ่ขยายอำนาจของอาณาจักรพุกาม ก็รับนับถือพระพุทธศาสนาแบบพุกามจนเจริญแพร่หลายทั่วไปในฝ่ายเหนือ^{๑๑}

ในสมัยประวัติศาสตร์ประเทศไทย นับตั้งแต่ พ.ศ. ๑๘๐๐^{๑๒} ระยะเวลาอาณาจักรพุกามและกัมพูชา เสื่อมอำนาจลง คนไทยตั้งตัวเป็นอิสระ ทางเหนือเกิดอาณาจักรล้านนา ได้ลงมาเกิดอาณาจักรสุโขทัย พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ สถาปนาขึ้นเป็นปฐมกษัตริย์ของสยามประเทศ ในยุคนี้นี้ มีศาสนาต่าง ๆ อยู่รวมกันในอาณาจักรทั้งศาสนาพราหมณ์ พุทธศาสนานิกาย มหายานและนิกายเถรวาท ซึ่งตกทอดมาจากอาณาจักรโบราณอดีต อย่างไรก็ตาม พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงเคารพนับถือนิกายเถรวาทมากที่สุด

ต่อมา เมื่อพ่อขุนรามคำแหง เสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นกษัตริย์องค์ที่ ๓ แห่งกรุงสุโขทัย พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถมาก ทั้งทางด้านทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะด้านอักษรศาสตร์ ซึ่งพระองค์ทรงมีบทบาทอย่างมากในการวางรากฐานอักษรวิธีของชาวไทย ในยุคนี้นี้ จึงมีความเจริญรุ่งเรืองมากทั้งอาณาจักรและพุทธจักร พ่อขุนรามคำแหงทรงนำพระพุทธรูปศิลปะ และอาราธนาพระสงฆ์จากนครศรีธรรมราช ซึ่งได้รับความรู้จากการได้ไปศึกษาที่ลังกามาเผยแพร่ที่กรุงสุโขทัย

---

^{๑๐} อาณาจักรทวารวดี อยู่ในประมาณพุทธศตวรรษที่ ๕ ถึง พุทธศตวรรษที่ ๑๖ คำว่า “ทวาร” แปลว่า “ประตู” และ “ทวารวดี” แปลว่า “เมืองที่มีประตูงดงาม” การค้นพบศิลาจารึกภาษามอญหลายหลักในบริเวณจังหวัดนครปฐม และสุพรรณบุรี ทำให้สันนิษฐานได้ว่า ชาวมอญโบราณอาจมีส่วนสำคัญในการก่อตั้งอาณาจักรทวารวดี (ที่มา ดร.อาทร จันทวิมล, **ประวัติของแผ่นดินไทย**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๖), หน้า ๘๘.)

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๔๓ - ๑๔๕

^{๑๒} มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชีย**, เอกสารการสนทนารายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา (Buddhism and Education). (กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕, หน้า ๔๓.

หลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ชาวสุโขทัยมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา มาก และมีความตั้งใจในการทำนุบำรุงพระศาสนา มีปรากฏอยู่ในหลักศิลาจารึก ตอนหนึ่งว่า

“...คนในสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยทั้งชาวแม่ ชาวเจ้า ท่วยบัว ท่วยนางลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้หญิงผู้ชาย ผุ่งท่วย มีศรัทธาในพระพุทธศาสนา ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนหนึ่ง จึงแล้วเมื่อกรานกฐิน มีพนมเบี้ย พนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนึ่ง หมอนนอน บริพารกฐิน โอยทาน แลญิบล้าน ไปสวดญัตติกฐินถึงอรัญญิกพัน...”

ศิลปะแบบลัทธิลังกานันท์ เริ่มเข้ามาแทนที่ศิลปะมหายาน เช่น เจดีย์พระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช แปลงรูปเป็นสถูปแบบลังกา พระพุทธศาสนายุคสุโขทัยนั้น เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสุดในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกที่รอบรู้พระไตรปิฎกและภาษามคธโดยทรงพระราชนิพนธ์วรรณคดีทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญเอาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น เรื่อง เถกมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วงซึ่งเป็นวรรณคดีชิ้นแรกของไทย ในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ โดยอ้างอิงจากคัมภีร์ต่าง ๆ ถึง ๓๔ เรื่องทรงจัดระเบียบคณะสงฆ์ โดยแบ่งเป็น ๒ คณะ คือ คณะคามวาสี คือ ฝ่ายคณฤหระหรือศึกษาด้านปริยัติ และคณะอรัญวาสี คือ ฝ่ายวิปัสสนาธุระหรือฝ่ายที่เน้นบำเพ็ญสมาธิภาวนา เมื่อกษัตริย์ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเช่นนี้ จึงเป็นเหตุให้ประชาชนถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างและเป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก อาณาจักรล้านนา^{๑๓} ตรงกับสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้น ได้รับการสถาปนาขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๔๐ โดยพระยามังรายทรงสร้างเมืองขึ้นที่เชิงเขาเทวบรรพต (ดอยสุเทพ) ให้ชื่อว่า นวบุรีศรีนครพิงค์เชียงใหม่ ในสมัยนั้น นับถือพระพุทธศาสนานิกายเถรวาท สร้างวัดเชียงมั่น ในรัชกาลพระเจ้ากือนา (พ.ศ. ๑๘๙๘ - ๑๙๒๘) พระองค์ได้ทรงส่งราชทูตมายังพระเจ้าลิไท ทูลขออาราธนาพระสังฆราชสุมนเถรไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาและนำพระบรมสารีริกธาตุไปยังล้านนา ประมาณพ.ศ. ๑๙๑๓ เป็นการเริ่มต้นพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ในล้านนา มีการสร้างพระธาตุเจดีย์

---

^{๑๓} รศ.ดร.ภัทรพร สิริกาญจน, พระพุทธศาสนาในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), หน้า ๑๓.

วัดบุบผาราม (วัดสวนดอก เสร็จ พ.ศ. ๑๙๑๗) และพระธาตุดอยสุเทพ (เสร็จ พ.ศ. ๑๙๒๗) เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่นำมานั้น ในราว พ.ศ. ๑๙๗๗ ในรัชสมัยพระเจ้าสามแสน พระสฤงใหญ่เก่าแก่องค์หนึ่งที่เมืองเชียงรายได้ต้องอสนีบาตพังลงได้พบพระแก้วมรกต

ต่อมา เมื่อพระเจ้าติโลกราชเสวยราชสมบัติระหว่างปี พ.ศ. ๑๙๘๕ - ๒๐๓๑ ยุคนี้พระพุทธศาสนาเจริญที่สุดถือเป็นยุคทองของล้านนา พระสงฆ์ที่ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์ไปศึกษาพระพุทธศาสนาในประเทศลังกา เมื่อกลับมาได้นำต้นพระศรีมหาโพธิ์มาด้วย จึงโปรดให้สร้างอารามถวายชื่อวัดโพธาราม หรือวัดเจ็ดยอด พ.ศ. ๒๐๒๐ โปรดอุปถัมภ์จัดสังคายนาครั้งที่ ๑ ของประเทศไทย หรือนับต่อจากลังกาเป็นครั้งที่ ๘ ที่วัดเจ็ดยอด ผลการสังคายนาครั้งนี้ทำให้ศาสนาเข้มแข็งและบ้านเมืองเป็นปึกแผ่นขึ้น ในรัชสมัยพระเมืองแก้ว พ.ศ. ๒๐๓๘ - ๒๐๖๘ เป็นระยะรุ่งเรืองของวรรณคดีพระพุทธศาสนาของล้านนาไทย มีพระสงฆ์เป็นนักปราชญ์ คัมภีร์ภาษาบาลี เช่น พระสิริมังคลาจารย์ (แตงมิ่งคลที่ปนี จักกวาฬที่ปนี) พระญาณกิตติ (แตงโยชนาอภิธรรม) พระรัตนปัญญา (แตงชินกาลมาลีปกรณ์)

อาณาจักรอยุธยา พระเจ้าอู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ซึ่งขณะนั้นอาณาจักรสุโขทัยเริ่มเสื่อมอำนาจลง กรุงศรีอยุธยาเจริญรุ่งเรืองยาวนานถึง ๔๑๗ ปี มีกษัตริย์ปกครองสืบต่อกันมาถึง ๓๓ พระองค์ ในปัจจุบันทั่วทั้งจังหวัดพระนครศรีอยุธยา มีวัดวาอารามปราสาท พระราชวัง ปูชนียสถาน และปูชนียวัตถุมากมาย พระเจ้าอู่ทอง ทรงสร้างวัดขึ้น ๒ วัด คือ วัดพุทธโศคารวรรย์และวัดใหญ่ชัยมงคล อย่างไรก็ตาม พระพุทธศาสนาเจริญสูงสุดในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ที่ ๘ แห่งกรุงศรีอยุธยาทรงสร้างวัดพระศรีสรรเพชญ์และบูรณะวัดต่าง ๆ มากมาย ในรัชสมัยพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้สร้างมณฑปสวมรอยพระพุทธบาทซึ่งมีผู้พบที่สระบุรี สร้างมณฑปสวมพระมงคลบพิตรที่สมเด็จพระไชยราชาธิราชทรงสร้างไว้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๐๘๑

ต่อมา ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่กิจการทางศาสนาในสมัยนั้น ชาติตะวันตกเข้ามาล่าอาณานิคมในแถบเอเชียประเทศต่าง ๆ ตกเป็นเมืองขึ้นโดยมาก แต่ไทยรอดพ้นมาได้ทั้งด้านอาณาจักรและศาสนจักร ด้วยพระปรีชาสามารถของกษัตริย์ในแต่ละสมัย พระนารายณ์มหาราชทรงโปรดให้ประกาศว่า ให้คนไทยนับถือศาสนาได้ตามชอบใจ ในรัชกาล

พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ พระเจ้ากัรตีสิริราชสิงหะทรงส่งคณะทูต ใน พ.ศ. ๒๒๙๓ เพื่อขอพระสงฆ์ไทยไปอุปสมบทแก่กุลบุตรชาวลังกา คณะสงฆ์ไทยมีพระอุบาลีเป็นหัวหน้า ได้เดินทางไปใน พ.ศ. ๒๒๙๖ ฟานักที่วัดบุพพาราม เมืองแคนตี ประกอบพิธีผูกพัทธสีมาและอุปสมบท ทำให้เกิดคณะสงฆ์อุบาลีวงศ์หรือสยามวงศ์ หรือสยามนิกาย ตอนปลายสมัยอยุธยาปรากฏหลักฐานว่า มีความเชื่อหมกหมุ่นในเรื่องไสยกลางและไสยศาสตร์มาก ต่อมากรุงศรีอยุธยาเสียให้แก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐^{๑๔}

สมัยกรุงธนบุรี หลังจากที่กรุงศรีอยุธยา สูญเสียเอกราชให้แก่พม่าสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงกอบกู้เอกราชได้ในปลายปีเดียวกันนั้นแล้วทรงสถาปนากกรุงธนบุรี เป็นราชธานีแห่งใหม่ ทรงสนับสนุนปัจจัยสี่แก่พระภิกษุสามเณรที่ตั้งใจเล่าเรียนพระไตรปิฎก และทรงขอร้องให้ภิกษุตั้งมั่นอยู่ในพระธรรมวินัย พระองค์ทรงอนุเคราะห์พระพุทธานุภาพตามสมควรทรงมีพระราชดำรัสว่า “ถ้าพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ มีศีลคุณบริบูรณ์ในพระศาสนาแล้ว แม้จะปรารถนามังสระรุธิระของโยม โยมก็อาจจะเชือดเนื้อ แลโลหิตออกมาบำเพ็ญทานได้” แต่เพราะสมัยนั้นมีภิกษุประพฤติผิดตั้งตนเป็นแม่ทัพ พระเจ้าตากสินจึงจับสึกไปจำนวนมากทรงสร้างวัดใหม่ คือ วัดราชคฤห์ (วัดบางยี่เรือเหนือ) พ.ศ. ๒๓๒๒ กองทัพไทยอัญเชิญพระแก้วมรกตมาจากเมืองเวียงจันทน์ ตอนปลายรัชกาลทรงฝึกฝนในการบำเพ็ญกรรมฐาน

สมัยรัตนโกสินทร์ หลังจากสิ้นยุคธนบุรีแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้เสด็จขึ้นครองราชย์สมบัติทรงย้ายเมืองหลวงมาที่กรุงเทพมหานคร หรือกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทรงปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน วัดสุทัศน์ สมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาท ทรงสร้างวัดมหาธาตุ ใน พ.ศ. ๒๓๓๑ โปรดให้ประชุมพระสงฆ์และราชบัณฑิตทำการสังคายนาครั้งที่ ๙ ที่วัดมหาธาตุ เสร็จแล้วคัดลอกสร้างเป็นพระไตรปิฎกฉบับหลวง เรียกว่า ฉบับทองใหญ่ โปรดให้มีการสอนพระปริยัติธรรมในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนตามวังเจ้านายและบ้านข้าราชการผู้ใหญ่ ทรงตามกฎหมายพระสงฆ์ เพื่อกวดขันความประพฤติพระสงฆ์ ชำระพระศาสนาให้บริสุทธิ์

---

^{๑๔} พระมหาเสรีชน นริสสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน : เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๘๔ - ๘๕.

พระพุทธศาสนาในกรุงรัตนโกสินทร์นั้น มีความเจริญรุ่งเรืองไม่แพ้ยุคใดที่แล้มาแล้ว ทั้งนี้ เพราะพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ทรงเป็นหลักชัยในการส่งเสริมบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ในสมัยรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงจัดส่งสมณทูต ๘ รูป ไปสืบสวนศาสนวงศ์ในลังกาทวีป จัดพิธีวิสาขบูชาเป็นครั้งแรกในกรุงรัตนโกสินทร์ และมีการจัดหลักสูตรการเรียนภาษาบาลีจาก ๓ ชั้น (ตรี โท เอก) เป็น ๙ ประโยค ในสมัยรัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีศรัทธาต่อพระพุทธศาสนา เป็นอย่างยิ่งทรงสร้างวัดเทพธิดาราม วัดราชชนิตดาราม ในสมัยนี้ ได้เกิดนิกายธรรมยุตขึ้นโดยพระวชิรญาณเถระ ทรงศรัทธาเลื่อมใสในจริยาวัตรของพระมอญ ชื่อชาย พุทธวิโส จึงทรงอุปสมบทใหม่กับคณะสงฆ์มอญในปี พ.ศ. ๒๓๗๒ แล้วตั้งคณะธรรมยุตขึ้นในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ จากนั้น เสด็จมาประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร ซึ่งเป็นศูนย์กลางของคณะธรรมยุติกนิกาย โดยคณะสงฆ์เดิมนั้นถูกเรียกว่า มหานิกาย ก่อนสวรรคตพระองค์ทรงมีพระราชดำรัสที่เป็นประโยชน์ต่อกิจการบ้านเมืองและกิจการของพระพุทธศาสนาในประเทศไทยกับเหล่าข้าราชการบริพารว่า

“สงครามข้างญวนข้างพม่า เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ชาวฝรั่งให้ระวังให้จงดี อย่าให้เสียทีเขากองงานสิ่งใดของเขาที่คิดว่าดี ควรจะเรียนเอาไว้ก็ให้เขาอย่างเขา แต่อย่านับถือเลื่อมใสไปทีเดียว ทุกวันนี้ คิดจะสละห่วงใยให้หมดอาลัยอยู่ แต่วัดสร้างไว้ใหญ่โตหลายวัด ที่ยังค้างอยู่ ก็มีถ้าชำระตัดทอนไปจะไม่มีผู้ช่วยบำรุง ... (เงินพระคลัง ๔ หมื่นชั่ง) ขอสัก ๑ หมื่นชั่ง เกิดถ้าผู้ใดเป็นเจ้าของแผ่นดิน ช่วยบอกแก่เขาขอเงินรายนี้ ช่วยทะนุบำรุงวัดที่ชำระและการวัดที่ยังค้างอยู่นั้นให้แล้วด้วย”^{๑๕}

ในสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อทรงเป็นเจ้าฟ้าได้ผนวชอยู่ ๒๗ พรรษาทรงลาสิกขาแล้วขึ้นครองราชย์ เมื่อพระชนมายุ ๕๗ พรรษาใน พ.ศ. ๒๓๙๔ พระองค์ทรงสร้างวัดใหม่ขึ้นหลายวัด เช่น วัดปทุมวนาราม วัดโสมนัสวิหารวัดมกุฎกษัตริยาราม วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม และวัดราชบพิตร เป็นต้น โปรดให้มี พระราชพิธี “มาฆบูชา” ซึ่งเป็นศาสนพิธีที่ปวงชนชาวไทย ได้ถือปฏิบัติเป็นประจำสืบทอดกันมาจนถึงทุกวันนี้

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖-๘๗.

สมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมหาราช ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีวิสัยทัศน์กว้างไกล ทรงนำพาชาติไทยไปสู่ความเจริญก้าวหน้า ทั้งทางกิจการบ้านเมืองและทางทรงเริ่มต้นการศึกษาสมัยใหม่ในประเทศไทย โดยให้วัดเป็นศูนย์กลางและให้พระสงฆ์ เป็นครูสอนหนังสือแก่เยาวชน ในปี พ.ศ. ๒๔๒๗ ได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับราษฎรขึ้นเป็นแห่งแรก ณ วัดมหรณพาราม ในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ทรงโปรดให้ย้ายที่ราชบัณฑิตยสถานจากพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรจากในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ออกมาเป็นบาลีวิทยาลัยซ็อมมหาธาตุวิทยาลัยที่ วัดมหาธาตุ และต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๓๙ ได้ประกาศเปลี่ยนนามมหาธาตุวิทยาลัยเป็น “มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ซึ่งเป็นสถานที่ศึกษาพระปริยัติธรรม และวิชาการชั้นสูงของพระภิกษุสามเณรโดยทรงมุ่งหมายจะให้จัดการศึกษาแบบตะวันตกแก่พระสงฆ์ ให้มีความรอบรู้เท่าทันโลกและใช้ความรู้ในการพัฒนาศีลธรรมของคนในสังคม

ต่อมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงจัดตั้ง “มหามกุฏราชวิทยาลัย” ขึ้นเพื่อเป็นแหล่งศึกษาพระพุทธศาสนาแก่พระภิกษุสามเณรฝ่ายธรรมยุติกายเพื่อให้การปกครองสงฆ์มีความรัดกุมยิ่งขึ้นพระองค์จึงโปรดให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองพระสงฆ์ขึ้นในพ.ศ. ๒๔๔๕ ตรงกับ ร.ศ. ๑๒๑ นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงสร้างวัดใหม่ขึ้นหลายวัดเช่นวัดราชบพิตรวัดเทพศิรินทราวาสวัดเบญจมบพิตร และทรงบูรณะวัดมหาธาตุและวัดอื่น ๆ อีกทั้งยังทรงนิพนธ์วรรณกรรมทางพุทธศาสนาจำนวนมาก

รัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปรีชาในทางศาสนา ทรงนิพนธ์หนังสือพระพุทธศาสนาหลายเรื่อง เช่น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้อะไร ในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเปลี่ยนวิธีการสอบบาลีสนามหลวงจากปากเปล่า มาเป็นข้อเขียน และทรงเริ่มการศึกษาพระปริยัติธรรมใหม่ขึ้นอีกหลักสูตรเรียกว่า นักธรรม สอบครั้งแรก เมื่อเดือนตุลาคม ๒๔๕๔ นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดให้ใช้พุทธศักราช (พ.ศ.) แทนรัตนโกสินทร์ศก (ร.ศ.) ที่ใช้อยู่เดิมอีกด้วย^{๑๖}

---

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

ในรัชกาลที่ ๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐพระราชทานไปยังนานาประเทศ

รัชกาลที่ ๘ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล มีการแปลพระไตรปิฎกเป็นภาษาไทย แต่เสร็จสมบูรณ์หลังจากสิ้นรัชกาลพระองค์ไปแล้ว คือในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ เพื่อฉลองในโอกาส ๒๕ พุทธศตวรรษ ในปี พ.ศ. ๒๔๘๔ รัฐบาลออก พ.ร.บ. คณะสงฆ์ พ.ศ.๒๔๘๔ เพื่อให้การปกครองคณะสงฆ์ มีความสอดคล้องเหมาะสมกับการปกครองแบบใหม่ถัดมาอีก ๔ ปี คือในปี พ.ศ. ๒๔๘๘ มหามกุฏราชวิทยาลัยซึ่งตั้งขึ้น ในปี พ.ศ. ๒๔๓๖ ได้ประกาศตั้งเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์ชื่อ “สภาการศึกษาามหามกุฏราชวิทยาลัย”

ในรัชกาลที่ ๙ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช (พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๕๕๙) มีการจัดตั้งโรงเรียนปริยัติธรรมแผนกสามัญ ระดับประถมปลายมีการจัดตั้งโรงเรียนพุทธศาสนาวัตอาทิตย์ขึ้นเป็นแห่งแรก ณ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เพื่อเปิดการสอนพุทธศาสนาแก่เด็กและเยาวชน ต่อมาได้ขยายไปทั่วประเทศ กระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้วิชาพระพุทธศาสนา เป็นวิชาภาคบังคับแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษา และในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ได้มีการจัดตั้งสำนักงานองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลกขึ้นที่ประเทศไทย (พ.ส.ล.) เพื่อเป็นศูนย์กลางของชาวพุทธทั่วโลก

นอกจากนี้ ปัจจุบันมีการเผยแพร่พระพุทธรูปในประเทศไทยผ่านวรรณกรรมจากนักเขียนทั่วไปมากขึ้น เพราะสามารถเข้าถึงประชาชนได้ง่ายและรวดเร็ว ในด้านพิธีกรรมมีการเปลี่ยนแปลงพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์เป็นพิธีของรัฐบาลเรียกว่า “รัฐพิธี” โดยให้กระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้จัดมีการจัดงานส่งเสริมพระพุทธรูป ช่วงวันวิสาขบูชาของทุกปีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์เสด็จแทนพระองค์ในพิธีเวียนเทียน ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เช่น วันวิสาขบูชา มาฆบูชาอาสาฬหบูชา ณ พุทธมณฑล จ.นครปฐม ซึ่งสร้างขึ้นเมื่อครั้งฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรมประเพณี ความคิดความเชื่อ
ของประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะเทศกาลบุญประเพณีในปัจจุบัน คือ^{๑๗}

เดือน (โดยประมาณ)	วันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือบุญประเพณี
กุมภาพันธ์	วันมาฆบูชา
เมษายน	วันสงกรานต์
พฤษภาคม	วันวิสาขบูชา
กรกฎาคม	วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษา

๓.๑.๒.๒ พระพุทธศาสนาในประเทศพม่า

ประวัติศาสตร์ของพม่านั้น มีความยาวนานและซับซ้อนมาก เหตุเพราะ
มีคนหลายเผ่าพันธุ์เคยอาศัยอยู่ในดินแดนแห่งนี้ เช่น มอญ ปยู ไทใหญ่ เป็นต้น ชาว
พม่าได้อพยพเข้ามาราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ โดยมาจากบริเวณพรมแดนระหว่างจีน
และทิเบต เข้าสู่ที่ราบลุ่มแม่น้ำอิรวดี ได้กลายเป็นชนเผ่าส่วนใหญ่ที่ปกครองประเทศ
ในเวลาต่อมา ศิลาจารึกเจดีย์ชเวดากองบันทึกไว้ว่า พระพุทธศาสนาเข้าสู่พม่าตั้งแต่
สมัยพุทธกาล โดยพ่อค้าชาวมอญชื่อ ตปุสสะและภัลลิกะ แต่ยังไม่สามารถหา
หลักฐานที่ชัดเจน ได้เป็นแต่เพียงตำนานเล่าต่อ ๆ กันมาเท่านั้น พงศาวดารมอญ
บันทึกไว้ว่า “เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖ พระโสมนเรศวรและพระอัครมเหศวรเดินทางมาประกาศ
พระศาสนา ณ ดินแดนสะเทิมแห่งอาณาจักรสุวรรณภูมิ”^{๑๘}

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวถึงอารยธรรมโบราณ ในช่วงพุทธ
ศตวรรษที่ ๑๑-๑๕ ประกอบด้วยวัฒนธรรมปยู มอญโบราณ และอาระกัน (ยะไข่)
โดยที่วัฒนธรรมปยู (Pyu) อยู่บริเวณตอนกลางของแม่น้ำอิรวดี โดยมีหลักฐานว่า
เมืองศรีเกษตร (Srikertra) ชื่อ ในภาษาพม่า คือ ทาเยชิตตยา (Thayekhittaya)
อยู่บริเวณเมืองแปรเก่า เป็นเมืองหลวงแห่งแรกของปยู งานศิลปกรรมเกือบทั้งหมด

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^{๑๘} อ่างแก้ว, คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธศาสนา
ในภูมิภาคเอเชีย**, หน้า ๓๒.

สร้างขึ้นเนื่องในพระพุทธศาสนาเถรวาท แต่ก็มีหลักฐานงานประติมากรรมส่วนหนึ่ง
สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์และพระพุทธศาสนาหายาน

ต่อมา ย้ายไปยังเมืองไบก์ถาโน (Beikthano) อยู่ระหว่างเมืองแปรกับ
พุกาม จนถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ จึงย้ายไปยังเมืองฮาลิน (Halin) อยู่ทางเหนือ
ของเมืองมณฑลพะเย่ย์วัฒนธรรมปยูลุ่มสลายลงในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ โดยการ
รุกรานของอาณาจักรน่านเจ้าของจีน ชาวปยูส่วนหนึ่งถูกกวาดต้อนไปยังแคว้นยูน
นานของจีน และอีกส่วนหนึ่งไปยังเมืองพุกาม ได้รวมตัวกับชนเผ่าเมียนหรือพม่า
และเผ่าอื่น ตั้งเป็นราชธานี คือ เมืองพุกาม อันเป็นจุดเริ่มต้นของอาณาจักรพุกาม
วัฒนธรรมปยูเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ร่วมสมัย
กับวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย และวัฒนธรรมอีสานปุระของ
เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครในกัมพูชา

อาณาจักรมอญโบราณตั้งอยู่ตอนใต้ของประเทศพม่า ทางทิศตะวันออก
ของแม่น้ำอิรวดี ชาวพม่าเรียกชาวมอญว่าเตलग เป็นชนชาติที่สืบเชื้อสายมาจาก
อินเดียใต้ มีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองสะเทิม (Thaton) ชื่อพื้นเมืองว่าตะโถง แปลว่า แคน
ทองหรือเมืองสุธรรมวดี (Sudhammavati) สันนิษฐานว่า เคยเป็นเมืองท่ารับอารย
ธรรมจากอินเดีย มีความรุ่งเรืองมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๗ - ๘ และเชื่อว่า เป็น
ศูนย์กลางพุทธศาสนาเถรวาท พ.ศ. ๙๔๖

พระพุทธโฆษาจารย์ เมื่อแปลอรรถกถาจากสิงหลเป็นมคธแล้ว ได้เดิน
ทางออกจากลังกาและแวะที่เมืองสะเทิมของพม่า ในพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗
พระพุทธศาสนาในอาณาจักรมอญเจริญรุ่งเรืองมาก ในรัชกาลของพระเจ้ามनुหะ
มีภิกษุชื่อพระชินอรหันต์เป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องพระไตรปิฎก ได้ไปเผยแผ่พุทธศาสนา
ที่เมืองพุกาม พระเจ้าอนิรุทธ (อนิรุทธ) แห่งอาณาจักรพุกาม ส่งคนมาขอ
พระไตรปิฎก พระเจ้ามनुหะไม่ส่งให้ พระเจ้าอนิรุทธจึงจึงยกทัพมาตีเมืองสะเทิม
กวาดต้อนชาวเมืองสะเทิมและนำพระไตรปิฎกไปยังเมืองพุกาม นอกจากเมือง
สะเทิมยังมีเมืองพะโค (Pegu) หรือเมืองหงสาวดี (Hamsavati) เป็นเมืองสำคัญอีก
เมืองหนึ่งในอาณาจักรมอญโบราณ

อาระคัน หรือรัฐยะไข่ เป็นรัฐที่รับอารยธรรมจากอินเดียและ
เจริญรุ่งเรือง ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐-๑๕ มีสถาปัตยกรรมที่ได้รับ
อิทธิพลศิลปะอมราวดี ต่อมารับอิทธิพลศิลปะคุปตะ โดยลักษณะรูปแบบงาน

ศิลปกรรมในระยะแรกเหมือนในวัฒนธรรมปยู วัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางของประเทศไทย อาณาจักรอีสานปุระในประเทศกัมพูชา ต่อมาน่าจะได้รับอิทธิพลศิลปะปาละ จากแคว้นเบงกอล ในระยะหลังมีความใกล้เคียงกับศิลปะพุกาม

พระพุทธศาสนาในพม่า อาจแบ่งตามประวัติศาสตร์การปกครอง^{๑๙} ออกเป็น

๑) จักรวรรดิพม่าครั้งที่ ๑ สมัยอาณาจักรพุกาม (พ.ศ.๑๕๘๗ - ๑๘๓๐) จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กล่าวว่า เมื่อวัฒนธรรมปยูล่มสลายลง โดยกองทัพจีนใน พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ชาวปยูได้รวมตัวกับชนเผ่าพม่าตั้งอาณาจักรพุกาม นับถือพระพุทธศาสนาแบบตันตระในขณะที่ยังคงดั้งเดิมของเมืองพุกามมาจากสังคมระบบชนเผ่า มีความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ นับถือเทวดาประจำเมืองเรียกว่า นัต (Nat) ภูเขาศักดิ์สิทธิ์ คือ ภูเขา โปปา (Mount Papa) หรือภูเขาอันเป็นที่สถิตย์ของมังมหาศรีนัต ในช่วงต้นของอาณาจักรมีการบูชานาค^{๒๐} ใน พ.ศ. ๑๕๘๗ พระเจ้าอนิรุทธ (Aniruddha) ซึ่งราชสมบัติและสถาปนาเป็นพระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรพุกาม มีอาณาเขตทิศเหนือจรดชายแดนน่านเจ้าทิศตะวันออกมีอาณาเขตถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (ตามข้อวินิจฉัยของสมเด็จพระมหาปาตมวราจาธิบดีกล่าวว่า อาณาจักรทวารวดีที่นครปฐม อาจล่มสลายลงจากการโจมตีของพระเจ้าอนิรุทธ) ทิศใต้จดอ่าวเบงกอล ทิศตะวันตกจรดชายแดนอินเดีย^{๒๑}

ใน พ.ศ. ๑๕๙๙ มีภิกษุจากเมืองสะเทิม แห่งอาณาจักรมอญ ชื่อพระชินอรหันต์ (Shin Arhan) ที่มีนามเดิมว่า พระธรรมทัสสี (Dhammadassi) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องพระไตรปิฎกเดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาทที่เมืองพุกาม ทำให้พระองค์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาเถรวาท พระองค์ทรงขอพระไตรปิฎกจากกษัตริย์มอญ กษัตริย์มอญไม่ยอมส่งให้ทำให้พระองค์ยกกองทัพไปตีเมืองมอญ เพื่อนำ

---

^{๑๙} ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชาย สายสิงห์, ศิลปะพม่า, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๓), หน้า ๒ - ๓๓.

^{๒๐} เกรียงไกร เกิดศิริ, พุกาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งครัทธา, (กรุงเทพมหานคร: อุษาคเนย์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒.

^{๒๑} อ่างแก้ว, เกรียงไกร เกิดศิริ, พุกาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งครัทธา, หน้า ๙

พระไตรปิฎกมายังพุกามพร้อมทั้งกวาดต้อนชาวมอญมายังพุกาม ทำให้มอญเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรพุกาม

พระเจ้าอนิรุทธทรงสร้างพุทธสถานไว้หลายแห่ง เช่น เจดีย์ชเวตคันธอ เจดีย์ชเวตคอง วิหารนันทปยา เป็นการวางรากฐานที่สำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองในเมืองพุกาม ในฐานะศูนย์กลางแห่งหนึ่งรองจากลังกา ภายหลังจากพุทธศาสนาหมดไปจากอินเดีย อาณาจักรพุกาม มีกษัตริย์อีกหลายพระองค์ที่มีบทบาทสำคัญในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เช่น พระเจ้ากัณยสีตา (Kyansittha) หรือ ออกเสียงแบบภาษาพม่าว่า พระเจ้ากัณยสีต จันลิตตา (พ.ศ. ๑๖๗๒ - ๑๖๕๖) มีบทบาทสำคัญในการสร้างศาสนาสถานขนาดใหญ่ในเมืองพุกาม เช่นเจดีย์ชเวตคองต่อจากพระเจ้าอนิรุทธ จนสำเร็จ ในปี พ.ศ. ๑๖๒๙ และสร้างวิหารอนันตเสนาสถาปัตยกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของเมืองพุกาม มีการเริ่มใช้ภาษาพม่าในการจารึกเป็นครั้งแรก คือ จารึกมะยะเจดีย์ ที่ปรากฏ ๔ ภาษา คือ ภาษาปยู ภาษาบาลี ภาษาพม่า ภาษามอญ

พระเจ้านรปิตินิท (พ.ศ. ๑๗๑๓ - ๑๗๑๖) ได้ส่งสมณทูตไปลังกา โดยสามเณรอุปถัมภ์ได้ศึกษาศาสนาอยู่ในลังกาเป็นเวลาราว ๑๐ ปี ได้อุปสมบทในลัทธิลังกาวงศ์ ภายหลังเดินทางกลับมาพุกามพร้อมทั้งพระบรมสารีริกธาตุมาจากลังกา และพระภิกษุอีก ๔ รูปจึงได้ตั้งนิกายใหม่ คือนิกายสิงหล มีการใช้ภาษาพม่าแทนภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ในราว พ.ศ. ๑๘๓๐ กองทัพของพระเจ้ากুবไลخان แห่งประเทศจีน โจมตีอาณาจักรพุกามแตกเกิดการแยกตัวเป็น ๓ อาณาจักรคือ อาณาจักรอังวะ อาณาจักรยะไข่ อาณาจักรมอญ

พระเจ้าธรรมเจดีย์ (พ.ศ. ๒๐๐๔ - ๒๐๓๕) แห่งอาณาจักรมอญ เป็นผู้ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา ในสมัยนั้นมีคณะสงฆ์เถรวาท ๖ คณะ (จากเขมร ๑ จากลังกา ๕) พระองค์อาราธนาพระสงฆ์มาจากลังกา แล้วให้พระสงฆ์ทั้งหมดอุปสมบทใหม่รวมเข้าเป็นนิกายเดียวกัน พระพุทธศาสนาก็ประดิษฐานมั่นคง และการศึกษาอภิธรรมได้รุ่งเรืองขึ้น^{๒๒}

---

^{๒๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๘๕

๒) จักรวรรดิพม่าครั้งที่ ๒ สมัยราชวงศ์ตองอูและราชวงศ์นยองยาน (พ.ศ. ๒๐๒๙ - ๒๒๙๕) ตองอูเป็นอาณาจักรเล็กเกิดจากชาวพม่าที่หนีภัยสงครามกับไทใหญ่ที่มาจากเมืองอังวะสถาปนาอาณาจักรขึ้นในปีพ.ศ. ๒๐๒๙ กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงคือ พระเจ้าตะเบ็งชเวตี้หรือพระเจ้ามังตราที่สามารถตีอาณาจักรมอญ ทิ้งย้ายเมืองหลวงจากตองอูมายังหงสาวดี ซึ่งมีทางออกทะเล ต่อมาในสมัยพระเจ้าบุเรงนองก็สามารถตีกรุงศรีอยุธยาได้

ในสมัยพระเจ้านันทบุเรงเมืองต่าง ๆ เริ่มประกาศอิสรภาพ โดยเฉพาะ กรุงศรีอยุธยา ตอนปลายรัชกาลหงสาวดีถูกตีแตกสิ้นสุดยุคจักรวรรดิพม่า พม่าแตกออกเป็นเมืองแปร เมืองตองอู เมืองอังวะ กษัตริย์ในราชวงศ์ตองอูย้ายเมืองหลวงกลับมาอังวะตั้งราชวงศ์ใหม่คือราชวงศ์นยองยาน ปกครองพม่าระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๐ - ๒๒๙๕ ชาวมอญจากหงสาวดียกทัพมาตีพม่าได้ในปี พ.ศ. ๒๒๙๕

๓) จักรวรรดิพม่าครั้งที่ ๓ สมัยราชวงศ์คองบอง (พ.ศ. ๒๒๙๕ - ๒๔๒๘) ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ผู้นำพม่าชื่อ อ่องไจยะ หัวหน้าหมู่บ้านมุตโซโบหรือชเวโบ ได้รวมตัวกันขับไล่ชาวมอญจากเมืองอังวะทำให้อาณาจักรมอญล่มสลาย รวบรวมดินแดนพม่า ไทใหญ่ ยะไข่ มอญเข้าด้วยกัน สถาปนาอ่องไจยะเป็นกษัตริย์พระนามว่า พระเจ้าอลองพญา ต้นราชวงศ์คองบอง กษัตริย์ที่สำคัญคือ พระเจ้ามังระ ที่ย้ายเมืองหลวงจากชเวโบไปยังกรุงอังวะ และตีกรุงศรีอยุธยาได้ ในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าปดุง (พระเจ้าโบดอพญา หรือโพธิพญา) ย้ายเมืองหลวงจากอังวะไปยังอมรปุระ และในปีพ.ศ. ๒๓๒๕ ได้ตีเมืองยะไข่และอัญเชิฐพระมหามัธยมนี้ไปไว้ที่เมืองอมรปุระ ในปีพ.ศ. ๒๓๓๔ ได้สร้างเจดีย์ที่มีขนาดใหญ่คือ มหาเจดีย์ และสร้างระฆังที่มีขนาดใหญ่มากที่เมืองมินกุน พระเจ้ามินดงย้ายเมืองหลวงจากอมรปุระไปยังเมืองมัณฑะเลย์ ในปีพ.ศ. ๒๓๙๔ อังกฤษเข้ายึดครองพม่าภาคใต้ โดยมีเมืองหลวงที่ย่างกุ้ง ส่วนภาคเหนือพม่าปกครองตนเอง พระเจ้ามินดงโปรดเกล้าให้มีการทำสังคยานาพระไตรปิฎก ครั้งที่ ๕ และจารึกพุทธพจน์ทั้งสามปิฎกลงบนแผ่นหินอ่อนจำนวน ๗๒๙ แผ่น สร้างเจดีย์ครอบไว้ทุกแผ่นที่วัดกุสโต เมืองมัณฑะเลย์ ในปีพ.ศ. ๒๔๒๘ อังกฤษส่งกองทัพเข้ายึดพม่าตอนเหนือ พม่าจึงตกอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษตั้งแต่นั้นมา

๔) สมัยภายใต้การปกครองอังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๒๘ - ๒๔๙๐) อังกฤษปกครองพม่าเป็นมณฑลหนึ่งของอินเดีย มีองค์กรยุวพุทธิกสมาคมเป็นขบวนการ

ต่อต้าน หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ อังกฤษคืนเอกราชให้กับพม่าในปี พ.ศ. ๒๔๙๑ รวมเวลาปกครอง ๖๓ ปี

๕) สมัยหลังได้รับเอกราชจากอังกฤษ (พ.ศ.๒๔๙๐-ปัจจุบัน) หลังจากได้รับเอกราชก็มีการปกครองแบบประชาธิปไตย มีประธานาธิบดีเป็นประมุขของประเทศ มีนายกรัฐมนตรีเป็นผู้บริหาร ในระหว่างเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๘ - เดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ เนื่องในโอกาสฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ รัฐบาลพม่าเป็นเจ้าภาพจัดการ ัญญูสังคีต คือทำสังคยานาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๖ ขึ้นที่กรุงย่างกุ้ง เพื่อพิมพ์พระไตรปิฎก อรรถกถาและปกรณ์พิเศษต่าง ๆ ขึ้นใหม่ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้ โดยเชิญพุทธศาสนิกชนจากหลายประเทศเข้าร่วมพิธี เช่น พม่า ศรีลังกา ไทย ลาว และกัมพูชา ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ รัฐบาลทหารทำรัฐประหารเพราะปัญหาชนกลุ่มน้อย ประกาศปิดประเทศจนถึงปีพ.ศ. ๒๕๕๕ รวมเวลาปิดประเทศ ๔๕ ปี ปัจจุบันประเทศพม่าใช้ชื่อว่า สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาร์ (Republic of the Union of Myamar) ย้ายเมืองหลวงจากย่างกุ้งไปยังกรุงเนปีดอร์^{๒๓}

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรมประเพณี ความคิด ความเชื่อของประชาชนพม่า มีเทศกาลบุญประเพณีในปัจจุบัน คือ

เดือน (โดยประมาณ)	วันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือบุญประเพณี
กุมภาพันธ์	วันมาฆบูชา
เมษายน	ตะจัน
พฤษภาคม	วันวิสาขบูชา
กรกฎาคม	วันเข้าพรรษา
ตุลาคม	วันออกพรรษา

^{๒๓} ศีโรตม์ ภาคสุวรรณ, "พม่าเปิดประเทศ : ไทยได้รับประโยชน์อะไร ?", (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://www.pol.ru.ac.th/attachments/article/192/article.pdf>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๔ กันยายน ๒๕๕๙).

๓.๑.๒.๓ พระพุทธศาสนาในประเทศลาว

ก่อนที่พระพุทธศาสนาจะเข้ามาเผยแผ่ในนั้น ชาวลาวนับถือผีแถน ผีฟ้า ปู่สังกะสา ย่าสังกะสี เจ้าปู่ เจ้าตา หรือต้นไม้ใหญ่ พระพุทธศาสนาเข้ามาในลาวหลายครั้ง อาจแบ่งเป็นสี่ช่วง คือ

๑) พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทดั้งเดิม ในครั้งที่พระเจ้าอโศกมหาราช แห่งราชวงศ์เมารยะ ทรงอุปถัมภ์การสังคายนา ครั้งที่สาม ที่เมืองปาฏลิบุตร เมื่อเสร็จสังคายนาพระองค์ทรงจัดส่งพระธรรมทูต ๙ สาย เพื่อเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระธรรมทูตสายที่แปดนำโดยพระโสณะเถระและพระอุตตระมาลัยสุวรรณภูมิ ตรงกับสมัยของพระเจ้าสุวรรณนาค โดยมีศูนย์กลางอยู่ที่เมืองศรีโคตรบูร (เมืองท่าแขกในปัจจุบัน) พระพุทธศาสนาอาจไม่แพร่หลายมากนัก เพราะการจำกัดด้าน ภาษาและวัฒนธรรม ซึ่งต่อมาใน พ.ศ. ๑๕๐๐ พระเจ้าสุมิตตธรรมวงศา พระมหากษัตริย์แห่งอาณาจักรศรีโคตรบูร ได้สร้างพุทธศาสนสถานหลายแห่ง เช่น พระธาตุพนม พระธาตุอิงฮัง เพื่อบูชาพระพุทธเจ้า แต่เนื่องจากเป็นช่วงที่นิกาย ต้นตระกูลกำลังมีอิทธิพล ประตुरายรอบพระธาตุ จึงปรากฏภาพการสังวาส ของชายหญิง

๒) พระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายมหายานแบบจีน ชาวลาวที่ตั้งอาณาจักรอยู่ที่หนองแส โดยมีขุนหลวงลิเมาเป็นพระมหากษัตริย์ทรงยอมรับนับถือพุทธศาสนา เช่นเดียวกับจักรพรรดิฮั่นเม่งตี้

๓) พระพุทธศาสนาเถรวาทแบบกัมพูชา พระพุทธศาสนาเถรวาท ถูกนำเข้ามาเผยแผ่ในสมัยพระเจ้าฟ้างุ้มมหาราช (พ.ศ. ๑๘๙๖-๑๙๑๖) โดยพระมหาปาสมันต์เถระ และพระสงฆ์อีก ๒๐ รูป จากกัมพูชา ตามที่พระนางแก้ว เกิงยาพระมเหสีทรงทูลขอให้ส่งทูตไปนิมนต์พระสงฆ์นิกายเถรวาทจากกัมพูชา เข้ามาเผยแผ่ในล้านช้าง พร้อมทั้งได้นำพระพุทธรูปปางห้ามญาติชื่อ พระบาง^{๒๔}

---

^{๒๔} ปุชนิยัตถุคู้บ้านคูเมืองของอาณาจักรล้านช้างจนถึงปัจจุบัน สร้างขึ้นเมื่อพ.ศ. ๔๓๖ ที่เกาะลังกา โดยพระจุลนาถ พร้อมทั้งอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุประดิษฐานทั้ง ๕ แห่งในองค์พระ บางคือ พระนลาฏ พระหนุ พระอุระ และพระหัตถ์ทั้งสอง พ.ศ. ๑๔๐๐ พระเจ้าศรีจุลราช (พระเจ้าสุบินราช) กษัตริย์แห่งลังกาได้มอบพระบางให้แก่พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชา พ.ศ. ๑๙๐๒ พระเจ้าชัยวรมันปรเมศวร มอบเป็นของขวัญให้แก่พระเจ้าฟ้างุ้มมหาราช ราชบุตรเขย พ.ศ. ๒๓๒๒ กองทัพไทยโจมตีเวียงจันทน์ได้นำพระบางมาประดิษฐานที่วัดพระแก้ว สี่ปีต่อมาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

และพระไตรปิฎกมาถวายแก่พระเจ้าฟ้าจัมมหาราช ด้วยพระพุทธรูปศาสนาสนธิ เป็น กระแสหลักและสืบทอดต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

๔) พระพุทธรูปศาสนาเถรวาทแบบนิกายธรรมยุติกจากไทย หลังจากที่พระ วชิรญาณ ก่อตั้งนิกายธรรมยุติกใน พ.ศ. ๒๓๐๕ จึงมีการแพร่ขยายไปยังลาว ซึ่งเป็น เมืองขึ้นของไทยในขณะนั้น แต่ภายหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัฐได้รวมคณะ สงฆ์เป็นหนึ่งเดียว^{๒๕}

ดังนั้น พระพุทธรูปศาสนาในลาว อาจแบ่งตามยุคสมัยการปกครองได้ ๖ ยุคสมัย^{๒๖} คือ

๑) พระพุทธรูปศาสนาในอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๑๘๙๖ - ๒๒๓๓) พระเจ้าฟ้าจัมมหาราชปฐมกษัตริย์ สร้างราชธานีที่เมืองเวียงทอง หรือหลวงพระบาง ในปัจจุบัน มีการอัญเชิญพระบาง (ประดิษฐานที่เวียงจันทน์ ซึ่งต่อมาอัญเชิญไป ประดิษฐานที่เวียงทอง จึงเปลี่ยนชื่อเมืองเป็นหลวงพระบาง) และพระมหาปาสมันต์ เถระ และพระสงฆ์อีก ๒๐ รูป จากกัมพูชามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลาว มีการ ตั้งมั่นของพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ จากสำนักพระอุทุมพรบุปผาสวามี แห่ง เมืองพัน พร้อมกันที่สุโขทัย ออยุธยา น่าน เชียงใหม่ รัชสมัยพระยาวิสุทธราชาธิบดี (พ.ศ. ๒๐๔๔ - ๒๐๖๓) เป็นยุคที่พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก มีนักปราชญ์แตกฉาน ภาษาบาลีหลายท่านและแต่งหนังสือสำคัญหลายเล่ม

ต่อมา ในรัชสมัยพระยาโพธิสารราชาเจ้า (พ.ศ. ๒๐๖๓ - ๒๐๙๐) มีการ เจริญพระราชไมตรีกับเชียงใหม่ เชียงใหม่ถวายพระนางยอดคำทิพย์ (ต่อมาเปลี่ยน พระนามเป็น พระนางหอรสูง เอกอัครมเหสี) พระไตรปิฎกและพระสงฆ์ ต่อมา เชียงใหม่อัญเชิญเจ้าเชษฐวังโส พระราชโอรสของพระนางหอรสูงขึ้น เป็นกษัตริย์ เชียงใหม่ และภายหลังพระองค์เสด็จกลับไปครองราชย์ที่ล้านช้าง เป็นพระเจ้าไชย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยให้พระเจ้านันทเสน พ.ศ. ๒๓๓๑ กองทัพไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนำเอาพระบางกลับมากองทัพอีกครั้ง พ.ศ. ๒๔๐๙ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบางกลับคืน ปัจจุบันอยู่ที่หอคำภายในพระราชวัง

^{๒๕} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ดร., พระพุทธรูปในลาว, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมื่อดุสิต, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙ - ๓๔.

^{๒๖} รศ.ดร.วรลักษณ์บุญยสุรัตน์, ชินขมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๕), หน้า ๒๐๐ - ๒๒๙.

เชษฐาธิราช ใน พ.ศ. ๒๑๐๓ ทรงตั้งเวียงจันทน์เป็นเมืองหลวงแทนหลวงพระบาง ทรงสร้างวัดพระแก้วเพื่อประดิษฐานพระแก้วมรกต^{๒๗} ที่นำไปจากจากเชียงใหม่ ในรัชสมัยของพระองค์ได้ร่วมกับกษัตริย์อยุธยาสร้างพระธาตุศรีสองรัก เมืองด่านซ้าย เป็นหลักเขตแสดงความสัมพันธ์ที่ดีของสองประเทศ ในรัชสมัยของพระสุริยวงศาธรรมิกราช (พ.ศ. ๒๑๘๑ - ๒๒๓๘) เป็นยุคทองของพระพุทธศาสนา บ้านเมืองสงบสุข ไม่มีข้าศึกรุกราน ในปีพ.ศ. ๒๑๘๓ มีพระราชอาญาให้เสนาบดีนักปราชญ์ราชบัณฑิต ผู้มีความรู้ทางพระธรรมวินัยแก้ไขกฎหมาย เรียกว่า พระธรรมศาสตร์โบราณ

๒) พระพุทธศาสนาสมัย ๓ อาณาจักร (พ.ศ. ๒๒๓๘ - ๒๔๔๖) ตอนปลายของอาณาจักรล้านช้าง แยกออกเป็นสองอาณาจักร คืออาณาจักรล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง และอาณาจักรล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ และต่อมาในปี พ.ศ. ๒๒๕๖ นครจำปาศักดิ์แยกเป็นอิสระ พ.ศ. ๒๓๒๑ กองทัพไทยนำพระแก้วมรกตกลับสู่ประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๒๕ และอัญเชิญพระบางกลับไปยังหลวงพระบาง

๓) พระพุทธศาสนายุคภายใต้การปกครองของไทย (พ.ศ. ๒๓๒๒ - ๒๔๓๖) มีการสร้างพระธาตุสุสีและวัดใหม่สุวันนะพุมาราม ในปีพ.ศ. ๒๓๓๗ ในปี พ.ศ. ๒๓๗๗ ครูบากัญจนอรัญญวาสีมหาเถระ พร้อมศิษย์จากเมืองแพร่ได้ไปสังคยานาพระไตรปิฎกที่วัดวิชุนราช จ้างให้มีการจารคัมภีร์ ๒๘๒๕ ผูก มีการเฉลิมฉลองแล้วนำมาเก็บไว้ที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่

๔) พระพุทธศาสนายุคการปกครองของฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๙๗) ปี พ.ศ. ๒๔๓๖ รัฐบาลไทยยอมสงบศึกกับฝรั่งเศส โดยการยกดินแดนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส พ.ศ. ๒๔๕๗ พระเจ้าศรีสว่างวงศ์ได้ร่วมกับคณะสงฆ์บูรณะพระธาตุสุสี พ.ศ. ๒๔๗๒ ฝรั่งเศสจัดตั้งสมาคมนักปราชญ์ฝรั่งเศสฝ่ายเอเชียบูรพา

---

^{๒๗} พระแก้วมรกต โดยสันนิษฐานจากรูปแบบศิลปะที่เป็นการผสมผสานระหว่าง พระพุทธรูปแบบเชียงแสนหนึ่งกับพระพุทธรูปสุโขทัย ที่สร้างจากหินสีเขียวสร้างขึ้นในสมัยท้าว महाराหม (พระอนุชาพระเจ้ากือนา เจ้าเมืองเชียงราย ระหว่างพ.ศ. ๑๙๑๓ - ๑๙๗๙) น่าจะสร้างขึ้น ในอาณาจักรล้านนา บริเวณเมืองเวียงชัยบริเวณที่มีการค้นพบในรัชสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกนในปี พ.ศ. ๑๙๗๙ ในเจดีย์แห่งหนึ่งในเมืองเชียงรายซึ่งปัจจุบันคือวัดพระแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย (ดูรายละเอียดในศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศ.ดร., **พุทธปฏิมา งานช่างแห่งศรัทธา**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๔), หน้า ๓ - ๑๓.

เพื่อฟื้นฟูการศึกษาทางด้านพระพุทธศาสนา และในปีต่อมาสมเด็จพระเจ้าเพ็ชรราช
รัตนวงศา และอาจารย์มหาสีลา วีรวงศ์ เห็นความสำคัญของการเก็บรักษาคัมภีร์
โบราณและอักษรศาสตร์ลาว จึงจัดตั้งสถาบันพุทธบัณฑิตสภาจันทบุรี จัดตั้ง
โรงเรียนพระปริยัติธรรมสอนบาลีให้กับพระสงฆ์สามเณร

ในยุคนี้มีการบูรณะพุทธศาสนสถานหลายแห่ง เช่น พ.ศ. ๒๔๗๙
พระเจ้าศรีสว่างวัฒนา ขณะที่ยังเป็นมกุฎราชกุมาร ได้สร้างบันไดถาวรขึ้น
พระธาตุพูนี บูรณะพระธาตุพูนี พระธาตุหลวง พ.ศ. ๒๔๙๐ ฝรั่งเศสรวมดินแดนของ
เวียงจันทน์ หลวงพระบาง และจำปาศักดิ์เข้าด้วยกันแล้วใช้ชื่อว่า ประเทศลาว
พ.ศ. ๒๔๙๗ ฝรั่งเศสมอบเอกราชให้ลาว ในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ มีการจัดการศึกษา
พระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษาชื่อว่า วิทยาลัยสงฆ์องค์ตั้ง ตั้งอยู่ที่วัดองค์ตั้ง
มหาวิหาร นครเวียงจันทน์

๕) พระพุทธศาสนายุคได้รับเอกราช (พ.ศ.๒๔๙๗ - ๒๕๑๘) พระเจ้าศรี
สว่างวัฒนา (พ.ศ.๒๕๐๒ - ๒๕๑๘) ทรงใส่พระทัยในพระพุทธศาสนามาก
ทรงใส่บาตร รักษาศีลและสนับสนุนพุทธศาสนาทั้งภาคปริยัติและปฏิบัติ
พ.ศ. ๒๕๐๐ รัฐบาลเจ้าสุวรมณูมา และคณะสงฆ์ได้ฉลองพระพุทธศาสนาครบ
๒๕๐๐ ปี จัดสร้างพระไตรปิฎกอักษรรณภาษาบาลีขึ้นแต่ไม่เคยครบ ๔๕ เล่ม
พร้อมทั้งสร้างศาลาพันห้อง (ปัจจุบันถูกรื้อและสร้างเป็นหอธรรมสภา) ข้างพระธาตุ
หลวงล้อมถวายเป็นพุทธบูชา ในยุคนี้ พระมหาปาล อานนโท หลังจากได้มาศึกษา
วิปัสสนากรรมฐานที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร ประเทศไทยกับ
สมเด็จพระพุทธอาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ) และพระธรรมธีรราชมหามุนี
(โชดก ญาณสีหิ) ก็จัดตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐานแห่งแรกที่ประเทศลาวที่วัดมหา
พุทธวงศาป่าหลวง หรือวัดโสภป่าหลวง เวียงจันทน์ และต่อมามีสาขาหลายแห่งทั่ว
ประเทศ นอกจากจัดตั้งสำนักวิปัสสนากรรมฐาน ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ จัดตั้งโรงเรียน
ศีลธรรมพุทธเยาวชนลาว สอนศีลธรรมให้เยาวชนทั่วไปในวันอาทิตย์ พ.ศ. ๒๕๐๒
จัดพิมพ์นิตยสารธรรมะรายสามเดือนชื่อว่าพุทธวงส์ ซึ่งยุติไปในพ.ศ. ๒๕๑๘ หลัง
เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๕๐๔ จัดตั้งสมาคมมหาพุทธวงศา เพื่อให้คฤหัสถ์
ได้มีส่วนในการทำกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา พ.ศ. ๒๕๐๖ จัดตั้งองค์การยุวพุทธิก
สมาคม เพื่อให้เยาวชนได้ทำกิจกรรมทางด้านศาสนา และมีส่วนร่วมในการธำรง

รักษาพุทธศาสนาร่วมกัน พ.ศ. ๒๕๐๗ วัดโสภณป่าหลวง เวียงจันทน์ ก็จัดตั้งโรงเรียน
สงเคราะห์สำหรับเด็กอนาถา

๖) พระพุทธศาสนาหลังยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. ๒๕๑๘ ถึงปัจจุบัน)
ในปี พ.ศ. ๒๕๑๘ ขบวนการประเทศลาวได้ยึดยึดอำนาจ และเปลี่ยนแปลงการ
ปกครองจากระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข เป็น
สังคมนิยมคอมมิวนิสต์ พร้อมทั้งเปลี่ยนชื่อประเทศเป็นสาธารณรัฐประชาธิปไตย
ประชาชนลาว การเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาได้แก่ การยกเลิก
สมณศักดิ์ จัดตั้งองค์การพุทธศาสนาสัมพันธ์ลาว (พ.ส.ล. ปัจจุบันใช้คำย่อว่า
อ.พ.ส.) เพื่อจัดการบริหารการปกครองสงฆ์ ประมุขสงฆ์เรียกว่า ประธานองค์การ
พุทธศาสนาสัมพันธ์ลาว โดยมีวาระละห้าปี รวมคณะสงฆ์สองนิกายคือ มหานิกาย
และธรรมยุติกนิกายเป็นนิกายเดียว พระสงฆ์ทุกรูปเรียนทฤษฎีการเมืองสังคมนิยม
โดยในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงการปกครองจะยกเลิกการศึกษาพระวินัยเพราะ
ถือว่ารับใช้ชนชั้น เห็นว่าพระสงฆ์ด้านวิปัสสนากรรมฐาน ไม่เป็นประโยชน์ใน
การพัฒนาประเทศ เป็นแรงงานสูญ จึงให้พระสงฆ์เพิ่มผลผลิตด้วยการเลี้ยงหมู
เลี้ยงไก่ ปลูกผัก

ต่อมาปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ภายใต้นโยบายจินตนาการใหม่ จึงอนุญาตให้ศึกษา
พระวินัย ไม่ต้องทำงานหนัก บิณฑบาตทำกิจสงฆ์ได้ตามปกติ ปี พ.ศ. ๒๕๔๐
วิทยาลัยสงฆ์องค์ตั้งอ นครเวียงจันทน์กลับมาเปิดสอนใหม่ พร้อมทั้งมีการเปิด
วิทยาลัยสงฆ์จำปาศักดิ์ที่วัดหลวง เมืองจำปาศักดิ์ ปีพ.ศ. ๒๕๔๑ องค์การพุทธ
ศาสนาสัมพันธ์ลาวได้จัดทำธรรมนูญสงฆ์ลาว^{๒๘}

พระพุทธศาสนาเป็นรากฐานของวัฒนธรรมประเพณี ความคิด ความเชื่อ
ของประชาชนลาว มีเทศกาลบุญประเพณีในปัจจุบัน คือ^{๒๙}

---

^{๒๘} พระมหาเสรีชน นริสสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน :
เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๙๕.

^{๒๙} อ่างแล้ว, พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, พระพุทธศาสนาในลาว, หน้า ๑๗๗.

วันที่ (โดยประมาณ)	เดือน	วันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือ บุญประเพณี
๘	กุมภาพันธ์	วันมาฆบูชา
๑๓-๑๖	เมษายน	ปีใหม่
๗	พฤษภาคม	วันวิสาขบูชา
๕	กรกฎาคม	วันเข้าพรรษา
๑๘	สิงหาคม	บุญข้าวประดับดิน
๒	กันยายน	บุญข้าวห่อสลาก
๒, ๓, ๓๑	ตุลาคม	วันออกพรรษา วันบุญแข่งเรือ วันบุญธาตุดหลวง

วัดเป็นศูนย์กลางการพบปะของชาวบ้าน พระสงฆ์เป็นที่พึ่งให้คำปรึกษาของชุมชน

๓.๑.๒.๔ พระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา

ก่อนการยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ชาวกัมพูชานับถือสิ่งที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา โดยมีความเชื่อว่านางไม้ เทวดามีอำนาจลึกลับสิงสถิตอยู่และสามารถให้คุณให้โทษแก่มนุษย์ ต่อมาในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช คณะพระโสณะและพระอุตตระได้นำพระพุทธศาสนาไปเผยแผ่ พระพุทธศาสนาในประเทศกัมพูชา แบ่งตามยุคประวัติศาสตร์ออกเป็น ๔ ยุค^{๓๐} คือ

๑) ยุคฟูนัน (Funanหรือ Founan) หรือยุคอาณาจักรพนม หรือยุคก่อนเขมร (พ.ศ. ๖๐๐ - ๑๑๐๐) ฟูนันเป็นคำจีน ปรากฏว่าจีน สันนิษฐานว่าเพี้ยนจากคำเขมรว่า บันมหรือพนม ที่แปลว่าภูเขา ชนพื้นเมืองเป็นชนชาติมลายูนับถือลัทธิโลกธาตุ คือการบูชาดิน น้ำ ลม ไฟ และผีสงเทวดา แต่เมื่อพระพุทธศาสนาเข้าสู่สุวรรณภูมิแล้ว ชาวฟูนันจึงหันมานับถือพระพุทธศาสนา จนกระทั่ง พ.ศ. ๕๔๓ พราหมณ์ชาวอินเดียชื่อ เกาณฑินยะ ได้มาสวมรสกับสตรีหัวหน้าเผ่าแห่งท้องถิ่นนี้เป็นปฐมวงศ์กษัตริย์แห่งฟูนัน ตั้งราชธานีที่เมืองวยาธปุระ อาณาจักรที่เจริญร่วม

^{๓๐} อ่างแล้ว, คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชีย**, หน้า ๓๐.

สมัยกับฟูนัน คืออาณาจักรจามปา อยู่ตอนกลาง มีอินทรีประเป็นเมืองหลวง (ปัจจุบันคือเมืองเว้ท์) ในราชสำนักนับถือศาสนาพราหมณ์นิกายไศวะ (นับถือพระอิศวร) แต่ประชาชนทั่วไป บ้างก็นับถือศาสนาพุทธ บ้างก็นับถือศาสนาพราหมณ์ ในยุคนี้ มีพระสงฆ์ ชื่อ สังฆปาละ (พ.ศ. ๑๐๐๒ - ๑๐๖๗) เป็นผู้เชี่ยวชาญในพระอภิธรรม เดินทางไปกวางตุ้ง ประเทศจีน ได้ศึกษาหาความรู้เพิ่มเติมจากพระภิกษุอินเดียชื่อ คุณภัทร จนมีความแตกฉานในพระพุทธศาสนา ภาษาต่าง ๆ เช่นภาษาสันสกฤต ภาษาจีน ได้แปลคัมภีร์วิมุตติมรรคแบบเถรวาท เป็นภาษาจีนถวายพระเจ้าวูไต (Wou-ti) แห่งราชวงศ์เหลียง ในตอนปลายยุค พ.ศ. ๑๐๕๗ พระเจ้ารุทรวรมันขึ้นครองราชย์ เป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งฟูนัน พระองค์ทรงมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ประกาศพระองค์เป็นอุบาสก ทรงมีพระเกศาธาตุไว้เป็นที่สักการะ

๒) ยุคเจนละ (Chenla) (พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๓๔๕) อาณาจักรเจนละ ตั้งอยู่ทางเหนือของอาณาจักรฟูนาน และทางตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรจามปา ตรงกับภาคใต้ของลาวและภาคเหนือของกัมพูชาปัจจุบัน วงศ์กษัตริย์ของเจนละสืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์กัมพูชาสมัยสุโขทัย กับเทพธิดาเมธรา จึงได้ชื่อว่า กัมพูชา (มีความหมายว่าผู้เกิดจากกัมพู) จึงถือว่า ยุคของกัมพูชาหรือเขมรเริ่มต้นในสมัยเจนละ พระเจ้าภควรมันขึ้นครองราชย์เป็นปฐมกษัตริย์ในราว พ.ศ. ๑๐๙๓ เจนละยังเป็นเมืองขึ้นของฟูนานจนถึงใน พ.ศ. ๑๑๗๐ ก็ยกทัพโจมตีรวมฟูนาน เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเจนละ กษัตริย์ในระยะต้นคองนับถือนิกายไศวะ ต่อมาต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓

ศาสนาพุทธเจริญรุ่งเรือง ดังปรากฏตามบันทึกของหลวงจีนอี้จิง ซึ่งจาริกไปอินเดียและเดินทางผ่านทะเลใต้ (ช่วงระยะเวลาที่จาริก พ.ศ. ๑๒๑๔ - ๑๒๓๘) ศิลาจารึกที่วัดไพรเวียง ใกล้เมืองเวียตปุระ ระบุว่า พ.ศ. ๑๒๐๗ กษัตริย์สองพระองค์พี่น้องพระนามว่า รัตนกานู และรัตนสิงหะได้ทรงผนวช พระเจ้าชัยวรมันที่ ๑ (ครองราชย์ประมาณ พ.ศ. ๑๑๙๓ - ๑๒๕๖) จึงให้ทรงสร้างวัดถวายและให้รักษาวัดให้ยั่งยืน ต่อมาอาณาจักรเจนละแตกออกเป็นสองส่วน คือ เจนละบกและเจนละน้ำ หลังจากแยกกันประมาณหนึ่งศตวรรษ ยุคเจนละสิ้นสุดลงเพราะขัดแย้งกับอาณาจักรชวา ตามหลักฐานทางโบราณคดีพบรูปพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ แสดงว่าพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน คงจะเผยแผ่เข้ามาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในระยะใกล้ พุทธศตวรรษที่ ๑๔ โดยอิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัย แพร่หลายได้รวดเร็วเพราะคล้ายกับศาสนาพราหมณ์

๓) ยุคพระนคร หรือยุคมหานคร (Angkor) (พ.ศ. ๑๓๔๕ - ๑๙๗๕) หมายถึงยุคนครวัดและนครธม เป็นยุคที่อารยธรรมเขมรเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด เป็นมหาอาณาจักรใหญ่มีศิลปะและสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นกว่ายุคใด ๆ โดยเฉพาะปราสาทนครวัด (Angkor Wat) และนครธม (Angkor Thom) ยุคนี้เริ่มนับตั้งแต่รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ จนถึงรัชกาลของ พระเจ้าพญาเยต ซึ่งทรงสละพระนครไปสร้างเมืองหลวงใหม่ที่พนมเปญ อันเป็นเมืองหลวงของกัมพูชาในปัจจุบัน หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ ครองราชย์แล้ว ทรงย้ายพระนครจากเจนละ มาตั้งที่เมืองทริทราลัยสืบต่อมาหลายรัชกาล พระองค์ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิวิหิระะ นับถือพระนารายณ์และพระอิศวรรวมกัน ทรงเริ่มตั้งลัทธิเทวราช ประกอบพิธีบูชาอันประกาศถึงการทรงได้รับมอบพระราชอำนาจจากองค์พระผู้เป็นเจ้าของ โดยมีศิวลึงค์เป็นสัญลักษณ์เคารพบูชา ทำให้เกิดตำแหน่งพราหมณ์ผู้เป็นเจ้าของพิธีประจำราชสำนัก ซึ่งสืบทอดฐานะตามสายตระกูลในรัชสมัยพระเจ้ายโศวรมันที่ ๑ ทรงย้ายราชธานีไปที่แห่งใหม่คือ พระนครศรียโคตรปุระ หรือ เมืองพระนครพระพุทธรูปศาสนา ก็ยังเป็นที่เป็นที่เคารพนับถือกันอยู่ในหมู่ประชาชนหลังจากยุคของพระองค์แล้ว กษัตริย์แต่ละพระองค์ก็นับถือพราหมณ์บ้าง นับถือพระพุทธรูปศาสนาบ้างสลับกันไป แต่ทั้งสองศาสนาก็อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

ต่อมา ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๕ (พ.ศ. ๑๕๑๑ - ๑๕๔๕) ปุโรหิต กীরติบัณฑิต ผู้เคยนับถือนิกายไศวะ (นับถือพระอิศวร) หันมานับถือและส่งเสริมพระพุทธรูป นำคัมภีร์พระพุทธรูปศาสนาเข้าจากต่างประเทศจำนวนมาก นำพระพุทธรูปมาทำพิธีสงฆ์ใหญ่โตในวันสำคัญต่าง ๆ ครั้นมาถึงรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พ.ศ. ๑๕๔๕ - ๑๕๙๓) พระองค์เป็นพระโอรสของเจ้าหญิงเขมรและกษัตริย์แห่งอาณาจักรพอลินเเซีย ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่นครศรีธรรมราชหรือไชยา พระองค์เป็นปฐมกษัตริย์ที่ยกพระพุทธรูปมาหายาน เป็นศาสนาของรัฐอย่างเป็นทางการ

ต่อมา พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ซึ่งเป็นพระโอรสพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไวษณพ ได้ทรงผสมผสานลัทธิไศวะและไวษณะเข้า

ด้วยกัน เกิดเป็นลัทธิวิชฌุราชขึ้นแทนลัทธิเทวราช พระองค์สร้างปราสาทนครวัดขึ้นเพื่อบูชาพระวิชฌุ

ต่อมา ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ได้เปลี่ยนให้เป็นวัดในศาสนาพุทธนิกายมหายาน พระองค์มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดในประวัติศาสตร์กัมพูชา ทรงตั้งลัทธิพุทธราชขึ้นมาแทนลัทธิเทวราช และทรงสร้างนครธม (แปลว่ามหานคร) ขึ้นเป็นราชธานี โดยมีพุทธวิหารบายน ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์ใหญ่ (พุทธราช) ตั้งอยู่เป็นศูนย์กลางยอดวิหารหรือปราสาทบายนเป็นปราสาททอง มีเศียรพระโลเกศวร ๔ พักตร์กำลังอมยิ้ม หันมองทั้งสี่ทิศเหมือนดังพระพรหม นอกจากนครธมและปราสาทบายน พระองค์ทรงสร้างวิหารปราสาทอีกหลายแห่ง เช่น ปราสาทตาพรหม (อุทิศราชมารดา จัดให้เป็นวิหารสำหรับอยู่อาศัยและเป็นสถานศึกษาของภิกษุสงฆ์) ทรงสร้างพระพุทธรูป “พระชัยพุทธมหานารถ” ประดิษฐานไว้ในเมืองต่าง ๆ ทั่วประเทศ (ในเขตไทยมีที่ลพบุรี สุพรรณบุรี ราชบุรี เพชรบุรี สิงห์บุรี เป็นต้น) ทรงเจริญจริยวัตรตามพระเจ้าอโศกมหาราชและพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ทรงสถาปนาปราสาทตาพรหมหรือวัดบุรีราชมหาวิหารเป็นมหาวิทยาลัยสงฆ์นอกจากนี้ พระองค์ทรงให้พระราชกุมารคือพระตามลิตะไปศึกษาพระพุทธศาสนาที่ลังกาและผนวชที่วัดมหาวิหารแห่งเกาะลังกา ซึ่งขณะนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทในศรีลังกา กำลังเจริญรุ่งเรือง เป็นศูนย์กลางของการศึกษาสงฆ์

ต่อมาเมื่อพระราชกุมาร กลับมากัมพูชาทรงทำให้นิกายเถรวาทเจริญรุ่งเรือง เป็นศาสนาประจำชาติของกัมพูชามากระทั่งปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่า กษัตริย์ที่ครองราชย์ในปีพ.ศ. ๑๘๓๙ พระราชทานที่ดินสร้างวัดพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ศิลาจารึกเปลี่ยนมาใช้ภาษาบาลี ต่อมาเทวสถานต่าง ๆ กลายเป็นวัดพุทธศาสนาและเมื่อถึง พ.ศ. ๑๘๘๐ กษัตริย์กัมพูชาพร้อมทั้งราชสำนักทั้งหมด ได้กลายเป็นพุทธศาสนิกชนฝ่ายเถรวาททั้งหมด พร้อมทั้งทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาแก่พระเจ้าฟ้าจัม แห่งอาณาจักรล้านช้าง พระพุทธศาสนามหายานและศาสนาพราหมณ์ค่อย ๆ ชบเซาลงไปในพุทธศตวรรษที่ ๑๙

อาณาจักรอยุธยาของไทย มีความเข้มแข็งได้เข้าโจมตียึดเมืองพระนครของกัมพูชาเป็นอันสิ้นสุดยุคพระนคร นครวัดนครธมถูกปล่อยรกร้าง กลายเป็นเมืองลับหายอยู่กลางป่าดง จนถึง พ.ศ. ๒๔๐๔ นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสค้นพบเริ่มศึกษาค้นคว้า บำรุงรักษาตามทางแห่งศิลปโบราณคดีสืบต่อมา

๔) พระพุทธศาสนายุคหลังพระนคร (พ.ศ. ๑๙๗๕ ถึงปัจจุบัน) เมื่อยุคพระนครสิ้นลงแล้วก็มพูชาได้เมืองหลวงใหม่ที่เมืองบาสาน ปัจจุบันอยู่บริเวณเมืองศรีสันทร (ศรีส่อซอ หรือศรีธอ) เนื่องจากเมืองนี้น้ำท่วมในฤดูน้ำหลาก ไม่เหมาะสมแก่การตั้งราชธานี จึงย้ายไปตั้งราชธานีที่เมืองจตุมุข (คือเมืองพนมเปญในปัจจุบัน)^{๓๑} ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราช (เจ้าพญาจันทราชา) ตั้งเมืองหลวงใหม่ที่เมืองสะแวก ที่ต่อมากรุงศรีอยุธยาตีกรุงสะแวกได้ ต่อมาสมเด็จพระสุริโยพรรณปราบดาภิเษกใน พ.ศ. ๒๑๕๖ สร้างราชธานีอยู่ที่เมืองโลเวียเอม (ลาวาเอม) ใน พ.ศ. ๒๑๖๔ สมเด็จพระชัยเชษฐาที่ ๒ ทรงย้ายราชธานีจากโลเวียเอมไปยังกรุงอุดงค์มีชัย และสร้างพระราชวังที่นั่นกรุงอุดงค์มีชัย (เมืองบันทายเพชร) เป็นเมืองหลวงสืบต่อเป็นเวลาประมาณ ๒๐๐ ปี ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ไทยและเวียดนามแทรกแซงกิจการภายในของกัมพูชาอย่างต่อเนื่อง

ในรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย โปรดเกล้าฯ ให้จัดการ พระราชพิธีปราบดาภิเษกสมเด็จพระหริรัถยรามาศิราธิปัตติ (พระองค์เจ้าด้วง) ขึ้นในพ.ศ. ๒๓๙๐ รัชสมัยของพระองค์เป็นช่วงเวลาสงบสุขอันยาวนาน พระองค์ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดวาอารามต่าง ๆ ที่กรุงอุดงค์มีชัย ตั้งพระอาจารย์สั่งสอนปริยัติธรรม สอนพระไตรปิฎก ชำระพระไตรปิฎกของเขมร แต่งพระไตรปิฎกฉบับพระองค์ด้วง สร้างศาลาทานสำหรับทำสังฆทานและทำทานสำหรับคนยากจน และขอพระราชทานพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจากกรุงเทพฯ ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่กรุงอุดงค์มีชัย

กษัตริย์พระองค์ต่อมาคือ สมเด็จพระนโรดมบรมรามาท้าววตาร โปรดย้ายเมืองหลวงมายังพนมเปญ พระองค์พยายามปลดแอกอำนาจของประเทศไทย และประเทศเวียดนามด้วยการหันไปขอความช่วยเหลือจากฝรั่งเศส แต่ในที่สุดกัมพูชา ก็เป็นดินแดนในอาณานิคมของฝรั่งเศส ในปีพ.ศ. ๒๔๐๗ ได้รับเอกราชในปีพ.ศ. ๒๔๙๖ ในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ต่อมาปี พ.ศ. ๒๔๙๘ สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ทรงสละราชสมบัติถวายแด่พระราชบิดา คือพระเจ้าสุรรมฤต

---

^{๓๑} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และคณะ, **ศิลปะเขมร**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖-๑๗.

ส่วนพระองค์เองก้าวลงสู่วิถีชีวิตนักการเมือง ทรงตั้งพรรคสังคมนิยมขึ้นและมีชัยชนะในการเลือกตั้ง ได้เป็นนายกรัฐมนตรี

ในเวลาต่อมาพระเจ้าบรมโกศทรงนำลัทธิธรรมมาประยุกต์ใช้กับการเมือง โดยให้ชื่อว่าทฤษฎีพุทธสังคมนิยม (Buddhist Socialism) เพื่อต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ที่เริ่มขยายเข้ามาในกัมพูชา แต่ด้วยแรงกดดันจากสหรัฐอเมริกาและความขัดแย้งจากภายใน จึงทำให้เกิดการรัฐประหารขึ้น โดยนายพลลอน นอล สงครามกลางเมืองจึงปะทุขึ้น ตั้งแต่บัดนั้น ชาวกัมพูชาต้องสูญเสียเลือดเนื้อและชีวิตไปนับล้านคน

พระพุทธศาสนาในช่วงรัฐบาลของนายพลลอน นอล ยังได้รับการสนับสนุนอยู่เช่นเดิมรัฐบาลประกาศว่า พระพุทธศาสนายังเป็นศาสนาประจำชาติ แต่ขอให้คณะสงฆ์ช่วยต่อต้านคอมมิวนิสต์ คือกลุ่มเขมรแดง มีการโฆษณาว่า ถ้าคอมมิวนิสต์เข้ามา จะไม่มีศาสนาพระพุทธศาสนา และพระสงฆ์จะหมดไปจากประเทศกัมพูชา นายพลลอนนอลปกครองประเทศอยู่เพียง ๕ ปี ก็ถูกปฏิวัติอีกครั้ง โดยกลุ่มเขมรแดงซึ่งมีนายพลพต (Pol Pot) เป็นผู้นำเขมรแดงนำระบอบคอมมิวนิสต์เข้ามาปกครองประเทศกัมพูชา ประกาศนโยบายการบริหาร ๘ ประการ เช่น ให้พระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาลาสิกขาทั้งหมด แล้วไปทำนาแทนประหารชีวิต ผู้นำรัฐบาลเดิมทั้งหมดในยุคนี้ ถือเป็นยุคมหันตภัยทางการเมือง ที่คุกคามพระพุทธศาสนา

สถานการณ์พระพุทธศาสนายุคนี้ตกต่ำที่สุด ดังเช่นเหตุการณ์ที่พระสังฆราชถูกนำไปสังหารประชาชนและภิกษุสามเณรถูกฆ่าประมาณ ๒,๐๐๐,๐๐๐ รูป พระที่เหลือถูกเขมรแดงสั่งให้ทำงาน ถ้าไม่ทำงาน จะไม่มีข้าวฉันบ้าง ก็ถูกบังคับให้ลาสิกขา วัดถูกปิดหรือรื้อทิ้งบ้าง ก็ถูกทำเป็นฟาร์มไก่หรือเล้าหมู คอมมิวนิสต์ถือว่า “ศาสนาคือยาพิษของประชาชน” ภิกษุไม่ทำอะไร จึงทำให้สังคมเป็นอัมพาต ห้ามตักบาตร ทำบุญ ผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัยนั้น กล่าวว่า “ยุคนั้น ไม่มีวัด ไม่มีพระสงฆ์ ไม่มีประชาชนไปสวดมนต์ ไม่มีการบูชาพระรัตนตรัย”

เมื่อผ่านยุคสงครามกลางเมืองมาแล้ว องค์การสหประชาชาติได้เข้ามาช่วยเหลือในด้านต่าง ๆ เช่นให้เงินช่วยเหลือ ๓,๐๐๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ เพื่อจัดการเลือกตั้งและได้เปลี่ยนชื่อประเทศ เป็นราชอาณาจักรกัมพูชา (Kingdom of Cambodia) สถานการณ์พระพุทธศาสนาจึงค่อย ๆ ดีขึ้นตามลำดับ แม้การเมืองจะ

ยังไม่มีเสถียรภาพนัก คือยังมีการปฏิวัติอยู่บ้างแต่ก็ไม่ส่งผลกระทบต่อพระพุทธรูปศาสนามากนัก^{๓๒}

ภาพที่ ๓.๑ : ปราสาทในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

---

^{๓๒} พระมหาเสรีชน นริสสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน : เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๙๗.

พระพุทธศาสนา จึงเป็นรากฐานของวัฒนธรรมประเพณี ความคิดความ
เชื่อของชาวกัมพูชา มีเทศกาลบุญประเพณีในปัจจุบัน คือ^{๓๓}

เดือน (โดยประมาณ)	วันสำคัญเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา หรือบุญประเพณี
มกราคม	พระสงฆ์เข้าปริวาสกรรม ถวายบิณฑบาตทุกวัน นำพิน มากองไว้ เฝ้าให้พระภิกษุผิงไฟหน้าหนาว
กุมภาพันธ์	วันมาฆบูชา
เมษายน	ปีใหม่ พิธีสร้างวาลูกาเจตีย์(เจตีย์ทราย) พิธีเจริญพระ ปริตร พิธีทรงน้ำพระสงฆ์ พิธีเทศนาสังคยานาฉลอง
กันยายน	วันสารทเขมร (วันปรอจุมเบน, Pchum Ben Day)
ตุลาคม	วันออกพรรษา ลอยพระทีปโคมไฟในแม่น้ำโขง พิธีแข่ง เรือ เตรียมกฐินไปถวายตามวัดต่าง ๆ

๓.๑.๒.๕ พระพุทธศาสนาในประเทศเวียดนาม

เวียดนาม ประกอบด้วยคำว่า เวียด แปลว่า ประชาชน นาม แปลว่า
ใต้ รวมกันจึงแปลว่าชนชาติฝ่ายใต้ ในยุคโบราณเคยมีสามอาณาจักรคือ ๑)
อาณาจักรนามเวียด (แปลว่า อาณาจักรฝ่ายใต้) หรืออนามหรืออานัม (แปลว่าปีกษ์
ใต้ที่สงบ) อยู่ทางตอนเหนือ มีฮานอยเป็นเมืองหลวง มีอารยธรรมที่สืบสาวมาจาก
จีน ๒) อาณาจักรจามปา อยู่ตอนกลาง มีอินทรปุระเป็นเมืองหลวง (ปัจจุบันคือเมือง
เว้ห์) และ ๓) อาณาจักรฟูนัน อยู่ทางตอนใต้สุดมีเวียตปุระเป็นเมืองหลวง (อยู่ติด
กับพนมเปญในปัจจุบัน) อารยธรรมในอาณาจักรจามปาและฟูนันสืบสาวมาจาก
อินเดีย^{๓๔}

^{๓๓} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, **พระพุทธศาสนาในกัมพูชา**, (ขอนแก่น : โรงพิมพ์
คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓๘-๑๔๐.

^{๓๔} อ่างแล้ว, **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, หน้า ๒๑๖
- ๒๑๗.

พระพุทธศาสนาในเวียดนาม แบ่งออกเป็น ๔ ยุค ^{๓๕} ดังนี้

๑) ปรับเปลี่ยนพระพุทธศาสนานานาชาติสู่พระพุทธศาสนาเวียดนาม (ประมาณ พ.ศ. ๓๐๐ - ๑๕๐๐) จีนสมัยโบราณมีศูนย์กลางพระพุทธศาสนา ๓ แห่ง คือ ลัวหยางริงเฉินและหลุยเหลา โดยที่หลุยเหลา (ปัจจุบันคือจังหวัดบัคนินห์ ในเวียดนาม) เป็นเมืองหลวงของเกียวเจา ทางตอนใต้ของจีน ซึ่งต่อมาเป็นเมืองขึ้นของจีน เมืองนี้ตั้งอยู่ในเส้นทางค้าขายระหว่างจีนกับอินเดีย พระธรรมทูตอินเดียชอบใช้เป็นที่พักพิงและเผยแพร่พระพุทธศาสนา ก่อนจะจาริกเข้าไปตามลุ่มแม่น้ำแยงซีเกียง จนถึงเมืองลัวหยางซึ่งเป็นเมืองหลวงในขณะนั้น พระเกิ่งเซินฮุยชาวเมืองหลุยเหลาได้แปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาเป็นภาษาจีน จาริกสอนพระพุทธศาสนาถึงเมืองนานกิง และได้สร้างปฐมเจดีย์ นอกจากนี้ มีนักปราชญ์ชาวจีนชื่อเมียวโอบิเดินทางมาเมือง หลุยเหลา เพื่อศึกษาพระพุทธศาสนากับพระภิกษุอินเดีย มีการสร้างเจดีย์ที่เมืองหลุยเหลาจำนวน ๒๐ องค์ แปลคัมภีร์พระพุทธศาสนาไม่น้อยกว่า ๑๕ เล่ม สรุปได้ว่า ในยุคแรกของพระพุทธศาสนาในเวียดนาม รับเอาหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาดั้งเดิมจากพระสงฆ์อินเดีย ในหลายศตวรรษ ต่อมาพระพุทธศาสนาเวียดนามรับเอาแนวคิดพระพุทธศาสนา มหายาน โดยเฉพาะนิกายฉาน (เซน) จากประเทศจีน ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนาเวียดนามที่ชัดเจนอีกอย่างหนึ่ง คือ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิต พระสงฆ์มีการศึกษาที่ดี อาจารย์เซนจำนวนมาก เป็นปราชญ์ยิ่งใหญ่ของขงจื้อ ใช้พระพุทธศาสนาแบบจีนในสมัยราชวงศ์สุย (สมัย พ.ศ. ๑๑๐๐) ราชวงศ์ถัง (สมัย พ.ศ. ๑๒๐๐) เป็นเครื่องมือพัฒนาพระพุทธศาสนาเวียดนาม และการสร้างกระบวนการชาตินิยม เพื่อการปลดปล่อยจากการครอบครองของจีน

๒) ยุคทองพระพุทธศาสนา (ประมาณ พ.ศ. ๑๕๐๐ - ๒๐๐๐) ประมาณปี พ.ศ. ๑๕๐๐ ถือเป็นยุคทองที่เวียดนามเป็นอิสรภาพ พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรือง พระสงฆ์บางรูปได้รับแต่งตั้งเป็นที่ปรึกษาแห่งรัฐและเป็นครูแห่งชาติ พระพุทธศาสนาเวียดนามเจริญรุ่งเรืองสูงสุดในสมัยราชวงศ์ลีและราชวงศ์ตรัน เป็นเวลา ๔ ศตวรรษ ในราชวงศ์ตรัน มีการสร้างเจดีย์และสถูปหลายพันองค์ทั่วประเทศ

---

^{๓๕} พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ, พระพุทธศาสนาในจีน ทิเบต เวียดนาม ญี่ปุ่น, (กรุงเทพมหานคร : ไทรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๘๙ - ๑๒๑.

เจดีย์เสาเดียวที่กรุงฮานอย ซึ่งมีชื่อเสียงมากก็เป็นเจดีย์หนึ่งที่สร้างในยุคนี้ กษัตริย์หลายพระองค์ทรงสละราชสมบัติหลังจากทรงครองราชย์ระยะหนึ่ง เพื่อบำเพ็ญตนเป็นอาจารย์ เช่น พระเจ้าตรังนังโตน ทรงก่อตั้งนิกายเวฟุวัน (ตริกัลม) ที่ภูเขาเหยินตู นับเป็นเซนนิกายแรกในเวียดนาม มีสาระสำคัญอยู่ที่เน้นให้พุทธศาสนิกชนฝึกจิตไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดก็ตาม ต่อมานิกายเวฟุวันได้รวมกับนิกายวินิตารุจิ (ก่อตั้งโดยพระวินิตารุจ ชาวอินเดีย) นิกายอัชฌัตติกญาณ (วูหยันตุง แบบจีน) และนิกายอาศรมบถ (เข้าตัง แบบจีน) เข้าด้วยกันเป็นหนึ่งเดียวคือ นิกายเซนแบบเวียดนาม ในยุคทองนี้ได้มีการจารึกคัมภีร์พระพุทธศาสนาซึ่งใช้เวลาดำเนินการ ๒๔ ปี (พ.ศ. ๑๘๓๘ - ๑๘๖๒) ณ วัดควินห์ลัมเจติยาราม นอกจากนี้ แล้วพระพุทธศาสนานิกายลี้ตรัน พยายามผสมผสานพระพุทธศาสนากับศาสนาเต๋าและขงจื้อ

๓) ยุคเสื่อมและยุคฟื้นฟู (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๔๖๓) ตอนปลายราชวงศ์ ตรัน ปราชญ์ขงจื้อได้อำนาจลึทธิขาดในราชสำนัก ในพ.ศ. ๑๙๕๗ เวียดนามเป็นเมืองขึ้นของจีนอีกครั้งหนึ่ง รัฐบาลจักรพรรดิส่งไปตั้งขึ้นกลางทำลายเจดีย์จำนวนมาก ส่งพระสงฆ์ที่มีความสามารถไปยังประเทศจีนในฐานะผู้ลี้ภัย เผยแผ่ลัทธิขงจื้อให้โดดเด่นเพียงลัทธิเดียว เนื่องจากพระพุทธศาสนาหยิ่งรักลึกละในชนทุกระดับ แม้ในยามทุกข์ยากก็ยังยึดมั่นศรัทธา สร้างเจดีย์ สร้างวัด และพิมพ์เข้าคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประมาณปี พ.ศ. ๒๑๐๐ ยุคที่ขุนนางตรินท์กับขุนนางเหงียน ขัดแย้งกันยืดยาวประมาณ ๓๐๐ ปี ขุนนางทั้งสองกลุ่มพยายามฟื้นฟูพระพุทธศาสนาเพื่อหวังเอาชนะจิตใจประชาชน มีการประกาศสร้างและซ่อมแซมเจดีย์ เช่น เจดีย์เทียนมูในเว้ เจดีย์เทียนโต เจดีย์อันโตน ประมาณ พ.ศ. ๒๒๐๐ ในขณะที่ขุนนางตรินท์ให้การสนับสนุนฟื้นฟูนิกายเวฟุวัน ทางตอนเหนือ ขุนนางเหงียนก็ให้การต้อนรับ พระสงฆ์จีนจำนวนมากเดินทางมาก่อตั้งนิกายเซน เช่น นิกายหลินซี (รินไซ) นิกายเซ้าทุง (ไซโตะ) พร้อมทั้งสร้างเจดีย์ไว้ในหลายจังหวัด เพื่อขยายอาณาเขตลงไปทางใต้ อาจารย์เหลียวกวงแห่งนิกายหลินซีได้ผสมผสานวิธีคิดแบบเวียดนาม ทำให้เป็นแบบเวียดนาม มีชีวิตชีวาทั้งในด้านพิธีกรรม บทกวี นิพนธ์ ศิษย์หลายคนได้ช่วยกันสืบต่อการสอนไปทั่วเวียดนามตอนใต้ อิทธิพลของนิกายนี้ จะเห็นได้ว่า แม้ในยุคแห่งการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๐ ในสมัยที่ฝรั่งเศสเข้าปกครองเวียดนาม พระพุทธศาสนาถูกต่อต้านจากขุนนางที่เป็นปราชญ์ขงจื้อ

๔) ยุคพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๓ ถึง ปัจจุบัน) ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๔๘ - ๒๔๗๗ ได้เกิดสมาคมพุทธจำนวนมากทั้งในเวียดนามเหนือ เวียดนามกลาง และเวียดนามใต้ แต่เกิดการหยุดชะงักในสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง (พ.ศ. ๒๔๘๒ - ๒๔๘๘)

พ.ศ. ๒๔๙๑ ได้ก่อตั้งสหสมาคมพระพุทธศาสนาเวียดนาม (United VN Buddhist Associations) ที่กรุงฮานอยมีการตีพิมพ์นิตยสารทางพระพุทธศาสนา และงานแปลหนังสือทางพระพุทธศาสนา เป็นภาษาเวียดนามจำนวนมาก ที่เวมีการก่อตั้งสถาบันพระพุทธศาสนาที่เวหุวนาราม สมาคมพระพุทธศาสนาแห่งอันนามที่วัดตูกวง โรงเรียนพระพุทธศาสนาสำหรับภิกษุและภิกษุณีสองแห่งองค์กรเยาวชนชาวพุทธ และแปลสัจธรรมสูตรเป็นภาษาเวียดนาม

ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒ สามเณรดิชन्हันท์^{๓๖} ได้บวชเป็นภิกษุที่วัดเซน เป็นบุคคลแรกที่ใช้คำว่า **พระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism)** ในหนังสือที่ท่านเขียนเรื่อง เวียดนาม : ดอกบัวในทะเลแห่งเปลวเพลิง (Vietnam : Lotus in a Sea of Fire)

พ.ศ. ๒๔๙๔ จัดการประชุมชาวพุทธแห่งชาติที่เมืองเว้ เพื่อรวมสมาคมพุทธศาสนาทั้งหมดเข้าด้วยกัน จัดระบบกิจกรรมพระสงฆ์ใหม่ ได้มีการอนุมัติให้ชาวพุทธเวียดนามเข้าร่วมองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (พสล.) ซึ่งก่อตั้งขึ้นที่กรุงโคลัมโบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓

พ.ศ. ๒๕๐๖ พระโพธิสัตว์ดิชกวังดีค^{๓๗} สละชีวิตจุดไฟเผาตัวเองประท้วงรัฐบาลโงดินห์เดียม แห่งเวียดนามใต้ เพราะตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๙๗ เวียดนาม

---

^{๓๖} **ทิก เญีต ्हัญ** หรือชื่อที่ใช้เรียกทั่วไป **ดิช นัท ฮันท์** (เวียดนาม: Thích Nhất Hạnh) (fr: Thich Nhat Hanh) เป็นพระภิกษุณีกายเซนชาวเวียดนาม ท่านได้จัดตั้ง “หมู่บ้านพลัม” (Plum Village) ขึ้น ณ ประเทศฝรั่งเศส อันเป็นชุมชนแบบอย่างการปฏิบัติธรรมแห่งพุทธบริษัท ๔ ที่เน้นการเจริญสติในชีวิตประจำวันอย่างตระหนักรู้ ในแต่ละลมหายใจเข้าออก และกลับมาอยู่กับปัจจุบันขณะ ในชุมชนปฏิบัติธรรมแห่งหมู่บ้านพลัม มีทั้งสิ้น ๑๒ แห่ง อยู่ในประเทศฝรั่งเศส อเมริกา เยอรมัน และเวียดนาม นอกจากนี้ มีกลุ่มปฏิบัติธรรมตามแนวทางของท่านทิก เญีต ्हัญ (คณะสงฆ์) กระจายอยู่หลายประเทศทั่วโลกเกือบหนึ่งพันกลุ่ม.

^{๓๗} **ทิก กวาง ดีค** (เวียดนาม: Thích Quảng Đức) เกิดปี พ.ศ. ๒๔๔๐-๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖ เป็นภิกษุณีกายมหายานชาวเวียดนามที่เผาตัวเองจนมรณภาพ บนสี่แยกถนนไซง่อนเมื่อวันที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๖ พระทิก กวาง ดีค ประท้วงเนื่องจากที่รัฐบาลไม่ให้ความเท่าเทียมกันทาง

แบ่งออกเป็นเวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ ตามข้อตกลงเจนีวา ชาวพุทธเวียดนามใต้ประสบความสำเร็จในการแบ่งแยกและการเข้มงวด

พ.ศ. ๒๕๑๘ หลังจากเวียดนามใต้ได้รับอิสรภาพ มีขบวนการชาวพุทธพยายามที่จะรวมนิกายและองค์กรพระพุทธศาสนาเวียดนามทั้งหมด ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ มีการก่อตั้งคณะสงฆ์เวียดนาม (VN Buddhist Sangha) ทำแผนงานเพื่อทำงานร่วมกันด้วยความสามัคคี เพื่อเผยแผ่ธรรมทำให้คนรู้จักหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนามากขึ้น ทำระบบการศึกษาของวัดให้มั่นคง และส่งเสริมมิตรภาพในหมู่องค์กรพระพุทธศาสนาทั่วโลก ก่อตั้งมหาวิทยาลัยดึกซุ (Duoc Su) สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษาที่วัดดึกซุฮานอย มหาวิทยาลัยเว้เหงียม (Hue Ngyiem University) สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษาที่วัดเว้เหงียม เมืองเว้ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๒๗ สหพุทธจักรเวียดนามได้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยหวานฮังห์ (Van Hanh University) สถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาในระดับอุดมศึกษาที่กรุงโฮจิมินห์ พ.ศ. ๒๕๓๒ จัดตั้งสถาบันวิจัยพระพุทธศาสนาแห่งเวียดนาม

ในปัจจุบันนี้ นิกายที่สำคัญ^{๓๘} คือ

๑) นิกายเถียน (เซน, ธยาน, ฌาน) เป็นนิกายส่วนใหญ่ของพระสงฆ์เวียดนาม หลักสอนที่สำคัญคือ สุนฺยตา (ความว่าง) พระสูตรที่สำคัญคือ ลังกาวตารสูตร วัชรปรัชญาปารมิตาสูตฺร ติมลเกียรตินิเทศสูตร มหาไพบุลย์สมันตโพธิสูตร พระสงฆ์จะแต่งกายด้วยกางเกง เสื้อ และจีวรหลากสี เช่น เหลือง ดำ เทา น้ำตาล ยกเว้นเจ้าอาวาสและพระผู้ใหญ่จะใช้จีวรสีแดงเหมือนพระจีน

ศาสนากับชาวพุทธ ในการบริหารของรัฐบาลของโง ดิญ เสียม (Ngô Đình Diệm) ภาพการเผาตัวเองของพระทิก กวาง ตึก ถูกแพร่กระจายไปทั่วโลกและทำให้โลกหันมาจับตามนโยบายของรัฐบาลเสียม ส่วนช่างภาพ มัลคอล์ม บราวน์ ได้รับรางวัลพูลิตเซอร์ หลังจากท่านมรณภาพได้มีการนำร่างของท่านไปทำพิธีฌาปนกิจศพ แต่หัวใจที่ได้จากศพของท่านไม่ไหม้เป็นถ้ำถ้ำ ซึ่งมีการตีความว่าถึงความเมตตาและพุทธศาสนิกชนในเวียดนามยกย่องให้ท่านทิก กวาง ตึก เป็นพระโพธิสัตว์ และท่านได้ถูกนำรูปใช้ประกอบอัลบั้มของวง เรจอะเกนส์เดอะแมชชีน

^{๓๘} พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา,ดร., **พระพุทธศาสนาในเวียดนาม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมธิตราญพริ้นต์ติ้งจำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๑๒๗ - ๑๓๒ และ ๑๕๗.

๒) นิกายดินห์โต (สุขาวดี, ซิน) นิกายนี้ภาวนาถึงพระอมิตาภะ พระพุทธเจ้าที่ประทับอยู่ที่พุทธเกษตร ย่อมได้ขึ้นสวรรค์ไปอยู่ชั้นสุขาวดีด้วย นิกายนี้แพร่หลายสำหรับบุคคลทั่วไปเพราะปฏิบัติง่าย พระสงฆ์แต่งกายเช่นเดียวกับนิกายเถียน

๓) นิกายเถรวาท นิกายนี้มีเฉพาะทางตอนใต้ เดินทางมาสองทางคือทางน้ำโดยการเข้ามาของพระวินิตฺรุจ พระสงฆ์อินเดีย แต่ไม่แพร่หลาย อีกทางคือทางบกโดยในยุคที่เขมรมีอำนาจได้อพยพผู้คนไปอาศัยในสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขง คือเวียดนามในปัจจุบัน

๔) นิกายขัตตี หรือคัตเส เป็นนิกายที่ผสมผสานเถรวาทกับมหายาน มีลักษณะเด่นคือ แต่งกายเหมือนพระเถรวาท ใส่เสื้อสีเหลือง นุ่งกางเกงสีเหลือง ห่มจีวรแบบเถรวาทเฉวียงบ่าทับ สวมรองเท้าแตะ สวดมนต์ภาษาเวียดนาม ฉันทังสวิตินอกจากพระภิกษุ ในเวียดนามจะมีภิกษุณีจำนวนมากทั้งสายมหายานและเถรวาทที่ได้รับสายอุปัชฌาย์มาจากพระสงฆ์กัมพูชา

เทศกาลที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา คือ

เ ตี อ น (โดยประมาณ)	เทศกาล
มกราคม	เตช (Tet Festival) ตรงกับวันตรุษจีนของชาวจีน ชาวพุทธจะมาทำบุญที่วัด เพื่ออุทิศให้กับบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว
กลางเดือนกุมภาพันธ์ ถึงกลางเดือนมีนาคม	เยนตู (Yen Tu Festival) ชาวพุทธจะไปสักการบูชาที่ภูเขายেনตู สถานที่สถาปนานิกายตริกลาม
กุมภาพันธ์ ถึง มิถุนายน	ปีนภูเขาทอม (Perfume Pagoda Festival) ชาวพุทธจะเดินทางไปแสวงบุญที่ภูเขาทอม เพื่อสักการบูชาเจ้าแม่กวนอิม
พฤษภาคม	วันประสูติพระพุทธเจ้า (Buddha Birthday Festival) ตรงกับวันวิสาขบูชา ชาวพุทธจะไปวัดเพื่อเฉลิมฉลองวันประสูติของพระพุทธเจ้า

เ ตี อ น (โดยประมาณ)	เทศกาล
ตุลาคม	บูชาพระเจดีย์เกี้ยว(Keo Pagoda Festival) ชาวพุทธที่จังหวัดโทบีนส์จะไปบูชาสักการะพระเจดีย์เกี้ยวด้วยดอกไม้ของหอม

พระพุทธศาสนาเวียดนาม มีความสัมพันธ์กับความดำรงอยู่แห่งชาติจิตใจชาวพุทธเวียดนามได้รับการกลมกลืนด้วยเรื่องเมตตา ชันติ ความเห็นอกเห็นใจ ทำให้พระพุทธศาสนาเวียดนามสามารถอยู่ร่วมกับศาสนาอื่นด้วยความสงบ ภิักษุและภิักษุณีได้มีส่วนร่วมผสมผสานไปด้วยวิถีและวัฒนธรรมเวียดนาม ทั้งพระพุทธศาสนายังมีอิทธิพลต่อวรรณคดี ศิลปะ ดนตรีและสถาปัตยกรรมพระพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งแห่งชีวิตของชาวเวียดนาม

นอกจากประเทศห้าประเทศที่กล่าวข้างต้นแล้ว ปัจจุบันยังพบพุทธศิลป์ขนาดใหญ่ที่ประเทศอินโดนีเซียคือ โบโรบูดูร์ (Borobudur) หรือบุโรพุทโธพุทธศาสนสถานซึ่งเป็นสิ่งมหัศจรรย์แห่งหนึ่งของโลก จันงค์ ทองประเสริฐ กล่าวว่า “โบโรบูดูร์”^{๓๙} น่าจะเพี้ยนมาจากคำว่า “ปรมะ + พุทธ” ซึ่งหมายถึง “พุทธ (วิหาร) ที่ยิ่งใหญ่” จากการศึกษาพบว่าพระพุทธศาสนาเข้าสู่อินโดนีเซีย ในตอนต้นศตวรรษที่ ๑ ผ่านเส้นทางสายไหมทางทะเลระหว่างอินเดียและอินโดนีเซีย โดยคณะพ่อค้าชาวพุทธนำเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนาค่อย ๆ เจริญขึ้นและเจริญสูงสุดในช่วงราชวงศ์ไสลเ็นทรา (Sailendra) ซึ่งกษัตริย์ในราชวงศ์นี้ นับถือพระพุทธศาสนามหายานนิกายวัชรยาน จึงได้สร้างมหาสถูปบุโรพุทโธขึ้น

มหาสถูปนี้ เป็นอนุสรณ์สถานทางพระพุทธศาสนา อันยิ่งใหญ่สิ่งแรกในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีอิทธิพลและเป็นแบบอย่างต่อการก่อสร้างพุทธสถานในยุคต่อมา เช่น นครวัด (Angkor Wat) ในประเทศกัมพูชา เป็นต้น ต่อมาในช่วงปลายศตวรรษที่ ๑๒ พ่อค้าอาหรับนำศาสนาอิสลามเข้ามาเผยแผ่และได้ขยายไปทั่วประเทศจนกระทั่งประมาณศตวรรษที่ ๑๔ เป็นยุคเสื่อมของพระพุทธศาสนาบุโรพุทโธ

^{๓๙} “บุโรพุทโธ” วิหารแห่งสวรรค์, (Press release). ไทยรัฐ. ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๕.
Check date values in: |accessdate=, |date= (help) (สืบค้นเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๕).

ถูกปล่อยปลະละเลย ให้ถูกห้อมล้อมอยู่กลางป่ารกชัฏจนกระทั่ง ปี พ.ศ. ๒๓๕๗ เซอร์โทมัสแรฟเฟิล (Sir Thomas Raffles) ได้ค้นพบบุโรพุทโธอีกครั้ง และทำการปฏิสังขรณ์จนอยู่ในสภาพดี ต่อมารัฐบาลอินโดนีเซียร่วมกับองค์การยูเนสโกได้ปฏิสังขรณ์ บุโรพุทโธครั้งใหญ่ และได้รับการจัดให้เป็นหนึ่งในมรดกโลกด้วย

กล่าวโดยสรุป ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาของประเทศต่าง ๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของกระบวนการรับคติความเชื่อทางพุทธศาสนา เข้ามาปรับใช้กับวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่นในอาณาจักร หรือรัฐในลักษณะที่ต่างกันไป โดยส่วนใหญ่การรับวัฒนธรรมพุทธศาสนา จะมาจากการยอมรับนับถือของผู้ปกครองรัฐหรือกษัตริย์เป็นหลัก หากรัฐหรืออาณาจักรใดที่ผู้ปกครองยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา และมีการทำนุบำรุงกิจการทางศาสนาด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น สร้างวัดส่งเสริมให้มีการบวช มีการสังคายนาพระไตรปิฎก ก็จะทำให้ประชาชนในรัฐยอมรับนับถือตามไปด้วย

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อเข้าสู่ยุคร่วมสมัยมากขึ้น อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจสังคมและการเมือง ก็เป็นตัวแปรสำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาในแต่ละประเทศเปลี่ยนแปลงไปด้วย เช่น ระบบการเมืองแบบคอมมิวนิสต์ ในกัมพูชานั้น ไม่นุญาตให้ผู้คนเชื่อในสิ่งอื่นนอกจากระบบสังคมและการผลิตที่มุ่งหน้าไปสู่การเป็นสังคมที่ไร้สินทรัพย์ มีความเท่าเทียมกัน ดังนั้น ความเจริญของพระพุทธศาสนาในอาณาจักรต่าง ๆ เหล่านี้ จึงมีพัฒนาการร่วมกับประสบการณ์ทางการเมืองเศรษฐกิจสังคมของอาณาจักรนั้น ๆ แม้ในปัจจุบัน เมื่อคนให้ความสำคัญกับศาสนาน้อยลงและมุ่งสู่การแข่งขันทางเศรษฐกิจมากขึ้น สถาบันทางพุทธศาสนาที่เคยมีความสำคัญกับชุมชนท้องถิ่นในอดีต ก็เปลี่ยนแปลงไปโดยถูกลดความสำคัญลงให้เป็นเรื่องของพิธีกรรมทางศาสนา เมื่อผู้คนประสบกับสภาพธรรมชาติของมนุษย์ เช่น การเกิดการตาย การจัดงานประเพณี

ดังนั้น บทบาทของสถาบันศาสนา จึงเปลี่ยนแปลงไป อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ตกทอดมาจากพระพุทธศาสนา ไม่ได้มีเพียงเรื่องที่เป็นนามธรรมหรือศีลธรรมภายในจิตใจผู้คนเพียงอย่างเดียว สิ่งที่เป็นรูปธรรมและได้กลายมาเป็นแบบอย่างศิลปะอัตลักษณ์ของสังคมแทรกตัวอยู่ในสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วรรณกรรม คือศิลปะที่เกิดจากพระพุทธศาสนาหรือพุทธศิลปะ

๓.๒ พุทธศิลป์และการสร้างสรรค์ของพุทธศิลปะ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ความเชื่อดั้งเดิมของผู้คนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ได้ผูกโยงอยู่กับความไม่แน่นอนของธรรมชาติที่เชื่อมโยงระหว่างสภาพภูมิอากาศ ภัยธรรมชาติและการเพาะปลูก เพื่อยังชีพ ทำให้เกิดความเชื่อเกี่ยวกับเทวดาหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็น ไม่สามารถอธิบายได้ เชื่อว่า สามารถบันดาลให้ฝนตกบันดาลความแห้งแล้ง รวมถึงทำให้เกิดภัยพิบัติ ในขณะที่พระพุทธศาสนา มิได้เชื่อว่าพระเจ้าเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวง โลกและสรรพสิ่งมีอยู่ตามเหตุปัจจัยของมัน คำสอนของท่านก็ไม่ใช่ว่าท่านบัญญัติขึ้น หากเป็นความจริงตามธรรมชาติที่ท่านนำมาแยกแยะให้เห็นถึงเหตุและผล ที่อิงอาศัยกันอยู่ ถ้ารู้แจ้งถึงเหตุ ดับที่เหตุได้แล้ว สายโซ่ของปัญหาและทุกข์ทั้งปวงก็ดับสิ้นไป ใจคือตัวเหตุแห่งปัญหา เพราะใจถูกครอบงำด้วยความไม่รู้จริง (อวิชชา) และความยึดมั่นสำคัญผิด (อุปาทาน) จึงพาให้กายและวาจากระทำการกรรม (เหตุที่ส่งผลเป็นปัญหาให้เจ้าตัวและสรรพสิ่งโดยรอบทุกข์ เตือดร้อน)^{๔๐}

เมื่อมีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเข้ามาในภูมิภาคนี้ พุทธศิลป์ก็เป็นส่วนเสริมโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชนให้เกิดศรัทธาปสาทะ หรือความเชื่อมั่น อันจะเป็นบ่อเกิดของฉันทะฝักใฝ่ที่จะรู้ เกิดวิริยะ พากเพียร อุตสาหะในการอบรมกาย วาจา ใจ ส่งผลให้เกิดปัญญาหยั่งรู้เหตุผล และวิมุตติหลุดพ้นในที่สุด^{๔๑}

การสัมผัสความงามในพุทธศิลป์ ทำให้จิตใจปลอดโปร่งสงบเย็น เมื่อเข้าใจสัญลักษณ์และความหมายที่แฝงในพุทธศิลป์ จะก่อให้เกิดแรงบันดาลใจในการกระทำเชิงจริยธรรม ส่งเสริมความดี พุทธศิลป์แรกเริ่มในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่ปรากฏหลักฐานตามโบราณวัตถุชิ้น สันนิษฐานว่า เป็นชิ้นงานที่มาพร้อมกับการติดต่อค้าขายกับอินเดียและจีน มีการค้นพบของที่เลียนแบบรูปเคารพ เช่น พระพุทธรูปเทวรูป ลวดลายเครื่องประดับศาสนสถาน แต่ในระยะต่อมา เริ่มมีผสมผสานกับวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นเกิด อันเป็นลักษณะเฉพาะถิ่น

^{๔๐} อมรา มลิลลา, **สุนทรียธรรม หลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมโลกเดียวกันอย่างสันติสุข** คริสต์ พุทธ ยุคาร์ท อิสลาม อินดู, (กรุงเทพมหานคร : โครงการจัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๐), หน้า ๓๓.

^{๔๑} จารุวรรณ พึ่งเกียรติ, ผศ.ดร., **พุทธศิลป์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๓-๑๔.

ของศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เป็นศิลปะที่สอดแทรกคติทางศาสนาพุทธ เข้ากับสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม

๓.๒.๑ ความหมายและคุณค่าของพุทธศิลป์

ความหมายของคำว่า “ พุทธศิลป์ ” จากสารนิพนธ์ เรื่องการศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนากรณีศึกษา : วัดร่องขุ่น ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.เชียงราย ของภาณุวัฒน์ เนียมบาง ได้สรุปความหมายของคำว่า พุทธศิลป์ไว้ว่า “พุทธศิลป์คือ งานศิลปะประเภทต่าง ๆ ทั้งในด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรม ซึ่งสร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมการเผยแผ่และการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนาโดยตรง และเป็นสิ่งช่วยโน้มน้าวจิตใจของพุทธศาสนิกชน ให้เกิดศรัทธา ประพฤติปฏิบัติตนในแนวทางที่ดั่งตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนา”^{๔๒}

งานพุทธศิลป์ เป็นเสมือนสัญลักษณ์ที่เป็นตัวแทนศาสนาและคำสอน ดังได้ปรากฏในรูปแบบของศิลปะซึ่งแบ่งออกเป็น ๑) สถาปัตยกรรม ได้แก่ สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เช่น พระเจดีย์ พระอุโบสถ พระปรารค์ ฯลฯ ๒) ประติมากรรม ได้แก่ งานทางด้านศิลปะ เช่น พระพุทธรูป ๓) จิตรกรรม ได้แก่ ภาพวาดในพระอุโบสถ ในองค์พระเจดีย์ เป็นต้น

โดยสิ่งที่มีผู้สร้างงานศิลปะ ได้พยายามสื่อหรือสอดแทรกไว้ในงานศิลปะแต่ละชนิดเรียกว่า เป็นปรัชญาศิลปะในงานพุทธศิลป์ คืองานศิลปะที่มีธรรมะในศาสนาพุทธอยู่ในงานศิลปะนั้น ซึ่งมีอยู่หลายรูปแบบทั้งในรูปแบบของงานศิลปวัตถุหรือพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งจะมีลักษณะสอนอยู่ งานศิลปกรรมเหล่านี้เป็นเอกลักษณ์ของชาติ แต่อย่างไรก็ตามพุทธศิลป์เป็นสื่อในการสอนปรัชญาธรรมต่าง ๆ เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนาที่มีสารัตถะเช่นเดียวกัน^{๔๓}

๓.๒.๒ ต้นกำเนิดศิลปะในประเทศไทย

---

^{๔๒} ภาณุวัฒน์ เนียมบาง, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนากรณีศึกษา : วัดร่องขุ่น ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.เชียงราย”. สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต, (สาขาวิชาศาสนาศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐), หน้า ๑๙.

^{๔๓} อ่างแล้ว, ภาณุวัฒน์ เนียมบาง, “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนากรณีศึกษา : วัดร่องขุ่น ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.เชียงราย”, หน้า ๓๐.

พุทธศิลป์ เป็นศิลปะที่สืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนาที่มีกำเนิดในประเทศอินเดียพุทธศิลป์ที่เป็นไปเพื่อการระลึกถึงพระพุทธเจ้าเกิดขึ้นตามพุทธพจน์ที่ปรากฏในมหาปริณิพพานสูตรว่า

“สังเขยนียสถาน ๔ แห่งนี้ เป็นสถานที่ที่กุลบุตรผู้มีศรัทธาควรไปดูด้วยระลึกว่า ตถาคตประสูติที่นี่

ด้วยระลึกว่า ตถาคตได้ตรัสรู้อุত্তระสัมมาโพธิญาณในที่นี้

ด้วยระลึกว่า ตถาคตทรงประกาศธรรมจักรอันยอดเยี่ยมในที่นี้

ด้วยระลึกว่า ตถาคตได้เสด็จดับขันธปรินิพพาน ด้วยอนุภาทิสเสนิพพานธาตุในที่นี้^{๔๔} และ ตามที่พระอานนท์ได้ทูลถามพระพุทธเจ้าว่า

“พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตคหบดี

ผู้เป็นบัณฑิต ผู้เลื่อมใสในตถาคต จะทำการบูชาสรีระของตถาคตเอง

พึงปฏิบัติเหมือนอย่างที่เราปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ

ถวายพระเพลิงพระบรมศพ สร้างสถูปไว้ที่ทางใหญ่สี่แพร่ง^{๔๕}

ดังนั้น หลังจากถวายพระเพลิง ผู้ที่ได้รับแบ่งพระบรมสารีริกธาตุก็คือ กษัตริย์มัลละ แห่งเมืองกุสินารา พระเจ้าอชาตศัตรูแห่งเมืองราชคฤห์ กษัตริย์ลิจฉวี แห่งกรุงเวสาลี กษัตริย์ศากยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ พุลี กษัตริย์แห่งเมืองอัลลกะปะมะ มัลลกษัตริย์แห่งเมืองปาวา โกลิยกษัตริย์แห่งเมืองรามคาม มหาพราหมณ์แห่งเมืองเวฏฐทีปกะ ในสมัยแรกจึงมีพระสถูป ๘ องค์^{๔๖}

ในการศึกษาพุทธศิลป์ ที่เป็นทั้งสื่อศาสดาและประจักษ์พยานแห่งความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากการศึกษาความเป็นมาของพระพุทธศาสนาแล้ว จึงต้องศึกษาประวัติศาสตร์ศิลปะอินเดียร่วมด้วย ซึ่งในที่นี้ จะแบ่งออกเป็น ๔ ยุค ดังนี้คือ

ยุคที่หนึ่ง ประมาณ ๒,๐๐๐ ปีก่อนพุทธกาลถึง ๑,๐๐๐ ปี ก่อนพุทธกาลชาวทมิฬสร้างอารยธรรมลุ่มแม่น้ำสินธุ โดยการรับอิทธิพลจากประเทศ

^{๔๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๕๐ - ๑๕๑.

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๔/๑๕๒.

^{๔๖} ที.เอ็น.รามจันทรัน, **พุทธศิลป์ในโลกพระพุทธศาสนา**, แปลโดย อมร โสภณวิเชษฐวงศ์, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๔-๕.

เมโสโปเตเมีย (ปัจจุบัน คือประเทศเอลาม ประเทศสุเมเรีย และประเทศอิหร่าน) ต่อจากนั้น พวกอารยันเข้ารุกรานขับไล่ชาวทมิฬลงใต้ของอินเดีย พวกอารยันได้นำศาสนาพระเวทที่เคารพบูชาเทวดาที่เกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น พระอินทร์ เทพแห่งสายฟ้าและการสงคราม พระวรุณ เทพแห่งฝน ฯลฯ ในศาสนาพระเวท ไม่มีการทำรูปเคารพ ติดต่อกับเทพโดยการถักองไฟ ไส้ของสังเวทยลงในกองไฟ มีบทสวดสำหรับอ้อนวอนบูชา ไม่เชื่อถือเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด เชื่อว่าตายแล้วจะไปอยู่กับพระยม เทพแห่งความตาย ต่อมาพัฒนากับความเชื่อพื้นเมืองที่เชื่อการเวียนว่ายตายเกิด เป็นศาสนาพราหมณ์ เชื่อว่า พรหมัน เป็นผู้สร้างโลกและสิ่งมีชีวิต การหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ที่เป็นทุกขนั้น ต้องทำตนให้ถูกใจพรหมัน โดยที่พวกพราหมณ์เท่านั้น จะเป็นผู้ติดกับพรหมัน ในราวพุทธกาลเกิดศาสนาไชนะ และพระพุทธศาสนา ที่ไม่ยอมรับพระผู้เป็นเจ้าและระบบวรรณะ โดยที่ศาสนาไชนะมุ่งสอนเรื่องการทรมานร่างกาย พระพุทธศาสนาสอนให้ดำเนินสายกลาง

พุทธศิลป์ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ วัด

๑) **เวฬุวนาราม** เป็นวัดแรกที่บังเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนา พระเจ้าพิมพิสารผู้ครองแคว้นมคธ เป็นผู้สร้างถวายโดยตัดแปลง อุทยานอันกว้างขวางใหญ่โต ร่มรื่นด้วยป่าไผ่ นอกเมืองราชคฤห์ขึ้นเป็นพระอาราม (ราชคฤห์เป็นเมืองหลวงแคว้นมคธ) อาคารและถาวรวัตถุต่าง ๆ ส่วนมากเป็นเครื่องไม้สร้างอย่างแข็งแรง ทนทาน ประณีต สมกับที่กษัตริย์ทรงสร้าง เป็นที่ตั้งสถูปบรรจุพระธาตุของพระโมคคัลลานะอัครสาวกเบื้องซ้าย ให้พุทธศาสนิกชนได้เคารพสักการะ เป็นที่พักจำพรรษาของพระอรหันต์ ๕๐๐ รูป ซึ่งเข้าร่วมประชุมกันทำปฐมสังคายนาตลอดมาเวลา ๓ เดือน โดยมีพระเจ้าอชาตศัตรูเป็นองค์อุปถัมภ์

๒) **เชตวนาราม** มหาเศรษฐีเมืองสาวัตถีชื่อ อนาถปิณฑิกะ เป็นผู้สร้างถวาย โดยซื้ออุทยานของเชื้อพระวงศ์นามว่า เจ้าเซต มาตัดแปลงเป็นพระอาราม การก่อสร้างอาคาร และถาวรวัตถุต่าง ๆ ทำอย่างประณีต งดงามแข็งแรงทนทานเป็นพิเศษ รวมค่าที่ดิน และค่าก่อสร้างเป็นเงินทั้งสิ้นถึง ๕๔๐ ล้านบาท คิดเป็นไทยประมาณ ๒,๑๖๐ ล้านบาท (๑ ล้านบาทเท่ากับ ๔ บาท) ในคัมภีร์ศาสนากล่าวชมว่า แม้พระราชวังของพระเจ้าปเสนทิโกศล พระราชาผู้ทรงยิ่งใหญ่ในสมัยนั้น ก็ยังสวยงามสู้เชตวนารามไม่ได้ เชตวนาราม เป็นพระอารามที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในการเผยแพร่และปลูกฝังพระธรรมควบคู่กับเวฬุวนาราม พระพุทธเจ้าทรงประทับ

และแสดงพระธรรมเทศนาโปรดประชาชนที่พระอารามนี้ นานถึง ๑๙ พรรษา จึงกลายเป็นศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนา บริเวณภาคเหนือและภาคตะวันตกของ ประเทศควบคู่กับปูพพาราม

๓) **ปูพพาราม** มหาอุบาสิกาชื่อ วิสาข่า เป็นผู้สร้างถวาย ตั้งอยู่ทางทิศ ตะวันออกของเมืองสาวัตถี คู่กับเขตวนารามอยู่ทางทิศตะวันตก หลังจากสถาปนิก ออกแบบแปลนแผนผังดีแล้ว จึงลงมือก่อสร้างพระอารามนี้ขึ้นในบริเวณทุ่งนารกร้าง นอกเมือง อาคารสร้างเป็นทรงปราสาท ๒ ชั้น ๆ ละ ๕๐๐ ห้อง จัดเป็นส่วน ๆ โดย แยกเป็นที่อยู่ของพระผู้ชำนาญพระวินัย ส่วนหนึ่ง ของผู้ชำนาญพระสูตรส่วนหนึ่ง ของพระผู้ชำนาญพระอภิธรรมส่วนหนึ่ง เป็นที่พักของภิกษุอาพาธส่วนหนึ่ง เป็นห้อง พยาบาลส่วนหนึ่ง เป็นที่พักของพระอาคันตุกะส่วนหนึ่ง และห้องอื่น ๆ อีกครบถ้วน ยอดปราสาทเป็นรูปหม้อน้ำทรงสูง ทำด้วยทองคำเป็นพุทธบูชา เมื่อสร้างเสร็จแล้ว ก็ปลูกต้นไม้ ทำเป็นสวนป่า พาให้ร่มเย็นตลอดทั้งบริเวณ ค่าใช้จ่ายรวมทั้งสิ้นถึง ๒๗๐ ล้านบาท คิดเป็นเงินไทยประมาณ ๑,๐๘๐ ล้านบาท

พุทธศิลป์ที่มีตั้งแต่สมัยพุทธกาล นอกจากวัดคือ พระสถูป ซึ่งเรามัก เรียกกันว่า เจดีย์ ซึ่งเป็นประเพณีสร้างสำหรับบรรจุอัฐิธาตุ เช่น พระพุทธเจ้าโปรด ให้สร้างสถูปบรรจุอัฐิธาตุให้พระพาหิยะที่มรณภาพเพราะถูกโคขวิด มีลักษณะเป็น พูนดินขึ้น เป็นโคก ลงเขื่อนรอบกันดินพัง ประดับป้อมฉัตร เจดีย์ที่ปรากฏในมหา ปรินิพพานสูตร มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่^{๔๗}

๑) **ธาตุเจดีย์** (ที่อินเดียเรียกว่า สรีริกสถูป) เป็นเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุ ของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวก ถ้าเป็นเจดีย์ที่บรรจุพระธาตุของ พระพุทธเจ้า โดยเฉพาะก็จะเรียกว่า พระมหาธาตุ พระบรมธาตุ หรือพระบรม สารีริกธาตุ ถ้าเรียกพระธาตุส่วนหนึ่งส่วนใดของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะก็จะ เรียกชื่อตามนั้น เช่น พระทันตธาตุ หรือพระทนต์ธาตุ (ฟัน หรือ เขี้ยวของพระพุทธ เจ้า) พระเศกธาตุ (เส้นพระเศกของพระพุทธเจ้า) พระอรังคธาตุ (พระธาตุส่วนที่เป็น กระดูกหน้าอกของพระพุทธเจ้า)

---

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลศัพท์**, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕, หน้า ๑๓๖.

๒) **บริโศกเจดีย์** (ที่อินเดียเรียกว่า ปารีโศกสถูป) พระสถูปหรือสถานที่ที่เป็นสังเวชนียสถาน ๔ คือ สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน) ตรัสรู้ (พุทธคยา) แสดงปฐมเทศนา (ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน) และปรินิพพาน (เมืองกุสินารา) รวมถึงพระแท่นที่บรรทมตอนปรินิพพาน พระสถูปที่บรรจุพระอังคารเฝ้าถ่านที่เมืองปิณฑลวัน พระสถูปที่บรรจุพระนันทวงพระธาตุที่เมืองกุสินารา หรือทรงแสดงปาฏิหาริย์ ได้แก่ สถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงเสด็จลงมาจากดาวดึงส์สวรรค์ เมืองสังกัสสนคร สถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าทำยมกปาฏิหาริย์ เมืองสาวัตถี และสถานที่ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงทรมานพญาวานร เมืองเวสาลี หรือบรรจุเครื่องพุทธบริขารของพระพุทธรูปเจ้า ๑๐ แห่ง คือ

๑) กายพันธักับบาตร	เมืองปาฏลีบุตร
๒) ผ้าอุทกสาฎก	เมืองปัญจาลรัฐ
๓) ผ้าจัมมกัซันธ	เมืองโกศลรัฐ
๔) ไม้สีพระทนต์	เมืองมิถิลา
๕) ผ้ากรองน้ำ	เมืองวิเทหรัฐ
๖) มีดกับก่องเข็ม	เมืองอินทปัตถ์
๗) รองพระบาทและถลกบาตร	ที่บ้านอุสสิพราหมณคาม
๘) เครื่องลาด	เมืองมกุฏนคร
๙) ผ้าไตรจีวร	เมืองภัททรัฐ
๑๐) นิสีทนต์	เมืองกุรุรัฐ

๓) **ธรรมเจดีย์** เป็นพระเจดีย์ที่บรรจุ หรือ จารึก พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธรูปเจ้า เช่น หอพระไตรปิฎก และส่วนที่เป็นพระไตรปิฎกเอง ในอดีตเมื่อผู้เลื่อมใสอยู่ห่างไกล จึงมีการเขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษร ประดิษฐานไว้เป็นที่บูชา มักเลือกพระธรรมที่เป็นหัวใจพระพุทธศาสนา เช่น **เย ธมมา เหตุปภวา** ที่มีความหมายว่า “ธรรมเหล่าใด เกิดแต่เหตุ มีเหตุเป็นแดนเกิด ตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น เมื่อสิ้นเหตุเหล่านั้น จึงดับทุกข์ได้ พระมหาสมณทรงมีปกติตรัสอย่างนี้”

๔) **อุเทสิกเจดีย์** (อินเดียเรียกว่า อุเทสิกสถูป) เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นด้วยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้า ในยุคแรกนิยมสร้างพุทธบัลลังก์ เพราะในสมัยพุทธกาลพุทธสาวกยังไม่จัดอาสนะไว้รับเสด็จพระองค์^{๔๘}

ยุคที่สอง คือตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๓ พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชแห่งกรีก ได้ยกทัพมารุกรานบริเวณลุ่มน้ำสินธุ ทำให้มีแม่ทัพนายกองปกครองภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย ต่อมาบางคนตั้งตนเป็นกษัตริย์ เช่น พระเจ้ามิลินทร์ เป็นเหตุให้วัฒนธรรมกรีกแพร่หลายในแถบนี้ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๓ สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชกษัตริย์องค์ที่สามแห่งราชวงศ์โมริยะ ราชวงศ์นี้ก่อตั้งโดยพระเจ้าจันทรคุปต์ โดยได้รับอิทธิพลจากศิลปะอิหร่านและศิลปะกรีกเป็นศิลปะแบบสาณูจี (Sanchi) และศุงกะ(Sunga) ได้แก่ สถูปซึ่งเป็นรูปโอคว่ำตั้งอยู่บนฐานและมีฉัตรปักเป็นยอด สถูปนี้คงเลียนแบบมาจากเนินดินหรือหลุมฝังศพ ส่วนใหญ่ใช้เป็นที่บรรจุอัฐิธาตุ ทำความเคารพโดยการทำพิธีประทักษิณ (เดินเวียนขวา)

ประติมากรรมที่เก่าที่สุดคือ เสาของพระเจ้าอโศกมหาราช ช่วงในสมัยนี้ไม่กล้าประดิษฐ์พระพุทธรูปเป็นรูปมนุษย์ ใช้สัญลักษณ์แทนรูปเคารพ เช่น ดอกบัวหรือรอยพระพุทธรบาท แทนสถานที่ประสูติ รูปบัลลังก์ใต้ต้นโพธิ์ แทนสถานที่ตรัสรู้ ธรรมจักรกับกวางหมอบ แทนสถานที่แสดงปฐมเทศนา และสัตว์สี่จำพวกที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติคือ ช้างหมายถึงการประสูติ วัวหมายถึงพระบารมีที่สร้างสมมา ม้าหมายถึงการออกมหาภิเนษกรรมณ์ สิ่งหมายถึงพระพุทธเจ้า ผู้มีพระสุรเสียงในการประกาศธรรมที่แผ่ไพศาลออกไปอย่างกว้างขวาง

ยุคที่สาม คือประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ ศิลปะกรีก - โรมัน แพร่เข้ามาทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของประเทศอินเดีย (ปัจจุบัน คือส่วนหนึ่งของประเทศปากีสถานและทิศตะวันออกของประเทศอัฟกานิสถาน) ก่อให้เกิดศิลปะคันธารรัฐ (Gandhara) ที่เข้ามาใช้ในพระพุทธรูปทั้งในราวพุทธศตวรรษที่ ๖ พระพุทธรูปปะปนกับความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ เป็นศิลปะแรกที่ประดิษฐ์พระพุทธรูปขึ้น เป็นรูปมนุษย์ในสมัยพระเจ้ามิลินท์ เชื้อสายกรีก ผู้ทรงเป็นพุทธศาสนูปถัมภก ได้นำคติศาสนาเดิมของชาวกรีกที่เลื่อมใสในการสร้างเทวรูปสำหรับ

^{๔๘} ผศ.ดร.จากรุวรรณ พึ่งเกียรติ, **พุทธศิลป์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๔๓-๔๕.

สักการบูชามาสสร้างพระพุทธรูป ในเวลาที่เริ่มสร้างพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าได้
ปรินิพพานมาแล้วถึง ๔๐๐ ปีเศษ ช่างได้สร้างพระพุทธรูปตามมหาบุริสลักษณะที่
ปรากฏในพรหมายสูตร^{๔๙} ในขั้นต้นมี ๖ ปาง คือ ปางประทานปฐมเทศนา ปางวิตรรกะ
(ทรงสั่งสอน จีบพระหัตถ์ขวาข้างเดียว) ปางมารวิชัย ปางสมาธิ ปางประทานอภัย
และปางประทานพร

สำหรับศิลปะอินเดียในยุคนั้นคือ ศิลปะแบบมถุรา (Mathura) ทางทิศ
เหนือ มีการประดิษฐ์พระพุทธรูปแบบอินเดียขึ้นเป็นครั้งแรก มีรูปร่างคล้ายเทวดา
ประจำถิ่น และศิลปะแบบอมราวตี (Amaravati) ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ เป็น
ศิลปะที่แสดงการเคลื่อนไหว พระพุทธรูปแบบอมราวตี มักครองจีวรห่มเฉียง จีวร
เป็นริ้วทั้งสอง และที่เบื้องล่างใกล้พระบาทมีขอบจีวรหนา ยกจากด้านขวาขึ้นมา
พาดข้อพระหัตถ์ซ้าย

ในพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓ เป็นศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ โดยที่ศิลปะคุป
ตะเจริญขึ้นทางภาคเหนือของประเทศอินเดีย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑
พระพุทธรูปสร้างตามอุดมคติเป็นแบบอินเดียอย่างแท้จริง มีรัศมีกลมใหญ่ สลักด้วย
ลวดลายสมัยนั้น ริ้วจีวรเป็นริ้วที่อ่อนนุ่ม แยกจากกัน เป็นรอยอยู่บนผ้าที่บางและ
แนบติดกับพระองค์คล้ายผ้าเปียกน้ำ แต่ต่อมา ริ้วจีวรหายไปยังคงเห็นพระพุทธรูปที่
สร้างตามอุดมคติ พระองค์ตั้งตรงผึ่งผาย พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก มีเส้น
พระกายรอบนอกโค้งเข้าออกอย่างมีชีวิตจิตใจ ผ้าบางไม่มีริ้ว แนบสนิทกับพระองค์
และคลุมพระอังสทั้งสองข้าง สำหรับพระพุทธรูปยืน ขอบจีวรก็ตกลงมาเป็นกรอบ
ล้อมรอบพระองค์ทั้งสองด้าน

พุทธศิลป์ที่น่าสนใจที่สุดในสมัยคุปตะคือ ถ้ำอชันดา (Ajanta) ในช่วง
เดียวกันนี้ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ศาสนาพราหมณ์พัฒนาเพื่อต่อต้านลัทธิมหายาน
เป็นศาสนาฮินดูแบ่งเป็น ๒ ลัทธิคือ ไศวนิกาย นับถือพระอิศวร และไวษณพนิกาย
นับถือพระนารายณ์ ศิลปะหลังคุปตะ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓
หลังราชวงศ์คุปตะและเป็นยุคที่ฮินดูรุ่งเรือง เป็นศิลปะที่แสดงอำนาจและท่า
เคลื่อนไหว ก็เข้าครอบงำความเมตตากรุณาและความสงบ พระพุทธรูปที่ปรากฏใน
ตอนต้นสมัยหลังคุปตะ จะอวบอ้วนกว่าพระพุทธรูปสมัยคุปตะ

---

^{๔๙} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖/๔๗๕ - ๔๗๘.

ต่อมาลัทธิมหายาน ได้พัฒนาเป็นลัทธิตันตระ เพื่อต่อสู้กับฮินดู เช่น มีการเคารพนับถือพระชายาของพระโพธิสัตว์ การใช้เวทมนต์คาถาต่าง ๆ ศิลปะแบบปาละ-เสนะ เป็นศิลปะในสมัยราชวงศ์ปาละที่นับถือลัทธิตันตระ สถาปัตยกรรมที่สำคัญของศิลปะนี้คือ มหาวิทยาลัยนาลันทา ประติมากรรมแบ่งออกเป็นสามยุค คือ

ยุคแรก ราวศตวรรษที่ ๑๔-๑๕ มักเป็นพระพุทธรูปนั่ง มีพระโพธิสัตว์บ้าง แต่มีรูปชายพระโพธิสัตว์น้อยมาก ในตอนปลายเกิดมีพระพุทธรูปทรงเครื่องขึ้น

ยุคสอง ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๗ รูปต่าง ๆ มีเครื่องประดับมากขึ้น มีรูปพระชายาพระโพธิสัตว์แพร่หลาย ลัทธิตันตระได้รับการนิยมยิ่งขึ้น

ยุคสาม เป็นยุคราชวงศ์เสนะ ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ราชวงศ์เสนะนับถือศาสนาฮินดู ศิลปะแบบปาละ-เสนะ ได้แพร่หลายมายังประเทศเนปาล ทิเบต เกาะลังกา เกาะชวาภาคกลาง เกาะสุมาตรา ประเทศพม่า และประเทศไทย

สรุปความสำคัญของพระพุทธรูป ซึ่งเป็นรูปเคารพแทนพระพุทธรูปผู้ทรงเป็นศาสดาของพระพุทธศาสนา เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมรดกทางสังคมได้ ดังนี้

- ๑) เป็นสิ่งแทนองค์พระพุทธรูป
- ๒) เป็นเครื่องหมายของพระพุทธศาสนา แสดงความสงบ ความเมตตา ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา
- ๓) เป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม เป็นเครื่องหมายในเบื้องต้นของการดับทุกข์ ดับปัญหา
- ๔) ประกอบศาสนพิธี
- ๕) ชาวพุทธมหายานเชื่อว่า พระพุทธรูปเป็นที่สถิตของพุทธภาวะที่มีอำนาจบารมี จึงทำให้เกิดการอ้อนวอนขอสิ่งต่าง ๆ ด้วยการบนบานบวงสรวง
- ๖) เป็นวัตถุทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นความจริงใจหรือความเลื่อมใสของสังคม ตลอดจนการเกี่ยวข้องกับระหว่างชุมชนหรือชนชาติ
- ๗) เป็นศูนย์รวมใจชาวพุทธ^{๕๐}

ยุคที่ ๔ คือพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ศาสนาอิสลามเริ่มเข้าสู่อินเดียมีการทำลายมหาวิทยาลัยนาลันทา (Nalanda) มหาวิทยาลัยพุทธศาสนาขนาดใหญ่ในแคว้นเบงกอล ในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ สมัยราชวงศ์ไม

---

^{๕๐} อ่างแก้ว, ผศ.ดร.จรรุวรรณ พึ่งเทียร, พุทธศิลป์, หน้า ๓๐๗ - ๓๐๘.

กุลนัับถือศาสนาอิสลาม ทำให้ต่อมาแบ่งออกสามส่วนคือ อินเดีย ปากีสถานและบังคลาเทศ โดยที่อินเดียนัับถือศาสนาฮินดู ปากีสถาน และบังคลาเทศนัับถือศาสนาอิสลาม ศิลปะอิหร่านรุ่นหลังเข้ามามีอิทธิพลในศิลปะอินเดียจนกระทั่งเกิดศิลปะอินเดีย-อิหร่าน^{๕๑}

---

^{๕๑} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยไกล้เคียง, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๖), หน้า ๕ - ๑๑

๓.๒.๓ การไหลของศิลปะจากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ศิลปะอินเดียแพร่หลายออกไปยังประเทศต่าง ๆ สองทาง คือ

๑) ทางบก ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๗ ศิลปะคันธารราชูได้แพร่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ไปยังประเทศอัฟกานิสถาน ภาคกลางของทวีปเอเชีย ประเทศจีน ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ไปยังประเทศทิเบต ประเทศพม่า

๒) ทางน้ำ สมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗-๙) ได้แพร่ไปทางทิศตะวันออกเฉียง และแพร่ออกมากที่สุดสมัยคุปตะและหลังคุปตะ ทำให้เกิดอาณาจักรในแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซีย ซึ่งเจริญรุ่งเรืองในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา

๓.๒.๔ พุทธศิลป์ในประเทศไทย

จุดกำเนิดของศิลปะวัฒนธรรมนั้น มีรากฐานมาจากคติความเชื่อทางศาสนา ไม่ว่าจะเป็นในเชิงศิลปะ วิถีชีวิต รวมไปถึงวัฒนธรรมประเพณีของชนชาติต่าง ๆ การตระหนักถึงความสำคัญของศิลปะวัฒนธรรม รวมไปถึงการตื่นตัวต่อการเชื่อมต่อวัฒนธรรมอันประกอบด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรมในแต่ละพื้นที่ได้เป็นจุดกำเนิดของแนวคิดเรื่องการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมขึ้นในยุคโลกาภิวัตน์^{๕๒}

สำหรับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น วัดเป็นสถานที่ที่สามารถรวบรวมศิลปะและยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมและเอกลักษณ์ที่เด่นชัด เป็นแหล่งรวมของศิลปกรรมอันล้ำค่าทั้งด้านสถาปัตยกรรม ปฏิมากรรมและจิตรกรรม ศิลปินได้ถ่ายทอดลักษณะเด่นของคำสอนทางพระพุทธศาสนา ออกมาในงานศิลปะอย่างกลมกลืน น่าชื่นชม ทรงคุณค่าทั้งด้านความงามและทั้งเป็นสื่อให้คนได้เข้าถึงธรรมปฏิบัติ ซึ่งช่วยกล่อมเกลาจิตใจมนุษย์ให้อ่อนโยนและสะอาดบริสุทธิ์ขึ้น

พุทธศิลป์ที่ปรากฏในวัด เป็นศิลปะแห่งอุดมคติที่ให้คุณค่า และความหมายเชิงจริยธรรมอย่างสูง ด้วยความเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าเช่นนี้ วัดมีความสำคัญมาตั้งแต่อดีต นับตั้งแต่ชนชั้นกษัตริย์ลงมาจนถึงสามัญชน นิยมที่เดินทางไปนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยถือว่า เป็นบุญ เป็นกุศล เป็นสิริมงคลในชีวิต

---

^{๕๒} Nzama,A.T,Magi,L.M.,&Ngcobo,N.R.. **Workbook-I Tourism Workbook for Educators: 2004 Curriculum Statement**, (Unpublished Tourism Workshop Educational Materials). Centre for Recreation & Tourism, UZ.andTouris KwaZulu - Natal, University of Zululand, 2005, p. 42.

เป็นประเพณีกษัตริย์ผู้ขึ้นครองราชย์ในสมัยอยุธยา จะต้องเสด็จไปนมัสการศาสนา สถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาในฐานะพุทธมามกะ เช่น สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จไปนมัสการพระพุทธชินราช ใน พ.ศ. ๒๑๓๘^{๕๓} และการเสด็จไปนมัสการพระพุทธบาทที่สระบุรีของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ในปี พ.ศ. ๒๑๗๕^{๕๔} เป็นต้น

พุทธศิลป์ในประเทศไทย แบ่งออกเป็น ๒ ยุค คือ

๑) พุทธศิลป์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๔ สมัย คือ

ยุคสมัย	พื้นที่	สถาปัตยกรรม	ประติมากรรม
สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖)	พื้นที่ นครปฐม นครไชยศรี กำแพงเพชร อุทอง คุบัวราชบุรี เพชรบุรี ลพบุรี นครสวรรค์ ลำพูน	สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากศิลปะคุปตะแบบฐานสลับแบ่งเป็น ๔ แบบใหญ่คือ ๑.ฐานสลับรูปกลม (พระปฐมเจดีย์ นครปฐม) ๒.ฐานสลับรูปสี่เหลี่ยม (คุบัว ราชบุรี) ๓.ฐานสลับรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม (วัดเพลง ราชบุรี) ๔.ฐานสลับรูปแปดเหลี่ยม (อุทอง สุพรรณบุรี)	ประติมากรรม -รุ่นแรก (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) สร้างด้วยศิลา ศิลปะสมัยคุปตะ -รุ่นกลาง (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖) สร้างด้วยศิลา ดินเผา ปูนปั้น และสำริด ฝีมือประณีต และมีลักษณะของชาวพื้นเมืองมากกว่ารุ่นแรก -รุ่นปลาย (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘) มีลักษณะผสมศิลปะขอม
สมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๘)	พื้นที่ ไชยา นครศรีธรรมราช สงขลา ปัตตานี	สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากอินเดียทั้งพุทธและพราหมณ์ เช่น สลับพระบรมธาตุไชยา สุราษฎร์ธานี สลับวัดพระมหาธาตุ นครศรีธรรมราช	

^{๕๓} ประพต เศรษฐกานนท์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) , (กรุงเทพฯ นคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐๑.

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๓.

ยุคสมัย	พื้นที่	สถาปัตยกรรม	ประติมากรรม
สมัยลพบุรี (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘)	พื้นที่ลพบุรี สุรินทร์ ศรีสะเกษ นครราชสีมา	สถาปัตยกรรมเป็น รูปทรงที่เรียกว่าปราสาท คติการสร้างปราสาทมา จากฮินดูคือการจำลอง เขาพระสุเมรุหรือเขา ไกรลาสที่ประทับของ เทพเจ้าในสรวงสวรรค์ลง มาสู่โลกมนุษย์ เช่น วัด มหาธาตุ ลพบุรี พระ ปราสาทสามยอด ลพบุรี	พระพุทธรูปแบบลพบุรีที่ แพร่หลายที่สุดคือ พระพุทธรูปปางนั่งสมาธิภาค ปรกมีทั้งสลักด้วยหิน และ หล่อด้วยโลหะสำริด พระพุทธรูปจำนวนมากเป็น พระพุทธรูปทรงราชารมณ์ (พระพุทธรูปทรงเครื่อง)
สมัยเชียงแสน (พุทธศตวรรษที่ ๑๖-๒๓)	พื้นที่เชียงใหม่ พะเยา น่าน นิยมน เรียกว่าศิลปะ ล้านนา(ลานนา) แบ่งออกตาม อิทธิพลศิลปะเป็น ๕ แบบคือ ศิลปะ पालวะ ศิลปะปา ละ - เสนะ ศิลปะโจหะ ศิลปะทวารวดี และแบบเชียง แสนแท้	สถาปัตยกรรม -อิทธิพลศิลปะपालวะ มี ลักษณะสำคัญคือ ชั้น ล่างเป็นฐานสี่เหลี่ยม ซ้อน ๆ กัน ตัวเจดีย์เป็น รูปสี่เหลี่ยมย่อมุม มีซุ้ม โหน้พระพุทธรูปสี่ทิศ ยอดบนสุดเป็นรูป ดอกบัวซ้อนกันขึ้นไปมี ลักษณะเรียวยแหลมจน หายไปใ้ในอากาศ เช่น สถูปเจดีย์ที่วัดป่าสัก สถูปพระธาตุจอมกิตติ -อิทธิพลศิลปะปาละ- เสนะ เป็นสถูปแบบห้า ยอด มีลักษณะ คล้ายคลึงกับสถูปแบบ ศรีวิชัยทางใต้ เช่นสถูป วัดพระยืนลำพูน -อิทธิพลศิลปะโจหะ เป็นสถูปทรงระฆัง ที่ทำ ฐานสูงเป็นรูปสี่เหลี่ยม ย่อมุม ด้านบนเป็น	ประติมากรรม -อิทธิพลศิลปะपालวะ เรียก กันว่าพระพุทธรูปเชียงแสน รุ่นแรก มีลักษณะชาวอินเดีย ชัดเจน พระวรกายและพระ พักตร์รูปไข่ค่อนข้างอวบอ้วน พระเนตรค่อนข้างใหญ่และ ลึก พระนาสิกโด่ง พระโอษฐ์ บางคม นิยมทำพระ นั่งขัดสมาธิเพชรปางมารวิชัย พระรัศมีทำเป็นต่อมกลมบ้าง ทำเป็นดอกบัวตูมบ้าง พระ อุระนูน ชายจีวรสั้นเหนือพระ ถัน ที่ฐานมีดอกบัวรองรับ -อิทธิพลศิลปะปาละ-เสนะ

ยุคสมัย	พื้นที่	สถาปัตยกรรม	ประติมากรรม
		<p>ดอกบัวซ้อนกันขึ้นไปหลายชั้น มีองค์ระฆังอยู่บน มีปล้องโคนสูงและมีฉัตรอยู่บนยอดสุด บุด้วยแผ่นโลหะทองเหลือง เช่น พระธาตุทริภุญชัย ลำพูน</p> <p>-อิทธิพลศิลปะทวารวดี เป็นเจดีย์เหลี่ยม รูปทรงสี่เหลี่ยมยอดเรียวแหลม ได้รับแบบอย่างจากสถาปัตยกรรมที่ลำพูน ซึ่งชาวมอญแห่งอาณาจักรทริภุญชัยสร้างไว้</p> <p>-เชียงใหม่ เจดีย์รูปแปดเหลี่ยมทรงระฆัง เช่น พระธาตุคอกยสุเทพ เชียงใหม่</p>	<p>- เชียงแสนแท้ เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นเมื่อราชธานีของล้านน้าย้ายไปอยู่เมืองเชียงใหม่แล้ว มักเป็นพระพุทธรูปหล่อโลหะปางนั่ง พระวรกายไม่อวบอ้วน พระเกตุมาลาเป็นเปลวรัศมี มีลักษณะงดงามตามลักษณะชาย(masculinity)เช่น พระพุทธสิหิงค์ ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ</p>

๒) พุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ สมัย คือ

๑.สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐)

รูปแบบของสถาปัตยกรรมเจดีย์ที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยช่วงต้นได้รับอิทธิพลของพุทธศาสนานิกายมหายานทั้งจากจีน ขอมและหมู่เกาะชวา เห็นได้จากรูปแบบพุทธศิลป์ของเจดีย์ เช่น พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม หรือทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่เป็นลักษณะเด่นของศิลปะแบบสุโขทัย เป็นการทำขึ้นตามคติ “อุบลมณฑล”

ของพุทธศาสนายานซึ่ง **สงวน รอดบุญ** ได้ให้ทัศนคติเกี่ยวกับเจดีย์ทรงดอกบัว
ตูม ไว้ว่า

“...พระเจดีย์แบบสุโขทัยแท้หรือทรงดอก
บัวตูม อาจสร้างขึ้นตามคติมหายาน ที่เป็นความ
เชื่อถือในพระศรีอาริย์ไมตรีโพธิสัตว์ ดังที่ปรากฏใน
ศิลาจารึกสุโขทัยหลายหลัก ตัวอย่างเช่น มีผู้ใดได้
ปรารถนาด้วยด้วยใจศรัทธาดังอันสัจจปรารถนาไป
เกิดในเมืองฟ้า...รอพระศรีอาริย์ไมตรีลงมาเป็นพระ
พุทธ... (ศิลาจารึก หลักที่ ๓)”^{๕๕}

ต่อมาในสมัยของพ่อขุนรามคำแหง ได้มีการรับพุทธศาสนานิกายเถรวาท
แบบลัทธิลังกาวงศ์ มีอิทธิพลต่องานด้านประติมากรรมและจิตรกรรม ในเรื่องของ
การสร้างพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลจากดินแดนของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาททั้ง
จากอินเดียและจากลังกา และโดยเฉพาะในสมัยพระยาสิทธิไท ที่กล่าวได้ว่าเป็น
ยุครุ่งเรืองที่สุดของพุทธศาสนาในช่วงสุโขทัย ได้มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของ
พระพุทธรูป ให้มีเอกลักษณ์งดงามแบบสุโขทัย ซึ่งเห็นได้จากพระพุทธรูปชินราช
พระศรีศาสดา และพระศรีศากยมุนี และเป็นต้นแบบของพระพุทธรูปในสมัยต่อมา
อีกด้วย ในด้านจิตรกรรมในสมัยสุโขทัยนั้น สรุปได้ว่า งานพุทธศิลป์ในด้านจิตรกรรม
นั้นล้วนเกิดขึ้นจากแนวคิดที่ได้รับมาจากฝ่ายเถรวาททั้งสิ้น ดังนั้น งานจิตรกรรม
ต่าง ๆ จึงเต็มไปด้วยปรัชญาและคติธรรมในแบบเถรวาท เห็นได้จาก รูปรอยพระ
บาทที่มีคติมาจากฝ่ายเถรวาททั้งสิ้น

พุทธศิลป์ที่เกิดขึ้นในช่วงสมัยสุโขทัยนั้น อาจกล่าวได้ว่า เป็นช่วงของ
รอยต่อระหว่างศิลปะแบบนิกายมหายาน กับศิลปะแบบนิกายเถรวาทแบบลังกาที่
เข้ามาในช่วงสมัยพ่อขุนรามคำแหง และเจริญรุ่งเรืองขึ้นในช่วงสมัยของพระยาสิทธิไท
ที่ถือได้ว่า เป็นช่วงยุคทองทางด้านศาสนาในสมัยสุโขทัย มีการแต่งหนังสือเรื่องไตร
ภูมิขึ้น เพื่อเป็นคติเตือนใจและถือได้ว่า เป็นต้นแบบของความเชื่อในแบบพุทธ

---

^{๕๕} สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๓), หน้า ๘๙.

ที่ส่งต่อกันมาจนถึงปัจจุบันในเรื่องของไตรภูมิ ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากสถาปัตยกรรม จิตรกรรมฝาผนังภายในโบสถ์ วิหาร ในช่วงเวลาต่อมา^{๕๖}

๒. สมัยอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓ - ๒๓๑๐)

พื้นฐานของศิลปะอยุธยา เริ่มต้นชัดในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ วัฒนธรรมขอมที่จางลง พุทธศิลป์ในสมัยอยุธยามีความโดดเด่นของงาน สถาปัตยกรรม และประติมากรรมของอยุธยาที่สร้างขึ้นจากความศรัทธา เพื่ออุทิศ ถวายศาสนาและเป็นพุทธบูชา ตามคติความเชื่อทางศาสนาและความศรัทธาของ พระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยา ที่ได้รับอิทธิพลคติความเชื่อมาจากนิกายเถรวาท ผสมผสานกับวัฒนธรรมของขอมที่ยังคงอิทธิพลอยู่ในช่วงต้นสมัยอยุธยา ก่อให้เกิด ลำดับชั้นทางสังคมในแบบศักดินา และยังเป็นส่วนที่เชื่อมโยงแบบแผนประเพณี ราชสำนักลงมาสู่สังคมในระดับล่างด้วย

รูปแบบของพุทธศิลป์ในสมัยอยุธยา ยังคงได้รับอิทธิพลจากสมัยสุโขทัย ใน ด้านของสถาปัตยกรรมที่ยังนิยมสร้างเจดีย์ที่มีรูปแบบของเจดีย์ทรงปราสาทแบบขอม ไว้ เช่น เจดีย์ของวัดมหาธาตุ อยุธยา แต่ทั้งนี้ การรุ่งเรืองของศิลปะอยุธยาที่ได้รับ เอรูปแบบของศิลปะจากที่ต่าง ๆ เข้ามาผสมผสาน ได้ก่อให้เกิดเจดีย์ที่เป็น เอกลักษณะเฉพาะในสมัยนี้ขึ้น

(๑) เจดีย์ทรงลังกา หรือ ทรงระฆัง ของวัดพระศรีสรรเพชญ์ และ มีเจดีย์ประธาน วัดบางกะจะ ที่เป็นเจดีย์ทรงลังกาในผสมผสานศิลปะแบบล้านนา ไว้ด้วย

(๒) เจดีย์ทรงสี่เหลี่ยมเพ็ญมุม ที่เป็นการประยุกต์มาจากเจดีย์ทรงระฆัง ทรงปราสาท

(๓) เจดีย์ทรงเครื่อง เป็นลักษณะเจดีย์ราย มีการตกแต่งเจดีย์ด้วยงาน ปูนปั้น ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศิลปะล้านนามาผสมผสานในการตกแต่งรูปแบบเจดีย์ให้มีความสวยงาม^{๕๗}

---

^{๕๖} พระมหาเสรีชน นริสสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลปะในอาเซียน : เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๑๔๔.

^{๕๗} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พุทธศิลปะ Buddhist Art, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๗๖.

นอกจากงานสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมสมัยสุโขทัย ทั้งในแบบพุทธมหายานและพุทธเถรวาทที่เข้ามามีอิทธิพลแทนนับตั้งแต่สมัยสุโขทัย งานจิตรกรรมสมัยอยุธยา เป็นสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธา ความเชื่อ ในพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องราวพุทธชาดก พุทธประวัติ ภาพไตรภูมิที่เป็น สัญลักษณ์ หรือเป็นตัวแทนคำสอนของศาสนาในทางหนึ่งด้วย จิตรกรรมอยุธยา แสดงให้เห็นว่า เป็นรัฐที่รุ่งเรือง เป็นที่เข้ามาค้าขายของชนชาติต่าง โดยเฉพาะชาว จีนที่พระปรางค์ประธานวัดราชบูรณะ สะท้อนให้เห็นถึงบทบาทของชาวจีนในราช สำนักขณะนั้น ที่มีบทบาทสำคัญเพราะภาพที่ปรากฏภายในเมืองกรุง เป็นภาพ บุคคลในชุดเครื่องแต่งกายจีน ภาพขุนนางจีน ผนังสองด้านตรงข้ามเป็นภาพเทวดา เหาะอย่างไทย แต่ก็มีส่วนสะท้อนอิทธิพลศิลปะจีน เช่น ลักษณะมงกุฏของเทวดา เหล่านั้น รวมทั้งภาพดอกไม้ ก้อนเมฆ ที่มีประกอบอยู่ด้วย ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า พุทธศิลป์ในสมัยอยุธยา นอกจากจะเป็นคำสอนหรือสัญลักษณ์ที่เกิดจากความ ศรัทธาและความเชื่อในทางศาสนาแล้ว ยังมีการแทรกเรื่องราวที่สะท้อนให้เห็นถึง สภาพสังคมในสมัยอยุธยาไว้ด้วยเช่นกัน^{๔๘}

สำหรับความโดดเด่นด้านประติมากรรมสมัยอยุธยาที่สำคัญ จะเป็นงาน ช่างหลวงที่สร้างสรรค์ขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญทางศาสนาจากความเชื่อ ความ ศรัทธาของพระมหากษัตริย์รวมถึงประชาชนในสมัยนั้นด้วย ทั้งนี้ การสร้างงาน ประติมากรรมนั้น เพื่อเป็นการเคารพบูชา ซึ่งเห็นได้จากพระพุทธรูปทำจากศิลาปูน ปั้น สำริด แก้ว เงินและทองคำลวดลายปูนปั้นประดับศาสนสถานให้เกิดความงาม เป็นสิริมงคล งานไม้แกะสลักต่าง ๆ รวมถึงประติมากรที่ทำจากวัสดุอื่น ๆ ได้แก่ ตุ๊กตาดินเผาเคลือบ เครื่องประกอบประดับสถาปัตยกรรม

โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยอยุธยาตอนกลาง นิยมสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่องน้อย แต่หากเป็นสมัยอยุธยาตอนปลาย จะนิยมสร้างพระพุทธรูป ทรงเครื่องใหญ่ หรือทรงเครื่องอย่างกษัตริย์ เช่น พระประธานในพระอุโบสถวัดหน้า พระเมรุ ที่งดงามสมบูรณ์แบบอย่างยิ่ง ทั้งนี้ นอกจากพระพุทธรูปที่ถือได้ว่า เป็น

---

^{๔๘} พระมหาเสรีชน นริสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ, พุทธศิลป์ในอาเซียน : เส้นทาง ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์, รายงานการวิจัย, หน้า ๑๑๔ - ๑๔๕.

ลักษณะเด่นของงานประติมากรรมแล้ว ในสมัยอยุธยายังเกิดงานแห่งศรัทธาของช่างอยุธยาอีกอย่างก็คือ การสร้างพระพิมพ์ เพื่อสืบทอดพุทธศาสนา พระพิมพ์โลหะ หล่อจากแม่พิมพ์เป็นที่นิยมมาในช่วงระยะเวลาแรก ดังที่พบมาในกรุพระปรางค์ประธานของวัดราชบูรณะ

ในสมัยอยุธยา ถือได้ว่า เป็นช่วงยุคทองของพุทธศาสนาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน งานพุทธศิลป์ที่เกิดขึ้นเกิดจากความศรัทธาและความเชื่อมโยงในพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์อยุธยา และผู้คนในสังคม พุทธศิลป์ในช่วงนี้นอกจากจะเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงคติความเชื่อและหลักคำสอนที่แฝงมาในงานพุทธศิลป์แล้วนั้น ยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพทางสังคมให้เห็นถึงอิทธิพลจากผู้ที่เข้ามาค้าขาย หรืออพยพมาในดินแดนแถบนี้ เห็นได้จากการสอดแทรกศิลปะของจีน รูปภาพคนจีนเข้ามาในงานพุทธศิลป์ โดยเฉพาะงานด้านจิตรกรรมที่พบในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ

๓. สมัยรัตนโกสินทร์ (พุทธศตวรรษที่ ๒๔-๒๕)

จากงานของ ศักดิ์ชัย สายสิงห์ เรื่อง “พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน” กล่าวสรุปได้ว่า พุทธศิลป์ที่เกิดขึ้นในยุคนี้สะท้อนให้เห็นถึง ๒ แนวคิด ได้แก่ การส่งเสริมขนบธรรมเนียมดั้งเดิมของไทยใน ๓ รัชกาล ได้แก่ รัชกาลที่ ๑, ๒ และ ๓ และยุคต่อมา ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ จนถึงปัจจุบันนี้ ซึ่งมีการผสมผสานรูปแบบอันทันสมัยจากตะวันตกในงานศิลปะด้วย ทั้งนี้ เพราะหลังจากการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ ศิลปะต่าง ๆ รวมทั้งพุทธศิลป์ต่าง ถูกทำลายลงไปเป็นมาก ดังนั้น ยุคที่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงเวลาแห่งการสร้างบ้านเมืองใหม่ จึงมีการสร้างพระพุทธรูปน้อยมาก พระประธานที่สร้างในสมัยนี้ที่สำคัญคือ พระประธานที่พระอุโบสถ และพระวิหาร วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ฝีมือพระยาเทวารังสรรค์ เป็นพระพุทธรูปที่มีขนาดใหญ่ จนดูเกือบคับอาคาร มีฐานชุกชีเตี้ย เป็นผลในการแสดงอำนาจราชศักดิ์ พระพุทธรูปส่วนใหญ่เคลื่อนย้ายมาจากสุโขทัย และจังหวัดทางภาคกลาง ที่องค์พระพุทธรูปเหล่านี้ถูกทอดทิ้งอยู่ ตามโบราณสถานที่ยังหักพัง ต้องกรำแดดกรำฝน นำมาบูรณะใหม่กว่า ๑,๒๐๐ องค์ และส่งไปเป็นประธานตามวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ที่เคลื่อนมาประดิษฐานไว้ ณ ระเบียบวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีพื้นที่กว่าองค์ ทั้งชั้นนอก

และชั้นใน ประติมากรรมอื่น ๆ ที่สำคัญคือ หัวนาค และเศียรนาคจำแลง และยักษ์ ทวารสาริตปิดทอง ประจำประตูทางเข้า พระมณฑป หอพระไตรปิฎก^{๕๙}

ในช่วงรัชกาลที่ ๔ นับตั้งแต่การเข้ามาอิทธิพลของตะวันตก ต่อสภาพ ทางสังคมไทย ส่งผลให้งานทางด้านประติมากรรมนั้น ได้รับอิทธิพลในแบบตะวันตก ที่เน้นถึงความสมจริงของสัดส่วนร่างกาย และสะท้อนให้เห็นจาก พระพุทธรูปเริ่มมีความเหมือนจริงมากขึ้นและมีความเป็นมนุษย์มากยิ่งขึ้น โดยสะท้อนให้เห็นได้จาก ร่างกาย ทรงผมและลักษณะผมที่เหมือนมนุษย์มากขึ้น และห่มจีวรโดยจับเป็นจีบ อีกทั้งยุคนี้เป็นยุคที่ภาพจิตรกรรมฝาผนังเฟื่องฟูอย่างมาก แต่ทั้งนี้ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของไทยแตกต่างจากงานของตะวันตกอย่างสิ้นเชิง โดยที่จิตรกรรมของไทยไม่มีมิติความลึก เพื่อให้ผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาได้รับรู้ถึงเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญ ๆ ดังนั้น จึงต้องยึดถือธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่างที่สืบทอดมา เช่น การใช้สี ซึ่งให้ พระพุทธเจ้ามีพระวรกายสีทองและห่มจีวรสีแดงเข้ม ภาพจิตรกรรมเหล่านี้ผสมผสานรวมความจริงกับตำนานเข้าไว้ด้วยกัน โดยผสมผสานโลกที่เรารู้จักเข้ากับสรวงสวรรค์ โดยแฝงคติไว้ใน การกลับชาติมาเกิดอันน่าสรรเสริญและความสูงส่งทางจิตวิญญาณ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อในเรื่องจักรวาลวิทยาของศาสนาพุทธและฮินดู

ทั้งนี้ในส่วนของงานจิตรกรรมที่เกิดขึ้น หลังจากทีสถาปนากรุงเทพฯ ขึ้นมา การประดับตกแต่งวัดวาอารามก็เฟื่องฟูขึ้น การวาดภาพเกี่ยวกับศาสนาถือว่าเป็นวิธีการทำบุญอย่างหนึ่ง เพื่อเป็นการฟื้นฟูศิลปะและสืบทอดพระพุทธศาสนา และนอกจากนั้น ยังช่วยสอนศีลธรรมให้ประชาชนผ่านทางภาพวาดพุทธประวัติขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าจากนิทานชาดก ซึ่งเป็นพระชาติก่อน ๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งจะเห็นได้ว่า พุทธศิลป์ในช่วงรัตนโกสินทร์นี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม มีการรับอิทธิพลของตะวันตกเข้ามาผสมผสานในการสร้างตัวแทน พระพุทธองค์ให้ดูมีความสมจริงมากขึ้น แต่ทั้งนี้ในงานด้านจิตรกรรมนั้น ยังคงลักษณะเดิมตั้งแต่มานาน^{๖๐}

---

^{๕๙} คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **พุทธศิลป์ Buddhist Art**, หน้า ๑๘๑ - ๑๘๒.

^{๖๐} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “**พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน**”, (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๖), หน้า ๓๐-๓๒.

สรุปได้ว่า งานพุทธศิลป์ของไทยเกิดจากการผสมผสานทางวัฒนธรรม และอิทธิพลของผู้ที่เข้ามาดินแดนที่เป็นประเทศไทย จนก่อให้เกิดเป็นเอกลักษณ์ตัวตน ในศิลปะแบบไทยที่มีความเชื่อพื้นฐานมาจากศาสนา และพุทธศิลป์ยังมีความสำคัญ กับพุทธศาสนิกชนในประเทศไทยตลอดมาจนกลายเป็นวิถีชีวิต อันเป็น ศิลปวัฒนธรรมสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน อาจารย์ถวัลย์ ดัชนี ได้กล่าวไว้ว่า “ศิลปกรรมไทยในอดีตนั้น ตั้งอยู่บนรากฐานความเข้าใจในพุทธปรัชญาอันลึกซึ้งที่ หยั่งรากลึกลงในสายเลือดและจิตวิญญาณ ศิลปินทำงานด้วยแรงศรัทธาปสาทะอัน มั่นคง โดยมุ่งหวังพระนิพพาน อันเป็นเบื้องปลายของการหลุดพ้น”^{๖๑}

๓.๒.๕ พุทธศิลป์ในประเทศพม่า

พุทธศิลป์ของพม่า ได้มีการพัฒนาและร่วมสมัยกับศิลปะของชนชาติอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ศิลปะหลักที่พม่านำเข้ามาสู่อำณาจักรของตนมากที่สุดคือ ศิลปะของชนชาติมอญ^{๖๒} พุทธศิลป์ที่จัดตามพระพุทธรูปที่แบ่งตาม ประวัติศาสตร์การปกครอง ก็จะแบ่งได้เป็น

- ๑) สมัยอาณาจักรพุกาม
- ๒) สมัยราชวงศ์ตองอู และราชวงศ์นยองยาน
- ๓) สมัยราชวงศ์คองบอง

สมัยอาณาจักรพุกาม พ.ศ. ๑๕๙๙ พระชินอรหันต์ (Shin Arhan) พระภิกษุจากเมืองสะเทิม แห่งอาณาจักรมอญ เดินทางเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา เถรวาทที่เมืองพุกาม พระเจ้าอนิรุทธ (Aniruddha) ปฐมกษัตริย์แห่งอาณาจักร พุกาม (พ.ศ. ๑๕๘๗ - ๑๖๒๐) ทรงเลื่อมใสมาก ในรัชสมัยของพระองค์มีเหตุการณ์ สำคัญทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ ชำระพระพุทธศาสนานิกายอารี ซึ่งมีวัตรปฏิบัติ แบบไสยศาสตร์ ด้วยการให้พระสงฆ์ในนิกายนี้บวชใหม่ในนิกายเถรวาท เป็นการรับ เอาวัฒนธรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรมจากเมืองมอญมายังพุกาม ส่งพระสงฆ์ไป

---

^{๖๑} สุวิญ รักษ์สัตย์, “พุทธศิลป์กับวัฒนธรรมไทย”, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://puzinnian.blogspot.com/>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

^{๖๒} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, **พระพุทธรูปศิลปะพม่า**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้น ตัง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๘.

ฟื้นฟูพระพุทธศาสนาในลังกา พระพุทธศาสนาในจีนเสื่อมลงจากการแทนที่ด้วยลัทธิขงจื้อใหม่ (Neo - Confucianism) การขยายตัวของอิสลามไปยังดินแดนแคว้นเบงกอล อันเป็นศูนย์กลางของราชวงศ์ปาละ และยึดเมืองพาราณสี ได้สำเร็จในพ.ศ. ๑๕๗๖ รวมทั้งการฟื้นตัวครั้งใหม่ของศาสนาฮินดู เหตุที่กล่าวมาทำให้พระพุทธศาสนาทั้งในจีนและอินเดียเสื่อมลง ทำให้อาณาจักรพุกามทำหน้าที่เป็นที่พึ่งพิงสำคัญในช่วงเวลานั้น^{๖๓}พระมหากษัตริย์เกือบทุกพระองค์ของพุกาม มีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง อาณาจักรพุกามเจริญรุ่งเรืองสูงสุด ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๖ จนถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ พระเจ้ากুবไลข่าน แห่งประเทศจีนตีอาณาจักรพุกามแตก ในปีพ.ศ. ๑๘๓๐

เจดีย์ในศิลปะพุกาม แบ่งออกเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑) **เจดีย์ทรงระฆัง** เรียกในภาษาพม่าว่า “ตีโหเซตี” หรือ “สีโห เซตี” เป็นเจดีย์ก่อตัน องค์ประกอบของเจดีย์ แบ่งออกเป็นสามส่วนคือ “ส่วนฐาน” “ส่วนเรือนธาตุ” “ส่วนยอด” ส่วนฐานของเจดีย์มักก่อยกพื้นเป็นฐานไพที ในภาษาพม่าเรียกว่า จงกรม (Cankram) มาจากภาษาสันสกฤตว่า จังกรรมมะ (Cankramma) แปลว่า ลานสำหรับการเดินประทักษิณ บางครั้งเรียกว่า เมธิ (Medhi) ตรงกับคำว่า เวที หรือ ไพทีในภาษาไทย เจดีย์ขนาดเล็กมักสร้างฐานไพทีเพื่อนำให้เกิดความสง่างาม ในขณะที่เจดีย์ขนาดใหญ่จะทำเป็นลานประทักษิณรอบอาคารเท่านั้น แต่ให้ความสำคัญชุดฐานซ้อนชั้น จำนวน ๓ หรือ ๕ ชั้น เป็นลานประทักษิณของผู้มาแสวงบุญ จึงตกแต่งเป็นภาพวาดกทำหน้าที่เล่าเรื่องการบำเพ็ญเพียรของพระพุทธเจ้า ในพระชาติต่าง ๆ แก่ผู้แสวงบุญ นอกจากนี้ การออกแบบฐานที่มีข้างหมอบปูนปั้นลายล้อม แสดงถึงความสัมพันธ์กับเจดีย์ในลังกาอย่างใกล้ชิด ตัวอย่างเจดีย์ที่สำคัญคือ เจดีย์ชเวสันทอ สร้างในสมัยพระเจ้าอนิรุทธ เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุที่ได้จากเมืองสะเทิม ที่เจดีย์นี้จะมองทัศนียภาพของเมืองพุกามได้ทั้งหมด เป็นที่นิยมมาชมพระ
อ อ ทิ ต ย์ ต ก เจ ดิ ย์ ช เว ชิ ก อ ง ที่ เริ ม ส ร ำ ง ใน ส มั ย

^{๖๓} อ่างแล้ว, เกரியงไกร เกิดศิริ, พุกาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา, หน้า ๙๔-๑๐.

พระเจ้าอนิรุทธและเสร็จในสมัยพระเจ้ากยันสิตา เมื่อเสร็จแล้วมีการบรรจุอัฐิโยชจากเมืองศรีเกษตรและพระเขี้ยวแก้วจากประเทศศรีลังกาใน พ.ศ. ๑๖๐๓^{๖๔}

๒) เจตียวิหารหรือกู่พญา (GuHpaya) เป็นอาคารที่มีส่วนบนเป็นเจดีย์ คำว่ากู่ รับมาจากคำว่า กูหา (Guha) ในภาษาสันสกฤต หมายถึง ถ้ำหรือห้องประกอบพิธีกรรม คำว่าพญา เป็นคำภาษาพม่าที่ใช้เรียก อาคารที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาหรือวัด จึงถือว่างู่พญาเป็นอุเทสิกะเจดีย์ เนื่องจากเป็นสถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปหรือสิ่งที่ควรเคารพบูชา นอกจากนี้ ในกู่พญาบางหลังประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า^{๖๕} เจตียวิหารประกอบด้วย ๓ ส่วนคือ

ส่วนที่ ๑ ฐานอาคารแบ่งออกเป็นสองส่วนคือ ฐานไพที ทำหน้าที่เป็นลานสำหรับเดินประทักษิณสำหรับผู้มาแสวงบุญ และฐานอาคารที่มีสองรูปแบบ คือ

๑) ฐานปัทม์ (ฐานบัว) ให้ความหมายของอาคารว่า เป็นผลลัพธ์ที่บังเกิดขึ้นจากดอกไม้แห่งความบริสุทธิ์ และเนื่องจากภายในอาคารเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป บัวฐานอาคาร จึงเปรียบดั่งปัทมบัลลังก์ของพระพุทธเจ้า

๒) ฐานกลศ อ่านว่า กะละสะ หมายถึงหม้อน้ำ เป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ความงอกงาม สติปัญญา

ส่วนที่ ๒ ตัวอาคารก่อสร้างด้วยอิฐในระบบผนังรับน้ำหนัก ผนังด้านนอกแบ่งเป็นห้อง (Bay) ด้วยเสาอิง กึ่งกลางห้องมีช่องเปิดตกแต่งด้วยซุ้มบันแถลงที่เรียกว่า ซุ้มเคล็คโคตรัน อันเป็นเอกลักษณ์ของพุกาม ภายในซุ้มจะแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเช่น ยอดกลางซุ้มหมายถึง เขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางของจักรวาล ภาพปูนปั้นรูปพระประทับยืน หมายถึงพระพุทธเจ้าตอนเสด็จกลับจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ส่วนที่ ๓ เรือนยอดที่เป็นเจดีย์ที่ibtันแบบต่าง ๆ ที่นำมาตั้งบนอาคารตัวอย่างของเจตียวิหารคือ วิหารนัมปยา (Nampaya Temple) สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอนิรุทธ ภายในห้องครรภคฤหะมีงานสลักภาพบุคคลมี ๔ พระพักตร์ ประทับนั่ง

^{๖๔} อ่างแล้ว, ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชาย สายสิงห์,, ศิลปะพม่า, หน้า ๘๘.

^{๖๕} อ่างแล้ว, เกரியไกร เกิดศิริ, พุกาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรีทธา, หน้า ๑๐๑.

พระหัตถ์ทั้ง๒ ข้างถือดอกบัว ซึ่งน่าจะหมายถึงพระพรหมในพระพุทธศาสนา ไม่ใช่ศาสนาฮินดู เพราะอาคารมียอดเจดีย์ในพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปในศิลปะพุกาม มีลักษณะเฉพาะที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะปาละของอินเดีย โดยมีลักษณะพระพักตร์กลมแป้น ขมวดพระเกศาเล็ก อุष्ณิษะเดี่ยวและมีพระรัศมีเป็นดอกบัวตูม พระขนงเป็นสันนูนโค้งต่อกันเป็นรูปปีกกา พระขนงใกล้กับพระเนตรมาก พระเนตรมีสองแบบคือ แบบเหลือบลงต่ำ และพระเนตรชิดพระขนง พระเนตรเหลือกขึ้นข้างบน ดวงพระเนตรชิดกับขอบพระเนตรบน เห็นเม้มพระเนตรครึ่งเดียว พระนาสิกโด่งและปลายแหลมมาก ทรงแยมพระโอษฐ์เล็กน้อย พระโอษฐ์เล็ก ขอบพระโอษฐ์บนบางและริมพระโอษฐ์จีบตรงกลางเป็นรูปปีกกาหรือกระจับ ริมพระโอษฐ์ล่างหนาและห้อยแบบท้องกระจับ ความงามที่เป็นลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปพุกามคือ พระหนุเป็นปมแหลม พระกรรณยาวเกือบจรดพระอังสา พระศอเป็นปล้อง ๆ เน้นเส้นพระศออย่างชัดเจน

- พระพุทธรูปนั่งปางมารวิชัยของศิลปะพุกาม นิยมแสดงด้วยพระหัตถ์ขวายื่นลงไปยังเบื้องล่างบริเวณฐาน เป็นอริยาบถที่ขี้งงไปยังพื้นดิน เพื่อเรียกแม่พระธรณีมาเป็นพยาน ในการบำเพ็ญทานบารมีของพระองค์ ขณะที่พญามารมาผจญ สำหรับสมัยอื่นโดยทั่วไปจะวางพระหัตถ์ขวาไว้บนพระชานุหรือพระขงฆ์เท่านั้น

- พระพุทธรูปยืน ส่วนใหญ่ปางประทานอภัยแสดงวิตรรกมูทรา ยกพระหัตถ์ขวาตั้งขึ้นและหันฝ่าพระหัตถ์ออก จีบพระหัตถ์เข้าหากัน นิ้วพระหัตถ์ไม่แตะกัน พระหัตถ์ซ้ายยังกำชายจิวรเหมือนกับอินเดีย

- พระพุทธรูปลีลา เป็นปางที่เสด็จลงมาจากสวรรค์ขึ้นดาวดึงส์ ลักษณะสำคัญแบบพุกามคือ อริยาบถก้าวพระดำเนิน พระบาทเหลื่อมกัน ไม่ยกสันพระบาทแบบลังกาและสุโขทัย ที่พระบาทมีดอกบัวมารองรับ จึงเหมือนกับลอยลงมาไม่ได้ดำเนินจริง

- พระพุทธรูปทรงเครื่อง มาจากคตินิยมเถรวาทในคัมภีร์ชมพูบดีสูตร ลักษณะรูปแบบที่สำคัญคือ พระพุทธรูปที่มีเครื่องทรงอย่างเทวดา ประกอบด้วยมงกุฎที่เป็นแบบปาละ มีเทริดประดับด้วยตาบ (ใบสามเหลี่ยม) หลายใบ ยอดเป็น

ชฎามงกุฏ สวมกุดชฎารองคอ โดยระหว่างพระกรรณ จะมีโบว์เป็นห่วงโค้งปลายลง มาที่พระอังสา^{๖๖}

สมัยราชวงศ์ต้องอูและราชวงศ์นยองยาน เมื่ออาณาจักรพุกามล่มสลายลงและเกิดอาณาจักรมอญ สมัยหงสาวดีขึ้นใหม่ ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๑ ศิลปะมอญได้กลับไปปรับแบบอย่างจากศิลปะพุกาม แต่พัฒนาส่วนฐานที่แตกต่างจากเจดีย์แบบพม่า ตัวอย่างเจดีย์ที่สำคัญคือ พระธาตุมุเตาหรือชเวมอดอร์ เมืองหงสาวดี เจดีย์ชเวดากอง เมืองย่างกุ้ง

สมัยราชวงศ์คองบอง (อลองพระ) (พ.ศ.๒๒๙๕ - ๒๔๒๘) ในช่วงประมาณกว่า ๑๓๐ ปี มีการย้ายราชธานีสี่ครั้ง คือ ชเวโป อังวะ อมรปุระ มัณฑลเลย์ อย่างไรก็ตาม ราชธานีทั้งสี่อยู่ใกล้กัน โดยพื้นฐานวัฒนธรรมและความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของชนกลุ่มนี้ คือชาวพม่าที่สืบทอดจากเมืองพุกาม เจดีย์คองนิมทรงระฆังแบบพม่าแท้ แต่ในพ.ศ. ๒๑๗๙ พระเจ้า ตลุงมิน ได้สร้างเจดีย์กวางมุดอ (Kaungmudaw) ที่เมืองสะกายตามแบบมหาสถูปวันเวลิเสยะ ที่ศรีลังกา เพื่อบรรจุพระเขี้ยวแก้วและบาตรที่พระเจ้าบุเรงนองเคยบรรจุไว้ที่มหาเจดีย์เมืองหงสาวดี เจดีย์กวางมุดอต่างจากเจดีย์ในศิลปะพม่าคือ เป็นเจดีย์ทรงระฆังขนาดใหญ่ ที่มีชุดฐานบัวคว่ำ บัวหงาย ๓ ชั้น ไม่มีส่วนยอดคือบัลลังก์และปล้องไฉน เจดีย์วิหารจะมีขนาดเล็กเหมือนย่อส่วนของเจดีย์วิหารในสมัยพุกาม มักไม่ได้ใช้เป็นประธานของวัด แต่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานสิ่งสำคัญ เช่นใน พ.ศ. ๒๔๐๐ พระเจ้ามินดงทรงสร้างที่วัดกุสโตอ เพื่อประดิษฐานพระไตรปิฎก ที่มีการทำสังคยานาครั้งที่ ๕ ที่พม่า โปรดเกล้าฯ ให้จารึกข้อความในพระไตรปิฎก ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นธลงบนแผ่นหินอ่อนจำนวน ๗๓๐ แผ่น และประดิษฐานที่เจดีย์วิหาร

พระพุทธรูปแบบอังวะ มักทำจากหินอ่อน ไม้ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปนั่งสืบต่อจากศิลปะพุกาม ปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย ครองจีวรห่มเฉียง ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน ส่วนที่ต่างจากศิลปะพุกามคือ ริวจีวรเป็นธรรมชาติมากขึ้น พระพักตร์ใหญ่กลมแป้น ก้มพระพักตร์เล็กน้อย มักไม่ทำขมวดพระเกศา จึงทำเป็นเครื่องทรงมาครอบภายหลัง พระรัศมีเป็นดอกบัวตูมกลมป้อมขนาดใหญ่ พระเนตรปิดเหลือบลงต่ำ พระนาสิกช่วงล่างบาน พระโอษฐ์

^{๖๖} อ่างแล้ว, ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชาย สายสิงห์, ศิลปะพม่า, หน้า ๑๓๒ - ๑๔๑.

เล็ก ริมพระโอษฐ์บาง แยมพระโอษฐ์เล็กน้อย พระกรรณยาวลงมาจรดพระอังสา พระหัตถ์มีขนาดใหญ่ นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน^{๒๗} โดยสรุปพระพักตร์ พระพุทธรูปพม่าดูแล้วอ่อนเยาว์ ชาวพม่าเชื่อว่าการแสดงออกแบบนี้เพื่อต้องการให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าบริสุทธิ์ผุดผ่องแบบเด็ก

พระพุทธรูปแบบมณฑลทะเลย์ เป็นประติมากรรมแบบใหม่ในศิลปะพม่า ที่ทำจากโลหะ ไม้ หินทรายและหินอ่อน ที่มีลักษณะเฉพาะคือ ๑) ริวจีวรเป็นธรรมชาติซ้อนกันหลายชั้น ปลายจีวรเป็นริ้วและหยักโค้งไปมา ไม่มีสังฆาฏิ ขอบจีวรมีการประดับแถบลวดลาย และนิยมประดับด้วยอัญมณีและกระจกสี ๒) พระพักตร์เป็นรูปไข่ กรอบพระพักตร์เป็นแถบหนาระหว่างพระพักตร์กับขมวดพระเกศา ๓) ขมวดพระเกศาเล็กมากทำเป็นตุ่ม ๆ อุษณิษะทรงสูง ไม่มีพระรัศมี ๔) พระเนตรเปิดมองตรง นิยมประดับดวงพระเนตรด้วยนิลและพระเนตรขาวด้วยมุก จึงดูแล้วคล้ายกับพระพุทธรูปมีชีวิต พระโอษฐ์เหมือนกับพระโอษฐ์ของมนุษย์จริง อีกรูปแบบหนึ่งคือพระพุทธรูปยื่นปางเปิดโลก พระหัตถ์ทั้งสองข้างเหยียดตรงแนบพระวรกาย ครองผ้าห่มคลุม ชายผ้าเป็นริ้วซ้อนทับกันแบบธรรมชาติ ที่ขอบจีวรมีการประดับแถบลวดลายและนิยมประดับอัญมณี

ใน พ.ศ. ๒๔๒๘ อังกฤษส่งกองทัพเข้ายึดพม่าตอนเหนือ พม่าอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๙๐ และในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๐๕ ก็มีปัญหาชนกลุ่มน้อย ทำให้เกิดรัฐประหารและปิดประเทศในระหว่างพ.ศ.๒๕๐๕ - ๒๕๕๕ จึงไม่ปรากฏงานพุทธศิลป์ที่เป็นเจดีย์ เจดีย์วิหาร พระพุทธรูป

๓.๒.๖ พุทธศิลป์ในประเทศลาว

พระพุทธรูปศาสนาในลาวตามยุคสมัยการปกครองได้ดังนี้ คือ

- ๑) ยุคอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๑๘๙๖ - ๒๒๓๓)
- ๒) ยุคสมัย ๓ อาณาจักร (พ.ศ. ๒๒๓๘ - ๒๔๔๖)
- ๓) ยุคภายใต้การปกครองของไทย (พ.ศ. ๒๓๒๒ - ๒๔๓๖)
- ๔) ยุคการปกครองของฝรั่งเศส (พ.ศ. ๒๔๓๖ - ๒๔๙๗)

---

^{๒๗} สมเกียรติ โล่เพชรรัตน์, พระพุทธรูปศิลปะพม่า, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐), หน้า ๗๔.

๕) ยุคได้รับเอกราช (พ.ศ. ๒๔๙๗ - ๒๕๑๘)

๖) ยุคการเปลี่ยนแปลง (พ.ศ. ๒๕๑๘ - ถึงปัจจุบัน)

แต่สำหรับพุทธศิลป์นั้น มีเพียงเฉพาะในอาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. ๑๘๙๖ - ๒๒๓๓) พระเจ้าฟ้างุ้มมหาราชปฐมกษัตริย์ สร้างราชธานีที่เมืองเวียงทอง หรือหลวงพระบางในปัจจุบัน ที่มีความเป็นเอกลักษณ์

ชาวล้านช้างสร้างเจดีย์ เรียกว่า ธาตุ หมายถึงที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ หรือ อัฐิธาตุของผู้วายชนม์ เช่นเดียวกับพระธาตุของชาวล้านนา โดยทั่วไปจะมีสามรูปแบบคือ ธาตุทรงบัวเหลี่ยม ธาตุทรงปราสาท และธาตุทรงระฆังรูปแบบเป็นเอกลักษณ์ของล้านช้างคือ ส่วนยอดที่เป็นทรงบัวเหลี่ยม ทรงคล้ายดอกบัวตูมยอดแหลมสูง อยู่ในผังสี่เหลี่ยม หรือหลายเหลี่ยม ในภาษาลาวมักเรียกว่า ทรงหมากน้ำเต้า หรือทรงรวงปลี (กล้วย) เช่น พระธาตุศรีสองรัก อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ที่สมเด็จพระไชยเชษฐาสร้างร่วมกับสมเด็จพระมหาจักรพรรดิแห่งอยุธยา ในปีพ.ศ. ๒๑๐๓ พระธาตุหลวงที่สมเด็จพระไชยเชษฐา ทรงสร้างขึ้นพร้อมการสถาปนาเมืองเวียงจันทน์ ในปีพ.ศ. ๒๑๐๙ ส่วนฐานของธาตุหลวงเป็นบัวคว่ำขนาดใหญ่ เชื่อว่าครอบลงไปบนธาตุเก่าองค์หนึ่ง มีธาตุบริวารองค์เล็กจำนวน ๓๓ องค์ล้อมรอบ แสดงคติศูนย์กลางจักรวาลหรือตัวแทนของพระเจดีย์จุฬามณี ตามเอกสารโบราณที่เรียกธาตุหลวงว่า **เจดีย์โลกจุฬามณี** ธาตุหลวงนี้เคยถูกทิ้งร้างจนยอดพังทลายลงมา และได้รับการบูรณะหลายครั้ง

สิม เป็นคำไท - ลาว กร่อนมาจาก สิม่า หรือ พุทธสีมา หมายถึงอาณาบริเวณกระทำสังฆกรรมของพระภิกษุในวัด โครงสร้างของสิมจะประกอบด้วยฐานยกสูงที่มักก่ออิฐถือปูน มีเสารองรับเครื่องบนหลังคา หลังคามักใช้กระเบื้องดินเผา มุงและประดับด้วยเครื่องประดับที่เป็นสัญลักษณ์ทางคติความเชื่อต่าง ๆ เช่น รูปพญานาค สัตว์ในเทพนิยายของชาวลาว สิมของล้านช้างแบ่งออกเป็น ๕ แบบ คือ

๑) สิมแบบหลวงพระบาง

๒) สิมแบบเชียงขวาง

๓) สิมแบบไทลื้อ

๔) สิมแบบเวียงจันทน์

๕) สิมแบบผสมผสาน

ช่างลาว - ล้วนช่างผสมผสานปรับเปลี่ยนพุทธลักษณะจากแหล่งต่าง ๆ จนกระทั่งเริ่มมีลักษณะของตนเอง ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ได้แก่ พระเจ้าองค์ คือ ที่วัดไชยยะพุม เมืองเวียงจันทน์ ที่หล่อขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าไชยเชษฐา ช่วง พ.ศ. ๒๑๐๕ - ๒๑๐๙ แสดงคติความนิยมหล่อพระพุทธรูปสำริดและการใช้หน่วยวัด เป็นตือ ลักษณะเฉพาะคือ รูปพระพักตร์ออกเฉียง พระหนุแหลม พระขนงโค้งตัววัด ปลาย พระเนตรเหลือบมองต่ำไปด้านหน้า พระนาสิกโค้งงุ้มใหญ่บาน ปีกพระนาสิก กว้าง ฐานพระนาสิกตัดเรียบ ริมฝีพระโอษฐ์ยืมตัววัดขึ้นเป็นเส้นเชื่อมกับขอบ พระนาสิกทั้งสองข้าง ฐานพระพุทธรูปล้วนข้างในระยะแรกเป็นฐานเขียงหรือฐานบัว เรียบ ต่อมาฐานหลายรูปแบบ หากเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ จะหล่อฐานแยก จากองค์ ๕ พระพุทธรูป ฐานที่นิยมมากคือ ฐานบัวเข้าพรมเป็นรูปขาสิงห์ ที่ประกอบจากวงโค้งหรือบัวเอนลาด ปลายตัวดงอนขึ้น

พระพุทธรูปประทับยืนมีปางเปิดโลก (ปล่อยพระกรลงข้างกายทั้งสอง ข้าง) เช่น พระพุทธรูปที่หอพระแก้ว ที่สร้างในปีพ.ศ. ๒๑๙๗ สมัยพระยาสุริยวงศา ธรรมิกราช มีชายจีวรเป็นขมวดกันหอย ตัวต่อนื่องขึ้นทั้งสองข้าง ซึ่งเป็นลักษณะ พิเศษที่พบในศิลปะลาว หลังจากอาณาจักรล้านช้าง แบ่งออกเป็นสามนครรัฐในต้น พุทธศตวรรษที่ ๒๓ พระพุทธรูปล้วนข้างมีลักษณะเป็นแบบพื้นบ้านมากขึ้น ที่สำคัญ คือ พระพุทธรูปแกะสลักไม้ที่พบตามวัด เนื่องจากการย้ายถิ่นฐาน และการล่มสลาย ของนครหลวงเวียงจันทน์ ในกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๔ แต่ยังคงมีงานช่างที่นครหลวง พระบางซึ่งราชสำนักยังอุปถัมภ์อยู่^{๖๘}

๓.๒.๗ พุทธศิลป์ในประเทศเวียดนาม

พุทธศิลป์ในประเทศเวียดนาม แบ่งตามพระพุทธศาสนาในเวียดนาม ออกเป็น ๓ ยุค คือ

๑) ยุคก่อนราชวงศ์ลีระยะหลัง พุทธศตวรรษที่ ๕ - กลางพุทธ ศตวรรษที่ ๑๖

---

^{๖๘} ผศ.ดร.ประภัสสร ชูวิเชียร, ศิลปะลาว, (กรุงเทพมหานคร: มติชน, ๒๕๕๗), หน้า ๓๖ - ๘๑.

ในพ.ศ. ๑๕๙๒ พระเจ้าลีเถดงสร้างวัดโมตโกต (วัดวิหารเสาเดียว) เป็นวิหารที่ตั้งอยู่บนเสาเพียงเสาเดียวเรียกว่าแท่นดอกบัว ตั้งอยู่กลางสระน้ำ ลักษณะชายคาโค้งงอน สันหลังคาประดับด้วยมังกรเล่นไข่มุกไฟ แสดงถึงคติความเชื่อของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร

๒) ยุคราชวงศ์ลีระยะหลัง - ยุคใต้อำนาจราชวงศ์หมิงกลาง พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - พุทธศตวรรษที่ ๒๐ ยุคทองพระพุทธศาสนา (ประมาณพ.ศ. ๑๕๐๐ - ๒๐๐๐)

พระพุทธรูปในยุคราชวงศ์ลี ระยะหลัง - ยุคใต้อำนาจราชวงศ์หมิง จะมีพระพักตร์ใหญ่ พระวรกายผอมเพรียว พระศอเป็นปล้อง เป็นลอนอย่างเห็นได้ชัด อุษณียะใหญ่เห็นชัด หม่จีวรแหวกเบื้องกลางพระอุระ ที่พระอังสามีจีวรคลุมซึ่งทำเป็นริ้วประดิษฐ์ทั้งสองข้าง จีวรคลุมพระบาททั้งสองข้าง กลีบดอกบัวแต่ละกลีบบนฐาน มักประดับด้วยลายมังกรเล่นไข่มุกไฟ

๓) ยุคราชวงศ์เลระยะหลัง - ยุคราชวงศ์เหงียน ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - พุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นยุคเสื่อมและยุคฟื้นฟู (ประมาณพ.ศ. ๒๐๐๐ - ๒๔๖๓) และยุคพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (ประมาณพ.ศ. ๒๔๖๓ - ถึงปัจจุบัน)

เจดีย์ในศิลปะเวียดนาม มีรูปร่างคล้ายอาคารซ้อนกัน โดยมีแผนผัง ๒ แบบคือ ผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส และผังแปดเหลี่ยม ผังแปดเหลี่ยมนี้เพิ่งเกิดกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เจดีย์ อาจมีชั้นเดียวหรือซ้อนขึ้นไปสลับกว่าชั้น หลังคาแต่ละชั้นสั้นและไม่ยื่นล้ำออกจากผนังมากนัก ชั้นบนสุด มีชายหลังคาและดุมป้อมเตี้ย เหนือขึ้นไปมีงานประดับซ้อนชั้นคล้ายฉัตรวลี สันนิษฐานว่าได้รับอิทธิพลจากเจดีย์ในศิลปะจีน ในพุทธศตวรรษที่ ๑๐ ตัวอย่างเจดีย์ได้แก่ เจดีย์ทรงอาคารผังสี่เหลี่ยม วัดห่งอกเสิน (Ngoc Son) เมืองฮอยอัน พุทธศตวรรษที่ ๒๕ เจดีย์ทรงอาคารผังแปดเหลี่ยม วัดเทียนมู่ เมืองเว้ พุทธศตวรรษที่ ๒๒

พระพุทธรูปมีสัดส่วนระหว่างพระพักตร์และพระวรกายดูสมส่วนมากขึ้น อุษณียะและพระเศียรต่อเนื่องกัน พระบาทวางอยู่บนจีวร กลีบดอกบัวไม่มีการประดับปลายมังกร^{๒๙}

---

^{๒๙} ดร.อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, ศิลปะเวียดและจาม, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗), หน้า ๒๙-๓๖.

๓.๒.๘ พุทธศิลป์ในประเทศกัมพูชา

พุทธศิลป์ในประเทศกัมพูชา แบ่งตามพระพุทธศาสนา ตามยุคประวัติศาสตร์ออกเป็น ๒ ยุคคือ

๑) พุทธศิลป์ยุคก่อนพระนคร ได้แก่ยุคเจนละ (Chenla) (พ.ศ. ๑๑๐๐ - ๑๓๔๕) อาณาจักรเจนละตั้งอยู่ทางเหนือของอาณาจักรพูนัน และทางตะวันตกเฉียงใต้ของอาณาจักรจามปา ตรงกับภาคใต้ของลาวและภาคเหนือของกัมพูชาปัจจุบัน และพุทธศิลป์ยุคพระนคร หรือยุคมหานคร (Angkor) (พ.ศ. ๑๓๔๕ - ๑๙๗๕) หมายถึงยุคนครวัดและนครธม เป็นยุคที่ อารยธรรมเขมรเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด เป็นมหาอาณาจักรใหญ่มีศิลปะและสถาปัตยกรรมที่โดดเด่นกว่ายุคใด ๆ

พุทธสถานเขมรโบราณ ไม่สร้างสถาปัตยกรรมประดับประดาพระบรมสารีริกธาตุ แต่จะสร้างเช่นเดียวกับเทวาลัย เพียงแต่ประดับฐานรูปเคารพหลัก เป็นพระพุทธรูปหรือพระโพธิสัตว์ในองค์ปราสาทประธานที่มักตั้งอยู่กึ่งกลางของศาสนสถาน หันหน้าไปทางทิศตะวันออก หากมีรูปเคารพหลักเพียงรูปเดียว ปราสาทประธานก็จะมีเพียงหนึ่งหลัง ศาสนสถานทุกหลังมีงานสลักตกแต่ง เพื่อความสวยงามที่เต็มไปด้วยความหมาย ได้แก่ พระพุทธรูป พุทธประวัติ ลวดลายประดับที่สำคัญคือ

๑) นาค ที่มักแสดงออกในรูปของงูใหญ่มีหลายเศียร เป็นบรรพบุรุษของชาวเขมร เป็นผู้ปกป้องรักษาศาสนสถาน

๒) ดอกบัวและพรรณพฤกษา ดอกบัวถือว่าเป็นดอกไม้มงคล แม้กำเนิดจากโคลนตม แต่สามารถเติบโตและเบ่งบานรับแสงอาทิตย์ได้

ขณะเดียวกันก็มีภาพเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ สะท้อนให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลต่อสังคมกัมพูชา เช่น ปราสาทบายน พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โปรดให้สร้างขึ้นเป็นศูนย์กลางเมืองพระนครหลวงของพระองค์ รูปเคารพประธานคือ พระพุทธรูปนาคปรกซึ่งคงเป็นรูปฉลองพระองค์ของพระองค์ไปด้วยในคราวเดียวกัน

พระพุทธรูปในระยะแรกมีแรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปอินเดียศิลปะคุปตะ จีวรเรียบไม่มีริ้วและบางแนวพระวรกาย พระเนตรเหลือบต่ำ ส่งผลให้พระพักตร์ดูสงบ มหาบุรุษลักษณะหลายประการได้รับการถ่ายทอดมา เช่น ขมวดพระเกศาเวียนเป็นวงกันหอย พระอุษณียะนูนอยู่กลางพระเศียร บางองค์ยื่นตริภังค์

(ยืนเอียงสะโพก) ต่อมาในสมัยพระนคร สุนทรียภาพของประติมากรรมศาสนา พราหมณ์เข้ามามีอิทธิพล เช่น พระพักตร์เหลี่ยม พระเนตรเบิกโพลง บางองค์สวม เครื่องทรงเทวรูป บางองค์ครองแต่สบงคลุมพระวรกายเบื้องล่าง พระวรกายเบื้อง บนเปล่าเปลือย สังคมกัมพูชาโบราณนิยมทำพระพุทธรูปนาคปรก เพราะ พุทธประวัติตอนนาคปรกแสดงบารมีและอิทธิปาฏิหาริย์ชัดเจน^{๗๐}

คติการนับถือบูชานาคที่เชื่อว่า ชาวกัมพูชาสืบเชื้อสายมาจากนาค ศิลปะ ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ที่เรียกว่าศิลปะบายัน ก่อให้เกิดพระพุทธรูป สุนทรียภาพใหม่คือ พระเนตรเหลือบต่ำ แสดงความสงบนิ่งอันเป็นความสงบพ้นจาก ความยุ่งเหยิงของโลก แยมพระโอษฐ์เล็กน้อย เรียกว่ายิ้มแบบบายัน แสดงความ กรุณาต่อสรรพสัตว์^{๗๑} พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ตามคติความเชื่อใน พระพุทธศาสนาหายาน ถือว่า ช่วงเวลาที่พระพุทธรูปเจ้าปรินิพพานและพระพุทธรูป เจ้าองค์ต่อไป ยังไม่ลงมาตรัสรู้จะเป็นช่วงเวลาที่พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ทำหน้าที่ ช่วยเหลือปวงสัตว์ให้ข้ามห้วงสังสารวัฏ ประติมากรรมพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร พิจารณาได้จากมวยพระเกศาทรงกระบอกที่ประดับด้วยพระพุทธรูปนั่งสมาธิ (พระพุทธรูปเจ้าอมิตาภะ ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร) มี ๔ พระกรถือ ดอกบัว คัมภีร์ อักษมาลา (ลูกประคำ) สังข์

นางปรัชญาปารมิตา เทพีแห่งปัญญาในพระพุทธศาสนาหายาน ประติมากรรมนางปรัชญาปารมิตาพิจารณาได้จากมวยพระเกศาทรงกระบอก ที่ประดับด้วยพระพุทธรูปเจ้า อมิตาภะ มี ๒ พระกรถือดอกบัว และคัมภีร์

๒) พุทธศิลป์ยุคหลังพระนคร (พ.ศ. ๑๙๗๕ ถึงปัจจุบัน) เมื่อยุคพระนคร ลึกลงแล้ว กัมพูชาได้เมืองหลวงใหม่ที่เมืองบาสาณ ปัจจุบันอยู่บริเวณเมืองศรีสันทร (ศรีสอซอ หรือศรีฮอ) เนื่องจากเมืองนี้น้ำท่วมในฤดูน้ำหลากไม่เหมาะสมแก่ การตั้งราชธานี จึงย้ายไปตั้งราชธานีที่เมืองจตุมุข (คือเมืองพนมเปญในปัจจุบัน) ในยุคนี ศิลปะเปลี่ยนแปลงจากเดิมมาก คือ เปลี่ยนจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนา พุทธมหายาน เป็นพุทธศาสนาเถรวาทที่รับอิทธิพลจากลังกาและไทย มีการสร้าง สถูปเจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ เช่น เจดีย์ทรงลังกาในปราสาทประธานของ

---

^{๗๐} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๖), หน้า ๒๓๓.

ปราสาทพระขรรค์ในสมัยพระเจ้าศรีนทรธรรมัน กษัตริย์ในช่วงตอนปลายของพระนคร นอกจากนี้ยังมีการสร้างวัดที่ประกอบด้วย วิหาร พระอุโบสถซึ่งมีใบเสมาล้อมรอบ และเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุที่สร้างขึ้นด้วยศิลาแลง นับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๕

อิทธิพลจากศิลปะไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ได้มีบทบาทต่อศิลปะเขมรยุคหลังพระนคร กัมพูชาในสมัยนี้ มีการย้ายเมืองหลวงหลายครั้งดังได้กล่าวข้างต้น พุทธศิลป์อาจแบ่งออกได้เป็น ๔ สมัย คือ

๑) สมัยพนมเปญยุคที่ ๑ พุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ ได้แก่ เจดีย์ที่วัดพนม โฌนเปญหรือพนมบรรพต เจดีย์ทรงระฆังฐานสี่เหลี่ยม

๒) สมัยละแวก พุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒ ได้แก่ พระอัญญาสที่เขาพระราชทรัพย์ เมืองอุดงค์ภาศัย พระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดพระธรรมเกตุหรือพระพุทธรูปโกลนนิพเพียน สร้างจากหินทราย นอนสี่ไสยาสน์ (ตะแครงขวา) ฝ่าพระบาทมีลายมงคล ๑๐๘ เป็นแบบแผนเดียวกับที่พบในศิลปะอยุธยา ด้านหน้าพระพุทธรูปมีรูปสลักพระอรหันตสาวกและเหล่ากษัตริย์มีลละ

๓) สมัยอุดง พุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๔ ได้แก่ เจดีย์ไตรตรึงษ์ สร้างขึ้นเพื่อบรรจุ พระบรมอัฐิของสมเด็จพระศรีสุริโยพรรณ องค์กรระฆังเพิ่มมุมไม้ยี่สิบ มีชุดมาลัยเถารองรับองค์กรระฆัง

๔) สมัยพนมเปญยุคที่ ๒ พุทธศตวรรษที่ ๒๕ ได้แก่ เจดีย์บรรจุพระบรมอัฐิของสมเด็จพระนริศรามาอิศราธิบดี (พระองค์ด้วง) บนเขาพระราชทรัพย์ สืบทอดเจดีย์เพิ่มมุมสมัยอุดงค์ภาศัย เพิ่มการตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบตั้งแต่ฐานจรดยอด บริเวณองค์กรระฆังออกแบบลดทอนเป็นสายสังวาล

๓.๓ เส้นทางประวัติศาสตร์พุทธศิลป์

ภาพที่ ๓.๒ : เส้นทางเผยแพร่มรดกพุทธศาสนาในยุคพระเจ้าอโศกมหาราช^{๗๒}

พระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้าสู่ดินแดนในภูมิภาคอาเซียน ในช่วงนับจากพระเจ้าอโศกมหาราชได้ทำการสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๓ สิ้นสุดลง พระองค์ได้ส่งสมณทูต ๙ สายออกเผยแผ่พุทธศาสนา ประเทศในดินแดนอาเซียนเกือบทุกหมัดก็ได้รับอิทธิพลที่เป็นพื้นฐานความคิดและความเชื่อด้านพระพุทธศาสนา มาด้วย

นับจากครั้งนั้นที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้ส่งสมณทูตออกมา การเผยแผ่ทั้งพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ แบ่งเป็น ๔ ยุค กล่าวคือ

๑. ยุคเถรวาทแบบพระเจ้าอโศกมหาราช นับแต่ช่วงเวลาที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอุปถัมภ์การสังคายนาครั้งที่ ๓ ได้ทรงส่งสมณทูตไปเผยแผ่ โดยคณะ

^{๗๒} แหล่งที่มา : http://world-history-encyclopedia.blogspot.com/p/blog-page_6.html(สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๖๓).

พระสมณทูตสายที่หนึ่งมีพระโสมนเถระ และ พระอุตรเถระเป็นประธานได้เดินทางมาเผยแผ่พระพุทธศาสนาในแคว้นสุวรรณภูมิ

๒. ยุคมหายาน ประมาณ พ.ศ. ๖๒๐ พระเจ้ากนิษกะมหาราชทรงอุปถัมภ์ การสังคายนาครั้งที่ ๔ ของฝ่ายมหายานที่เมืองชลันธร และได้ส่งคณะพระสมณทูตไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานในเอเชียกลางจนถึงประเทศจีนแผ่เข้ามาอาณาจักรศรีวิชัยในเกาะสุมาตรา ได้ขยายอำนาจเข้ามาถึงดินแดนตอนใต้ของไทย และในระหว่าง พ.ศ. ๑๔๕๔ - ๑๗๒๕ ในสมัยขอมมีอำนาจเข้ามาครอบงำแผ่นดินประเทศไทย ขอมนับถือนิกายมหายาน เมื่อมีอำนาจทำให้อิทธิพลของมหายานครอบคลุมไปทั่ว เป็นเหตุให้พระพุทธศาสนาฝ่ายมหานรุ่งเรือง จึงทำให้มีการนับถือพระพุทธศาสนาทั้งสองแบบและศาสนาพราหมณ์ผสมผสานกันไป

๓. ยุคเถรวาทแบบพุกาม เมื่อ พ.ศ. ๑๖๐๐ พระเจ้าอโนรุธมหาราชแห่งพม่ามีอำนาจ ทรงตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองพุกาม และแผ่ขยายอาณาเขตครอบคลุมมาถึงดินแดนตอนเหนือของไทย คือ ล้านนา ลงมาถึงลพบุรีและทวารวดี

๔. ยุคเถรวาทแบบลังกาวงศ์ พระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์นี้ได้เข้ามาตั้งมั่นอยู่ที่เมืองนครศรีธรรมราช และได้มีพัฒนาการของพระพุทธศาสนาแผ่ขยายออกไปยังพื้นที่ทั่วประเทศไทยจวบจนปัจจุบัน

ในระยะเวลา ๒๐๐ - ๖๐๐ ปี หลังจากที่พระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพาน ยังไม่ปรากฏว่ามีประเพณีการสร้างพุทธศิลป์ที่เป็นรูปลักษณะชัดเจน จะเห็นได้ชัดก็คือการสร้างพระพุทธรูปนั้น ยังไม่ปรากฏว่ามีการสร้างในสมัยนั้น เพียงแต่สมัยเริ่มแรกก่อสร้างพุทธศิลป์เป็นการสร้าง เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธเจ้า เป็นต้น เช่นการสร้างพระพุทธรูปซึ่งเริ่มแรกสร้างเป็นรูปสัญลักษณ์ เพื่อน้อมนำใจให้ระลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ และเพื่อจะได้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติชอบตามแนวทางคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยการสร้างภาพสัญลักษณ์แทนเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติต่าง ๆ ต่อเมื่อในราว พ.ศ. ๖๖๓ - ๗๐๕ ในช่วงสมัยพระเจ้ากนิษกะ ได้เริ่มมีการสร้างรูปเคารพและเริ่มมีการสร้างพุทธศิลป์หรือพระพุทธรูปขึ้น และต่อมาสร้างแตกต่างกันไป ในแต่ละสกุลช่างแต่ละสมัยจะมีความแตกต่างกันด้านรูปแบบ

ประเทศในดินแดนอาเซียน เกือบทุกประเทศยอมรับพระพุทธศาสนา และรับอิทธิพลศิลปะมาจากอินเดียพร้อมกันด้วย โดยเราจะพบพระพุทธรูปสมัย อมราวดี และพระพุทธรูปสมัยคุปตะ ประดิษฐานในแต่ละพื้นที่ของแต่ละประเทศนั้น ๆ การพัฒนาพุทธศิลปะที่เห็นได้ชัดก็คือ สมัยทวารวดีที่เชื่อว่า อยู่แถบดินแดนสุวรรณ ภูมิ และไทยเชื่อว่า มีศูนย์กลางอยู่บริเวณภาคกลางของประเทศไทยด้วย ที่อาจอยู่ที่ เมืองอุทอง นครปฐม หรือลพบุรี ได้พบรูปสลักพระพุทธรูปปางปรีนิพพาน ถ้าจาม บริเวณเขาสูง จังหวัดราชบุรี นับว่าเป็นพัฒนาการสัมพันธ์กับแนวคิด คติการสร้าง และรูปแบบศิลปกรรมมาจากพระพุทธรูปปางปรีนิพพานที่ถ้ำชันตา หมายเลข ๒๖

ช่างสกุลสุโขทัย งานศิลปะล้วนแล้วน่าจะได้รับอิทธิพลจากศิลปะปาละ ของอินเดียโดยผ่านมาทางพุกาม กับทางเมืองมอญตอนใต้ของพม่า แม้กระทั่งที่มา ของพระพุทธรูปลีลา ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นที่ตรงกันว่า น่าจะมาจาก พุทธประวัติตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ อันเป็นภาพที่ได้รับอิทธิพลมาจากภาพ จิตรกรรมฝาผนัง วิหารตีวงกะ เมืองโปโลนนารูวะ ศรีลังกา ที่ได้รับอิทธิพลมาจาก อินเดีย ตลอดจนช่างสกุลอยุธยาที่นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องก็ได้รับอิทธิพลมา จากอินเดียคือศิลปะปาละ ที่นิยมสร้างรูปแบบนี้มาก

พุทธศิลป์ไทยในอาเซียน และพุทธศิลป์อาเซียนในไทย เป็นหลักฐานสำคัญที่ แสดงให้เห็นสายสัมพันธ์อันลึกซึ้งของผู้คนในภูมิภาคที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกันผ่าน ความเชื่อทางศาสนา ประวัติศาสตร์ และศิลปะความเป็นไปของพุทธศิลป์ในภูมิภาค อาเซียน เผยให้เห็นความสัมพันธ์ของบ้านเมืองและผู้คนในประวัติศาสตร์ ความ ยิ่งใหญ่และรุ่งโรยของอาณาจักรในอดีตทั้ง พุกาม ล้านนา สุโขทัย อยุธยา เขมร โบราณ อันปรากฏเป็นหลักฐานทางศิลปกรรมที่คงอยู่คงทนมาจวบจนปัจจุบัน

จากอดีตจนถึงปัจจุบันพุทธศิลปะของแต่ละประเทศในอาเซียน ได้รับการ พัฒนาการเรื่อยมา จากเริ่มที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ต่อมาพัฒนาการเป็นศิลปะ สกulpt ต่าง ๆ ที่เป็นเอกลักษณ์ศิลปะของตนเองเป็นพุทธศิลป์ประจำชาติของประเทศ ตัวเองในที่สุด

พุทธศิลป์ในอินเดีย : สถูปสาญจี อันนับว่าต้นรูปแบบของพุทธศิลป์

ภาพที่ ๓.๓ : มหาสถูปสาญจี (Sanchi stupas) หมายเลข ๓ และแบบสูงคะ พุทธศตวรรษที่ ๕^{๗๓}

“มหาสถูปสาญจี” เป็นพระมหาเจดีย์องค์แรกในพระพุทธศาสนา สร้างในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อปีพุทธศักราช ๓๐๐ ขณะทรงเป็นจักรพรรดิแห่งจักรวรรดิโมริยะที่ปกครองแคว้นมคธ หลังจากพระองค์เปลี่ยนมานับถือศาสนาพุทธ ทรงกลายเป็นเอกอัครพุทธศาสนูปถัมภ์ ผู้อุปถัมภ์บำรุงพุทธศาสนาโดยสร้างกลุ่มพุทธสถานแห่งสาญจี มีพระราชประสงค์เพื่อเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อบรรจุพระธาตุของพระอัครสาวก พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะ รวมถึงพระอรหันต์ที่มีความสำคัญในการเผยแผ่พุทธศาสนาทั้ง ๙ สาย มหาสถูปสาญจีเป็นอนุสรณ์แก่พระโอรสและพระธิดาที่ต่อมาบวชเป็นภิกษุ และภิกษุณีในพุทธศาสนา รวมถึงเพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งความรักต่อพระมเหสีองค์แรก

---

^{๗๓}แหล่งที่มา : <http://oknation.nationtv.tv/blog/voranai/2013/06/13/entry-14/> / (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๖๓).

ภาพที่ ๓.๔ : มกุฏพันธเจดีย์สถาน^{๗๔}

มกุฏพันธเจดีย์ เป็นสถูปโบราณที่ถูกสร้างขึ้นตรงสถานที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า

มกุฏพันธเจดีย์ได้ถูกสร้างขึ้นในรัชสมัย พระเจ้าอโศกมหาราช บริเวณด้านตะวันออกของ เมืองกุสินารา หรือปัจจุบันคือ ตำบลกาเซีย รัฐอุตตรประเทศ ตรงบริเวณที่ถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้าใน วันอัฐมีบูชา เดิมทีบริเวณมกุฏพันธเจดีย์เป็นเชิงตะกอนไม้จันทน์หอมเพื่อใช้สำหรับถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า ต่อมาพระเจ้าอโศกมหาราช จึงสั่งให้สร้างพระสถูปครอบบริเวณนั้นลง แต่สมัยต่อมาเมืองกุสินาราถูกรุกรานและพระสถูปองค์นี้ถูกทำลายลงเหลือเพียงแต่ซากปรักหักพัง ภายหลังได้มีการค้นพบเป็นซากพระสถูปขนาดใหญ่ดังที่เห็นในปัจจุบัน ซึ่งต่อมารัฐบาลอินเดียได้เข้ามาบูรณะซ่อมแซมพระสถูปองค์นี้ไว้อย่างดี ถ้าวัดรอบฐานของพระสถูปองค์นี้ มีความยาวทั้งหมด ๔๖.๑๔ เมตร ส่วนเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓๗.๑๘ เมตร

---

^{๗๔}แหล่งที่มา : <http://oknation.nationtv.tv/blog/voranai/2013/06/13/entry-14> /สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๖๓).

ภาพที่ ๓.๕ : พระมหาเจดีย์รุวันเวลิสยา ศรีลังกา^{๗๕}

พระมหาเจดีย์รุวันเวลิสยา ศรีลังกา พระมหาเจดีย์มีขนาดใหญ่ ปูด้วยก้อนหิน ทรงสถูปที่ได้รับบิทธิพลมาจากอินเดีย และจากศรีลังกา ก็ส่งอิทธิพลความก่อสร้างไปยังประเทศใกล้เคียง พระมหาเจดีย์รุวันเวลิสยา Ruwanwelisaya พระมหาเจดีย์มีขนาดใหญ่ ปูด้วยก้อนหินภูเขา โดยใช้ช่างลากหินเหล่านั้นมา เพราะฉะนั้น เราจะเห็นการสร้างช่างล้อมไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์ให้กับช่างที่ได้ช่วยในการก่อสร้างพระมหาเจดีย์นี้ด้วย

พระมหาเจดีย์รุวันเวลิสยา ซึ่งปัจจุบันพระมหาเจดีย์รุวันเวลิสยา ถือว่าเป็นหนึ่งในอนุสรณ์สถานที่สูงที่สุดแห่งหนึ่งในโลก โดยพระเจดีย์มีความสูงอยู่ที่ ๓๐๐ ฟุต (๙๑ เมตร) และมีเส้นรอบวง ๙๕๐ ฟุต (๒๙๐ เมตร)

---

^{๗๕} แหล่งที่มา : <http://oknation.nationtv.tv/blog/voranai/2013/06/13/entry-14> / (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๖๓).

ประเทศไทย

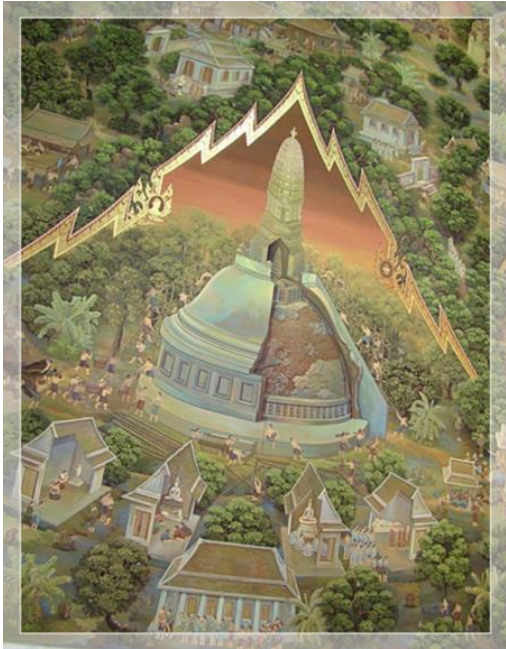
เจดีย์นครปฐม ซึ่งมีการสร้างครอบ มาหลายยุค เชื่อว่า ๔ ครั้ง

พ.ศ. ๑๐๐๐ รูปร่างคล้ายสาณูจิ ศิลปะคุปตะ

พ.ศ. ๑๕๐๐ ศิลปะราชปะละ

พ.ศ. ๒๐๐๐ ยุคอารยธรรมเขมร เรื่องอำนาจ

พ.ศ. ๒๔๐๐ ยุครัตนโกสินทร์

ภาพที่ ๓.๖ : ภาพเขียนเจดีย์นครปฐม วัดพระปฐมเจดีย์ราชวรมหาวิหาร จ.นครปฐม^{๗๖} และ ภาพที่ซึ่งเชื่อว่ามี การสร้างครอบ สถูปองค์เดิม อันมีรูปแบบมาจากทรงระฆังคว่ำ แบบสาณูจิของอินเดีย

^{๗๖} แหล่งที่มา : <https://www.bloggang.com1/> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ มกราคม ๒๕๖๓).

ภาพที่ ๓.๗ : พระบรมธาตุนครชุม

พระบรมธาตุนครชุมมหาเจดีย์ทรงมอญขนาดใหญ่ ศิลปะมอญที่ได้รับอิทธิพลต่อมา พระบรมธาตุนครชุมมหาเจดีย์ทรงมอญขนาดใหญ่ สวยงามไปด้วยสถาปัตยกรรมและสีทองทั้งองค์ เหมือนศิลปะชเวดากองในเมืองพม่า (ซึ่งเชื่อว่าสร้างโดยช่างชาวมอญ) เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุจำนวน ๙ องค์ เมื่อได้เข้าไปนมัสการและบูชาแล้ว ดั่งได้พบกับพระพุทธเจ้าด้วยตนเอง เป็นพระบรมธาตุเจดีย์ที่อยู่คู่เมืองกำแพงเพชร มาตั้งแต่สมัยเป็นเมืองนครชุมกินเวลายาวนานมากกว่า ๖๐๐ ปี และยังคงยั่งยืนสืบต่อกันมาจวบจนปัจจุบัน

พระธาตุหริภุญชัย พระธาตุคู่บ้านคู่เมืองลำพูน ยุคล้านนา

ภาพที่ ๓.๘ : พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน

ภาพที่ ๓.๙ : เจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

พระเจดีย์วัดใหญ่ชัยมงคล เจดีย์ทรงแปดเหลี่ยมเข้าใจว่าสร้างหรือบูรณะครั้งสำคัญในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช พ.ศ. ๒๑๓๖ เจดีย์ประธานมีระเบียงคดล้อมรอบ ด้านหนึ่งต่อเนื่องเป็นวิหารหลวง ซึ่งทำวิหารหลวงยื่นเข้ามาในระเบียงคด ด้านตรงข้ามเป็นอุโบสถ

ศิลปะอยุธยาตอนปลายสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง พ.ศ. ๒๑๗๒ จนถึงสมัยอยุธยาใน พ.ศ. ๒๓๑๐ เป็นช่วงเวลาที่ศิลปะเขมรเข้ามามีอิทธิพลอีกครั้ง ทรงนิยมสร้างเจดีย์ทรงปราสาทเป็นประธานของวัด เช่น ปราสาทประธานวัดไชยวัฒนารามปราสาทพระนครหลวง นอกจากนี้ยังนิยมสร้างพระเจดีย์ย่อมุมไม้สิบสองเป็นลักษณะเฉพาะของสถาปัตยกรรมอยุธยา

ประเทศลาว

เจดีย์หมากโม (โอคว่า) วัดวิชุนราช หลวงพระบาง พ.ศ. ๒๐๕๗
เชื่อว่าสร้างในสมัยล้านช้าง

ภาพที่ ๓.๑๐ : พระธาตุหมากโม ประเทศลาว

รูปทรงของเจดีย์ที่มีลักษณะคล้ายเตงโมผ่าครึ่ง ทำให้ชาวเมืองหลวงพระบางเรียกว่า พระธาตุหมากโม เป็นทรงโอคว่า ยอดพระธาตุมีลักษณะคล้ายรัศมีแบบเปลวไฟของพระพุทธรูปแบบลังกาหรือสุโขทัย บริเวณมุมฐานชั้นกลางและชั้นบนมีเจดีย์ทิศทรงบัวตูมทั้งสี่มุม

ประเทศพม่า

เจดีย์ชเวดากอง อย่างกึ่ง สร้างใน ค.ศ.๖๐๐ - ๑๖๐๐ โดยช่างชาวมอญ

ภาพที่ ๓.๑๑ : เจดีย์ชเวดากอง ประเทศพม่า

ตำนานในการก่อสร้างเจดีย์ชเวดากอง เชื่อว่า คือ มีพ่อค้าชาวมอญ ๒ คน คือ ตปุสสะและภัลลิกะ ที่เกิดความเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้า จากการที่ได้ไปเข้าเฝ้าถวายข้าวสัตตฺและถวายตัวเป็นปฐมอุบาสก เมื่อจะจากมาก็กราบพูลขอให้พระพุทธองค์ประทานสิ่งใดเป็นอนุสรณ์สำหรับบูชาแทนพระองค์ พระพุทธเจ้าจึงได้ประทานเส้นพระเกศาธาตุ ๘ เส้นของพระองค์ให้ เมื่อชาวมอญทั้งสองกลับมาจึงได้ก่อสร้างเจดีย์บนเนินตะเกิง เพื่อบรรจุพระเกศาธาตุและให้นามเจดีย์ว่า เจดีย์พระเกศาธาตุ

เจดีย์ชเวดากองสัญลักษณ์ของประเทศพม่าตั้งอยู่บนเนินเขาเชียงกุตตระสามารถมองเห็นได้จากทุกมุมเมือง เพราะสูงเด่นเป็นสง่า ข้อสำคัญไม่มีตึกหรืออาคารสูงมาตั้งบดบังได้นอกจากสถูปทองที่ส่องอร่ามไปทั่วแล้ว ยังมีองค์ประกอบโดยรวมอีก ตั้งแต่ประตูทางขึ้นสู่บันไดทั้ง ๔ ทิศที่ใหญ่โตมโหฬาร ตัวหลังคาระเบียงวัดที่ทอดขึ้นสู่ฐานขององค์เจดีย์ก็มีลวดลายสลักเสลาเหมือน ปราสาทลดหลั่นกันเป็นชั้น ๆ

ประเทศกัมพูชา

ขอม เริ่มตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๖ ผ่านการเปลี่ยนแปลงจากอาณาจักรฟูนัน อาณาจักรเจนละ เจนละบกและเจนละน้ำ มาสู่ยุคเมืองพระนครอันลือลั่น โดยอายุธรรมขอมแบ่งออกเป็นยุคใหญ่ 3 ยุค คือ ยุคก่อนเมืองพระนคร(พุทธศตวรรษที่ 11-15) ยุคเมืองพระนคร(พุทธศตวรรษที่ 15-18) และยุคหลังเมืองพระนคร (หลังพุทธศตวรรษที่ 19 จนสิ้นอาณาจักรขอม) จากวันเวลาอันยาวนานทำให้ขอมมีศิลปะและวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ตามแต่ละยุคสมัย อาทิ มหาปราสาทนครวัด นครธม ปราสาทบายน ปราสาทบันทายศรี ที่ปัจจุบันอยู่ในเสียมเรียบ(เสียมราฐ) ประเทศกัมพูชา

ศิลปะขอมในสถาปัตยกรรมไทย

จากการที่ขอมได้รับวัฒนธรรมและความเชื่อในศาสนาฮินดูมาจากอินเดีย ผ่านเข้ามาทางการเดินเรือค้าขายสินค้า ทำให้ศิลปะของขอมได้รับการพัฒนามาจากพื้นฐานทางศาสนาฮินดู แม้ว่าต่อมาในบางสมัย ขอมจะเปลี่ยนไปนับถือศาสนาพุทธมหายาน ซึ่งทั้งสองศาสนาจะเจริญรุ่งเรืองตามแต่กษัตริย์ที่นับถือแต่ละศาสนา

ประวัติศาสตร์ที่ยาวนานของขอม นอกจากจะทำให้มีการพัฒนาด้านงานศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์เป็นของตัวเอง แล้วยังแผ่อิทธิพลไปในอาณาจักรใกล้เคียงในละแวกอินโดจีน รวมไปถึงอาณาจักรสยามด้วย อารยธรรมขอมเข้ามาสู่ดินแดนประเทศไทย ในราว ๆ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในสมัยอาณาจักรเจนละ ซึ่งตรงกับยุคทวารวดีของไทย โดยเข้ามาทางภาคอีสานเป็นแห่งแรก ซึ่งเข้ามาโดยผ่านทางศาสนา ทั้งศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธมหายาน

หลังจากยุคทวารวดี ต่อมาในยุคสุโขทัย อยุธยา จนมาถึงรัตนโกสินทร์ ก็ยังได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม และนำมาผสมผสานเข้ากับศิลปะท้องถิ่นของตัวเอง โดยเฉพาะสถาปัตยกรรม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วจะเป็นสถาปัตยกรรมที่อยู่ภายในวัด และส่วนที่ปรากฏให้เห็นอิทธิพลจากศิลปะขอมได้อย่างเด่นชัด คือ

พระปรางค์ พระปรางค์ในประเทศไทยได้รับรูปแบบและอิทธิพลโดยตรงจากขอม การสร้างพระปรางค์ของขอมอยู่บนพื้นฐานความเชื่อในศาสนาฮินดู ความเชื่อเรื่องจักรวาลในศาสนาพุทธและฮินดูมีความคล้ายคลึงกันมาก รูปแบบลักษณะและแผนผังของปรางค์ปราสาทซึ่งเดิมเคยใช้ประดิษฐานเทวรูปหรือศิวลึงค์ในศาสนา

ฮินดู เมื่อมาเป็นศาสนสถานของศาสนาพุทธแล้ว ก็เปลี่ยนมาใช้ประดิษฐาน พระพุทธรูปหรือพระบรมสารีริกธาตุแทน และต่อมาจึงได้พัฒนามาเป็นประธานของ วัดในสถาปัตยกรรมไทย

การสร้างพระปรารักษ์นั้นเป็นการดัดแปลงมาจากศิลปะขอม หรือเลียนแบบมาจากพระปรารักษ์โบราณที่มีอยู่แล้วในประเทศไทย ได้มีการเลียนแบบลายของขอมมาใช้ประดับพระปรารักษ์ ก่อนที่จะพัฒนารูปแบบจนกลายเป็นสถาปัตยกรรมสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ในที่สุด

พระระเบียง ในทางสถาปัตยกรรมไทย พระระเบียงได้รับอิทธิพลมาจากขอม ซึ่งนิยมสร้างล้อมรอบเทวสถาน โดยเฉพาะปรารักษ์ปราสาท การล้อมรอบอยู่ในลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ละด้านตรงกึ่งกลางจะทำเป็นซุ้มประตูทางเข้าที่เรียกว่า “โคปุระ” การสร้างระเบียงในวัดต่าง ๆ นั้นเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย และได้สืบทอดมายังสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์ พระระเบียงทั่วไปนิยมสร้างเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือสี่เหลี่ยมจัตุรัสที่มาบรรจบกันเป็นวง ทำให้ต้องเกิดเป็นมุมหักข้อศอกที่มุมทั้งสี่ด้าน จึงนิยมเรียกกันอีกชื่อหนึ่งว่า “พระระเบียงคด” ซึ่งได้ถือเป็นแบบแผนที่นิยมใช้กันในงานสถาปัตยกรรมไทยแทบทุกสมัย

นอกจากนี้ยังมีส่วนของหน้าบันซึ่งแต่ก่อนใช้ตกแต่งสถูปต่าง ๆ เช่นพระปรารักษ์ แต่ต่อมาได้เปลี่ยนมาเป็นหน้าบันที่ใช้ประดับพระอุโบสถและพระวิหารแทน และได้มีการพัฒนาปรับเปลี่ยนมาเรื่อย ๆ โดยมีการนำเอาศิลปะแบบอื่น ๆ มาผสมผสานกัน

อิทธิพลศิลปกรรมขอมทั้งหมดที่กล่าวมานั้น สามารถพบได้ในวัดบางแห่ง เช่น วัดไชยวัฒนาราม จ.พระนครศรีอยุธยา วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.สุโขทัย หรือปรารักษ์วัดอรุณราชวราราม กรุงเทพมหานคร เป็นต้น

นอกจากสถาปัตยกรรมในวัดแล้ว ศิลปะขอมก็ยังเห็นได้อย่างชัดเจนในปราสาทต่าง ๆ ที่อยู่บนแผ่นดินไทย สำหรับแหล่งที่คนทั่วไปรู้จักก็คือดินแดนแถบอีสานใต้ ซึ่งในอดีตเมื่อสมัยเมืองพระนคร เป็นเส้นทางจากเมืองพระนครไปยังยังเมืองวิมาย (หรือเมืองพิมาย) มีการสร้างถนนติดต่อถึงกัน สร้างที่พักคนเดินทางศาสนสถานต่าง ๆ จนทำให้บริเวณนี้เป็นแหล่งของปราสาทขอม โดยปราสาทขอมในเมืองไทยที่ขึ้นชื่อก็มี อาทิ ปราสาทหินพิมาย (นครราชสีมา) ปราสาทหินพนมรุ้ง (บุรีรัมย์) ปราสาทเมืองต่ำ (บุรีรัมย์) เป็นต้น

อิทธิพลขอมในภาคกลางและเหนือ

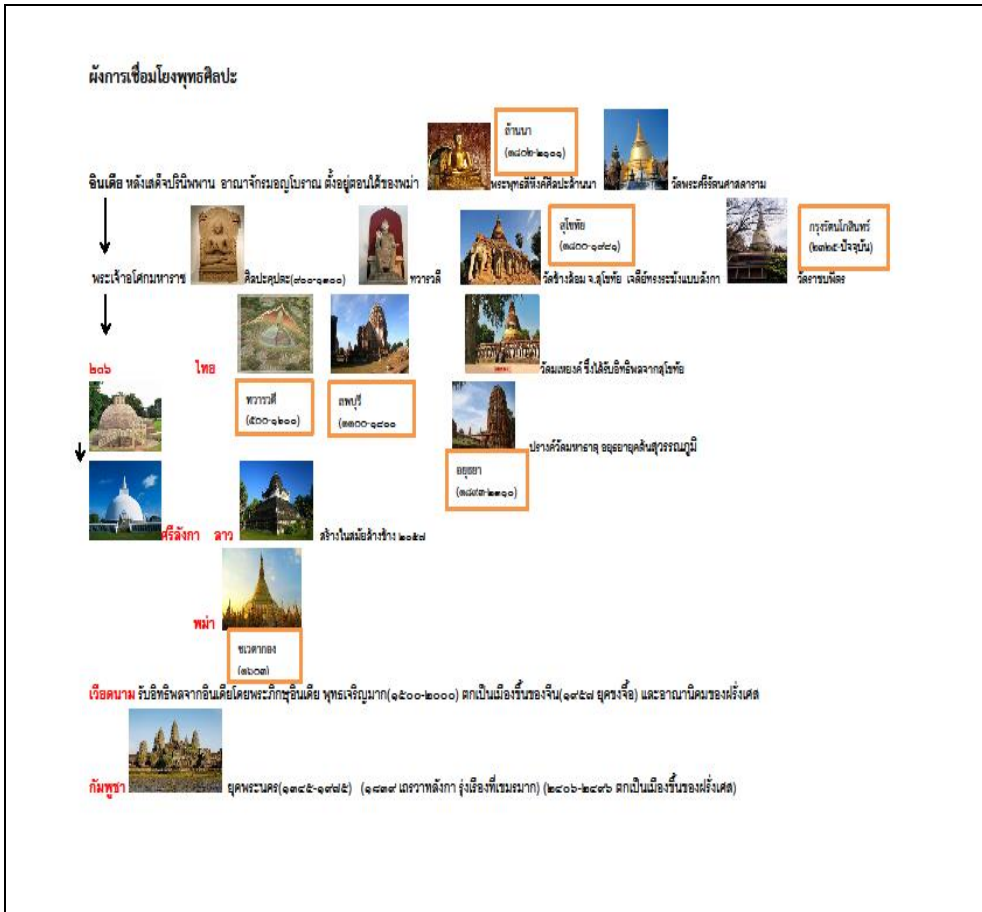
นอกจากความโดดเด่นของงานศิลปกรรมขอมในดินแดนอีสานใต้ของไทยแล้ว ในแถบภาคเหนือและภาคกลางก็พบศิลปะขอมได้เช่นกัน จากการรับเอาศิลปะขอมผ่านมาทางศาสนาดังที่กล่าวไปแล้ว รวมไปถึงการเลียนแบบสถาปัตยกรรมขอมแล้วนำมาสร้างในแบบที่เป็นของตัวเองของคนท้องถิ่น อาทิ

ปราสาทเมืองสิงห์ ในเขต อ.ไทรโยค จ.กาญจนบุรี ถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานในลัทธิมหายาน ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ โดยมีมือของช่างท้องถิ่นที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะขอม มีการวางแผนผังตามแบบคติจักรวาลอย่างสมบูรณ์ คล้ายกับแผนผังที่ปราสาทบายนในกัมพูชา ตัวปราสาทสร้างด้วยศิลาแลงและฉาบทับด้วยปูนขาว มีการประดับลายปูนปั้นตามจุดต่าง ๆ

พระปรางค์สามยอด จ.ลพบุรี เป็นปราสาทเขมรศิลปะแบบบายน สร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานในศาสนาพุทธมหายาน ในช่วงที่เมืองละโว้ขึ้นอยู่กับขอม แต่ในภายหลังได้ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานของพุทธศาสนา นิกายเถรวาท ในยุคของสมเด็จพระนารายณ์ สมัยกรุงศรีอยุธยา

วัดพระพายหลวง จ.สุโขทัย สร้างขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เพื่อเป็นเทวสถานของฮินดู มีการวางแผนผังแบบเดียวกับปราสาทขอมทั่วไป แต่ได้เปลี่ยนมาเป็นศาสนสถานในพุทธศาสนาแบบมหายาน และแบบเถรวาทในเวลาต่อมา

สรุปได้ตามผังแสดงการรับอิทธิพลทางด้านพุทธศิลป์จากอินเดียเชื่อมโยง สู่อาเซียน ช้างล่าง

ภาพที่ ๓.๑๒ : ผังการเชื่อมโยงพุทธศิลปะในอาเซียน

อธิบายได้ตามผังรูปภาพ กล่าวคือ

หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทำการสังคายนาพระธรรมเสร็จสิ้นแล้ว พระองค์ได้จัดส่งพระภิกษุออกเผยแผ่พระศาสนาไปยังประเทศต่าง ๆ ๙ สาย และสายที่ ๘ และ ๙ ได้เข้ามาทางลังกาและประเทศในพื้นที่อาเซียน ไทย ลาว พม่า เวียดนาม กัมพูชา อินโดเนเซีย มาเลเซีย ต่างได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนา และการยอมรับศิลปวัฒนธรรมมาด้วย ดังนั้น จะเห็นได้ว่าศิลปะที่รับในยุคใดก็ตาม การสร้างรูปแบบจะคล้ายและเหมือนกัน อาทิเช่น สถูปสาญจีรูปทรงจากอินเดีย ก็จะเป็นต้นแบบของสถูปเจดีย์นครปฐม สถูปเจดีย์ของลังกา สถูปเจดีย์หมากไม ของลาว เป็นต้น

จากการศึกษาพบว่า พุทธศิลป์ ไม่ว่าจะเป็เจดีย์ พระพุทธรูป สร้างขึ้น เพื่อเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า เป็นอนุสสติในพระรัตนตรัย โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้นำเผยแผ่ทั้งในเชิงธรรมาธิชฐานและบุคคลาธิชฐาน โดยอาศัยพระธรรมคำสอนของพระองค์เป็นศาสดาแทนพระองค์ ตามที่ปรากฏในปัจฉิมโอวาทที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “ปาพจน์ที่พระศาสดาล่วงลับไปแล้ว พวกเราไม่มีพระศาสดานั้น ขอนี้พวกเธอไม่พึงเห็นอย่างนั้น ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่เธอทั้งหลาย หลังจากล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย”^{๗๗} เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ชื่นชมพุทธศิลป์จะรู้สึกสงบใจ ใจเป็นต้วปัญหา การมีโอกาศได้สงบใจ เป็นโอกาศให้ระลึกรู้เท่าทันธรรมชาติของใจซึ่งไม่ตาย ไม่ใช่อยู่แบบเป็นต้วเป็นตน หากเป็นกระแสการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ แล้วเคลื่อนหมดไป แล้วกลับมาตั้งขึ้นใหม่ ในขณะที่เดียวกันพุทธศิลป์ส่วนมากจะมีดอกบัว เป็นดอกไม้ที่เกิดจากโคลนตม เบ่งบานรับแสดงอาทิตย์ที่เหนือน้ำได้ เป็นอนุสสติเตือนใจว่าทุกคนพันทุกข์ได้ด้วย ความเพียรของตน

พุทธศิลป์เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการเผยแผ่ การสืบทอดพระพุทธศาสนาทั้งแบบมหายาน จนกระทั่งปรับใช้ในสังคมอย่างเหมาะสมในเวียดนามที่เรียกกันว่าพระพุทธศาสนาเพื่อสังคม (Engaged Buddhism) และโดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ยึดคำสอนดั้งเดิมตั้งแต่สมัยพุทธกาลอย่างต่อเนื่องในไทย พม่า ลาว เขมร นับได้ว่าภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นแหล่ง

^{๗๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๒๑๖/๑๖๔.

สำคัญสำหรับพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทนับเนื่องต่อจากอินเดียที่เป็นแหล่งกำเนิด และพระพุทธศาสนาได้เชื่อมสูญไป ศรีลังกาที่รุ่งเรืองต่อจากอินเดีย มีการเชื่อมจน ต้องมีการปฏิรูปโดยคณะสงฆ์สยามวงศ์จากประเทศไทยในตอนกลางสมัยกรุงศรีอยุธยา

จะเห็นได้ว่า พุทธศิลป์ทุกประเภท มีคติความศรัทธาในการสร้างอย่างเดียวกัน เพียงแต่เมื่อประเทศนั้น ๆ ได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและแนวการสร้างพระพุทธรูปจากประเทศอินเดียไปแล้ว ก็ได้มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้อง วัฒนธรรมและรูปแบบทางศิลปะของตน อาทิ เช่น การสร้างพระพุทธรูป แม้เป็นรูปแบบปางเดียวกัน แต่ก็มีลักษณะของเครื่องทรงและโครงพระพักตร์แตกต่างกัน สิ่งที่เหมือนกันไม่เปลี่ยนแปลงคือ ดูแล้วต้องรู้ว่าเป็นพระพุทธรูป พุทธศิลป์นับว่าเป็นวิธีการหนึ่งในการสืบทอดอย่างต่อเนื่องรุ่นต่อรุ่น รูปแบบที่ปรากฏเห็นเป็นความงดงามที่ดึงดูดความสนใจศึกษา ทั้งยังต่อเนื่องไปยังขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรม ทำให้เกิดความยั่งยืนในศรัทธาแห่งพระพุทธศาสนาสืบเนื่องจากบรรพบุรุษ เป็นความจริงตามธรรมชาติ ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่ส่วนหนึ่งเกิดจากการสร้างของมนุษย์ เพราะพระพุทธศาสนาสอนในเรื่องของความเป็นองค์รวม ประกอบเหตุอย่างใดไว้ย่อมได้รับผลอย่างนั้น

บทที่ ๔ กำเนิดและพัฒนาการเกี่ยวกับพระพุทธรูป

๔.๑ กำเนิดและพัฒนาการ

แต่เดิมนั้นพุทธศาสนาไม่มีรูปเคารพแต่อย่างใด ศาสนาพราหมณ์ หรือ ฮินดู ซึ่งมีมาก่อนศาสนาพุทธ ก็ไม่มีรูปเคารพเป็นเทวรูปเช่นกัน หลังจาก พระพุทธเจ้าปรินิพพานไปแล้ว ผู้ที่เลื่อมใสในพุทธศาสนา อยากจะมีสิ่งที่จะทำให้รำลึกถึง หรือเป็นสัญลักษณ์ขององค์ศาสดา เพื่อที่จะบอกกล่าวเล่าขาน เรื่องราวขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ที่ทรงศึกษาค้นคว้าหาทางดับทุกข์ และทรงชี้แนะสอนสั่งผู้คน ถึงการปฏิบัติเพื่อให้บรรลุถึงความเป็นอยู่ ที่ก่อให้เกิดความผาสุกในหมู่มวลมนุษย์และสิ่งมีชีวิตในโลก^๑

คราวแรกนั้นชาวพุทธก็ได้แต่นำเอาสิ่งของอันได้แก่ ดิน น้ำ และกิ่ง ก้าน ใบโพธิ์ จากบริเวณสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง คือ สถานที่ประสูติ (ลุมพินีวัน), ตรัสรู้ (พุทธคยา), ปฐมเทศนา (सारนาถ) และปรินิพพาน (กุสินารา) เก็บมาไว้เป็นที่ระลึกบูชาคุณพระพุทธรูป

ล่วงมาถึงในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พุทธศาสนูปถัมภกที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่ง เมื่อ ๒,๒๐๐ ปีก่อน หรือหลังจากการดับขันธของพระพุทธเจ้ามา ๓๐๐ ปี พระเจ้าอโศกมหาราช ได้ทรงส่งสมณะทูต จำนวน ๕๐๐ รูป ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองตักกศิลา แคว้นคันทารราช จึงมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองที่ประสิทธิประสาทวิทยาการต่าง ๆ นับว่า “เป็นมหาวิทยาลัยแห่งแรกทางพระพุทธศาสนา” แต่ก็ยังไม่มีรูปเคารพแทนพระพุทธเจ้าที่เป็นรูปคน

พระพุทธรูป หรือ รูปเคารพแทนพระพุทธเจ้า ในตำนานเรื่องพระแก่นจันทน์ ได้พรรณนาเรื่องพระพุทธรูปองค์แรกไว้ว่า ครั้งที่พระพุทธเจ้าเสด็จจำพรรษาเพื่อโปรดพุทธมารดา ณ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล กษัตริย์แห่ง

---

^๑ แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/พระพุทธรูป/>(สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๖๐).

เมืองสาวดีที่ ทรงรำลึกถึงพระพุทธรองค์เป็นอย่างมาก จึงโปรดฯให้ช่างหาไม้แก่นจันทน์หอมที่ดีที่สุด มาแกะสลักเป็นพระพุทธรูปอันงดงาม มีพุทธลักษณะคล้ายพระพุทธรองค์ แล้วอัญเชิญไปประดิษฐานยังพระราชมณเฑียร^๒

เมื่อพระบรมศาสดาเสด็จกลับจากดาวดึงส์ และเสด็จมายังเมืองสาวดีที่ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงทูลอาราธนาให้เสด็จทอดพระเนตรพระพุทธรูปองค์ดังกล่าว ครั้นพระพุทธรองค์เสด็จไปถึง พระพุทธรูปไม้แก่นจันทน์ได้ขยับองค์จากพระแท่นที่ประดิษฐาน เพื่อถวายความเคารพพระศาสดาครานั้น พระพุทธรองค์จึงทรงยกพระหัตถ์ซ้ายขึ้นห้าม พระไม้แก่นจันทน์จึงกลับไปประทับยังพระแท่นที่เดิม พระเจ้าปเสนทิโกศลเห็นเช่นนั้น ก็ยิ่งเกิดความเลื่อมใสศรัทธา แต่ตำนานนั้น ถือว่ายังไม่สามารถหาหลักฐานได้

ส่วนการสร้างพระพุทธรูปจริง ๆ นั้นเริ่มมีการสร้างขึ้นมาตั้งแต่ระหว่าง พ.ศ. ๕๐๐ ถึง ๕๕๐เมื่อชาวกรีก ที่ชาวชมพูทวีป (อินเดียโบราณ) เรียกชาวต่างแดนว่า “โยนา” หรือ “โยนก” โดยพระเจ้าเมเนันเดอร์ที่ ๑ หรือ พระเจ้ามิลินท์ กษัตริย์เชื้อสายกรีก ยกทัพกรีกเข้ามาครอบครองแคว้นคันธารราฐ (ปัจจุบันเป็นดินแดนของอัฟกานิสถาน) จากนั้น พระองค์ก็แผ่อำนาจเขตไปทั่วบริเวณด้านตะวันตกเฉียงเหนือของชมพูทวีป และสร้างเมืองหลวงเป็นที่ประทับ ณ เมืองสาเกต หลังจากที่ได้พบพระสงฆ์ท่านหนึ่งนามว่า นาคเสน จึงมีเรื่องราวแห่งการตั้งคำถามของพระเจ้ามิลินท์ต่อพระนาคเสน จนทำให้พระเจ้ามิลินท์ ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรศาสนา (คำถามคำตอบปุจฉาวิสัชนา ซึ่งถูกเขียนบันทึกเป็นหนังสือและแปลเป็นภาษาต่าง ๆ ที่มีชื่อเสียงมาก เรื่องนี้ก็คือ มิลินทปัญหา ได้มีการสร้างสถาปัตยกรรม และประติมากรรมทางพุทธศาสนามากมายในแคว้นคันธารราฐ ซึ่งการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีลักษณะต่าง ๆ ตามพุทธประวัติ (ปางพระพุทธรูป)^๓

---

^๒ พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, ผศ.ดร., กำเนิดและพัฒนากาแห่งพระพุทธรูป, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <https://www.mcu.ac.th/article/detail/502> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๖๐).

^๓ มหามกุฏราชวิทยาลัย, มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย, ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕), หน้า ๓๒.

พระพุทธรูปแรกจึงเกิดขึ้นในสมัยของพระเจ้ามลิந்த์ หรือเมเน็นเดอร์ที่ ๑ ชาวกรีกที่มาครอบครองแคว้นคันธารราฐ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๒,๐๐๐ ปีที่แล้วนั่นเอง พระพุทธรูปที่เกิดขึ้นครั้งแรก จึงเรียกรูปแบบของพระพุทธรูปนี้ว่า **แบบคันธารราฐ**^๔ โดยถ่ายแบบอย่างเทวรูปที่พวกชาวกรีกนับถือกันในยุโรปมาสร้าง พระพุทธรูปแบบคันธารราฐจึงมีใบหน้าเหมือนฝรั่งชาวกรีก จีวรก็เป็นริ้วเหมือนเครื่องนุ่งห่มของเทวรูปกรีก และต่อมาในภายหลัง ราวพุทธศตวรรษที่ ๔ - ๑๒ มีคตินิยมสร้างพระพุทธรูปเป็นขนาดเล็ก ๆ (พระเครื่อง) บรรจุไว้ในพุทธเจดีย์ ซึ่งชาวพุทธจะอาศัยพุทธศิลป์เป็นการกราบไหว้บูชา เพื่อน้อมนำไปสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรมการสร้างพระ การสร้างสถูปเจดีย์ การบูรณะซ่อมแซม ซึ่งถือเป็นกุศลหลักทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีคุณค่าทางศิลปะวัฒนธรรม ประเพณี สถาปัตยกรรม โบราณคดี ประวัติศาสตร์เชื้อชาติ ศึกษาเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ทศนคติค่านิยม และศีลธรรมจรรยาความงดงาม ความสุนทรีย์ของพระพุทธรูป

๔.๒ พระพุทธรูปอิทธิพลอินเดีย

๑) **พระพุทธรูปอินเดียแบบอมราวตี** เจริญขึ้นทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของอินเดีย ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ หรือ ๗ - ๙ ร่วมสมัยกับศิลปะคันธารราฐ พระพุทธรูปในศิลปะอมราวตีก็คงได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะคันธารราฐ และมณฑลราชสถาน เพราะศิลปะอมราวตีในขั้นแรกใช้สัญลักษณ์แทนองค์พระพุทธรูป จนกระทั่งต่อมา จึงได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นเป็นรูปมนุษย์ พระพุทธรูปศิลปะอมราวตีมี ๔ แบบ คือ

๑. แบบประทับยืนมักยืนหันหน้าตรงอยู่บนฐานบัว ครองจีวรทั้งห่มเฉียงและห่มคลุม

๒. แบบประทับนั่ง มีเฉพาะในภาพสลักนูนต่ำเท่านั้น

---

^๔ กรมการศาสนา, ๑๐๘ องค์พระปฏิมาพระพุทธรูปคู่แผ่นดิน, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://www.dra.go.th/th/cmsdetail-4-59/> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๖๐).

๓. แบบนาคปรก พระพุทธรูปนาคปรกที่เก่าที่สุดตกอยู่ในแบบพระพุทธรูปประทับนั่ง ห่มเฉียง แบบที่ ๒ ในศิลปะอมราวดี เป็นพระพุทธรูปที่มีวิวัฒนาการโดยเฉพาะของตนเอง

๔. แบบประทับนั่งห้อยพระบาท แสดงถึงการคิดค้นลักษณะรูปภาพที่สำคัญแบบใหม่ดูเหมือนจะเกี่ยวข้องอยู่กับบัลลังก์ซึ่งมีรูปร่างเหมือนม้านั่งหรือเก้าอี้มีเท้าแขน^๕

๒) พระพุทธรูปแบบทวารวดี ได้รับอิทธิพลจากพระพุทธรูปแบบคุปตะและหลังคุปตะ ซึ่งเจริญอยู่ทางภาคกลางและภาคตะวันตกของประเทศอินเดีย ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๓ แสดงให้เห็นถึงร่องรอยอิทธิพลของศิลปะอินเดียสมัยอมราวดีที่เข้ามาก่อนหน้านั้นด้วย เพราะอาณาจักรทวารวดีเจริญอยู่เป็นเวลาหลายร้อยปี ฉะนั้น จึงได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียรุ่นต่อมาของอินเดียอีกได้แก่ศิลปะแบบปาละ ที่เจริญขึ้นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๗

พระพุทธรูปแบบทวารวดีนิยมสลักด้วยศิลา ที่หล่อเป็นสำริดก็มี แต่มักเป็นขนาดเล็ก ต่อมาได้ค้นพบพระพุทธรูปยืนสำริดทวารวดีองค์หนึ่งที่เมืองฝ้าย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์ สูง ๑.๐๙ เมตร เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ทวารวดีองค์ใหญ่ที่สุดเท่าที่ได้เคยค้นพบ ลักษณะพระพักตร์คล้ายศิลปะอินเดียมาก สันนิษฐานว่าอาจหล่อขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓^๖

๔.๓ ศิลปะทวารวดี

บริเวณประเทศไทย มีการค้นพบศิลปะเนื่องในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะศิลปะสมัยทวารวดี ซึ่งศาสตราจารย์ ฌอง บวสเชอลีเยร์ ได้แบ่งสมัยศิลปะทวารวดีไว้ ๒ สมัยใหญ่ ๆ คือ^๗

๑. สมัยก่อนทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๑ พบมีการวางรากฐานแห่งอารยธรรมอินเดียโดยเฉพาะทางพุทธศาสนาลงในลุ่มแม่น้ำ

---

^๕ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, “พระพุทธรูปอินเดียแบบอมราวดี”, โบราณคดี ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (มกราคม - มีนาคม ๒๕๑๒), หน้า ๑๐ - ๒๕.

^๖ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๕.

^๗ บวสเชอลีเยร์, ฌอง (Boisselier, Jean), ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, “ศิลปะทวารวดี”, ศิลปากร, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕, (มกราคม ๒๕๑๑), หน้า ๓๕-๖๔.

เจ้าพระยา พร้อมด้วยการปรากฏมีศิลปวัตถุพื้นเมืองรุ่นแรกที่เลียนแบบหรือได้รับแรงบันดาลใจมาจากศิลปวัตถุอินเดีย

๒. สมัยทวารวดีแท้ ราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗ แบ่งเป็น ๔ สมัยย่อย คือ (๑) พุทธศตวรรษที่ ๑๒ สมัยเริ่มก่อตั้งศิลปะที่มีการรับเอาประเพณีศิลปะอินเดีย แบบหลังคุปตะมาเป็นของตน

(๒) พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ สมัยก่อตั้งศิลปะและมีการผสมผสานศิลปะ แบบหลังคุปตะให้เข้าเป็นแบบทวารวดี

(๓) พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ สมัยฟื้นฟูใหม่ มีศิลปะศรีวิชัยเข้ามาปะปนกับลักษณะศิลปะทวารวดี

(๔) พุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗ เป็นสมัยเสื่อมของศิลปะทวารวดี เนื่องมาจากการที่ชนชาติขอมได้แผ่ขยายตัวเข้ามาในกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

ส่วน **สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ** ได้ทรงแบ่งอายุทางพุทธศิลปะในประเทศไทยไว้ ๗ สมัยโดยสมัยที่ ๑ เป็นสมัยทวารวดีนับตั้งแต่ พ.ศ. ๕๐๐ เป็นต้นไป^๔

จากหลักฐานทางโบราณคดีและข้อวิจารณ์ดังกล่าว สามารถวิเคราะห์ได้ว่า วัฒนธรรมทวารวดีมีความเจริญรุ่งเรือง เพราะได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย นับตั้งแต่การสร้างสัญลักษณ์สิ่งเคารพ การสร้างพระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ที่แพร่หลายอยู่ตามที่ต่าง ๆ และพัฒนามาเป็นรูปแบบของตนเอง ชื่อศิลปะแบบทวารวดี โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับพระพุทธรูปศาสนา วัฒนธรรมประเพณี เป็นต้น

๔.๔ การแบ่งกลุ่มพระพุทธรูปตามรูปแบบที่พบ

พุทธศิลปะแบบทวารวดี ถือว่าได้รับอิทธิพลศิลปะแบบคุปตะจากอินเดีย เป็นยุคทองของอินเดีย ดังนั้น การสร้างรูปแบบประติมากรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธรูป รูปพระโพธิสัตว์ เทวดาและมนุษย์ในสมัยทวารวดี จึงมีลักษณะเป็นแบบคุปตะของอินเดียอย่างมาก สร้างขึ้นจากอิทธิพลทางพุทธศาสนา ศิลปะทวารวดีในประเทศไทยเจริญขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ มีศูนย์กลางอยู่ที่

---

^๔ ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, หน้า ๑๔๕ - ๒๓๒.

บริเวณภาคกลาง คือ เมืองนครปฐม คุบัว อ่างทอง และลพบุรี ได้แผ่ขึ้นไปทางเหนือ เข้าสู่อาณาจักรศรีอยุธยา พระพุทธรูปที่เข้ามามีอิทธิพลต่อศิลปะในสมัยทวารวดี แบ่งเป็น ๓ กลุ่มได้แก่^๙

กลุ่มที่ ๑ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียที่ผสมผสานระหว่างศิลปะอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๖ - ๗) ศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๓) พระพุทธรูปในกลุ่มนี้จึงมีใบหน้าแบบอินเดีย ไม่มีรัศมีบนเกตุมาลา ไม่มีชายจิวรเหนือบ่าซ้าย ประทับนั่งขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ หรือประทับยืนด้วยอาการเอียงตน แสดงปางด้วยมือขวามือซ้าย ยึดชายจิวรไว้ ลักษณะพระองค์ตั้งตรง ผึ่งผาย พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก มีเส้นพระกายรอบนอกโค้งเข้าออกอย่างมีชีวิตชีวา ฝ่าบาง ไม่มีริ้ว แนบสนิทกับพระองค์

กลุ่มที่ ๒ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ ปรากฏลักษณะพื้นเมือง พระพักตร์แบน พระนลาฏแคบ พระโอษฐ์หนา พระนาสิกแบน ระหว่างพระโขนงมีอุณาโลม องค์พระพุทธรูปยืนจะตั้งตรง พระหัตถ์ทั้งสองทำปางแสดงธรรม

กลุ่มที่ ๓ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕-๑๘ เริ่มมีอิทธิพลศิลปะขอมหรือศิลปะลพบุรี เข้ามามีบทบาทมากขึ้น

สอดคล้องกับที่ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล ทรงแบ่งรูปแบบไว้ ๓ แบบ^{๑๐} ดังนี้

แบบที่ ๑ มีอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะหลังคุปตะ รวมทั้งอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบอมราวดีที่เข้ามาก่อนแบบคุปตะและหลังคุปตะ ลักษณะคือไม่มีรัศมีบนพระเกตุมาลา พระพักตร์คล้ายกับศิลปะอินเดีย ถ้าครองจิวรห่มเฉียง ก็ไม่มีชายจิวรอยู่เหนือพระอังสาซ้าย ประทับนั่งขัดสมาธิราบอย่างหลวม ๆ แบบอมราวดี กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒

แบบที่ ๒ มีอิทธิพลพื้นเมือง ลักษณะพระพักตร์มีขมวดพระเกศาใหญ่ บางครั้ง มีรัศมีเป็นรูปดอกบัวตูมหรือลูกแก้วอยู่เหนือพระเกตุมาลาหรือเมาลัย

---

^๙ ดูรายละเอียดใน เสนอ นิลเดช, *วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย*, (พระนคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๔ - ๕. / กรมศิลปากร, *หนังสือเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมเนื่องในโอกาสเปิดศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๖.

^{๑๐} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัททดิศ ดิศกุล, *ศิลปะในประเทศไทย*, หน้า ๕.

พระพักตร์แบน พระขนงสลักเป็นเส้นนูนโค้ง ติดต่อกันดังรูปปีกกา พระเนตรโปน พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนายังคงประทับนั่งขัดสมาธิหลวม ๆ ตามแบบอมราวดี ถ้าครองจีวรห่มเฉียง มักมีชายจีวรสั้นอยู่เหนือพระอังสาซ้ายเป็นประจำ ชายจีวรดังกล่าวเริ่มขึ้นในศิลปะอินเดียสมัยคุปตะตอนปลาย และสมัยหลังคุปตะ แต่บางครั้งก็มีขอบจีวรต่อลงมาจากชายจีวรเหนือพระอังสาซ้าย พาดผ่านข้อพระหัตถ์และพระโสณซ้าย แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๗) ด้วย

แบบที่ ๓ แบบสุดท้ายของอาณาจักรทวารวดี อิทธิพลของสมัยบาปวนหรือลพบุรีตอนต้น ลักษณะพระพักตร์เป็นรูปสี่เหลี่ยม มีร่อง (รักยิ้ม) แบ่งกลางระหว่างพระหนุ (คาง) ชายจีวรยาวลงมาถึงพระนาภี ปลายตัดเป็นเส้นตรง ประทับนั่งขัดสมาธิราบอย่างเต็มที และฐานบัวคว่ำบัวหงาย ก็สลักขึ้นอย่างคร่าว ๆ^{๑๑}

ประติมากรรมสมัยทวารวดีที่พบในจังหวัดนครปฐม ส่วนมากได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียสมัยหลังคุปตะ มักจะสร้างด้วยศิลา ปูนปั้นและดินเผา ส่วนสำริดหาได้น้อยมาก^{๑๒} ประติมากรรมในศิลปะทวารวดีส่วนใหญ่สร้างขึ้นถวายเป็นพุทธบูชา พระพุทธรูปมักสลักจากศิลามีขนาดใหญ่ ส่วนวัสดุอื่นมีบ้าง เช่น สัมฤทธิ์ ปูนปั้นและดินเผา^{๑๓}

โดยสรุป พระพุทธรูปสมัยทวารวดีที่นครปฐมที่พบโดยมากมี ๓ แบบ^{๑๔} ได้แก่

แบบที่หนึ่ง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๓ มีลักษณะอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะ หลังคุปตะและแบบอมราวดี

---

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖.

^{๑๒} นลินี เหมนิธิ, นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม, (กรุงเทพฯ : การศาสนา, ๒๕๑๔), หน้า ๙.

^{๑๓} กรมศิลปากร, หนังสือเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรมเนื่องในโอกาสเปิดศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์, ๒๕๓๐), หน้า ๓๕.

^{๑๔} อุษา งามเพียรภาค, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์, (นนทบุรี : บริษัทพิจิตรการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๔๗.

แบบที่สอง อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ มีลักษณะเป็นพื้นเมืองมาก เช่น เศียรพระพุทธรูปดินเผา^{๑๕} พบที่วัดพระงาม อำเภอเมือง จังหวัดนครปฐม

แบบที่สาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ ซึ่งได้อิทธิพลของขอมและแบบลพบุรีเข้ามาปะปนแล้ว

๔.๕ การกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยทวารวดี

เรื่องการกำหนดอายุพระพุทธรูปที่พบในบริเวณประเทศไทยนั้นมีต่าง ๆ กันตัวอย่าง นักวิชาการที่กำหนดอายุสมัยของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี ๔ ท่าน คือ

๑. อาจารย์เสนอ นิลเดช กำหนดไว้ ๓ รุ่น/สมัย^{๑๖} คือ สมัยแรกประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓ สมัยที่สองประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๖ สมัยที่สามประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖-๑๘

๒. อาจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ แบ่งประติมากรรมทวารวดีไว้ ๓ แบบตามความนิยม กล่าวคือ

(๑) สมัยทวารวดีตอนต้น ได้รับอิทธิพลจากศิลปะอินเดียมากที่สุด อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓

(๒) สมัยทวารวดีตอนกลาง มีลักษณะเป็นของตนเองอย่างแท้จริง อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๕ และบางส่วนได้รับอิทธิพลจากขอม และจาม เป็นต้น เข้ามาผสมผสานด้วย

(๓) สมัยทวารวดีตอนปลาย ระยะนี้ลักษณะศิลปกรรมไม่เด่นชัด เพราะเข้าสู่ระยะเสื่อมแล้ว อายุราวพุทธศตวรรษ ๑๕-๑๘^{๑๗}

---

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน เสนอ นิลเดช, *วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย*, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๔ - ๕.

^{๑๗} ผศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, *ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย*, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

๓. สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงกำหนดไว้ ๗ สมัย^{๑๘} สมัยทวารวดีนับตั้งแต่ ประมาณ พ.ศ. ๕๐๐ เป็นต้นไป (สมัยศรีวิชัย ประมาณ พ.ศ. ๑๓๐๐ สมัยลพบุรี ประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐ สมัยเชียงแสน ประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐ สมัยสุโขทัย ประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ สมัยอยุธยา ประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐ และ สมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ เป็นต้นมา)

๔. ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงกำหนดพุทธศิลปะไว้ ๒ สมัย^{๑๙} คือ สมัยก่อนทวารวดีประมาณพุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๑ อารยธรรมพุทธศาสนาจากอินเดีย เริ่มตั้งรากฐานลงในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และสมัยทวารวดีแท้ประมาณต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๗ และยังแบ่งได้อีกเป็น ๔ สมัย คือสมัยเริ่มก่อตั้งศิลปะพุทธศตวรรษที่ ๑๒ สมัยก่อตั้งศิลปะ พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ สมัยฟื้นฟูใหม่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ และสมัยเสื่อมพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

สรุปได้ว่า ศิลปะทวารวดีมีการแบ่งและกำหนดอายุไว้ ๓ ระยะเวลา คือ (๑) ศิลปะทวารวดีตอนต้น อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๘ - ๑๑ (๒) ศิลปะทวารวดีตอนกลาง อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ และ (๓) ศิลปะทวารวดีตอนปลาย อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๗

๔.๖ พระพุทธรูปทวารวดีปางสำคัญ

เนื่องจากได้มีการค้นพบพระพุทธรูปสมัยทวารวดีจำนวนมาก จึงขอเสนอเฉพาะพระพุทธรูปปางที่สำคัญ ๆ เพื่อให้มองเห็นลักษณะที่เฉพาะของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี โดยแยกเป็นปางต่าง ๆ ดังนี้

๑. พระพุทธรูปยืนปางประทานพร เป็นพระพุทธรูปยืนพระหัตถ์ขวาทอดลงไปตรง ๆ ขนานกับพระวรกายและหงายฝ่าพระหัตถ์ออกมาทางด้านหน้า พระหัตถ์ซ้ายยกขึ้นหรือทอดลงไปตรง ๆ เช่นเดียวกับพระหัตถ์ขวา แต่จะยึดชายจีวรไว้ แม้ว่าพระพุทธรูปยืนปางประทานพรสมัยทวารวดีจะมีการพบน้อยมาก แต่สำคัญที่มีลักษณะที่ใกล้เคียงกับต้นแบบ คือศิลปะแบบคุปตะมากที่สุด อายุพระ

---

^{๑๘} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพุทธเจดีย์**, หน้า ๑๔๕ - ๒๓๒.

^{๑๙} ดูรายละเอียดใน บวสเซอร์ลีเยร์, ฌอง (Boisselier, Jean) ; ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ศิลปะ ทวารวดี** ; ศิลปากร; ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕ (ม.ค.๒๕๑๑), หน้า ๓๕ - ๖๔.

กลุ่มนี้จัดอยู่ในยุคต้นทวารวดี อีกองค์หนึ่งพบที่วัดศาลาทึง (วัดชยาราม) อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี เป็นศิลปกรรมที่นำเข้ามาจากอินเดียในยุคแรกเริ่มของการรับอารยธรรม^{๒๐}

๒. พระพุทธรูปปางแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์^{๒๑} เป็นปางที่ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในศิลปะสมัยทวารวดี มีลักษณะการแสดงปางคือ พระพุทธรูปประทับยืนยกพระกรทั้งสองข้างระดับพระอุระ หายใจฝ่าพระหัตถ์ออกมาด้านหน้า จีบนิ้วพระหัตถ์เป็นวงกลม (วิตรรกะ) ด้วยพระอังคฺฐ์(นิ้วโป้ง) กับพระดัชนี (นิ้วชี้) โกล้เคียงกับอินเดีย กับอีกกลุ่มหนึ่งทำวิตรรกะ โดยนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองเข้าหาพระอังคฺฐ์ ลักษณะนี้น่าจะเป็นแบบพื้นเมืองที่พบเฉพาะในทวารวดีเท่านั้น การแสดงแบบนี้ หมายถึง การแสดงธรรม พบในพุทธประวัติตอนสำคัญ ๆ เช่น แสดงธรรมโปรดพุทธมารดา พระพุทธรูปยืนเหนือพนัสบดี ซึ่งเข้าใจกันว่าเป็นตอนเสด็จลงจากดาวดึงส์ ด้วยเหตุนี้จึงนิยมเรียกกันว่าปางเสด็จจากดาวดึงส์ และพระพุทธรูปปางแสดงธรรมทั้งสองพระหัตถ์นี้ มีการพบหลักฐานการแพร่หลายในสมัยทวารวดี โดยเฉพาะ

๓. พระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาท (แบบยุโรป) ปางแสดงธรรม^{๒๒} ถือเป็นลักษณะ เฉพาะอีกปางหนึ่งในสมัยทวารวดี รูปแบบที่สำคัญคือ พระพุทธรูปประทับนั่งเหนือบัลลังก์และห้อยพระบาททั้งสองข้างในลักษณะพระขงฆ์แยกห่างจากกันและส้นพระบาทชิดกัน ยกพระหัตถ์ขวาขึ้นแสดงวิตรรกะมุทรา คือการจีบพระอังคฺฐ์กับพระดัชนีเป็นวงกลม หมายถึงธรรมจักร สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปางนี้คงได้อิทธิพลจากศิลปะสมัยคุปตะของอินเดีย

๔. พระพุทธรูปปางสมาธิ^{๒๓} ปางนี้ มีปรากฏอยู่ทั่วไปในพระพุทธรูปนั่งสมัยทวารวดี แสดงถึงการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พระพุทธรูปปางสมาธิที่แสดงถึงตอนตรัสรู้ได้ชัดเจนที่สุดในสมัยทวารวดีได้แก่ ภาพสลักนูนสูงบนหินทราย พบที่ปราจีนบุรี แสดงพระพุทธรูปปางสมาธิเหนือฐานบัวคว่ำ-บัวหงาย มีลายกลีบบัวอยู่

---

^{๒๐} ผศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย, หน้า ๑๙๕.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๕ - ๑๙๖.

^{๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖ - ๑๙๘.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๙ - ๒๐๑.

ใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้านข้างมีสถูปประกอบอยู่ทั้งสองด้าน พระพุทธรูปขัดสมาธิอย่างหลวม ๆ อันเป็นรูปแบบเฉพาะของศิลปะทวารวดีที่มีอิทธิพลศิลปะอมราวดี พระหัตถ์ขวาวางซ้อนพระหัตถ์ซ้ายเหนือพระเพลา ครองจีวรห่มเฉียง จีวรเรียบไม่มีริ้ว พระพักตร์แบบทวารวดีพื้นเมืองโดยทั่วไป

พระพุทธรูปปางนี้มีทั้งแบบดินเผาพบที่เมืองอุททอง มีพระพักตร์เป็นทวารวดีแท้ มีลักษณะพิเศษคือ มีชายสังฆาฏีที่เป็นริ้วซ้อนทับกันและมีชายผ้าห้อยมาด้านหน้า พระเพลาไม่มีริ้วทับซ้อนกันคล้ายผ้าจีบด้านหน้าของผ้านุ่ง ซึ่งไม่ปรากฏมากนักในศิลปะทวารวดี

๕. พระพุทธรูปนาคปรกปางสมาธิ การสร้างพระพุทธรูปนาคปรกในประเทศไทยนั้น ซึ่งศาสตราจารย์ ฌอง บวสเชอเลียร์ ได้เสนอว่า ในประเทศไทยได้พบหลักฐานการสร้างมายาวนาน ตั้งแต่ยุคหัวเลี้ยวหัวต่อทางประวัติศาสตร์ หลักฐานที่เก่าที่สุดคงได้แก่ชิ้นส่วนฐานและชนดนาค พบที่เมืองอุททอง จังหวัดสุพรรณบุรี และเมื่อเข้าสู่สมัยทวารวดี ได้พบพระพุทธรูปนาคปรกชิ้นหนึ่งสลักจากหิน ที่อำเภอลำปรางมาศ จังหวัดบุรีรัมย์นักวิชาการเห็นว่าเป็นพระพุทธรูปนาคปรกที่เก่าที่สุดในบรรดาพระพุทธรูปนาคปรกในสมัย ทวารวดี เพราะมีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะอมราวดีอย่างมาก^{๒๔}

๖. พระพุทธรูปปางปรีนิพพาน^{๒๕} พระนอนที่มักพบเห็นอยู่ทั่วไปนั้นมีอยู่ ๒ ปาง คือ หมายถึงปางปรีนิพพานกับปางไสยาสน์ ที่มาของการสร้างพระพุทธรูปในยุคเริ่มแรกคงได้คติมาจากตอนพุทธปรีนิพพาน ส่วนปางไสยาสน์คงเกิดขึ้นในภายหลัง การทำพระนอนหรือปางปรีนิพพานนั้นได้พบหลักฐานน้อยมากในสมัยทวารวดี

อิทธิพลวัฒนธรรมทวารวดีได้แพร่ไปถึงจังหวัดสกลนคร^{๒๖} ด้วยมีการพบพระพุทธรูปไสยาสน์ ที่วัดเชิงดอยเทพรัตน์ บ้านม่วง ตำบลห้วยยาง อำเภอเมือง

---

^{๒๔} ผศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทยเรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๑ - ๒๐๔.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๔ - ๒๐๕.

^{๒๖} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสกลนคร, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๓๐.

แกะสลักจากก้อนหินที่เป็นส่วนหนึ่งของหน้าผาของเชิงเขาภูพาน หันพระพักตร์ไปทางทิศใต้ เป็นพระพุทธรูปที่สวยงาม มีพระโอษฐ์ยิ้มเล็กน้อย จีวรแบบพระองค์ คนคล้ายเปลือยกาย ชาวบ้านจึงเรียกว่าพระนอนเปลือย นางนอนเปลือย และพระนารายณ์ เป็นต้น

นักโบราณคดีให้ความเห็นว่า เป็นพระพุทธรูปสมัยทวารวดีตอนปลาย สรุปลงได้ว่า พระพุทธรูปสมัยทวารวดีพบมีหลายปาง แต่ปางที่โดดเด่นและมีความสำคัญและนิยมสร้างกันแพร่หลายได้แก่ พระพุทธรูปปางประทานพร ปางแสดงธรรมสองพระหัตถ์ ปางประทับนั่งห้อยพระบาท ปางสมาธิ ปางสมาธิ มีนาคปรก และปางปรีณิพพาน

ลักษณะของพระพุทธรูปสมัยทวารวดี

เมื่อกล่าวถึงลักษณะของพระพุทธรูปโดยรวมแล้ว พระพุทธรูปสมัยทวารวดี มีลักษณะพระเศียรเป็นกระพุ้งออกทางด้านข้าง เกตุมาลาเป็นต่อมกลมแบน ขมวดเศศามีขนาดใหญ่และบ้าน หน้าผากเว้าลง เปลือกตานูน คิ้วยาวต่อกัน เป็นปีกกา ใบหน้าแบนกว้าง ปากเบะ คางบ้าน มือใหญ่ เท้าใหญ่ จีวรบางแนบตัว หากเป็นพระพุทธรูปแบบนั่งห้อยพระบาท ก็จะมีเรือนแก้วประกอบ ถ้าเป็นพระพุทธรูปยืนจะมีประภามณฑลติดอยู่ด้านหลัง

จากลักษณะพระพุทธรูปทวารวดีดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยพบว่า ได้อิทธิพลมาจากศิลปะสมัยอมราวดี สมัยคุปตะและสมัยหลังคุปตะเป็นหลัก ซึ่งได้ผสมผสานกับฝีมือช่างพื้นเมืองจนได้ศิลปะที่มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองในชื่อศิลปะทวารวดี การผสมผสานฝีมือช่างดังกล่าวมี ๓ ช่วงด้วยกันกล่าวคือ (๑) ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๓ (๒) ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ และ (๓) เป็นช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๘ เป็นสมัยศิลปะทวารวดียุคสุดท้าย และเกิดมีศิลปะแบบลพบุรีเข้ามาแทนที่

ประติมากรรมพระพิมพ์สมัยทวารวดี

การสร้างพระพิมพ์มีขึ้นในประเทศอินเดีย สันนิษฐานว่า เกิดจากผู้คน ที่ไปนมัสการพระบรมโกศเจดีย์ ต้องการได้ของไว้เป็นที่ระลึก เมื่อมีผู้ต้องการมากและนิยมสร้างกันมากขึ้นด้วย ต่อมาจึงกลายเป็นประเพณีสร้างพระพิมพ์ เพื่อสืบอายุ

พระพุทธศาสนาให้ถาวร โดยมีการบรรจุไว้ในเจดีย์ด้วยหวังว่า เมื่อพระพุทธศาสนาเสื่อมสูญตามความเชื่อโบราณ และเมื่อมีผู้ขุดค้นพบ จะเป็นเหตุจูงใจให้สนใจหันมานับถือพระพุทธศาสนากันใหม่^{๒๗} แต่ปัจจุบันนี้ มีความเชื่อเพิ่มเติมแตกออกไปอีก คือ สร้างหรือสะสมพระพิมพ์เป็นวัตถุมงคล หรือเป็นเครื่องรางของขลัง สำหรับเป็นที่พึ่งทางใจในด้านศักดิ์สิทธิ์อิทธิปาฏิหาริย์อีกด้วย

พระพิมพ์ดินเผาทวารวดีจัดได้ว่า เป็นมรดกทางด้านศิลปกรรมอันโดดเด่น ตลอดจนเป็นหลักฐานสำคัญ ที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายของพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏอยู่อย่างกว้างขวาง จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นยุคทองของพระพุทธศาสนาในสมัยประวัติศาสตร์ชาติไทยยุคต้น ที่มีความสัมพันธ์กับบ้านเมืองต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกอาณาจักร และจัดว่า เป็นต้นกำเนิดของพระพิมพ์ ต่าง ๆ ในสมัยต่อมา

จากการศึกษาพบว่า มีพระพิมพ์ดินเผาทวารวดี กระจายกันอยู่เกือบทุกภาคของประเทศไทย สันนิษฐานว่า พระเครื่องมาจากคำว่า พระเครื่องราง หมายถึง พระพิมพ์หรือพระหล่อโลหะ มีรูปแทนองค์พระพุทธเจ้าหรือพระสาวก เป็นพระขนาดเล็กที่ใช้ห้อยคอได้สะดวก พระเครื่องมีกำเนิดมาจากพระพิมพ์ ซึ่งอาจจะสืบขึ้นไปจนถึงถิ่นเดิมแรกคืออินเดีย แล้วนิยมสร้างกันสืบมาในดินแดนแหลมอินโดจีน รวมทั้งประเทศไทยด้วย^{๒๘}

มีการขุดพบพระพิมพ์ในพื้นที่เกือบทุกภาคของประเทศไทย โดยฝังอยู่ใต้ดินบ้าง ตามถ้ำต่าง ๆ บ้าง ส่วนมากเป็นรูปแผ่นแบนนูน เป็นรูปพระพุทธเจ้าปางต่าง ๆ ซึ่งพระพิมพ์ที่พบมีทั้งแบบเถรวาท (และมหายานเป็นพระสมัยศรีวิชัย) พระพิมพ์สมัยทวารวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖) ค้นพบแถบภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ ส่วนพระพิมพ์สมัยศรีวิชัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๓-

---

^{๒๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, , ตำนานพุทธเจดีย์ หน้า ๗๖ - ๗๗.

^{๒๘} ธนาคารไทยพาณิชย์, มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย, สารานุกรมวัฒนธรรมภาคกลาง ฉบับต้นแบบ ฉ.๒, (กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), พิมพ์เนื่องในวโรกาสที่ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญพระชนมายุ ๔๐ พรรษา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๔๑.

๑๘) พบในแถบภาคใต้เป็นพื้นที่สมัยทวารวดีและศรีวิชัย ล้วนแต่เป็นพระพิมพ์ประเภทเพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนาทั้งนั้น^{๒๙}

การสร้างพระเครื่องนิยมทำกันในท้องถิ่นภาคกลางมากกว่าภาคอื่น ๆ ทางภาคเหนือ นั้น เป็นแหล่งพระเครื่องแหล่งใหญ่รองจากภาคกลาง โดยพระกรุเก่าของลำพูน เป็นพระที่สืบทอดเนื่องมาจากสมัยทวารวดีมีอายุตั้งแต่ ๑,๒๐๐-๘๐๐ ปี โดยประมาณ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น การสร้างพระเครื่องในสมัยโบราณมีการพบไม่น้อยกว่าภาคอื่น ๆ ภาคใต้ พระเครื่องที่พบเป็นพระโบราณเก่าแก่ถึงสมัยศรีวิชัย สร้างเพื่อสืบพระศาสนา^{๓๐}

คติความเชื่อในการสร้างพระพิมพ์

จากการค้นพบพระพิมพ์สมัยทวารวดีจำนวนมาก กระจายอยู่ในทุกภาคของไทย เป็นหลักฐานยืนยันถึงความเจริญรุ่งเรืองและแพร่หลายของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี ทั้งพบว่า พระพิมพ์ที่พบในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทยส่วนใหญ่มีคติการสร้างที่สำคัญ ๔ ประการ^{๓๑} คือ

๑. สร้างเพื่อเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา โดยนิยมจารึกคาถาหัวใจพระพุทธศาสนาว่า “**เอ ธมฺมา เหตุปฺปภา**” ด้วยหวังว่าต่อไปภายหน้าเมื่อศาสนาเสื่อมไปแล้ว คนรุ่นหลังมาพบก็จะสามารถสืบหาแหล่งที่มาถูกต้อง และบางส่วนสร้างเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติตอนต่าง ๆ เป็นต้น

๒. สร้างเพื่อให้เป็นบุญกุศลและอุทิศผลบุญกุศลนั้นให้กับผู้ล่วงลับไปแล้ว

๓. สร้างเพื่อแสดงออกถึงคุณธรรมกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณทั้งหลาย

๔. สร้างเพื่อเป็นอนุสรณ์สำหรับไว้เคารพบูชา

---

^{๒๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

^{๓๑} ดูรายละเอียดการสร้างพระพิมพ์ใน ผศ.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทยเรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๓.

พระพิมพ์ที่นิยมสร้างในสมัยทวารวดี

จากร่องรอยทางโบราณวัตถุพบว่า ชาวทวารวดีนั้น นิยมสร้างพระพิมพ์ให้มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งลักษณะโดยรวมพระพิมพ์สมัยทวารวดีนิยมสร้างเป็นแบบต่าง ๆ^{๓๒} คือ

๑. ทำเป็นภาพเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนกระทำความปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี
๒. ทำเป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งห้อยพระบาทแสดงปางปฐมเทศนา
๓. ทำเป็นภาพพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับภายใต้สถูปพุทธคยา
๔. ทำเป็นภาพพระพุทธรูปปางสมาธิประทับใต้ซุ้มมหาโพธิ์

จากการศึกษาพบว่า ศิลปะทวารวดียังนิยมทำภาพสลักเกี่ยวกับพุทธประวัติ^{๓๓} เช่น ภาพจำหลักเรื่องยมกปาฏิหาริย์ พบที่วัดจันทรมุขแก้ว จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และภาพอื่น ๆ ที่อาจค้นพบที่พระปฐมเจดีย์ เช่นภาพการแสดงยมกปาฏิหาริย์ และเทศนาโปรดพุทธมารดา เป็นต้น ทั้งนิยมสลักศิลาเป็นรูปธรรมจักรและกวางหมอบ อันหมายถึงพระพุทธรูปปางปรทานปฐมเทศนา ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน ก่อนมีการสร้างพระพุทธรูปอีกด้วย

พระพิมพ์สมัยทวารวดีที่พบในประเทศไทย

ประติมากรรมพระพิมพ์สมัยทวารวดีที่พบในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย มีอยู่เป็นจำนวนมาก ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะประติมากรรมพระพิมพ์แบบทวารวดีและที่มีอายุอยู่ในช่วงเวลาสมัยทวารวดีเป็นหลัก ภาคกลางเช่นที่เมืองนครปฐม โบราณ เมืองลพบุรี เป็นต้น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นที่มหาสารคาม ร้อยเอ็ด และกาฬสินธุ์ เป็นต้น ภาคเหนือ เช่นที่เมืองหริภุญชัยภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นที่เมืองศรีมโหสถ และภาคใต้ เช่นที่เมืองยะรัง จังหวัดปัตตานี และอำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

---

^{๓๒} มยุรี วีระประเสริฐ, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่พบที่นาตุน จังหวัดมหาสารคาม” ในดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕, การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสในไทยครั้งที่ ๑, (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑), หน้า ๗๗.

^{๓๓} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, หน้า ๖.

พระพิมพ์ภาคกลาง

พระพิมพ์ที่พบในภาคกลางมีหลายบริเวณด้วยกัน จะกล่าวถึงเฉพาะแหล่งที่มีการพบเป็นจำนวนมากและมีการค้นพบแล้ว โดยเฉพาะที่เมืองนครปฐมโบราณ เป็นเมืองเก่าแก่เมืองหนึ่งในบริเวณภาคกลางของประเทศไทย แต่เดิมเข้าใจว่าตั้งอยู่ริมทะเล เพราะได้พบหลักฐาน คือสมอเรือเดินทะเลขนาดใหญ่ และมีแม่น้ำหลายสายไหลผ่านซึ่ง อาจารย์นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์^{๓๔} ได้ทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับพระพิมพ์ดินเผาจากเมืองนครปฐม ได้สรุปพระพิมพ์ดินเผาจากเมืองนครปฐมโบราณไว้ ๓ กลุ่ม คือ

๑. พระพิมพ์ที่มีเรื่องราวตามพุทธประวัติ แบ่งออกเป็น ๒ เรื่อง คือ (๑) พระพิมพ์ปางมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัดดี แบ่งออกเป็น ๔ พิมพ์ (๒) พระพิมพ์ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ แบ่งออกเป็น ๒ พิมพ์

๒. พระพิมพ์ที่มีสถาปัตยกรรม แบ่งออกเป็น ๒ แบบ คือ (๑) พระพิมพ์แบบพระพุทธรูปประทับนั่งใต้อุฏีแบบพุทธคยา แบ่งออกเป็น ๒ พิมพ์ (๒) พระพิมพ์แบบพระพุทธรูปประทับนั่งในท่าปรียังกาสนะ แสดงชยานมูทรา มีสถาปัตยกรรม

๓. พระพิมพ์แบบพระพุทธรูปประทับนั่งในท่าปรียังกาสนะ แสดงชยานมูทรา มีประภามณฑลแบ่งออกเป็น ๒ พิมพ์

ผลจากการเปรียบเทียบวิเคราะห์ทางด้านศิลปะและด้านจารึก ทำให้สามารถกำหนดอายุพระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม ได้ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ (๑) พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดียุคแรก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ พระพิมพ์ปางมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัดดี ที่กล่าวตามคัมภีร์ทิวาวทาน ภาษาสันสกฤต เป็นพระพิมพ์มีอิทธิพลศิลปะคุปตะ และหลังคุปตะ ส่วนพระพิมพ์ปางมหาปาฏิหาริย์ ที่กล่าวตามคัมภีร์อรรถกถาชาดก ภาษาบาลีนั้น มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๓ เป็นพระพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะคุปตะตอนปลายหรือหลังคุปตะตอนต้น จึงจัดเป็นพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดียุคแรกและยุคที่ ๒

---

^{๓๔} ดูรายละเอียดใน นิติพันธุ์ ศิริทรัพย์, “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๔), หน้า ๑๙ - ๔๐.

กลุ่มที่ ๑ (๒) พระพิมพ์ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ เป็นพระพิมพ์ที่มีอิทธิพลรูปแบบศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะผสมกับรูปแบบพื้นเมือง สร้างตามคัมภีร์อรรถกถาชาดกและนิบาตชาดก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ และ ๑๔ - ๑๕ (เป็นระยะที่มีอิทธิพลพื้นเมืองอย่างชัดเจน) จึงจัดเป็นพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดียุคที่ ๒ และ ๓

กลุ่มที่ ๒ (๑) พระพิมพ์พระพุทธรูปประทับนั่งใต้อุฏีฐานแบบพุทธคยา เป็นพระพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะอินเดียแบบปาละ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ (มีจารึกอักษรเทวนาครี พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔) จึงจัดเป็นพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดียุคที่ ๒ ตอนกลางต่อกับยุคที่ ๓ ตอนต้น

กลุ่มที่ ๒(๒) พระพิมพ์พระพุทธรูปประทับนั่งในท่าปรียังกาสนะ แสดงธยานมูทรา มีสรีระประกอบ เป็นพระพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะอินเดียแบบหลังคุปตะ และปาละยุคแรก มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔ จึงจัดเป็นพระพิมพ์ดินเผาแบบทวารวดียุคที่ ๒

กลุ่มที่ ๓ พระพิมพ์พระพุทธรูปประทับนั่ง ในท่าปรียังกาสนะ แสดงธยานมูทรา มีประภามณฑล เป็นพระพิมพ์ที่มีรูปแบบศิลปะอินเดีย แบบคุปตะหลังคุปตะและปาละ บางแบบมีอิทธิพลศิลปะแบบพื้นเมือง มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕^{๓๕} จัดเป็นพระพิมพ์ดินเผาแบบ ทวารวดียุคที่ ๒

จากการศึกษาพระพิมพ์ดินเผาดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า พระพิมพ์ที่พบในบริเวณเมืองนครปฐม โบราณนั้น เป็นพระพิมพ์ที่สร้างขึ้นเพื่อการสืบอายุพระพุทธศาสนาเป็นหลัก โดยได้รับอิทธิพลพระพุทธรูปศานิกายเถรวาทที่ใช้ภาษาสันสกฤต สันนิษฐานว่า คงได้เผยแพร่เข้าก่อนจากการที่ได้พบพระพิมพ์ที่มีอิทธิพลนี้ โดยอาจแพร่หลายมาจากทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดีย ซึ่งเป็นต้นเค้าของนิกายที่ใช้ภาษาสันสกฤต ต่อมา จึงได้มีการรับเอาอิทธิพลพระพุทธรูปศานิกายเถรวาท จากตอนใต้ของอินเดียที่ใช้ภาษาบาลีเข้ามาผสมผสานหรือนับถือร่วมกับนิกายเดิม

---

^{๓๕} นิตินันท์ ศิริทรัพย์ “พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่นครปฐม”, วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, หน้า ๗๖ -๗๙.

หลักฐานพระพิมพ์ดินเผารูปแบบต่าง ๆ ที่พบบริเวณเมืองนครปฐม โบราณนั้น ชี้ให้เห็นว่า เมืองนครปฐมโบราณ ได้มีการรับเอาพระพุทธรูปศาสนาิกายเถรวาท ทั้งแบบที่ใช้ภาษาสันสกฤตและภาษาบาลีเข้ามานับถือ ต่อมาจึงได้รับเอาพระพุทธรูปศาสนาิกายมหายานเข้ามา ดังปรากฏหลักฐานเป็นพระพิมพ์ดินเผาแพร่กระจายอยู่หลายแห่งในบริเวณเมืองนครปฐม บริเวณที่พบมากที่สุดได้แก่ตำบลพระประโทน

๔.๗ พระพิมพ์ที่ลพบุรี

พ.ศ. ๒๕๓๐ มีผู้ศึกษาพระพิมพ์ดินเผาที่วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี ทั้ง ๔ พิมพ์ คือ

๑. พระพิมพ์ดินเผาภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางสมาธิจำนวน ๔ ชิ้น ศิลปะพื้นเมืองแบบทวารวดีรุ่นหลังที่รับคติพุทธรูปศาสนาิกายเถรวาท และอิทธิพลศิลปะจากอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะ เป็นฝีมือของช่างพื้นเมืองละโว้ ซึ่งเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิม

๒. พระพิมพ์ดินเผาภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางสมาธิบนบัลลังก์จำนวน ๖ ชิ้น ศิลปะทวารวดี อิทธิพลศิลปะหลังคุปตะและผสมกับศิลปะปัลลวะ สันเกตจากองค์พระ มีลักษณะอวบอ้วน พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ ปางมารวิชัย พระซงฆ์เบื้องซ้ายงอเกือบ ๖๕ องศา ซึ่งเป็นลักษณะที่นิยมกันในสมัยปัลลวะ

๓. พระพิมพ์ดินเผาภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งปางสมาธิ มีประภามณฑลรอบพระเศียร เป็นพระพิมพ์ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะหลังคุปตะ ลักษณะของประภามณฑล ที่มีลักษณะเป็นแฉกคล้ายเปลวเพลิง เป็นการรับอิทธิพลศิลปะหลังปัลลวะหรือปลายสมัยคุปตะ ภาพบนพระพิมพ์เป็นเหตุการณ์ตอนปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ทั้งห้า ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน

๔. พระพิมพ์ดินเผาภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งท่าปรียังกาสนะ พิมพ์นี้ น่าจะเป็นพิมพ์ที่เก่าแก่ที่สุดในบรรดาพระพิมพ์ที่พบทั้งหมดจากวัดนครโกษา เป็นรูปพระพุทธเจ้าประทับนั่ง ชัดสมาธิราบ ทั้งสองข้างซ้ายขวาขององค์พระ

ประกอบด้วยรูปบุคคลนั่งประนมมือหันหน้าออก ปางนี้บางท่านเรียกว่า ปางเสวย
ข้าวมธุปายาสของนางสุชาดา^{๓๖}

จากหลักฐานพระพิมพ์ที่วัดนครโกษาดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า อิทธิพล
พุทธศิลปะแบบทวารวดีได้แพร่กระจายจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เข้ามายังบริเวณลุ่ม
แม่น้ำป่าสัก ก่อนอิทธิพลศิลปะเขมรจะแผ่เข้ามา รูปแบบพระพิมพ์ดังกล่าวมีบาง
พิมพ์ที่พบในเขตเมืองนครปฐมโบราณและที่ชัยนาท นำไปสู่ข้อสรุปที่ว่า เมืองลพบุรี
อาจจะเป็นทางผ่านที่รับเอาวัฒนธรรมทวารวดีจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วส่งต่อไป
ยังพื้นที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยผ่านเข้ามาทางสระบุรีและนครราชสีมา
เพราะได้พบพระพิมพ์แบบเดียวกันในพื้นที่จังหวัดนครราชสีมาด้วย ต่อมาจึงมีการ
รับเอาอิทธิพลรูปแบบศิลปะเขมรมาใช้ ซึ่งพบพระพิมพ์แบบตรีภายเป็นที่แพร่หลาย
ในเมืองลพบุรีโดยผ่านเข้ามาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จนกระทั่งแพร่หลายเข้า
ไปเป็นที่นิยมในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาอีกด้วย

สรุปได้ว่า ศิลปะทวารวดีจากศูนย์กลางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่าน
ลพบุรี สระบุรี นครราชสีมา และจังหวัดอื่น ๆ ลึกลงมา ขณะเดียวกันศิลปะเขมรก็
แพร่หลายย้อนเข้ามาทางเดียวกันนี้ จนถึงลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเช่นกัน

๔.๘ พระพิมพ์ปางพิเศษ

นอกจากพระพิมพ์ประเภทต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องสักการะ
ของชาวพุทธแล้วที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพศรัทธา และมั่นคงในพระพุทธศาสนา
ของชาวทวารวดีแล้ว ยังพบพระพิมพ์อีกประเภทหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงสถานการณ์
ของพระพุทธศาสนาว่า ได้รับความนิยมนามากกว่าศาสนา ต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสมัย
เดียวกัน กล่าวคือ

๑. พระพุทธรูปยืนเหนือพนัสนิคมสมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่
๑๒ - ๑๖^{๓๗} พบที่จังหวัดนครปฐม ลักษณะเป็นประติมากรรมนูนสูงจำหลักบนแผ่น
หิน ด้านหน้าเป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืน พระบาทชิดกันเหนือฐานรูป

---

^{๓๖} พรหมศักดิ์ เจิมศักดิ์ และฉลวย จารุกานนท์, “พระพิมพ์ดินเผาวัฒนธรรมโกษา ลพบุรี”,
ศิลปการ, ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๖ (มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒), หน้า ๔๐ - ๕๓.

^{๓๗} อุษา วัจนเพียรภาค, โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์, หน้า ๕๙.

ดอกบัวหงายซึ่งอยู่ระหว่างเขาของพนัสบดี พระวรกายเอียงเล็กน้อย พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้นเสมอพระอุระ

๒. พระพุทธรูปประทับยืนเหนือเศียรพระอรุณาทิตย์ สมัยทวารวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖^{๓๘} ลักษณะเป็นประติมากรรมนูนสูง จำหลักบนแผ่นหิน ด้านหน้าเป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืน พระองค์ตั้งตรง เบื้องหลังพระเศียรมีประภามณฑล ลักษณะพระพุทธรูปพระพักตร์กลม พระขนงเป็นสันนูนต่อกันเป็นรูปปีกกาค่อนข้างตรง พระเนตรโปนเหลือบต่ำ พระนาสิกโตปลายบาน พระโอษฐ์กว้าง พระกรรณยาวจรดพระอังสา ครองจีวรห่มคลุม จีวรบางแนวพระวรกาย พระหัตถ์ทั้งสองแสดงปางประทานธรรม

พระพิมพ์หรือพุทธรูปแบบพิเศษนี้ ยังไม่เคยพบที่อื่นแม้แต่ในอินเดียเอง สันนิษฐานว่า ผู้สร้างต้องการแสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนามีอิทธิพลยิ่งใหญ่เหนือกว่าศาสนาพราหมณ์ เหมือนกับภาพสลักบนผนังถ้ำสมัยทวารวดีที่สระบุรี ซึ่งแสดงภาพพระนารายณ์และพระอิศวรหรือพระพรหม กำลังยืนและนั่งฟังพระพุทธรูปประธานเทศนา^{๓๙} เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธศาสนาได้เป็นที่เคารพนับถือของประชาชนยิ่งกว่าศาสนาอื่นแม้แต่ศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ได้ถูกรังสรรค์แห่งพระพุทธศาสนาฉบับ

อาจเชื่อได้ว่า ในสมัยทวารวดีนั้น พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับนับถือจากชาวทวารวดีอย่างสูง และถือเป็นหลักปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงความสงบสุขของชีวิตอย่างไม่ต้องสงสัยเลย ดังหลักฐานเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปต่าง ๆ ที่พบจำนวนมาก หลักฐานดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาอยู่เหนือศาสนาพราหมณ์นั้น คือ การสร้างพระพนัสบดีและพระพุทธรูปเหนือเศียรพระอรุณาทิตย์ดังกล่าว

๔.๙ พระพิมพ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พระพิมพ์ดินเผาบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีการค้นพบในแหล่งโบราณคดีหลายแห่ง แต่ที่มีจำนวนมากและเป็นพระพิมพ์ที่กำหนดอายุและ

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

ศิลปะสมัยทวารวดีมีอย่างน้อย ๔ แห่งมีเมืองนาคน เมืองกันทรวิชัย เมืองฟ้าแดดสงยาง และเมืองไทร

๑. พระพิมพ์ที่เมืองนาคน เมืองนาคน จังหวัดมหาสารคาม
เจ้าหน้าที่ศิลปากรที่ ๗ ได้ขุดแต่งโบราณสถานจำนวน ๓ แห่ง คือกุ้งสันตร์ตัน กุ้งน้อย และศาลานางขาว ใน พ.ศ. ๒๕๑๔^{๔๐} พบโบราณวัตถุที่สำคัญ คือพระวัชรธรทำด้วยหินทรายสีเขียว เทวรูปหินทราย ศิลารจีก ๑ หลั ก สูง ๒๑ เซนติเมตร กว้าง ๙ เซนติเมตร หนา ๔.๕๐ เซนติเมตร ต่อมา พ.ศ. ๒๕๒๓ นายสถาพร ขวัญยืน ศึกษาพระพิมพ์ดินเผาที่พบทั้งหมด แบ่งได้ ๓๙ พิมพ์ กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖ เป็นอิทธิพลของศิลปะทวารวดีจากภาคกลาง และได้พบเมืองโบราณคือเมืองฟ้าแดดสงยาง ในจังหวัดกาฬสินธุ์ ร่วมสมัยใกล้เคียงกัน โดยพบว่าพระพิมพ์ดินเผาบางรูปแบบมีลักษณะคล้ายกัน^{๔๑}

พ.ศ. ๒๕๒๘ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ทรงศึกษาเปรียบเทียบพระพิมพ์ที่พบในภาคใต้กับพระพิมพ์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ทรงกล่าวถึงพระพิมพ์ที่พบที่เมืองนาคน จังหวัดมหาสารคาม ว่า มีคติและรูปแบบศิลปะตรงกับพระพิมพ์จากนครปฐมมาก มีความสัมพันธ์กับพระพิมพ์แบบทวารวดีในภาคกลางมากกว่าพระพิมพ์แบบทวารวดีในภาคใต้ และมีอิทธิพลทางศิลปะพื้นเมืองตรงกับพระพิมพ์แบบทวารวดียุคที่ ๓ ทำให้ทราบว่าพระพิมพ์แบบทวารวดีที่เมืองนาคนมีอายุใหม่กว่า พระพิมพ์แบบทวารวดีจากภาคใต้ อย่างไรก็ตาม พระพิมพ์แบบนาคนก็แสดงให้เห็นถึงพุทธศาสนาแบบเถรวาทเช่นกันกับพระพิมพ์แบบทวารวดีที่ภาคใต้^{๔๒}

---

^{๔๐} วีรพงษ์ สิงห์บัญชา, การขุดพบพระบรมสารีริกธาตุและพระพิมพ์ดินเผาเมืองนาคน ในพระธาตุนาคน พุทธมณฑลอีสาน นครจำปาศรี อำเภอนาคน จังหวัดมหาสารคาม , (มหาสารคาม: อภิชิตการพิมพ์, ๒๕๓๙), หน้า ๕๕.

^{๔๑} สถาพร ขวัญยืน, “การขุดแต่งโบราณสถานที่ย่านนาคน จังหวัดมหาสารคาม”, ศิลปากร, ปีที่ ๒๔, ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม ๒๕๒๓), หน้า ๘๕.

^{๔๒} หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๑๕๔ - ๑๕๖.

พ.ศ. ๒๕๓๓ ผู้ช่วยศาสตราจารย์มยุรี วีระประเสริฐ ได้ศึกษาพระพิมพ์นาคนูนที่พบปี พ.ศ. ๒๕๒๒ เพิ่มเติม พบว่า เป็นฝีมือช่างพื้นเมืองที่ได้รับอิทธิพลศิลปะทวารวดี ที่แพร่หลายมาจากภาคกลาง แผลขยายขึ้นไปยังภาคเหนือพร้อมกับพุทธศาสนานิกายเถรวาท โดยได้รับอิทธิพลการทำพระพุทธรูปจากอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะและปาละ ตลอดจนอิทธิพลศิลปะเขมรที่แพร่หลายมาจากกัมพูชา และได้พบพระพิมพ์ขนาดเล็กรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กรด้วย อันเป็นหลักฐานสำคัญว่า ในช่วงเวลานี้ ชุมชนมีการบูชาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในพุทธศาสนามหายานด้วย และพบพระพิมพ์พระพุทธรูปนาคปรกปางมารวิชัย ซึ่งไม่นิยมทำกันในที่อื่น ๆ เป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปนาคปรกปางมารวิชัยนั้น เคยมีคติทำมาก่อนแล้วในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{๔๓} และนำไปสู่ข้อสันนิษฐานที่ว่า พระพิมพ์ที่พบเหล่านี้ น่าจะมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔-๑๖

๒. พระพิมพ์ที่เมืองกันทรวิชัย พ.ศ. ๒๕๑๕ เจ้าหน้าที่ศิลปากรที่ ๗ ชุดแต่งซากโบราณสถานเมืองกันทรวิชัยพบ พระพิมพ์ดินเผา ๑ องค์ แผ่นเงินบุเป็นพระพุทธรูป ๖๖ แผ่น อยู่ภายในภาชนะดินเผาใกล้กับตำแหน่งของฐานศิลาแลงของพระประธานภายในอุโบสถ^{๔๔}

พ.ศ. ๒๕๑๗ หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล ทรงศึกษาพระพิมพ์เงินดุนหรือแผ่นเงินบุ จำนวน ๖๖ แผ่นและพระพิมพ์ดินเผาจำนวน ๑ องค์ดังกล่าวเพิ่มเติม พบว่าพระพิมพ์เป็นปางสมาธิที่มีประภามณฑลโดยรอบพระเศียร มีลวดลายล้อมรอบพระองค์คล้ายเปลวไฟ ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรและจัดเป็นพระพุทธรูปที่มีอิทธิพลของศิลปะอินเดียแบบปาละ สันนิษฐานว่า อาจแผ่เข้ามาทางพม่ามีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕^{๔๕}

เฉพาะพระพิมพ์แผ่นเงินดุนนั้น สรุปได้ว่า สร้างขึ้นในศิลปะทวารวดีตอนปลายราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๖ ซึ่งให้เห็นความสำคัญของพระพุทธรูปนิกายเถรวาทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในขณะนั้น เนื่องจากได้ค้นพบ

---

^{๔๓} มยุรี วีระประเสริฐ, พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่พบที่นาคนูน จังหวัดมหาสารคาม, ใน *ดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้นถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕*, หน้า ๙๖ - ๙๗.

^{๔๔} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, “แผ่นเงินสมัยทวารวดีซึ่งขุดพบที่อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม”, *โบราณคดี*, ปีที่ ๕, ฉบับที่ ๓ (สิงหาคม ๒๕๑๗), หน้า ๓๐๓ - ๓๐๔.

^{๔๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๓ - ๓๐๔.

จารึกภาษามอญบนพระพิมพ์ดินเผา ๔ องค์ ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง ในเขตจังหวัดกาฬสินธุ์ที่อยู่ใกล้เคียง^{๔๖} จึงทรงสันนิษฐานว่า เป็นวัฒนธรรมของชนชาติมอญหรือนำขึ้นมาโดยชนชาติมอญ

พ.ศ. ๒๕๔๓ มีนักวิชาการ แสดงความเห็น ว่า ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ กลุ่มชนในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง บริเวณจังหวัดมหาสารคาม กาฬสินธุ์ ร้อยเอ็ด มีการนับถือพระพุทธรูปปางสมาธิแบบมหายาน มีหลักฐานคือซากโบราณสถานและโบราณวัตถุในพระพุทธรูป โดยเฉพาะพระพิมพ์ และได้ศึกษารูปแบบของพระพิมพ์ที่พบที่เมืองนาคูน เมืองกันทรวิชัย เมืองฟ้าแดดสงยางและเมืองไพร จากการศึกษารูปแบบพระพิมพ์ที่เมืองกันทรวิชัยพบว่า มีบางแบบคล้ายกับเมืองฟ้าแดดสงยางเช่นพระพิมพ์ปางสมาธิ และปางหนึ่งสันนิษฐานว่า จะเป็นปางรับข้าวมธุปายาสของนางสุชาดาหรืออาจจะเป็นปางโปรดพุทธบิดานั้น มีลักษณะคล้ายกับพระพิมพ์ที่ขุดได้จากฐานเจดีย์วัดนครโกษา จังหวัดลพบุรี นำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่า พระพิมพ์ปางนี้ น่าจะมีอายุเก่าแก่ที่สุดในจำนวนพระพิมพ์ที่ขุดพบ^{๔๗}

๓. พระพิมพ์ที่เมืองฟ้าแดดสงยาง พ.ศ. ๒๕๑๑ เจ้าหน้าที่ศิลปากรที่ ๗ ได้ขุดค้นทางโบราณคดี พบศาสนสถานจำนวน ๑๔ แห่ง พบว่าเมืองโบราณฟ้าแดดสงยาง เป็นชุมชนในวัฒนธรรมทวารวดีอาศัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ และในช่วงสมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓)^{๔๘}

พ.ศ. ๒๕๓๔ กรมศิลปากรร่วมกับคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ทำการขุดค้นบริเวณชุมชนเมืองโบราณฟ้าแดดสงยางหาข้อมูลเพิ่มเติม พบโบราณวัตถุในวัฒนธรรมทวารวดีที่สำคัญ คือใบเสมาจำนวนมาก ประกอบด้วยใบเสมาที่ไม่มีภาพเล่าเรื่องและที่มีภาพเล่าเรื่อง ส่วนใหญ่เป็นเรื่องราวในชาดก

---

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐๒ - ๓๑๔.

^{๔๗} อีรพงษ์ จตุรพานิชย์, “พระพิมพ์กันทรวิชัย นาคูนฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธศิลป์ทวารวดี”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๖, ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๔๓), หน้า ๙๔ - ๙๖.

^{๔๘} ผาสุข อินทราวุธ, “วัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน วิเคราะห์หลักฐานจากแหล่งโบราณคดี เมืองฟ้าแดดสงยาง”, เมืองโบราณ, ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มีนาคม ๒๕๓๗), หน้า ๑๐๑.

พระพุทธรูปสำริดจำนวน ๒ องค์ พระโพธิสัตว์สำริดจำนวน ๑ องค์ และพระพิมพ์ดินเผาอีกเป็นจำนวนมาก โดยมีพิมพ์ที่พบทั้งหมด ๗ พิมพ์ด้วยกัน

พ.ศ.๒๕๓๖ มีผู้ศึกษาภาชนะดินเผาในบริเวณลุ่มแม่น้ำชี โดยเฉพาะภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง นำไปสู่ข้อสันนิษฐานว่า ชุมชนโบราณแห่งนี้มีการอยู่อาศัยตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลาย (พุทธศตวรรษที่ ๓ - ๗) จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๓ เป็นชุมชนทำเกษตรกรรมผลิตภาชนะดินเผาได้ และมีคติความเชื่อในพิธีกรรมเกี่ยวกับความตายเช่นเดียวกับชุมชนร่วมสมัยในภูมิภาคเดียวกัน มีการติดต่อกับชุมชนอื่น และผสมผสานวัฒนธรรมท้องถิ่นกับวัฒนธรรมชุมชนโบราณในภูมิภาคอื่นด้วย^{๔๙}

พ.ศ. ๒๕๓๙ กรมศิลปากรได้ทำการขุดแต่งบูรณะพระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยางและได้พบใบเสมาหินสมัยทวารวดีจำนวน ๑๑ ใบ มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕^{๕๐}

๔. พระพิมพ์ที่เมืองไพร จังหวัดร้อยเอ็ด มีการขุดค้นพบพระพิมพ์ในปีพ.ศ. ๒๕๑๗ บริเวณที่ขุดมีลักษณะเป็นเนินดิน พบพระพิมพ์จำนวนมากเรียงเป็นแถวหันพระเศียรชนกันซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ค่อนข้างเป็นระเบียบและไม่พบโบราณวัตถุอื่นรวมอยู่ด้วยเลย เป็นพระพิมพ์นาคปรกประมาณ ๓,๐๐๐ องค์ นับเป็นพิมพ์ที่พบมากที่สุด^{๕๑}

พ.ศ.๒๕๔๓ มีการศึกษาพระพิมพ์นาคปรกที่เมืองไพร พบว่า เป็นศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ สันนิษฐานว่า คงจะเลียนแบบมาจากพระพุทธรูปปางสมาธินาคปรก ศิลปะทวารวดีในภาคกลาง ลักษณะการนั่งขัดสมาธิ

---

^{๔๙} ประอร ศิลปพันธ์, “ภาชนะดินเผาในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำชี กรณีศึกษาภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓ - ๒๔.

^{๕๐} อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, “ใบเสมาสลักภาพเทมียชาดก ที่พระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์”, *ศิลปากร* ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๕, (กันยายน - ตุลาคม ๒๕๔๑), หน้า ๕๗.

^{๕๑} อีรพงษ์ จตุรพณิษฐ์, “พระพิมพ์กัณฑ์วิชัย นาดูน ฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธศิลป์ทวารวดี”, หน้า ๙๔.

นั้น เป็นแบบขัดสมาธิราบ เหมือนกับพระนาครปรกที่เมืองนาคน และเมืองกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม^{๕๒}

จากการศึกษาข้อมูลพระพิมพ์ในแหล่งโบราณคดีทั้ง ๔ แหล่งดังกล่าว ชี้ให้เห็นว่า ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้มีกลุ่มชนอาศัยอยู่มาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๓- ๗ ต่อมาได้รับวัฒนธรรมทวารวดีที่แผ่มาจากภาคกลางของประเทศไทย โดยได้รับเอาพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำท้องถิ่น ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ พระพุทธศาสนาได้รับการทำนุบำรุงให้เจริญรุ่งเรืองอย่างสูง หลักฐานการพบซากโบราณสถานตามเมืองโบราณดังกล่าว และการพบชิ้นส่วนสลุบสำริดบรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ภายใน แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนา ได้มีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งต่อชุมชนโบราณ นอกจากนี้ ผลจากการศึกษาพระพิมพ์ที่ผ่านมาทำให้ทราบว่า ยังมีอิทธิพลของศิลปะอินเดียในสมัยต่าง ๆ รวมทั้งศิลปะขอมด้วยได้แผ่เข้ามาในดินแดนแถบลุ่มแม่น้ำชีตอน กลางเช่นกัน

ผู้วิจัยพบว่า พระพุทธศาสนาและศิลปกรรมแบบ “ทวารวดี” ได้เจริญรุ่งเรืองในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เมื่อเข้าสู่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕^{๕๓} มาแล้ว ปรากฏชุมชนพุทธศาสนาหลายแห่ง เป็นที่น่าสังเกตว่า มีจำนวนมาก และชุกชุมหนาแน่นในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนกลาง เขตจังหวัดกาฬสินธุ์ ขอนแก่นและมหาสารคาม ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า อีสานตอนล่าง เป็นเขตอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ เนื่องจากการแผ่อำนาจของกษัตริย์เจนละจากัมพูชาแล้ว ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๒

๔.๑๐ พระพิมพ์ภาคเหนือ

พระพิมพ์ดินเผา เป็นงานศิลปกรรมที่โดดเด่นและเป็นหลักฐานชิ้นสำคัญ ที่เมืองลำพูนหรือเมืองหริภุญชัยได้พบจำนวนมากและมีหลายรูปแบบด้วยกัน ชี้ให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในภาคเหนือ และแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างแคว้นหริภุญชัยกับบ้านเมือง ต่าง ๆ โดยรอบ เมืองลำพูนหรือเมืองหริภุญชัยเป็นเมืองโบราณมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ จากตำนาน

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๘ - ๙๙.

^{๕๓} ผาสุข อินทราวุธ, ยุคปรับเปลี่ยนทางวัฒนธรรมในกลุ่มแม่น้ำชี : กรณีศึกษาเมืองฟ้าแดดสงยาง, หน้า ๑๙.

การสร้างเมือง เช่น จามเทวีวงศ์^{๕๔} ตำนานมูลศาสนา^{๕๕} ได้กล่าวถึงเรื่องราวการ
ขึ้นมาครองเมืองลำพูนของพระนางจามเทวีจากเมืองละโว้ โดยได้นำเอา
พระพุทธรูป และอารยธรรมจากภาคกลางขึ้นมาสู่เมืองลำพูนด้วย

พ.ศ. ๒๕๒๘ กรมศิลปากรทำการขุดค้นเมืองโบราณหริภุญชัย แต่
สรุปผลที่แน่นอนของชั้นวัฒนธรรมไม่ได้ พ.ศ. ๒๕๓๖ มีการขุดค้นเพิ่มเติม โดยมีรอง
ศาสตราจารย์ผาสุข อินทราวุธ และคณะ^{๕๖} ผลจากการสำรวจขุดค้น พบพระพิมพ์
ดินเผาหลายรูปแบบ คือ

๑. กลุ่มพระพิมพ์รูปแบบทวารวดี พบกระจายอยู่ตามแหล่งโบราณคดี
บริเวณ เมืองหริภุญชัยและใกล้เคียง ได้แก่ แหล่งโบราณคดีวัดพระธาตุหริภุญชัย
แหล่งโบราณคดีวัดจามเทวี แหล่งโบราณคดีวัดดงฤๅษีและเมืองเวียงมโน อำเภอหาง
ดง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งให้เห็นว่าอิทธิพลวัฒนธรรมพระพุทธรูปในลุ่ม
แม่น้ำเจ้าพระยาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๖ ได้แผ่เข้ามาถึงเมืองหริภุญชัย รูปแบบ
ศิลปะใกล้เคียงกับศิลปะทวารวดีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ^{๕๗}

๒. กลุ่มพระพิมพ์ขุ่มพุทธคยา รูปแบบเหมือนพระพิมพ์ที่แพร่หลาย
อยู่ในพม่าที่เมืองพุกามและพะโค ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ สันนิษฐานว่า ชุมชน
โบราณแห่งนี้จะมีการติดต่อและรับอิทธิพลพระพุทธรูปจากอินเดียภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ สมัยราชวงศ์ปาละโดยตรง หรืออาจผ่านทางพม่าเข้ามา และ
ช่วงนี้ความสัมพันธ์กับชุมชนทวารวดีในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ก็ยังปรากฏอยู่
เนื่องจากได้พบพระพิมพ์ขุ่มพุทธคยา พิมพ์นิยมของเมืองหริภุญชัยในเขตจังหวัด
นครปฐม กาญจนบุรี และสุพรรณบุรี ซึ่งเป็นพิมพ์ที่นิยมในพม่าสมัยพุกาม^{๕๘} ด้วย

---

^{๕๔} กรมศิลปากร, คำแปลจามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุญไชย, พิมพ์ครั้งที่ ๔,
(กรุงเทพฯ : รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๖), หน้า ๘๑ - ๙๓.

^{๕๕} กรมศิลปากร, ตำนานมูลศาสนา, (ฉบับพิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ มล.เดช
สนิทวงศ์ ฯ), (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท.), หน้า ๑๒๕ - ๑๔๒.

^{๕๖} ผาสุข อินทราวุธ และคณะ, อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน, (กรุงเทพฯ :
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒.

^{๕๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๙.

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๓.

๓. กลุ่มพระลือน้ำมวงคลและพระกวาง เป็นกลุ่มพระพิมพ์ที่คลี่คลายคติและรูปแบบมาจากเรื่องราวในพุทธประวัติสองตอน คือ ตอนตรัสรู้ใต้ต้นโพธิ์ที่พุทธคยา และตอนแสดงปฐมเทศนาที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นภาพพุทธประวัติที่นิยมสร้างกันในอินเดียตะวันออกเฉียงเหนือ ในสกุลช่าง คุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๙ - ๑๑) และสกุลช่างปาละ (พุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔) ^{๕๙}

๔. กลุ่มพระตรีกายพระแปดและพระสิบแปด พระพิมพ์ที่สร้างตามคติมหายานที่เข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรแบบบายน หลังสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘ แสดงภาพพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริย์และรูปแบบของกลุ่มพระตรีกายบางแบบ ยังนิยมแพร่หลายอยู่ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาร่วมสมัยเดียวกันอีกด้วย

จากหลักฐานดังกล่าวทำให้ทราบว่า อิทธิพลของพระพุทธรูปศาสนาที่ปรากฏในเมืองศรีอยุธยาจากหลายทางทางหนึ่ง ได้รับอิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะ ผ่านวัฒนธรรมทวารวดี อีกทางหนึ่งได้รับอิทธิพลศิลปะแบบปาละผ่านมาทางพม่าเข้ามา และมีคตินิยมของชาวพื้นเมืองผสมผสานเข้าไป จึงปรากฏรูปแบบพระพิมพ์ที่มีลักษณะแตกต่างไปจากต้นแบบเดิม กลายเป็นแบบเฉพาะของชุมชนในวัฒนธรรม เมืองศรีอยุธยาไป

ผลจากการศึกษาพระพิมพ์ในภาคเหนือ โดยเฉพาะที่เมืองศรีอยุธยาชี้ให้เห็นว่าอิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาที่แพร่หลายเข้ามายังดินแดนภาคเหนือมีถึง ๓ ระลอก^{๖๐} คือ (๑) อิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาิกายเถรวาท วัฒนธรรมทวารวดี เข้ามาจากลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา (๒) อิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาิกายมหายานจากอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่อาจจะรับโดยตรงหรือผ่านเข้ามาทางพม่าในช่วงสมัยพระเจ้าอโนรุทธิ์ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖) และ (๓) อิทธิพลพระพุทธรูปศาสนาิกายมหายานจากเขมร

^{๕๙} ผาสุก อินทรารุช และคณะ, อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน, หน้า ๙๓.

^{๖๐} วิริยา อุทธิเสน, “การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง กรณีศึกษาจากพระพิมพ์”, วิทยานิพนธ์ศิลปะศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗.

พระพิมพ์ในภาคเหนือ แบ่งออกเป็น ๕ กลุ่มใหญ่ ตามรูปแบบที่แสดง ถึงอิทธิพลที่ตนได้รับมาและอีกกลุ่มหนึ่งเป็นลักษณะของตนเอง คือ^{๖๑} ได้แก่ (๑) พระพิมพ์อิทธิพลอินเดีย (๒) พระพิมพ์ศิลปะทวารวดี ได้แก่ ปางสมาธิ ปางมารวิชัย และปางประทานอภัย (๓) พระพิมพ์ศิลปะพม่าแบบพุกาม ที่เข้ามาราวพุทธศตวรรษ ที่ ๑๔ - ๑๕ (๔) พระพิมพ์ศิลปะลพบุรี และ (๕) พระพิมพ์ศิลปะหริภุญชัยโดยมี ลักษณะเป็นฝีมือช่างพื้นเมือง

ศิลปะหริภุญชัย ยังมีพระพิมพ์อยู่หลายแบบทำด้วยดินเผา ฝีมือ ประณีตจนแม้ที่มีขนาดเล็กมากก็ตาม ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเมืองพุกามทาง วัฒนธรรม ได้สะท้อนอยู่ที่พระพิมพ์แบบที่นิยมกันในศิลปะพุกาม และยังพบพระ พิมพ์บางแบบที่เกี่ยวข้องกับศิลปะทวารวดีและศิลปะขอมด้วย^{๖๒} จากการค้นพบ พระพิมพ์บริเวณเวียงท่ากาน เวียงมโน รวมทั้งที่เมืองพะเยา ชี้ให้เห็นว่า เมืองเหล่านี้ ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับแหล่งบันดาลใจทางพุทธศาสนาที่มีแนวทางศิลปกรรมร่วมกัน^{๖๓}

ลักษณะพระพิมพ์ภาคเหนือ

พระพิมพ์ภาคเหนือ มีลักษณะพระพักตร์ค่อนข้างมน เม็ดพระศก ขมวดเป็นรูปก้นหอยเรียงกันอย่างมีระเบียบ พระนลาฏกว้างทำให้ดูพระพักตร์เป็น รูปสี่เหลี่ยม บางองค์มีเส้นกรอบพระพักตร์นูนเด่น พระขนงต่อกัน พระเนตรอุมโปน พระนาสิกเป็นสัน พระโอษฐ์อูมยิ้ม มุมพระเนตรชี้ขึ้น พระกรรณยาว พระหัตถ์และ พระบาทมีขนาดใหญ่ และมีการครองผ้าแบบคลุมเป็นส่วนมาก จีวรบางแนบเนื้อ เหมือนแบบพระพุทธรูปทวารวดีในภาคกลาง

ลักษณะพระพุทธรูปจะมีรูปแบบเช่นเดียวกับศิลปะทวารวดี ต่างแต่ ลักษณะของเกตุมาลาเป็นต่อมเล็ก ๆ เท่านั้น พระพิมพ์ที่แสดงลักษณะศิลปะทวาร วดีนี้ สันนิษฐานว่า มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ จึงชี้ให้เห็นว่า ชาว ภาคเหนือมีการติดต่อกับกลุ่มบ้านเมืองหรือแคว้นอื่นที่นับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งเจริญขึ้นก่อนทางตะวันตก คือ เมืองมอญทางตอนใต้ของเมืองพุกาม รวมทั้งเมือง พุกาม ตลอดจนมีการติดต่อกับเมืองทางใต้คือภาคกลางและภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ อันเป็นเขตวัฒนธรรมทวารวดีและวัฒนธรรมขอมอีกด้วย

^{๖๑} สุรพล ดำริห์กุล, ประวัติศาสตร์และศิลปะหริภุญไชย, หน้า ๑๖๐ - ๑๗๖.

^{๖๒} ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ : หริภุญชัย - ล้านนา, หน้า ๕๐.

^{๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๐ - ๕๑.

๔.๑๑ พระพิมพ์ภาคใต้

บริเวณภาคใต้ของประเทศไทย มีความเจริญรุ่งเรืองมาตั้งแต่โบราณ กระแสคลื่นแห่งการนับถือพระพุทธศาสนาก็มีหลายยุคหลายสมัย จากหลักฐาน โบราณคดีที่พบทำให้ทราบถึงความเป็นมาของพระพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาท นิกายสรวาสตีวาทีนและนิกายมหายาน ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะพระพิมพ์อิทธิพลเถรวาทเป็นหลัก

พ.ศ. ๒๕๒๘ หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ ณ อยุธยา ทรงศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้จากพิพิธภัณฑ์สถาน ๕ แห่งพบว่าพระพิมพ์ภาคใต้มีคติการสร้างขึ้นในพระพุทธศาสนา แบ่งเป็น ๓ กลุ่ม^{๒๔}

กลุ่มที่ ๑ พระพิมพ์ที่แสดงถึงคติพระพุทธรูปนิกายเถรวาท มี ๓ แบบ ได้แก่

๑. พระพิมพ์พระพุทธรูปนาคปรก ศิลปะอมราวดี อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๑

๒. พระพิมพ์ปางมหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถีตามคัมภีร์อรรถกถาชาดก ภาษาบาลีของนิกายเถรวาท ศิลปะทวารวดี (อิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะหลังคุปตะและปาละตอนต้น) อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓-๑๔

๓. พระพิมพ์ปางมหาปาฏิหาริย์เมืองสาวัตถี ตามคัมภีร์อรรถกถาชาดกภาษาบาลีของนิกายเถรวาท ศิลปะทวารวดี (อิทธิพลศิลปะอินเดียแบบคุปตะหลังคุปตะและปาละตอนต้น) อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔

กลุ่มที่ ๒ พระพิมพ์ที่แสดงถึงคติพระพุทธรูปนิกายสรวาสตีวาทีน ได้แก่ พระพิมพ์ปาง มหาปาฏิหาริย์ที่เมืองสาวัตถี ตามคัมภีร์ทิวาทานภาษาสันสกฤตของนิกายสรวาสตีวาทีน ศิลปะทวารวดีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๔ หรือ ๑๓ - ๑๔

กลุ่มที่ ๓ พระพิมพ์พระพุทธรูปนิกายมหายานและนิกายวัชรยาน มี ๙ กลุ่ม

---

^{๒๔} หม่อมหลวงสุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย, หน้า ๑๘๔ - ๑๘๖.

สรุปได้ว่า พระพิมพ์ภาคใต้สามารถแบ่งเป็น ๒ ยุค คือ พระพิมพ์แบบ ทวารวดีอายุอยู่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ หรือ ๑๓ ถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และ พระพิมพ์แบบศรีวิชัยอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๕ ทำให้ทราบว่า พระพุทธศาสนาที่เจริญอยู่ในยุคทั้งสองนี้ มีทั้งนิกายเถรวาทที่แพร่มาจากทางอินเดีย เข้ามายังฝั่งตะวันตกของคาบสมุทรวรพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๒ และจากช่วงเวลา นี้ถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ เป็นยุคแรกของพระพิมพ์ภาคใต้หรือสมัยทวารวดี จากนั้น ก็ตามเข้ามาด้วยนิกาย สรวาสติวาทและนิกายมหายาน ซึ่งในยุคที่ ๒ นี้ ได้กลายเป็นนิกายวัชรยานไป

๔.๑๒ ประติมากรรมเสมาหิน

เสมาหินเป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง มีพบแพร่หลายเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเท่านั้น ในภาคกลางมีพบบ้างแต่น้อย เช่น ที่ลพบุรีหรือพิษณุโลก^{๖๕} เฉพาะภาคตะวันออกเฉียงเหนือรูปแบบใบเสมา มีลักษณะเป็นกليبัว มีขนาดสูงตั้งแต่ ๑ เมตรจนถึง ๒ เมตร และมีรูปเสา สีเหลี่ยมและแปดเหลี่ยมบ้างแต่น้อย

อาจารย์ศักดิ์ชัย สายสิงห์ สันนิษฐานว่ามีคติการสร้างไว้ ๓ ประการ^{๖๖} (๑) ถ้าปักใบเดียวกลางลานมีฐานะเป็นเจดีย์องค์หนึ่ง (๒) ใช้ปักล้อมรอบสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อแสดงขอบเขต และ (๓) ใช้ปักแปดทิศรอบฐานอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้า เป็นเครื่องหมายของเสมานิมิต

ใบเสมาที่มีภาพสลักนั้นนิยมสลักเรื่องราวชาดกในพระพุทธศาสนา เช่น ภาพนใบเสมา พบที่เมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ ภาพสลักบนใบเสมา อำเภอเกษตรสมบูรณ์ และเสมาหินชาดกที่บ้านกุดโง้ง จังหวัดชัยภูมิ^{๖๗} ภาพเสมาหินเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นศิลปะทวารวดีกำหนดอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕

---

^{๖๕} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศิลปะทวารวดี : วัฒนธรรมพุทธศาสนายุคแรกเริ่มในดินแดนไทย เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔ - ๒๔๐.

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

^{๖๗} สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ทศบารมีในพุทธศาสนาเถรวาท”, พระราชวิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๘ - ๑๑๙.

โดยเฉพาะใบเสมาหินที่บ้านกุดโง้ง มีการสำรวจมาพบว่า เป็นเสมาหินที่สลักภาพชาดกพระเจ้าสิบชาติ หรือทศบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท แสดงให้เห็นว่าพระพุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรือง และตั้งมั่นอยู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในสมัยทวารวดีเช่นเดียวกับในภาคกลาง

๔.๑๓ หลักฐานโบราณคดีด้านจารึก

ความสำคัญของจารึก

หลักฐานการจารึกต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นรูปภาพหรือสัญลักษณ์อื่นใดก็ตาม ล้วนมีจุดประสงค์ที่ต้องการสื่อสารหรือแจ้งเรื่องราว หรือประกาศให้ผู้อื่นทราบ เนื้อความในเรื่องราวต่าง ๆ ที่มีอยู่ในอดีต ในที่นี้ จะกล่าวถึงเฉพาะจารึกที่เป็นลายลักษณ์อักษร ที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์เกี่ยวกับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในสมัยทวารวดี หรือร่วมสมัยเท่านั้น เพราะจารึกเป็นหลักฐานเอกสารโบราณที่บ่งบอกให้ทราบได้ว่า บรรพบุรุษในสังคมอดีตแต่ละท้องถิ่นในยุคสมัยต่าง ๆ มีประวัติเป็นมาอย่างไร ดำรงชีวิต มีความรู้ และเข้าใจโลกและชีวิตกันอย่างไร จึงสามารถรักษาสถานภาพของ อารยธรรมแห่งสังคมให้ดำรงอยู่ และพัฒนาให้สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันได้^{๖๘}

ศิลาจารึกเป็นสิ่งที่ให้ความรู้ในด้านภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ และ นิรุกติศาสตร์ เป็นส่วนใหญ่ ในส่วนของเนื้อหาสาระ ถือเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ ที่แสดงวัฒนธรรมของชนชาติเจ้าของจารึกว่ามีความเป็นมาอย่างไร^{๖๙}

จารึกพ่อขุนรามคำแหง หรือ จารึกหลักที่ ๑^{๗๐} เป็น **ศิลาจารึกที่บันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์สมัยกรุงสุโขทัย** ศิลาจารึกนี้ เจ้าฟ้ามงกุฎฯ (ต่อมาคือ **พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**) ขณะผนวชอยู่เป็นผู้ทรงค้นพบเมื่อวันกาบสี ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๓ จ.ศ. ๑๒๑๔ ตรงกับวันศุกร์ที่ ๑๗ มกราคม ค.ศ. ๑๘๓๔ หรือ พ.ศ. ๒๓๗๖ ณ เนินปราสาทเมืองเก่าสุโขทัย **อำเภอเมืองสุโขทัย จังหวัดสุโขทัย** มีลักษณะเป็นหลักสี่เหลี่ยมด้านเท่า ทรงกระโจม สูง ๑๑๑ เซนติเมตร หนา ๓๕

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑** , หน้า ๑ - ๓๒.

^{๖๙} แหล่งที่มา : http://www.sukhothai.go.th/history/hist_01.htm/ศิลาจารึก (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๒)

^{๗๐} จารึกพ่อขุนรามคำแหง, **ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)**, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๕๗).

เซนติเมตร เป็นหินทรายแปงเนื้อละเอียด^{๗๑} มีจารึกทั้งสี่ด้าน ปัจจุบันเก็บอยู่ที่ [พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร กรุงเทพมหานคร](#)

เนื้อหาของจารึกแบ่งได้เป็นสามตอน ตอนที่หนึ่ง บรรทัดที่ ๑ ถึง ๑๘ เป็นการเล่าพระราชประวัติ [พ่อขุนรามคำแหงมหาราช](#) ตั้งแต่ประสูติจนเสวยราชาภิเษก ใช้คำว่า “กู” เป็นหลัก ตอนที่ ๒ ไม่ใช่คำว่า “กู” แต่ใช้ว่า “พ่อขุนรามคำแหง” เล่าถึงเหตุการณ์และธรรมเนียมในกรุงสุโขทัย และตอนที่สาม ตั้งแต่ด้านที่ ๔ บรรทัดที่ ๑๒ ถึงบรรทัดสุดท้าย มีตัวหนังสือต่างจากตอนที่ ๑ และ ๒ จึงน่าจะจารึกขึ้นภายหลัง เป็นการสรรเสริญและยกพระเกียรติพ่อขุนรามคำแหง และกล่าวถึงอาณาเขตราชาอาณาจักรสุโขทัย^{๗๒}

จารึกได้รับการขึ้นทะเบียนเป็น [มรดกความทรงจำแห่งโลก](#) เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๖ โดย [ยูเนสโก](#) บรรยายว่า “[จารึกนี้] นับเป็นมรดกเอกสารชิ้นหลักซึ่งมีความสำคัญระดับโลก เพราะให้ข้อมูลอันทรงค่าว่าด้วยแก่นหลักหลายประการเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมโลก ไม่เพียงแต่บันทึกการประดิษฐ์อักษรไทย ซึ่งเป็นรากฐานแห่งอักษรที่ผู้คนหกสิบล้านคนใช้อยู่ในประเทศไทยปัจจุบัน การพรรณนาสุโขทัยรัฐไทยสมัยศตวรรษที่ ๑๓ ไว้โดยละเอียดและหาได้ยากนั้น ยังสะท้อนถึงคุณค่าสากลที่รัฐทั้งหลายในโลกทุกวันนี้ร่วมยึดถือ”

มีการตั้งคำถามเกี่ยวกับความเชื่อถือได้ของบางส่วน หรือทั้งหมดของศิลาจารึกดังกล่าว [พิริยะ ไกรฤกษ์](#) นักวิชาการที่สถาบันไทยคดีศึกษา ออกความเห็นว่าการใช้สระในศิลาจารึกนี้แนะนำผู้สร้างได้รับอิทธิพลมาจากระบบพยัญชนะยุโรป เขาสรุปว่าศิลาจารึกนี้ถูกบางคนแต่งขึ้นในรัชกาลที่ 4 หรือไม่นานก่อนหน้านั้น นักวิชาการเห็นต่างกันในประเด็นว่าด้วยความน่าเชื่อถือของศิลาจารึกนี้ ผู้ประพันธ์บางคนอ้างว่ารอยจารึกนั้นเป็นการแต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทั้งหมด บ้างอ้างว่า 17 บรรทัดแรกนั้นเป็นจริง บ้างอ้างว่ารอยจารึกนั้น [พระยาเสือไทย](#) ทรง

---

^{๗๑} The Ramkhamhaeng Controversy: Selected Papers. Edited by James F. Chamberlain. The Siam Society, 1991.

^{๗๒} <http://www.lib.ru.ac.th/pk/extract3.html>, จารึกพ่อขุนรามคำแหง “ไม่ปลอม” : จากมุมมองของนักวิทยาศาสตร์.

แต่ตั้งขึ้น นักวิชาการไทยส่วนใหญ่ยังยึดถือความน่าเชื่อถือของศิลาจารึกนี้^{๗๓} รอยจารึกดังกล่าวและภาพลักษณ์ของสังคมสุโขทัยในจินตนาการยังเป็นหัวใจของชาตินิยมไทย และไมเคิล ไรท์ นักวิชาการชาวอังกฤษ เสนอแนะว่าศิลาจารึกดังกล่าวอาจถูกปลอมขึ้น ทำให้เขาถูกขู่ด้วยการเนรเทศภายใต้ กฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพของไทย^{๗๔}

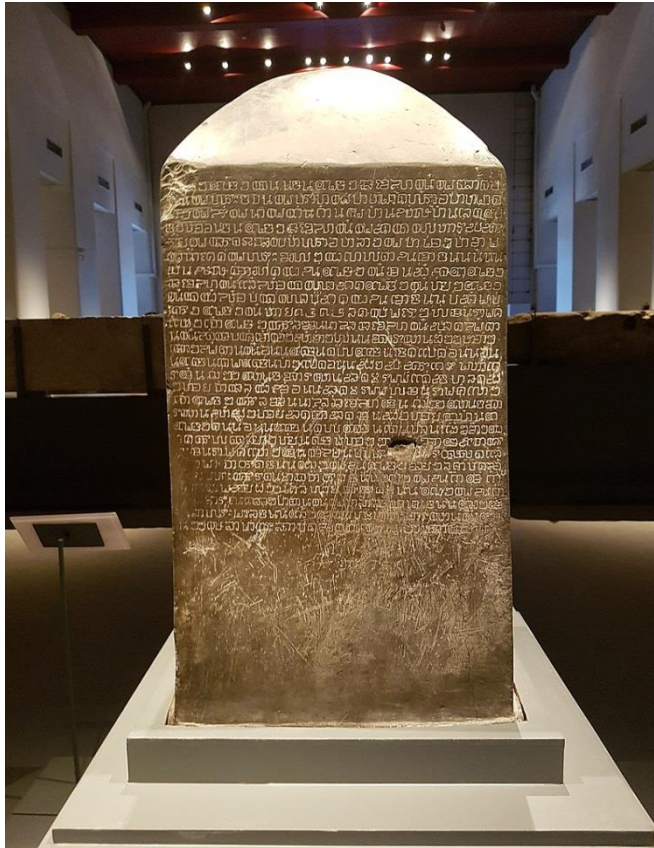
ส่วน**จิราภรณ์ อรัญยะนาถ** เขียนบทความแสดงทัศนะว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้ผ่านกระบวนการสีกร่อนผุสลาย มาเป็นเวลานานหลายร้อยปี ใกล้เคียงกับศิลาจารึกหลักที่ ๓ หลักที่ ๔๕ และหลักที่กล่าวถึงชีผ้าขาวเพสสันดร ไม่ได้ทำขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จเจ้าพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ขณะทรงผนวชได้เสด็จจาริกไปยังท้องถิ่นต่าง ๆ ทรงค้นพบศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ อันเป็นหลักลายสือไทยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ณ ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย เมื่อปีพ.ศ.๒๓๗๖ จากนั้นก็ได้มีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวของศิลาจารึกอีกหลายหลัก ที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยสุโขทัย

---

^{๗๓} Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Khamhaeng Controversy in Thai Society, by Mukhom Wongthes. Matichon Publishing, Ltd. 2003.

^{๗๔} Seditious Histories : Contesting Thai and Southeast Asian Pasts, by Craig J. Reynolds. University of Washington Press, 2006, p. vii.

ภาพที่ ๔.๑ ศิลจารึกหลักที่ ๑ : มีการวางรูปสระและพยัญชนะอยู่ในบรรทัดเดียวกันทั้งหมด^{๗๕}

ศิลจารึกที่สลักขึ้นในสมัยสุโขทัย ที่มีการชำระ และแปลแล้วนำมาพิมพ์รวบรวมไว้ใน ประชุมจารึกสยามภาคที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๖๗ มีจำนวน ๑๕ หลัก จากนั้นได้มีการศึกษาเพิ่มเติม และจัดพิมพ์เผยแพร่ โดยมีหอสมุดแห่งชาติเป็นหน่วยหลักหลายครั้ง เฉพาะที่เป็นจารึกสมัยสุโขทัย ได้มีการรวบรวมจัดพิมพ์อีกในหนังสือจารึกสมัยสุโขทัย โดยกรมศิลปากร เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พ.ศ.

^{๗๕} แหล่งที่มา : silpa-mag.com, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๓).

๒๕๒๖ ได้จัดกลุ่มจารึกสุโขทัยตามลักษณะของตัวอักษร จำแนกไว้เป็น ๕ กลุ่ม คือ

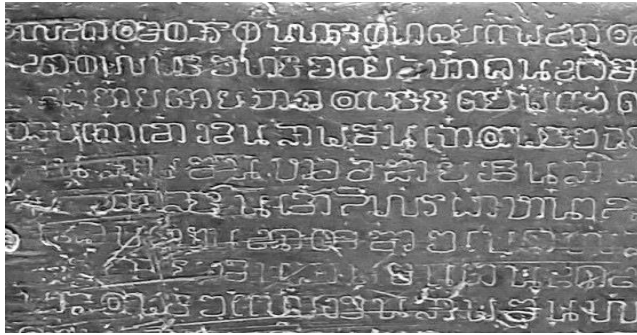
- จารึกที่ใช้อักษรไทยสุโขทัย
- จารึกที่ใช้อักษรขอมสุโขทัย
- จารึกที่ใช้อักษรไทยขึ้นต้น และต่อด้วยอักษรขอมสุโขทัย
- จารึกที่ใช้อักษรขอมขึ้นต้น และต่อด้วยอักษรไทยสุโขทัย
- จารึกที่ใช้อักษรไทยสุโขทัยขึ้นต้น และต่อด้วยอักษรธรรมล้านนา

จารึกสุโขทัยที่พบและอ่านแล้วมีจำนวนไม่น้อยกว่า ๑๐๐ หลัก ที่สำคัญมีดังนี้

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ทำจากหินทรายแปง ลักษณะเป็นหลักสี่เหลี่ยมด้านเท่าทรงกระโจม หรือทรงยอ กว้างด้านละ ๓๕ เซนติเมตร สูง ๑๑๑ เซนติเมตร จารึกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย ปี พ.ศ. ๑๘๓๕ เรียกศิลาจารึกหลักนี้ว่า จารึกหลักที่ ๑ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๖ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นดำรงพระอิสริยยศ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ขณะทรงผนวชได้เสด็จจารึกหัวเมืองฝ่ายเหนือ ถึงเมืองเก่าสุโขทัย ทรงพบศิลาจารึกหลักนี้พร้อมพระแท่นมนังคศิลาบาตร ณ โคนปราสาทร้าง จึงได้โปรดให้นำเข้ากรุงเทพฯ ฯ ในชั้นแรกเก็บรักษาไว้ที่วัดราชาธิวาส เพราะทรงประทับอยู่ ณ ที่วัดนั้น ต่อมาเมื่อทรงย้ายไปประทับที่วัดบวรนิเวศวิหาร จึงโปรดให้ย้ายไปไว้ที่วัดบวร ฯ

ภาพที่ ๔.๒ : จารึกหลักที่ ๑ จารึกพ่อขุนรามคำแหง พบที่เนินปราสาท เมืองเก่าสุโขทัย ต.เมืองเก่า อ.เมือง จ.สุโขทัย^{๗๖}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอ่านศิลาจารึกหลักนี้ได้เป็นพระองค์แรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๙ และทอสมุดวชิรญาณ ได้จัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๗

เมื่อไม่นานมานี้ได้มีผู้ที่ถูกเรียกกันว่า เป็นนักวิชาการบางคน และพรรคพวกที่มีความเห็นอย่างเดียวกัน บางพวกไม่เชื่อว่า เป็นศิลาจารึกที่พ่อขุนรามคำแหงสร้างขึ้นไว้เมื่อประมาณเจ็ดร้อยปีก่อน จึงได้มีการพิสูจน์ทางด้านวิทยาศาสตร์ตามที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ทรงเสนอแนะไว้ในคราวประชุมใหญ่ ๆ เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ โดยมอบหมายให้นักวิทยาศาสตร์ ประจำกรมศิลปากร และกรมทรัพยากรธรณี ทำการวิจัยเรื่อง “ การพิสูจน์ศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ ” โดยนำศิลาจารึกที่ทำด้วยหินทรายแป้ง ชนิดเดียวกับศิลาจารึกหลักที่ ๑ และถูกทิ้งกรำแดดกรำฝน คือศิลาจารึกวัดพระบรมธาตุนครชุม เมืองกำแพงเพชร (จารึกหลักที่ ๓) ศิลาจารึกวัดมหาธาตุ (จารึกหลักที่ ๔๕) พระแท่นมนังคศิลาบาตร และจารึกศิลาขาวเพสสันดรวัดข้าวสารมาเปรียบเทียบกัน ผู้วิจัยได้ใช้แว่นขยายรังสีอัลตราไวโอเล็ต และรังสีอินฟราเรด กล้องจุลทรรศน์อิเล็กตรอน เป็นเครื่องมือสำคัญในการตรวจพิสูจน์ เมื่อเปรียบเทียบวิเคราะห์หลาย ๆ จุดบนตัวอย่างแต่ละตัวอย่างแล้ว หาค่าเฉลี่ยพบว่า ความแตกต่างขององค์ประกอบที่ผิวกับส่วนที่อยู่ข้าง

^{๗๖} แหล่งที่มา : en.wikipedia.org, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๓).

ในของศิลาจารึกหลักที่ ๑ หลักที่ ๓ และหลักที่ ๔๕ มีสัดส่วนใกล้เคียงกัน จึงสรุปผลการพิสูจน์ว่า “ผลปรากฏว่าผิวของหินตรงร่องที่เกิดจากการจารึกตัวอักษรที่มีปริมาณแคลไซต์ ลดลงมากใกล้เคียงกับผิวส่วนอื่น ๆ ของศิลาจารึกหลักที่ ๑ จนสามารถมองเห็นเป็นชั้นที่มีความแตกต่างได้ชัดเจน แสดงว่าเป็นการจารึกในช่วงเวลาเดียวกัน หรือใกล้เคียงกันกับการสกัดก้อนหินออกมาเป็นแท่งแล้วขัดผิวให้เรียบ มิใช่เป็นการนำแท่งหินที่ขัดผิวไว้เรียบร้อยแล้วในสมัยสุโขทัย แล้วนำมาจารึกขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์” จากความจริงที่พิสูจน์ได้ทางวิทยาศาสตร์ดังกล่าว แสดงว่าศิลาจารึกหลักที่ ๑ ได้ผ่านกระบวนการสึกกร่อนผุสลายมาเป็นเวลาหลายร้อยปี ใกล้เคียงกับศิลาจารึก หลักที่ ๓ หลักที่ ๔๕ และหลักที่กล่าวถึงชีผ้าขาวเพสสันดร จึงเป็นอันยุติว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นของดั้งเดิม มิใช่ทำขึ้นใหม่ อย่างที่กลุ่มคนบางจำพวกยกเป็นประเด็นขึ้นมา สารสำคัญของศิลาจารึกหลักที่ ๑ เบื้องต้นเป็นการบอกเล่าพระราชประวัติพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งทรงบอกเล่าด้วยพระองค์เอง ตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนถึงขึ้นครองราชย์ แสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของสุโขทัย และวิถีชีวิตของคนไทยในสมัยสุโขทัย ที่อยู่ร่วมกันด้วยน้ำใจไมตรี เคารพในสิทธิเสรีภาพของกันและกัน ความมีใจบุญสุนทาน เอื้ออาทรกัน ให้ทานและรักษาศีลกันเป็นประจำ

ในจารึกให้ข้อมูลว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงคิดประดิษฐ์อักษรไทยขึ้น ในปีมหาศักราช ๑๒๐๕ ซึ่งตรงกับ ปี พ.ศ. ๑๘๒๖ ต่อมาในปี มหาศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๑๘๓๕) พ่อขุนรามคำแหงทรงให้ช่างนำหินทรายแปรงมาทำพระแท่นชื่อ **พระแท่นมนังคศิลาบาตร** ตั้งไว้ที่กลางดงตาล ในวันพระแปดค่ำ สิบห้าค่ำ จะนิมนต์พระเถระขึ้นนั่งบนพระแท่นแล้วแสดงธรรมให้ลูกจ้าว ลูกขุน ไพร่ฟ้า ข้าไท ท่วยปิ้ง ท่วยนางทั้งหลาย ได้สดับตรับฟัง ในวันธรรมดาพ่อขุนรามคำแหง ทรงขึ้นประทับนั่งว่าราชการงานเมือง และตัดสินคดีความที่ไพร่ฟ้าหน้าปกมาร้องทุกข์ ทรงโปรดให้แขวนกระดิ่งไว้ เพื่อให้ผู้ที่มีความทุกข์ร้อนมาสนั้นกระดิ่งร้องทุกข์^{๗๗}

ด้านการพระพุทธศาสนา พ่อขุนรามคำแหงทรงอาราธนาพระภิกษุสงฆ์ฝ่ายลัทธิวาทนิก จากนครศรีธรรมราชมาร่วมกับภิกษุสงฆ์ฝ่ายเถรวาทเดิม ผู้สืบทอดมาแต่พระโสณเถระและพระอุตตรเถระให้มาอบรมสั่งสอนชาวสุโขทัย ปรากฏว่าพระภิกษุ

---

^{๗๗} แหล่งที่มา : http://www.sukhothai.go.th/history/hist_01.htm/ศิลาจารึก (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓)

สงฆ์ฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสีอย่างชัดเจน มีการตั้งสมณศักดิ์เป็นปุครุ เถระ มหาเถระ แก่พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งในทางปกครอง คนสุโขทัยในสมัยนั้น จึงทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน โดยวันธรรมดาร์กษาศิลทำ ในวันธรรมสวันะ หรือวันพระรักษาศีลแปด หรือศีลอุโบสถตามแต่ศรัทธา^{๗๘} ในคืนวันเพ็ญเดือนสิบสอง มีงานนักขัตฤกษ์เผาเทียนเล่นไฟ อันเป็นที่มาของงานประเพณีลอยกระทงเผาเทียนเล่นไฟ ซึ่งเป็นงานที่ยิ่งใหญ่ของชาวสุโขทัย มีชื่อเสียงไปทั่วโลก

ด้านการปกครอง จารึกไว้ว่ามีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล ทิศตะวันออกตั้งแต่สรลงสองแคว (พิษณุโลก) เลยจากลุมบาจายสะคะ ไปถึงเวียงจันทน์ ทิศใต้ตั้งแต่สุพรรณบุรี ราชบุรีเลยนครศรีธรรมราชไปสุดแผ่นดินจดทะเลมหาสมุทร ทิศตะวันตกเลยเมืองนอด ไปถึงเมืองหงสาวดีมีมหาสมุทรเป็นแดน ทิศเหนือถึงแพร่น่าน ข้ามฝั่งโขงไปถึงเมืองหลวงพระบาง

ศิลาจารึกวัดศรีชุม เรียกว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๒ ทำด้วยหินดินดานเป็นรูปใบเสมา กว้าง ๖๗ เซนติเมตร สูง ๒๓๕ เซนติเมตร หนา ๘ เซนติเมตร ด้านที่หนึ่งจารึกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย มี ๑๐๗ บรรทัด ด้านที่สองมี ๙๕ บรรทัด มีอายุประมาณ ปี พ.ศ. ๑๘๘๐ - ๑๙๑๐ นายพลโทพระยาสมุสสรพรการ เมื่อครั้งเป็นที่หลวงสมุสพรการ พบที่อุโมงค์วัดศรีชุม เมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

สาระสำคัญของจารึกหลักนี้ สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาราชจุฬามุนีศรีรัตนลังกาทีปมหาสามี เป็นเจ้าได้ให้ศิษย์ของท่าน จารทำบอกเล่าให้เราให้ทราบเรื่องของคนไทยสมัยก่อน พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองกรุงสุโขทัย ทรงเล่าไว้ว่า ท่านเกิดในนครสรลงสองแคว (พิษณุโลก) เป็นโอรสพระยาคำแหงพระราม เป็นหลานปู่พ่อขุนนาวนำถุม หรือพระยาศรีนาวนำถุม ซึ่งเสวยราชย์ในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อนครสุโขไทย อีกอันหนึ่งชื่อนครศรีเสขนาไล (ศรีสังขนาลัย) ภายหลังประทับอยู่ที่นครสุโขทัยแห่งเดียว ส่วนนครศรีสังขนาลัยนั้น ทรงตั้งขุนยี่ คือ อุปราชปกครองโอรสองค์โตชื่อขุนผาเมือง ให้ไปครองเมืองราด เมืองลุม เป็นราชบุตรเขยของผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ (พระเจ้าชัยวรมันที่แปด) และดำรงตำแหน่งยุวราชแห่งศรีโสธร

---

^{๗๘} แหล่งที่มา : http://www.sukhothai.go.th/history/hist_01.htm/ศิลาจารึก (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓)

ไปด้วย โอรสอีกองค์หนึ่งชื่อพระยาคำแหงพระราม (พระบิดาสมเด็จพระมหาเถร
ศรีศรีทธา ฯ) ให้ครองนครสรลงสองแคว

ภาพที่ ๔.๓ : เป็นจารึกหลักที่ ๒ ในประมวญจารึกไทย ซึ่งทำให้เห็นสภาพ
สังคม กิจกรรม ประเพณี ความเชื่อของคนยุคสุโขทัยได้เป็นอย่างดี^{๗๙}

เมื่อสิ้นพ่อขุนนาวนำถุมแล้ว ขอมสบาดโขลนลำพง ยึดอำนาจการปกครอง
พ่อขุนบางกลางหาว ซึ่งดำรงตำแหน่งขุนยี่ครองนครศรีสขนาลัย จึงขึ้นไปเมืองบาง
ยาง ได้รวบรวมพลร่วมกับพ่อขุนผาเมืองผู้เป็นสหาย โดยจัดทัพแยกกันเป็นสองทาง
ขุนบางกลางหาวยกกำลังเข้ายึดศรีสขนาลัยคืนได้แล้ว ก็นำกำลังมารวมกับกำลังของ
ขุนผาเมืองที่เมืองบางขลัง แต่แต่งกลอุบายให้ขอมสบาดโขลนลำพงยกกำลังไปรบ
กับขุนบางกลางหาว แล้วขุนผาเมืองก็ยกกำลังเข้ายึดสุโขทัยได้ ขอมสบาดโขลนลำ
พงเสียรู้แตกกลับไป ขุนผาเมือง ทรงเชิญขุนบางกลางหาวเข้าเมืองสุโขทัย แล้ว

---

^{๗๙} จารึกวัดศรีชุม, แหล่งที่มา : de.sac.or.th, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓)

อภิเชกให้ครองเมืองสุโขทัย พร้อมทั้งให้นามเกียรติของตนที่ได้จากผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระว่า ศรีอินทราธิบดีนทราทิตย์ ขุนบางกลางหาจึงมีพระนามว่า พ่อขุนศรีอินทราทิตย์

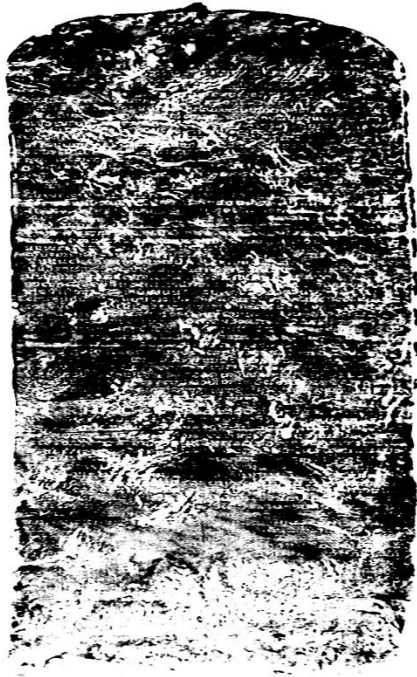
สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธา ฯ ได้เล่าเรื่องของท่านเองตั้งแต่เยาว์จนถึงหนุ่ม ได้ออกรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับพระยาคำแหงพระรามผู้เป็นบิดา ครั้นสุดท้ายรบชนะขุนจิ้ง แล้วมองเห็นความทุกข์ความไม่เที่ยงในโลกีย์วิสัย จึงสละสมบัติออกบวชแล้วเดินธุดงค์ไปเที่ยวทุกแห่ง เข้าไปสู่อินเดียตอนใต้ แล้วไปถึงลังกาทวีป พบเห็นมหียังคณมหาเจดีย์ที่ประดิษฐานพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า ปริกหักพังเกิดศรัทธา จึงได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ เมื่อพระองค์ได้กระทำสักการบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ ก็เกิดปาฏิหาริย์เป็นที่ประจักษ์แก่พระองค์และชาวสิงหล พระองค์จึงได้รับการยกย่องเทิดทูนจากชาวสิงหล สถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีศรัทธา ฯ พระองค์ประทับอยู่ที่ลังกาเป็นเวลาพอสมควรแล้ว จึงเดินทางกลับสุโขทัย และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมกิ่งพระศรีมหาโพธิมาด้วย เมื่อมาถึงสุโขทัยก็ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ และกิ่งพระศรีมหาโพธิ ประดิษฐาน ณ นครสุโขทัย บางฉลิ่งศรีสีขนาโลย เพื่อให้เป็นเมืองธรรม จึงได้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุปลุกต้นพระศรีมหาโพธิ สร้างพิหารเจ้าอาวาส สร้างพระพุทธรูปอันงามพิจิตร ท่านได้ไปเที่ยวโปรดสัตว์ ไปพบพระมหาธาตุเจดีย์ปริกหักพังอยู่กึ่งกลางนครพระกสิศ จึงอธิษฐานบารมีจนพบแหล่งปูน ท่านได้นำมาก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ จากเดิมที่สูง ๙๕ วาไม้ เมื่อเสร็จสมบูรณ์แล้วได้ความสูง ๑๐๒ วา พระมหาธาตุเจดีย์องค์นี้ ขอมเรียกว่า พระธม ส่วนปูนที่เหลือท่านได้นำไปซ่อมแซมพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก^{๘๐}

ศิลาจารึกนครชุม เรียกว่า จารึกหลักที่ ๓ ทำด้วยหินทรายแบ่งเป็นรูปใบเสมา กว้าง ๔๗ เซนติเมตร สูง ๑๙๓ เซนติเมตร หน้า ๖ เซนติเมตร จารึกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทยด้านที่หนึ่งมี ๗๘ บรรทัด ด้านที่สองมี ๕๘ บรรทัด สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๐ สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรง ราชานุภาพ ทรงพบที่วัดบรมธาตุนครชุม เมืองกำแพงเพชร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ปัจจุบันอยู่ที่หอสมุดวชิรญาณ กองหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพฯ ฯ

---

^{๘๐} แหล่งที่มา : http://www.sukhothai.go.th/history/hist_01.htm/ศิลาจารึก
(สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓)

ภาพที่ ๔.๔ : หลักที่ ๓ จารึกนครชุม ได้จารึกเมื่อมหาศักราช ๑๒๗๙
ปีระกา (พ.ศ. ๑๙๐๐)^{๘๑}

สาระสำคัญของจารึกหลักนี้ บอกให้ทราบในเบื้องต้นว่า พระยาหล่อไทยโอรสพระยาเลอไทย พระนัดดาพระยารามราช เสวยราชย์ที่เมืองศรีสัชชนาลัย สุโขทัย ประมาณปี พ.ศ. ๑๘๙๐ เมื่อเสวยราชย์แล้ว ท้าวพระยาทั้งหลายแต่งกระยาตงวาย ของฝากหมากปลาเผาไหว้วันยัตย์ญอภิเชก เป็นท้าวเป็นพระญา ชื่อ ศรีสุริยวงศ์มหารธรรมราชาธิราช ทรงได้พระบรมสารีริกธาตุพร้อมกิ่งพระศรีมหาโพธิ จากลังกาทวีปใน ปี พ.ศ. ๑๙๐๐ จึงทรงนำไปประดิษฐานในเมืองนครชุม และทรงจารึกไว้ว่า “...ผิผู้ใดได้ไหว้วันบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุ และพระศรีมหาโพธิ์นี้ว่า ไชร์ มีผลอานิสงส์พรา้เสมอตั้งได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล...”

---

^{๘๑} ตรงใจ หุตถกักร, วชรพร อังคุรชัซชัซ และคอกกรักร พัศคศรี, **โครงการฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, คมส., ๒๕๔๖**, จาก : ๑) ยอร์ช เซเดส์, “จารึกนครชุม”, ใน**จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๒๖ - ๓๙.

พระมหารธรรมราชาลิไท พระองค์ทรงเชื่อว่า พระพุทธศาสนา จะมีอายุ ดำรงอยู่ในโลกนี้ได้ห้าพันปี จึงทรงจารึกไว้ว่า

“...ฝีมือคนมาถามศาสนาพระเป็นเจ้า ยังเท่าใดจักสิ้นอันให้แก่ว่าดังนี้ แต่ปี อันสถาปนาพระมหาธาตุนี้ เมื่อหน้าได้สามพันเก้าสิบเก้าปีจึงจักสิ้นพระศาสนาพระ เป็นเจ้า...”

และยังได้ตรัสถึงสี่ธรรมอันตรธานห้าประการ คือ ประมาณ พระพุทธศานายุกาลได้ ๑๙๙๙ ปี พระไตรปิฎกจักหาย หากคนรู้แท้มิได้ มีคนรู้เพียง เล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น พระธรรมเทศนามหาชาติหากคนสดมิได้ ชาดกมีต้นหาปลาย มิได้ พระอภิธรรมนั้น พระปฏิฐานและพระยมกหายไปก่อน เมื่อพระพุทธศานายุกาลประมาณได้ ๒๙๙๙ ปี

“...ฝูงภิกษุสงฆ์จำศีล คงสักขาบที่อันยังมีสักขาบอันหนักหนาหามีได้ เลย” เมื่อพระพุทธศานายุกาลประมาณได้ ๓๙๙๙ “...ฝูงชีจักทรงผ้าจีวรหามีได้ เลย เท่ายังมีผ้าเหลืองน้อยหนึ่งเห็นบิณฑุ และรู้จักศาสนาพระเป็นเจ้าตาย...” เมื่อพระพุทธศานายุกาลประมาณได้ ๔๙๙๙ ปี “...อันว่าจักรู้จักผ้าจีวรจักรู้จัก สมณะน้อยหนึ่งหามีได้เลย...”

เมื่อสิ้นอายุพระศาสนานั้น ทรงพรรณนาไว้ว่า

“...เมื่อปีอันจักสิ้นศาสนา พระพุทธเป็นเจ้าที่สุดทั้งหลายอัน ปีชวด เดือน หก บูรณมี วันเสาร์ วันไทยวันระรายสันวันไพสาชฤกษ์ เถิงเมื่อวันดั่งนั้น แต่พระ ธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี ในเทพโลกก็ดี ในนาคโลกก็ดี เหาะไปในกลางหาว และไปประชุมกันในลังกาทวีป แล้วจักเหาะไปอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ ที่ พระพุทธเจ้าตรัสแก่สรรเพชญุตญาณ เป็นพระพุทธแต่ก่อนอัน จึงจักกาลไฟไหม้พระ ธาตุทั้งอันสิ้นแล เปลวไฟพุ่งขึ้นคองพรหมโลกศาสนาพระพุทธจักสิ้น ในวันดั่งกล่าว อันแล”

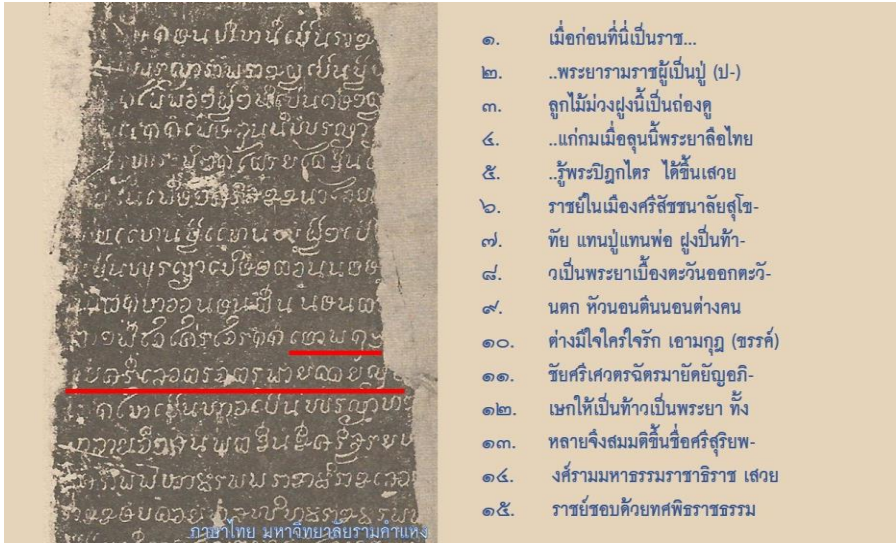
ศิลาจารึกวัดป่าม่วง เป็นภาษาไทยสองหลัก เป็นภาษาบาลีหนึ่งหลักจารึกภาษาไทยหลักที่ ๑ เรียกว่า จารึกหลักที่ ๕ ทำด้วยหินทราย หลักเป็นรูปสี่เหลี่ยม ทรงกระโจม หรือทรงยอ กว้างด้านละ ๒๘ เซนติเมตรสองด้าน กว้างด้านละ ๒๘ เซนติเมตรสองด้าน สูง ๑๑๕ เซนติเมตร

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) พบที่วัดใหม่ (ปราสาททอง) อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๘ จารึกด้วยอักษรไทย สุขโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

ข้อความที่จารึกบอกให้ทราบว่า

“บริเวณวัดป่าม่วง เป็นรมณีสถานที่พอขุนรามคำแหงมหาราช ทรงปลุกมะม่วงไว้เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช และเป็นพัทธสีมาที่ทรงผนวชของสมเด็จพระศรีสุริยวงศ์รามมหาราชราชาธิราช ก่อนถึงกาลทรงผนวชได้กล่าวถึงอดีตว่า

“เมื่อพระญาณลือไท ผู้รู้พระไตรปิฎกขึ้นเสวยราชย์ ท้าวพระยาทั้งหลาย อภิเษกขึ้นชื่อ ศรีสุริยวงศ์รามมหาราชราชาธิราช เสวยราชย์ชอบด้วยทศพิธราชธรรม ในปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชลังกาวงศ์ จากนครพันทมาจำพรรษา ณ กรุงสุโขทัย ทรงหล่อพระพุทธรูปด้วยเนื้อทองสำริดองค์ใหญ่ ประดิษฐานด้านตะวันออกองค์มหาธาตุเจดีย์ กลางเมืองสุโขทัย เมื่อออกพรรษาแล้วทรงสมათานทศศีลเป็นดาบศ... หน้าพระพุทธรูปทอง อันประดิษฐานไว้เหนือราชมณฑลเชียร อาราธนาพระมหาสามีพร้อมคณะสงฆ์ขึ้นสู่ราชมณฑลเชียร ทรงบรรพชาเป็นสามเณร แล้วเสด็จไปทรงผนวช ณ พัทธสีมา วัดป่าม่วงในที่สุด”

ภาพที่ ๔.๕ : จารึกหลักที่ ๕ จารึกวัดป่ามะม่วง เป็นจารึกภาษาไทย ระยะเวลาแรก ๆ ที่ปรากฏเป็นหลักฐาน^{๘๒}

จารึกภาษาไทยหลักที่ ๒ เรียกว่า จารึกหลักที่ ๗ ทำด้วยหินทรายแปร หลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ ๒๘ เซนติเมตรสองด้าน กว้างด้านละ ๑๒.๕ เซนติเมตรสองด้าน สูง ๑๓๒ เซนติเมตร พระยารามราชภักดี (ใหญ่ ศรีลัมพ์) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย พบที่วัดป่ามะม่วง เมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๘ จารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร จากกรีกหลักนี้ชำรุดมาก ด้านที่หนึ่งกับด้านที่สามอ่านจับความไม่ได้ ด้านที่สองกับด้านที่สี่พออ่านได้บ้าง เป็นการจารึกเรื่องราวของการสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในป่ามะม่วง เช่น กุฏิ พินากระลาอุโบสถ และการทรงผนวชของสมเด็จพระศรีสุริเยพงษ์รามมหาธรรมราชาธิราช

^{๘๒} แหล่งที่มา : <http://huexonline.com/knowledge/37/409/> TH - บทนำ: จารึกที่สำคัญในประเทศไทย, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐)

จารึกภาษาเขมร เรียกว่า จารึกหลักที่ ๔ ทำด้วยหินแปร เป็นหลักสี่เหลี่ยม กระจงหรือทรงยอ กว้าง ๓๐ เซนติเมตร สูง ๒๐๐ เซนติเมตร หนา ๒๙ เซนติเมตร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพบที่โคกปราสาทร้างเมื่อคราวเสด็จถึง สุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๖ จารึกด้วยอักษรไทย ภาษาเขมร เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ปัจจุบันอยู่ที่หอสมุดวชิรญาณ ภายในหอสมุดแห่งชาติพระนคร

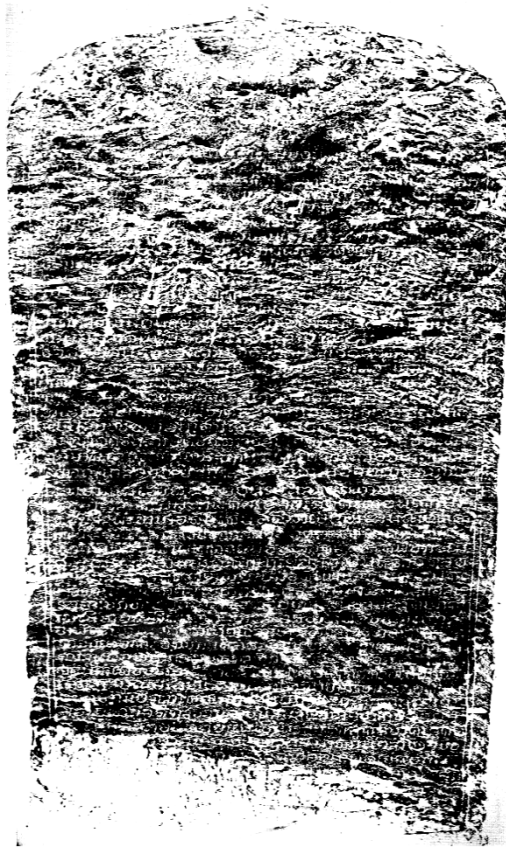
ข้อความในจารึกเป็นเรื่องราวคล้ายจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่หนึ่ง คือ พระยาสิทธิทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้าจรัญราช จากนครพันมาสุโขทัย เพื่อทรงเป็นพระอุปชฌาย์ในการทรงผนวชของพระองค์ และเล่าเรื่องพระยาสิทธิไทยก พลจากศรีสัชชนาลัยมายึดสุโขทัยขึ้นเสวยราชย์ตามสิทธิอันชอบธรรม

จารึกภาษาบาลี เรียกว่า จารึกหลักที่ ๖ ทำด้วยหินแปรรูปสี่เหลี่ยมทรง กระจงหรือทรงยอ กว้างด้านละ ๓๓ เซนติเมตรสองด้าน กว้างด้านละ ๒๗ เซนติเมตรสองด้าน สูง ๑๓๐ เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรขอมสุโขทัย ภาษาบาลีเมื่อ ปี พ.ศ. ๑๙๐๔ พระยารามราชภักดี (ใหญ่ ศรีลัมพ์) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย พบ ที่วัดป่ามะม่วง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

ข้อความที่จารึกเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าจรัญราช อุปชฌาย์ของพระมหาธรรมราชาลิไทมีข้อความสรรเสริญพระมหาธรรมราชา ที่ ทรงผนวชด้วยพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า ในพระพุทธศาสนา

ศิลาจารึกวัดอโศการาม เรียกว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๙๓ ทำด้วยหินแปร เป็นแผ่นรูปใบเสมา กว้าง ๕๔ เซนติเมตร สูง ๑๓๔ เซนติเมตร หนา ๑๕ เซนติเมตร ด้านที่หนึ่งมี ๔๗ บรรทัด จารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย ด้านที่สองมี ๕๑ บรรทัด จารึกด้วยอักษรขอมสุโขทัย ภาษาบาลี เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๔๒ กองโบราณคดี กรมศิลปากรพบที่วัดอโศการามเมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ปัจจุบันอยู่ที่ หอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติพระนคร

ข้อความในจารึกมีว่า “สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์อัครราชมเหสีเทพ ธรณีโลกรัตน... เป็นชายาแต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช กอรัปด้วยปัญจพิศกัลยาณี มีศีลพระ...”

ภาพที่ ๔.๖ : จารึกวัดอโศการาม ศิลาจารึกอักษรไทย จากวัดอโศการาม
สุโขทัย (ด้านที่ ๑)^{๘๓}

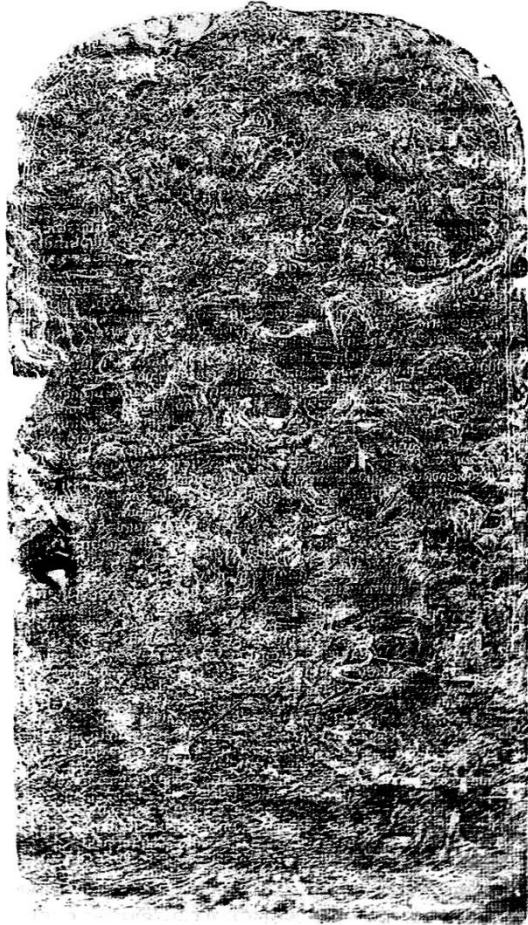
ศิลาจารึกวัดบูรพาราม เรียกว่า ศิลาจารึกหลักที่ ๒๘๖ ทำด้วยหินชนวนสี
เขียว รูปใบเสมา ส่วนล่างชำรุดหักหาย มีขนาดกว้าง ๕๙ เซนติเมตร สูง ๑๔๖
เซนติเมตร หนา ๑๒ เซนติเมตร ด้านที่หนึ่งมี ๕๕ บรรทัด จารึกด้วยอักษรสุโขทัย
ภาษาไทย ด้านที่สองมี ๕๖ บรรทัด จารึกด้วยอักษรขอม ภาษาบาลี เมื่อปี พ.ศ.
๑๙๕๕ พระครูปลัดสนธิ จิตตปญโญ วัดศาลาครีน เขตจอมทอง กรุงเทพฯ ๖ ถวาย
แต่สมเด็จพระเทพรัตนฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ซึ่งได้พระราชทานให้กรมศิลปากรจัด
แสดงเพื่อการศึกษา ณ อาคารหอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติ พระนคร

---

^{๘๓} ภาพสำเนาจารึกจาก : ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔, (พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี,
๒๕๑๓).

จารึกวัดบูรพารามระบุว่า “สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์อัครราชมहिติ เทพยธรรณิติกัรตณ บพิตร เป็นเจ้า ผู้เป็นบาทบริจาริการัตนชายา แต่สมเด็จพระมหาธรรมราชา กอรับด้วยปัญจพิธกัลยาณี มีศิลปิริยะปรีชา...”

ภาพที่ ๔.๗ : จารึกวัดบูรพาราม หลักที่ ๒๕๖ อักษรที่มีในจารึกไทย
สุโขทัย พุทธศตวรรษ ๒๐^{๘๔}

---

^{๘๔} ชรพร อังกูรชัชชัย และดอกกรั ก พัยคศรี, โครงการฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, สม ๒๕๔๖, จาก : เติม มีเต็ม และคนอื่นๆ, “ศิลาจารึกสุโขทัยหลักใหม่ : วัดบูรพาราม,” ศิลปากร ๓๓, ๒ (พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๓๒), หน้า ๓๘-๔๓.

จารีกัณฑ์บูรพารามบอกเล่าพระราชประวัติ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระราชสามี สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ เริ่มตั้งแต่ประสูติจากพระครรภ์ สมเด็จพระศรีธรรมราชา มาดา เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๙๑๑ ทรงสำเร็จการศึกษาเมื่อ พระชนมพรรษาได้ ๑๖ ปี ได้เสวยราชย์เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๓๙ และเสด็จสวรรคตเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๕๑ ในปี พ.ศ. ๑๙๕๕ สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ จึงทรงสร้างวัด บูรพาราม ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ในจารีกัณฑ์นี้ สมเด็จพระราชเทวีฯ ทรงระบุสายสัมพันธ์ราชสกุล ตามลำดับพระราชอิสริยยศ คือ

- สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระราชโอรสสมเด็จพระศรีธรรมราชา มาดา
- สมเด็จพระศรีธรรมราชา มาดา
- สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์
- สมเด็จพระรามราชาธิราช พระราชโอรสสมเด็จพระราชเทวี ฯ
- ศรีธรรมมาไสกราช พระราชโอรสสมเด็จพระราชเทวี ฯ

การสร้างวัด ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และการทำบุญต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระราชเทวี ฯ ทรงอุทิศแต่สมเด็จปู่พระญา พ่อออก แม่ออก สมเด็จพระมหา ธรรมราชาธิราช พระศรีธรรมราชา มาดา และทรงอธิษฐานว่า ขอให้ได้เกิดเป็นผู้ชาย ในอนาคตกาล ขอให้ได้สดับรับฟังธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตไตรย ขอพระ พุทธเมตไตรยดำรงสรรเสริญพระนางท่ามกลางพุทธบริษัท ขออย่าให้ผู้อื่นเทียมทัน พระนางด้วยบุญสมภารด้วยรูป ด้วยยศ ด้วยสมบัติในทุกภพทุกชาติไป

นอกจากศิลาจารึกหลักต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังมีศิลาจารึกสำคัญ ๆ ของ สุโขทัยที่ให้ความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดี ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ของสุโขทัยในอดีตอีกมากมาย เช่น ศิลาจารึกเขาสุมนกูฏ จารึกวัดพระยืน จารึกวัด สรศักดิ์ จารึกกฎหมายลักษณะโจร จารึกปู่สวด จารึกวัดเขากบ จารึกวัดเขมา จารึก วัดป่าแดง จารึกพระธรรมกาย จารึกพระอภิธรรม จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่ง จารึกวัด กำแพงงาม จารึกวัดพระเสด็จ จารึกนายศรีโยธาราชออกบวช

จารึกภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุม ๔๘ ภาพ กับจารึกอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นหลักฐานสำคัญของชาติไทย ให้รู้ว่าไทยเป็นประเทศเอกราชมี เอกลักษณะของตนเอง และเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นติดต่อกันมานานไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปีมาแล้ว

คำอ่านหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ด้านที่ ๑

พ่อกู ชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท่อง
เดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงสอง พี่เผื่อผู้ย้ายตายจากเผื่อเตียมแต่ยกเล็ก เมื่อกูขึ้นใหญ่
ได้ สิบเก้าเข้า ขุนสามชนเจ้าเมืองฉอด มาที่เมืองตาก พ่อกูไปรบ ขุนสามชนหัวซ้าย ขุน
สามชนขั้บมาหัวขวา ขุนสามชนเกลื่อนเข้า ไพร่ฟ้าหน้าใสพ่อกู หนีญญาพายจ
แจ้น กูบ่หนี กูขี่ช้างเบกพล กูขับเข้าก่อนพ่อกู กูต่อช้างด้วยขุนสามชน ตนกูฟ่งช้าง
ขุนสามชนตัวชื่อมาสมเมือง แพ้ ขุนสามชนพายหนี พ่อกูจึงขึ้นชื่อกู ชื่อพระรามคำแหง
เพื่อกูฟ่งช้างขุนสามชนเมื่อชั่วพ่อกู กูบ่าเรอแก่พ่อกู กูบ่าเรอแก่แม่กู กูได้ตัวเนื้อตัว
ปลา กูเอามาแก่พ่อกู กูได้หมากส้มหมากหวาน อันใดกินอร่อยกินดี กูเอามาแก่พ่อกู กู
ไปตีหนังวังช้างได้ กูเอามาแก่พ่อกู กูไปที่บ้านทเมือง ได้ช้างได้งวงได้บัวได้นาง ได้เงื่อน
ได้ทองกูเอามาเวนแก่พ่อกู พ่อกูตายยังพ่อกู กูพรำบ่าเรอแก่พี่กู ตั้งบ่าเรอแก่พ่อกู พี่กู
ตาย จึงได้เมืองแก่กูทั้งกลม เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลา ใน
นามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบในไพร่ลูทางเพื่อนจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้า
ช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงือนค้าทองคำ ไพร่ฟ้าหน้าใส ลูกเจ้าลูกขุน
ผู้ใดแล้ ล้มตายหายกว่าเหย้าเรือนพ่อเชื้อเสื่อค้ำมัน ช้างขอลูกเมียเหยียข้าว ไพร่ฟ้าข้าไท
ป่าหมากพลูพ่อเชื้อมัน ไร่แก่มันสิ้น ไพร่ฟ้าลูกเจ้าลูกขุน ผลิตผดแพกแสกกว้างกัน
สวนดูแท้แล้ จึงแล่งความแก่ชาด้วยชื่อ บ่เข้าผู้ลักมักผู้ซ่อน เห็นข้าวท่านบ่ใครพิน เห็น
สินท่านบ่ใครเดือด คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ช้อยเหนือเพื่อกู มันบ่มีช้างบ่มีม้า บ่
มีบ่มีนาง บ่มีเงือนบ่มีทอง ให้แก่มัน ช้อยมันตวงเป็นบ้านเป็นเมือง ได้ข้าเสือก ข้า
เสือก หัวฟ่งหัวรบก็ดี บ่ฆ่าบ่ตี ในปากประตูมีกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้ หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก
กลางบ้านกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงเจ้าถึงขุนบ่ไว้ ไป
ลั่นกะดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองได้

ด้านที่ ๒

ยินเรียกเมื่อถาม สอนความแก่มันด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองสุโขทัยนี้จึงชม สร้าง
ป่าหมากป่าพลูทั่วเมื่อนั้นทุกแห่ง ป่าพร้าวก็หลายในเมืองนี้ ป่าลางก็หลายในเมืองนี้
หมากม่วงก็หลายในเมืองนี้ หมากขามก็หลายในเมืองนี้ ใครสร้างได้ไว้แก่มัน กลาง
เมืองสุโขทัยนี้ มีน้ำตระพังโพยสี่ ไสกินดี ... ตั้งกินน้ำโขงเมื่อแล้ง รอบเมืองสุโขทัยนี้ ตรี

บุร ได้สามพันสี่ร้อยวา คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัยนี้ ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั่วท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุน ทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ฟุ้งท่วยมีศรัทธาในพระพุทธานุศาสน ทรงศีลเมื่อพระราชทุกคนเมื่อออกพระราชกรณกิจน เดือนถึงจ้งแล้ว เมื่อกรณกิจน มีพนมเบ็ย มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหมอนนั่งหมอนนอน บริพารกิจนโอยทานแลปีแล้ญบิลาัน ไปสูตญัตติกิจน ถึงอรัญญิกพูน เมื่อจักเข้ามาเวียงเวียง กันแต่อญญิกพูนเท่าหัวลาน ดับงดักดองด้วยเสียงพาดเสียงพิน เสียงเลื้อนเสียงขับ ใครจักมักเล่น เล่น ใครจักมักหัว หัว ใครจักมักเลื้อน เลื้อน เมืองสุโขทัยนี้ มีสี่ปากประตูหลวง เที้ยรย้อมคนเสียดกัน เข้ามาดูท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟ เมืองสุโขทัยนี้ มีตั้งจักแตก กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัญญาธาต มีพระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันราม มีพิหารอันใหญ่ มีพิหารอันราม มีปูครุณิสัยมุตก มีเถร มีมหาเถร เบื้องตะวันตกเมืองสุโขทัยนี้ มีอรัญญิก พ่อขุนรามคำแหงกระทำ โอยทานแก่มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตรหลวงกว่าปูครุณในเมืองนี้ ทุกคนลูกแต่เมืองศรีธรรมราชมา ในกลางอรัญญิก มีพิหารอันถ้งมนใหญ่ สูงงามแก่กม มีพระอัญญาธาตอันถ้ง ลุกยื่น เบื้องตะวันออกเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีปูครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากป่าพลู มีไร่ มีนา มีถีนถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก มีปาม่วงมีป่าขาม ดุงามดั่งแกส

ด้านที่ ๓

(งแต่)ง เบื้องตีนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีตลาดปสาน มีพระอจนะ มีปราสาท มีป่าหมากพร้าว ป่าหมากกลาง มีไร่ มีนา มีถีนถาน มีบ้านใหญ่บ้านเล็ก เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้ มีกุฎิพิหาร ปูครุอยู่ มีสรติงงส มีป่าพร้าวปาลาง มีปาม่วง ป่าขาม มีน้ำโคก มีพระขง ผีเทพดาในเขาอันนั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถ้อเมืองสุโขทัยนี้แล้ ไหว้ดีพลีถุก เมืองนี้เทียง เมืองนี้ดี ผีไหว้บดี พลีปลุก ผีในเขาอันบคุมบเกรง เมืองนี้หาย ๑๒๑๔ ศก ปิมะโรง พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยนี้ ปลุกไม้ตาลนี้ ได้สิบสี่เข้า จึงให้ข้งพันชดานหิน ตั้งหว่างกลางไม้ตาลนี้ วันเดือนดับเดือนโอกแปดวัน วันเดือนเต็ม เดือนข้างแปดวัน ฟุ้งปูครุ เถร มหาเถร ขึ้นนั่งเหนือชดานหินสูตธรรมแก่อุบาสก ฟุ้งท่วยจำศีล ผีใช้วันสูตธรรม พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ขึ้นนั่งเหนือชดานหิน ให้ฟุ้งท่วยลูกเจ้าลูกขุน ฟุ้งท่วยถ้อบ้านถ้อเมือง ครั้นวันเดือนดับเดือนเต็ม ท่านแต่งข้างเผือกกระพัดลยาง เที้ยรย้อมทองงา... (ซ้าย) ขวา ชื่อรจจาครี พ่อขุนรามคำแหง ขึ้นขึ้ไปนบพระ (เถิง) อรัญญิกแล้วเข้ามา

จารึกอันฉิ่ง มีในเมืองขเสียง สถาบกว้ ด้วยพระศรีรัตนธาต จารึกอันฉิ่ง มีในถ้ำรัตน
ธาร ในกลวงป่าตาลนี้ มีศาลาสองอัน อันฉิ่งชื่อศาลาพระมาส อันฉิ่งชื่อพุทธศานา
ขดานหินนี้ ชื่อมนังศิลาบาตร สถาบกว้วันนี้ จึงทั้งหลายเห็น

ด้านที่ ๔

พ่อขุนพระรามคำแหง ลูกพ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นขุนในเมืองศรีสัชชนาลัย
สุโขทัย ทั้งมากกาวลาว แลไทยเมืองใต้หล้าฟ้าฎ... ไทยชาวอุขาวของมาออก ๑๒๐๗
ศกปีกุน ให้ชุดเอาพระธาตออกทั้งหลายเห็น กระทำบูชาบำเรอแก่พระธาตได้เดือนหก
วัน จึงเอาลงฝังในกลวงเมืองศรีสัชชนาลัยก่อพระเจดีย์เหนือหกเข้าจึงแล้ว ตั้งเวียงผา
ล้อมพระมหาธาต สามเข้าจึงแล้ว เมื่อก่อนลายสือไทยนี้มีปี ๑๒๐๕ ศกปีมะแม พ่อขุน
รามคำแหง หาใครใจในใจ แลใส่ลายสือไทยนี้ ลายสือไทยนี้จึงมีเพื่อขุนผู้นั้นใส่ไว้ พ่อ
ขุนรามคำแหงนั้นหา เป็นท้าวเป็นพระยาแก่ไทยทั้งหลาย หาเป็นครูอาจารย์สั่งสอน
ไทยทั้งหลายให้รู้บุญรู้ธรรมแท้ แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วย รู้ด้วยหลวก ด้วยแก้วด้วย
หาญ ด้วยแคะ ด้วยแรง หากคนจักเสมอมีได้ อาจปราบฝูงข้าเส็ก มีเมืองกว้างข้างหลาย
ปราบเบื้องตะวันออก รอด สรลวง สองแคว ลุมบาจาย สคา เท้าฝั่งของเถิงเวียงจันทน์
เวียงคำเป็นที่แล้ว เป็(อง)ห้วนอน รอดคนที่ พระบาง แพรก สุพรรณภูมิ ราชบุรี เพชร
บุรี ศรีธรรมราช ฝั่งทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว เบื้องตะวันตก รอดเมืองฉอด เมือง...น หง
สาวดี สมุทรหาเป็นแดน เบื้องตีนอน รอดเมืองแพร์ เมืองม่าน เมืองน... เมืองพลัว
พันฝั่งของเมืองขวา เป็นที่แล้ว ปลุกเลี้ยง ฝูงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน

ตารางภาพ ที่ ๔.๑ : คำอ่านหลักศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

วัฒนธรรมการจารึกสันนิษฐานว่า ได้อิทธิพลมาจากอินเดียเนื่องจากอินเดียสมัย ไม่ต่ำกว่า ๒,๖๐๐ ปีมาแล้ว^{๘๕} ช่วงเวลานั้น อินเดียมีความเจริญทางด้านอารยธรรมอย่างสูงยิ่ง และมีการแพร่หลายออกสู่บรรดาประเทศข้างเคียงต่าง ๆ ทั้งทางบกและทางทะเลโดยพ่อค้าวานิช นักเดินทางและนักบวชต่าง ๆ^{๘๖}

ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖^{๘๗} ปรากฏว่า กลุ่มชนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่างได้รับอิทธิพลของอารยธรรมอินเดียในด้านศาสนา ศิลปวัฒนธรรม ศาสตร์ต่าง ๆ รวมทั้งภาษาศาสตร์และอักษรศาสตร์อีกด้วย

จารึกต่าง ๆ โดยเฉพาะจารึกอักษรปัลลวะ จัดได้ว่า เป็นหลักฐานโบราณคดีที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองทางด้านอารยธรรมเริ่มแรก ที่ปรากฏอยู่บนผืนแผ่นดินไทยได้ดีที่สุดอย่างหนึ่ง

จากหลักฐานด้านโบราณคดีพบว่า บริเวณภาคกลางตอนล่างของไทยในสมัยที่ ทวารวดีเจริญรุ่งเรือง โดยได้พบหลักฐานด้านจารึกที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา เป็นจารึกที่ใช้อักษรปัลลวะ มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๒ จำนวนมาก ทั้งนี้จารึกดังกล่าวนิยมจารึกไว้บนชิ้นส่วนต่าง ๆ ของพระธรรมจักร เช่น ดุมล้อ กงล้อ และวงล้อ ตลอดจนจารึกบนฐานพระพุทธรูป บนพระพิมพ์ บนสถูปจำลอง บนบาตรพระ บนแท่งหิน บนแผ่นอิฐและบนผนังถ้ำ ทั้งนี้มีการพบหนาแน่นมากในเขตจังหวัด นครปฐม สุพรรณบุรีและลพบุรี^{๘๘} จารึกส่วนใหญ่ที่พบมักจะเป็นคาถา **เย ธมฺมา เหตุปฺปภา** และข้อความเกี่ยวกับหลักธรรมที่คัดจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีนำไปสู่ข้อสรุปว่า พุทธศาสนานิกายเถรวาทได้เจริญรุ่งเรืองอยู่ในรัฐทวารวดี

ขณะเดียวกันก็พบว่า หลักฐานทางวัฒนธรรมทวารวดีที่ไม่ใช่ลายลักษณ์อักษร และหลักฐานที่เป็นลายลักษณ์อักษร ต่างมีความสอดคล้องกันทั้งลักษณะ พัฒนาการ เวลาและสถานที่ เพราะพบอยู่ในบริเวณเดียวกัน และมีอายุอยู่ในระยะเวลาเดียวกับที่พบในภาคกลาง มีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕

---

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๘๖} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. ๒๐๐๐, หน้า ๖-๗.

^{๘๗} กรมศิลปากร, จารึกในประเทศไทย เล่ม ๑, หน้า ๑๖

^{๘๘} ผาสุข อินทรารุช, สุวรรณภูมิจากหลักฐานโบราณคดี, หน้า ๑๖๗.

ส่วนที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๕ ที่พบในภาคเหนือมีอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗^{๘๙}

กล่าวโดยสรุป หลักฐานทางวัฒนธรรมทวารวดีประเภทจารึกนั้น ที่พบมีหลายภาษาทั้งภาษามอญโบราณ ภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต ข้อความในจารึกเกือบทั้งหมดเป็นการประกาศกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยใช้ภาษาสันสกฤตสำหรับประกาศของกษัตริย์และชนชั้นสูง ภาษามอญโบราณเป็นประกาศของชนชั้นสูงลงมาถึงคนสามัญ ส่วนภาษาบาลีใช้ประกาศคำสอนทางพระพุทธศาสนาในนิกายเถรวาทเป็นหลัก อนึ่ง จารึกที่พบในภาคกลางมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๕ ที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ที่พบบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และที่พบในบริเวณภาคเหนือมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ - ๑๗

---

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน นพชัย แดงดีเลิศ, “จารึกทวารวดี: การศึกษาเชิงอักษรวิทยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒๘-๑๓๐.

บทที่ ๕

พุทธศิลป์สมัยประวัติศาสตร์ชาติไทย

๕.๑ ความเป็นมาของการสร้างพระพุทธรูป

พุทธศาสนิกชนสร้างพระพุทธรูป เพราะถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ควรแก่การบูชาและเป็นเครื่องเตือนให้รำลึกถึงองค์พระบรมศาสดา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เราหลุดพ้นจากทุกข์ เพื่อมิต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร เราจะหลุดพ้นได้ เราต้องรู้แจ้งเห็นจริง จะรู้แจ้งเห็นจริงได้ เราต้องช่วยตัวเอง ไม่มีสิ่งใดหรือผู้ใดจะช่วยให้เราได้ นอกเหนือจากชี้ทางให้เล็ก ๆ น้อย ๆ เราต้องไม่ติดไม่ยึดเหนี่ยว จึงจะหลุดพ้นได้ ผู้ใดหลุดพ้น ผู้นั้นเป็น “พุทธ”

เมื่อพระพุทธศาสนาสอนให้เราหลุดพ้น จึงได้มีการสร้างพระพุทธรูปอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว การสร้างพระพุทธรูปนั้น ได้ยึดรูปตวัจจริงของพระพุทธองค์เป็นหลัก รวมทั้งสร้างขึ้นตามอุดมคติของศิลปินผู้ซาบซึ้งในหลักธรรมของพระองค์ท่านอย่างแท้จริงแล้ว จึงเนรมิตพระพุทธรูปขึ้นให้ตรงกับมโนภาพ

พระพุทธรูปนั้น มิใช่พระรูปเหมือนองค์จริงของพระพุทธเจ้า หากเป็นรูปเนรมิตรวม พระลักษณะอันประเสริฐเลิศบุรุษของพระองค์ เข้ากับหลักธรรมความรู้แจ้งเห็นจริงบรรลुพระอรหันต์หลุดพ้นจากกิเลสเข้าสู่นิพพาน เมื่อพุทธศาสนิกชนได้เห็นพระพุทธรูปก็จะได้รำลึกถึงพระองค์รำลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ และพระสาวกผู้สืบต่อพระศาสนามารวมกันเป็นไตรสรณาคมน์ เช่นนี้ จึงเห็นได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปมิได้ขึ้นอยู่กับส่วนบุคคล แต่ขึ้นอยู่กับอุดมคติ คือ ธรรมอันเป็นบารมีของบุคคล ดังนั้น เมื่อเราดูพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างชั้นสูง เราจึงรู้สึกว่าเป็นที่รวมสัญลักษณ์ของความหลุดพ้นไปจากโลกนี้นั่นเอง^๑

การสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นรูปเคารพรำลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า และธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ และสั่งสอนเผยแผ่ ได้เริ่มขึ้นในแคว้นคันทาราประเทศอินเดีย อันเป็นแหล่งกำเนิดแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อประมาณเกือบ ๒,๐๐๐ ปี ซึ่ง

---

^๑ เขียน ยิ้มศิริ, พระคู่บ้านคู่เมือง, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๓๖.

เป็นกาลสมัยหลังจากที่พระพุทธองค์ ทรงดับขันธปรินิพพานไปแล้วเป็นเวลานาน ประมาณ ๖๐๐ - ๗๐๐ ปี

ในขั้นต้นพุทธศาสนิกชนในอินเดีย ได้สร้างศาสนสถานและรูปสัญลักษณ์ ขึ้นแทน พระองค์เพื่อสักการบูชา เช่น รูปธรรมจักร รูปต้นโพธิ์ หรือ รอยพระพุทธบาท เป็นต้น เพราะในยุคแรก ๆ นั้น คติของชาวอินเดีย ยังไม่นิยมสร้างรูปเคารพ เป็นรูปบุคคลประกอบกับพระพุทธบรรหาร ซึ่งทรงแสดงไว้แก่เหล่าสาวกก่อนเสด็จเข้าสู่พระนิพพานที่ว่า พระธรรมจะเป็นศาสดาแทนพระองค์ จึงยังไม่มีการสร้าง พระพุทธรูปในระยะเริ่มแรกพุทธกาล

แม้จะมีตำนานเกี่ยวกับการสร้างพระพุทธรูปที่เรียกว่า พระแก่นจันทน์ ซึ่งกล่าวว่า พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งกรุงโกศลราช ได้สร้างพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่ง ด้วยไม้แก่นจันทน์แดง ด้วยความรำลึกถึงพระพุทธองค์ในยามที่ยังทรงมีพระชนม์ชีพ และพระพุทธองค์ ก็ทรงมี พุทธานุญาติให้พระพุทธรูปแก่นจันทน์องค์นั้น เป็นแบบอย่างการสร้างรูปเคารพ เหมือนพระองค์ในครั้งหลังต่อไปได้ แต่ก็ไม่มีหลักฐาน โบราณวัตถุที่ประเทศอินเดียมารับรองสอดคล้องกับตำนานพระแก่นจันทน์ พอที่จะ ศึกษาแบบอย่างของพระพุทธรูปได้เลย

การสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นรูปเคารพในระยะเริ่มแรกก็ได้สร้างลักษณะ ทำทาง เพื่อเป็นที่รำลึกถึงพระพุทธประวัติหรือเหตุการณ์สำคัญ เช่น เมื่อรำลึกถึง เหตุการณ์ก่อนตรัสรู้ ก็สร้างพระพุทธรูปนั่งซ้อนพระหัตถ์เป็นกิริยาสมาธิ หรือ เหตุการณ์เมื่อพระองค์ทรงชนะพญามาร ก็สร้างให้เป็นพระพุทธรูปนั่งพระหัตถ์ขวา ห้อยที่พระเพลา เพื่อแสดงว่าทรงชี้อ้างพระธรรมเป็นพยาน พระพุทธรูปจีบนิ้วพระ หัตถ์เป็นรูปวงกลม เป็นที่รำลึกถึงการปฐมเทศนา นิ้วพระหัตถ์นั้น แทนรูปธรรมจักร หรืออาการหมุนวงธรรมจักร ตลอดจนพระพุทธรูปนอน ก็เพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์เมื่อ เสด็จเข้าสู่พระนิพพาน

การที่คนในยุคหลัง ๆ ต่อมาสร้างพระพุทธรูปเคารพรำลึกถึงพระพุทธเจ้า ตามศรัทธาและเพื่อเป็นพุทธานุสสตินั้น ก่อให้เกิดรูปปฏิมากรที่งดงามตามคตินิยมของกลุ่มชนและหมู่เหล่า มีลักษณะทางศิลปกรรมและสิ่งประกอบต่าง ๆ แตกต่างกันไปตามท้องถิ่นและยุคสมัยประกอบกับในประเทศอินเดียเอง

พระพุทธศาสนาก็เกิดอยู่คู่เคียงกับศาสนาอื่น ๆ โดยเฉพาะศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ซึ่งนิยมสร้างพระพุทธรูป^๒

มหาปุริสลักษณะ ถือเป็นลักษณะของผู้ยิ่งใหญ่ตามคติความเชื่อของชนชาติในเอเชีย เช่น มีหูยาว มีขุมขนระหว่างคิ้ว มีเอว ฝ่าเท้าเต็ม จากหลักฐานพระไตรปิฎกคัมภีร์ที่ขนิภายลักขณสูตรในพระพุทธศาสนา ได้แสดงถึงลักษณะของทวัตติงสมหาปุริสลักษณะกล่าวคือเป็นลักษณะของพระมหาบุรุษ ครบทั้ง ๓๒ ประการ มีลักษณะดังต่อไปนี้^๓

๑. พระบาทประดิษฐานเป็นอันดี **สฺยตฺถิฏฐิตปาโท** เมื่อทรงเหยียบพระบาททรงจรดพื้นด้วยฝ่าพระบาททุกส่วนเสมอกัน เมื่อทรงยกพระบาทขึ้นก็เสมอกัน
๒. ได้พระบาททั้งสองมีลายธรรมจักร มงคล ๑๐๘ ประการ **เทฐฐาปาตตเลสุ จกุกานิ ขาตานิ**
๓. ส้นพระบาทยาว **อายุตปณฺธิ** พระบาทแบ่งออกเป็นสี่ส่วน ปลายพระบาทสองส่วนลำพระขงฆ์ (แข้ง) ตั้งในส่วนที่สาม เหลือส้นพระบาทอีกหนึ่งส่วน และส้นพระบาทนั้นสีแดงงาม
๔. นิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาทยาวเรียว กลมงาม **ทีฆงฺคฺลิตฺติ**
๕. พระวรกายตั้งตรงดั่งกายท้าวมหาพรหม **พฺรหฺมบุชฺศตฺโต** ไม่น้อมไปข้างหน้า หรือหงายไปข้างหลัง
๖. พระมังสะ (เนื้อ) อูมในที่ ๗ แห่ง **สทฺตฺตฺสฺสโท** ได้แก่ หลังพระหัตถ์ทั้งสอง หลังพระบาททั้งสอง พระอังสา (บ่า) ทั้งสอง ลำพระศอก (คอ) มิได้เห็นเส้นปรากฏออกมาภายนอก
๗. ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาทอ่อนนุ่ม **มฺหฺตฺตฺลนฺทตฺตปาโท**
๘. ฝ่าพระหัตถ์ ฝ่าพระบาทมีลายดังตาข่าย **ขาลทตฺตปาโท** นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ เว้นพระอังคุฎฐ (นิ้วหัวแม่มือ) นิ้วพระบาททั้งห้าเสมอกัน

---

^๒ วรนนันท์ ชัชวาลทิพากร, **พระพุทธรูป คู่บ้านคู่เมือง**, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๘๖.

^๓ อภัย นาคคง, **พระพุทธปฏิมา**, วารสาร พ.ส.ล.ปีที่ ๒๘ ฉบับที่ ๑๙๗ (กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๘), หน้า ๕๗.

ชิตสนิทที (บุพพชาติ ทรงอนุเคราะห์คนด้วยสังคหวัตถุสี่ คือ ทาน ปิย วาจา อัตถจริยา สมานัตตตา นิ้วทั้งสี่จึงยาวเท่ากัน)

๙. หลังพระบาทนูนดุจสังข์คว่ำ **อุสสงขปาโท** อัฐิข้อพระบาทตั้งลอยอยู่ หลังพระบาทกลับกลอกได้คล่อง เมื่อทรงดำเนินผิดกว่าสามัญชน
๑๐. พระโลมา (ชน) **อุทุรคคโลโม** มีสีดำนสนิท ขดเป็น ทักษิณาวัญ (เวียน ขวา) ๓ รอบและมีปลายซ้อนขึ้น
๑๑. พระชงฆ์ (แข้ง) เรียวดั่งแข้งเนื้อทราย กลมกลิ้งงาม **เอณิขงโฆ**
๑๒. พระฉวีวรรณ (ผิว) ละเอียด **สุขุมจฉวี** ชูลิละอองมิติตตองพระวรกาย ได้ มลทินใดมาสัมผัสก็เลื่อนหลุดไปดุจน้ำกลิ้งตกจากใบบัว
๑๓. พระฉวีวรรณ (ผิว) เหลืองงามดั่งทองคำ **สุวณฺณวณฺโณ**
๑๔. พระคุษะเร้นอยู่ในฝัก **โกโสหิตวตถุคฺยโ** องค์กำเนิดเพศชายหดเร้น เข้าข้างใน
๑๕. พระวรกายสง่างาม สมบูรณ์ สมส่วน ดั่งปริมณฑลแห่งต้นนิโครธ (ต้นไทร) **นิโครธ ปริมณฑล** ความสูงของพระวรกายเท่ากับวาของ พระองค์
๑๖. พระกรยาวจนใช้พระหัตถ์ลูบพระชานู (เข้า) โดยไม่ต้องน้อมพระ วรกาย **ฐิตโก ว อโนมนนโต อุโกหิ ปาณิตเลหิ ชนฺณุกานิ ปรามสติ**
๑๗. พระวรกายส่วนหน้าลำ่าพีบริบูรณฺ ส่างามดุจราชสีห์ **สีหปุพพทตฺตกาโย**
๑๘. พระปฤษฎางค์ (หลัง) เต็ม **ปีตนตรโ** ตั้งแต่ชั้นพระองค์ (เอว) ขึ้นไป ถึงต้นพระศอ (คอ) พื้นพระมังสะ (เนื้อ) ปิดพระปฤษฎางค์เป็นอันดี มิได้เห็นข้อพระอัฐิท่ามกลางเสมอกัน (ข้อกระดูกสันหลัง) ปรากฏ ออกมาภายนอก
๑๙. พระศอกกลมเสมอกัน **สมวณฺณุกฺขนโร**
๒๐. มีเส้นประสาทสำหรับนํารสอาหารดีเลิศ **รสคคฺสคฺคิ** มีเส้นประสาท ปลายข้างบนประชุมอยู่ที่พระศอ สำหรับนํารสอาหารแผ่ซ่านสม่ำเสมอ ไปทั่วพระวรกาย
๒๑. พระเนตรดำสนิท **อภิเนลเนตโต** มีการเห็นแจ่มใส

๒๒. ดวงพระเนตรสอดใส่ดั่งตาโค **โคปขุโม** (บุพพชาติทรงทอดพระเนตร
สัตว์ด้วยความเมตตา เอ็นดู)
๒๓. พระเศียรกลมงาม พระพักตร์มีอุณหิสคือลักษณะเหมือนมีกรอบหน้า
อุณหิสสี่โส
๒๔. โลมา (ขน) มีขุมละเส้น **เอเกกโลโม**
๒๕. มีพระอุณาโลมระหว่างพระโขนง เวียนขวาเป็นทักษิณาวรรต (คว่ำ)
สีขาวอ่อนเหมือนปุยฝ้าย **อุณณา ภูมิณฑเร ขาดา**
๒๖. พระทนต์มี ๔๐ ซี่ **จตุตทาฬีสทนต์** เบื้องบน ๒๐ ซี่ เบื้องล่าง ๒๐ ซี่
เสมอกัน
๒๗. พระทนต์มิได้ห่าง สนิทกันดี **อวิวรทนต์**
๒๘. พระชิวหาอ่อน กว้าง ยาวกว่าขนทั้งปวง **ปหุตชิวโห**
๒๙. พระสุรเสียงไพเราะดุจเสียงทำวมหาพรหม กระแสเสียงดุจเสียงนก
การเวก **พรหมสโร กรวิกภาณิ** (บุพพชาติทรงเว้นขาดจากการพูดคำ
หยาบ ส่อเสียด คำไม่จริง)
๓๐. พระหนุ (คาง) ดุจคางราชสีห์ **สีหหนุ**
๓๑. พระทนต์เรียงเรียบเสมอกัน **สมทนต์**
๓๒. พระทารุณะ (เขี้ยว) ทั้ง ๔ ซี่ขาวบริสุทธิ์ รุ่งเรืองด้วยรัศมี **สุสุกทาโร**^๔

หลังจากที่มีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นมาขึ้นแล้ว ต่อมาเมื่อใครพบเห็นก็รู้สึก
เลื่อมใสศรัทธา อยากที่จะรังสรรค์พระพุทธรูปให้กว้างขวางเพิ่มมากขึ้น พร้อมกับได้
คิดค้นดัดแปลงให้องค์ปฏิมากรแทนพระพุทธรูปองค์นี้ มีความงดงามจับจิตจับใจมาก
ยิ่งขึ้น

---

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๓๐/๑๕๗ - ๑๕๙.

๕.๒ การสร้างพระพุทธรูปตามแนวพุทธศิลป์^๕

พระพุทธรูปแปลความกันตรง ๆ ก็ได้แก่ รูปของพระพุทธรูปเจ้าที่ช่างได้สร้างขึ้นไว้ตามความเลื่อมใสศรัทธาของตนเองบ้าง ตามความประสงค์ของพุทธศาสนิกชนบ้างโดยมุ่งหวังที่จะให้เป็นอนุสาวรีย์ที่ระลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในพระอิริยาบถต่าง ๆ แล้วเคารพสักการบูชาแทนพระพุทธรูปองค์ซึ่งได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปนานแล้ว

ด้วยเหตุนี้ เราจึงเรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า พระพุทธรูปบูชาความหมายเพียงสั้น ๆ ก็มีว่า พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นไว้สำหรับบูชาตนเอง ซึ่งการเคารพบูชาพระพุทธรูปย่อมจะพาใจให้รำลึกถึงพระธรรม อันเป็นคำสั่งสอนและพระสงฆ์ผู้สืบต่อพระศาสนารวมเป็นไตรสรณคมน์นี้ด้วย

การสร้างพระพุทธรูปมีหลายแบบหลายอย่าง เช่น พระพิมพ์ พระเครื่องรางหรือพระเครื่อง ซึ่งเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็ก สามารถนำติดตัวไปไหนต่อไหนได้สะดวกทุกกาล เวลาเพื่อความคุ้มครองป้องกันสรรพภัยพิบัติ อุบัติวันตราย ตลอดจนต้องการให้เป็นที่ยึดใจใคร่ชอบใจ เกิดเมตตามหานิยมต่าง ๆ อันเกิดจากพุทธานุภาพขององค์ พระที่บรรดาท่านผู้ทรงคุณวิเศษได้ก่อให้เกิดขึ้นด้วยพิธีพุทธาภิเษกตามแบบอย่างที่มีมาแต่โบราณกาล จนกระทั่งถึงปัจจุบัน แต่พระพุทธรูปบูชาชิ้นส่วนมากแล้วเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ซึ่งจะต้องตั้งประดิษฐานไว้ ณ ที่บูชาแห่งใดแห่งหนึ่งในที่อยู่อาศัยจะเคลื่อนย้ายได้ก็เป็นไปเฉพาะครั้งคราว ไม่อาจนำติดตัวไปไหนต่อไหนได้อย่างพระเครื่องดังกล่าวแล้ว

เราได้นิยามความหมายของพระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปบูชาแล้ว ต่อจากนี้ ก็เห็นควรที่จะพูดกันถึงเรื่องประวัติการสร้างพระพุทธรูปบูชากันต่อไปว่า เหตุใดจึงเกิดมีการสร้างพระพุทธรูปขึ้นและสร้างขึ้นที่ไหนก่อน ตลอดจนวัสดุที่ใช้สร้างและปางหรือแบบต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเป็นยุค เป็นสมัย เป็นลำดับ

ประวัติการสร้างพระพุทธรูป เป็นคตินิยมของชาวอินเดียโบราณ อันเป็นถิ่นกำเนิดของพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง คือการไม่นิยมสร้างรูปเหมือนของผู้ที่ตนเคารพบูชาไว้เป็นอนุสาวรีย์ที่ระลึกถึงโดยตรง แต่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นนิมิต

---

^๕ พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูปในราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘.

เครื่องหมายไว้เป็นที่เคารพบูชากันขึ้นไว้แทนดัง เช่น สร้างรอยพระพุทธรูปหรือธรรมจักร หรือพุทธอาสน์ขึ้นไว้แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า อันเป็นที่เคารพสักการะ ดังนี้ เป็นต้น

ส่วนการสร้างพระพุทธรูป อันเป็นนิมิตเครื่องหมายถึงพระพุทธรองค์โดยตรงนั้น จะขอนำเอาข้อความตอนหนึ่งของ ศาสตราจารย์หลวงปริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์) ดังนี้^๖

เรื่องการสร้างพระพุทธรูป นักปราชญ์ในชั้นหลังสอบสวนเรื่องพงศาวดารประกอบกับพิจารณาโบราณวัตถุที่ตรวจพบในอินเดีย ได้ความเป็นหลักฐานว่าพระพุทธรูปเป็นของพวกโยนก (คือ ฝรั่งเศสกรีก) ซึ่งเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เริ่มคิดประดิษฐ์ขึ้นในคัณธารราช เมื่อราว พ.ศ. ๓๗๐ มีเรื่องตำนานดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ ครั้นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราช สามารถแผ่อำนาจเขตตั้งแต่ยุโรปตลอดมาจนในอินเดียข้างเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐ นั้น ตั้งพวกโยนกที่เป็นแม่ทัพนายกองครองบ้านเมืองรักษาพระราชอาณาเขตตลอดมา

ครั้นพระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชสิ้นพระชนม์ ผู้อื่นไม่สามารถรับรัชทายาทได้ราชอาณาจักรก็กลับแยกกันออกเป็นประเทศต่าง ๆ ทางฝ่ายเอเชียนี้ พวกโยนกที่เป็นเจ้าบ้านผ่านเมือง ต่างก็ตั้งตนเป็นอิสระหลายอาณาเขตด้วยกัน แล้วชักชวนชาวโยนกพรรคพวกของตนมาตั้งภูมิลำเนาทำมาหากิน เป็นมูลเหตุที่จะมีพวกโยนกอยู่ในแผ่นดินอินเดีย ตอนชายแดนข้างด้านตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งเรียกว่าอาณาเขตคัณธารราช เดียวนี้ อยู่ในแดนประเทศอัฟกานิสถานบ้าง อยู่ในแดนปากีสถานบ้าง ในสมัยนั้นขึ้นอยู่ในประเทศบักเตรีย ซึ่งแม่ทัพโยนกคนหนึ่งตั้งตัวเป็นเจ้า ครั้นต่อมาเจ้าเมืองบักเตรียแพ้สงคราม ต้องตัดอาณาเขตคัณธารราชให้แก่พระเจ้าจันทรคุปต์ ตั้งราชวงศ์โมริยะ อันเป็นองค์พระอัยกาของพระเจ้าอโศกมหาราช แต่คัณธารราชก็ตกมาเป็นเมืองขึ้นของมคธราช เพราะฉะนั้น เมื่อพระเจ้าอโศกอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา จึงให้ไปประดิษฐาน

พระพุทธศาสนาในคัณธารราช และพึงสันนิษฐานว่า พวกโยนกที่ตั้งภูมิลำเนาอยู่ ณ ที่นั้นคงเข้ารีตเลื่อมใสมีมากก็น้อย แต่เมื่อพ้นสมัยราชวงศ์โมริยะ

---

^๖ พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธรูปในราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, หน้า ๙.

มาถึงสมัยราชวงศ์ ถัดมามีอาณาพน้อยไม่สามารถปกครองไปถึงคันธารราฐได้ พวกโยนกในประเทศบักเตรียก็ขยายอาณาเขตรุกแดนอินเดียเข้ามาโดยลำดับ จนได้คันธารราฐและบ้านเมืองในกลุ่มแม่น้ำสินธุ มีเมืองตักสิลา เป็นต้น ไว้ในอาณาเขตโดยมาก จึงรวมอาณาเขตเข้าเป็นประเทศคันธารราฐ ตั้งเป็นอิสระมีพระเจ้าแผ่นดินโยนก^๗

ประเทศคันธารราฐนั้น ชาวเมืองโดยมากนับถือพระพุทธศาสนาสืบมาแต่ครั้ง พระเจ้าอโศกมหาราช พวกโยนกตามมาชั้นหลัง เมื่อมาได้สมาคมสมพงศ์กับพวกชาวเมือง ก็มักเข้ารับเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่พระเจ้าแผ่นดินนั้นยังถือศาสนาเดิมของพวกโยนกมาจนถึงราวเมื่อ พ.ศ. ๓๖๐ พระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า มิลินท์ มีอาณาพมากทำสงครามแผ่อาณาเขตเข้าไปในมัชฌิมประเทศจนถึงมคธราชู ชะรอยจะได้ไปทราบวิธีการปกครองของพระเจ้าอโศกมหาราช และได้สมาคมคุ้นเคยกับผู้รอบรู้พระพุทธศาสนา ประกาศแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองขึ้นในประเทศคันธารราฐ

พุทธเจดีย์ที่สร้างขึ้นในคันธารราฐ ครั้งพระเจ้ามิลินท์นั้น ก็เอาแบบอย่างไปจาก มัชฌิมประเทศ แต่พวกโยนกเป็นชาวต่างประเทศ ไม่เคยถือข้อห้ามการทำรูปเคารพ ซ้ำคติศาสนาเดิมของพวกโยนกก็เลื่อมใสในการสร้างเทวรูป สำหรับสักการบูชาด้วย เพราะเหตุนี้ พวกโยนกไม่ชอบแบบของชาวอินเดียที่ทำรูปสิ่งอื่นสมมติแทนพระพุทธรูป จึงคิดทำพระพุทธรูปขึ้นในเครื่องประดับเจดีย์สถานพระพุทธรูป จึงมีขึ้นในคันธารราฐเป็นปฐม (เมื่อในระหว่าง พ.ศ. ๓๖๕ จน พ.ศ. ๓๘๓) ความที่กล่าวนี้มีหลักฐานท้ายพระพุทธรูปขึ้นเก่าที่สุดซึ่งตรวจพบในอินเดีย พบในคันธารราฐ และเป็นแบบอย่างช่างโยนกทำทั้งนั้น แต่เมื่อพิจารณาคุณลักษณะพระพุทธรูปคันธารราฐที่พวกโยนกทำ เห็นได้ว่า มิใช่เป็นแต่ความคิดช่างเคลยศักดิ์หรือทำแต่ความอำเภोजใจของพวกโยนก

การที่สร้างพระพุทธรูปขึ้น ที่แรกน่าจะเป็นพระดำริของพระเจ้าแผ่นดิน และให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตและพวกนายช่างประชุมปรึกษาหารือกัน ว่าควรจะทำ

---

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

อย่างไร และพวกที่ปรึกษากันนั้นก็คงรู้สึกรู้ว่าเป็นการยากมิใช่น้อย ด้วยการทำ พระพุทธรูปมีข้อสำคัญบังคับอยู่ ๒ อย่าง คือ

๑. จะต้องคิดให้แปลกกับรูปภาพคนอื่น ๆ ใครเห็นให้รู้ได้ทันทีว่า เป็นรูป พระพุทธเจ้า

๒. จะต้องให้งามเป็นที่ชอบใจคนทั้งหลายที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา

ในขณะที่เมื่อแรกคิดแบบพระพุทธรูปนั้น พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วหลายร้อยปี รูปพรรณสัณฐานของพระพุทธองค์จะเป็นอย่างไรก็ไม่มีใครได้เคยเห็นมาก่อน มีแต่คำบอกเล่ากล่าวสืบกันมาเท่านั้น ยิ่งว่ามีลักษณะเช่น มหาบุรุษในคัมภีร์มหาปุริสลักษณะของพราหมณ์ซึ่งแต่งไว้แต่ก่อนพุทธกาล เป็นต้น ช่างผู้คิดทำพระพุทธรูปได้อาศัยคำบอกเล่าดังกล่าวนี้เป็นอย่างหนึ่ง และอาศัยความรู้เรื่องพุทธประวัติ เช่นว่า พระพุทธองค์เป็นกษัตริย์ชาวมัชฌิมประเทศ เสด็จออกทรงผนวชเป็นสมณะอีกอย่างหนึ่ง ก็ได้อาศัยแบบอย่างอันปรากฏอยู่ในจารีตประเพณีของชาวมัชฌิมประเทศ ดังกิริยาที่นั่งสมาธิและครองผ้ากาสาวพัสตร์เหมือนกับพระภิกษุซึ่งอยู่ในสมัยนั้นเป็นเกณฑ์ นอกจากนี้ ก็อาศัยคตินิยมที่ว่าดิงามในกระบวนช่างโยนก เป็นหลักความคิดที่จะทำพระพุทธรูปขึ้น โดยไม่เหมือนองค์พระพุทธเจ้า เพราะฉะนั้น ที่สามารถให้คนทั้งหลายนิยมนับถือว่า เป็นรูปพระพุทธเจ้า ได้ต่อนับว่าเป็นความคิดฉลาดแท้ทีเดียว

อาจจะสรุปได้ว่า การสร้างสิ่งที่เคารพนับถือที่แตกต่างกันนั้น สาเหตุต้องอาศัยการศึกษาคำสอนหาหลักฐานทางศาสนา ส่วนมากผู้มีอำนาจทางการปกครอง เช่น

พระมหากษัตริย์จะเป็นผู้สร้าง เพราะมีศรัทธาในคำสอนคิดค้นที่จะสร้างสิ่งที่เป็นวัตถุให้อายตนะทางตาเกิดการสัมผัสได้ ผู้คิดริเริ่มการสร้างพระพุทธรูป เพื่อเป็นเครื่องสักการะที่พึงทางจิตใจมีศาสนาเป็นสัญลักษณ์ การสร้างองค์แทนเพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม แต่ไม่ผิดแปลกไปจากคัมภีร์มหาปุริสลักษณะ เช่น ยุคของคันทาระ พุทธศตวรรษที่ ๗-๑๒ พระเกสาซึ่งขมวดมุ่นไว้อย่างธรรมชาติ พระเนตร พระพักตร์ และรั้วจีวร มีลักษณะจริงอย่างธรรมดา

ยุคพระเจ้าอโศกมหาราช ทรงส่งสมณทูตไปประกาศพระพุทธศาสนา ไม่ปรากฏว่ามีการสร้างพระพุทธรูป แต่ได้สร้างสถูป หมายถึงปางปรินิพพาน เจดีย์เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ธรรมจักร หมายถึงปางประทานปฐมเทศนา การสร้างเป็น

องค์พระตามลักษณะของปางต่าง ๆ ไม่สามารถนำติดตัวไปได้ ก็คิดค้นวิธีการสร้างพระองค์เล็กพอที่จะติดตัวไปได้มีขึ้นในยุคปัจจุบัน ซึ่งเป็นวิธีการเผยแพร่สื่อสารทางพระพุทธศาสนา อย่างองค์จตุคามรามเทพ ก็เป็นศิลปะขององค์เทพ เป็นพระอุโบสถ วิหาร ศาลา เป็นเอกลักษณ์พุทธศิลป์ทั้งสิ้น ถือว่าเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจ บอกรถึงความเจริญความสามารถแต่ละยุคในการสร้างพุทธศิลป์ทางพุทธศาสนาออกมาเป็นรูปธรรม เพื่อเป็นหลักฐานต่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาต่อไป

๕.๓ ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปของไทย^๔

ลักษณะพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปในประเทศไทย จากหลักฐานที่พบการหล่อโลหะในประเทศมีมาตั้งแต่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๖ ส่วนมากมักจะเป็นเครื่องใช้ เครื่องประดับจนกระทั่งถึงสมัยสุโขทัย คือ ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘-๒๐ ได้มีการหล่อพระพุทธรูปสำริด ซึ่งมีความประณีตความงามมาก พระพักตร์รูปไข่ มีรอยยิ้มอ่อนช้อยคล้ายผู้หญิง มองดูเรียบง่ายไปทั่วองค์ดูอิมเอิบ วิธีการหล่อพระของสุโขทัย ถือเป็นแบบอย่างที่สืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ ก็ยังมีพระพุทธรูปแบบเชียงแสน มีลักษณะเป็นแบบผู้ชายเต็มตัว ออกกว้าง มีกล้ามเนื้อแสดงความเป็นบึกบึน กล้าหาญ ในสมัยอู่ทองมีลักษณะรูปเหมือนคนธรรมดา มาก แสดงถึงความรู้สึกออกมาให้เห็นชัด พระพักตร์ดูส่วนใหญ่พระพุทธรูปนั่ง สมัยอยุธยา ไม่ค่อยสวยงามนักอาจเป็นเพราะประชาชนในสมัยนั้นไม่ค่อยมีจิตใจจะทำอะไร เนื่องจากมีสงครามเกิดขึ้นบ่อยและช่วงก็มีน้อย เช่น พระพุทธชินราช เป็นพระพุทธรูปองค์เดียวมีลักษณะสวยงามที่สุด สร้างสมัยปลายสุโขทัย ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบสุโขทัยกับเชียงแสน แบบรัตนโกสินทร์ ไม่เน้นความประณีตงดงาม เป็นต้น

เพราะความศรัทธาในพระพุทธศาสนา จนทำให้เกิดการผลักดันปลงธรรมในการสร้างพระพุทธรูปขึ้นที่เรียกว่า พละ ๕ ประการ (อินทรี ๕) ซึ่งจะช่วยให้สำเร็จสมความมุ่งมาดปรารถนาในการปฏิบัติ^๕

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

๑. สัทธาพละ	กำลังคือ	ศรัทธา
๒. วิริยพละ	กำลังคือ	ความเพียร
๓. สติพละ	กำลังคือ	สติ
๔. สมาธิพละ	กำลังคือ	สมาธิ
๕. ปัญญาพละ	กำลังคือ	ปัญญา

พลธรรม หรือธรรมะอันเป็นกำลังพล ทำให้เป็นกระบวนการธรรมเกิดพลังของความสามัคคี ดังพระบาลีว่า **สุขา สงฆสส สามคคี** ความพร้อมเพรียงของหมู่คณะให้เกิดสุข

ความสามัคคี แปลว่า ความพร้อมเพรียง หมายความว่า ความร่วมมือร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันคุณธรรมนี้ นับว่าสำคัญมากในหมู่คณะ เป็นคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสุขอย่างยิ่งแก่หมู่คณะ เพราะถ้าหากหมู่คณะมีความสามัคคีกันแล้วสามารถจะช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ร่วมแรงร่วมใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ย่อมทำให้การสร้างพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นนั้น ย่อมประสบความสำเร็จได้ ก่อให้เกิดความสงบสุข ความเจริญขึ้นแก่สังคมนั้น

พระพุทธรูปศาสนาจึงอยู่คู่กับคนไทยถึงปัจจุบัน พระพุทธรูปศาสนา มีองค์ประกอบ ๕ ประการดังนี้

๑. พระเศียร สามารถพิสูจน์ได้โดยสังเขปสถานในประเทศอินเดีย

๒. ศาสนบุคคล คือ พระสงฆ์สาวกสี่บทอดกันมา จนถึงสมมติสงฆ์ในยุคปัจจุบัน

๓. ศาสนธรรม คือ พระธรรมคำสั่งสอนยังบริบูรณ์สมบูรณ์ (พระไตรปิฎก เป็นเครื่องยืนยันได้)

๔. ศาสนวัตถุ คือ วัตถุอาราม เช่น โบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ

๕. ศาสนพิธี คือ พิธีกรรมในทางศาสนา พระพุทธรูปศาสนาจึงมีพิธีการบำเพ็ญบุญ เพื่อระลึกถึงคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นแก่นทางพระพุทธศาสนา ย่อ ๆ มี ๓ ประการ คือ

- ๑. สัพพปาปส อกรรม   การไม่ทำความชั่วทั้งปวง
  - ๒. กุสลสสุปสมปทา   การอบรมกุศล คือ คุณความดีทั้งปวง
  - ๓. สจิตตปริโยทปน   การทำจิตของตนให้ผ่องใส
- เอตํ พุทธธานสาสนํ   ทั้ง ๓ ข้อนี้ เป็นหัวใจแห่งพระพุทธศาสนา^{๑๐}

คติการสร้างพระพุทธรูปเกิดขึ้น ก็เพื่อเป็นที่ระลึกเคารพสักการบูชา พระพุทธเจ้าทรงตรัสไว้ในมงคลสูตร มงคลที่ ๓ ว่า **บูชา จ บุษนียานํ** ความว่า บุคคลใด ทำการสักการบูชาแก้วตฤที่ควรบูชา มีพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เป็นต้น จัดเป็นมงคลอันประเสริฐ เป็นบ่อเกิดบุญสัมปทา

การบูชา นั้น มีอยู่ ๒ ประการ

๑. อามิสบูชา ได้แก่ การบูชาด้วยอามิสสิ่งของมีดอกไม้ ธูปเทียน ข้าว น้ำ อาหาร ผ้าอาภรณ์ และอื่น ๆ ดังที่เราบูชาพระพุทธเจ้า ด้วยการจุดธูปเทียน ถวายภัตตาหาร ถวายผ้าห่มสำหรับพระพุทธรูป เป็นต้น การบูชาในข้อนี้เป็นเพียงวัตถุภายนอก ไม่เป็นการบูชาโดยตรง แต่เป็นการแสดงออกให้เห็นว่าพิธีกรรมหรือการบูชาเช่นนี้ แม้จะถือว่าเป็นเพียงเปลือกนอก แต่ถ้าเราเข้าใจระลึกนึกถึงพระพุทธคุณของพระองค์ ไม่ติดอยู่ที่ทองคำหรือพระพุทธรูปของพระองค์ ก็จะเป็นทางที่จะเข้าถึงพระพุทธคุณได้ แล้วนำเอาพระพุทธคุณนั้นมาประพฤติปฏิบัติ

๒. ปฏิบัติบูชา ได้แก่ การบูชาด้วยการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระองค์ เช่น พระพุทธเจ้าทรงมีพระโอวาท ๓ อย่าง ได้แก่

๒.๑ เว้นจากทุจริต คือ ประพฤติชั่วด้วยกาย วาจา ใจ

๒.๒ ประกอบสุจริต คือ ประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ

๒.๓ ทำใจของตนให้หมดจดจากกิเลสเครื่องเศร้าหมอง มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น หรือการถึงพระรัตนตรัย สมาทานศีล ๕, ๘, ๑๐ รักษาปาริสุทธิศีล ๔ หรือศีล ๒๒๗ และการเจริญสมณวิปัสสนาเหล่านี้เรียกว่า ปฏิบัติบูชา

การปฏิบัติบูชา พระพุทธองค์ตรัสสอนว่า มีอานิสงส์หรือมีผลมากกว่าการบูชาด้วยอามิสนอกจากจะเข้าถึงแก่นแท้ของคำสอนแล้ว ยังเป็นการฝึกตนให้เป็นคนดีด้วยการประพฤติปฏิบัติ ฝึกหัดขจัดความไม่เรียบร้อย ทำลายกิเลสความเห็นแก่ตัว

^{๑๐} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕ / ๔๑ / ๘๗.

ความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้หมดสิ้นไป สร้างอุปนิสัยพฤติกรรมในทางที่ดีที่ชอบ เห็นแจ้งในธรรม เป็นทางนำไปสู่สันติสุข คือ พระนิพพาน อันเป็นจุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสรรเสริญผู้ปฏิบัติบูชาอันเป็นสำคัญ

สรุปได้ว่า พุทธศิลปะ จึงได้แก่ ผลงานอันเป็นความพากเพียรของมนุษย์ที่มีความพยายามสร้างขึ้นด้วยร่างกายและกำลังความคิด โดยประสงค์จะให้ เป็นเครื่องบูชาหรือเป็นเครื่องแสดงออกซึ่งความระลึกนึกถึงพระพุทธเจ้า และทำให้เกิดศิลปกรรม เพื่อเป็นสื่อศรัทธาที่สามารถเห็นได้เป็นรูปธรรมจากศาสนสถาน และศาสนวัตถุที่มีการสร้างสรรค์เอาไว้ เพื่อเป็นอนุสรณ์ในพระพุทธศาสนา ในงานศิลปะตามที่ปรากฏหลักฐานเป็นเครื่องยืนยันแล้วนั้น จะพบได้ว่า บรรดาศิลปินผู้สร้างสรรค์ผลงานนั้น มีความผูกพันอยู่กับคติความเชื่อ หรือศาสนาที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของตน เพราะว่า ผลงานศิลปะที่สร้างขึ้นมารับใช้ศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือพระพุทธศาสนานั้น ได้ปรากฏหลักฐานให้เห็นเป็นโบราณสถานทางพระพุทธศาสนานั้นเกิดมา เพราะว่า พระมหากษัตริย์ได้ทำหน้าที่เป็นองค์ศาสนูปถัมภก เป็นผู้นำและทำการส่งเสริมศิลปินให้สร้างสรรค์งานศิลปะ หรือเกิดงานพุทธศิลป์นั้น เป็นศิลปะที่สร้างขึ้นในทางพระพุทธศาสนา เพื่อใช้เป็นสื่อในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดความเสื่อมใสศรัทธาแก่บุคคลผู้ได้พบเห็น ทำให้เกิดความสบายกายสบายใจในที่สุด ถ้าวิจยถึงลักษณะของพระพุทธรูปแล้ว จะเห็นว่าพุทธลักษณะทุกส่วนของพุทธศิลป์ บ่งบอกถึงบ่อเกิดของปัญญา เช่น

๑. พระเศียรของพระพุทธรูปจะบอกให้รู้ถึงรัศมีเปลวเพลิงความสว่าง ๓ ลักษณะ บอกให้รู้ถึงศีล สมาธิ และปัญญา

๒. พระเนตร บอกถึงความสำรวมระมัดระวังสิ่งที่เป็นข้าศึก ซึ่งเป็นบ่อเกิดของกิเลสทั้ง ๓ ประการ คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง พระเกตุแหลมบอกถึงผู้มีปัญญาและสิ่งต่าง ๆ ที่ปรากฏในองค์พุทธศิลป์ด้านความสวยงามที่แฝงไปด้วยพุทธปรัชญาทางศาสนา ทำให้เกิดความศรัทธาต่อสื่อพุทธศิลป์ทางพระพุทธศาสนา เมื่อได้สัมผัสทางตา เช่น รูปภาพ รูปหล่อ และสิ่งก่อสร้างทางศาสนา

ในแต่ละสมัยนั้น พระพุทธรูปก็มีลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ ที่ต่างกันในเรื่องรายละเอียดซึ่งพอจะกล่าวได้โดยสังเขปดังนี้^{๑๑}

๑) สมัยทวาราวดี พ.ศ. ๑๐๐๐-๑๘๐๐

พระพุทธรูปสมัยนี้มีลักษณะโดยทั่วไป คือ พระเศวตชฎโมกข์และฐาน ไม่มีพระศอก เกตุมาลาเป็นต่อมสั้น พระพักตร์แบบกว้าง พระนลาฏคุดเคี้ยวไม่เป็นพื้นเรียบเสมอกัน หลังพระเนตรอุมเกือบได้ระดับพระนลาฏ พระขนงยาวเหยียด พระโอษฐ์แเบะหนูป้าน พระหัตถ์และพระบาทใหญ่ จีวรบางแนบตัว ชายสังฆาฏิมีทั้งสั้นเหนือพระถันและยาวจรดพระนาภี บัรรองฐานกลีบใหญ่ กลางกลีบมักเป็นสันมีกลีบเล็กแซมบ้าง มีทั้งบัวหงาย บัวคว่ำ และบัวหงายอย่างเดียว เกสรหยาบ ประภามณฑลเป็นวงกลมก็มี เบื้องปฤษฎางค์มีเรือนแก้วก็มี ประทับนั่งบนเก้าอี้ก็มี ยุคแรก พระพักตร์ยาวคล้ายสมัย คุปตะ ยุคหลัง พระเศียรทำกว้างกลมกว่ายุคแรก พระเนตรโปนโต พระนลาฏแคบ พระนาสิกแบน^{๑๒}

๒) สมัยศรีวิชัย พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๕๐๐

พระพุทธรูปสมัยศรีวิชัย มีลักษณะอิทธิพลของสมัยคุปตะ หลังคุปตะและปาละ ตามลำดับ ทั้งมีลักษณะคล้ายคลึงกับประติมากรรมที่พบในหมู่เกาะชวา-สุมาตรา มาก เนื่องด้วยในสมัยศรีวิชัยนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาท รูปประติมากรรมจึงนิยมสร้างเป็นรูปพระโพธิสัตว์และนางคารา^{๑๓}

โดยมากพระพุทธรูปสมัยนี้ มีพระเกตุมาลาเป็นต่อมสั้นคล้ายสมัยทวาราวดี แต่ชวมวดพระเศวตเล็กละเอียดกว่าสมัยทวาราวดี โดยมากมีพระศอก แต่ถ้าไม่มีพระศอก มักมีอุณาโลมในระหว่างพระขนง และมีใบโพธิ์ติดที่พระเกตุมาลา พระนลาฏเรียบ พระขนงโค้ง พระพักตร์แบนเหมือนสมัยทวาราวดี แต่พระหนูป้าน พระโอษฐ์ไม่แเบะ ชายสังฆาฏิมีทั้งอย่างสั้นอยู่เหนือพระถัน และยาวลงมาถึงพระนาภี บัรรองฐานกลีบใหญ่มีส่วนกว้างมากกว่าทวาราวดี มักมีกลีบเล็กแซมตั้งแต่ ๑

---

^{๑๑} สุรเชษฐ์ สมิตินันท์, *พุทธศิลป์ในประเทศไทย*, (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๑๐๒ - ๑๐๗.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

ถึง ๓ กลิป เกสรละเอียด พระหัตถ์และพระบาทมักทำเป็นรูปใบโพธิ์และมียอดฉัตร ถ้าเป็นพระยืนบางที่ไม่มีชายจีวรเลยแต่ที่มีชายจีวรสองข้างและข้างเดียวก็มี

๓) สมัยลพบุรี พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๘๐๐

พระพุทธรูปสมัยลพบุรี ทำพระเกศอย่างเส้นผมคนเป็นขมวดละเอียด บ้าง หยาบข้าง เป็นอย่างหนามขนุนก็มี เกตุมาลาเป็นต่อมคล้ายสมัยทวารวดี แต่เปลี่ยนรูปไปหลายอย่าง คือ เป็นฝาชีครอบบ้าง เป็นมงกุฏเทวรูปบ้าง เป็นดอกบัว เห็นกลีบรอบ ๆ บ้าง ประเภทที่มีเครื่องสวมพระเศียร ทำเป็นทรงเทริดบ้าง เป็นกระบังหน้าบ้าง พระพักตร์กว้างสี่เหลี่ยม พระโอษฐ์แยะ พระหนูป้าน โดยมากหูยาวจรด บ่า และมีไรพระศกเป็นเส้นแบนใหญ่ จีวรพระนั่งมีทั้งห่มคลุมและห่มดอง พระยืน มักห่มคลุม ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ขอบสงข้างบนเผยออกเป็นสัน บั้วรองฐาน มีทั้งบัวหงาย บั้วคว่ำ บั้วหงายอย่างเดียวกัมี บั้วคว่ำอย่างเดียวกัมี

พระพุทธรูปสมัยลพบุรีที่พบในประเทศไทย มีลักษณะคล้ายกับ พระพุทธรูปฝีมือช่างขอมในประเทศกัมพูชา แต่ว่าโดยส่วนสัดแตกต่างกันดังนี้ พระพุทธรูปนั่งฝีมือช่างขอม มีส่วนสูง (วัดตั้งแต่พระอาสนะถึงพระเกศา) ยาวเท่ากับ ส่วนกว้าง (หน้าตัก) แต่พระพุทธรูปสมัยลพบุรีในประเทศไทย โดยมากมีส่วนสูงยาว กว่าส่วนกว้าง พระพักตร์ก็ผิดแปลกกัน คือ พระขนงนูนโปนออกมามาก พระนาสิก โด่งยาว พระหูเป็นปมป้าน ลักษณะโดยทั่วไป อ่อนโยนนุ่มนวล ไม่แข็งกร้าว บึกบึน แฉงอยู่อย่างเช่นที่มีในประเทศกัมพูชา พระพุทธรูปทั้งสมัยลพบุรีที่มีในประเทศไทย และฝีมือช่างขอมที่มีในประเทศกัมพูชา มักนิยมสร้างตกแต่งเป็นพระพุทธรูป ทรงเครื่อง^{๑๔}

๔) สมัยเชียงแสน พ.ศ. ๑๖๐๐-๒๐๙๑

พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยคุปตะและปาละ ทำนองเดียวกับสมัยศรีวิชัยและอาจแบ่งออกได้ดังนี้

รุ่นแรก อยู่ในระยะพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ มีลักษณะทรวดทรงสง่าผ่าเผย พระวรกายค่อนข้างอวบ นุ่มนวล ส่วนมากนิยมความเรียบร้อยง่าย ๆ ไม่มีการ

^{๑๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

ตกแต่งประดับประดา ส่วนละเอียดของพระพักตร์ เช่น พระเนตร พระขนง พระนาสิก พระโอษฐ์ มีความประสานกลมกลืนกัน เช่นเดียวกับพระพุทธรูปแบบชาวภาคกลาง เส้นพระศกทำกระหนวดอย่างกันหอย รัศมีอย่างบัวตูม นิยมทำนั่งขัดสมาธิเพชร ปางมารวิชัย สังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน ถึงระยะพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ลักษณะส่วนใหญ่ยังคงอยู่อย่างที่กล่าวมา แต่ขาดความอ่อนหวานนุ่มนวล เริ่มมีความแข็งกระด้างขึ้นทุกที ๆ

รุ่นหลัง เมื่อศิลปวัฒนธรรมของอาณาจักรสุโขทัยแพร่หลายเข้าไปสู่นครเชียงใหม่ ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ได้เกิดการสร้างพระพุทธรูปลักษณะผสมกันขึ้นทำเป็นนั่งขัดสมาธิราบสังฆาฏิยาว พระพักตร์ยาวรี ยอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง พระวรกายสูงสะโอดสะอง ไม่อวบอ้วน และปรากฏมีการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมากด้วย

สกุลช่างนครศรีธรรมราช พระพุทธรูปสกุลช่างนี้ แม้นิราว พ.ศ. ๑๘๐๐ จะมีตำนานเรื่องราวกล่าวถึง แต่เท่าที่ทางการโบราณคดีได้ค้นพบ มักมีลักษณะคล้ายพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน รุ่นปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คือ ทำเป็นปางมารวิชัย ขัดสมาธิเพชร วงพระพักตร์แบนกว้างกว่าแบบเชียงแสน พระโอษฐ์ก็กว้างกว่าทำสังฆาฏิเป็นแผ่นแนกซ้อนกันสั้น เหนือพระถันเบื้องซ้าย ชายจีวรใต้พระเพลามักจีบรวบ สำหรับอายุนั้นกำหนดเทียบเคียงได้กับพระพุทธรูปสมัยอยุธยา^{๑๕}

๕) สมัยสุโขทัย พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๙๘๑

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยแบ่งตามลักษณะได้ดังนี้

รุ่นแรก มีลักษณะเปลี่ยนแปลงมาจากศิลปะสมัยเชียงแสน คือ พระวรกายที่อวบอย่างเชียงแสน ทำให้คลายลงเป็นสูงบ้าง วงพระพักตร์แทนที่จะอวบกลมกลายเป็นมนรี พระนาสิกโด่งสูงกว่าแบบเชียงแสน ยอดพระเมาลียังคงเป็นบัวตูม นอกจากทำนั่งขัดสมาธิเพชรแล้ว มีทำขัดสมาธิราบขึ้นอีกทรงหนึ่ง และในระยะเดียวกันนี้ บางองค์มีอิทธิพลศิลปะลังกาเข้ามาผสมกับแบบเชียงแสน จึงมี

---

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

ลักษณะแปลกขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ แบบตะกวน พระพุทธรูปรุ่นนี้ อายุอย่างต่ำอยู่ใน
ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙

รุ่นกลาง เป็นศิลปะของสุโขทัยบริสุทธิ์ ทำพระวรกายกลมกลึง สะอาดสะอาง วงพระพักตร์เป็นรูปไข่ พระนาสิกโด่งงุ้ม พระโอษฐ์เล็กบาง พระขนง
วาดเป็นวงโค้งบรรจบกันที่ตึ่งพระนาสิก พระเกศาทำกระหมวกกันหอยแหลมสูง
ยอดพระเมาลีเป็นเปลวเพลิง สันขาภูยิวจรดพระนาภี ปลายแฉกเป็นเขี้ยวตะขาบ
ประมาณอายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐ ในรุ่นนี้ ยังมีลักษณะแตกต่างออกไป
อีก ๒ แบบ คือ แบบหนึ่ง ทำส่วนพระเศียรตอนบนค่อนข้างกว้างใหญ่ ตอนล่าง
แคบลงเล็กน้อย มักพบกันที่เมืองกำแพงเพชร จึงเรียกว่า แบบกำแพงเพชร อีกแบบ
หนึ่ง ทำนิ้วพระหัตถ์เสมอกันทั้งสี่นิ้ว เชื่อว่าเริ่มสร้างในครั้งแผ่นดินพระเจ้าลิไท
(พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๘๑๖)

รุ่นปลาย ในตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลักษณะแสดงความบริสุทธิ์
อย่างมีในพระพุทธรูปรุ่นกลางคลายลง จนเกิดความเข้มแข็งกระด้างขึ้นแทนที่ละ
น้อย ๆ ในที่สุดอิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาขึ้นไปคลุกเคล้า ศิลปะเนรมิตของ
สมัยก็เสื่อมหายไป ^{๑๖}

๖) สมัยอุทอง พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๘๙๓

พระพุทธรูปสมัยอุทอง นิยมทำนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัยห่มดอง เส้น
พระศกคล้ายหนามขนุน มีไรพระศก สันขาภูยิวจรดพระนาภีเป็นแผ่นใหญ่ยาวปลายตัดตรง
ทรวดทรงคล้ายมนุษย์ วงพระพักตร์มีทั้งลักษณะแก่และหนุ่ม ฐานมักทำหน้า
กระดานเว้าเข้าข้างใน รุ่นแรกทำพระเกตุมาลาหนุนเป็นกระเปาะบ้าง คล้ายฝาชีทรง
เตี้ย ๆ บ้าง รุ่นต่อมามียอดพระเมาลียาวแหลม พระพุทธรูปทั้งสองรุ่นนี้ ประมาณ
อายุระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๙ ชั้นหลังต่อมามีอิทธิพลสุโขทัยเข้ามาเจือปน
มาก วงพระพักตร์มักทำยาวรี รุ่นนี้ มีขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา
ลักษณะพระพุทธรูปสมัยอุทอง สามารถแบ่งออกเป็น

สมัยอุทองยุคแรก พระรัศมี มีอย่างเป็นต่อและยาวเป็นเปลว เส้นพระศก
ละเอียดมีไรพระศกเป็นกรอบรอบวงพระพักตร์ พระหนูปานเป็นรูปคางคน ชาย

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

สังฆาภิกขุ และชายอันตราวาสกข้างบนเป็นสัน ชัดสมาธิราบ ฐานหน้ากระดานเป็นร่องและแอนเข้าข้างใน

สมัยอุทองยุคที่ ๒ มีอิทธิพลศิลปะสมัยสุโขทัยเข้ามาเกือบจนมาก มักทำวงพระพักตร์ยาวรีกว่ายุคแรก พระรัศมีตามแบบอย่างศิลปะสุโขทัย และมีไรพระศกทำเป็นเส้นเล็ก ๆ ส่วนสังฆาภิกขุทำใหญ่กว่าแบบสุโขทัย แต่ไม่เป็นเขี้ยวตะขาบ คงทำตัดเป็นเส้นตรงหรือเป็นสองแฉกห้อยชายตรงลงมาบ้าง ^{๑๗}

สรุปได้ว่า ลักษณะศิลปะทางพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปไทย ตั้งแต่สมัยทวารวดีจนถึงสมัยอุทองมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา แม้ในสมัยอุทองยังแบ่งออกเป็นหลายช่วง แสดงให้เห็นว่าศิลปะทางพุทธศิลป์ของพุทธศาสนาไทยมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาตามลำดับ

๗) สมัยอยุธยา พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐

รุ่นแรก ตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พ.ศ. ๑๘๙๓-๑๙๑๒) จนถึงต่อมารัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ. ๑๙๑๔-๒๐๓๑) นิยมทำตามแบบอย่างสมัยอุทองอย่างที่เรียกว่า ศิลปะอุทองยุคที่ ๓ และสมัยลพบุรี

รุ่นหลัง นับแต่รัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ. ๑๙๕๒-๑๙๖๗) มีเหตุการณ์ทางเขตสุโขทัยหลายครั้งที่พระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา หรือเชื้อพระวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ ต้องขึ้นไปยังบ้านเมืองทางอาณาจักรสุโขทัย ความสัมพันธ์ทางศิลปะของสองอาณาจักรคงได้เกิดคลุกเคล้ากันขึ้น ทางอยุธยาก็ได้แบบอย่างของพระพุทธรูป รุ่นปลายที่คลายความอ่อนหวานนุ่มนวลเกือบสิ้นเชิง มาสร้างสรรค์จนกลายเป็นแบบอยุธยาอย่างแท้จริง นิยมสร้างกันมาจนพระนครศรีอยุธยาสิ้นสภาพเป็นราชธานี อย่างไรก็ดี ในตอนปลายปรากฏว่าชอบสร้างพระพุทธรูปเลียนแบบอุทองขึ้นอย่างหนึ่ง แต่มีไรพระศกที่ขอบพระนลาฏ เป็นเส้นกลมเล็กกว่าแบบของเดิม และอีกอย่างหนึ่งชอบทำพระพุทธรูปทรงเครื่องกันมาก มีทั้งทรงเครื่องใหญ่และทรงเครื่องน้อย ส่วนมากเป็นพระพุทธรูปปางประทานอภัย และมีความนิยมสร้างพระพุทธรูปด้วยศิลา มีพระพุทธรูปศิลาทราย เป็นต้น

^{๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๖.

ลักษณะพระพุทธรูป ทำวงพระพักตร์และเกตุมาลาตามแบบอย่างสมัย
สุโขทัย โดยมากมีไรพระศกและสังขมาฏีใหญ่ ถ้าทรงเครื่องเกตุมาลาทำเป็นก้นหอย
หลายชั้น เป็นอย่างมงกุฏเทวรูป แบบอย่างสมัยลพบุรีบ้าง^{๑๘}

สรุปได้ว่า สมัยอยุธยา ศิลปะทางพุทธศิลป์ได้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจาก
สมัยก่อน แต่ก็ยังคงลักษณะของสุโขทัยและลพบุรีบ้าง

๘) สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕ - ปัจจุบัน

พระพุทธรูปที่หล่อขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ มีลักษณะเทอะทะ ไม่เรียวยาว
ระหงเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จัดว่า เป็นแบบแผนของการเริ่มต้นใหม่
ของศิลปะในอาณาจักรรัตนโกสินทร์ที่ตั้งตัวขึ้นใหม่ ความงามก็งามไม่เท่ากับ
พระพุทธรูปในสมัยอยุธยา พระประธานนิยมหล่อเป็นพระทรงเครื่องปางมารวิชัย
ชฎายอดแหลม ต่อมาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างพระประธานในพระอุโบสถมี
ขนาดเล็ก มีมณฑปครอบ ซึ่งทำให้เกิดประโยชน์หลายอย่าง กล่าวคือไม่เปลือง
แรงงาน ไม่เปลืองโลหะที่นำมาหล่อ ไม่เปลืองค่าใช้จ่าย นับเป็นแบบแผนการหล่อ
พระพุทธรูปที่เป็นองค์ประธานมาจนถึงทุกวันนี้^{๑๙}

การสร้างพระพุทธรูปสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งเป็น ๓ ช่วง คือ

๑. ช่วงปฏิมากรรมแบบดั้งเดิม ช่วงนี้ก็อยู่ในรัชสมัยของรัชกาลที่ ๑-๓
การสร้างพระพุทธรูปในช่วงนี้จะทำตามแบบอย่างที่เคยทำกันมา อีกทั้งบางรัชกาลก็
สร้างพระพุทธรูปขึ้นมาใหม่น้อยองค์ อย่างเช่น **รัชกาลที่ ๑** ทรงเห็นว่า
พระพุทธรูปที่สร้างกันมาในอดีตมีมากมายแล้ว ที่ชำรุดเสียหายก็มีอยู่เป็นจำนวน
มาก น่าจะหันไปปฏิสังขรณ์พระพุทธรูปที่ชำรุด จะเหมาะกว่าจึงทรงให้รวบรวม
พระพุทธรูปที่ชำรุดได้ถึง ๑,๒๘๔ องค์ ทรงโปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์ใหม่ จนเป็น
องค์พระครบสมบูรณ์แล้วพระราชทานไปยังวัดต่าง ๆ ส่วนที่เหลือก็ทรงโปรดให้
นำไปประดิษฐานในวิหารคด วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ส่วนพระพุทธรูปที่
สร้างใหม่ก็มีพระประธานในพระอุโบสถ และพระประธานในมณฑปวัดมหาธาตุ

^{๑๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

^{๑๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑.

ยุวราชรังสฤษฏ์ โดยโปรดให้พระยาเทวารังสรรค์เป็นผู้สร้างและพระพุทธรูปโดยกนิ
พระวิหาร วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงปั้นหุ่นพระ
พักตร์ พระพุทธรูปจักษุ ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดราชสิทธาราม
และพระพุทธรูปธรรมมิตรโลกธาตุติลกพระประธานในพระอุโบสถวัดอรุณราชวรวิหาร
ต่อมาถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปใหม่ขึ้น
หลายองค์ เช่น พระพุทธตรีโลกเชษฐ พระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวร
าราม พระพุทธเสถียรธรรมณี พระประธานในพระอุโบสถวัดราชนันทาราม พระพุท
ธอนันตคุณ พระประธานในพระอุโบสถวัดราชโอรสาราม พระพุทธมหาโลกาภินันต์
พระประธานในพระอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติ จ.นนทบุรี และโปรดให้สร้างพระ
พุทธรูปไสยาสน์ยาว ๙๐ ศอก ซึ่งปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารคตวัดพระเชตุพน
วิมลมังคลาราม นอกจากนี้ ยังโปรดให้หล่อพระพุทธรูปทรงเครื่องกษัตริยาธิราช ๒
องค์ แต่ละองค์หล่อด้วยสำริดสูง ๖ ศอก หุ้มด้วยทองคำหนักองค์ละ ๖๓ ชั่ง ๑๔
ตำลึง ประดับด้วยเนาวรัตน์อัญมณี ถวายพระนามว่า พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช เพื่ออุทิศพระราชกุศล และเป็นพระราชอนุสรณ์แด่พระอัยกา คือ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช และอีกองค์หนึ่ง ถวายพระนามว่า
พระพุทธรูปเลิศหล้านภาลัย เพื่อถวายพระราชกุศลและเพื่อเป็นพระราชอนุสรณ์แด่
พระราชบิดา คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์
ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ด้านหน้าพระมಹามณิ
รัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต

๒. ช่วงปฏิมากรรมระยะปรับตัว ช่วงนี้อยู่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕
ซึ่งเป็นสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกในด้านต่าง ๆ การสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้
จึงมีลักษณะใกล้เคียงกับมนุษย์ทั่วไป เช่น ปั้นจิ๋วเป็นริ้ว บนพระเศียรไม่มีต่อมพระ
เมาลี พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้แก่ พระสัมพุทธสัมพรณี พระ
ประธานในพระอุโบสถวัดราชาธิวาสวิหาร พระพุทธรูปรัตนราย และพระพุทธรูปสิงค์
ปฎิมา ซึ่งประดิษฐานอยู่ ณ วัดราชประดิษฐ์สถิตยมหาสีมาราม นอกจากนี้
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงคิดว่า เมืองไทยได้ผ่านเหตุการณ์ร้าย
ต่าง ๆ มาได้อย่างปลอดภัย ทั้งไม่ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศอื่น ดังประเทศ
เพื่อนบ้าน คงจะมีเทพเจ้าคอยช่วยปกป้องรักษาประเทศไทยไว้ จึงโปรดให้สร้าง

เทวรูปพระสยามเทวาธิราชขึ้น ด้วยทองคำทั้งองค์ สูง ๘ นิ้วฟุต ปัจจุบันประดิษฐาน อยู่ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณในพระบรมมหาราชวังชั้นใน

สำหรับรัชกาลที่ ๕ ก็ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูปขึ้นหลายองค์ เช่น พระพุทธอังคีรส พระประธานในพระอุโบสถวัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม พระพุทธ ปัญญาอัคคะและพระพุทธวชิรญาณ ซึ่งทั้ง ๒ องค์ประดิษฐานอยู่ในวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธชินราชจำลอง พระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจม บพิตรดุสิตวนาราม และพระพุทธนฤมลธรรโมภาสพระประธานในพระอุโบสถ วัดนิเวศธรรมประวัติ บางปะอิน จ.อยุธยา

๓. ช่วงปฏิมากรรมร่วมสมัย สมัยนี้ก็อยู่ในช่วงรัชกาลที่ ๖ จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกมากขึ้นไปอีก ประติมากรรมในสมัยนี้ จึงเน้นให้ เหมือนคนจริง อีกทั้งหันไปสร้างปฏิมากรรมรูปคน เช่น อนุสาวรีย์ต่าง ๆ แทน พระพุทธรูปมากขึ้น ดังต่อไปนี้

รัชกาลที่ ๖ ทรงเห็นว่า พระพุทธรูปมีมากแล้ว จึงทรงสร้างพระพุทธรูป ไม่กี่องค์ เช่น ทรงโปรดให้สร้างพระมหานาคชินะ พระพุทธรูปปางนาคปรก หน้าตัก กว้าง ๙ นิ้ว ขึ้นในสมัยที่ทรงบรรพชาเป็นสามเณรประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธรูปองค์นี้ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนตำหนักปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร ทรง โปรดให้สร้างพระพุทธรูปไสยาสน์ด้วยหินอ่อนปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ วัดราชาธิ วาสวิหาร ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปนโรคนคราย ปางสมาธิหน้าตักกว้าง ๑๕ เซนติเมตร กะไหล่ทองจำนวน ๑๖ องค์ เท่าปีครองราชย์ แล้วพระราชทานให้ จังหวัดต่าง ๆ สำหรับสักการบูชา ทรงให้สร้างพระแก้วมรกตน้อยไว้เป็น พระพุทธรูปประจำพระองค์ นอกจากนี้ เมื่อพระองค์ได้ทรงรับพระเศียร พระกร และพระบาทของพระพุทธรูป แต่ไม่มีพระวรกายจากวัดในเมืองศรีสัชชนาลัย ก็ทรง โปรดให้ช่างปั้นพระวรกายขึ้นใหม่ให้ได้สัดส่วน และนำมาประกอบเป็นองค์พระที่ สมบูรณ์ ทรงถวายนามว่า พระร่วงโรจนฤทธิ์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในวิหารมูขุด้มัน ทิศเหนือของวัดพระปฐมเจดีย์

รัชกาลที่ ๗ โปรดหล่อพระพุทธรูปนุสนาค เป็นพระพุทธรูปปางห้ามสมุทร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ เพื่ออุทิศพระราชกุศลแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ปัจจุบันพระพุทธรูปองค์นี้ประดิษฐานอยู่ในวิหารเก๋ง วัดบวรนิเวศวิหาร

รัชกาลที่ ๘ โปรดให้สร้างพระชัยวัฒน์ ประจำรัชกาล

รัชกาลที่ ๙ โปรดให้สร้างพระพุทธรูปหลายองค์ เช่น

พระพุทธรูปวันตบพิตร พระพุทธรูปปางห้ามสมุทรในวโรกาสที่ทรงผนวช ปัจจุบันประดิษฐานอยู่บนตำหนักปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร

พระพุทธรูป ภ.ป.ร. ปางประธานพร หน้าตักกว้าง ๑๘ นิ้ว สำหรับสักการบูชาส่วนพระองค์ พระพุทธรูปหามณเฑียรต้นปฐมมาร ปางมารวิชัย พระประธานในพระอุโบสถ วัดวชิราลงกรณ์ อำเภอปากช่อง นครราชสีมา

พระศรีศากยทศพลญาณ ประธานพุทธมณฑลสุพรรณบุรี เป็นพระพุทธรูปปางลีลา สูง ๒,๕๐๐ กระจ่าง ประดิษฐานเป็นพระประธาน ณ พุทธมณฑล

นอกจากรัชกาลที่ ๙ ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปแล้ว สมเด็จพระราชินีนาถ ทรงโปรดให้สร้างพระพุทธรูป ดังนี้

พระพุทธรูปโลกนญาณบพิตรสิริกิตธรรมโศตถิผล เป็นพระปางรำพึง มีขนาดเท่าพระองค์ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร

พระพุทธรูปชินวรมุณี พระประธานในวัดศาลโคตม อำเภออินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี

ปัจจุบันตามวัดต่าง ๆ จะสร้างพระพุทธรูปตามความพอใจ ไม่มีเกณฑ์ตายตัว แต่ก็มีวัดไม่น้อยหันไปสร้างพระพุทธรูปแบบเชียงแสนและสุโขทัยอีก เช่น พระพุทธโคตม พระพุทธรูปหล่อสัมฤทธิ์ ปางมารวิชัย หน้าตักกว้าง ๕ วา ๓๐ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปหล่อโลหะที่ใหญ่ที่สุดในโลก ประดิษฐานอยู่ที่วัดไผ่โรงวัว สุพรรณบุรีและพระพุทธรูปทักษิณมิ่งมงคล ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปั้น ชัดสมาธิเพชร ปางปฐมเทศนา หน้าตักกว้าง ๑๕ เมตร ประดิษฐานอยู่บนยอดภูเขาทอง อำเภอเมืองจังหวัดนครราชสีมา นอกจากนี้ ก็ยังมีอีกหลายองค์อยู่ตามภาคต่าง ๆ ทั่วประเทศ

สรุปได้ว่า สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นช่วงที่มีระยะเวลาอันยาวนานที่สุด อีกทั้งพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ให้ความสำคัญต่อการทะนุบำรุงพระพุทธศาสนา มาก ศิลปะของพุทธศิลป์ จึงมีการพัฒนาตามความนิยมของพระมหากษัตริย์ จนถึงปัจจุบัน ศิลปะของพุทธศิลป์มีลักษณะที่หลากหลาย ไม่มีลักษณะเด่นเป็นการเฉพาะ

๕.๔ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นจะพบว่า พระพุทธรูปเกิดจากศรัทธาปสาทะในพระพุทธรเจ้า กล่าวคือคนมีความเชื่อและความเลื่อมใสในพระพุทธรเจ้ามาก ก็ก่อให้เกิดความบังดาลใจให้สร้าง พระพุทธรูปขึ้นมา เพื่อเป็นตัวแทนพระพุทธรองค์สำหรับไว้กราบไหว้บูชา ยิ่งมีความเชื่อความเลื่อมใสในพระพุทธรเจ้ามากเท่าไร ก็ยิ่งอยากจะสร้างพระพุทธรูปให้มากองค์ เพื่อจะได้มีมากพอที่จะได้เคารพบูชาให้อิ่มเอมใจ แต่การที่จะสร้างพระพุทธรูปให้เหมือนกันหมด ก็ดูจะธรรมดาไปจึงเกิดการสร้างพระพุทธรูปเป็นปางต่าง ๆ ขึ้นมา และยิ่งนานวัน ก็ยังมีพระพุทธรูปปางใหม่ ๆ เกิดขึ้นจนปัจจุบันในประเทศไทยมีกว่า ๘๐ ปางแล้ว^{๒๐} เช่น

ปางประสูติ	ปางมหาภิเนษกรรม	ปางบำเพ็ญทุกกรกิริยา
ปางพระสุบิน	ปางรับข้าวมธุปายาส	ปางเสวยข้าวมธุปายาส
ปางลอยถาด	ปางรับหญ้าคา	ปางมารวิชัย
ปางสมาธิ	ปางถวายเนตร	ปางจกรมแก้ว
ปางเรือนแก้ว	ปางนาคปรก	ปางฉันทสมอ
ปางประสานบาตร	ปางรับสัตตก้อนสัตตตุง	ปางประทานเกศา
ปางรำพึง	ปางปฐมเทศนา	ปางประทานเอหิภิกขุ
ปางห้ามญาติ	ปางชื้อครสาวก	ปางแสดงโอวาทปาฏิโมกข์
ปางประทับเรือ	ปางห้ามพยาธิ	ปางแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
ปางโปรดพระพุทธรมารดา	ปางเสด็จลงจากดาวดึงส์	ปางลีลา
ปางประทับรอยพระบาท	ปางสร่งน้ำฝน	ปางขี่มาร
ปางปฐมบัญญัติ	ปางขับพระวักกลี	ปางสนเข็ม
ปางประทานพร	ปางประทานอภัย	ปางโปรดพญาชมพูบดี

^{๒๐} สมพร อยู่โพธิ์, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ , (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑), หน้า ๖ - ๑๖.

ปางป่าเลไลยก์	ปางโปรดอสุรินทราหู	ปางโปรดอาฬวกยักษ์
ปางโปรดคงคาสุทนต์	ปางโปรดช้างนาฬาคีรี	ปางโปรดผกาพรหม
ปางซีกผ้าบังสุกุล	ปางพิจารณาชราธรรม	ปางโอฬาริกนิมิตร
ปางห้ามมาร	ปางปลงอายุสังขาร	ปางนาคาวโลก
ปางรับอุทกัณ	ปางพยากรณ์	ปางโปรดสุภทัตตปริพาชก

และปางปรินิพพาน ฯลฯ

พระพุทธรูปปางต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเกิดในรัชสมัยรัชกาลที่ ๓ ซึ่งเป็นสมัยที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ กล่าวคือในรัชสมัยนั้น มีพระพุทธรูปปางใหม่ ๆ เกิดขึ้นถึง ๓๓ ปาง สร้างตามความเชื่อในยุคนั้น ๆ ดังปรากฏดังนี้

ปางทุกกรกิริยา	ปางรับมธุปายาส	ปางฉันทมธุปายาส
ปางลอยถาด	ปางรับหญ้าคา	ปางถวายพระเนตร
ปางจกรมแก้ว	ปางฉันทสมอ	ปางประสานบาตร
ปางประทานเอหิภิกขุ	ปางปลงกัมมัฏฐาน	ปางห้ามสมุทร
ปางอุ้มบาตร	ปางภัตตกิจ	ปางพระเกศธาตุ
ปางห้ามพระแก่นจันทร์	ปางลีลา	ปางประดิษฐานรอยพระบาท
ปางสรองน้ำ	ปางห้ามมาร	ปางซื้อครสาวก
ปางขับพระวัคกลี	ปางรับผลมะม่วง	ปางรำพึง
ปางป่าเลไลยก์	ปางแสดงชราธรรม	ปางสำแดงโอฬาริกนิมิตร
ปางอายุสังขาร	ปางนาคาวโลก	ปางรับอุทกัณ
ปางสนเข็ม	ปางเปิดโลก	

ประเทศไทยนอกจากจะมีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มากที่สุดในโลกแล้ว คนไทยบางกลุ่มยังนำพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มาเป็นพระพุทธรูปประจำวัน ประจำเดือน และประจำปีอีกด้วย ดังนี้

พระพุทธรูปประจำวัน

พระปางถวายเนตร	สำหรับวันอาทิตย์
พระปางห้ามญาติ	สำหรับวันจันทร์
พระปางไสยาสน์	สำหรับวันอังคาร
พระปางอุ้มบาตร	สำหรับวันพุธตอนกลางวัน
พระปางป่าเลไลยก์	สำหรับวันพุธกลางคืน
พระปางสมาธิ	สำหรับวันพฤหัสบดี
พระปางรำพึง	สำหรับวันศุกร์
พระปางนาคปรก	สำหรับวันเสาร์

พระพุทธรูปประจำเดือน

พระปางชกผ้าบังสุกุล	สำหรับเดือนอ้าย
พระปางซีกมาร	สำหรับเดือนยี่
พระปางแสดงโอวาทปาฏิโมกข์	สำหรับเดือนสาม
พระปางนาคาวโลก	สำหรับเดือนสี่
พระปางทรงน้ำฝน	สำหรับเดือนห้า
พระปางมารวิชัย	สำหรับเดือนหก
พระปางเรือนแก้ว	สำหรับเดือนเจ็ด
พระปางปฐมเทศนา	สำหรับเดือนแปด
พระปางกัตตกิจ	สำหรับเดือนเก้า
พระปางประทับรอยพระบาท	สำหรับเดือนสิบ
พระปางลีลา	สำหรับเดือนสิบเอ็ด
พระปางประทานอภัย	สำหรับเดือนสิบสอง

พระพุทธรูปประจำปี

พระปางโปรดอหวกยักษ์	สำหรับปีชวด
พระปางห้ามญาติ	สำหรับปีฉลู
พระปางโปรดผกาพรหม	สำหรับปีชาล
พระปางมหาภิเนษกรมณ์	สำหรับปีเถาะ
พระปางโปรดคงคูลิมาล	สำหรับปีมะโรง
พระปางรับอุทกภัย	สำหรับปีมะเส็ง
พระปางสนเข็ม	สำหรับปีมะเมีย
พระปางประทานพร	สำหรับปีมะแม
พระปางปฐมบุญญัตติ	สำหรับปีวอก
พระปางรับมธุปายาส	สำหรับปีระกา
พระปางซี้้อครสาวก	สำหรับปีจอ
พระปางโปรดพญาชมพู	สำหรับปีกุน

คนไทยนอกจากสร้างพระพุทธรูปบูชาปางต่าง ๆ มากมายดังที่แสดงมาแล้ว ยังได้สร้างพระพุทธรูปองค์เล็ก ๆ รวมทั้งรูปหลวงพ่อด่าง ๆ อีกด้วย เรียก รวมกันว่า พระเครื่องอีกมากมาย มหาศาล เป็นวัตถุมงคลประเภทต่าง ๆ แต่จุดหมายที่ทำมาดั้งเดิม ยึดเอาพระรัตนตรัยทั้ง ๓ เป็นที่พิงพิงใจกาย ไม่ได้มุ่งหวังเงินทองใด ๆ^{๒๑}

ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ คนไทยมีความหวาดกลัวต่อภัยสงคราม พลเรือนหรือทหารต่างก็พากันเสาะแสวงหาวัตถุมงคลไว้เป็นเครื่องป้องกันตัว แม้ในส่วนราชการก็ยังปลอบขวัญประชาชน เช่น สร้างพระพุทธชินราช รุ่นอินโดจีน ออกแจกจ่ายตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๘๕ โดยมุ่งหมายให้เป็นเครื่องคุ้มภัย ส่วนท่าน

---

^{๒๑} สมพร อยู่โพธิ์, พระพุทธรูปปางต่าง ๆ , (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑), หน้า ๗.

คณาจารย์ต่าง ๆ ก็ได้จัดสร้างตะกรุด แหวน ผ้ายันต์ พระเครื่องขึ้นมาแจกให้ประชาชนทั่วไป ประเทศไทยจึงมีพระพุทธรูปมากที่สุดในโลก จากเรื่องดังกล่าวมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า คนไทยมีความผูกพันกับพระพุทธรูปเป็นอย่างมาก และอย่างลึกซึ้งยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด ถือว่าเป็นการเผยแผ่ประกาศความดีด้วยการสื่อแบบพุทธศิลป์ ในรูปแบบของพระพุทธรูปที่มีอยู่ตามวัดต่าง ๆ เพื่อเป็นศูนย์รวมในการทำความดี ตามหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ส่วนที่เป็นพระเครื่ององค์เล็กนั้น เพื่อเป็นการนำติดตัวให้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ถือว่าเป็นเครื่องหมายอันดีงามของชาวพุทธ เพื่อละชั่ว ทำดี ทำจิตใจให้สะอาด นี่เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ถ้าปฏิบัติได้ย่อมพ้นทุกข์โดยสิ้นเชิง

๕.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารกับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์^{๒๒}

การสื่อสาร (Communication) หมายถึง การสร้างความร่วมกัน ความคล้ายคลึงกันให้เกิดขึ้นระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร ซึ่งทั้งสองฝ่ายจะต้องมีวัตถุประสงค์ในการสื่อสารที่สอดคล้องต้องกัน การสื่อสารจึงจะประสบผลสำเร็จ การสื่อสารที่ปรากฏอยู่ในสังคม อาจแบ่งออกได้หลายประเภทขึ้นอยู่กับเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เรานำมาใช้ในการพิจารณา ซึ่งการสื่อสารแต่ละประเภทย่อมจะมีลักษณะประโยชน์ และข้อจำกัดในการใช้แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารลักษณะใด ก็มักมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๆ อยู่ ๔ ประการ คือ

๑. ผู้ส่งสาร (Sender)
๒. สาร (Message)
๓. ช่องสาร (Channel)
๔. ผู้รับสาร (Receiver)

องค์ประกอบเหล่านี้มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน กล่าวคือเมื่อองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งเปลี่ยนแปลงไป ย่อมก่อให้เกิดการกระทบต่อองค์ประกอบตัวอื่น ๆ ด้วย ลักษณะธรรมชาติของการสื่อสารมีอยู่หลายลักษณะ เช่น การสื่อสารในเชิงของกระบวนการที่มีปฏิสัมพันธ์กันระหว่างองค์ประกอบ การสื่อสารที่มีบทบาทเป็นเครื่องมือของสังคม และการสื่อสารในลักษณะความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันของบุคคล

---

^{๒๒} ชาตรี บัวคลี่, “สัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานออกแบบนิเทศศิลป์กับการสะท้อนวัฒนธรรมหลังสมัยใหม่”, Veridian E-Journal ๖, ๔ (มกราคม - มิถุนายน, ๒๕๕๖), หน้า ๑๓๕.

ซึ่งการศึกษาและการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการสื่อสารในบทนี้ จะทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจความหมายธรรมชาติ และองค์ประกอบของการสื่อสาร รวมทั้งสามารถวิเคราะห์กระบวนการสื่อสารได้อย่างถูกต้อง^{๒๓}

แนวคิด คือ ส่วนประกอบเริ่มและเป็นพื้นฐานของทฤษฎี ดังนั้น จึงมีการสร้างแนวคิดเพื่อพยายามอธิบาย ความหมาย ปรัชญาการณ ได้มีผู้กล่าวไว้ในวิธีและการสื่อสารว่า เป็นกระบวนการสร้างแนวความคิดซึ่งเป็นกระบวนการที่ซับซ้อนประกอบด้วยการจัดสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกันเป็นหมวดหมู่หรือ เป็นประเภทตามลักษณะร่วม ที่สังเกตพบในการวิจัยหรือทฤษฎี แนวคิดอาจแยกเป็นตัวแปรต่าง ๆ ทั้งตัวแปรอิสระและตัวแปรตาม

แคปปลาน (Kaplan) อธิบายว่า เมื่อความรู้เกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีมากขึ้นความคิดของคนเราจะเปลี่ยนไป หรือแนวคิดเด่นชัดขึ้นเพียงใด ก็จะสามารถนำแนวคิดนั้น มาสร้างเป็นทฤษฎีได้ดีขึ้นในการสร้างชื่อของแนวคิดนั้น ในส่วนประกอบของทฤษฎีใดก็ตาม มักมีกลุ่มคำซึ่งใช้อธิบายหรือเรียกแนวคิดของทฤษฎีนั้น ๆ แนวคิดกับคำนิยามจึงไม่สามารถแยกออกจากกันได้ เพราะทั้งสองอย่างจะบอกให้รู้ว่านักทฤษฎีกำลังสังเกตอะไร^{๒๔}

สำหรับการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ ได้มีผู้ให้ความหมายไว้จำนวนมาก ทำให้สามารถจัดประเภทความหมายออกเป็นหลายแบบ แต่สามารถสรุปความหมายออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ ได้แก่

๑. ความหมายโดยอรรถ
๒. ความหมายโดยนัย

---

^{๒๓} รศ.กิติมา สุรสนธิ, **ความรู้ทางการสื่อสาร**, (คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๓.

^{๒๔} กาญจนา มีศิลปะวิภักย์, **ความรู้เบื้องต้นและทฤษฎีการสื่อสาร**, เอกสารอัดสำเนา, หน้า ๕๔.

ความหมายโดยอรรถ (Denotative meaning) นักวิชาการบางท่านระบุศัพท์เป็นไทยว่า “ความหมายตรง” เป็นตัวหมายถึง (signified) ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างภววิสัย (objective) ดังที่เรากล่าวว่าเป็นความหมายที่เข้าใจกันตามตัวอักษร เป็นความหมายที่เข้าใจตรงกันเป็นส่วนใหญ่ และมักเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป

ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ ความหมายที่ระบุอยู่ในพจนานุกรม เช่น แม่คือสตรีผู้ให้กำเนิดลูก หมีเป็นสัตว์ ๔ เท้า (๒ มือ ๒ เท้า) ประเภทหนึ่ง โดยทั่วไปความหมายโดยอรรถนี้ เป็นความหมายขั้นแรกที่สามารถเข้าใจได้ว่าเป็นสามัญโดยทั่วไปที่มองเห็นได้ชัดเจน ตัวอย่างเช่น ในกรณีของภาพถ่ายถนนในเมืองและมีข้อความเขียนว่า “ถนนในเมือง” ทั้งภาพและข้อความนั้นจะถูกอ่านความหมายโดยอรรถว่า “นี่เป็นถนนสายหนึ่งในเมือง” ก็ได้ ความหมายโดยนัย (Connotative meaning) นักวิชาการบางท่านระบุศัพท์เป็นไทยว่า “ความหมายแฝง” คำว่า “ความหมายโดยนัย” นั้น เป็นตัวหมายถึงที่ประกอบสร้างอย่างตรงกันข้ามกับตัวหมายถึงอรรถ กล่าวคือถูกประกอบสร้างขึ้นมาอย่างเป็นอัตวิสัย (subjective) ไม่ว่าจะ เป็นอัตวิสัยในระดับบุคคล เช่น ประสบการณ์ส่วนตัวหรืออารมณ์ความรู้สึกของคนแต่ละคนที่มีต่อแม่ ก็จะทำให้คิดถึงแม่ในแง่ความเจ็บปวดที่ทิ้งลูกไปตั้งแต่เล็ก ความดู เหม่งวด ความอ่อนโยน ความอบอุ่น ฯลฯ หรือเป็นอัตวิสัยในระดับสังคม เช่น ในสังคมไทย สังคมจีน สังคมอินเดีย สังคมอเมริกันจะให้ความหมายโดยนัยที่มีต่อ “แม่” อย่างแตกต่างกันที่เราเรียกว่า “ค่านิยมของแต่ละสังคม” Barthes เรียกความหมายโดยนัยนี้ว่า เป็นความหมายขั้นที่สอง (second order of signification)

พอสรุปได้ว่า ทฤษฎีการสื่อสารเชิงสัญลักษณ์ทั้งสองรูปแบบนี้ พิจารณาว่าทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความหมายอยู่เบื้องหลัง เช่น พระพุทธชินราชไม่ใช่เป็นพระอิฐพระปูนเฉย ๆ แต่เบื้องหลัง ก็คือเป็นพุทธศิลป์ที่สวยงามที่สุดในประเทศไทย หรือสวยงามที่สุดในโลกก็ได้ แต่เป็นองค์แทนของพระพุทธเจ้าที่ชาวพุทธในประเทศ และต่างประเทศมีศรัทธารวมพลังกันสร้างขึ้น มา เป็นองค์แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา “ถือว่าเป็นสัญลักษณ์ทั้งสิ้น” เช่น สัญลักษณ์ ถนนม้าลายแสดงถึงให้คนเดินเท้าข้ามถนน สัญลักษณ์ในการแต่งกายของประชาชนใส่เสื้อสีเหลือง มีตราสัญลักษณ์การครองราชย์ ๘๐ พรรษาในปัจจุบัน ก็บอกถึงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ดังนั้น ทุกสิ่งทุกอย่างที่

มนุษย์สร้างขึ้นมา มีความหมายในตัวเอง และอยู่เบื้องหลังเป็น สัญญะ เป็น เครื่องหมายเพื่อให้เกิดความเข้าใจในการสื่อสารได้อย่างชัดเจน ไม่ต้องใช้แรงงานคน มากำกับเมื่อเห็นสัญลักษณ์ก็เข้าใจทันที

๕.๖ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสัญวิทยา

ทฤษฎีสัญศาสตร์ (Semiotics) ทฤษฎีนี้ พัฒนาขึ้นมาจากรากฐาน ความคิดทางภาษาศาสตร์ โดยกล่าวว่า ความหมายประกอบด้วยสัญญะ (Sign) รหัส (Code) และวัฒนธรรม (Culture) **Saussure** ศาสตราจารย์ชาว สวิสเซอร์แลนด์ ผู้ให้กำเนิดศาสตร์นี้ให้ความสนใจในการผลิตความหมายในการ สื่อสาร ให้ความสนใจวิธีที่ผู้ผลิตสร้างสัญญะต่าง ๆ และแนวทางที่ผู้อ่านสารจะ เข้าใจสัญญะนั้น ๆ ทฤษฎีนี้ให้ความสำคัญแก่ผู้ผลิตสาร (Producer) มากกว่า การเป็นแค่ผู้ส่งสาร (Sender) และให้ความสำคัญ (มิติทางความคิด) แก่ผู้อ่านสาร มากกว่าผู้รับสาร (Receiver) สัญวิทยา จึงเป็นการศึกษากระบวนการสร้าง ความหมาย (Signification) หรือวิธีที่จะนำเอาสัญญะต่าง ๆ มาใช้ตีความหมาย ภายในตัวบทอันเป็นผลผลิตทั้งหมดของการสื่อสาร

สัญวิทยา เป็นศาสตร์ที่ศึกษาเกี่ยวกับระบบของสัญลักษณ์ ที่ปรากฏอยู่ใน ความคิดของมนุษย์ อันถือเป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่รอบตัวของเรา สัญลักษณ์ อาจจะได้แก่ ภาษา รหัส สัญญาณ เครื่องหมาย ฯ ลฯ หรือหมายถึงสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น มาเพื่อให้มีความหมายแทนของจริง ตัวจริงในตัวบทและในบริบทหนึ่ง ๆ

การวิเคราะห์สัญญะแนวใหม่ เริ่มมาจากการศึกษาของ **Ferdinand de saussure** นักภาษาศาสตร์ชาวสวิสและชาวสหรัฐอเมริกา **Charles saunders pierce** ทั้งสองท่านเป็นผู้เปิดศักราชใหม่ในวิชาภาษาศาสตร์ ด้วยการแยกภาษา ออกมาศึกษาในเชิงของสิ่งที่ เป็นระบบ ในตัวของมันเอง เพราะภาษาศาสตร์ในอดีต เป็นการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์และเชิงเปรียบเทียบมาโดยตลอด

การนำทฤษฎีสัญวิทยามาใช้ในการศึกษาการสื่อสารของมนุษย์ ถือเป็น การศึกษาในแนวใหม่ และเป็นจุดเน้นที่ต่างไปจากการศึกษาดั้งเดิม ที่มุ่งการศึกษา การสื่อสารแบบเป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องอยู่กับสาร ช่องทาง เครื่องส่ง ผู้รับ เสียงรบกวน และการย้อนกลับซึ่งถือเป็นพื้นฐานของการสื่อสาร

ทฤษฎีสัญวิทยา เป็นทฤษฎีที่นำมาอธิบายการสื่อสารของมนุษย์ว่า การสื่อสารคือจุดกำเนิดของความหมาย ซึ่งการศึกษาแนวนี้จะไม่สนใจความล้มเหลวของการสื่อสาร และไม่เกี่ยวข้องกับการประสิทธิผล และความถูกต้อง แต่เป็นแนวทางการศึกษาเชิงสังคม หรือความแตกต่างของวัฒนธรรมระหว่างผู้ให้และผู้รับสาร ตลอดจนความหลากหลายของความหมายภายในระบบภาษา วัฒนธรรม และความเป็นจริง ที่ไม่สามารถแสดงผลเป็นลูกศร หรือเป็นเส้นตรงของกระแสการไหลของข่าวสาร แต่เป็นการศึกษาเชิงโครงสร้าง โดยมุ่งความสนใจไปที่การวิเคราะห์โครงสร้างที่กลุ่มความสัมพันธ์ที่ทำให้สาร หมายถึงบางสิ่งที่มันสร้างเครื่องหมายบนกระดาษ หรือเสียง ไปยังสารที่จะถูกส่งออกไปในการสื่อสารแต่ละครั้ง ดังนั้น การศึกษาแนวสัญญวิทยา นี้ ถือว่าเป็นตัวกำหนดของการสื่อสารขึ้นอยู่กับสังคมและสิ่งรอบตัวบนโลกของมนุษย์ ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับกระบวนการของการสื่อสาร แต่ระบบสัญญะทำการควบคุมการสร้างความหมายของตัวบทให้เป็นไปอย่างมีความสลับซับซ้อนอย่างแผ้วถื่น และต้องขึ้นอยู่กับลักษณะของแต่ละวัฒนธรรม

Saussure ได้แบ่งสัญญะออกเป็น ๒ ส่วน ส่วนแรก คือ ตัวหมาย (Signifier) เป็นรูปแบบทางกายภาพของสัญลักษณ์ เช่น คำที่ถูกเขียนเส้นต่าง ๆ ในหน้ากระดาษที่ก่อให้เกิดภาพวาด รูปภาพหรือ เสียง ส่วนที่สอง คือ ตัวหมายถึง (Signified) คือ บริบท ภายในใจที่ถูกหมายถึงโดยตัวหมาย ดังนั้น คำว่า ต้นไม้ ไม่จำเป็นต้องเป็นต้นไม้ที่เฉพาะเจาะจง แต่หมายถึงบริบทที่ถูกสร้างขึ้นทางวัฒนธรรมว่า คือความเป็นต้นไม้ กระบวนการทั้งหมดนี้ เราเรียกว่าการสร้างความหมาย

การศึกษาเชิงสัญญะ ได้ให้ความสำคัญกับการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับตัวหมายถึงเพื่อดูว่า ความหมายถูกสร้างขึ้นและถูกถ่ายทอดออกมาอย่างไร โดยนำเอาตัวบทมาวิเคราะห์เพื่อดูว่า ตัวหมายนั้นสร้างความหมายอย่างไรในการสื่อสารของคนเรานั้น จะมีความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย และตัวหมายถึง ตลอดเวลาการวิเคราะห์ในเชิงสัญญวิทยา จะไม่คำนึงถึงเนื้อหา เพราะเนื้อหาไม่ได้สร้างความหมายของตัวบท แต่ความสัมพันธ์ของตัวหมายกับตัวหมายถึงเป็นตัวสร้างความหมาย

Roland Barthes ให้แนวคิดวิเคราะห์ของความหมายแฝงที่อยู่ในการติดต่อสื่อสาร ซึ่งหัวใจสำคัญของกระบวนการสร้างความหมายของ Barthes คือ ขั้นตอนในการแสดงความหมาย ๒ ระดับ คือ^{๒๕}

ระดับแรก เป็นการตีความตามความหมายตรง (Denotation) การตีความตามความหมายตรง เป็นระดับที่เกี่ยวข้องกับความจริงตามธรรมชาติ เป็นการอ้างถึงสามัญสำนึกหรือความหมายที่ปรากฏแจ่มแจ้งอยู่แล้วของสัญลักษณ์ (Sign) และความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์กับสิ่งที่กล่าวถึงในความหมายที่ชัดเจนของสัญลักษณ์ เช่น รูปปั้น พระพุทธรูป เป็นสื่อตัวแทนของพระพุทธเจ้า

ระดับที่สอง เป็นการตีความหมายโดยนัยแฝง (Connotation) การตีความหมายในขณะนี้จะเป็นการตีความหมายในระดับที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยซึ่ง ไม่ได้เกิดจากตัวของสัญลักษณ์เอง เป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้น เมื่อสัญลักษณ์กระทบกับความรู้สึกรหรืออารมณ์ของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา ซึ่งสัญลักษณ์ในขั้นนี้จะทำหน้าที่ ๒ ประการ คือ ถ่ายทอดความหมาย โดยนัยแฝงและถ่ายทอดความหมายในลักษณะมายาคติ (Myths) เช่น รูปปั้น พระพุทธรูปมิใช่มีความหมายเดียว เฉพาะรูปตัวแทนของพระพุทธเจ้าเท่านั้น แต่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของพุทธศาสนิกชน เมื่อพบเห็นจะต้องกราบไหว้ เคารพบูชา

โครงสร้างของสัญลักษณ์

ตัวหมาย และ ตัวหมายถึง

สัญลักษณ์ / ตัวหมาย

ภาษา / ข้อเขียน

ตัวหมายถึง / แนวคิด

ความหมายตรง

ความหมายโดยนัยแฝง

^{๒๕} พรวรรณ ดวงรัตน์. “สัญลักษณ์และความหมายที่แปรเปลี่ยน”, (สุทธิปริทัศน์ : ๒๘, ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ.๒๕๕๗), หน้า ๕ - ๖.

ดังนั้น การใช้แนวคิดเชิงสัญลักษณ์วิทยา ในการศึกษาครั้งนี้ จะถูกนำมาใช้เป็นกรอบในการ อธิบายว่า องค์พระพุทธรูปชินราช ซึ่งเปรียบเสมือนตัวแทนของ พระพุทธเจ้าที่ถูกสร้างขึ้นตามหลักพุทธศิลป์ซึ่งจะสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นในความรู้สึกของพุทธศาสนิกชน

๕.๗ แนวคิดทฤษฎีการสื่อสารตามหลักพุทธศาสนา

๕.๗.๑ ลักษณะการสื่อสารทางพระพุทธศาสนา

ลักษณะการสื่อสารทางพระพุทธศาสนาจัดตามหน้าที่ที่ทำ เพราะสื่อแต่ละชนิดทำหน้าที่แตกต่างกัน ทำงานร่วมกันแต่ไม่ก้าวก่ายหน้าที่ของกันและกัน แบ่งออกเป็น ๒ ชนิด^{๒๖} คือ

๑. สื่อภายใน (อชมตติกายตน) ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
๒. สื่อภายนอก (พาหิรายตน) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และ ธรรมารมณ์

สื่อทั้ง ๒ ชนิดมีลักษณะหรือสภาวะที่ต่างกัน

สื่อภายใน เป็นเครื่องมือที่มีความสำคัญมาก สำหรับการติดต่อสื่อสารกับ โลกภายนอก เพราะถ้ามนุษย์ไม่มีสื่อภายในครบบริบูรณ์แล้ว ถึงร่างกายสมบูรณ์แต่ สื่อใช้การไม่ได้ ก็ได้ชื่อว่าเป็นคนพิการ คนพิการยากต่อการที่จะติดต่อสื่อสารกับคน โดยปกติทั่วไป สื่อภายในแม้จะมีครบบริบูรณ์ก็จริง แต่การใช้งานย่อมเป็นไปได้ โดยเฉพาะ เพราะสื่อเหล่านี้มีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนี้^{๒๗}

๑. ตา หมายถึงอวัยวะที่มีส่วนประกอบจากธาตุ ๔ เป็นดวงตาและเป็น ประสาทตาที่มีลักษณะช่องใสสามารถเห็นสีต่าง ๆ คือเห็นรูปต่าง ๆ ที่มากระทบได้
๒. หู หมายถึง อวัยวะที่มีส่วนประกอบจากธาตุ ๔ เป็นหูและประสาทหูที่มี ลักษณะช่องใสสามารถรับเสียงต่าง ๆ ที่มากระทบได้
๓. จมูก หมายถึงอวัยวะที่มีส่วนประกอบจากธาตุ ๔ เป็นจมูกและฆานะ ประสาทที่มีลักษณะช่องใสสามารถรับกลิ่นต่าง ๆ ที่มากระทบได้

^{๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑ /๑๓๐/๑๕๗ - ๑๕๙.

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗), หน้า ๑๖ - ๒๙.

๔. ลীন หมายถึง อวัยวะที่มีส่วนประกอบจากธาตุ ๔ เป็นลীনและประสาทลীন ที่มีลักษณะผ่องใสสามารถรับรสต่าง ๆ ที่มากกระทบได้

๕. กาย หมายถึง อวัยวะที่มีส่วนประกอบจากธาตุ ๔ เป็นกายและประสาท กายที่มีลักษณะผ่องใสสามารถรับสัมผัสต่าง ๆ ที่เกิดจากความเย็น ความร้อนเป็นต้นที่มากกระทบได้

๖. ใจ หมายถึง สภาวะที่มีลักษณะรู้อารมณ์ เกิดก่อนและเป็นประธานในธรรมทั้งปวงเกิดต่อเนื่องกันไม่ขาดสาย และเกิดขึ้นในนามรูป

ในคัมภีร์วิมุตติมรรค พระอุปติสสเถระแสดงลักษณะของตา หู จมูก ลীন กาย ไว้ดังนี้

จักขุประสาท คือ อวัยวะที่เห็นรูป เมื่อรูปกระทบกับอวัยวะนี้แล้ว จะเกิดจักขุวิญญาณขึ้น เรียกว่า “จักขุประสาท”

โสตประสาท คือ อวัยวะที่ฟังเสียง เสียงเมื่อกระทบอวัยวะนี้แล้วจะเกิดโสตวิญญาณขึ้น เรียกว่า “โสตประสาท”

ฆานประสาท คือ อวัยวะที่สูดดมกลิ่น กลิ่นเมื่อกระทบอวัยวะนี้แล้ว จะเกิดฆานวิญญาณขึ้น เรียกว่า “ฆานประสาท”

ชีวหาประสาท คือ อวัยวะที่รู้รส รสชาติต่าง ๆ เมื่อกระทบกับอวัยวะนี้ จะเกิดชีวหาวิญญาณขึ้น เรียกว่า “ชีวหาประสาท”

กายประสาท คือ อวัยวะที่รู้การกระทบสัมผัสด้วยอวัยวะนี้แล้ว กายวิญญาณจึงเกิดขึ้น เรียกว่า “กายประสาท”

สื่อภายนอก เป็นอารมณ์ภายนอกหรือเป็นโลกภายนอกที่จะเข้ามาสู่อายตนะภายในตามแนวทางแห่งการรับรู้ทั้ง ๖ ที่เรียกว่าสัมผัสมี ๖ ประการ^{๒๘} คือ

๑. จักขุสัมผัส	การกระทบทางตา
๒. โสตสัมผัส	การกระทบทางหู
๓. ฆานสัมผัส	การกระทบทางจมูก
๔. ชิวหาสัมผัส	การกระทบทางลิ้น
๕. กายสัมผัส	การกระทบทางกาย

^{๒๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕.

๖. มโนสัมผัส   การกระทบทางใจ^{๒๙}

สัมผัสทั้ง ๖ นี้ เป็นเหตุให้เกิดการรับรู้ทางทวารนั้น ๆ ที่เรียกว่าวิญญาณ เรียกชื่อตามอายตนะนั้น ๆ ว่า วิญญาณ ๖ ได้แก่

๑. จักขุวิญญาณ   ความรู้แจ้งทางตา

๒. โสตวิญญาน   ความรู้แจ้งทางหู

๓. ชานวิญญาน   ความรู้แจ้งทางจมูก

๔. ชิวหาวิญญาน   ความรู้แจ้งทางลิ้น

๕. กายวิญญาน   ความรู้แจ้งทางกาย

๖. มโนวิญญาน   ความรู้แจ้งทางใจ

วิญญาณทั้ง ๖ นี้เป็นเครื่องมือรับรู้สื่อกายนอก สื่อกายนอกแต่ละอย่างมีลักษณะที่แตกต่างกัน ดังนี้

๑. รูป มีลักษณะกระทบตา เป็นที่ยึดเหนี่ยวของจักขุวิญญาณ เกิดจากธาตุ ๔ รูปมีหลาย อย่างเช่น รูปคน รูปสัตว์ เป็นต้น ต่างกันโดยสีเขียว สีเหลือง

๒. เสียง มีลักษณะกระทบหู เป็นที่ยึดเหนี่ยวของโสตวิญญาน เกิดจากธาตุ ๔ เสียงมีหลายอย่างเช่น เสียงกลอง เสียงตะโพน เป็นต้น ต่างกันโดยเป็นเสียงทุ้ม เสียงแหลม

๓. กลิ่น มีลักษณะกระทบจมูกเป็นที่ยึดเหนี่ยวของชานวิญญาน เกิดจากธาตุ ๔ กลิ่นมีหลายอย่างเช่น กลิ่นรากไม้ กลิ่นแก่นไม้ เป็นต้น แต่ต่างกันโดยเป็น กลิ่นหอม กลิ่นเหม็น

๔. รส มีลักษณะกระทบลิ้น เป็นที่ยึดเหนี่ยวของชิวหาวิญญาน เกิดจากธาตุ ๔ รสมีหลายอย่างเช่น รสรากไม้ รสแก่นไม้ต่างกันโดยเป็นรสหวาน รสขม

๕. โผฏฐัพพะ มีลักษณะกระทบกาย เป็นที่ยึดเหนี่ยวของกายวิญญานเกิดจากธาตุ ๓ (ดิน ไฟ ลม) มีหลายอย่างเช่น เย็น ร้อน อ่อน แข็ง หย่อน ตึง

๖. ธรรมารมณฺ์ สภาพธรรมที่ใจนึกคิดเรียกว่า ธรรมารมณฺ์ ธรรมารมณฺ์นั้นมีมาก แต่กล่าวโดยย่อ ได้แก่ นามขันธ์ ๓ คือ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ รูปที่เห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้เช่นภาวะความเป็นหญิง ความเป็นชาย เป็นต้น และ

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๓/๒๑๕.

ธาตุที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ คือ นิพพาน ซึ่งท่าน **พระพุทธโฆส**อาจารย์ ประมวลกล่าว ลักษณะของธรรมารมณไว้นในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ดังนี้

๖.๑ เวทนามีลักษณะเสวยอารมณ์ทุกอย่างเข้าด้วยกัน เพราะรวมธรรมชาติที่มีการเสวยอารมณ์ทุกอย่างเข้าด้วยกัน จึงเรียกว่าเวทนาชั้น^{๓๐}

๖.๒ สัญญามีลักษณะจำอารมณ์ได้ทุกอย่าง เพราะรวมธรรมชาติที่มีลักษณะจำทุกอย่างได้เข้าด้วยกัน จึงเรียกว่าสัญญาชั้น^{๓๑}

๖.๓ สังขารมีลักษณะปรุงแต่ง เพราะรวมธรรมชาติที่มีลักษณะประสมเจตสิกทุกอย่างเข้าด้วยกัน จึงเรียกสังขารชั้น^{๓๒} สังขารหมายถึงสภาพที่ปรุงแต่ง ซึ่งมีเจตนาเป็นประธานในการปรุงแต่งการกระทำ แสดงออกเป็น ๓ ทาง^{๓๒} คือ

๖.๓.๑ กายสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางกาย หมายถึง กายสัญญาเจตนา คือความจงใจทางกาย

๖.๓.๒ วจิตสังขาร สภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางวาจา หมายถึง วจิตสัญญาเจตนา คือความจงใจทางวาจา

---

^{๓๐} เวทนาชั้น^{๓๐} หมวดที่ว่าด้วยเวทนา คือการเสวยอารมณ์ ประมวลกล่าวตามลักษณะเวทนามี ๕ คือ ๑. สุขเวทนา ความรู้สึกสบายทางกาย ๒. ทุกขเวทนา ความรู้สึกไม่สบายทางกาย ๓. โสมนัสสเวทนา ความรู้สึกสบายใจ ๔. โทมนัสสเวทนา ความรู้สึกทุกข์ใจ เสียใจ ๕. อุเบกขาเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ส. สฬา. ๑๘ / ๒๗๐ / ๒๑๒ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙)

^{๓๑} สัญญามีมากชนิด พระสารีบุตรเถรกล่าวไว้ในสังคีตสูตร ๖ ชนิด คือ ๑. รูปสัญญา กำหนดหมายรูปร่าง ๒. สัททสัญญา กำหนดหมายรู้เสียง ๓. คันธสัญญา กำหนดหมายรู้กลิ่น ๔. รสสัญญา กำหนดหมายรู้รส ๕. โภกัญญาสัญญา กำหนดหมายรู้โภกัญญา ๖. ฌัมมสัญญา กำหนดหมายรู้ฌมมารมณ, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา. ๑๑ / ๓๒๓ / ๒๑๕, ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, กรุงเทพฯ ฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๓๙, เล่มที่ ๑๑ ข้อที่ ๓๒๓, หน้าที่ ๓๐๓).

^{๓๒} สังขาร หมายถึง สภาพที่ปรุงแต่งจิตมีจำนวนมาก พระสารีบุตรรวมกล่าวเป็นไว้เป็น ๓ ประเภท คือ ๑. ปุณฺณวิภังการ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมฝ่ายดี ๒. อปุณฺณวิภังการ สภาพที่ปรุงแต่งกรรมชั่ว ๓. อาเนญยวิภังการ สภาพที่ปรุงแต่งภพอันมั่นคงไม่หวั่นไหว, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ที.ปา ๑๑ / ๓๐๕ / ๑๙๕, ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙, เล่มที่ ๑ ข้อที่ ๓๐๕ หน้าที่ ๒๖๘).

๖.๓.๓ จิตตสังขารหรือมโนสังขาร หมายถึงสภาพที่ปรุงแต่งการกระทำทางใจ ได้แก่ มโนสังขารเจตนา คือ ความจงใจทางใจ สังขารทั้งหลาย จึงมีลักษณะที่ประสมกัน

ดังนั้น สรุปความได้ว่า อายตนะ คือ ที่ต่อ เครื่องติดต่อกัน แตนต่อความรู้ เครื่องรู้และสิ่งที่ถูกรู้ เช่น ตาเป็นเครื่องรู้ รูปเป็นสิ่งที่รู้ หูเป็นเครื่องรู้ เสียงเป็นสิ่งที่รู้ เป็นสื่อธรรมชาติหมายถึงสื่อที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติและสื่อที่ถูกสร้างขึ้นจัดเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. สื่ออายตนะภายใน

๒. สื่ออายตนะภายนอก

อายตนะภายนอก เครื่องต่อภายนอก มีรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะสิ่งต้องกาย และธรรมารมณ์ หรือเรียกว่า อารมณ์ ๖ อายตนะภายใน คือ เครื่องต่อภายใน มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หรือเรียกว่าอินทรีย์ ๖ พระพุทธรูปปางต่าง ๆ สามารถจัดเป็นสื่อภายนอก เมื่อมาสัมผัสกับสื่อภายในของมนุษย์ก็จะถูกตัดสินในความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางจิตใจ ความสวยงาม หรือขี้เกล็ดอยู่ที่เฉพาะแต่ละบุคคล เป็นที่ก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา

๕.๗.๒ ชนิดของสื่อทางพระพุทธศาสนา

ชนิดของสื่อทางพระพุทธศาสนา แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ สื่อภายในกับสื่อภายนอก ส่วนสื่ออื่น ๆ ที่มีใช้กันโดยทั่วไป เช่น สื่อวัฒนธรรม สื่อประเพณีหรือสื่อวัสดุการเรียนการสอนทุกชนิด จัดเป็นสื่อภายนอก สื่อภายในและสื่อภายนอกนั้น จำแนกชนิดดังนี้

ชนิดของสื่อภายใน ๖

อายตนะภายใน คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ได้ชื่อว่า เป็นสื่อภายในเพราะเป็นช่องทางให้วิถีจิตเกิด ในแต่ละชนิดของสื่อเหล่านี้ ผู้วิจัยแสดงตามนัยอภิธรรมดังนี้

๑. สื่อทางตา (จกขายตนะ) หมายถึงจักขุประสาทที่สามารถเห็นรูป คือสีต่าง ๆ ได้ เรียกว่า จักขุบ้าง จักขายตนะบ้าง จักขุธาตุบ้าง จักขุนทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวาร

บ้าง สมุทรบ้าง ปันพระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง เนตรบ้าง นัยน์ตาบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้าน
ว่างบ้าง^{๓๓}

๒. สื่อทางหู (โสตายตนะ) หมายถึงโสตประสาทที่สามารถรับฟังเสียงต่าง ๆ
ได้เรียกว่า โสตะบ้าง โสตายตนะบ้าง โสทธาตุบ้าง โสทินทรีย์บ้าง โลกบ้าง
ทวารบ้าง ปันพระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง ในชื่อเหล่านี้มี
ความหมายเดียวกับจักขายตนะ

๓. สื่อทางจมูก (ฆานายตนะ) หมายถึงฆานประสาทที่สามารถสูดกลิ่นต่าง ๆ
ได้ เรียกว่า ฆานะบ้าง ฆานายตนะบ้าง ฆานธาตุบ้าง ฆานินทรีย์บ้าง โลกบ้าง
ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปันพระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งบ้าง บ้านว่างบ้าง

๔. สื่อทางลิ้น (ชีวหายตนะ) หมายถึงชีวหาประสาทที่สามารถลิ้มรสต่าง ๆ ได้
เรียกว่า ชิวหาบ้าง ชิวหายตนะบ้าง ชิวหาธาตุบ้าง ชิวหินทรีย์บ้าง โลกบ้าง ทวาร
บ้าง สมุทรบ้าง ปันพระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง

๕. สื่อทางกาย (กายายตนะ) หมายถึงกายประสาทที่สามารถสัมผัสผัสต่าง
ๆ ที่มากระทบกายได้ เรียกว่า กายบ้าง กายายตนะบ้าง กายธาตุบ้าง กายินทรีย์บ้าง
โลกบ้าง ทวารบ้าง สมุทรบ้าง ปันพระบ้าง เขตบ้าง วัตถุบ้าง ฝั่งนี้บ้าง บ้านว่างบ้าง

๖. สื่อทางใจ (มนายตนะ) หมายถึงจิตที่มีสภาพหลากหลาย เป็นทั้งกุศล
อกุศล อัพยาภุต สามารถรับอารมณ์ต่าง ๆ อยู่เสมอ ทั้งในการเห็นรูป ฟังเสียง ดม
กลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสและนึกคิดปรุงแต่งอารมณ์ทั้ง ๖ ที่ได้รับมาอยู่
ตลอดเวลา^{๓๔}

---

^{๓๓} อายตนะภายในมีตา เป็นต้น มีชื่อเรียกหลายอย่าง แต่ละชื่อมีความหมายตามศัพท์ ดังนี้
เรียกว่า จักขุ เพราะเป็นที่นำในการเห็น, เรียกว่า จักขายตนะ เพราะเป็นที่เกิดและเป็นที่ประชุมแห่ง
ธรรมมีผัสสะ เป็นต้น เรียกว่า จักขุธาตุเพราะเป็นของว่างเปล่าและมีใช้สัตว์, เรียกว่า จักขุนทรีย์
เพราะครองความเป็นใหญ่ในลักษณะของการเห็น, เรียกว่า โลก เพราะต้องชำระทุกธุกรรม, เรียกว่า
ทวาร เพราะเป็นทางเข้าของอารมณ์, เรียกว่า สมุทร เพราะให้เต็มได้ยาก, เรียกว่า ปันพระ เพราะ
บริสุทธิ์, เรียกว่า เขตเพราะเป็นที่เกิดผัสสะ เป็นต้น, เรียกว่า วัตถุ เพราะเป็นที่อาศัยแห่งผัสสะ เป็นต้น,
เรียกว่า เนตร เพราะเป็นที่เกิดแห่งผัสสะ, เรียกว่า นัยนา มีความหมายเหมือนเขต, เรียกว่า ฝั่งนี้
เพราะนับเนื่องด้วยกายนี้, เรียกว่า บ้านว่าง เพราะเป็นของสาธารณะแก่สัตว์เป็นอันมากและไม่
มีเจ้าของ, (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, อภิ.ธม.อ. ๕๙๖/๓๖๗ ฉบับ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒).

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๓๕/๑๕๖ - ๑๖๐/๑๑๓ - ๑๑๔.

ชนิดของสื่อภายนอก

ชนิดของสื่อภายนอก แบ่งตามทางรับรู้คือสื่อภายใน ดังนี้

๑. สื่อรูป (รูปายตน) หมายถึงสีต่าง ๆ เช่น สีเขียว สีเหลือง สีแดง สามารถเห็นได้ด้วยตา

๒. สื่อเสียง (สททายตน) หมายถึงเสียงต่าง ๆ เช่น เสียงกลอง เสียงตะโพน เสียงมนุษย์ เสียงสัตว์ ที่หุ้ม แหลม เป็นสิ่งที่สามารถได้ยินได้ด้วยหู

๓. สื่อกลิ่น (คนธายตน) หมายถึงกลิ่นต่าง ๆ เช่น กลิ่นรากไม้ กลิ่นดอกไม้ ที่มีกลิ่นหอม กลิ่นเหม็น เป็นต้น เป็นสิ่งที่สามารถสูดดมได้ด้วยจมูก

๔. สื่อรส (รสายตน) หมายถึงรสต่าง ๆ เช่น รสรากไม้ รสลำตัน รสเปลือกไม้ รสใบไม้ รสผลไม้ เป็นรสเปรี้ยว รสหวาน รสขม เป็นต้น เป็นสิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยลิ้น

๕. สื่อสัมผัส (โณฏฐพายตน) หมายถึงความเย็น ความร้อน ความอ่อน ความแข็ง ความหยาบ ความละเอียด เป็นต้น ที่มีสัมผัสเป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้าง เป็นสิ่งที่สามารถรู้ได้ด้วยการถูกต้องกาย

๖. สื่อธรรมารมณ์ (ธมมายตน) หมายถึงอารมณ์ที่เกิดกับใจ หรือสิ่งที่ใจนึกคิดปรุงแต่งอันเกิดจากการรับรู้ทางทวารทั้ง ๖ จัดเป็นเวทนาขันธ สัญญาขันธ สังขารขันธ รูปที่เห็นไม่ได้กระทบไม่ได้ เช่น จากแนวคิดของสื่อทางพระพุทธศาสนา ดังกล่าวข้างต้น^{๓๕}

จึงสรุปความได้ว่า พุทธศาสนิกชนสามารถสัมผัสได้ทั้งทางตา หู กายและใจ ทางตาโดยการสัมผัสกับรูปลักษณะที่วิจิตรงดงามทั้งรูปทรง และการประดิษฐ์องค์พระไฉไลงดงาม ทางหูโดยการได้รับทราบถึงความสำคัญขององค์พระพุทธรูปนั้น ทางกายและใจ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อ ได้พบเห็นทำให้ผู้ที่ได้พบเห็นเหล่านั้นเกิดความสบายกายและสบายใจ

---

^{๓๕} ที.ปา. (ไทย) ๓๕/๑๖๒ – ๑๖๗/๑๑๖ – ๑๑๗.

^{๓๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๗๑.

บทที่ ๖ พุทธศิลป์สมัยสุโขทัย

๖.๑ พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย

เมืองสุโขทัยเป็นราชธานีของไทย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยนั้น มีศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนาพยานและเถรวาทปนกัน มีวัดสำคัญเป็นหลัก ตั้งอยู่กลางเมืองสุโขทัย คือ วัดมหาธาตุ พระเจดีย์สำคัญของวัดนี้ปัจจุบันยังเหลืออยู่หลายองค์ และศิลปกรรมแปลกกว่าเจดีย์อื่นในไทยหรือในต่างประเทศ คือพระเจดีย์ที่เรียกว่า ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือพุ่มเทียน แต่ปัจจุบันเรียกทรงดอกบัวตูม พระเจดีย์แบบนี้มีที่จังหวัดสุโขทัย ตาก กำแพงเพชร เป็นต้น ที่เด่นชัดกว่าที่อื่น แสดงว่าในสมัยสุโขทัยโดยเฉพาะในรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระพุทธศาสนาฝั่งทวารวดี

ในสมัยสุโขทัยตอนต้นนั้น มีคณะสงฆ์ที่สืบเนื่องมาจากสมัยทวารวดีพวกหนึ่ง คณะสงฆ์ที่มาจากลพบุรีพวกหนึ่ง ซึ่งมีทั้งเถรวาทและมหายาน ต่อมาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง พระองค์ได้ส่งทูตไปนิมนต์พระสงฆ์ลังกาวงศ์ จากเมืองนครศรีธรรมราชมาที่สุโขทัย เพราะฉะนั้นในจารึกขององค์จึงพรรณานาความไว้ว่า....

กลางเมืองสุโขทัยนี้มีปูครุณีสัยมุตก มีเถร มีมหาเถร...มหาเถร สังฆราช ปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปูครุในเมืองนี้ ทุกตนลุกมาแต่เมืองศรีธรรมราช^๑

เมื่อพระพุทธศาสนาถึงลังกาวงศ์มาประดิษฐานที่สุโขทัยแล้วที่สะท้อนทางการศึกษา การปกครองคณะสงฆ์และศิลปกรรมดังต่อไปนี้

๑. ในด้านการศึกษา ไทยได้รับการพระไตรปิฎกทั้งอรรถกถา ฎีกา จากลังกาแม่ว่าก่อนนี้พระไตรปิฎกของเถรวาทจะมีอยู่แล้วในชนชาติมอญครั้งในสมัยทวารวดีก็จริง แต่ในสมัยหลังคงหล่นหายไป เพิ่งมาได้รับพระไตรปิฎกครบถ้วนจากลังกาในสมัยสุโขทัย จึงเป็นเหตุในการออกภาษามครของคณะสงฆ์ไทยชัดถ้อยชัดคำตามแบบลังกายิ่งกว่าชาติอื่น

---

^๑ กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาส ๗๐๐ ปี ปลายสี่ร้อยไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๓ - ๑๔.

๒. คัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคแรก คงจารึกด้วยภาษาสิงหล ต่อมาได้ถ่ายถอดเป็นภาษาขอม ที่ไม่ถ่ายถอดเป็นภาษาไทยตามที่พ่อขุนรามคำแหงท่านประดิษฐ์ขึ้น อาจเป็นเพราะความนิยมอักษรขอมของคนไทยในสมัยนั้น เพราะอักษรพ่อขุนรามคำแหงเป็นการดัดแปลงอักษรไทยเดิมเท่านั้น ข้อนี้พึงเห็นอักษรไทยลือในยูนา เป็นตัวอย่าง อีกประการหนึ่งอักษรที่พ่อขุนรามคำแหงบัญญัติมีคำไม่พอเขียนเป็นภาษามคธ

๓. อิทธิพลของลัทธิขงจื๊อ ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย ทำให้เกิดสมณศักดิ์ขึ้น ในชั้นเดิมตามลัทธิขงจื๊อ มี ๒ ตำแหน่ง คือ ตำแหน่งสวามีและมหาสวามี ทางสุโขทัยรับมาเปลี่ยนตามทางโลก จึงเกิดเป็นทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้น ครั้งแรก คือ (๑) ครูบา (๒) เถร (๓) มหาเถร (๔) สังฆราชเทียบตำแหน่งมหาสวามี (๕) สังฆาธินายก

สิทธิการปกครองคณะสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๒ คณะ คือ

๑) คณะคามวาสี มีเจ้าคณะชื่อสังฆราชญาณรุจิรมหาเถร

๒) คณะอรัญวาสี มีเจ้าคณะชื่อพระบรมครูตีโลกรัตนะศีลคันทวานวาสี ธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามี

๔. อิทธิพลเกี่ยวกับศาสนูปถัมภกพิธี ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงได้พรรณนาถึงสภาพของสุโขทัยและประเพณีทางศาสนาดังมีข้อความว่า

“คนไทยเมืองสุโขทัยนี้ มักทาน มักศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามเจ้าแห่งเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยปั๋ว ท่วยนาง ลูกเจ้าขุนทั้งสิ้นทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิงพวงท่วยมีศรัทธาใน พระพุทธศาสนาทรงเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนนี้จึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี๋ยมีพนมหมากมีพนมดอกไม้มีหนอนนั่ง หนอนนอน มีบริวารกฐิน”^๒

ชาวสุโขทัยเคร่งครัดในพระพุทธศาสนาทั้งมีความขยันขันแข็งในการทำมาหากิน เพราะในจารึกพ่อขุนรามคำแหงมีต่อไปว่า แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วยรู้ด้วย หลวกด้วยแก่แล้ว ด้วยหาญ ด้วยคะ ด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ เมื่อคนสุโขทัยขยันขันแข็ง ทำให้มีพิหาร มีปู้ครุ มีทะเลหลวงตา มีป่าหมาก ป่าพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่ มีบ้านเล็ก มีป่ามะม่วง มีป่าขามดูงามดังแก้ง

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒,

๕. เนื่องจากกษัตริย์สุโขทัยตั้งพระองค์เป็นพ่อใกล้ชิดกับราษฎรผู้เป็นลูก อยู่เสมอ จึงได้เกิดสุภาษิตสอนราษฎร เช่น พ่อสอนลูก ภาษิตพระร่วง เช่น อาสาเจ้า จนตัวตาย อาसानายแต่พอแรง ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าขุดคน ด้วยปาก อย่าถาดคนด้วยตา อย่าแผ่เผื่อความผิด อย่าผูกมิตรคนจร อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่าถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน

๖. อิทธิพลต่อศิลปะไทย ได้รับพระพุทธสิหิงค์จากลังกา ซึ่งเป็นแม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปในประเทศไทยก่อนหน้านี้ทุกยุคไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง เพิ่งจะมีครั้งแรกในสมัยสุโขทัย สังฆาฏิพระพุทธรูปก่อนหน้านี้ไม่เคยมีแฉกที่เรียกว่าเขี้ยวตะขาบแบบพระพุทธรูปสุโขทัย พระเจดีย์แบบลอมฟาง ซึ่งถ่ายแบบจากรจิเจดีย์ในลังกาก็ดี อุปาราม ในลังกาก็ดี สมัยสุโขทัยได้สร้างขึ้น เช่นพระธาตุวัดช้างล้อมเมืองเซียง

พระพุทธรูปศาสนา รุ่งเรืองมากในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ปรากฏในจารึกอักษรขอมเรียกว่า กมรเต็งอัญศรีสุริยพงศ์ รามมหาธรรมราชา พระองค์มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ซึ่งพอจะแยกเป็นหัวข้อได้ดังนี้

๑. การศึกษาพระพุทธศาสนา ในสมัยที่พระมหาธรรมราชาลิไท เป็นพระราชาบุตรอยู่ได้ศึกษาพระไตรปิฎกกับอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในครั้งนั้น เช่น พระอโนชาสี พระสารีบุตร และ อุปแสนราชบัณฑิต เป็นต้น จึงนับว่าเป็นกษัตริย์ไทยที่รอบรู้ในภาษามคธและพระไตรปิฎก จนถึงกับนิพนธ์เตภูมิกถา หลักฐานที่ทรงใช้ในการรณนามีประมาณกว่า ๓๐ เล่ม บางเล่มในสมัยปัจจุบันยังไม่มีต้นฉบับ

๒. ในการคณะสงฆ์ พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกาเข้ามาสุโขทัย เมื่อพระสงฆ์มาจากลังกามีการต้อนรับอย่างมโหฬาร พระองค์เองทรงผนวชในพระพุทธศาสนา เป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่ผนวชในขณะที่ครองราชย์ พิธีผนวชทำเป็น ๒ ตอน คือ ตอนบรรพชาทำในพระมณฑิยร ตอนอุปสมบททำที่วัดป่ามะม่วง พระองค์ได้รับสรรเสริญจากสังฆราชาว่า ทรงเคร่งครัดมาก เมื่อมีกองทัพข้าศึกมารุกรานอำมาตย์ทั้งหลายจึงทูลขอให้ปวิวรรตเพศออกไป

๓. โรงเรียนไทย โรงเรียนได้เกิดขึ้นในแผ่นดินนี้ กล่าวคือพระมหาธรรมราชาลิไท ทรงอุทิศพระราชมณฑิยรเป็นที่บอกพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสาณะรขึ้นครั้งแรกเป็นแบบอย่างแก่กษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

๔. พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงส่งทูตไปจำลอง รอยพระพุทธบาทบนยอดเขาสุมนภูฏในลังกา มาสร้างไว้ตามไหล่เขา ตามหัวเมืองสำคัญ เช่นสุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก รอยพระบาทนี้จะเห็นเป็นตัวอย่างได้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร เกิดประเพณีไหว้พระบาทขึ้นครั้งแรก

๕. พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงหล่อพระพุทธรูปปฏิมาชุดใหญ่ หลายชุด หลายครั้ง ครั้งละหลายสิบบองค์ ครั้งที่สำคัญที่สุดคือชุดพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ พระศาสดา ข้อสังเกตประติมากรรมในสมัยนี้นิยมทำนิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาทเสมอกันแบบมหาปรีลักษณะผิดกับพระพุทธรูปสุโขทัยยุคก่อน

๖. ทรงก่อพระธาตุที่สำคัญที่เมืองกำแพงเพชร พระมหาธาตุนี้อยู่ปากคลองสวนหมาก เดิมมีรูปพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คฤหบดีชาวเหรียญชื่อพระยาตะกำ รือพระเจดีย์ออกแล้วก่อใหม่เป็นรูปเจดีย์พม่า ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

๗. ทรงให้ทูตไปเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอนุปุระ มาปลูกในอาณาเขตสุโขทัยหลายแห่ง ประเพณีบูชาต้นโพธิ์จึงเกิดในเมืองไทย

๘. นอกจากแตกฉานในทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระมหาธรรมราชาลิไท ยังแตกฉานในโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์อีกด้วย ทรงทำพิธีทางไสยศาสตร์ หล่อเทวรูปชุดสำคัญ มีพระอิศวร พระนารายณ์ และอุมา ขนาดใหญ่กว่าคน ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร^๓

เมื่อพระพุทธศาสนาลัทธิลังกามังคัง และประสบความสำเร็จในการเผยแผ่และสร้างศรัทธาให้แก่ชาวสุโขทัย โดยคณะสงฆ์ลัทธิลังกาใต้บริหาร และปกครองคณะสงฆ์สุโขทัยอย่างเป็นระบบ โดยการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์สุโขทัย ซึ่งการจัดการปกครองคณะสงฆ์สุโขทัยสมัยนั้น มีความสอดคล้องกับฝ่ายบ้านเมือง โดยการจัตระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ประพฤติเป็นแบบแผนชัดเจน ในสมัยพระมหา

---

^๓ พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ ฐิตถาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, อนุสรณ์ในการประสาทปริญาศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต ปี ๒๕๒๙ สมัยที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๐๒ - ๔๐๔.

ธรรมราชาลิไทผู้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ชาวลังกานามว่า พระมหาสามีสังฆราช จากเมืองนครพิน มาตั้งสำนักเผยแผ่พระศาสนา ณ วัดมะม่วง ในกรุงสุโขทัย ใน พ.ศ.๑๙๐๔ ดังข้อความตอนหนึ่งในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาเขมรที่ว่า...

“สมเด็จพระพิตรทรงใช้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชผู้มี ศิลเรียนจบพระไตรปิฎกซึ่งสถิตอยู่ ณ ลังกาทวีปซึ่งมีศิลาจารคล้ายพระ ชีนาสพทั้งหลายในโบราณจากนครพิน”^๔

การที่พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชมากรุงสุโขทัยนี้ทำให้สถานภาพของพระสงฆ์คณะลังกามันคงขึ้น พระสงฆ์คณะลังกาเป็นพระนักปฏิบัติกรรมฐาน ผู้นิยมพักอยู่ในวัดห่างจากตัวเมือง คณะนี้จึงมีชื่อเรียกในสมัยนั้นว่า คณะอรัญวาสี หมายถึง กลุ่มพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ในวัด แตกต่างจากพระสงฆ์ฝ่ายที่อยู่ในกรุงสุโขทัย ซึ่งมีชื่อเรียกว่าคณะคามวาสี หมายถึง คณะพระสงฆ์ที่พำนักอยู่ในวัดใกล้หมู่บ้านหรือตัวเมือง พระสงฆ์นี้เป็นสายนักวิชาการ ผู้ใช้เวลาส่วนใหญ่ให้กับการศึกษาพระปริยัติธรรม

๖.๒ ประวัติและพัฒนาการพุทธศิลป์โดยทั่วไป

หลักฐานทั้งทางตำนาน โบราณวัตถุ โบราณสถาน และหลักศิลาจารึก ต่างได้แสดงให้เห็นว่า เมื่อครั้งตั้งกรุงสุโขทัยขึ้นเป็นราชธานีนั้น คนไทยได้นับถือพระพุทธศาสนาประจำชาติแล้วพระพุทธศาสนาในสมัยอาณาจักรสุโขทัยนี้ถือได้ว่าเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญยิ่งของวงการพระพุทธศาสนาแห่งเมืองไทยเพราะผลแห่งการส่งเสริมและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาของพระมหากษัตริย์ในอาณาจักรสุโขทัยนี้เองที่นอกจากจะเป็นเหตุทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองแล้วยังทำให้พระพุทธศาสนาฝังรากลึกและมั่นคงเป็นปึกแผ่นอยู่คู่ผืนแผ่นดินไทยและคนไทยมาตราบนับปัจจุบันและจะคงอยู่คู่ผืนแผ่นดินไทยและคนไทยเช่นนี้ตลอดไป

อนึ่ง พุทธศิลป์ในประเทศไทยส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องของศิลปะ ที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาในถาวรวัตถุที่สร้างขึ้นมาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเพื่อเป็นการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา ดังนั้น งานศิลปะที่

^๔ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๓๔ - ๒๓๕.

สร้างขึ้นจึงเป็นประณีตวิจิตรบรรจงงดงาม จนจัดได้ว่า เป็นศิลปวัฒนธรรมประจำชาติไทย

พระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) ท่านได้อธิบายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ เนื้อความสรุปได้ว่า “ยอดของศิลปะนั้น เป็นเรื่องดำรงชีวิตจิตใจให้อยู่เหนือความทุกข์ นี่เป็นศิลปะสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า เป็นศิลปะของชาวพุทธ ในการช่วยกันปลดปล่อยความทุกข์ในทาง จิตใจหรือปัญหาสังคม ในปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นเรื่องของวัตถุ ศิลปะของชาวพุทธเลยกลายเป็น เรื่องโบสถ์เจดีย์และพระพุทธรูปสวย ๆ^๕

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้อธิบายความหมายไว้ว่า เจดีย์ที่เคารพนับถือบุคคล สถานที่ หรือวัตถุที่ควรเคารพบูชา เจดีย์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า มี ๔ อย่างคือ (๑) ธาตุเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (๒) บริโภคเจดีย์ คือ สิ่งหรือสถานที่ที่พระพุทธเจ้าเคยทรงใช้สอย (๓)เจดีย์ธรรม บรรจุพระธรรม คือ พุทธพจน์ (๔) อุทเทสิกเจดีย์ คือ พระพุทธรูป ในทางศิลปกรรมไทยหมายถึง สิ่งที่ก่อเป็นยอดแหลม เป็นที่บรรจุสิ่งที่เคารพนับถือ เช่น พระธาตุ และอัฐิบรรพบุรุษ เป็นต้น^๖ สิ่งเคารพบูชาดังกล่าวนี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างงานพุทธศิลป์ โดยเกิดจากความเคารพศรัทธาต่อพระพุทธองค์ และได้พัฒนาความศรัทธาจากนามธรรมสู่รูปธรรม ในรูปของอาคารสถานที่ (สถาปัตยกรรม) สัญลักษณ์แห่งสื่อแสดงความเคารพ (ประติมากรรม)และการเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ (ประติมากรรมหรือจิตรกรรม) ซึ่งแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ประวัติของคำว่า สถูปเจดีย์ อันมีต้นกำเนิดจากดินแดนชมพูทวีป ปรากฏมาแล้ว ก่อนพุทธกาล มีกล่าวถึงในศาสนาอื่น เช่น ศาสนาพราหมณ์ ต่อมาเป็นศาสนาฮินดู ศาสนาเซน ขณะที่ทางพุทธศาสนามีการนับถือ “พระไตรสรณคมน์” เป็นหลักอยู่ พระเจ้าพิมพิสาร พระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระชนม์ชีพร่วมสมัยกับองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาจนกระทั่งถึงสมัยพระเจ้าอชาตศัตรูราช

---

^๕ กวีวงศ์ (รวบรวม), ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ สุขภาพใจ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๔๒ - ๑๔๓.

^๖ พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต), ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน, พิมพ์เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสองสยามจำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

โอรสของพระเจ้าพิมพิสาร ก็ทรงอุปถัมภ์พุทธศาสนาเช่นเดียวกับพระราชบิดา โดยเฉพาะในการสร้างเสนาสนะถวายพระพุทธเจ้า^๗

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายพุทธศิลป์ความว่า “ในสมัยนั้น พุทธบริษัทนับถือพระไตรสรณคมน์ ไม่มีวัตถุอื่นเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา พระไตรสรณคมน์ จึงเป็นเจดีย์ในพระพุทธศาสนา ต่อมาเจดีย์ในพระพุทธศาสนาจึงมี ๔ ประเภท คือ ธาตุเจดีย์ บริโภคเจดีย์ ธรรมเจดีย์ และอุทเทสิกเจดีย์ ได้เกิดขึ้นในภายหลัง^๘

สงวน รอดบุญ ได้ให้ความหมายเกี่ยวกับพุทธศิลป์ไว้ว่า “พุทธศิลป์ คือ ศิลปกรรม ที่สร้างขึ้นรับใช้พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ในลัทธิมหายาน และเถรวาท”^๙

อำนาจ เย็นสบาย ยังได้แสดงพุทธศิลป์ ตามทรรศนะของอาจารย์เฉลิมชัย มีเนื้อหาความพอสรุปได้ว่าคำว่า “พุทธศิลป์” มิใช่เป็นอุบัติการณ์ทางภาษาคำใหม่ หรือเป็นปรากฏการณ์ทางศิลปะล่าสุด หรือเป็นนิมิตใหม่ในการแสวงหาที่เพิ่งค้นพบ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคำว่า พุทธศิลป์ มีรากฐานที่ผูกพันกับวิถีการดำเนินชีวิต ของผู้คนในสังคมไทยมาเป็นเวลาช้านาน มีลักษณะเฉพาะของความเป็นตะวันออก มีลักษณะเฉพาะพิเศษแบบชนชาติไทย ศิลปะกับวัด มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดมาเป็นเวลาช้านาน ไม่ว่าจะเป็นภาพเขียน พุทธปฏิมา สถาปัตยกรรม และวรรณกรรม ซึ่งศิลปะแขนงต่าง ๆ เหล่านี้ ได้รับการกล่าวขานว่าเป็นพุทธศิลป์ โดยมีเหตุผลสำคัญประการหนึ่ง เพราะสร้างขึ้นในปริมณฑลของวัด เนื้อหาสาระมีส่วนเกี่ยวข้องกับ ศาสดา เช่น พุทธประวัติ พุทธประติมากรรมเกี่ยวข้องกับคำสอน โดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ

---

^๗ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๓.

^๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๕๓ - ๕๔.

^๙ สงวน รอดบุญ, **ศิลปกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๒), ๑๙๐.

เช่น ทฤษฎีสามโลกในไตรภูมิ และประการหนึ่ง เพราะศิลปินหรือช่างจะแสดงเจตจำนงในการเนรมิตศิลปกรรม ด้วยพลังศรัทธาและเป็นพุทธบูชา เป็นต้น^{๑๐}

คัมภีร์อรรถกถากล่าวถึงพระพุทธองค์ โปรดให้สร้างเจดีย์สำหรับพระพาหิยะพุทธสาวก เพื่อมีไว้เป็นตัวอย่าง ภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว จึงปรากฏการสร้างสถูปเจดีย์ในทางพุทธศาสนาอย่างแท้จริงจนเกิดเป็นแบบอย่างของพุทธเจดีย์ ซึ่งกำหนดไว้ ๔ อย่าง

- พระธาตุเจดีย์
- บริโภคเจดีย์
- ธรรมเจดีย์
- อุทเทสิกเจดีย์

ลักษณะและความเป็นมาของพุทธเจดีย์ทั้ง ๔ ดังที่ปรากฏกล่าวถึงจากแรงศรัทธาเคารพนับถือที่มีต่อองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพุทธศาสนิกชน อันเป็นมูลเหตุการณเกิดพุทธเจดีย์ ๔ แบบดังต่อไปนี้

๑. พระธาตุเจดีย์ เกิดขึ้นภายหลังจากการถวายพระเพลิงพระพุทธสิริระองค์พระพุทเจ้า ณ เมืองกุสินารา ได้มีการแบ่งพระบรมธาตุและทำการแจกจ่ายไปยังที่ต่าง ๆ ๘ แห่ง จึงได้เริ่มมีการสร้างเจดีย์บรรจุพระบรมธาตุขึ้น นอกจากนี้ ยังจัดรวมไปถึงบุคคลที่เรียกว่าอุฎฐาปารหุบุคคล อันได้แก่ พระพุทเจ้า, พระปัจเจกพุทเจ้า, พระอรหันต์สาวก, พระเจ้าจักรพรรดิ^{๑๑}

๒. บริโภคเจดีย์ พระพุทเจ้าทรงอธิบายและประทานอนุญาตแก่พระอานนท์เถระ ขณะที่ทรงประสูริใกล้จะเสด็จสู่พระนิพพาน เป็นบริเวณสังเวชนียสถาน ๔ แห่ง และจากเรื่องตำนานในหนังสือปฐมสมโพธิ กล่าวถึงบริโภคเจดีย์เพิ่มขึ้นอีก ๒ อย่าง คือ พระอังคารธาตุและพระทะนนานโลหะที่ใช้ดวงพระบรมธาตุเป็นลำดับต่อจากสังเวชนียสถาน

๓. ธรรมเจดีย์ จากหลักฐานทางโบราณวัตถุ เป็นสิ่งแสดงบอกถึงแนวทางพุทธพจน์ของพระพุทเจ้า เขียนจารึกพระธรรมตัวอักษรและประดิษฐานไว้

---

^{๑๐} อำนาจ เย็นสบาย, ศิลปะพิจารณา, (กรุงเทพมหานคร : แสงศิลปะการพิมพ์, ๒๕๓๒), หน้า ๙๕ - ๙๗.

^{๑๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมศาสนา ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๒.

เพื่อบูชา ต่อมา จึงเป็นประเพณีสร้างพระธรรมเจดีย์ขึ้น เพื่อความสะดวกต่อการเดินทางไปนมัสการพระธาตุเจดีย์และบริโศกเจดีย์ ต่อมาเมื่อจารึกพระธรรมวินัยเป็นลายลักษณ์อักษร ก็นับถือคัมภีร์พระไตรปิฎกว่า เป็นพระธรรมเจดีย์ด้วย

๔. อุทเทสิกเจดีย์ เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นโดยเจตนาอุทิศต่อพระพุทธเจ้า เป็นพุทธานุชา เมื่อครั้งนิยมทำในตอนแรก มักจะทำเป็นสัญลักษณ์พุทธบัลลังก์ สักการะแทนพระพุทธองค์ซึ่งเป็นลักษณะประเพณีแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อพระพุทธองค์เสด็จโปรดสัตว์ เหล่าพุทธสาวกจัดอาสนะไว้รับเสด็จ ครั้งเมื่อพระพุทธองค์เสด็จปรินิพพาน จึงมีการสร้างพุทธบัลลังก์เพื่อการรำลึกถึง ภายหลังสร้างขึ้นเป็นที่บรรจุพระพุทธรูป องค์พระพุทธรูป หรือรอยพระพุทธรูป^{๑๒}

อนึ่ง มีความเชื่อกันว่า สถูปสาณูจี พระเจ้าอโศกมหาราชในราชวงศ์โมริยะ ได้ทรงสร้างไว้ ณ เมืองอุชเชนี และเชื่อกันว่าได้มีการนำอัฐิพระสารีริกธาตุบรรจุภายในเจดีย์ การสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ ๓ ที่สำคัญคือทรงยกพุทธศาสนาเป็นประธานสำหรับชมพูทวีป ซึ่งแนวพระราชดำริในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาปรากฏด้วยลักษณะ ๓ ประการ

- การสร้างพุทธเจดีย์สถาน
- การสังคายนาพระธรรมวินัย
- การสอนพุทธศาสนาให้แพร่หลาย^{๑๓}

ในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาสมัยพระเจ้าอโศก ดังที่ได้มีการสร้างพุทธเจดีย์สถานและได้สืบทอดต่อมา เชื่อกันว่า แบบอย่างของเจดีย์หรือแม่บทมีลักษณะใหญ่ ๒ แบบ คือ แบบทรงกลมโอคว่า มีฉัตรอยู่ยอด เช่น พระสถูปเจดีย์ที่สาณูจี แบบสี่เหลี่ยม มีลักษณะคล้ายเทวาลัยในศาสนาฮินดู เช่น พระวิหารมหาโพธิ์ที่พุทธคยา และแบบนี้ได้กลายมาเป็นแบบเจดีย์เหลี่ยม ที่เห็นอยู่ในปัจจุบันที่มาและความหมายของ “เจดีย์” ที่มาของคำแต่เดิม ภายหลังจากที่มีการสร้างพระสถูปเป็น

---

^{๑๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ตำนานพระพุทธเจดีย์**, หน้า ๗๙.

^{๑๓} กรมศิลปากร, **วิวัฒนาการพุทธสถานไทย**, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗ - ๑๘.

พุทธเจดีย์^{๑๔} คำที่ใช้เรียก “สถูป” และ “เจดีย์” มีความหมายที่สำคัญ สถูป คือ สิ่งก่อไว้สำหรับบรรจุของบูชา และสถูปมักใช้เรียกในทางสถาปัตยกรรม เจดีย์ คือ สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการเคารพบูชา และเจดีย์มักใช้กล่าวอ้างทางศาสนา นอกจากนี้ยังมีความหมายอย่างอื่นอีกก็ได้ รวมไปถึงต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เช่น ต้นโพธิ์ตลอดจน พระพุทธรูป^{๑๕} ในบทสรุปของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ พล.ร.ต.สมภพ ภิรมย์ธน กล่าวถึงในปกิณกะคดีหมายเลข ๑๓ สถาปัตยกรรมเจดีย์สยาม ได้ทรงอธิบายไว้ประกอบความหมายในพจนานุกรมว่า “สถูป-เจดีย์” มีความหมายอย่างเดียวกัน จะแตกต่างกันตรงที่นิยมเรียกเท่านั้น

จึงสรุปได้ว่า พุทธศิลป์ ก็คือ ศิลปกรรมที่สร้างเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายานและเถรวาท มีจิตรกรรม สถาปัตยกรรม และประติมากรรม เป็นต้น ในสมัยพุทธกาล พระพุทธเจ้าเน้นสอนพระไตรสรณะคมน์ หามิเจดีย์ คือ สิ่งที่เคารพบูชาซึ่งปรากฏในรูปวัตถุเจดีย์ไม่ หลังปรินิพพานจึงได้เกิดเจดีย์ ๔ ประเภท พร้อมกับรูปเคารพ หรือพระพุทธรูปให้ภายหลัง มีการสร้างสถูปสัญลักษณ์ต่าง ๆ จนเกิดวิวัฒนาการตามสกุลช่างของอินเดีย เผยแพร่ออกไปในดินแดนอื่นทั่วโลก เกิดเป็นพุทธศิลป์ในพระพุทธศาสนามากมาย ซึ่งปรากฏในปัจจุบัน

๖.๓ พัฒนาการพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย

๖.๓.๑ พุทธศิลป์สมัยพ่อขุนรามคำแหง

ในสมัยพ่อขุนรามคำแหง ทรงสร้างปูชนียสถาน ปูชนียวัตถุไว้มากมาย โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเป็นศิลปะไทยที่แตกต่างไปจากศิลปะของอินเดีย ลังกา และกัมพูชา มีการพัฒนาแบบของพระพุทธรูปให้มีลักษณะอ่อนช้อย พระพักตร์สงบ มีรอยยิ้มเล็กน้อย แสดงถึงความสามารถของช่างศิลป์ที่รอบรู้ในหลักของความสวยงามและการเข้าถึงแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนา

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ผู้ชำนาญการแห่งกรมศิลปากรยังได้กล่าวถึงความงดงามของพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยไว้ดังนี้

---

^{๑๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธเจดีย์*, หน้า ๓๐ - ๑๐๑.

^{๑๕} Adrian Snodgrass, *The Symbolism of the Stupa*, (New York : Cornell University, 1985), pp.300 - 364.

บัดนี้ ขอให้ดูพระพุทธรูป ซึ่งเป็นศิลปะสุโขทัยด้วยกัน จะสังเกตเห็นว่า รูปประติมากรรมนี้ แสดงว่า เป็นศิลปะชั้นเยี่ยม ฝีมืออย่างสมัยคลาสสิก อย่างที่จะหาตำหนิไม่ได้ รูปและอาการสำแดงในทางจิตใจงามสมบูรณ์ ดูประหนึ่งว่าประทับสงบนิ่งอยู่อย่างสง่า ไม่มีพระพุทธรูปที่ชนชาติใดผลิตหรือพระพุทธรูปที่ผลิตในยุคสมัยต่าง ๆ จะเท่าเทียมซึ่งอาการสำแดงถึงความสมบูรณ์แห่งพระพุทธรูปศาสนายังไปกว่า พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยนี้เลย^{๑๖}

ลักษณะพระพุทธรูปสมัยพ่อขุนรามคำแหง คือ เส้นพระศกขมวดก้นหอย โดยมากไม่มีไรพระศก พระโขมงโก่ง พระนาสิกงุ้ม พระหนุเสี้ยม หัวพระถันโปน สันขาภูงายจรดพระนาภีพระพุทธรูปลักษณะเช่นนี้พบมากที่สุด เป็นฝีมือช่างสุโขทัยแท้ มีทั้งปางมารวิชัย และปางลีลา^{๑๗}ปัจจุบันสามารถหาดูได้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพมหานคร

๖.๓.๒ พุทธศิลป์สมัยสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท

สมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงสร้างปูชนียวัตถุไว้มากมายเช่นกัน โดยเฉพาะพระพุทธรูปหล่อด้วยสัมฤทธิ์ปิดทองขนาดใหญ่ มีอยู่หลายองค์ที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ พระศรีศากยมุนี ซึ่งเดิมเป็นพระประธานในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุ สุโขทัย ปัจจุบันนี้ อยู่ที่วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร และพระพุทธรูปชินราช อยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

สำหรับการสร้างเจดีย์ในสมัยสุโขทัย ได้รับอิทธิพลจากทั้งจีนและลังกา และศรีวิชัย โดยในระยะแรกเจดีย์ในแบบสุโขทัยแท้นั้น เป็นเจดีย์ที่เรียกว่า ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือทรงดอกบัวตูมมีลักษณะเป็นพระเจดีย์ฐานสี่เหลี่ยมซ้อนกันเป็นชั้น ๆ จากนั้น เป็นองค์เจดีย์รูปสี่เหลี่ยมทรงสูง ย่อมุมมียอดเป็นรูปบัวตูมหรือพุ่มทรงข้าวบิณฑ์ ปัจจุบันคือพระเจดีย์องค์ใหญ่ ที่วัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย พระเจดีย์ที่ได้รับความนิยมมาก ทั้งในอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรใกล้เคียง คือ เจดีย์ทรงลังกา เมื่อพระพุทธรูปศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์เข้าสู่กรุงสุโขทัย ลักษณะสำคัญของเจดีย์ทรงลังกานี้ คือฐานเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยม ต่อจากฐานชั้นล่างนี้ ยกเป็นฐานสูงอีกชั้นหนึ่งบนฐานชั้นที่สองมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่โดยรอบ ต่อจากนั้น จึงเป็น

^{๑๖} ศิลป์ พีระศรี, ศิลปะสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๕), หน้า ๖.

^{๑๗} สงวน โชติสุขรัตน์, ตำนานเมืองสยาม, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๕๗.

ฐานกลมซ้อนขึ้นไป จนถึงองค์ระฆังคว่ำแบบลังกา ส่วนบนของระฆังเป็นบัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมต่อด้วยปล้องไฉนรูปวงแหวนเป็นชั้น ๆ จนถึงรูปบัวตูม ปัจจุบันพระเจดีย์ลักษณะเช่นนี้ คือ พระเจดีย์วัดช้างล้อม จังหวัดสุโขทัย และพระเจดีย์วัดช้างรอบจังหวัดกำแพงเพชร นอกจากนี้ ยังมีพระเจดีย์ที่มีส่วนผสมในแบบลังกาและศรีวิชัย คือ พระเจดีย์ทรงเรือธนู ลักษณะของพระเจดีย์ ฐานของพระเจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบบศรีวิชัย บางที่มีคูหาตั้งพระพุทธรูป ตอนบนเป็นพระเจดีย์ทรงลังกา ปัจจุบันคือพระเจดีย์วัดเจ็ดแถว จังหวัดสุโขทัย^{๑๘}

๖.๔ ลักษณะพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย

ลักษณะพุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัย นับว่า มีลักษณะเป็นของตนเองและงดงามที่สุด พระมหากษัตริย์และประชาชนเลื่อมใสในพระพุทธรูปอย่างมั่นคง ได้ร่วมมือร่วมใจกันสร้างวัดวาอาราม เจดีย์ อุโบสถ และพระพุทธรูปอย่างประณีต พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยมีการสร้างตามอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน เฉพาะอิริยาบถท่าเดินนั้น ช่างสุโขทัยได้สร้างเป็นพระพุทธรูปปางลีลาที่มีความงดงามมาก เป็นเอกลักษณ์ของประติมากรรมในสมัยสุโขทัย

อย่างไรก็ดี เพื่อแยกแยะให้เห็นพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย แต่ละประเด็น ออกมาให้เห็นชัดจึงขอชี้แจงถึงแต่ละอย่างดังต่อไปนี้

๖.๔.๑ สถาปัตยกรรมสุโขทัย

๑) รูปแบบสถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมหรือสิ่งก่อสร้างของสุโขทัย มีลักษณะใกล้เคียงกับศิลปะล้านนา สถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับวัดมีมากมาย ทำให้รู้จักว่าเมืองแห่งสถาปัตยกรรมโบราณสถาน มีหลายรูปแบบทั้งโบสถ์ วิหาร เจดีย์ ปราสาท เป็นต้น โดยเฉพาะเจดีย์มีหลายรูปแบบดังนี้

เจดีย์ในสมัยสุโขทัยได้รับอิทธิพลจากแหล่งต่าง ๆ กัน เช่นอินเดีย ลังกา ขอม มอญ และช่างจากสกุลช่างทางใต้ คือเมืองนครศรีธรรมราช และไชยา ช่างสุโขทัยได้พยายามดัดแปลงรูปแบบ อย่างมีลักษณะอย่างผสมกลมกลืนกับของ

---

^{๑๘} รศ.दनัย ไชโยธธา, ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียน สโตร์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๕.

ตนเอง คือถือหลักรู้จักรับและปรับปรุง จึงเป็นให้ศิลปกรรมสุโขทัย มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวเป็นที่รู้จักของชาวโลกทั่วไป ซึ่งบ่งบอกถึงศรัทธาอันแรงกล้าที่มีต่อพระพุทธศาสนา และแนวความคิดที่สร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรมที่ไม่ซ้ำแบบกับชนชาติอื่น

เจดีย์สุโขทัยจำแนกได้ตามลักษณะรูปทรง ดังนี้

๑. เจดีย์ทรงดอกบัวตูม

๒. เจดีย์ทรงกลมแบบลังกา

๓. เจดีย์ผสมแบบลังกาและศรีวิชัย

๔. เจดีย์แบบลังกาผสมปราสาท

๕. เจดีย์ทรงมณฑปภายในตั้งพระพุทธรูปองค์เดียว และพระพุทธรูป ๔ อิริยาบถ

๖. เจดีย์แบบเบ็ดเตล็ด^{๑๙}

ในบรรดาเจดีย์ทั้งหมดนี้ เจดีย์ทรงดอกบัวตูม เป็นเจดีย์ที่ปรากฏในสุโขทัยจำนวนมาก เป็นเจดีย์ที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของสุโขทัย

เจดีย์ทรงดอกบัวตูมมีรูปเด่นงามสง่า ฐานชั้นล่างสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนลดหลั่นกัน ๓ หรือ ๔ ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานแฉกฟ้าซ้อนกันค้อยข้างสูงรองรับเรือนธาตุ โดยเฉพาะเจดีย์วัดมหาธาตุ สุโขทัยมีลักษณะสูงใหญ่ การจัดแผนผังติดกับที่อื่น ๆ และวัดเจดีย์เจ็ดแถว เมือง ศรีสัชนาลัย ส่วนยอดของดอกบัวตูม บางแห่งยังมีของกลีบบัวปั้น ๘ กลีบ เหลืออยู่เช่นเจดีย์วัดสระพังเงิน เจดีย์วัดช้างล้อม และเจดีย์รายที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว ศรีสัชนาลัย ลวดลายประดับตรงส่วนฐานของดอกบัวทั้ง ๔ ทิศ ของเจดีย์บางองค์มีลายหน้าราหูหรือหน้ากาล หรือเกียรติมุขปรากฏอยู่ทำเป็นซุ้มเล็ก ๆ ประดิษฐานพระพุทธรูปทั้ง ๔ ทิศ เช่นเจดีย์ราย วัดมหาธาตุ สุโขทัย ส่วนทรงดอกบัวตูมองค์ประธานในวัดเจดีย์เจ็ดแถว นั้น ตรงมุขของดอกบัวตูมมีกลีบบัวมุขละ ๓ กลีบ เรียงอยู่ระหว่างหน้าราหู ที่กลีบบัวมีรูปครุฑพุ่มนั้งประดับอยู่ทุกกลีบ และยังอยู่ในสภาพชัดเจนดี แสดงให้เห็นว่า รูปครุฑพามาหน้าของพระนารายณ์

---

^{๑๙} คณะกรรมการฝ่ายจัดทำเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทย เอกลักษณ์ไทยและภูมิปัญญาจังหวัดสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓๑ -๑๓๒.

ซึ่งเคยพบเห็นประดับเป็นครุฑแบกอยู่ตามมุมพระปราสาทสุโขทัยนั้น ได้นำมาใช้ประดับยอดของเจดีย์ทรงดอกบัวตูมมุมละ ๓ ตัว รวม ๑๒ ตัว

นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ ต่างยกย่องว่า เจดีย์ทรงดอกบัวตูมเป็นสถาปัตยกรรมสุโขทัยแท้ (Pure Sukhothai Style) ที่ศิลปินสุโขทัยคิดแบบอย่างของตนขึ้น เจดีย์แบบนี้นิยมสร้างไว้ตามเมืองต่าง ๆ ในสุโขทัยเท่านั้น ไม่มีการสร้างต่อในสมัยอยุธยา แสดงว่าศิลปะแบบนี้ได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการสิ้นอำนาจของอาณาจักรสุโขทัย

๒. โบราณสถาน

๒.๑ โบราณสถานในตัวเมืองสุโขทัย

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ตั้งอยู่ตำบลเมืองเก่า อำเภอเมืองสุโขทัย ห่างจากอำเภอเมืองสุโขทัยทางทิศตะวันตกประมาณ ๑๒ กิโลเมตร เมื่อผ่านเข้าเมืองเก่าจะเห็นยอดเจดีย์แบบต่าง ๆ สง่างาม วิหารอันศักดิ์สิทธิ์เรียงรายอยู่โดยรอบ ซึ่งสะท้อนความในอดีตอันรุ่งเรืองของเมืองสุโขทัยอย่างชัดเจน

สุโขทัยในอดีตเคยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ หลักฐานปรากฏชัดเจนในเขตพื้นที่อุทยานประมาณ ๗๐ ตารางกิโลเมตร มีกำแพงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นกำแพงปูนดิน ๓ ชั้น โดยการขุดเอาดินถมขึ้นเป็นกำแพง กำแพงด้านทิศเหนือจดด้านใต้ ๑,๔๐๐ เมตร ด้านทิศตะวันตกจดทิศตะวันออก ๑,๘๑๐ เมตร มีประตู ๔ ประตู ทิศเหนือเรียกว่า ประตูศาลหลวง ทิศใต้เรียกว่าประตูนะโม ทิศตะวันออกเรียกว่าประตูกำแพงหัก ทิศตะวันตกเรียกว่าประตูอ้อ มีคลองแม่ลำพันไหลเลียบบำเพ็ญเมืองด้านทิศเหนือ มีตระพังหรือสระน้ำใหญ่ ๆ ๔ แห่ง คือ ตระพังเงิน ตระพังทอง ตระพังสอดตระพังตระกวน

โบราณภายในอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย มีทั้งภายในกำแพง ภายนอกกำแพงเมือง ซึ่งรวมทั้งหมดไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ แห่ง โบราณที่สำคัญ ๆ มีดังนี้คือ^{๒๐}

---

^{๒๐} ดูในละเอียดใน Fine Arts Department, **Sukhothai : The Dawn of Happiness**, (Bangkok : Express Transportation Organization of Thailand, 2000), pp.70 - 73.

ก. โบราณสถานภายในกำแพงเมือง

วัดมหาธาตุเป็นวัดขนาดใหญ่ที่มีความสำคัญตั้งอยู่ กลางเมืองสุโขทัย สิ่งสำคัญในวัดคือเจดีย์ภายในวัดมหาธาตุทรงดอกบัวตูม และรายล้อมรอบทั้ง ๔ ทิศ ฐานวิหาร ฐานโบสถ์ ชุ่มคูหาพระพุทธรูป

พระเจดีย์มหาธาตุเป็นเจดีย์ประธาน ฐานชั้นล่างสุดมีพระพุทธรูปยืนพนมมือประทับกษิณ บนฐานเดียวกัน มีปราสาท ๔ องค์ ตั้งอยู่ทั้ง ๔ ทิศ และบริเวณมุมทั้ง ๔ ทิศ มีเจดีย์ทรงปราสาทแบบศรีวิชัยผสมลังกา ๔ องค์ ลักษณะเป็นเจดีย์บริวารขององค์เจดีย์ประธาน

ภายในวัดเจดีย์ขนาดเล็กหรือที่เรียกว่าเจดีย์ราย จำนวน ๒๐๐ องค์ วิหารที่สำคัญ คือวิหารพระศรีศากยมุนี (วิหารหลวง) ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือด้านทิศตะวันออกของเจดีย์พระมหาธาตุ

วัดมหาธาตุเป็นวัดที่สำคัญและมีขนาดใหญ่ที่สุด และเป็นศูนย์กลางของเมืองสุโขทัยศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวถึงสภาพใจกลางเมืองสุโขทัยว่า ใจกลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐฐารส มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันงาม พระพุทธรูปทองน่าจะหมายถึงพระศรีศากยมุนี ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ ศิลปะสุโขทัย สร้างในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ประมาณปี พ.ศ. ๑๙๐๔ โดยประดิษฐานในวิหารหลวงในด้านทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน ต่อมาได้ชะลอไปประดิษฐานที่วัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพมหานคร ในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

ภายในวัดมหาธาตุยังพบศิลาจารึกถึง ๓ หลัก ศิลาจารึกหลักแรกที่พบคือศิลาจารึกหลักที่ ๔๕ หรือที่เรียกว่า จารึกปู่สภเถลาน (จารึกปู่ขุนจิต ขุนจอด) พ.ศ. ๑๙๓๕ อักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย พบบริเวณริมเสาด้านขวาหน้าวิหารหลวง ซึ่งอยู่ด้านหลังวิหารสูง หลักที่ ๒ คือศิลาจารึกเจดีย์น้อย พุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ อักษรไทย สุโขทัย ภาษาไทย สันสกฤต พบที่เจดีย์น้อยด้านหลังเจดีย์ ๕ ยอดหลักที่ ๓ คือ ศิลาจารึกลานทองสมเด็จพระมหาเถรราชจุฬามณี พ.ศ. ๑๙๑๙ อักษรไทย สุโขทัย อักษรธรรมล้านนา

๑) เนินประสาธ

เนินประสาธตั้งอยู่ด้านตะวันออกของวัดมหาธาตุเดิมเป็นเนินดินสูงกว่าพื้นที่โดยรอบ มีขนาดกว้างยาวด้านละ ๒๐๐ เมตร หลังจากการขุดแต่งพบฐาน

ก่ออิฐรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีร่องรอยฉาบปูน ภายในบริเวณใกล้ ๆ มีสระน้ำ ๒ สระ ภายในสระน้ำพบเสาอยู่ใต้น้ำคล้ายกับหอไตร จากการขุดแต่งปี พ.ศ. ๒๕๒๖ พบ ชิ้นส่วนตุ๊กตาสัมฤทธิ์และตุ๊กตาทินรูปสิ่งโตบริเวณใกล้ฐานโบราณสถาน

๒) วัดศรีสวาย

วัดศรีสวายตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของวัดมหาธาตุ ระยะทางประมาณ ๓๕๐ เมตร โบราณสถานประกอบด้วยปราสาทก่อด้วยศิลาแลง ๓ องค์ ช่วงบนก่อด้วยอิฐประดับปูนปั้น หันหน้าไปทางทิศใต้ วิหาร ๒ ตอน ตั้งอยู่ด้านหน้าหรือทิศใต้ของปราสาท ๓ องค์ กำแพงวัด ก่อด้วยศิลาแลงล้อมรอบ ๔ ด้าน

ลักษณะโบราณสถานเดิมน่าจะเป็นเทวสถาน อาจจะสร้างขึ้นประมาณศตวรรษที่ ๑๘ ต่อมาได้บูรณะตัดแปลงเป็นวัดในพระพุทธศาสนา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จทอดพระเนตรที่วัดศรีสวาย ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพบเทวรูปพระอิศวรและมีพระราชวินิจฉัยว่า เดิมคงเป็นโบสถ์พราหมณ์ใช้ในพิธีโล้ชิงช้า สำหรับสระน้ำภายในวัดราษฎรเรียกว่า สระลอยบาบ จากการขุดแต่งและบูรณะ ได้พบศิลาแลงจำหลักรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์ ชิ้นส่วนของเทวรูป และพระพุทธรูปสมัยลพบุรี

๓) วัดสระศรี

วัดสระศรีตั้งอยู่บนเกาะกลางตระพังตระกวน ห่างไปจากวัดมหาธาตุทางทิศเหนือโบราณสถานประกอบไปด้วยเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา เป็นเจดีย์ประธาน พระวิหารอยู่ด้านตะวันออกของเจดีย์ประธาน มีเจดีย์ลักษณะเด่นอยู่ ๑ องค์ เป็นเจดีย์ขนาดเล็กรูปแบบศิลปะสถาปัตยกรรมศรีวิชัยผสมลังกา โบสถ์ตั้งอยู่กลางสระน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่ ถึง ๗๐ ไร่

๔) วัดสรศักดิ์

วัดสรศักดิ์ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง เยื้องกับศาลาผาแดงไปทางทิศตะวันตก โบราณสถานประกอบด้วยเจดีย์ ประธานประดับข้างล้อมรอบเจดีย์ด้านหน้าเป็นพระวิหาร วัดสรศักดิ์ เป็นวัดที่สำคัญเนื่องจากได้พบศิลาจารึก ซึ่งจารึกในปีพ.ศ. ๑๙๖๐ มีข้อความกล่าวถึงขุนนางชื่อนายอินทสรศักดิ์ ได้ขอพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างวัด

ข. โบราณสถานภายนอกกำแพงเมือง

วัดศรีชุมตั้งอยู่นอกเมืองสุโขทัยด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ภายในมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัย ซึ่งมีชื่อในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. ๑๘๓๕ (หลักที่ ๑) ซึ่งเรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่า พระอจนะ มณฑปมุงหลังคาด้วยกระเบื้องดินเผา เนื่องจากขณะขุดแต่งพบเศษมุงหลังคาตกกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป เหตุสำคัญในประวัติศาสตร์ปรากฏในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้บันทึกว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จมาแวะพักขบวนกองทัพและกระทำพิธีบวงสรวงก่อนเสด็จไปปราบเจ้าเมืองสวรรคโลก (ศรีสัชชนาลัย) และเมืองพิชัย

มณฑปหลังนี้ ตรงประตูทางเข้าด้านซ้ายมือมีช่องคูหาเล็ก ๆ สามารถเดินเข้าไปได้และที่สำคัญผนังด้านบนมีภาพสลักหินชนวน ๕๐ กว่าภาพ ทุกภาพมีอักษรไทยสมัยสุโขทัยบรรยายเป็นเรื่องเกี่ยวกับชาดกทั้งสิ้น ดังข้อความปรากฏในวัดศรีชุมอายุประมาณ พ.ศ. ๑๘๘๔-๑๙๑๐ ดังนี้

พระเจดีย์สูงใหญ่ รอบนั้นฉลักรหินห้าร้อยชาติ ตรีเทสงามพิจิตรหนักหนา แกมมตรุกมล้างเอาทอดตรธาน สมเด็จพระมหาสามี จากแต่สี่หลมา เอาฝูง ....แบกอิฐแต่ต่ำขึ้นไปกระทำพระเก้าทำนคินบริเวณด้วยศรัทธา

วัดพระพายหลวงตั้งอยู่นอกกำแพงด้านทิศเหนือ เป็นกลุ่มโบราณสถานที่สำคัญแห่งหนึ่งของเมืองสุโขทัย และนับว่าเป็นกลุ่มโบราณสถานเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่ง เนื่องจากปรากฏก่อด้วยศิลาแลง ๓ องค์ ลักษณะศิลปะสถาปัตยกรรม กำหนดอายุเทียบได้กับศิลปะเขมรแบบบายน (พ.ศ. ๑๗๒๐ - ๑๗๘๐) โบราณสถานที่สำคัญคือ วิหาร ๕ ห้อง อยู่ด้านทิศหน้าปรากฏ เจดีย์ทรงเหลี่ยมแต่ละชั้น มีพระพุทธรูปลดหลั่นอยู่ภายในทั้ง ๔ ซุ้ม รอบเจดีย์มีระเบียงคด และมีร่องรอยตั้งพระพุทธรูปูนปั้นนั้น ถัดจากเจดีย์เหลี่ยมมีมณฑปก่ออิฐ มีพระพุทธรูปปั้นเป็นพระพุทธรูปยืนติดกับด้านหน้ามณฑป ๕ องค์ ที่ปรากฏชัดเจน คือ พระพุทธรูปปางลีลา ถัดจากมณฑปวิหารพระนอน และมีวิหารเจดีย์ราย มีคูน้ำล้อมรอบวัดทั้ง ๔ ด้าน

วัดพระพายหลวงเดิมเป็นเทวสถาน เนื่องจากพบชิ้นส่วนของเทวรูปและฐานศิวลึงค์ ต่อมาปรับเปลี่ยนมาเป็นวัดในพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เนื่องจากพบพระพุทธรูปหินแกะสลักปางนาคปรกและตรงด้านหน้าพระวิหารยังพบพระพุทธรูปสลักหินองค์ใหญ่ปางสมาธิ พบเฉพาะส่วนล่างของพระ

ลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปฉลองพระองค์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ทรงสร้างขึ้นไป ประดิษฐานจามเมืองต่าง ๆ

ต่อมา วัดพระพายหลวงเปลี่ยนเป็นวัดในพระพุทธศาสนาแบบหินยาน เมื่อรับอิทธิพลศาสนาพุทธแบบลังกาวงศ์

๑) วัดอโศการาม

วัดอโศการาม (วัดสลัดโต) ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้โดยอยู่จากประตูระโนไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๑ กิโลเมตร

โบราณประกอบด้วยเจดีย์ทรงดอกบัวตูมก่อด้วยอิฐ ฐานพระวิหาร ๗ ก่อด้วยอิฐศิลาแลงกลม ฐานมณฑปย่อเก็จ เจดีย์รายอีก ๗ องค์ โบราณสถานล้อมรอบด้วยคูน้ำ หลักฐานทางโบราณคดีที่พบ ณ โบราณสถานแห่งนี้ คือ ศิลาจารึกหลักที่ ๙๓ จารึกเมื่อ พ.ศ. ๑๙๒๔ จารึก ๒ ด้าน ด้านหนึ่งเป็นอักษรไทย สุโขทัย ภาษาไทย อีกด้านหนึ่งเป็นอักษรขอมภาษาบาลี จารึกเหตุการณ์การสร้างวัดอโศการาม โดยสมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์

๒) วัดเชตุพน

วัดเชตุพน เป็นวัดสำคัญที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองทางทิศใต้ โบราณสถานล้อมรอบด้วยกำแพงก่ออิฐและคูน้ำทั้ง ๔ ด้าน ยกเว้นโบสถ์หลังเดียวที่อยู่นอกคูน้ำ โดยตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัด อาคารสิ่งก่อสร้างที่สำคัญของวัดมีดังนี้ คือ

มณฑปสี่อิริยาบถเป็นประธานของวัด มณฑปหลังนี้ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาอยู่ทางทิศตะวันออก พระพุทธรูปประทับยืนอยู่ทางด้านทิศตะวันตก พระพุทธรูปประทับนั่งอยู่ทางทิศเหนือ พระพุทธรูปนอนอยู่ทางด้านทิศใต้ ผนังมณฑปทำจากหินชนวน เจดีย์ทรงมณฑปก่ออิฐ ภายในประดิษฐานพระพุทธรูป ฐานวิหารก่ออิฐ เจดีย์ราย ๑๑ องค์ ช่องประตูทางเข้าทำด้วยหินชนวนแห่งใหญ่หนาเจาะเป็นเต็ยสลักไว้เข้าปากไม้ ชื่อวัดเชตุพน ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกวัดสรศักดิ์ พ.ศ. ๑๙๖๐

๓) วัดเจดีย์สี่ห้อง

วัดเจดีย์สี่ห้อง ตั้งอยู่ทางด้านทิศใต้ของกำแพงเมือง โบราณสถานแห่งนี้มีหลักฐานที่สำคัญคือปูนปั้นฐานเจดีย์ประธาน ซึ่งเป็นเจดีย์ทรงลังกา ลักษณะลวดลายปูนปั้นประกอบด้วยปูนปั้นรูปเทวดาถือภาชนะคล้ายหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ปูน

ปั้นรูปสิ่งมีชีวิตซึ่งโผล่ออกจากผนังครึ่งตัว ซึ่งเป็นรูปศิลปกรรมที่สำคัญ ซึ่งใช้เป็นหลักฐานศึกษาความเชื่อและเครื่องประดับในสมัยสุโขทัย

โบราณล้อมรอบด้วยคูน้ำ สิ่งก่อสร้างในวัดที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ประธาน ฐานพระวิหารใหญ่ก่ออิฐ เสาศิลาแลงแท่งกลมขนาดใหญ่

๔) วัดศรีพิจิตรกิริติ์ถลาราม

วัดศรีพิจิตรกิริติ์ถลาราม (วัดตาเถรชิงหน้) เป็นวัดสำคัญอีกแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ทางทิศของกำแพงเมือง โบราณสถานล้อมรอบด้วยคูน้ำ สิ่งที่สำคัญภายในวัดคือ เจดีย์ประธานทรงลังกาก่อด้วยอิฐก่อขั้วสามบุรณ นอกจากนี้มีวิหารและเจดีย์ราย

หลักฐานทางโบราณคดีที่สำคัญของโบราณสถานแห่งนี้ คือ การพบศิลาจารึกตาเถรชิงหน้ (ชื่อเดิมที่ราษฎรเรียกกันก่อนที่จะพบศิลาจารึก ต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นวัดศรีพิจิตรกิริติ์ถลาราม ตามศิลาจารึกที่พบ) ซึ่งตามศิลาจารึกได้กล่าวถึงพระราชชนนีศรีธรรมราชมาตา นิมนต์พระสังฆราชจากเมืองกำแพงเพชรมาสร้างวัดศรีพิจิตรกิริติ์ถลาราม ในพ.ศ. ๑๙๔๖ และต่อมาได้มีการปลูกต้นศรีมหาโพธิ์ใน พ.ศ. ๑๙๔๖ นอกจากนี้ ยังพบปูนปั้นรูปพระจันทร์ครึ่งซีก คล้ายกับที่พบในเมืองอนูราช ประเทศลังกา

๕) วัดช้างล้อม

วัดช้างล้อมสุโขทัย ตั้งอยู่นอกกำแพงด้านทิศตะวันตกทางฝั่งเหนือของคลองแม่ลำพัน เป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ที่อยู่นอกเมืองด้านทิศตะวันออก ทั้งหมดล้อมรอบด้วยคูน้ำทั้งสี่ด้านโบราณที่สำคัญที่สุดประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมประดับด้วยช้างปูนปั้นโผล่มาครึ่งตัวจำนวน ๓๖ เชือกล้อมรอบเจดีย์ มีระเบียงล้อมรอบฐาน วิหารอยู่ทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน

๖) วัดตระพังทองกลาง

วัดตระพังทองกลางเป็นวัดขนาดกลาง โดยบริเวณรอบวัดมีอุทกสีมา ที่เป็นคูน้ำล้อมรอบ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยใด แต่จากศิลปะและโบราณสถานที่ยังปรากฏ เป็นรูปแบบศิลปะใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นช่วงสูงสุดของงานศิลปกรรมของอาณาจักรสุโขทัย โบราณสถานสำคัญภายในวัดตระพังทองกลาง คือ มณฑป ที่อยู่ด้านหลังพระวิหารโถง ซึ่งเป็นส่วนที่ต่อเนื่องกัน เป็นที่

ประดิษฐานพระประธานภายในวัด มณฑปนี้ทำหน้าที่แทนเจดีย์ประธาน สร้างในผังรูปสี่เหลี่ยม ก่ออิฐถือปูน ผังทั้งสามด้านนั้นมีรูปปูนปั้นนูนสูงอยู่ภายในซุ้มของผนังของแต่ละด้าน ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ ประกอบไปด้วยตอนพระพุทธเจ้าปราบช้างธนะपालหัตถินาพาหิรี ตอนเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ตอนประทานเทศนาโปรดพระญาติศากยวงศ์

๗) วัดสะพานหิน

วัดสะพานหินตั้งอยู่นอกอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย สร้างขึ้นสมัยพ่อขุนรามคำแหง โดยปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ กล่าวว่า พระองค์ได้เสด็จไปนมัสการพระอัฐารสทุกวันพระ โดยช้างเผือกชื่ออรุจาครี วัดสะพานหินเป็นวัดอรัญวาสี ที่ตั้งอยู่บนเนินเขาที่ไม่สูงนัก บริเวณทางขึ้นสู่โบราณสถานบุด้วยหินชนวนทำเป็นขั้นขึ้นไปสู่ลานวัดเป็นระยะทางประมาณ ๓๐๐ เมตร โบราณสถานประกอบด้วยพระวิหารก่อด้วยอิฐ เสาก่อด้วยศิลาแลง ๕ ห้อง ภายในเป็นที่ประดิษฐาน พระอัฐารส ซึ่งเป็นพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ปางประทานอภัยยกพระหัตถ์ขวา สูง ๑๒.๕ เมตร สร้างตามคติแบบลังกา โดยประดิษฐานภายในพระวิหารรอบพระวิหาร มีเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์และฐานเจดีย์ราย

๘) วัดอรัญญิก

วัดอรัญญิกตั้งอยู่อยู่บนที่ราบเชิงเขาระหว่างวัดสะพานหินกับวัดพระบาทน้อย นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตกมีระยะห่างจากประตูออกไปทางทิศตะวันตกประมาณ ๒.๓ กิโลเมตร โบราณสถานประกอบด้วยกลุ่มฐานกุฏิสงฆ์ ๘ ฐาน สำหรับพระภิกษุฝ่ายวิปัสสนาธุระ ทางเดินปูนหินฐานวิหารเล็ก ฐานบาตร ฐานวิหาร ๕ ห้อง ฐานเจดีย์ราย ๑๒ องค์ บ่อน้ำรูปสี่เหลี่ยม ฐานโบสถ์ ถ้ำ ๖ แห่ง กลุ่มโบราณสถานเหล่านี้จัดอยู่ในยุคสมัยสุโขทัย

๙) วัดป่ามะม่วง

วัดป่ามะม่วงเป็นโบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก เป็นวัดสำคัญที่มีการกล่าวถึงในศิลาจารึกหลักที่ ๖ (จารึกวัดป่ามะม่วง) ที่ค้นพบในวัดแห่งนี้โดยกล่าวถึงพระมหาธรรมราชาลิไท เสด็จออกจากเมืองศรีสัชชนาลัย เพื่อปราบจลาจลในเมืองสุโขทัย และได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ต่อมาได้ทรงนิมนต์พระมหาสามีสังฆราช จากเมืองพันทน์ (เมืองของมอญ) มาจำพรรษา

ที่วัดป่ามะม่วง และเพื่อทรงเป็นพระอุปชฌาย์ในการทรงผนวชของพระองค์ โดย
พระองค์ทรงจำพรรษา ณ วัดแห่งนี้ เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๕

๑๐) วัดเขาพระบาทน้อย

วัดเขาพระบาทน้อย ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันตก ห่าง
จากประตูอ้อ ประมาณ ๒.๗ กิโลเมตร โบราณสถานที่สำคัญ คือเจดีย์ทรงจอมแห
ตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ลักษณะเหมือนการตากแห มีคูหาพระพุทธรูป ๔ ทิศองค์
ระฆังมีรอยเป็นริ้ว ๆ ซึ่งพบเพียงองค์เดียวในสุโขทัย

ด้านหน้าเจดีย์จอมแห มีวิหารประดิษฐานรอยพระพุทธรูป ๔ รอย
นอกจากนี้ ยังกุฏิสงฆ์สำหรับวิปัสสนาและฐานเจดีย์ศิลาแลงขนาดใหญ่

๒.๒ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ของ
ประเทศไทยตั้งอยู่ที่ตำบลศรีสัชนาลัย ตำบลสารจิตร ตำบลหนองอ้อ และตำบลท่า
ชัย อำเภอศรีสัชนาลัย มีโบราณสถานทั้งหมด ๒๑๕ แห่ง^{๒๑}

ก. โบราณสถานภายในกำแพงเมือง

วัดช้างล้อมตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองศรีสัชนาลัย ตั้งอยู่เกือบกึ่งกลางตัว
เมืองบนที่ราบฝั่งตะวันออกของเขapunมเพลิง

โบราณสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ประธานทรงลังกาตั้งอยู่ภายในกำแพง
แก้วสี่เหลี่ยมจัตุรัส โดยมีซุ้มประตูทั้ง ๔ ทิศ ประตูด้านหน้าและประตูด้านหลังเป็น
ทางเข้าออกก่อเป็นกำแพงศิลาแลงหนามีการเล่นประดับที่ซุ้มประตูอย่างสวยงาม
สำหรับประตูด้านข้างก่อเรียงอิฐศิลาแลงปิดไว้เป็นประตูตัน

เจดีย์ประธานทรงลังกาขนาดใหญ่ ตั้งอยู่บนฐานประทักษิณรูปสี่เหลี่ยม
จัตุรัสซ้อนกันหลายชั้น มีทางเดินเป็นบันไดขึ้นไปยังชั้นบน โดยรอบเจดีย์มีซุ้มปูน
ปั้นเต็มตัวประดับโดยรอบฐานทั้ง ๔ ด้าน ด้านละ ๙ เชือก (ยกเว้นด้านหนึ่งซึ่งเป็น
บันไดทางขึ้นมีเพียง ๘ เชือก) และที่มุมมีซุ้มขนาดใหญ่ประดับอีก ๔ เชือก รวมเป็น
๓๙ เชือก ซุ้มเชือกใหญ่ที่อยู่มุมเจดีย์ เป็นซุ้มทรงเครื่องมีลวดลายปูนปั้นประดับที่
คอ และซุ้มเท้าสวยงามกว่าซุ้มที่ฐานสี่เหลี่ยม ระหว่างซุ้มปูนปั้นที่ฐานนั้นจะมีเสา

^{๒๑} Ibid, pp.76 - 83.

ประทีปศิลาแลงสลักเป็นระยะ ด้านหน้าข้างแต่ละเข็อกจะมีพุ่มดอกบัวตูมปูนปั้นวางตั้งอยู่

ด้านหน้าเจดีย์ประธานมีบันได ๒ ชั้นขึ้นสู่ลานประทักษิณ เหนือฐานประทักษิณมีซุ้มพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย ๒๐ ซุ้ม โดยส่วนใหญ่ได้ผุพังไปเกือบหมด ยังเหลือที่สมบูรณ์เพียงไม่กี่องค์ เหนือบริเวณองค์ระฆังขึ้นไปเป็นบัลลังก์ก้านฉัตรประดับด้วยพระรูปพระสาวกปางลีลาปูนปั้นแบบนูนต่ำจำนวน ๑๗ องค์

โบราณสถานภายในวัดที่ยังหลักฐานเหลืออยู่ คือวิหารที่อยู่ด้านหน้าเจดีย์ประธาน นอกนั้นเป็นวิหารขนาดเล็ก ๒ หลัง และเจดีย์รายอีก ๒ องค์

๑) วัดเจดีย์เจ็ดแถว

วัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นโบราณสถานภายในกำแพงเมืองศรีสขนาลัย อยู่ด้านหน้าวัดข้างล้อม หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีโบราณสถานที่สำคัญคือ เจดีย์ประธานรูปดอกบัวตูมอยู่ด้านหลังพระวิหารและมีเจดีย์ราย รวมทั้งอาคารขนาดเล็กแบบต่าง ๆ กัน ๓๓ องค์ มีกำแพงแก้วล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง นอกกำแพงมีโบสถ์และบ่อน้ำ เดิมมีคูน้ำล้อมรอบ

เจดีย์รายที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว มีรูปแบบที่ได้รับอิทธิพลศิลปะจากที่ต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น ลังกา พุกาม และศรีวิชัย

ด้านหลังเจดีย์ประธาน มีเจดีย์รายที่มีลักษณะเด่น คือเป็นเจดีย์สี่เหลี่ยมจัตุรัส ยอดเป็นทรงกลม ภายในเจดีย์ประธานมีเจดีย์ที่ซุ้มโถง และสามารถเข้าไปภายในได้ และที่ซุ้มเล็กประกอบซุ้มโถงอยู่ทั้ง ๒ ข้าง ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้น ส่วนซุ้มโถงเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปูนปั้น และมีภาพจิตรกรรมใช้สีแบบเอกรงค์ เป็นภาพพระพุทธเจ้าและมีเหล่าเทวดากษัตริย์มาแวดล้อมถวายดอกไม้ ส่วนซุ้มจรมันเป็นเจดีย์ทรงกลม ๕ องค์ โดยมีองค์ใหญ่เป็นประธาน และมีเจดีย์ประจำมุม ๔ องค์ ประดับด้วยพระพุทธรูปลีลาปูนปั้นในซุ้มเรือนธาตุ

วัดเจดีย์เจ็ดแถวเป็นชื่อที่ตั้งภายหลังโดยราษฎรในท้องถิ่น สาเหตุที่เรียกเนื่องจากพบเจดีย์จำนวนมากหลายแถวภายในวัดและสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าเจดีย์เจ็ดแถวเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิของพระราชาวงศ์สุโขทัย

๒) วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่

วัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ ตั้งอยู่ภายในอุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย โดยอยู่ใกล้กับวัดเจติยเจ็ดแถว และวัดนางพญา โบราณสถานที่สำคัญ ประกอบด้วย พระวิหาร เป็นวิหารโถง ขนาด ๖ ห้อง ตั้งบนฐานบัว ซึ่งก่อด้วยศิลาแลง มีมุขยื่นทั้ง ด้านหน้าและด้านหลัง มีบันไดทางขึ้น ๕ ทาง เสาวิหารก่อด้วยศิลาแลงรูปแปด เหลี่ยม ภายในยังปรากฏฐานชุกชี และแท่นอาสนะสงฆ์

๓) วัดนางพญา

วัดนางพญา ตั้งอยู่ใกล้กับกำแพงเมืองศรีสัชนาลัยด้านทิศใต้ แถวเดียวกับวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ โบราณสถานที่สำคัญ คือมีเจติยประธานทรงลังกา ตั้งอยู่บนฐานทักษิณ องค์เจติยตกแต่งเป็นซุ้มพระก่อยื่นออกมาทั้ง ๔ ด้านซุ้มทาง ด้านหน้ามีบันไดทางขึ้นไปสู่ภายในองค์เจติย ตรงกลางห้องภายในเจติยมีแกนเจติย ประดับด้วยลายปูนปั้น ด้านหน้าเป็นวิหารก่อผนังเจาะช่องแสง ตกแต่งด้วยลายปูน บินที่สวยงามเป็นฝีมือชั้นครู ลวดลายที่ปรากฏเป็นลวดลาย พรรณพฤกษาลายเทพ นม และที่เป็นลักษณะเด่น คือลายปูนปั้นที่ทำเป็นรูปกิ้งก่ามูซัยกิ้งวานรกำลังวิ่ง แต่ ขำรุคเป็นบางส่วน รูปแบบลวดลายทั้งหมดที่ปรากฏเป็นศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้น

๔) วัดสวนแก้วอุทยานน้อย

วัดสวนแก้วอุทยานน้อย อยู่ทางทิศตะวันออกของวัดช้างล้อม วัดหัน ออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ กลุ่มโบราณสถานมีกำแพงแก้วล้อมรอบประตู ทางเข้า ๒ ทาง ด้านหน้าและด้านหลังวัด โบราณสถานประกอบด้วยพระเจติยทรง พุ่มข้าวบิณฑ์ ล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว มีทางเข้าอยู่ด้านหน้ารอบเจติยมีเจติยราย แบบต่าง ๆ ล้อมรอบอยู่ถึง ๑๓ องค์

วิหารมีลักษณะมีซุ้มพระตั้งอยู่ด้านหลังลักษณะเป็นมณฑป หลังคา มณฑปเป็นรูปโค้งแหลม ภายในประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย

๕) วัดเขาพนมเพลิง

วัดเขาพนมเพลิงตั้งอยู่บนยอดเขาพนมเพลิงภายในกำแพงเมือง ด้าน ตะวันออกเฉียงเหนือ โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจติยประธานทรงลังกา ก่อด้วยศิลาแลง ตั้งแต่ก้านฉัตรขึ้นไปพังทลายหมด และมีวิหารประดิษฐาน พระพุทธรูปที่ยังมีความสมบูรณ์อยู่พอสมควร ส่วนด้านหลังเจติยประธานมีเจติย ราย ๓ องค์ และมีทางเดินลงมายังลานกว้าง ซึ่งมีมณฑปก่อด้วยศิลาแลง ฐาน

สี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นสูง หลังคาโค้งแหลม ชาวบ้านเรียกว่า **ศาลเจ้าแม่ละอองสำลี** เขาพนมเพลิงปรากฏในพงศาวดารเหนือ ตอนที่เกี่ยวกับการสร้างเมืองสวรรคโลก (ศรีสัชชนาลัย) โดยเลือกทำเลให้เขาพนมเพลิงอยู่กลางเมือง และสร้างวัดไว้บนเขาพนมเพลิงด้วย

๖) วัดเขาสวรรณคีรี

วัดเขาสวรรณคีรี ตั้งอยู่บนเนินเขาอีกยอดหนึ่งในเทือกเขาเดียวกันแต่อยู่คนละยอดกับ**วัดเขาพนมเพลิง** โดยอยู่ทางทิศตะวันตก

กลุ่มโบราณสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ประธานทรงระฆังขนาดใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง ฐานของเจดีย์ทำสูงขึ้นไปถึง ๕ ชั้นและยังมีความสมบูรณ์ค่อนข้างมากเมื่อขึ้นเป็นยังชั้นสูงสุดของฐานเจดีย์ประธาน ใช้สำหรับเป็นลานประทักษิณ โดยมีซุ้มพระทั้ง ๔ ด้าน ตรงก้านฉัตรมีพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลารอบก้านฉัตรเช่นเดียวกับวัดช้างล้อม

ฐานวิหารและเจดีย์รายก่อด้วยศิลาแลง ด้านหลังเจดีย์ประธานมีเจดีย์ขนาดปานกลางรูปร่างทรงกลมล้อมรอบด้วยแนวศิลาแลง

ข. โบราณสถานภายนอกกำแพงเมือง^{๒๒}

๑) วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียง

ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้นอกกำแพงเมืองศรีสัชชนาลัย ตรงข้ามแหลมโค้งข้อศอกของแม่น้ำยม โดยหันหน้าวัดไปทางทิศตะวันออกวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเชลียงเป็นกลุ่มโบราณสถานขนาดใหญ่ ปัจจุบันมีฐานะเป็นพระอาราหลวงชั้นราชวรมหาวิหาร โบราณสถานที่สำคัญ มีดังนี้คือ

พระปรางค์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงฉาบแล้วลงสีชาดทับ ลักษณะภายนอกเป็นปรางค์แบบอยุธยา ภายในซุ้มโถงมีสถูปขนาดเล็กกรุปิดอกบัวตูมประดิษฐานอยู่ ตามผนังภายในองค์ปรางค์มีร่องรอยว่าแต่เดิมมีภาพจิตรกรรมฝาผนัง ส่วนบริเวณเรือนธาตุทางด้านหลัง ทำเป็นบันไดขึ้นสู่องค์ปรางค์ได้ ฐานชั้นล่างสุดมีพระสาวกเดินประณมมือประทักษิณ

---

^{๒๒} คณะกรรมการฝ่ายจัดทำเอกสารและจดหมายเหตุฯ, **วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทย เอกลักษณ์ไทย และภูมิปัญญาของจังหวัดสุโขทัย**, หน้า ๑๐๓ - ๑๑๒.

ฐานพระปรางค์มีลักษณะเป็นวิหาร ๓ ชั้น ก่อผนังทึบและเจาะช่องแสง คล้ายสร้างครอบสถูป หรือเจดีย์ที่สำคัญไว้ภายใน มีอายุในช่วงก่อนสุโขทัยตอนต้น นอกจากนั้นยังพบกระเบื้องเชิงชายรูปร่างอัปสรและเทวดา

ฐานพระวิหารหลวงพ่อโตอยู่ด้านหน้าพระปรางค์ ภายในประดิษฐาน พระพุทธรูปขนาดใหญ่ปางมารวิชัยประทับอยู่ตรงกลาง ขนาดด้วยพระพุทธรูป ขนาดเล็กประทับยืนทั้งสองข้าง และมีพระพุทธรูปปางลีลาปูนปั้นมีลักษณะงดงาม

กำแพงวัดเป็นศิลาแลงแท่งกลมขนาดใหญ่ ปักเรียงชิดติดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กว้าง ๖๐ เมตร ยาว ๙๐ เมตร มีคานทับหลังกำแพง เป็นรูปหลังเจดีย์ตัดมีทางเข้าออกที่ด้านหน้าและด้านหลังเหนือซุ้มประตูทำเป็นรูปคล้ายหลังคายอดแหลมเหมือนช่อฟ้าเหนือซุ้มขึ้นไปเป็นรูปปั้นรูปพรหมพักตร์ และรูปร่างอัปสรพื่อนร่าอยู่ต่ำลงมา

พระธาตุมูเตา อยู่ด้านหลังพระปรางค์ประธาน นอกกำแพงแก้ว ก่อด้วยศิลาแลงฐานรูปแปดเหลี่ยม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๒๒ เมตร ซ้อนกันสี่ชั้น ต่อจากนั้นเป็นชั้นบัวสามชั้น บริเวณบัวกลาทำเป็นซุ้มหลอกเจ็ดส่วน ซุ้มทางด้านหน้ามีทางเข้าไปภายในแต่หักพังปิดทับหมด มีบันไดขึ้นไปสู่ซุ้ม

มณฑปพระอัฐฐารส อยู่ทางด้านหลังพระธาตุมูเตา สันนิษฐานว่า เป็นมณฑปพระสี่อิริยาบถ เป็นพระพุทธรูปประทับยืนทางทิศเหนือ ด้านทิศตะวันออกเหลือส่วนพระขงฆ์ของพระพุทธรูปด้านหลัง (ทิศใต้) และทางด้านขวาหักพังเสียหายมาก จากการสำรวจโดยรอบพระมณฑป พบเศษกระเบื้องมุงหลังคาดินเผา ตกกระจายอยู่ค่อนข้างหนาแน่น สันนิษฐานว่า หลังคาพระมณฑปน่าจะเป็นเครื่องไม้มุงด้วยกระเบื้องดินเผา

พระวิหารสองพี่น้อง อยู่ทางด้านซ้ายของพระมณฑปพระอัฐฐารส ก่อด้วยศิลาแลงฐานรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ขนาดเจ็ดห้อง ประดิษฐานพระพุทธรูปปูนปั้นปางมารวิชัยสององค์ ด้านหลังมีขนาดใหญ่กว่าด้านหน้า

พระอุโบสถ อยู่ถัดออกมาทางด้านหน้าพระปรางค์ประธานนอกกำแพงแก้ว ได้รับการบูรณะซ่อมแซมขึ้นมาใหม่ ภายในพระอุโบสถมีพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก องค์พระประธานคือ [หลวงพ่อกุญชร](#) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ปางมารวิชัย เบื้องหน้าพระประธานมีพระพุทธรูปยืนปูนปั้นศิลปะสุโขทัย พุทธลักษณะงดงามมาก

กฤิพระร่วงพระลือ หรือที่เรียกกันว่าศาลพระร่วง-พระลือ ลักษณะเป็นพระมณฑปฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส หลังคาคล้ายรูปขามคว่ำสี่ชั้น ภายในประดิษฐานรูปพระร่วง พระลือ จำลอง ความสำคัญของวัดพระศรีมหาธาตุเชื่อว่า เป็นศูนย์ของเมืองเซียงตั้งแต่สมัยพ่อขุนศรีนาวนำถม (ประมาณ พ.ศ. ๑๗๘๐) โดยมีหลักฐานยอดซุ้มปูนปั้นประตูทางเข้าวัดซึ่งมีลักษณะรูปศิลปะบายน และหลักฐานจากการขุดโบราณคดีที่พบซากศาสนสถาน ก่ออิฐใต้วิหารหลวงและวิหารสองพี่น้อง โดยมีศิลปวัตถุที่สำคัญคือกระเบื้องเชิงชายที่มีรูปร่างอัสปสรถือดอกบัว และทำเป็นรูปเทวดา เทพธิดาหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ยืนยันอายุสมัยของวัดพระศรีมหาธาตุ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๘

๒) วัดชมชื่น

วัดชมชื่นตั้งอยู่ริมแม่น้ำยม ห่างจากวัดพระศรีรัตนมหาธาตุมาทางทิศตะวันออกเฉียงประมาณ ๔๐๐ เมตรโบราณสถานที่สำคัญ คือ เจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง วิหารหน้าเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลง เป็นวิหารขนาด ๖ ห้อง มีมุขยื่นออกมาด้านหน้า ด้านหลังวิหารเชื่อมต่อกับมณฑป แม้รูปแบบสถาปัตยกรรมจะเป็นลักษณะของศิลปะสมัยสุโขทัย แต่จากการขุดแต่งบริเวณวิหารประธานอาคารเดิมก่อด้วยอิฐและถูกสร้างทับด้วยวิหารศิลาแลง จากการศึกษารูปแบบภายในเจดีย์ประธาน ศาสตราจารย์ของ บั๊วส์เชเลีย ให้ความเห็นว่า น่าจะเป็นปรางค์แบบขอมมาก่อน เนื่องจากพบอาคารสี่เหลี่ยม มีซุ้มคล้ายปรางค์แบบขอมอยู่ในองค์เจดีย์

การสำรวจพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณที่มาตั้งถิ่นฐาน ณ ที่นี้ ก่อนชุมชนยุคสุโขทัย มีสภาพสมบูรณ์ ๑๕ โครง ในระดับลึก ๗-๘ เมตร กำหนดอายุได้ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ เป็นต้นมาปัจจุบันก่อสร้างเป็นพิพิธภัณฑ์เปิดคลุมหลุมที่ขุดพบ โดยจัดแสดงโครงกระดูกที่ขุดพบในลักษณะ ต่าง ๆ กัน

๓) วัดเจ้าจันทร์

วัดเจ้าจันทร์ ตั้งอยู่ด้านหลังของวัดชมชื่น เป็นศาสนสถานที่มีอายุเก่าแก่กว่าสมัยสุโขทัย กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ร่วมสมัยกับศิลปะขอมแบบบายน สิ่งสำคัญภายในวัดประกอบด้วย ปรางค์ประธานศิลปะขอมก่อด้วยก้อนศิลาแลงขนาดใหญ่และมีปูนฉาบประดับตกแต่งผิว ฐานชั้นล่างสุดเป็นชุดบัวคว่ำ-บัวหงาย ที่เรือนธาตุมีซุ้มประกอบทั้งสี่ด้าน ด้านหน้ามีห้องสำหรับประดิษฐานรูปเคารพ ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวเชิงบาตร ประดับด้วยกลีบบน ๕ ชั้น ยอดปราสาท

เป็นจอมโมฬีประดับด้วยบัวกลุ่ม ต่อมาในสมัยสุโขทัยศาสนสถานแห่งนี้ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นวัดทางพระพุทธศาสนา โดยการถมบริเวณโดยรอบของฐานปราสาทปราสาท ทำให้ฐานขุดบัวคว่ำ-บัวหงายจมอยู่ใต้ดิน แล้วจึงสร้างวิหารศิลาแลงขึ้นที่ด้านหน้าของปราสาท พร้อมกับมณฑปศิลาแลงสำหรับประดิษฐานพระอัฐสารขึ้นทางทิศเหนือของปราสาท ในมณฑปมีโกณฑิลาแลง พระพุทธรูปยืนพระหัตถ์แนบลำพระองค์ ๑ องค์ หลังคาที่เป็นเครื่องไม้ได้ผุพังไป พบเพียงชิ้นส่วนของกระเบื้องดินเผาสำหรับมุงหลังคาตกกระจายอยู่โดยรอบ กรมศิลปากรได้ขุดพบพระพิมพ์ทำด้วยชิน ทรงเครื่องแบบกษัตริย์ และเมื่อขุดลึกลงไปอีกในระดับลึกพบโบราณวัตถุสมัยทวารวดี เครื่องถ้วยทริภุญชัย ลูกปัดแก้ว และชิ้นส่วนโครงกระดูกคน

๔) วัดน้อยจำปี

วัดน้อยจำปี ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองศรีสัชชาลัย ด้านตะวันออกเฉียงใต้กับวัดเจ้าจันทร์ โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ประธานทรงกลมก่อด้วยศิลาแลงฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ต่อด้วยฐานบัวคว่ำ และฐานสี่เหลี่ยม ๓ ชั้นลดหลั่นกันไป ต่อด้วยฐานบัวและฐานห้องสี่เหลี่ยม

พระวิหารอยู่ด้านหน้าองค์เจดีย์ประธาน ก่อด้วยศิลาแลงขนาดสี่เหลี่ยมผืนผ้า ผนังวิหารมีผนังเจาะช่องแสง บนพื้นวิหารปูด้วยกระเบื้องเคลือบจากเตาเกาะน้อย นับว่าพบเพียงแห่งเดียวในเมืองศรีสัชชาลัย ที่ปูกระเบื้องเคลือบสังคโลกอยู่นอกกำแพงเมืองเคลือบ

๕) วัดโคกสิงคาราม

วัดโคกสิงคาราม ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกำแพงเมืองศรีสัชชาลัย ซึ่งมีวัดช้างล้อมอยู่เป็นศูนย์กลาง และอยู่ติดกับกำแพงเมืองช่วงติดต่อระหว่างเมืองศรีสัชชาลัย และเมืองเชลียงโบราณสถานประกอบด้วยเจดีย์ทรงกลมสามองค์ ก่อด้วยศิลาแลง มีขนาดเท่ากันและตั้งอยู่บนฐานเดียวกันเหมือนกับเจดีย์ที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ด้านหน้าของเจดีย์ประธานสามองค์เป็นวิหารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ก่อด้วยศิลาแลง ผนังวิหารทำเป็นช่องแสง โบสถูอยู่ทางด้านเหนือของวิหาร เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็ก ปูพื้นด้วยศิลาแลงมีเจดีย์ทรงกลม ซึ่งมีซุ้มประดิษฐานพระพุทธรูปอยู่ภายในโบสถ์รอบเจดีย์ประธานสามองค์มีเจดีย์รายอยู่ ๔ องค์

๖) วัดพญาดำ

วัดพญาดำตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง เดิมไม่ใช่ชื่อวัดพญาดำ แต่คงถูกเรียกเมื่อภายหลัง เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จเมืองศรีสัชชนาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๕๐ พระองค์ได้พระราชนิพนธ์หนังสือ “เที่ยวเมืองพระร่วง” มีตอนหนึ่งที่ทรงพระราชนิพนธ์ถึงนี้ว่า ที่นี้มีวิหารรูปร่างคล้ายวัดศรีชุมเมืองสุโขทัย เป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้าง ๕ วา ๓ ศอก ยาว ๖ วา ๓ ศอกคืบ และผิติดกับวัดศรีชุมที่แบ่งออกเป็น ๒ ห้อง ด้านตะวันตก (คือด้านที่หันไปทางถนน) มีรูปพระยืนด้านตะวันออกมีพระมารวิชัย ประตุงยังมีซุ้มติดอยู่มีใบระกาทางด้านตะวันออก และเจดีย์อีกหลายองค์ มีกำแพงล้อมรอบลานวัดนี้ถึงเป็นวัดเล็กก็จริง แต่ท่าทางจะเป็นวัดที่อยู่สบาย ส่วนใหญ่ก่อด้วยศิลาแลงมีอยู่ที่เชิงเขาใกล้วัดนี้ จึงเห็นว่าจะอย่างไรคงไม่กันดารน้ำ บางทีจะเป็นวัดนี้ที่ในพงศาวดาร กรุงเก่าเรียกว่า วัดไม้งาม เป็นที่ตั้งทัพหลวงของสมเด็จพระนเรศวร เมื่อเสด็จขึ้นมาปราบขบถพระยาพิชัย พระยาสุวรรณโลกที่ข้าพเจ้านึกเช่นนี้เพราะเห็นว่า เป็นวัดที่อยู่ริมถนนพระร่วงทางมาจากสุโขทัย และอยู่ในภูมิที่เหมาะสม นอกจากนี้ ยังพบพระรัตนตรัยมหายานด้วย คือมีพระพุทธรูปขนาดปรกอยู่ตรงกลาง พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่เบื้องขวานางปัญญาบารมีอยู่เบื้องซ้าย

แต่จากการสำรวจโดยเจ้าหน้าที่อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย ตามลักษณะสภาพโบราณที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพรรณนาไว้นั้นตรงกับโบราณสถานที่เรียกกันในปัจจุบันว่า วัดพญาดำ สาเหตุที่เรียกวัดพญาดำ เนื่องจากมีคนร้ายลักลอบขุดหาพระพิมพ์ และพบพระพิมพ์นางพญาเนื้อสีดำเป็นจำนวนมาก จึงทำให้ราษฎรแถบนั้นเรียกชื่อวัดว่า วัดพญาดำ

โบราณสถานที่สำคัญของวัดประกอบด้วย มณฑปประธานก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนด้วย หลังมณฑป ยังคงมีหลังคาค้ำรูประฆังเรือก่อ โดยวิธีเรียงศิลาแลงเหลื่อมเข้าหากันทำเป็นรูปหลังคาซ้อนกัน ๒ ชั้น ภายในมณฑปแบ่งเป็นคูหาคูหาด้านหน้าประดิษฐานพระพุทธรูปนั่ง ปางมารวิชัย แต่ถูกทำลายไปมากแล้ว คูหาด้านหลังประดิษฐานพระพุทธรูป ๒ หรือ ๓ องค์ ตรงกลางเป็นพระพุทธรูปยืนจากภาพถ่ายเมื่อ ๘๗ ปีมาแล้ว พบว่า ด้านทิศใต้มณฑปพบว่ามีเจดีย์รายทรงดอกบัวตูมอยู่ ๑ องค์ ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว

พระวิหารอยู่ด้านหน้ามณฑปก่อด้วยศิลาแลงฉาบปูนหลังคาเป็นเครื่องไม้ มุงกระเบื้องมณฑปพระอัฐารส ก่อด้วยศิลาแลงตั้งอยู่ด้านขวาของมณฑปประธาน ภายในคูหามณฑปมีร่องรอยว่าเคยประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ซึ่งอาจจะมีความสูงถึง ๑๘ ศอก ที่นิยมเรียกกันว่า พระอัฐารส

ซุ้มพระสำหรับประดิษฐานพระทั้ง ๔ ด้าน มีแท่นพระนอนอยู่ด้านหลัง วัดติดกับกำแพงแก้ว และตรงกลางแท่นพระซึ่งตรงกับกำแพงวัดมีช่องประตูไปยังวัดสระปทุม เจดีย์รายหลายขนาดและหลายองค์ เท่าที่นับได้หลังจากการขุดแต่งบูรณะ จำนวน ๓๘ องค์

เขตสังฆาวาส คือพื้นที่นอกกำแพงด้านทิศใต้ของวิหารมีอาคารเล็ก ๆ ๒ หลังและพบชิ้นส่วนศิลาแลงเป็นแท่นกลมสลักสำหรับใส่เทียนไม้เมื่อประกอบเป็น ซุ้มประตูทางเข้าทั้งด้านใต้และด้านตะวันออก

สระน้ำอยู่ด้านหน้าพระวิหารเป็นสระกรูดด้วยศิลาแลง สำหรับด้านทิศเหนือของวัดมีบ่อน้ำกรูดด้วยศิลาแลงที่มีน้ำขังตลอดปี กำแพงวัดทำด้วยศิลาแลงเป็น ท่อนปกรายรอบทั้ง ๔ ด้าน

๗) วัดเขาพระบาท

วัดเขาพระบาทตั้งอยู่บนเขาพระบาท (แม่น้ำยม) นอกกำแพงเมืองด้าน ตะวันออก วัดหันหน้าไปทางทิศเหนือ

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ประธานกลมก่อด้วยศิลาแลง สภาพยังคงเหลือถึงองค์ระฆังส่วนยอดพังทลาย

ฐานวิหารอยู่ด้านหลังเจดีย์ประธานก่อด้วยศิลาแลง ตอนบนมีเนินดินทับถมพบเศษกระเบื้องหลังคาดินเผาตกกระจัดกระจายทั่วไป

มณฑปตั้งอยู่ด้านหลังพระประธาน ด้านหน้ามีซุ้มประตูเข้าไปภายในได้ นอกจากนี้ยังพบฐานอาคาร และเจดีย์รายขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลง

วัดเขาพระบาท หมายถึง วัดที่มีรอยพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่โดยที่เรื่องราวสำคัญปรากฏอยู่ในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ (จารึกนครชุม) ซึ่งจารึกเมื่อพ.ศ. ๑๙๐๐ ได้กล่าวพระมหาธรรมราชาลิไท สร้างรอยพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ใน เมืองศรีสัชชนาลัยด้วย ปัจจุบันเคลื่อนย้ายไปที่วัดเชิงศรี

๘) วัดเขาอินทร์

วัดเขาอินทร์ ตั้งอยู่บนยอดเขาอินทร์นอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือฝั่งตะวันออกใกล้แม่น้ำยม วัดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก

โบราณสถานที่สำคัญประกอบด้วย เจดีย์ทรงกลมก่อด้วยศิลาแลง วิหารก่อด้วยศิลาแลงเชื่อมต่อกับเจดีย์องค์ประธาน ผนังวิหารมีช่องลูกกรงหน้าต่างหรือช่องแสง ผนังด้านวิหารมีลายปูนปั้นซึ่งจะรุ่นเดียวกับลายปูนปั้นวัดนางพญาสมัยอยุธยาตอนต้นฐานโบสถ์อยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ก่อด้วยศิลาแลง

๙) วัดกุฎีราย

วัดกุฎีราย ตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ห่างจากประตูเตาหม้อประมาณ ๕๐ เมตร โบราณสถานที่สำคัญคือ มณฑปประกอบอาคาร (มณฑปวิหาร) ก่อด้วยศิลาแลงทั้งหลัง หลังคาใช้ศิลาแลงก่อเหลี่ยมเข้าหากันเป็นทรงจั่วเลียนแบบเครื่องไม้ หน้าจั่วมีรอยบาก เพื่อเชื่อมหลังคาเครื่องไม้ของอาคาร ด้านหลังมณฑปมีซุ้มประตูโค้งกลีบบัวเป็นทางเข้าไปสู่ภายใน ซึ่งประดิษฐานพระพุทธรูปนั่งมณฑปประกอบด้วยอาคารหลังใหญ่ นอกนั้นเป็นกลุ่มเจดีย์ราย ๖ องค์

๖.๔.๒ ประติมากรรมสมัยสุโขทัย

ศาสตราจารย์ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวไว้ในหนังสือประติมากรรมไทยนี้ แปลเป็นไทย โดยพระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) มีความตอนหนึ่งว่า

“ปกตินิสัยชาวไทยเป็นนักศิลปะ มีปฏิภาณไหวพริบว่องไว และเป็นเจ้าของความตรึงตรองพอได้มากับคำสมาคกับคนต่างชาติซึ่งมีวัฒนธรรมสูงเท่านั้นก็ดูเอาวัฒนธรรมนั้นมาเข้ามาอยู่ในตัว โดยประกอบเป็นรูปให้เข้ากันได้กับลักษณะนิสัยและประเพณีความรู้สึกของตนว่าในเรื่องศิลปะนั้น ชั้นแรกเมืองไทยดูวิหารเทวาลัยและรูปประติมากรรม อังนงดงามของเขมร ของทวาราวดี และของศรีวิชัยจะรู้สึกพิศวง แต่ด้วยอาศัยที่ไทยเป็นพรสวรรค์เศษในศิลปะ คงจะเรียนรู้ศิลปะนั้นได้อย่างรวดเร็ว ภายหลังก็ได้เรียนรู้ถึงลักษณะของรูปประติมากรรมและสถาปัตยกรรมแห่งชาติที่มีอยู่ก่อน ในระยะต่อมาไทยได้ดำเนินการจัดศิลปะของชาติอื่นด้วยตนเอง

ชาวไทยในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๔ และที่ ๑๕ กำลังเรียนกำลังปฏิบัติการและกำลัง
ปูทางไว้สำหรับอนาคตอันรุ่งเรืองทางศิลปะของตนและการเมือง”^{๒๓}

ประติมากรรมไทยอาจแบ่งได้ ๒ ประเภท คือ ประติมากรรมไทยรูปคน
และประติมากรรมไทยตกแต่ง ประติมากรรมไทยตกแต่งนั้นส่วนใหญ่สร้างด้วยไม้
และปูนปั้น ส่วนที่สร้างด้วยไม้ใช้เป็นเครื่องประดับภายในภายนอกของโบสถ์และ
ปราสาท เช่น ชุ่มประตู่และหน้าบัน ทางเข้า หน้าต่าง ทวย หัวเสา บัวพระที่นั่ง
บัลลังก์ และสิ่งอื่น ๆ ซึ่งล้วนสลักด้วยไม้ลงรักปิดทอง

ประติมากรรมทำด้วยไม้นี้ มีแบบทั่ว ๆ ไปคือประกอบเป็นลายกระหนก
ซึ่งปกติพุ่งออกจากจุดหนึ่งหรือหลายจุดแล้วกระจายออกไปในอากาศเป็นหางนก
หรือเป็นดอกบัวตูม หรือเป็นรูปลายก้านขดม้วนเข้าหาตัว ความงามจึงอยู่ที่ประธาน
เข้ากับอากาศได้เป็นอย่างดีที่สุด ลวดลายเหล่านี้ดูเฟิน ๆ จะเหมือนกันหมดใน
ต่างประเทศทางแหลมอินโดจีน และชวา ซึ่งจะเปรียบก็เหมือนเครื่องตกแต่งซึ่งใช้
เป็นเครื่องประดับของกรีก และโรมันสมัยฟื้นฟู ซึ่งมีการข้ามแลयर่วมกัน แต่ด้วย
ต่างแบบวิธีต่างแหล่ง และทางศิลปะนิยมทำให้รูปเหล่านี้แตกต่างไปจากกันทีเดียว
แม้ลายตกแต่งของไทยก็เช่นเดียวกันเพราะลายตกแต่งเหล่านี้ย่อมแสดงให้เห็น
ลักษณะของชาติ ของยุคและส่วนใหญ่ของลักษณะบุคคลแห่งศิลปะซึ่งไทยได้สลัก
ไม้เป็นพระพุทธรูปและรูปอื่น ๆ ด้วยเหมือนกัน แต่เมื่อเทียบประมาณและคุณค่า
ทางศิลปะกับเครื่องตกแต่งที่ทำด้วยไม้แล้ว ก็นับว่าไม่สู้สำคัญอะไร

สำหรับประติมากรรมรูปคนนั้นควรกำหนดศึกษาโดยแบ่งออกเป็น ๓
ส่วน คือ ส่วนศาสนา ๑ ส่วนเทคนิค ๑ และส่วนศิลปะ ๑

ในส่วนศาสนานั้นคนไทยสมัยนานเจ้า ยังไม่ปรากฏชัดว่านับถือศาสนา
อะไร นอกจากลัทธิถือผีสางเทวดา พระพุทธศาสนาก็อาจมีคนนิยมอยู่แล้ว แต่ที่แน่
ชัดคือในสมัยเมื่อไทยครอบครองแหลมทอง เมื่อไทยประสบกับวัฒนธรรมอินเดีย
ต้องเผชิญกับศาสนาลัทธิ คือพุทธและฮินดู และแม้ว่าคนไทยจะนับถือพุทธและไสย
ศาสตร์ แต่พระพุทธศาสนาเข้ากับคนไทยได้สนิทกว่า เพราะคนไทยรักความเป็นไท
ตรงข้ามกับลัทธิฮินดูที่ถือชาติและวรรณะ

---

^{๒๓} ศิลป์ พีระศรี, **ประติมากรรมไทย**, พระยาอนุমানราชชน (เสฐียรโกเศศ) แปล,
(กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๐), หน้า ๒๓.

ส่วนพระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะตรงข้ามกับฮินดู แม้หลักธรรมจะลึกซึ้ง ต้องใช้ปัญญา แต่ว่าเป็นศาสนาที่ทุกคนเข้าถึงได้ สิ่งที่เราพบบูชาคือพระพุทธรูปซึ่งเป็นเครื่องหมายแห่งพระสัทธรรมของพระองค์เท่านั้น พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาของประชาชนชาวไทยโดยแท้ นับจากเดิมตั้งแต่ไทยแรกพบพระพุทธศาสนาที่เดียว การผลิตประติมากรรมของไทยแสดงให้เห็นเป็นเครื่องพิสูจน์ได้อย่างน่าเชื่อถือที่สุดถึงข้อความที่ได้กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นว่า คนไทยเข้าใจถึงเหตุผลที่ทำให้ศิลปินไทยสร้างพระพุทธรูปได้งดงามอย่างมากและอาการลีลาของรูป

ความงามของประติมากรรมไทย จะเปรียบกล่าวเฉพาะศิลปะพระพุทธรูปแบบสุโขทัย ซึ่งเป็นศิลปะที่ยอดเยี่ยมฝีมือครูอย่างที่ทำหามิได้ รูปและอาการสำแดงทางจิตใจก็งามสมบูรณ์ไม่มีพระพุทธรูปที่ขยชาติใดผลิตขึ้น เหมือนกับศิลปะสุโขทัย ความคลี่คลายประสานกันไม่มีแตกแยกของวงเส้นนอกก็ดูงดงามมากในพระพุทธรูปอื่น ๆ อีกมากมายซึ่งเป็นสกุลช่างอื่นสังเกตว่าขาดความสละสลวยเล็กน้อย ในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเส้นตั้งศูนย์กลางของพระพุทธรูปกับเส้นนอนของพระเพลา เพราะมวลสิ่งซึ่งเป็นองค์พระพุทธรูปทางเส้นตั้ง และเส้นนอนมาบรรจบกันเป็นมุมฉาก เป็นผลให้ดูลักษณะขององค์พระพุทธรูปกับพระเพลาไม่ประสานกันด้วยดี พระกรขวาก็เช่นเดียวกัน ดูออกจะแข็งกระด้างเพราะตั้งตรงเกินไป ตรงกันข้ามกับตัวอย่างของพระพุทธรูปไทย จะสังเกตเห็นได้ว่า เป็นที่น่าอัศจรรย์ เพราะมีความสัมพันธ์กันหมดในองค์พระพุทธรูป

ในส่วนพระเศียรมีรูปลักษณะประสานกันพร้อมบริบูรณ์ในตัวเอง ส่วนเส้นแนวพระกรรณก็เชื่อมเข้ากันได้กับพระอังสะซึ่งกว้าง และมีความโค้งเข้ากันพอดีกับพระกร

ถ้าจะเปรียบประติมากรรมของสุโขทัย สวรรคโลก และพิษณุโลก กับประติมากรรมสมัยคลาสสิกของกรีกแล้ว ศิลปะทั้งสองนี้อาศัยหลักในอุดมคติอย่างเดียวกัน คืออาการสำแดงรูปสมบัติมีลักษณะคล้ายประสานกัน มีรูปประณีตสมบูรณ์ และมีอาการสำแดงเป็นทิพย์ เพื่อให้มองเห็นเกิดความเลื่อมศรัทธาในพระพุทธศาสนา จะมีกล้ามเนื้อพระมังสะอย่างคนสามัญก็หาไม่ รายละเอียดที่จำเป็นหรือทำทางอย่างละครก็ไม่มี มีเฉพาะความงามอันประณีตซึ่งเกิดจากการประสานกันของเส้นใหญ่และเส้นปริมาตรเท่านั้น ศิลปะกรีกกับสมัยคลาสสิกกับประติมากรรมสุโขทัย มีลักษณะความเห็นร่วมกัน ในการสำแดงรูปแห่งร่างกาย

มนุษย์ที่มีลักษณะง่าย ๆ เท่าที่จะทำได้ และนำเอาอุดมคติทางจิตใจอันสูงสุดเข้ามาแทรกอยู่ในนั้นด้วย

เมื่อกล่าวถึงเรื่องศักราชซึ่งเกี่ยวกับสมัยของศิลปะ จะกล่าวให้แน่นอนลงไปทีเดียวก็ไม่ได้ เพราะลักษณะของศิลปะบางศิลปะ มีชีวิตยึดเยื้ออยู่ต่อมานาน ในเมื่อศูนย์กลางซึ่งเป็นที่เกิดของศิลปะหมดความสำคัญทางการเมืองแล้ว เช่นที่อายุของศิลปะสุโขทัยว่า ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ก็ตั้งใจจะกล่าวว่าคุณลักษณะของศิลปะนั้น อาจพบอยู่ในประติมากรรมซึ่งทำในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้นด้วย โดยไม่คำนึงถึงข้อเท็จจริงที่ว่ากรุงสุโขทัยหมดอำนาจทางการเมืองมาตั้งแต่ พ.ศ. ๑๙๔๓ แล้ว

อีกประการหนึ่ง ศิลปะอินเดียมีผู้นำเข้าประเทศไทย ตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช และยิ่งกว่านั้น ในสมัยอมราวดีก็มีด้วยเหมือนกัน แต่เมื่อว่าถึงการประกอบศิลปกรรมกันอย่างจริงจังในประเทศไทย อาจเริ่มตั้งแต่สมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๑ กล่าวคือ ตัวอย่างศิลปะปรากฏอยู่แล้วเป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นสมัยของคุปตะมาสู่ประเทศไทย และรวมทั้งภาคอื่น ๆ ในแหลมอินโดจีนด้วย

อย่างไรก็ดี เราอาจยุติได้ว่า รูปประติมากรรมใด ๆ แสดงชีวิต โดยมีรูปและอาการสำแดงอย่างหยาบ ได้อย่างเหมือนตัวจริงไม่ถือว่าเป็น “ศิลปะบริสุทธิ์” เพราะเป็นแต่กระตุ้นใจของบุปถุชน ส่วนรูปประติมากรรมที่มีรูปและอาการสำแดงในทางอุดมคติ กล่าวคือ เป็นการประดิษฐ์สร้างทางศิลปะโดยแท้ ก็ตกอยู่ในศิลปะบริสุทธิ์ เพราะให้ความบันเทิงพุทธิปัญญาและให้อารมณ์สะท้อนใจทางนามธรรมอย่างสูงแก่ผู้ชม อย่างที่ศิลปะอย่างที่เราเห็นเหมือนของจริง

ประติมากรรมไทย ได้เข้าถึงซึ่งเอกลักษณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะมีลักษณะอันนับเนื่องในพระพุทธศาสนา แม้ว่าสมัยสุโขทัยดำรงอยู่ไม่นานเท่าสมัยอยุธยาหรือแม้เท่ากับสมัยรัตนโกสินทร์ เหตุที่มีประติมากรรมสูงส่งมากกว่านี้ก็เพราะความศรัทธามั่นในพระพุทธศาสนา และความภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง และอาณาจักรแห่งประติมากรรมดังกล่าว เชื่อว่าได้มีส่วนช่วยปกป้องคุ้มครองชาติไทยให้รอดพ้นจากการทำลายล้างของฝ่ายศัตรูไม่มากนักน้อย เพราะแต่โบราณมาประเทศไทยมีศึกกับเพื่อนบ้าน ซึ่งล้วนนับถือพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น และมีปรากฏครั้งเดียวที่พม่าเผากรุงศรีอยุธยา และลูกลามถึงวัดวาอาราม และที่เอาไฟสุ่มสำรอกเอาทองคำหุ้มพระพุทธรูปไป แต่ก็ไม่ได้ปรากฏว่าได้ทำลายที่อื่นเกินความจำเป็น อย่างมากก็

แค่อัญเชิญพระพุทธรูปไปด้วยเท่านั้น และการที่ทำให้ศิลปกรรมของชาติไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรมอื่น ๆ และจิตรกรรมดำรงอยู่มาได้ถึงทุกวันนี้

ว่าโดยชนบทรรมนิยมประเพณีที่มีความเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาแบบลังกา ได้ปรากฏมีการสร้างพระพุทธรูปจำนวนมากในเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย คติความเชื่อเดิมในการสร้างพระพุทธรูปเกี่ยวข้องกับคัมภีร์มหาปุริสลักษณะของพระพุทธรูปเจ้า ๓๒ ประการมีปรากฏในลักษณะสูตรแห่งพระสุตตันตปิฎก ที่หมณิกายปาฎิกวรรค^{๒๔} ดังเช่นหลักฐานปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัยกล่าวถึง

“...เจ้าธรรมรังสีภิกษุ สร้างพระผนวชถึงจุ ๒๒ พรรษา
ท่านมีใจใสศรัทธา ทำรูปพระศาสดาจารย์บพิตร
พระวิวิธนานาด้วยอสีดานพยุชนะทั้ง ๓๒ ประคุดตั้ง
พระพุทธรูปนิมานทองทั้งแห่ง...”^{๒๕}

จากข้อความดังกล่าวแสดงคติความเชื่อที่กล่าวถึงพุทธลักษณะที่ถูกต้องสมบูรณ์ มีลักษณะตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก เป็นสัญลักษณ์แทนภาวะธรรมของพระพุทธรูปองค์มากกว่าการบ่งบอกลักษณะรูปธรรมของพระพุทธรูปองค์โดยตรง การสร้างพระพุทธรูปบนพื้นฐานของคติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกา มีผลต่อการสร้างรูปแบบประติมากรรมในศิลปะสุโขทัย^{๒๖} ที่แตกต่างไปจากศิลปะในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมร ทำให้ศิลปะสุโขทัยมีลักษณะเป็นของตนเองมากที่สุด โดยเฉพาะสร้างพระพุทธรูป^{๒๗}

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยมีความงามประทับใจทางสุนทรียภาพ แต่ในขณะที่เดียวกันพระพุทธรูปก็เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธรูปเจ้า เป็นจุดรวมที่พุทธศาสนิกชนน้อมจิตระลึกถึงพุทธรูปองค์ในฐานะที่เป็นพระศาสดาผู้ให้พระธรรมคำสั่งสอนอันเป็นสรณะ พระพุทธรูปจึงมีบทบาททางด้านจิตใจ ทางด้านความเชื่อ

---

^{๒๔} คุรยลละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘ - ๒๒๔๑/๑๕๕ - ๑๙๘.

^{๒๕} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๔๕.

^{๒๖} สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะเชียงใหม่และศิลปะสุโขทัย, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๘.

^{๒๗} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล, “พุทธศิลป์ในประเทศไทย”, ตำนานพระพิมพ์พระพุทธรูปสมัยต่าง ๆ ในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์, ๒๕๑๐), หน้า ๕๗.

โดยมีความงามทางด้านศิลปะเป็นเครื่องช่วยน้อมใจให้สงบและเข้าถึงความจริง ดังกล่าว^{๒๘} พุทธศาสนาที่ชาวเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย ที่รับเข้ามาพร้อมกับ ศิลปกรรมในระยะแรก กระแสวัฒนธรรมที่รับมาจากอิทธิพลศิลปะเขมรหรือศิลปะ ลพบุรี เมื่อสถาปนาสุโขทัยเป็นราชธานีกระแสศิลปวัฒนธรรมจากอาณาจักรพุกาม ลังกาทวีป^{๒๙} ผสานเข้ากับภูมิประเทศของช่างสุโขทัยสามารถรับศิลปะจากภายนอก มาปรับให้เข้ากับคตินิยมและความสามารถของคนในท้องถิ่น

๑. ประติมากรรมพระพุทธรูปสุโขทัย

พระพุทธรูปที่สำคัญได้ปรากฏอยู่ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ บรรทัด ที่ ๒๓-๒๖ ว่ากลางเมืองสุโขทัย มีวิหาร มีพระพุทธรูปทองคำ มีพระอัฐวารส มี พระพุทธรูป มีพระพุทธรูปอันใหญ่ มีพระพุทธรูปอันงาม ด้วยความอุดมสมบูรณ์ที่มี อยู่ในเมืองสุโขทัยศิลปินชั้นครู จึงมีความรู้ความสามารถอันยอดเยี่ยม มีหลักฐานใน การดำเนินชีวิตที่ดีงาม จึงมีผลงานด้านประติมากรรมสูงสุดเชื่อกันว่า ได้รับความรู้ หลักเกณฑ์การสร้างพระพุทธรูปจากศิลปศาสตร์ของอินเดียมาก่อน เพราะในสมัย นั้นได้มีการติดต่อรับพรพุทธศาสนาที่ลัทธิลังกาวงศ์ นิกายหินยานจากลังกา และ นิมนต์พระเถระสำคัญมาชำระพระไตรปิฎก ในสุโขทัย จึงทำให้เข้าใจกันว่า ประติมากรรมพระพุทธรูปสุโขทัยได้รับอิทธิพลจากศิลปะลังกาเป็นสำคัญ แท้จริง แล้วสุโขทัย อาจได้รับอิทธิพลศิลปะจากอินเดียร่วมด้วยเช่นเดียวกับลังกา ก่อนที่ สุโขทัยจะได้รับเอกราช ก็เป็นได้นั้นย่อมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า สุโขทัยพร้อมที่จะ รับนับถือพระพุทธรูปศาสนาแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น โดยมีพ่อขุนรามคำแหงมหาราชเป็นองค์ อุปถัมภ์พระพุทธรูปศาสนา ชุบเลี้ยงและส่งเสริมศิลปิน

พุทธศิลป์สุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๒๐) ลักษณะสำคัญของ พระพุทธรูปสมัยนี้ คือ มีพระวรกายโปร่ง เส้นรอบนอกโค้งงามได้จังหวะ พระพักตร์ รูปไข่สมส่วน ยิ้มพองามพระขนงโค้งรับกับพระนาสิกที่งุ้มเล็กน้อย พระโอษฐ์แย้มอ้ม ดูสำรวม มีเมตตา พระเกตุมาลารูปเปลวเพลิง พระสังฆาฎียวจรดพระนาภี พระศก

---

^{๒๘} วรณี วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน, “ศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่น” พื้นถิ่น พื้นฐาน : มิติ ใหม่ของคติชนวิทยาและวิถีชีวิตสามัญของ “พื้นบ้านพื้นเมือง”, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการ พิมพ์, ๒๕๓๑), หน้า ๓๓.

^{๒๙} วันชัย ต้นติวิทยพิทักษ์ “พุกามแห่งเจดีย์ห้าพันองค์” คำสัมภาษณ์ สันติ เล็กสุขุม, นิตยสารสารคดี ๙ (มกราคม ๒๕๓๗), หน้า ๙๙.

แบบกันหอย ไม่มีไรพระศก พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย เป็นศิลปะแบบไทยที่แตกต่างไปจากศิลปะของอินเดีย ลังกาและกัมพูชา มีการพัฒนาแบบของพระพุทธรูปให้มีลักษณะอ่อนช้อย พระพักตร์สงบ มีรอยยิ้มเล็กน้อยงามจับตาจับใจ แสดงความสามารถของช่างศิลป์ที่รู้หลักความสวยงามและการเข้าถึงแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนา^{๓๐}

พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย จัดได้ว่าเป็นศิลปะสูงสุดของไทยซึ่งในสมัยนั้นนิยมสร้างพระพุทธรูปสี่อริยาบถ ได้แก่ท่านั่ง ท่านอน ท่ายืน และท่าเดิน วัตถุที่ใช้มีทองคำ สัมฤทธิ์ และปูนปั้น ส่วนใหญ่นิยมท่าเดินที่เรียกว่าปางลีลา และท่านั่งที่เรียกว่าปางมารวิชัย พระพุทธรูปปางมวิชัยที่นิยมสร้างในครั้งสุโขทัย ได้รับการถ่ายทอดแบบกันตลอดมาทั้งสมัยอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์ จนถึงปัจจุบัน เช่นพระประธานในอุโบสถ พระวิหารต่าง ๆ พระพุทธชินราช วัดพระศรีมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลกก็เป็นท่านั่งปางมารวิชัย ปางหนึ่งที่มีความงดงามที่สุด

ส่วนพระพุทธรูปท่าเดินหรือปางลีลาที่งดงามตามอุดมคติอีกแบบหนึ่งคือองค์ที่อยู่ใน ระเบียบคด วัดเบญจมพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร ยังมีพระพุทธรูปสุโขทัยที่คุณค่าทางสุนทรียศาสตร์เป็นจำนวนมากซึ่งต่างมีความงดงามทางจิตวิญญาณ แลประหนึ่งภาพเขียนลอยตัวออกมาสร้างสรรค์งามประติมากรรมที่ล้ำค่า ดังเช่น พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย และพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ต่อไปนี้จะได้แสดงตัวอย่างพระพุทธรูปสุโขทัยบางองค์ ดังนี้

๑) พระพุทธสิหิงค์

พระพุทธสิหิงค์ เรื่องราวเกี่ยวกับพ่อขุนรามคำแหงทรงได้พระพุทธสิหิงค์จากลังกาทวีป สิงคินทาน^{๓๑} กล่าวว่า เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในลังกาทวีปเมื่อ พ.ศ. ๗๐๐ ชาวสิงหลกับพระอรหันต์ ๒๐ องค์ ใคร่ทอดพระเนตรแลเห็นพระพุทธเจ้าความปรารถนานี้ทราบถึงพระยานาคตนหนึ่ง ก็ทุลรับอาสาเนรมิตพระพุทธเจ้าถวาย

---

^{๓๐} รศ. ดนัย ไชยโยธา, ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๑๕๒ - ๑๕๓.

^{๓๑} สิงคินทาน แต่งโดย พระโพธิ์รังสี กล่าวถึงพระสีหลหรือพระพุทธสิหิงค์ที่สร้างขึ้นในลังกาทวีปหากพิจารณาพุทธลักษณะในทางประวัติศาสตร์ศิลปะ จัดพระพุทธสิหิงค์อยู่ในศิลปะเชียงแสน แต่ตำนานหลายเรื่องกล่าวถึงการยอมรับพุทธศาสนาแบบลังกาที่มีเมื่อนครศรีธรรมราชเป็นจุดเริ่มต้น.

ทอดพระเนตรให้พระอรหันต์ชม เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิเหนือรัตนบัลลังก์ สมบูรณ์ด้วยมหาบุริสลักษณะ เป็นที่บังเกิดความเลื่อมใสศรัทธาจึงสร้างพระปฏิมากร แทนองค์พระพุทธรเจ้า หล่อพระพุทธรูปขึ้นองค์หนึ่งด้วยทองสัมฤทธิ์ ถวายนามว่า พระพุทธรูทสิหิงค์^{๓๒} ซึ่งมีความหมายว่ามีทรวดทรงอวยวะทั้งปวง ละม้ายคล้ายราชสีห์ ตำนานเกี่ยวกับพระพุทธรูทสิหิงค์ยังปรากฏในชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานเมื่อนครศรีธรรมราช ได้กล่าวถึงเจ้าเมืองนครศรีธรรมราชได้ทูลขอพระพุทธรูทสิหิงค์กับ กษัตริย์ลังกา เพื่อถวายตามพระราชประสงค์ของพ่อขุนรามคำแหง และได้นำมาประดิษฐานในอาณาจักรสุโขทัย เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองที่ได้รับความนับถือสูงสุดองค์หนึ่ง

๒) พระพุทธรูปปางลีลา

พระพุทธรูปปางลีลา พระพิมพ์ลีลา และประติมากรรมพระพุทธรูปลีลา ปูนปั้น ด้วยพุทธลักษณะที่สร้างขึ้นตามคัมภีร์มหาบุริสลักษณะ คือพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระขนงโก่งดั่งคันศร พระเนตรดั่งกลีบบัว พระโอษฐ์ดั่งกระจับ พระนาสิกดั่งจะงอยปากนกแก้ว ขมวดพระเกศาเป็นก้นหอย พระรัศมีเป็นเปลวแหลม พระอุระดั่งพญาราชสีห์และพระกรดั่งวงช้างนั้น ได้รับการประสานเข้ากันอย่างกลมกลืน^{๓๓}

การสร้างพระลีลา มีต้นเค้ามาจากจิตรกรรมในศิลปะลังกาที่วิหารเหนือเมืองโปลนารูระ^{๓๔} ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นไปได้ว่าภาพจิตรกรรมในศิลปะลังกา จะสร้างแรงบันดาลใจแก่การสร้างพุทธรูทลีลาที่เกี่ยวข้องกับการใช้เป็นสื่อเล่าเรื่องพุทธประวัติ ตอนที่พระพุทธรูทองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เช่น ประติมากรรมปูนปั้นที่มณฑปวัดตระพังทองกลาง ที่ตั้งอยู่ในชุมชนนอกเมืองสุโขทัย

---

^{๓๒} สมบัติ จำปาเงิน, *ประวัติพระพุทธรูทปฏิมาในเมืองไทย*, (กรุงเทพมหานคร : พีระพัฒนา, ๒๕๒๐), หน้า ๘๒.

^{๓๓} หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “พระพุทธรูปลีลาลอยตัวศิลปะในสมัยสุโขทัย”, ใน *ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์* (กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๗๑.

^{๓๔} ฉวง บวสเชอเลียร์, ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรรดิศ ดิศกุล ทรงแปล, *ข้าแหล่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีของกรมศิลปากร*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑), หน้า ๑๕.

๓) พระอัฐารส

พระอัฐารส คำว่า “อัฐารส” เป็นภาษาบาลี หมายถึง พระสืบแปด ซึ่งสันนิษฐานว่า มีความหมายถึงพุทธธรรม ๑๘ ประการ ดังมีความปรากฏใน**พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค** ว่า พระตถาคตพุทธเจ้าไม่มีกายทุจริต ไม่มีวจีทุจริต ไม่มีมโนทุจริต พระพุทธเจ้ามีพระญาณคือความรู้ในอดีตทะเลลุปรูโปรง มีพระญาณในอนาคตทะเลลุปรูโปรง มีพระญาณในปัจจุบันทะเลลุปรูโปรง กายกรรมคือสิ่งที่ จะพึงทำด้วยกายทั้งหมดของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นไปตามพระญาณคือความรู้ วจีกรรมคือคำที่จะพึงพูดด้วยวาจาทั้งหมด เป็นไปตามพระญาณ มโนกรรมคือเรื่อง ที่ใจคิดทั้งหมด เป็นไปตามพระญาณ ไม่มีความเสื่อมแห่งฉันทะคือความพอใจ ไม่มีความเสื่อมแห่งวิริยะคือความเพียร ไม่มีความเสื่อมแห่งสติ ไม่มีเล่น ไม่มีพลั้ง ไม่มีพลาด ไม่มีความผลุนผลัน ไม่มีพระทัยย่อท้อ ไม่มีอกุศลจิต^{๓๕} คติในการสร้างพระอัฐารส เริ่มที่ลังกาทวิปในสมัยของพระเจ้าปรากรมพาหุที่ ๑ พ.ศ. ๑๖๙๖-๑๗๒๙ มีการสร้างวิหารขนาดใหญ่ เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปยืนองค์ใหญ่ภายในวิหาร ลังกาดิลก^{๓๖}

เมื่อพระภิกษุสงฆ์ชาวสยามเดินทางไปศึกษาพระไตรปิฎกยังลังกาทวิป ก็นำเอาคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอัฐารส หรือพระพุทธรูปยืนสูงสิบแปดศอก มาสร้างยังบ้านเมืองของตนเอง โดยเฉพาะในชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย ได้ดัดแปลงสถานที่ประดิษฐานพระอัฐารส ซึ่งดั้งเดิมในลังกาทวิปจะประดิษฐานแต่ภายในวิหาร และแสดงปางประทานอภัยหรือปางห้ามญาติเพียงอย่างเดียว แต่ช่างที่สร้างพระพุทธรูปจะสร้างปางเปิดโลก เพิ่มขึ้นอีกทั้งอาคารที่ใช้ประดิษฐานพระอัฐารสที่ในลังกาจะสร้างแต่วิหารเพียงอย่างเดียว ขณะที่ในชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย สร้างวิหารประดิษฐานพระอัฐารสมิเพียงแห่งเดียวที่ถูกต้องตามคติลังกา คือที่วัดสะพานหิน ดังหลักฐานศิลาจารึกกล่าวถึง “ในกลางอรัญญิก มีวิหาร

^{๓๕} ที.ปา.(ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๖๗.

^{๓๖} พิฑูร มลิวัลย์. **มรดกพ่อขุนรามคำแหงวรรณกรรมเรื่องแรกของไทย**, ดูพระธรรมวารากร, วิทยุเทศนา (อัฐารส), (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓), หน้า ๒๕๖ - ๒๕๗.

อันฉิ่งมนใหญ่สูงงามแก่กม มีพระอัฐฐารสอันฉิ่งลุกยีน”^{๓๗} นอกเหนือจากนี้ จะนิยมสร้างเป็นมณฑปเพื่อประดิษฐานพระอัฐฐารสแทนการสร้างวิหาร

ลักษณะที่ประติมากรวิทยาของพระอัฐฐารสในชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย นิยมสร้างเป็นปางห้ามญาติ คือประทับยืน พระกรซ้ายทอดลงข้างพระวรกาย พระกรขวายกขึ้น และเปิดพระหัตถ์ออกไปข้างหน้า ส่วนที่สร้างพระอัฐฐารส เป็นปางเปิดโลกก็จะมีพุทธลักษณะเหมือนกัน คือประทับยืนแต่ที่พระกรซ้าย และพระกรขวาสองข้างจะทอดลงข้างพระวรกาย ดังเช่น พระอัฐฐารสที่ประดิษฐานภายในมณฑปด้านข้างวิหารหลวงวัดมหาธาตุ

พระอัฐฐารสเป็นลักษณะเด่นของวัฒนธรรมการสร้างพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ที่แสดงถึงความสืบเนื่องในวิวัฒนาการของชุมชนสังคม คติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกามีส่วนสำคัญที่ดึงชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย ให้เข้าสู่ความสัมพันธ์ที่สืบทอดพุทธศาสนาอันบริสุทธิ์จากดินแดนลังกาทวีป คติความเชื่อพระอัฐฐารสยังเผยแพร่ไปยังเมืองสำคัญได้แก่ พระอัฐฐารสเมืองพิษณุโลกมี ๒ องค์ คือองค์หนึ่ง เป็นปูนปั้นอยู่ภายในวิหารด้านทิศตะวันออกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ อีกองค์หนึ่งหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เดิมประดิษฐานอยู่ที่วัดวิหารทอง “วัดนี้เดิมมีพระพุทธรูปหล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ยืนสูง ๑๘ ศอก รัชกาลที่ ๓ ได้โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๓๖๘ ต่อมา รัชกาลที่ ๔ ถวายพระนามว่า พระอัฐฐารสศรีสุคตทศพลญาณบพิตร”^{๓๘}

พระอัฐฐารส ๒ องค์ ในเมืองพิษณุโลกถือเป็นคติความเชื่อที่สัมพันธ์กับพระอัฐฐารสในวิหารลังกาตลิ่งในลังกาทวีปมากที่สุด ศิลปสุโขทัย พระอัฐฐารสในชุมชนเมืองสุโขทัยมี ๓ องค์ คือ พระอัฐฐารสภายในวัดมหาธาตุ มีสององค์ประดิษฐานอยู่ภายในมณฑปด้านข้างของวิหารหลวง ได้แก่ พระอัฐฐารสปางห้ามญาติและพระอัฐฐารสปางเปิดโลก

^{๓๗} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๑๔.

^{๓๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เมืองพิษณุโลกและพระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราช**, (พระนคร : โรงพิมพ์แผนกที่ทหารบก, ๒๕๑๔), หน้า ๒๙.

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงกล่าวว่ “กลางเมืองสุโขทัยนี้ มีพิหาร มีพระพุทธรูปทอง มีพระอัฐารส”^{๓๙} ขณะที่ชุมชนเมืองศรีสัชชาลัยปรากฏความนิยมในการสร้างพระอัฐารสจำนวนมาก ส่วนใหญ่ประดิษฐานในมณฑป ได้แก่ พระอัฐารสในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดเจ้าจันทร์ ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนเมืองเชลียง พระอัฐารสภายในคูหามณฑปประธานของวัดพญาคำ พระอัฐารสประทับยืนปางประทานอภัยวัดหัวโชน แวดล้อมด้วยพระสาวกอีก ๖ องค์^{๔๐}

นอกจากนี้ อิทธิพลของคติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกาในการสร้างพระอัฐารสภายในอาณาจักรสุโขทัย ยังปรากฏความสัมพันธ์ของคติพระอัฐารสที่แพร่หลายในดินแดนต่าง ๆ เช่น ที่วัดพระยืน เมืองลำพูน ปรากฏการสร้างขึ้นเมื่อครั้งที่พระสุมนเถระได้รับนิมนต์จาก พระเจ้ากือนาไปเผยแผ่พุทธศาสนาแบบลังกาที่อาณาจักรล้านนา ดังที่ปรากฏในตำนานมูลศาสนากล่าวว่ “ฝ่ายพระเจ้ากือนามหาราช ทรงเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนา มีพระประสงค์จะให้พระภิกษุอรุญญาวาสีมาอยู่ในนครเชียงใหม่ ทรงพระดำริมาช้านานแล้ว”^{๔๑} เมื่อพระสุมนเถระเดินทางถึงเมืองลำพูนระหว่างที่จำพรรษา ท่านได้สร้างพระอัฐารสใน ปี พ.ศ. ๑๙๑๓ ตามคติที่ชุมชนเมืองสุโขทัย- ศรีสัชชาลัยนิยมสร้างตามแบบอย่างลังกา

๔) พระศรีศากยมุนี

พระศรีศากยมุนี เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ปางมารวิชัย วัสดุโลหะลงรักปิดทอง หน้าตักกว้าง ๓ วา ๑ ศืบ สูง ๔ วา เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่องค์หนึ่งของเมืองไทย พุทธลักษณะงดงามเดิมประดิษฐานที่วิหารหลวงวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย หล่อขึ้นในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) [พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช](#) ราชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงเห็นว่าทิ้งไว้ที่เดิมตากแดดตากฝนคงจะชำรุด จึงอัญเชิญไปประดิษฐานยังพระนคร ด้วยพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงกรุงรัตนโกสินทร์ให้รุ่งเรืองเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้ทรงสร้างวัดกลางพระนครใกล้เสาชิงช้าให้ใหญ่เท่าวัดพนัญเชิงที่กรุงเก่าแล้วอัญเชิญพระศรีศากยมุนี (หลวงพ่อโต) มาไว้ที่วัดนี้ ทรงขนานนามว่ วัดสุทธาวาส แต่ทรงสร้างค้ำไว้เพียงแต่พระวิหารหลวงครั้งประดิษฐานพระพุทธรูปไว้เรียบร้อยแล้วก็สวรรคต

^{๓๙} กรมศิลปากร, [จารึกสมัยสุโขทัย](#), หน้า ๑๓.

^{๔๐} สงวน รอดบุญ, [พุทธศิลป์สุโขทัย](#), หน้า ๑๓๓.

^{๔๑} พระพุทธพุกามเจ้า พระพุทธญาณเจ้า, [ตำนานมูลศาสนา](#), หน้า ๑๐๘.

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ ให้สร้างต่อโดยสร้างพระวิหารกับทำบานประตูจำหลักด้วยฝีพระหัตถ์ค้ำอยู่ก็สวรรคต

ครั้นสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระวิหารจนสำเร็จและสร้างเพิ่มเติมใหม่หมดทั้งวัด ทรงขนานนามพระพุทธรูปในวิหารหลวงว่า พระศรีศากยมุนี และพระราชทานนามวัดว่า วัดสุทัศนเทพวราราม

ที่ผ้าทิพย์ด้านหน้าพระบัลลังก์พระศรีศากยมุนี เป็นบรรจุพระบรมราชสรীর่างการของพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ซึ่งอัญเชิญบรรจุ ไว้เมื่อ ๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๓

ด้านหลังบัลลังก์พระศรีศากยมุนีมีภาพศิลาจารีศิลปะทวารวดี ๑ แผ่นสูง ๒๔๐ เมตรเป็นปางยมกปาฏิหารย์และพระพุทธรองค์ทรงประทานเทศนาบนสวรรค์

พระพุทธรูปสิริมารวิชัย เป็นพระพุทธรูปสัมฤทธิ์ปางมารวิชัย ศิลปะสุโขทัย จัดอยู่ในหมวดทั่วไป มีลักษณะคือ พระอังคาศพพ้ออ่อนช้อย พระโอษฐ์ยิ้ม พระสังฆาฎยาวถึงพระนาภี และหยักเป็นเขี้ยวตะขาบ หน้าตักกว้าง ๒๐๙ เซนติเมตร สูงประมาณ ๒๙๐ เซนติเมตร ไม่ปรากฏชื่อเรียกอย่างเป็นทางการ โดยคำบอกเล่าของชาวสุโขทัย เรียกว่า หลวงพ่อบุญทนาย และหลวงพ่อบุญทนาย ในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ที่วัดราชธานี

๕) หลวงพ่อบุญทนาย วัดหนองไฉน

หลวงพ่อบุญทนายวัดหนองไฉน เป็นพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย ปางมารวิชัย ๒ องค์ เนื้อทองสำริด ขนาดหน้าตักกว้าง ๓๙ นิ้ว และ ๓๑.๙ นิ้ว ค้นพบเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๔๕๖ โดยชาวบ้านหนองไฉน ได้พบซากอุโบสถเก่าซึ่งหักพังเป็นเนินดินสูง ลักษณะคล้ายจอมปลวก มีต้นไม้และเถาวัลย์ปกคลุมหนาแน่น ช่วยกันขุดเนินดินออกและได้พบพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัย จำนวน ๔ องค์ องค์ใหญ่ ๒ องค์ และองค์เล็ก ๒ องค์ ชาวบ้านจึงนิมนต์ พระอุปฌาย์พุก เจ้าอาวาสวัดหนองไฉนไปขอ เพื่อนำมาบูชาสักการะที่วัด แต่ชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่ได้มอบให้เพียง ๒ องค์ ส่วนอีก ๒ องค์ ได้อัญเชิญไปประดิษฐานไว้ที่วัดปากน้ำ ชาวบ้านได้เรียกนามพระพุทธรูปทั้งสององค์ว่า หลวงพ่อบุญทนาย ปัจจุบันประดิษฐานอยู่วัดหนองไฉน จ.สุโขทัย

๖) พระพุทธเรื่องฤทธิ์

พระพุทธเรื่องฤทธิ์ เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย เมืองสุโขทัย หล่อด้วยสัมฤทธิ์ขนาดหน้าตักกว้าง ๒.๓๐ เมตร สูง ๒.๘๐ เมตร มีพุทธลักษณะสวยงามมาก แต่เดิมประดิษฐานอยู่ที่พระอุโบสถวัดศรีมหาธาตุเซียง (วัดพระปรารักษ์) อำเภอศรีสัชชนาลัย ต่อมาเมื่อพระยาวิจิตรภักดี (นาค) เจ้าเมืองสวรรคโลกได้สร้างวัดสว่างอารมณ์พระยาวิจิตรภักดี (นาค) จึงได้อัญเชิญพระพุทธเรื่องฤทธิ์มาประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๔

พระพุทธเรื่องฤทธิ์นับเป็นปูชนียวัตถุคู่บ้านคู่เมืองของจังหวัดสุโขทัย เป็นที่เคารพสักการะนับถือของพุทธศาสนิกชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

๒. ประติมากรรมรอยพระพุทธบาท

รอยพระพุทธบาทที่สร้างขึ้นในอาณาจักรสุโขทัย เป็นคตินิยมในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) เกิดขึ้นหลังจากการเผยแพร่พุทธศาสนาแบบลังกา ที่มีพระอินทร์ ทัสสีและพระสุมนเถระส่งเสริมประเพณีการบูชา รอยพระพุทธบาทคติความเชื่อในรูปแบบศิลปกรรมบนรอยพระพุทธบาท เมื่อพุทธศาสนาแบบลังกา ได้มาประดิษฐานในอาณาจักรสุโขทัย การสร้างรอยพระพุทธบาทในสยามประเทศ เคยปรากฏในวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบทวารวดี^{๔๒} พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไทย) ส่งพระสงฆ์ไปพิมพ์รอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนกูฏในลังกาทวีป ราวปี พ.ศ. ๑๙๐๒ ตามที่ปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกนครชุม เพื่อประดิษฐานรอยพระพุทธบาทสำคัญ ๔ แห่ง ฉะนั้น เป็นการยืนยันความสัมพันธ์ที่อาณาจักรสุโขทัย เป็นรัฐที่สืบทอดพุทธศาสนาแบบลังกา จึงเรียกเขาพระบาทใหญ่ตามแบบแผนลังกาว่า เขาสุมนกูฏ พร้อมกับประดิษฐานรอยพระพุทธบาทขึ้นในชุมชนอรัญญิกของเมืองสุโขทัย

รอยพระพุทธบาทที่เขาสุมนกูฏในลังกาทวีป มีทั้งรูปแบบประติมากรรมที่จะแกะสลักเว้าลงในไปในแผ่นหินหรือทำเป็นรอยเส้นขีดลงไปบนหิน และรอยพระพุทธบาทที่เขียนสีเป็นจิตรกรรม รูปแบบรอยพระพุทธบาททั้งสองแบบ ส่วนมากจะทำ

---

^{๔๒} รอยพระพุทธบาทในวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบทวารวดี มีรูปแบบเป็นรอยพระพุทธบาทคู่พบที่สระมรกต ดงศรีมหาโพธิ์ ทำด้วยศิลาแลง มีลักษณะเป็นรอยประทับของฝ่าเท้า ไม่ใช่รอยทำนูนสูงชันจากดิน มีลักษณะเป็นรอยธรรมชาติเหมือนรอยเท้ามนุษย์.

เป็นรอยพระพุทธรูปปางข้างซ้าย ในขณะที่รอยพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในชุมชนเมือง สุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย คือรอยพระพุทธรูปที่วัดตระพังทองกลาง ลวดลายที่ปรากฏ ละเอียดลงไปมาก แต่สังเกตได้ว่า มีลักษณะเป็นรูปทรงเรขาคณิต มีมณฑล ๑๐๘ บรรจุ ในตารางเต็มฝ่าพระบาท เช่นเดียวกับจารึกบ้านางคำเยียรระบุว่า “มณฑลทั้งหลาย เหล่านี้ รวมเป็น ๑๐๘ ข้าพเจ้าขอนมัสการพระบาทที่มีรูปจักของพระพุทธรูปนั้น และ บริวารทั้งหลายของจักรนั้น”^{๔๓}

ลวดลายมณฑลประดับบนรอยพระพุทธรูปในลึงกาทวิป มักประกอบด้วย ธรรมจักรกลางฝ่าเท้าสัตว์ตึกะ บนนิ้วเท้า มีเส้าจามรี ธงชัย ขอช้าง และฉัตรอันเป็น เครื่องหมายของกษัตริย์ อำนาจ และชัยชนะทางโลก นอกจากนี้ก็มีกลุ่มมณฑล อันมีความหมายถึงโชคลาภ ความเจริญ และความอุดมสมบูรณ์ คือ หม้อน้ำ ปลาคู่ สังข์ และศรีวิตสะ เครื่องหมายอีกอย่างหนึ่งมีรูปคล้ายวัชระแทนความสว่าง หรือพัด หางนกยูง เครื่องประดับบารมีกษัตริย์อีกอย่างหนึ่งในการจำลองรอยพระพุทธรูป และตั้งชื่อสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์เข้ามาสู่ชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย มีคติความเชื่อ ที่จะจำลองสัญลักษณ์มณฑลจากเขาสุมนภูฏา พร้อมทั้งจารึกศิลาจารึก เพื่อเป็นการเชิด โยงพุทธศาสนาแบบลังกาศูนย์กลางของการศึกษาพุทธศาสนาให้เข้ากับดินแดนที่สืบ ทอดพุทธศาสนาในสยามประเทศ โดยมีอาณาจักรสุโขทัยเป็นผู้นำ

พื้นฐานของคติความเชื่อในการสร้างรอยพระพุทธรูปมาจากคัมภีร์ทาง พุทธศาสนา ที่ กล่าวถึงรอยพระพุทธรูปของพระพุทธเจ้า มีปรากฏอยู่ในพระ สุตตันตปิฎก ที่ขนิทายลักษณะสูตร และมหาปทานสูตร รวมทั้งมีกล่าวในอรรถกถา ซึ่งเป็นเรื่องแต่งขยายความมหาปทานสูตรในคัมภีร์ชินลึงการฎีกา แต่งขึ้นในราว พุทธศตวรรษที่ ๑๔ โดยพระธรรมทัตตแห่งลึงกาทวิป พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) ทรงพระราชนิพนธ์เตภูมิกถา ก็กล่าวถึงลายลักษณ์ ๑๐๘ อย่าง บนรอยพระพุทธรูป รวมทั้งอ้างอิงคัมภีร์ชินลึงการฎีกา^{๔๔}

การค้นพบรอยพระพุทธรูปจำนวนมากในสมัยสุโขทัย ภายหลังจากนำพุทธ ศาสนาแบบลังกาเข้ามาเผยแพร่ นับตั้งแต่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) นิยมทำ

^{๔๓} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๓๔๘.

^{๔๔} สีนชัย กระบวนแสง, “รอยพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย”, **มหาวิทยาลัยศิลปากร ๓** (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๒) : ๑๓๕ - ๑๓๖.

ลวดลายอยู่ในตารางตรงกลางของลายพระพุทธรูปเป็นรูปธรรมจักร หรือดอกบัว
นี้พระบาทเท่ากันทั้งห้านี้ รอยพระพุทธรูปประเภทเดียวกันนี้ ได้แก่

๑. รอยพระพุทธรูปที่เขาสุมนภูฏ หรือเขาพระบาทใหญ่เมืงสุโขทัย
๒. รอยพระพุทธรูปที่เขาแห่งหนึ่ง เมืองศรีสัชฌาย์
๓. รอยพระพุทธรูปที่เขานางทอง กำแพงเพชร
๔. รอยพระพุทธรูปที่เขาอกบ นครสวรรค์
๕. รอยพระพุทธรูปที่อุโมงค์ วัดศรีชุม เมืองสุโขทัย
๖. รอยพระพุทธรูปที่วิหารน้อย วัดศรีชุม
๗. รอยพระพุทธรูปที่เขาสมอแครง พิษณุโลก

ส่วนรอยพระพุทธรูปชนิดที่เรียงลายลักษณะอยู่ในรูปวงกลาล้อมรอบตัว
ธรรมจักรหรือดอกบัวที่อยู่ตรงกลางรอยพระพุทธรูปพบเพียงองค์เดียว คือรอย
พระพุทธรูปที่ทำด้วยสัมฤทธิ์วัดพระเสด็จ เมืองกำแพงเพชร

ในขณะที่ความนิยมในการสร้างรอยพระพุทธรูปปรากฏในรูปแบบงาน
ประติมากรรมเป็นส่วนมาก รอยพระพุทธรูปรุ่นแรกของศิลปะสุโขทัยนิยมสร้าง
รอยพระพุทธรูปเดียว ในขณะที่ความนิยมการสร้างรอยพระพุทธรูปคู่ก็ปรากฏใน
จารึกรอยพระพุทธรูปยุคกล่าว

“ให้จำลองรอยพระพุทธรูปทั้งคู่อันประดิษฐานไว้ซิดกัน
ของสมเด็จพระเพชฌัญญุทองค์ อันบริบูรณ์ไปด้วย
บรมมงคลร้อยแปดประการ รุ่งเรืองไปด้วยพระจักร
ลักษณะอันวิจิตรงดงามมีประการต่าง ๆ ทำความ
เป็นที่พึงใจอย่างยิ่งปานกันกับประมาณแห่งบ
รัตนเจดีย์ที่สมเด็จพระบรมโลกนาถทรงสำแดงไว้แล้ว
เหนือยอดพระยาเขาสมันตภูฏ อันเป็นรัตนมงกุฎแห่ง
ลังกาทวีป”^{๔๕}

กล่าวได้ว่า พุทธศาสนาแบบลังกาที่ได้รับการส่งเสริมเผยแพร่ มีส่วน
สัมพันธ์กับการสร้างรอยพระพุทธรูปเพื่อประดิษฐานยังเมืองสำคัญ ๆ ต่าง ๆ ของ
อาณาจักรสุโขทัย โดยอาศัยคัมภีร์ชินลังการฎีกา ซึ่งแต่งขึ้นในลังกาทวีปเป็นแบบ

---

^{๔๕} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๒๖๗ - ๒๖๘.

แผนในการสร้าง แม้ว่ารูปแบบของรอยพระพุทธรูปหลายองค์ อ้างว่าพิมพ์รอยมาจากลังกาทวีปก็ตาม แต่ช่างศิลป์ของอาณาจักรสุโขทัยก็ปรับรูปแบบให้เข้ากับความสามารถของช่างท้องถิ่นในชุมชนเมืองสุโขทัย-ศรีสัชชนาลัย

๓. ประติมากรรมประดับตกแต่ง

ประติมากรรมประดับตกแต่งงานประดับตกแต่ง หลักฐานศิลปะสถาปัตยกรรมที่ใช้ประดับตกแต่งที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะแบบลังกา ถูกนำเข้ามาผสมผสานเพื่อประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม อันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาแบบลังกา กรอบซุ้มมักทำประติมากรรมปูนปั้นประดับเหนือซุ้มจระนำมีหลายรูปแบบ เช่น ซุ้มคดโค้ง ซุ้มฝักเพกา ซุ้มหน้านาง ซุ้มบันแถลง เป็นต้น ที่เจดีย์ทรงปราสาท เป็นเจดีย์ประจำค้ำนสี่องค์ของวัดมหาธาตุเจดีย์ ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ใจกลางเมืองสุโขทัย ที่เหนือซุ้มจระนำ มีงานประดับตกแต่งกรอบซุ้มหน้านาง ยอดซุ้มประดับด้วยรูปหน้ากาล ปลายกรอบซุ้มเป็นรูปกรมมิชา สันนิษฐานว่า ทำขึ้นในคราวปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่^{๔๖} ในรัชกาลพระยาเลอไทย ตรงกับช่วงที่พระมหาเถรศรีศรีทาทานำพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามาเผยแพร่ พร้อมกับมีการซ่อมแซมศาสนสถานหลายแห่ง

ลักษณะกรอบซุ้มหน้านางมีลักษณะเรียบง่าย ประกอบด้วยวงโค้ง ๒ วง มาบรรจบกัน คล้ายคลึงกับกรอบซุ้มทวารวดีกับลังกา เมืองอนุราชปุระ นอกจากนี้ยังมีตัวอย่างที่เจดีย์รายวัดเจดีย์เจ็ดแถว และกรอบซุ้มที่มณฑปวัดตระพังทองหลวง^{๔๗}

๖.๔.๓ จิตรกรรมสมัยสุโขทัย

จิตรกรรมสุโขทัย ปรากฏอยู่ไม่มากนัก ภาพที่ปรากฏส่วนใหญ่เป็นภาพเล่าเรื่องชาดก พุทธประวัติ นิยมเขียนบนฝาผนังโบสถ์ วิหาร หรือถ้ำ เถาที่หลงอยู่ดังนี้

๑. ภาพลายเส้นในอุโมงค์วัดศรีชุม

---

^{๔๖} พริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลป์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๖๖.

^{๔๗} กรมศิลปากร, ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์หัตถศิลป์, ๒๕๓๑), หน้า ๒๐๔.

คัมภีร์มหาวงศ์ของลังกากล่าวว่า “พระเจ้าทูลฐคามณี ได้รับคำสั่งให้ทำภาพชาดกประดับไว้ภายในห้องที่บรรจุพระอัฐิ ณ สถูปวันเวรี ที่เมืองอนูราชปุระ^{๔๘} แม้ว่าปัจจุบันจะไม่ปรากฏหลักฐานภาพชาดกสมัยอนูราชเหลืออยู่ แต่คติความเชื่อการทำภาพชาดกได้ปรากฏต่อเนื่องถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยโปโลนนารูระ ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วิหารติวังกะ จึงเป็นหลักฐานสำคัญของคติความเชื่อที่มีอิทธิพลต่อภาพสลักพระเจ้าห้าร้อยชาติ^{๔๙} ที่ปรากฏภายในอุโมงค์วัดศรีชุมเมืองสุโขทัย ศิลปินจารึกวัดศรีชุม จารขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กล่าวถึงภาพสลักชาดกพระเจ้าห้าร้อยชาติบนแผ่นหินที่พบอยู่ภายในอุโมงค์มณฑปวัดศรีชุม ระบุว่า “เมตไตรโยโคตตโมคคานัน มีแห่งมหานิพพานแล พระเจดีย์สูงใหญ่รอบนั้นนฉลภหินห้าร้อยชาติ ติรเทพงามพิจิตรหนักหนาแก่กม ตรุกมล้าเงาทอง ตรธาน สมเด็จพระมหาสามีมิจจากแต่สีหลมา เอาฝูงแบกอิฐ แต่ต่ำขึ้นไปกระทำพระแก้วท่านคือบรรณด้วยศรัทธายังเอาพระศรีรัตนมหาธาตุสองลูกแต่สีหลมาประดิษฐานที่นั้น โสตบมีรณนาถิเลย”^{๕๐}

นิทานชาดกที่กล่าวถึงการเสวยพระชาติต่าง ๆ ของพระโพธิสัตว์ จึงเป็นการสื่อเพื่อสั่งสอนหลักธรรมในพุทธศาสนา ซึ่งพระมหาเถรศรีศรัทธาฯ ได้นำเข้ามาเผยแพร่ในชุมชนเมืองสุโขทัย คติธรรมที่ได้ก็เพื่อสอนให้คนรู้จักความอดทนต่อการพลัดพรากจากสิ่งที่ตนรัก และความไม่สมหวังในชีวิต อีกทั้งเป็นการกระตุ้นให้คนทำบุญและบำเพ็ญแต่ความดี มีศรัทธาต่อพระศรีรัตนมหาธาตุที่นำมาจากลังกาวิปศิลปะลังกาเกี่ยวกับภาพสลักชาดกมากที่สุดนับ ตั้งแต่ชื่อเรื่องและการลำดับเรื่องซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากชาดกอรธกถาภาษาบาลีของลังกา รวมทั้งรูปแบบของเครื่องประดับตกแต่งของรูปบุคคล เช่น กระจับหน้า รัดเกล้า กรองคอ

---

^{๔๘} สิ้นชัย กระบวนแสง, “ภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุมเมืองสุโขทัยเก่า”, วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ๑ (ตุลาคม-ธันวาคม ๒๕๒๐), หน้า ๓๓.

^{๔๙} Elizabeth Way, *Ten Lives of Buddha : Siamese Temple Painting and Jataka Tales*, (New York: Weather Hill, 1974), p. 113.

^{๕๐} กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, หน้า ๗๕.

ลวดลายรูปวงกลมสลักรูปสี่เหลี่ยมเส้นคั่นภาพและตาลปัตร^{๕๑} รูปแบบศิลปกรรมมีความสัมพันธ์กับงานปูนปั้นที่ได้จากการขุดค้นที่วัดพระพายหลวง โดยเฉพาะเครื่องประดับจำพวกกระบังหน้า และรัศมีเกล้าของเศียรเทวดาปูนปั้นมีอายุอยู่ในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙^{๕๒}

ภาพขาคเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าที่ได้ทรงเกิดมาในอดีตชาติซึ่งปรากฏอยู่เป็นรายการหนึ่งในจำนวน ๑๕ รายการในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ต้นฉบับคัมภีร์ขาคดั้งเดิมที่เป็นภาษาบาลีสัญหายไปแล้ว คัมภีร์ขาคปัจจุบันที่เราทราบกันเป็นขาคอรรถกถาแต่งเป็นภาษาสิงหลแล้วแปลเป็นภาษาบาลีในภายหลัง ได้รับการเผยแพร่โดยพระสงฆ์เป็นชาวเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย ตามคติความเชื่อแบบลังกา

๒. จิตรกรรมฝาผนัง วัดหนองไฉน

วัดหนองไฉน เป็นวัดเก่าแก่มากมีชื่อเสียงมากแห่งหนึ่งของจังหวัดสุโขทัย มีผู้คนเลื่อมใสศรัทธาวัดนี้มาก ดังจะเห็นได้จากงานประปีในวันเพ็ญเดือน ๓ ผู้คนมาจากหลายทิศเพื่อมานมัสการรอยพระพุทธรูปจำลอง และหลวงพ่อสองพี่น้องอย่างเนืองแน่น

ปัจจุบันจิตรกรรมฝาผนังที่วัดหนองไฉนยังไม่ได้รับการดูแลและการบูรณะที่ถูกต้อง ภาพจิตรกรรมถูกทำลายโดยน้ำฝนที่รั่วจากหลังคาลงมา เป็นทางยาว และยังมีมนุษย์บางคนที่ไม่รู้คุณค่าทางศิลปะได้สลักชื่อของตนเองไว้ในภาพเขียนทำให้ภาพเสียหายไป

๓. จิตรกรรมฝาผนังที่วัดเจติยเจ็ดแถว

ภาพจิตรกรรมแห่งนี้เป็นลักษณะเป็นการเขียนภาพเป็นสี่เกรงค์ประกอบด้วยภาพพระพุทธรูป ภาพเทวดา และพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ภาพเทวดาที่ปรากฏเป็นศิลปะลังกา ส่วนพระพุทธรูปเป็นลักษณะพระพุทธรูปสุโขทัย มีเส้นรอบนอกอ่อนช้อยดั่งวงช้าง แต่รูปบุคคลอื่นในภาพยังมีลักษณะเป็นแบบอินเดียหรือเขมร

---

^{๕๑} บรรลือ ขอรวมเดช, “รูปแบบศิลปะบนแผ่นภาพจากลวดลายเส้นเรื่องขาคของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลป์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า ๑๓๙.

^{๕๒} ศ.สันติ เล็กสุขุม, วัตถุปูนปั้นที่ได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัยระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๘ - ๒๕๒๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, ๒๕๒๙), หน้า ๒๐.

ลักษณะภาพจิตรกรรมฝาผนังที่ปรากฏแสดงเรื่องราวเกี่ยวกับอดีต พระพุทธเจ้า เป็นภาพแถวพระพุทธเจ้าประทับเรียงกัน สลับกับภาพบุคคลชั้นสูงนั่ง ประคองอัญชลี ภาพอดีตพระพุทธเจ้า (ภาพที่ ๖๙) มีความอ่อนช้อยนุ่มนวล เส้นรอบนอกมีความละมุนละไม พระพักตร์อวบอูม มีความรู้สึกอímเอิบ พระกรขวา เรียวงามตั้งวงข้าง พระพาหุกว้าง พระอุระสง่างาม^{๕๓}

ศาสตราจารย์ศิลปะ พีระศรี กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังแห่งนี้ตอนหนึ่ง “ลักษณะของพระพุทธรูปกำลังคลี่คลายเป็นแบบของสุโขทัยเอง แต่ลักษณะภาพ เทวดาที่นั่งเคารพบูชาอยู่นั้น ยังเป็นลักษณะของลังกายู่มาก”^{๕๔} โดยเฉพาะภาพ เทวดานั่งคุกเข่า ตลอดจนเครื่องประดับตกแต่งแสดงอิทธิพลของศิลปะลังกาย่าง แท้จริง^{๕๕}

๖.๔.๔ วรรณกรรมสมัยสุโขทัย

นอกจากจะมีภาษาเป็นเอกลักษณ์เอกราชของตนเองแล้ว สุโขทัยยังมี วรรณกรรมทั้งเป็นลายลักษณ์อักษรและมุขปาฐะ (เล่าสืบกันมาด้วยปาก) โดดเด่น เป็นของตนเอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมสุโขทัยเป็นแบบอย่างเป็นต้นแบบ หรือเป็นเกิดของวรรณกรรมในยุคต่อ ๆ มาด้วย

วรรณกรรมที่เป็นลายลักษณ์ส่วนใหญ่จารึกลงแท่งและแผ่นศิลา แผ่น ทอง แผ่นเงิน แผ่นดีบุก ใบลาน และสมุดข่อย เช่นศิลาจารึกหลักที่ ๑ เป็นต้น สารสำคัญในวรรณกรรมประเภทนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับเหตุ การณ์บ้านเมือง การ ปกครองเศรษฐกิจและสังคม ความเชื่อ ศาสนา วิถีชีวิต จารีต วัฒนธรรมประเพณี ซึ่งในเรื่องศาสนาวัฒนธรรมประเพณีที่ปรากฏในวรรณกรรมประเภทนี้ ส่วนใหญ่ กลายเป็นมรดกตกทอดสู่สังคมไทยให้ยึดถือในวิถีชีวิตอย่างยาวนานตราบเท่าทุก วันนี้

วรรณกรรมประเภทลายลักษณ์ดังกล่าวนี้เอง เป็นส่วนสำคัญที่องค์ ยูเนสโกยกขึ้นมาเป็นข้อพิจารณาประกอบข้อเสนอให้สุโขทัยเป็นเมืองบริวารเป็น

---

^{๕๓} สงวน รอดบุญ, **พุทธศิลป์สุโขทัย**, หน้า ๑๗๓.

^{๕๔} ศิลป์ พีระศรี, **ศิลปะไทย**, (พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖), หน้า ๔๘.

^{๕๕} ฌอง บวสเซอร์, **จิตรกรรมไทยสกุลช่างต่าง ๆ**, แปลโดย สนธิวรรณอินทริล, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.

มรดกโลกทางวัฒนธรรม นอกจากวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์แล้วยังมี
วรรณกรรมประเภท มุขปาฐะคือบอกเล่าสืบ ๆ กันมาด้วยปาก เช่น นิทานโบราณคดี
เรื่องพระร่วง นิทานพื้นบ้านและบทเพลงพื้นบ้านต่าง ๆ อีกด้วย

ในที่นี้ จะขอยกวรรณกรรมประเภทลายลักษณ์กับวรรณกรรม ประเภท
มุขปาฐะมาแนะนำเสนอดังต่อไปนี้

๑. วรรณกรรมลายลักษณ์

วรรณกรรมลายลักษณ์แบ่งประเภทได้แก่ศิลาจารึกซึ่งเป็นสิ่งที่ให้
ความรู้แก่ผู้ศึกษาวิชาการด้านภาษาศาสตร์ อักษรศาสตร์ นิรุกติศาสตร์เป็นหลักใหญ่
ในส่วนของเนื้อหาสาระถือเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่แสดงวัฒนธรรมของชนชาติที่
เป็นเจ้าของจารึกว่ามีความเป็นมาอย่างไร

จารึกสมัยสุโขทัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ทรงประดิษฐ์คิดค้น
ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖ อันเป็นรากฐานทางการศึกษาไทย เป็นผลให้ชาวไทยมีอักษร
ใช้เป็นของตนเอง ดังที่มีวิวัฒนาการมาเป็นอักษรประจำชาติมาจนทุกวันนี้

การศึกษาเรื่องราวจารึกในสุโขทัยเริ่มต้นในรัชกาลที่ ๓ นับตั้งแต่
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระอิสริยยศ เป็นสมเด็จพระเจ้ายา
เธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ขณะทรงผนวชได้ทรงจารึกไปในที่ต่าง ๆ ทรงค้นพบศิลาจารึกหลัก
ที่ ๑ อันเป็นฐานลายสือไทยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ณ ตำบลเมืองเก่า จังหวัด
สุโขทัย เมื่อพ.ศ. ๒๓๗๖ จากนั้นมาปรากฏว่ามีการศึกษาค้นคว้าเรื่องราวจากศิลา
จารึกอีกหลายหลักที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในสุโขทัย

จารึกที่สลักขึ้นในสมัยสุโขทัยเป็นราชธานีตามที่ ศาสตราจารย์
ยอร์ช เซเดส์ ชำระแปลแล้วนำมาพิมพ์รวบรวมไว้ในประชุมจารึกสยามภาคที่ ๑
พ.ศ. ๒๔๖๗ มีจำนวน ๑๕ หลัก จากนั้นได้มีการศึกษาวิเคราะห์เพิ่มเติมและจัดพิมพ์
เผยแพร่ โดยมีหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นแกนนำหลายครั้ง เฉพาะที่เป็น
จารึกสุโขทัย ได้รวบรวมจัดพิมพ์อีกในจารึกสมัยสุโขทัย จัดโดยกรมศิลปากรเนื่องใน
งานฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย พ.ศ. ๒๕๒๖ ซึ่งกรมศิลปากรได้จัดกลุ่มจารึกสุโขทัย
ตามลักษณะตัวอักษร จำแนกไว้เป็น ๕ กลุ่ม คือ

๑. จารึกที่ใช้อักษรไทยสุโขทัย
๒. จารึกที่ใช้อักษรขอมสุโขทัย
๓. จารึกที่ใช้อักษรไทยขึ้นต้นต่อด้วยอักษรขอมสุโขทัย
๔. จารึกที่ใช้อักษรขอมขึ้นต้นต่อด้วยอักษรไทยสุโขทัย
๕. จารึกที่ใช้อักษรไทยขึ้นต้นต่อด้วยอักษรธรรมล้านนา^{๕๖}

จารึกสุโขทัยที่พบและอ่านได้ในขณะนี้ มีจำนวนไม่น้อยกว่า ๑๐๐ หลักใน
ที่นี้จะขอนำศิลาจารึกต่าง ๆ ที่เห็นว่าสำคัญมากกล่าวไว้เฉพาะที่เห็นว่าสำคัญเพียง
บางส่วนเท่านั้น คือ

๑) ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง

ศิลาจารึกหลักนี้ เป็นหินทรายแปงลักษณะเป็นหลักสี่เหลี่ยมด้านเท่า
ทรงกระโจมหรือทรงยอด กว้างด้านละ ๓๕ เซนติเมตร จารึกอักษรสุโขทัยภาษาไทย
เมื่อปี พ.ศ. ๑๘๓๕ คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์
สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์ประชุมศิลาจารึกหลักภาคที่ ๑ เรียกศิลาจารึกหลักนี้
ว่า จารึกหลักที่ ๑ ปัจจุบันอยู่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

มีประวัติการพบศิลาจารึกหลักนี้ว่า ในปี พ.ศ. ๒๓๗๖ พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นยังดำรงพระอิสริยยศเป็นสมเด็จพระเจ้ายาเธอ เจ้าฟ้า
มงกุฎ ขณะทรงผนวชได้ทรงจารึกไปในที่ต่าง ๆ ทรงค้นพบศิลาจารึกหลักนี้ พร้อม
พระแท่นมนังศิลาบาตร ณ โคนประสาทสร้าง ทรงเห็นว่าเป็นวัตถุโบราณที่สำคัญจึง
ให้นำเข้ามากรุงเทพมหานคร เมื่อวันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๓๗๖ ครั้งเก็บรักษาไว้ที่
วัดราชาธิวาส ต่อมาทรงย้ายไปประทับ ณ วัดบวรนิเวศวิหาร โปรดให้ย้ายศิลาจารึก
หลักนี้ไปไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารด้วย

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอ่านศิลาจารึกหลักนี้ได้เป็น
พระองค์แรก เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๗๙ หอสมุดวชิรญาณจัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อปี
พ.ศ. ๒๔๖๗ แต่เดิมนั้นคนไทยยุคกรุงรัตนโกสินทร์รู้จักกันแต่เพียงว่าสุโขทัยเคยเป็น
เมืองหลวงเก่า พระเจ้าแผ่นดินสุโขทัยทุกพระองค์มีนามว่า “พระร่วงเจ้า” ซึ่งเป็น

---

^{๕๖} กรมศิลปากร, *จารึกในประเทศไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์, ๒๕๔๖),
หน้า ๕.

การขนานนามตามตำนานที่ถ่ายทอดกันมาด้วยมุขปาฐะ และมีการเติมเสริมแต่งเรื่องกันตามศิลปะของคนผู้บอกเล่าตำนาน

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพบศิลาจารึกนี้และทรงอ่านได้ความแล้ว คนไทยยุคกรุงรัตนโกสินทร์ จึงได้รู้จักพระนามพระเจ้าแผ่นดินกรุงสุโขทัยว่า มีพ่อขุนศรี อินทราทิตย์ เป็นพระองค์แรกและองค์ที่สำคัญที่สุดคือ พ่อขุนรามคำแหงมหาราช ผู้แผ่ขยายอาณาจักรประเทศสยามได้กว้างไกลที่สุดประวัติศาสตร์ไทยจึงถือได้ว่าเริ่มต้นแต่กรุงสุโขทัย เป็นต้นมา

สาระสำคัญของศิลาจารึกหลักที่ ๑ เบื้องต้นเป็นการบอกเล่าพระราชประวัติพ่อขุนรามคำแหง ซึ่งบอกด้วยพระองค์เองตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนถึงขึ้นครองราชย์ ต่อจากนั้น ชาวสุโขทัยเป็นผู้รู้เรื่องที่ได้จารึกเรื่องราวในสมัยพ่อขุนรามคำแหง บ่งบอกถึงความอุดมสมบูรณ์ของสุโขทัยว่า เมื่อช่วงพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดีในน้ำมีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจกอบ ในไพร่ลู่ทางเพื่อจูงวัวไปค้า ขี่ม้าไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง ค้า ใครจักใคร่ค้าม้า ค้า ใครจักใคร่ค้าเงินค้าทอง ไพร่ฟ้าหน้าใส... จากนั้นจารึกเล่าถึงชีวิตคนไทยในสังคมสุโขทัย ที่อยู่ร่วมกันด้วยน้ำใจไมตรี เคารพในสิทธิ์เสรีภาพของกันและกัน ทุกคนใจบุญสุนทาน เอื้ออาทรในกันและกัน ให้ทานรักษาศิลเป็นประจำ

จารึกให้ความรู้ว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงคิดประดิษฐ์อักษรลายสือไทยขึ้นในปีมหาศักราช ๑๒๐๕ (พ.ศ. ๑๘๒๖) ต่อมาในปีมหาศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๑๘๓๕) พ่อขุนรามคำแหงทรงให้ช่างหินทรายแปงมาทำพระแท่น ชื่อพระแท่นมณีศิลบาตร ตั้งไว้กลางดงตาล เพื่อในวันพระ ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำ นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เถระขึ้นนั่งบนพระแท่นนี้ แสดงธรรมให้ลูกเจ้าขุนไพร่ฟ้าข้าไท ท่วยบ่าวท่วยนางทั้งหลายได้สดับรับฟัง ในวันธรรมดา พ่อขุนรามคำแหง ทรงขึ้นนั่งว่าราชการงานเมือง และตัดสินคดีความ ที่ไพร่ฟ้าหน้าปกมาร้องทุกข์ในเรื่องนี้ ใครมีเรื่องเจ็บท้องข้องใจ ทุกข์เดือดร้อนอะไร ๆ ที่แก้ไขในที่อื่นไม่ได้ก็นำมาร้องเรียนพ่อขุนรามคำแหงให้แขวนกระดิ่งไว้เพื่อใคร ๆ ที่มีความทุกข์ร้อนมา สั่นกระดิ่ง ร้องทุกข์ได้ ดังความในจารึกว่า

“ในปากปตุมิกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้างกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจ๊กกล่าวถึงถึงขุนปรี ไปสั่งกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองได้ยินเรียกเมืองถาม สอนความแก่มั่นด้วยชื่อไพร่ในเมืองนี้จึงสม..”^{๕๗}

ด้านการพระศาสนา พ่อขุนรามคำแหง ทรงอาราธนาภิกษุชาวลังกาวงศ์ (นับว่าเป็นอภัยคีรีวิหาร) ผู้ทรงภูมิรู้พระไตรปิฎกเป็นอย่างดีและเคร่งครัดในข้อวัตรปฏิบัติเลื่อมใสศรัทธาจากนครศรีธรรมราชมาร่วมกับภิกษุสงฆ์เถรวาทเดิม ให้การอบรมสั่งสอน เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวสุโขทัย ในสมัยของพระองค์จึงปรากฏภิกษุสงฆ์ฝ่ายคามวาสีและอรัญวาสีอย่างชัดเจน มีการตั้งสมณศักดิ์เป็นที่ปุครูเถระ มหาเถระ แก่พระภิกษุผู้ดำรงตำแหน่งในทางการปกครอง คนสุโขทัยในยุคพ่อขุนรามคำแหง จึงทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน โดยวันธรรมดารักษาศีล ๕ ในวันธรรมสวนะหรือวันพระถือศีล ๘ ศีลอุโบสถตามกำลังศรัทธา

ด้านวัฒนธรรมประเพณีจาริกไว้ชัดเจนคือ เมื่อออกพรรษากรานกฐินเดือนจึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบ็ญ มีพนมหมาก มีพนมดอกไม้ มีหนอนนึ่ง หนอนโนนบริวารกฐินไอยทานแลปีแลสืบปีล้านในวันสุดท้ายแห่งกาลทานคือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๒ พ่อขุนรามคำแหง พร้อมด้วยข้าราชการ ลูกเจ้าลูกขุน ไพร่ฟ้าข้าไท ท่วยปั่วท่วยนาง นำผ้าพระกฐินไปกราน ณ วัดในแดนอรัญญิกในเบื้องตะวันตก (นอกกำแพง) เมืองสุโขทัย ถวายผ้ากฐินพร้อมเครื่องไทยทานบริวารกฐินแล้วกลับเข้าเมือง เดินเป็นขบวนยาวตั้งแต่อรัญญิกถึงกลางลาน ในเมืองสุโขทัยทุกคนรื่นเริงบันเทิงใจที่ได้ร่วมบุญงานกฐินกันมา ๑ เดือนเต็ม จึงระดมระโคมกล่อมดนตรีเครื่องดีดสีตีเป่า ร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนาน

ด้านการปกครองในสมัยพ่อขุนรามคำแหงนั้น จารึกบอกไว้ว่ามีอาณาเขตกว้างไกล โดยทางทิศตะวันออก ตั้งแต่สรลวงสองแคว (พิษณุโลก) เลยจากลุมบาจายสคา ไปถึง เวียงจันทร์ เบื้องหัวเมืองคือทิศใต้ ตั้งแต่สุพรรณบุรี ราชบุรีเลย นครศรีธรรมราชไปสุดแผ่นดิน มีทะเลสมุทรเป็นที่แล้ว เบื้องตะวันตกเลยเมืองฉอดไปถึงหงสาวดี มีสมุทรเป็นแดน เบื้องตีนอนคือทิศเหนือถึงเมืองแพร่-น่าน ข้ามฝั่งโขงหลวงพระบาง (ในสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) ในปัจจุบัน

^{๕๗} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๑๐ - ๑๑.

๒) ศิลปินกวัดศรีชุม

ศิลปินหลักนี้ ประชุมศิลปินภาคที่ ๑ เรียกว่าจาริกหลักที่ ๒ ทำด้วยหินดินดานเป็นรูปใบเสมา กว้าง ๖๗ เซนติเมตร สูง ๒๗๕ เซนติเมตร หนา ๘ เซนติเมตร ด้านที่หนึ่งจาริกอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย มี ๑๐๗ บรรทัด ด้านที่สองมี ๙๕ บรรทัด มีอายุประมาณ ปี พ.ศ.๑๘๘๐-๑๙๑๐ นายพลโท พระยา สโมสรสรรพการ เมื่อครั้งเป็นที่หลวงสโมสรพการ พบที่อุโมงค์วัดศรีชุม เมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ.๒๔๓๐ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร

สาระสำคัญของจาริกหลักนี้ สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาฯ จุฬามุนีศรีรัตนลังกาภิรมหาสามี เป็นเจ้าได้ให้ศิษย์ของท่าน จารทำบอกเล่าให้เราให้ทราบเรื่องของคนไทยสมัยก่อนพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองกรุงสุโขทัย ทรงเล่าไว้ว่า ท่านเกิดในนครสรกลางสองแคว (พิชณูโลก) เป็นโอรสพระยาคำแห่งพระราม เป็นหลานปู่พ่อขุนนาวนำถุม หรือพระยาศรีนาวนำถุม ซึ่งเสวยราชย์ในนครสองอัน อันหนึ่งชื่อ นครสุโขไท อีกอันหนึ่งชื่อ นครศรีเสขนาไล (ศรีสขนาลัย) ภายหลังประทับอยู่ที่นครสุโขทัยแห่งเดียว ส่วนนครศรีสขนาไลนั้นทรงตั้งขุนยี่ คือ อุปราชปกครอง โอรสองค์โตชื่อ ขุนผาเมือง ให้ไปครองเมืองราด เมืองลุม เป็นราชบุตรเขยของผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระ (พระเจ้าชัยวรมันที่แปด) และดำรงตำแหน่งยุวราชแห่งศรีโสธรปุระด้วย โอรสอีกองค์หนึ่งชื่อพระยาคำแห่งพระราม (พระบิดาสมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาฯ) ให้ครองนครสรกลางสองแคว เมื่อสิ้นพ่อขุนนาวนำถุมแล้ว ขอมสบาดโขลนลำพง ยึดอำนาจปกครอง พ่อขุนบางกลางหาว ซึ่งดำรงตำแหน่งขุนยี่ครองนครศรีสขนาลัย จึงขึ้นไปเมืองบางยาง ได้รวบรวมพลร่วมกับพ่อขุนผาเมืองผู้เป็นสหาย โดยจัดทัพแยกกันเป็นสองทาง ขุนบางกลางหาวยกกำลังเข้ายึดศรีสขนาลัยคืนได้แล้ว ก็นำกำลังมารวมกับกำลังของขุนผาเมืองที่เมืองบางขลัง แต่แต่งกลอุบายให้ขอมสบาดโขลนลำพงยกกำลังไปรบกับขุนบางกลางหาว แล้วขุนผาเมืองก็ยกกำลังเข้ายึดสุโขทัยได้ ขอมสบาดโขลนลำพงเสียรู้แตกกลับไป ขุนผาเมืองเชิญขุนบางกลางหาวเข้าเมืองสุโขทัย แล้วอภิเษกให้ครองเมืองสุโขทัย พร้อมทั้งให้นามเกียรติของตนที่ได้จากผีฟ้าเจ้าเมืองศรีโสธรปุระว่า ศรีอินทรมดินทราทิตย์ ขุนบางกลางหาวจึงมีพระนามว่าพ่อขุนศรีอินทราทิตย์

สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาฯ ได้เล่าเรื่องของตนเองตั้งแต่เยาว์จนถึงหนุ่ม ได้ออกรบเคียงบ่าเคียงไหล่กับพระยาคำแห่งพระรามผู้เป็นบิดา ครั่งสุดท้ายรบ

ขณะขุนจิ้ง แล้วย่อมเห็นความทุกข์ความไม่เที่ยงในโลภีวิสัย จึงสละสมบัติออกบวช แล้วเดินธุดงค์ไปเที่ยวทุกแห่ง เข้าไปสู่อินเดียตอนใต้ แล้วไปถึงลังกาทวีป พบเห็นมหิยังคณมหาเจดีย์ที่ประดิษฐานพระทันตธาตุของพระพุทธเจ้า ปริกหักพังเกิดศรัทธา จึงได้ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่

สมเด็จพระมหาเถรศรีศรัทธาฯบอกเล่าว่าพระองค์ทรงกระทำสักการบูชาพระมหาธาตุเจดีย์นั้นเกิดปาฏิหาริย์เหตุเพราะว่า

ภูหากใช้ตนถูกระทำการบุญสมภารวันเดียวสี่สับแปดการ พระมหาธาตุเป็นเจ้าจึงเสด็จปาฏิหาริย์หนักหนา ดั่งน้ำมหาสมุทรระลอกฝนตกท่าใหญ่ รัศมีกลางอันดั่งพรรษจรวดสวย... ฯลฯ. ชาวสิงหลทั้งหลายเห็นอัศจรรย์ดังอัน เขาจึงขึ้นทอดตนไหว้... พระศรีศรัทธาจุฬามณี คนไหว้กันเต็มแผ่นดิน อุปมาดั่งเรียงท่อนอ้อยไว้มาก ตามดาดเต็มทีสถานนั้นแล เขาจึงขึ้นบังคัม ลางคนว่าเจ้าราชกุมารมหาสามีนี้หน่อพุทธางจริงแลหนอ เขาจึงเอาน้ำมาล้างตีนพระมหาสามี สู้อ่าน้ำกิน ขุนเอาดินที่มหาสามีศรีศรัทธาราชจุฬามณีเหยียบที่โดยยอตีนที่นั่น ขุดเอาดินนั้นกันเข้าไปบูชา...^{๕๘}

เพราะการที่พระองค์ได้กระทำสักการบูชาพระมหาธาตุเจดีย์ก็เกิดปาฏิหาริย์เป็นที่ประจักษ์แก่พระองค์และชาวสิงหล พระองค์จึงได้รับการยกย่องเทิดทูนจากชาวสิงหล สถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระศรีศรัทธาฯพระองค์ประทับอยู่ที่ลังกาเป็นเวลาพอสมควรแล้วจึงเดินทางกลับสุโขทัย และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุพร้อมทั้งพระศรีมหาโพธิมาด้วย

เมื่อมาถึงสุโขทัยก็ได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุ และกิ่งพระศรีมหาโพธิประดิษฐาน ณ นครสุโขทัย บางฉลิ่ง ศรีสีขนาโลย เพื่อให้เป็นเมืองธรรมจึงได้ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ปูลุกต้นพระศรีมหาโพธิ สร้างพิหารเจ้าอวาสาสร้างพระพุทธรูปอันงามพิจิตรท่านได้ไปเที่ยวโปรดสัตว์ ไปพบพระมหาธาตุเจดีย์ปริกหักพังอยู่กึ่งกลางนครพระกสิ จึงอธิษฐานบารมีจนพบแหล่งปูน ท่านได้นำมาก่อสร้างพระมหาธาตุเจดีย์ จากเดิมที่สูง ๙๕ วาไม้ เมื่อเสร็จสมบูรณ์แล้วได้ความสูง ๑๐๒ วา พระมหาธาตุเจดีย์องค์นี้ขอมเรียกว่า พระธม ส่วนปูนที่เหลือท่านได้นำไปซ่อมแซมพระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก

---

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๙ - ๗๐.

๓) ศิลปินกนครชุม

ศิลปินกนครชุมนี้ ประชุมจารึกเรียกว่า จารึกหลักที่ ๓ ทำด้วยหินทรายแป้ง เป็นรูปใบเสมา กว้าง ๔๗ เซนติเมตร สูง ๑๙๓ เซนติเมตร หนา ๖ เซนติเมตร จารึก อักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทยด้านที่หนึ่งมี ๗๘ บรรทัด ด้านที่สองมี ๕๘ บรรทัด สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นเมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ ทรงพบที่วัดบรมธาตุนครชุม เมืองกำแพงเพชร เมื่อปี พ.ศ.๒๔๖๔ ปัจจุบันอยู่ที่ หอสมุดวชิรญาณ กองหอสมุดแห่งชาติกรุงเทพมหานคร

สาระสำคัญของจารึกหลักนี้ บอกให้ทราบในเบื้องต้นว่า พระยาเลอไทย โอรสพระยาเลอไทย พระนัดดาพระยารามราช เสวยราชที่เมืองศรีสัชนาลัยสุโขทัย ประมาณปี พ.ศ.๑๘๙๐ เมื่อเสวยราชย์แล้ว ท้าวพระยาทั้งหลายแต่งกระยาตงวายุ ของฝากหมากปลาหมาไหว้อันยัตถ์ญอภิชะ เป็นท้าวเป็นพระญา ชื่อ ศรีสุริยพงศ์ มหาธรรมราชาธิราช ทรงได้พระบรมสารีริกธาตุพร้อมกึ่งพระศรีมหาโพธิ จากลังกา ทวีปใน ปี พ.ศ.๑๙๐๐ จึงทรงนำไปประดิษฐานในเมืองนครชุม และทรงจารึกไว้ว่า

“...มิผู้ใดได้ไหว้นบกระทำบูชาพระศรีรัตนมหาธาตุ และพระศรีมหาโพธิ์นี้ ว่าไซ้ริ มีผลอนิสงส์พำเสมอดังได้นบตนพระเป็นเจ้าบ้างแล

พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงเชื่อว่าพระพุทธศาสนา จะมีอายุดำรงอยู่ใน โลกนี้ได้ห้าพันปี จึงทรงจารึกไว้ว่า “...มิมีคนมาถามศาสนาพระเป็นเจ้ายังเท่าใดจัก สิ้นอันให้แก้ว่าดังนี้แต่ปีอันสถาปนาพระมหาธาตุนี้เมื่อหน้าได้สามพันเก้าสิบเก้าปีจึง จักสิ้นพระศาสนาพระเป็นเจ้า...” และยังได้ตรัสถึงสัทธิธรรมอันตรธานห้าประการ คือประมาณพระพุทธศตวรรษกาลได้ ๑๙๙๙ ปี พระไตรปิฎกจักหาย หากคนรู้แท้มิได้ มีคนรู้เพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น พระธรรมเทศนามหาชาติหากคนสวดมิได้ ขาดกมี ต้นหาปลายมิได้ พระอภิธรรมนั้นพระปฏิฐานและพระยมกหายไปก่อนเมื่อ พระพุทธศตวรรษกาลประมาณได้ ๒๙๙๙ ปี “...ผู้งภิกษุสงฆ์จำศีลคงสิกขาบที่อื่น ยังมีสิกขาบอันหนักหนาหามีได้เลย” เมื่อพระพุทธศตวรรษกาลประมาณได้ ๓๙๙๙ ปี “...ผู้งชีจักทรงผ้าจีวรหามีได้เลย เท่ายังมีผ้าเหลืองน้อยหนึ่งเหน็บใบหูและ รู้จักศาสนาพระเป็นเจ้าตาย...” เมื่อพระพุทธศตวรรษกาลประมาณได้ ๔๙๙๙ ปี “...อันว่าจักรู้จักผ้าจีวรจักรู้จักสมณน้อยหนึ่งหามีได้เลย...” เมื่อสิ้นอายุพระศาสนา นั้นทรงพรรณนาไว้ว่า “...เมื่อปีอันจักสิ้นศาสนา พระพุทธเป็นเจ้าที่สุดทั้งหลายอัน ปีชวด เดือนหก บูรณมี วันเสาร์วันไทยวันระรายสันวันไพสาขฤกษ์ถึงเมื่อวันตั้งนั้น

แต่พระธาตุทั้งหลายอันมีในแผ่นดินนี้ก็ดี ในเทพโลกก็ดี ในนาโคโลกก็ดี เหาะไปในกลางหาว และไปประชุมกันในลังกาทวีป แล้วจักเหาะไปอยู่ในต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่พระพุทธรูปเจ้าตรัสแก่สรรพพญุตญาณ เป็นพระพุทธรูปแต่ก่อนอื่น จึงจักกาลไฟใหม่ พระธาตุทั้งอันสิ้นแล เปลวไฟพุ่งขึ้นคองพรหมโลกศาสนาพระพุทธรูปจักสิ้น ในวันดังกล่าวอันแล”^{๕๙}

๔) ศิลจารีกวัดป่าม่วง

ศิลจารีกวัดป่าม่วงเป็นภาษาไทยมี ๒ หลัก เป็นภาษาเขมรมี ๑ หลัก เป็นภาษาบาลีมี ๑ หลัก คือ

จารีภาษาไทยหลักที่ ๑ ประชุมศิลจารีภาคที่ ๑ เรียกว่า จารีหลักที่ ๕ ทำด้วยหินทราย หลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมทรงกระโจม หรือทรงยอ กว้างด้านละ ๒๘ เซนติเมตรสองด้าน กว้างด้านละ ๒๙ เซนติเมตรสองด้าน สูง ๑๑๕ เซนติเมตร พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) พบที่วัดใหม่ (ปราสาททอง) อำเภอ นครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา เมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๘ จารีด้วยอักษรไทยสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๔ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ข้อความสำคัญที่จารีบอกให้ทราบว่าเป็นบริเวณวัดป่ามะม่วงเป็นรมณีสถานที่พ่อนุรรมคำแห่ง มหาราช ทรงปลูกมะม่วงไว้เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๔ ได้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระสังฆราช และเป็นพัทธสีมาที่ทรงผนวชของสมเด็จพระศรีสุริยพงศ์รามมหาราชธรรมาธิราช ก่อนถึงกาลทรงผนวชได้กล่าวถึงอดีตว่า เมื่อพระญาติไท ผู้รู้พระไตรปิฎกขึ้นเสวยราชย์ ท้าวพระยาทั้งหลายอภิเษกขึ้นชื่อศรีสุริยพงศ์รามมหาราชธรรมาธิราชเสวยราชย์ชอด้วยทศพิธราชธรรม ในปี พ.ศ.๑๙๐๔ ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชลังกาวงศ์ จากนครพินมาจำพรรษา ณ กรุงสุโขทัย ทรงหล่อพระพุทธรูปด้วยเนื้อทองสำริดองค์ใหญ่ ประดิษฐานด้านตะวันออกองค์มหาธาตุเจดีย์กลางเมืองสุโขทัย เมื่อออกพรรษาแล้วทรงสมาทานทศศีลเป็นดาบส... หน้าพระพุทธรูปทอง อันประดิษฐานไว้เหนือราชมณฑลเศียร อาราธนาพระมหาสามีสพร้อมคณะสงฆ์ขึ้นสู่ราชมณฑลเศียร ทรงบรรพชาเป็นสามเณร แล้วเสด็จไปทรงผนวช ณ พัทธสีมาวัดป่ามะม่วงในที่สุด^{๖๐}

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙ - ๓๔.

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓ - ๕๐.

จารึกภาษาไทยหลักที่ ๒ ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ เรียกว่า จารึกหลักที่ ๗ ทำด้วยหินทรายแปร หลักเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างด้านละ ๒๘ เซนติเมตรสองด้าน กว้างด้านละ ๑๒.๕ เซนติเมตรสองด้าน สูง ๑๓๒ เซนติเมตร พระยารามราชภักดี (ใหญ่ศรีลัมพ์) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย พบที่วัดป่ามะม่วงเมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ.๒๔๕๘ จารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๔ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนครกรุงเทพมหานคร

จารึกหลักนี้ชำรุดมาก ด้านที่หนึ่งกับด้านที่สามอ่านจับความไม่ได้ ด้านที่สองกับด้านที่สี่พออ่านได้บ้าง เป็นการจารึกเรื่องราวของการสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในป่ามะม่วง เช่น กุฏิ พินาคร สี่มา พระอุโบสถและการทรงผนวชของสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์มหาราชมหาราชมหาราชธรรมาธิราช^{๖๑}

จารึกภาษาเขมรประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ เรียกว่า จารึกหลักที่ ๔ ทำด้วยหินแปร เป็นหลักสี่เหลี่ยมกระโจม หรือทรงยอ กว้าง ๓๐ เซนติเมตร สูง ๒๐๐ เซนติเมตร หนา ๒๙ เซนติเมตรพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพบที่โคกปราสาทร้างเมื่อคราวเสด็จถึงสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ.๒๓๗๖ จารึกด้วยอักษรไทยภาษาเขมร เมื่อปี พ.ศ.๑๙๐๔ ปัจจุบันอยู่ที่หอสมุดวชิรญาณภายในหอสมุดแห่งชาติพระนครกรุงเทพมหานคร

ข้อความในจารึกเป็นเรื่องราวคล้ายจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทยหลักที่หนึ่ง คือ พระยาสิทธิไทยทรงอาราธนาสมเด็จพระมหาสวามีสังฆราช จากนครพินาสุโขทัย เพื่อทรงเป็นพระอุปัชฌาย์ในการทรงผนวชของพระองค์ และเล่าเรื่องพระยาสิทธิไทยยกพลจากศรีสัชฌาย์มาตั้งสุโขทัยขึ้นเสวยราชย์ตามสิทธิอันชอบธรรม

จารึกภาษาบาลีประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ เรียกว่า จารึกหลักที่ ๖ ทำด้วยหินแปรรูปสี่เหลี่ยมทรงกระโจม หรือทรงยอ กว้างด้านละ ๓๓ เซนติเมตรสองด้าน กว้างด้านละ ๒๗ เซนติเมตรสองด้าน สูง ๑๓๐ เซนติเมตร จารึกด้วยอักษรขอมสุโขทัย ภาษาบาลีเมื่อปี พ.ศ. ๑๙๐๔ พระยารามราชภักดี (ใหญ่ศรีลัมพ์) ผู้ว่าราชการจังหวัดสุโขทัย พบที่วัดป่ามะม่วง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร

---

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๓ - ๕๗.

ข้อความที่จารึกเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมเด็จเจ้าพระยามหาสวามีสังฆราช พระ
อุปฌาย์ของพระมหาธรรมราชาลิไท มีข้อความสรรเสริญพระมหาธรรมราชา ที่
ทรงผนวชด้วยพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้า ในพระพุทธศาสนา^{๖๒}

๕) ศิลจารึกวัดโสกการาม

ศิลปจารึกวัดโสกการาม นิตยสารศิลปากรเรียกว่า ศิลจารึกวัดโสกการาม
ประชุมศิลปจารึกภาคที่ ๔ เรียกว่า ศิลจารึกหลักที่ ๙๓ ทำด้วยหินแปร เป็นแผ่น
รูปใบเสมา กว้าง ๕๔ เซนติเมตร สูง ๑๓๔ เซนติเมตร หนา ๑๕ เซนติเมตร ด้านที่
หนึ่งมี ๔๗ บรรทัด จารึกด้วยอักษรไทยสุโขทัย ภาษาไทย ด้านที่สองมี ๕๑ บรรทัด
จารึกด้วยอักษรขอมสุโขทัย ภาษาบาลี เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๔๒ กองโบราณคดี กรม
ศิลปากรพบที่วัดโสกการามเมืองเก่าสุโขทัย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๘ ปัจจุบันอยู่ที่พระ
หอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติพระนคร

ข้อความในจารึกมีว่า สมเด็จพระราชาเทพศิรจุฬาลักษณ์อัครราชมเหสี
เทพธณีโลกรัตน... เป็นชายาแต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช กอปรด้วยปัญญาพิศ
กัลยาณมีศิลป...^{๖๓}

๖) ศิลจารึกวัดบูรพาราม

ศิลปจารึกหลักที่ ๒๘๖ ทำด้วยหินชนวนสีเขี้ยว รูปใบเสมา ส่วนล่าง
ชำรุดหักหายไปขนาดกว้าง ๕๙ เซนติเมตร สูง ๑๔๖ เซนติเมตร หนา ๑๒ เซนติเมตร
ด้านที่หนึ่งมี ๕๕ บรรทัด จารึกด้วยอักษรสุโขทัยภาษาไทย ด้านที่สองมี ๕๖
บรรทัด จารึกด้วยอักษรขอมภาษาบาลี เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๕๕ พระครูปลัดสนธิ
จิตตปัญญา วัดศาลาครั้น เขตจอมทอง กรุงเทพมหานคร ถวายแต่สมเด็จพระเทพ
รัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ซึ่งได้พระราชทานให้กรม
ศิลปากรจัดแสดงเพื่อการศึกษา ณ อาคารหอสมุดวชิรญาณ หอสมุดแห่งชาติพระ
นคร

จารึกวัดบูรพารามระบุว่า...สมเด็จพระราชาเทพศิรจุฬาลักษณ์อัครราช
มเหสีเทพธณีโลกรัตนบพิตร เป็นเจ้า ผู้เป็นบาทบริจาริการัตน..เป็นชายา แต่
สมเด็จพระมหาธรรมราชา กอปรด้วยปัญญาพิศกัลยาณ มีศิลปิริยะปรีชา

---

^{๖๒} กรมศิลปากร, เรื่องพระร่วง เทียบเมืองพระร่วง คำอ่านคำแปลจารึกสุโขทัยสุภาษิต
พระร่วง ไตรภูมิพระร่วง, (กรุงเทพมหานคร : ศิลปากรบรรณาการ, ๒๕๐๔), หน้า ๓๗๒ - ๓๗๙.

^{๖๓} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๓๒๒ - ๓๒๕.

จารึกวัดบูรพารามบอกเล่าพระราชประวัติ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระราชสามี สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ เริ่มตั้งแต่ประสูติจากพระครรภ์ สมเด็จพระศรีธรรมราชาเมธา เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๑๙๑๑ ทรงสำเร็จการศึกษาเมื่อพระชนมพรรษาได้ ๑๖ ปี ได้เสวยราชย์เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๓๙ และเสด็จสวรรคต เมื่อปี พ.ศ. ๑๙๕๑ ในปี พ.ศ. ๑๙๕๕ สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์ จึงทรงสร้างวัดบูรพาราม ก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ

ในจารึกหลักนี้ สมเด็จพระราชเทวี ฯ ทรงระบุสายสัมพันธ์ราชสกุลตามลำดับพระราชอิสริยยศ คือ

๑. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระราชโอรสสมเด็จพระศรีธรรมราชาเมธา
๒. สมเด็จพระศรีธรรมราชาเมธา
๓. สมเด็จพระราชเทวีศรีจุฬาลักษณ์
๔. สมเด็จพระรามราชาธิราช พระราชโอรสสมเด็จพระราชเทวี ฯ
๕. ศรีธรรมมาโคกราช พระราชโอรสสมเด็จพระราชเทวี^{๒๔}

การสร้างวัดก่อก่อพระเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และการทำบุญต่าง ๆ นั้น สมเด็จพระราชเทวี ฯ ทรงอุทิศแต่สมเด็จปู่พระญา พ่อออก แม่ออก สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช พระศรีธรรมราชาเมธา และทรงอธิษฐานว่า ขอให้ได้เกิดเป็นผู้ชายในอนาคตกาล ขอให้ได้สดับรับฟังธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเมตไตรย ขอพระพุทธเมตไตรยดำรงสรรเสริญพระนางท่ามกลางพุทธบริษัท ขออย่าให้ผู้อื่นเทียบทันพระนางด้วยบุญสมภารด้วยรูป ด้วยยศ ด้วยสมบัติในทุกภพทุกชาติไป

นอกจากศิลาจารึกหลักต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว ยังมีศิลาจารึกสำคัญ ๆ ของสุโขทัยที่ให้ความรู้ในเรื่องประวัติศาสตร์โบราณคดี ภาษา ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีของสุโขทัยในอดีตอีกมากมาย เช่น ศิลาจารึกเขาสุมณภู จารึกวัดพระยืน จารึกวัดสรศักดิ์ จารึกกฐนหมายลักษณะโจร จารึกปู่สภ จารึกวัดเขากบ จารึกวัดเขมา จารึกวัดป่าแดง จารึกพระธรรมกาย จารึกพระอภิธรรม จารึกวัดตาเถรซึ่งหนึ่ง จารึกวัดกำแพงงาม จารึกวัดพระเสด็จ จารึกนายศรีโยธาราชออกบวช จารึกภาพชาดกในอุโมงค์วัดศรีชุม ๔๘ ภาพ กับจารึกอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก ล้วนเป็นหลักฐานสำคัญของชาติไทย ให้รู้ว่าไทยเป็นประเทศเอกราชมีเอกลักษณ์ของตนเอง

---

^{๒๔} ดูประกอบ ในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓๒ - ๓๓๓.

และเจริญรุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นติดต่อกันมานานไม่น้อยกว่า ๗๐๐ ปีมาแล้ว และทำให้นักประวัติศาสตร์สามารถลำดับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ของชาติ ครั้งกรุงเป็นราชธานีได้ถูกต้อง เป็นที่ยอมรับศิลาจารึกจึงเป็นตำราที่ทรงคุณค่ายิ่งที่บรรพชนได้สร้างไว้เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงปัจจุบัน

๗) ไตรภูมิพระร่วง

ไตรภูมิภคหรือไตรภูมิพระร่วง เป็นวรรณกรรมชิ้นเอกสมัยกรุงสุโขทัย นับเป็นวรรณคดีเรื่องแรกของไทย เป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์มหาราชหรือพระมหาราชราชาธิราช หรือพระมหาราชราชาลิไท เป็นวรรณคดีไทยที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทย ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยาจนถึงปัจจุบัน เพราะได้รวบรวมเอาคติความเชื่อทุกแห่งทุกมุมของทุกชนชั้นหลายเผ่าพันธุ์มาร้อยเรียงเป็นเรื่องราวให้ผู้อ่านผู้ฟังยำเกรงในการกระทำบาปทุจริต และเกิดความปิติยินดีในการทำบุญทำกุศลอาจหาญมุ่งมั่นในการกระทำคุณงามความดี

พระมหาราชราชาลิไท มีพระปรีชารอบรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และปกรณ์พิเศษต่าง ๆ พระองค์ยังเชี่ยวชาญในวิชา โหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ และไสยศาสตร์จนถึงขั้นทรงบัญญัติคัมภีร์ศาสตราคม เป็นปฐมธรรมเนียมสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน

ในปี พ.ศ.๑๘๘๘ พระยาสิทธิอุปราชาผู้ครองนครศรีสุพรรณาลัย ได้ทรงนิพนธ์ไตรภูมิภคขึ้น นับเป็นวรรณคดีเรื่องแรกของไทย วรรณคดีเรื่องนี้นับเป็นผลดีต่อพระองค์ เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ เป็นสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์มหาราชหรือพระมหาราชราชาธิราช ไตรภูมิภคช่วยในการเผยแพร่ธรรมานุภาพ และเผยแผ่พระพุทธศาสนา เป็นผลให้อาณาจักรของพระองค์สงบสุขมั่นคง^{๖๕}

สาระสำคัญ คือ ทรงพรรณนาถึงเรื่องการเกิด การตาย ของสัตว์ทั้งหลายว่า การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภูมิทั้งสามคือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ ด้วยอำนาจของบุญและบาปที่ตนได้กระทำแล้ว

---

^{๖๕} พระมหาราชราชาลิไท, **ไตรภูมิภค**, พร้อมคำแปลภาคภาษาอังกฤษ, (กรุงเทพมหานคร : โครงการวรรณกรรมอาเซียน, ๒๕๓๐), หน้า ๕๑๖.

ภุมิที่ ๑ คือ กามภุมิ เป็นที่ตั้งแห่งความใคร่ แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ อบายภุมิ และสุคติภุมิ ประเภทที่เป็น อบายภุมิ ๔ ได้แก่

๑. นรกภุมิ
๒. ตีรัจฉานภุมิ
๓. เปรตภุมิ
๔. อสุรกายภุมิ

นรกภุมิ เป็นที่ตั้งของสัตว์ที่ทำบาป ต้องไปรับทัณฑ์ทรมาน นานาประการ แบ่งออกเป็นขุมใหญ่ ๆ ได้แปดขุมด้วยกันคือ

๑. สัญชีพนรก มีอายุ ๕๐๐ ปี นรก (๑ วันเท่ากับ ๙ ล้านปีของมนุษย์)
๒. ภาพสุตตนรก มีอายุ ๑,๐๐๐ ปี นรก (๑ วันเท่ากับ ๓๖ ล้านปีของมนุษย์)
๓. สังฆานนรก มีอายุ ๒,๐๐๐ ปี นรก (๑ วันเท่ากับ ๑๔๕ ล้านปีของมนุษย์)
๔. โรรุฉนรก มีอายุ ๔,๐๐๐ ปี นรก (๑ วันเท่ากับ ๕๗๖ ล้านปีของมนุษย์)
๕. มหาโรรุฉนรก มีอายุ ๘,๐๐๐ ปี นรก (๑ วันเท่ากับ ๒,๓๐๔ ล้านปีของมนุษย์)
๖. ตาปนรก มีอายุ ๑๖,๐๐๐ ปี นรก (๑ วันเท่ากับ ๙,๒๓๖ ล้านปีของมนุษย์)
๗. มหาตาปนรกมีอายุยาวนานนับไม่ถ้วน
๘. อเวจีนรกหรืออเวจีนรกมีอายุนับได้กัลป์หนึ่ง

ในแต่ละนรกรยังมีนรกบริวาร เช่น นรกขุมที่ชื่อโลหสิมพลี เป็นนรกบริวารของสัญชีพนรก ผู้ที่เป็นชู้กับสามีหรือภริยาผู้อื่น จามาตคนรกขุมนี้ จะถูกนายนิรบาลไล่ต้อนให้ขึ้นต้นงิ้วที่สูงต้นละหนึ่งโยชน์ มีหนามเป็นเหล็กร้อนจนเป็นสีแดงมีเปลวไฟลุกโชนยาว ๑๖ นิ้ว ชายหญิงที่เป็นชู้กันต้องปีนขึ้นลง โดยมีนายนิรบาลเอาหอกแหลมทิ่มแทงให้ขึ้นลงวนเวียนอยู่เช่นนั้นนับร้อยปีนรก

สำหรับผู้ที่ทำบาป แต่ไม่หนักพอที่จะตกนรก ก็ไปเกิดในที่อันหาความเจริญมิได้ อื่น ๆ เช่น เกิดเป็นเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน พวกที่พ้นโทษจากนรก

แล้วยังมีเศษบาปติดอยู่ก็ไปเกิดเป็นเดรัจฉานบ้าง เป็นเปรตบ้าง เป็นอสุรกายบ้าง เป็นมนุษย์ที่ทุพพลภาพพิการตามความหนักเบาของบาปที่ตนได้ทำไว้

กามภูมิอีกประการหนึ่งเป็นส่วนของกามาพจรภูมิ หรือ กามสุคติภูมิ แบ่งออกเป็น ๗ ชั้น คือ

๑. มนุษย์ภูมิ
๒. สวรรค์ชั้นจตุรมาหาชิกาภูมิ
๓. สวรรค์ชั้นดาวดึงสาภูมิ (ดาวดึงส์-ไตรตรึงษ์)
๔. สวรรค์ชั้นยามาภูมิ
๕. สวรรค์ชั้นตูลิตาภูมิ (ดุสิต)
๖. สวรรค์ชั้นนิมมานรดีภูมิ
๗. สวรรค์ชั้นปรนิมมิตวสวัตตีภูมิ

กามาพจรภูมิทั้งเจ็ดชั้น เป็นที่ตั้งอันเต็มไปด้วยกาม เป็นที่ท่องเที่ยวของสัตว์ที่ลุ่มหลงอยู่ใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นอารมณ์อันพึงปรารถนา เมื่อรวมกับอบายภูมิอีกสี่ชั้นเรียกว่ากามภูมิ ๑๑ ชั้น

ภูมิที่ ๒ คือ รูปภูมิ หรือรูปาวจรภูมิ ได้แก่ รูปพรหม ๑๖ ชั้น เริ่มตั้งแต่พรหมปริสัชชาภูมิที่อยู่สูงกว่าสวรรค์ชั้น ๖ คือ ปรนิมมิตวสวัตตี มากจนนับระยะทางไม่ได้ ระยะทางดังกล่าวอุปมาไว้ว่า สมมติมีหินก้อนใหญ่เท่าโลหะปราสาทในลังกาทวีป หินก้อนนี้ ทิ้งลงมาจากชั้นพรหมปริสัชชาภูมิหินก้อนนั้น ใช้เวลาถึงสี่เดือนจึงจะตกลงถึงพื้น

จากพรหมปริสัชชาภูมิขึ้นไปถึงชั้นที่ ๑๑ ชื่อชั้นอสังขณภูมิ เป็นรูปพรหมที่มีรูปแปลกออกไปจากพรหมชั้นอื่น ๆ คือ พรหมชั้นอื่น ๆ มีรูป มีความรู้สึก เคลื่อนไหวได้ แต่พรหมชั้นอสังขณภูมิมีรูปที่ ไม่ไหวติง ไร้อริยาบถ โบราณเรียกว่าพรหมลูกฟักครั้นหมดอายุ ฌานเสื่อมแล้วก็ไปเกิดตามกรรมต่อไป

รูปพรหมที่สูงขึ้นไปจากอสังขณภูมิอีก ๕ ชั้นเรียกว่า ชั้นสุทธาวาส หมายถึงที่อยู่ของผู้บริสุทธิ์ ผู้ที่จะไปเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสคือ ผู้ที่สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลชั้นพระอนาคามี คือเป็นผู้ที่ไม่กลับมาสู่โลกนี้ต่อไป ทุกท่านจะสำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้วนิพพานในชั้นสุทธาวาสนี้

ภูมิที่ ๓ คือ อรูปภูมิ หรืออรูปาวจรภูมิมี ๔ ชั้น เป็นพรหมที่ไม่มีรูปปรากฏ ผู้ที่ไปเกิดในภูมินี้ คือผู้ที่บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุนิพพานโลกีย์ชั้นสูงสุด

เรียกว่าอรุณยามซึ่งมีอยู่ ๔ ระดับ ได้แก่ ผู้ที่บรรลุนิพพานในอรุณยาม (ยัตถังเอวอากาศเป็นอารมณ์) จะไปเกิดในอรุณยามในอรุณยาม ผู้ที่บรรลุนิพพานในอรุณยาม (ยัตถังเอววิญญาณเป็นอารมณ์) จะไปเกิดในวิญญาณในอรุณยาม ผู้ที่บรรลุนิพพานในอรุณยาม (ยัตถังเอวความไม่มีเป็นอารมณ์) จะไปเกิดในอรุณยามในอรุณยาม และผู้ที่บรรลุนิพพานในอรุณยาม (ยัตถังเอวความไม่มีเป็นอารมณ์) จะไปเกิดในอรุณยามในอรุณยาม พรหมเหล่านี้ เมื่อเสื่อมจากฌานก็จะกลับมาเกิดในรูปพรหมภูมิ หรือภูมิอื่น ๆ ได้เช่นกันกับสัตว์ในรูปภูมิและอรุณภูมิ

การกำเนิดของสัตว์การเกิดของสัตว์ใน ๓ ภูมิมีอยู่ ๔ อย่างด้วยกันคือ

๑. ชลาพุชะ เกิดในครุฑ เช่น มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานบางชนิดที่เลี้ยงลูกด้วยนม

๒. อัณฑชะ เกิดในไข่ ได้แก่ สัตว์เดรัจฉานบางชนิด เช่น นก สัตว์เลื้อยคลานบางชนิด ปลา เป็นต้น

๓. สังเสทชะ เกิดในถ้ำโคล ได้แก่ สัตว์ชั้นต่ำบางชนิดที่ใช้การแบ่งตัวออกไป เช่น หนอน เป็นต้น

๔. โอปาติชะ เกิดขึ้นเอง เมื่อเกิดแล้วก็จะสมบูรณ์เต็มที่ เมื่อตายไปจะไม่มีซาก ได้แก่ เปรตอสุรกายเทวดาและพรหม เป็นต้น

การตายของสัตว์การตายมีสาเหตุ ๔ ประการด้วยกัน คือ

๑. อายุขยะ เป็นการตายเพราะสิ้นอายุ

๒. กรรมขยะ เป็นการตายเพราะสิ้นกรรม

๓. อุภยขยะ เป็นการตายเพราะสิ้นทั้ง อายุ และสิ้นทั้งกรรม

๔. อุปัจเฉทกรรมขยะ เป็นการตายเพราะอุบัติเหตุ

นอกจากนั้นแล้วพระมหาธรรมราชาลิไท ได้กล่าวถึงสิ่งต่าง ๆ ในโลก และในจักรวาล มีภูเขาพระสุเมรุราชเป็นแกนกลาง แวดล้อมด้วยกำแพงน้ำสี่พันนคร สมุทร และภูเขาสัตตบรรพต อันประกอบด้วย ภูเขาคุณธรร อินนิมธรร กรวิก สุทัคนธรร เนมิณธรร วินันตกะ และอัสนกัณณะ กล่าวถึงพระอาทิตย์ พระจันทร์ ดาวนพเคราะห์ และดารากรทั้งหลายในจักรวาล เป็นเครื่องบ่งบอกให้รู้วันเวลาฤดูกาล และเหตุการณ์ต่าง ๆ กล่าวถึงทวีปทั้งสี่ที่ตั้งอยู่รอบภูเขาพระสุเมรุมาศ ชมพูทวีปอยู่ทางทิศใต้กว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์ มีปริมาตร ๓๐๐,๐๐๐ โยชน์ มีแผ่นดินเล็กล้อมรอบ

ได้ ๕๐๐ มีแผ่นดินเล็กอยู่กลางทวีปใหญ่สี่ผืน เรียกว่า สุวรรณทวีป กว้างได้ ๑,๐๐๐ โยชน์ มีประมณฑล ๓๐,๐๐๐ โยชน์เป็นเมืองที่อยู่ของพญาครุฑ

การกำหนดอายุของสัตว์และโลกทั้งสามภูมิ มี กัลป์ มหากัลป์ การวินาศ การอุบัติ การสร้างโลกสร้างแผ่นดินตามคติของพราหมณ์ ท้ายสุดของภูมิภค เป็นนิพพานกล่าวด้วยนิพพานสมบัติของพระอริยะเจ้าทั้งหลาย วิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุพระนิพพานอันเป็นวิธีตามแนวทางของพระพุทธศาสนา^{๖๖}

เรื่องราวต่าง ๆ ที่พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงรวบรวมมาเรียงร้อยเป็นวรรณคดีเรื่องไตรภูมิพระร่วงถา เป็นดุจด้ายร้อยรัดจิตใจของหมู่ชนที่หลากหลายอุปนิสัยใจคอ ให้รวมอยู่ในขอบเขตของศีลธรรมอันดีงามได้นั้น ทรงนำมาจากคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถาไม่น้อยกว่า ๓๓ คัมภีร์

๒. วรรณกรรมมุขปาฐะ

วรรณกรรมมุขปาฐะที่สืบทอดมา ได้แก่ สุภาชิตพระร่วง เป็นวรรณกรรมลายลักษณ์จารึกลงในแผ่นศิลารูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ติดไว้กับผนังด้านในของศาลาหน้าพระมหาเจดีย์หลังเหนือ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร และจดไว้ในสมุดไทยอีกหลายเล่ม กรมศิลปากร จัดพิมพ์เป็นครั้งแรก เมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๒ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า บัญญัติพระร่วง เป็นภาษาไทยแท้ ๆ ใช้ถ้อยคำอย่างพื้น ๆ เป็นภาษาไทยเก่าแก่ที่ติดปากคนไทยสืบมา และมากลายรูปไปในลักษณะกวีนิพนธ์แบบต่าง ๆ แทรกอยู่ในวรรณคดีไทยในเวลาต่อมา เมื่อพิจารณาตามรูปของวลีจะพบว่า คล้ายคลึงใกล้เคียงกับ จารึกพ่อขุนรามคำแหง อาจเป็นไปได้ว่า สุภาชิตพระร่วงเดิมเป็นพระบรมราชาวาท ซึ่งพระร่วง พ่อขุนรามคำแหง ทรงแสดงสั่งสอนประชาชนชาวไทยในครั้งนั้น

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์ คำนำเกี่ยวกับการจัดทำต้นฉบับ ตอนหนึ่งว่า...

“เรื่องซึ่งศิลาจารึกประดับไว้ในวัดพระเชตุพนได้มีผู้คัดลอกแล้วก็หลายเรื่องที่ยังไม่ได้คัดออกมาพิมพ์ให้แพร่หลายก็ยังมีอีกมาก มีคำกล่าวกันว่าไว้ในพระราชบัณฑิตช้านานว่า ควรจะรวบรวมหนังสือจารึกวัดพระเชตุพนเสียให้หมดสักครั้ง

---

^{๖๖} พญาลิไทย, **ไตรภูมิพระร่วง**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖),
หน้า ๓๘ - ๔๒.

หนึ่ง แต่ก็ยังไม่มีผู้ใดได้ทำ ครั้งเห็นเป็นโอกาสข้าพเจ้าจึงได้รวบรวมเรื่องที่พิมพ์แล้วก็ใช้ฉบับที่เป็นอย่างดี ที่ยังไม่ได้พิมพ์ก็แต่งพนักงานราชบัณฑิตยสภาไปคัดลอกมา แต่มาปรากฏความลำบากเกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ด้วยศิลาจารึกเป็นอันตรายหายศูนย์ไปเสียไม่น้อย เรื่องที่รู้ว่าเอามาจากคัมภีร์เล่มใด ต้องไปคัดลอกเอามาจากคัมภีร์นั้นเพิ่มเติมที่บกพร่อง บางที่จะผิดสำนวนที่จารึกไปบ้าง เอาให้ได้ความเป็นประมาณ..”

พระนิพนธ์คำนี้ คือเป็นเหตุให้กรมศิลปากรนำหนังสือสุภาชิตพระร่วงฉบับกรมศิลปากรได้คัดลอกตรวจสอบแล้วจัดพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๒ การตรวจสอบนั้นกรมศิลปากรพบว่า แผ่นศิลาจารึกของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามซึ่งมีจำนวน ๖ แผ่นแต่หายไป ๒ แผ่น คือแผ่นที่ ๕ กับแผ่นที่ ๖ ที่เหลือบางแผ่นอักษรลบเลือนไปบ้างก็มี จึงได้ขอความร่วมมือไปยังงานบริการหนังสือภาษาโบราณ กองหอสมุดแห่งชาติ ค้นหาเรื่องสุภาชิตพระร่วงจากสมุดไทย และพบว่ามียู่หลายฉบับ สำนวนคล้ายคลึงกันบ้างแตกต่างกันบ้าง และพบสมุดไทยดำ เรื่องบัณฑิตพระร่วงพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จารึกรวมกันอยู่กับเรื่องกฤษณาสอนน้องคำฉันท์และแม่สอนลูก เป็นฉบับที่มีข้อความคล้ายคลึงกับจารึกมาก และมีเรื่องครบถ้วน กรมศิลปากรจึงได้ใช้เป็นเอกสารในการตรวจสอบชำระส่วนที่ยังเหลืออยู่จนสำเร็จบริบูรณ์ด้วยดี

นายธนิต อยู่โพธิ์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากรได้เขียนคำอธิบายไว้ในหนังสือเรื่อง สุภาชิตพระร่วง ฉบับพิมพ์เป็นที่ระลึกในวันสถาปนากกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๐๕ ว่า

“สุภาชิตพระร่วง เรียกกันอีกอย่างหนึ่งว่า บัญญัติพระร่วง ฉบับที่ตีพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ คัดจาก ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน เล่ม ๒ สังเกตจากข้อความและถ้อยคำเห็นได้ว่าเป็นภาษาไทยแท้ ๆ ใช้ถ้อยคำอย่างพื้น ๆ ยังไม่มีภาษาติดต่างประเทศเข้ามาแทรกแซงปะปน และดูเหมือนจะยังไม่มีอิทธิพลจากภาษาแบบอินเดีย เช่น คัมภีร์โลกนิติ และพระธรรมบท เป็นต้น เข้าครอบงำ แสดงว่าเป็นภาษาไทยเก่าแก่ที่ติดปากคนไทยสืบมา และมากหลายรูปไปในลักษณะของกวีนิพนธ์แบบต่าง ๆ แทรกอยู่ในวรรณคดีไทยในกาลต่อมา และถ้าพิจารณาตามรูปของวลี จะเห็นได้ว่าคล้ายคลึงใกล้เคียงกับจารึกในหลักที่ ๑ เรียกว่าจารึกพ่อขุนรามคำแหง จึงอาจเป็นได้ว่า สุภาชิตพระร่วง หรือบัญญัติพระร่วงนี้ เดิมเป็นพระบรมราโชวาท ซึ่งพระร่วงเจ้าพ่อขุนรามคำแหงทรงแสดงสั่งสอนประชาชนชาวไทย...”

ขอยกคำในสุภาษิตพระร่วง และ คำในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง มหาราช มาให้เห็นเป็นข้อเปรียบเทียบดังนี้คือ สุภาษิตพระร่วง

“...อย่าขอของรักมิตร ชอบชิตมักจางจาก พบศัตร์ปากปราศรัย ความในใจอย่าไขเขา อย่ามัวเมาเนืองนิตย์ คึดตรงตึกทุกเมื่อ ฟังฝันเมื่อต่อญาติ รู้ที่ขลาดที่หาญ คบพาลอย่าพาลผิด อย่าผูกมิตรไมตรี เมื่อพาที่ฟังตบ จงนบนอบผู้ใหญ่ช่างไล่ เล่นเสียงหลบ สุวานขบอย่าขบตบ อย่ากอบจิดริษยา เจรจตามคดี อย่าปลุกผีกลางคลอง อย่าปองเรียนอาถรรพณ์ พลันฉิบหายวายม้วย อย่ายลเยี่ยงถั่วแตกมิติต จงยลเยี่ยงสัมฤทธิ์แตกมิตเสีย ลูกเมียอย่าวางใจ ภายในอย่านำออก ภายนอกอย่านำเข้า อาสาเจ้าจนตัวตาย อาสานายจงพอแรง ของแพงอย่ามักกิน อย่ายिनคำคนโลก โอบอ้อมเอาใจคน อย่ายลเหตุแต่ใกล้ ท่านไทย์อย่าหมายโทษ คนโหดให้เอ็นดู ยอครูยอต่อหน้า ยอข้าเมื่อแล้วกิจ ยอมิตรเมื่อลับหลัง ลูกเมียยังอย่าสรรเสริญ...”

ดูในจารึกหลักที่ ๑ ซึ่งคำประพันธ์ประเภทร้ายเช่นกัน ซึ่งพ่อขุนรามคำแหง ทรงนิพนธ์ด้วยพระองค์เองในตอนต้นว่า

พ่อกูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อบานเมือง ตูพี่น้องท้องเดียวห้าคน ผู้ชายสามผู้หญิงสอง พี่เพื่อผู้أيตายจากเพื่อเตียมแต่ยังเล็ก...” และที่ราชบัณฑิตสุโขทัยร้อยกรองต่อว่า “เมื่อชั่วพ่อขุนรามคำแหง เมืองสุโขทัยนี้ดี ในน้ำมีปลาในนามีข้าว เจ้าเมืองบ่เอาจอบในไพร่ ลูทางเพื่อนจงวัวไปค้าขีมาไปขาย ใครจักใคร่ค้าช้าง คำ ใครจักใคร่ค้าม้า คำ ...” ในปากปดุมิกระดิ่งอันหนึ่งแขวนไว้หั้น ไพร่ฟ้าหน้าปก กลางบ้างกลางเมือง มีถ้อยมีความ เจ็บท้องข้องใจ มันจักกล่าวถึงถึงขุนบไร่ ไปสิ้นกระดิ่งอันท่านแขวนไว้ พ่อขุนรามคำแหง เจ้าเมืองไทย์นเรียกเมืองถาม สอนความแก่มั่นด้วยชื่อ ไพร่ในเมืองนี้จึงสม..^{๖๗}

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ศาสตราจารย์นิยะดา เหล่าสุนทร ได้เขียนบทความวิชาการเรื่อง “สุภาษิตพระร่วง : การศึกษาเชิงประวัติ” เพื่อใช้ประกอบการประชุมเชิงวิชาการเรื่อง วรรณกรรมเกี่ยวกับโลกศาสตร์และสุภาษิตพระร่วง จัดโดยบัณฑิตวิทยาลัย ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ดังนี้

---

^{๖๗} กรมศิลปากร, เรื่องพระร่วง เทียวเมืองพระร่วง คำอ่านคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง, หน้า ๗๕๖.

เรื่องสุภาสิตพระร่วง เป็นพระราชนิพนธ์ของพระร่วง โดยอาศัยคำว่า “พระร่วง” เป็นชื่ออ้างนั้นดูจะเป็นการรวบรัดพอควร เพราะในวรรณคดีเรื่องอื่นที่มีคำว่า “พระร่วง” อยู่ในชื่อเรื่องด้วยก็ไม่ได้จำเป็นว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของพระร่วงเสมอไป ดังเช่น ประดิษฐ์พระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อปี พุทธศักราช ๒๒๙๗-๒๒๙๘ ก่อนหน้านั้นในโคลงชะลอพระพุทไธยาสน์วัดป่าโมก โคลงพาสีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ และโคลงราชานูวรรค ก็มีการอ้างถึงพระร่วง

ฉะนั้น การที่มีคำว่า “พระร่วง” อยู่ในชื่อเรื่องนั้นก็จำเป็นที่จะต้องเป็นพระราชนิพนธ์ของพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยเสมอไป ในตอนท้ายของ โคลงต้นเรื่อง ปฐีสงขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มีความตอนหนึ่งที่น่าสนใจคือ ผู้นิพนธ์โคลงخان พระวิหารทิศอุโบสถ หมดทุกทิศทุกสถาน ไหวहारกรรมนุชิต สฤษฎ์ทั่วทุกเบื่อง โคลงรามเรื่องรูปฉลัก ผู้เฒ่าลัทธิคารม

เมื่อประมวลหลักฐานเข้าด้วยกันแล้ว สุภาสิตพระร่วง ก็ควรจะเป็นพระนิพนธ์อีกเรื่องหนึ่งของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ถ้าเป็นไปตามข้อสันนิษฐานข้างต้นที่ว่า สุภาสิตพระร่วง เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส พระองค์ก็คงได้ที่มาของสุภาสิตพระร่วง จากประดิษฐ์พระร่วง พระราชนิพนธ์ของพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ดังจะเห็นได้จากการเลียนเนื้อความแทบจะทุกบาททุกบพ

ต่อมาในพ.ศ. ๒๕๔๑ คณะกรรมการคัดสรรและเผยแพร่วรรณกรรมของชาติ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้จัดพิมพ์ ประชุมสุภาสิตพระร่วง เป็นหนังสือเล่มหนึ่งใน ชุดวรรณกรรมภาคใต้และคำสอน เพื่อเป็นการอนุรักษ์วรรณกรรมที่มีค่าของชาติให้คงอยู่สืบไป เผยแพร่แก่เยาวชนและบุคคลทั่วไปได้ศึกษา ให้สาระข้อคิดและแนวทางประพฤติปฏิบัติตนแก่คนทุกเพศทุกวัย

ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ญ นคร ได้เขียนวิเคราะห์ในบทนำเสนอว่า สมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศมี โคลงประดิษฐ์พระร่วง อยู่ก่อนแล้ว และมีข้อความเหมือน ร่ายสุภาสิตพระร่วงฉบับจารึกพระเชตุพนวิมลมังคลารามมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ เราจะบอกว่า ร่ายสุภาสิตพระร่วง ฉบับนี้ตัดออกมาจากโคลงประดิษฐ์พระร่วง หรือในทางกลับกันโคลงประดิษฐ์พระร่วง อาจขยายมาจากสุภาสิตพระร่วงฉบับดั้งเดิม เราไม่รู้ว่าจะอะไรมีมาก่อน แต่อย่างน้อยสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

(อยู่รยาดอนปลาย) ต้องมีสุภาสิตพระร่วงฉบับดั้งเดิมอยู่แล้ว พระองค์อาจจะเก็บสุภาสิตทั่ว ๆ ไป ที่ว่าต่อกันมาด้วยปากมาต่อเป็นโคลงสี่ขึ้นเหมือนอย่างที่ท่านสุนทรภู์เก็บเอาสุภาสิตต่าง ๆ ที่มีอยู่

นายล้อม เฟื่องแก้ว พบต้นฉบับรายสุภาสิตตั้ง ที่จังหวัดเพชรบุรี และเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับ โคลงประดิษฐ์พระร่วงแล้ว เทียบได้ตรงกันวรรคต่อวรรค นายล้อมจึงสันนิษฐานว่า โคลงประดิษฐ์พระร่วง น่าจะลอกขยายมาจาก สุภาสิตตั้ง อย่างไรก็ตาม สุภาสิตตั้ง เป็นรายที่แต่งตามกฎเกณฑ์เคร่งครัด วรรคละ ๖ คำ เช่น เมื่อน้อยให้เรียนวิชา ให้คิดหาสินต่อใหญ่ อย่าได้ไฝเอาสินท่าน จึงน่าจะสรุปได้อย่างเดียวกับ รายสุภาสิตพระร่วงว่า แต่งขึ้นตามกฎเกณฑ์ที่แต่งขึ้นใหม่ในสมัยรัตนโกสินทร์

ในหนังสืออนุสรณ์อายุครบเจ็ดสิบห้าของนายอุดม หงสะเดช เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๔ **นายเปลื้อง ณ นคร** ได้นำสุภาสิตพระร่วง ๓ ส่วนนคือ กาพย์สุภาสิต ๑ ส่วนน (กาพย์สุภาสิตพระร่วง จากหนังสือสุภาสิตสอนเด็ก โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ วัดเกาะ) ราย ๒ ส่วนน คือ รายสุภาสิตพระร่วง จากหนังสือสุภาสิตสอนเด็ก โรงพิมพ์ราษฎร์เจริญ วัดเกาะ และรายสุภาสิตพระร่วง คัดจากจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มารวมพิมพ์ไว้

นอกจากนี้ **พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** ได้ทรงพระราชนิพนธ์ สุภาสิตพระร่วงคำโคลง เป็นโคลงสี่สุภาพขยายความ สุภาสิตพระร่วงของเก่าออกให้ละเอียด และเข้าใจง่ายตีพิมพ์ในหนังสือดุสิตสมิต

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการได้จัดพิมพ์หนังสือประชุมสุภาสิตพระร่วง โดยรวบรวม สุภาสิตพระร่วง ๖ ส่วนนจัดเรียงตามลำดับการพิมพ์ดังนี้ คือ รายสุภาสิตพระร่วง ฉบับจารึกวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมาธิบดีชินโอรส, โคลงประดิษฐ์พระร่วง ฉบับพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ, รายสุภาสิตพระร่วง ฉบับวัดเกาะ ส่วนนราย, สุภาสิตพระร่วงคำโคลง ฉบับพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, รายสุภาสิตตั้ง ฉบับวัดลาด อำเภอมือง จังหวัดเพชรบุรี, กาพย์สุภาสิตพระร่วง ฉบับวัดเกาะ ส่วนนกาพย์

จึงสรุปได้ว่า พุทธศิลป์สุโขทัยซึ่งประกอบด้วยหมวดใหญ่ ๆ คือ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม ภาษาและวรรณคดี นั้นมีเอกลักษณ์อันโดดเด่นเป็นของตนเอง เป็นเครื่องบอกถึงความรุ่งเรืองของศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนา และสิ่งที่เป็นอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง ถือเป็นยุคทองของพระพุทธรศิลป์ ในดินแดนอาณาจักรไทย ซึ่งสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เป็นสิ่งที่ควรหวงแหนและน่าภาคภูมิใจเป็นอย่างยิ่ง พุทธศิลป์นี้ยังแสดงให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาที่มีการรักษา เอกราชและอธิปไตยของไทยมาจนทุกวันนี้ โดยมีต้องสงสัยอีกด้วย

บทที่ ๗

ประวัติและพัฒนากการพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก

๗.๑ ประวัติและความเป็นมาของจังหวัดพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกเป็นชุมชนสำคัญที่มีอายุสืบต่อกันมาเป็นเวลาช้านาน จาก การบันทึกทางประวัติศาสตร์ทำให้ทราบได้ว่า เมืองพิษณุโลกมีอายุถึง ๗๐๐ ปี มาแล้ว ในช่วงเวลาอันยาวนานนี้มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นมากมาย เช่น เคยเป็น ศูนย์กลางของอาณาจักรสุโขทัย ในช่วงปลายสมัยสุโขทัย การถูกผนวกเข้าเป็นส่วน หนึ่งของอาณาจักรอยุธยาเป็นต้น เหตุการณ์ทั้งหลายที่เกิดขึ้นได้เน้นความสำคัญ ของเมืองพิษณุโลกในฐานะเป็นศูนย์กลางการติดต่อระหว่างเมืองต่างๆ เช่นเมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองนครไทยและเมืองตามฝั่งแม่น้ำโขงให้เห็นอย่างเด่นชัด จนกระทั่งใน สมัยที่เมืองพิษณุโลกขึ้นกับกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีการจัดระเบียบการปกครองในสมัย อยุธยาตอนต้น ฐานะของเมืองได้รับการยกย่องให้เป็นตัวเมืองเอก ยศของผู้ครอง เมืองเป็นเจ้าพระยาศักดินา ๑๐,๐๐๐ นับเป็นยศสูงที่สุดในบรรดาผู้ครองหัวเมือง ทั้งหลาย^๑

ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกทุกสมัย ชี้ให้เห็นความสำคัญของเมืองเป็น อย่างดีทั้งทางด้านความสำคัญทางยุทธศาสตร์และการค้า อย่างไรก็ตาม การศึกษาเรื่อง เมืองพิษณุโลกให้ได้รับความรู้มากที่สุดนั้น มิได้มาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ เกิดจากการบันทึกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น หลักฐานที่ไม่ได้บันทึกไว้ก็นับว่าสำคัญ มากที่จะช่วยอธิบายเรื่องราวของเมืองพิษณุโลกให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น หลักฐานดังกล่าว เช่น หลักฐานศิลาจารึก หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี หลักฐานจาก สมุดข่อย - ใบลาน และวัฒนธรรมต่าง ๆ ซึ่งได้นำมารวบรวมไว้ที่นี่ เพื่อกระตุ้นให้มี การศึกษาค้นคว้าต่อไปในอนาคต

---

^๑ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ฐน นคร, **รวมเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมือง พิษณุโลก**, พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนรังษี (ทองปลิว ไสรโต) อดีตเจ้าอาวาส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก, (พิษณุโลก : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

๗.๑.๑ ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับเมืองพิษณุโลก เมืองสระหลวง - สองแคว ชัยนาทและพิษณุโลก

นักประวัติศาสตร์ทราบกันดีอยู่แล้วว่า สมัยสุโขทัยนั้น เมืองพิษณุโลกมีชื่อว่าสองแคว จารึกสุโขทัยหลายหลักกล่าวถึงสระหลวงสองแคว เป็นของคู่กันอยู่ และพงศาวดารฉบับวันวลิต ซึ่งเขียนในรัชกาลพระเจ้าปราสาททอง เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๑ เรียกพระบรมชนกของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งเสวยราชย์ ณ เมืองพิษณุโลกว่า พระมหาธรรมราชาพระเจ้าสองแควและจาร์กจังหวัดพะเยา พ.ศ. ๒๐๑๗ เรียกพระยาวิชฌัยย ซึ่งเอาใจออกห่างจากสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถไปพึ่งล้ามนาวาเจ้าเมืองสองแควเก่า

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้เสด็จมาเสวยราชย์ที่เมืองพิษณุโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๖ แล้วได้ทรงผนวชเมื่อ พ.ศ. ๒๐๐๘ ที่วัดจุฬามณี เมืองพิษณุโลกนี้ ในหนังสือลิลิตยวนพ่ายตอนต้น เช่น โคลงบทที่ ๖๖ เรียกเมืองนี้ว่า ชัยนาท มาถึงโคลงบทที่ ๘๐ จึงพูดถึง "ปางถลกกำแพงพระพิษณุโลกแล้วแฮ"

การใช้ชื่อชัยนาทในตอนต้น และใช้ชื่อพระพิษณุโลก ในตอนท้ายนั้น เป็นเครื่องยืนยันว่า ชื่อเมืองพิษณุโลกเกิดขึ้นในตอนที่สร้างกำแพงเมืองครั้งนี้เอง เรื่องนี้คงเกิดขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๘ - ๒๐๑๗ เพราะเกิดขึ้นหลังสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงลาผนวช ในพ.ศ. ๒๐๐๘ (โคลงบทที่ ๗๙) และก่อน พ.ศ. ๒๐๑๗ ซึ่งอยุธยาตีเมืองเชียงขึ้นหรือสวรรคโลกคืนจากพระเจ้าติโลกราช แห่งเชียงใหม่ได้ หากจะคิดเล่นว่า กำแพงเมืองสร้างขึ้นก่อน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมาครองเมืองพิษณุโลกเป็นเมืองหลวง ใน พ.ศ. ๒๐๐๖ ก็คิดได้ แต่ตามหลักฐานในยวนพายน่าจะสร้างกำแพงเมืองระหว่าง พ.ศ. ๒๐๐๘ - ๒๐๑๗ ดังกล่าวข้างต้นที่เรียกว่าสองแควน่าจะเป็นเพราะแควน้อยมาบรรจบแม่น้ำน่านที่เมืองนี้

จารึกหลักที่ ๑๒ กล่าวว่า พระเจ้าบรมपालมหารธรรมราชา ทรงครองความเป็นใหญ่อยู่ในเมืองชัยนาท เมื่อ พ.ศ. ๑๙๗๐ พงศาวดารกรุงศรีอยุธยารวมทั้งฉบับพระราชหัตถเลขาใช้ถ้อยคำว่า พ.ศ. ๑๙๖๒ พระมหาธรรมราชาธิราช เจ้าเมืองพิษณุโลกเสด็จสวรรคต พระยาบาล พระยารามออกถวายบังคม อนึ่ง จารึกสุโขทัย

กล่าวถึงอาณาเขตของพระเจ้าลิไทและรัชกาลต่อมาว่าทางใต้ถึงพระบาง คือ นครสวรรค์เท่านั้น ชัยนาทของสุโขทัยจึงน่าจะเป็นพิษณุโลก^๒

ส่วนสระหลวงนั้นใช้คู่กับสองแควในจารึกสุโขทัยและหลักที่ ๘ กล่าวถึง เมืองขึ้นสุโขทัย โดยกล่าวถึงสระหลวงสองแคว ทางตะวันออกของสุโขทัย แล้วกวาดตามเข็มนาฬิกาจนถึงปากยม(พิจิตร) ทางตะวันออกเฉียงใต้ ลงถึงพระบาง (นครสวรรค์) ทางทิศใต้ แล้วขึ้นไปทางตะวันตกเฉียงใต้ถึงซากงราว สุพรรณภวานครพระชุม ซึ่งอยู่ในกำแพงเพชร ฉะนั้น ถ้าสระหลวงเป็นคนละเมืองกับสองแคว จากสุโขทัยจะถึงสระหลวงก่อนสองแคว และสระหลวงจะต้องอยู่เหนือสองแควขึ้นไปดังกล่าวข้างต้น ฉะนั้น สระหลวงจะเป็นพิจิตรไปไม่ได้

ในการประชุมสัมมนาจารึกหลักที่ ๒ ณ หอสมุดแห่งชาติ เมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๒๓ ที่ประชุมยอมรับข้อเสนอของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ว่าสระหลวงและสองแควเป็นเมืองเดียวกัน เพราะมหาเถรศรีศรัทธา เกิดในนครสระหลวงสองแคว คนเดียวจะเกิดในสองเมืองไม่ได้และนายมานิต วัลลิโภดม เสนอว่า สระหลวงและสองแควเป็นเมืองเดียวกัน และเป็นเมืองอกแตกที่ประชุมสัมมนา ยอมรับความเห็นนี้^๓

อนึ่ง หลักฐานประวัติศาสตร์และโบราณคดีของเมืองพิษณุโลก ในเอกสารตำนาน และพงศาวดาร กล่าวว่าเมืองพิษณุโลกที่มีชื่อเรียกแตกต่างกันหลายชื่อ ดังนี้

เมืองสองแคว ปรากฏชื่อในเอกสารเรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง^๔ เรื่องผลงานด้านประวัติศาสตร์และเรื่องเกลือ(ไม่)เค็ม^๕ กล่าวถึงการที่เรียกชื่อว่า “เมืองสองแคว” เพราะเมืองนี้ตั้งอยู่ในลำน้ำแควใหญ่ (แม่น้ำน่าน) กับลำน้ำแควน้อย^๖ แต่เดิมไหลผ่านเมืองพิษณุโลกและไปรวมกับแม่น้ำวังทองและแม่น้ำน่านที่ตำบลท่าหอ

^๒ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒ - ๕.

^๓ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓ - ๔.

^๔ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, (พระนคร : ศิลปบรรณาการ, ๒๔๗๑), หน้า ๒๓๖ - ๒๓๗.

^๕ ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, *ผลงานด้านประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ(ไม่)เค็ม*, (พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๔), หน้า ๖๔.

^๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, (พระนคร : โรงพิมพ์ศิลปบรรณาการ, ๒๕๐๔), หน้า ๒๔๘. (อธิบายเพิ่มเติมในตอนที่ ๒๑).

อำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร ครั้นชุดคลองจากลำน้ำแควน้อยมาออกข้างเหนือเมือง พิษณุโลก สายน้ำมาเดินทางใหม่จึงทำให้ลำน้ำแควน้อยต้นเขินไป

เมืองโฆมบุรีและเมืองจันทบูรณ ปรากฏชื่อในพงศาวดารเมืองเหนือ^๗ ตอนที่กล่าวถึงพระศรีธรรมไตรปิฎก มอบให้จ่านกร้อง จ่าการบูร มาสร้างเมืองพิษณุโลก ได้ทรงถามพราหมณาจารย์ว่า ควรตั้งชื่อเมืองว่าอะไร พราหมณ์จึงทูลว่า ถ้ายึดเอา เหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้ามาบิณฑบาตรก็ต้องใช้ชื่อบริเวณฝั่งตะวันออกกว่า “เมืองโฆมบุรี” และบริเวณตะวันตกว่า “เมืองจันทบูรณ”

เมืองทวิสาขะ ปรากฏชื่อในเอกสารตำนานพระพุทธสิหิงค์ตอนที่มีความว่า “พระเจ้าอโศกเถลิงอัญเชิญพระพุทธสิหิงค์ไปด้วย บูชาอยู่ในนครสองแควเป็นนิจ” คำว่า “สองแคว” ในเอกสารฉบับนี้ แปลมาจากภาษาบาลีว่า “ทวิสาขนคร”^๘

เมืองชัยนาท ปรากฏชื่อในคัมภีร์ชินกาลมาลีปกรณ์^๙ และในลิลิตยวนพ่าย กล่าวถึงตอนที่พระบรมไตรโลกนาถมาประทับในเมืองพิษณุโลก เพื่อปราบข้าศึกซึ่งแสดงถึงความเป็นปราชญ์ดั่งมโหสถบทกลอนกล่าวไว้ ดังนี้

แกลงปางเข้าชยนาท	กรรบรร บาปลา
ไกรมโหสถแสดง	ปราชญ์แปล้
แกลงปางทานรื้ออน	ไพริศ
ทนทานบได้แพ้	พ่ายเอง ^{๑๐}

เมืองสระหลวง-สองแคว ชื่อนี้ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับของนักวิชาการ และผู้สนใจประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่ เพราะเชื่อตามหลักข้อความในศิลาจารึกสุโขทัย

---

^๗ พระวิเชียรปรีชา (น้อย), พงศาวดารเหนือ เล่มที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๓๔๒.

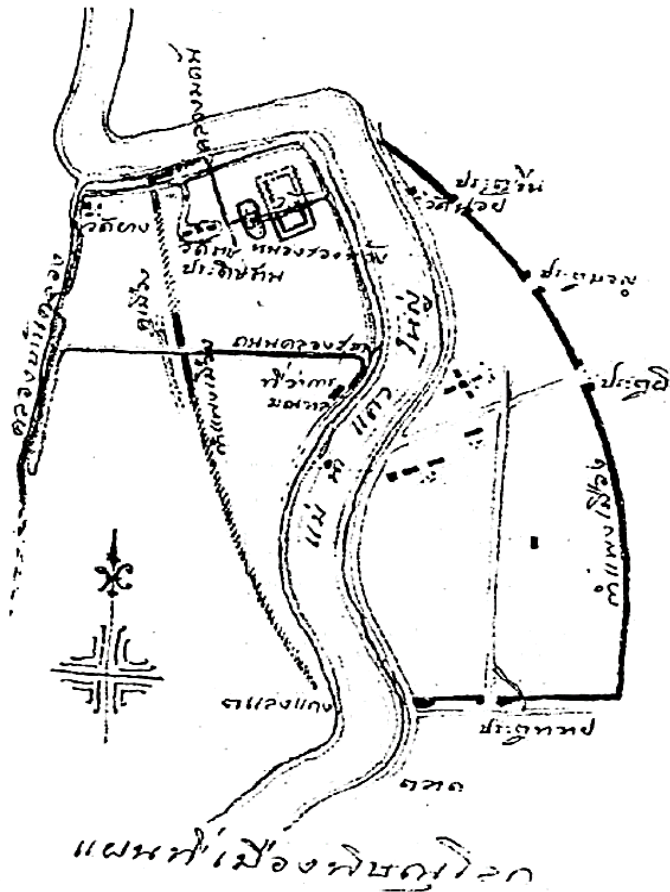
^๘ กรมศิลปากร, ตำนานพระพุทธสิหิงค์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๐๖), หน้า ๔-๕๗.

^๙ พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, แปลโดย แสง มนวิฑูร, (พระนคร : โรงพิมพ์ศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๑.

^{๑๐} กรมศิลปากร, ลิลิตยวนพ่าย, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๔), หน้า ๒๖.

หลักที่ ๒ ระบุว่ามหาเศรษฐีศรีศรัทธา เกิดในสระหลวงสองแคว^{๑๑} ข้อความในศิลาจารึกตอนนี้แสดงว่าสระหลวง-สองแควเป็นเมืองเดียวกัน (เดิมนักประวัติศาสตร์เชื่อว่าสระหลวงคือเมืองพิจิตร แต่ผลการอภิปรายปัญหาประวัติศาสตร์ เรื่องความสำคัญของหลักศิลาจารึกของหลักที่ ๒ ณ มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ ผลของการประชุมสัมมนาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๒ ณ หอสมุดแห่งชาติเมื่อวันที่ ๘ เมษายน ๒๕๒๓ ที่ประชุมยอมรับว่า สระหลวงสองแควเป็นเมืองเดียวกัน)

^{๑๑} มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ปัญหาประวัติศาสตร์เรื่องความสำคัญของศิลาจารึกที่ ๒, เอกสารการประกอบการบรรยาย, อภิปราย ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กันยายน ๒๕๒๒, (เอกสารอัดสำเนา).

เมืองพระพิษณุโลก สันนิษฐานว่า ชื่อนี้ชาวพิษณุโลกเรียกชื่อเมืองในระยะหลังปี พ.ศ.๒๑๑๒ คือ ตอนหลังที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าครั้งที่ ๒ พระยาพิษณุโลกได้ตั้งตนเป็นเจ้าเมืองพิษณุโลก การที่คนไทยเรียกชื่อคนสั้น ๆ จึงเรียกพระยาพิษณุโลกว่า “พระพิษณุโลก” ดังนั้น การเรียกชื่อเมืองในขณะนั้นจึงนิยมเรียกว่า “เมืองพระพิษณุโลก” ด้วย^{๑๒}

เมืองพิษณุโลก ชื่อนี้ไม่พบหลักฐานที่แน่นอนว่า มีการเปลี่ยนมาใช้ชื่อนี้ตั้งแต่เมื่อใด แต่ยังพบหลักฐานอยู่บ้างเช่น พบในเอกสารพงศาวดารเหนือ^{๑๓} ตอนที่พราหมณ์จารย์ทูลพระศรีธรรมไตรปิฎกว่า พระองค์เสด็จมาตั้งที่จากร่องและจำการบูรสร้างขึ้นนี้เป็นฤกษ์ยามพิษณุ จึงควรให้ชื่อว่า “เมืองพิษณุโลก” และยังพบในเอกสารเรื่องสาส์นสมเด็จพระเจ้าเอกทัศว่า เมืองพิษณุโลกเริ่มมีการใช้ครั้งแรก ในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเพราะพระองค์เสด็จมาประทับที่เมืองสองแคว ในฐานะเป็นราชธานีนานถึง ๒๕ ปี ดังข้อความที่ปรากฏในสาส์นสมเด็จพระ

...เปลี่ยนชื่อใหม่ให้สมเกียรติ และชื่อนั้นจะต้องสอดคล้องกับพระนาม

เฉลิมพระเกียรติของพระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาว่า “สมเด็จพระรามาธิบดี” เกี่ยวเนื่องกับพระนารายณ์ทุกพระองค์ จึงได้ชื่อว่า “เมืองพิษณุโลก”^{๑๔}

ต่อมาได้มีการมีการนำเรื่องการเปลี่ยนชื่อเมือง "เมืองพิษณุโลก" ไปอภิปรายแสดงความคิดเห็นกันอย่างกว้างขวางในสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลกครั้งที่ ๑ - ๒ ปี พ.ศ. ๒๕๒๒ และพ.ศ. ๒๕๒๕ ณ วิทยาลัยครูพิบูลสงครามพิษณุโลก ผลการสัมมนานักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นสอดคล้องตามที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระวินิจฉัย และได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับความหมายของพระนาม “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” ซึ่งทำให้เห็นว่า เป็นเรื่องที่สอดคล้องกับสถานการณ์ในประวัติศาสตร์ชาติไทยในสมัยนั้นพอดี คือ

---

^{๑๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ไทยรบพม่า**, (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔), หน้า ๓๔๒.

^{๑๓} พระวิเชียรปรีชา (น้อย), **พงศาวดารเหนือ**, หน้า ๓๔๒.

^{๑๔} สมเด็จพระเจ้า กรมพระยานครานุวัตติวงศ์ และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จพระ**, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๑.

พระนาม “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ” มีความหมายว่า เป็นที่พึ่งของโลกทั้ง ๓ ได้แก่ โลกมนุษย์หมายถึงกรุงศรีอยุธยา โลกสวรรค์หมายถึงสวรรค์โลก และพรหมโลกหมายถึงพิษณุโลก^{๑๕} นั่นเอง

๗.๑.๒ พิชณุโลกในสมัยสุโขทัย

เมืองพิษณุโลก เดิมเรียกชื่อว่าเมืองสองแคว ในศิลาจารึกหลายหลักที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย มักกล่าวถึงชื่อเมืองสรวลางสองแควคู่กันอยู่ นอกไปจากนั้นแล้วศิลาจารึกที่เมืองพะเยา พงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่วันวลิตแปลไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๓ ก็เรียกว่าเมืองสองแคว

พิษณุโลกเป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่าน ตัวเมืองคร่อมอยู่สองฝั่งแม่น้ำ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ รูปร่างของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พื้นที่ซึ่งเมืองตั้งอยู่เป็นเนินดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนที่แม่น้ำพัดพามา เนินดินนี้มีขนาดใหญ่เรียงยาวไปตามแม่น้ำทำให้มีผลต่อแผนผังของตัวเมืองและการขยายตัวของชุมชนด้วย มีน้ำท่วมและบางแห่งมีน้ำแช่ขังในฤดูฝน อันเป็นทำเลที่เหมาะสมในการเลือกเป็นที่ตั้งชุมชน เพราะนอกจากมีลักษณะทางธรรมชาติที่ช่วยในการป้องกันชุมชนแล้ว พื้นที่โดยรอบซึ่งเป็นที่ลุ่มเป็นพื้นราบที่อุดมสมบูรณ์ เหมาะแก่การเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงประชากรในชุมชน

แม้ว่าจำนวนประชากรอาจจะเพิ่มขึ้นในเวลาต่อไป ก็ยังมีพื้นที่ราบเหลือพอที่จะขยายเพื่อการเกษตรออกไปได้อีก นอกจากนี้แล้วแม่น้ำน่านยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สามารถติดต่อไปยังชุมชนและเมืองอื่นได้ เช่น เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร เมืองพรหมพิราม เมืองพิชัย เมืองน่าน แล้วต่อไปยังชายฝั่งแม่น้ำโขงได้ เมืองพิษณุโลกซึ่งตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมนี้ จึงน่าจะมีความสำคัญมาตั้งแต่แรกตั้ง ทั้งในด้านการผลิตและการเป็นแหล่งการค้าขายที่สำคัญแห่งหนึ่ง

ก่อนที่ราชวงศ์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ เป็นต้นราชวงศ์ ขึ้นครองเมืองสุโขทัยเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ นั้น ราชวงศ์ที่มีอำนาจครอบคลุมดินแดนแถบนี้คือราชวงศ์ศรีนาวนำถม พ่อขุนศรีนาวนำถมเสวยราชย์ที่เมืองเฉลียง อาณาเขตของพระองค์ครอบคลุมสุโขทัยด้วย พระองค์มีพระโอรส ๒ พระองค์ คือ พ่อขุนผาเมือง

---

^{๑๕} ศาสตราจารย์ (พิเศษ) จำนงค์ ทองประเสริฐ, "ศาสนานในเมืองพิษณุโลก", รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ ๑ ณ วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิชณุโลก ๒๕-๒๗ มกราคม ๒๕๒๒, (พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๗), หน้า ๙๐.

ครองเมืองรัตและพระยาคำแหง พระรามครองเมืองพิษณุโลก พ่อขุนผาเมือง อภิเษกกับพระธิดาของกษัตริย์ขอมได้รับพระราชทานนามจากกษัตริย์ของเป็นขุนศรีอินทราทิตย์ ส่วนพระยาคำแหงพระรามมีพระโอรสพระองค์หนึ่งคือเจ้าศรีศรัทธาโอรสองค์นี้ประสูติที่เมืองพิษณุโลก เป็นผู้กล้าหาญในการรบต่อมาได้ออกผนวช^{๑๖}

ภายหลังจากที่พ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์ ขอมสมาดโหล่นลำพงเข้ายึดเมืองศรีสัชชาลัยสุโขทัยไว้ได้ พ่อขุนผาเมืองและพระสหายคือพ่อขุนบางกลางหาว ร่วมกันปราบปรามจนกลับคืนมาได้ ต่อมาพ่อขุนผาเมืองได้ยกเมืองสุโขทัย พร้อมทั้งนามที่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ขอมให้แก่พ่อขุนบางกลางหาว ซึ่งได้เฉลิมพระนามเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ทรงตั้งราชวงศ์พระร่วงครองเมืองสุโขทัย เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒^{๑๗}

ในช่วงที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ทรงครองเมืองสุโขทัยนี้ เมืองพิษณุโลกยังคงปกครองโดยพระยาคำแหงพระราม และยังคงอยู่ในอาณาเขตของราชวงศ์ศรีนาวนำถม ขณะเดียวกันทั้งสองพระองค์คือ พ่อขุนศรีอินทราทิตย์และพ่อขุนผาเมือง ก็ยังทรงเป็นพระสหายสนิทกันอยู่ เมื่อทั้งสองพระองค์สิ้นพระชนม์แล้ว พ่อขุนบาลเมืองได้เสด็จขึ้นครองราชย์ที่สุโขทัยสืบต่อมา และคงสิ้นพระชนม์ในเวลาใกล้เคียงกันพระยาคำแหงพระราม จึงทำให้พ่อขุนรามคำแหง ซึ่งครองราชย์ที่สุโขทัยต่อมาทรงขยายอาณาเขต โดยยึดเอาดินแดนที่เป็นอาณาเขตของราชวงศ์ศรีนาวนำถมเดิมซึ่งกว้างขวางมากเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์พระร่วงสุโขทัย ในครั้งนี้เมืองพิษณุโลกได้ถูกยึดครองด้วย^{๑๘} เหตุการณ์นี้เกิดก่อน พ.ศ. ๑๘๓๕ ซึ่งเป็นปีที่ทำศิลาจารึกหลักที่ ๑

เมืองต่าง ๆ ที่พระมหากษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วงได้ทรงรวบรวมเข้ามาไว้ในอำนาจ รวมตัวกันเพียงรัชกาลพ่อขุนรามคำแหงเท่านั้น เพราะหลังจากรัชกาลของพระองค์อาณาจักรต่าง ๆ ที่เคยรวมอยู่ก็แยกตัวออกเป็นอิสระ^{๑๙} มีการแย่งชิง

---

^{๑๖} กรมศิลปากร, "ศิลาจารึกหลักที่ ๒" ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (พระนคร : ท่าพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐), หน้า ๒๙ - ๓๐.

^{๑๗} ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร, "กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย", สารคดี ประเสริฐ ณ นคร, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๖๔.

^{๑๘} กรมศิลปากร, "ศิลาจารึกหลักที่ ๑", ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๒๙ - ๓๐.

^{๑๙} กรมศิลปากร, "ศิลาจารึกหลักที่ ๓", ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๔๗.

ราชสมบัติหลายครั้งจนในที่สุดพระเจ้าลิไทหรือพระมหากษัตริย์ราชินี ๑ ซึ่งทรงเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่ ต้องยกกองทัพเข้ามาปราบปรามและขึ้นครองราชย์ ที่เมืองสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐^{๒๐} เพื่อรวบรวมอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง เช่น การเสด็จไปเมืองแพร่เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒^{๒๑} การปราบปรามเมืองในกลุ่มแม่น้ำป่าสัก รวมทั้งได้เสด็จย้ายมาประทับที่เมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. ๑๙๐๕ - ๑๙๑๒ เป็นเวลาถึง ๗ ปีด้วยกัน^{๒๒} ทั้งนี้ คงเป็นเพื่อที่จะทรงสามารถควบคุมเมืองที่พระองค์ปราบปรามให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น และเป็นการแสดงให้เห็นว่า เมืองพิษณุโลกจะต้องเป็นเมืองสำคัญ เป็นศูนย์กลางของการติดต่อค้าขายและการคมนาคมในย่านนี้ด้วย

ในช่วงเจ็ดปีที่พระเจ้าลิไทเสด็จประทับอยู่ที่พิษณุโลกนี้ เป็นการเสริมความสำคัญให้เห็นเด่นชัดยิ่งขึ้น โดยทั่วไปแล้ว พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่ในการทำนุบำรุงความเจริญเป็นอย่างยิ่งเช่น ทรงสร้างฝาย สนับสนุนให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูก การสร้างคมนาคมจากพิษณุโลกไปสุโขทัย^{๒๓} ทั้งนี้ เพื่อจะให้มีการเพิ่มผลผลิตให้สามารถเลี้ยงพลเมืองให้พอเพียงเมืองพิษณุโลกเองก็คงได้มีการปรับปรุงเรื่องนี้ และจากการที่พระองค์ได้ทรงพยายามทำให้อาณาจักรสุโขทัยเป็นศูนย์กลางการศึกษาทางศาสนา มีผลให้มีการสร้างศาสนสถานและพระพุทธรูปที่สำคัญขึ้นหลายองค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสร้างพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา เพื่อประดิษฐานไว้ในพระวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ รวมทั้งพระอัฐฐารสภายในวัดเดียวกันนั้นด้วย

รูปแบบของสิ่งก่อสร้าง ซึ่งได้คิดขึ้นในรัชสมัยพระองค์ คือ พระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม พระเจดีย์ชนิดนี้ได้สร้างขึ้นแทนที่พระเจดีย์ประธานองค์เดิมที่วัดมหาธาตุเมืองสุโขทัยและสร้างเป็นเจดีย์ประธานในวัดเจดีย์เจ็ดแถวเมืองศรีสัชชนาลัยด้วย และที่น่าสนใจอย่างยิ่ง คือ องค์พระปรารักษ์หลังพระวิหารพระพุทธรูปชินราชนั้น จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมในส่วนล่างซึ่งพอจะศึกษาได้นั้น มีความเป็นไปได้ว่าเดิมน่าจะเป็นเจดีย์ทรงดอกบัวตูม และได้มีการแก้ไขให้เป็นพระปรารักษ์ในภายหลังพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูมนี้ได้สร้างขึ้นในวัดเจดีย์ยอดทองด้วย

^{๒๐} กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกหลักที่ ๔”, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๒๙ - ๓๐.

^{๒๑} กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกหลักที่ ๙ แผ่นที่ ๑”, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๑๕๓.

^{๒๒} กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกหลักที่ ๘”, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๑๑๘.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๘.

การสร้างรอยพระพุทธรูปที่นำไปประดิษฐานอยู่ที่เขาสมอแครง อำเภอวังทอง ปัจจุบันนี้ สร้างขึ้นตามแบบอย่างที่พระเจ้าลิไททรงพระกรุณาโปรดให้กระทำ กล่าวคือ การสร้างรอยพระพุทธรูปจำลองประดิษฐานไว้ตามเขาขนาดเล็กเลียนแบบพระพุทธรูปที่เขาสุมณภูของลังกา พระพุทธรูปที่พบเขาสมอแครงนี้มีลักษณะการจัดแบ่งลวดลายมงคลเป็นตารางสี่เหลี่ยมในแนวนอนเช่นเดียวกับรอยพระพุทธรูปที่สลักบนแผ่นหิน ที่สร้างขึ้นในสมัยพระองค์ แม้จะมีหลักฐานเกี่ยวกับความเจริญรุ่งเรืองของเมืองพิษณุโลก ในช่วงที่พระเจ้าลิไทเสด็จมาประทับอยู่น้อยมากก็ตาม แต่จากหลักฐานเท่าที่เหลืออยู่น่าจะชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพิษณุโลก ในช่วงนี้โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเป็นศูนย์กลางการติดต่อที่สำคัญของกลุ่มแม่น้ำน่าน^{๒๔}

๗.๒ ประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก

การประดิษฐานพระพุทธศาสนาแบบเถรวาทเริ่มขึ้น และมั่นคงเรื่อยมาพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นของอาณาจักรสุโขทัย เพราะความเป็นเมืองลูกหลวงดังกล่าวแล้ว ในที่นี้ จะแสดงถึงพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในด้านต่าง ๆ สมัยสุโขทัยดังต่อไปนี้ เนื่องจากประวัติและพัฒนาการของพระพุทธศาสนาในพิษณุโลกเกี่ยวพันและสืบเนื่องกับสุโขทัยเป็นอย่างมาก เพราะการตั้งขึ้นและสรรค์สร้างพุทธศิลป์ โดยเฉพาะประติมากรรมเป็นแบบอย่างในยุคสมัยเดียวกัน จึงควรที่จะได้เกริ่นนำถึงพระพุทธศาสนาในสุโขทัยก่อนแล้วจึงกล่าวถึงพระพุทธศาสนาในพิษณุโลกเป็นลำดับต่อไป

๗.๒.๑ พระพุทธศาสนาในสมัยสุโขทัย

สุโขทัยเป็นราชธานีของไทยราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ สมัยนั้น มีศาสนาพราหมณ์ พระพุทธศาสนา มหายาน และเถรวาทปนกันไป มีวัดสำคัญเป็นหลักตั้งอยู่กลางเมืองสุโขทัย คือวัดมหาธาตุ พระเจดีย์สำคัญของวัดนี้ปัจจุบันยังเหลืออยู่หลายองค์ และศิลปะแปลกกว่าเจดีย์อื่นในไทย หรือในต่างประเทศคือพระเจดีย์ที่เรียกว่าพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือพุ่มเทียนแต่ปัจจุบันเรียกพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม พระเจดีย์แบบนี้มีที่จังหวัดสุโขทัยตามกำแพงเพชร เป็นที่เด่นชัดยิ่งกว่าสถานที่อื่น ๆ แปลกที่เจดีย์แบบ

^{๒๔} สีนชัย กระบวนแสง, *ประวัติศาสตร์สุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙), หน้า ๑๖.

นี้ไปมีในเมืองจีนถึง ๒ องค์ แต่อย่างไรก็ตาม แสดงว่าในสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะรัชสมัยของพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ พระพุทธศาสนามั่นคงพอสมควร

นอกจากเมืองสุโขทัยแล้ว ที่เมืองศรีสัชชนาลัยก็ยังมีโบราณวัตถุคล้ายกับสุโขทัย เช่น วัดเจดีย์เจ็ดแถว พระสถูปทรงดอกบัวตูม มีหลักฐานแสดงว่า ในสมัยสุโขทัยนั้น ไทยได้เลียนแบบพระพุทธรูปแบบมหายานอย่างขอม ซึ่งลัทธินี้รุ่งเรืองมากในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ไทยในสมัยนี้ได้รับลัทธิลังกาวงศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเข้ามา และตั้งแต่นั้นมาไทยเราไม่เคยเปลี่ยนลัทธิทางพระพุทธศาสนาอีกเลย

แม้การปกครองระบบเทวาทารไทยก็เปลี่ยนมาเป็นระบบพ่อปกครองลูก ข้อนี้เป็นเพราะอิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท โดยเฉพาะข้อความในจักกวัตติสูตรและอัครัญญสูตร มีอิทธิพลอย่างสูงต่อระบบการปกครอง ทำให้กษัตริย์ไทยทรงสำนึกในหน้าที่ในการบำเพ็ญจักรวรรดิวัตรต่อประชาชน

ด้านปุษยนียสถาน มีการสร้างพระสถูปเจดีย์แบบไทย เช่น พระสถูปเจดีย์ วัดช้างล้อม และวัดเจดีย์เจ็ดแถว ที่เมืองศรีสัชชนาลัย

ด้านปฏิมากรรม พุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัย แบ่งออกเป็น ๓ ระยะเวลา คือ ระยะเวลาที่รุ่งเรืองที่สุด ระยะเวลาผสมและระยะเสื่อม เราอาจกล่าวได้ว่า ไทยเป็นชาติที่ผลิตพระพุทธรูปมากที่สุดในโลก และพุทธศิลป์ที่งามที่สุดคือสมัยกรุงสุโขทัย ในการหล่อพระพุทธรูป ปฏิมากรไทยในยุคนั้นสามารถหล่อพระขนาดใหญ่ได้ เช่น พระศรีศากยมุนี ปัจจุบันอยู่ในวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม หน้าตัก ๓ วาเศษ พระพุทธรูปนิยมสร้างเป็นที่อิริยาบถ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน พระยืนนั้นที่เป็นสัมฤทธิ์มีน้อยไม่เหมือนชนิดปูนปั้นที่เรียกว่าพระอัฐฐารส อาจดูตัวอย่างได้ในวัดมหาธาตุ จังหวัดสุโขทัย และพระอัฐฐารสที่วัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

ในปัจจุบันพระพุทธรูปปางลีลาที่ถือว่าสง่างามที่สุดอยู่ในวิหารวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร พระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ เช่น พระอจนะที่วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ส่วนพระสัมฤทธิ์ขนาดใหญ่มีหลายองค์ เช่น พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระพุทธรูปที่ยังไม่ทราบที่มา

ที่แน่ชัดอยู่อีกองค์หนึ่ง คือ พระทอง วัดไตรมิตร กรุงเทพมหานครและพระปางไสยาสน์นั้น ประดิษฐานที่วิหารพระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร^{๒๕}

ในสมัยสุโขทัยตอนต้นนั้น มีคณะสงฆ์ที่สืบมาจากสมัยทวารวดีพวกหนึ่ง และคณะสงฆ์ที่มาจากสมัยลพบุรีพวกหนึ่ง ซึ่งมีทั้งเถรวาทและมหายาน ต่อมาสมัยพ่อขุนรามคำแหงพระองค์ได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะสงฆ์ลังกาวงศ์ จากเมืองนครศรีธรรมราชมาที่สุโขทัย เพราะฉะนั้นในจารึกของพระองค์จึงพรรณานความว่า “กลางเมืองสุโขทัยนี้มีปูครุณิลัยมุตก มีเถร มีมหาเถร ...มหาเถร สังฆราชปราชญ์เรียนจบปิฎกไตร หลวกกว่าปูครุในเมืองนี้ ทุกตนลุกมาแต่เมืองศรีธรรมราช”^{๒๖}

เมื่อพระพุทธศาสนา ลัทธิลังกาวงศ์มาประดิษฐานที่สุโขทัยแล้ว ได้เกิดผลสะท้อนในทางการศึกษา การปกครองคณะสงฆ์ และศิลปกรรมดังต่อไปนี้

๑. ในด้านการศึกษา ไทยได้รับพระไตรปิฎกทั้งอรรถกถา ฎีกา จากลังกา แม้ว่าก่อนนี้พระไตรปิฎกของเถรวาทจะมีอยู่แล้วในชนชาติมอญ ครั้งสมัยทวารวดีก็จริง แต่ในสมัยหลังคงตกหล่นหายไป เพิ่งได้รับพระไตรปิฎกครบถ้วนจากลังกาในสมัยสุโขทัย เป็นเหตุให้การออกเสียงภาษามครของสงฆ์ไทยขัดถ้อยขัดคำตามแบบลังกายิ่งกว่าชาติอื่น

๒. คัมภีร์พระพุทธศาสนาในยุคแรก คงจารึกด้วยอักษรสิงหล ต่อมาได้ถ่ายเป็นอักษรขอม ที่ไม่ถ่ายเป็นอักษรไทยตามที่พ่อขุนรามคำแหงมหาราชทรงประดิษฐ์ขึ้น อาจเป็นเพราะความนิยมตัวอักษรขอมของคนไทยในยุคนั้น เพราะอักษรพ่อขุนรามคำแหงฯ เป็นการดัดแปลงอักษรไทยเดิมเท่านั้นเอง ข้อนี้พึงเห็นอักษรไทยลือโนยูนาน เป็นตัวอย่างอีกประการหนึ่งอักษรที่พ่อขุนรามคำแหงฯ บัญญัติขึ้นมีอักษรไม่พอเขียนคำมคร

๓. อิทธิพลของลังกาวงศ์ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย ทำให้เกิดสมณศักดิ์ขึ้น สมณศักดิ์นี้ในอดีตไม่มี ลังกาเป็นผู้คิดขึ้นก่อน ในชั้นเดิมมี ๒ ตำแหน่งคือ ตำแหน่งสวามี และตำแหน่งมหาสวามี ทางสุโขทัยรับมาเปลี่ยนแปลงตามทางโลก จึงเกิดทำเนียบสมณศักดิ์ขึ้นครั้งแรก คือ ๑. ครูบา ๒. เถร ๓. มหาเถร ๔. สังฆราช

---

^{๒๕} กรมศิลปากร, วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔), หน้า ๑๘๓ - ๑๘๔.

^{๒๖} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๐๐), หน้า ๑๓.

เทียบตำแหน่งมหาสวามี ๕. สังฆาธินายกสิทธิการปกครองคณะสงฆ์ แบ่งออกเป็น ๒ คณะ คือ (๑) คณะคามวาสี มีเจ้าคณะชื่อสังฆราชญาณรุจิรมหาเถระ และ (๒) คณะอรัญวาสี มีเจ้าคณะชื่อพระบรมครูติโลกติสภกตริตนะศีลคันธวนวาลีธรรมกิตติสังฆราชมหาสวามี

๔. อิทธิพลเกี่ยวกับศาสนูปถัมภกพิธี ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงฯ ได้พรรณนา ถึงสภาพของชาวสุโขทัยและประเพณีทางศาสนาดังตัวอย่างข้อความว่า

“คนในเมืองสุโขทัยนี้ มักทวน มักทรงศีล มักโอยทาน พ่อขุนรามคำแหงเจ้าเมืองสุโขทัย ทั้งชาวแม่ชาวเจ้าท่วยบัว ท่วยนาง ลูกเจ้าลูกขุนทั้งสิ้น ทั้งหลาย ทั้งผู้ชายผู้หญิง ผูกท่วยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน เมื่อออกพรรษากรานกฐิน เดือนนี้จึงแล้ว เมื่อกรานกฐินมีพนมเบี๋ยมีพนมหมากมีพนมดอกไม้ มีหมอนนึ่ง หมอนโนน มีบริหารกฐิน^{๒๗}

ชาวสุโขทัยเคร่งครัดในพระพุทธศาสนา ตรงกันข้ามกับข้อกล่าวหาของคนบางคน ว่าการที่นับถือศาสนาพุทธ ทำให้ขี้เกียจ เพราะจารึกพ่อขุนรามคำแหงฯ มีต่อไปว่า แต่คนอันมีในเมืองไทยด้วยรู้ด้วยลวกด้วยแกล้วด้วยหาญ ด้วยแคะด้วยแรง หากคนจักเสมอมิได้ เมื่อคนสุโขทัยขยันขันแข็งทำให้ มีพิหาร มีปู้ครุ มีทะเลหลวง มีป่าหมากบัวพลู มีไร่ มีนา มีถิ่นถาน มีบ้านใหญ่ บ้านเล็ก มีป้าม่วงมีป่าขามดูงามดังแก้ง”

๕. เนื่องจากกษัตริย์สุโขทัยตั้งพระองค์เป็นพ่อใกล้ชิดกับราษฎรผู้เป็นลูกอยู่เสมอ จึงได้เกิดสุภาภิตสอนราษฎร เช่น พ่อสอนลูก ภาภิตพระร่วง เช่น อาสาเจ้าจนตัวตาย อาसानายแต่พอแรง ปลูกไมตรีอย่ารู้ร้าง สร้างกุศลอย่ารู้โรย อย่าขุดคนด้วยปาก อย่าถากคนด้วยตา อย่าแผ่เผื่อความผิด อย่าผูกมิตรคนจร อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน อย่ารักเดือนกว่าตะวัน

๖. อิทธิพลต่อศิลปะไทย ได้พระพุทธสิหิงค์จากลังกา ซึ่งเป็นแม่แบบของพระพุทธรูปสุโขทัย พระพุทธรูปในประเทศไทย ก่อนหน้านั้นทุกยุคไม่เคยมีเปลวรัศมีสูง เพิ่งจะมีขึ้นครั้งแรกในสมัยสุโขทัย สังฆาภิพระพุทธรูปก่อนหน้านั้นไม่เคยมีแฉกชนิดที่เรียกว่า เขี้ยวตะขาบแบบพระพุทธรูปสุโขทัย พระเจดีย์แบบลอม

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒.

ฟาง ซึ่งถ่ายจากริจิเจตีย์ในลังกาก็ดี ภูปารามนลังกาก็ดี สมัยสุโขทัยได้สร้างขึ้น เช่น พระมหาธาตุ วัดช้างล้อม เมืองเชลียง

พระพุทธศาสนา จึงรุ่งเรืองมากในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ ปรากฏในจารึกอักษรขอมเรียกว่า กมรเต็งอัญศรี สุริยุ พงศ์รามมหาธรรมราชา พระองค์มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนาอย่างมาก ในหนังสือ “ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา” พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตภาโณ) ได้กล่าวถึงบทบาทของพระองค์ไว้พอจะแยกเป็นหัวข้อสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. การศึกษาพระพุทธศาสนา ในสมัยที่พระมหาธรรมราชาลิไทเป็น พระราชบุตรอยู่ได้ทรงศึกษาพระไตรปิฎกกับอาจารย์ที่มีชื่อเสียงในครั้งนั้น เช่น พระอโนชาสี พระสารีบุตร และอุปเสน ราชบัณฑิต เป็นต้น จึงนับว่า เป็นกษัตริย์ ไทยพระองค์แรกที่ทรงรอบรู้ในภาษามคธและพระไตรปิฎก จนถึงกับทรงนิพนธ์เต ฎมิกถา หลักฐานที่ทรงใช้ในการรณามีประมาณ ๓๐ กว่าเล่ม บางเล่มในปัจจุบัน ไม่มีต้นฉบับ

๒. ในการคณะสงฆ์ พระมหาธรรมราชาลิไทได้ส่งทูตไปนิมนต์คณะ สงฆ์ลังกาเข้ามาสู่โขทัย เมื่อพระสงฆ์จากลังกามาถึงมีการต้อนรับกันอย่างมโหฬาร พระองค์เองได้ทรงผนวชในพระพุทธศาสนา เป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่ ทรงผนวชขณะครองราชย์ พิธีผนวชทำเป็น ๒ ตอน คือ ตอนบรรพชาทำในพระราช มณเฑียร ตอนอุปสมบททำที่วัดป่ามะม่วง พระองค์ได้รับสรรเสริญจากสังฆราชลังกา ว่า ทรงเคร่งครัดมาก เมื่อมีกองทัพข้าศึกมารุกราน อำมาตย์ทั้งหลาย จึงทูลขอให้ ปรีวีตรเพศออกไป

๓. โรงเรียนไทยโรงเรียนแรกได้เกิดขึ้นในแผ่นดินนี้ กล่าวคือ พระมหา ธรรมราชาลิไท ทรงอุทิศพระราชมนเฑียร เป็นที่บอกพระปริยัติธรรมแก่ภิกษุ สามเณรขึ้นครั้งแรกเป็นแบบอย่างให้กษัตริย์ในกรุงศรีอยุธยาและรัตนโกสินทร์

๔. พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงส่งทูตไปจำลองรอยพระพุทธรูปบาทบน ยอดเขาสุมนภูฏาในลังกา มาสร้างไว้ตามไหล่เขา ตามหัวเมืองสำคัญ เช่น สุโขทัย กำแพงเพชร พิษณุโลก รอยพระบาทนี้จะเห็นตัวอย่างได้ที่วัดบวรนิเวศวิหาร จึงเกิด ประเพณีไหว้พระบาทขึ้นครั้งแรก

๕. พระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงหล่อพระพุทธรูปปฏิมาชุดใหญ่ หลาย ชุดหลายครั้ง ครั้งละหลายสิบบองค์ ครั้งที่สำคัญที่สุดคือ ชุดพระพุทธรูปชินราช

พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา ข้อสังเกตปฏิมากรรมในสมัยนี้นิยมทำนิ้วพระหัตถ์ นิ้วพระบาทเสมอกันแบบมหาบุรุษลักษณะ ผิดกับพระพุทธรูปสุโขทัยยุคก่อน

๖. ทรงก่อดุสิตที่สำคัญในเมืองกำแพงเพชร พระมหาธาตุนี้อยู่ปากคลองสวนหมาก เดิมมีรูปทรงพระเจดีย์ทรงดอกบัวตูม ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ คฤหบดีชาวกะเหรี่ยง ชื่อ พระยาตะก่ารื้อพระเจดีย์ออกแล้ว ก่อใหม่เป็นรูปเจดีย์พม่า ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

๗. โปรดให้ทูตไปเชิญหน่อพระศรีมหาโพธิ์จากอนุราชปุระมาปลูกไว้ในอาณาเขตสุโขทัยหลายแห่ง ประเพณีบูชาต้นโพธิ์จึงเกิดในเมืองไทย

๘. นอกจากแตกฉานในทางพระพุทธศาสนาแล้ว พระมหาธรรมราชาลิไท ยังแตกฉานในโหราศาสตร์ และไสยศาสตร์อีกด้วย ทรงทำพิธีทางไสยศาสตร์หล่อเทวรูปชุด สำคัญมีพระอิศวร พระนารายณ์ และพระอุมา ขนาดใหญ่กว่าคนฝีมือดีมาก ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร^{๒๘}

ในด้านกรปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัย เมื่อพระพุทธศาสนามั่นคงในสมัยสุโขทัยประชาชนพลเมืองในกรุงสุโขทัยยังคงนับถือพุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาท และมหายานผสมผสานกับศาสนาพราหมณ์ และการนับถือผี ประชาชนชาวสุโขทัยรวมถึงพระมหากษัตริย์นับถือผีบนเขามาก และประกอบพิธีบวงสรวงเพื่อให้ผีคุ้มครองป้องกันภัยแก่เมืองสุโขทัย ดังข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ว่า เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีภูเขามืด ปุครุ... มีพระขลุ่ย ผีเทพดาในเขานั้น เป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีลูก เมืองนี้ดี ผีไหว้ดี พลีบ่ถูก ผีในเขานั้นบูคุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย^{๒๙}

เมื่อพุทธศาสนาหลักธิดีลังกาวงศ์มีความมั่นคง และประสบความสำเร็จในการเผยแผ่ และสร้างศรัทธาให้กับชาวสุโขทัย โดยคณะสงฆ์หลักธิดีลังกาวงศ์ได้บริหาร และปกครองคณะสงฆ์ในสมัยสุโขทัยอย่างเป็นระบบ โดยการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์สุโขทัย ซึ่งการจัดการปกครองของคณะสงฆ์สุโขทัยสมัยนั้น มีความสอดคล้องกับฝ่ายบ้านเมือง โดยการจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ประเพณีเป็นแบบแผนชัดเจน ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท ผู้ทรงอาราธนาพระสงฆ์ชาวลังกา

^{๒๘} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตถาโณ), ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๙), หน้า ๔๐๒ - ๔๐๔.

^{๒๙} กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๑๔.

นามว่า พระมหาสามีสังฆราชจากเมืองนครพนม มาตั้งสำนักเผยแผ่ศาสนา ณ วัดป่ามะม่วง ในกรุงสุโขทัย ใน พ.ศ. ๑๙๐๔ ดังข้อความตอนหนึ่งในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง ภาษาเขมรที่ว่า สมเด็จพระปิตรทรงใช้ให้ราชบัณฑิตไปอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชผู้มีศีลเรียนจบพระไตรปิฎกซึ่งสถิตอยู่ในลังกาทวีป ซึ่งมีศิลาจารคล้ายพระชินาสพทั้งหลายในโบราณจากนครพนม^{๓๐}

การที่พระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงอาราธนาพระมหาสามีสังฆราชมากรุงสุโขทัยนี้ ทำให้สถานภาพของพระสงฆ์คณะลังกาวงศ์มั่นคงยิ่งขึ้น พระสงฆ์ในคณะลังกาวงศ์เป็นพระนักปฏิบัติกรรมฐาน ผู้นิยมพำนักอยู่ในวัดที่ห่างไกลจากตัวเมือง คณะนี้จึงมีชื่อเรียกในสมัยนั้นว่า คณะอรัญวาสี หมายถึง กลุ่มพระสงฆ์ผู้พำนักอยู่ในวัด แตกต่างจากพระสงฆ์ฝ่ายที่อยู่ในกรุงสุโขทัย ซึ่งมีชื่อเรียกว่าคณะคามวาสี หมายถึง กลุ่มพระสงฆ์ผู้พำนักอยู่ในวัดใกล้หมู่บ้านหรือตัวเมือง พระสงฆ์นี้เป็นสายพระนักวิชาการ ผู้ใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการศึกษาพระปริยัติธรรม

๗.๒.๒ พระพุทธศาสนาในเมืองพิษณุโลก

ประวัติของศาสนาในเมืองพิษณุโลกนั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ ระยะ คือ

๑. ศาสนาที่ปรากฏเป็นหลักฐานในทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเป็นศาสนาแรก ก็คือศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้ เพราะเมืองพิษณุโลกได้เคยเป็นเมืองมาแล้ว ก่อนสมัยขอม คงเป็นสมัยที่อาณาจักรฟูนันหรือเจนละ เป็นใหญ่เหนือดินแดนที่เป็นประเทศกัมพูชา และตอนใต้ของลาวในปัจจุบัน และได้แผ่อำนาจเข้ามายังดินแดนที่เป็นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคเหนือของไทยด้วย ดังที่ปรากฏว่า มีปราสาทและพระปรางค์ของขอมกระจายอยู่ทั่วไปในอาณาบริเวณดังกล่าว เมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๔๐๐ ขอมก็ได้ครอบครองเมืองพิษณุโลก ซึ่งในตอนนั้นอาจเรียกว่าเมืองสองแคว

ดังปรากฏว่ามีพระปรางค์ศิลาแลงที่วัดจุฬามณี แต่ศาสนาพราหมณ์ที่ชาวเมืองสองแควนับถือคงเป็นนิกายไวษณพ คือ นิกายที่นับถือพระวิษณุ หรือพระนารายณ์เป็นใหญ่ ซึ่งผิดกับศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรฟูนัน และเจนละ ซึ่งนับถือศาสนาพราหมณ์นิกายไศวะ คือนับถือพระศิวะ หรือพระอิศวรเป็นใหญ่ ดังที่ปรากฏในอาณาจักรฟูนัน และเจนละ ที่เป็นประเทศกัมพูชาปัจจุบันนี้ ล้วนมีสัญลักษณ์ของ

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๖.

นิกายไศวะ คือศิวลึงค์อยู่ทั่วไป ส่วนในประเทศไทย โดยเฉพาะทางภาคกลาง และภาคเหนือ ส่วนมากเป็นรูปพระวิษณุ หรือ พระนารายณ์ ที่จะมีรูปพระศิวะ หรือ พระอิศวรอยู่บ้างก็เป็นจำนวนน้อย ยิ่งศิวลึงค์ด้วยปรากฏว่ามีน้อยมาก แต่อิทธิพลของนิกายไศวะก็มีอยู่บ้าง แต่ได้กลายเป็นเครื่องรางของขลัง ซึ่งเราเรียกกันว่า “ปลัดขิก” แทนโดยที่ชาวบ้านไม่ได้คิดว่าจะเป็นเรื่องของศาสนาพราหมณ์เลย

๒. นับตั้งแต่ประมาณ พ.ศ. ๑๖๐๐ เป็นต้นมา เมื่ออาณาจักรพุกามได้เป็นใหญ่ในพุกามประเทศ เมื่อพระเจ้าอโนรธา มังช่อ หรือ อนุรุธมหาราช ได้ผนวกดินแดนพม่าเหนือ ซึ่งมีพุกามเป็นราชธานีกับพม่าใต้หรือมอญ ซึ่งมีเมืองสะเทิมเป็นราชธานี เข้าด้วยกันได้แล้ว โดยถือเอาเมืองหลวงแล้วพระองค์ได้แผ่เดชานุภาพเข้ามายังดินแดนที่เป็นล้านนาไทยและล้านช้าง พระพุทธศาสนาแบบพุกามก็ได้มีอิทธิพลอยู่ทางภาคเหนือของไทย อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ก็เริ่มเสื่อมลง ๆ พร้อม ๆ กับการเสื่อมของอาณาจักรเจนละ ต่อมาเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๘๐๐ อาณาจักรสุโขทัยได้รุ่งโรจน์ขึ้นมาแทนที่

พ่อขุนรามคำแหงได้รับพระพุทธศาสนาแบบลिंगวางศ์จากเมืองนครศรีธรรมราชเข้าไว้เผยแพร่ในสุโขทัย ทำให้อิทธิพลของพระพุทธศาสนาแบบพุกามค่อย ๆ เสื่อมลง และพร้อม ๆ กันนั้น ศาสนาพราหมณ์แบบขอม ไม่ว่าจะ เป็นนิกายไศวะ หรือ นิกายไวษณพ ล้วนเสื่อมความนิยมนับถือลงตามลำดับ แต่นิกายไวษณพยังนิยมนับถือกันมากทางภาคกลาง โดยเฉพาะที่กรุงศรีอยุธยา^{๑๑}

ศิลาจารึกหลักนี้ ฝังอยู่กับผนังบริเวณซุ้มพระปราสาทวัดจุฬามณี ตำบลท่าทอง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก นายประสาร บุญประคอง เป็นผู้อ่าน ต่อมา นายสุเทพ โสธร ได้จำลองจารึกหลักนี้ขึ้นจากสำเนาจารึกเดิม โดยจารึกลงบนแผ่นไม้แดง กว้าง ๔๖.๕ ซม. สูง ๑๒๔ ซม.หนา ๔๕ ซม. มีการตีพิมพ์คำอ่านใน ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑ ใน พ.ศ. ๒๕๑๒ มีเนื้อหาโดยสังเขป^{๑๒} ดังนี้

^{๑๑} หวน พินธุพันธ์, **พิษณุโลกของเรา**, (กรุงเทพมหานคร : วิทยาลัยวิชาการศึกษาพิษณุโลก, ๒๕๑๔), หน้า ๑๕๘ - ๑๕๙.

^{๑๒} พันธุ์ทิพย์ ธีระเนตร, **โครงการฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย**, คมส., ๒๕๔๗, จาก : ประสาร บุญประคอง, “ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรูปจำลอง”, ใน ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑(พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๓๒ - ๓๓.

๑) กล่าวย้อนไปถึงครั้งสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงมีพระบรมราชโองการให้สร้างวัดจุฬามณี เพื่อทรงจำพรรษาขณะออกผนวช

๒) สมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดให้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลองประดิษฐานไว้ที่วัดจุฬามณี เมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔

ภาพที่ ๗.๑ : ศิลาคารีกวัดจุฬามณี พ.ศ. ๒๒๔๔^{๓๓}

๓๓

คำปริวรรต

คำปริวรรต : ประสาร บุญประคอง (พ.ศ. ๒๕๐๐)

“ลุ^(๔) ศักราศ ๘๒๖ ปิวอกนักษัตร^(๑) อันคืบนั้น^(๕) สมเด็จพระ^(๖) พระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถ^(๒) บพิตรเป็น^(๓) เจ้าให้สร้างอาราม^(๗) จุฬามณีที่จะ
 แสดง^(๘) ออกทรงมหากษัตริย์^(๑๐) ขณะนั้น^(๑๑) เอกราชทั้งสามเมือง^(๑๒) คือ พญาล้านช้าง^(๑๓) แลมหาพรตพญาเชียงใหม่^(๑๔) แลพญาหงสาวดี^(๑๕)
 ชมพระวราศรีทอา ก็แต่งเครื่องอัฐบริวาร^(๑๖) ให้มาถวาย ลุศักราช ๘๒๗^(๑๗) ปีกานักษัตร^(๑๘) เดือนแปดขึ้นสิบสี่ค่ำครุฑพาวร^(๑๙) สมเด็จพระ^(๒๐) พระ
 รามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็น^(๒๑) เจ้า เสด็จ^(๒๒) ทรงพระผนวช แลสมเด็จพระราชเฮอร์ส^(๒๓) ท่านกราบลงกับพระบาทแล้วก็ผู้พระวราเชนทรยาน
 แลท่านก็ให้บวชพระสงฆ์บริวาร ก่อนให้พระองค์แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิต แลพระสงฆ์บวชโดยเสด็จ^(๒๔) ที่ลี้คณะ ๒๓๔๘ พระองค์ แต่สมเด็จพระ^(๒๕)
 พระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็น^(๒๖) เจ้า ทรงพระผนวชอยู่ได้แปดเดือนสิบห้าวัน ครั้นถึง^(๒๗) เดือนห้าสมเด็จพะเอราส^(๒๘) ท่าน
 แลพฤตคามาย^(๒๙) ทั้งหลายถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสด็จ^(๓๐) ลานนา^(๓๑) ช่วยครองราชฎ ปลาย ๑๐ เดือน ห้าวัน วอกโทศ^(๓๒) รุ่งแล้ว
 ห้าโมง หลวงสิมหมาดเล็ก รับพระราชโองการแลเห็นราชสังฆการี รับหมายรับฝ่าพระวราทาน ให้พระครูธรรมไตรโลกนารถาจารย์^(๓๓) สีสลิวสุทธาจารย์^(๓๔)
 อธิการ^(๓๕) ณ อารามจุฬามณี^(๓๖) ทาบรอยพระพุทธบาท^(๓๗) ด้วยพระเดชสมเด็จพระ^(๓๘) บรมบพิตรพระราชสมภารสมการสมการาธิราชเจ้า^(๓๙) ผู้ประเสริฐในมา
 มีพระโองการตรัสให้โอนญาณ^(๔๐) ให้ประดิษฐานไว้ ณ อารามวิคจุฬามณีเป็น^(๔๑) ที่นั้มีการแต่สมณะพรหมณาจารย์แลประชาชาฎ
 อันมิได้มาบังโลกการพระพุทธบาท แลจึงพระวราทานแผ่นดินลาคร (ภูตนา) พระพุทธบาท แลแผ่นดินลาแผ่นดินให้ลง จาก^(๔๒) พระวราชชวตว
 (๔๓) แลพระราชดำวา แลกลั่น^(๔๔) ข้าพระ^(๔๕) จุลามณี^(๔๖) อันประจุ^(๔๗) พระเกษ^(๔๘) แลเป็นข้าพระพุทธบาท^(๔๙) ลุศักราช ๑๐๓๑^(๕๐) ปีกา^(๕๑)
 ตรีนิศ^(๕๒) วันสุกร^(๕๓) แล้ว แลเปิดคานาบูชาถือสมมุติพระศรีสุเรนทรบพิ^(๕๔) อภัยพิริยาพรหมเทพราชมาดาธิบดีศรีกลาสมุทสมุทสุริสวัสดิ
 ประจำอักษรไว้กลาขบม วันสุกรเดือนยี่ขึ้นสิบเบงคำ^(๕๕) รกานักษัตร^(๕๖) ตรีนิศ^(๕๗) จึงพระศรีสรรเพชญสมเด็จพระรามธิบดีศรีสิรินทรบรมมหา
 จักรพรรดิรวราชอิริราชเศวตรวรรมิกรราชเคไชยบรมเทชาติเทพตรีภูนา-อิศรโลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎพุทธางกูรมจักรพรรดิศวรรมิกรราชอิริราช^(๕๘)
 อันประเสริฐเสด็จ^(๕๙) อยู่ในพระที่นั่งศรีสุริยาตอมอินทราช^(๖๐) มหาสถานโดยอุตราภิมุ^(๖๑) จึงพระพิมลธรรม^(๖๒) อนันตญาณโดยอุตอมราชกะวี
 ศรีสงฆนิยาณิกปฏิกรรณญาณคำปริวรรตธรรมนุเป็นพิตรถวายพระพรทูลพระกณว่า เมืองพิษณุโลกแต่ก่อนนั้น^(๖๓) มีข้าพระเป็น^(๖๔) กลั่นา
 พระวราทานสุทิดให้สำหรับพระอารามแลนั้ข้าพระทั้งปวง แดกจนข้ามชน^(๖๕) อยู่แลคนเป็น^(๖๖) เดิมข้าพระไปอยู่ขึ้นนั้นควกริกษุ.....ทั้ง^(๖๗) สิบแปด
 คนนี้ไปเข้าพระ ณ อาราม จุลามณี .....สิบแปดคนนี้แลถวายให้ให้คนเป็นข้าพระ ณ อารามจุฬามณี^(๖๘) ตามเดิมมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าบุคคลผู้ใดแล
 เอาคนเข้าพระสิบแปดคนอันพระกลั่นา พ...ท่านให้เป็นข้าพระอารามพระจุฬามณี^(๖๙) ไปใช้สอยกิจราชการ.....ไปทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง.....บุท.....จง
 ไปตจนกหมกใหม่ได้ขาด ได้ทุกขันธ์คร แล้วย่าได้พบพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์จงทุกชาติเลย

คำจารึก	คำปริวรรต
คำอ่าน : กองหอสมุดแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๐๒)	คำปริวรรต : กองหอสมุดแห่งชาติ (พ.ศ. ๒๕๐๒)
๑. ลุศักราช ๘๒๖ ปิวอกนักษัตรอันคืบนั้นสมเด็จพระรามธิบดี	๑. ลุศักราช ๘๒๖ ปิวอกนักษัตร อันคืบนั้นสมเด็จพระรามธิบดี-
๒. ดิศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าให้สร้างอารามจุฬามณีที่จะ	๒. ดิศรีบรมไตรโลกนาถบพิตร เป็นเจ้าให้สร้างอารามจุฬามณีที่จะ
๓. แสดงออกทรงมหากษัตริย์ ขณะนั้นเอกราชทั้งสามเมืองคือ	๓. แสดงออกทรงมหากษัตริย์ ขณะนั้นเอกราชทั้งสามเมือง คือ
๔. พระยาล้านช้างแลมหาพรต แลมหาพรตพญาเชียงใหม่ แลพระ	๔. พระยาล้านช้างแลมหาพรต แลมหาพรตพญาเชียงใหม่ แลพระ
๕. ญาณสวดี ชมพระวราศรีทอาแต่งเครื่องอัฐบริวารให้มาถวาย	๕. ยานสวดี ชมพระวราศรีทอาที่แต่งเครื่องอัฐบริวารให้มาถวาย
๖. ลุศักราช ๘๒๗ ปีกานักษัตรเดือนแปดขึ้นสิบสี่ค่ำครุฑพาวร	๖. ลุศักราช ๘๒๗ ปีกานักษัตร เดือน ๘ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ครุฑพาวร
๗. สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าเสด็จ	๗. สมเด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าเสด็จ
๘. ทรงพระผนวช แลสมเด็จพระราชเฮอร์สท่านกราบลงกับพระ	๘. ทรงพระผนวช แลสมเด็จพระราชเฮอร์สท่านกราบลงกับพระ
๙. บาทแล้วก็ผู้พระวราเชนทรยานแลท่านก็ให้บวชพระสงฆ์	๙. บาทแล้ว ก็ผู้พระวราเชนทรยาน แลท่านก็ให้บวชพระสงฆ์
๑๐. บริวารก่อนให้พระองค์แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิตแลพระ	๑๐. บริวารก่อนให้พระองค์ แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิต แลพระ
๑๑. สงฆ์บวชโดยเสด็จที่ลี้คณะ ๒๓๔๘ พระองค์ แต่สมเด็จพระ	๑๑. สงฆ์บวชโดยเสด็จที่ ๔ คณะ ๒๓๔๘ พระองค์ แต่สมเด็จพระ
๑๒. รามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าทรงพระผนวชอยู่ได้	๑๒. รามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถบพิตรเป็นเจ้าทรงพระผนวชอยู่ได้
๑๓. แปดเดือนสิบห้าวันครั้นถึงเดือนห้าสมเด็จพะเอราสท่าน	๑๓. ๘ เดือน ๑๕ วัน ครั้นถึงเดือน ๕ สมเด็จพระวราเฮอร์ส ท่าน
๑๔. แลพฤตคามายทั้งหลาย ถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสด็จ	๑๔. แลพฤตคามายทั้งหลาย ถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสด็จ
๑๕. ถวายพระผนวชช่วยครองราชฎกรมทั้งปวงท่านเสด็จปริวรรตแล้ว	๑๕. ถวายพระผนวชช่วยครองราชฎ กรมทั้งปวง ท่านเสด็จปริวรรตแล้ว
๑๖. กลองลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ๓ ๕	๑๖. ก็ถ้อยลงมายังกรุงพระมหานครศรีอยุธยา ๓ ๕
๑๗. ๐ พุทธศักราชได้ ๒๒๒๒ ปี ปลาย ๑๐ เดือนห้าวันวอก	๑๗. ๐ พุทธศักราชได้ ๒๒๒๒ ปี ปลาย ๑๐ เดือน ๕ วัน วอก
๑๘. โทศ รุ่งแล้วห้าโมง หลวงสิมหมาดเล็กกับพระวราเฮอร์	๑๘. โทศ รุ่งแล้ว ๕ โมง หลวงสิมหมาดเล็กกับพระวราเฮอร์
๑๙. การ แลเห็นราชสังฆการีรับหมายรับฝ่าพระวราทานให้พระ	๑๙. การ แลเห็นราชสังฆการีรับหมาย รับฝ่าพระวราทานให้พระ
๒๐. ครูท่ามไตรโลกนารถาจารย์ สีสลิวสุทธาจารย์ อธิการ ณ	๒๐. ครูธรรมไตรโลกนารถาจารย์ สีสลิวสุทธาจารย์ อธิการ ณ
๒๑. อารามจุฬามณี ทาบรอยพระพุทธบาทด้วยพระเดชสม-	๒๑. อารามจุฬามณี ทาบรอยพระพุทธบาทด้วยพระเดชสม-

(ต่อ)	(ต่อ)
๒๒. เด็จบรมพิตรพระราชสัมภารธรรมมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสียด	๒๒. เด็จบรมพิตรพระราชสัมภารธรรมมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสียด
๒๓. ในภพ มีพระโองการตรัสให้อนุญาตให้ไปประดิษฐานไว้ ณ อาราม	๒๓. ในภพ มีพระโองการตรัสให้อนุญาตให้ไปประดิษฐานไว้ ณ อาราม
๒๔. วัดจุฬามณีเป็นที่นาศักการแกสภณพราหมณาจารย์แลบัตธา	๒๔. วัดจุฬามณี เป็นที่นาศักการแกสภณพราหมณาจารย์ แล ประชา-
๒๕. ราชอันมิได้มานมัสการพระพุทธบาทแลจึงพระราชทานแผน	๒๕. ราชภูริ อันมิได้มานมัสการพระพุทธบาทแลจึงพระราชทานแผน
๒๖. ศิลาควรรฤทณาทพระพุทธบาทแลแผนศิลาด้านหนึ่งให้ลง	๒๖. ศิลาควรรฤทณา (ธจนา) พระพุทธบาท แลแผนศิลาด้านหนึ่งให้ลง
๒๗. จาฤกพระราชพงศาวดาร แลพระราชดำรัสที่กัลปนาข้าพระจุ	๒๗. จาริกพระราชพงศาวดาร แลพระราชดำรัสที่กัลปนาข้าพระจุ
๒๘. ลามณีอันประจุพระเกศาแลเป็นข้าพระเกศาแลเป็นข้าพระพุทธ	๒๘. ลามณี อันบรรจุพระเกศา แลเป็นข้าพระเกศา แลเป็นข้าพระพุทธ
บาท ลุศัก	บาท ลุศัก
๒๙. ราช ๑๐๔๔ ปีระกาศรีนิศก วันศุกรเดือนสามขึ้นค้ำหนึ่ง ยาม...	๒๙. ราช ๑๐๔๔ ปีระกาศรีนิศก วันศุกรเดือน ๓ ขึ้นค้ำหนึ่ง ยาม...

๗.๑ ตารางคำปริวรรต : ศิลาคาริกวัดจุฬามณี ปริวรรตโดยประสาร บุญประคอง (พ.ศ. ๒๕๑๐)^{๓๔}

ในอาณาจักรพระมหานครของขอม ซึ่งตกอยู่ในอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์นิกายไศวะมาตั้งแต่อาณาจักรฟูนันและเจนละนั้น ได้มีลัทธิหนึ่งซึ่งเกิดในภายหลัง คือลัทธิ “เทวราช” ลัทธินี้ถือว่า พระศิวะหรือพระอิศวรทรงเป็นใหญ่เหนือเทพทั้งปวง กษัตริย์ในสมัยนั้นคือพระเจ้าชัยวรมันที่ ๒ (ประมาณ พ.ศ. ๑๓๔๕ – ๙๓) ซึ่งเป็นกษัตริย์สำคัญพระองค์หนึ่งที่ได้สร้างเมืองหลวงขึ้นถึง ๔ แห่ง คือเมืองอินทรปุระ หรือราลัย อมเรนทรปุระและมเหศวรบรรพต ได้ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดลัทธิ “เทวราช” โดยถือว่าพระองค์ทรงเป็น “เทวราช” คือพระอิศวรที่มาเป็นใหญ่ในโลกนี้^{๓๕}

ต่อมาเมื่อพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาในอาณาจักรพระมหานครทำให้ศาสนาพราหมณ์ค่อย ๆ เสื่อมอำนาจลง พระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑

^{๓๔} ประสาร บุญประคอง, “ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธบาทจำลอง”, ใน ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๓๒ – ๓๓.

^{๓๕} หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), **ชุมชนโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร : เศรษฐมบรรณกิจ, ๒๕๐๓), หน้า ๑๘๑ – ๑๘๓.

(พ.ศ. ๑๕๔๕ – ๙๓) ซึ่งทรงนับถือพระพุทธศาสนาแบบมหายาน ได้ทรงสังเคราะห์ ลัทธิไศวะของพราหมณ์กับพระพุทธศาสนาเข้าด้วยกัน แล้วก็ทรงเปลี่ยน ลัทธิ “เทวราช” มาเป็นลัทธิ “พุทธราช”

ต่อมาพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ (พ.ศ. ๑๗๒๔ – ๖๒) ทรงสำคัญว่าพระองค์ ทรงเป็นพระพุทธเจ้าที่ยังทรงพระชนม์อยู่ ได้ทรงสร้างพระพุทธรูป พระนาม เหมือนกันหมดว่า “พระชัยพุทธมหานาถ” เป็นจำนวนถึง ๒๓ องค์ อย่างไรก็ตาม ลัทธิ “พุทธราช” ก็มีได้แพร่หลายมากนัก

ศาสตราจารย์ (พิเศษ) จำนงค์ ทองประเสริฐ ราชบัณฑิตยสถาน แสดงทัศนะไว้ว่า

ตามปกติ ทางพระพุทธศาสนาก็ถือว่าพระพุทธเจ้าทรงเป็น “ธรรมราชา” หรือ “ธรรมราช” ในเมืองสุโขทัย เมื่อพระพุทธศาสนาแบบลังกาวงศ์ได้เข้าไปตั้งมั่น แล้วก็ได้มีการปกครองคณะสงฆ์อย่างเป็นระเบียบ โดยมี “สังฆราช” หรือ “พระสวามีสังฆราช” ทรงเป็นประมุข ส่วนพระครูที่ปกครองหัวเมืองใหญ่ ๆ ๘ หัวเมือง ก็เรียกชื่อว่า “สังฆราชา” ซึ่งต่อมาได้เปลี่ยนเป็น “สังฆปาโมกข์” คำว่า “ธรรมราชา” และ “สังฆราช” หรือ “สังฆราชา” เป็นคำที่พุทธศาสนิกชนชาวไทย ได้รู้จักกันเป็นอย่างดีแล้ว แต่คำว่า “พุทธราช” ยังไม่เป็นที่รู้จักกันเลย เมื่อพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในหัวเมืองฝ่ายเหนือแล้ว พระมหาธรรมราชาลิไทคงจะ ทรงเห็นว่า ถ้าจะถวายพระนามพระพุทธรูปที่หล่อใหม่องค์หนึ่งซึ่งงามที่สุดว่า “พระพุทธรชินราช” ก็คงจะมีความหมายลึกซึ้งดี แทนที่จะเรียกว่า “พระพุทธรราช” ตามแบบขอมในอาณาจักรพระมหานคร ก็ทรงเติมคำว่า “ชิน” เข้าไปด้วย แต่ถ้าจะ เรียกเพียงคำว่า “พระชินราช” โดยไม่มี “พุทธ” ไปด้วย ก็อาจทำให้มีผู้เข้าใจผิดว่า ไม่ใช่พระพุทธเจ้าก็ได้ ทั้งนี้ เพราะในศาสนาเซนในอินเดีย ซึ่งเป็นศาสนาคู่แข่งกับ พระพุทธศาสนานั้น มีองค์ศาสดา พระนามว่า มหาวิระ หรือพระชินะ ถ้าใช้คำว่า “ชินราช” อาจหมายถึงศาสดาของศาสนาเซนก็ได้ แต่โดยเหตุที่พระพุทธเจ้าก็ทรง ได้รับการขนานพระนามว่า “พระชินะ” เช่นเดียวกัน ดังนั้น เพื่อให้แตกต่างกันและ จะได้ไม่เกิดความเข้าใจสับสนในภายหลัง พระองค์จึงได้ถวายพระนามพระพุทธรูป พระองค์นี้เสียให้ชัด เพื่อแสดงว่าเป็นพระชินเจ้าทางพระพุทธศาสนา ไม่ใช่พระชิน

เจ้าในศาสนาเซน ดังนั้น พระนามของพระพุทธรูปองค์สำคัญนี้จึงปรากฏว่า “พระพุทธรชินราช”^{๓๖}

การที่พระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงสร้างพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์และพระศรีศาสดาขึ้นที่เมืองสองแควนั้น พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ช่างจากเมืองศรีสัชชนาลัย สวรรคโลก มาสมทบกับช่างชาวเมืองเชียงใหม่ และชาวเมืองหริภุญชัย ช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูปทั้งสามองค์ และต่อมาก็ได้ชีปะขาวอีกผู้หนึ่ง ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นคนเมืองใด จึงสันนิษฐานว่า เทวดาช่วยสร้างพระพุทธรชินราชนั้น นับว่าเป็นนิมิตอันดีที่บรรดายอดนักประติมากรรมทั้งหลายจากเมืองต่างๆ ได้มาร่วมมือกันสร้างพระพุทธรูปทั้งสามองค์อย่างสุดฝีมือ จึงทำให้ชาติไทยได้พระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่ ซึ่งสวยงามมากอย่างที่จะหาพระพุทธรูปหล่อองค์ใดสวยงามเสมอเหมือนมิได้ พระพุทธรูปทั้งสามโดยเฉพาะพระพุทธรชินราช จึงนับว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งการที่ชาวไทยทั้งหลายจะได้มีความสมัครสมานสามัคคีกันสืบไป โดยยึดถือพระพุทธรศาสนาเป็นศูนย์กลางแห่งสายสัมพันธ์ของตน

พระพุทธรชินราชเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง ที่ประชาชนทั้งหลายเคารพนับถือมาก แม้พระมหากษัตริย์ของไทยนับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เสด็จมาทรงกระทำสักการบูชา เช่น สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระเจ้าเอกทัศ อาทิตยวงศ์ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีมหาราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ล้วนเคยเสด็จมาถวายเครื่องสักการบูชาพระพุทธรชินราชทั้งนั้น แม้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อครั้งทรงผนวชก็ได้เสด็จมาถวายเครื่องสักการบูชาพระพุทธรชินราชเช่นกัน จึงนับว่าพระพุทธรชินราชเป็นพระคู่บ้านคู่เมืององค์หนึ่ง และเป็นมิ่งขวัญของประชาชนทางภาคเหนือโดยเฉพาะ

---

^{๓๖} จำนงค์ ทองประเสริฐ, “ประวัติศาสตร์ในเมืองพิษณุโลก”, ใน รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์ เมืองพิษณุโลก, หน้า ๑๒๖ - ๑๒๗.

๗.๓ ความเป็นมาและความสำคัญในการสร้างพระพุทธรูป

การที่พุทธศาสนิกชนสร้างพระพุทธรูป เพราะถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ควรแก่การบูชาและเป็นเครื่องเตือนให้ระลึกถึงองค์พระบรมศาสดา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้เราหลุดพ้นจากทุกข์ เพื่อมิต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏสงสาร เราจะหลุดพ้นได้ เราต้องรู้แจ้งเห็นจริง การที่เราจะรู้แจ้งเห็นจริงได้ เราต้องช่วยตัวเอง ไม่มีสิ่งใดหรือผู้ใดจะช่วยเราได้ นอกเหนือจากชี้ทางให้เล็ก ๆ น้อย ๆ เราต้องไม่ติดไม่ยึดเหนี่ยว จึงจะหลุดพ้นได้ ผู้ใดหลุดพ้น ผู้นั้นเป็น "พุทธ" เมื่อพระพุทธรูปสอนให้เราหลุดพ้น จึงได้มีการสร้างพระพุทธรูปอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยว การสร้างพระพุทธรูปนั้นได้ยึดรูปตัวจริงของพระพุทธองค์เป็นหลัก รวมทั้งสร้างขึ้นตามอุดมคติของศิลปินผู้ซาบซึ้งในหลักธรรมของพระองค์ท่านอย่างแท้จริงแล้วจึงเป็นเนรมิตพระพุทธรูปขึ้นให้ตรงกับมโนภาพ

พระพุทธรูปนั้น มิใช่พระรูปเหมือนองค์จริงของพระพุทธเจ้า หากเป็นรูปเนรมิตรวมพระลักษณะอันประเสริฐเลิศบุรุษของพระองค์ เข้ากับหลักธรรมความรู้แจ้งเห็นจริงบรรลुพระอรหันต์หลุดพ้นจากกิเลสเข้าสู่นิพพาน เมื่อพุทธศาสนิกชนได้เห็นพระพุทธรูปก็จะได้รำลึกถึงพระองค์รำลึกถึงพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ และพระสาวกผู้สืบทอดพระศาสนารวมกันเป็นไตรสรณคมน์ เช่นนี้ จึงเห็นได้ว่าการสร้างพระพุทธรูปมิได้ขึ้นอยู่กับส่วนบุคคล แต่ขึ้นอยู่กับอุดมคติ คือ ธรรมอันเป็นบารมีของบุคคล ดังนั้น เมื่อเราดูพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วยฝีมือช่างชั้นสูง เราจึงรู้สึกได้ว่า พระพุทธรูปเป็นที่รวมสัญลักษณ์ของความหลุดพ้นไปจากโลกนี้นั่นเอง^{๓๗}

พระพุทธรูปหรือพระพุทธรูปปฏิมา คือ รูปแกะสลักจากหิน จากไม้ รูปหล่อโลหะหรือ รูปปั้นจากดิน ขึ้นรูปตามคติมหาบุรุษลักษณะเพื่อเป็นการระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ศาสดาผู้ก่อตั้งพระพุทธศาสนา เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้เคารพกราบไหว้บูชา ที่มาของการสร้างพระพุทธรูปนั้นมีปรากฏอยู่ในตำนานพระแก่นจันทน์ ซึ่งได้กล่าวถึงพุทธประวัติตอนที่พระพุทธองค์ได้เสด็จขึ้นไปเทศนาโปรดพระพุทธรูปมาตาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และทรงประทับอยู่บนนั้นเป็นระยะเวลา ๑ พรรษา

---

^{๓๗} เขียน ยิ้มศิริ, พุทธานุสรณ์, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๓๖.

ฝ่ายพระเจ้าปเสนทิแห่งกรุงโกศล บนโลกมนุษย์ทรงมีความรำลึกถึงพระพุทธรองค์ จึงทรงให้ช่างแกะสลักพระพุทธรูปด้วยไม้แก่นจันทน์แดงขึ้นประดิษฐานไว้เหนืออาสนะที่นั่งอันเป็นที่พระพุทธรองค์เคยประทับ ครั้นพระพุทธรองค์เสด็จกลับจากดาวดึงส์มาถึงที่ประทับ พระแก่นจันทน์ได้ลุกขึ้นต้อนรับพระองค์เป็นมหัศจรรย์ แต่พระพุทธรเจ้าได้ตรัสให้พระแก่นจันทน์ประทับลงที่เดิม เพื่อให้สาธุชนรุ่นหลังได้เห็นเป็นแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูป ในคราวที่พระพุทธรองค์ทรงดับสังขารไปแล้ว อย่างไรก็ตาม ตำนานดังกล่าวคงจะเป็นเรื่องราวที่มีการแต่งเรียบร้อยขึ้นในสมัยที่มีการสร้างพระพุทธรูปกันแพร่หลายแล้ว

พระพุทธรูปที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย เป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในประเทศอินเดีย พบทั้งพระพุทธรูปสมัยอมราวดี (ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๗-๙) และพระพุทธรูปสมัยคุปตะ (ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙-๑๑) เป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กพอเหมาะสำหรับพ่อค้าหรือนักบวชชาวอินเดียจะนำติดตัวเดินทางเข้ามาค้าขายและเผยแพร่พระพุทธศาสนาในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบันได้โดยสะดวก^{๓๘}

จึงนับได้ว่า พระพุทธศาสนาแพร่เข้าสู่อาณาจักรสุโขทัยก่อนสมัยสุโขทัยแล้ว เป็นทั้งแบบเถรวาทและมหายาน พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ ปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์พระร่วง ผู้ทรงสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยนั้นก็ทรงเป็นชาวเมืองนครไทย พิษณุโลก การพระพุทธศาสนาทั้งที่สุโขทัยและพิษณุโลกต้องเป็นไปในลักษณะเดียวกัน เพราะพิษณุโลกเป็นเมืองลูกหลวงของสุโขทัย ช่วงที่พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองอยู่ในช่วงการครองราชย์ระหว่างพ่อขุนรามคำแหงมหาราช และสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท โดยเฉพาะสมัยของสมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ได้ทรงสร้างวัดวาอาราม การสร้างศิลาจารึก เช่น จารึกวัดศรีชุม และวัดป่ามะม่วง

พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือ “ไตรภูมิภคา” หรือ “ไตรภูมิพระร่วง” ทรงศึกษาพระไตรปิฎกอย่างแตกฉาน ทรงเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธเป็นอย่างยิ่ง ได้เสด็จออกผนวช ณ วัดป่ามะม่วงพร้อมด้วยข้าราชการเป็นเวลาถึง ๘ เดือน

---

^{๓๘} สภาการศึกษามหาภูมิราชวิทยาลัย, ประวัติพุทธศาสนาระหว่าง ๒๕๐๐ ปีที่แล้วแล้ว, แปลจาก ๒๕๐๐ year of Buddhism, (กรุงเทพมหานคร : มหาภูมิราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๖๐ - ๒๗๓.

พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์แรกในประวัติศาสตร์ไทย ที่ได้เสด็จออกผนวชในระหว่างครองราชสมบัติ พระองค์ได้ทรงสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่มากมาย รวมทั้งพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศาสดา แม้จะเป็นศิลปะสุโขทัย แต่ก็มีลักษณะเฉพาะของตนเอง ซึ่งนักวิชาการพุทธศิลป์เรียกว่า พุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราช ซึ่งจะได้บรรยายในบทต่อไป

ภาพที่ ๗.๒ : ภาพเก่าพระปรางค์วัดจุฬามณี พิษณุโลก ก่อนได้รับการบูรณะ พ.ศ. ๒๕๐๐ ถ่ายภาพโดย B. Groslier^{๓๙}

---

^{๓๙} แหล่งที่มา : พิษณุโลก ทีวี, Phitsanulok <https://goo.gl/JBF81M/>, (สืบค้นเมื่อ ๒ มกราคม ๒๕๖๒).

บทที่ ๘ พุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราช

๘.๑ สกulpture พิชณุโลก หรือหมวดพระพุทธรชินราช (กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ – ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐)

นับจำเดิมแต่กาลที่สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทแห่งราชวงศ์พระร่วง อาณาจักรสุโขทัย ได้เสด็จมาประทับ ณ เมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองลูกหลวงของสุโขทัยสมัยนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ทรงสร้างพระพุทธรูปสำคัญ ๓ องค์คือ พระพุทธรชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระพุทธรชินราช ประดิษฐานไว้ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในเมืองพิษณุโลก โดยเฉพาะพระพุทธรชินราช ซึ่งมีความเชื่อว่าเทวดาลงมาช่วยสร้าง จึงมีความงดงามเป็นเลิศ แม้จะเป็นพุทธศิลป์สุโขทัย แต่ก็มีเอกลักษณ์ของตนเอง ซึ่งนักวิชาการพุทธศิลป์จัดพระพุทธรูปองค์นี้ไว้ในหมวดพุทธศิลป์สุโขทัยแบบพระพุทธรชินราช อิทธิพลพุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราชมีอิทธิพลต่อศรัทธาและความเชื่อของบุคคลแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่า ปริมาณการสร้างพระพุทธรชินราชจำลองมีมาแต่สมัยสุโขทัย จนถึงปัจจุบันนี้มีมากกว่าการจำลองพระพุทธรูปอื่นใด ทั้งที่เป็นพระพุทธรูปและพระพิมพ์ ซึ่งจะได้กล่าวถึงในบทที่ ๓ นี้เป็นลำดับไป

พระพุทธรูปมีลักษณะโดยทั่วไปแบบหมวดใหญ่ แต่มีส่วนที่แตกต่าง คือ พระพักตร์และพระวรกายอวบอ้วนมากกว่า และที่สำคัญคือ มีนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน ซึ่งถือเป็นรูปแบบใหม่ สกulpture นี้คงเกิดขึ้นในช่วงพญาลิไท หรือไม่กี่หลังเล็กน้อย อาจเป็นในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พิชณุโลกเป็นเมืองที่มีความสำคัญในระยะที่อาณาจักรสุโขทัยแบ่งออกเป็น ๔ เมืองโดยแต่ละเมืองไม่ขึ้นต่อกัน พระพุทธรูปที่เป็นตัวแทนของหมวดนี้คือ พระพุทธรชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิชณุโลก^๑ และมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งคงหล่อขึ้นในระยะเวลานี้เช่นกัน ได้แก่ พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดา วัดบวรนิเวศวิหาร

---

^๑ Pitit Charoenwongsa et M.C. Subhadradis Diskul, *Archaeologia Mundi* : Thailand, (Geneve : Nagel, 1976), p.188.

กลุ่มพระพุทธรูปที่แสดงนิ้วพระหัตถ์เท่ากันที่น่าจะอยู่ในหมวดพระพุทธรูปชินราชนั้นพบน้อยมาก แม้แต่พระพุทธรูปรอบระเบียงคตวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชณูโลก ซึ่งมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยสมัยสุโขทัยทั้งหมด ๒๘ องค์ แต่มีพระพุทธรูปที่มีนิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาวเสมอกันอยู่ประมาณ ๓ - ๔ องค์เท่านั้น ส่วนหนึ่งยังอาจเป็นการซ่อมในรุ่นหลังอีกด้วย และที่ระเบียงคต วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร ที่มีพระพุทธรูปจากทุกสมัยราว ๑๕๐ องค์ มีพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยประมาณ ๖๗ องค์ เป็นพระพุทธรูปที่มีนิ้วพระหัตถ์เท่ากันเพียง ๕ องค์เท่านั้น ซึ่งอาจเป็นการซ่อมใหม่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยที่ระเบียงคตวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิชณูโลก และที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานครนั้น โดยส่วนใหญ่จัดเป็นพระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่ในกลุ่มสกุลช่างสุโขทัยทั้งสิ้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทธรูปที่จัดไว้เป็นหมวดพระพุทธรูปชินราชนั้นพบน้อยมาก จึงอาจกล่าวได้ว่า กลุ่มพระพุทธรูปชินราชนั้นจัดเป็นรูปแบบพิเศษที่สร้างขึ้นเพียงไม่กี่องค์เท่านั้น^๒

จากหลักฐานการค้นพบพระพุทธรูปกลุ่มอื่นๆ ที่พบที่เมืองพิชณูโลก กลับพบว่า ส่วนหนึ่งที่ทำเป็นพระพุทธรูปในหมวดใหญ่แบบที่พบมากในศิลปะสุโขทัยทั่วไป ตัวอย่างที่สำคัญ เช่น วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร ตามประวัติกล่าวว่า เป็นพระพุทธรูปที่อัญเชิญมาจากเมืองพิชณูโลก และเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่เทียบเท่ากับพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา แต่มีรูปแบบเหมือนพระพุทธรูปหมวดใหญ่ และที่สำคัญคือนิ้วพระหัตถ์ยาวไม่เสมอกัน ด้วยเหตุนี้จึงกล่าวได้ว่า ที่เมืองพิชณูโลกมีการสร้างพระพุทธรูปทั้งแบบหมวดใหญ่ซึ่งเป็นแบบที่พบโดยทั่วไปในอาณาจักรสุโขทัยและหมวดพระพุทธรูปชินราชซึ่งน่าจะเป็นแบบเฉพาะที่ช่างพิชณูโลกคิดประดิษฐ์ขึ้นเพื่อให้เกิดความแตกต่างออกไปเล็กน้อยจากหมวดใหญ่น้อย ๒ ลักษณะสำคัญ คือ พระพักตร์อวบอ้วนกลมกว่าหมวดใหญ่ และมีนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน

---

^๒ กรมศิลปากร, ทะเบียนโบราณวัตถุศิลปวัตถุในครอบครองของวัดและเอกชน พ.ศ.๒๕๒๑ - ๒๕๓๙, เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๑๑๕ - ๑๒๘.

ดังนั้น ถ้าจะจัดกลุ่มพระพุทธรูปสกุลช่างพิษณุโลกก็ต้องกล่าวว่า พระพุทธรูปมี ๒ ลักษณะ คือ ส่วนใหญ่เหมือนกับพระพุทธรูปในหมวดใหญ่ที่พบ โดยทั่วไปในศิลปะสุโขทัย แต่หมวดพระพุทธรูปชินราชจะมีข้อสังเกตที่แตกต่างคือ การทำนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน โดยจะมีรายละเอียดและข้อคิดเห็นเพิ่มเติมดังนี้

๘.๑.๑ พระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก : ที่มาของรูปแบบและข้อสันนิษฐานในการสร้าง

พระพุทธรูปชินราชเป็นพระพุทธรูปประธานในพระวิหาร วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก โดยประดิษฐาน ณ วิหารแห่งนี้มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จัดอยู่ในกลุ่มพระพุทธรูปสำริดที่มีขนาดใหญ่มากองค์หนึ่ง มีหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว (๒.๘๕ เมตร) และสูง ๗ ศอก ๑ คืบ (๓.๗๒ เมตร) ถือเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่มีทั้งความศักดิ์สิทธิ์และความงามมากที่สุดองค์หนึ่งในประเทศไทย แต่กลับไม่มีประวัติการสร้างปรากฏในเอกสารใดๆ ที่สามารถอ้างอิงได้มากนัก มีเพียงที่ปรากฏในพงศาวดารเหนือเท่านั้นที่กล่าวถึงไว้ แต่พงศาวดารเหนือนั้นเป็นเอกสารที่รวบรวมและเขียนขึ้นในชั้นหลังมากพร้อมๆ กับมีข้อมูลหลายๆ ส่วนที่มาจากเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ดังนั้น จึงอาจใช้เป็นข้อมูลทางวิชาการได้น้อยมาก โดยในพงศาวดารเหนือกล่าวว่า ในปี พ.ศ. ๑๕๐๐ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไท) หลังจากได้ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้วได้รับสั่งให้ช่างจากเมืองศรีสัชชนาลัย สวรรคโลก เชียงแสน และหริภุญชัย ช่วยกันหล่อพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา^๓

ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงจัดพระพุทธรูปชินราชไว้เป็นหมวดพระพุทธรูปชินราชที่มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระองค์ค่อนข้างอวบอ้วน นิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่มีปลายเสมอกัน หมวดนี้เชื่อกันว่า เริ่มสร้างในแผ่นดินพระเจ้าลิไทราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หรือหลังกว่านั้น^๔

รองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์ ได้ให้ความเห็นว่า พระพุทธรูปชินราชมีลักษณะใกล้เคียงกับพระศรีศากยมุนี แต่วิวัฒนาการไปแล้วเล็กน้อย คือ

^๓ กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารเหนือ, (พระนคร : โรงพิมพ์ไทเซียม, ๒๕๐๑), หน้า ๑๔ - ๑๕.

^๔ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๖.

มีความอ่อนช้อยมากขึ้น เช่น พระหัตถ์เรียวเล็ก นิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน พระองค์มีความแข็งแกร่งดั่งน้อยลง พระพักตร์กลมขึ้น พระปรายังค่อนข้างอวบอยู่มาก พระรัศมีเป็นเปลวสูง โดยเชื่อว่าอาจจะสร้างขึ้นในสมัยพญาไสยาไท^๕

ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับพระพุทธรชินราชไว้ว่า เป็นงานสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ในศิลปะสมัยสุโขทัยที่มีสัดส่วนสมบูรณ์งดงาม ย่อมต้องสร้างโดยช่างปั้นและช่างหล่อที่มีความสามารถถึงขั้นสูงสุดแล้วเท่านั้น โดยเทียบกับพระศรีศากยมุนีที่ทั้งขนาดและรูปแบบใกล้เคียงกันและเห็นว่าพระพุทธรชินราชมีความอ่อนช้อยมากกว่าพระศรีศากยมุนี อาจสร้างหลังกว่าพระศรีศากยมุนีเล็กน้อย คือในสมัยพญาไสยาไท^๖

หลักฐานที่แสดงว่า พระพุทธรชินราชมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยาปรากฏในจดหมายเหตุสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าสามพระยา โดยกล่าวถึงปี จ.ศ.๗๘๖ (พ.ศ. ๑๙๖๗) เมื่อสมเด็จพระเจ้าสามพระยาสร้างวัดมเหยงคณ์แล้ว พระรามศวรเจ้า (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ผู้เป็นพระราชกุมารได้เสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้งนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธรชินราชตกออกมาเป็นโลหิต^๗

จากหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า พระพุทธรชินราชย่อมมีมาก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าสามพระยา ซึ่งก็น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยสุโขทัย

๘.๑.๒ วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรชินราช และพระพุทธรูปหมวดพระพุทธรชินราช

ตามสมมติฐานการสร้างพระพุทธรชินราชอยู่ในช่วงก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าสามพระยา ดังนั้น รูปแบบศิลปกรรมควรจะอยู่ในสมัยสุโขทัยและสมัยอยุธยาตอนต้น ซึ่งถ้าพิจารณาจากหลักฐานทางศิลปกรรม พระพุทธรูปในสมัยอยุธยาตอนต้นโดยเฉพาะในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าสามพระยานั้น พระพุทธรูปส่วนใหญ่ยังมี

---

^๕ รองศาสตราจารย์ ดร.พิริยะ ไกรฤกษ์, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือ นักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๑๘๕.

^๖ ศาสตราจารย์ ดร.สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๙๔.

^๗ กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม), เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๘.

อิทธิพลศิลปะลพบุรี (แบบเขมร แบบอุ່ทองรุ่น ๒) อิทธิพลศิลปะสุโขทัย (แบบอุ່ทองรุ่นที่ ๓) ตัวอย่างสำคัญที่พบในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูปแบบอุ່ทองรุ่นที่ ๓ มากที่สุดถึงร้อยละ ๖๐ ที่พบรองลงมาคือพระพุทธรูปแบบอุ່ทองรุ่นที่ ๒ ส่วนพระพุทธรูปในศิลปะสุโขทัยพบเพียง ๒-๓ องค์เท่านั้น และไม่พบพระพุทธรูปแบบพระพุทธรชินราชเลย ดังนั้น จึงแสดงให้เห็นได้ว่ารูปแบบศิลปกรรมของพระพุทธรชินราชนั้นไม่น่าเกี่ยวข้องกับศิลปะสมัยอยุธยาตอนต้นหรือไม่เป็นที่รู้จักในสมัยอยุธยาตอนต้น^๘

การตรวจสอบรูปแบบพระพุทธรชินราช ลักษณะโดยรวมแล้วเหมือนกับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดใหญ่ มีลักษณะที่สำคัญคือ พระพักตร์รูปไข่ แม้ว่าจะกลมป้อมมากกว่า แต่ก็ยังคงเค้าพระพักตร์ของพระพุทธรูปสุโขทัยมากกว่าพระพุทธรูปสมัยอยุธยา หมวดพระเกศาปานกลางแบบหมวดใหญ่ ไม่เล็กเหมือนพระพุทธรูปอยุธยา (แบบอุ່ทอง ทั้งรุ่นที่ ๑ และ ๒) พระรัศมีเป็นเปลวแบบสุโขทัยที่ไม่สูงมากเหมือนกับแบบอุ່ทอง พระวรกายแบบสุโขทัย บั้นพระองค์เล็ก สัดส่วนต่างจากพระพุทธรูปแบบอุ່ทองที่บอบบางและสูงไม่ได้สัดส่วนเท่าสุโขทัย โดยเฉพาะสังขมาภีเป็นแบบพระพุทธรูปสุโขทัยอย่างแท้จริง คือเป็นเส้นเล็ก ๆ ยาวลงมาจรดพระนาภีและปลายแยกออกเป็น ๒ ขาย ส่วนปลายม้วนเข้าหากันเป็นตุ่มกลมคล้ายเขี้ยวตะขาบ

กล่าวโดยสรุปคือ พระพุทธรชินราชน่าจะเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย และอาจเป็นรุ่นที่เกิดขึ้นภายหลังจากที่พระพุทธรูปหมวดใหญ่ที่พัฒนาการไปบ้างแล้ว กล่าวคือ พระพุทธรชินราชมีพระพักตร์ที่กลมป้อมมากกว่าหมวดใหญ่พระวรกายที่อวบอ้วนมากกว่า และที่สำคัญคือ การทำนิ้วหัตถ์ทั้งสี่ที่ยาวเสมอกันนั้นน่าจะเป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดขึ้นใหม่ ซึ่งในพระพุทธรูปหมวดใหญ่สมัยสุโขทัยไม่เคยปรากฏมาก่อน

จึงมีข้อสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นงานซ่อมในสมัยหลังหรือไม่ เพราะการทำนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกันนั้น แม้ว่าจะเคยมีปรากฏในศิลปะหริภุญชัยมาก่อน แต่ก็หายไปและไม่มีการสร้างต่อเนื่องในสมัยล้านนาตอนต้นมีการมาพบอีกครั้งในศิลปะ

---

^๘ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล, “โบราณวัตถุที่ค้นพบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ รุ่นที่ ๒”, ใน พระพุทธรูปและพระพิมพ์ในกรุพระปรางค์ วัดราชบูรณะ, (พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๒), หน้า ๑๕ - ๑๖.

ล้านนาตอนปลาย ในช่วงกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ส่วนในศิลปะอยุธยาพบในกลุ่มพระพุทธรูปทรงเครื่องและพระพุทธรูปยืนปางห้ามสมุทรตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนกลาง (พุทธศตวรรษที่ ๒๒) เป็นต้นมา และพบว่า มีการสร้างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ ๑-๓) และดูเหมือนว่าเกือบจะเป็นกฎเกณฑ์ที่อ้างอิงจากคัมภีร์ว่า การสร้างพระพุทธรูปต้องมีนิ้วพระหัตถ์ยาวเสมอกัน^๙

อย่างไรก็ตาม ดูจากพุทธลักษณะพระพุทธรูปชินราชแล้ว การทำนิ้วพระหัตถ์เท่ากันนั้นแตกต่างจากศิลปะล้านนา อยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงอาจแสดงให้เห็นได้ว่า เป็นงานที่สร้างขึ้นใหม่ในสกุลช่างพระพุทธรูปชินราชเอง แต่ที่สำคัญคือ ได้พบหลักฐานน้อยมาก และพบเฉพาะองค์ที่มีขนาดใหญ่เพียงไม่กี่องค์เท่านั้น จึงนับว่า ยังเป็นปัญหาอยู่อย่างมากในการกำหนดลักษณะรูปแบบนี้

ข้อสันนิษฐานในการกำหนดอายุพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปหมวดพระพุทธรูปชินราชจากหลักฐานเอกสาร ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กล่าวว่า ถ้าพิจารณาจากรูปแบบศิลปกรรมของพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปในหมวดนี้น่าจะเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นหลังจากหมวดใหญ่เล็กน้อย ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในเอกสารในรัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าสามพระยา ที่กล่าวถึงพระรามศวร (สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) เสด็จไปครองเมืองพิษณุโลกในปี พ.ศ. ๑๙๘๑ ถ้าพิจารณาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่วิเคราะห์ใหม่แล้วพบว่า ประวัติศาสตร์สุโขทัยในสมัยของสมเด็จพระเจ้าสามพระยาแห่งอยุธยาขึ้นอาณาจักรสุโขทัยมาขึ้นกับอยุธยาแล้ว และอาณาจักรแบ่งออกเป็น ๔ ส่วน มีพระยาบาล (บรมบาลมหาธรรมราชา) ครองพิษณุโลก พระยารามครองสุโขทัย พระยาเชลียง (พระยาศรียศราช) ครองเมืองเชลียงและพระยาแสนสอยดาวครองเมืองกำแพงเพชร^{๑๐}

---

^๙ Sakchai Saisingha, *Les statues du Buddha de l'école du Lān Nā : Réflexions sur Les Influences recues du XIIIe au XVIIIe siècle*, (Paris : Université Paris IV – Sorbonne, Thèse pour obtenir le grade de Docteur de L' University Paris IV, 1999), p. 131.

^{๑๐} ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, “หลักฐานข้อมูลใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยทางด้านจารึก”, สารนิพนธ์ประเสริฐ ณ นคร, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๒๘๒.

๘.๑.๓ พระพุทธรูปองค์สำคัญในหมวดพระพุทธรูปชินราช

ดังที่กล่าวแล้วว่า พระพุทธรูปที่จัดอยู่ในหมวดพระพุทธรูปชินราชนี้เป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ที่พบที่เมืองพิษณุโลก และมีเพียงไม่กี่องค์เท่านั้นอาจกล่าวได้ว่า เป็นรูปแบบเฉพาะที่เกิดขึ้น ที่สำคัญ คือ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา

พระพุทธรูปชินสีห์

พุทธลักษณะของพระพุทธรูปชินสีห์เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย หล่อด้วยสำริดลงรักปิดทองมีขนาดและรูปแบบโดยทั่วไปแล้วเหมือนกันกับพระพุทธรูปชินราชตามตำนานที่มีการกล่าวอ้างถึงการสร้าง คือ พงศาวดารเหนือ ที่กล่าวว่า “...ในปี พ.ศ.๑๕๐๐ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไท) หลังจากได้ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้วพระองค์ได้รับสั่งให้ช่างจากเมืองศรีสัชชนาลัย สวรรคโลก เชียงแสน และทริภุญไชย ช่วยกันหล่อพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปชินราชพระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา...”^{๑๑} เมื่อสร้างเสร็จเป็นที่เรียบร้อยแล้วพระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้อัญเชิญพระพุทธรูปชินราชไปประดิษฐานไว้ในพระวิหารด้านทิศตะวันตก พระพุทธรูปชินสีห์ประดิษฐานยังพระวิหารด้านทิศเหนือ และพระศรีศาสดาประดิษฐานยังวิหารด้านทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก

พระพุทธรูปชินสีห์เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ขัดสมาธิราบ จัดเป็นพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยหมวดพระพุทธรูปชินราช หรือสกุลช่างพิษณุโลก อันมีพุทธลักษณะที่สำคัญคือ พระพักตร์รูปไข่ค่อนข้างกลมแต่มีความอวบอ้วนมากกว่าพระพุทธรูปหมวดใหญ่โดยทั่วไป ขมวดพระเกศามีขนาดปานกลาง พระรัศมีเป็นเปลว พระวรกายมีพระพาหาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก สันขาภิเป็นแผ่นเล็กยาวลงมาจรดพระนาภีปลายแยกเป็น ๒ ชาย ม้วนเป็นปมคล้ายเขี้ยวตะขาบ รวมทั้งมีเส้นจากปลายสันขาภิข้างซ้ายแตกออกมาเป็นเส้นคดโค้งผ่านทางด้านหน้าของพระอุทรลงมาจรดกับขอบชายผ้าสบง ส่วนลักษณะพิเศษที่ถือว่า เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัยหมวดพระพุทธรูปชินราช คือ การทำนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ให้ยาวเสมอกัน

^{๑๑} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า ๑๔ - ๑๕.

จากรูปแบบทางศิลปะของพระพุทธรูปชินสีห์ มีพุทธลักษณะโดยรวมแล้วที่เหมือนกับพระพุทธรูปชินราชเป็นอย่างมากนั้น และจากรูปแบบดังกล่าวนี้เอง ถือได้ว่าเป็นรูปแบบทางศิลปะที่ถูกถ่ายทอดมาจากพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดใหญ่อีกต่อหนึ่ง พระพุทธรูปชินสีห์จึงมีพุทธลักษณะที่เหมือนกันพระพุทธรูปหมวดใหญ่ด้วย คือ การทำขอบพระโอษฐ์ที่หักโค้งเป็นคลื่นการทำพระขนงให้โค้งเป็นรูปวงโค้ง และมีเส้นพระขนงรวมทั้งเส้นขอบพระเนตรแคบ ๆ ปรากฏอยู่ซึ่งถือได้ว่าเป็นรูปแบบเฉพาะอย่างหนึ่งของพระพุทธรูปในหมวดพระพุทธรูปชินราชต่างจากพระพุทธรูปหมวดใหญ่เล็กน้อยที่นิยมทำพระขนงให้โค้งสูงยกขึ้นเป็นสันนูนตามธรรมชาติ และต่างจากพระพุทธรูปสมัยอยุธยาเป็นอย่างมากที่นิยมทำเส้นพระขนงและเส้นเปลือกพระเนตรป้ายเป็นแผ่นใหญ่เชื่อมต่อกัน^{๑๒}

เมื่อเทียบขนาดของพระพุทธรูปชินสีห์กับพระพุทธรูปชินราช จากการวัดของพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ^{๑๓} พบว่า พระพุทธรูปชินสีห์ มีขนาดหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ (ประมาณ ๒๗๕ เซนติเมตร) สูง ๗ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว (ประมาณ ๓๘๕ เซนติเมตร) ซึ่งมีความใกล้เคียงกับขนาดของพระพุทธรูปชินราช แต่ย่อมกว่ากันทั้งความสูงและหน้าตักในราวสิบเซนติเมตร (พระพุทธรูปชินราชหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว หรือประมาณ ๒๘๕ เซนติเมตร สูง ๗ ศอก ๑ คืบ ๑๐ นิ้ว ๓๘๕ เซนติเมตร)

ขนาดดังกล่าวนี้บ่งว่า สอดคล้องกับพระวินิจฉัยของ สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า เป็นฝีมือช่างคนเดียวกัน เพราะมีพุทธลักษณะที่นับว่าใกล้เคียงกันทุกประการเว้นแต่พระพุทธรูปชินสีห์ “แก่” พุทธลักษณะที่ “เสีย” ของพระพุทธรูปชินราชให้ดีขึ้นกว่าเดิมตั้งข้อพระวินิจฉัยของพระองค์ว่า “ได้ดูพระชินราชเห็นเสียอยู่ที่นั่นที่นี้ แต่แล้วมาดูพระชินสีห์เห็นพระชินราชเสียอยู่ตรงไหนก็มาแก้ไขหมด จึงทรงสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปชินสีห์ น่าจะสร้างที่หลังพระพุทธรูปชินราช”^{๑๔}

---

^{๑๒} ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๖๘.

^{๑๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **พงศาวดารพระพุทธรูปชินราช, พิมพ์ครั้งที่ ๒** (พระนคร : โรงพิมพ์ศึกษานุกูล, ๒๔๙๔), หน้า ๑๗.

^{๑๔} สมเด็จฯ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารานุกรมศิลปกรรม เล่มที่ ๒๕**, (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๐๔ - ๒๕๐๖), หน้า ๑๖๐.

อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศฯ มิได้ทรงให้รายละเอียดว่าพุทธลักษณะของพระพุทธรูปชินราชมีที่เสียดตรงจุดใดบ้างแต่ที่เห็นได้อย่างชัดเจนน่าจะเป็นพระนาสิกของพระพุทธรูปชินราชที่โด่งพองงาม ในขณะที่พระพุทธรูปชินราชจะมีพระนาสิกที่โด่งใหญ่เป็นพิเศษจนแลเห็นได้ชัดเจน หรือพระหัตถ์ที่แสดงปางมารวิชัย โดยนิ้วพระหัตถ์ของพระพุทธรูปชินราชจะติดกันเป็นพีติยาวแหลมและดูคล้ายกับสวมคว่ำ และปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองก็เหลื่อมกันอยู่เล็กน้อย ในขณะที่นิ้วพระหัตถ์ของพระพุทธรูปชินราชแยกออกจากกัน และมีความกลมกลึงสมส่วนยาวเรียวเสมอกันทุกนิ้วพระหัตถ์ เป็นต้น^{๑๕}

พระพุทธรูปชินราชเคยประดิษฐานเป็นพระประธานภายในวิหารด้านทิศเหนือของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก จนกระทั่งสมเด็จพระบรมราชเจ้ามหาศกัฒนพลเสพรทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญลงมาประดิษฐานยังวัดบวรนิเวศวิหาร โดยแพที่อัญเชิญพระพุทธรูปชินราชมาถึงกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๗๔^{๑๖} แล้วจึงมีการสมโภช เมื่อการสมโภชแล้วเสร็จ จึงได้อัญเชิญขึ้นประดิษฐานในพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร ที่ทรงปฏิสังขรณ์พระอุโบสถขึ้นใหม่ให้มีมุขสามด้านเพิ่มขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปสุวรรณเขต โดยพระพุทธรูปชินราชประดิษฐานทางมุขด้านทิศตะวันตกหันพระปฤษฎางค์ชนกับพระพุทธรูปสุวรรณเขต ส่วนมุขด้านทิศเหนือและทิศใต้เป็นที่ประดิษฐานพระอัญญาจารย์^{๑๗}

ต่อมา เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระผนวชในพระราชฉายาว่า **พระวชิรญาณมหาเถระ** และทรงเสด็จพระราชดำเนินมาทรงครองวัดบวรนิเวศวิหาร ตามคำอาราธนาของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรง

---

^{๑๕} พิษณุ สุ่มจินดา, “การกำหนดอายุและการจำลองพระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๘๔ - ๘๕.

^{๑๖} เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๘), หน้า ๔๘.

^{๑๗} พิษณุ สุ่มจินดา, “การกำหนดอายุและการจำลองพระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์, หน้า ๘๔ - ๘๕.

พระราชดำริว่า พระพุทธชินสีห์เป็นของมีสิริสมควรเชิญออกมาจาก मुख หลัง มาประดิษฐานยัง मुख หน้า เพื่อให้ผู้คนได้สักการบูชา^{๑๘} จึงได้ถวายพระพรขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อนุรักษ์เชิญพระพุทธชินสีห์ออกจาก मुख หลัง ทางด้านทิศตะวันตก มาประดิษฐานไว้ในอุโบสถทางด้านทิศตะวันออก และที่ मुख หลัง ได้อัญเชิญพระพุทธไสยาสน์ไปประดิษฐานไว้แทน^{๑๙} เมื่อการแล้วเสร็จ จึงได้ทรงปิดทองคำพระพุทธชินสีห์ใหม่ทั่วทั้งพระองค์ กะไหล่พระรัศมีด้วยทองคำ ทำพระเนตรด้วยทองคำลงยา พระอุณาโลมทำจากเงินประดับเพชรถวาย^{๒๐}

ต่อมาเมื่อพระองค์ทรงครองราชย์สมบัติใน พ.ศ. ๒๓๙๔ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระรัศมีทองคำลงยาประคบพระรัศมีเดิม พร้อมกับแขวงฉัตรตาดมีดอกไม้ทองห้อยและต้นไม้เงินทองถวายเป็นพุทธบูชา^{๒๑} และใน พ.ศ. ๒๓๙๘ จึงมีพระบรมราชโองการให้พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการหล่อฐานพระพุทธชินสีห์ใหม่ด้วยทองสัมฤทธิ์ปั้นเป็นลายแบบโบราณ โดยยกพระพุทธชินสีห์ขึ้นประดิษฐานและเททองหล่อให้ประกบกัน ก่อนที่จะเทผูกกันนั้นช่างได้เจาะฐานของพระพุทธชินสีห์ออกข้างได้น้ำหนักทองประมาณ ๑ ชั่งเศษ^{๒๒} เมื่อการแล้วเสร็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงปิดทองทั้งฐานและองค์พร้อมกับสมโภชเป็นเวลา ๕ วัน^{๒๓}

---

^{๑๘} “ตำนานพระชินศรี พระชินราช พระศรีศาสดา,” หอสมุดแห่งชาติ, ห้องเอกสารตัวเขียน, เอกสารหมวดตำนาน, เลขที่ ๑๒, มัดที่ ๒.

^{๑๙} พิชญา สุ่มจินดา, “การกำหนดอายุและการจำลองพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, หน้า ๘๔ - ๘๕.

^{๒๐} “ตำนานพระชินศรี พระชินราช พระศรีศาสดา”, หอสมุดแห่งชาติ, ห้องเอกสารตัวเขียน, เอกสารหมวดตำนาน, เลขที่ ๑๒, มัดที่ ๒.

^{๒๑} “พงศาวดารเหนือเรื่องเชิญพระชินศรีลงมาวัดบวรนิเวศน์และ ฯลฯ”, หอสมุดแห่งชาติ, ห้องเอกสารตัวเขียน, จัดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๗, เลขที่ ๑๒๙.

^{๒๒} พิชญา สุ่มจินดา, “การกำหนดอายุและการจำลองพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก”, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์, หน้า ๘๕.

^{๒๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **ขอมและไทยโบราณอักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัยและอภินิหารการประจักษ์**, (กรุงเทพมหานคร : คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑.

พระพุทธรูปชินสีห์ถือได้ว่า เป็นพระพุทธรูปที่มีความหมายเหมือนกันกับพระพุทธรูปชินราชมากที่สุด โดยเฉพาะในเรื่องของการทำนวิพระหัตถ์ทั้งสอง ให้ยาวเสมอกัน จากการตรวจสอบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ไม่พบหลักฐานที่กล่าวถึงการซ่อมแซมนวิพระหัตถ์ของพระพุทธรูปชินสีห์ ให้เท่ากัน เหมือนกับนวิพระหัตถ์พระศรีศากยมุนีแต่อย่างใด จึงสันนิษฐานว่า รูปแบบของนวิพระหัตถ์ทั้งสองยาวเสมอกันนั้น เป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นมาพร้อมกันกับการหล่อพระพุทธรูปชินสีห์มาตั้งแต่เดิมแล้ว เช่นเดียวกันกับนวิพระหัตถ์ที่เท่ากันของพระพุทธรูปชินราช แต่พระพุทธรูปชินสีห์ มีลักษณะที่แตกต่างกันในเรื่องของการเรียงตัวของนวิพระหัตถ์ที่แยกห่างออกจากกันเล็กน้อย จนมองเห็นเป็นช่องไฟ และมีความกลมกลึงสม ส่วนยาวเรียบเสมอกันทุกนวิพระหัตถ์ ส่วนนวิพระหัตถ์ของพระพุทธรูปชินราช จะมีลักษณะยาวติดกันเป็นพืดเหมือนกันกับถูกบีบจนนวิพระหัตถ์ยาวลึบแลดูคล้ายส้อมคว่ำ ส่วนปลายนวิพระหัตถ์ทั้งสอง ๔ ก็จะเหลื่อมกันอยู่เล็กน้อย

จากรูปแบบทางศิลปะและประวัติความเป็นมา ตลอดจนตำนานในการสร้างทำให้สันนิษฐานได้ว่าพระพุทธรูปชินสีห์น่าจะสร้างขึ้นพร้อม ๆ กันกับพระพุทธรูปชินราชหรือถัดจากนั้นลงมาเล็กน้อยโดยฝีมือของสกุลช่างเมืองพิษณุโลกในราวกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐

พระศรีศากดา

พระศรีศากดาเป็นพระพุทธรูปหล่อจากสำริด ปางมารวิชัย ประทับขัดสมาธิราบมีขนาดหน้าตักกว้าง ๔ ศอก ๑ คืบสูง ๖ ศอก ๑ คืบ ๔ นิ้ว วัดโดยพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐวรการ เช่นเดียวกัน^{๒๔} ซึ่งถือได้ว่า มีขนาดย่อมกว่าพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์ทั้งความสูงและหน้าตักอย่างละประมาณ ๑ ศอก (ประมาณ ๕๐ เซนติเมตร)

พุทธรูปลักษณะโดยรวมของพระศรีศากดา มีความใกล้เคียงกับพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์ แต่พระพักตร์ค่อนข้างเหลี่ยมกว่า พระรัศมีเป็นเปลวไม่สูงไม่มีกิลีบบัวรองรับทำเป็นกาบหุ้มแนบติดกันแต่ไม่ตั้งตรงเหมือนกาบพระรัศมีของ

---

^{๒๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, พงศาวดารพระพุทธรูปชินราช, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์ศึกษาภูกุล, ๒๔๙๔), หน้า ๑๗.

พระพุทธชินราช และพระพุทธ ชินสีห์ นี้ว่าพระหัตถ์ทั้ง ๔ เรียงชิดกันและยาวเสมอกัน พระนขามีขนาดใหญ่จนสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน

แต่เดิมพระศรีศาสดาประดิษฐาน เป็นพระประธานในพระวิหารด้านทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก แต่จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการอัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในกรุงเทพมหานคร มีกล่าวถึงไว้มากมายชัดเจนมากนัก โดยเฉพาะช่วงก่อนที่จะอัญเชิญพระศรีศาสดาไปประดิษฐานที่วัดประดู่ฉิมพลี มีเอกสารหลายฉบับระบุเหตุการณ์ไว้ต่างกัน คือ เอกสารตัวเขียนของหอสมุดแห่งชาติเรื่อง “ตำนานพระชินศรี พระชินราช พระศรีศาสดา” ระบุว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ทัต บุนนาค) มีประสงค์จะได้พระพุทธรูปหล่อโบราณมาไว้ในวัดที่ท่านสร้าง จึงมีบัญชาให้พระยาศิริโทยสวรรค์ ผู้รักษาเมืองพิษณุโลกอัญเชิญลงมาไว้ที่วัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร^{๒๕}

ส่วนข้อมูลจากพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรื่อง พงศาวดารพระพุทธชินราช ระบุแต่เพียงว่า สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติอัญเชิญมาประดิษฐานในวิหารวัดประดู่ฉิมพลีที่ท่านสร้างขึ้น^{๒๖}

เอกสารตัวเขียนของหอสมุดแห่งชาติประเภทจดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ชื่อ “พงศาวดารเหนือเรื่องเชิญพระชินศรีมาวัดบวรนิเวศน์และ ฯลฯ” กล่าวว่าสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติอัญเชิญไปไว้ที่วัดมะกอก^{๒๗}

---

^{๒๕} “ตำนานพระชินศรี พระชินราช พระศรีศาสดา”, หอสมุดแห่งชาติ, ห้องเอกสารตัวเขียน, เอกสารหมวดตำนาน, เลขที่ ๑๒, มัดที่ ๒.

^{๒๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พงศาวดารพระพุทธชินราช, หน้า ๒๔.

^{๒๗} “พงศาวดารเหนือเรื่องเชิญพระชินศรีลงมาวัดบวรนิเวศน์และ ฯลฯ”, หอสมุดแห่งชาติ, ห้องสมุดเอกสารตัวเขียน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔, จ.ศ. ๑๒๑๗, เลขที่ ๑๒๙.

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๒๘} และสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ^{๒๙} ทรงพระราชนิพนธ์และทรงพระนิพนธ์ว่า อธิการวัดบางอ้อยช้าง จังหวัดนนทบุรี เป็นผู้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในวัดดังกล่าวเมื่อประมาณรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จนกระทั่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัย ญาติได้อัญเชิญมาประดิษฐานเป็น พระประธานวัดประดู่ฉิมพลี กรุงเทพมหานคร

อย่างไรก็ดี สมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพได้ทรงขยายความ เพิ่มเติมว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญพระพุทธรูปที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระนามว่า พระอัฐฐารสศรีสุคตทศพล ญาณบพิตร จากวัดวิหารทอง จังหวัดพิษณุโลก มาประดิษฐานยังวิหารวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร ที่ทรงพระราชดำริจะกันเป็น ๒ ห้อง เพื่อประดิษฐานพระศรี ศาสดาซึ่งจะอัญเชิญมาจากวัดประดู่ฉิมพลีที่ห้องด้านหน้า แต่ปรากฏว่าผนังที่กันไว้ กระชั้นมากจนแลเห็นองค์พระอัฐฐารสฯ ได้มาถนัด จึงไม่ได้อัญเชิญ พระศรีศาสดา ลงมา^{๓๐}

ถึงแม้หลักฐานจะระบุไว้แตกต่างกันถึงตัวผู้อัญเชิญคนแรก แต่ก็น่าเชื่อ ได้ว่า สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาตินั่นเอง ที่เป็นผู้อัญเชิญพระศรีศาสดาลงมา เนื่องจากพระอธิการของวัดบางอ้อยช้าง ซึ่งเป็นเพียงวัดเล็ก ๆ คงไม่มีความสามารถ พอที่จะอัญเชิญลงมาจากเมืองพิษณุโลกได้ เพราะแม้แต่การปฏิบัติสังฆกรรมพระวิหาร ด้านทิศตะวันตก อันเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปชินราชก็ยังต้องทำเรื่องขอพระบรม ราชานุญาตเสียก่อน ปีที่อัญเชิญพระศรีศาสดาลงมานั้น สันนิษฐานว่า อยู่ระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๗ - ๒๓๗๔ คือ ในระหว่างรัชกาลพระยามสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก่อนการอัญเชิญพระพุทธรูปชินราชที่ลงมายังกรุงเทพมหานครใน พ.ศ. ๒๓๗๔^{๓๑}

---

^{๒๘} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราช, (พระ นคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๔), หน้า ๓๔.

^{๒๙} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๔๙๘), หน้า ๔๙ - ๕๐.

^{๓๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๕๑.

^{๓๑} พิษญา สุ่มจินดา, “ การกำหนดอายุและการจำลองพระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชา ประวัติศาสตร์, หน้า ๘๘.

พระศรีศาสดาประดิษฐานอยู่ที่ประดิษิมพลี จนกระทั่งใน พ.ศ. ๒๔๐๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า เป็นพระสำคัญไม่ควร อยู่ในวัดของราษฎร^{๓๒} จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างวิหารพระศรีศาสดาไว้ ภายในวัดบวรนิเวศวิหารเพื่อจะอัญเชิญมาประดิษฐาน^{๓๓} ในระหว่างการวิหารได้อัญเชิญพระศรีศาสดาลงแพขึ้นที่ท่าช้างและนำไปพักไว้ที่วัดสุทัศนเทพวราราม ก่อน^{๓๔}

---

^{๓๒} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราช, หน้า ๓๔.

^{๓๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัยและอภินิหารการประจักษ์, หน้า ๑๑.

^{๓๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, พงศาวดารพระพุทธชินราช, หน้า ๒๔.

ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๐๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาอนุชิตชาญไชย (สาย สิงหเสนี) อัญเชิญพระศรีศาสดาจากวัดสุทัศนเทพวรารามมาประดิษฐานยังวิหารวัดบวรนิเวศวิหาร ระหว่างที่อัญเชิญมานั้นพระศอกของพระศรีศาสดาที่ราวอยู่ก่อนได้หักตกลงมา เมื่ออัญเชิญถึงวัดบวรนิเวศแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นวรศกดาเอาช่างมาหล่อติดให้มั่นคงเหมือนเดิม^{๓๕} แต่ยังไม่ทันปิดทองพระองค์ก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน^{๓๖}

จากพุทธลักษณะและขนาดที่มีความแตกต่างจากพระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินสีห์ สอดคล้องกับพระวินิจฉัยของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ว่า พระศรีศาสดาคงทำขึ้นในคราวเดียวกัน แต่ใช้ช่างที่มีฝีมือเป็นรองกว่าช่างที่หล่อพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์^{๓๗}

จากการเปรียบเทียบพุทธลักษณะของพระศรีศาสดากับพระพุทธรูปที่พบในหมวดพระพุทธรูปชินราช พบว่า มีพุทธลักษณะโดยรวมที่เหมือนกันกับพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์ โดยเฉพาะพุทธลักษณะสำคัญของพระพุทธรูป ได้แก่ พระวรกายที่แลดูแล้วอวบอ้วนเล็กน้อย ชายผ้าสังฆาฏิที่ยาวลงมาเป็นเขี้ยวตะขาบ และมีเส้นจากปลายสังฆาฏิข้างซ้ายแตกออกมาเป็นเส้นคดโค้งผ่านทางด้านข้างของพระอุทรลงมาจรดกับขอบชายผ้าสบงเหมือนกันกับพระพุทธรูปชินราชและพระพุทธรูปชินสีห์ รวมทั้งการทำนิ้วพระหัตถ์ทั้งสองให้ยาวเสมอกัน แต่ก็มีลักษณะสำคัญบางประการที่แตกต่างไปเล็กน้อย คือ พระรัศมีเป็นเปลวไม่สูง ไม่มีกลีบบัวรองรับที่ฐานทำเป็นกาบหุ้มแนบติดกันและไม่ตั้งตรงเหมือนกาบพระรัศมีของพระพุทธรูปชินราช

พระพักตร์ที่ค่อนข้างเหลี่ยมและสั้นกว่าจนทำให้พระเนตรชิดกับพระขนงพระนาสิกไม่โค้งงุ้มเหมือนกับพระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินสีห์ ส่วนลักษณะสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากพระพุทธรูปสุโขทัย หมวดใหญ่และหมวด

---

^{๓๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์, **ขอมและไทยโบราณ อักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัยและอภินิหารการประจักษ์**, หน้า ๑๑.

^{๓๖} พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **พระราชปรารภเรื่องพระพุทธรูปชินราช**, หน้า ๓๔.

^{๓๗} สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่มที่ ๒๕**, หน้า ๑๖๐.

พุทธชินราช จนสามารถเห็นได้ชัด คือ การทำพระโอษฐ์คู่ค่อนข้างกว้างแถมพระสรวลตรง ๆ ปลายพระโอษฐ์ไม่ตวัดขึ้นและไม่หยักเป็นคลื่นแบบพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย

ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้ตั้งข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับเรื่องของพระพักตร์พระศรีศาสดาว่าอาจเป็นงานช่างในสมัยอยุธยาที่ผสมกับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย โดยอยู่ในช่วงก่อนที่จะมีพัฒนาการไปเป็นพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาอย่างแท้จริง และน่าจะมีอายุอยู่ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ในช่วงรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ตอนที่พระองค์เสด็จลงมาครองเมืองพิษณุโลก โดยมีรูปแบบงานช่างที่ใกล้เคียงกัน คือ พระเศียรพระพุทธรูปศิลปะอยุธยาขนาดใหญ่องค์หนึ่งที่จัดแสดงอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร มีรูปแบบของพระพักตร์ที่เหมือนกันกับพระศรีศาสดาเป็นอย่างมาก หรือ พระพักตร์ของพระศรีศาสดาอาจเป็นงานซ่อมใหม่หรืออาจสร้างขึ้นในช่วงที่มีอิทธิพลศิลปะอยุธยาขึ้นมาปกครองเมืองพิษณุโลกภายหลังจากสุโขทัยหมดอำนาจลงไปแล้ว

แต่อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงการเคลื่อนย้ายและการบูรณะจึงทำให้ทราบว่า พระเศียรและพระพักตร์ของพระศรีศาสดานั้น เป็นงานที่ซ่อมขึ้นใหม่ทั้งหมดในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ ๔) ในตอนที่อัญเชิญมาจากวัดสุทัศนเทพวราราม เพื่อมาประดิษฐานยังวัดบวรนิเวศ ระหว่างที่อัญเชิญมานั้นพระคอของพระศรีศาสดาที่ริ้วอยู่ก่อนได้หักพังตกลงมา

เมื่ออัญเชิญถึงวัดบวรนิเวศแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมหมื่นนรศักดิ์ฯ เอาช่างมาซ่อมและหล่อติดให้มั่นคงเหมือนเดิม จึงเป็นไปได้ที่รูปแบบของพระพักตร์พระศรีศาสดาตามที่ปรากฏในปัจจุบัน อาจเป็นงานซ่อมในสมัยรัตนโกสินทร์ทำให้ไม่สามารถเปรียบเทียบรูปแบบของพระพักตร์พระศรีศาสดากับพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดพระพุทธชินราชของค้ออื่น ๆ ได้เลย

การกำหนดอายุของพระศรีศาสดา จึงสันนิษฐานว่า น่าจะสร้างขึ้นในช่วงกลาง-ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หรืออาจสร้างขึ้นพร้อม ๆ กันกับพระพุทธชินราช

และพระพุทธรูปที่มีหลักฐานปรากฏอยู่ในตำนาน ก็อาจเป็นไปได้ซึ่งในปี พ.ศ. ดังกล่าว เป็นช่วงประมาณกลางๆ รัชสมัยของพระมหาธรรมราชา^{๓๘}

ในความเป็นจริง ไม่มีใครทราบแน่ชัดได้เลยว่า พระพุทธรูปที่ประชาชนนิยมจำลองกันมากที่สุดนี้สร้างขึ้น พ.ศ. ไตกันแน่ นั่นก็เพราะไม่มีหลักฐานชั้นต้นชิ้นใดที่ยืนยันการสร้างหลวงพ่อดังกล่าวอย่างชัดเจน คงมีแต่พงศาวดารเหนือที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา ว่าถูกสร้างโดยพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก กษัตริย์ล้านนา อย่างไรก็ตามพงศาวดารเหนือฉบับที่ใช้อ้างอิง ผ่านการชำระและเป็นเอกสารที่เก่าไปไม่เกินกว่ายุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ทำให้น้ำหนักความน่าเชื่อถือต่ำลงไป

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชนิพนธ์ประวัติการสร้างพระพุทธรูปราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา ในขณะที่เป็นพระภิกษุโดยอาศัยเนื้อเรื่องที่คล้ายคลึงกับพงศาวดารเหนือ แต่เพิ่มเติมประวัติของพระเหลือเข้าไปด้วย และทรงมีพระราชดำริว่า พระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดา น่าจะสร้างราวปี ๑๔๙๘ และพระพุทธรูปราชสร้างถัดจากนั้นอีก ๒ ปี คือ พ.ศ. ๑๕๐๐ ซึ่งข้อมูลตรงนี้เองที่เริ่มมีการคะเนอายุของพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ และเพิ่มเติมความเกี่ยวกันของพระเหลือไปในคราวเดียวกัน

อย่างไรก็ดี แนวความคิดสุดท้าย เป็นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพที่ทรงพิจารณาจากลักษณะความนิยมทางศิลปกรรม และการคล้ายตัวจากพระพุทธรูปหมวดใหญ่ของสุโขทัย ซึ่งน่าจะเกิดขึ้นในยุคหลังพ่อขุนรามคำแหงมหาราชไปแล้ว เช่น พระวรกาย พระพักตร์ที่ดูอวบอ้วนขึ้น นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ที่ยาวเสมอกัน เป็นต้น^{๓๙}

---

^{๓๘} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, *ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ*, หน้า ๑๘๙.

^{๓๙} การกำหนดอายุพระพุทธรูปราช พระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระเหลือ, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: [๔๓๐ | พุทธศิลป์พระพุทธรูปราช : ประวัติและพัฒนาการทางพระพุทธศาสนา](https://web.facebook.com/127417034364059/posts/อยากเล่าเรื่อง, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๒)</p></div><div data-bbox=)

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๑ : พระพุทธรชินราช

ประดิษฐาน ณ พระวิหารหลวง วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๒ : พระพุทธรูปปางมารวิชัย
วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก

ภาพที่ ๘.๓ : พระพุทธรูปปางมารวิชัย
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ

ภาพที่ ๘.๔ : พระสิทธารถพุทธเจ้า
วัดพิชยญาติการาม กรุงเทพมหานคร

ภาพที่ ๘.๕ : พระเสถียรธรรมณี
วัดราชนันทดาราม กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๖ : พระพุทธรชินสีห์
ประดิษฐาน ณ พระอุโบสถ วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๗ : พระศรีศาสดา

ประดิษฐาน ณ พระวิหาร วัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๘ : พระพุทธรชินราช วโรวาทธรรมจักร อัครปฐมเทศนา
นราศภพมิตร หรือ “พระพุทธรชินราช”
ประดิษฐาน ณ พระวิหารทิศใต้ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

พระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย หมวดพระพุทธรชินราช

ภาพที่ ๘.๙ : พระพุทธรชินศรีมุนีนารถ อรุคอาสนบรรลังก์
อุทธรังทิสภาคย์นาคปรก ดิลกภพพิตร หรือ “พระพุทธรชินศรี”
พระประธานในพระวิหาร ทิศตะวันตกมุขหน้า

๘.๒ ประวัติและความสำคัญของพระพุทธรูปชินราช

๘.๒.๑ ประวัติพระพุทธรูปชินราช

พระพุทธรูปชินราชเป็นพระพุทธรูปหล่อด้วยสำริด ประทับนั่งขัดสมาธิราบ แสดงปางมารวิชัยมีขนาดหน้าตักกว้าง ๕ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว (๒.๘๕ เมตร) และสูง ๗ ศอก ๑ คืบ (๓.๒๗ เมตร) ประดิษฐานเป็นพระประธานในพระวิหารด้านทิศตะวันตกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก มาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ถือได้เป็นพระพุทธรูปหล่อสำริดที่มีขนาดใหญ่มากองค์หนึ่งที่พบในศิลปะสุโขทัย และเป็นพระพุทธรูปสำคัญที่มีทั้งความศักดิ์สิทธิ์และความงามมากที่สุดองค์หนึ่งของบรรดาพระพุทธรูปในประเทศไทย แต่พระพุทธรูปองค์นี้กลับไม่พบหลักฐานการสร้างปรากฏอยู่ในจารึกสมัยสุโขทัยหรือเอกสารร่วมสมัยใด ๆ ที่สามารถอ้างอิงได้เลยมีเพียงหลักฐานเชิงตำนานที่กล่าวถึงการสร้างพระพุทธรูปชินราชปรากฏอยู่ในคำให้การของชาวกรุงเก่า โดยกล่าวถึงว่าพระเจ้าสุธรรมราชากษัตริย์แห่งเมืองพิษณุโลก ทรงหล่อพระพุทธรูป ๒ องค์ คือ พระพุทธรูปชินราช และพระพุทธรูปชินสีห์^{๔๐} และหลักฐานในพงศาวดารเหนือ มีกล่าวถึงไว้ในข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ปี พ.ศ. ๑๕๐๐ พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไท) หลีกจากได้ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้วพระองค์ได้รับคำสั่งให้ช่างจากเมืองศรีสัชชนาลัย สวรรคโลก เชียงแสน และหริภุญไชย ช่วยกันหล่อพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา...”^{๔๑}

แต่อย่างไรก็ตามหลักฐานทั้งสองชิ้นนี้ถือได้ว่าเป็นเอกสารที่เขียนและรวบรวมขึ้นในสมัยหลัง พร้อมกันก็มีข้อมูลหลาย ๆ ส่วนเป็นเรื่องที่มาจากการเล่นเรื่องสืบต่อกันมา จึงไม่สามารถใช้เป็นข้อมูลทางวิชาการได้มากนัก ถึงแม้ว่า จะไม่มีหลักฐานการปรากฏชื่อและประวัติการสร้างพระพุทธรูปชินราชอยู่ในจารึกสมัยสุโขทัยหลักต่าง ๆ เลยก็ตาม แต่ก็มีการพบเอกสารทางประวัติศาสตร์ในสมัยอยุธยาที่กล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญไว้ในพงศาวดาร ตอนหนึ่งว่า “...ปี จ.ศ.๘๐๐ (พ.ศ. ๑๙๘๑) เมื่อสมเด็จพระเจ้าสามพระยาสร้างวัดมเหยงคณ์แล้ว พระรามศวรเจ้า

---

^{๔๐} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๔๖), หน้า ๓๓๓.

^{๔๑} กรมศิลปากร, พระราชพงศาวดารเหนือ, หน้า ๑๔ - ๑๕.

(สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) ผู้เป็นพระราชกุมาร ท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลก ครั้นนั้นเห็นน้ำพระเนตรพระพุทธเจ้าพระพุทธชินราชตกออกมาเป็นโลหิต...”^{๔๒}

จากการวิเคราะห์ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร ได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับการที่พระพุทธชินราช ตกน้ำพระเนตรออกมาเป็นพระโลหิต ตามข้อความที่ปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารว่า เป็นการเขียนเรื่องที่แสดงถึงความหมายเชิงนัยยะ เพื่อต้องการจะสื่อถึงการสูญเสียอำนาจของรัฐสุโขทัยให้แก่อยุธยา ซึ่งในขณะนั้นมีศูนย์กลางการปกครองอยู่ที่เมืองพิษณุโลก โดยการใช้พระพุทธชินราชมาเป็นสื่อแสดงถึงตัวแทนของรัฐสุโขทัย เมื่อต้องถูกอำนาจของหัวเมืองฝ่ายใต้อย่างอยุธยาเข้ามาปกครองพื้นที่แทน จึงแสดงออกมาในภาพของพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของมิ่งขวัญและเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวหัวเมืองเหนือทั้งปวง ยังต้องคงเสียพระทัยจนถึงกับทรงกรรแสงจนน้ำพระเนตรตกออกมาเป็นสายพระโลหิต และหลักฐานจากพระราชพงศาวดารนี้เอง ทำให้ตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า ชื่อของพระพุทธชินราชได้ปรากฏขึ้นมาแล้วในเมืองพิษณุโลกมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นหรืออาจจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนอยุธยา

เนื่องจากชื่อของพระพุทธชินราช เป็นคำไวพจน์ที่แสดงถึงความหมายของการยกย่องพระพุทธเจ้าว่าทรงเป็นพระราชาผู้ชนะ และอาจเป็นคำยกย่องที่ผู้คนในสมัยนั้นใช้เรียกชื่อพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ โดยทั่วไป เหมือนกันกับชื่อของพระพุทธสิหิงค์ในล้านนา ซึ่งจากการศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์พบว่า มีชื่อเรียกของพระพุทธชินราชแลพระพุทธชินสีห์นี้ปรากฏอยู่ที่เมืองสุโขทัยด้วย โดยอยู่ในหลักฐานสำเนาร่างจารึกในสมัยรัชกาลที่ ๑ ความว่า “...พระพุทธชินราชกับพระพุทธชินสีห์ซึ่งอยู่ ณ เมืองสุโขทัยนั้นต้องแดดฝนตรากตรำคร่ำคร่าเพลิงป่าเผาแตกพังหาผู้ที่จะรักษาทำนุบำรุงไม่ให้อาราธนาลงมา ปฏิสังขรณ์พระลักษณะสิ่งใดไม่ต้องด้วยพุทธลักษณะให้ช่างซ่อมแปลงแต่งให้ต้องด้วย พระอรรถกถาบาลี...”^{๔๓} จากหลักฐาน

---

^{๔๒} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี, ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคที่ ๑ พระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์, (พระนคร : จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่จารึกวัดโพธิ์ขึ้นทำเนียบเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับนานาชาติ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔ สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๙๔.

^{๔๓} วัดพระเชตุพน, ประชุมจารึกวัดโพธิ์ มรดกความทรงจำแห่งโลก, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๕๖.

ดังกล่าวนี้เองแสดงให้เห็นถึงชื่อที่ซ้ำกันของพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และเป็นการอัญเชิญมาจากเมืองสุโขทัยไม่ใช่เมืองพิษณุโลก พระพุทธรูปทั้ง ๒ องค์นี้ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในพระวิหารทิศของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพมหานคร

ชื่อเรียกของพระพุทธชินราชที่กล่าวถึงอยู่ในพระราชพงศาวดารสมัยอยุธยาฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์นั้น จะเป็นชื่อเดียวกันกับพระพุทธรูปองค์ที่ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารด้านทิศตะวันตกของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก ในปัจจุบันนี้หรือไม่นั้น สามารถที่จะสอบหลักฐานได้จากข้อความจารึกบนบานประตูประดับมุกของพระวิหารหลังดังกล่าว ซึ่งจารึกนี้ทำขึ้นในสมัยอยุธยาตอนปลายตรงกับรัชกาลของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ความว่า “ศกมัสตุพระพุทธศักราช ๒๒๙๙ พระวรวงษา วันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีกุนสัพทศก พระบาทสมเด็จพระบรมนาถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งให้เขียนลายมุกบานประตูพระวิหารพระชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก...”^{๔๔} จึงทำให้ทราบได้ว่า พระพุทธรูปองค์นี้คือ พระพุทธชินราชตามหลักฐานที่มีกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารจริง และแสดงให้เห็นว่า พระพุทธชินราชย่อมมีเกิดขึ้นแล้วก่อนรัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (สมเด็จพระเจ้าสามพระยา) ในสมัยอยุธยาตอนต้นและได้ประดิษฐานอยู่ ณ ที่นั้นเรื่อยมาจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย และ รัตนโกสินทร์ ตามลำดับ จึงเป็นไปได้ที่ว่า พระพุทธชินราชจะเป็นงานที่สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลางหรือหลังรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา โดยมีหลักฐานจากพระราชพงศาวดารสมัยอยุธยา (ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์) ที่แสดงให้เห็นว่า จะต้องมามีมาก่อนในรัชกาลของพระองค์ พระพุทธชินราชจึงอาจเป็นงานช่างที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยอย่างแท้จริง

จึงสามารถสรุปได้ว่า พระพุทธชินราชน่าจะเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในสมัยสุโขทัย โดยมีพัฒนาการไปจากพระพุทธรูปหมวดใหญ่ คือ การทำพระพุทธรูปให้มีพระวรกายที่อวบอ้วนกว่าและที่สำคัญคือการทำนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน

---

^{๔๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๖.

ซึ่งเป็นลักษณะพิเศษที่เกิดขึ้นใหม่และไม่เคยปรากฏมาก่อนในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยหมวดใหญ่เลย^{๔๕}

สมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์ เรื่องตำนานพระพุทธรูป พระพุทธรูปชินสีห์ ไว้ในหนังสือ “เที่ยวตามทางรถไฟ” ไว้ดังนี้

มีเนื้อความในหนังสือพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ซึ่งทรงสร้างเมืองพิษณุโลกนั้นทรงดำริจะสร้างพระพุทธรูป ๓ องค์ ให้ช่างสุโขทัยกับช่างเชียงใหม่ ช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูปนั้น แล้วทรงเททองสัมฤทธิ์หล่อเมื่อวันพฤหัสบดีเดือน ๔ ขึ้น ๑๕ ค่ำปีจอ (ประมาณว่าในปีจอ พ.ศ. ๑๙๐๗) สำเร็จเรียบร้อยแต่ ๒ องค์คือ พระพุทธรูปชินสีห์กับพระศรีศาสดาแต่พระพุทธรูปราชสีห์นั้นต้องหล่อหลายครั้งจึงสำเร็จแล้วเอาเศษทองที่เหลือจากการหล่อพระพุทธรูป ๓ องค์นั้นหล่อเป็นพระพุทธรูปขนาดเล็กไว้อีกพระองค์ ๑ จึงเรียกว่า “พระเหลือ” หรือ “พระเสสันตปฏิมากร” ประดิษฐานไว้ในกุฏิที่ใต้ต้นโพธิ์สามเส้า ซึ่งปลูกไว้ตรงที่หล่อพระพุทธรูป ๑ องค์นั้น^{๔๖}

^{๔๕} ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑), หน้า ๖๕.

^{๔๖} แหล่งที่มา: https://th.wikipedia.org/wiki/สืบค้นเมื่อวันที่_๖_มกราคม_๒๕๖๓.

โดยเฉพาะกฏีพระเหลือนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิสังขรณ์ครั้งทรงผนวชเป็นสามเณร ได้ตามเสด็จสมเด็จพระบรมชนกนาถขึ้นไปยังเมืองพิษณุโลก ต่อมาถึงรัชกาลที่ ๕ เมื่อทรงหล่อจำลองพระพุทธรูปชินราช มาเป็นพระประธานวัดเบญจมบพิตร โปรดให้ปลูกต้นโพธิ์สามเสาลงมาข้างใต้ แล้วทรงหล่อพระเหลือนี้อีกองค์หนึ่ง แต่โปรดให้ประดิษฐานไว้ให้ราษฎรบูชา ณ เมืองลับแล

“ลักษณะของพระพุทธรูปชินราช กับพระพุทธรูปชินสีห์แม้จะพิจารณาดูในบัดนี้ ก็เห็นได้ว่า เลือกลักษณะที่งามในแบบอย่างพระพุทธรูปสุโขทัยกับเชียงใหม่ มาปรุงผสมกัน สมดังความที่กล่าวในพงศาวดารเหนือ จึงงามหาที่เปรียบมิได้ แต่พระศรีศาสดานั้นลักษณะต่างไปสงสัยว่า จะหล่อมาต่อขึ้นหลังมีฝีมือช่างเดียวกัน ถึงในจดหมายเหตุเก่าซึ่งกล่าวถึงสมเด็จพระราชาธิบดีกรุงศรีอยุธยา เสด็จขึ้นไปสมโภชก็ออกพระนามแต่ พระพุทธรูปชินราชกับพระพุทธรูปชินสีห์ หาได้กล่าวถึงพระศรีศาสดาไม่ แต่พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์นั้น ประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ด้วยกันมาตลอดเวลากว่า ๔๐๐ ปี จนถึงรัชกาลที่ ๒ กรุงรัตนโกสินทร์นี้ จะเป็นปีใดไม่ปรากฏ วิหารพระศรีศาสดาหักพัง จึงมีผู้อัญเชิญพระศรีศาสดาลงมากรุงเทพฯ เดิมไว้ที่วัดบางอ้อยช้าง แขวงจังหวัดนนทบุรีถึงรัชกาลที่ ๓ สมเด็จพระเจ้าบรมมหาราชพิชัยญาติ เมื่อยังเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ อัญเชิญไปวัดประดู่ริมลี้ แขวงจังหวัดธนบุรี ครั้งรัชกาลที่ ๔ โปรดให้อัญเชิญมาไว้ที่มุขหน้าพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ต่อมาทรงสร้างพระวิหารที่วัดบวรนิเวศวิหาร แล้วโปรดให้เชิญพระศาสดาไปประดิษฐานไว้ในวิหารนั้น สืบมาจนบัดนี้ พระพุทธรูปชินสีห์อยู่ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก จนถึงรัชกาลที่ ๓ วิหารปรักหักพัง กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ จึงโปรดให้อัญเชิญลงมา กรุงเทพฯ เมื่อพ.ศ. ๒๓๗๔ ประดิษฐานไว้ในวัดบวรนิเวศฯ ซึ่งพระองค์ทรงสร้างเดิมไว้ที่มุขหลังพระอุโบสถ ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังทรงผนวชเป็นเจ้าอาวาสวัดนั้น จึงโปรดให้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในพระอุโบสถจนทุกวันนี้”^{๔๗}

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินเมืองพิษณุโลก พระองค์ได้เสด็จพระราชดำเนินเข้าไปทรงนมัสการพระพุท

---

^{๔๗} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **เมืองพิษณุโลก**, พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ทรงพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณปู่ย อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๙ มีนาคม ๒๔๙๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ), หน้า ๔๒.

ชินราชด้วย ดังข้อความตอนหนึ่งในข่าวเสด็จพระราชดำเนินเก็บความตามที่ควรกล่าวจากพระราชหัตถเลขา ดังนี้

“แล้วเสด็จพระราชดำเนินเข้าไปทรงนมัสการพระพุทธชินราช ซึ่งเวลานี้ลงรักแลตั้งเกยเตรียมจะปิดทอง แต่เกยเขาตั้งดี ไม่ใช่ผ้าบัง ยังพอจะเห็นได้ถนัด วิหารนั้นก็ทำช่องกระจกที่หลังคาเฉลียง มีลื่นเลื่อนปิดให้มืด ๆ เปิดให้สว่างได้ตลอด แต่เป็นธรรมดาที่เคยทรงทอดพระเนตรเห็นอะไร แต่เมื่อยังทรงพระเยาว์เป็นใหญ่โตบัดนี้ดูย่อมนลงไปเป็นอันมาก แต่มีผู้เห็นด้วยกันหลายคน ว่าสังเกตตาเหมือนหนึ่งย่อมนกว่าพระพุทธชินสีห์ ทั้งนี้ จะเป็นด้วยพระพุทธชินสีห์ตั้งต่ำ เวลาแลดูสายตาด้องที่พระอุระ พระพุทธชินราชตั้งสูงสายตาด้องที่พระขงฆ์ จึงเห็นย่อมนกว่ากันได้ถนัด ทั้งพระพุทธชินราช หน้าตักกว้างกว่าพระพุทธชินสีห์หน่อยหนึ่ง ดังนั้น แลทอดพระเนตรพระพุทธรูปซึ่งมีอยู่ในที่นั้น ดูก็มีดี ๆ อีกหลายองค์ แต่พระพุทธชินราชดีกว่าเสียหมดจึงดูทรมานไป”^{๔๘}

ในสมัยรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้นที่กรุงเทพฯ โปรดฯ ให้ช่างขึ้นไปหล่อพระพุทธชินราชจำลองนำมาประดิษฐานเป็นพระประธาน ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร โดยพระองค์ได้เสด็จฯ ไปทรงเททองหล่อพระพุทธชินราชจำลอง เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และเมื่อหล่อเสร็จเรียบร้อยแล้ว ก็ัญเชิญมาประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร สืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ส่วนพระพุทธชินราชของค์จริงก็คงประดิษฐานอยู่ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลกเรื่อยมา^{๔๙}

๘.๒.๒ ความสำคัญของพระพุทธชินราชต่อพระมหากษัตริย์ไทย

พระพุทธชินราช เป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามที่สุด ยากที่จะหาพระพุทธรูปอื่นใดงดงามเสมอเหมือน ดังมีข้อความปรากฏในพระราชปรารภเรื่องพระพุทธชินราชที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์ไว้ตอนหนึ่งว่า

---

^{๔๘} ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์, พระพุทธปฏิมากร กับ เรื่องราวความเป็นมา เกร็ดความรู้ที่คนไทยชาวพุทธควรรู้, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๑๒๔ – ๑๔๑.

^{๔๙} พระสมุห์วันชัย เกสรธมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๕๘.

“แลคนเป็นอันมากก็ลงใจเห็นว่า พระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ ๒ องค์นี้คงงามนัก ไม่มีพระพุทธรูปน้อยใหญ่ที่ไหน ๆ ใหม่แก่่างดงามดีไปกว่านี้ได้ เห็นจะเป็นของที่ เทพยดาเข้าสิงช่าง ฤาณฤมิตเป็นมนุษย์มาช่วยสร้างช่วยทำเป็นแน่”

จึงกล่าวได้ว่า พระพุทธชินราช เป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่เทพ คือ เทวดา และสมมติเทพ คือ พระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้างขึ้นด้วยพระราชศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา ตั้งแต่โบราณกาล พระมหากษัตริย์แทบจะทุกพระองค์ตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงให้ความสำคัญเคารพนับถือบูชามาโดยตลอด ถือเป็นพระราชประเพณีว่า เมื่อขึ้นครองราชสมบัติแล้ว จะต้องเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการพระพุทธชินราช^{๕๐}

(๑) สมัยกรุงสุโขทัย

๑. สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท ครองกรุงสุโขทัยเป็นรัชกาลที่ ๕ ในราชวงศ์พระร่วง ได้ทรงสร้างเมืองพิษณุโลกสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร และทรงหล่อพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาในปีพุทธศักราช ๑๙๐๐ ทรงเสด็จมาประทับอยู่ ณ เมืองสองแควในช่วงเวลาหนึ่ง

๒. สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๒ ขึ้นครองราชย์ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๑๙๑๑ ถึงพุทธศักราช ๑๙๔๒ พระองค์ได้ทรงสร้างเมืองสองแควเป็นราชธานีสำรอง และเสด็จประทับอยู่ที่เมืองสองแควนานถึง ๗ ปี ทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์และพระศรีศาสดาอยู่เนืองนิตย์

๓. สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๓ (พระมหาธรรมราชาพิษณุโลก โอรสของพญาไสฤาไท) ขึ้นครองสิริราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๑๙๒๑ ถึงพุทธศักราช ๑๙๕๔ ทรงเสวยราชย์ประทับอยู่เมืองสองแควระยะหนึ่งทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาอยู่เนืองนิตย์

---

^{๕๐} องค์การค้าคุรุสภา, พงศาวดารกรุงธนบุรี และ จดหมายเหตุรายวันสมัยกรุงธนบุรี ประชุมพงศาวดาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การค้าคุรุสภา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๕.

๔. สมเด็จพระมหาธรรมราชาที่ ๔ (พระยาบาลเมือง) ขึ้นครองสิริราชสมบัติ ณ เมืองพิษณุโลก ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๑๙๖๒ ถึงปีพุทธศักราช ๑๙๘๑ ทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาอยู่เนืองนิตย์^{๕๑}

(๒) สมัยกรุงศรีอยุธยา

๑. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๑๙๐๕ เข้ายึดเมืองพิษณุโลก ผนวกเข้ากับกรุงศรีอยุธยา

๒. สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ช่วง พ.ศ. ๑๘๙๓ – ๑๙๐๕ ปีกอก ๑๙๖๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) เสด็จขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ เสด็จกลับลงมาถึงเมืองพิษณุโลกนมัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ ทรงเปลื้องเครื่องต้นทำสักการบูชาและมีมหรสพสมโภช ๗ วัน แล้วเสด็จกลับคืนพระนคร

๓. สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระนครินทราธิราช (พ.ศ. ๑๙๖๒) ครั้นยกทัพมาระงับศึกระหว่างพระยาบาลเมืองกับพระยารามแห่งราชวงศ์พระร่วง รัชกาลสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ (เจ้าสามพระยา ช่วง พ.ศ. ๑๙๖๗ – ๑๙๙๑) หัวเมืองเหนือระส่ำระสายทรุดโทรมด้วยเหตุไม่มีเจ้านายในราชวงศ์พระร่วงซึ่งไม่มีความสามารถปกครองเป็นประเทศราชดังแต่ก่อน จึงได้รวมหัวเมืองเหนือทั้งปวงเข้าเป็นมณฑลเดียวกัน ทรงตั้งพระรามาธิบดีพระราชโอรสเป็นพระมหาอุปราช ขึ้นครองเมืองพิษณุโลกสำเร็จราชการหัวเมืองเหนือทั้งปวง

จุลศักราช ๘๐๐ (พ.ศ. ๑๙๘๑) มะเมียศก ครั้นนั้นสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ สร้างวัดมเหยงคณ์เสวยราชสมบัติ และสมเด็จพระรามาธิบดี (เจ้าผู้เป็น) พระราชกุมารท่านเสด็จไปเมืองพิษณุโลกครั้งนั้น เห็นน้ำพระเนตรพระพุทธชินราชตกออกมาเป็นโลหิต สมเด็จพระรามาธิบดีเป็นราชโอรสของสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๒ ต่อมาปี พ.ศ. ๑๙๙๑ เสวยราชสมบัติทรงพระนามว่า “สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ”

จุลศักราช ๘๒๕ (พ.ศ. ๒๐๐๖) มะแมศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เสด็จมาประทับที่พิษณุโลก ศักราช ๘๔๔ (พ.ศ. ๒๐๒๕) ขาลศก ท่านให้เล่นการ

---

^{๕๑} พระสมุห์วันชัย เกสรมโม (มีมาก), “การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์”, หน้า ๖๐.

มหรสพ ๑๕ วัน ฉลองวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดขึ้นใหม่ พร้อมทั้งซ่อมแซมตัดแปลงพระมหาธาตุให้เป็นพระปรางค์แบบอยุธยา และทรงสร้างเรือนแก้วถวายพระพุทธรชินราช เป็นเอกลักษณ์จนถึงปัจจุบัน สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถสวรรคตเมื่อ พ.ศ.๒๐๓๑ พระบรมราชาซึ่งครองกรุงศรีอยุธยาได้รับรัชทายาทจากพระเชษฐาเป็นพระมหาอุปราชครองเมืองพิษณุโลกเป็นราชธานี

๔. สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช ช่วง พ.ศ.๒๐๙๓ – ๒๑๑๑ ครั้งที่เสด็จขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลกและทรงเสด็จขึ้นครองสิริราชสมบัติเมื่อ พ.ศ. ๒๑๑๒ พระองค์ได้ทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธรชินราชพระพุทธรชินสีห์และพระศรีศาสดา ได้ทรงสร้างอารามใกล้เคียงเป็นหลายตำบลปรากฏว่า พระองค์ทรงนับถือเลื่อมใสในพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดามาก มีพระราชดำริอันพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงนิพนธ์ไว้ว่า “อันสมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชแลสมเด็จพระนเรศวรบรมนาถแลสมเด็จพระเอกาทศรถอิศวรบรมนาถสามพระองค์นี้ เมื่อแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าจักรพรรดิราชาธิราชได้เสด็จประทับอยู่ ณ เมืองพิษณุโลกทั้งสามพระองค์ได้มอบพระองค์ไว้ปฏิบัติพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ พระศรีศาสดาได้ทรงทำสักการบูชาเนื่อง ๆ”

๕. สมเด็จพระนเรศวรมหาราช จุลศักราช ๙๔๓ (พ.ศ. ๒๑๒๔) สมเด็จพระนเรศวรบรมนาถเจ้า เสด็จขึ้นไปช่วยราชการสงครามเมืองหงสาวดี มีชัยชนะเสด็จกลับมายังเมืองพิษณุโลก ก็ทรงเปลื้องเครื่องทรงออกบูชาพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และสมโภชมหรสพ ๓ วัน หลังจากประกาศอิสรภาพที่เมืองแครงถึงพระนครศรีอยุธยา ถวายบังคมลาขึ้นมายังเมืองพิษณุโลก เสด็จเข้าไปถวายนมัสการพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ ทรงมีพระราชศรัทธาเปลื้องสุวรรณอสังการ ขัตติยาภรณ์ออกจากองค์กระทำสักการบูชา

๖. สมเด็จพระเอกาทศรถ จุลศักราช ๙๕๓ (พ.ศ. ๒๑๓๔) ปีเถาะ ตรีศกทัพหลวงเสด็จอยู่ในเมืองเพชรบุรี สมเด็จพระเอกาทศรถ เสด็จขึ้นไปประพาสโดยทางชลมารค เสด็จถึงเมืองพิษณุโลกตั้งตำหนักในตำบลวัดจันทร์ ฝ่ายพระคชาธารสารสินธพราชพาหนะ และข้างต้นม้าต้นทั้งปวงนั้น ทรงพระกรุณาตรัสให้ไปโดยทางสถลมารครับทัพหลวงในเมืองพิษณุโลก สมเด็จพระเอกาทศรถเสด็จไปนมัสการพระพุทธรชินราชในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ในเมืองพิษณุโลก ดำรัสสั่งให้เอาทองนพคุณ

เครื่องราชูปโภค มาแผ่เป็นทองปะทาสีปิดพระพุทธรูปปฏิมากร พระพุทธรชินราชด้วย
พระองค์เองจนเสร็จบริบูรณ์ แล้วให้มีการฉลองเล่นการมหรสพบูชา ๗ วัน ๗ คืน
เป็นมโหฬารยิ่งนัก ในที่นี้ควรจะสังเกตได้ว่า พระพุทธรชินราชตั้งแต่สร้างยังมีได้เคย
ปิดทองเป็นแต่ขัดเกลี้ยงอย่างพระทองสัมฤทธิ์ทั่วไป ดังนั้น สมเด็จพระเอกาทศรถได้
ทรงเป็นผู้ปิดทองพระพุทธรชินราชเป็นครั้งแรก

๗. สมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เสด็จขึ้นประทับที่เมืองพิษณุโลก
ขณะที่ทำสงครามกับเชียงใหม่ ๒ ครั้ง โปรดให้ช่างฝรั่งเสศคิดแบบอย่างซ่อมแปลง
ซ่อมปรากรเมืองพิษณุโลก

จุลศักราช ๑๐๒๒ (พ.ศ. ๒๒๐๓) ปีชวด โทศก เดือนอ้าย เสด็จพระราช
สงคราม ณ เชียงใหม่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช มีพระราชหฤทัยทรงพระราช
ศรัทธาจะถวายสักการบูชาพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ ณ เมืองพิษณุโลก ครั้น
ถึง ณ วันอาทิตย์เดือนอ้ายแรมสามค่ำจึงเสด็จด้วยเรือพระที่นั่งสมรรถชัยไปโดย
ชลมารควิถีสีบสีเวร ถึงเมืองพิษณุโลก และตั้งตำหนักที่ตำบลช่องตา
ถวายสักการบูชาพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และถวายพระพุทธรสมโภชด้วย
การมหรสพ ๓ วัน

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๒๐๔ เสด็จกลับจากเมืองเชียงใหม่ โดยชลมารควิถีถึง
เมืองพิษณุโลก แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปยังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ ถวายนมัสการ
พระพุทธรูปปฏิมากรพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ด้วยเบญจางคประดิษฐ์ กระทำ
มหาสักการบูชา แล้วเล่นการมหรสพสมโภช ๓ วัน และเสด็จประทับยั้งอยู่เมือง
พิษณุโลก ๗ วัน แล้วเสด็จพระราชดำเนินจากเมืองพิษณุโลกมาโดยชลมารค

๘. สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จุลศักราช ๑๑๐๒ (พ.ศ. ๒๒๘๓) เดือน
๑๒ ปีวอก โทศก สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ เสด็จขึ้นไปสมโภชพระพุทธรชินราช พระ
พุทธรชินสีห์ ๓ วัน และโปรดให้ทำบานประตูประดับมุกสำหรับวิหารพระพุทธรชินราช
คำจารึกที่บานประตูด้านขวามือว่า

“พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้า ให้ช่าง ๑๓๐ คนเขียนลาย
ประดับมุกที่บานประตูเมื่อวันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ พ.ศ. ๒๒๘๙

ลงมือประดับมุกเมื่อวันพฤหัสบดี ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ รวมเป็นเวลา ๕ เดือน ๒๐ วัน จึงแล้วเสร็จ”^{๕๒}

(๓) สมัยกรุงธนบุรี

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช จุลศักราช ๑๑๓๒ ปีชาล โทศก (พ.ศ. ๒๓๑๓) สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เสด็จขึ้นไปปราบปรามเมืองฝาง แวะนมัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ ได้เปลื้องผ้าทรงสะพักออกทรงพระพุทธชินราช และในปีเดียวกัน วันเสาร์ เดือน ๙ แรม ๙ ค่ำ ปีชาล โทศก เสด็จยกตราทัพขึ้นไปปราบหลวงโกษา ณ เมืองพิษณุโลก ได้เสด็จนมัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดา ทรงโสมนัสปรีดาปราโมทย์เลื่อมใสศรัทธา ทรงเปลื้องพระภูษาจากพระองค์ทรงพระพุทธชินราช

ลൂวันศุกร์ เดือน ๑๑ แรมค่ำหนึ่ง ในปีเดียวกันนั้น เสด็จสมโภชเมืองพิษณุโลก ๓ วัน เสด็จนมัสการพระพุทธชินราช แล้วตั้งข้าหลวงซึ่งมีความชอบในการสงคราม ให้พระยายมราชเป็นเจ้าพระยาสุรสีห์พิณวาทิราช (กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ในรัชกาลที่ ๑) รั้งเมืองพิษณุโลก^{๕๓}

(๔) สมัยกรุงรัตนโกสินทร์

๑. พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งกรุงธนบุรี ได้เป็นเจ้าพระยาจักรี พยุหโยธาทัพไปปราบปรามประเทศใด ๆ ในภาคเหนือก็ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงนมัสการพระพุทธชินราช พระพุทธชินสีห์ และพระศรีศาสดาทุกครั้ง และในปี พ.ศ. ๒๓๑๘ อะแซห่วนก็ แม่ทัพพม่ายกกองทัพมาตีเมืองพิษณุโลก พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ไปป้องกันเมืองพิษณุโลก เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์ ได้ทำสงครามสู้รบกับกองทัพพม่าที่ล้อมเมืองพิษณุโลก โดยผลัดกันยกกองทัพรบกับพม่าคนละวัน อะแซห่วนก็ขึ้นข่มในฝีมือการรบของเจ้าพระยาจักรีมาก จึงได้ส่งทูตมาเจรจาพักรบ

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐ - ๖๓.

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

หนึ่งวัน และขอดูตัวเจ้าพระยาจักรี กองทัพพม่าล้อมเมืองพิษณุโลกนานสิบเดือน จนชาวเมืองพิษณุโลกขาดแคลนอาหารและเกิดโรคระบาด เจ้าพระยาจักรีและเจ้าพระยาสุรสีห์จึงได้นำกองทัพตีฝ่าวงล้อมพม่าไปตั้งมั่นที่เพชรบูรณ์ อะแซห่วนก็เข้าเมืองได้แล้วเผาเมืองพิษณุโลก พิณาคลี่น เหลือเฉพาะพระพุทธรูปราชเท้านั้นที่ไม่ถูกทำลาย^{๕๔}

๒. พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ได้เคยตามเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระบรมชนกนาถไปในการศึก ก็คงจะถวายนมัสการพระพุทธรูปราชเท้านั้นเช่นเดียวกัน ซึ่งในขณะนั้นมีเจ้าพระยาสุรสีห์พิณวาทิราช ผู้สำเร็จราชการเมืองพิษณุโลก ภายหลังได้เป็นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท^{๕๕}

๓. พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ เมื่อครั้งดำรงพระยศเป็น พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า พระองค์ก็ได้เคยตามเสด็จพระราชดำเนินสมเด็จพระบรมราชชนกนาถไปในการศึก ก็คงจะถวายนมัสการพระพุทธรูปราชเท้านั้นเช่นเดียวกัน และเมื่อจุลศักราช ๑๑๙๑ (พ.ศ. ๒๓๗๒) ปีฉลู เอกศก กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ จึงได้รับสั่งให้ไปอัญเชิญพระพุทธรูปราชเท้านั้นมาตั้งที่กรุงเทพมหานคร ทอดแพหน้าตำหนักน้ำวังหน้ามีการสมโภช ๓ วัน แล้วจึงอัญเชิญประดิษฐานไว้ที่มุขด้านตะวันตกพระอุโบสถวัดบวรนิเวศวิหาร พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เมื่อยังทรงผนวชไปประทับครองวัดบวรนิเวศ เมื่อวันพุธ เดือนยี่ ขึ้นห้าค่ำ ปิวอก อัฐศก จุลศักราช ๑๑๙๘ (พ.ศ. ๒๓๗๙) รุ่งขึ้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทูลขอให้ย้ายมาไว้ด้านตะวันออก และได้ทรงกาไหล่พระรัศมีฝั่งพระเนตรและฝั่งเพชรพระอุณาโลม ปิดทองใหม่ทั้งพระองค์ ครั้งเมื่อเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว จึงทรงทำกาบทองคำลงยาหุ้ม พระรัศมีเป็นน้ำหนักทองชั่งสิบตำลึง และหล่อฐานใหม่ เมื่อการฐานได้ประกอบแล้วสำเร็จ ทรงปิดทองพระพุทธรูปราชเท้านั้นทั้งพระองค์และฐาน^{๕๖}

^{๕๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

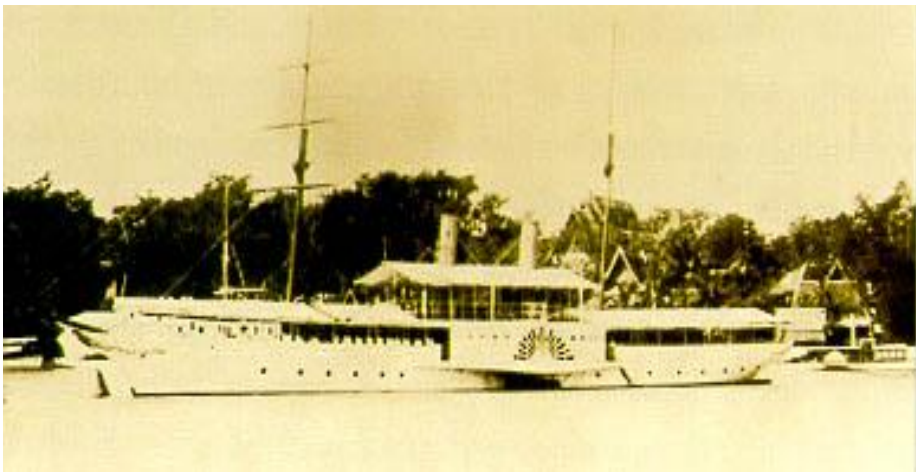
^{๕๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๕๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

๔. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงผนวชได้ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปนมัสการ พระพุทธชินราช และประพาสหัวเมืองเหนือทั้ง ปวง เมื่อปีมะเส็ง เบญจศก จุลศักราช ๑๑๙๕ (พ.ศ. ๒๓๗๖) เสด็จถึงเมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองฝาง และเมืองกำแพงเพชร ทรงทราบถิ่นฐานทั่วไป

เมื่อปีขาล อัฐศก จุลศักราช ๑๒๒๘ (พ.ศ. ๒๔๐๙) ในวันลอยพระ ประทีปเดือน ๑๑ แรมค่ำ ๑ ได้เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งอรรคราชวร เดช ทรงนมัสการพระพุทธชินราช และเปลื้องกำไลหยกจากพระกรสวมนิ้วพระหัตถ์ พระพุทธชินราช และบูชาด้วยบายศรีปั้นด้วยรักปิดทองสำหรับ ๑ ปิดเงินสำหรับ ๑ และต้นไม้เงินทองเครื่องสักการบูชาตามสมควรโปรดเกล้าฯ ให้มหาดเล็กเล่นหนังซึ่ง มีอยู่ ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุขึ้น เป็นการสมโภชด้วย ประทับอยู่ ๒ ราตรี

ภาพที่ ๘.๑๐ : เรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ต่อขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๐๐ โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ต่อขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐ เดิมชื่อเรือ “เรือบรมราชวรฤทธิ์” ภายหลังได้ พระราชทานนามใหม่ว่า “เรืออรรคราชวรเดช”^{๕๗}

^{๕๗} สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, **ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓๐.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ทรงมีพระราชดำรัสสรรเสริญพระพุทธรูปทั้งสามองค์นี้ไว้ว่า “ก็แลพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ พระศรีศาสดา สามพระองค์นี้ เป็นพระพุทธรูปปฏิมากรดีล้ำเลิศ ประกอบไปด้วยพระพุทธรลักษณะอันประเสริฐมีสิริอันเทพยดาอภิบาลรักษา ย่อมเป็นที่สักการบูชา นับถือมาแต่กาลโบราณ แม้พระเจ้าแผ่นดินกรุงศรีอยุธยาเก่า ได้มีพระเดชาณุภาพมโหฬารปรากฏมาในแผ่นดินทรงนับถือทำสักการบูชามาหลายพระองค์”^{๕๘}

๕. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕

วันที่ ๑๖ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔) เวลาบ่ายได้นมัสการพระพุทธรชินราช และตรวจการทั้งปวง พระราชพิธีหล่อพระพุทธรชินราช” นิมนต์พระราชมนูณี (เข้ม) วัดมหาธาตุฯ กับบาเรียน ๑ รูป มีพระปรารภมนูณี เจ้าคณะเมืองเป็นประธาน

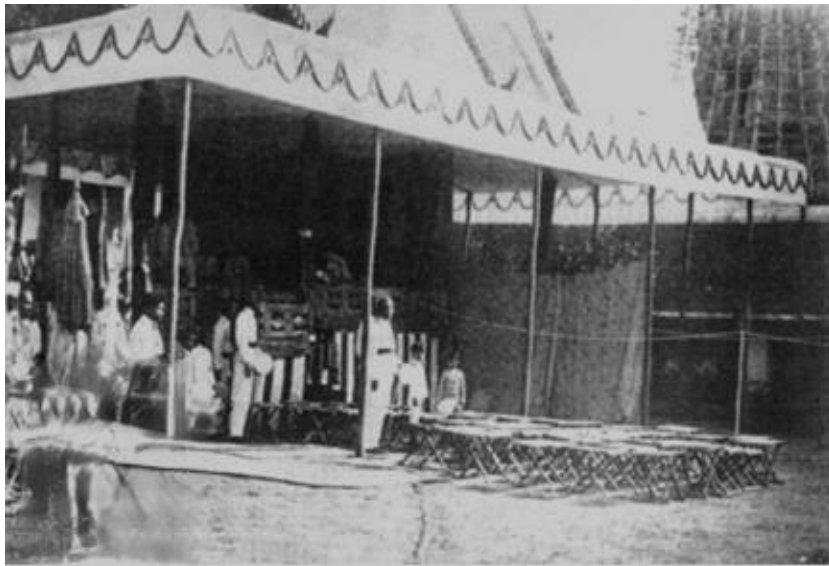
วันที่ ๑๗ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐ เวลาเช้ายามรุ่ง ๕๒ นาที เป็นฤกษ์ปิดทองพระพุทธรชินราช ได้ปิดทองด้วยพระองค์เองทั่วทั้งพระพักตร์แล้วจุดขนวนเทียนชัยอธิษฐานให้พระราชมนูณีจุดเทียนชัย แล้วเลี้ยงพระสงฆ์ ๓๐ รูป แล้วสวดภาณวารปลายเป็นมหาพุทธาภิเษก ตั้งแต่เวลาเช้านี้ไป และเริ่มมีการสมโภชพระพุทธรชินราชด้วยการมีมหรสพ มีละครเป็นต้น เวลาบ่าย ๒ โมง การปิดทองพระพุทธรชินราชแล้วสำเร็จเห็นพระสิริรูปโอภาสส่องใส เป็นที่ชื่นชมยินดียิ่งนัก ได้ถวายแพรคาดสีนวล ซึ่งเป็นพระบัญชาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา ประทานถวายเป็นพุทธรบูชา

แต่ครั้งนั้นจะทรงที่พระองค์ก็ไม่เป็นที่พอพระราชหฤทัย ในการซึ่งพระพุทธรูป อันมีผ้าไปหุ้มห่อเสีย จึงได้คล้องไว้ที่นิ้วพระหัตถ์ ส่วนที่พระองค์นั้น ได้ถวายสังวาลเพชรทรงสายหนึ่ง ส่วนผ้าตาบ อีกหนึ่งสำหรับจะทรงนั้น ได้ประดับไว้ที่ฐานพระพุทธรชินราชแล้ว ได้ทรงถวายเครื่องบรรณาการต้นไม้ทองต้นไม้เงิน เทียน

---

^{๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔ - ๖๕.

ทองเทียนเงิน ตะเกียงน้ำมันหอม ตามแบบเครื่องบรรณาการเจดีย์สถานที่สำคัญทั้ง
ปวง แต่งบายศรีปั้นด้วยรัก ๒ สำหรับ ตามแบบอย่างในรัชกาลที่ ๔ แต่เดิมเหมและ
แวน สำหรับเวียนเทียนซึ่งทำด้วยรัก ปิดทองปิดเงิน เป็นสำหรับกันขึ้นนั้นได้ตั้งให้
พราหมณ์เบิกแวน เวียนเทียนสมโภชถวายตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป

ภาพที่ ๘.๑๑, ภาพที่ ๘.๑๒ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินขึ้นจากเรือ เพื่อนมัสการพระพุทธรชินราช และทำการหล่อองค์ พระพุทธรชินราชจำลอง ในวันพฤหัสบดี ที่ ๑๗ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ (พ.ศ. ๒๔๔๔)

ภาพที่ ๘.๑๓, ภาพที่ ๘.๑๔ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินในพิธีอัญเชิญพระพุทธรชินราชจำลอง มาประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ การทังปวงตั้งแต่ปั้นหุ่น หล่อ ตกแต่ง และอัญเชิญขึ้นประดิษฐาน ในพระอุโบสถ สำเร็จเรียบร้อยดี ทรงปีติโสมนัสอย่างยิ่ง “จึงทรงเปลื้องสายสะพาย

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ “นพรัตน์ราชวราภรณ์” ซึ่งกำลังทรงอยู่นั้น ถวายพระพุทธรูป
ชินราชเป็นพุทธบูชา

วันที่ ๑๗ - ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ สวดพระพุทธรูปแล้วจุดดอกไม้
เพลิง มีหนังสือราชการเชิดสมโภชทั้ง ๓ วัน วันแรกตำรวจ วันที่ ๒ ทหารบก
ทหารเรือ วันที่ ๓ มหาดเล็กและกรมวังเวลาเช้าเลี้ยงพระซึ่งเข้าพระราชพิธีนั้นทุกวัน
ซีพ้อพราหมณ์ตั้งพระราชพิธีตามพราหมณ์ศาสตร์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภเรื่อง
“พระพุทธรูปชินราช” ความตอนหนึ่งว่า เห็นพระพุทธรูปลักษณะแห่งพระพุทธรูปชินราช
งามหาพระพุทธรูปองค์ใดเปรียบมิได้ ครั้นเมื่อสร้างวัดเบญจมบพิตรขึ้น ได้พยายาม
หาพระพุทธรูปเป็นพระประธานทั้งในกรุงและหัวเมืองก็ไม่เป็นที่พอใจ จึงคิดเห็นว่า
จะหาพระพุทธรูปองค์ใดให้งามเสมอพระพุทธรูปชินราชนั้นไม่มีแล้ว ครั้นเชิญพระพุท
ธรูปชินราชลงมา ก็เห็นว่าเป็นหลักเป็นศิริของเมืองพิษณุโลก^{๕๙}

๖. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัว ออกเรือจากไผ่ขอ เวลาเช้า ๒ โมง พอเวลา ๕ โมง ก็ถึงเมืองพิษณุโลก
พักอยู่ที่แพหน้าที่ว่ากรมณฑล เป็นธรรมเนียมเจ้านายไปถึงเมืองพิษณุโลกแล้ว ก็
ต้องกระทำการสมโภชพระพุทธรูปชินราช เพราะฉะนั้น ในวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ นั้นเอง
ตอนเย็นได้ข้ามปากไปวัดมหาธาตุ ตรงเข้าไปนมัสการพระพุทธรูปชินราช จุดเทียน
นมัสการ แล้วนิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธรูป สวดแล้วจุดดอกไม้เพลิงและดูละคร
ครั้งรุ่งขึ้นวันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ เวลาเช้าถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระสงฆ์แล้ว เวียน
เทียนสมโภชพระพุทธรูปชินราชถูกต้องตามธรรมเนียม

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕ - ๖๖.

ภาพที่ ๘.๑๕ : สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมารทอดพระเนตรโบราณวัตถุ เมื่อคราวประพาสเมืองเหนือ เมื่อวันที่ ๘-๙ มีนาคม ๒๔๕๐

ทรงพระราชนิพนธ์ลิลิตพ่ายว่า...

ครั้งคำพระเสด็จขึ้น	นมัสการ
ณ พระธาตุมหาวิหาร	ชื่ออ้าง
ดอกไม้รัชฎากาญจน์	แต่งพุ่ม ถวายนา
พระพุทธชินราชสร้าง	ประเสริฐสิ้นศิลป์คนๆ
ปฏิมางามเลิศล้วน	งามเจริญ เนตร์นา
ยิ่งพิศหนักยิ่งเพลิน	เปลิดแท้
หาคำเพื่อสรรเสริญ	พระท่อน พลเอย
งามหมดที่แก้	บ่ได้แห่งใดฯ

ในหนังสือ “เรื่องเที่ยวเมืองพระร่วง” (พ.ศ. ๒๔๕๐) พระราชนิพนธ์ใน พระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระบรม โอรสาธิราช) ทรงยกย่องพระพุทธชินราชว่า

“นอกจากสถานที่กล่าวถึงมาแล้วนี้ ก็ไม่มีอะไรที่แปลกน่าดูอีกในเมือง พิษณุโลกเมืองก็ใหญ่แต่ช่างมีชิ้นที่ดีๆ เหลืออยู่น้อยจริงๆ แต่มีชิ้นสำคัญอยู่พอที่จะ แก่หน้าของเมืองได้ดียิ่ง กล่าวคือ พระพุทธชินราช ตั้งแต่ข้าพเจ้าได้เห็นพระพุทธรูป มานักแล้ว ไม่ได้เคยรู้สึกว่าคุณปลื้มใจจำเริญตาเท่าพระพุทธชินราชเลย ที่ตั้งอยู่นั้นก็ เหมาะนักหนา วิหารพอเหมาะกับพระมีที่ดูได้ถนัด และองค์พระก็ตั้งต่ำพอดูได้ ตลอดองค์ ไม่ต้องเข้าไปดูจ่อเกินไป และไม่ต้องแหงนคอตั้งบ่าแลดูพระนาสิกพระ ยิ่งพิศไปยิ่งรู้สึกยินดียิ่ง ไม่เชียวลงมาเสียจากนั้น ถ้าพระพุทธชินราชยังคงอยู่ที่ พิษณุโลกตราบใดเมืองพิษณุโลกจะเป็นเมืองที่ควรไปเที่ยวอยู่ตราบนั้น ถึงในเมือง พิษณุโลกจะไม่มีชิ้นอะไรเหลืออยู่อีกเลย ขอให้แม้แต่พระพุทธชินราชเหลืออยู่แล้ว ยังคงจะต้องอดได้อยู่เสมอว่า มีของควรดูควรชมอย่างยิ่งในเมืองเหนือ หรือจะว่าใน เมืองไทยทั้งหมดก็ได้”^{๖๐}

เป็นธรรมเนียมเจ้านายไปถึงเมืองพิษณุโลกแล้ว ก็ต้องกระทำการสมโภช พระพุทธชินราช เพราะฉะนั้น ในวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ นั้นเอง ตอนเย็นข้าพเจ้าได้ ข้ามฟาไปวัดมหาธาตุ ตรงเข้าไปนมัสการพระพุทธชินราช จุดเทียนนมัสการแล้ว นิมนต์พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ จบแล้วจุดดอกไม้เพลิงและตุลชะคร ครั้นรุ่งขึ้น วันที่ ๒๙ กุมภาพันธ์ เวลาเช้าถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระสงฆ์แล้วเวียนเทียน สมโภชพระพุทธชินราชถูกต้องตามธรรมเนียม ตามธรรมดาที่ทำกันแต่เท่านี้

แต่ครั้งนี้ข้าพเจ้ารู้สึกว่าคุณจะทำอะไรเพิ่มเติมให้แปลกขึ้นอีกสักหน่อย เพราะการที่ได้ขึ้นมาเที่ยวในเมืองอยู่นานเรียบริ้อยดี ปราศจากความไข้เจ็บต่างๆ ในเวลาบ่ายวันที่ ๒๙ นั้น จึงได้จัดการเล่นสรรพกีฬาที่สนามราชมาฬก มีรางวัลแจก ให้แก่ผู้ที่แข่งขันประชันฝีมือและกำลังตามสมควร ครั้นเวลาค่ำมีการเลี้ยง ข้าราชการที่ราชมาฬก รุ่งขึ้นวันที่ ๑ มีนาคม เวลาค่ำมีละครพูด พวกข้าราชการและ ข้าในกรมเล่นให้ข้าราชการดู

---

^{๖๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

นอกจากสมโภชพระพุทธชินราช ยังมีสิ่งที่เป็นธรรมเนียมต้องกระทำอีกอย่างหนึ่ง คือไปบวงสรวงเทพารักษ์ที่วังจันทร์ เพราะฉะนั้นพอเสร็จการสมโภชแล้วรุ่งขึ้นวันที่ ๒ มีนาคม เวลาเช้าได้ไปที่วังจันทร์ กระทำการบวงสรวงที่ศาลากลางวัน แล้วเที่ยวเดินดูวังต่อไป ในวังนี้มีสระอยู่แห่งหนึ่งเรียกว่าสระสองห้อง เพราะมีถนนเป็นคันค้ำอยู่ระหว่างกลาง เป็นสระเชื่อมอยู่ และถ้าแม่น้ำข้างอยู่เต็มก็ดูจะสบายดีวังนั้นมีกำแพงเป็นสองชั้น พื้นที่ไม่สู้ใหญ่นัก และเพราะเหตุที่ต้นไม้ขึ้นอยู่เป็นพวงในนั้นจึงดูยาก แต่เห็นได้ว่าเป็นวังย่อมๆและปราสาทราชฐาน คงจะทำด้วยไม้จึงไม่มีร่องรอยเหลืออยู่เลย ทางด้านตะวันออกมีกำแพงอยู่แห่งหนึ่ง เข้าใจว่าตรงนั้นจะมีพลับพลาสูง และต่อนั้นออกไปคงจะเป็นหน้าพระลาน การก่อสร้างใช้อิฐเหมือนเช่นที่กรุงเก่า

เมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ข้าพเจ้าได้ไปดูวัดจุฬามณี ไปโดยทางเรือล่องลงไปจากมีเมืองไม่ไกลนักก็ถึงทำขึ้นเดินไปไม่กี่เส้นถึงวัด

วัดจุฬามณีนี้ในชั้นแรก ๆ พวกกันหลงเที่ยวค้นหากันที่ทางกรุงเก่าก็ไม่พบในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับกรมสมเด็จพระปรมานุชิต มีข้อความอยู่ว่า “ศักราช ๘๑๐ ปีมะโรงสัมฤทธิ์ศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี” ต่อลงมาอีกวรรคหนึ่งมีข้อความว่า “ศักราช ๘๑๑ ปีมะเส็งเอกศก สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเจ้าทรงผนวช ณ วัดจุฬามณีได้เปิดเดือนแล้วลามผนวช” ดังนี้

จึงเห็นได้ว่า เป็นวัดสำคัญ แต่เพราะไม่มีข้อความกล่าวชี้ไว้เป็นแน่นอนว่าวัดจุฬามณีนี้น้อยอยู่ในเขตแดนเมืองไหน ก็พากันเข้าใจเสียว่าอยู่ที่กรุงเก่า

ภาพที่ ๘.๑๖ : ภาพเก่าพระปรางค์วัดจุฬามณี จ.พิษณุโลก สร้างโดยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถใช้ในงานทรงผนวชของพระองค์เปรียบได้กับเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ก่อนได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ ถ่ายโดย B. Groslier ปี พ.ศ. ๒๕๐๐^{๖๑}

๗. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗

ระหว่างวันที่ ๖ มกราคมถึงวันที่ ๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้เสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือ (พิษณุโลก) และมณฑลพายัพ (แพร่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย พะเยาและเชียงใหม่) เป็นเวลา ๓๒ วัน เพื่อทรงบำเพ็ญพระราช

---

^{๖๑} แหล่งที่มา: พิษณุโลก รีวิว Phitsanulok <https://goo.gl/JBF81M/> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓).

กรณียกิจสำคัญนานาประการ เหตุการณ์ครั้งนี้ เกิดขึ้นภายหลังเสวยราชสมบัติได้เพียงปีเศษเท่านั้น^{๖๒}

ภาพที่ ๘.๑๗ : พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ได้เสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือ (พิษณุโลก) และมณฑลพายัพ (แพร่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย พะเยาและเชียงใหม่) อย่างเป็นทางการครั้งแรก ในรัชกาล ระหว่างวันที่ ๕ มกราคม - วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๙ เป็นเวลา ๓๒ วัน

โดยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมมหาราชจักรีราชแห่งพระราชวงศ์จักรีที่ทรงเคยเสด็จฯ มณฑลฝ่ายเหนือได้แก่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ไปตั้งแต่ครั้งทรงผนวชใน พ.ศ. ๒๓๗๖ และเมื่อทรงครองราชย์แล้วใน พ.ศ. ๒๔๐๙

---

^{๖๒} ร.๗ เสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ ดำเนินนโยบายประนีประนอมชาวจีน, (ออนไลน์), http://kingprajadhipokstudy.blogspot.com/2010/06/blog-post_04.html , (สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒).

ภาพที่ ๘.๑๘ : ภาพเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พุทธศักราช ๒๔๖๙

ส่วนมณฑลพายัพนั้น ไม่ปรากฏว่ามีพระมหากษัตริย์พระองค์ใดแห่งราชวงศ์จักรีเคยเสด็จพระราชดำเนินไปถึงในขณะครองราชย์ แม้ว่าพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๘) เคยเสด็จพระราชดำเนินไปถึงเมืองนครเชียงใหม่เมื่อพ.ศ.๒๔๔๘ ขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นสยามมกุฎราชกุมาร

การร่วมกันเตรียมการรับเสด็จฯ ระหว่างเจ้านายพระราชวงศ์จักรีกับเจ้านายมณฑลพายัพ เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพนั้น ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขา วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๖๙ พระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ (พระยศในขณะนั้น) ความว่า “หม่อมฉัน ขอมอบถวายให้ท่านทรงดำริห์กะวัน และเวลาประทับกับอำนวยการจนตลอด...”

เนื่องจากยังไม่เคยมีพระมหากษัตริย์ผู้ทรงราชย์อยู่ เคยเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลพายัพก่อน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพจึงได้ทรงมีลายพระหัตถ์ทูลปรึกษาไปยังพระราชชายา เจ้าดารารัศมี พระภรรยาเจ้าใน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงเป็นพระธิดาของพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่องค์ที่ ๗ กับพระแม่เจ้าเทพไกรสร ความตอนหนึ่งว่า “หม่อมฉันใคร่จะปรึกษาผู้ซึ่งชำนาญการพิธีอย่างเก่าของเมืองเชียงใหม่ ก็ไม่เห็นมีใครนอกจากพระโอรสของเจ้าป่า จึงคิดว่าจะขึ้นไปเชียงใหม่ ไปทูลหาหรือเรื่องนี้...”

พระราชดำริสำคัญเกี่ยวกับการเสด็จฯ เลียบมณฑลฝ่ายเหนือและมณฑลพายัพครั้งนั้น ถูกยกมากล่าวอ้างอิง ในจดหมายเหตุเสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ พระพุทธศักราช ๒๔๖๙ ซึ่งรวบรวมโดย รองอำมาตย์ตรี กมลมนชญากร จำจังหวัดน่าน ความว่า

“หัวเมืองมณฑลฝ่ายเหนือ เป็นเมืองที่ตั้งมาแต่โบราณกาล บางเมืองบางสมัยถึงได้ใช้เป็นราชธานีในสยามประเทศนี้ ทั้งประกอบด้วยเป็นเมืองที่มีนักปราชญ์ชั้นเอกเลื่องลือนาม... นับว่ายังไม่มีสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์ใดได้เสด็จพระราชดำเนินไปเลย จริงอยู่สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (บางทีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วย) และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จฯ ไปแล้วแต่เสด็จฯ ไปเมื่อยังมีได้ราชาภิเษกเป็นพระมหากษัตริราช เพราะฉะนั้น หากครั้งนี้ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปยังมณฑลพายัพ ก็ต้องนับว่า พระองค์เป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในกรุงรัตนโกสินทร์ พระองค์แรกที่ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปยังมณฑลนั้น...”

เนื่องมาจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเริ่มขึ้นตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๖ ต่อมาเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ เสด็จขึ้นครองราชสมบัติทำให้ต้องเผชิญกับปัญหาความยุ่งยากและวิกฤติเกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำซึ่งเป็นปัญหาเร่งด่วนที่ต้องแก้ไข นอกจากนี้ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังมีการดำเนินนโยบายประนีประนอมกับชาวจีน การต่อต้านชาวจีนโดยเน้นเรื่องเชื้อชาติและการปลุกกระแสชาตินิยมหมดไปในสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงตระหนักดีว่า การตั้งข้อรังเกียจเดียดฉันท์ชาวจีนไม่ได้ก่อให้เกิดผลดีอย่างใดและการใช้พระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว แบบบังคับให้มีการผสมกลมกลืนระหว่างชาวไทยกับชาวจีน ไม่ได้ผลดีเท่ากับวิธีการปล่อยให้ผสมกลมกลืนกันเองโดยธรรมชาติ

วันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๙ เวลา ๑๐.๐๐ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี เสด็จไปประทับในพระวิหารพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตน มหาธาตุ พระสงฆ์ซึ่งชุมนุมเฝ้ารับเสด็จอยู่ในวิหาร ๓๒ รูป มีพระมณฑปพระมณฑปนี้ เจ้าคณะมณฑล เป็นประธานถวายชัยมงคลคาถา ทรงเปลื้องเครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัตนราชวราภรณ์ อันเป็นโบราณมงคลถวาย ทรงคล้องที่นิ้วพระหัตถ์พระพุทธชินราช สมเด็จพระบรมราชินีถวายผ้าทรงสะพักครุยกรองทอง ภูษามาลารับจากพระหัตถ์เชิญไปถวายทรงสะพักแล้ว ทรงพระสุหร่าย ทรงจุดเทียนทองเงินเครื่องนมัสการที่นั่งพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี บูชาพระแล้วประทับพระราชอาสน์ เสด็จทอดพระเนตรสถานที่ต่างๆ ในบริเวณวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และ วัดราชบูรณะ แล้วสมโภชพระพุทธชินราช

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว สนพระราชหฤทัยในการศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และทรงปฏิบัติพระราชภารกิจขององค์อัครศาสนูปถัมภกอย่างเคร่งครัด เช่น ทรงถวายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ผ้าทรงสะพักครุยทอง และแท่นเชิงหินรองแจกันทรงยุโรป สลักด้วยหินอ่อน ๑ คู่ เป็นพุทธบูชาแด่พระพุทธชินราช จังหวัดพิษณุโลก และสมโภชพระธาตุประจำเมืองสำคัญในมณฑลพายัพ เช่น พระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน พระธาตุตอดอยสุเทพ พระเจดีย์เจ็ดยอด จังหวัดเชียงใหม่ พระธาตุจอมกิตติ จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี เสด็จพระราชดำเนินเสียบมณฑลฝ่ายเหนือ และมณฑลพายัพอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในรัชกาล ระหว่างวันที่ ๕ มกราคม ถึงวันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๙ เป็นเวลา ๓๒ วัน^{๖๓}

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชจรรยา และพระราชอัธยาศัยงดงาม ผู้ที่ได้เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทเกิดความจงรักภักดีอย่างแท้จริง ไม่ทรงถือพระองค์ไม่ว่ากับชนชาติใด ระดับใด เห็นได้จากพระราชดำรัสตอบชาวละวะ ที่พร้อมใจกันจัดหาดอกเอื้องแซะ และของต่าง ๆ ตามประเพณีมาถวาย

---

^{๖๓} ฉัตรบงกช ศรีวิวัฒนสาร, ความหลายหลายทางวัฒนธรรมในสยามหนึ่งเดียว, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://kingsprajadhipokstudy.blogspot.com/2010/06/blog-post1>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๖๒).

“...เราขึ้นมามณฑลพายัพในครั้งนี้มีความมุ่งหมายสำคัญอย่างหนึ่ง คือ ต้องการจะได้พบเห็นความเป็นไปของสุเจ้าทั้งหลายผู้เป็นชาวมณฑลพายัพ อันเนื่องด้วยการอาชีพสุขทุกข์และอื่นๆให้ประจักษ์ด้วยตาเราเอง ทั้งนี้ ก็เพื่อจะหาทางทำนุบำรุงสุเจ้าทั้งหลายให้ประสพสุขสมบูรณ์...”

ทั้งยังมีพระราชดำรัสตอบคณะสมาคมพ่อค้าจีนเมืองเชียงใหม่ ดังนี้ว่า

“... คนจีนที่เข้ามาอยู่ในเมืองไทย แม้จะแตกต่างกับคนไทยก็แต่เพียงชาติกำเนิดเท่านั้น แต่ในส่วนสิทธิอำนาจอันชอบธรรม ซึ่งคนจีนควรจะมีพึงได้แล้ว คนจีนจะไม่แตกต่างกับคนไทยเลย ตัวเราพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ของเราได้พยายามอยู่ แล้วอย่างเต็มที่ ที่จะให้คนจีนได้รับความร่มเย็นเป็นสุข ความยุติธรรม ความพิทักษ์รักษา และความเสมอภาค ฯลฯ เท่าเทียมกับคนไทยผู้เป็นเจ้าของถิ่นฐานบ้านเมืองเหมือนกัน...”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เฝ้ามองมณฑลฝ่ายเหนือ และมณฑลพายัพเป็นแห่งแรกในรัชกาลอย่างประหยัดในสภาพที่เศรษฐกิจฝืดเคือง ด้วยทรงมีพระราชประสงค์จําแนงหมายที่จะทรงทำหน้าที่สืบสานราชประเพณี ทรงทำ ความรู้จักคุ้นเคยกับชนทุกหมู่เหล่าที่พึงพระบรมโพธิสมภารแห่งองค์พระมหากษัตริย์สยาม และทราบถึงวิถีชีวิต และธรรมเนียมประเพณีที่หลากหลายทั้งหมด เพื่อประกอบการทรงวางรัฐประศาสนโยบาย และพร้อมกันนั้นทรงแสวงหาความร่วมมือร่วมใจในอันที่จะทำนุบำรุงบ้านเมืองให้มีความมั่นคงสันติสุขและความเจริญรุ่งเรืองตามสมควรแก่การดำเนินของโลกวิสัยทรงประสบผลสำเร็จตามพระราชหฤทัยหมายเพียงใด เป็นสิ่งที่เราคนรุ่นหลังควรจะได้ศึกษาอย่างมีใจเป็นธรรม น้อมนำสิ่งอันเป็นประโยชน์มาปรับใช้ในปัจจุบัน

จากนั้น เวลา ๑๘.๓๐ นาฬิกา ในวันที่ ๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องครึ่งยศทหารบกประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์พร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินี เสด็จถึงปะรำหน้าวิหารพระพุทธชินราช พระกัลยาณวัฒน์วิศิษฎ์ นำพวกพ่อค้าจีนถวายชัยมงคลและเครื่องกิมฮวยอั้งตี๋ ทรงปราศรัยกับพวกพ่อค้าพอสมควรแล้ว เสด็จประทับในพระวิหารพระพุทธชินราช ทรงประเคนไตร่ยามแก่พระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์ ๒๐ รูป พระสงฆ์ออกไปครองไตร

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายต้นไม้ทองเงินหนึ่งคู่ สมเด็จพระบรมราชินีถวายต้นไม้ทองเงินหนึ่งคู่ เป็นพุทธบูชาแล้วทรงเครื่องนมัสการพระสงฆ์ครองไตร เสร็จเข้านั่งยังอาสน์ มีพระมวงคณฑพมณี เป็นประธาน ถวายศีลและเจริญพระพุทธรูป สวดพระพุทธรูปจบและถวายอดิเรกแล้ว พระราชทานเทียนชนวนแก่พระยาภักตยานวณิชยัญญ์ ไปจุดดอกไม้เพลิงถวายเป็นพุทธบูชาแล้วเสด็จกลับส่วนทางบ้านเมืองก็ได้จัดให้มีมหรสพฉลอง เช่น ภาพยนตร์ ลิเกและเพลงฉลองในการสมโภช ต่อไป^{๖๔}

ภาพที่ ๘.๑๙ : พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗
เสด็จพระราชดำเนินเลียบมณฑลฝ่ายเหนือ

ถวาย“**ตรานพรัตน์ราชวรภรณ์**” อันเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงสุด แต่
พระพุทธรูปชินราช นับว่า

“ไม่เคยมีพระพุทธรูปองค์ใดได้รับเครื่องราชสักการะจากพระมหากษัตริย์มาก
พระองค์ และเป็นชั้นสูงสุดถึงเพียงนี้”

---

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๗ - ๖๘.

๘. พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

๘.๑ พระบารมีปกเกล้าฯ ชาวพิษณุโลก ครั้งที่ ๑ วันพฤหัสบดี ที่ ๒๗ – วันศุกร์ที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๑

ภาพที่ ๘.๒๐ : ปฐมบาท เหนือแผ่นดินเมืองพิษณุโลก^{๖๔}

วันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๐๗ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ทรงฉลองพระองค์เต็มยศ เสด็จฯ ไปยังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ทรงบำเพ็ญพระราชกุศล สมโภชพระพุทธชินราช ทรงถวาย พัดรัตนาภรณ์ และทรงเปลื้องแพรทรงสะพักถวายเป็นพุทธบูชา ทรงจุดเครื่องนมัสการพระพุทธชินราชแล้วทรงกราบ เสด็จประทับพระราชอาสน์

^{๖๔} ขวัญทอง สอนศิริ, พระบารมีปกเกล้าฯ ชาวพิษณุโลก, (พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๔๐.

พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์เจริญชัยมงคลคาถาแล้ว ทรงประเคนผ้าไตร และย่ามแด่พระสงฆ์ ๒๐ รูป ทรงประเคนภัตตาหารเพล ทรงประเคนจตุปัจจัยไทยธรรม ทรงพระราชอุทิศเทียนชนวนพระราชทานให้ผู้ว่าราชการจังหวัดพิษณุโลก ไปจุดดอกไม้เพลิงถวายเป็นพุทธบูชา และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเบิกแว่นเทียนสมโภช หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯ เยี่ยมราษฎรภาคเหนือ ตั้งแต่วันที่ จังหวัดพิษณุโลกครั้งแรกเมื่อวันที่ ๒๗-๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ แล้วนั้น พระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และพระราชวงศ์ ก็ได้เสด็จอีกหลายครั้ง

ภาพที่ ๘.๒๑ : ภาพพระราชทาน พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ ทรงพระสุร่ายสรงพระพุทธชินราชตามพระราชประเพณี จากนั้นทรงถวายพัทธธานาภรณ์ พระพุทธชินราชเป็นพุทธบูชา ในการพระราชพิธีสมโภชพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร พิษณุโลก^{๖๖}

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๑ - ๖๒.

๘.๒ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ชาวพิษณุโลก ครั้งที่ ๒
วันพฤหัสบดี ที่ ๒๕ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ได้เสด็จนมัสการพระพุทธรชินราช ถวายเครื่องสักการะตามพระราชประเพณี แล้วเสด็จพระราชดำเนินทรงประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ ก่อสร้างโรงพยาบาลค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ภาพที่ ๘.๒๒, ภาพที่ ๘.๒๓ :เสด็จฯ ค่ายพระนเรศวรมหาราช กองทัพภาคที่ ๓ ทรงวางศิลาฤกษ์ตึกอำนวยการโรงพยาบาลค่ายพระนเรศวรมหาราช พิษณุโลก

วันพฤหัสบดีที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ โดยรถยนต์พระที่นั่งไปยังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร แล้วเสด็จ

เข้าพระวิหารทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการบูชาพระพุทธชินราช แล้วเสด็จไปยัง
พลับพลาหน้าพระวิหาร ทรงจุดธูปเทียนบูชาสรรเสริญคุณพระรัตนตรัย

ภาพที่ ๘.๒๔ : ทรงพระราชดำเนินประทักษิณรอบพระวิหารพระพุทธ
ชินราช^{๖๗}

ฝ่ายพระราชวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท โดยเสด็จฯ ถ้วนสามรอบ
เสด็จเข้าพระวิหาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องทรงธรรม พระราชาคณะถวายพระธรรม
เทศนาถันท์ ๑ จบ แล้วพระสงฆ์ถวายอนุโมทนา พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
พระเคนปัจจัยไทยธรรม พระสงฆ์ถวายอดิเรก แล้วเสด็จออกจากพระวิหารไปทรง
เยี่ยมราษฎรที่เฝ้าฯ รับเสด็จอยู่อย่างคับคั่งในบริเวณวัดอย่างเนืองแน่น^{๖๘}

วันที่ ๒๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๙ เวลา ๑๒.๑๐ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระ
พระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙
และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

^{๖๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๕.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗ - ๖๐.

เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์ ไปพระราชทานปริญญาบัตรแก่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก ประจำปีการศึกษา ๒๕๑๗ - ๒๕๑๘

ต่อมาทรงพระราชทานธงประจำรุ่นแก่ลูกเสือชาวบ้านจังหวัดพิษณุโลก และทรงเยี่ยมราษฎรจังหวัดพิษณุโลก

ภาพที่ ๘.๒๕ : พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์ ไปยังวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการสักการะพระพุทธชินราช^{๖๙}

วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๒๕ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราชบรมนาถบพิตร รัชกาลที่ ๙ และ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เสด็จประพาสเมืองพิษณุโลก ทรงนมัสการพระพุทธชินราช ถวายเครื่องราชสักการะตามพระราช

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐ - ๖๑.

ประเพณี แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปเปิดเขื่อนนเรศวร อำเภอพรหมพิราม จังหวัด พิษณุโลก^{๗๐}

นับแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๑ ถึงปัจจุบัน รวม ๑๓ ครั้ง นับเป็นพระมหากษัตริย์คุณอย่างหาที่สุดมิได้แก่พสกนิกรชาวเมืองพิษณุโลก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จฯเยี่ยมราษฎรภาคเหนือ ครั้งแรก ในวันพฤหัสบดีที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๐๑ เสด็จทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจที่จังหวัดพิษณุโลก เป็นจังหวัดแรกของภาคเหนือ

๙. พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๑๐

๙.๒ วันที่ ๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๒๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณสยามมกุฎราชกุมาร ทรงผนวชเพื่อบำเพ็ญพระราชกุศลในพระศาสนา และสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมราชบุพการี ตามจารีตนิยม ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม พระบรมมหาราชวัง โดยมีสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสโน) วัดราชบพิธ เป็นพระราชอุปัชยาจารย์ และสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน) เป็นพระกรรมวาจาจารย์ ได้รับถวายสมณนามว่า “**วชิราลงกรโณ**” ประทับ ณ วัดบวรนิเวศราชวรวิหาร เมื่อครบ ๑๕ วัน ทรงลาสิกขา

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณบดินทรเทพยวรางกูร เสด็จมาประกอบศาสนกิจ และนมัสการองค์พระพุทธรชินราช ในหลายครั้งด้วยกัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ครั้งยังทรงผนวช ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสักการะพระพุทธรชินราช คือ ในวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๒๑ เสด็จออกบิณฑบาต ณ พระที่นั่งอัมพรสถาน พระราชวังดุสิต จากนั้นเวลา ๑๓.๐๐ น. เสด็จโดยเครื่องบินพระที่นั่งฯ ไปจังหวัดพิษณุโลก เพื่อนมัสการพระพุทธรชินราช แล้วเสด็จฯ กลับในวันเดียวกัน^{๗๑}

^{๗๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘ - ๖๙.

^{๗๑} ข่าวในพระราชสำนัก, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <https://www.dailynews.co.th/royalnews> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๕๖๑).

ภาพที่ ๘.๒๖ : พระ “วชิราลงกรโณภิกขุ” ทรงจุดธูปเทียนเครื่องนมัสการ
สักการะพระพุทธชินราช

ในปี พ.ศ. ๒๕๓๐ เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงยกช่อฟ้า
พระวิหารพระพุทธชินราช และปลุกต้นสาละลังกา ในวโรกาสเสด็จเป็นองค์ประธาน
ในพิธีมหาพุทธาภิเษกวัดมุงคล “พระพุทธชินราชจำลอง ภปร. รุ่นปฏิสังขรณ์”

ปี พ.ศ. ๒๕๔๗ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ บดินทรเทพ
ยวรากร เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ ทรงปิดทองที่พระพักตร์พระพุทธชิน
ราช เป็นปฐมฤกษ์

ภาพที่ ๘.๒๗ : สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระยศในขณะนั้น) เสด็จแทนพระองค์ทรงเปิดทองที่พระพักตร์พระพุทธชินราชเป็นปฐมฤกษ์ วันอังคารที่ ๖ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๔๗ เวลา ๑๔.๑๕ น.

ปี พ.ศ. ๒๕๕๐ เสด็จพระราชดำเนินมาถวายนพรัตนสังวาลย์พระพุทธชินราช

ปี พ.ศ. ๒๕๕๓ เสด็จพระราชดำเนินนมัสการพระพุทธชินราช และเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๕๐ เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปในการพระราชทานธงประจำรุ่นลูกเสือชาวบ้านจังหวัดพิษณุโลก

ในการนี้ ทรงนมัสการบูชาพระพุทธชินราช ในสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เคยเสด็จพระราชดำเนินในการพระราชพิธีสมโภชพระพุทธชินราช ตามราชประเพณีพระองค์ทรงเปลื้องสายสะพายอันเป็นโบราณมงคลนพรัตนราชวรารมณ์ ทรงเปลื้องผ้าทรงสะพัก(ผ้าสไบ) ถวายพระพุทธชินราชเป็นพุทธบูชา ในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ ซึ่งพระองค์ท่านได้เสด็จมาประกอบราชพิธีต่างรวม ๖ ครั้งด้วยกัน พระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร เป็นพระคู่บ้าน คู่เมือง ของชาวพิษณุโลก

สันนิษฐานว่า สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๐๐ ตรงกับรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (พญาลิไท) พร้อมกับพระพุทธชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระเหลือพระพุทธชินราชได้รับการยอมรับว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีพุทธลักษณะงดงามที่สุดองค์หนึ่งและยังเป็นพระพุทธรูปที่นิยมจำลองกันมากที่สุดในประเทศไทย นอกจากนี้ยังเป็นพระพุทธรูปที่ประชาชนชาวไทยศรัทธาและนิยมเดินทางมากราบไหว้มากที่สุดองค์หนึ่งด้วย อีกทั้งพระมหากษัตริย์ ทุกยุคทุกสมัยได้ให้ความสำคัญในการทำนุบำรุง องค์พระพุทธชินราชถวายเป็นพุทธบูชามาโดยตลอด สร้างความปราบปลื้มของพสกนิกรชาวพิษณุโลก และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุมิได้

๘.๓ หลักฐานเกี่ยวกับพระพุทธชินราช

๑) ศิลาคาริกของเมืองพิษณุโลก

เมืองพิษณุโลกนับเป็นเมืองสำคัญแห่งหนึ่ง ในจำนวนเมืองที่ปรากฏชื่อในประวัติศาสตร์ชาติไทย ชื่อของเมืองพิษณุโลกในศิลาคาริกหลายหลัก ที่พบในสมัยสุโขทัยนั้น ใช้ชื่อว่าเมืองสองแควทั้งสิ้น และในบรรดาศิลาคาริกหลายหลักนั้น ได้มีกล่าวพาดพิงถึงเมืองพิษณุโลกด้วย สำหรับศิลาคาริกที่ค้นพบที่เมืองพิษณุโลกอย่างแน่นนอนั้น มีศิลาคาริกซึ่งขุดได้ในพระเจดีย์วัดเสื่อ ทางฝั่งแม่น้ำน่านด้านตะวันออก ๑ หลัก ศิลาคาริกที่วัดจุฬามณี ๑ หลัก คำจารึกที่บ้านประตุมุขวัดพระศรีรัตนมหาธาตุและคำจารึกที่ชื่อภักที่ธรรมาสนในพระวิหารพระพุทธชินราช รวม ๓ แห่ง ส่วนศิลาคาริกที่ไม่ทราบที่มาแน่นนอน คือ ศิลาคาริกที่อยู่ในพระระเบียงคตด้านทิศใต้ของพระวิหารพระพุทธชินราช ๑ หลัก และคำจารึกบนรอยพระพุทธรูปบาทศิลาคู่ปัจจุบันอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหารกรุงเทพฯ ฯ อีก ๑ หลัก สำหรับศิลาคาริกหลักหลังนี้ไม่ทราบ

ว่า ได้ย้ายมาจากที่ใด แต่จากคำจารึกที่กล่าวถึงเมืองชัยนาทในศิลาจารึกหลักนี้ทำให้อาจกล่าว ได้ว่าเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นในเมืองพิษณุโลกได้ ซึ่งจะได้อ้างถึงศิลาจารึกหลักต่าง ๆ ที่พบในเมืองพิษณุโลกทั้งที่ทราบที่มา และไม่ทราบที่มา ตามลำดับศักราชที่มีในศิลาจารึกนั้น ๆ ต่อไป

๒) ศิลาจารึกบนรอยพระพุทธรูป

คำจารึกนี้พบบนแผ่นหินที่สลักรอยพระพุทธรูป รอยพระพุทธรูปดังกล่าวสลักติดกันสองรอยเป็นพระพุทธรูปข้างซ้ายและข้างแผ่นหินที่สลักใหญ่มาก คำจารึกสลักอยู่บนที่ว่างด้านสันพระบาท ปัจจุบันอยู่ในวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ ไม่ทราบว่า ได้เคลื่อนย้ายมาจากที่ใดและเคลื่อนย้ายมาเมื่อไร คำจารึกยังอยู่สมบูรณ์ จารึกเป็นภาษาบาลี ข้อความในจารึกมีดังนี้^{๗๒}

ภาพที่ ๘.๒๘ : ศิลาจารึกรอยพระยุคลบาท วัดบวรนิเวศวิหาร พุทธศตวรรษที่ ๒๐

^{๗๒} กรมศิลปากร, “ศิลาจารึกหลักที่ ๒”, ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, หน้า ๑๘๐ - ๑๘๒.

เสกฐนสหพณญาณาทิคุณคณาณัติวิจิตรตน ปติมณฑิตปรหิตถกรวรรสิริ
 สากุญมนิโคตม สมพุทฺธสฺส ปรีนิพพานโต นวสตสตาธิเก สหสสสกราเช ชยนาถิส
 สรวรธุมิถมมราชธาธาธาธา ชาติวสวเสณ ฉตังสปรีปุณนหยสจจเร คิมหนตอตุมหิ
 เวสาขมาสสส สุกก ปกเข จตฺตถตติถยชีวทิวเส สาธาโยคยานุรูป โรหิณินกขตตสยุตเต
 สุริโยทเยกาทสปา ทฃายาย อติสยมลวิวิทิตสิลาทิกุณ ปติมณฑิตรตนนา
 กรวรรญาณานวาสี สิริสุมธงกรสฆราชสส อคคูปภูฐาโก ปวรสิลญาณาทิคุณ สมลงกต
 วนวาสี สิริสุมธงกรโวยตีสวรสงฆนายโก สุรเดชพลธรรวมมราชธาธาธา ตนุชชุตติ
 ญาณวิสาลคณสิริสุริยวงสปรามปาลมหาธมมราชธาธาธาธา ราชพลนีส สาย สุวิจิ
 ตกมมกุสเลน วิทฺยาวงสมหาเถเรน ปรมปาลธมมราชนรปติ วรชนกมหาธมมรา
 ชรณญาณุคเคน สุโขทัยปุราณีเต อิมมวิวิทิตสิลาปตเต มนาภิราเม ลงกทีปสสร
 ตนมกุญเ สมนตกุญสีชรวเว ปรมโลกนาเถน ปรมโลกนาเถน ทสสิตสส ปรมมจลปรี
 ปุณเณ กวิสสสรวรสคตยมกปทลญเจเนจิตุกาเรติ

มุณีราชสสิเม ปาท	ลญจมา จกกลงกตา
โสตถิมจลสมปุณณา	ทสสนิยา มโนรมา
เมธงกรากาเนน	สมณินุเทน วิญญา
การิตานุคเคนเว	ธมมราชสฺส อิมโต
ปญจวสสสทสทานิ	โลกนาถสส สาสน
กลยาเนสินมตกาย	จิริ ติภูฐนตุ โสตถินา
อเนน ปุญญกมเมน	สุชิตา โหนต ปาณิน
पालยนตา มหีปลา	ธมมโสกลัม มหี

คำแปลศิลาจารึก

ศักราช ๑๙๗๐ นับแต่กาลปรีนิพพาน แห่งสมเด็จพระเสกฐนสหพณญาณ
 ตาญาณาทิคุณคณาณัติพิพัธตนปติมณฑิตปรหิตกร วรสิริศากุญมนิโคตมสัมพุท
 เจ้า เป็นปีที่ ๓๖ บริบูรณ์ แห่งชนอายุของพระธรรมภิกษุธรรมราชาธิราช ผู้เป็นเจ้าของ
 ครองเมืองชัยนาถ ฤๅจันทร เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำ วันพฤหัสบดี เวลา ๑๑ ชั่วโมง
 ประกอบด้วยฤๅษีโรหิณี สมกับสาธาโยค พระบวรศีลญาณาทิคุณสมลังกตวนวาสีศรีสุ
 เมธงกรโวยตีสวรสวรสงฆนายโกผู้เป็นศิษย์แห่งพระอติสย มลวิวิทิตสิลาทิกุณ

ปติมัตถิตรัตนากวรรณาวนาวาลี ศรีสุเมธังกรสังฆราชา อาศัยพระราชกำลังเกื้อกูล แห่งพระพระศรีสุริยวงศ์บรมपालมหาธรรมราชาธิราช ผู้ทรงคุณอันไพศาล ทรง ปรีชาญาณอันรุ่งเรือง ราชบุตรของพระสุรเดชพลธร วรรณธรรมราชาธิราชเจ้าให้ ดำเนินการสลักรอยพระพุทธรูปปางทั้งคู่ของสมเด็จพระกวีสุรวรสุดตสัมมาสัมพุทธ เจ้า เพียบพร้อมด้วยบรมมงคล ๑๐๘ แผ่ไปด้วยจักรลักษณะอันวิจิตรต่าง ๆ เป็นที่ชื่น ชูใจยิ่งนัก เช่นเดียวกันชนาครัตนบทเจดีย์ ที่พระบรมไตรโลกนาถศาสดาสัมมาสัม พุทธเจ้า ทรงแสดงให้ปรากฏบนยอดเขาสุมันตภูฏอันประเสริฐเป็นมงกุฎแก้วของ ลังกาทวีป ที่ให้เกิดอภิมภย์แห่งใจ บนแผ่นศิลากว้างใหญ่นี้ อันพระมหาเถระวิทรวงศ์ ผู้เข้าใจในการจิตรกรรมอย่างดี นำมาจากเมืองสุโขทัย โดยพระราชนาคราะห์แห่ง พระมหาธรรมราชาผู้พระชนก แห่งพระบรมบาทธรรมราชานริบตี รอยพระพุทธรู ยุกลบาทอันประดับด้วยจักร สมบูรณ์ด้วยรูปสวัสดิมงคลเป็นที่เจริญตาเจริญใจนี้ อัน พระสิริสุเมธังกรสังฆนายกองค์ประธานสงฆ์อำนวยการสลัก โดยพระราชนาคราะห์ แห่งพระธีรราชธรรมราชาเจ้า เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้แสวงคุณงามความดีใน พระพุทธเจ้าผู้เป็นที่พึ่งของโลก ด้วยเดชะการบุญนี้ ขอให้บรรดาผู้มีชีวิตจงประสบ ความสุข ขอให้ผู้รักษาแผ่นดินปลูกเลี้ยงรักษาแผ่นดินจงทั่วถึงโดยคุณธรรมเทอญ.

ความในศิลาจารึกกล่าวถึง พระศรีสุเมธังกร สังฆนายกฝ่ายวนาวาลี เป็น องค์ประธานในการสร้างรอยพระพุทธรูปปางศิลาคู่ มีพระมหาเถระวิทรวงศ์เป็นช่าง สลัก โดยพระบรมราชานาคราะห์ของสมเด็จพระศรีสุริยวงศ์บรมपालมหาธรรม ราชาธิราช ผู้ครองเมืองชัยนาท เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ พุทธศักราช ๑๙๗๐ และในปีนี้เป็นปีที่สมเด็จพระศรีสุริยวงศ์บรมपालมหาธรรมราชาธิราช มีพระชนมายุ ๓๖ พรรษาบริบูรณ์ สมเด็จพระศรีสุริยวงศ์บรมपालมหาธรรม ราชาธิราช เป็นพระโอรสของพระยาไสลือไท ประสูติเมื่อ พ.ศ.๑๙๓๔ (ตามความใน ศิลาจารึกหลักที่ ๑๒) มีพระอนุชา คือ พระยารามครองราชย์ที่เมืองพิษณุโลกเมื่อ พ.ศ.๑๙๖๒^{๗๓} สวรรคตในปี พ.ศ.๑๙๘๑^{๗๔} ในช่วงที่พระองค์ครองราชย์สมบัติอยู่นี้

---

^{๗๓} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, “พงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ”, หน้า ๙๔.

^{๗๔} ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร. ในผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของ เกลือ (ไม้) เค็ม, หน้า ๘๑.

เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อที่สำคัญของอาณาจักรสุโขทัย เนื่องจากภายหลังรัชกาลของพระองค์แล้ว อาณาจักรสุโขทัยก็ถูกผนวกเข้ากับอาณาจักรอยุธยาเด็ดขาด^{๗๕}

เรื่องที่สำคัญในศิลาจารึกหลักนี้ คือข้อความในภาษาบาลี ที่ว่าสมเด็จพระเจ้าศรีสุริยวงศ์บรมपालมมหาธรรมราชาธิราชครองราชย์อยู่เมืองชัยนาท ตามคำในภาษาบาลี “ชยนาถิ” จากเรื่องราวที่กล่าวไว้ ทั้งในศิลาจารึกและหนังสือต่าง ๆ กล่าวต้องกันว่า หลังจากรัชกาลพระมหาธรรมราชาลิไทแล้วกษัตริย์ของอาณาจักรสุโขทัยได้มาครองราชย์อยู่ที่เมืองพิษณุโลกทั้งสิ้น จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ได้เรียกชื่อเมืองพิษณุโลกแตกต่างกันหลายชื่อ ในศิลาจารึกสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทกล่าวว่า พระองค์ได้เสด็จไปประทับอยู่ที่เมืองสองแควถึง ๗ ปี^{๗๖}

ส่วนในนิทานพระพุทธรูทสิหิงค์ เรียกเมืองพิษณุโลกว่า ทวิสาชนะ^{๗๗} ในหนังสือชินกาลมาลีปกรณ์ กล่าวว่า กษัตริย์อยุธยาเคยยึดเมืองชัยนาทได้ แล้วให้วัดติเตช ซึ่งครองเมืองสุวรรณภูมิให้มาครองเมืองชัยนาท ต่อมาพระมหาธรรมราชาขอเมืองชัยนาทคืนพระเจ้ารามธิบดีกษัตริย์อยุธยาคืนให้ ครั้นพระมหาธรรมราชาเมืองชัยนาทสวรรคตแล้ว วัดติเตชอำมาตย์มาจากอโยธยา ประมุขเมืองชัยนาทได้^{๗๘} ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พงศาวดารอยุธยากล่าวถึงเหตุการณ์ที่พระยาสองแคว หรือพระยายุทธิษฐีเยร^{๗๙} ไปสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ (ครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๑๙๘๕ – ๒๐๓๐) แล้วนัดแนะให้กองทัพพระเจ้าติโลกราชมาตีเมืองพิษณุโลก เมื่อปี พ.ศ. ๒๐๐๔^{๘๐} ในหนังสือยวนพ่าย กล่าวถึงตอนที่พระยายุทธิษฐีเยร นำกองทัพพระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ลงมาตีเมืองพิษณุโลกว่า^{๘๐}

^{๗๕} ลินชัย กระบวนแสง, ประวัติศาสตร์สุโขทัย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑๓ – ๑๖.

^{๗๖} กรมศิลปากร “ศิลาจารึกหลักที่ ๘”, หน้า ๑๑๘ .

^{๗๗} กรมศิลปากร, ตำนานพระพุทธรูทสิหิงค์, (พระนคร : ศิวพร, ๒๕๐๖), หน้า ๕๔ – ๕๗.

^{๗๘} พระรัตนปัญญาเถระ, ชินกาลมาลีปกรณ์, ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ผู้แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑), หน้า ๑๐๒.

^{๗๙} ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, ในผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม้) เค็ม, หน้า ๑๐๑ - ๑๐๒.

^{๘๐} กรมศิลปากร, ลิลิตยวนพ่าย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๘.

แถลงปางเมื่อลาวลง
เพราะยุทธิษฐิ์ได้

ชัยนารถ นั้นฤา
อย่างยาวๆ

พงศาวดารทุกฉบับกล่าวต้องกันว่า พระเจ้าติโลกราชแห่งเชียงใหม่ไม่เคยยกกองทัพมาตีเมืองใด ต่ำกว่าเมืองกำแพงเพชรเลย ดังนั้น ก็เห็นจะเลยไปตีถึงเมืองนครสวรรค์ และเมื่อชัยนาทที่จังหวัดชัยนาทในปัจจุบันไม่ได้ เพราะไม่เคยมีพงศาวดารฉบับใดเคยกล่าวไว้ ทั้งทางอาณาจักรอยุธยาเองก็คงจะยอมไม่ได้เป็นอันขาด ถ้าหากยังมีกำลังที่จะต่อต้านได้ เนื่องจากถ้าปล่อยให้กองทัพใดเลยเมืองสุโขทัยลงมาได้ก็เท่ากับยึดที่ราบภาคกลางไว้ได้ทั้งหมด จากบันทึกในพงศาวดารและศิลาจารึกที่ยกมาเป็นตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า คำเรียกชื่อเมืองพิษณุโลก เรียกชื่อแตกต่างกันถึง ๒ ชื่อ ชาวสุโขทัยเรียกเมืองพิษณุโลกว่าเมืองสองแคว ส่วนชาวล้านนาเรียกเมืองพิษณุโลกว่าเมืองชัยนาท ดังนั้น ในคำจารึกที่รอยพระพุทธรูปที่แสดงให้เห็นว่าสมเด็จพระเจ้าศรีสุริยวงศ์มหาธรรมราชาธิราช ได้ครองเมืองพิษณุโลกอยู่ในช่วงรัชกาลของพระองค์ และได้ทรงอุดหนุนให้สร้างรอยพระพุทธรูปที่ประดิษฐานไว้ที่วัดใดวัดหนึ่งในเมืองพิษณุโลก เพราะในคำจารึกกล่าวว่าได้นำหินมาจากเมืองสุโขทัย แต่เป็นสิ่งที่น่าเสียดายที่ไม่มีบันทึกใดๆ กล่าวไว้ว่า รอยพระพุทธรูปคู่องค์นี้ย้ายมาจากวัดใดก่อนที่จะนำไปไว้ในวัดบวรนิเวศวิหารที่กรุงเทพฯ^{๘๑}

๓) ศิลาจารึกที่วัดเสื่อ

ศิลาจารึกที่เจดีย์วัดเสื่อ จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๙๒ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิตัวจารึกหักหายไปบางส่วน อักษรที่ใช้จารึกเป็นอักษรเขมร เป็นภาษาไทยและภาษาบาลี นายคุ่มผู้คุมเรือนจำเมืองพิษณุโลกขุดได้ในพระเจดีย์วัดเสื่อ^{๘๒} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อคราวเสด็จ

^{๘๑} ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร, ในผลงานค้นคว้าประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม่) เค็ม, หน้า ๖๒ - ๖๖.

^{๘๒} หวน พินธุพันธ์, พิษณุโลกของเรา, หน้า ๙๕.

ไปถึงเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๔๕ พบอยู่บนที่ทำการมณฑลพิษณุโลก ข้อความใน
ศิลาจารึก ศาสตราจารย์ ฉ่ำ ทองคำวรรณ อ่านและมีคำแปล ดังนี้^{๘๓}

ศกมัสตุ ๑๔๗๐ ศก วอกรนักรษัตร์ มาขมาส เอกดิถี เกิดศุกรวาร กาล
เมื่อสถาปนาได้เชษฐฤษฤษีเพลอาอุษาโยค และพุทธศักราชได้ ๒๐๙๒ พระ
พรรษา มหาเถรศรีพงษ์ชาช่างลู่ อุบาสกทั้งหลายชายก มหาพรหมกุมาร ชา
ทายก สยพลญตยาณานปวรสีลั นิพพานา รम्मณปวรวิลลิตเกสั จตุตถ
ณานปวรลลาภู วชิรสมาปตติปวรอุณาภาสั นีลกสิณ โสภาทิกกนต ปวรภมู
ยุคลั .....ธมมจกขุ สมนตจกขุ ปญญาจกขุ ปวรจกขุทวยั
.....ปวรโสทวยั

คำแปลภาษาบาลี

พระพุทธลักษณะ คือ พระธรรมกาย มีพระเศียรอันประเสริฐ คือ
พระสัณญุตมณามีพระเกศางามประเสริฐ คือ พระนิพพาน อันเป็นอารมณ์แห่งผล
สมาบัติ มีพระนลาฏอันประเสริฐ คือ จตุตถญาณ มีพระอุณาโลมอันประเสริฐ
ประกอบด้วยพระรัศมี คือ พระปัญญาในพระมหาวชิรสมาบัติมีพระขนงทั้งคู่อันงาม
เลิศ คือ พระปัญญาอันประพตติเป็นไปในนีกกสิณ มีพระเนตรทั้งคู่อันประเสริฐ คือ
ธรรมจักขุ สมันตจักขุ ปัญญาจักขุ มีพระโสตทั้งคู่อันประเสริฐ คือ ทิพพโสตญาณ

๔) ศิลาจารึกวัดจุฬามณี

ศิลาจารึกที่วัดจุฬามณี^{๘๔} ปัจจุบันยังคงติดอยู่กับมณฑลพระพุทธบาท
สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๔ ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คำจารึกเป็น
ภาษาไทยจารึกด้วยตัวอักษรไทยทั้งหมดข้อความในจารึกมีดังนี้^{๘๕}

ลุศักราช ๘๒๒ ปีวอกรนักรษัตร์ อันดับนั้นสมเด็จพระรามาธิบดีศรีบรมไตรโลก
นารถพิตรเป็นเจ้า ให้สร้างอารามจุฬามณี ที่จะเสด็จทรงมหาภิเนษกรรม ขณะนั้น

---

^{๘๓} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, จดหมายเหตุระยะทางไป
พิษณุโลก, (พระนคร : พระจันทร์, ๒๕๐๖), หน้า ๓๕, ๑๐๕ - ๑๐๗.

^{๘๔} หวน พินธุพันธ์, พิษณุโลกของเรา, หน้า ๗๓ - ๗๙.

^{๘๕} กรมศิลปากร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๒, หน้า ๑๔๐ - ๑๔๒.

เอกราชทั้งสามเมือง คือ พญาล้านช้าง แลมหาราชอาณาจักรเชียงใหม่ แลพญาหงสาวดี
ชมพระราชศรัทธา ก็แต่งเครื่องอัฐบริวารให้มากมาย

ลุศักราช ๘๒๗ ปีระกานักษัตร เดือนแปด ขึ้นสิบสี่ค่ำ ครุเทพवार สมเด็จพระ
พระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถพิตรเป็นเจ้าเสด็จทรงพระผนวช และสมเด็จพระ
ราชโอรสท่านกราบลงกับพระบาท แล้วก็สู่พระราเชนทรยาน และท่านก็ให้บวช
พระสงฆ์ปริวัตรก่อนห้าพระองค์ แล้วท่านจึงทรงเครื่องบรรพชิต แลพระสงฆ์บวช
โดยเสด็จทั้งสี่คณะ ๒๓๔๘ พระองค์ แต่เสด็จพระรามธิบดีศรีบรมไตรโลกนาถ
บพิตรเป็นเจ้า ทรงพระผนวชอยู่ได้แปดเดือนสิบห้าวัน ครั้นถึงเดือนห้า สมเด็จพระ
พระโอรสท่าน และพฤตามาตย์ทั้งหลาย ถวายบังคมขออัญเชิญพระองค์เสด็จลา
ผนวช ช่วยครองราชอาณาจักรทั้งปวง ท่านก็เสด็จปริวรรตแล้วก็ล่องลงมายัง
กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา

พุทธศักราชได้ ๒๒๒๒ ปีปลาย ๑๐ เดือน ห้าวัน วอกโทศกรุ่งแล้วห้าโมง
หลวงสิทธิมหาดเล็ก รับพระราชโองการ และหมื่นราชสังฆการี รับหมายรับผ้า
พระราชทานให้พระครูธรรมไตรโลกนาถราชมุนีสีลวิสุทธาจารย์ อธิการ ณ อาราม
จุฬามณี ทาบรอยพระพุทธบาทด้วยพระเดชสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภาร
ธรรมิกราชาธิราชเจ้าผู้ประเสริฐในภพ มีพระราชโองการตรัสให้อนุญาตให้
ประดิษฐานไว้ ณ พระอารามวัดจุฬามณี เป็นที่นมัสการ แต่สมณะพรหมณ์จารย์
แลประชาราษฎร์อันมีได้มานมัสการพระพุทธบาท แลจึงพระราชทานแผ่นศิลาควรร
(กฤษณา) พระพุทธบาท แลแผ่นศิลาแผ่นหนึ่ง ให้ลงจารึกพระราชพงศาวดาร แลพระ
ราชดำรา แลกลัปลา^{๘๖} ข้าพระพุทธบาท อันประจุพระเกศา แลเป็นข้าพระพุทธบาท

ลุศักราช ๑๐๔๓ ปีระกา ตริณิศก วันศุกร์ ขึ้นค่ำหนึ่ง ยามศุกรณ์ ๑๐ ขึ้น
ฤกษ์ ๒๑ รับพระพุทธบาทประดิษฐานไว้ในมณฑป ตำรานี้พิจารณาแล้ว แลปิดตรา
มนุษย์ถือสมุด พระศรีสุเรนทราธิบดี อภัยพิริยาพรหมเทพราชมาตยาธิบดี ศรีกลา
สมุดสมุหพระสุรัสวดี ประจำอักษรไว้กลางชนบ วันศุกร์ เดือนอ้าย ขึ้นสิบเอ็ดค่ำ
ระกานักษัตร ตริณิศก จึงพระศรีสรรเพชญ์สมเด็จพระรามธิบดีศรีสินทร บรมมหา
จักรพรรดิศวรราชาธิราช เมศวรธรรมิกราชเดโชชัย บรมเทพาติเทพ ตริภูวานาธิเบศร

---

^{๘๖} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, **ประชุมพระ
ตำราบรม ราชนิติเพื่อกลัปลาสมัยอยุธยา ภาค ๑**, (พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,
๒๕๑๐), หน้า ข - ค.

โลกเชษฐวิสุทธิ มกุฎพุทธางกูร บรมจักรพรรดิศวรธรรมิกราช อันประเสริฐเสด็จอยู่ในพระที่นั่งศรีสุริยาศอมรินทรามหาสถาน โดยอุตราภิมุข จึงพระพิมลธรรมอนันตญาณสุทธิอุดมราชากระวี ศรีสงฆปริณายก ปิฎกธรรวณญาณคัมภีร์ธรรมราชามุณีพิตร ถวายพระพรพระกรุณาว่าเมืองพิษณุโลกแต่ก่อนนั้นมีข้าพระเป็นกัลปนาพระราชทานอุทิศไว้สำหรับพระอาราม และบัดนี้ข้าพระทั้งปวงแตกฉานเช่นอยู่นี้แลคนเป็นข้าพระไปอยู่นั้นควรภิกษุ.....ทั้งสิบแปดคนนี้เป็นข้าพระ ณ อารามจุฬามณี.....สิบแปดคนนี้แล ถวายไว้ให้คงเป็นข้าพระ ณ อารามจุฬามณีตามเดิมมาแต่ก่อนแล้ว ถ้าบุคคลผู้ใดแล เอาคนข้าพระสิบแปดคน อันพระกัลปนา.....ท่านไว้เป็นข้าพระอารามจุฬามณี ไปใช้สอยในกิจราชการ.....ไปทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง.....จงไปตกนรกหมกไหม้ได้บาดาลได้ทุกขันธ์นรันดร แล้วอย่าได้พบพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จงทุกชาติเลย

จากศิลาจารึกหลักนี้จะเห็นได้ว่า เป็นการกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ คือ เรื่องที่พระองค์ทรงผนวชที่วัดจุฬามณี ผู้ที่ศึกษาเรื่องพงศาวดารอยุธยา ตั้งแต่ในสมัยพระบรมสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้นมา ทราบดีว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างวิหารวัดจุฬามณีขึ้น แล้วทรงผนวชที่นั่นเป็นเวลา ๘ เดือน ในสมัยนั้นก็ได้พยายามค้นหาวัดจุฬามณีกันในเมืองอยุธยาก็ไม่พบ ไม่มีใครทราบว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงผนวชที่วัดจุฬามณีไหน ต่อมาเมื่อได้พบพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ^{๘๗} จึงได้ทราบว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ได้เสด็จขึ้นไปครองราชย์อยู่ที่เมืองพิษณุโลกครั้งหนึ่ง และได้ทรงผนวชอยู่ที่วัดจุฬามณีเมืองพิษณุโลก ในที่สุดสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนลพบุรีราเมศวร์ ได้ไปพบศิลาจารึกหลักนี้ที่วัดจุฬามณี เมื่อเสด็จขึ้นไปตรวจราชการมณฑลไทยที่เมืองพิษณุโลก จึงได้ทราบความกระจ่างขึ้น^{๘๘}

มีผู้กล่าวเกี่ยวกับศิลาจารึกหลักนี้ว่า เป็นเครื่องยืนยันพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐได้เป็นอย่างดี แต่จากศักราชที่ปรากฏในศิลาจารึกหลักนี้ จะเห็นได้ว่าตัวศิลาจารึกทำขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๒๒๔ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และทำขึ้นหลังจากการรวบรวมพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ๑ ปี ดังนั้นจึงแสดงให้เห็น

^{๘๗} กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๑**, หน้า ๑๑๓.

^{๘๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๙.

ว่า ข้อมูลที่น่าเอามาทำศิลาจารึกมาจากที่เดียวกัน น่าเสียดายที่ข้อมูลละเอียดต้องสูญหายไป ไม่เช่นนั้นเราจะได้ทราบเรื่องราวต่างๆ ได้มากกว่านี้^{๘๙}

สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงผนวช เมื่อ พ.ศ.๒๐๐๗ แม้ขณะนั้น จะมีสงครามเกิดขึ้นบ่อยครั้งกับทางอาณาจักรล้านนา และเรื่องเกี่ยวกับเมืองศรีสัชชนาลัย ที่ทางล้านนายึดไว้ได้ เพื่อเตรียมเป็นทางจะลงมาโจมตีทางใต้ต่อไปก็ตาม แต่กษัตริย์ล้านนา กษัตริย์ล้านช้าง และกษัตริย์หงสาวดีก็ยังส่งเครื่องอัฐบริขารมาถวายในวันที่ทรงผนวช เมื่อพระองค์ทรงผนวชนั้น มีผู้บวชก่อน ๕ องค์ และมีผู้บวชโดยเสด็จถึง ๒๓๔๘ องค์ บวชโดยเสด็จทั้ง ๔ คณะ การที่กล่าวถึงจำนวนผู้บวชโดยเสด็จจำนวนมากนี้ ทำให้อาจกล่าวได้ว่า อาจจะไม่ได้อบวชเฉพาะที่วัดจุฬามณีวัดเดียวเท่านั้น แต่อาจจะแยกย้ายกันบวชในวัดของคณะต่างๆ หนึ่ง ในทำเนียบสงฆ์สมัยอยุธยา เราทราบว่า มีคณะสงฆ์ ๓ คณะ คือ คณะคามวาสีฝ่ายซ้าย คณะอรัญวาสี และคณะคามวาสีฝ่ายขวาหรือคณะป่าแก้ว^{๙๐} สำหรับพระสงฆ์คณะที่ ๔ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าเป็นคณะใด แต่อาจจะนิมนต์มาจากเมืองมอญ หรือเป็นพระสงฆ์ที่เพิ่งบวชแปลงมาจากลังกาเข้ามาก็เป็นได้ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงผนวชอยู่ ๘ เดือน ๑๕ วัน จึงได้ลาผนวช เพราะสมเด็จพระบรมราชาพระราชนิโอรส และบรรดาข้าราชการถวายบังคมอัญเชิญให้ลาผนวช เนื่องจากเหตุการณ์ทางการเมือง ระหว่างอาณาจักรล้านนาติดพันอยู่มาก เมื่อทรงลาผนวชแล้วจึงเสด็จกลับกรุงศรีอยุธยา

เรื่องสำคัญที่เกี่ยวกับวัดจุฬามณีคือเหตุใด สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงได้ทรงสร้างพระวิหารวัดจุฬามณี เมื่อทรงผนวชที่วัดนั้น ทั้งที่เป็นวัดซึ่งอยู่ไกลจากเมืองพิษณุโลกมาก การที่เป็นเช่นนี้อาจจะเป็นเพราะว่า พระองค์ทรงเลื่อมใสในคณะสงฆ์ที่มีวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัดเช่นเดียวกับที่พระยาสิทธิทรงปฏิบัติ เมื่อทรงผนวชในปี พ.ศ. ๑๙๐๔ ก็ได้^{๙๑} จึงได้ไปทรงผนวชที่วัดซึ่งเป็นที่จำพรรษาของ

---

^{๘๙} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, **ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑**, (พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๙๓ - ๙๕.

^{๙๐} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **“ตำนานคณะสงฆ์,”** ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๔), หน้า ๑๗๐ - ๑๗๑.

^{๙๑} สิ้นชัย กระบวนแสง, **ประวัติศาสตร์สุโขทัย**, หน้า ๕๗.

พระสงฆ์คณะนั้น ซึ่งน่าจะได้แก่พระสงฆ์คณะอรัญวาสี เพราะนิยมอยู่วัดที่สงบเงียบ นอกเมือง หรือไม่เช่นนั้น ก็อาจจะนิมนต์พระสงฆ์จากที่อื่น เช่น จากเมืองมอญหรือพวกที่เพิ่งบวชแปลงในลังกามาทำพิธีให้เช่นเดียวกับพระยาสิทธิไถก็ได้ จึงได้กล่าวถึง คณะสงฆ์ถึง ๔ คณะ

หลังจากรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแล้ว วัดนี้คงได้ทำนุบำรุงอยู่ตลอดเวลา คงเป็นวัดหลวงที่อยู่ในทำเนียบการแต่งตั้งสมณศักดิ์ด้วย จะเห็นได้จากเจ้าอาวาสของวัด จุฬามณีที่กล่าวถึงในศิลาจารึกชื่อ พระครูธรรมไตรโลกนาถ ราชมุนีศรีลวิสุทธาจารย์ เป็นต้น และเนื่องจากที่เป็นวัดที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ เคยทรงผนวชนั่นเอง สมเด็จพระนารายณ์มหาราช จึงได้โปรดให้สร้างรอยพระพุทธรูปประดิษฐานไว้ที่วัดนี้ นอกจากนั้น ความในศิลาจารึกยังได้กล่าวถึงว่า พระเจดีย์ที่วัดจุฬามณีเป็นที่บรรจุพระเกศาอีกด้วย พระเกศาที่กล่าวถึงนี้ น่าจะเป็นพระเกศาของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ทรงปลงเมื่อออกผนวช ปัจจุบันเราไม่ทราบว่าพระเจดีย์องค์นี้ ที่เรียกว่าเจดีย์จุฬามณีเป็นองค์ใด แต่คงจะสาบสูญไปเสียนานแล้ว

๕) คำจารึกที่บานประตูมุกวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ

คำจารึกซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุเมืองพิษณุโลก คือคำจารึกบนบานประตูมุก ด้านหน้าวิหารพระพุทธชินราช^{๙๒} ซึ่งได้จารึกขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๙๙ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศตัวอักษรที่ใช้จารึกเป็นตัวอักษรไทย คำจารึกเป็นภาษาไทย มีข้อความดังนี้^{๙๓}

ศุภมัสดุพระพุทธศักราช ๒๒๙๙ พระวรวงษา วันจันทร์ ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีกุน สัพทศกพระบาทสมเด็จพระบรมนารถบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา ดำรัสเหนือเกล้าเหนือกระหม่อมสั่งให้เขียนลายมุกบานประตูพระวิหารพระชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก ช่าง ๑๓๐ คน ถึง ณ วันพฤหัสบดีขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ปีกุน สัพทศก ลงมือทำมุก ๕ เดือน ๒๐ วัน สำเร็จพระราชทานช่างผู้ทำ

---

^{๙๒} สมเด็จพระเจ้า ฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, และ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, สารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔ - ๒๕๐๖), เล่ม ๑๖, หน้า ๑๕๒, เล่ม ๑๘, หน้า ๔๗ - ๔๘, ๙๑, ๑๐๕-๑๐๖.

^{๙๓} คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี, ประชุมจดหมายเหตุ, (พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๗๖.

การมุกทั้งปวง เสื้อผ้ารูปพรรณ ทอง เงิน และเงินตราเป็นอันมาก เลี้ยงวันละ ๒ เพลา ค่าเลี้ยงมิได้คิดเข้าในพระราชทานด้วย คิดแต่บำเหน็จประตู่หนึ่งเป็นเงินตรา ๒๖ ชั่ง

๖) คำจารึกสองแห่งในพระวิหารพระพุทธชินราช

คำจารึกในพระวิหารพระพุทธชินราชนี้ มีอยู่ในบันทึกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อคราวเสด็จไปเมืองพิษณุโลกใน พ.ศ.๒๔๔๕ ทรงบันทึกไว้ว่ามีอยู่ ๒ แห่ง ตามข้อความที่ได้ทรงบันทึกไว้ดังนี้

จารึกแห่งหนึ่งอยู่ที่ชื่อเฉลี่ยงขึ้นสุด มีความว่า จินอิม ขุนอุดมจินดา กับภรรยาภักทหายทั้งหลาย พร้อมกับปฏิสังขรณ์พระอุโบสถ และกุฏิพระกัจจายน์ ในพุทธศักราช ๒๓๗๖ ปี และขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตปฏิสังขรณ์วิหารพระพุทธชินราช ได้ปฏิสังขรณ์ในพุทธศักราช ๒๓๘๐”

“จารึกอีกแห่งหนึ่งอยู่ที่ราวธรรมาสน์เทศน์นี้ มีความเป็นทำนองเดียวกัน ขุนอุดมจินดาภักทหาย ออกทรัพย์ซ่อมธรรมาสน์ ในพุทธศักราช ๒๓๘๘”

ได้ทรงแสดงความเห็นไว้สำหรับคำจารึกทั้ง ๒ แห่งนี้ว่า ท่านขุนอุดมจินดาควรมือนุสาวรีย์ไว้ในวัดนี้ เพราะวัดพระศรีรัตนมหาธาตุนี้ อยู่ให้เห็นได้ก็เพราะท่านขุนอุดมจินดาได้ซ่อมไว้

๗) ศิลาจารึกที่ระเบียงคตพระวิหารพระพุทธชินราช

ศิลาจารึกหลักนี้ไม่ทราบที่มาว่าได้จากที่ใด รวมทั้งไม่มีศักราชปรากฏในศิลาจารึกหลักนี้ด้วย ลักษณะของตัวจารึกเป็นแท่งหินคล้ายใบเสมาขนาดใหญ่ คำจารึกด้านหน้าจารึกด้วยอักษรเขมรแต่ชำรุดมาก ด้านข้างจารึกด้วยอักษรไทย เป็นรายชื่อบุคคลต่าง ๆ แต่ก็ชำรุดมาก ไม่มีเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติศาสตร์เลย ข้อความในคำจารึกภาษาไทยซึ่งอยู่ด้านข้าง มีดังนี้

.....ญี๋ยงญาติ.....ยมญาติ.....มญาติ.....สลก
ญาติ.....สมญาติ.....มญาติ.....อ้ายคำญาติ.....ญาณ
โฆสญาติ อานัน อ้ายคำญาติ.....จันทรรุจีเจ็ดญาติ.....มหาญาณ
มงคล ญี๋คำญาติ มหาปรัชญาพงศ์เทพญาติ มหารัตนมงคล ทิดอ้าย.....
มหาเทพรุจี อ้ายหมื่นญาติ มหาสัทธรรมณินวนญาติ มหาสัทธรรมเกียรติ อ้าย
คำศรีญาติ มหาธีรปรัชญาญาติ มหามงคลจุฬา ไสงหงญาติ มหาธรรมราชมุนี

แก้วญาติ มหาธรรมรุจี คำรักญาติ มหาเทพรักษา เจกญาติ มหาอายุพงศ์ ญาติ
ดงญาติ มหาญาณสาคร อาร ...ญาติ มหาพุทธินา ไสยาญาติ มหาสุมน ญาติ
โยนฐาติ มหาทิมังคล ไสหงญาติ มหาพุทธสาคร ...ญาติ มหาธรรมรุจีศรี ผ้า
ขาวบุญญาติ มหาคำรัตนจุฬา ...ญาติ มหาเทพรุจี อ้าย...ญาติ มหามงคลเวลา
...ญาติ มหา...ญาติ...ญาติ...มหาพรหมจุฬา...มหาพรหมสรญาณ...ญาติ...

จากจำนวนจารึกของเมืองพิษณุโลกที่กล่าวถึงนี้ ทำให้ได้ทราบ
รายละเอียดของช่วงปลายสมัยสุโขทัย เรื่องราวทางประวัติศาสตร์บางตอนในรัชกาล
สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
เป็นที่น่าเสียดายว่า ศิลาจารึกของเมืองพิษณุโลกมีจำนวนน้อย
เกินไป หากมีจำนวนมากกว่านี้ อาจจะทำให้เราได้ทราบเรื่องราวของเมืองพิษณุโลก
มามากกว่านี้^{๙๔}

๘.๔ คติความเชื่อเกี่ยวกับพระพุทธชินราช

คติ หมายถึง แบบอย่างวิธี แนวทาง คติความเชื่อ จึงหมายถึง แบบอย่าง
ความเชื่อที่ประพฤติสืบๆ กันมา^{๙๕}

การสร้างพระพุทธรูปเพื่อเป็นรูปเคารพรำลึกถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธ
เจ้าและธรรมที่พระองค์ทรงตรัสรู้ และสั่งสอนเผยแพร่ ได้เริ่มขึ้นในแคว้นคันธารราช
ประเทศอินเดียอันเป็นแหล่งกำเนิดแห่งพระพุทธศาสนา เมื่อประมาณเกือบ ๒,๐๐๐ ปี^{๙๖}

ด้วยความศรัทธาในคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นแรงจูงใจให้
เกิดความเชื่อร่วมกันสร้างพระพุทธรูปขึ้นทำให้เป็นองค์แทนพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
เพื่อเป็นที่สักการบูชาเป็นพุทธานุสสติ เพื่อระลึกถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า
พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกโปรดให้ทรงสร้างพระพุทธรูปชินราช ณ วัดพระศรีรัตนมหา
ธาตุ จังหวัดพิษณุโลก (สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไท) ที่พระองค์มีความเลื่อมใส

---

^{๙๔} สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, “ตำนานคณะสงฆ์,”
ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา, หน้า ๓๓ - ๓๔.

^{๙๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : นาน
มีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๑๕.

^{๙๖} วรนนันท์ ชีวาลทิพากร, พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไพศาล
, ๒๕๓๔), หน้า ๒๕.

ศรัทธาในพระพุทธศาสนาแตกฉานในพระไตรปิฎก ได้สร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เพื่อความมั่นคงสืบทอดพระพุทธศาสนา ต้องอาศัยพุทธบริษัททั้ง ๔ ประกอบด้วย

๑. ภิกษุบริษัท
๒. ภิกษุณีบริษัท
๓. อุบาสกบริษัท
๔. อุบาสิกาบริษัท

จึงแสดงให้เห็นว่า การปกครองสมัยกรุงสุโขทัย และพิษณุโลกคงจะปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ดังศิลาจารึก “ปลุกเลี้ยงฝูงลูกบ้านลูกเมืองนั้น ชอบด้วยธรรมทุกคน” จากจารึกนี้ ทำให้ทราบว่า พ่อขุนรามคำแหงทรงปกครองบ้านเมืองโดยธรรม ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร ราชสังคหวัตถุ และพละหรือพลังของพระพระมหากษัตริย์^{๙๗}

จึงแสดงให้เห็นว่า หลักการปกครองบ้านเมืองโดยธรรมมีทศพิธราชธรรมเป็นต้นนี้ พระมหากษัตริย์ไทยได้ทรงนำมาใช้ในการปกครองบ้านเมือง พิษณุโลกก็ คงจะปกครองคล้ายๆ กันดังมีประวัติของพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎกที่พระองค์ศึกษาพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ จึงเกิดศรัทธารวมพลังประชาชนสร้างพระพุทธชินราชเป็น สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจของพุทธบริษัท ^{๙๘}

อนึ่ง เมื่อพิจารณาในแง่ของศาสนธรรม การส่งเสริมระบบการคิดเชิง จริยธรรมสิ่งแวดล้อม ด้วยวิธีสอนแบบพระพุทธชินราช มี ๒ ประเด็น คือ

๑) ระบบการคิดเชิงจริยธรรมแบบพระพุทธชินราช

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่ปวงชนชาวไทยยอมรับนับถือด้วยความเลื่อมใสศรัทธาและความเคารพนบนาบมาแต่โบราณกาลและสืบต่อมาโดยลำดับจนกระทั่งกาลปัจจุบัน โดยอาศัยเหตุผลแห่งคุณธรรมขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ทรงตรัสไว้เป็นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา และมีองค์ประกอบหลักสำคัญ ๒ ประการ ได้แก่

^{๙๗} อ.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๒๙/๑๗๘.

^{๙๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๒.

(๑) ศาสนธรรม คือ เนื้อหาคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นองค์ศาสนา ในความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาสำคัญของชีวิตมนุษย์ คือ “ความทุกข์” และช่วยให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุข รวมทั้งช่วยให้บุคคลมีความพึงพอใจในความเป็นมนุษย์ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

(๒) สถาบัน หมายถึง พระสงฆ์ ศาสนวัตถุ วัตถุอาอาราม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และพิธีกรรมต่างๆ โดยทั้งสององค์ประกอบมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นในการดำรงสืบต่อ และแสดงให้เห็นปรากฏเกิดประโยชน์ต่อชีวิต สังคม และธรรมชาติสิ่งแวดล้อม คำว่า “วัด” ตามระบบการคิดความหมายแบบดั้งเดิม เป็นคำกริยาแปลว่า กะ กำหนดนับคำนวณ หรือ หมายถึง การแปลที่เป็นภาษาบาลี “อาวุโส อาราโม วิหาโร” วัดในภาษาไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อเอามาตรฐานสำหรับวัด และถ้าจะถามว่าเอาสิ่งนี้มาวัดอะไร ตอบว่า “วัดคน” คือ “วัดที่การกระทำ คำพูด และจิตใจ” วัดปัจจุบัน มิใช่เพียงเป็นจุดเชื่อมโยงการพัฒนาจิตใจของประชาชน ระหว่างบ้าน โรงเรียน และชุมชน ด้วยการทำบุญตามประเพณีและฟังธรรมเพียงเท่านั้นแต่ยังเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและพักผ่อนเพื่อปฏิบัติธรรมของประชาชน และเป็นสถานที่บริการดูแลศูนย์เด็กเล็กและศูนย์บริการทางสังคมของผู้สูงอายุ นอกจากนี้ยังเป็นสถานที่บริการและพัฒนาการแพทย์แผนไทยที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมทั้งเป็นลานกีฬาต้านยาเสพติด วัดจึงควรเป็นสถานที่ที่พัฒนาทางร่างกาย จิตใจ สังคม ประเพณี และวัฒนธรรมของประชาชน ครอบครัว ชุมชนและเป็นสถานที่ที่เอื้อโอกาสในการส่งเสริมสุขภาพและพัฒนาภัยสิ่งแวดล้อม ทั้งบุคลากรของวัดประชาชน และชุมชน

๒) ระบบการคิดถอดสลักปริศนาธรรม

พระพุทธศาสนาเมื่อกล่าวถึงองค์ประกอบจะพบว่ามียุทธศาสตร์สำคัญ ๒ ส่วน ได้แก่

๑) ศาสนธรรม คือ เนื้อหาคำสอนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งเป็นองค์พระศาสนา ในความพยายามที่จะแก้ไขปัญหาสำคัญของชีวิตมนุษย์ คือ “ความทุกข์” และช่วยให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติสุขรวมทั้งช่วยให้บุคคลมีความพึงพอใจในความเป็นมนุษย์ด้วยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๒) สถาบัน หมายถึง พระสงฆ์ ศาสนวัตถุ วัตถุอาอาราม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและพิธีกรรมต่าง ๆ

โดยทั้งสององค์ประกอบ มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันอย่างแนบแน่นในการดำรงสืบทอด แต่ในขั้นตอนนี้ จะขอกกล่าวถึงศาสนธรรมจากปริศนาธรรมแห่งองค์พระพุทธปฏิมากรที่สร้างขึ้นตามอุดมคติของมหาบุรุษลักษณะบริบูรณ์ด้วย พระพุทธคุณ คือ พระปัญญาคุณ พระคุณ คือ พระปัญญา ทรงตรัสรู้อุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ คือ พระปัญญาตรัสรู้ชอบโดยพระองค์เองไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่า พระวิสุทธิคุณ พระคุณ คือ ความบริสุทธิ์ และพระกรุณาคุณ พระคุณ คือ พระมหากรุณาทรงสั่งสอนธรรมแก่มหาชนทุกหมู่เหล่าทุกชาติชนชั้น เมื่อทุกคนมีโอกาสดำเนินการตามพระพุทธรูปคุณลักษณะขององค์ “พระพุทธชินราช” เพื่อชีวิตและเตือนสติ ความสงบสุขของชีวิตควรระลึกถึง พุทธภาวะ คือ ความเป็นพระพุทธเจ้าว่า พระพุทธเจ้าทรงบริบูรณ์ด้วย ศีล ที่สะอาดบริสุทธิ์ สมาธิที่สงบของสมณะ ปัญญาที่ส่องสว่างรู้แจ้ง และวิมุตติธรรมเพื่อความหลุดพ้น พ้นจากกิเลสแล้ว คือ พระนิพพาน

ฉะนั้น เมื่อได้กราบพระพุทธชินราชควรสร้างธรรมภาวะให้เกิดขึ้นในตน ธรรมภาวะ คือ ความเป็นความมีธรรมชาติของคุณความดี เมื่อมีโอกาสจึงควรสร้างคุณความดีให้มีขึ้นหรือเกิดขึ้นในตน โดยทำให้ดวงจิตเกิดความสะอาด สงบ สว่าง และแสวงหาธรรมเพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ ขอเสนอแนะให้พึงสังเกตองค์พระพุทธชินราชซึ่งมีพุทธลักษณะเพื่อวิถีชีวิตที่ติงาม และเตือนสติให้พุทธบริษัทสาธุชนคนที่มีคุณงามความดีผู้หวังในความสงบร่มเย็นแห่งจิต ควรมีเวลาสงบนิ่งทำจิตให้เป็นสมาธิ พงษ์จิตเห็นองค์พระพุทธชินราชพิจารณาพุทธลักษณะซึ่งเป็นลักษณะของมหาบุรุษ เพื่อเตือนสติ คือ

๑) พระเศียรแหลม เมื่อพระพุทธเจ้าเกิดเป็นมนุษย์ที่มีพระเศียรแหลมเช่นนี้ เพราะเขาสร้างพระพุทธรูป เพื่อให้ระบบการคิดเห็นปริศนาธรรม พระเศียรที่แหลมนั้น หมายถึง สติปัญญาที่เฉียบแหลม ในการดำเนินวิถีชีวิตสอนให้ชาวพุทธแก้ปัญหาต่าง ๆ ด้วยสติปัญญาไม่ใช่ใช้อารมณ์แก้ปัญหา หากใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรองให้รอบคอบเสียก่อนแล้ว ความผิดพลาดก็เกิดขึ้นน้อยหรือไม่เกิดขึ้นเลย

๒) พระเกตุมาลา คือ พระรัศมีเป็นเปลวเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธรูปหมายถึง ปัญญาคุณ พระคุณ คือ ปัญญา ทรงตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตรัสรู้พระธรรมด้วยพระองค์เองแล้วทรงสั่งสอนผู้อื่นรู้ตามได้ การดำเนินชีวิตให้ใช้ปัญญาเป็นแสงสว่างส่องนำทางชีวิตปัญหาทั้งหลายทั้งมวลที่มีอยู่นั้น ต้อง

ใช้สติและปัญญาพิจารณาวินิจฉัยตัดสินชี้ขาดและแก้ไขปัญหาก็หมดไป ที่ว่าใช้สติ คือ ให้มีความระลึกทั่วอยู่เสมอ มีความรับผิดชอบที่จะใช้ปัญญาเป็นแสงสว่าง นำทางการแก้ไขปัญหาก็ราบรื่นเรียบร้อยด้วยดี

๓) เส้นพระเกศา เวียนขวาขมวดเป็นปมกันหอย เตือนสติว่าปัญหาทั้งหลายทั้งมวลที่มีอยู่นั้นเป็นได้ทั้งปัญหาโดยธรรมชาติ หรือเป็นเพราะตัวเราขมวดไว้ตัวเราสร้างขึ้น การแก้ปัญหิต่าง ๆ ให้ใช้ปัญญาทั้งของตนและผู้เกี่ยวข้อง พยายามศึกษาวิเคราะห์ปัญหาแต่ละปัญหา แก้ไขให้สำเร็จมีความถูกต้องตามหลักธรรม และเกิดความราบรื่นเรียบร้อยประดุจเส้นพระเกศาเวียนเป็นทักษิณาวรรต

๔) พระพักตร์ เต็มไปด้วยความสงบร่มเย็นทรงอำนาจไม่บึ้งตึง เตือนสติว่าการกระทำสิ่งใดต้องตั้งมั่นอยู่ใน ศีล สมาธิ ปัญญา และตัดความขุ่นมัวในสิ่งไม่ดีไม่งามไม่ถูกต้องออกไปเสียภายใน ต้องสงบนิ่งใสสะอาด

๕) พระสีหนุ งามประดุจคางราชสีห์ คือ พระหนุโค้ง เหมือนวงพระจันทร์ เตือนสติว่า การกระทำสิ่งใดต้องอยู่ในกรอบของความถูกต้องดีงาม ไม่ผิดระเบียบแบบแผนและกฎหมายอย่างหวังผลให้ได้ดังอุดมคติเกินไปชีวิตจะมีความสุข และการตัดสินใจเรื่องใดขอให้ระลึกถึงความราบรื่นเรียบร้อย พยายามให้ทุกฝ่ายมีความชื่นชมพอใจให้มากที่สุด ผู้ไม่พอใจเมื่อมีก็เป็นไปโดยธรรมตามเหตุแห่งกรรม

๖) พระอุณาโลม พระโลมาระหว่างคิ้วเวียนขวาเป็นทักษิณาวรรต เวียนขวาตามเข็มนาฬิกา ตั้งอยู่ ณ ตำแหน่งตาที่สามของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ เพื่อใช้กำจัดสิ่งชั่วร้าย เตือนสติว่า ทำอะไร คิดอะไร ต้องมีความถูกต้อง เป็นแบบอย่างที่ดี และเป็นไปตามทำนองคลองธรรม สิ่งทีกระทำนอกจากมีความถูกต้องดีงาม ต้องมีความบริสุทธิ์ยุติธรรมตั้งอยู่บนความเมตตา คือ ความรักความกรุณา คือ ความสงสารและต้องเป็นไปโดยธรรมเพื่อรักษาธรรม

๗) พระเนตร หลับต่ำเล็กน้อยเตือนสติให้มีความสำรวมระมัดระวัง ให้อยู่ในกรอบของความพอเหมาะพอดี ไม่หลงลืมตัว ไม่ประมาท ให้สำรวจมองดูตัวเอง ต้องสำรวจปัญหาที่เกิดขึ้นจากตัวเองก่อน มีอะไรยังขาดตกบกพร่องอยู่ก็แก้ไขปรับปรุงเสีย สำรวมสติให้สงบนิ่งรู้สึกตัวอยู่เสมอมีสมาธิ

๘) พระกรรณยาว ซ้อนเป็น ๒ ชั้น เตือนสติให้หูหนวกอย่าเชื่อฟังแต่คนข้างเคียงโดยไม่ใช้ปัญญาไตร่ตรองต้องรับฟังเสียงส่วนใหญ่อย่างมีวิจารณ์ญาณ

๙) พระนาสิก นูนเป็นสันเตือนสติให้หายใจด้วยจมูกของตนเอง คือ ช่วยตัวเองก่อนมีความถึงพร้อมแห่งประโยชน์ตน คือ ฟังตนเองได้

๑๐) พระโอษฐ์ หุบมีลักษณะอมยิ้ม ถ้าพระศอก กลมงามเสมอตลอด เตือนสติว่าให้ประพฤติชอบด้วยวาจา คือ วจีสุจริต ได้แก่ เว้นจาก พูดเท็จ ส่อเสียด คำหยาบ เพื่อเจ้า รู้จักสงบปาก เพื่อความสงบสุขให้ตนเองและผู้อื่นรู้จักประมาณ การในการบริโภค คือ รู้ตัว รู้คิด ตรวจสอบที่จะผ่านลำคองไป เพื่อดำรงชีวิตและ สุขภาพไม่ผิดศีลและเบียดเบียนผู้อื่นให้เดือดร้อน มีธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ มี ธรรมประจำใจของผู้ใหญ่อันประเสริฐ ๔ ประการ คือ เมตตา ความรัก กรุณา ความ สงสาร มุทิตา ความยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีสุข และอุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง ไม่ เอนเอียงด้วยรักและชัง รู้จักวางเฉยสงบใจมองดู พระวรกายตั้งตรงและพระสรีระ บริบูรณ์ เตือนสติให้ระลึกถึงกายสติ รู้เท่าทันในกายสังขารไม่หลงมัวเมา รู้รักษา สุขภาพอนามัยบริหารกาย บริหารจิตให้สุขภาพสมบูรณ์ทั้งกายและจิต

๑๑) นิ้วพระหัตถ์ยาวเรียวยาว ตามลักษณะมหาบุรุษพระดุษณี มัชฌิมิกานามิกา และกนิษฐา ทั้ง ๔ มีทั้งยาวเท่ากันและยาวไม่เท่ากัน เตือนสติ ให้ปฏิบัติ ภารกิจการทั้งหลายทั้งปวงด้วยตัวของตนเอง อย่างมีความมั่นใจ รักในการทำงานอย่าง สม่าเสมอ ด้วยความวิริยอุตสาหะและอุทิศทุ่มเท นิ้วทั้ง ๔ เมื่อกำมือปฏิบัติภารกิจ จะยาวเท่ากัน เตือนสติว่างานทั้งหลายต้องเริ่มดำเนินการจึงจะมีผลงานเกิดขึ้น ปฏิบัติเพื่อความเท่าเทียมกันกับผู้อื่น คือ ปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นช่วยเหลือผู้อื่น เป็นที่พึ่งผู้ร่วมสังคมได้

๑๒) พระบาท ฝ่าพระบาทราบเสมอกัน นิ้วพระบาทยาวเท่ากัน เตือนสติให้ห่างไกลจากกิเลสและอบายมุขทั้งปวง ให้มีความถูกต้องในการก้าวย่าง ยึดมั่นในหลักธรรม ระเบียบแบบแผนและกฎหมายของบ้านเมือง สามารถยืนบนเท้า ตนเอง คือ ฟังตนเองได้

๑๓) พระพุทธรูปปางเรือนแก้ว พระอิริยาบถประทับนั่งทั้งปางมาร วิชัย เช่น พระพุทธชินราช หรือปางสมาธิ เช่น ปางเรือนแก้วทั่วไป เป็นพุทธจริยา เสด็จประทับนั่งพิจารณาพระอภิธรรม หรือธรรมอันยิ่ง ความจริงสูงสุดว่าด้วยจิต เจตสิก รูป และนิพพาน เตือนสติ ให้ใช้ปัญญาไตร่ตรอง น้อมจิตรำลึกถึงธรรม ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงสั่งสอนมากที่สุด ซึ่งผู้ใดประกอบด้วย ศีล สมาธิ ปัญญา และ วิมุตติ ย่อมมีเรือนแก้วคุ้มครองให้เป็นผู้ประพฤติปฏิบัติชอบด้วย กาย วาจา และใจ

ทำอะไร ฎกระเปียบแบบแผน และกฎหมาย อุปมาเหมือนมีเรือนแก้วคุ้มครองไม่มีใครทำอันตรายได้^{๙๙}

สรุประบบการคิดพื้นฐานเป็นสิ่งที่มีความสำคัญแก่นมนุษย์ในฐานะเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ในแต่ละด้าน ดังนี้

๑. เป็นสิ่งตลบันดาลใจให้เกิดระบบการคิด การวางแผน การสร้างสรรค์รูปแบบการตกแต่ง และการแสดงคุณค่าของศิลปกรรมให้ปรากฏ

๒. เป็นสิ่งท้าทายให้เกิดความพากเพียร ออกแบบ การแก้ปัญหาในการสร้างสรรค์การลำดับความสัมพันธ์อันเหมาะสมระหว่างวัตถุประสงค์ รูปแบบ และวัตถุ ให้เกิดเป็นคุณประโยชน์และคุณสมบัติร่วมกันเป็นอย่างดี

๓. เป็นสิ่งที่กำหนดความเชื่อและแสดงความเชื่อของมนุษย์แต่ละเผ่าพันธุ์ออกมาให้ปรากฏ

๔. เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นประสิทธิภาพและความสามารถของมนุษย์ที่อาจหาญยืนหยัดดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างเป็นปกติสุขโดยหิบบฉวยสาระสำคัญแห่งอิทธิพลนั้น ๆ มาใช้เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตและสังคมของเขาสืบมาได้

๕. อิทธิพลต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาเป็นสิ่งสนับสนุนและหล่อหลอมจิตใจระบบการคิดท่วงท่าของมนุษย์ ให้เขาสามารถสร้างวัฒนธรรมอันมีสาระสำคัญต่อสังคมและชาติพันธุ์ของเขาโดยแท้

วิธีสอนแบบพระพุทธรชินราช เป็นระบบการคิดวิเคราะห์ปริศนาธรรมจากองค์พระพุทธรชินราชรูปเหมือนองค์แทนพระพุทธรเจ้า ที่ปวงชนชาวไทยยอมรับนับถือด้วยความเลื่อมใสศรัทธาและเคารพนพนอบมาแต่โบราณกาล โดยอาศัยมูลเหตุผลแห่งธรรมหลักอริยสัจและหลักธรรมประกอบ โยนิโสมนสิการอิฐฐานธรรม อิทธิบาท และไตรสิกขา เป็นกรอบระบบการคิดวิธีสอนแบบพระพุทธรชินราชเพื่อส่งเสริมจริยธรรมสิ่งแวดล้อม^{๑๐๐}

๘.๕ พุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราชที่เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘ - ๗๑.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๑ - ๗๒.

เมืองสองแควหรือพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีความเจริญรุ่งเรือง ทางด้าน ศาสนามาเก่าก่อนวัดวาอารามสร้างขึ้นมากมายครั้งอดีตกาล อันเป็นการบ่งบอกถึง ความรุ่งเรือง พุทธศาสนาเป็นสิ่งยึดมั่นทางจิตใจของชาวพุทธด้วยความศรัทธามา จนถึงทุกวันนี้ และดังได้กล่าวมาแล้วว่า เมืองพิษณุโลกขอมเคยเข้ามาครอบครอง รุ่งเรืองอยู่ระยะหนึ่ง พร้อมทั้งนำศิลปะและศาสนาพราหมณ์นิกายไศวะ มีการ เปลี่ยนแปลงลัทธิเทวราชเกี่ยวกับความเชื่อถือเอาพระศิวะหรือพระอิศวรเป็นใหญ่ มี การเชื่อถือทางด้านกษัตริย์บริหารเชื่อมั่นทางจิตใจ ภายหลังมารวมกับพุทธศาสนา นิกายมหายานผสมผสานเข้าไปด้วยกัน ดังนั้น จึงได้เกิดมีการสร้างพระพุทธรูป แทน องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าขึ้นมา เพื่อกราบไหว้บูชา มีทั้งขนาดใหญ่ ซึ่งเรียกว่า พระบูชา และขนาดเล็กเรียกว่า พระพิมพ์หรือพระเครื่อง กล่าวเฉพาะพุทธศิลป์แบบ พระพุทธชินราชที่เป็นมรดกตกทอดมาจนถึงสมัยปัจจุบัน มีดังนี้

๘.๕.๑ ประเภทพระพิมพ์ / พระเครื่อง

ประเภทพระกรู

๑) พระพุทธชินราชใบเสมา พระพุทธชินราชถือว่าเป็นพระเครื่องที่ สวยงามเนื่องจากเป็นศิลปะแบบอุทงตอนต้น บางคนเรียกพระชินราชรุ่นนี้ว่า "รุ่น หน้าแก่" ตามที่นักสะสมพระเครื่องได้วิเคราะห์เอาไว้ว่า พระพุทธชินราชน่าจะเกิด มาพร้อมกับ"พระพุทธชินราช" องค์ใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ หากแต่ไม่มีผู้ใดยืนยันแน่นอน จนกระทั่งในปี พ.ศ.๒๔๔๑-๒๔๔๓ ใน สมัยสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ กรูวัดพระศรีรัตนมหาธาตุได้ถูก คนร้ายลอบขุดเอาพระเครื่องขึ้นมา ในจำนวนพระเครื่องเหล่านี้มีพระชินราชรวมอยู่ ด้วย เท่าที่พบเห็นพระชินราชสร้างขึ้นด้วยสัมฤทธิ์ เนื้อชิน เนื้อดินเผาและเนื้อชิน เขียว บางองค์มีทั้งชนิดเนื้อชินสนิมเกล็ดกระดี่และชนิดสนิมดำตึนกา

พระที่ถูกลักคั่นพบมีด้วยกันหลายชนิด คือ พิมพ์ใหญ่ พิมพ์กลาง และ กลาง อีกทั้งในพระทุกพิมพ์นั้น มีทั้งประเภทฐานสูงและฐานเตี้ย พระพุทธชินราชใบ เสมา เป็นสุดยอดของพระกรูวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิษณุโลก อันเป็นสุดยอด ปราณนาของนิกรชนทั่วไป โดยเฉพาะเจ้านายชั้นสูงหรือนักปกครองระดับสูงนิยม

แสวงหากันมากเพราะเชื่อว่ามิพุทธคุณสูงส่ง บูชาแล้วจะมีอำนาจวาสนาบารมีสูงยิ่ง ๆ ขึ้น^{๑๐๑}

๒) พระพุทธชินสีห์ กรูวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดใหญ่) พิษณุโลก เป็นพระพิมพ์ที่ถูกต้องค้นพบและขึ้นมาจากกรูวัดพระศรีรัตนมหาธาตุฯ (วัดใหญ่) เช่นเดียวกับพระพุทธรูปปางมารวิชัย พร้อมทั้งมีลักษณะคล้ายกัน กล่าวคือเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ภายในซุ้มเรือนแก้ว ต่างกันตรงที่ซุ้มเรือนแก้วในพระพุทธรูปชินสีห์จะมีลายกนกที่แคบกว่าและมีเปลวที่สูงกว่าพระพุทธรูปปางมารวิชัย ลักษณะของฐานบัวมีรายละเอียดแตกต่างกันและมีขนาดขององค์พระใหญ่กว่าพระพุทธรูปปางมารวิชัย

พระพุทธรูปชินสีห์ เป็นพระพิมพ์สกุลเดียวกันกับพระพุทธรูปปางมารวิชัย สันนิษฐานว่า พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงองค์เดียวกันเป็นผู้สร้างในคราวเดียวกัน แต่พระพิมพ์พุทธรูปชินสีห์จัดเป็นพระเครื่องที่หายากกว่าพระพุทธรูปปางมารวิชัย เป็นยี่นึ่งนักปรากฏพบด้วยกัน ๒ เนื้อ คือ เนื้อชินเงินปรากฏพบมากที่สุดและเนื้อสำริดโดยจำแนกเป็น ๒ พิมพ์ใหญ่ๆด้วยกัน คือพิมพ์เศศตรงและพิมพ์เศศแฉก แต่บางองค์มีการตัดขอบซิดติดองค์พระเป็นรูปลักษณะสามเหลี่ยมก็มีปรากฏเช่นกัน^{๑๐๒}

๓) พระศรีศาสดา

พระศรีศาสดา เป็นพระเครื่อง พระพิมพ์ที่พบจากกรูวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดใหญ่) พิษณุโลก เช่นเดียวกับพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปชินสีห์ พร้อมทั้งมีลักษณะคล้ายกันกล่าวคือเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย ประทับนั่งบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย ไม่มีซุ้มเรือนแก้วเกิดเปลวเพลิงต่างจากพระพุทธรูปปางมารวิชัย และพระพุทธรูปชินสีห์ซึ่งมีซุ้มเรือนแก้ว พระศรีศาสดา เป็นพระพิมพ์สกุลเดียวกับพระพุทธรูปปางมารวิชัย สันนิษฐานว่า พระมหากษัตริย์หรือเจ้านายชั้นสูงองค์เดียวกันเป็นผู้สร้างในคราวเดียวกัน เนื้อชินเงิน ตัดขอบพิมพ์ รูปลักษณะสามเหลี่ยมพระ

---

^{๑๐๑} ธนากร บุญสุวรรณโณ, พระเครื่องเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), ๒๕๕๓), หน้า ๖๐.

^{๑๐๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

พิมพ์พระศรีศาสดา ได้ชื่อว่าเป็นพระเครื่องกรุวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร (วัดใหญ่) ที่หาได้ยากที่สุดของสกุลพระกรุเมืองพิษณุโลก^{๑๐๓}

ภาพที่ ๘.๒๙ : พระพุทธชินราชใบเสมา พระชินสีห์ พระศาสดา หนึ่งในพระชุดยอดขุนพล กรุวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จ.พิษณุโลก

๔) พระท่ามะปราง (กรุเจ็ยวตั้งป็น)

พระท่ามะปราง เป็นสกุลพระเครื่องพระพิมพ์ที่ปรากฏพบกันมากในหลายเมืองสำคัญแต่โบราณ อาทิ เมืองพิษณุโลก พิจิตร สุโขทัย เพชรบูรณ์ กำแพงเพชร อุตรดิตถ์ ชัยนาทและสุพรรณบุรี เป็นต้น

ต้นกำเนิด"พระท่ามะปราง" ปรากฏพบเป็นแห่งแรกที่เมืองพิษณุโลก ถือเป็นพุทธศิลป์ต้นแบบของพระท่ามะปรางทั้งหมดและมีอายุการสร้างสูงกว่าพระท่ามะปรางของทุกกรุกทุกเมือง คำว่า "พระท่ามะปราง" กำเนิดจากการค้นพบที่วัดท่ามะปรางเมืองพิษณุโลก เป็นครั้งแรกเมื่อพระปรางค์ของวัดถูกน้ำซัดเซาะตลิ่งพังลงแม่น้ำน่านในปี พ.ศ.๒๔๑๗ จึงพบพระพิมพ์ท่ามะปรางขึ้น พระพิมพ์ที่พบหรือขึ้นจากกรุกต่างๆ หรือกรุกเมืองอื่นๆ ในภายหลังที่มีพุทธลักษณะทรงพิมพ์แบบเดียวกันนี้ จึงเฉลิมพระนามว่า "พระท่ามะปราง"

พระท่ามะปราง นอกจากพบที่กรุกวัดท่ามะปรางเป็นแห่งแรกแล้วยังพบและขึ้นจากอีกหลายกรุกของกรุกเมืองพิษณุโลก อาทิ กรุกวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ กรุก

^{๑๐๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๓.

เจดีย์ยอดทอง กรุอรัญญิก กรุโรงทอ กรุอัญฐารส กรุวัตสะตือ กรุวัตตายม แต่มีชื่อเสียงเกียรติคุณสูงส่งว่าสุดยอดแห่งพระท่ามะปรางที่มีพุทธคุณเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ จนได้ฉายาว่า "เจ็ยวทังป็น"^{๑๐๔}

ภาพที่ ๘.๓๐ : พระท่ามะปราง หรือพระเจ็ยวทังป็น เป็นพระศิลปะสุโขทัย กรุวัตตะกวน มีทั้งเนื้อดินและเนื้อชินเงิน^{๑๐๕}

พระพุทธรูปพระเกาหล้อ

ประเทศไทยประสบปัญหาทางด้านการเมืองซึ่งหลังจากปัญหาต่างๆ ได้กลับคืนสู่สภาวะปกติ แล้วจึงได้มีการก่อตั้งองค์กรหนึ่งขึ้นมาชื่อว่า "พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย" ซึ่งเป็นการรวมตัวระหว่าง พุทธธรรมสมาคม กับยุวพุทธศาสนิกสมาคม ช่วงนั้นพุทธสมาคมแห่งประเทศไทยมี พลเรือตรีหลวงธำรงนาวาสวัสดิ์เป็นนายกสมาคมฯ พรารถที่จะสร้างรูปหล่อพระพุทธรูปขึ้นแต่ยังติดขัดเรื่องภาวะการณ์ความไม่สงบ เรียกร้องภายในประเทศ จึงยังไม่ได้ดำเนินการสร้าง ล่วงถึงปีพุทธศักราช ๒๔๘๕ จึงได้มีโอกาสเริ่มดำเนินการจัดสร้างตามความประสงค์จนสำเร็จ ลุล่วงลงในที่สุด

การจัดสร้างพระพุทธรูปชินราชรุ่นอินโดจีนขึ้นในตอนแรกมีกำหนดการให้ทำพิธีเททองหล่อพระพุทธรูปชินราชที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก แต่มีเหตุต้องเปลี่ยนสถานที่การเททองให้มาจัดพิธีการสร้างขึ้นที่วัดสุทัศน์และปลุกเสกในพระ

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘๓.

อุโบสถวัดสุทัศน์ ในวันที่ ๒๑ มีนาคม เสาร์ ๕ (วันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำเดือน ๕) ปี พุทธศักราช ๒๔๘๕ ดำเนินการสร้างและออกแบบโดยกรมศิลปากรโดยมีท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (แพ) เป็นองค์ประธานและท่านเจ้าคุณพระศรีสังฆญาณ มุนี (สนธิ) เป็นผู้ดำเนินการได้ทำพิธีลงทองถูกต้องตามตำราการสร้างพระกริ่งของวัดสุทัศน์ทุกประการ จึงนับได้ว่า พิธีหล่อพระรูปจำลองพระพุทธชินราชเป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่ในสมัยรัตนโกสินทร์พิธีหนึ่ง^{๑๐๖}

ภาพที่ ๘.๓๑ : พระพุทธชินราชอินโดจีน ปี พ.ศ. ๒๔๘๕ พิมพ์ต่าง ๆ

ประเภทเหรียญพระพุทธชินราช

พระพุทธชินราช นอกจากจะมีเนื้อสัมฤทธิ์ เนื้อชินและเนื้อดินยังมีเหรียญซึ่งสร้างขึ้นใน พ.ศ.๒๔๕๙ เนื่องในงาน"แสดงกสิกรรมที่เมืองพิษณุโลก"นับว่าเป็นเหรียญงดงามที่สุด ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง ๓ ซม. ด้านหน้าเป็นรูปพระพุทธชินราช ด้านหลังเป็นรูปพญานาค ๗ เศียร หัวขนาด เหรียญพระพุทธชินราชมีด้วยกัน ๓ ชนิด คือ เนื้อทองคำ เนื้อเงินและเนื้อทองแดงบางองค์เป็นเนื้อทองแดงกะไหล่เงินหรือกะไหล่ทอง

^{๑๐๖} ธนากร บุญสุวรรณโณ, พระพุทธชินราชอินโดจีน, หน้า ๑๕๓.

ทางด้านพระพุทธรูปของเหรียญพระพุทธรชินราชบรรดาเขียนต่างกล่าว
ว่า "แคล้วคลาดกับมหานิยมดีนักแล" ปัจจุบันนี้ของแท้หาได้แต่ราคาค่อนข้างสูง^{๑๐๗}

ภาพที่ ๘.๓๒ : เหรียญรุ่นแรก พระพุทธรชินราช การแสดงพิศณุโลก
ปี พ.ศ.๒๔๕๗

เหรียญพระพุทธรชินราช การแสดงพิศณุโลก หรือนิยมเรียกว่า เหรียญไถนา
มี ๒ พิมพ์ คือ พิมพ์มีชื่อพระพุทธรชินราช กับพิมพ์ไม่มีชื่อ จัดว่าเป็น เหรียญปั๊มโลหะ
รุ่นแรกที่เป็นรูปหลวงพ่พระพุทธรชินราช แต่แกะพิมพ์ไม่มีเรือนแก้ว คงมีแค่เพียง
ส่วนหัวของตัวมกร แกะเป็นลักษณะคล้าย ๆ กนกสองข้าง แทนมกรเรือนแก้ว (ไม้
จำหลักลงรักปิดทอง) เหรียญรุ่นแรกนี้ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๖^{๑๐๘}

---

^{๑๐๗} ศุภชัย เรื่องสรรพางามสิริ, เหรียญพระพุทธรพระคณาจารย์และเหรียญที่ระลึก,
(กรุงเทพมหานคร :บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒), หน้า ๕๗.

^{๑๐๘} ธนากร บุญสุวรรณโณ, พระพุทธรชินราชอินโดจีน, หน้า ๑๕๓.

ภาพที่ ๘.๓๓ พระพุทธชินราชที่ระฤกที่ได้นามน้สการณเมืองพิศณุโลก
หลังหนังสือสามแถว ปี ๒๔๖๐ (เนื้อเงิน)

เหรียญพระพุทธชินราช ปี พ.ศ. ๒๔๖๐ ได้พุทธบัลลังก์จารึกอักษร “น ก จ ก” นับเป็นพิมพ์ที่ได้รับความนิยมสูงสุดและได้รับการยกย่องว่าเป็นหนึ่งในชุด “เบญจภาคีเหรียญพระพุทธ” ของเมืองไทยซึ่งเป็นที่แสวงหาอย่างยิ่ง

ภาพที่ ๘.๓๔ เหรียญหล่อ พระพุทธชินราช พิศณุโลก รุ่นแรก เนื้อทองผสม

เหรียญพระพุทธชินราชอินโดจีน ๒๔๘๕

เหรียญพระพุทธชินราช อินโดจีน ๒๔๘๕ จัดสร้างโดย พุทธสมาคม
แห่งประเทศไทย เมื่อปี พ.ศ.๒๔๘๕ โดยยึดเอาพระพุทธรูปลักษณะจากองค์พระพุทธ

ชินราชจากจังหวัดพิษณุโลกเป็นองค์ต้น แบบ มีการสร้างแบ่งเป็น ๓ ชนิดด้วยกัน ประกอบด้วย

๑. พระบูชา สร้างด้วยวิธีการหล่อเป็นพระพุทธรูปขัดเงา มีซุ้มเรือนแก้วเหมือนพระพุทธรชินราชองค์ปัจจุบัน

๒. พระพุทธรชินราชลอยองค์ขนาดคล้องคอ

๓. ประเกทเหรียญพระพุทธรชินราชอินโดจีน รูปเสมาซึ่งสร้าง ด้วยวิธีการปั๊มประกบ ๒ ด้านมีลักษณะเป็นเหรียญรูปเสมาด้านหน้าเป็นรูปองค์พระพุทธรชินราชประทับนั่ง ในซุ้มเรือนแก้วส่วนด้านหลังของเหรียญจะเป็นรูปดอกเลาบาน ประตูประพุทธวิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แยกแบ่งเป็น ๒ พิมพ์หลักๆ คือ^{๑๐๙} สระอะจุด และ สระอะ ชิด

ภาพที่ ๘.๓๕ : เหรียญพระพุทธรชินราชอินโดจีน ปี พ.ศ. ๒๕๘๕

เหรียญพระพุทธรชินราช หลวงพ่อค้อย วัดหญ้าไทร พ.ศ.๒๔๖๒

หลวงพ่อค้อย วัดหญ้าไทร จ. นนทบุรี เป็นพระเกจิยุคเดียวกับ หลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า เป็นเหรียญพระพุทธรชินราช เนื้อทองแดงกะไหล่ทองเก่า เหรียญห่วงเชื่อม ขอบกระบอก หลังยันต์สาม หรือเรียกกันว่า “เหรียญนวมโต” เหรียญหลวงพ่อค้อย วัดหญ้าไทร จ.นนทบุรี (วัดประชารังสรรค์ตั้งอยู่ริมคลองอ้อมนนท์) เหรียญนี้เป็นเหรียญเหรียญแรกและเหรียญที่เก่าแก่ที่สุดของจังหวัดนนทบุรี มีอยู่ด้วยกัน ๒ แบบคือ ๑. เป็นเหรียญพระพุทธร ๒. เป็นเหรียญรูปท่าน

^{๑๐๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

ประวัติของท่านไม่ได้มีการจดบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มีเพียงคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ละแวกวัดและบริเวณใกล้เคียงเป็นที่โจษขานกันว่า ท่านเก่งทางด้านทำน้ามนต์และรักษาโรค โดยเฉพาะโรคพิษสุนัขบ้าและอหิวาตกโรค (ซึ่งสมัยนั้นการแพทย์ของไทยเรายังไม่ทันสมัยเหมือนปัจจุบัน) รวมไปถึงประสบการณ์ในเรื่องแคล้วคาคด และคงกะพันชาตรีไม่เป็นรองใครในยุคนั้นครับ มีเรื่องเล่าของคนเก่าคนแก่เคยเล่าให้ลูกหลานฟังว่า เคยเห็นท่านนั่งใช้ท่อน แขนของท่านผ่าไม้ไผ่อันแหลมคมเป็นประจำ จนเป็นที่ชินตาของคนเก่าแก่ในยุคสมัยนั้น ท่านเป็นเกจิร่วมสมัยยุคเดียวกับ หลวงปู่จันวัดโมลีฯ และหลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า^{๑๑๐}

ภาพที่ ๘.๓๖ : เหรียญพระพุทธรชินราช หลวงพ่อค้อย วัดหญ้าไทร
จ.นนทบุรี ปีพ.ศ. ๒๔๖๒

เหรียญพระพุทธรชินราช หลวงปู่บุญ วัดกลางบางแก้ว สร้างปี
พ.ศ. ๒๔๗๒

เหรียญพระพุทธรชินราชรุ่นนี้ มีลักษณะเป็นเหรียญรูปเสมา หูในตัว ด้านหน้าขอบยกปลายกระหนกอย่างสวยงาม ภายในกระหนกมีดอกกรักร้อยเป็น

^{๑๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓.

พวงมาลัย ตรงกลางเป็นรูปจำลองพระพุทธรูปชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก เต็มองค์ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ห่มจีวรเฉียงพาดสังฆาฏิ สะพายลูกประคำ เนื้ออาสนะฐานบัวคว่ำบัวหงาย อยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ด้านข้างทั้งสองของยอดซุ้มมีอักษรขอมอ่านว่า “พุทธา” ส่วนด้านหลัง เป็นหลังเรียบ ตรงกลางเป็นยันต์ "ตรีนิสิงเห" ภายในช่องยันต์มีอักษรขอมอ่านว่า “นะ มะ พะ ทะ” “อะ ระ หัง” “หัง ระ อะ” “พุทธ ธะ สัง มิ” และ “อิสวาสุ”

เหรียญพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปวิถีนายก (หลวงปู่บุญ) วัดกลางบางแก้วนี้ ได้รับการยกย่องว่า เป็นเหรียญจำลองพระพุทธรูปชินราชเหรียญหนึ่งที่มีความงดงามมาก อีกทั้งยังมีพุทธานุภาพเป็นเลิศปรากฏเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาทุกผู้คน^{๑๑๑}

ภาพที่ ๘.๓๗ : เหรียญชินราช พระพุทธรูปวิถีนายก (หลวงปู่บุญ) วัดกลางบางแก้ว จ.นครปฐม ปี พ.ศ. ๒๔๗๒

เหรียญพระพุทธรูปชินราชพระครูวิมลคุณากร (หลวงปู่ศุข) วัดปากคลองมะขามเฒ่า

---

^{๑๑๑} ข่าวสดรายวันวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๔, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๗๕๓๐ : คอลัมน์ พันธุ์แท้พระเครื่อง โดยราม วัชรประดิษฐ์ : http://www.khaosod.co.th/view_news, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

เหรียญพระพุทธรชินราชอกเลา สร้างปี พ.ศ.๒๔๖๖ ปลุกเสกโดย หลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า จ.ชัยนาท สร้างด้วยเนื้อชินตะกั่ว เนื้อบางมีน้ำหนักเบา ผู้สร้างคือวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ (วัดใหญ่) เมืองพิษณุโลกเป็นลักษณะของเหรียญหล่อโบราณทรงเสมาหูในตัว ด้านหน้ามีรูปจำลอง หลวงพ่อพุทธรชินราช ด้านหลังประทับ ตรีออกเลา พร้อมอักขระขอม ๔ ตัว มีภาษาไทยอ่านว่า ออกเลา วิหารพระพุทธรชินราช เหรียญที่พบส่วนใหญ่ส่วนมากอยู่ในสภาพสึก ๆ และเลือนราง เนื่องจากตะกั่วเป็นโลหะที่อ่อน เนื้อผิวเหรียญจะออกมีพรายเงินไขตะกั่วและมีสนิมระเบิดตามผิวเนื่องจากโดน อากาศและการสัมผัส เหรียญนี้จัดเป็นเหรียญแท้สภาพเดิมดูง่าย ที่พบเห็นยากเหรียญหนึ่งที่ปลุกเสกโดยหลวงปู่ศุข^{๑๒}

ภาพที่ ๘.๓๘ : เหรียญพระพุทธรชินราช หลังอกเลา ปี พ.ศ.๒๔๖๖ และเหรียญ หลวงปู่ศุข วัดปากคลองมะขามเฒ่า จ.ชัยนาท ปี พ.ศ. ๒๔๖๑

๘.๕.๒ ประเภทพระบูชา

๑) พระพุทธรชินราช (จำลอง) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
วรมหาวิหาร

---

^{๑๒}วรชิต เสริมศรี. คอลัมน์ไขว้พระเกจิอาจารย์ทั่วไป : เหรียญพระพุทธรชินราชอกเลา สร้างปี พ.ศ. 2466 ปลุกเสกโดยหลวงปู่ศุข. (ออนไลน์) แหล่งที่มา : <http://www.pralanna.com/boardpage.php?>, (สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗).

พระพุทธชินราช เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย นั่งสมาธิราบ จำลองแบบจากพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิษณุโลก ปัจจุบันประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร

พระพุทธชินราช มีขนาดหน้าตัก ๕ ศอก คืบ ๕ นิ้ว มีเศษน้ำหนักรวมที่ใช้หล่อ ๓,๙๔๐ ชั่ง ตามตำนานเล่าว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสถาปนาวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พุทธศักราช ๒๔๔๒ โปรดให้ออกแบบพระอุโบสถตกแต่งไว้ด้วยหินอ่อนงดงามวิจิตร จำเป็นต้องแสวงหาพระประธานที่มีความทัดเทียมกัน และทรงระลึกได้ว่า “เมื่อพ.ศ. ๒๔๐๙ ทรงบรรพชาเป็นสามเณรได้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปนมัสการพระพุทธชินราชเป็นพระพุทธรูปที่งดงามไม่มีที่เปรียบ แต่การจะอัญเชิญลงมาย่อมไม่สมควร ด้วยเป็นสิริของชาวพิษณุโลก จึงมีดำริให้หล่อขึ้นใหม่”

ภาพที่ ๘.๓๙ : พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระประสิทธิปฏิมา (เหมาะ ดวงจักร) จางวางช่างหล่อขวา ซึ่งเป็นช่างหล่อฝีมือดีที่สุด ขึ้นไปปั้นหุ่นถ่ายแบบจากพระพุทธชินราชองค์เดิม ที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก

จากนั้น เสด็จพระราชดำเนินทรงเททองหล่อเป็นส่วน ๆ เมื่อวันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ.๒๔๔๔ อัญเชิญล่องเรือมาคุมองค์และแต่งที่กรมทหารเรือ โดยพระยาชลยุทธโยธิน(Andre du Plessis de Richelieu) ชาวเดนมาร์ก เข้ามารับราชการเป็นทหารเรือ มียศเป็นพลเรือโท ตำแหน่งผู้บัญชาการกรมทหารเรือ เป็นผู้ควบคุมการแต่งองค์พระ เสร็จแล้วเชิญลงเรือมณฑลพาหนะไปประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคมในปีเดียวกัน

พระพุทธรชินราช ประทับนั่งเหนือรัตนบัลลังก์หินอ่อน เรือนแก้วนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖ โปรดเกล้าฯ ให้ทำถวาย เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕ แต่ช่างทำไม่งาม พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ จึงโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขใหม่สวยงามตามที่ได้เห็นอยู่ในปัจจุบัน^{๑๑๓}

---

^{๑๑๓} วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม, “พระพุทธรชินราช”, ฝ่ายการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ วัด จัดพิมพ์เผยแพร่ ๑ มีนาคม ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๒๓.

ภาพที่ ๘.๔๐, ภาพที่ ๘.๔๑ : กระบวนเรือประดิษฐานพระพุทธรชินราช ขณะ
อัญเชิญมาที่วัดเบญจมบพิตร เมื่อวันที่ ๑๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔ และ ปัดต่อมาทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานสมโภชขึ้น ในวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

ภาพที่ ๘.๔๒, ภาพที่ ๘.๔๓ : ภาพขณะอัญเชิญพระพุทธรชินราช
ประดิษฐานเป็นพระประธาน ในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
เมื่อวันที่ ๑๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๔๔

ภาพที่ ๘.๔๔ : พระพุทธชินราช
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
(หน้าตักกว้าง ๕ ศอก คืบ ๕ นิ้ว)^{๑๑๔}

---

^{๑๑๔} หมายเหตุ : การทิ้งปวงตั้งแต่ปั้นหุ่น หล่อ ตกแต่ง และอัญเชิญขึ้นประดิษฐาน ในพระอุโบสถสำเร็จเรียบร้อยดี ทรงปีติโสมนัสอย่างยิ่ง “จึงทรงเปลื้องสายสะพายเครื่องราชอิสริยาภรณ์ นพรัตน์ราชวราภรณ์ ซึ่งกำลังทรงอยู่นั้น ถวายพระพุทธชินราชเป็นพุทธบูชา”

๒) พระพุทธธรรมมิตระชมพุทูปนินวัติสุโขทัย วัดไทยพุทธคยา พุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย

ในปี พ.ศ. ๒๕๑๐ จอมพลถนอม กิตติขจร และครอบครัว มีจิตศรัทธาสร้างพระพุทธชินราชจำลอง มีขนาดย่อมกว่าองค์ที่พิษณุโลกเล็กน้อย เพื่อถวายเป็นพระประธานวัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย ประกอบพิธีพุทธาภิเษกในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายพระนามว่า “พระพุทธธรรมมิตระชมพุทูปนินวัติสุโขทัย” อนึ่ง พระอุโบสถวัดไทยพุทธคยา ซึ่งเริ่มก่อสร้างในปี พ.ศ. ๒๕๐๑ (ค.ศ. 1958) ก็จำลองแบบมา

จากพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามเช่นกัน โดยมีจุดประสงค์ที่จะ “เชิดชูความงดงามของศิลปกรรม ไทยให้ปรากฏในต่างแดน”

พระพุทธชินราชจำลองที่สร้างขึ้นในยุค “พุทธศาสนาแบบชาตินิยม” ที่สำคัญได้แก่ พระพุทธชินราชจำลอง รุ่น ภ.ป.ร. ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้นำพระปรมาภิไธย ภ.ป.ร. มาไว้ที่หน้าฐาน และเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเททองหล่อ ณ วัดสุทัศนเทพวราราม ในปี พ.ศ. ๒๕๑๖ (ค.ศ. 1973) พระพุทธรูปรุ่นนี้เป็นฝีมือของจำสืบเอกทวิ บูรณเขตต์ช่างฝีมือดีของพิษณุโลก ผู้เชี่ยวชาญการปั้นหุ่นพระพุทธชินราชจำลอง ซึ่งมีผลงานเป็นที่ประจักษ์ทั้งในประเทศ และต่างประเทศ พระพุทธชินราชรุ่น ภ.ป.ร. สร้างขึ้นด้วยความร่วมมือระหว่าง กองทัพอากาศที่ ๓ และวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ พิษณุโลก โดยรายได้จากการเช่าบูชาพระพุทธรูปใช้ในการ ก่อตั้งมูลนิธิเย็นศิริภบาล เพื่อช่วยเหลือทหาร ตำรวจ และพลเรือนที่บาดเจ็บ และเสียชีวิตจากการปราบปรามผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ กล่าวได้ว่า พระพุทธชินราช จำลองเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่นิยมสร้างกันมากที่สุดในรัชกาลปัจจุบัน

ชาวไทยถือว่า พระพุทธชินราช “มีบทบาทในเชิงสัญลักษณ์แห่งความเป็นไทย ในความหมายที่เป็นภาพตัวแทนแห่งความเจริญทางศิลปวัฒนธรรมของชาติไทยในสายตาชาวโลก”^{๑๑๕}

---

^{๑๑๕} พระสมุทระ ถาวรธมโม, ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชซิง, ๒๕๕๐), หน้า ๑๑๔ - ๑๑๕.

ภาพที่ ๘.๔๕ : พระพุทธธรรมิครชมพุทที่ปนิวัติสุโขทัย
พระประธานในอุโบสถวัดไทยพุทธคยา ตำบลพุทธคยา อำเภอคยา
รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย
หน้าตักกว้าง ๒.๕๑ เมตร สูง ๓.๕๘ เมตร

๓) พระพุทธชินราชจำลอง วัดศรีนครินทรวราราม หมู่บ้านเกรทเซ่น บาค (Gretzenbach) รัฐโซโลธูร์น (Solothurn) ประเทศสวิตเซอร์แลนด์^{๑๑๖}

วัดศรีนครินทรวราราม เดิมมีชื่อว่า “วัดไทยในประเทศสวิตเซอร์แลนด์” (โดยใช้ชื่อสมาคมวัดไทยเป็นชื่อของวัดเป็นการชั่วคราว) ซึ่งเป็นที่รู้จักกันของประชาชนทั่วไปได้ เริ่มก่อตั้งขึ้นในรูปแบบของ “สมาคมวัดไทย” เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ๒๕๒๗ (ค.ศ. 1984) โดยอาศัยสถานกงสุลไทยนครซูริกเป็นที่ทำการ สมาคมมีกงสุลไทยกิตติมศักดิ์ คือ คุณเฮนรี สไตเนอร์ (Henry Steiner) เป็นประธานสมาคมท่านแรก

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ เพื่อทรงทราบถึงความเป็นไปทุกประการ และเมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๓ (ค.ศ. 1990) พระองค์ท่านทรงมีพระชนมายุได้ ๙๐ พรรษา ได้เสด็จไปทรงพักผ่อนที่สวิตเซอร์แลนด์ ได้พระราชทานพระราชทรัพย์แด่วัดไทยเป็น จำนวน ๒๓๖,๙๖๔.๐๐ สวิสฟรังก์ (สองแสนสามหมื่นหกพันเก้าร้อยหกสิบลีสวิสฟรังก์ถ้วน) เพื่ออุปถัมภ์บำรุงวัดไทย เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน ๒๕๓๓ (ค.ศ. 1990) ดังนั้น เมื่อคำนึงถึงพระราชประสงค์ของพระองค์ท่านพระเทพกิตติโมลี (ทองสุรีย์ สุริยโชโต, ป.ธ.๘, Ph.D.) ขณะนั้นเป็นพระสิริวิฑูเมธี และคณะกรรมการสมาคมวัดไทย จึงได้เสนอขอพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณให้วัดนี้ เป็นวัดเฉลิมพระเกียรติของพระองค์ท่าน โดยได้รับพระราชทานนามว่า “วัดศรีนครินทรวราราม” เมื่อวันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๓๖ (1993)^{๑๑๗}

ส่วนพระพุทธชินราชจำลอง องค์ประธานในอุโบสถวัดศรีนครินทรวราราม สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๖ โดยจำลองจากพระพุทธชินราช ซึ่งเป็นพระประธานในพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร มีการเททองในวันที่ ๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๖ ซึ่งเป็นวันที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ เสด็จพระราชดำเนินทอดผ้ากฐินหลวงที่วัดเบญจมบพิตร ทางวัดเบญจมบพิตรกราบบังคมทูลเชิญพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทรงเททองหล่อพระประธาน ณ ลานสนามหญ้า หน้าพระ

---

^{๑๑๖} พระเทพกิตติโมลี, 19 ปี (แห่งความหลัง) ชีวิตและงาน, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทจรรยาสุนทรวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๒๐.

^{๑๑๗} แหล่งที่มา: <http://oknation.nationtv.tv/blog/chai/2007/01/28/entry-1/>(สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๖๓).

อุโบสถวัดเบญจมบพิตร ผู้ที่เป็นเจ้าภาพสร้างถวายวัดศรีนครินทรวราราม คือ คุณ
บุญนาค แจ่มนุช ส่วนฐานของพระพุทธรชินราชจำลอง โรงหล่อตรีมูรติและนายช่าง
สอน เป็นเจ้าภาพสร้างถวาย^{๑๓๘}

ภาพที่ ๘.๔๖ : พระพุทธรชินราชจำลอง
พระประธานในอุโบสถ วัดศรีนครินทรวราราม ประเทศสวิตเซอร์แลนด์

ประเภทพระบูชาใหญ่

๑. ประเภทพระบูชาใหญ่ ซึ่งประดิษฐานเป็นพระประธานในพระอุโบสถหลายแห่งในปัจจุบัน ทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ทั้งในยุโรป อเมริกา และประเทศต่างๆ เป็นพุทธศิลป์แบบพระพุทธรชินราชมากที่สุด

นอกจากนี้ ที่เป็นพระบูชาขนาดย่อมตั้งแต่ขนาดหน้าตัก ๑๕ นิ้ว ลงมาถึง ๓ นิ้ว มีมากที่สุดเฉพาะที่วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลกเท่าที่สำคัญมีดังนี้

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจิม ทรงพระสุหร่าย และทรงเททองหล่อพระพุทธรชินราช ภ.ป.ร. (ทท.บ.๓) ณ มณฑลพิธีวัดสุทัศนเทพวราราม กรุงเทพฯ เมื่อวันที่ ๒๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ เวลา ๑๖.๔๙ น. พระเครื่องวัดตุมงคลของกองทัพภาคที่ ๓ จัดสร้าง มีความเข้มขลังศักดิ์สิทธิ์ด้วยพุทธานุภาพแห่งองค์หลวงพ่อพระพุทธรชินราช และด้วย พระกฤษดาภินิหารแห่งองค์สมเด็จพระนเรศวรมหาราช และพระอนุชาธิราชคู่พระบารมี ตลอดจนบารมีปกเกล้าของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ แก่ผู้มีพระเครื่องและวัดตุมงคลที่จัดสร้างในครั้งนี้^{๑๑๙}

ภาพที่ ๘.๔๗ : พระพุทธรชินราช ภ.ป.ร. พ.ศ. ๒๕๑๗ จัดสร้างโดยแม่ทัพภาคที่ ๓ ขนาดหน้าตัก ๑๒ นิ้ว ๙ นิ้วและ ๕ นิ้ว เนื้อโลหะผสมลงรักปิดทอง

^{๑๑๙} ธนากร บุญสุวรรณโณ, พระเครื่องเมืองพิษณุโลก, (กรุงเทพมหานคร : บจก.โรงพิมพ์กรุงเทพ(1984), ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๒.

๒. วัดวังทองวราราม ตั้งอยู่กลางตลาด อ.วังทอง ริมแม่น้ำวังทอง หรือแม่น้ำเข็ก แม่น้ำแห่งน้ำตกงามเมืองพิษณุโลก เดิมชื่อ วัดตลาดชุม สร้างขึ้นในสมัยอยุธยา มีโบราณสถานสำคัญ คือ อุโบสถเก่าสถาปัตยกรรมทรงโรง แบบอยุธยา^{๑๒๐}

วัดวังทองวราราม สร้างมานานมากไม่สามารถทราบประวัติการสร้างที่แน่ชัดว่า ผู้ใดเป็นผู้สร้างวัดเป็นครั้งแรก จากการสอบถามชาวบ้านและหลักฐานต่าง ๆ ก็พอสรุปได้ว่า “วัดวังทองวราราม” สร้างมาประมาณ ๒๐๐ กว่าปี สันนิษฐานจากอุโบสถหลังเก่า ซึ่งสร้างตามศิลปกรรมแบบอยุธยาตอนปลายและสร้างด้วยศิลา ซึ่งตรงกับหลักฐานในสมัยดังกล่าวเป็นหลักฐานที่สามารถยืนยันได้ว่าสร้างมานาน

ต่อมาประชาชนได้เรียกชื่อวัดนี้ว่า “วัดราชสิงห์ขรณ์” มีอาณาเขตติดกับแม่น้ำวังทองแม่น้ำสายนี้ ถือว่าเป็นเมืองท่าติดต่อค้าขายระหว่าง อำเภอนครไทย ด้านซ้าย เลย หล่มสัก เป็นเมืองหน้าด่านการค้าทางเรือของเมืองพิษณุโลก ในสมัยนั้นต่อมา นายแหง อินทร์ตลาดชุม และนายพิน ศัขมาตย์ ขุนวังเงิน ขุนพิเทศน์ หมอประดิษฐ์ นายดี และนายแพ ได้บริจาคที่ดินและบูรณะวัด ได้ขนานนามวัดนี้ว่า “วัดอินทร์ตลาดชุม” กาลต่อมากำว่า “อินทร์” จึงจางหายไปก็คงเหลือชื่อวัดว่า “วัดตลาดชุม” เมื่อล่วงเลยมา ทางราชการได้เปลี่ยนชื่ออำเภอจาก “อำเภอนครป่าหมาก เป็น อำเภอวังทอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ วัดตลาดชุม ซึ่งเปลี่ยนชื่อตามอำเภอวังทอง เพราะความเคยชินชาวบ้านมักเรียกว่า “วัดวังทอง”

มีเจ้าอาวาสในอดีตรูปหนึ่งคือ หลวงปู่มี ได้พัฒนาให้วัดเจริญรุ่งเรือง แม้จะมรณภาพไปนานนับร้อยปี แต่ชาววังทองยังเคารพบูชามาจนทุกวันนี้

ภายหลังวัดตลาดชุมได้ทรุดโทรมไปตามกาลเวลาเกือบหมดสิ้น คงเหลือโบราณสถานสำคัญ คือ อุโบสถเก่าสถาปัตยกรรมทรงโรง แบบอยุธยา และเริ่มมาบูรณปฏิสังขรณ์ใหม่ในพ.ศ. ๒๕๐๖ จนเจริญก้าวหน้าและสร้างอุโบสถหลังใหม่ ได้วางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๑๑ โดยมี เจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต (ป่า) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กรุงเทพฯ เป็นประธาน และได้เปลี่ยนชื่อวัดเป็น “วัดวังทองวราราม” ด้วยพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อม ยิ่งความปลาบปลื้มปิติ และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงประทับพระบาทไว้เหนือแผ่นดินวังทอง ครั้งแรก

---

^{๑๒๐} อุโบสถแห่งความสามัคคี วัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก, แหล่งที่มา: <https://www.komchadluek.net/news/lifestyle/28863/> (สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๖๔).

เมื่อวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๑ เป็นพระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นพ้นแก่ชาววังทอง มาจนทุกวันนี้

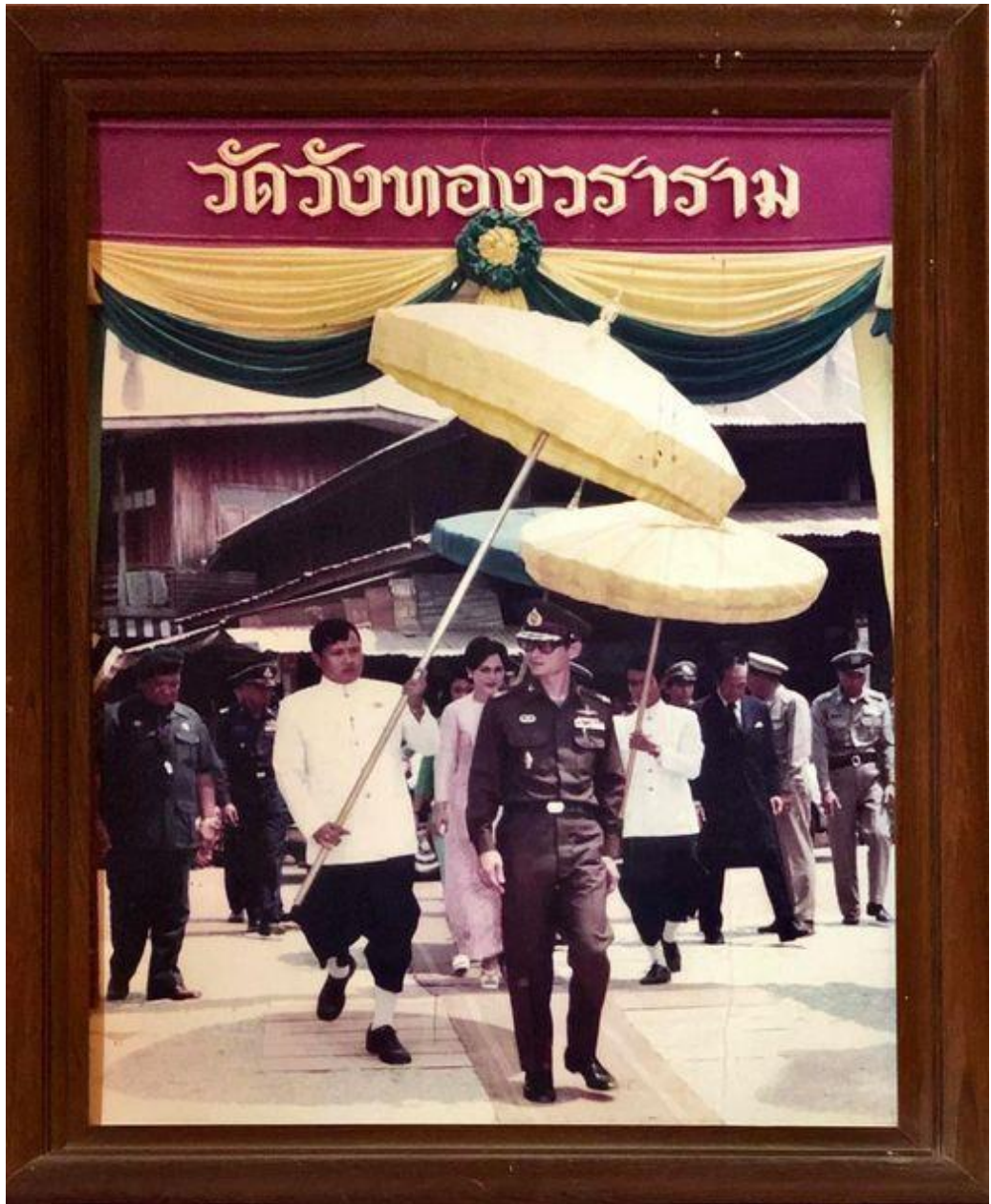
ชาววังทองได้ร่วมกันหล่อ พระพุทธชินราชจำลอง ขนาด ๘๐ นิ้ว เป็นพระพุทธรูปปฏิมากรประธานประจำอุโบสถหลังใหม่ จึงเป็นปฐมเหตุของการสร้างพระเครื่องวัดวังทองวราราม อันโด่งดัง คือ พระพุทธชินราช รุ่นที่ระลึกสร้างอุโบสถ และ หล่อพระประธาน เมื่อวันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๑๔

จนเป็นพระเครื่องยอดนิยม ที่แสวงหากันมากในเมืองพิษณุโลก สนนราคาหลักแสน และหลักหมื่นกลาง ๆ คือ พระพุทธชินราช บูชาขนาด ๕ นิ้ว และ ๙ นิ้ว และ พระพุทธชินราชบูชา รุ่นทูลเกล้าฯ งานผูกพัทธสีมา พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นต้น

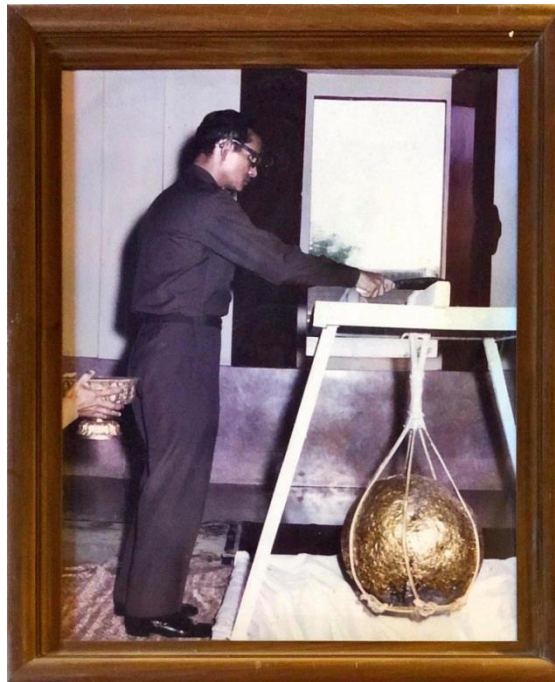
วัดวังทองวราราม ได้รับคัดเลือกให้เป็น วัดพัฒนาตัวอย่าง ปี ๒๕๑๓ และเป็น วัดพัฒนาตัวอย่าง ที่มีผลงานดีเด่น ประจำปี ๒๕๒๙^{๑๒๑}

---

^{๑๒๐} ขวัญทอง สอนศิริ, พระบารมีปกเกล้าฯ ชาวพิษณุโลก, (พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตนสุวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๒๕๕ - ๒๕๖.

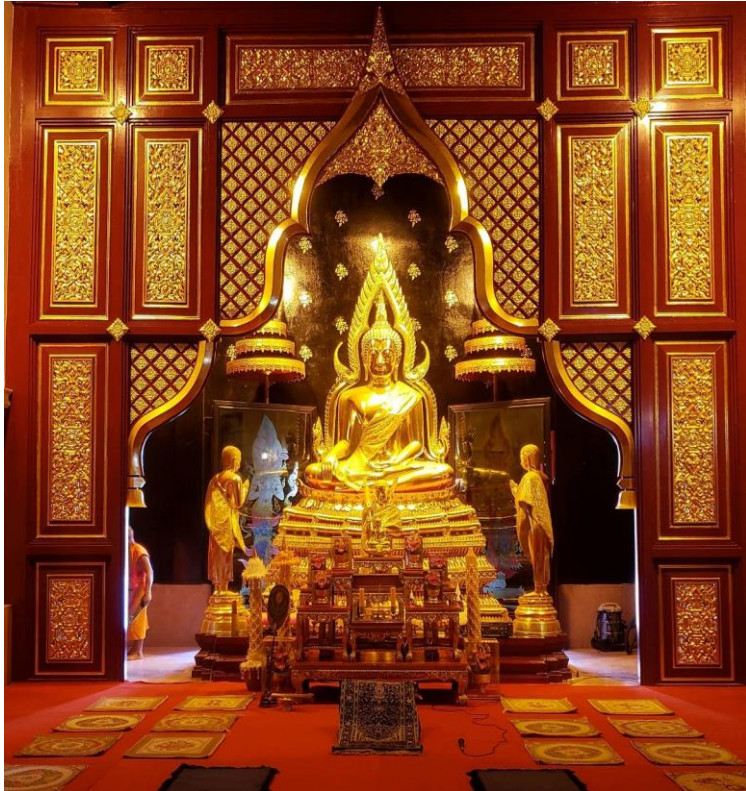
ภาพที่ ๘.๔๘ : พระบารมีปกเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินไปทรงประกอบพิธี
ตัดลูกนิมิตอุโบสถวัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก วันศุกร์ที่ ๑๒ มีนาคม
พ.ศ. ๒๕๑๙

ภาพที่ ๘.๔๙, ภาพที่ ๘.๕๐ :พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ และ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนิน พร้อมด้วย สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์อัครราชกุมารี

ไปทรงตัดหวายลูกนิมิต พร้อมทั้งทอดพระเนตร พระพุทธรูปเก่า และ โบราณวัตถุต่าง ๆ ภายในอุโบสถหลังเก่า ทรงถวายปัจจัย ๓๐,๐๐๐ บาท เพื่อบูรณะอุโบสถให้เป็นสถานที่ศึกษาประวัติศาสตร์

ภาพที่ ๘.๕๑ : องค์พระพุทธรูปปฏิมา “พระพุทธรชินราช” ในอุโบสถหลังใหม่ ของวัดวังทอง วราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก องค์นี้เป็นองค์เสมือนต้นแบบ มีความสวยงามไม่แพ้กันเลยทีเดียว^{๑๒๒}

โอกาสนั้นทรงมีพระราชดำรัสว่า "คุหาพระประธานงดงามจริง" เมื่อวันที่ ๑๒ มีนาคม ๒๕๑๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน แบบหน้าบันอุโบสถ อันประกอบด้วยอักษรพระปรมาภิไธย ภปร. และพระคาถาว่า

---

^{๑๒๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙.

“ทยยชาติยา สามคคิย สติสญชาณเน โภชิสิย รกขนติ” พร้อมคำแปลว่า
“คนชาติไทย จะรักษาความเป็นไทยอยู่ได้ ด้วยมีสติ สำนึกอยู่ในความ
สามัคคี”

ภาพที่ ๘.๕๒ : ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน แบบหน้าบ้านอุโบสถ
ของวัดวังทองวราราม อันประกอบด้วยอักษรพระปรมาภิไธย ภปร.^{๑๒๓}

ภาพที่ ๘.๕๓ : พระบูชาพระพุทธรชินราช สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ วัสดุเนื้อ
โลหะขัดเงา วัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก^{๑๒๔}

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๒.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๔.

สรุปความได้ว่า ในด้านประวัติศาสตร์ของชาติไทยนั้น เมื่อพระพุทธศาสนา เถรวาท เข้ามาตั้งมั่นในกรุงสุโขทัยนับแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงแล้ว ทำให้มีความสัมพันธ์อันดีกับประเทศลังกาและพม่า ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนานิกายเดียวกัน และมีคติการสร้างพระพุทธรูปตามแบบอย่างของอินเดียด้วยฝีมือช่างของตนเอง พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้นำและแบบอย่างในการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาลีบมาทุกยุคทุกสมัย ดังเช่น พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร (๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ – ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๙) หรือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ ทรงสร้างพระพุทธรูปนารายณ์ พระพุทธรูป ภปร. และพระจิตกรดา (พระกำลังแผ่นดิน) เป็นต้น เป็นการสืบทอดพระราชจริยาวัตรของพระบูรพมหากษัตริย์ในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

ในด้านรูปแบบพุทธศิลป์ ซึ่งถือกันว่าพระพุทธรูปชินราช เป็นฝีมือสกุลช่างพิษณุโลกหรือหมวดพระพุทธรูปชินราช คือมีลักษณะทั่วไปแบบหมวดใหญ่ของสุโขทัย แต่มีส่วนที่แตกต่างคือพระพักตร์ และพระวรกายอวบอ้วนมากกว่า และที่สำคัญ คือมีนิ้วพระหัตถ์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน ซึ่งถือเป็นรูปแบบใหม่ และมีพระพุทธรูปขนาดใหญ่ซึ่งหล่อขึ้นในสมัยเดียวกันนี้อีก ๓ องค์ คือ พระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระเหลือหรือพระเสสันตปฏิมากร จากแบบอย่างพุทธศิลป์อันงดงามของพระพุทธรูปชินราชทำให้มีการหล่อจำลองเป็นพระพุทธรูปขนาดใหญ่ประดิษฐานในวัดต่าง ๆ เช่น วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม วัดนวลนรดิศ กรุงเทพมหานคร วัดพุทธปทีป กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ วัดวชิรธรรมปทีป นครนิวยอร์ก ประเทศสหรัฐอเมริกา และวัดศรีนครินทร์วราราม ประเทศสวีเดนแลนด์ เป็นต้น ส่วนที่เป็นรูปหล่อและเหรียญซึ่งวัดต่าง ๆ จัดทำมีจำนวนนับไม่ถ้วน

ในด้านความศรัทธาและความเชื่อถือ ของคนไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา มีมาช้านาน เพราะพระพุทธรูปถือเป็นพระปฏิมา คือรูปเปรียบของพระพุทธเจ้า จึงเป็นที่กราบไหว้สักการบูชาอย่างสูงสุด โดยเฉพาะพระพุทธรูปสำคัญของประเทศ เช่น พระแก้วมรกต พระพุทธไสยา พระพุทธสิหิงค์ เป็นต้น ซึ่งพระพุทธรูปชินราชก็เป็นหนึ่งในพระพุทธรูปสำคัญเหล่านี้ อิทธิพลของการสร้างพระพุทธรูปปฏิมาที่ดี การเคารพ

กราบไหว้บูชาสักการะก็ดี ถือเป็นบุญกุศล เป็นมงคลแก่ชีวิต ทำให้จิตใจสงบ เป็นสุข อาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นส่วนของพุทธานุสสติ ซึ่งยังจิตใจของผู้คนให้อนุสรณ์ถึง พระธรรม และพระสงฆ์ และน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติต่อไป การสร้างและบูชา พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ของพุทธศาสนิกชน และเป็นวิถีชีวิตของชาวพุทธไทยด้วย และพุทธรูปสำคัญที่ชาวไทยรู้จักและเคารพบูชามากที่สุด มีพระพุทธรชินราชร่วมอยู่ ด้วยในระดับต้น ๆ ที่เดียว

ดังนั้น เมืองพิษณุโลกหรือสองแคว เป็นเมืองสำคัญที่มีประวัติความเป็นมา ผูกพันกับประวัติการสร้างชาติไทยมาทุกยุคทุกสมัยจวบจนปัจจุบัน มีวิถีชีวิตอันดี งามที่ผูกพันศรัทธาตั้งมั่นในพระพุทธานุสสติสืบต่อกันมายาวนาน จึงกล่าวได้ว่า เมืองพิษณุโลก จึงเป็นแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์ มีพุทธศิลป์อันงดงาม พุทธคุณเข้มขลัง บรรจุกรูสถูปพุทธรเจดีย์พุทธสถานต่าง ๆ ยอดนิยมในระดับแนวหน้าของประเทศ บ่งบอกถึงความศรัทธาอันสูงส่งในพระพุทธานุสสติ จวบจนปัจจุบันควรค่าแก่ การศึกษา สละสม แสวงหาพุทธศิลป์ ซึ่งเป็นมรดกของแผ่นดินเมืองพิษณุโลกดินแดน ประวัติศาสตร์สองแผ่นดินเป็นอย่างยิ่ง

บทที่ ๙

อิทธิพลพุทธศิลป์สุโขทัยที่มีต่อสังคมไทยปัจจุบัน

อิทธิพลของพุทธศิลป์สุโขทัยที่เป็นมรดกตกทอดสืบสานอยู่ในสังคมไทยมีเป็นอันมาก ซึ่งจะได้กล่าวถึงในแต่ละด้านดังหัวข้อต่อไปนี้

๙.๑ อิทธิพลในด้านสถาปัตยกรรม

๙.๒ อิทธิพลในด้านประติมากรรม

๙.๓ อิทธิพลในด้านจิตรกรรม

๙.๔ อิทธิพลในด้านวรรณกรรม

๙.๕ การอนุรักษ์มรดกพุทธศิลป์สุโขทัยในปัจจุบัน
ทั้งนี้ จะได้กล่าวโดยละเอียดต่อไปตามลำดับดังนี้

๙.๑ อิทธิพลในด้านสถาปัตยกรรม

เมื่อพุทธศาสนาแบบลังกาได้รับการส่งเสริมจนเป็นที่ยอมรับแล้วว่าเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตประชาชนทั้งในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย และได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสอนทางพุทธศาสนา ดังเช่นข้อความที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงว่า “ฝูงทวยมีศรัทธาในพระพุทธานุภาพ ทรงศีลเมื่อพรรษาทุกคน”^๑ ด้วยความยึดมั่นในหลักธรรมของพุทธศาสนาแบบลังกาที่เหมาะสมกับความรู้สึกและความต้องการทางจิตใจ จนเกิดเป็นแรงผลักดันทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ในการสื่อธรรมด้วยรูปแบบพุทธสถานและศาสนวัตถุ

พุทธศิลป์ในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัยได้สืบทอดวัฒนธรรมที่เกิดจากการผสมผสานวัฒนธรรมภายในท้องถิ่นกับวัฒนธรรมศาสนาจากภายนอกจนเกิดเป็นวัฒนธรรมเมืองที่มีผู้คนหลายกลุ่มหลายเหล่าแต่มีชาวสยามเป็นผู้นำในการสร้างบ้านเมือง และมีคติความเชื่อพุทธศาสนาแบบลังกาเป็นศูนย์กลางของสังคม จุดเริ่มต้นของพัฒนาการร่วมกันทางวัฒนธรรม คือ เมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย

^๑ กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒.

แล้วจึงขยายไปยังเมืองต่าง ๆ ภายในอาณาจักร เช่น สระหลวง - สองแคว นครชุม - กำแพงเพชร เป็นต้น ตัวอย่างที่เด่นชัด คือ ศิลปะสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาที่ได้มีการบูรณาการศิลปะดั้งเดิม ที่เจริญอยู่ก่อนให้เข้ากับวัฒนธรรมพุทธศาสนาที่รับแบบอย่างมาจากลังกาได้อย่างกลมกลืน โดยเฉพาะสถาปัตยกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาหลัก ๆ ได้แก่ พุทธปราสาท สถูปเจดีย์ มณฑป วิหาร และอุโบสถ มีดังนี้

๙.๑.๑ พุทธปราสาท

พุทธปราสาทหรือเจดีย์ทรงปราสาท มีวิวัฒนาการมาจากปราสาทซึ่งขอมสร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานรูปเคารพใช้เป็นเทวสถาน หรือพุทธสถานตามคตินิยมแบบมหายาน คำว่า “ปราสาท” ยังปรากฏใช้เรียกสถาปัตยกรรมที่เป็นประธานในชุมชนโบราณที่วัดพระพายหลวง ต่อมาเมื่อถูกแปลงเป็นพุทธสถานเมื่อมีการรับพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามา ด้วยการสร้างวิหาร สร้างเจดีย์ สร้างมณฑปในเวลาต่อมา และมีการเปลี่ยนแปลงการประดิษฐานรูปเคารพ เช่นเดียวกัน วัดศรีสวาย วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ และวัดเจ้าจันทร์ เมื่อมีการเปลี่ยนคติความเชื่อ ได้มีการสร้างวิหารด้านหน้า เพื่อใช้เป็นพุทธสถานตามคติความเชื่อแบบลังกา^๒ นอกจากนี้ยังมีเจดีย์ทรงปราสาทอีกแบบหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานศิลปะดั้งเดิมคือสถาปัตยกรรมในวัฒนธรรมร่วมแบบเขมรกับแนวคิดแบบใหม่ที่เข้ามากับพุทธศาสนาแบบลังกา คือมีการสร้างเจดีย์ที่มีส่วนฐานเป็นแบบปราสาทอิทธิพลศิลปะร่วม แบบเขมร และมีส่วนบนเป็นแบบอิทธิพลเจดีย์ทรงกลมของลังกา ซึ่งจัดรูปแบบของพุทธปราสาทเป็นสถาปัตยกรรมยุคแรกของอาณาจักรสุโขทัย

๙.๑.๒ สถูปเจดีย์

สถูปเจดีย์เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่ได้รับความนิยมมากที่สุดจนกลายเป็นสถาปัตยกรรมหลักที่ถูกสร้างเป็นประธานของวัดและนิยมสร้างเป็นเจดีย์รายจำนวนมาก รูปแบบสถูปเจดีย์ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์ทรงกลมแบบลังกาฐานเตี้ยและฐานสูง เจดีย์ทรงกลมแบบลังกาที่มีช้างล้อมรอบฐาน เจดีย์แบบย่อเหลี่ยมมี

---

^๒ เสนอ นิลเดช, “ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย,” ใน *ไทยศึกษา* (นนทบุรี : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาราช, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๙.

ซุ้มจรณะนำ เจดีย์ทรงปราสาทแบบ ๕ ยอด และเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์หรือเจดีย์ทรงดอกบัว^๓

เจดีย์ทรงกลมเป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีพัฒนาการมาจากพระมหาสถูปหรือมหาเจดีย์ที่สาญจีสร้างขึ้นในพุทธศาสนาที่ชมพูทวีป เจดีย์ทรงกลมหรือเจดีย์ทรงระฆังมีคำแทนเรียก เจดีย์ทรงลังกาหรือเจดีย์แบบลังกา สอดคล้องกับการได้รับการเผยแพร่พุทธศาสนาจากลังกาทวีปในสมัยสุโขทัย เจดีย์ทรงกลมที่เรียกว่าทรงลังกาในศิลปะสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย เจดีย์แบบนี้มีจุดเด่นที่มีการแปลงระฆังให้ผายออกตอนส่วนล่างแบ่งเป็น ๒ รูปแบบ คือ

๑. เจดีย์ทรงกลม หรือ เจดีย์แบบลังกาบนฐานเตี้ย เจดีย์ในรูปแบบนี้ นิยมสร้างขึ้นเป็นประธานของวัด โดยการสร้างบนฐานเตี้ย มีทั้งแบบฐานเขียงสี่เหลี่ยม และฐานปัทม์หรือฐานบัว บางองค์ได้สร้างประติมากรรมรูปช้างประดับรอยฐานเจดีย์ซึ่งจะกล่าวในช่วยต่อไป เจดีย์ทรงกลมหรือเจดีย์ทรงลังกาบนฐานเตี้ย มีตัวอย่างเช่นที่วัดตะกวน และวัดช้างล้อมเมืองสุโขทัย เป็นต้น จุดเด่นของรูปแบบเจดีย์ในศิลปะสถาปัตยกรรมสุโขทัยคือ ขึ้นมาลัยเถาของเจดีย์นิยมทำเป็นบังฝาละมี

๒. เจดีย์ทรงกลม หรือ เจดีย์แบบลังกามีฐานสูง ได้เปลี่ยนรูปแบบฐานยกสูงคล้ายเรือนธาตุ ฐานเขียงนิยมย่อเหลี่ยม ต่อจากฐานเขียงเป็นองค์ระฆังตั้งอยู่บนชั้นมาลัยเถาที่ทำเป็นบังฝาละมี เช่น เจดีย์ที่วัดเจดีย์สูงและเจดีย์ที่วัดศรีพิจิตรกิริติ์ถลาราม เป็นเจดีย์ที่มีลักษณะผสมระหว่างศิลปะศรีวิชัยและศิลปะลังกาแบบสุโขทัย ที่เรียกว่า ลังกาอย่างสุโขทัย เพราะเจดีย์ทรงกลมของสุโขทัยนิยมทำบัวไพที่รับหน้ากระดานของระฆังอีกชั้นหนึ่ง แต่ชั้นบัวคว่ำบัวหงายที่ต่อจากมาลัยเถาในศิลปะลังกาไม่ปรากฏ ลักษณะเจดีย์ทรงกลมแบบฐานสูง ยังปรากฏที่วัดพระธาตุวัดพระนอน เป็นต้น ส่วนที่เมืองสุโขทัยยังมีที่วัดสรศักดิ์และวัดช้างล้อมบริเวณอรัญญิก

๓. เจดีย์ช้างล้อม เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่มีพัฒนาการมาจากเจดีย์ทรงกลม หรือเจดีย์ทรงลังกา มีจุดเด่นอยู่ที่การทำประติมากรรมรูปช้างเป็นแถว

---

^๓ เสนอ นิลเดช, “สถาปัตยกรรมสมัยกรุงสุโขทัย,” โบราณคดี ๔, (มกราคม ๒๕๑๖) : ๓๐๕.

ระดับล้อมรอบฐานยื่นเต็มตัวแยกออกจากผนัง คือที่วัดข้างล้อม กลางเมืองศรีสัชชนาลัย แล้วย่างปูนปั้นที่วัดข้างล้อมได้รับอิทธิพลทางด้านรูปแบบการทำช่างปูนปั้นระดับรอบฐานเจดีย์ในลังกาทวีป คือ เจดีย์รุวัลเวลี วัดข้างล้อมกลางเมืองศรีสัชชนาลัย สถาปนาขึ้นเป็นพระมหาธาตุใจกลางเมืองเช่นเดียวกับประเพณีการสร้างศาสนสถานไว้ใจกลางเมือง คล้ายคลึงกับวัฒนธรรมพุทธศาสนาแบบทวารวดี

คติความเชื่อเกี่ยวกับช่างในทางพุทธศาสนา ช่างเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นมงคลและความศักดิ์สิทธิ์ เกี่ยวข้องกับพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการบำเพ็ญบารมี เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระยาช่างปัจฉิมยาเคนทร์และพระยาฉัททันต์ เป็นเรื่องของการบำเพ็ญทาน ดังที่ปรากฏในชาดกเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ ช่างมีความสัมพันธ์กับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นช่างเป็นตัวแทนความยิ่งใหญ่ ความมีอำนาจ มีปัญญาเฉลียวฉลาด ตามที่พุทธประวัติในพุทธศาสนา กล่าวถึง พระนางสิริมหามายา จะทรงพระครรภ์เจ้าชายสิทธัตถะ พระนางทรงพระสุบินถึงช่างเผือกขาวผ่องมา กระทำทักษิณาวรรต คือการเวียนขวา เป็นการเคารพพระนาง ๓ รอบ แล้วเข้าสู่พระครรภ์ทางด้านข้าง โหรจึงทำนายได้อย่างถูกต้องว่า พระนางจะทรงมีพระโอรส ซึ่งเป็นผู้มีพระบรมเดชานุภาพมาก ถ้าครองราชย์จะได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าออกผนวชจะทรงเป็นศาสดาเอกของโลก^๔ อันเป็นศุภนิมิตว่า ผู้มีบุญญาธิการ เพียบพร้อมด้วยบารมีได้มาอุปบัติเป็นมนุษย์สู่ครรภ์มารดา พุทธประวัติที่กล่าวถึงช่างมีหลายเรื่องด้วยกัน เช่น ช่างपालิไลยกะเป็นช่างที่อยู่ป่ารกชิตะวัน ใกล้หมู่บ้าน ปาลิไลยกะ เมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงระอาภิกษุชาวเมืองโกสัมพีที่ก่อการทะเลาะวิวาทไม่ฟังคำ ตักเตือนของพระองค์ จึงทรงมาประทับจำพรรษาอยู่เพียงพระองค์เดียวที่ป่ารกชิตะวันในพรรษาที่ ๑๐ พญาช่างที่ผละออกจากโหลงมาอาศัยอยู่ที่ชายป่ารกชิตะวัน จึงมีชื่อตามชื่อหมู่บ้านว่า ช่างपालิไลยกะ เมื่อได้พบพระพุทธเจ้าก็ปรารถนาที่จะปรนนิบัติ เพื่อให้กิจวัตรของพระองค์ดำเนินไปด้วยความสะดวก ณ ที่นั้นก็มีวานรตัวหนึ่งได้เห็นการปฏิบัติของพญาช่างต่อพระพุทธเจ้ามี ความเลื่อมใส

---

^๔ ส.อ.ส.[สำนักกอบบรมสงฆ์วัดสามพระยา], “นิทานกถา” ชาดกัฎฐกถา เล่ม ๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยมศรี, ๒๕๕๓), หน้า ๑๓๘.

นำรวงผึ้งมาถวายให้ทรงบริโภคนั้น ภายหลังจึงมีความนิยมนำพระพุทธรูปปาง ปาลีไลยกะ โดยมีพระพุทธรูปเจ้าประนั่งห้อยพระบาท มีข้างกับลึงถวายปรนนิบัติ^๕

การสถาปนาเจดีย์ข้างล้อมใจกลางเมืองศรีสัชชนาลัย จึงเท่ากับการ ประดิษฐานพุทธศาสนาแบบลังกา เช่นเดียวกับเมืองอนุราชปุระ และใกล้กับวัดข้าง ล้อมยังปรากฏการสร้างเจดีย์รายภายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว แสดงให้เห็นถึงความนิยม รูปแบบเจดีย์ที่มีข้างล้อมรอบฐานแบบเดียวกับในลังกาทวิป ขณะที่ชุมชนเมือง สุโขทัยมีเจดีย์ข้างล้อมอยู่ทั่วไป นับตั้งแต่เจดีย์รายภายในวัดมหาธาตุใจกลางเมือง สุโขทัย แสดงประติมากรรมปูนปั้นอิทธิพลแบบลังกาอย่างเด่นชัด วัดข้างล้อมที่มี ขนาดใหญ่ที่สุดตั้งอยู่ในชุมชนริมฝั่งแม่น้ำลำพัน นอกเมืองสุโขทัยด้านตะวันออก ศิลาจารึกวัดข้างล้อมกล่าวถึง

“พนมร่าเพิงจักเป็นคุณประโยชน์โปรดทั้งท่านทั้งตนทั้ง...
ทั้งผี จงอย่ามีใจหลงในสงสาร พระพุทธรูปนี้ พนมพิจารณา
เนื้อใจตนแล้วจึงแผลงที่เรื่อนตน เป็นพระพิหาร ในปีมะเส็ง เดือน๕
จึงประดิษฐานพุทธปฏิมา หาผู้ทวยค้ำนวนควรภพมา
รจิตเรจนา เทพดาอสุร บวชด้วยฝูงรูปทั้งหลาย พรายงาน
ถ้วนแห่ง แต่งทั้งกฤษี บวชแล้วจึงมาตั้งกระทำหอพระปฏิภนกรรม
สังวรใจบูชาพระอิทธิธรรม กับด้วยพระบดจินมาไว้ได้ปลูกทั้ง
พระศรีมหาโพธิ์ อันเป็นจอมบุญจอมศรียอ... พระบดอันหนึ่ง
ด้วยสูงได้ ๑๔ ศอกกระทำใหญ่ไปแก่สมเด็จพระมหาธรรมราชา
กระทำพระหินอันหนึ่ง ให้บุญไปแก่มหาเทวี”^๖

ในชุมชนอรัญญิก มีวัดข้างรอบปรากฏเจดีย์ข้างล้อมที่สร้างขึ้นแบบเนินดิน เตี้ย ๆ ในพื้นที่ของคณะสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี ขณะที่วัดสรรค์ดีตั้งอยู่ภายในกำแพงเมือง

---

^๕ ละเอียด วิสุทธิแพทย์, “ข้างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี”, วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ๑๔๒.

^๖ กรมศิลปากร, จารึกสมัยสุโขทัย, หน้า ๑๑๑-๑๑๓.

สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๑๙๖๐ โดยนายอินทสรศักดิ์สร้างวัดถวายเป็นพระราชกุศล มีเจดีย์ช้างล้อมเป็นประธานของวัด ทำให้เกิดชุมชนขนาดใหญ่อีกหนึ่งแห่งหนึ่งในเมืองในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ส่วนวัดเจดีย์สี่ห้องตั้งอยู่นอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ อยู่ในกลุ่มของวัดฝ่ายอรัญญวาสีที่ขยายชุมชนมาทางด้านนี้ โดยมีเจดีย์ประธาน มีประติมากรรมปูนปั้นรูปช้างสลักับเทวดายืนถือหม้อน้ำศักดิ์สิทธิ์

ความสำคัญของรูปแบบเจดีย์ช้างล้อม ได้ถูกนำไปสร้างภายในเมืองที่มีความสัมพันธ์กับเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย เช่น เมืองกำแพงเพชร มีเจดีย์ที่มีช้างล้อมรอบฐาน จำนวน ๓ องค์ คือ วัดช้างรอบในชุมชนอรัญญิก วัดพระแก้วใจกลางเมืองกำแพงเพชร และวัดช้าง ในส่วนของอาณาจักรที่ชาวสยามโดยเฉพาะอย่างยิ่งอาณาจักรล้านนาที่มีความสัมพันธ์กันนับตั้งแต่การสถาปนาเมืองเชียงใหม่ จากความสัมพันธ์ของพ่อขุนรามคำแหงกับพ่อขุนเม็งราย นับตั้งแต่การสร้างเมืองเชียงใหม่ให้เป็นราชธานีศูนย์กลางของอาณาจักร แนวคิดในการสร้างเมืองที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลแบบอย่างผังเมืองจากสุโขทัยมาเป็นการวางผังเมืองเชียงใหม่ กษัตริย์ทั้งสามพระองค์ที่ทรงร่วมกันสร้างเมืองเชียงใหม่ คือ พ่อขุนรามคำแหง พ่อขุนงำเมือง และพ่อขุนเม็งราย ทรงร่วมกันสร้างวัดให้เป็นศูนย์กลางของชุมชนเมืองแห่งใหม่ คือ วัดเชียงมั่น ดังข้อความที่ปรากฏว่า....

“ศักราช ๖๕๖ ปีรวายสัน เดือนวิสาขะ ออก ๘ ค่ำ วัน ๕
ไทยเมิงเปล้ายามแตรรุ่งแล้วลูกนาที ปลายสองบาทนวลคณา
เสวยนวางศ์พลุหัสโนมีนราสี พญาเม็งรายเจ้าและพญาจำเมือง
พญาร่วง ทั้งสามคนตั้งหอนอนในที่ชัยภูมิ ราชมณเจียรชุดคือ
ก่อตรีบูรทั้งสี่ด้าน และก่อพระเจดีย์ทัตที่หอนอนบ้านเชียงมั่น
ในขณะยามเดียนั้นที่นั้นลาดสร้างเป็นวัดหื้อทานแก่แก้วทั้งสาม
ใส่ชื่อว่า วัดเชียงมั่นต่อบัดนี้”^๗

---

^๗ คณะกรรมการการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓**, (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๕), หน้า ๕.

๔. เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ หรือ เจดีย์ทรงดอกบัว เป็นรูปแบบเจดีย์ที่แสดงความคิดสร้างสรรค์ของช่างในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัยในราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ประกอบด้วยฐานเขียงสี่เหลี่ยมสูง ๓ หรือ ๔ ชั้น ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไป ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวลูกแก้ว ท้องไม้แคบออกมุม ลึกสองชั้น เหนือขึ้นไปเป็นเรือนธาตุที่มีรูปทรงเป็นแท่งสี่เหลี่ยมตั้งสูงขึ้นไป ออกมุมต่อจากส่วนฐาน ส่วนยอดมีลักษณะเป็นพุ่มข้าวบิณฑ์หรือดอกบัวตูม และมีส่วนยอดบนสุดเป็นแว่นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปจนถึงเม็ดน้ำค้าง มีบันไดทางขึ้นลงสองทางที่ด้านหน้าของส่วนฐาน^๘ ในบรรดาสถาปัตยกรรมพุทธศิลป์สุโขทัย ถือได้ว่าเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มีเอกลักษณ์เป็นของตนเองมากที่สุด

ภาพที่ ๙.๑ : ภาพเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์

วัดมหาธาตุ ได้พบหลักฐานที่เป็นจารึกลานทอง มีข้อความระบุเป็นที่น่าเชื่อว่าเจดีย์ ๕ ยอด องค์นี้เป็นเจดีย์บรรจุ “อัฐิของพระมหาธรรมราชาลิไท”

---

^๘ หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, “เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์” ศิลปวัฒนธรรม ๑๑, (มิถุนายน ๒๕๓๓) : ๓๒

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงตั้งข้อสังเกตไว้ในบันทึกจดหมายระยะทางไปพิษณุโลก ระบุถึงรูปแบบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ความว่า “ฐานเป็นแฉ่นฟ้าสามชั้น ชั้น ๔ โกลนที่เป็นองค์ปราสาท ยอดคล้ายพระเจดีย์ลังกา...” จากการศึกษารูปแบบของเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ส่วนใหญ่ได้แรงบันดาลใจมาจากรูปทรงปราสาทในศิลปะเขมรสำหรับยอดสุดซึ่งทำเป็นชั้นซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปนั้นสันนิษฐานว่ารับอิทธิพลมาจากปล้องไฉนของเจดีย์ทรงกลมแบบลังกา ซึ่งนิยมแพร่หลายในศิลปะสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ปรากฏความนิยมในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย โดยเฉพาะภายในเมืองสุโขทัยที่ด้านหลังวิหารหลวงประดิษฐานเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นประธานของวัดและมีเจดีย์รายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ภายในวัดมหาธาตุอีก ๑ องค์ ยังปรากฏเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ที่วัดตระพังเงิน วัดซ่อนข้าว ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองวัดในชุมชนในอรัญญิก ได้แก่ เจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์องค์เล็กที่วัดสะพานหิน และวัดวิหารทอง หรือวัดทักษิณาราม ซึ่งตั้งอยู่ในชุมชนภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศตะวันออก และวัดอโศการามก็มีการสถาปนาเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เป็นประธานของวัดภายในชุมชนขนาดใหญ่ภายนอกเมือง เป็นลักษณะของการขยายชุมชนอรัญญิกของเมืองสุโขทัย

ในชุมชนเมืองศรีสัชนาลัย ซึ่งมีพัฒนาการด้านศิลปวัฒนธรรมควบคู่กับเมืองสุโขทัย วัดที่มีขนาดใหญ่ที่ได้มีการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ภายในเมืองศรีสัชนาลัย คือวัดเจดีย์เจ็ดแถว เป็นวัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา มีฐานะเป็นสุสานหลวง เพราะมีเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ขนาดใหญ่ เป็นประธานของวัด มีเจดีย์ในรูปแบบต่าง ๆ ขนาดเล็กเป็นเจดีย์รายอยู่ภายในวัดเต็มผนังบริเวณ บรรดาเจดีย์รายขนาดเล็กภายในวัดเจดีย์เจ็ดแถว ก็มีเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์อยู่ ๔ องค์ ถัดจากวัดเจดีย์เจ็ดแถวทางทิศตะวันออก มีวัดสวนแก้วอุทยานใหญ่ มีเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นประธานของวัดเช่นกัน วัดแห่งนี้ปรากฏชื่อในพงศาวดารเหนือกล่าวถึงเรื่องกัลปนาความว่า “...ที่ไร่และนาสดขึ้นแก้วอุทยานใหญ่ ตำบลป่าอ้อยเหลือได้ ๑๒๕๐ ไร่ ตำบลม่วงถวาย ถ่านระกาไปถึงปู่เจ้าศาลลุงได้ ๕๒๐ ไร่...”^๙ วัดแห่งนี้อยู่

^๙ กรมศิลปากร, พงศาวดารเหนือ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์แผนศ, ๒๕๑๖), หน้า ๓๐.

ใกล้เขตพระราชฐานภายในชุมชนเมืองศรีสัชชนาลัยมากที่สุด ภายนอกกำแพงเมืองทิศตะวันตกเป็นชุมชนอรัญญิกของเมืองตั้งแต่แรกที่ประดิษฐานพุทธศาสนาแบบลังกา ก่อนที่ชุมชนอรัญญิกจะขยายออกไปในด้านต่าง ๆ ของเมือง เช่น ที่วัดราหูซึ่งปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์เป็นประธานของวัด และภายนอกกำแพงเมืองด้านทิศใต้ มีวัดที่สร้างเจดีย์พุ่มข้าวบิณฑ์เป็นประธานของวัดแต่มีขนาดเล็ก

เมืองสำคัญต่าง ๆ ที่มีความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมพุทธศาสนาก็ได้ปรากฏการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ในช่วงที่มีการส่งเสริมเผยแพร่พุทธศาสนาแบบลังกา โดยเฉพาะในรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) เนื่องจากเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นช่วงระหว่างรัชกาลพระยาเลอไทยจนถึงรัชกาลของพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท)^{๑๐} ศิลาจารึกนครชุมกล่าวถึง

“...พระยาเลอไทยราช ผู้เป็นลูกพระยาเลอไทย เป็นหลานแก่พระยารามราช เมื่อได้เสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัย ได้ราชาภิเษก อันฝูงท้าวพระยาทั้งหลายอันเป็นมิตรสหาย อันมีในสี่ทิศนี้แต่งกระยาตงวาย ของฝากหมากปลามาให้ อันยักยอญอภิเษกเป็นท้าวเป็นพระยา จึงขึ้นชื่อศรีสุริยพงศ์มหาธรรมราชาธิราช หากเอาพระศรีรัตนมหาธาตุอันนี้มาสถาปนาในเมืองนครชุมในปีนั้น พระมหาธาตุอันนี้ใช้ธาตุอันสามานย์คือ พระธาตุแท้จริงแล เอาลูกแต่ลังกาทวีปพื้น^{๑๑}

เนื่องจากเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ มีลักษณะเฉพาะของศิลปะสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัยไม่เหมือนกับรูปแบบเจดีย์ของอาณาจักรอื่น และเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ได้รับความนิยมอยู่ในช่วงเวลาที่เมืองสุโขทัย - ศรีสัชชนาลัย เป็นศูนย์กลางของอำนาจในการปกครองอาณาจักร ดังเช่นพระมหาธาตุเจดีย์ที่ถูกสร้างในเมืองสำคัญ ๆ ของอาณาจักรสุโขทัย ที่แสดงรูปทรงเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ปรากฏอยู่โดยทั่วไป จนกลายเป็นสัญลักษณ์เฉพาะของอาณาจักรสุโขทัย เมื่ออาณาจักร

---

^{๑๐} สันติ เล็กสุขุม, “เจดีย์ทรงระฆังของล้านนา เจดีย์ทรงยอดดอกบัวตูมของสุโขทัย และเจดีย์ทรงปราสาทของกรุงศรีอยุธยาจากไหนอย่างไร”, **ศิลปวัฒนธรรม ๑๑**, (กันยายน ๒๕๓๓) : ๙๑.

^{๑๑} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, หน้า ๒๙.

เสื่อมอำนาจลง อาณาจักรล้านนาและอาณาจักรกรุงศรีอยุธยาได้ทำสงครามแย่งชิงดินแดนของอาณาจักรสุโขทัย รูปแบบเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ก็หมดความสำคัญลงไปพร้อมกัน เพราะไม่ปรากฏว่ามีอาณาจักรใดได้ส่งเสริมการสร้างเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ เพื่อใช้เป็นประธานของวัด หรือแม้แต่เจดีย์รายก็ไม่ปรากฏความนิยมอีกต่อไป

อนึ่ง นอกจากเจดีย์ทรงพุ่มข้าวบิณฑ์แล้วรองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช ยังได้กล่าวถึงเจดีย์อีก ๒ แบบ คือเจดีย์ทรงลังกา และเจดีย์แบบศรีวิชัยดังนี้

๑) **เจดีย์แบบทรงลังกา** เจดีย์แบบนี้เป็นเจดีย์ที่สร้างขึ้นที่สุโขทัยได้รับลัทธิศาสนาแบบลังกาวงศ์แล้ว การสร้างเจดีย์ทรงกลมนี้มีมาก่อนในประเทศไทย แต่เป็นเจดีย์ทรงกลมต่างชนิดกับ สุโขทัย เจดีย์ทรงสุโขทัยตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัสซ้อนกัน ๓ ชั้น ฐานสี่เหลี่ยมเป็นบัวค้ำบัวหงายกลม ต่อจากฐานบัวเป็นมาลัยเถาหรือบัวลูกแก้วสามชั้น ต่อจากบัวลูกแก้วเป็นบัวถลา ต่อจากบัวถลาเป็นระฆังมีบัลลังก์ซ้อนอยู่บนระฆังและถึงยอด ซึ่งประกอบด้วยปล้องโฉนและปลียอดทรงลังกานี้ จะพบเห็นได้ทั่วไป ทั้งที่สุโขทัย พิษณุโลก ศรีสะเกษ ลัย กำแพงเพชร เจดีย์ทรงลังกานี้โดยเฉพาะที่วัดช้างล้อม อำเภอศรีสะเกษ ลัย สร้างเลียนแบบเจดีย์ของลังกาที่เมืองอนูราธปุระ ประเทศลังกา โดยฐานชั้นล่างสุดประดับด้วยช้างอยู่โดยรอบ ต่อจากชั้นที่มีช้างจะมีพระพุทธรูปประดับ โดยทำเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย อยู่ในซุ้มคูหา มีหลังคาคลุมโดยตลอด

๒) **เจดีย์แบบศรีวิชัย** ลักษณะเจดีย์โดยทั่วไปตั้งอยู่ฐานบัว ประกอบด้วยเรือนธาตุมีซุ้มคูหา บนเรือนธาตุนั้นจะมีเจดีย์อยู่ส่วนกลาง และที่มุมทั้งสี่จะมีเจดีย์อีกมุมละองค์ ภายในซุ้มคูหาจะมีภาพปูนปั้นพระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ภายใน

เจดีย์ดังที่กล่าวมานี้แบ่งได้เป็นสามแบบ แต่ยังมีแบบเบ็ดเตล็ดอีกหลายแบบ แต่จะไม่กล่าวในที่นี้เพราะมีเพียงบางส่วนเท่านั้น เช่นแบบเจดีย์ฐานสูงมีซุ้มคูหา ที่วัดเจดีย์สูงจังหวัดสุโขทัย เป็นต้น^{๑๒}เจดีย์แบบเบ็ดเตล็ดซึ่งเป็นแบบที่สร้างในครั้งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นเจดีย์แบบสุดท้ายของศิลปะสมัยสุโขทัยที่ผสมกันหลาย ๆ อย่าง เช่น เจดีย์ที่วัดสูง เจดีย์วัดศรีศักดิ์ เจดีย์รายที่วัดมหาธาตุ เมืองสุโขทัย

---

^{๑๒} รองศาสตราจารย์ เสนอ นิลเดช, **สมุดภาพสถาปัตยกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐๘ - ๑๐๙.

หรือเจดีย์รายวัดเจ็ดแถว เมืองศรีสัชชนาลัย ซึ่งมีแบบแปลกแตกต่างกันไป เช่น มีฐานสูง บัลลังก์รับยอดเป็นสองชั้น เจดีย์แบบห้ายอดมีเรือนธาตุชั้นยอดเป็นชั้นแบบยอดปราสาทสามชั้น ต่อด้วยเจดีย์ทรงกลมโดยการนำเอาปราสาทมาผสมกับเจดีย์จัดเป็นสมัยหลัง

๙.๑.๓ มณฑป

มณฑป หมายถึง อาคารโถงหรือโรงชั่วคราวที่สร้างขึ้นสำหรับจุดงานต่าง ๆ เป็นศาลา ประจำ หรือศาสนสถาน^{๑๓} คำว่า “มณฑป” ปรากฏในคัมภีร์สุตตันปิฎกขุททกนิกาย อปทาน กล่าวถึง อานิสงส์ของการสร้างมณฑปถวายพระสุเมธ พระพุทธเจ้าด้วยการปักไม้ ๔ อัน ทำเป็นอาคารประเพณีมณฑปมีหลังคาคลุมสำหรับเป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้า^{๑๔} มณฑปแบบศิลปะสุโขทัย คือรูปแบบทางสถาปัตยกรรม เป็นอาคารที่มีห้องสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปในอิริยาบถต่าง ๆ พระพุทธรูปหรือสิ่งเคารพบูชาอื่น ๆ โดยทั่วไปก่อสร้างด้วยอิฐหรือศิลาแลงก่อเป็นรูปอาคาร อาจใช้หลังคาเป็นโครงสร้างมุงกระเบื้อง หรือก่ออิฐหรือศิลาแลง ทั้งในรูปแบบที่เป็นหลังคาแบบยอดแหลมหรือทรงจั่ว โดยสิ่งที่ประดิษฐานไว้ครอบครองที่ว่างภายใน ซึ่งการใช้งานที่เกี่ยวกับกิจกรรมเคารพบูชาจะกระทำอยู่ภายนอก หรือมีตัวอาคารรองรับต่างหากออกไป เช่น วิหารที่อยู่ด้านหน้า เป็นต้น มณฑปจึงเป็นอาคารที่มีคติความเชื่อ เพื่อให้เป็นพระมุลคันธกุฎี หรือที่ประทับของพระพุทธเจ้า พระสงฆ์ชาวเมืองสุโขทัยที่ไปศึกษาอย่างลังกาทวีปได้นำคติความเชื่อนี้มาสร้างสถาปัตยกรรม เพื่อใช้ประดิษฐานพระพุทธรูป มณฑปที่ปรากฏคตินิยมสร้างขึ้นในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชชนาลัย มีเป็นจำนวนมาก รูปแบบของมณฑปเป็นสถาปัตยกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว แต่ในรายละเอียดบางประการก็แสดงให้เห็นอิทธิพลของแบบศิลปะสถาปัตยกรรมแบบพุกามและลังกา^{๑๕} เช่น มณฑปวัดศรีชุม ซึ่งมีผนังสองชั้นมีบันไดอยู่ในผนัง สันนิษฐานว่า ได้รับอิทธิพลศิลปะลังกาสมัยโปลนนา

^{๑๓} Willams Monior, A Sanskrit - English Dictionary, (Delht : MotitalBanavsl class, 1976), p. 775.

^{๑๔} ชู.อป. (ไทย) ๓๓/๕/๒.

^{๑๕} ทรงยศ วีระทวีมาศ, “มณฑปแบบสุโขทัยในศรีสัชชนาลัย,” *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๕๙.

รูวะ หรือได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะพม่าที่เมืองพุกาม^{๑๖} มณฑปแบบสุโขทัยก็คือ ปฏิมาพระ^{๑๗} แบบลังกาหรือหอพระ^{๑๘}

มณฑปในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัยโดยทั่วไปมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมคือมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมเป็นห้องเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่งปางมารวิชัย มีผนังทึบก่อสอบทั้ง ๔ ด้าน ด้านหน้าทำเป็นช่องประตูทางเข้า ผนังอีก ๓ ด้านก่อทึบทั้งหมด หลังคาทำเป็นแบบซ้อนชั้นกันขึ้นไปตามรูปทรงของฝาชีหรือปรางค์ ส่วนผนังด้านนอกของมณฑปนี้ บางแห่งก็ทำเป็นแบบซุ้มจรนำประกอบอยู่ทั้ง ๓ ด้าน ภายในซุ้มมักจะมีประติมากรรมปูนปั้นเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติเพื่อสื่อธรรมผ่านงานศิลปะ เช่น มณฑปวัดตระพังทองกลาง มณฑปวัดชมชื่น มณฑปที่เรียกว่า กุฏิพระร่วงพระลือ เป็นต้น

ปฏิมาพระในลังกาทวีป ประดิษฐานพุทธรูปในปางประทับนั่ง ยืน หรือไสยาสน์ ในลักษณะที่เป็นองค์เดี่ยว ๆ เช่น กลุ่มปฏิมาพระที่วิหารคัล (Galvihara) เมืองโปโลนนาลูวะ ปฏิมาพระมีรูปแบบแผนผังเป็นห้องสี่เหลี่ยมมุมขี้นออกมาด้านหน้า มีวิวัฒนาการทางสถาปัตยกรรมตั้งแต่สมัยอนูราชปุระ^{๑๙} รูปแบบที่นิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๐ - ๑๔ แต่ก็พบในสมัยโปโลนนาลูวะ ซึ่งสร้างพุทธศตวรรษที่ ๑๗^{๒๐} ปฏิมาพระที่พัฒนาในช่วงหลังในลังกาทวีปซึ่งมีการเพิ่มอาคารเข้าไปตอนหน้าของปฏิมาพระแบบห้องสี่เหลี่ยมและมีมุขยื่นออกมา^{๒๑} ซึ่งมีรูปแบบคล้ายกับมณฑปในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย ที่มีวิหารอยู่ด้านหน้าต่อเนื่องกับมณฑปที่

---

^{๑๖} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๙.

^{๑๗} ปฏิมาพระ หรือ “เรือพระปฏิมา” ซึ่งเป็นที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปได้กลายมาเป็นสัญลักษณ์สำคัญของวัดในลังกา.

^{๑๘} สงวน รอดบุญ, พุทธศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๒.

^{๑๙} Roland Silva, *Relliglous Architecture in Early and Medieval Sri Lanka*, (Druk : Krips Repro Meppel, 1988), pp. 219 - 234.

^{๒๐} Ibid

^{๒๑} Senake Bandaranayake, *Sinhalese Monastic Architecture : The Viharas of Anuradhapura*, (Leiden : E.J. Brill, 1974), p. 199.

อยู่ท้ายวิหาร และต่อเนื่องมาสมัยแคนดี้ ปฎิมาพระก็ทำเป็นห้องสี่เหลี่ยมผืนผ้าหรือจตุรัส และมีอาคารอยู่ด้านหน้าในสัดส่วนเดียวกันกับส่วนปฎิมาพระ ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปลักษณะของปฎิมาพระในลังกาทวีป คล้ายกันกับแผนผังของมณฑปในชุมชนเมืองสุโขทัย – ศรีสัชนาลัยมาก คือเป็นห้องสี่เหลี่ยมทึบภายในประดิษฐานพระพุทธรูป และมีช่องเปิดด้านหน้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งปฎิมาพระของลังกามีการใช้โครงหลังคาเป็นเครื่องไม้มุงกระเบื้องมีรูปแบบใกล้เคียงกับมณฑปในชุมชนเมืองสุโขทัยเป็นส่วนใหญ่

มณฑปอีกรูปแบบหนึ่งที่สูงสร้างขึ้น เพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปยืนขนาดใหญ่ ที่เรียกกันว่า พระอัฐารส คือพระยืนสูงสิบแปดศอก ซึ่งได้สร้างขึ้นตามคัมภีร์พุทธศาสนาตามคติ แบบลังกา^{๒๒} มณฑปพระอัฐารสซึ่งไม่มีวิหารอยู่ด้านหน้า ได้แก่ มณฑปพระอัฐารสด้านหน้าวิหารพระสองพี่น้องภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุกลางชุมชนเมืองเชลียง มณฑปพระอัฐารส วัดหัวโขนอยู่ในชุมชนอรัญญิกภายนอกเมืองศรีสัชนาลัย ด้านทิศตะวันตก ซึ่งมณฑปวัดหัวโขนนี้มี รูปแบบแผนผังที่เป็นห้องสี่เหลี่ยมประดิษฐานพระพุทธรูปที่คล้ายกันกับปฎิมาพระในลังกาทวีป ขณะที่อิทธิพลของพุทธศิลป์ลังกาในสมัยโปโลนนาลูวะ ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ - ๑๘^{๒๓} ปรากฏเด่นชัดที่วิหารพระ อัฐารสที่วัดสะพานหินภายในชุมชนอรัญญิกเมืองสุโขทัย วิหารพระ อัฐารสวัดวิหารทอง และวิหารพระอัฐารส วัดพระศรีรัตนมหาธาตุที่เมืองพิษณุโลก^{๒๔}

นอกจากนี้ ยังมีมณฑปขนาดใหญ่อีกประเภทหนึ่ง คือมณฑปประดิษฐานพระพุทธรูปสี่อิริยาบถ มณฑปในรูปแบบนี้ที่บริเวณกึ่งกลางทำเป็นแท่งสี่เหลี่ยมก่อด้วยอิฐ หรือศิลาแลงโดยรอบทั้ง ๔ ด้าน ทำเป็นประติมากรรมพระพุทธรูปอิริยาบถทั้ง ๔ หรือสี่ปาง คือ ยืน เดิน นั่ง นอน ประกอบกันอยู่ทั้งสี่ทิศด้านหนึ่งองค์ รูปแบบทางสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลแนวความคิดมาจากสถาปัตยกรรมในเมืองพุกาม ซึ่ง

^{๒๒} เสนอ นิลเดช, “ลักษณะสถาปัตยกรรมไทย,” ใน *ไทยศึกษา*, หน้า ๑๕๙.

^{๒๓} หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ศิลปะในประเทศไทย*, หน้า ๒๙.

^{๒๔} สงวน รอดบุญ, *พุทธศิลป์สุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๐), หน้า ๑๓๓.

นิยมอยู่ในช่วงศตวรรษที่ ๑๘ - ๑๙^{๒๕} ผสมผสานกับคติการสร้างปฏิมาพระของลังกา ที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางประทับนั่ง ยืน ไสยาสน์ที่วิหารคัล (Galvihara) แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์คติความเชื่อทางพุทธศาสนาของชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัยกับเมืองพุกามและลังกาทวีป ตัวอย่างวัดสำคัญได้แก่ มณฑปวัดเชตุพน อยู่ในชุมชนนอกเมืองสุโขทัยด้านทิศใต้ มณฑปวัดพระพายหลวงอยู่ในชุมชนด้านทิศเหนือของเมืองสุโขทัย และยังปรากฏอิทธิพลการสร้างมณฑปนี้ที่วัดพระสี่อิริยาบถ ในชุมชนอรัญญิกภายนอกเมืองกำแพงเพชรด้านทิศตะวันตก

คติความเชื่อในการสร้างมณฑป ปรากฏหลักฐานศิลาจารึกที่จารขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๕ ซึ่งพบในอภัยศิริวิหารที่ลังกาทวีปเรียกปฏิมาพระว่า “Gandol” มาจากภาษาสิงหลซึ่งตรงกับคำว่า “คันธกุฎี”^{๒๖} ในภาษาบาลี หมายถึงพระมุลคันธกุฎีที่ประทับของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายพระพุทธเจ้าในเชตวัน^{๒๗} คำว่า “คันธกุฎี” ยังปรากฏในพุทธประวัติที่นางวิสาขาสร้างถวายในบุพผาราม ดังนั้น ความหมายของมณฑปที่นิยมสร้างในชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย จึงมีนัยเชิงสัญลักษณ์ในการสร้างสถาปัตยกรรมและประติมานวิทยาเพื่อให้เป็นที่ประทับของพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกับที่พระเชตวัน การสร้างมณฑปในตำแหน่งเดียวกับเจดีย์ประธานภายในวัดต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่า สถานภาพของมณฑปที่สร้างเป็นประธานของวัดเท่ากับเจดีย์โพธิ์พระ และปฏิมาพระของลังกา ซึ่งเป็นพัฒนาการของคติความเชื่อนับตั้งแต่ช่วงปลายสมัย อนุราชปุระ^{๒๘} สืบทอดแบบแผนคติความเชื่อในการนำเอาพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ในองค์พระพุทธรูป ถือเป็นธาตุเจดีย์เช่นเดียวกัน

---

^{๒๕} Paul Strachan Pagan : *Art and Architecture of Old Burma* (Arran : Kiscadaie Publications, 1989), p. 100.

^{๒๖} G.P.Malalasekera, *Dictionary of Pall Proper Names*, vol. II (New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation, 1983), p.745..

^{๒๗} Senake Bandaranayaka, *Sinhalese Monastic Architecture*, p. 190.

^{๒๘} Silva, *Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka*, p. 221.

๙.๑.๔ วิหาร

วิหารเป็นสถาปัตยกรรมประเภทอาคารในศิลปะสถาปัตยกรรมแบบสุโขทัย ศิลปินหลายหลัก ปรากฏคำว่า “พิหาร” หรือ วิหาร โดยทั่วไปมี ๒ แบบคือ

๑) วิหารโถง หรือวิหารแบบผนังเปิดโล่ง เป็นอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยกระดั้วอาคารสูงกว่าพื้นดินเพียงเล็กน้อย เพื่อเป็นที่ประดิษฐานองค์ พระพุทธปฏิมาประธาน ตัววิหารประกอบไปด้วยแนวเสาร่วมในทำหน้าที่ยึดรับตัวไม้ส่วนซึ่งเป็นโครงสร้างของหลังคาประธาน และเสาชั้นนอกซึ่งเรียงรายเป็นแถวถัดออกมา ก็ทำหน้าที่รองรับหลังคาปีกนก หากมีหลังคาปีกนกซ้อนกันหลายชั้นจำนวนเสาก็จะเพิ่มจำนวนชั้นเช่นเดียวกัน วิหารโถงแสดงความงดงามทางสถาปัตยกรรมที่เรียบง่าย เช่น วิหารหลวง วัดมหาธาตุ

๒) วิหารแบบมีผนัง มักจะมีการสร้างอาคารที่มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า จะทำเป็นผนังกันล้อมทั้ง ๔ ด้าน ฐานวิหารมักยกระดั้วพื้นสูงกว่าวิหารโถงเล็กน้อย ภายในวิหารด้านในสุดก่อเป็นฐานยกระดั้วสูงชัน เพื่อประดิษฐานองค์พระพุทธรูปประธาน และทั่วไปนิยมทำมุขยื่นออกมาทางด้านในลักษณะของมุขโถง โดยส่วนของมุขที่ยื่นออกมานี้มักจะลดระดั้วต่ำลงกว่าพื้นวิหารส่วนที่มีผนังก่อล้อม ส่วนผนังวิหารด้านข้างภายในแต่ละช่วงเสาก็จะเป็นแบบช่องแสงที่มักนิยมเรียกว่า “แบบลูกมะหวด” เช่น วิหารวัดพระศรีรัตนมหาธาตุ กลางชุมชนเมืองเชลียง วิหารวัดศรีสวยกลางชุมชนเมืองสุโขทัย วิหารเป็นอาคารสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างให้มีขนาดใหญ่กว่าโบสถ์ มีประโยชน์ใช้สอยหลักเพื่อประชุมฟังธรรม และกิจกรรมในการศึกษาเล่าเรียน เผยแพร่ความรู้เรื่องราวพุทธศาสนาของชุมชนนั้น ๆ

๙.๑.๕ โบสถ์หรือพระอุโบสถ

โบสถ์หรือพระอุโบสถ ได้รับความนิยมในการก่อสร้างอาคารประเภทนี้น้อยมาก มักจะมีขนาดเล็กกว่าวิหาร ตามพระบาลีกำหนดว่า อุโบสถจะทำได้ในพื้นที่ซึ่งมีการกำหนดเขตไว้ชัดเจน เช่น เอาหินมาตั้งเป็นวงให้เห็นอย่างชัดเจนหรือกำหนดเขตน้ำล้อมรอบที่เรียกว่าอุทกสีมา ด้วยการวัดวางผังให้อยู่บนเกาะกลางน้ำตามคติอุทกสีมาของพุทธศาสนาแบบลังกา ทำให้เกิดความเชื่อว่าวัดจำนวนมากของชุมชนเมืองสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย ที่มีการขุดคุ้ยน้ำล้อมรอบวัดก็โดยมีจุดมุ่งหมายจะให้เป็นอุทกสีมานั่นเอง

สถาปัตยกรรมเป็นศิลปกรรมประเภทหนึ่ง ที่แสดงความจริงทุกประการ โดยเปิดเผย ไม่มีการซ่อนเร้นปิดบังสิ่งใดไว้เลย ไม่เพียงแต่จะแสดงความเจริญของวัสดุและวิธีการก่อสร้างหรือประโยชน์ใช้สอยและคุณลักษณะของอาคารเท่านั้น หากแสดงกิจการและสิ่งที่มีสาระสำคัญของมนุษยชาตินั้น ๆ ไว้ด้วย จะเป็นในแง่วัฒนธรรม หรืออารยธรรม... ย่อมปรากฏอยู่ในงานสถาปัตยกรรมดุจเงาตามตัวเป็นฉากหลังอยู่เสมอ

มาตรฐานของสถาปัตยกรรม อาจวัดได้จากคุณลักษณะที่ปรากฏอยู่ในงานที่ได้สร้างสรรค์ขึ้น สถาปัตยกรรมที่ประกอบด้วยคุณลักษณะดี ย่อมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจและปลุกความนิยมชมชื่นของปวงชนทั่วไปอยู่เสมอ เป็นทางนำมาซึ่งการต้อนรับ และความเอาใจใส่ในอันที่จะบำรุงรักษาสถาปัตยกรรมเหล่านั้นให้คงไว้ อยู่ตลอดไป ดังโบราณสถานที่เรามีอยู่ในประเทศไทยหลายแห่งในเวลานี้ สถาปัตยกรรมไทยได้เป็นที่แพร่หลายรู้จักกันโดยทั่ว ๆ ไป ในนานาประเทศ ได้รับการยกย่องว่า มีคุณลักษณะดีถึงขนาดสามารถเทียบเคียงไม่แพ้ประเทศใด

สถาปัตยกรรมในประเทศไทยส่วนใหญ่ เกิดขึ้นเพราะความศรัทธาและความภักดี คือ ศรัทธาในพระพุทธศาสนา และภักดีในองค์พระมหากษัตริย์ การก่อสร้างวัดวาอาราม สถูปเจดีย์ ปราสาทพระราชวังต่าง ๆ จึงประณีตสูงส่ง มีคุณค่ายั่งยืน ว่างกับวัดจึงเป็นบ่อเกิดสถาปัตยกรรมที่ยิ่งใหญ่ของชาติ เป็นที่ตื่นตาตื่นใจแก่ชาวโลก เป็นเหตุวัฒนธรรม แสดงความยิ่งใหญ่และเอกลักษณ์ ความมีเอกลักษณ์ของตัวเอง^{๒๙}

จะเห็นได้ว่า แหล่งเกิดสถาปัตยกรรมไทยมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น เพราะชาวไทยมีศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า เป็นชาติมีอารยธรรม วัฒนธรรม และวีรกรรมของตนเอง ความสามัคคีของคนไทย โดยเฉพาะความเสียสละ ทำให้คนไทยสามารถรักษาผืนแผ่นดินไทยไว้ได้จนถึงปัจจุบัน ในเวลาว่างศึกสงคราม เรามีเวลาสร้างบ้านแปลงเมือง และเพราะแรงบันดาลใจจากศรัทธาในพระพุทธศาสนา และความภักดีในองค์พระมหากษัตริย์ สถาปนิกไทยจึงอุทิศชีวิตและจิตใจให้กับงาน

---

^{๒๙} ทรงวิทย์ แก้วศรี, **เอกลักษณ์ไทย**, ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพพ่อสุน แม่ปุ๋ย แก้วศรี ณ ฌาปนสถานวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร วันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๓๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๓๙ - ๔๐.

สถาปัตยกรรมอย่างเต็มที่ ผลที่ปรากฏออกมาจึงมีคุณค่าสูงส่ง ถ้าเราจะยกวัดกับวัง ออกเสียแล้ว เราเกือบจะไม่มีมรดกวัฒนธรรมด้านนี้ของเราเหลืออยู่เลย

สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และวรรณคดีนับว่าเป็นมรดก อันสำคัญยิ่งของชาติที่อดิตอันยาวนานของตนเอง ปราศจากเสียซึ่งสิ่งเหล่านี้ เราจะ ไม่เหลืออะไรไว้ให้ภูมิใจได้ เพราะเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นสภาพสังคม และความรู้สึก นี้ก็คิดของบรรพบุรุษเราในแต่ละยุคแต่ละสมัยเป็นอย่างดี และในบรรดาสิ่งเหล่านี้ สถาปัตยกรรมปรากฏโดดเด่นและชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๙.๒ อิทธิพลในด้านประติมากรรม

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นที่ยอมรับกันว่า อาณาจักรสุโขทัยเริ่มต้นขึ้นในราวปี พ.ศ. ๑๘๐๐ งานค้นคว้าทางด้านโบราณคดีที่ ผ่านมาได้มีการค้นพบข้อมูลใหม่ที่แสดงให้เห็นว่า ดินแดนที่เป็นที่ตั้งของอาณาจักร สุโขทัยนั้นมีหลักฐานการอยู่อาศัยของคนมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สมัยต่อมา คือ วัฒนธรรมทวารวดี จนมาถึงยุคก่อนการสถาปนากรุงสุโขทัยที่ปรากฏ หลักฐานสำคัญคือ ศิลปกรรมในวัฒนธรรมเขมร อันแสดงให้เห็นถึงการอยู่อาศัย อย่างต่อเนื่องของคนบริเวณนี้ที่มีมาแล้วตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายจน มาถึงสมัยสุโขทัย

สุโขทัยถือเป็นยุคทองของพระพุทธศาสนา โดยเป็นการรังสรรค์ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม ซึ่งประการหลังที่จะเป็นการสร้างพระพุทธรูปเป็น สำคัญ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเป็นที่รู้จักกันดีเพราะเป็นยุคสมัยที่มีการสร้าง พระพุทธรูปเป็นจำนวนมาก มีลักษณะเฉพาะที่เป็นเอกลักษณ์อย่างแท้จริง โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่เรียกว่า “หมวดใหญ่” ซึ่งถือเป็นรูปแบบที่พบว่ามี ความนิยมสร้างอยู่ในสมัยสุโขทัย ตั้งแต่ราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ จนถึงที่สุดอาณาจักร สุโขทัย ช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ พระพุทธรูปหมวดใหญ่ หมายถึงพระพุทธรูปที่ พบอยู่ทั่วไป พบเป็นจำนวนมากและนิยมสร้างอย่างแพร่หลาย และให้อิทธิพลไปยัง ศิลปะสมัยอื่น ๆ รวมทั้งในปัจจุบันก็ยังคงมีความนิยมในการสร้างพระพุทธรูปเลียนแบบ อยู่

๙.๒.๑ รูปแบบและพัฒนาการของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

พระพุทธรูปที่สร้างขึ้นในระยะแรกของศิลปะสุโขทัย ส่วนหนึ่งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมเขมรที่มีมาแต่เดิม กับอีกส่วนหนึ่งมาจากแหล่งบันดาลใจใหม่คือศิลปะพุกามและศิลปะทริภุญชัยซึ่งมีความสัมพันธ์กับศิลปะล้านนาระยะแรกดังมีลักษณะสำคัญคือ พระพักตร์กลม ทรงแย้มพระโอษฐ์ พระวรกายอวบอ้วน พระอุระนูน ชายสังฆาฏิสั้นเหนือพระถัน และที่สำคัญน่าจะเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบที่รับมาจากศิลปะพุกามของพม่า^{๓๐} ตัวอย่างที่สำคัญที่สุด ได้แก่ พระพุทธรูปที่ค้นพบที่วัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย โดยเฉพาะองค์ที่พบในพระอุระของพระพุทธรูปประธานวัดพระพายหลวง ปัจจุบันจัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ รามคำแหง โดยทั้งรูปแบบพระพุทธรูปและหลักฐานที่ค้นพบร่วมกัน ได้แก่ งานปูนปั้นที่เป็นพวกเทวดาและลวดลายต่าง ๆ สามารถกำหนดอายุได้ว่าราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๙

ที่วัดพระพายหลวงแห่งนี้ ได้พบหลักฐานของงานศิลปกรรมหลายสมัย ตั้งแต่สมัยก่อนสุโขทัย หรือก่อนพุทธศตวรรษที่ ๑๙ สมัยสุโขทัยระยะแรกช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และสมัยสุโขทัยระหว่างกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ สำหรับหลักฐานที่เป็นพุทธศาสนาแบบเถรวาทนั้น คงเกิดขึ้นในระยะแรกของการเปลี่ยนแปลงช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ซึ่งเป็นเมืองสุโขทัยได้เปลี่ยนมารับพระพุทธศาสนาจากลังกา ซึ่งอาจผ่านมาทางพุกามทางเมืองมอญตอนใต้ของพม่าและรวมทั้งจากทริภุญชัยด้วย ประกอบกับพระพุทธรูปองค์นี้ได้พบในพระอุระของพระพุทธรูปปั้น คือ พระพุทธรูปประธานในพระวิหาร ซึ่งจัดเป็นพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยหมวดใหญ่ (ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐) แสดงว่าพระพุทธรูปองค์ที่พบอยู่ภายในนั้นสร้างขึ้นก่อนพระพุทธรูปหมวดใหญ่โดยทั่วไป จึงควรจัดเป็นพระพุทธรูปในระยะแรกของสุโขทัยอย่างแท้จริง

สำหรับความเห็นที่กล่าวว่า พระพุทธรูปองค์นี้คงได้รับอิทธิพลของพระพุทธรูปแบบสิงห์หนึ่งของล้านนาจนทำให้เชื่อว่าพระพุทธรูปเชียงแสน

---

^{๓๐} ศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐), หน้า ๖๔-๖๖.

(ล้านนา) มีมาก่อนสุโขทัยนั้น คงต้องทบทวนกันใหม่ เพราะเหตุว่าแนวความคิดดังกล่าวตั้งอยู่บนสมมติฐานว่า พระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิ่งหนึ่งนั้นมีมานานแล้ว ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖^{๓๑} ซึ่งในปัจจุบันนี้การกำหนดอายุของพระพุทธรูปแบบสิ่งหนึ่งของล้านนาได้เปลี่ยนไป กล่าวคือ ได้จัดเป็นศิลปะล้านนาระยะแรก ไม่เก่าเกินไปกว่าต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙

พระพุทธรูประยะแรกของศิลปะสุโขทัย จึงน่าจะเป็นงานที่ได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะปาละผ่านมาทางพุกามกับเมืองมอญตอนใต้ของพม่า และอีกส่วนหนึ่งคงมีความสัมพันธ์กับศิลปะหริภุญชัยด้วยเช่นกัน การสร้างงานคงเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับศิลปะล้านนาระยะแรกหรือก่อนหน้าเล็กน้อย ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่อาณาจักรสุโขทัยเกิดขึ้นก่อนล้านนา ประเด็นนี้เองจึงอาจกล่าวได้ว่า อิทธิพลของพระพุทธรูประยะแรกของสุโขทัยอาจส่งไปให้ล้านนาระยะแรกก็ได้^{๓๒}

พระพุทธรูปในระยะแรก หรือในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อของศิลปกรรมสมัยสุโขทัยกลุ่มหนึ่งที่ทำสืบต่อมาจากวัฒนธรรมเขมรเช่นเดียวกับงานสถาปัตยกรรม เช่น กลุ่มพระพุทธรูปนาคปรกพบที่วัดพระพายหลวงและวัดศรีสวาย เป็นพระพุทธรูปที่มีวัดคู่เล็ก ๆ อยู่ในพระหัตถ์ มักเรียกว่า “พระไภษัชยคุรุ” ซึ่งมีบางองค์ที่มีพระพักตร์เริ่มยาวไม่ใช่ศิลปะเขมรแท้ ๆ บางองค์ทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรก แต่มีพระพักตร์แบบท้องถิ่น

หลักฐานทางศิลปกรรมอีกสายวิวัฒนาการหนึ่ง คือ แหล่งบันดาลใจจากศิลปะพุกามและสายวัฒนธรรมที่มาจากสายทางเหนือ คือ หริภุญชัยและล้านนาระยะแรก ได้พบหลักฐานที่วัดพระพายหลวง เช่น เจดีย์ทรงระฆังขนาดเล็กที่สร้างรอบฐานวิหารวัดพระพายหลวง เป็นเจดีย์ทรงระฆังคอดแบบไม่มีบัลลังก์ ซึ่งเป็นรูปแบบเฉพาะที่เกิดขึ้นในศิลปะพุกาม ส่วนที่เป็นอิทธิพลศิลปะหริภุญชัย ได้แก่ เจดีย์ทรงปราสาทในผังสี่เหลี่ยมด้านหน้าวิหารวัดพระพายหลวงมีลักษณะเช่นเดียวกับเจดีย์วัดกู่กุด จังหวัดลำพูน และที่เจดีย์ทรงปราสาทองค์นี้ได้พบหลักฐานสำคัญของงานที่มีการสร้างซ้ำซ้อนหลายสมัย สมัยแรกสุดเป็นพระพุทธรูปและ

---

^{๓๑} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทดิศ ดิศกุล, ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๒๒-๒๓.

^{๓๒} ศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า ๖๖.

ประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลศิลปะพุกามที่เป็นกลุ่มพระพักตร์กลม กำหนดอายุได้ราวครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และกลุ่มที่ ๒ ที่เป็นงานบูรณะที่สร้างครอบทับในระยะหลัง มีพระพักตร์รูปไข่ อันเป็นงานในช่วงที่มีอิทธิพลศิลปะลังกาแล้ว ควรกำหนดอายุอยู่ในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมาแล้ว^{๓๓}

การที่กลุ่มที่มีอิทธิพลศิลปะพุกาม ปรากฏอยู่ในงานก่อสร้างชั้นในสุด แสดงให้เห็นว่า ศิลปะสุโขทัยมีแหล่งบันดาลใจแหล่งใหม่แล้ว โดยเป็นงานศิลปะที่มีแบบแผนเปรียบเทียบกับต้นแบบในศิลปะพุกามและล้านนาระยะแรก อาจแสดงให้เห็นถึงบทบาทที่สำคัญของพระพุทธศาสนาซึ่งเผยแพร่เข้ามาในอาณาจักรสุโขทัย แทนที่วัฒนธรรมเขมรที่เสื่อมลงไปอย่างรวดเร็ว

ลักษณะรูปแบบพระพุทธรูปสุโขทัยระยะแรก (ช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๙) มีตัวอย่างที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม คือ พระพุทธรูปปูนปั้นพบที่วัดพระพายหลวง กลุ่มพระพักตร์กลม พระวรกายอวบอ้วน สังขาริสน์เหนือพระถัน ส่วนใหญ่กลุ่มนี้เป็นพระพุทธรูปชำรุดที่นำมาบรรจุไว้ในเจดีย์เหลี่ยม วัดพระพายหลวง ก่อนการบูรณะโดยการก่อพอกทับในรุ่นหลัง ซึ่งงานศิลปกรรมในรุ่นหลังที่สร้างพอกทับนั้น ส่วนใหญ่เป็นงานในสมัยสุโขทัยอย่างแท้จริง เช่น พระพุทธรูปที่มีพระพักตร์รูปไข่ ชายสังขาริยาวลงมาจรดพระนาภี ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะลังกา จัดเป็นพระพุทธรูปในหมวดใหญ่ กำหนดอายุในช่วงครึ่งหลังพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ลงมาแล้วทั้งสิ้น^{๓๔}

พระพุทธรูปหมวดใหญ่ คือพระพุทธรูปที่พบอยู่โดยทั่วไปในแหล่งที่พบงานศิลปะสุโขทัย หรือขอบเขตของอาณาจักรสุโขทัย โดยได้พบมากที่สุดที่เมืองสุโขทัย และศรีสัชชนาลัย ดังนั้น ถ้ามีการจัดกลุ่มสกุลช่างตามเมืองที่พบพระพุทธรูปกลุ่มนี้ก็อาจเรียกเป็นสกุลช่างสุโขทัย - ศรีสัชชนาลัย โดยมีรูปแบบอธิบายได้ตามลักษณะพระพุทธรูปหมวดใหญ่ที่เข้าใจกันโดยทั่วไปและรู้จักกันดีอยู่แล้วซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะลังกา มีลักษณะร่วมที่สำคัญคือ พระพุทธรูปประทับ

---

^{๓๓} ศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุม, รายงานผลการวิจัย เรื่อง วัตถุประสงค์ค้นได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ.๒๕๒๘-๒๕๒๙, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, ๒๕๒๙), หน้า ๒๒.

^{๓๔} ศาสตราจารย์สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะสุโขทัย, หน้า ๗๑.

นั่งขัดสมาธิราบ เหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระพักตร์รูปไข่ พระขนงโก่ง พระเนตรหรีรียาวและปลายตวัดขึ้นอย่างงดงาม พระนาสิกโด่งงุ้ม (คล้ายจมูกของชาวตะวันตก) ทรงแยมพระโอษฐ์เล็กน้อย และริมพระโอษฐ์หยักโค้งเป็นคลื่น (ริมพระโอษฐ์บนเว้าโค้งลงมาคล้ายคลื่น) ขมวดพระเกศาขนาดปานกลาง (โดยการเปรียบเทียบขนาดกับพระพุทธรูปแบบสิงห์ในศิลปะล้านนาซึ่งมีขนาดใหญ่มาก และของพระพุทธรูปในศิลปะอยุธยาที่มีขนาดเล็กมาก) พระรัศมีเป็นเปลว พระวรกายสมส่วนสูงเพรียว ไม่อวบอ้วน พระอังสาใหญ่ บั้นพระองค์เล็ก ประทับนั่งเอนตนไปด้านหลังเล็กน้อย และจากรูปแบบนี้เองได้มีการทำสืบต่อกันมาและยังถ่ายทอดรูปแบบไปยังเมืองต่าง ๆ ในอาณาจักรสุโขทัย

อย่างไรก็ตาม จากรูปแบบที่พบตามหัวเมืองต่าง ๆ อาจมีลักษณะเฉพาะในแต่ละเมืองเกิดขึ้น เช่น ที่พบที่เมืองกำแพงเพชรจะมีพระพักตร์ที่มีรูปไข่ยาวกว่ามีขมวดพระเกศาเล็กน้อยกว่ามาก พระนลาฏกว้าง พระหนุเหลี่ยม หรือที่พบที่เมืองพิษณุโลก พระพักตร์จะอวบอ้วนมากกว่า และนิ้วพระพักตร์ทั้งสี่ยาวเสมอกัน เป็นต้น^{๓๕}

แนวทางการกำหนดอายุพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย โดยเฉพาะกลุ่มที่พบมากที่สุดคือ พระพุทธรูปแบบหมวดใหญ่หรือหมวดสุโขทัย - ศรีสัชนาลัย นี้ว่า ควรสร้างขึ้นในระยะเวลาใด มีทั้งตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๑๙ หรือกลางถึงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เช่น การกำหนดอายุพระพุทธรูปปูนปั้นวัดช้างล้อม ศรีสัชนาลัย ที่มีแนวความคิดว่า เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นแล้วตั้งแต่สมัยพ่อขุนรามคำแหงตามการสร้างวัดช้างล้อมที่เชื่อว่าตรงกับที่กล่าวถึงไว้ในศิลาจารึกหลักที่ ๑^{๓๖} กับกลุ่มรูปแบบพระพุทธรูปสำคัญที่ใช้เป็นตัวกำหนดอายุได้อย่างแน่นอน คือ กลุ่มพระพุทธรูปที่มีจารึกที่ฐาน ระบุศักราชอยู่ในช่วงต้นถึงกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งจะสามารถศึกษาได้ทั้งรูปแบบและแนวคิดหรือศรัทธาในการสร้างพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยได้เป็นอย่างดี

---

^{๓๕} ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์, พระพุทธรูปในประเทศไทย : รูปแบบพัฒนาการและความเชื่อของคนไทย, หน้า ๑๘๔-๑๘๕.

^{๓๖} กรมศิลปากร, จารึกสุโขทัย, หน้า ๑๙.

๙.๒.๒ อิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย

อิทธิพลทางศิลปะต่อศิลปะล้านนา ศิลปะสุโขทัย ศิลปะอยุธยา ศิลปะล้านช้าง และสมัยรัตนโกสินทร์ พระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเริ่มต้นจากการรับอิทธิพลทางศิลปะมาจากแหล่งบันดาลใจหลายแห่งในช่วงครึ่งแรกพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ตั้งแต่วัฒนธรรมขอมที่ปรากฏอยู่ก่อน ต่อมาจึงรับศิลปะปาละผ่านมาจากพุกามและศรีอยุธยา และมีความสัมพันธ์กับศิลปะล้านนาระยะแรก อย่างไรก็ตามอิทธิพลทางศิลปกรรมที่มีต่อพระพุทธรูปในระยะแรกของสุโขทัยอย่างมากที่สุด ได้แก่ ศิลปะพุกาม คือกลุ่มพระพุทธรูปปูนปั้นที่พบที่วัดพระพายหลวง งานศิลปกรรมในช่วงแรกนี้ส่วนใหญ่เป็นงานปูนปั้น จึงเหลือหลักฐานอยู่ไม่มากนัก ส่วนหนึ่งชำรุดและมีการสร้างงานประติมากรรมใหม่พอกทับในรุ่นหลัง

บทบาทสำคัญที่ทำให้เกิดพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยอย่างแท้จริง คือ พระพุทธรูปหมวดใหญ่ที่มีอิทธิพลของศิลปะลังกาเป็นหลัก เพราะทั้งหลักฐานทางศิลปกรรมและจารึกต่าง ๆ แสดงให้เห็นว่าอาณาจักรสุโขทัยรับศาสนาจากศรีลังกา โดยน่าจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา จึงเกิดเป็นพระพุทธรูปที่มีลักษณะสำคัญ คือ พระพุทธรูปขัดสมาธิราบ มีพระรัศมีเป็นเปลว และชายสังฆาฏียวางมาจรดพระนา พระพุทธรูปสุโขทัยได้พัฒนาจนเป็นรูปแบบเฉพาะของตัวเองอย่างแท้จริง โดยมักกล่าวกันว่าเป็นพระพุทธรูปที่มีความงามตามอุดมคติมากที่สุดในศิลปะไทย จากการพัฒนาจนเกิดเป็นลักษณะเฉพาะของตัวเองและการเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่สำคัญ จึงมีบทบาทอย่างมากในการให้อิทธิพลทางศิลปกรรมไปยังแหล่งอื่น ๆ ได้แก่ ศิลปะล้านนา อยุธยา และล้านช้าง เป็นต้น

๑) อิทธิพลต่อศิลปะล้านนา

พระพุทธรูปแบบเชียงแสนสิงห์สอง คือ พระพุทธรูปล้านนากลุ่มขัดสมาธิราบ พระรัศมีเป็นเปลวและสังฆาฏียวางมาจรดพระนาภี ซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เป็นต้นมา ภายหลังจากที่พระเจ้ากือนาได้อาราธนาพระสุมนเถระจากสุโขทัยขึ้นไปทำสังฆกรรมภิษุในล้านนา ทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปขัดสมาธิราบแบบสุโขทัยเรื่อยมาจนอาณาจักรล้านนาสิ้นสุดลงในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ มีข้อสังเกตบางประการสำคัญคือ ในศิลปะล้านนาสกุลช่างลำปาง ได้พบว่ามีการสร้างพระพุทธรูปที่มีรูปแบบใกล้เคียงกับพระพุทธรูปหมวดใหญ่สมัย

สุโขทัยมากที่สุด ทั้งรูปแบบพระพักตร์ การแสดงออกของสีพระพักตร์ สัดส่วนขององค์พระพุทธรูปและอื่น ๆ และพบอยู่เป็นจำนวนมาก สอดคล้องกับหลักฐานทางศิลปกรรมอื่น ๆ เช่น เจดีย์ทรงระฆังสกลุ่ข่างลำปางจะมีการใช้ส่วนรองรับองค์ระฆังที่เป็นบัวถลาแบบสุโขทัยจนเกิดเป็นรูปแบบเฉพาะสกลุ่ข่างลำปาง

๒) อิทธิพลต่อศิลปะอยุธยา

อิทธิพลพระพุทธรูปหมวดใหญ่ที่มีต่อศิลปะอยุธยา คือ กลุ่มพระพุทธรูปที่เรียกว่า “แบบอุทองรุ่นที่ ๓” เป็นพระพุทธรูปที่รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัยหมวดใหญ่ซึ่งมีลักษณะสำคัญคือ พระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบพระพักตร์รูปไข่ พระรัศมีเป็นเปลว สังขมาฎิยาวลงมาจรดพระนาภี อย่างไรก็ตาม พระพุทธรูปแบบอุทองรุ่นที่ ๓ นี้ มีลักษณะเฉพาะของพระพุทธรูปแบบอุทองที่สืบทอดมาจากศิลปะลพบุรีร่วมอยู่ด้วย เช่น การมีไรพระสก พระขงฆ์เป็นสัน (แข้งคม) เป็นต้น การกำหนดอายุใหม่พบว่า พระพุทธรูปแบบอุทองรุ่นที่ ๓ นี้ควรจัดเป็นศิลปะอยุธยาตอนต้น เพราะเหตุผลประการสำคัญ คือ ได้พบหลักฐานส่วนใหญ่ในสมัยดังกล่าว โดยเฉพาะในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะซึ่งสร้างขึ้นในปี พ.ศ.๑๙๖๗ ได้พบมากกว่าแบบอื่น ๆ โดยมากกว่าร้อยละ ๖๐ แสดงให้เห็นว่าน่าจะเป็นรูปแบบที่นิยมอยู่ในขณะนั้น

บทบาทของพระพุทธรูปสุโขทัยปรากฏอย่างชัดเจนในสมัยอยุธยาตอนกลาง พร้อมกับการเปลี่ยนแปลงงานศิลปกรรมอยุธยาด้านอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลศิลปะสุโขทัยมากขึ้น เช่น การสร้างเจดีย์ทรงระฆังเป็นประธานของวัดแทนปรางค์ซึ่งเป็นอิทธิพลศิลปะเขมรที่มีมาแต่เดิม พระพุทธรูปในกลุ่มนี้มีลักษณะโดยรวมแล้วแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะสุโขทัยอย่างมาก แต่ก็มีลักษณะเฉพาะที่เป็นแบบอยุธยา ได้แก่ พระขนงที่โก่งและป้ายเป็นแผ่น และลักษณะพระโอษฐ์ที่เป็นแบบอยุธยา

๓) อิทธิพลต่อศิลปะล้านช้าง

ในศิลปะล้านช้างยุคเริ่มต้นของอาณาจักรนั้น พระพุทธรูปที่พบในระยะแรก คือ พระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลศิลปะสุโขทัย ทั้งรูปแบบและการใช้วัสดุที่เป็นสำริด และสามารถหล่อพระพุทธรูปขนาดใหญ่ได้เช่นเดียวกับสุโขทัย เช่น พระพุทธรูปสำริด พระประธานที่วัดมโนรมย์ เมืองหลวงพระบาง ที่สร้างขึ้นโดยพระเจ้าสามแสนไทยไตรภูวนาถ พ.ศ.๒๐๑๖-๒๐๑๘ นอกจากนี้ยังพบพระพุทธรูป

แบบสุโขทัยอีกหลายองค์ ประดิษฐานตามวัดต่าง ๆ ในเมืองหลวงพระบางและที่รอบระเบียงคหวัดสี่สะเกด นครเวียงจันทร์ จากหลักฐานศิลปกรรมดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงบทบาทสำคัญทั้งทางศาสนาและศิลปกรรมที่สุโขทัยต่ออาณาจักรล้านช้างสุโขทัยคงส่งผ่านไปทางเมืองน่าน ซึ่งในช่วงนั้นเมืองน่านเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย และเป็นแหล่งศิลปกรรมสมัยสุโขทัยที่รุ่งเรืองแหล่งหนึ่งที่พบการสร้างพระพุทธรูปเป็นจำนวนมากและมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับสมัยสุโขทัยอย่างมาก ในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๐

บทบาทของศิลปะสุโขทัยคงหมดไปจากล้านช้างพร้อมกับการล่มสลายของอาณาจักรช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ หลังจากนั้นในล้านช้างเริ่มพบศิลปกรรมที่เป็นอิทธิพลของศิลปะล้านนาเข้ามาแทนที่

๔) อิทธิพลต่อศิลปะสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงปัจจุบัน

ความนิยมพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนั้นมีอยู่อย่างมาก เช่น ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ช่วงรัชกาลที่ ๑ ได้การไปอัญเชิญพระพุทธรูปมาจากสุโขทัยและเมืองต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งในจำนวนนี้มีพระพุทธรูปสุโขทัยมากที่สุด ได้นำมาเป็นพระพุทธรูปประธานตามวัดต่าง ๆ และประดิษฐานรอบระเบียงคหวัดหลายวัด และครั้งสำคัญที่แสดงให้เห็นว่าในสมัยรัตนโกสินทร์มีความนิยมในพระพุทธรูปสมัยสุโขทัย คือ การอัญเชิญพระศรีศากยมุนี จากวัดมหาธาตุ สุโขทัย มาประดิษฐานที่วัดสุทัศนเทพวรารามในสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งพระองค์มีพระราชศรัทธาอย่างมาก ได้เสด็จฯ ร่วมจูงพระพุทธรูปโดยไม่ทรงฉลองพระบาท อีกครั้งหนึ่งคือ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ได้โปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองขึ้นเป็นประธานวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ทำให้เกิดการสร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองขึ้นตามวัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก รวมทั้งการสร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองเพื่อเป็นพุทธบูชาที่ยังได้รับความนิยมสูงสุดมาจนถึงปัจจุบัน และในรัชกาลที่ ๖ ก็มีการอัญเชิญพระอัฐฐารสในสมัยสุโขทัยมาประดิษฐานที่พระปฐมเจดีย์ เป็นต้น

พระศรีศากยทศพลญาณฯ พระประธานพุทธมณฑล ที่ออกแบบโดยอาจารย์ศิลป์ พีระศรี ก็มีแรงบันดาลใจมาจากพระพุทธรูปลีลาสมัยสุโขทัย รวมทั้งการสร้างพระพุทธรูปใหม่ในรัชกาลปัจจุบัน เช่น พระพุทธรูปนารายณ์ หรือแม้แต่พระพุทธรูปประธานที่วัดพระรามเก้า กาญจนนาภิเษก “พระพุทธรูปกาญจนธรรมสถิต”

ซึ่งถือเป็นงานศิลปกรรมร่วมสมัยใหม่สุดที่สร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๓^{๓๗} ก็เป็นแบบพระพุทธรูปที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธรูปหมวดใหญ่สมัยสุโขทัย จึงอาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยมีบทบาทต่องานศิลปกรรมในประเทศไทยอย่างมาก ตั้งแต่ยุคเริ่มต้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

พระพุทธรูปเป็นศาสนาของประชาชนชาวไทยโดยแท้ และเป็นศาสนาที่ซาบซึ้งตรึงใจจริง ๆ ของชาวไทย นับจำเริญตั้งแต่เมื่อไทยแรกพบพระพุทธรูปมาที่เดียว การผลิตประติมากรรมของไทย แสดงให้เห็นเป็นเครื่องพิสูจน์ได้อย่างน่าเชื่อถือที่สุดถึงข้อความที่ได้กล่าวมาแล้ว แสดงให้เห็นและเข้าใจถึงเหตุผลที่ว่าทำไมศิลปของไทยจึงสร้างพระพุทธรูปได้งดงามอย่างยอดเยี่ยมทั้งในทางศิลปะ และอาการสำแดงทางลีลาของรูป

ความงามของศิลปกรรมไทย จะเปรียบเทียบกับกล่าวเฉพาะศิลปะพระพุทธรูปแบบสุโขทัย ซึ่งเป็นศิลปะที่เยี่ยมยอด ฝีมือครูอย่างหาที่ตำหนิไม่ได้ รูปแบบและอาการสำแดงในทางจิตใจก็งามสมบูรณ์ ไม่มีพระพุทธรูปที่ชนชาติใดผลิตขึ้น หรือพระพุทธรูปที่ผลิตขึ้นในยุคสมัยต่าง ๆ จะเท่าเทียมซึ่งอาการสำแดงอันสมบูรณ์แห่งพระธรรมของพระพุทธรูปศาสนายังไปกว่าพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยนี้เลย ความคลี่คลายอันประสานกันไม่มีแตกแยกของวงเส้นนอกก็ดูงดงามน่าพิศวง ในพระพุทธรูปอื่น ๆ อีกมากมายซึ่งเป็นสกุลช่างอื่นยุคอื่นจะสังเกตเห็นว่าขาดความสละสลวยเล็กน้อยในเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างเส้นตั้งศูนย์กลางขององค์พระพุทธรูปกับเส้นนอนของพระเพลลา เพราะมวลสิ่งซึ่งเป็นองค์พระพุทธรูปทางเส้นตั้ง และเส้นนอนมาบรรจบกันเป็นมุมฉาก เป็นผลให้ดูลักษณะขององค์พระพุทธรูปกับพระเพลลาไม่ประสานเข้ากันได้ดีดีดี พระกรขวาก็เช่นเดียวกัน ดูออกจะแข็งกระด้างเพราะตั้งตรงลงมามากเกินไป ตรงกันข้ามกับตัวอย่างพระพุทธรูปของไทยจะสังเกตเห็นว่าเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ เพราะมีความสัมพันธ์กันหมดทุกส่วนขององค์พระพุทธรูป

---

^{๓๗} สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.).

อย่างไรก็ดี เราอาจยุติได้ว่า รูปประติมากรรมใด ๆ แสดงชีวิต โดยมีรูปและอาการสำแดงอย่างหยาบให้เหมือนตัวจริงไม่ถือว่าเป็น “ศิลปะบริสุทธิ์” เพราะเป็นแต่กระตุ้นใจของบุุคคล ส่วนรูปประติมากรรมที่มีรูปและอาการสำแดงไปในทางอุดมคติ กล่าวคือเป็นการประดิษฐ์สร้างทางศิลปะโดยแท้ก็ตกอยู่ในศิลปะบริสุทธิ์ เพราะให้ความบันเทิงพุทธิปัญญาและให้อารมณ์สะเทือนใจทางนามธรรมอย่างสูงแก่ผู้ชมดู ยิ่งกว่าศิลปะอย่างที่เห็นเหมือนของจริง^{๓๘}

ประติมากรรมไทยของเราได้เข้าถึงแล้วซึ่งเอกลักษณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะลักษณะอันนับเนื่องในพระพุทธรูปศาสนา ขอให้เราตั้งคำถามว่า สมัยสุขุทัยดำรงอยู่ไม่นานเท่าสมัยอยุธยา หรือแต่สมัยรัตนโกสินทร์ในปัจจุบัน แต่เหตุใดประติมากรรมจึงสูงส่งมากกว่าหนักทั้งที่สมัยนั้นเพิ่งเริ่มก่อตั้งอาณาจักรขึ้นมา เพราะความศรัทธามั่นในพระศาสนา และความภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง และอาณาภาพแห่งประติมากรรมดังกล่าว ชื่อว่าได้มีส่วนช่วยปกป้องคุ้มครองให้ชาติไทยรอดพ้นจากการทำลายล้างของฝ่ายศัตรูได้ไม่มากนักน้อย เพราะแต่โบราณมาประเทศไทยมีศึกกับเพื่อนบ้านซึ่งล้วนนับถือพระพุทธรูปศาสนาทั้งสิ้น และมีปรากฏครั้งเดียวที่พม่าเผาผลาญกรุงศรีอยุธยาและลูกหลานถึงวัดวาอาราม และที่เอาไฟสุ่มสำรอกเอาทองคำหุ้มพระพุทธรูปไป แต่ก็ไม่ได้มีปรากฏว่าได้พลอยทำลายที่อื่นลงเกินความจำเป็นอย่างมากก็แค่อัญเชิญพระพุทธรูปลงไปด้วยเท่านั้น และการที่ทำให้ศิลปกรรมของชาติไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรมอื่น ๆ และจิตรกรรมดำรงอยู่ยืนมาได้มาถึงทุกวันนี้ ประติมากรรมมีส่วนปกป้องคุ้มครองอยู่มิใช่น้อย แม้ในปัจจุบันเราก็มักเชื่อถือและปลงใจถึงความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปในวัดต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ เช่น หลวงพ่อโสธร และหลวงพ่อบ้านแหลม เป็นต้น

---

^{๓๘} ทรงวิทย์ แก้วศรี, *เอกลักษณ์ไทย*, หน้า ๔๗ - ๔๘.

๙.๓ อิทธิพลในด้านจิตรกรรม

๙.๓.๑ พัฒนาการของจิตรกรรมสีบทอดมาจากสุโขทัย

จิตรกรรมฝาผนัง แม้จะเป็นศิลปะตกแต่งในโบสถ์วิหาร แต่ก็ไม่ใช่เพื่อความสวยงามอย่างเดียว แต่ให้ความรู้ความเข้าใจเรื่องพระพุทธศาสนาไปด้วย จิตรกรรมฝาผนังในยุคแรกเริ่มด้วยภาพเขียนง่าย ๆ ดังปรากฏเหลืออยู่ตามโบราณสถาน เป็นภาพพระพุทธรูปเป็นแถวรูปซ้ำ ๆ กัน หรือภาพพระพุทธรูปกับหมู่สาวก หรือรูปคนเป็นแถว ๆ หรือรูปพระพุทธรูปเจ้ามีคนมาเฝ้า สีที่ใช้มักเป็นสีดำหรือสีฝุ่น จำนวนสีมีจำกัด

สมัยอยุธยาตอนปลาย จิตรกรรมฝาผนังเริ่มแสดงภาพสลัปซัซชั่นเป็นเรื่องราวขึ้นและมาถึงสมัยรัตนโกสินทร์จึงวิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น ภาพเรียงแถวแต่เดิมก็ยังมีอยู่แต่นิยมเขียนไว้ตอนบน และมักเป็นภาพเทพชุมนุมยิ่งกว่าพระพุทธรูป เนื้อที่ผนังระหว่างหน้าต่างและระหว่างประตู เขียนเป็นภาพเรื่องราวประสาทมกโลกกันอย่างไรก็ดี ในบางแห่งก็อาจเป็นภาพเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาตอนอื่น ๆ เช่น ภาพชาดก หรือภาพเรื่องรามเกียรติ์ และภาพจากเรื่องในวรรณคดีไทย เช่น เรื่องสังข์ทอง เป็นต้น

ภาพคนในจิตรกรรมยุคแรก ๆ ค่อนข้างแข็งทื่อ ตกลงมาถึงราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ จึงมีอากัปกริยาต่าง ๆ และลักษณะท่าทางของตัวคนได้กลายเป็นลักษณะเฉพาะที่บอกความหมายไปด้วย ซึ่งคงได้รับอิทธิพลจากท่าแสดงของนาฏศิลป์ท่าต่าง ๆ ซึ่งมีมากกว่า ๒๐ ท่า ก็ได้ภาพคนในจิตรกรรม การแสดงท่าทางของตัวสำคัญในเรื่องกลายเป็นแบบแผนที่เป็นมาตรฐานขึ้นเหมือนศิลปินผู้แสดงนาฏศิลป์ และแสดงภาพซ้ำเป็นแบบเดียวกันตามวัดต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้คนทั่วไปจึงสามารถจับเรื่องราวได้ง่าย และระลึกถึงข้อธรรมตามท้องเรื่องได้

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ ประติมากรมีโอกาสรสร้างผลงานได้น้อย ตรงข้ามกับจิตรกรเพราะประติมากรมย้ายมาจากอยุธยาหรือสุโขทัยได้ แต่จิตรกรมย้ายตามมาด้วยไม่ได้ เมื่อมีการสร้างวัดขึ้นมาใหม่หลายสิ่วัด ซึ่งจำเป็นต้องมีจิตรกรรมฝาผนังจึงเกิดศิลปะชนิดนี้ขึ้น บางแห่งผลงานก็ปรากฏมีคุณค่าสูงส่ง ดังเช่นที่วัดสุวรรณาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร หรือในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ใน

พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร จะเห็นความงามและพัฒนาการของจิตรกรรมฝาผนัง ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้อย่างดี

ภาพเขียนลายเส้นอาจไม่วิจิตรบรรจงอ่อนไหวเช่นสมัยอยุธยา แต่ภาพสีนั้นก้าวหน้ากว่าสมัยอยุธยา ภาพเขียนลายเส้นแสดงรายละเอียดจำเป็น และได้ผลมีค่าสูงหากเขียนประกอบเรื่องในสมุดไทย แต่ถ้าส่วนบนผนังแล้ว การแสดงรายละเอียดประณีตวิจิตรน่าเบื่อ แต่การจัดจังหวะภาพที่ถูกต้องเหมาะสม จะเป็นผลสำเร็จอย่างดี ดังเช่นที่ฝาผนังโบสถ์วัดคูสิดาราม ธนบุรี มีภาพเขียนเป็น พระราชวังขนาดใหญ่ หลังคาประสาทราชวังซ้อนเป็นชั้น ๆ มีกำแพงเมืองสูงเพื่อ ป้องกันการแย่งชิงพระบรมสารีริกธาตุ และในวัดสุวรรณาราม ขบวนแห่ตอน พระเวสสันดรเสด็จคืนสู่พระนครนั้น จัดภาพได้งดงาม แสดงขบวนช้าง ขบวนทหาร เป็นลำดับดูได้ง่าย และถ้าพิจารณาดูใกล้ ๆ ก็ให้เห็นรายละเอียดของเส้นและความประณีต

อิทธิพลของศิลปะจีนครอบคลุมน้อยในภาพจิตรกรรมฝาผนัง สมัยต้นรัตนโกสินทร์ แต่จิตรกรรมแบบจีนที่เป็นหลักโดยตรงไม่มี คือมีภาพต้นไม้ ดอกไม้ และโขดหินซึ่งเป็นแบบจีน ส่วนสำคัญของภาพไม่มีการเขียนแบบจีนที่ใช้ พู่กันป้าย หรือการเน้นสิ่งสำคัญของภาพ ศิลปินไทยใช้ภาพภูมิประเทศเป็นฉาก หรือ ใช้ภาพธรรมชาติภูมิประเทศเป็นการแบ่งภาพเป็นตอน ๆ ซึ่งอาจมีที่ใช้ศิษย์ช่วย เขียนบ้าง เพราะฝีมือต่างกันมาก อาจเห็นว่าไม่ใช่ตอนที่เน้นของภาพทั้งหมด

สีสันทที่ใช้เขียนภาพในสมัยรัตนโกสินทร์เป็นสีสด และหนักกว่าสมัย อยุธยา โดยเฉพาะที่วัดในพระนครและรอบพระนคร ซึ่งถ้าเป็นผู้สร้างมั่งคั่งก็สั่งสีมา จากเมืองจีนได้ แต่วัดต่าง ๆ ในต่างจังหวัดยังคงอาศัยสีที่หาได้ตามพื้นบ้าน ซึ่งจัดจางไปตามอายุขัย

คู่กับจิตรกรรมฝาผนัง วัดยังมีภาพพระบฏ หรือภาพชุดเล็ก ๆ เขียนบน พื้นผ้าเป็นเรื่องพุทธประวัติหรือชาดก การเขียนก็ใช้เทคนิคเดียวกับจิตรกรรมฝาผนัง แม้จะมีคุณค่าต่างกัน

ราชสำนักคือผู้วางมาตรฐานและรสนิยมของศิลปะแต่ละสมัย และเนื่องจาก ศิลปินส่วนใหญ่ทำงานในราชสำนัก จึงแสดงผลงานตามรสนิยมของราชสำนัก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชประสงค์ให้คนไทยมีความรู้

ความเข้าใจเรื่องโลกภายนอกและทรงสนับสนุนให้ศึกษาวัฒนธรรมตะวันตก ฉะนั้น ความเจริญในรัชกาลนี้จึงค่อย ๆ ก้าวไปสู่บทบาทของโลกสากล และมีความสำคัญในการขยายกิจการด้านเศรษฐกิจของประเทศด้วย ในทางด้านศิลปะนี้นิยมแบบฝรั่ง สมัยพระนางวิกตอเรีย

อิทธิพลศิลปะตะวันตกเริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔ เริ่มนิยมเขียนภาพเหมือนจริงที่มีเงาและมีความลึกแบบทัศนียวิสัย คุณสมบัติดังกล่าวยากมากที่จะนำมาใช้กับภาพทางพระพุทธศาสนา ภาพที่เหมือนจริงเกินไปกลับเป็นอุปสรรคทำให้ขาดจินตนาการและแรงดลใจ สิวทยาศาสตร์ที่สุดและบางชนิดก็ไม่ถาวร ซึ่งนำมาใช้ในปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ทำให้เสียความกลมกลืนของสีที่เคยใช้มาแต่โบราณ และในแง่ความคมความหนักแน่นตามธรรมชาติและคุณสมบัติของภาพแบนบนฝาผนังเรียบ ๆ หายไป กลายเป็นภาพคมลึก

ในบรรดาจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ที่น่าสนใจ และที่สงวนรักษาไว้อย่างดี ยังมีอยู่ตามวัดต่าง ๆ เช่น ในกรุงเทพมหานคร ได้แก่ พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ วัดบวรสถานสุทธาวาส หรือวัดพระแก้ววังหน้า ในบริเวณวิทยาลัยนาฏศิลป์วัดสุทัศน์เทพวราราม วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และวัดพระเชตุพน (เฉพะาที่ไม่ถูกเขียนทับใหม่) และวัดมหาพฤฒาราม ในฝั่งธนบุรี มีวัดสุวรรณาราม วัดดุสิตาราม วัดทองธรรมชาติ วัดราชาธิวาสาราม และในต่างจังหวัดมีวัดใหม่อินทาราม ชลบุรี วัดมัจฉิมาวาส สงขลา วัดสุวรรณดาราราม วัดเสนาสนาราม วัดเชิงท่า พระนครศรีอยุธยา วัดพระสิงห์ เชียงใหม่ วัดภูมินทร์ น่าน และวัดหลวงราชสันถูลาร พะเยา เป็นต้น

นอกจากจิตรกรรมฝาผนัง ยังมีภาพเขียนบนสมุดภาพโบราณ เขียนบนสมุดไทยหนังสือตัวเขียนแต่โบราณมี ๒ ชนิด ชนิดหนึ่งเขียนบนใบลานและอีกชนิดหนึ่งเขียนบนกระดาษสมุดข่อย หนังสือใบลานใช้เฉพาะเรื่องในพระพุทธศาสนา แต่สมุดข่อยใช้กับเรื่องราวต่าง ๆ ได้ทั่วไป หนังสือใบลานโดยทั่วไปไม่มีเครื่องประกอบหรือประดับตกแต่งแต่อย่างใด แต่ถ้าเป็นฉบับของหลวง จะทำวิจิตรพิสดารเป็นพิเศษ เท่ากับเป็นทั้งตำราพระพุทธศาสนาและศิลปวัตถุไปในตัว

หนังสือใบลานบางฉบับมีภาพประกอบเป็นรูปพระพุทธเจ้า หรือภาพเรื่องสังเขปตอนต่าง ๆ ตามท้องเรื่องคล้ายกับแสงเพชรพลอย ปรากฏอยู่ตาม

หน้าต่าง ๆ ของหนังสือ บางเล่มตกแต่งหน้าแรกด้วยลายดอกไม้ ลายเทพพนมและลายอื่น ๆ ปกสมุดโบราณของหนังสือที่หายากมักจะมีฝีมืองดงามเยี่ยมยอด ทำด้วยวัสดุต่าง ๆ เช่น ถมเงิน งาจำหลัก ไม้จำหลัก ลายรดน้ำ ลายประดับมุก และอื่น ๆ

หนังสือโบราณฉบับของหลวงสมัยรัตนโกสินทร์^{๓๙} มีชื่อทราบกันอยู่ เช่น ในสมัยรัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้าง “ฉบับครุฑเดิม” “ฉบับทองใหญ่” “ฉบับรองทรง” ซึ่งลงรักพื้นแดงเขียนลายทองที่ขอบริมหน้า ฉบับลงรักแดงสมัยรัชกาลที่ ๒ ปิดทองและมีครุฑแดงบนหน้าแรก สมัยรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สร้างหนังสือโบราณหลายชุดด้วยกัน ฉบับที่ดีที่สุดคือ “ฉบับรดน้ำเอก” และมีฉบับคล้ายคลึงกัน พระราชทานแก่วัดพระเชตุพน เป็นลายทองเทพนมบนพื้นรักดำ ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้สร้าง “ฉบับล่องชาด” ในรัชกาลที่ ๕ หนังสือหลวงฉบับสุดท้ายคือฉบับปิดทองล้วน หนังสือโบราณที่วัดยังคงสร้างกันอยู่ทั่วไปแต่มีจำนวนน้อย

ส่วนสมุดข่อยนั้นก็มีความประวัตินานเช่นกัน ในหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือไตรภูมิเขียนเมื่อพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และหนังสือเอกสารเรื่องการให้ที่ดินให้ทาส เขียนในปี ๒๒๔๒

สมุดข่อยที่ใช้ทำเป็นกระดาษเขียนหนังสือนี้ได้มาจากต้นข่อย ใช้เปลือกข่อยต้มน้ำปูนจนเปื่อยยุ่ยเป็นน้ำแล้วเทลงในตะแกรงผ้าเพื่อกรองน้ำออกให้เหลือเยื่อข่อยจับเป็นแผ่นตากแห้ง เป็นสีเทาอมเหลือง แล้วจึงทำให้เป็นสีดำด้วยรักและขัดมันพับเป็นรูปเล่ม สมุดข่อยเป็นสมุดยาวพับซ้อน ๆ กัน ขนาดของหน้ายาว ๑๒-๒๔ นิ้ว เมื่อพับซ้อนกันแล้วสูงราว ๖ นิ้ว ใช้เขียนทั้งสองด้าน

เรื่องที่เขียนลงในสมุดไทยมีประเภทต่าง ๆ ได้แก่ หนังสือทางพระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ วรรณคดี และตำรับตำราโบราณต่าง ๆ เช่น ตำราพิชัยสงคราม ประกอบด้วยยุทธวิธี ภาวะพยุหยาตรา เครื่องแบบทหาร เครื่องอาวุธ และอาจรวมถึงการจับช้าง วิธีเลี้ยงช้าง และมีหนังสือตำราช่างด้วย หนังสือเกี่ยวกับการแพทย์แผนโบราณ มีตำราหมอนวดและตำรากายบริหารฤาษีตัดตนรวมอยู่ด้วย นอกจากนี้ยังมีตำราทางศิลปะกายกรรม นาฏศิลป์ ตำรามวย และ

---

^{๓๙} ดูรายละเอียดใน ทรงวิทย์ แก้วศรี, **ความเป็นมาแห่งพระไตรปิฎกไทย**, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครพิมพ์, ๒๕๑๖).

ตำราคุณลักษณะสัตว์ เช่น ตำราแมว จะบอกลักษณะว่าประเภทใดจะนำโชคลามาสู่มาก เป็นต้น สมุดไทยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค บรรยายถึงขบวนเรือหลวง และยังมีตำราร้อยกรอง ตำราคูดาว ตำราหมอดู เป็นต้น

ภาพเขียนที่ใช้เขียนประกอบลงในสมุดไทย ใช้สีฝุ่นเช่นเดียวกับที่ใช้เขียนบนฝาผนัง บางที่ใช้ผสมกับรักทาทับบหรือลงเป็นพื้น ในสมัยอยุธยานิยมเขียนภาพด้านหน้าหรือทั้งแผ่นหน้าและแผ่นหลัง บางที่มีภาพเดียว ในสมัยรัตนโกสินทร์มักจะเขียนด้านข้างตรงกลางเขียนหนังสือ

จิตรกรรมไทยสูงส่งและมีคุณค่ามาก มีเอกลักษณ์ของตนเอง โดยเฉพาะลายรดน้ำ ซึ่งใช้เขียนตามตู้พระธรรม บานประตูและหน้าต่าง โบสถ์วิหาร หรือสถานที่ต่าง ๆ มีกรรมวิธีของตนเองโดยเฉพาะ มีภาพจิตรพิสดารมาก

๙.๓.๒ อิทธิพลของจิตรกรรมสุโขทัยในด้านศาสนธรรม

๙.๓.๒.๑ อิทธิพลในด้านจิตรกรรมฝาผนัง

ในประเด็นนี้ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอ จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาตวรวิหาร ^{๔๐} ที่เขียนเล่าเรื่องพระพุทธประวัติ พุทธจริยวัตร และพุทธกิจของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียดที่สะท้อนถึงการเผยแพร่ศาสนาธรรมที่แฝงอยู่ในจิตรกรรมฝาผนัง เพื่อให้เข้าใจถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม ที่ได้รับอิทธิพลจากพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาตวรวิหารเขียนเล่าเรื่องพระพุทธประวัติอย่างละเอียด ที่ผนังระหว่างหน้าต่างด้านซ้ายพระประธานเขียนตอนพระราชพิธีอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะ ตอนพระอินทร์ทูลอารธนาให้ท้าวสันดุสิตเทวราช จุดิจากสวรรค์มาเกิดในโลกมนุษย์ ตอนประสูติ ตอนอภิเษกสมรสของเจ้าชายสิทธัตถะและพระนางพิมพา ตอนเจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยานพบเทวทูตทั้ง ๔ ตอนเสด็จออก

---

^{๔๐} วัดทองธรรมชาตวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร ที่ได้รับการสถาปนาในสมัยรัชกาลที่ ๓ และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๒๐ เดิมเป็นวัดราษฎร์ที่มีมาแต่โบราณ ได้รับการปฏิสังขรณ์วัดในสมัยรัชกาลที่ ๑ และเสร็จสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีการปฏิสังขรณ์ใหญ่อีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ ๖. ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **หนังสือชุดศิลปวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔ ว่าด้วยวัดสำคัญกรุงรัตนโกสินทร์, จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕**, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๕).

มหาภิเนษกรรมณี และทรงบำเพ็ญเพียรก่อนการตรัสรู้ ส่วนผนังด้านขวาพระประธาน เขียนตอนท้าวสัทิมบดีพรหมทูลอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดเทพยดาและ สัตว์โลก ตอนแสดงปฐมเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ และเทศนาโปรดขุณฺโณทาส ตอนโปรด พระพุทธบิดา และพระประยูรญาติศากยวงศ์ ตอนโปรดพระพุทธมารดา ณ สวรรค์ ชั้นดาวดึงส์ ตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน และเหตุการณ์หลังพุทธปรินิพพาน ๒๑๘ ปี

จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติวรวิหารได้แฝงไว้ด้วย หลักพุทธธรรมที่มุ่งสอนให้ชาวพุทธสามารถจัดการกับชีวิตที่เป็นจริงได้ เห็นความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายตามธรรมดาของเหตุปัจจัย ให้ดำเนินชีวิตถูกต้องตามหลัก จริยธรรม และปฏิบัติเพื่อให้ชีวิตมีความสุขคือ

๑. หลักกรรม

จิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่ ๑.๒ พระอินทร์ทูลอาราธนาท้าวสันดุสิตเทวราช ให้เสด็จจุติลงจากสวรรค์มาเกิดเป็นพระพุทธเจ้า และกลุ่มที่ ๑๓.๑ มารผจญ ๒ พระมหาบุรุษทรงผจญกับมารหรือกิเลสที่อยู่ในใจ โดยพระองค์ขอพึ่งพระบารมีที่ได้ สันสมไว้ในพระชาติก่อน ๆ ซึ่งจิตรกรรมฝาผนังเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการเกิดขึ้น ของสรรพสิ่งที่มีชีวิตบนโลกล้วนเป็นไปตามกรรมเมื่ออดีตภพที่สุด ๔ อสงไขยแสน กัปนับถอยหลังลงไปแต่มหากัปนี้ พระองค์ทรงบังเกิดเป็นพระสุเมธดาบสได้พบ พระพุทธที่ปางกรเจ้า...ปรารธนาพระสัพพัญญุตญาณ และได้พุทธพยากรณ์แล้ว ทรงบำเพ็ญเบญจมหาบริจาคนแลพระสมเด็จสภารมีทานเป็นต้น...มาสำเร็จลงในชาติที่ เป็นพระเวสสันดร...ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้ง ๑๐ พร้อมทุกประการมิได้เศษ...ครั้ง สิ้นพระชนมายุก็จุติไปบังเกิดเป็นท้าวสันดุสิตเทวราชเสวยเทพยสมบัติอยู่ในชั้นดุสิต เทวโลก^{๔๑} ซึ่งแม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ทรงมีกรรมเป็นของตน เรื่องนี้มีความสอดคล้อง กับในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้กล่าวไว้ว่า “สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน มีกรรม เป็นทายาท มีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ มีกรรมเป็นที่พึ่งอาศัย กรรมย่อม จำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เลวและดีต่างกัน” ^{๔๒}

^{๔๑} กรมศิลปากร, **ปฐมสมโพธิกถา**, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิต ชิโนรส, หน้า ๑๙ - ๒๒.

^{๔๒} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๒๘๙/๓๕๐.

จิตรกรรมฝาผนังตอนพระอินทร์ทูลอาราธนาท้าวสันดุสิตเทวราชให้เสด็จ
จุติลงจากสวรรค์มาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า และตอนมารผจญ ได้แสดงให้เห็นถึงหลัก
พุทธธรรมเรื่องหลักกรรม ซึ่งเป็นเรื่องการทำของบุคคลที่จะส่งผลถึงการดำเนิน
ชีวิตในช่วงต่อ ๆ ไป และหลักกรรมนี้ก็มีปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาต่าง ๆ
ซึ่งสอนให้คนทำแต่ความดี ละเว้นการทำชั่วทุกชนิด และให้ระลึกเสมอว่า ผลของ
การกระทำเป็นไปตามกรรมนั้น ๆ เพื่อเป็นการเตือนสติให้รอบคอบในการทำงานใด
ๆ ให้มุ่งปฏิบัติแต่สิ่งดีงาม เพื่อความสุข เพื่อสร้างศกยภาพในการเรียนรู้ความจริง
ความดี ความปรารถนา และทำการแก้ไขปรับปรุงการกระทำของตนให้ถูกต้อง

๒. หลักปัญญา

เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จประพาสอุทยานแล้วพบกับเทวทูตทั้ง ๔ คือ
คนชรา คนป่วย คนตาย และสมณะ เป็นเหตุให้พระองค์ดำริที่จะออกบวชเพื่อหลัก
ให้พ้นจากสิ่งที่น่าเวทนา น่าเจ็บปวด และน่าสลดใจ พระองค์ทรงคำนึงถึงเรื่องราว
เมื่อครั้งยังเป็นหนุ่มที่หลงอยู่กับความสุขสนุกสนานทางโลกโดยไม่ใส่ใจสัญญาณ
เตือนไม่ให้ประมาทในชีวิต^{๔๓} ซึ่งสอดคล้องกับในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่กล่าวถึง
คนชรา คนป่วย และคนตายไว้ดังนี้ “ชีวิตนี้น้อยนัก มนุษย์ย่อมตายภายใน ๑๐๐ ปี
แม้หากผู้ใดจะมีชีวิตอยู่เกินไปกว่านั้นผู้นั้นก็จะตายเพราะชราแน่แท้”^{๔๔}

๓. หลักอิทธิบาท ๔

จิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่ ๓.๔ เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ
กลุ่มที่ ๔.๑ ทรงตัดพระเมาลี กลุ่มที่ ๔.๒ ทรงเพศบรรพชิต และกลุ่มที่ ๔.๓ ทรง
บำเพ็ญทุกกรกิริยา แสดงให้เห็นถึงการตัดสินใจอย่างกล้าหาญที่ละทิ้งความสุขทาง
โลก เพื่อมุ่งไปสู่หนทางแห่งความจริงอันประเสริฐ ด้วยความมุ่งมั่น พากเพียร
จนตรัสรู้ได้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งสอดคล้องกับในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระผู้มีพระ
ภาคได้ตรัสไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ธรรมที่เราแสดงแล้วเพื่อความรู้ยิ่ง เธอทั้งหลายพึง
เรียน เสด็จ เจริญ ทำให้มากด้วยดีโดยวิธีที่พรหมจรรย์นี้จะพึงตั้งอยู่ได้นาน ดำรงอยู่
ได้นาน ข้อนั้นพึงเป็นไปเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์

^{๔๓} กรมศิลปากร, **ปฐมสมโพธิกถา**, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมาธิบดีชินโอรส, หน้า ๕๖ - ๕๗.

^{๔๔} ข.สุ. (ไทย) ๒๕/๘๑๑/๒๕๕

ชาวโลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย คือ อิทธิบาท๔”^{๔๕} ได้แก่ (๑) ฉันทสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรสร้างสรรค์ (๒) วิริยสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรสร้างสรรค์ (๓) จิตตสมาธิปธานสังขารสมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรสร้างสรรค์ (๔) วิมังสาสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรสร้างสรรค์^{๔๖}

จิตรกรรมฝาผนังตอนเสด็จออกบวชเพื่อหาทางหลุดพ้นจากความทุกข์นี้ ได้ให้หลักพุทธธรรมเรื่อง หลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งพระมหาบุรุษทรงบำเพ็ญด้วยความพอใจ ด้วยความเพียรอย่างไม่ลดละ ด้วยตั้งจิตมุ่งมั่น และด้วยพิจารณาไตร่ตรองแล้ว ทำให้ตรัสรู้ได้ด้วยพระองค์เอง ซึ่งอิทธิบาท ๔ นี้มีอนุภาพมากในการปฏิบัติ เพื่อให้การงานสำเร็จได้ตามประสงค์ดังนั้นในยุคปัจจุบันนี้ หลักอิทธิบาท ๔ จึงเหมาะที่จะเป็นหลักเกณฑ์ในการทำงานเพื่อความสำเร็จของผู้ทำงานทุกระดับชั้น โดยมีขั้นตอนที่ต้องปฏิบัติอย่างเข้มงวด คือ การกำหนดเป้าหมาย การวางแผนงาน การลงมือปฏิบัติตามแผน และการติดตามผล ทบทวนหรือปรับปรุงแก้ไขจนกว่างานนั้นจะสำเร็จตามเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

๔. หลักการดับกิเลส

จิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่ ๑๓.๑ มารผจญ บนผนังสกัดหน้าพระประธาน ด้านบนในพระอุโบสถ เขียนเล่าเรื่องครั้งพระมหาบุรุษตั้งพระปณิธานอย่างแน่วแน่ว่า แม้นเลือดเนื้อในสรีระนี้จะเหือดแห้งไป เหลือแต่หนังเอ็นและกระดูกก็ตามที่หากยังไม่บรรลुสัมมาสัมโพธิญาณก็จะไม่ลุกจากที่นั้น^{๔๗} เมื่อพญามารได้ทราบก็ยกทัพมารมาโจมตี เพื่อขัดขวางไม่ให้พระองค์ตรัสรู้ได้สำเร็จ โดยชี้ช้างคิริเมฆลย์กพลพยุหเสนามาร พร้อมศาสตราวุธนานาชนิด เหาะเข้ามาทางซ้ายมือของพระองค์ล้อมเขตโพธิบัลลังก์ เหล่าเทพดาทั้งหลายในหมื่นจักรวาลที่พากันมาห้อมล้อมถวายการสักการบูชาพระมหาบุรุษอยู่ต่างก็ตระหนกตกใจ พากันหลบหนีไปยังขอบเขากจักรวาลทั้งสิ้นทิ้งให้พระองค์ต่อสู้กับเหล่ามารเพียงลำพัง แต่พระองค์ยังคงประทับ

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/๑๓๐ - ๑๓๑.

^{๔๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๔๗} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๘/๖๑.

นี้มีได้หวาดหวั่นต่อพญามารและมารทั้งหลาย พระองค์ทรงระลึกถึงบารมี ๑๐^{๔๘} ที่ได้บำเพ็ญมาในอดีตชาติ พร้อมกับประชุมกำลัง^{๔๙} ตั้งพระปณิธานขอให้มิช้ยชนะต่อ กองทัพมาร ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวาชี้พระดัชนีลงบนพื้นอ่างนางพระธรณีเป็นสักขี พยานเข้าช่วยผจญมาร นางพระธรณีได้ปรากฏกายขึ้นปิดมวดยผม ทำให้หน้า ทักษิณทกในมวดยผม กลายเป็นทะเลใหญ่ท่วมพญามารกับพวกแตกพ่ายไป^{๕๐}

จากการศึกษาจิตรกรรมฝาผนังตอนมารผจญนี้ สามารถตีความพญามาร หรือมารได้เป็น ๒ นัย คือ (๑) แบบบุคคลาธิภูฐาน หมายถึง พญามารและมารที่เป็น เทพอยู่ในชั้นปรนิมิตตวสวัตดี สวรรค์ชั้นกามาวจร มีตัวตนจริง (๒) แบบธัมมาธิภูฐาน หมายถึง พญามารและมารที่เป็นกิเลสตัณหาทั้งหลายที่อยู่ในใจคนที่คอยขัดขวาง เหนี่ยวรั้งให้ตกอยู่ในอำนาจครอบงำ ให้คิดถึงแต่ความสุขสบายในอดีต

จากการวิเคราะห์จิตรกรรมฝาผนังตอนมารผจญ ทำให้ได้พบหลักพุทธ ธรรมเรื่องหลักการดับกิเลส ซึ่งจิตรกรได้ใช้จินตนาการในการเปรียบกิเลสทั้งหลาย เหมือนพวงมารที่มีหน้าตาน่ากลัว ทำการรบบพุ่งด้วยความดุตันจนพระมหาบุรุษต้อง ตั้งสติและกำหนดจิตมุ่งมั่นที่จะดับกิเลสทั้งหลายในใจให้หมดสิ้นไป เพื่อตรัสรู้ หนทางหลุดพ้นจากความทุกข์ ภาพมารผจญอันยิ่งใหญ่ที่น่าจะเป็นเครื่องเตือนใจให้ ผู้ชมต้องระวังกิเลสที่ซ่อนอยู่ภายในใจและรอบตัวเรา ซึ่งทำให้จิตใจเศร้าหมอง ขุ่นมัว หรือหมดกำลังใจที่จะประกอบกรงานต่าง ๆ ให้สำเร็จตามเป้าหมายดังนั้น การตั้งสติให้แน่วแน่ การใช้ปัญญาที่ได้เรียนรู้มาพิจารณา พร้อมด้วยการรักษาศีล มีสมาธิจะช่วยให้ทุกคนหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

---

^{๔๘} คุณธรรมที่ประพฤติปฏิบัติอย่างยิ่งยวด ได้แก่ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิภูฐาน เมตตา และอุเบกขา, พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๓๙ - ๒๔๐.

^{๔๙} พละ ๕ ได้แก่ (๑) สัทธาพละ ความเชื่อ (๒) วิริยพละ ความเพียร (๓) หิริพละ ความละอายต่อบาป (๔) โอตตปปพละ ความเกรงกลัวต่อบาป (๕) สติพละ สติความระลึกได้ (๖) สมาธิพละ ความตั้งใจมั่น (๗) ปัญญาพละ ปัญญา, ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๔/ ๑๓๑.

^{๕๐} กรมศิลปากร, **ปฐมสมโพธิกถา**, พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณ เจ้ากรมพระปรมาณูชิตชินโนรส, หน้า ๘๒ - ๘๒.

๕. หลักทาน

จิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่ ๔.๖ นางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส เมื่อพระมหาบุรุษเสวยแล้วได้ทรงลอยถาดทองไปสู่ปราสาททวาทศนคราษ และกลุ่มที่ ๕.๑ โสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา ๘ กำ และพระมหาบุรุษได้นำไปปูเป็นรัตนบัลลังก์เพื่อบำเพ็ญเพียรก่อนการตรัสรู้ ซึ่งนับเป็นทานเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยแท้ เมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ นางสุชาดา ธิดาของเสนียะ (เสนานิคุฎุมพี) คหบดีในหมู่บ้าน ตำบลอรุเวลาเสนานิคม ได้ถวายข้าวมธุปายาสที่เป็นข้าวหุงด้วยนมโคล้วนเป็นอาหารมังสวิรัตินี้ใช้สำหรับบวงสรวงเทพเจ้าโดยเฉพาะ เนื่องจากนางสุชาดาเคยบนเทพเจ้าไว้ที่ต้นไทรเพื่อให้ได้สามีผู้มีชาติสกุลเสมอกันและได้ลูกที่มีบุญ เมื่อได้สมปรารถนาแล้ว จึงหุงข้าวมธุปายาสเพื่อแก้บน นางสั่งให้นางทาสีหญิงรับใช้ไปทำความสะอาดปิดกวาดบริเวณต้นไทร ซึ่งในขณะนั้นพระมหาบุรุษได้ฝันพระพักตร์ทอดพระเนตรไปทางทิศปราจีน มีพระรัศมีแผ่ชานออกจากพระวรกายเป็นปริณทลดูงามยิ่งนัก นางทาสีสาวใช้เห็นแล้วก็ตระหนักแน่ใจว่าเป็นเทพเจ้ามานั่งคอยทำรับเครื่องพลีกรรม จึงรีบกลับไปแจ้งแก่นางสุชาดาว่าเวลานี้รุกขเทพเจ้าที่จะรับเครื่องสังเวยได้สำแดงกายให้ปรากฏ นั่งรออยู่ที่โคนต้นไทรแล้ว นางสุชาดาดีใจมากจึงยกถาดข้าวมธุปายาสขึ้นทูนหัวเดินมาที่ต้นไทรพร้อมกับนางทาสี นางน้อมถาดข้าวมธุปายาสเข้าไปถวาย พระมหาบุรุษทรงรับแล้วทอดพระเนตรดูนางนางทราบพระอาการกิริยาว่า พระมหาบุรุษไม่มีบาตรรับอาหารนางจึงกล่าวคำมอบถวายข้าวมธุปายาสพร้อมทั้งถาดนั้น ถวายเสร็จแล้วก็ไหว้แล้วเดินกลับบ้านด้วยความยินดี และด้วยความสำคัญหมายว่าพระมหาบุรุษนั้นเป็นรุกขเทพเจ้า เมื่อพระมหาบุรุษทรงรับข้าวมธุปายาสแล้วเสด็จไปประทับที่โคนต้นศรีมหาโพธิ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ทรงบำเพ็ญเพียรทางจิต และได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในวันนั้น

จิตรกรรมต่อนางสุชาดาถวายข้าวมธุปายาส และโสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคา ทำให้ได้พบหลักพุทธธรรมเรื่อง หลักทาน ซึ่งนางสุชาดาถวายทานให้โดยคิดว่า เป็นเทวดาในต้นไทรที่นางเคยบนขอสามีและบุตรไว้ ส่วนโสตถิยพราหมณ์ถวายหญ้าคาเพื่อประโยชน์แก่สมณะในการนำไปใช้ประโยชน์ ทั้งสองกรณีนี้เป็นการให้โดยไม่ได้ตั้งใจจะถวายเจาะจงแด่พระมหาบุรุษ แต่ก็เป็นกรณให้โดยสำเร็จแล้ว ในทางพระพุทธศาสนาถือว่า การให้เป็นคุณสมบัติของคนดี ผู้ให้จะเกิดความสุขใจ

ทันทีที่ให้ เป็นการฝึกให้รู้จักการแบ่งปันช่วยเหลือคนอื่น ทำให้ไม่เป็นคนตระหนี่ และทำให้เข้าถึงหลักพุทธธรรมข้อที่ว่าด้วย ทาน ศีล และภาวนา ซึ่งจะนำพาชีวิตให้เกิดความสุขเหมือนได้ขึ้นสวรรค์

๖. หลักศรัทธา

จิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่ ๕.๔ พญามุจลินทนาคราชขนาดกาย ๗ รอบล้อม พระพุทธเจ้าแล้วแผ่พังพานใหญ่ป้องกันแสงแดดกับลมฝน ขณะประทับเสวยวิมุตติสุขริมสระมุจลินทร์ และกลุ่มที่ ๕.๕ นายตปุสสะและนายภัลลิกะถวายสตูก้อนสตูผงแด่พระพุทธเจ้า เพื่อแสดงถึงความศรัทธาที่มีต่อพระพุทธองค์ ซึ่งสอดคล้องกับใน คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ได้กล่าวถึงมาแล้วว่า พระพุทธเจ้าเมื่อแรกตรัสรู้ ประทับอยู่ ณ ควางตันมุจลินท์ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา เขตตำบลอรุเวลา ประทับนั่งโดยบัลลังก์เดียว เสวยวิมุตติสุขอยู่เป็นเวลา ๗ วัน ยามนั้นได้บังเกิดเมฆใหญ่ขึ้นเป็นฝนเจือลมหนาวตกพรำตลอด ๗ วัน พญานาคมุจลินท์ได้ออกจากที่อยู่ของตนไปโอบรอบพระวรกายของพระพุทธเจ้าด้วยขนาด ๗ รอบ แผ่พังพานใหญ่ปกคลุมเหนือพระเศียรด้วยหวังว่า ความหนาว ความร้อน สัมผัสจากเหลือบ ยุง ลม แดด สัตว์เลื้อยคลานอย่าได้เบียดเบียนพระพุทธองค์ ครั้นล่วงไป ๗ วัน พระพุทธเจ้าทรงออกจากสมาธิ พญานาคมุจลินท์รู้ว่าฝนหายปลอดเมฆแล้วจึงคลายขนดออก จำแลงร่างของตนเป็นมาณพยื่นประนมมือถวายอภิวาทอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า^{๕๑}

สรุปว่า จิตรกรรมฝาผนังตอนพญามุจลินทนาคราช และตอนนายตปุสสะและนายภัลลิกะ ทำให้ได้พบหลักพุทธธรรมเรื่อง หลักศรัทธา ที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสัตว์โลกทั้งหลายมีความศรัทธาต่อการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ศรัทธาต่อพระธรรมคำสั่งสอนพระพุทธองค์ได้โปรดสัตว์โลกอย่างไม่เลือกชั้นวรรณะเป็นเวลากว่า ๔๕ พรรษา จากกรณีศึกษาเรื่องนาคในคัมภีร์ต่าง ๆ ทำให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างนาคกับงานด้านจิตรกรรม ประติมากรรมประเภทต่าง ๆ ภายในวัด โดยเฉพาะทางภาคเหนือและภาคอีสาน ดังนั้นหลักศรัทธานี้ทำให้พระพุทธศาสนาสามารถดำรงอยู่ได้จนทุกวันนี้เป็นเวลา ๒,๖๐๐ ปี

^{๕๑} ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๑๑/๑๘๘.

๗. หลักความไม่ประมาท

จิตรกรรมฝาผนังกลุ่มที่ ๑๐.๒ พระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานมี พระสาวกเทวดา กษัตริย์ และประชาชนจำนวนมากมาชุมนุมถวายสักการบูชา พระพุทธองค์เป็นครั้งสุดท้าย

จิตรกรรมฝาผนังตอนเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทำให้ได้หลักพุทธธรรม เรื่อง หลักความไม่ประมาท ซึ่งเป็นพระปัจฉิมวาจาที่ทรงเตือนให้ทุกคนตั้งตนอยู่ใน ความไม่ประมาท มีสติสัมปชัญญะ รักษาจิตด้วยสติอยู่เสมอ ช่วยให้ไม่เกิดความ หวาดกลัวต่อสิ่งต่าง ๆ รวมถึงความตายที่เป็นความจริงของชีวิตที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยง ได้ ช่วยให้ระลึกถึงความจริงตามธรรมชาติ และสามารถเผชิญกับเหตุการณ์รอบตัว ได้ ช่วยให้ไม่ประมาทในการทำกิจการใด ๆ เพราะรู้ว่าทุกสิ่งมีสภาพไม่เที่ยง เป็น ทุกข์ และเป็นอนัตตา รู้ว่าไม่นานมันก็เปลี่ยนหรือสูญสลายไป ทั้งเรื่องดีเรื่องร้าย ไม่นานมันก็จะหายไป เมื่อเป็นเช่นนี้การยึดมั่นในตัวตนที่เป็นอนุสัยจะลดลง และสามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขได้ด้วยอาศัยหลักความไม่ประมาทนี้

สรุปว่า จิตรกรรมฝาผนังกับพุทธศิลป์อื่นประเภทสถาปัตยกรรมวัดวา อาราม และประติมากรรมพระพุทธรูป มีความสอดคล้องและสัมพันธ์กันในแง่ สัญลักษณ์ ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระ สัมมาสัมพุทธเจ้านั้น พระพุทธองค์มีประวัติความเป็นมาตามที่ได้เขียนบรรยาย ไว้ในจิตรกรรมฝาผนังของพระอุโบสถ โดยมุ่งหวังเพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษา เรียนรู้ถึงชีวิตของพระพุทธองค์และหลักพุทธธรรมที่แฝงอยู่ในจิตรกรรมฝาผนัง นั้น ส่วนพระพุทธรูปพระประธานปางมารวิชัยหรือปางสมาธินั้น พระพุทธเจ้าได้หัน หลังให้กับความสุขทั้งหลายบนโลกและสวรรค์ โดยเพียรมุ่งมั่นเพื่อฟันฝ่าและกำจัดกิเลสที่มีอยู่ในใจให้หมดไปเสียสิ้น เปรียบเหมือนภาพมารผจญที่พระพุทธองค์จะต้อง เอาชนะให้ได้ ในที่สุดพระพุทธองค์ก็ได้ตรัสรู้ และนำมาซึ่งความยินดีของหมู่เทพ ทั้งหลายในจักรวาล เมื่อได้ยืนอยู่ภายนอกพระอุโบสถแล้วมองผ่านประตูเข้าไป ภายในจะเห็นพระพุทธเจ้าประทับอยู่บนฐานชุกชีซึ่งเสมือนพระพุทธองค์ประทับอยู่ในปราสาท ทุกครั้งที่ได้มองก็จะนำมาซึ่งความสงบสุขในจิตใจและซาบซึ้งใน พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ดังนั้นศิลปกรรมที่ทรงคุณค่าของไทยในอดีต จึงล้วนมีความผูกพันอยู่กับพระพุทธศาสนาเช่นสถาปัตยกรรมวัดวาอาราม ประติมากรรมพระพุทธรูป และจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถที่ยังมีร่องรอยปรากฏ

และได้ศึกษาอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่อง สัมพันธ์ และสอดคล้องกัน
อย่างมีความหมายทั้งสิ้น

๙.๓.๒.๒ อิทธิพลในด้านวรรณกรรม

อิทธิพลวรรณกรรมในสมัยสุโขทัยที่มีต่อสังคมปัจจุบัน กล่าวคือ
ความคิดเกี่ยวกับไตรภูมิภคานันแพร่หลายอยู่ทั่วไป ทั้งในชุมชนระดับท้องถิ่นและ
ชุมชนเมือง การจารไตรภูมิภคานัน จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดระบบความคิดเพื่อวาง
แบบแผน การเรียนรู้และจริยธรรมให้กับสังคม เป็นการปรับความคิดความเชื่อและ
การปฏิบัติตัวในสังคมให้สอดคล้องกันกับคติความเชื่อเดิมภายในชุมชน ในการสร้าง
ความรับรู้ให้แก่สังคม จำเป็นต้องอาศัยวัดที่อยู่ในชุมชน เพื่อให้การเผยแพร่กระจาย
ไปสู่ชุมชน ด้วยการเทศนาธรรมเรื่องชาติกตต่าง ๆ ต้องทำควบคู่ไปกับการจัดงาน
ประเพณีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

อิทธิพลของความเชื่อที่สัมพันธ์กับคติทางศาสนา ที่ปรากฏในไตรภูมิภคานัน^{๕๒}
คือความเชื่อเรื่องบุญบาป กรรมดี กรรมชั่ว เชื่อว่าชาติหน้ามีจริง ผลของการทำบุญ
จะได้ไปเกิดในสุคติภูมิ ผลของการทำบาปจะต้องไปเกิดในอบายภูมิต้องทนทุกข์
ทรมาน คำสอนในไตรภูมิมีความมุ่งหมายให้คนในสังคมเกรงกลัวการกระทำบาป
มุ่งมั่นทำแต่ความดีเพื่อความสงบสุขในสังคม หลักธรรมที่ ปรากฏในไตรภูมิพระร่วง
นี้ได้รับการสั่งสอนสืบ ๆ กันมา สารหลักของไตรภูมิภคานันยังมีอิทธิพลต่อแนว
การดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ ของผู้คนในสังคมปัจจุบันที่เน้นย้ำให้เป็นบรรทัดฐานของ
การสร้างศีลธรรมในสังคมรูปแบบต่าง ๆ

---

^{๕๒} กนกวรรณ โสภณวัฒน์วิจิตร, ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท
วิริยะธุรกิจ จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๘ - ๑๓๙.

๙.๓.๒.๓ อิทธิพลในด้านประเพณีและวัฒนธรรม

๑) อิทธิพลด้านลักษณะของจิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ

ลักษณะของจิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธที่เด่นและสำคัญ มีอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังแบบประเพณีและวัฒนธรรมที่สะท้อนความเป็นชนชาติไทย คือ ลักษณะงานศิลปะที่สร้างตามแบบมโนคติหรืออุดมคติที่มีลักษณะเน้นคุณค่าทางการเห็นเชิงเส้น มากกว่าคุณค่าเชิงน้ำหนัก ที่ประดิษฐ์สร้างอย่างมีรายละเอียดประณีตบรรจง ต้องอาศัยทักษะฝีมือสูงให้ความรู้สึกสงบที่สะท้อนปัจเจกลักษณ์ของช่างศิลป์แล้วยังให้ลักษณะที่เป็นบุคลิกไทยซึ่งครอบคลุมด้วยความเชื่อถือศรัทธาในพระพุทธศาสนา จึงไม่นิยมให้เหมือนธรรมชาติแต่จะเป็น รูปลักษณ์แห่งมโนคติ^{๕๓}

ดังนั้น จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธจึงมีลักษณะเป็นศิลปะแบบอุดมคติ โดยมีการจัดองค์ประกอบ ๒ มิติ ที่มีลักษณะเด่น^{๕๔} ดังนี้

๑. สามารถแสดงภาพได้หลายตอนบนผนังเดียวกัน สามารถเน้นจุดสนใจได้หลายจุดและแสดงเรื่องราวได้ละเอียดมากขึ้นตามขนาดของผนัง
๒. สามารถสร้างจินตนาการตามเรื่องราวได้กว้างกว่าที่ตาเห็น คือการจัดภาพเพียงเล็กน้อยก็สามารถทำให้ผู้ชมทราบเรื่องราวโดยสมบูรณ์คล้ายเห็นเมืองทั้งเมือง ป่าทั้งป่า และยังสะท้อนให้เห็นถึงจารีตประเพณีของผู้คนในยุคสมัยนั้นอีกด้วย
๓. สามารถทำให้ภาพแบบ ๒ มิติ สร้างความกลมกลืนระหว่างคุณค่าทางเรื่องราวกับคุณค่าทางรูปทรง และสามารถแสดงจุดสำคัญของเรื่องราวที่คนทั่วไปเห็นแล้วเข้าใจได้ง่าย ทำให้คุณค่าของจิตรกรรมไม่ติดอยู่กับรูปแบบที่เป็นจริง ความรู้สึกของภาพจะนำพาไปถึงหลักปรัชญา และคำสอนทางพระพุทธศาสนา

---

^{๕๓} มโน พิสุทธิรัตนานนท์, *สุนทรียวิจักษณ์ในจิตรกรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๗), หน้า ๕ - ๗.

^{๕๔} กรมศิลปากร, *นิทรรศการศิลปกรรมคุณลักษณะในจิตรกรรมไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๒.

๒) จิตรกรรมไทยแบบประเพณี

จิตรกรรมไทยแบบประเพณี คือศิลปะที่มีความประณีตสวยงาม แสดงความรู้สึกและความเป็นไทยที่มีความอ่อนโยนละมุนละไม สร้างสรรค์สืบต่อมา ตั้งแต่อดีตจนได้ลักษณะประจำชาติ มีลักษณะและรูปแบบเป็นพิเศษ นิยมเขียนบนฝาผนังในอาคารที่เนื่องในพระพุทธศาสนา อาคารที่เนื่องด้วยบุคคลชั้นสูง คือพระอุโบสถ วิหาร พระที่นั่ง บนแผ่นผ้าแผ่นกระดาษ โดยเขียนด้วยสีฝุ่นตามวิธีการของช่างเขียนไทยในสมัยโบราณ นิยมเขียนเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ ทศชาติชาดก ไตรภูมิ วรรณคดี และวิถีชีวิตไทย เพื่ออุทิศถวายเป็นพุทธบูชา ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความสงบขึ้นในจิตใจ ทำให้เกิดการทำความดี ละเว้นความชั่ว เลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธเจ้า จิตรกรรมไทยแบบประเพณีนี้แบ่งย่อยเป็น ๒ ประเภท คือจิตรกรรมที่เคลื่อนที่ไม่ได้หรือจิตรกรรมฝาผนัง และจิตรกรรมที่เคลื่อนที่ได้ เช่น สมุดข่อย ภาพมหาชาติ ตู้พระธรรมต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นภาพเขียนสีฝุ่นมีเนื้อที่เขียนน้อยมากจึงได้สร้างองค์ประกอบของภาพเขียนให้เป็นกลุ่มเล็กพอเหมาะกับหน้ากระดาษสมุดข่อยหรือผ้าพระบฏ^{๕๕}

๓) ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ

จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธเป็นงานเขียนขนาดใหญ่ อยู่บนบานประตูสร้างขึ้นมาเพื่อประโยชน์ทางพระพุทธศาสนา นิยมเขียนมาตั้งแต่สมัยโบราณ มีคุณค่าทางจิตรกรรม โบราณคดีประวัติศาสตร์ และคติความเชื่อ เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สำคัญของชาติที่ควรได้รับการดูแลรักษาไว้ ความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ สามารถแยกประเด็นได้ดังนี้

๑. อิทธิพลทางด้านความสำคัญในมูลเหตุของการสร้าง คือ

๑) เป็นการยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนา

มีความตอนหนึ่งที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงอธิบายไว้ว่า “การเขียนฝาผนังวัดและวังคูมีหลักฐานโบราณต่างกัน การเขียนในวัดเพื่อจะจงใจให้คนเกิดความเลื่อมใสพระพุทธศาสนา”

๒) เป็นเครื่องประดับตกแต่งอาคารหรือสถาปัตยกรรมให้งดงาม และเพิ่มความสำคัญให้มากขึ้น โดยในสมัยโบราณนั้นวัดเป็นศูนย์กลางของวิชาการ

^{๕๕} แผ่นผ้าที่จิตรกรไทยโบราณเขียนภาพพระพุทธเจ้าไว้บูชาแทนรูปประติมากรรม.

หลายแขนง ผู้ถ่ายทอดวิชาการ คือ พระสงฆ์ ส่วนศิษย์ คือ สามเณรหรือภิกษุที่บวชเรียน การอยู่ในวัดเป็นเวลานานทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาภายใต้จิตสำนึกเมื่อเข้าไปในพระอุโบสถได้พบพระประธานที่มีอาการสงบนิ่งแล้วยังได้พบจิตรกรรมฝาผนังที่มีเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธประวัติหรือชาดกที่ประดับไว้รอบผนัง ได้อาศัยภาพเหล่านี้ศึกษาหาความรู้ ทำให้เกิดความเข้าใจในพระพุทธศาสนามากยิ่งขึ้น

๓) เป็นสื่อประกอบคำสอนในพระพุทธศาสนา เมื่อพุทธศาสนิกชนได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้วหันมาชมจิตรกรรมฝาผนังที่เป็นธรรมกถึกจะเกิดความซาบซึ้ง อันเป็นการน้อมนำให้ประพฤติแต่สิ่งที่เป็นบุญกุศล เพราะจิตรกรรมฝาผนังได้ชื่อว่าเป็นจิตรภาษา คือ ภาพจิตรกรรมเป็นภาษาที่คนทั้งหลายสามารถเข้าใจและรู้เรื่องโดยไม่ต้องศึกษาหรือมีประสบการณ์มาก่อน^{๕๖}

๔) เป็นการแสดงออกซึ่งฝีมือและอารมณ์ของจิตรกรโบราณ เห็นได้ว่าจิตรกรได้ถ่ายทอดสถานภาพของบุคคลระดับชั้นต่าง ๆ กันโดยมีความแตกต่างกันเรื่องสีและเครื่องแต่งกายตลอดจนการถ่ายทอดลักษณะของป่าเขาลำเนาไพรบ้านเรือน พระราชวัง ล้วนถูกบันทึกในจิตรกรรมฝาผนังทั้งสิ้น

๒. มีอิทธิพลในเรื่องความศรัทธา จิตรกรเขียนด้วยความศรัทธาในพระพุทธศาสนาโดยมีจุดหมายอยู่ที่ผลบุญกุศลเป็นสำคัญ ดังนั้นผลงานที่เป็นผลสำเร็จออกมาจึงเป็นการบรรยายบันทึกความจริงโดยไร้สิ่งอื่นใดเคลือบแฝง แสดงว่าหลักฐานจากจิตรกรรมฝาผนังเป็นความจริงที่เชื่อถือได้

๓. มีอิทธิพลในการบันทึกเรื่องราวร่องรอยในอดีต เป็นการถ่ายทอดด้วยวิธีสังเคราะห์ จิตรกรได้นำสิ่งแวดล้อมที่อยู่ใกล้ตัวมาถ่ายทอดในภาพที่เขียน เช่นวิถีชีวิตประจำวันที่ทำให้เห็นรูปแบบสังคมในอดีต และการถ่ายทอดลักษณะท้องถิ่น คือลักษณะประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนที่อยู่รอบตัวจิตรกร จะถูกบันทึกลงบนจิตรกรรมฝาผนังเช่น การเขียนพระพุทธประวัติให้มีลักษณะเป็นไทยทั้งการแต่งกายและรูปร่างหน้าตา

๔. มีอิทธิพลที่เป็นเครื่องกลมเกลียวจิตใจ เรื่องทางพระพุทธศาสนาเป็นคตินิยมช่วยเตือนใจคนให้ปฏิบัติตามสิ่งที่เหมาะสม มุ่งสอนสั่งธรรมเป็นสำคัญและ

---

^{๕๖} สมชาติ มณีโชติ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๔.

เป็นของคู่โลก คติธรรมชาดกสะท้อนให้เห็นเรื่องหลักกรรม ภาพไตรภูมิช่วยเตือนสติคนในเรื่องดีชั่ว เรื่องของวัฏจักรชีวิต

๕. มีอิทธิพลที่เป็นเครื่องหมายแสดงความเจริญของชาติ เป็นหลักฐานบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ แสดงถึงความเจริญในการสืบทอดพระพุทธศาสนา เป็นการจดบันทึกความรู้สึกและปัญญาของมนุษย์ จึงถือเป็นทรัพยากรของชาติที่มีประโยชน์ในการนำไปศึกษาหาความรู้ และควรทำการอนุรักษ์ดูแลรักษาอย่างจริงจังเพื่อให้อยู่คู่กับชาติไทยสืบไป

กล่าวโดยสรุป ลักษณะและความสำคัญของจิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธแบบประเพณี ที่ได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัย คือ จิตรกรรมฝาผนังที่เขียนภายในพระอุโบสถ วิหาร เป็นต้น เรื่องราวที่เขียนจะเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาวัฒนธรรมประเพณีที่เกิดขึ้นจากการนับถือพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น ลักษณะของจิตรกรรมเชิงพุทธนั้นเป็นแบบอุดมคติที่จิตรกรใช้ความสามารถในการสร้างผลงานจากเส้นจำนวนมากที่เขียนขึ้นอย่างละเอียดประณีต ทั้งทันทาน และจัดวางบนผนังที่กว้างใหญ่ เขียนเกี่ยวกับพระพุทธประวัติ ชาดกปริศนาธรรม เป็นต้น พุทธศาสนิกชนที่เคยเรียนเคยฟังเรื่องราวเหล่านั้น เมื่อได้เห็นภาพจิตรกรรมก็ทำให้จำได้หมายรู้ และน้อมนำเอาหลักธรรมคำสั่งสอนไปปฏิบัติให้เกิดความสุขใจต่อไป

สรุปว่า จิตรกรรมฝาผนังเชิงพุทธ หมายถึง ศิลปะการเขียนภาพสีลงบนฝาผนังเพื่อบอกเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา ซึ่งได้ถ่ายทอดสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยทวารวดี เรื่อยมาจนถึงสมัยสุโขทัยที่รับเอาพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ของศรีลังกาเข้ามาแทนที่ โดยนำศิลปกรรมอันเนื่องในพระพุทธศาสนาเข้ามาในลักษณะของจิตรกรรมและประติมากรรมเล่าเรื่องพระพุทธศาสนามีการเขียนหรือปั้นประดับอาคารศาสนสถาน ส่งผลให้พุทธศาสนิกชนทุกระดับชั้นได้เรียนรู้เรื่องราวทางพระพุทธศาสนาผ่านจิตรกรรมฝาผนัง จนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาสืบต่อมาจนถึงสังคมปัจจุบัน

๙.๔ อิทธิพลในด้านวรรณกรรม

๙.๔.๑ ด้านภาษาสมัยพ่อขุนรามคำแหง

ด้านภาษาในสมัยพ่อขุนรามคำแหงแห่งกรุงสุโขทัยได้เริ่มประดิษฐ์รูปอักษรไทยขึ้นใช้เป็นครั้งแรก อักษรประดิษฐ์ของพ่อขุนรามคำแหงในศิลาจารึกนั้น นอกจากจะเป็นต้นกำเนิดของตัวอักษรไทยแล้ว ยังเป็นหลักฐานอันสำคัญยิ่งทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนทางวัฒนธรรมประเพณี การประดิษฐ์อักษรไทยของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช ในปี พ.ศ. ๑๘๒๖ โดยปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๑ ดังนี้ “เมื่อก่อนลายลือไทยนี้มี ๑๒๐๕ (ตรงกับ พ.ศ.๑๘๒๖) ศก ปี่มะแม พ่อขุนรามคำแหง หาใครใจในใจ และใส่ลายลือไทยนี้ ลายลือไทยนี้ จึงมีเพื่อขุนผู้ขึ้นใส่ไว้^{๕๗} มหาศักราช ๑๒ ปี่มะแม ตรงกับพุทธศักราช ๑๘๒๖ พ่อขุนรามคำแหง ทรงประดิษฐ์อักษรไทยขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อสุโขทัยจะได้มีอักษรใช้เป็นของตนเองจึงนับได้ว่า พระองค์ทรงทำคุณประโยชน์อย่างยิ่งใหญ่ของวงการอักษรศาสตร์ไทย ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงจึงเป็นศิลาจารึกหลักแรกที่ใช้ตัวอักษรไทยและภาษาไทย พ่อขุนรามคำแหงมิได้ทรงแต่งแต่รูปอักษรไทยเท่านั้น พระองค์ยังได้ทรงเปลี่ยนแปลงอักษรวิธีให้ดีขึ้นกว่าเดิมอีกหลายประการ คือ

๑. ประดิษฐ์ตัวพยัญชนะและสระเพิ่มขึ้นจนสามารถเขียนภาษาไทยได้ตรงเสียงทุกคำ ในขณะที่ชาติใกล้เคียงใช้แต่อักษรเดิมของอินเดียทำให้ต้องใช้ใช้อักษรตัวเดียวแทนเสียงพยัญชนะมากกว่าหนึ่งตัว

๒. อักษรวิธีทำให้อ่านข้อความได้ไม่กำกวม เช่น เขียน ตา-กลม ตาก-ลม ทำให้แยกออกไปจากกัน

๓. นำพยัญชนะทุกตัวเรียงไว้ระดับเดียวกัน ไม่มีพยัญชนะซ้อนกันแบบครุ คืออินเดียศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ได้ยกย่องว่าเป็นสาเหตุให้ไทยมีพิมพ์ดีดก่อนเขมร มอญ พม่า อินเดีย และไทใหญ่ หลายสิบปี

๔. นำสระทุกตัวยกมาไว้ระดับเดียวกับพยัญชนะ ซึ่งทำให้ประหยัดกระดาษไปได้หนึ่งในสาม และถ้าใช้คอมพิวเตอร์จะเสียเวลาในการพิมพ์และการอ่านลดลงหลายเท่า

^{๕๗} กรมศิลปากร, **จารึกสมัยสุโขทัย**, (กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๑๙.

๕. พยัญชนะและสระทุกตัวสูงเท่ากัน เวลาตีพิมพ์ตัวอักษรไม่หักไม่ต้องเปลี่ยนตัวอักษรบ่อย ๆ

๖. เขียนได้เร็ว เพราะพยัญชนะแต่ละตัวเส้นต่อกันไม่ต้องยกมือหลายครั้ง

๗. ประดิษฐ์วรรณยุกต์ ทำให้สามารถอ่านได้ตรงเสียงวรรณยุกต์โดยไม่ต้องเดา^{๕๘}

ศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง นับได้ว่าเป็นวรรณกรรมชิ้นแรกของประเทศไทยที่ตกทอดถึงคนไทยในสมัยปัจจุบัน เป็นศิลาจารึกที่เขียนด้วยอักษรไทย เขียนเป็นภาษาไทย มีเนื้อหากล่าวถึงชีวประวัติของพระเจ้ารามคำแหงมหาราช ชีวิตคนไทย กฎหมาย ศาสนา และความมั่นคงทางเศรษฐกิจและการเมือง

ลักษณะการแต่ง เป็นการบันทึกเหตุการณ์ ชีวประวัติพ่อขุนรามคำแหง และสภาพบ้านเมืองทั่วไปในสมัยสุโขทัย เนื้อหาในหลักศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหง แบ่งออกเป็น ๓ ตอน ดังนี้

ตอนที่ ๑ นับตั้งแต่ด้านที่ ๑ บรรทัดที่ ๑-๑๘ เป็นอัตชีวประวัติของผู้แต่ง คือพ่อขุนรามคำแหงอย่างสั้น ๆ บรรยายถึงพระราชบิดาและราชตระกูล ต่อด้วยเกียรติประวัติในการรบในสมัยที่พระราชบิดาอยู่ในราชสมบัติ ครั้งพระราชบิดาสวรรคตแล้วก็ทรงประพฤติปฏิบัติด้วยความจงรักภักดีต่อพระเชษฐา เมื่อพระเชษฐาสวรรคตแล้วก็เสด็จครองราชย์สืบสันตติวงศ์

ตอนที่ ๒ นับตั้งแต่ด้านที่ ๑ บรรทัด ๑๘ ไป บรรยายถึงเมืองสุโขทัยในรัชสมัยพ่อขุน-รามคำแหงในเรื่องเหตุการณ์ ธรรมเนียม ประเพณี ความเป็นอยู่ กฎหมาย สภาพบ้านเมืองความศรัทธาในศาสนาพุทธซึ่งปนกับความนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ การสร้างพระแท่นมณีคศิลา การสร้างพระธาตุในเมืองศรีสัชชนาลัย การสร้างจารึกและศาลา และการประดิษฐ์ตัวอักษรไทย

ตอนที่ ๓ ด้านที่ ๔ จนถึงบรรทัดสุดท้าย เนื้อหาตอนนี้เป็นคำสดุดีพระเกียรติพ่อขุน-รามคำแหงในฐานะที่เป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดิน และทรงเป็นครู

---

^{๕๘} ประเสริฐ ญ นคร, **ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด**, (กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙.

อาจารย์สั่งสอนธรรม ต่อจากนั้นกล่าวถึงอาณาเขตสุโขทัยที่แผ่ออกไปทางทิศ ตะวันออก ทิศตะวันตก ทิศใต้ และทิศเหนือ^{๕๙}

สำนวนภาษาไทยศิลาจารึกหลักที่ ๑ ลักษณะการแต่ง มีการส่งสัมผัสคำ เช่น ในน้ำ / มีปลา / ในนา / มีข้าว^{๖๐} คือมีจังหวะหยุดทุกสองคำ นอกจากนี้ ยังมี การส่งสัมผัสต่อกันไปคล้ายร้อยเช่น คนใดขี่ช้างมาหา พาเมืองมาสู่ ช่วยเหลือเพื่อ กู้^{๖๑} การส่งสัมผัสอักษร ทั้งสัมผัสสระและสัมผัสพยัญชนะก็เป็นสิ่งที่พบบ่อยในศิลา จารึกหลักที่ ๑ เป็นการเล่นคำคู่ สัมผัสสระคู่ เช่น ใคร จัก มัก เล่น เล่น ใคร จัก มัก หัว หัว ใคร จัก มัก เลื่อน เลื่อน^{๖๒}

ตัวอย่างที่ยกมานี้ พิจารณาถึงคุณค่าเชิงภาษาแล้ว จะเห็นถึง พระอัจฉริยภาพของพ่อขุน-รามคำแหงที่ใช้ความประณีตในการเลือกสรรถ้อยคำ ความหมาย ซึ่งเป็นต้นแบบอักษรไทยที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบันนี้

พิจารณาถึงคุณค่ามีดังนี้

๑. เป็นวรรณกรรมชิ้นแรกของไทย เป็นหลักฐานทางภาษาที่สำคัญใช้ ความเรียบ ง่ายในลักษณะภาษาพูดมากกว่าภาษาเขียน แสดงให้เห็นเป็นลักษณะ ของภาษาไทย เช่น เป็นภาษาคำโดด มีลักษณะนาม คำประสม สำนวนภาษาไทยใน ตอนทีกล่าวถึงอัตชีวประวัติของพ่อขุนรามคำแหง ภาษากะทัดรัด สละสลวย สร้างมโนภาพชัดเจน

๒. คุณค่าทางความรู้ คือ ความรู้ทางประวัติศาสตร์ และโบราณคดีเป็น ความรู้ที่ใช้อ้างอิงได้

๓. แสดงถึงวิถีชีวิตของชาวสุโขทัย สภาพความเป็นอยู่ และลักษณะนิสัย ใจคอของชาวสุโขทัย

---

^{๕๙} สิทธิธา พินิจภูวดล, *วรรณกรรมสุโขทัย*, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕), หน้า ๓๘.

^{๖๐} กรมศิลปากร, *จารึกสมัยสุโขทัย*, หน้า ๙.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

๙.๔.๒ ด้านวรรณคดีสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท)

วรรณคดีในสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) มีศิลาจารึกที่บันทึกไว้ในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไท คือ ศิลาจารึกวัดศรีชุม เป็นวรรณกรรมบรรยายเขียนเป็นร้อยแก้ว สันนิษฐานว่าแต่งโดยพระมหาเถรศรีศรัทธา ผู้สอนศาสนาพุทธลึงกาวงศ์แห่งกรุงสุโขทัย เป็นคนแต่งขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๑๘๙๐-๑๙๗๐ เป็นรัชสมัยของพระมหาธรรมราชาลิไท มีเนื้อความกล่าวถึงต้นประวัติราชวงศ์พระร่วงฝ่ายราชินิกุล การสร้างเมืองแปดสุโขทัยกับศรีสัชชนาลัย การสร้างพระธาตุเจดีย์ การปลูกต้นโพธิ์บูชา พระธาตุ เป็นธรรมเนียมนิยมการปลูกต้นโพธิ์ในวัดพุทธศาสนา การสรรเสริญ พระมหาเถรศรีศรัทธา ในทางปฏิบัติศาสนกิจจนทรงมีบุญญาบารมีเกิดอิทธิปาฏิหาริย์การบรรยายก่อให้เกิดความสะเทือนอารมณ์ เช่นเดียวกับวรรณกรรมสะเทือนอารมณ์โดยทั่วไป ประกอบด้วยศิลปะของการใช้คำและการใช้ภาพพจน์การเล่นคำ นอกจากนี้ยังมีศิลาจารึกวัดป่ามะม่วง (หลักที่ ๔,๕,๖,๗) เป็นวรรณกรรมแปลชิ้นแรกของไทย มีสี่หลักเขียนข้อความอย่างเดียวกัน แต่ใช้ภาษาต่างกัน คือ ภาษาไทย ภาษาเขมร ภาษาบาลี ศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงหลักที่ ๔ เขียนเป็นภาษาเขมร หลักที่ ๕ และ ๗ เขียนด้วยอักษรไทยเป็นภาษาไทย หลักที่ ๖ จารึกด้วยอักษรขอมเป็นภาษาบาลี ศิลาจารึกทั้งสี่หลักนี้ แต่งขึ้นราว พ.ศ. ๑๙๐๕ กล่าวถึงการสร้างถาวรวัตถุทางศาสนาและ การสร้างวัดป่าเพื่อใช้เป็นทีวเิกเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมการศึกษาและพระไตรปิฎกและการปฏิบัติธรรมของพญาลิไท^{๖๓}

วรรณคดีที่เป็นที่รู้จักของคนในปัจจุบัน และปรากฏในหลักฐานจนถึงทุกวันนี้ คือ เถกมิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง ผู้แต่ง คือ พระมหาธรรมราชาลิไท ทรงพระราชนิพนธ์ด้วยการประมาณสารจากคัมภีร์บาลีจำนวนกว่า ๓๐ คัมภีร์ ทั้งไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัมภีร์ปกรณ์พิเศษ ต้นฉบับเป็นหนังสือจารใบลานเมื่อในรัชกาลพระเจ้ากรุงธนบุรี สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีความเห็นว่าหนังสือเรื่องนี้เป็นหนังสือเก่ามาก มีศัพท์เก่า ๆ ที่ไม่เข้าใจและที่เป็นศัพท์อันเคยพบแต่ในศิลาจารึกครั้งกรุงสุโขทัยหลายศัพท์ น่าเชื่อว่าหนังสือไตรภูมินี้ฉบับเดิมจะได้แต่งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยจริง แต่คัดลอกกันมาหลายชั้นหลายต่อจนคลาดเคลื่อน หรือ

^{๖๓} โครงการวรรณกรรมอาเซียน, ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๒๑.

บางที่จะได้ตัดแปลงสำนวนและแทรกเติมเข้า เมื่อในครั้งกรุงเก่าบ้างก็อาจจะเป็นไปได้ถึงกระนั้นโวหารหนังสือเรื่องนี้ยังเห็นได้ว่าเก่าแก่กว่าหนังสือใด ๆ ในภาษาไทย นอกจากศิลาจารึกที่ได้เคยพบมา จึงนับได้ว่าเป็นหนังสือเรื่องดีด้วยอายุประการหนึ่ง เรื่องไตรภูมิเป็นเรื่องที่นับถือกันแพร่หลายมาแต่โบราณ ถึงคิดขึ้นเป็นรูปภาพเขียนไว้ตามฝาผนังวัดและเขียนจำลองลงไว้ในสมุด มีมาแต่ครั้งกรุงเก่ายังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ไตรภูมิแปลว่าแดนสาม ซึ่งแยกเป็นกามภูมิ ๑ รูปภูมิ ๑ และอรุณภูมิ ๑ สัตว์ทั้งหลายเกิดมาย่อมเวียนวนไปเกิดใน ๓ ภูมินี้ กามภูมิ คือดินแดนที่ซ่องอยู่ด้วยกามตัณหา ยังมีความโลภ โกรธ หลง ระคนอยู่ด้วย สัตว์ไปเกิดเป็นสัตว์นรกในแดนนรก ไปเกิดเป็นเปรตในแดนเปรต และไปเกิดเป็นยักษ์มารในแดนอสูรกาย สามแดนนี้เรียกรวมว่า อบายภูมิ คือแดนอันเป็นทุกข์เดือดร้อนมาก สัตว์ไปเกิดเป็นคนในแดนมนุษย์ และไปเกิดเป็นเทวดาบนสวรรค์ ๖ ชั้นแรก ชั้นจาตุมหาราชิกา เป็นชั้นต่ำที่สุด ชั้นนี้เป็นที่อยู่ของท้าวจตุโลกบาลทั้ง ๔ ถัดไปถึงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์นายเทวดา แล้วถึงชั้นมาया ชั้นดุสิต ชั้นนิมมานนรดี และชั้นปรมิตตวสวัตตี สวรรค์ ๖ ชั้น รวมแดนมนุษย์ด้วยก็เป็น ๗ แแดน เรียกว่าสุคติภูมิ คือเป็นแดนมีสุข เมื่อรวมเข้ากับอบายภูมิแดนมีทุกข์ ๔ แแดน ด้วยกันก็เป็น ๑๑ แแดน จัดเป็นกามภูมิ อันเป็นแดนทะเยอทะยานเกี่ยวข้องกับเรื่องกาม จึงเรียกว่า กามภูมิ^{๖๔}

หลังจากได้พรรณนาความเป็นไปในไตรภูมิ ทั้ง ๓ แล้วได้กล่าวว่าเรื่องที่บรรยายมาแล้วทั้งหมดนี้เป็นคติของโลก ซึ่งไม่ได้ยั่งยืนตลอดไปแม้พรหมเองมีอายุ นับด้วยกัลป์ก็ต้องจุติ (หมายถึงเคลื่อนจากภพคือตาย) หากความเที่ยงแท้แน่นอนมิได้ ตอนท้ายสุดได้กล่าวถึงวิธีปฏิบัติเพื่อให้หลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด โดยการบรรลุมรรคผล นิพพาน ไตรภูมิพระร่วงเสนออุดมคติในทางโลกว่า ได้แก่การไปเกิดในภพที่ดี และได้เสนอแนวทางในการปฏิบัติเพื่อจะนำไปสู่จุดหมายนั้น ด้วยการแบ่งคนเป็น ๔ ประเภท และยกย่องคนประเภทที่ ๔ คือ มนุษย์^{๖๕} เพราะเป็นผู้รู้ผิดรู้ชอบ มี

---

^{๖๔} พระยาอนุমানราชธน, *เล่าเรื่องในไตรภูมิ*, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๑), หน้า ๑ - ๓

^{๖๕} พญาลิไทย, *ไตรภูมิพระร่วง*, (กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖), หน้า ๓๘ - ๔๒.

ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป เรียกว่าคนผู้มีศีลธรรม ซึ่งแนวทางในการปฏิบัติตนให้ได้ชื่อว่ามีศีลธรรมนั้น หมายถึง การเว้นจากทุจริต ๓ ประการ ได้แก่ กายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต หรือที่เรียกว่าเป็นผู้มีสุจริต ๓ ประการ ดังนี้

๑. กายสุจริต หมายถึง การประพฤติชอบด้วยกาย ทำสิ่งที่ตั้งามฤกษ์ต้องทางกาย ๓ ประการ

๑) เว้นจากกาฆ่าสัตว์ มีเมตตากรุณา ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๒) เว้นจากการแย่งชิง การลักขโมย เคารพในสิทธิและทรัพย์สินของกันและกัน

๓) เว้นจากการประพฤติผิด ล่วงละเมิดในของรักของหวงแหน ไม่ข่มเหงจิตใจทำลายลบลู่กัน

๒. วจีสุจริต หมายถึง การประพฤติชอบด้วยวาจา พูดในสิ่งที่ตั้งามฤกษ์ต้อง ๔ ประการ

๑) เว้นจากการพูดเท็จ โกหกหลอกลวง พูดแต่คำสัตย์ ไม่จงใจพูดให้ผิดจากความจริง

๒) เว้นจากการพูดส่อเสียดยุยงให้เกิดความแตกแยก พูดแต่คำที่สมานส่งเสริมความสามัคคี

๓) เว้นจากการพูดคำหยาบ พูดแต่คำสุภาพ นุ่มนวลชวนฟัง

๔) เว้นจากการพูดเหลวไหลเพื่อเจ้อ พูดแต่ความจริงมีสารประโยชน์

๓. มโนสุจริต หมายถึง การประพฤติชอบด้วยใจ คิดแต่สิ่งที่ถูกต้องตั้งามฤกษ์ ๓ ประการ

๑) เว้นจากการละโมภ คิดเสียสละ มีใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

๒) เว้นจากการคิดมุ่งร้ายเบียดเบียน ตั้งความปรารถนาดี มุ่งให้เกิดประโยชน์สุขต่อกัน

๓) มีความเห็นถูกต้อง เป็นสัมมาทิฐิ รู้ผิดรู้ถูก^{๖๖}

อุดมคติในทางธรรม ชีวิตมนุษย์เป็นขบวนการแห่งทุกข์ การให้ทานรักษาศีลตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นนั้นเป็นเพียงบันไดที่จะนำไปสู่การเกิดใหม่ในภพที่ดี

^{๖๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๗/๑๒๑.

ซึ่งหาใช่ทางที่จะเอาชนะทุกข์ได้ไม่ การเข้าถึงพระนิพพานต่างหากที่ถือว่าเป็น
สภาวะแห่งความหลุดพ้นจากทุกข์ที่แท้จริง^{๖๗}

พระพุทธองค์ทรงค้นพบความจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวงว่ามีลักษณะ
๓ ประการ คืออนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^{๖๘} ดังนั้น จุดหมายปลายทางที่มนุษย์ควร
ก้าวไปสู่ คือ การหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งมวลหรือการเข้าถึงพระนิพพานนั่นเอง

พิจารณาถึงคุณค่า มีดังนี้

๑. เป็นหนังสือที่มีคุณค่าต่อศิลปวัฒนธรรมไทย เป็นบ่อเกิดแห่ง
ความคิดแรงบันดาลใจให้ศิลปินและกวี
๒. เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางด้านศาสนา ซึ่งเป็นคุณค่าหลักของหนังสือ
ไตรภูมิพระร่วงกล่าวถึงคุณและโทษของไตรภูมิวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุมรรคผล
นิพพาน อันเป็นโลกุตระภูมิ
๓. เป็นหนังสือที่มีคุณค่าทางด้านสังคมศาสตร์ ไตรภูมิพระร่วงมี
ความสำคัญในฐานะที่ถือกันว่าเป็นอุดมการณ์ทางการเมือง เป็นเครื่องมือของชนชั้น
ปกครองในสมัยสุโขทัย

นอกจากนี้ ยังมีสุภาสิตพระร่วงหรือบัญญัติพระร่วงที่ยังไม่ปรากฏผู้แต่ง
แต่ถ้อยคำในสุภาสิตเท่าที่ปรากฏเป็นหนังสือที่รวบรวมไว้เป็นเล่มนั้น ไม่ใช่เป็น
หนังสือที่รวบรวมไว้เป็นเล่มนั้นไม่ใช่ของเก่าทั้งหมด มีการรวบรวมจดบันทึก
ความจำที่ได้เล่าต่อ ๆ กันมา ลักษณะของถ้อยคำแต่งสัมผัสคล้องจองกันอย่างดี เช่น
ผิจะบังบังจงลับ ผิจะจับจับจงมั่น ผิจะคั่นคั่นจนตาย ผิจะหมายหมายจงแท้ ผิดจะ
แก้แก้จงระจ่าง เนื้อเรื่องเริ่มด้วยพระร่วงแห่งกรุงสุโขทัยทรงมุ่งหวังประโยชน์ภาย
หน้า จึงทรงบัญญัติสุภาสิตเป็นเครื่องเตือนสติประชาชน มีสุภาสิตทั้งหมด ๑๕๘
บทเนื้อหาที่สั่งสอนในสุภาสิตพระร่วงนี้ครอบคลุมหลักการปฏิบัติตนในด้านต่าง ๆ
เป็นต้นว่าการศึกษาหาความรู้ การผูกไมตรี การคบคน การวางตน การปฏิบัติต่อ
พระมหากษัตริย์ การรู้จักรักษาตนให้พ้นภัย การรู้จักปรับตัวให้พ้นอันตราย โดยให้
คงความเป็นตัวของตัวเองไว้ด้วย

---

^{๖๗} สุจิตรา อ่อนค้อม, พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย, (กรุงเทพมหานคร :
สหธรรมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖.

^{๖๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๖.

พิจารณาคุณค่าดังนี้

๑. คุณค่าด้านภาษา สำนวนภาษาที่ใช้ในสุภาषิตนี้ใช้ถ้อยคำง่าย ๆ คล่องจองกะทัดรัดไม่ใช่ศัพท์สูง จึงทำให้อ่านเพราะง่ายต่อการเข้าใจและจดจำ เช่น เมื่อน้อยให้เรียนวิชาให้หาสินเมื่อใหญ่

๒. คุณค่าด้านสังคม คนไทยได้นับถือสุภาषิตพระร่วงเป็นแนวในการดำเนินชีวิตมาช้านาน เพราะสุภาषิตพระร่วงให้คติทั้งในทางโลกและทางธรรม คนไทยได้ชื่อว่าเป็นคนเจ้าสุภาषิต เจ้าบทเจ้ากลอนอยู่แล้ว จึงเชื่อได้ว่าสุภาषิตพระร่วง เป็นสุภาषิตที่เป็นหลักฐานในสังคมไทยมานาน

๓. คุณค่าด้านค่านิยมทางสังคม สุภาषิตพระร่วงในด้านค่านิยมทางสังคม เช่น มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ ส่งเสริมการศึกษา รู้จักประมาณตน ไม่ไ้อวด สร้างไมตรี ไม่เบียดเบียนมิตร รักเกียรติและรักศักดิ์ศรีมากกว่าทรัพย์^{๒๙}

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นวรรณกรรมอีกเล่มที่เป็นหลักฐานทางประเพณี วัฒนธรรมไทยเกี่ยวกับผู้แต่งเล่มนี้ บางคนเชื่อว่าตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ แต่งขึ้นในสมัยกรุงสุโขทัย เพราะมีเนื้อเรื่องอ้างอิงถึงสถานที่ต่าง ๆ ที่เหมือนในกรุงสุโขทัยตอนหนึ่ง และกล่าวถึงจรรยาวัตรของพระร่วงอีกตอนหนึ่ง แต่สันนิษฐานว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์แต่งขึ้นในรัชสมัยพระมหาธรรมราชาที่ ๑ แห่งกรุงสุโขทัย ระหว่างปี พ.ศ. ๑๘๙๗-๑๙๑๙

เนื้อเรื่องตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์แบ่งออกได้เป็น ๕ ตอน

๑. กล่าวถึงชาติและภาษาต่าง ๆ
๒. ยอพระเกียรติพระร่วง เล่าชีวิตชาวสุโขทัยและสถานที่บางแห่ง
๓. ประวัติของนางนพมาศเอง
๔. คุณธรรมและการปฏิบัติหน้าที่ของนางสนม
๕. พระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีลอยพระประทีป (เดือนสิบสอง)

พระราชพิธีจรดพระนังคัล (เดือนหก) พระราชพิธีอาษาตมาส (เดือนแปด) พระราชพิธีอาสาชูช (เดือนสิบเอ็ด)

---

^{๒๙} รศ.ดณัย ไชยโยธา, ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย, หน้า ๑๔๗ - ๑๔๘.

พิจารณาคุณค่า มีดังนี้

๑. คุณค่าด้านวัฒนธรรม มีคุณค่าในการแสดงหลักฐานทางวัฒนธรรมโบราณของไทยทำให้เรารู้ขนบธรรมเนียมและชนบประเพณีในพระราชสำนัก
๒. คุณค่าทางสังคม ให้ความรู้เกี่ยวกับคุณสมบัติสตรีและค่านิยมทางสังคม ได้แก่ความประพฤติ ความขยัน รวมทั้งวิชาการช่าง
๓. คุณค่าทางด้านภาษา มีคุณค่าทางอักษรศาสตร์และวรรณคดี
๔. คุณค่าด้านโบราณคดี ให้ความรู้ในทางโบราณคดี เป็นประโยชน์ในการตรวจสอบพระราชพิธีต่าง ๆ^{๗๐}

๙.๕ การอนุรักษ์มรดกพุทธศิลป์สุโขทัยในปัจจุบัน

ในตอนต้นพุทธทศวรรษที่ ๑๙ คือยุคทองของสุโขทัยเมื่อขุนรามคำแหงขึ้นครองราชย์บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นและขยายอาณาจักรออกอย่างกว้างขวางด้วยทรงเป็นนักรบและทรงเป็นปราชญ์ที่รอบรู้ โดยเฉพาะคติทางพระพุทธศาสนา หินยานฝ่ายลังกาซึ่งได้รับการฟื้นฟูเป็นอย่างมาก ในสมัยพระองค์จนกลายเป็นแบบอย่างของชีวิตในสังคมไทยนับแต่นั้นมา หลังจากพ่อขุนรามคำแหงสิ้นพระชนม์ลง บ้านพี่เมืองน้องทั้งหลายที่ร่วมเป็นหนึ่งอันเดียวกันเป็นอาณาจักรสุโขทัยได้แตกแยกออกจากกันไม่ยอมรับศูนย์อำนาจจากเมืองสุโขทัยเหมือนเช่นเดิม ต่างก็ถืออำนาจปกครองตนเอง ไม่ขึ้นแก่กัน แต่แล้วไม่นานความเป็นปึกแผ่นของสุโขทัยก็ได้เกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในสมัยพระเจ้าลิไท ผู้สนใจศึกษาทางพระศาสนา จนหนังสือไตรภูมิภคา หรือที่เรียกว่า “ไตรภูมิพระร่วง” และพระองค์เป็นผู้ได้รับสมญานามว่า “พระมหาธรรมราชา” สุโขทัยจึงอาจกล่าวได้ว่าเป็น เมืองอุดมคติที่มนุษย์ได้เคยตั้งความหวังไว้สำหรับสันติสุขที่อาจจะเฝ้ารอได้ในภพนี้

สุโขทัยเป็นเมืองรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีกำแพงคูเมือง ๑๓ ชั้น ตั้งอยู่ทางปากตะวันออกของแม่น้ำยม ห่างจากเมืองเป็นที่ตั้งจังหวัดสุโขทัย ๑๒ กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศทั่วไปประกอบด้วยพื้นที่ลาดทางทิศตะวันตก ซึ่งเป็นภูเขาไปยังทิศ

---

^{๗๐} เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙), หน้า ๓๐ - ๓๑.

ตะวันออก เข้าสู่แม่น้ำยม ตัวเมืองสุโขทัยมีลำน้ำที่สำคัญ คือ แม่น้ำลำพัน ไหลจากภูเขาทิศตะวันออกจากตัวเมืองผ่านตัวเมืองและลงสู่แม่น้ำยม ปัจจุบันลำน้ำพันได้ตั้งเขื่อนมีสภาพเป็นเพียงลำคลองเล็ก ๆ เท่านั้น พื้นราบที่ประกอบเกษตรกรรมของเมืองสุโขทัยทางทิศใต้ และทิศค่อนข้างทิศตะวันตกของเมือง ส่วนทิศตะวันตกเป็นเนินสูงเขาไม่เหมาะทำการเกษตร สำหรับทิศตะวันออกเป็นที่ลุ่มขนาดใหญ่ก่อนแม่น้ำยมบริเวณลุ่มแห่งนี้ตรงกับที่กล่าวไว้ในศิลาจารึกว่าทะเลหลวง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้อัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัย จำนวน ๒.๑๒๘ องค์ไปประดิษฐานตามวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวชก็ได้เสด็จมาสุโขทัย พบซากโบราณสถาน โบราณวัตถุมากมาย โดยเฉพาะศิลาจารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหง อันเป็นหลักฐานสำคัญของประวัติศาสตร์ไทย และในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้เสด็จมาเมืองสุโขทัยและได้ทรงพระราชนิพนธ์หนังสือเที่ยวเมืองพระร่วงไว้^{๗๑} จนกระทั่งปีพุทธศักราช ๒๔๙๕ กรมศิลปากรกระทรวงศึกษาธิการได้เริ่มขุดแต่งบูรณะโบราณสถานที่สำคัญ ๆ ในบริเวณเมืองสุโขทัย

ในการอนุรักษ์นั้น นับแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๘ เป็นต้นมา กรมศิลปากรได้ดำเนินการบูรณะพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์ อันนับเนื่องในพุทธศิลป์สุโขทัย ๓ แห่งดังนี้

๙.๕.๑ การบูรณะพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย

ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๘ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนบริเวณเมืองสุโขทัยเก่า พื้นที่ ๔๓,๗๐๐ ไร่ (สี่หมื่นสามพันเจ็ดร้อยไร่) เป็นเขตโบราณสถาน และกระทรวงศึกษาธิการได้อนุมัติให้กรมศิลปกรจัดทำโครงการระยะยาวเพื่ออนุรักษ์และบูรณะให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ และได้บรรจุโครงการดังกล่าวไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ ทั้งนี้องค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติก็ได้รับโครงการนี้ไว้ในความอุปถัมภ์

---

^{๗๑} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, *เที่ยวเมืองพระร่วง*, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖), หน้า ๑๐ - ๑๑.

การดำเนินการอนุรักษ์และบูรณะอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยนี้ ได้กำหนดเป้าหมายที่จะควบคุมพื้นที่ในเขตโบราณสถานไว้ตามสภาพที่เป็นอยู่ พร้อมทั้งจะพัฒนาโบราณสถานในพื้นที่ ๓,๘๕๐ ไร่ โดยแบ่งเขตบูรณะไว้เป็น ๕ เขต กำหนดให้แล้วเสร็จภายใน พุทธศักราช ๒๕๒๙ และประมาณค่าใช้จ่ายไว้ทั้งสิ้น ๒๕๐,๕๐๐,๐๐๐ บาท (สองร้อยห้าสิบล้านห้าแสนบาท) ได้จัดแผนการดำเนินงานไว้ ๕ แผน คือ

๑. แผนงานปรับปรุงและบูรณะโบราณสถาน ได้แก่การขุดแต่งและบูรณะวัดร้าง ขุดลอกคูเมืองตระพัง ทั้งภายในทั้งภายนอกกำแพงเมือง ๖๐ แห่ง จัดสร้างหอบรรสาร อาคาร ๗๐๐ ปี ลายสีไทย จัดตั้งวิทยาลัยนาฏศิลป์และโรงละครกลางแจ้ง

๒. แผนงานปรับปรุงภูมิทัศน์ กรมศิลปากรร่วมกับกรมป่าไม้ ตกแต่งและปลูกต้นไม้ ตามชื่อและตามพื้นที่ปรากฏในศิลาจารึกสุโขทัย

๓. แผนงานปรับปรุงชุมชน ได้ย้ายบ้านเรือนราษฎรในเขตโบราณสถานออกไปตั้งชุมชนใหม่ รวม ๒๕๐ หลังคาเรือน

๔. แผนงานก่อสร้างสาธารณูปโภค ได้สร้างและปรับปรุงถนน ตลอดจนย้ายทางหลวงเลี่ยงชุมชน และจัดการประปา

๕. แผนงานส่งเสริมท่องเที่ยวและเพิ่มรายได้ ได้ฟื้นฟูประเพณีต่าง ๆ ตลอดจนก่อสร้างศูนย์บริการท่องเที่ยว โดยได้รับความร่วมมือจากท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย นับแต่เริ่มดำเนินงาน เมื่อพุทธศักราช ๒๕๒๐ จนถึงปัจจุบัน กรมศิลปากรร่วมกับหน่วยราชการอื่น ๆ เป็นต้นว่า จังหวัดสุโขทัย กรมทางหลวง การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย การประปาส่วนภูมิภาคได้ดำเนินการลู่ส่งไปเป็นพื้นที่ ๒,๐๐๐ ไร่ และพัฒนาพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ ซึ่งมีโบราณสถาน ๑๙๓ แห่ง มีการปรับปรุงและบูรณะภายในกำแพงเมืองและนอกกำแพงเมืองด้านทิศเหนือ ปรับปรุงภูมิทัศน์ ปลูกสวนป่าตามศิลาจารึก ปรับปรุงชุมชนให้มีระเบียบ ปรับปรุงสาธารณูปโภค ขุดลอกแหล่งน้ำ สระน้ำ บ่อน้ำโบราณให้อยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ ปรับปรุงถนนและขยายการไฟฟ้า และส่งเสริมการท่องเที่ยวด้วยการจัดกิจกรรมต่าง ๆ เช่นงานลอยกระทง เผาเทียนเล่นไฟ และงานสงกรานต์ เป็นต้น

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย ได้มีพิธีการเปิดอย่างเป็นทางการแล้ว เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๑ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจาก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ทรงเป็นประธานในพิธีเปิด

อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัยที่บูรณะพัฒนาแล้วนี้ จะเป็นแหล่งวิชาการสำหรับศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี เป็นอุทยานสำหรับพักผ่อนหย่อนใจ และเป็นสถานที่ท่องเที่ยวที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของไทย ที่จะส่งผลให้เกิดความเจริญในท้องถิ่นและประเทศชาติอีกทางหนึ่งด้วย^{๗๒}

๙.๕.๒ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชนาลัย

การศึกษาเรื่องราวเมืองศรีสัชนาลัยมีมาแล้วตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว หลักฐานชิ้นสำคัญ คือพระราชนิพนธ์เที่ยวเมืองพระร่วงของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ซึ่งได้พระราชดำเนินมาสำรวจเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และเจ้านายสมัยนั้นก็ศึกษาและบันทึกเรื่องราวความเห็นต่าง ๆ ไว้มากมาย เช่นจดหมายระยะทางไปเมืองพิษณุโลก พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พระวินิจฉัยต่าง ๆ ของสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าในครั้งมีการตื่นตัวเรื่องการศึกษาภูมิหลังของชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก และผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการดูแลรักษาสมบัติของชาติก็คือกระทรวงมหาดไทย ซึ่งมีสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นองค์ปฐมเสนาบดีกระทรวง และมีหมายคำสั่งให้ข้าราชการในมณฑลตามหัวเมืองต่าง ๆ เอาใจใส่ตรวจตราโบราณสถาน และให้ขึ้นทะเบียนไว้เพื่อความสะดวกในการรักษาดูแล กับทั้งให้ขนย้ายโบราณวัตถุชิ้นสำคัญ ๆ ไปเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานที่กรุงเทพมหานครอีกด้วย

ในการรักษาสมบัติของชาติให้ดำรงอยู่ต่อไปได้นาน ๆ นั้น อุปสรรคที่กรมศิลปต้องเผชิญอยู่ เช่นการบุกรุกโบราณสถาน รื้อ ทำลาย นอกจากจะมีการออกกฎหมายคุ้มครองโบราณสถานเฉพาะแหล่งแล้ว กรมศิลปากรได้หามาตรการในการ

---

^{๗๒} กรมศิลปากร, **มรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทฉลองรัตนโกสินทร์, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗ - ๗๐.

คุ้มครองโบราณสถานเหล่านั้น โดยประกาศเป็นเขตอุทยานประวัติศาสตร์ ให้
ความสำคัญแก่สภาพแวดล้อมบริเวณโบราณสถานและเมืองโบราณที่สำคัญด้วย

การดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานเมืองศรีสัชชนาลัย ในความรับผิดชอบ
ของกรมศิลปากรนั้น อาจแบ่งออกเป็น ๓ ระยะ ดังนี้

ระยะที่ ๑ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๘-๒๕๐๐ รัฐบาลจัดสรรเงินจากสำนักงาน
สลากกินแบ่งรัฐบาล มาให้กรมศิลปปีละ ๒๐๐,๐๐๐ บาท เพื่อขุดแต่ง บำรุง
โบราณสถานสำคัญ ๆ ของเมืองไว้ เช่น วัดช้างล้อม วัดเจดีย์เจ็ดแถว วัดนางพญา
วัดเขาพนมเพลิง เงินจำนวนนี้ยังได้แบ่งดำเนินงานที่สุโขทัยและกำแพงเพชรอีกด้วย
ในปี ๒๕๐๐ อันเป็นปีฉลอง ๒๕ พุทธศวรรษ กรมศิลปากรจึงมีเงินอีกจำนวนหนึ่ง
มาบูรณะวัดศรีมหาธาตุ (เขลียง)

ระยะที่ ๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๐๘-๒๕๑๒ รัฐบาลได้ตั้งคณะกรรมการขึ้น
ชุดหนึ่งเรียกว่า คณะกรรมการปรับปรุงขุดแต่ง และบูรณะโบราณสถานเมืองสุโขทัย
เมืองศรีสัชชนาลัย และเมืองกำแพงเพชร มีงบประมาณให้ละปีเป็นเงินจำนวนหนึ่ง
ล้านบาท แบ่งการดำเนินออกไปยังเมืองทั้ง ๓ ตามความจำเป็นและเหมาะสม
การจัดการเรื่องโบราณสถานในสมัยนั้น ไม่มีแผนการดำเนินงานเป็นระยะยาว จึงได้
ดำเนินงานเฉพาะโบราณสถานที่สำคัญในเมืองและนอกเมืองบางแห่งจำนวน ๑๓
แห่ง เท่านั้น

เมื่อสิ้นสุดโครงการในระยะที่ ๒ นี้แล้ว โบราณสถานของเมืองศรีสัชชนา
ลัยก็รับการดูแล โดยใช้เงินงบประมาณประจำปีของหน่วยศิลปากรที่ ๓ งบประมาณส่วนใหญ่
จึงเน้นในเรื่องการดูแล ทำความสะอาด ส่วนการบูรณะจะทำในกรณีที่รีบด่วน

ระยะที่ ๓ ระหว่าง พ.ศ. ๒๕๒๕ - ปัจจุบัน กรมศิลปากร กำหนด
นโยบายการจัดการโบราณสถาน ตามแบบอย่างสากล มีการพัฒนาเมืองโบราณ
หลายแห่งให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์ เช่นเดียวกับสุโขทัย โครงการอุทยาน
ประวัติศาสตร์จึงได้เริ่มขึ้นในปี ๒๕๒๕

กรมศิลปากรตระหนักดีว่ามนุษยชาติมรดกที่จะต้องรับผิดชอบร่วมกันอยู่
๒ ประเภท คือ มรดกทางธรรมชาติ เช่น เกาะแก่งหิน ภูเขา ลำธาร แม่น้ำ เป็นต้น
และมรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ
เมืองศรีสัชชนาลัยอาจเรียกได้ว่า เป็นเมืองที่ประกอบด้วยทั้งสองสิ่งทีกล่าวถึงนั้น

จึงน่าจะเป็นความภาคภูมิใจของคนไทยทั้งประเทศ หากได้รับความร่วมมือกันอนุรักษ์ และคุ้มครองมรดกธรรมชาติไว้มิให้เสื่อมสลายไป

กรมศิลปากรจึงได้กำหนดแผนหรือแนวทางการอนุรักษ์เมืองศรีสัชชนาลัย นี้ รวมเรียกว่า แผนแม่บทโครงการอุทยานประวัติศาสตร์เมืองศรีสัชชนาลัย แผนนี้เป็นผลมาจากการศึกษารวบรวมข้อมูลในทุกด้านที่เกี่ยวข้องกับเมืองศรีสัชชนาลัย ซึ่งนักวิชาการแต่ละสาขาได้วางแนวทางการแก้ไขปัญหาร่วมกันไว้ ได้แก่ ปัญหาและแผนพัฒนาด้านสภาพแวดล้อมสถาปัตยกรรม ปัญหาและแผนการอนุรักษ์โบราณสถาน ปัญหาการเสื่อมสภาพและสาเหตุการชำรุดของโบราณสถาน ปัญหาและแผนพัฒนาเพื่อส่งเสริมรายได้ให้แก่ท้องถิ่น ปัญหาและแผนพัฒนาด้านบริการการท่องเที่ยว เป็นต้น

การอนุรักษ์และพัฒนาเมืองศรีสัชชนาลัยเริ่มขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ ระยะเวลา ๑ - ๒ ปีแรกเป็นการศึกษาหาข้อมูลเบื้องต้น สำหรับนำไปพิจารณาจัดทำแผนแม่บท ในระหว่างนั้นการขุดแต่งบูรณะโบราณสถาน การขุดค้นทางโบราณคดีก็ดำเนิน ต่อมาในทุกๆ ปี ปีละ ๓ - ๔ แห่ง ได้ข้อมูลทางโบราณคดีเพิ่มขึ้นมากมาย เช่น ความรู้เกี่ยวกับเตาเผาและสังคม ชุมชนเมืองโบราณก่อนเกิดเมืองศรีสัชชนาลัย เป็นต้น การค้นพบข้อมูลใหม่ ๆ นี้เองเปิดโอกาสให้กรมศิลปากรได้รับการสนับสนุนงบประมาณการอนุรักษ์แหล่งเตาเผาจากบริษัทเครือซีเมนต์ไทย จำกัด และเป็นโครงการที่ได้รับการประกาศเกียรติคุณดีเด่นในการอนุรักษ์มรดกไทยประจำปี ๒๕๓๓

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๙ โครงการประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัยดำเนินรุดหน้าไป ตามเป้าหมายได้อย่างเต็มที่ เนื่องจากรัฐบาลเล็งเห็นคุณประโยชน์จึงอนุมัติ งบประมาณจำนวน ๑๙ - ๒๑ ล้านบาท โบราณสถานจำนวนกว่า ๔๐ แห่ง ที่เคยถูก ปกคลุมด้วยหญ้ารก ก็ถูกเปิดเผยออกมาสู่สายตาประชาชน พื้นที่สำคัญภายในและ ภายนอกเมืองโบราณได้รับการพัฒนาปรับปรุงสภาพให้ดีขึ้น เช่น มีการตัดถนนเข้าสู่ โบราณสถาน สร้างป้อมยามรักษาการณ์ สร้างศาลาที่พักสำหรับนักท่องเที่ยว เป็นต้น

บัดนี้ อุทยานประวัติศาสตร์ศรีสัชชนาลัย ได้มีพิธีเปิดอย่างเป็นทางการแล้ว เมื่อวันที่ ๑๗ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสมเด็จพระ เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธาน

และพร้อมที่จะเปิดบริการ เพื่อให้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ การท่องเที่ยว และมรดกประวัติศาสตร์แห่งความภาคภูมิใจของคนไทยทุกคน^{๗๓}

๙.๕.๓ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร

ในสมัยสุโขทัยกำแพงเพชรถือว่าเป็นเมืองลูกหลวงเมืองหนึ่งของพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์เป็นยุคเดียวกับสุโขทัย แม้จะมีได้อยู่ภายในของจังหวัดสุโขทัย แต่พุทธศิลป์ก็เป็นสมัยสุโขทัย จึงได้รวมมาไว้เป็นส่วนหนึ่ง

บริเวณจังหวัดกำแพงเพชรในปัจจุบัน เป็นบริเวณที่ครอบคลุมพื้นที่ตอนกลางของแม่น้ำปิง อันเป็นบริเวณต่อเนื่องของที่ราบภาคกลาง และที่สูงในตอนเหนือ บริเวณหัวเลี้ยวหัวต่อนี้เอง เป็นบริเวณหนึ่งที่เหมาะสมต่อการตั้งชุมชนและตั้งเมืองด้วย เหตุผลในการควบคุมเส้นทางคมนาคม เส้นทางการค้าขายตลอดจนเส้นทางเดินทัพ จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบในการสำรวจประกอบกับตำนานพงศาวดาร และนิทานปรัมปราที่เกี่ยวกับเมืองหรือชุมชนโบราณแสดงให้เห็นว่าชุมชนโบราณหรือเมืองโบราณแห่งนี้ เช่นที่บ้านคลองเมือง บ้านหนองกอง บ้านคนตี เมืองไตรตรึงษ์ อาจมีพัฒนาการมาก่อนสมัยสุโขทัย จากนั้นจึงพัฒนาขึ้นเป็นเมืองในสมัยสุโขทัย และต่อมาได้พัฒนาเป็นเมืองขนาดใหญ่ เช่นเมืองนครชุม เมืองกำแพงเพชร และเมืองไตรตรึงษ์ ภายใต้อิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของสุโขทัย อยู่ชยา แม้แต่ล้านนา

นอกจากความสำคัญของเมืองที่เป็นเมืองควบคุมเส้นทางคมนาคมและเส้นทางอื่น ๆ ดังกล่าวมาแล้ว โบราณสถานขนาดใหญ่และสวยงามที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพชนในอดีตได้เหลือไว้ให้แก่อนุชนรุ่นหลังได้ภาคภูมิใจ ในวัฒนธรรมเก่าแก่เป็นข้อมูลในการศึกษาประวัติศาสตร์ โบราณคดีตลอดจนเป็นพื้นฐานและปัจจัยในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมของท้องถิ่นและของชาติ

---

^{๗๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๕ - ๗๗; ดูรายละเอียดในใน Fine Arts Department, Sukhothai :The Dawn of Happiness, (Bangkok : Express Transportation Organization of Thailand, 2000), pp. 68 - 73.

กำแพงเพชรเป็นเมืองสำคัญของแคว้นสุโขทัยสร้างขึ้นในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึง ๒๐ ชื่อเมืองกำแพงเพชรปรากฏเป็นชื่อครั้งแรกในจารึกวัดมหาธาตุ และวัดพระศรี ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา เรียกเมืองกำแพงเพชรนี้ว่า “เมืองซากังราว” หรือ “ขาดงราวกำแพงเพชร” มีฐานะเป็นเมืองลูกหลวง และเมืองพยุมาหานครของสุโขทัยมาตามลำดับ

ปัจจุบันยังเห็นร่องรอยกำแพงเมือง ตลอดจนโบราณวัตถุ โบราณสถานที่สวยงามอย่างมาก ทั้งภายในเขตกำแพงเมืองโบราณ และบริเวณนอกเมือง ซึ่งปัจจุบันส่วนหนึ่งของโบราณสถานที่ตั้งอยู่ในชุมชนที่ตั้งอยู่ที่ตัวจังหวัดกำแพงเพชร พื้นที่ของเมืองกำแพงเพชรนี้มีเนื้อที่ประมาณ ๕๐๓ ไร่ ทางด้านทิศเหนือของตัวเมืองเป็นที่ตั้งของอรัญญิก หรืออรัญญวาสี เนื้อที่ ๑.๖๑๑ ไร่ มีวัดสำคัญ ๆ จำนวน ๔๐ วัด เช่น วัดพระนอน วัดพระสี่อิริยาบถ วัดช้างรอบ วัดอวาสใหญ่ จากลักษณะร่องรอยสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม ตลอดจนเอกสารโบราณที่พบทั้งฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้สามารถกำหนดเมืองกำแพงเพชรนี้ได้ว่า มีความเจริญรุ่งเรืองร่วมสมัยกับเมืองสุโขทัยหรือระยะแรกของอาณาจักรกรุงศรีอยุธยา

เมื่อเกิดศึกสงครามระหว่างไทยกับพม่า ในระยะต้น ๆ เมืองกำแพงเพชรเป็นเมืองหน้าด่าน และเป็นแหล่งเสบียงที่สำคัญยิ่งเมืองหนึ่ง กองทัพทั้งสองจึงมักใช้เมืองนี้เป็นฐานที่ตั้งของกำลังทหารแทบทุกครั้งที่ทำสงครามแก่กัน จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เมืองกำแพงเพชรต้องเสื่อมโทรมตามลำดับ จนกระทั่งกลายเป็นเมืองร้างในที่สุด

แต่เดิมนั้น โบราณสถานของเมืองกำแพงเพชรมีสภาพชำรุดมาก ถูกขุดทำลายทอดทิ้งเป็นปารกทึบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มโบราณสถานที่อยู่นอกเขตกำแพงเมืองโบราณ การปรับปรุงโบราณสถานเริ่มต้นโดย เมื่อพุทธศักราช ๒๔๗๘ ราชบัณฑิตยสภาได้สำรวจจัดทำบัญชีโบราณสถาน ในเมืองกำแพงเพชรไว้รวมทั้งสิ้น ๖ แห่ง มีทั้งศาสนสถาน บ่อสระน้ำ และกำแพงคูเมือง

ต่อมาได้มีการบูรณะโบราณสถานเป็นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๙๘ มีพระยาอนุমানราชชนเป็นประธาน และกรมศิลปากรได้ส่งเจ้าหน้าที่ทำการบูรณะ ซึ่งได้มีการบูรณะโบราณสถานมาตามลำดับ จนกระทั่ง ในพ.ศ.๒๕๐๘ ได้มีโครงการขุดแต่งและบูรณะเมืองประวัติศาสตร์สุโขทัย ศรีสัชนาลัย และกำแพงเพชรขึ้น โบราณสถาน

หลายแห่งในเมืองนี้ได้รับการบูรณะตั้งแต่นั้นมา จนถึง พ.ศ. ๒๕๒๕ กรมศิลปากรได้เสนอโครงการอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร ให้อยู่ภายในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙) ดำเนินการบูรณะพัฒนาในรูปของอุทยานประวัติศาสตร์มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

แผนงานการบูรณะปรับปรุงโบราณสถานโบราณสถานในรูปของอุทยานประวัติศาสตร์ ได้กำหนดแบ่งแผนงานพื้นที่ออกเป็น ๔ เขต คือ

กลุ่มที่ ๑ บริเวณภายในกำแพงเมือง มีโบราณสถาน ๑๔ แห่ง เนื้อที่ ๕๐๓ ไร่

กลุ่มที่ ๒ บริเวณอรัญญิก โบราณสถานทางด้านทิศเหนือของกำแพงเมืองมีโบราณสถาน ๔๐ แห่ง เนื้อที่ ๑,๖๐๐ ไร่

กลุ่มที่ ๓ บริเวณนอกเมืองทางด้านทิศตะวันออก มีโบราณสถาน ๑๕ แห่ง เนื้อที่ ๑๖ ไร่ ๓ งาน

กลุ่มที่ ๔ บริเวณทุ่งเศรษฐี ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง (เมืองนครชุม) มีโบราณสถาน ๑๒ แห่ง เนื้อที่ ๓๐ ไร่ ๕ งาน

การดำเนินงานบูรณะโบราณสถานของกำแพงเพชร ที่ได้ดำเนินการมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๓๔) ได้บูรณะโบราณสถานไปรวมทั้งสิ้น ๒๐ แห่ง ปรับปรุงพื้นที่ ๒,๑๑๔ ไร่ คงเหลือโบราณสถานอีก ๖๐ แห่งที่ต้องดำเนินการต่อไป

ปัจจุบันอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้รับการบูรณะปรับปรุงพื้นที่อย่างเหมาะสม จนสามารถจะเป็นแหล่งวิทยาการ และเป็นอุทยานประวัติศาสตร์เพื่อการศึกษา ค้นคว้า พักผ่อนหย่อนใจ และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่จะส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวมของท้องถิ่นและประเทศชาติด้วย เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๓๔ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้เปิดพิธีอย่างเป็นทางการเป็นที่เรียบร้อยแล้ว โดยได้รับพระมหากรุณาธิคุณ จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเสด็จพระราชดำเนินเป็นองค์ประธานในพิธีเปิดดังกล่าว^{๗๔}

สรุปความได้ว่า พัฒนาการของพุทธศิลป์เกิดขึ้นหลังจากพระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว โดยเริ่มจากการสร้างพระสถูป เพื่อบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ และเป็นที่สักการบูชาของพุทธบริษัทผู้มาจากทิศทั้งปวง จึงเกิดเป็นพระธาตุ

^{๗๔} กรมศิลปากร, มรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย, หน้า ๗๘ - ๘๐.

เจดีย์ ต่อมาพุทธบริษัทต้องการใกล้ชิดพระพุทธองค์โดยจาริกไปยังสังเวชนียสถาน ทั้ง ๔ เพื่อน้อมรำลึกถึงพระองค์ จึงเกิดเป็น บริโกทเจดีย์ และเมื่อพุทธบริษัทอยู่ห่างไกลพระธาตุเจดีย์และบริโกทเจดีย์ จะทำไปสักการบูชาได้ยาก จึงได้สร้างเจดีย์สถานเป็นที่บูชาขึ้นบ้าง และเขียนพระธรรมลงเป็นตัวอักษรประดิษฐานไว้เป็นที่บูชา จึงเป็น ธรรมเจดีย์ ต่อมาได้สร้างเจดีย์ สิ่งเคารพบูชาอื่น ๆ มีเจตนาอุทิศพระพุทธเจ้า อันได้แก่พระพุทธรูป เป็นต้น จึงเกิดอุเทศเจดีย์ ซึ่งเป็นสิ่งเคารพบูชา ทั้ง ๔ รวม เรียกว่า พุทธเจดีย์ อันเป็นมูลเหตุแห่งเจดีย์

สิ่งเคารพบูชาเหล่านี้ เป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างงานพุทธศิลป์ โดยเกิดจากความเคารพศรัทธาต่อพระพุทธองค์ และได้พัฒนาความศรัทธาจากนามธรรมสู่รูปธรรม ในรูปของอาคารสถานที่ (สถาปัตยกรรม) สัญลักษณ์แห่งสื่อแสดงความเคารพ (ประติมากรรม) และการเล่าเรื่องราวทางพระพุทธศาสนาในแง่มุมต่าง ๆ (ประติมากรรมหรือจิตรกรรม) ซึ่งแฝงด้วยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

พัฒนาการพุทธศิลป์สมัยสุโขทัย เริ่มตั้งแต่ในสมัยพ่อขุนรามคำแหงทรงสร้างปูนียสถาน ปูนียะวัตฤไ้ว้มากมาย โดยเฉพาะพระพุทธรูปสมัยสุโขทัยเป็นศิลปะไทยที่แตกต่างไปจากศิลปะของอินเดีย ลังกา และกัมพูชา มีการพัฒนาแบบของพระพุทธรูปให้มีลักษณะอ่อนช้อย พระพักตร์สงบ มีรอยยิ้มเล็กน้อย แสดงถึงความสามารถของช่างศิลป์ที่รอบรู้ในหลักของความสวยงามและการเข้าถึงแก่นคำสอนของพระพุทธศาสนา และในสมัยพระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงสร้างปูนียะวัตฤไ้ว้มากมายเช่นกัน โดยเฉพาะพระพุทธรูปหล่อด้วยสัมฤทธิ์ปิดทองขนาดใหญ่มีอยู่หลายองค์ที่เป็นมรดกตกทอดมาถึงปัจจุบัน ได้แก่ พระศรีศากยมุนี เป็นต้น

ลักษณะพุทธศิลป์ในสมัยสุโขทัยนับว่า เป็นศิลปกรรมไทยที่มีลักษณะเป็นของตนเองและงดงามที่สุด การสร้างวัดพระอาราม เจดีย์ อุโบสถ และพระพุทธรูปอย่างประณีต พระพุทธรูปในสมัยสุโขทัยมีการสร้างตามอิริยาบถทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน โดยเฉพาะอิริยาบถทำเดิมนั้นช่างสุโขทัยได้สร้างเป็นพระพุทธรูปปางลีลาที่มีความงดงามมากเป็นเอกลักษณ์ของประติมากรรมในสมัยสุโขทัย

การสร้างงานพุทธศิลป์จะแบ่งผลงานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา แบ่งได้ ๔ (๑) ด้านสถาปัตยกรรม (๒) ด้านประติมากรรม (๓) ด้านจิตรกรรม และ (๔) ด้านภาษาและวรรณคดี

ด้านภาษาในสมัยพ่อขุนรามคำแหง แห่งกรุงสุโขทัยได้เริ่มประดิษฐ์รูปอักษรไทยขึ้นใช้เป็นครั้งแรก อักษรประดิษฐ์ของพ่อขุนรามคำแหงในศิลาจารึกนั้น นอกจากจะเป็นต้นกำเนิดของตัวอักษรไทยแล้ว ยังเป็นหลักฐานอันสำคัญยิ่งทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนทางวัฒนธรรมประเพณี ซึ่งแสดงถึงคุณค่าเชิงภาษาแล้ว จะเห็นถึงพระอัจฉริยภาพของพ่อขุนรามคำแหงที่ใช้ความประณีตในการเลือกสรรถ้อยคำ ความหมาย ซึ่งเป็นต้นแบบอักษรไทยที่ใช้กันมาจนถึงปัจจุบันนี้

ด้านวรรณคดีในสมัยสุโขทัย ได้แก่วรรณกรรมไตรภูมิโกถ เป็นภาพทัศน์ของโลกและจักรวาลที่วิวัฒนาการในคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาท แสดงภพภูมิและชีวิตความเป็นอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ ทั้งในกามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ สารในไตรภูมิโกถจะแสดงให้เห็นชีวิตที่เปลี่ยนแปลงเสวยสุขทุกขในภพภูมิที่แตกต่างกันโดยมีกรรมเป็นเครื่องกำหนด แนวคิดของไตรภูมิโกถที่พระมหาธรรมราชาที่ ๑ (ลิไท) ทรงนิพนธ์ขึ้นในระหว่างทรงครองเมืองศรีสัชนาลัยใน ปี พ.ศ. ๑๘๘๘ เกิดจากความพยายามในการวางระเบียบ จัดระบบให้กับความคิดความเชื่อเดิม ซึ่งเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติพื้นฐานของระบบความคิดเดิมและการจัดระเบียบให้มาสัมพันธ์กับโลกสามตามแบบของพุทธศาสนา สารหลักของไตรภูมิมีอิทธิพลต่อแนวการดำเนินชีวิตด้านต่าง ๆ ของผู้คนในสังคมขณะนั้นที่เน้นย้ำให้เป็นบรรทัดฐานของการสร้างศีลธรรมในสังคมรูปแบบต่าง ๆ ความคิดเกี่ยวกับไตรภูมิโกถนั้นแพร่หลายอยู่ทั่วไปทั้งในชุมชนระดับท้องถิ่นและชุมชนเมือง การจารไตรภูมิโกถ จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดระบบความคิดเพื่อวางแบบแผน การเรียนรู้และจริยธรรมให้กับสังคม เป็นการปรับความคิดความเชื่อและการปฏิบัติตัวในสังคมให้สอดคล้องกันกับคติความเชื่อเดิมภายในชุมชน ในการสร้างความรับรู้ให้แก่สังคม จำเป็นต้องอาศัยวัดที่อยู่ในชุมชน เพื่อให้การเผยแพร่กระจายไปสู่ชุมชน ด้วยการเทศนาธรรมเรื่องชาดกต่าง ๆ ต้องทำควบคู่ไปกับการจัดงานประเพณีและกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา

ความเชื่อที่สัมพันธ์กับคติทางศาสนา ที่ปรากฏในไตรภูมิโกถ คือ ความเชื่อเรื่องบุญบาป กรรมดี กรรมชั่ว เชื่อว่าชาติหน้ามีจริง ผลของการทำบุญจะได้ไปเกิดในสุคติภูมิ ผลของการทำบาปจะต้องไปเกิดในอบายภูมิต้องทนทุกข์ทรมานคำสอนในไตรภูมิมีความมุ่งหมายให้คนในสังคมเกรงกลัวการกระทำบาป มุ่งมั่นทำแต่ความดีเพื่อความสงบสุขในสังคม เป็นผลดีต่อการปกครองชุมชนเมืองสุโขทัย

บทที่ ๑๐

ภาคสรุป

พิชญโลก เป็นเมืองที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำน่าน ตัวเมืองคร่อมอยู่สองฝั่งแม่น้ำ มีคูน้ำและคันดินล้อมรอบ รูปร่างของเมืองเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พื้นที่ซึ่งตัวเมืองตั้งอยู่เป็นเนินดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนที่แม่น้ำพัดพามา เหมาะแก่การเพราะปลูก นอกจากนี้แล้วแม่น้ำน่านยังเป็นเส้นทางคมนาคมที่สามารถติดต่อไปยังชุมชนและเมืองอื่นได้ เช่น เมืองนครสวรรค์ เมืองพิจิตร เมืองพรหมพิราม เมืองพิชัย เมืองน่าน แล้วต่อไปยังชายฝั่งแม่น้ำโขงได้ เมืองพิชญโลกซึ่งตั้งอยู่ในเส้นทางคมนาคมนี้ จึงน่าจะมีความสำคัญมาตั้งแต่แรกตั้ง ทั้งในด้านการผลิตและการเป็นแหล่งการค้าขายที่สำคัญแห่งหนึ่ง

เมืองพิชญโลกเดิมเรียกชื่อว่า “เมืองสองแคว” ในศิลาจารึกหลายหลักที่ทำขึ้นในสมัยสุโขทัยมักกล่าวถึงชื่อเมืองสองแควคู่กันอยู่ นอกไปจากนั้นแล้วศิลาจารึกที่เมืองพะเยาพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาที่วันวลิตแปลไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๓ ก็เรียกเมืองสองแคว ส่วนเรื่องยวนพ่ายเรียกชื่อว่าชัณนาท และพระพิชญโลก ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เสนอว่า คำว่า พิชญโลกนำมาใช้เรียกแทนชื่อ เมืองสองแควน่าจะเกิดขึ้นในราว พ.ศ. ๒๐๐๘ เมื่อสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จขึ้นมาประทับที่เมืองพิชญโลก

ก่อนที่ราชวงศ์พ่อขุนศรีอินทราทิตย์เป็นต้นราชวงศ์ ขึ้นครองเมืองสุโขทัยเมื่อปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๘ นั้น ราชวงศ์ที่มีอำนาจครอบคลุมดินแดนแถบนี้อยู่คือราชวงศ์ศรีนาวนำถม พ่อขุนศรีนาวนำถมเสวยราชย์ที่เมืองเฉลียง อาณาเขตของพระองค์ครอบคลุมสุโขทัยด้วยพระองค์มีพระโอรส ๒ พระองค์ คือ พ่อขุนผาเมือง ครองเมืองรัต และพระยาคำแหงพระรามครองเมืองพิชญโลก พ่อขุนผาเมืองอภิเษกกับพระธิดาของกษัตริย์ขอม ได้รับพระราชทานนามจากกษัตริย์ของเป็นขุนศรีอินทราทิตย์ ส่วนพระยาคำแหงพระรามมีพระโอรสพระองค์หนึ่งคือเจ้าศรีศรัทธาโอรสองค์นี้ประสูติที่เมืองพิชญโลก เป็นผู้กล้าหาญในการรบต่อมาได้ได้ออกผนวช

ภายหลังจากที่พ่อขุนศรีนาวนำถมสิ้นพระชนม์ ขอมสมาดโฆลณกล้าพงเข้ายึดเมืองศรีสัชชาลัยสุโขทัยไว้ได้ พ่อขุนผาเมืองและพระสหายคือพ่อขุนบางกลางหาว

ร่วมกันปราบปรามจนกลับคืนมาได้ ต่อมาพ่อขุนผาเมืองได้ยกเมืองสุโขทัยพร้อมทั้งนามที่ได้รับการแต่งตั้งจากกษัตริย์ขอมให้แก่พ่อขุนบางกลางหาว ซึ่งได้เฉลิมพระนามเป็นพ่อขุนศรีอินทราทิตย์ตั้งราชวงศ์พระร่วงครองเมืองสุโขทัยเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๗๙๒

ในช่วงที่พ่อขุนศรีอินทราทิตย์ครองเมืองสุโขทัยนี้ เมืองพิษณุโลกยังคงปกครองโดย พระยาคำแหงพระราม และยังคงอยู่ในอาณาเขตของราชวงศ์ศรีนาวนำถม ถึงสมัยพ่อขุนรามคำแหงซึ่งครองราชย์ที่สุโขทัยต่อมาขยายอาณาเขต โดยยึดเอาดินแดนที่เป็นอาณาเขตของราชวงศ์ศรีนาวนำถมเดิม ซึ่งกว้างขวางมากเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของราชวงศ์พระร่วงสุโขทัย ในครั้งนี้เมืองพิษณุโลกได้ถูกยึดครองด้วย เหตุการณ์นี้เกิดก่อน พ.ศ. ๑๘๓๕ ซึ่งเป็นปีที่ทำศิลาจารึกหลักที่ ๑ นับแต่บัดนั้นมา พิษณุโลกก็เป็นเมืองหน้าด่าน และเมืองลูกหลวงของสุโขทัย จึงได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาในทุก ๆ ด้านจากกรุงสุโขทัยด้วย

เมืองต่าง ๆ ที่ราชวงศ์พระร่วงรวบรวมเข้ามาไว้ในอำนาจ รวมตัวกันเพียงรัชกาล พ่อขุนรามคำแหงเท่านั้น เพราะหลังจากรัชกาลของพระองค์ที่เคยรวมอยู่ก็แยกตัวออกเป็นอิสระ มีการแย่งชิงราชสมบัติหลายครั้ง จนในที่สุดพระเจ้าลิไทหรือพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ซึ่งเป็นอุปราชครองเมืองศรีสัชชนาลัยอยู่ ต้องยกกองทัพเข้ามาปราบปรามและขึ้นครองราชย์ ที่เมืองสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ เพื่อรวบรวมอาณาจักรอีกครั้งหนึ่ง เช่น การเสด็จไปเมืองแพร่เมื่อ พ.ศ. ๑๙๐๒ การปราบปรามเมืองในลุ่มแม่น้ำป่าสัก รวมทั้งได้ย้ายมาประทับที่เมืองพิษณุโลกระหว่างพ.ศ. ๑๙๐๕-๑๙๑๒ เป็นเวลาถึง ๗ ปีด้วยกัน ทั้งนี้ คงเป็นเพื่อที่จะสามารถควบคุมเมืองที่พระองค์ปราบปรามให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น และเป็นการแสดงให้เห็นว่าเมืองพิษณุโลกจะต้องเป็นเมืองสำคัญ เป็นศูนย์กลางของการติดต่อค้าขายและการคมนาคมในย่านนี้ด้วย

ในราว พ.ศ. ๑๙๐๐ พระมหาธรรมราชาที่ ๓ หรือพระมหาธรรมราชาลิไท (พ.ศ. ๑๘๙๗-๑๙๑๙) แห่งอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งพงศาวดารเหนือว่า พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีศรัทธาเลื่อมใสในพุทธศาสนา มาก ทั้งยังได้ทรงศึกษาพระไตรธรรมปิฎก และคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ จนแตกฉานข้าของหาผู้เสมอเหมือนได้ยาก พระองค์ได้ทรงสร้างวัดมหาธาตุในเมืองฝั่งตะวันออก มีพระปรางค์วัดมหาธาตุตั้งกลาง มีพระวิหารทิศ ๔ ทิศ มีพระระเบียง ๒ ชั้น แล้วให้

จัดการปั้นหุ่นหล่อพระพุทธรูป ๓ พระองค์ เพื่อจะตั้งเป็นพระประธานในพระวิหาร พระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ที่กล่าวถึงนั้น คือพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระ ศรีศาสดา สององค์แรกหน้าตัก ๕ ศอก คืบ ๔ นิ้ว ส่วนพระศรีศาสดา หน้าตัก ๔ ศอก คืบ ๖ นิ้ว ทั้งนี้ โดยได้พราหมณ์ผู้มีฝีมือดี ๕ คน ซึ่งกษัตริย์เมืองศรีสขนาลัย สวรรคโลก ทรงส่งมาช่วยตามที่พระมหาธรรมราชาลิไททูลขอไป ช่างพราหมณ์ทั้ง ๕ คือ ชาอินทร์ ชาพราหมณ์ ชาพิชฌุ ชาราชสิงห์ ชาราชกุศล ร่วมกับช่างชาวเมือง แสน และชาวเมืองหริภุญชัย ได้ช่วยกันปั้นหุ่นพระพุทธรูป ๓ องค์นั้นให้มีทรง สันฐานคล้าย ๆ กัน พระพุทธรูปทั้งสามองค์นี้มีลักษณะ และสันฐานคล้ายกับ พระพุทธรูปสมัยเชียงแสน พร้อมกันนั้น พระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงอาราธนา พระภิกษุสงฆ์ ทั้งฝ่ายคามวาสี และอรัญวาสี มีพระอุบาลีและพระคิริมานนท์ แห่ง วัดเขาสมอแคลง เป็นประธาน แต่เมื่อเททองเต็มแล้วแกะพิมพ์ออก รูปพระพุทธรชิน สีห์ และพระศรีศาสดาสองพระองค์เต็มบริบูรณ์ดี แต่รูปพระพุทธรชินราชทองไม่ลง บริบูรณ์ ช่างจึงได้ทำหุ่นรูปใหม่และหล่ออีกถึง ๓ ครั้งก็ไม่สำเร็จ

พระมหาธรรมราชาลิไททรงโทมน์สยง และทรงตั้งสัตยาธิษฐาน อ่างบุญ บารมีเป็นที่พึ่ง ในการปั้นหุ่นครั้งหลัง ตำนานเล่าว่า ได้ปรากฏมีชีปะขาวผู้หนึ่งได้มา ช่วยปั้น โดยไม่มีใครทราบว่ามีมาจากไหน เพราะชีปะขาวผู้นั้นไม่ยอมพูดกับใคร ปรากฏว่าเมื่อเททองและแกะพิมพ์ออกแล้ว ทองที่เทก็เต็มบริบูรณ์ทั่วองค์ แล้ว ชีปะขาวก็หายไป พระมหาธรรมราชาลิไททรงโสมนัสยิ่งนัก และรับสั่งให้เอาเศษทอง ที่เหลือจากหล่อพระพุทธรูป ๓ องค์นั้นไปรวมกันหล่อเป็นพระพุทธรูปอีกองค์หนึ่ง เรียกว่า “พระเหลือ” (พระเสสันตปฏิมากร) พระพุทธรูปทั้ง ๔ องค์ที่กล่าวนี้ได้ ประดิษฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุพิชฌุโลก ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา

การที่พระมหาธรรมราชาลิไทได้ทรงสร้างพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศรีศาสดาขึ้นที่เมืองสองแควนั้น พระองค์ได้ทรงให้ช่างจากเมืองศรีสขนาลัย สวรรคโลก มาสมทบกับช่างชาวเมืองเชียงแสน และชาวเมืองหริภุญชัย ช่วยกันปั้น หุ่นพระพุทธรูปทั้งสามองค์ และต่อมาก็ได้ชีปะขาวอีกผู้หนึ่ง ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นคน เมืองใด จึงสันนิษฐานว่า เทวดาช่วยสร้างพระพุทธรชินราชขึ้นนั้น นับว่า เป็นนิมิตอันดี ที่บรรดายอดนักประติมากรรมทั้งหลายจากเมืองต่าง ๆ ได้มาร่วมมือกันสร้าง พระพุทธรูปทั้งสามองค์อย่างสุดฝีมือ จึงทำให้ชาติไทยได้พระพุทธรูปหล่อขนาดใหญ่ ซึ่งสวยงามมากอย่างที่หาพระพุทธรูปหล่อองค์ใดสวยงามเสมอเหมือนมิได้

พระพุทธรูปทั้งสามโดยเฉพาะพระพุทธรชินราช จึงนับว่า เป็นสัญลักษณ์แห่งการที่ชาวไทยทั้งหลายจะได้มีความสมัคสมานสามัคคีกันสืบไป โดยยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางแห่งสายสัมพันธ์ของตน

พระพุทธรชินราชเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่ศักดิ์สิทธิ์ยิ่ง ที่ประชาชนทั้งหลายเคารพนับถือมาก แม้พระมหากษัตริย์ของไทยนับตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เสด็จมาทรงกระทำสักการบูชา เช่น สมเด็จพระรามาธิบดี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระเอกาทศรถ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรีมหาราช ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ ยกเว้นรัชกาลที่ ๓ ล้วนเคยเสด็จมาถวายเครื่องสักการบูชาพระพุทธรชินราชทั้งนั้น แม้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร เมื่อครั้งทรงผนวชก็ได้เสด็จมาถวายเครื่องสักการบูชาพระพุทธรชินราชเช่นกัน จึงนับว่า พระพุทธรชินราชเป็นพระคู่บ้านคู่เมืององค์หนึ่ง และเป็นมิ่งขวัญของประชาชนทางภาคเหนือโดยเฉพาะ

ลักษณะพุทธศิลป์ของพระพุทธรูปในประเทศไทย โดยเฉพาะพระพุทธรชินราช เป็นพระพุทธรูปองค์เดียวมีลักษณะสวยงามที่สุด สร้างสมัยกรุงสุโขทัย ลักษณะพระพักตร์เป็นแบบเชียงแสนผสมกับสุโขทัย โดยพระพุทธรูปสมัยเชียงแสน ได้รับอิทธิพลของศิลปะสมัยคุปตะและปาละ ทำนองเดียวกันกับสมัยศรีวิชัย สำหรับพระพุทธรูปในสมัยสุโขทัย (พ.ศ.๑๘๐๐-๑๙๘๑) แบ่งตามลักษณะได้ ๓ รุ่น รุ่นแรกมีลักษณะเปลี่ยนแปลงมาจากศิลปะสมัยเชียงแสน พระวรกายที่อวบอย่างเชียงแสน ได้คลายลงเป็นสูงบาง วงพระพักตร์เป็นมนรี พระนาสิกโด่งสูงกว่าแบบเชียงแสน ยอดพระเมาลัยยังคงเป็นบัวตูม นอกจากทำนั้งขัดสมาธิเพชรแล้วมีขัดสมาธิราบขึ้นอีกทรงหนึ่ง รุ่นกลาง เป็นศิลปะของสุโขทัยบริสุทธิ์ พระวรกายกลมกลึงสะอาดสะอ้าน วงพระพักตร์เป็นรูปไข่ พระนาสิกโด่งงุ้ม พระโอษฐ์เล็กบาง พระโขนงวาดเป็นวงโค้ง บรรจบกันที่ตักพระนาสิก พระเกศาทำกระหมวดกั้นหอยแหลมสูง ยอดพระเมาลัยเป็นเปลวเพลิง สังขาริยาวจรดพระนาภี ปลายแฉกเป็นเขี้ยวตะขาบ

ในรุ่นนี้ยังมีลักษณะแตกต่างกันออกไปอีกแบบ คือ แบบหนึ่งทำส่วนพระเศียรตอนบนค่อนข้างกว้างใหญ่ ตอนล่างแคบลงเล็กน้อย มักพบเห็นที่เมืองกำแพงเพชร จึงเรียกว่าแบบกำแพงเพชร อีกแบบหนึ่งทำนิ้วพระหัตถ์เสมอกันทั้งสี่นิ้ว เชื่อว่าเริ่มสร้างครั้งแผ่นดินพระมหาธรรมราชาพระยาสิทธิ (พ.ศ.๑๘๙๐-๑๙๑๖) สำหรับรุ่นปลาย ตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลักษณะแสดงความบริสุทธิ์ที่มีในพระพุทธรูปรุ่นกลางคลายลง และได้รับอิทธิพลของพระพุทธรูปสมัยอยุธยาบ้าง ทำให้ศิลปะของสมัยสุโขทัยเริ่มเสื่อมลง ดังนั้น จึงพบว่า พระพุทธรูปชินราช มีความงดงามตามแนวพุทธศิลป์ตามที่ได้สรุปลักษณะความงดงามไว้ข้างต้น

พุทธศิลป์แบบพระพุทธรูปชินราช ได้มีการสร้างจำลองเป็นพระบูชาขนาดใหญ่น้อยประดิษฐานในวัดต่าง ๆ ทั้งในประเทศไทย เช่น วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม กรุงเทพมหานคร และในต่างประเทศ เช่น วัดไทยพุทธคยา ประเทศอินเดีย วัดพุทธประทีป กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ วัดศรีนครินทร์วราราม ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เป็นต้น และที่สร้างจำลองเป็นพระบูชาขนาดย่อม มีจำนวนมากมายที่สร้างเป็นรูปหล่อและเหรียญของวัดต่าง ๆ มีจำนวนนับไม่ถ้วน

อนึ่ง พระพุทธรูปชินราช จึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชาวพุทธในประเทศไทยในฐานะเป็นศูนย์รวมความเชื่อความศรัทธาของประชาชน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน โดยเฉพาะประชาชนในจังหวัดใกล้เคียงจังหวัดพิษณุโลก อีกทั้งยังเป็นสัญลักษณ์แห่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ และเป็นเอกลักษณ์ดั้งเดิมของชาติไทย ทั้งทางด้านสังคมและวัฒนธรรม สำหรับรูปแบบพิธีการสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะ ตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีพัฒนาการมาเป็นลำดับ เริ่มจากการใช้รูปแบบการสื่อสารระหว่างบุคคล โดยมีพระมหากษัตริย์และพระสงฆ์เป็นหลัก จากนั้นมีการใช้หนังสือ สิ่งพิมพ์ธรรมะและโสตทัศนอุปกรณ์ รวมทั้งได้มีการพัฒนารูปแบบวิธีการเผยแผ่ธรรมะจากการเทศน์แบบประเพณีดั้งเดิมมาสู่การบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การปาฐกถาธรรมและการจัดนิทรรศการทางพระพุทธศาสนา

พระพุทธรูปชินราช จึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจที่เกิดจากการได้เห็นพระองค์ท่าน ถึงจะเป็นเพียงได้สัมผัสจากการได้เป็นก็จัดเป็นทัศนยานุตรียะได้เช่นกัน ถึงจะไม่สามารถสนทนากับพระองค์ได้ แต่เป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสได้ทางจิตใจ สิ่งที่ปรากฏต่อผู้ที่ได้สัมผัสนั้นเกิดจากพลังศรัทธาอย่าง

แรงกล้า ของความสวยงามอลังการหาที่ตำหนิไม่ได้ บริบูรณ์และสมบูรณ์ไปด้วย มหาบุริสลักษณะทุกประการ บุคคลใดได้ไปสักการะแล้ว ก็จะมีชื่นชมโสมนัสยินดี ในความงดงามของพระองค์ท่าน ในความสงบเยือกเย็นเมื่อได้สัมผัส ตลอดจนถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายในพระวิหาร ก็เรียบบรรยากาศดีทำให้องค์พระพุทธรชินราช เป็นจุดเด่น ได้เป็นอย่างดี เหมือนกับพระองค์ท่านยังทรงพระชนม์อยู่บ่งบอกถึงเป็นปรีศนาธรรม

นอกจากนี้ พบว่า พุทธศิลป์ขององค์พระพุทธรชินราช สามารถเป็นสื่อที่สร้างความศรัทธาที่เกิดขึ้นกับผู้ที่ได้มากราบนมัสการได้ วิธีการเผยแผ่ของพระพุทธรเจ้า นั้น พระองค์มิได้เลือกชนชั้นวรรณะใด ๆ ทั้งสิ้นให้ความเสมอภาคกัน เพื่อให้ทุกคนพ้นจากความทุกข์ที่พระองค์พอจะทรงโปรดได้ก็ทรงไปโปรดเปรียบเทียบให้เห็นว่า องค์พระพุทธรชินราชนั้น ก็ตรงกับที่ประชาชนที่มานั้นมีเชื้อชาติ ทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพ ที่แตกต่างกันไปโดยสิ้นเชิง

ดังนั้น พุทธศาสนิกชนที่มาด้วยความศรัทธาเป็นสำคัญ ผลสัมฤทธิ์ที่เกิดขึ้น จากการสื่อสาร พุทธศิลป์นั้น เมื่อได้เห็นองค์พระพุทธรชินราชเดินทางมาไกลก็หายเหนื่อย เกิดปิติเมื่อเห็นความงดงาม เห็นความสงบจากองค์พระพุทธรชินราช ผู้เดินทางไปสักการะก็เกิดพลังในการทำมาดี ทางกาย ทางวาจา และทางใจ คือ ละชั่ว ทำดี ทำจิตใจของตนให้ผ่องแผ้ว มีศีลธรรมประจำใจ มีที่พึ่งทางจิตวิญญาณ เมื่อเดินทางกลับก็จะบูชาวัตถุมงคลพระพุทธรชินราชไปไว้สักการะบูชาประจำบ้าน และประจำตัว เพื่อบรรเทาทุกข์ เมื่อมีปัญหาที่ระลึกถึงองค์พระพุทธรชินราช ในการขัดเกลาจิตใจทางจิตใจ และแก้ไขปัญหาด้วยสติปัญญาที่มีจิตใจที่เข้มแข็ง มีหลักพระธรรมคำสอนที่ดีงาม เป็นเครื่องดำเนินชีวิตต่อไปเพื่อดับทุกข์ได้ในปัจจุบัน จึงเป็นผลสัมฤทธิ์ขององค์ พระพุทธรชินราชในฐานะสื่อพุทธศิลป์ที่สำคัญ ต่อประชาชนทั่วไปที่ได้พบเห็น

ข้อเสนอแนะ

๙.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

พุทธศิลป์เป็นเรื่องต้องใช้หลักฐานทางพระพุทธศาสนาประกอบ แต่ในการนำเสนอ ณ ปัจจุบันนี้ อยู่ภายใต้การกำกับของหน่วยงานคือกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และในการตีความหรือวิเคราะห์หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี มีการใช้หนังสืออ้างอิงของชาวตะวันตก ซึ่งบางครั้งทำให้ความหมายผิดไปจากพระพุทธศาสนา หรือแม้แต่การปริวรรตถ่ายทอดจากชื่อที่เป็นภาษาบาลีหรือสันสกฤตก็ถอดตามจากอักษรโรมัน ซึ่งไม่ตรงกับทางภาษาของอักษรโรมันเป็นบาลีหรือสันสกฤต เช่นตำรา Mandala เป็นมันดาล้า ที่ถูกเป็นมณฑล หรือ Mantra เป็นมนตร์้า ที่ถูกเป็นมนตร์ ตามการออกเสียงภาษาไทย ดังนี้ เป็นต้น ดังนั้นหน้าที่ควรให้พระสงฆ์ผู้มีความรู้เข้าไปเสริมในส่วนนี้ด้วย พร้อมกับเจ้าหน้าที่ของกรมศิลปากรในการชำระ เรียบเรียงประวัติศาสตร์ในส่วนพุทธศิลป์ด้วย

๙.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

มหาวิทยาลัยที่เปิดสอนเรื่องพระพุทธศาสนาและพุทธศิลป์ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงฆ์ทั้ง ๒ แห่ง ควรมีบทบาทร่วมกันในการสนับสนุนให้มีการเรียนการสอน และให้มีการศึกษาวิจัย ตลอดจนการอนุรักษ์งานด้านพุทธศิลป์ด้วย เพราะเป็นมรดกอันมีค่าของพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรมโดยตรงอันแสดงถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ในครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน นับเป็นเวลากว่า ๑,๐๐๐ ปีมาแล้ว

ตราจังหวัดพิษณุโลก
สี่มั่งสี่ประจำจังหวัดพิษณุโลก
(สี่มั่งคือสี่ผิ้ว หมายถึง พระวรกายของพระนารายณ์)

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย-ภาษาบาลี :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๓๕.
- _____ . พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.
- _____ . อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- _____ . อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือภาษาไทย :

- ภินววรรณ โสภณวัฒนาวิจิตร. ประวัติศาสตร์สมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร
: บริษัทวิริยะธุรกิจจำกัด, ๒๕๔๕.
- กรมศิลปากร. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์,
๒๕๐๐.
- _____ . จารึกสมัยสุโขทัย. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในโอกาส ๗๐๐ ปี
ลายสอไทย พุทธศักราช ๒๕๒๖. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร,
๒๕๒๗.
- _____ . จารึกในประเทศไทย เล่ม ๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ภาพพิมพ์,
๒๕๔๖.
- _____ . ตำนานพระพุทธลีหิงคุ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สิวพร, ๒๕๐๖.

- _____ . คำแปล จามเทวีวงศ์ พงศาวดารเมืองหริภุไชย. พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร : รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๖.
- _____ . กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. พระราชพงศาวดารกรุงศรี
อยุธยา ฉบับ พันจันทน์มาศ (เจิม). เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร
: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.
- _____ . ทำเนียบโบราณสถานอุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย. กรุงเทพมหานคร
: โรงพิมพ์ทัศนศิลป์, ๒๕๓๑.
- _____ . ทะเบียนโบราณวัตถุศิลปวัตถุในครอบครองของวัดและเอกชน
พ.ศ. ๒๕๒๑-๒๕๓๙. เล่ม ๓. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๒.
- _____ . วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์ρινดิ้ง ปรู๊ฟ,
๒๕๓๓.
- _____ . ตำนานพระพุทธรูปหินศิลา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สัหวร, ๒๕๐๖.
- _____ . ตำนานมูลศาสนา. ฉบับพิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ
หม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,
๒๕๑๘.
- _____ . ลิลิตยวนพ่าย. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณ
ครา, ๒๕๑๔.
- _____ . ศิลจารึกหลักที่ ๑. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร
: ทำพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐.
- _____ . ศิลจารึกหลักที่ ๒. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร
: ทำพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐.
- _____ . ศิลจารึกหลักที่ ๓. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร
: ทำพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐.
- _____ . ศิลจารึกหลักที่ ๔. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร
: ทำพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐.
- _____ . ศิลจารึกหลักที่ ๘. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร
: ทำพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐.
- _____ . ศิลจารึกหลักที่ ๙. ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร
: ทำพระจันทร์, พ.ศ. ๒๕๐๐.

- _____ . วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.
- _____ . วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดสกลนคร. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.
- _____ . พระราชพงศาวดารเหนือ. พระนคร : โรงพิมพ์ไทเซชม, ๒๕๐๑.
- _____ . พงศาวดารเหนือ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พัฒนา, ๒๕๑๖.
- _____ . ปฐมสมโพธิกถา. พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระรามาธิบดีชิโนรส. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๓๙.
- _____ . นิทรรศการศิลปกรรมคุณลักษณะในจิตรกรรมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มามกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- _____ . มรดกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : บริษัทฉลองรัตนโกสินทร์, ๒๕๓๘.
- _____ . วัดหลวงสมัยรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๐.
- _____ . วิวัฒนาการพุทธสถานไทย. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๓.
- _____ . หนังสือเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม เนื่องในโอกาสเปิดศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร : วิกตอรีเพาเวอร์พอยท์, ๒๕๓๐.
- กวีวงศ์ (รวบรวมน). ศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.
- กิติมา สุรสุนธิ,รศ. ความรู้ทางการสื่อสาร. คณะวารสารศาสตร์และสื่อสารมวลชน : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๗.
- กาญจนา มีศิลปะวิภักย์. ความรู้เบื้องต้นและทฤษฎีการสื่อสาร. เอกสารอัดสำเนา.
- กาญจนา ภาคสุวรรณ และคณะ. ศิลปะกับชีวิต. กรุงเทพมหานคร : วัฒนาพานิช, ๒๕๔๑.

เกรียงไกร เกิดศิริ. พுகาม : การก่อรูปของสถาปัตยกรรมจากก้อนอิฐแห่งศรัทธา.

กรุงเทพมหานคร : อูษาคเนย์, ๒๕๕๑.

เขียน ยิ้มศิริ. พระคู่บ้านคู่เมือง. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง,

๒๕๕๑.

_____ . ศิลปะคืออะไร. กรุงเทพฯ : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๔.

ขวัญทอง สอนศิริ. พระบารมีปกเกล้าฯ ชาวพิษณุโลก. พิษณุโลก : โรงพิมพ์รัตน

สุวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๖.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พุทธศิลปะ Buddhist Art.

พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุฯ. วัฒนธรรม พัฒนาการ

ทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา จังหวัดสกลนคร.

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

_____ . วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ไทย เอกลักษณ์ไทยและ

ภูมิปัญญาจังหวัดสุโขทัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา

ลาดพร้าว, ๒๕๔๔.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและโบราณคดี.

ประชุมจดหมายเหตุ. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,

๒๕๑๐.

_____ . ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาคที่ ๑ พระราชพงศาวดาร

ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์. จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสที่

จารีกวัตโพธิ์ ขึ้นทำเนียบเป็นมรดกความทรงจำแห่งโลกในระดับ

นานาชาติ เมื่อวันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๕๔. พระนคร : สำนัก

ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๕๔.

_____ . ประชุมพระตำราบรมราชาทิศเพื่อกลัปนา สมัยอยุธยาภาค ๑.

พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

_____ . ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยาภาค ๑. พระนคร : สำนักทำเนียบ

นายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

_____ . ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓. พระนคร : สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี,

๒๕๑๕.

- เครือจิต ศรีบุญภาค, และคณะ. **สุนทรียภาพของชีวิต**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทเวิร์ดเวฟเอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๒.
- โครงการวรรณกรรมอาเซียน. **ไตรภูมิภา ฉบับถอดความ**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ศ., พล.ต., ม.ร.ว.. **ธรรมแห่งอริยะ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยามรัฐ, ๒๕๓๗.
- จิรวัดน์ พิระสันต์, รศ.ดร.. **ศิลปกรรมท้องถิ่นจังหวัดพิษณุโลก**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทแอคทีฟ พริ้นท์ จำกัด, ๒๕๔๗).
- จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ. **ประวัติศาสตร์สังคมเมืองพิษณุโลก พ.ศ. ๒๔๗๕ - ๒๕๐๓**. (ภาคสังคมศาสตร์). คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๒๖.
- จิตร บัวบุศย์. **สกุลศิลปะพระพุทธรูปไทย**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อำนวยการพิมพ์, ๒๕๐๓.
- จิรพันธ์ สมประสงค์. **ศิลปะประจำชาติ**. กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส.พริ้นติ้ง, ๒๕๓๒.
- จารุวรรณ พึ่งเทียร. **พุทธศิลป์**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.
- จรรยา โกมูทรรัตนานนท์. **สุนทรียศาสตร์กรีก - ยุคฟื้นฟู**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๗.
- จุลทรรศน์ พยาฆรานนท์. **ลักษณะไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๑.
- จำนงค์ ทองประเสริฐ, ศาสตราจารย์ (พิเศษ). **“ศาสนาในเมืองพิษณุโลก”**. รายงานผลการสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ครั้งที่ ๑. ณ วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม พิษณุโลก ๒๕ - ๒๗ มกราคม ๒๕๒๒. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๗.
- _____ . **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดวงแก้ว, ๒๕๕๔.
- ชะลูด นิมเสมอ. **การเข้าถึงศิลปะในจิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป, ๒๕๓๒.
- ชรพร อังกูร์ชัยชัย และดอกกรัก พยัคศรี. **โครงการฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย**, ศมส., ๒๕๕๖.

ฉัตรชัย อรรถปักษ์. **องค์ประกอบศิลปะ**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๐). กรุงเทพมหานคร :
วิทย์พัฒนกิจจำกัด, ๒๕๕๙.

ฌอง บวสเชอเลียร์. **จิตรกรรมไทยสกุลช่างต่าง ๆ**. แปลโดย สนธิวรรณ อินทรลิม.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๖.

_____ . **หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล ทรงแปล. ข้าแหวและประวัติศาสตร์และ
โบราณคดีของกรมศิลปากร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
ศิลปวัฒนธรรม, ๒๕๓๑.

दनัย ไชยโยธา, รศ. **ยุคก่อนประวัติศาสตร์ถึงสิ้นอาณาจักรสุโขทัย**.
กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๐.

ดำรงราชานุภาพ. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ, กรมพระยา และพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เมืองพิษณุโลกและพระราชปรารภเรื่องพระ
พุทธชินราช**. พระนคร : โรงพิมพ์แผนทที่ทหารบก, ๒๕๑๔.

_____ . **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๘.

_____ . **ตำนานพระพุทธรูปเจดีย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร
: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๗.

_____ . **เมืองพิษณุโลก**. พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าวาปีบุษบากร ทรง
พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณปู่ อิศรางกูร ณ อยุธยา ณ
เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรนิติ,
๒๔๙๖.

_____ . **เที่ยวเมืองพระร่วง**. พระนคร : ศิลปะบรรณาการ, ๒๔๗๑.

_____ . **เรื่องพระร่วง เที่ยวเมืองพระร่วง**. กรุงเทพมหานคร : ศิลปการ
บรรณาการ, ๒๕๐๔.

_____ . **ไทยรบพม่า**. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, ๒๕๑๔.

_____ . **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

ตรงใจ หุตากร, วชรพร อังกูรชัยชัย และดอกกรัก พยัคศรี. **โครงการฐานข้อมูล
จารึกในประเทศไทย**. สมส., ๒๕๔๖.

ตำนานพระชินศรี พระชินราช พระศรีศาสดา. หอสมุดแห่งชาติ, ห้องเอกสาร
ตัวเขียน, เอกสารหมวดตำนาน, เลขที่ ๑๒, มัดที่ ๒.

ทรงวิทย์ แก้วศรี. **เอกลักษณ์ไทย**. ที่ระลึกในงานฌาปนกิจศพพ่อสุน แม่ปุย แก้วศรี
ณ ฌาปนสถานวัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร. วันที่ ๒๔ พฤษภาคม
พ.ศ.๒๕๓๔. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี, เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์
รัชกาลที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพมหานคร : กองวรรณกรรมและ
ประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๘.

ที.เอ็น.รามจันทร์. **พุทธศิลป์ในโลกพระพุทธศาสนา**. แปลโดย อมร ไสภณวิเชษฐ
วงศ์. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ธนากร บุญสุวรรณโณ. **พระเครื่องเมืองพิษณุโลก**. กรุงเทพมหานคร
: บจก.โรงพิมพ์กรุงเทพ 1984, ๒๕๕๓.

_____. **พระพุทธชินราชอินโดจีน**. กรุงเทพฯ : บริษัทเราพิมพ์กรุงเทพจำกัด,
๒๕๕๘.

ธนพันธ์ เมธาพิทักษ์. **พระพุทธปฏิมากรกับเรื่องราวความเป็นมา เกร็ดความรู้ที่คน
ไทยชาวพุทธควรรู้**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์,
๒๕๔๔.

ธนาคารไทยพาณิชย์. **มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. สารานุกรมวัฒนธรรม
ภาคกลาง ฉบับต้นแบบ ฉ.๒**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์
พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน. พิมพ์เนื่องในวโรกาสที่
สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงเจริญ
พระชนมายุ ๔๐ พรรษา, ๒๕๓๘.

ธิดา สาระยา, ดร.. **รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : กำเนิดและ
พัฒนาการ**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ด้านสุขภาพการพิมพ์, ๒๕๓๗.

น. ณ. ปากน้ำ. **ชมศิลป์ในอินเดีย**. (กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ แกรมมี่, ๒๕๔๐.

นลินี เหมนิธิ. **นำชมพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม**.
กรุงเทพมหานคร : กรมการศาสนา, ๒๕๑๔.

นริศรานุกุลดิวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้า, กรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ
กรมพระยาสาสน์สมเด็จ. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

_____. **สาสน์สมเด็จ ๒๕ เล่ม**. พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔ - ๒๕๐๖.

- _____ . **สาส์นสมเด็จพระเจ้า ๒๗ เล่ม.** พระนคร : คุรุสภา, ๒๕๐๔ - ๒๕๐๖.
- _____ . **จดหมายระยะทางไปพิชฌุโลก.** พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖.
- _____ . **ประชุมพระนิพนธ์เกี่ยวกับตำนานทางพระพุทธศาสนา.** พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพคุณาธาร (ผล ชินปุตโต) วัดพระพิเรนทร์. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๔.
- บุญย์ นิลเกษ. **สุนทรียศาสตร์เบื้องต้น.** โครงการตำราสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๓.
- บริหารบุรีภัณฑ์ (ป่วน อินทวงศ์), ศ.หลวง. **ขุมนุมโบราณคดี.** กรุงเทพมหานคร : เขษมบรรณกิจ, ๒๕๐๓.
- ปาวเรศวรียาลงกรณ์. **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, กรมพระยา พงศาวดารพระพุทธชินราช.** พิมพ์ครั้งที่ ๒ พระนคร : โรงพิมพ์ศึกษานุกูล, ๒๔๙๔.
- _____ . **ขอมและไทยโบราณอักษรจารึกในเสาศิลา ณ เมืองสุโขทัยและอภินิหารการประจักษ์.** กรุงเทพมหานคร : คณะอนุกรรมการมรดกของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔.
- ประภัสสร ชูวิเชียร, ผศ.ดร.. **ศิลปะลาว.** กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗.
- ประพต เศรษฐกานนท์. **พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม).** กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, ๒๕๕๑.
- ประยูร อุตุชาภูะ และคณะ. **ศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๑ - ๗.** กรุงเทพมหานคร : สุโขทัย ธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.
- ประเสริฐ ฦ นคร, ศาสตราจารย์ ดร.. **รวมเรื่องประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมเมืองพิชฌุโลก.** พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พระราชรัตนรังษี (ทองปลิว โสรโต) อดีตเจ้าอาวาสวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดพิชฌุโลก. พิชฌุโลก : ส.ทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๓๔.
- _____ . **ผลงานด้านประวัติศาสตร์ไทยและเรื่องของเกลือ (ไม่) เค็ม.** พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๑๔.
- _____ . **“กษัตริย์และอาณาจักรสุโขทัย”.** สวรรค์คดี ประเสริฐ ฦ นคร. กรุงเทพมหานคร : พิมพ์, ๒๕๒๗.

_____ . “หลักฐานข้อมูลใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยทางด้านจารึก” . สารนิพนธ์
ประเสริฐ ฦ นคร. กรุงเทพมหานคร :มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์,
๒๕๔๑.

_____ . ประวัติศาสตร์เบ็ดเตล็ด. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.
ปรีชา นุ่นสุข. ศิลปะศรีลังกา. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๔๑.

เปลื้อง ฦ นคร. ประวัติวรรณคดีไทย. กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙.
ผาสุก อินทรารุช. พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย,
๒๕๔๓.

_____ . อารยธรรมโบราณในจังหวัดลำพูน. กรุงเทพมหานคร
: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.

พจนานุกรม. ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒. กรุงเทพมหานคร
: ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒.

พญาสิทธิ. ไตรภูมิพระร่วง. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๒๖.

พระยาอนุমানราชชน. เล่าเรื่องในไตรภูมิ. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๑.

พระมหาธรรมราชาลิไท. ไตรภูมิภค. พร้อมคำแปลภาคภาษาอังกฤษ.
กรุงเทพมหานคร : โครงการวรรณกรรมอาเซียน, ๒๕๓๐.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชนิพนธ์เรื่องพระพุทธรูป.
พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๔.

พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. เทวเมืองพระร่วง, พิมพ์ครั้งที่ ๔.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๒๖).

พระสมุทร ถาวรธมโม. ๕๐ ปี วัดไทยพุทธคยา อินเดีย. กรุงเทพมหานคร
: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ. พระพุทธศาสนาในจีน ทิเบต เวียดนาม ญี่ปุ่น.
กรุงเทพมหานคร : ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๕๑.

พระมหาสมชาย ทีปภาโส (บุญเกลี้ยง). ความเชื่อเรื่องพระบรมสารีริกธาตุใน
สังคมไทย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัท ๒๑ เซ็นต์จูรี จำกัด,
๒๕๔๖.

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, ดร.. พระพุทธศาสนาในลาว. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ดทรายพริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๕๕.

- _____ . พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. ขอนแก่น : โรงพิมพ์คลังนานาวิทยา, ๒๕๕๕.
- _____ . พระพุทธศาสนาในเวียดนาม. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เม็ดทรายพรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๗.
- พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตถาโณ). ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศิวพร, ๒๕๒๙.
- _____ . ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา. อนุสรณ์ในการประสาทปริญญาศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต ปี ๒๕๒๙ สมัยที่ ๒๐. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- พระราชมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). ศิลปศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน. พิมพ์เนื่องในวันสถาปนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัทส่องสยาม จำกัด, ๒๕๔๐.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘.
- _____ . หนังสือศิลปะสงเคราะห์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, ๒๕๑๕.
- พระรัตนปัญญาเถระ. ชินกาลมาลีปกรณ์. ศาสตราจารย์ ร.ต.ท.แสง มนวิฑูร ผู้แปล. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๑.
- _____ . ชินกาลมาลีปกรณ์. แปลโดย แสง มนวิฑูร. พระนคร : โรงพิมพ์ศิลปากร, ๒๕๒๑.
- พระวิเชียรปรีชา (น้อย). พงศาวดารเหนือ เล่มที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.
- พระเทพกิตติโมลี (ทองสุริย์ สุริยโชโต, ป.ธ.๘, Ph.D.). 19 ปี (แห่งความหลัง) ชีวิตและงาน. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเจริญสุนิทวงศ์การพิมพ์, ๒๕๕๑.
- พระธรรมปฎก (ป.อ. ปยุตโต). พุทธธรรม. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.
- _____ . พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมสโปรดักส์จำกัด, ๒๕๕๑.

_____. **พระพุทธศาสนาในเอเชีย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๘.

พุทธทาสภิกขุ. **สารนิพนธ์พุทธทาสภิกขุ ว่าด้วยศิลปะและสุนทรียภาพทางจิตวิญญาณ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, ๒๕๔๔.

_____. **พุทธประวัติจากหินสลัก**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๑.

“พงศาวดารเหนือเรื่องเชิงยุทธพระชินศรีลงมาวัดบวรนิเวศน์และ ฯลฯ”, หอสมุดแห่งชาติ, ห้องเอกสารตัวเขียน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๗, เลขที่ ๑๒๙.

พ่วง มีนอก. **สุนทรียศาสตร์**. ภาควิชาปรัชญา มหาวิทยาลัยรามคำแหง. กรุงเทพมหานคร : กิ่งจันทร์การพิมพ์, ๒๕๓๐.

พวงทอง สุดประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก**. พิษณุโลก : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม, ๒๕๒๖.

พวงทอง สุดประเสริฐ. **ประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก**. พิษณุโลก : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, วิทยาลัยครูพิบูลสงคราม, ๒๕๒๖.

พิริยะ ไกรฤกษ์. **ลักษณะไทย ๑ : พระพุทธปฏิมาอัครลักษณะพุทธศิลป์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๑.

_____. **ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย ฉบับคู่มือนักศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๘.

พิฑูร มลิวัดย์. **มรดกพ่อขุนรามคำแหงวรรณกรรมเรื่องแรกของไทย**. พระธรรมวรากร, วิทยุเทศนา(อัฐฐารส). กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๓.

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. ศาสนาและการเมืองในประวัติศาสตร์สุโขทัย-อยุธยา.”.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มติชนจำกัด (มหาชน), ๒๕๔๕.

พันธู์ทิพย์ ธีระเนตร, **โครงการฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย**, ศมส., ๒๕๔๗, จาก

: ประสาร บุญประคอง, “ทรงพระกรุณาให้สร้างพระพุทธรูปบาทจำลอง”, ใน ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑ (พระนคร : โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐)

หอสมุดแห่งชาติ. **พงศาวดารเหนือเรื่องเชิญพระชินศรีลงมาวัดบวรนิเวศน์ และ ฯลฯ**. ห้องเอกสารตัวเขียน, จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๑๗, เลขที่ ๑๒๙.

ภัทรพร สิริกาญจน์, รศ.ดร.. **พระพุทธรูปในประเทศไทย เอกภาพในความหลากหลาย**. กรุงเทพมหานคร : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓.

ภาพสำเนาจารึกจาก : **ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔**. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๖.

_____. **ประวัติศาสตร์ไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๒.

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. **ปัญหาประวัติศาสตร์เรื่องความสำคัญของศิลาจารึกที่ ๒**. เอกสารการประกอบการบรรยาย. อภิปราย ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กันยายน ๒๕๒๒.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระผู้ทรงเป็นปราชญ์แห่งพระพุทธศาสนา**. การถวายปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช รัชกาลที่ ๙ วันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๕๔๕. กรุงเทพมหานคร : บ.๒๑ เซนจูรี จำกัด, ๒๕๔๕.

_____. **พุทธศาสนาในภูมิภาคเอเชีย**. เอกสารการสอนรายวิชา พระพุทธศาสนากับการศึกษา (Buddhism and Education).

กรุงเทพมหานคร : คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย. **มังคลัตถทีปนีแปล เล่ม ๒.** กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____ . **มิลินทปัญหา ฉบับแปลในมหามกุฏราชวิทยาลัย,** ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฐายี) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๕.

มโน พิสุทธิรัตนานนท์. **สุนทรียวิจักขณ์ในจิตรกรรมไทย.** กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พริ้นติ้งเฮ้าส์, ๒๕๔๗.

_____ . **วิชาศิลปะพื้นบ้าน.** เอกสารประกอบการสอน. สงขลา : ภาควิชาทัศนศิลป์ศึกษา คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ภาควิชา, ๒๕๓๙.

มยุรี วีระประเสริฐ. **“พระพิมพ์ดินเผาสมัยทวารวดีที่พบที่นาตุน จังหวัดมหาสารคาม”.** ในดินแดนไทยจากยุคประวัติศาสตร์ตอนต้น จนถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕. การประชุมทางวิชาการระดับชาติฝรั่งเศสในไทย ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.

รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง และคณะ. **ศิลปะเขมร.** กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗.
ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์. ๒๕๔๒.

วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, รศ.ดร.. **ชื่นชมสถาปัตยกรรมในหลวงพระบาง.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๕๕.

วรรณภา ณ สงขลา. **จิตรกรรมไทยประเพณี ชุดที่ ๐๐๒ เล่มที่ ๓ วัดชลธาราลิงเท.** กรุงเทพมหานคร : ชุมนุสมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๕.

วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน. **“ศิลปหัตถกรรมพื้นถิ่น” พื้นถิ่น พื้นฐาน : มิติใหม่ของคติชนวิทยาและวิถีชีวิตสามัญของ “พื้นบ้านพื้นเมือง”.** กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๓๑.

วรรณพันธ์ ชัชวาลทิพากร. **พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง**. กรุงเทพมหานคร : ทิพากร, ๒๕๔๖.

วีรพงษ์ สิงห์บัญชา. **การขุดพบพระบรมสารีริกธาตุและพระพิมพ์ดินเผาขนาดุนในพระธาตุนาตุน พุทธมณฑลอิสาน นครจำปาศรี อำเภอนาตุน จังหวัดมหาสารคาม**. มหาสารคาม : อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๙.

วัดพระเชตุพน. **ประชุมจารึกวัดโพธิ์ มรดกความทรงจำแห่งโลก**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๔๔.

วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม. **“พระพุทธรูปชินราช”**. ฝ่ายการเผยแพร่และประชาสัมพันธ์วัด จัดพิมพ์เผยแพร่ ๑ มีนาคม ๒๕๕๒. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน. ๒๕๕๒.

ศิลป์ พีระศรี. **ศิลปะสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๕.

_____ . **ศิลปะไทย**. พระนคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.

_____ . **ศิลปะสงเคราะห์**. แปลโดย ศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ). พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๕.

_____ . **ประติมากรรมไทย**. พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) แปล. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๔๙๐.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์, ศ.ดร. **พระพุทธรูปสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๑.

_____ . **ศิลปะพม่า**. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๗.

_____ . **“พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน”**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

ศุภชัย เรื่องสรรพงามสิริ. **เหรียญพระพุทธรูป พระคณาจารย์และเหรียญที่ระลึก**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๒.

- ศรีศักดิ์ วลัยโกตม. แคว้นทริภุชชัย. ในหนังสือศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย.
พิมพ์เนื่องในงานฉลองครบรอบ ๑๐๐ ปี พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
๑๙ กันยายน ๒๕๑๗. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร, ๒๕๑๗.
- สงวน โชติสุขรัตน์. **ตำนานเมืองสยาม**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๖.
- สงวน รอดบุญ. **พุทธศิลปะสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๒๑.
- _____ . **พุทธศิลป์สุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๓.
- _____ . **พุทธศิลป์**. สารานุกรมศึกษาศาสตร์ ฉบับเฉลิมพระเกียรติ ๑๒
สิงหาคม ๒๕๓๕. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิสิทธีวัฒนา, ๒๕๓๕.
- _____ . **ศิลปกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๙.
- สภาการศึกษามหาจุฬาราชวิทยาลัย. **ประวัติพุทธศาสนาระหว่าง ๒๕๐๐ ปีที่ล่วง
แล้ว**. แปลจาก ๒๕๐๐ year of Buddhism. กรุงเทพมหานคร :
มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- ส.อ.ส. สำนักอบรมสงฆ์วัดสามพระยา. **“นิทานกถา” ชาตักกัญฐกถา เล่ม ๑**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ยิ้มศรี, ๒๕๙๓.
- สมัคร บุราวาศ. **พุทธปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สยาม บริษัทเคล็ดไทย,
๒๕๓๗.
- เสนอ นิลเดช, รองศาสตราจารย์. **สมุดภาพสถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร
: ภาควิชาศิลปะสถาปัตยกรรม มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๙.
- _____ . **วิชาพื้นฐานอารยธรรมไทย**. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, ๒๕๑๖.
- สันติ เล็กสุขุม, ศ.ดร.. **วัตถุปูนปั้นที่ได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย
ระหว่างพ.ศ. ๒๕๒๘-๒๕๒๙**. กรุงเทพมหานคร : คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.
- _____ . **ศิลปะเชียงแสนและศิลปะสุโขทัย**. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, ๒๕๓๔.
- _____ . **ศิลปะสมัยสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : เมืองโบราณ, ๒๕๔๐.
- _____ . **“จิตรกรรมไทย-แบบประเพณีและแบบสากล”**. กรุงเทพมหานคร
: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕.

_____ . **ประวัติศาสตร์ศิลปะไทย (ฉบับย่อ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๘.

สินชัย กระบวนแสง. **ประวัติศาสตร์สุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : กรมการฝึกหัดครู, ๒๕๑๙.

_____ . **“รอยพระพุทธรูปบาทสมัยสุโขทัย”**. มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๓ กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๕๒.

สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

สมเกียรติ โสเภรัตน์. **พระพุทธรูปศิลปะสมัยอยุธยา**. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๕๖.

_____ . **พระพุทธรูปศิลปะพม่า**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๐.

สมพร อยู่โพธิ์. **พระพุทธรูปปางต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.

สมบัติ จำปาเงิน. **ประวัติพระพุทธรูปในเมืองไทย**. กรุงเทพมหานคร : พีระพัฒนา, ๒๕๒๐.

สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ. **วัดพระราม ๙ กาญจนาภิเษก**. กรุงเทพมหานคร : กองประชาสัมพันธ์ สำนักงานคณะกรรมการพิเศษเพื่อประสานงานโครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, ๒๕๔๔.

สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร. **ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพมหานคร : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘.

สิทธา พิณีภูวดล. **วรรณกรรมสุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ. **ศิลปะในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๖.

_____ . **“โบราณวัตถุที่ค้นพบจากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ รุ่นที่ ๒”**. พระนคร : กรมศิลปากร, ๒๕๐๒.

- _____ . ศิลปะในประเทศไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๔.
- _____ . พุทธศิลป์ล้ำเลิศควรชู. กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๐.
- _____ . เทียวเมืองลังกา. กรุงเทพมหานคร : ศึกษาภัณฑ์พาณิชย์, ๒๕๑๗.
- _____ . พุทธศิลป์ในประเทศไทย”. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จำลองศิลป์, ๒๕๑๐.
- _____ . ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยไกลเคียง, พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร : มติชน.๒๕๕๖.
- สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ศ.ดร.ม.ร.ว.. “พระพุทธรูปลีลาอวยตัวศิลปะในสมัยสุโขทัย”. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- _____ . ศรีทวารวดีถึงศรีรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๓๗.
- สุจิตรา อ่อนค้อม. พระพุทธศาสนากับพระมหากษัตริย์ไทย. กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๓.
- สุรศักดิ์ เจริญวงศ์. คู่มือพระปฐมโพธิ์กถา. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๕.
- _____ . ประติมากรรมไทย-กรรมวิธีและการแสดงออก. เอกสารการสอนชุดศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๖-๑๐. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๔.
- _____ . แนวคิดและวัตถุประสงค์ของจิตรกรรมไทย. เอกสารการสอนชุดศิลปะกับสังคมไทย หน่วยที่ ๖-๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕.
- สุรเชษฐ์ สมิตินันท์. พุทธศิลป์ในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๑.
- สุเจน กรรพททธิและสิทธา เลิศไพบูลย์ศิริ (บรรณาธิการ). อนุชาคนย์ที่รัก My dear Southeast Asia. กรุงเทพฯ : คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๓.

- สันติ เล็กสุขุม. “จิตรกรรมไทย-แบบประเพณีและแบบสากล”. ในเอกสารสอนชุดวิชา
กับสังคมไทย หน่วยที่ ๑ - ๕, พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: โรงพิมพ์
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕.
- หวน พิณรุฬพันธ์. **พิษณุโลกของเรา**. กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๔.
- อมรา มลิลลา. **สุนทรียธรรม หลักธรรมเพื่อการอยู่ร่วมโลกเดียวกันอย่างสันติสุข
คริสต์ พุทธ ยูดาห์ อิสลาม ฮินดู**. กรุงเทพมหานคร : โครงการ
จัดพิมพ์คบไฟ, ๒๕๕๐.
- อมร โสภณวิเศษฐวงศ์. **ปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย
รามคำแหง, ๒๕๒๐.
- องค์การการค้าคุรุสภา. **พงศาวดารกรุงธนบุรีและจดหมายเหตุรายวันสมัยกรุงธนบุรี
ประชุมพงศาวดาร**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การการค้าคุรุสภา,
๒๕๔๑.
- อภัย นาคคง. **ความรู้เบื้องต้นวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ**. กรุงเทพมหานคร :
ท. วัฒนาการพิมพ์, ๒๕๒๖.
- อนูวิทย์ เจริญศุภกุล. **แนวการศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
ในประเทศไทย**. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๓. ม.ป.ป.
- อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, ดร.. **ศิลปะเวียดนามและจาม**. กรุงเทพมหานคร : มติชน,
๒๕๕๗.
- อำนาจ เย็นสบาย. **ศิลปวิจารณ์**. กรุงเทพมหานคร : แสงศิลปการพิมพ์, ๒๕๓๒.
- อารีย์ สุทธิพันธุ์. **ศิลปะกับมนุษย์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทย
วัฒนาพานิช, ๒๕๒๘.
- อาทร จันทวิมล, ดร.. **ประวัติของแผ่นดินไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การ
รับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๖.
- อุษา งามเพียรภาค. **โบราณวัตถุในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระปฐมเจดีย์**.
นนทบุรี : บริษัทพิพิธการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๘.
- แอนโทนี รีด. **เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในยุคการค้า ค.ศ.๑๔๕๐ - ๑๖๘๐ (เล่ม ๑
ดินแดนใต้ลม)**. แปลโดย พงษ์ศรี เลขะวัฒนะ. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๔๘.

(๒) บทความ :

ชาติรี บัวคลี่. “สัญลักษณ์ที่ปรากฏในงานออกแบบนิเทศศิลป์กับการสะท้อนวัฒนธรรมหลังสมัยใหม่”. Veridian E-Journal ฉบับที่ ๖ ปีที่ ๔. มกราคม - มิถุนายน, ๒๕๕๖.

ชยาภรณ์ สุขประเสริฐ. **พุทธศิลป์ : ถิ่นไทย ศิลปกรรมเพื่อพระพุทธศาสนา**. วารสารพุทธอาเซียนศึกษา ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๒ ก.ค.-ธ.ค. ๒๕๕๙.

เทิม มีเต็ม และคนอื่นๆ. “**ศิลาจารึกสุโขทัยหลักใหม่ : วัดบูรพาราม**”. ศิลปากร ๓๓, ๒. พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๓๒.

ธีรพงษ์ จตุรพาณิชย์. “**พระพิมพ์กัณฑ์วิชัย นาคูณฟ้าแดดสงยาง เมืองไพร พุทธศิลป์ทวารวดี**”. เมืองโบราณ. ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๓.

บวสเชอลีเยร์, ฌอง (Boisselier, Jean). สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.มจ. “**ศิลปะทวารวดี**”. ศิลปากร, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๕, (มกราคม ๒๕๑๑).

ปรววรรณ ดวงรัตน์. “**สัญลักษณ์และความหมายที่แปรเปลี่ยน**”. สุทธิปริทัศน์. ๘ ตุลาคม-ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๗.

ผาสุก อินทรารุช. “**วัฒนธรรมทวารวดีในภาคอีสาน วิเคราะห์หลักฐานจากแหล่งโบราณคดีเมืองฟ้าแดดสงยาง**”. เมืองโบราณ. ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๑ มกราคม-มีนาคม ๒๕๓๗.

พระราชวรมุนี (ประยูร ชาญโต). **ศิลปะศาสตร์เพื่อการศึกษาที่ยั่งยืน**. เนื่องในวันสถาปนาคณะศิลปศาสตร์ ม.ธรรมศาสตร์ ครบ ๓๕ ปี. ๑๕ สิงหาคม ๒๕๔๐. กรุงเทพมหานคร : บ.ส่งสยาม จำกัด , ๒๕๔๐.

พระมหาสมเจต สมจारी (หลวงกัน). **พระพุทธรูป : สัญลักษณ์แห่งศรัทธาที่มีต่อพระพุทธศาสนา**. วารสาร “ศึกษาศาสตร์ มมร.”. คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๑, มกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๙.

พรหมศักดิ์ เจิมศักดิ์ และ ฉลวย จารุภาคนนท์. “**พระพิมพ์ดินเผาวัฒนธรรมทวารวดี**”. กรมศิลปากร. ปีที่ ๓๒ ฉบับที่ ๖ มกราคม-กุมภาพันธ์ ๒๕๓๒.

วันชัย ตันตวิทยาพิทักษ์. “พุทฺทามแห่งเจติยัฎฐาพัณนงคัฎฐ” ค่ำสัฎฐภาษณัฎฐ สันตติ เล็กสุขุม.

นิตยสารสารคดี. ๙ มกราคม ๒๕๓๗.

สุภัทฺฐรติศ ดิศกุล, ศ.ม.จ. “แผ่นเงินสมัยทวารวดี ซึ่งขุดพบที่อำเภอกันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม”. วารสารโบราณคดี. ปีที่ ๕. ฉบับที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๑๗.

_____ . “พระพุทฺฐรูปอินเดียแบบอมราวดี”. โบราณคดี, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓. มกราคม-มีนาคม ๒๕๑๒.

สุริยวุฒติ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว.. “เจติยัฎฐทรงพุมขำวบิณนัฎฐ” วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๑. มิถุนายน ๒๕๓๓.

สุรศัฎฐกัฎฐิ์ เจริญวงศัฎฐิ์. แนวคิดและวัตถุประสงค์ของจิตรกรรมไทย, เอกสารการสอน ขุดศิลปปะกัฎฐกับสังคัมไทย หน่วยที่ ๖ - ๑๐, พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๕.

สินชัย กระบวนแสง. “ภาพขาดกในอุโมงค์วัดศรีขุมเมืองสุโขทัยเก่า”. วารสาร มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๑ ตุลาคม - ธันวาคม ๒๕๒๐.

สถาพร ขวัญเย็น. “การขุดแต่งโบราณสถานทีอำเภอนาคู จังหวัดมหาสารคาม”. กรมศิลปากร. ปีที่ ๒๔ ฉบับที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๒๓.

อนุกวิธัฎฐิ์ เจริญศุฎฐกุล. แนวการศึกษาและวิจัยสาขาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม ในประเทศไทย”. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๙.

อรุณศัฎฐกัฎฐิ์ กัฎฐิ์มณัฎฐิ์. “ใบเสมาสลัฎฐภาพเทมียขาดก ทีพระธาตุยาคู เมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์”. วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ ๔๑ ฉบับที่ ๕ กันยายน-ตุลาคม ๒๕๔๑.

อภัย นาคคง. พระพุทฺฐรูปภูมิมา. วารสาร พ.ส.ล,ปีที ๒๘ ฉบับที ๑๙๗. กันยายน-ตุลาคม ๒๕๓๘.

(๓) วิชยานิพนธ์/งานวิจัย :

เดือนรุ่งฟ้า เพ็ญไพสิฐ. “การศึกษาวิเคราะห์สุนทรียศาสตร์ของอาจารย์ทวี นันทขว้าง”. วิชยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

- ภาณุวัฒน์ เนียมบาง. “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา
กรณีศึกษา : วัดร่องขุ่น ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.เชียงราย”.
สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาศึกษา คณะศิลปศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.
- ทรงยศ วีระทวีมาศ. “มณฑปแบบสุโขทัยในศรีสัชนาลัย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร
มหาบัณฑิต. สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม. บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๓.
- เทพรัตน์ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. พระราชวิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.
- ธวัช อิมจันทร์. “ประวัติศาสตร์ชุมชนลาวในเขตตำบลนครชุม” อำเภอ นครไทย
จังหวัดพิษณุโลก. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๓๖.
- นพชัย แดงดีเลิศ. “จารึกทวารวดี : การศึกษาเชิงอักษรวิทยา”. วิทยานิพนธ์
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร,
๒๕๔๒.
- นพดล อินทับทิม. พระพุทธรูปหมวดพระพุทธรชินราช : แนวทางการศึกษาและ
จัดรูปแบบ”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓.
- บรรลือ ขอรวมเดช. “รูปแบบศิลปะบนแผ่นภาพจาลึกลายเส้นเรื่องชาดกของ
วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลป์. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร
, ๒๕๓๔.
- ปราณี แจ่มขุนเทียน รศ.. “รายงานการวิจัยเรื่องวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่ออนุรักษ์
: กรณีศึกษาวัดโบราณในเขตพื้นที่โดยรอบพระราชวังจันทร์
อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก”. งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนจาก
สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม, สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อม
แห่งชาติ กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยีและการพลังงาน, ๒๕๔๕.

- ประอร ศิลาพันธ์. “**ภาชนะดินเผาในแหล่งโบราณคดีลุ่มแม่น้ำชี กรณีศึกษาภาชนะดินเผาที่ได้จากการขุดค้นเมืองฟ้าแดดสงยาง อำเภอกมลาไสย จังหวัดกาฬสินธุ์**”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๖.
- พระปลัดณรงค์ รัตนดีมัน. “**การส่งเสริมระบบการคิดเชิงจริยธรรมสิ่งแวดล้อม ด้วยวิธีการสอนแบบพระพุทธชินราช**”. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๕๑.
- พระมหาจิววัฒน์ กนตวณฺโณ (กั้นจู). **พุทธศิลป์พระพุทธชินราช : ประวัติและพัฒนาการทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก สมัยสุโขทัย**, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- พระมหาเสรีชน นริสโร (พันธ์ประโคน) และคณะ. **พุทธศิลปะในอาเซียน : เส้นทางประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์**. รายงานการวิจัย. (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).
- พระสมุห์วันชัย เกสรธมฺโม (มีมาก). “**การศึกษาศรัทธาของประชาชนที่มีต่อพระพุทธชินราชจังหวัดพิษณุโลก ในฐานะสื่อพุทธศิลป์**”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- พัชราภรณ์ ไบโพธิ์สุวรรณ. “**บันทึกขณะจิต**”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.
- พิชญา สุ่มจินดา. “**การกำหนดอายุและการจำลองพระพุทธชินราช วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดพิษณุโลก**”. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๘.
- ภาณุวัฒน์ เนียมบาง. “**การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์ต่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนากรณีศึกษา : วัดร่องขุน ต.ป่าอ้อดอนชัย อ.เมือง จ.เชียงราย**”. สารนิพนธ์ปริญญาบัณฑิต. สาขาวิชาศาสนาศึกษา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๐.

เสนห์ บุญรักษ์, ผศ. “**เรื่องการศึกษาสภาพสะท้อนสังคมจังหวัดพิษณุโลกและคุณค่าเชิงวรรณศิลป์จากบทเพลงพื้นบ้าน**”. รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. พ.ศ.๒๕๔๕.

หาญชัย สงวนให้, ผศ.. “**การศึกษาพุทธศิลป์พระพิมพ์นางพญา วัดนางพญา อำเภอเมืองพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก**”. งานวิจัยสำหรับขอรับทุนอุดหนุน, ภาควิชาพื้นการศึกษา. คณะครุศาสตร์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม, ๒๕๔๐.

_____ และ สุภาภรณ์ สงวนให้. “**การศึกษาการสร้างพระพุทธรูปชินราชจำลอง กรณีศึกษาจำลบเอกทวิ บูรณเขตต์**”. รายงานการวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม. คณะครุศาสตร์: สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม สำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ, ๒๕๔๑.

รอบทิศ ไวยสุศรี. “**การศึกษาวิเคราะห์พระเครื่องในฐานะเป็นกุศโลบายในการปฏิบัติธรรม**”. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์ดุสิตบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

ละเอียด วิสุทธิแพทย์. “**ช่างในวรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีบาลี**”. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก. บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

ศิริรัตน์ เจริญกิจ. “**โครงการศึกษาการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของเมืองพิษณุโลกตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๔-ปัจจุบัน**”. งานวิจัยพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยี หมดเงินอุดหนุน. ภาควิชาสถาปัตยกรรมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๔๘.

วิริยา อุทธิเสน. “**การศึกษาคติความเชื่อของชุมชนโบราณสมัยทวารวดีในกลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง กรณีศึกษาจากพระพิมพ์**”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๖.

สันติ เล็กสุขุม. รายงานผลการวิจัย **เรื่องวัตถุปูนปั้นยุคคันไ้ได้จากวัดพระพายหลวง จังหวัดสุโขทัย ระหว่าง พ.ศ.๒๕๒๘ - ๒๕๒๙**. กรุงเทพมหานคร : มุลนิธิเจมส์ ทอมป์สัน, ๒๕๒๙.

สมบูรณ์ คำดี. การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบ ตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, ภาควิชาออกแบบตกแต่ง สาขาวิชาออกแบบภายใน. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖.

สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล. “การศึกษาพระพิมพ์ภาคใต้ของประเทศไทย”. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘.

(๔) สื่อออนไลน์/เว็บไซต์

กรมการศาสนา. ๑๐๘ องค์พระปฏิมาพระพุทธรูปคู่แผ่นดิน. (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://www.dra.go.th/th/cmsdetail-4-59/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๖๐.

การกำหนดอายุพระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ พระศรีศาสดา และพระเหลือ, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <https://web.facebook.com//อยากเล่าเรื่อง>, ๒๒ มกราคม ๒๕๖๒.

กองพุทธศาสนศึกษา, ประวัติความสำคัญของการเผยแพร่พระพุทธรูปศาสนา, หน้า ๘๑. แหล่งที่มา : <http://www.artedchula.com/blog/2009/๒๗> สิงหาคม ๒๕๖๒. ข่าวในพระราชสำนัก. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.dailynews.co.th/royals>. ๑ กันยายน ๒๕๖๑.

ข่าวสดรายวันวันที่ ๑๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๕. ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๗ . คอลัมน์พันธุ์แท้ พระเครื่อง. โดย राम วีชรประดิษฐ์. ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗.

จารีกวัตศรีชุม. แหล่งที่มา : de.sac.or.th. ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓.

จารีกพอขุนรามคำแหง. ฐานข้อมูลจารีกในประเทศไทย ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน). สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๕๗. จารีกพอขุนรามคำแหง “ไม่ปลอม” <http://www.lib.ru.ac.th/pk/extract3.html>, : จากมุมมองของนักวิทยาศาสตร์. ๒๒ กันยายน ๒๕๖๑.

ฉัตรบงกช ศรีวัฒนสาร. ความหลายหลายทางวัฒนธรรมในสยามหนึ่งเดียว.

(ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://kingprajadhipokstudy.blogspot.com/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๕ มกราคม ๒๕๖๒.

พระไพศาล วิสาโล. ศิลปะกับพุทธศาสนา. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <https://www.visa.org>. (๒๒ กันยายน ๒๕๖๑).

พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ,ผศ.ดร.. กำเนิดและพัฒนาการแห่งพระพุทธรูป. (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <https://www.mcu.ac.th/article/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ๒๕๖๐.

“บุโรพุทโธ” วิหารแห่งสวรรค์, (Press release). ไทยรัฐ. ๓๐ มิถุนายน ๒๕๕๕. Check date values in: |accessdate= สืบค้นเมื่อ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๕.

พิริยะ ไกรฤกษ์, พระพุทธรูปปฏิมา อัตลักษณ์พุทธศิลป์ไทย, หน้า ๑๗๑.

พิษณุโลก รีวิว. แหล่งที่มา : Phitsanulok<https://goo.gl/JBF81M/>. ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓.

รัชกาลที่ ๗, เสด็จฯ เลียบมณฑลพายัพ ดำเนินนโยบายประณีประนอมชาวจีน. แหล่งที่มา : <http://kingprajadhipokstudy.blogspot.com/2010/>. ๒๐ กรกฎาคม ๒๕๖๒.

ภาพสำเนาจารึกจาก : ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๔. พระนคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๓.

วรชิต เสริมศรี. คอลัมน์โชว์พระเกจิอาจารย์ทั่วไป : เหยี่ยงพระพุทธรูปชินราชออกเลาสร้างปี พ.ศ. ๒๔๖๖ ปลุกเสก โดยหลวงปู่ศุข. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.pralanna.com/>. ๑๖ กรกฎาคม ๒๕๕๗.

ศิโรตม์ ภาคสุวรรณ. “พม่าเปิดประเทศ : ไทยได้รับประโยชน์อะไร ?”. (ออนไลน์). แหล่งที่มา : <http://www.pol.ru.ac.th/>. ๔ กันยายน ๒๕๕๙.

สุวิญ รักสัตย์, รศ.ดร.. “พุทธศิลป์กับวัฒนธรรมไทย”. (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://puzinnian.blogspot.com/>. ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๕๗.

อุโบสถแห่งความสามัคคี วัดวังทองวราราม อ.วังทอง จ.พิษณุโลก,

แหล่งที่มา: <https://www.komchadluek.net/news/lifestyle/28863/>.

๖ มกราคม ๒๕๖๔.

Margarret Wolfe Hungerford, กับบทประพันธ์ Molly Bown (ค.ศ.1878), <http://aiclinic.com>,

(ศูนย์นวัตกรรมความงามกรุงเทพฯ). ๒๒ กันยายน

๒๕๕๗.

แหล่งที่มา : silpa-mag.com. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๓.

แหล่งที่มา : en.wikipedia.org. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ๒๕๖๓.

แหล่งที่มา : <http://www.sukhothai.go.th/>ศิลาจารึก. สืบค้นเมื่อวันที่ ๒๒ มกราคม ๒๕๖๓.

แหล่งที่มา : <http://huexonline.com/knowledge/> บทนำ: จารึกที่สำคัญในประเทศไทย.

สืบค้น เมื่อวันที่ ๒๓ มกราคม ๒๕๖๐.

แหล่งที่มา : พิษณุโลก รีวิว. Phitsanulok[https://goo.gl/JBF81M/](https://goo.gl/JBF81M). สืบค้นเมื่อ ๒ มกราคม

๒๕๖๒.

แหล่งที่มา : <https://th.wikipedia.org/wiki/>. สืบค้นเมื่อวันที่ ๖ มกราคม ๒๕๖๓.

๒. ภาษาอังกฤษ :

Adrian Snodgrass. **The Symbolism of the Stupa**. New York : Cornell University. 1985.

Elizabeth Way. **Ten Lives of Buddha : Siamese Temple Painting and Jataka Tales**. New York: Weather Hill. 1974.

Fine Arts Department. **Sukhothai : The Dawn of Happiness**, (Bangkok : Express Transportation Organization of Thailand, 2000.

Intellectual Might and National Myth: A Forensic Investigation of the Ram Khamhaeng Controversy in Thai Society, by Mukhom Wongthes. Matichon Publishing, Ltd. 2003.

Malalasekera, G.P. **Dictionary of Pall Proper Names. vol. II** New Delhi : Oriental Books Reprint Corporation. 1983.

Nzama,A.T,Magi,L.M., & Ngcobo,N.R..**Workbook-ITourism Workbook for Educators: 2 0 0 4 Curriculum Statement**. (Unpublished Tourism Workshop Educational Materials). Centre for

- Recreation & Tourism, UZ.andTouris KwaZulu-Natal, University of Zululand, 2005.
- Paul Strachan Pagan : **Art and Architecture of Old Burma** Arran : Kiscadaie Publications. 1989.
- Pisit Charoenwongsa et M.C. Subhadradis Diskul. **Archaeologia Mundi : Thailand.** Geneve : Nagel. 1976.
- Roland Silva. **Religious Architecture in Early and Medieval Sri Lanka.** Druk : Krips Repro Meppel. 1988.
- Senake Bandaranayake. **Sinhalese Monastic Architecture : The Viharas of Anuradhapura.** Leiden : E.J. Brill. 1974.
- Sakchai Saisingha. **Les statues du Buddha de l'école du Lăn Nă : Réflexions sur Les Influences recues du XIIIe au XVIIIe siècle.** Paris : Université Paris IV – Sorbonne. Thèse pour obtenir le grade de Docteur de L' University Paris IV. 1999.
- Seditious Histories : Contesting Thai and Southeast Asian Pasts,** by Craig J. Reynolds. University of Washington Press, 2006.
- The Ramkhamhaeng Controversy: Selected Papers.** Edited by James F. Chamberlain. The Siam Society, 1991.
- Willams Monior. **A Sanskrit-English Dictionary.** Delht : Motital Banavsdass. 1976.

ภาคผนวก

สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

โปรดให้มีการสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง

พระมหาจิววัฒน์
วัด เบญจมบพิตร

นาย กนตวณฺเณ นามสกุล กัญ
สำนักเรียน วัดเบญจมบพิตร

อายุ ๒๒ พรรษา ๔
จังหวัด กรุงเทพมหานคร

สอบไล่ได้เปรียญธรรม เก้า ประโยค

พุทธศักราช ๒๕๔๕

จึงให้ปริญญาบัตรฉบับนี้ไว้เป็นสำคัญ

ขอให้เจริญในธรรมเป็นนิตย์ เทอญ

วัน วันที่ ๒๕ เดือน พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๕๔๕

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โดยอนุมัติสภามหาวิทยาลัย ให้ปริญญาบัตรนี้แก่

พระมหาจิรวัดณ์ กนฺตวนฺโณ (ก้นง)

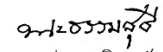
เพื่อแสดงว่าสำเร็จการศึกษาเป็นพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชา พุทธศาสนศึกษา

มีศักดิ์และสิทธิแห่งปริญญานี้ทุกประการ

ตั้งแต่วันที่ ๒๙ เดือน เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๘

อธิการบดี

นายกสภามหาวิทยาลัย

คณบดี

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่ ๑๖๓ /๒๕๖๒
เรื่อง แต่งตั้งผู้ช่วยศาสตราจารย์

โดยที่เป็นการสมควรให้มีการแต่งตั้งตำแหน่งทางวิชาการแก่คณาจารย์ประจำของ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๑๙ (๙) แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ และมติสภามหาวิทยาลัย ในคราวประชุมครั้งที่ ๗/๒๕๖๒ เมื่อวันพุธที่ ๒๘
สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ จึงแต่งตั้งให้ พระมหาจิววัฒน์ กนตวณโณ ดร., วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม
ราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร อายุ ๔๔ ปี พรรษา ๒๒ วุฒิการศึกษา ป.ธ. ๙, พธ.บ. (พระพุทธศาสนา),
ศศ.ม. (พัฒนาสังคม), พธ.ด. (พระพุทธศาสนา) ตำแหน่ง อาจารย์ เลขที่ ๐๒๒๑๐๒๒ สังกัด
ภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ ดำรงตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

ทั้งนี้ ตั้งแต่วันที่ ๒๑ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๓๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๒

(พระธรรมปิฎก) อดิ

นายกสภามหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

คำสั่งมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่ ๑๗๗๑/๒๕๖๓
เรื่อง แต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาผลงานวิชาการ
ประเภท หนังสือ

เพื่อให้การพิจารณาผลงานวิชาการประเภท หนังสือ ของอาจารย์ประจำภาควิชา
พระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย มีประสิทธิภาพ บรรลุวัตถุประสงค์
และนโยบายของมหาวิทยาลัย

อาศัยอำนาจตามความในมาตรา ๒๗ (๑) และ (๔) แห่งพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๔๐ จึงแต่งตั้งให้ผู้มีรายชื่อกดต่อไปนี้เป็นผู้ทรงคุณวุฒิพิจารณาผลงาน
วิชาการประเภท หนังสือ ชื่อ “พุทธศิลป์พระพุทธรูป : ประวัติและพัฒนากาทางพระพุทธศาสนา”
ของ พระมหาจิรวัดน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร. อาจารย์ประจำภาควิชาพระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์
ประกอบด้วย: -

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.กฤต ศรียะอาจ	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. รองศาสตราจารย์ ดร.ปรุทม์ บุญศรีตัน	มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
๓. รองศาสตราจารย์ ดร.บุญเหลือ ใจมะโน	มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
๔. รองศาสตราจารย์ ดร.ประพัฒน์ ศรีกุลกิจ	วิทยาลัยสงฆ์พระพุทธรูป

ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่นี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๓

(พระราชปรีดีทิพย์, ศ.ดร.)

อธิการบดีมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียน

- ชื่อ ฉายา/นามสกุล : พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณฺโณ (กันจฺ), ป.ธ.๙, ผศ.ดร.
ว/ป/ด : วันศุกร์ ที่ ๒๘ มีนาคม ๒๕๖๘
ภูมิลำเนา : จังหวัดพิษณุโลก
- : พ.ศ. ๒๕๕๘ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) สาขาวิชา
พระพุทธศาสนาคณพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : พ.ศ. ๒๕๕๑ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (ศศ.ม.) สาขา
วิชาเอกวิเคราะห์และวางแผนนโยบายทางสังคม
คณะพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
- : พ.ศ. ๒๕๔๘ พุทธศาสตรบัณฑิต (พธ.บ.) สาขาวิชา
พระพุทธศาสนา คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหา
จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
- : พ.ศ. ๒๕๔๕ สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค สำนักเรียน
วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เขตดุสิตกรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน ๑. อาจารย์ประจำหลักสูตรสังคม สงเคราะห์ศาสตร์
บัณฑิต ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะ
สังคมศาสตร์
๒. กรรมการและเลขานุการหลักสูตรประกาศนียบัตร
(ปตศ.) สาขาพระไตรปิฎกศึกษา คณะพุทธศาสตร์
- ผลงานทางวิชาการ : หนังสือ งานวิจัยและบทความ
๑. หนังสือ
พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณฺโณ, ดร. “พุทธศิลป์พุทธชินราช : ประวัติและ
พัฒนาการทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก สมัยสุโขทัย”
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พ.ศ.๒๕๖๑),
จำนวน ๒๐๙ หน้า.

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ดร. เอกสารประกอบการสอนรายวิชา
“พระพุทธศาสนากับสังคมสงเคราะห์” บรรยายแก่นิสิตชั้นปีที่ ๓,
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๖๐ จำนวน ๒๔๐ หน้า.

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ดร. เอกสารประกอบคำสอนรายวิชา
“พระพุทธศาสนากับการพัฒนาที่ยั่งยืน” บรรยายแก่นิสิตชั้นปีที่ ๔
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, พ.ศ. ๒๕๖๓ จำนวน ๔๘๗ หน้า.

๒. งานวิจัย

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ดร. งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพของพระ
สอนศีลธรรมในโรงเรียนในจังหวัดลำปาง” ได้รับทุนวิจัยจาก
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๕๗ (ผู้ร่วมโครงการวิจัย) จำนวน ๒๔๔ หน้า.

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ดร. งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์
แนวคิดและบทบาทองค์กรทาง ศาสนา พุทธ คริสต์” ได้รับทุนวิจัยจาก
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๖๐ (หัวหน้าโครงการวิจัย) จำนวน ๑๓๘ หน้า.

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ดร. งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาโครงสร้างคัมภีร์ที่ข
นิกาย สีสันธวรรค ในแง่ของศีลและพรต” ได้รับทุนวิจัยจาก
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.
๒๕๖๑ (หัวหน้าโครงการวิจัย) จำนวน ๒๐๙ หน้า.

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ดร. งานวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องแม่ใน
พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษากระบวนการกำเนิดโดยใช้วิธีการ
ตั้งครรภ์แทน” ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๖๒ (หัวหน้าโครงการวิจัย) จำนวน
๑๘๕ หน้า.

พระมหาจีรวัดน์ กนตวณฺโณ, ผศ.ดร. งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาคนในชุมชนชาว
พุทธในยุคปัจจุบัน” ได้รับทุนวิจัยจากสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๖๓ (ผู้ร่วม
โครงการวิจัย) จำนวน ๒๘๕ หน้า.

๓. บทความ

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “การวิเคราะห์การตีความว่า “ธรรม” ของ พุทธทาสภิกขุ”. บทความวิชาการ. วารสารวิชาการวารสารเซนต์จอห์น ปีที่ ๒๐ ฉบับที่ ๒๗ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๐)

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “พุทธศิลป์ : พุทธชินราช ประวัตติและ พัฒนาการทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดพิษณุโลก สมัยสุโขทัย”. บทความวิจัย. วารสาร มจร พุทธศาสตร์ ปรีทรรศน์ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มิถุนายน ๒๕๖๐)

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “ศาสนาพุทธกับโลกสมัยใหม่ : สตรีกับ ศาสนา”. บทความวิชาการ.วารสารการพัฒนาสังคม (JMSSD) ภาควิชา พัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม-สิงหาคม, ๒๕๖๑)

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “หลักสิทธิมนุษยชนตามหลักในคัมภีร์พุทธ ศาสนา เถรวาท”. บทความวิจัย.วารสารการพัฒนาสังคม (JMSSD) ภาควิชาพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ปีที่ ๓, ฉบับที่ ๑, (มกราคม-เมษายน, ๒๕๖๑)

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แนวคิด และ บทบาทองค์กรทางศาสนาพุทธ คริสต์”. บทความวิจัย.วารสารวิชาการ วารสารเซนต์จอห์น, ปีที่ ๒๑ ฉบับที่ ๒๙ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๑)

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “การศึกษาโครงสร้างคัมภีร์ที่ขนิทาย สีสันธวรรค ในแง่ของศีลและพรต”. บทความวิจัย. วารสารวิชาการ วารสารเซนต์จอห์น, ปีที่ ๒๒ ฉบับที่ ๒๙ (กรกฎาคม-ธันวาคม ๒๕๖๒)

พระมหาจรรย์วัฒน์ กนฺตวณฺโณ, ดร. “มนต์ศีลเรื่องแม่ใน พระพุทธศาสนา : กรณีศึกษากระบวนการกำเนิดโดยใช้วิธีการตั้งครรภ์แทน”. บทความ วิชาการ. วารสารมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ปีที่ ๗ ฉบับพิเศษ เนื่องในงานประสาทปริญญา ประจำปี ๒๕๖๓

พระมหาจীরวัฒน์ กนตวณโณ, ผศ.ดร.และคณะ “รูปแบบการพัฒนาการจัดการ
เรียนรู้พระพุทธศาสนาในสถาบันอุดมศึกษา”. บทความวิชาการ.
วารสาร สันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๙ ฉบับ ๕ (กันยายน-ตุลาคม
๒๕๖๔)

ตำแหน่งทาง : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
วิชาการ : คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
อุปสมบท : วันที่ ๕ มิถุนายน ๒๕๔๑ ณ พระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร
โดยมี **พระพรหมจิริยาจารย์** (สมุท รชตวณโณ,ป.ธ.๗,
พธ.ด.) เป็นพระอุปัชฌาย์
พระเทพกิตติมุนี (ทอง สุวณณสโร,ป.ธ.๖, พธ.ด.)
เป็นกรรมวาจาจารย์
พระเมธีปริยัตยาภรณ์ (บุญชุม อคฺคธมโม,ป.ธ.๙)
เป็นพระอนุสาวนาจารย์
สังกัด : คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ตำแหน่ง : ๑. ประธานหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนา
ภาวนา คณะพุทธศาสตร์
๒. รองผู้อำนวยการศูนย์อาเซียนศึกษา
สถานที่ทำงาน : ศูนย์อาเซียนศึกษา A4๐๐ อาคารเรียนรวม มหาวิทยาลัย
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอลำไทร
จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ถนนพระราม ๕
เขตดุสิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐

“

วายนเมถว ปุริโส ยาว อตถสฺส นิปปทา
เกิดเป็นคนควรจะพยายาม จนกว่าจะประสบความสำเร็จ

”